Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерства освіти і науки України

АНАЛІТИЧНО-ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Електронне наукове видання

№02, 2026

частина 2

Ужгородський національний університет
Ужгород 2026

УДК 001:34

ISSN 2788-6018

Аналітично-порівняльне правознавство – електронне наукове фахове видання
юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Журнал «Аналітично-порівняльне правознавство» включено до переліку фахових видань
категорії «Б» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р.)
зі спеціальності: 081 – Право та 293 – Міжнародне право.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:
Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Заступники головного редактора:
Бисага Ю.М. – д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Заборовський В.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Члени редколегії:
Берназюк О.О. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри права Європейського університету (Україна).
Бєлова М.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Білаш О.В. – к.ю.н., професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Вукас Будіслав – д.ю.н., професор, професор департаменту історії права університету Рієки
(Республіка Хорватія).
Гарагонич О.В. – д.ю.н., доцент, доцент кафедри економічного права та економічного судочинства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна).
Гарцль Бенедікт – доктор права, доцент, заступник директора Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, Юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца (Австрійська Республіка).
Жаровська І.М. – д.ю.н., професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).
Міцконіте-Гарцль Айсте – доктор права, старший науковий співробітник Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, Юридичний факультет, Грацький університет імені Карла і Франца
(Австрійська Республіка).
Нємец Даміан – доктор права, професор, завідувач кафедри церковного права,
Теологічний факультет св. Кирила і Мефодія, Університет Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка);
науковий співробітник Інституту правових питань релігійної свободи, юридичний факультет,
Трнавський університет в Трнаві (Словацька Республіка).
Паужайте-Кульвінскене Юргіта – професор, доктор, заступник декана юридичного факультету
Вільнюського університету (Литовська Республіка).
Попович Т.П. – д.ю.н., доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Рошканюк В.М. – к.ю.н., професор, завідувач кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Серьогін В.О. – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Каразіна (Україна).
Станіш Пйотр – доктор габілітований, професор, завідувач кафедри державно-конфесійного права,
Факультет права, канонічного права та адміністрації, Люблінський католицький університет Івана Павла II
(Республіка Польща).
Фрідманський Р.М. – к.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна).
Чорнописька В.З. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Рекомендовано до опублікування Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол №03 від 31.03.2026 року

Офіційний сайт: *http://app-journal.in.ua/*

Макетування здійснено у ТОВ «РІК-У»,
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36;
print@rik.com.ua

© Ужгородський національний університет, 2026

ЗМІСТ

РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Балюк Г.І., Власенко Ю.Л. ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КЛІМАТУ В УКРАЇНІ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ..... **13**

Бахур О.В. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ..... **21**

Бевз О.В., Шараєвська Т.А. ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ ТА ВПЛИВ НА АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ..... **28**

Копиця М.А. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ ПОЛІТИКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ..... **35**

Костяшкін І.О., Палійчук В.Б. ФУНКЦІЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН..... **43**

Поліщук Є.С. ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ..... **48**

Саркісова Т.Б. ОХОРОНА ҐРУНТІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄС: ЗАГАЛЬНА РАМКА..... **53**

Удовенко Ю.О. ПЕРЕВАЖНЕ ПРАВО ОРЕНДАРЯ НА КУПІВЛЮ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ..... **58**

РОЗДІЛ VII. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Болдарь Г.Є. МІЖГАЛУЗЕВИЙ ВИМІР ПРАВОВИХ ПРЕЗУМПЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я..... **64**

Бондаренко В.А. КОМУНІКАЦІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... **69**

Бортняк К.В., Горєлова В.Ю. ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕКЮРИТИЗАЦІЇ АКТИВІВ В УКРАЇНІ..... **74**

Будніков А.Ю. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... **79**

Ведмедєв С.С. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ВІДБУДОВИ..... **85**

Гарбінська-Руденко А.В., Глух М.В., Новицька Н.Б. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ..... **90**

Григорчук О.Ю. КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В МОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **95**

Гринюк Р.Ф., Нікітенко Л.О. ЦИФРОВА ПАРТИСИПАЦІЯ У ВИМІРІ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ..... **101**

Гришко В.І., Вознюк С.С. КОРУПЦІЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ
ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОШИРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД УЧНЯМИ..... **106**

Грох А.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЕЛЕКТРОННОМУ УРЯДУВАННІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ..... **112**

Гулак О.В., Яра О.С., Слюсаренко С.В. МЕХАНІЗМИ ЕЛЕКТРОННОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН
У КОНТРОЛІ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ..... **118**

Добрянська Н. ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ:
ПРАВОВІ МЕЖІ ТА АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ..... **125**

Заборовський В.В., Манзюк В.В. ІНФОРМОВАНА ЗГОДА ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВ ПАЦІЄНТА:
ПРАВОВА ПРИРОДА, ЕТИЧНІ ЗАСАДИ І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ТА В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ..... **131**

Киценко О.П. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ
ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВОЮ ЗАСОБІВ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ
ЩОДО НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ..... **138**

Кривенко О.В., Аптекар В.К. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ВАЖЛИВИХ
ДЕРЖАВНИХ ОБ'ЄКТІВ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ:
СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНИХ АКТІВ..... **144**

Кропивна К.О. СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ,
МІГРАЦІЙНОЇ ТА СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ..... **150**

Кушнір І.П., Адамчук С.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... **157**

Магдаліна І.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЕЛЕКТРОННИХ БАЗ ДАНИХ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ..... **163**

Мазійчук В.А. ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ..... **170**

Матвієць О.А. КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ЙОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ..... **176**

Умрихіна І.О., Кіблик Д.В., Чепеляк В.С. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПІДТРИМКИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ ТА ДОСТАВЛЕННЯ ОСІБ
ЗА ПОРУШЕННЯ МОБІЛІЗАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА..... **185**

Мосьондз С.О. ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ..... **192**

Мушенок В.В., Бісюк О.С. ПРИНЦИПИ ВІДШКОДУВАННЯ ДЕРЖАВОЮ ШКОДИ
ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ ЗА ВТРАТУ ВЛАСНОСТІ ПО ПРИЧИНІ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ..... **197**

Наливайко О.І. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ НА ПРИФРОНТОВИХ
І ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОГАЛИНИ РЕГУЛЮВАННЯ..... **203**

Омаров А.А. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... **210**

Патерило І.В., Алєксєєнко І.Г. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ..... **215**

Покришень Д.А., Пузиревський М.В. ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ
ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... **221**

Сайфутдінов В.В. ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ РЕСУРСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ:
ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР..... **226**

Світлак І.І., Голота Н.П., Мазурик С.В. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ
ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ
ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ..... **232**

Сімакова С.І., Клочко В.М. ЕЛЕКТРОННИЙ СУД, ЯК ІНСТРУМЕНТ СУЧАСНОГО ПРАВОСУДДЯ:
ДОСВІД, ТРУДНОЩІ, ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..... **238**

Тейтель О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ
ДЕРЖАВ ІЗ ПРАВОВОЮ СИСТЕМОЮ ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА..... **244**

Теличко О.А., Рекун В.А. КОМПЛАЄНС ЯК ЕЛЕМЕНТ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ
В ІТ-СЕКТОРІ УКРАЇНИ:
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КУРС..... **248**

Топорецька З.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ОБМЕЖЕННЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ВІДВІДУВАННІ ГРАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА УЧАСТІ В АЗАРТНИХ ІГРАХ
У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ БЕЗПЕКИ..... **255**

Федчишин С.А., Ткач Ю.В. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ:
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... **260**

Фудашкін Д.О., Черненький О.М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД МОНІТОРИНГУ
ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ: ОСНОВНІ МОДЕЛІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ..... **266**

Цимбалюк Х.О. САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У РЕГУЛЮВАННІ
РИНКОВОЇ ПОВЕДІНКИ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ..... **272**

Швець Д.В., Кісіль З., Кісіль Р.-В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
СКАНДИНАВСЬКОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ МОДЕЛІ: ДОСВІД КРАЇН ЄС (ПОЛЬЩІ ТА ФРН)
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ АДАПТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ..... **281**

Шелепа А.А. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ УКРАЇНИ..... **289**

Шопіна І.М. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ..... **296**

**РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Авраменко О.В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЕНЕРГЕТИЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ..... **303**

Антонюк Н.О., Загиней-Заболотенко З.А. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ОСВІТНІЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ У ПРАВОВИХ ВИСНОВКАХ ВЕРХОВНОГО СУДУ..... **310**

Воронцов Д.Ю. МЕДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИПРАВНОГО ПОСЯГАННЯ
ТА СПОСОБИ ЇЇ ЗАХИСТУ..... **316**

Гнатенко М.П. КАРАЛЬНА ПСИХІАТРІЯ:
ЛІКУВАННЯ ЯК ЗАСІБ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ..... **322**

Голодников Д.Р. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ ОСОБАМИ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ..... **328**

Гордаш А.С. КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **333**

Дудоров О.О., Письменський Є.О. ПРО РЕТРОАКТИВНУ ДІЮ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ
В КОНТЕКСТІ МЕХАНІЗМУ ВИПРАВЛЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЙ,
ЗАПРОВАДЖЕНОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....**338**

Думчиков М.О. ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 201-2 КК УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....**346**

Завітневич Р.Ю. МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИМИ СИСТЕМАМИ
ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ:
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....**352**

Зінсу О.І. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФЕНОМЕНУ ВДІВСТВА
КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ АФРИКИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ В ЗАХІДНІЙ АФРИЦІ).....**361**

Коба М.М. САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ СЛУЖБИ ЯК ФОРМА УХИЛЕННЯ
ВІД ОБОВ'ЯЗКУ ЗАХИСТУ КРАЇНИ В УМОВАХ ТРИВАЮЧОЇ ВІЙНИ:
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....**368**

Кулєбякін В.О. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ
ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....**375**

Левченко Ю.О., Микитчик О.В. КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ
У ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ
З УРАХУВАННЯМ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ.....**381**

Лель В.П. СУЧАСНИЙ СТАН ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОМУ ЗНИКНЕННЮ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ..... **387**

Меша О.О. ҐЕНЕЗА ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАХОПЛЕННЯ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....**393**

Мовчан Р.О., Юшков П.О., Гресь Д.Ю. ПРОБЛЕМИ КАРАНОСТІ
НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ (СТ. 201-2 КК).....**398**

Нестерова І.А. ЩОДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ
«ТУРИЗМ» І ЗЛОЧИННІСТЬ»..... **407**

Олєйніков Д.О. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 263 КК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
МІЖ ДОГМАТИЗМОМ І ЗВУЖЕННЯМ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....**413**

Остапчук Л.Г. «ВТРАЧЕНІ ВІДПОВІДАЧІ» У СФЕРІ ПРОБАЦІЇ:
ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **419**

Погорецький М.М., Клименко С.В. ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРАТАКАМ ІНОЗЕМНИХ СПЕЦСЛУЖБ
НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ.....**425**

Продан Т.В., Попович М.В. ЕКОЛОГІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ:
КРИМІНОЛОГІЧНА КАРТИНА ТА РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЇЇ ПРОТИДІЇ.....**434**

Серкевич І.Р. ПСИХОЛОГІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ:
ТЕНДЕНЦІЇ ЗРОСТАННЯ МОЛОДІЖНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....**441**

Ступник Я.В. ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ..... **447**

Федитник В.М. ДОБРОВІЛЬНІСТЬ ЯК ОЗНАКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЛУМАЧЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ..... **454**

Хом'яченко С.І., Дроздов М.Є. КІБЕРЗЛОЧИНИ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ..... **460**

Шевченко В.С., Фурсал Л.В. НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ ДО ПСИХІАТРИЧНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ФОРМА ПОСЯГАННЯ НА ВОЛЮ, ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ОСОБИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... **465**

Шокало О.В. ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ, ЩО ВСТАНОВЛЮЄ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ..... **471**

Юзікова Н.С. СТРАТЕГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ..... **479**

Янішевська К.Д. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ..... **487**

CONTENTS

SECTION VI. LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Balyuk H.I., Vlasenko Yu.L. FORMATION OF THE CLIMATE LEGAL REGIME IN UKRAINE: IMPLEMENTATION OF EUROPEAN AND INTERNATIONAL STANDARDS..... **13**

Bakhur O.V. PROBLEMS OF ENSURING THE RULE OF LAW IN THE FIELD OF PROTECTION OF ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS UNDER CONDITIONS OF WAR..... **21**

Bevz O.V., Sharaievska T.A. THE USE OF GENERATORS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE AND THEIR IMPACT ON ATMOSPHERIC AIR: ENVIRONMENTAL AND LEGAL ASPECTS..... **28**

Kopytsia M.A. LEGISLATIVE FRAMEWORK AND POLICY PRIORITIES FOR THE DIGITALISATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE EUROPEAN UNION..... **35**

Kostiashkin I.O., Paliichuk V.B. THE FUNCTIONS OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE REGULATION OF LAND LEGAL RELATIONS..... **43**

Polishchuk Ye.S. REGARDING THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE EXERCISE OF LAND RIGHTS..... **48**

Sarkisova T.B. SOIL PROTECTION LEGAL FRAMEWORK IN EU..... **53**

Udovenko Y.O. THE TENANT'S PRE-EMPTIVE RIGHT TO PURCHASE AGRICULTURAL LAND: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS..... **58**

SECTION VII. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Boldar G.E. INTERSECTORAL DIMENSION OF LEGAL PRESUMPTIONS IN THE FIELD OF HEALTHCARE..... **64**

Bondarenko V.A. COMMUNICATION BETWEEN THE POLICE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS..... **69**

Bortniak K.V., Horielova V.Yu. EVOLUTION OF THE DEVELOPMENT OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR ASSET SECURITIZATION IN UKRAINE..... **74**

Budnikov A.Y. INTERNATIONAL STANDARDS OF FAIR TRIAL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS..... **79**

Vedmediev S.S. THE TRANSFORMATION OF PRINCIPLES OF INTERACTION AMONG PUBLIC AUTHORITIES IN THE FIELD OF PREVENTION AND COUNTERACTION OF CORRUPTION UNDER MARTIAL LAW AND POST-CONFLICT RECONSTRUCTION..... **85**

Harbinska-Rudenko A.V., Glukh M.V., Novytska N.B. LEGAL FRAMEWORK FOR THE FINANCING OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS..... **90**

Grigorchuk O.Y. STAFFING OF THE NATIONAL POLICE BODIES UNDER MARTIAL LAW..... **95**

Gryniuk R.F., Nikitenko L.O. DIGITAL PARTICIPATION IN THE CONTEXT OF THE MODERN DEMOCRATIC RULE-OF-LAW STATE..... **101**

Grichko V.I., Vozniuk S.S. CORRUPTION IN THE EDUCATION SYSTEM AS A PREREQUISITE FOR THE SPREAD OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AGAINST STUDENTS.....**106**

Hrokh A.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FRAMEWORK FOR ENSURING ETHICAL STANDARDS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN E-GOVERNANCE AT THE LOCAL LEVEL.....**112**

Gulac O.V., Yara O.S., Slyusarenko S.V. MECHANISMS OF ELECTRONIC CITIZEN PARTICIPATION IN MONITORING THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE.....**118**

Dobrianska N. USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS: LEGAL LIMITS AND ACADEMIC INTEGRITY.....**125**

Zaborovskyy V.V., Manzyuk V.V. INFORMED CONSENT AS A GUARANTEE OF PATIENT RIGHTS: LEGAL NATURE, ETHICAL PRINCIPLES AND FEATURES OF IMPLEMENTATION IN THE FIELD OF TRANSPLANTATION AND UNDER EXTRAORDINARY LEGAL REGIMES.....**131**

Kytsenko O.P. LEGAL PRINCIPLES OF THE INTRODUCTION AND TERMINATION OF THE APPLICATION BY THE STATE OF REGULATORY POLICY MEANS REGARDING INDIRECT TAXATION IN AGRICULTURE.....**138**

Kryvenko O.V., Aptekar V.K. LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF IMPORTANT STATE OBJECTS BY UNITS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE: A SYSTEMATIC ANALYSIS OF NORMATIVE ACTS.....**144**

Kropyvna K.O. THE CORRELATION OF DEMOGRAPHIC, SOCIAL, MIGRATION AND FAMILY POLICIES IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM.....**150**

Kushnir I.P., Adamchuk S.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS ENSURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....**157**

Magdalina I.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE FUNCTIONING OF ELECTRONIC DATABASES IN THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE.....**163**

Maziychuk V.A. CHARACTERISTICS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE INFORMATION SPHERE.....**170**

Matviiets O.A. CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE ECONOMIC SECURITY BUREAU OF UKRAINE AS AN ELEMENT OF ITS ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS.....**176**

Umrykhina I.O., Kiblyk D.V., Chepeliak V.S. LEGAL BASIS FOR COOPERATION BETWEEN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND TERRITORIAL RECRUITMENT AND SOCIAL SUPPORT CENTERS IN THE ADMINISTRATIVE DETENTION AND DELIVERY OF PERSONS FOR VIOLATIONS OF MOBILIZATION LEGISLATION.....**185**

Mosyondz S. EVOLUTION OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE.....**192**

Mushenok V.V., Bisiuk O.S. PRINCIPLES OF STATE COMPENSATION FOR DAMAGE TO INDIVIDUALS FOR LOSS OF PROPERTY DUE TO MILITARY ACTIONS.....**197**

Nalyvaiko O.I. REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK OF POLICE ACTIVITY IN FRONTLINE AND DE-OCCUPIED TERRITORIES: PROBLEMS AND GAPS OF REGULATION.....**203**

Omarov A.A. LEGAL PRINCIPLES OF ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY OF UKRAINE.....**210**

Paterilo I.V., Alekseenko I.G. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MEDICAL SERVICES IN THE SYSTEM OF PUBLIC SERVICES: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS.....**215**

Pokryshen D.A., Puzyrevskyi M.V. INFORMATION AND LEGAL PRINCIPLES
OF LAW ENFORCEMENT PERSONNEL TRAINING:
EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES..... **221**

Saifutdinov V.V. DETERMINANTS OF PERSONAL RESOURCE DEVELOPMENT
IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF POLICE OFFICERS:
A LEGAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION..... **226**

Svitlak I.I., Holota N.P., Mazurik S.V. STATE REGULATION
OF THE FINANCIAL SERVICES MARKET AS A COMPONENT OF THE SYSTEM
FOR ENSURING THE STATE'S FINANCIAL SECURITY AND PREVENTING MONEY LAUNDERING.....**232**

Simakova S.I., Klochko V.M. ELECTRONIC COURT
AS A TOOL OF MODERN JUSTICE:
EXPERIENCE, DIFFICULTIES, AND DEVELOPMENT PROSPECTS..... **238**

Teitel O.V. ADMINISTRATIVE LITIGATION TIMEFRAMES
UNDER THE LAW OF CERTAIN COMMON LAW COUNTRIES.....**244**

Telichko O.A., Rekun V.A. COMPLIANCE AS AN ELEMENT OF CORPORATE GOVERNANCE
IN UKRAINE'S IT SECTOR: THE EU INTEGRATION COURSE.....**248**

Toporetska Z.M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES
FOR RESTRICTING MILITARY PERSONNEL FROM VISITING GAMBLING ESTABLISHMENTS
AND PARTICIPATING IN GAMBLING IN THE MILITARY SECURITY SYSTEM..... **255**

Fedchyshyn S.A., Tkach Yu.V. CONCEPT AND TYPES OF PUBLIC INFORMATION:
SOME FEATURES OF LEGISLATIVE REGULATION
IN THE MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION.....**260**

Fudashkin D.O., Chernenkyi O.M. INTERNATIONAL EXPERIENCE
IN MONITORING VALUE-ADDED TAX INVOICES: KEY MODELS AND TRENDS..... **266**

Tsymbaluk Kh. SELF-REGULATORY ORGANISATIONS AND THEIR ROLE
IN REGULATING MARKET BEHAVIOUR IN THE NON-BANK FINANCIAL SERVICES MARKET
IN UKRAINE..... **272**

Shvets D.V., Kisil Z., Kisil R.-V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS
OF THE SCANDINAVIAN ANTI-CORRUPTION MODEL: THE EXPERIENCE OF EU COUNTRIES
(POLAND AND THE FRG) AND PERSPECTIVES FOR ITS ADAPTATION INTO NATIONAL PRACTICE..... **281**

Shelepa A.A. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITY
OF A LEGAL CLINIC OF A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION OF UKRAINE..... **289**

Shopina I.M. INFORMATION SECURITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE
BY EXECUTIVE AUTHORITIES.....**296**

**SECTION VIII. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
PENAL ENFORCEMENT LAW**

Avramenko O.V. PROBLEMATIC ASPECTS OF CRIMINAL LIABILITY
FOR ENCROACHMENTS ON THE ENERGY SECURITY OF UKRAINE.....**303**

Antoniuk N.O., Zahynei-Zabolotenko Z.A. CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATION
IN THE EDUCATION SECTOR IN THE LEGAL OPINIONS OF THE SUPREME COURT.....**310**

Vorontsov D.Y. MEDICAL DOCUMENTATION AS AN OBJECT OF UNLAWFUL ENCROACHMENT
AND METHODS OF ITS PROTECTION.....**316**

Hnatenko M.P. PUNITIVE PSYCHIATRY:
TREATMENT AS A MEANS OF COMMITTING CRIMES AGAINST HUMANITY..... **322**

Holodnykov D.R. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR ABUSE
OF AUTHORITY BY PERSONS PROVIDING PUBLIC SERVICES..... **328**

Gordash A.S. CRIMINAL SECURITY IN THE SPHERE OF ENTREPRENEURSHIP
UNDER MARTIAL STATE..... **333**

Dudorov O.O., Pysmenskyy Ye.O. ON THE RETROACTIVE EFFECT OF CRIMINAL LAW
IN THE CONTEXT OF THE MECHANISM
FOR CORRECTING ASSET DECLARATIONS INTRODUCED UNDER MARTIAL LAW..... **338**

Dumchykov M.O. THE SUBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED
FOR IN ARTICLE 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE:
PROBLEMS OF TERMINOLOGICAL CERTAINTY AND LAW ENFORCEMENT..... **346**

Zavitnevych R.Y. MODELS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF PENITENTIARY SYSTEMS
IN EUROPEAN UNION MEMBER STATES:
CRIMINAL-EXECUTIVE AND INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF FUNCTIONING..... **352**

Zinsu O.I. CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE PHENOMENON OF WIDOWHOOD THROUGH
THE PRISM OF DOMESTIC VIOLENCE IN WEST AFRICAN COUNTRIES
(BASED ON MATERIALS FROM A SCIENTIFIC EXPEDITION IN WEST AFRICA)..... **361**

Koba M.M. UNAUTHORIZED ABSENCE FROM SERVICE AS A FORM OF EVASION OF THE DUTY
TO DEFEND THE COUNTRY AMID ONGOING WAR: ORGANIZATIONAL-LEGAL ASPECTS..... **368**

Kuliebiakin V.O. PROCEDURAL TIME LIMITS AS A TOOL FOR IMPLEMENTING THE PRINCIPLE
OF LEGAL CERTAINTY IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... **375**

Levchenko Yu.O., Mykytchyk O.V. CRIMINOLOGICAL INFORMATION
IN THE LEGAL MECHANISM FOR PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD
OF EXECUTION OF SENTENCES IN UKRAINE,
TAKING INTO ACCOUNT VICTIMOLOGICAL PREVENTION..... **381**

Lel V.P. CURRENT STATE OF PREVENTION OF FORCED DISAPPEARANCE
IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT..... **387**

Mesha O.O. GENESIS OF LEGISLATION ON CRIMINAL LIABILITY FOR UNLAWFUL SEIZURE
OF PROPERTY BELONGING TO LEGAL ENTITIES AND INDIVIDUAL ENTREPRENEURS ENGAGED
IN ECONOMIC ACTIVITY..... **393**

Movchan R.O., Yushkov P.O., Gres D.Yu. PROBLEMS OF PUNISHMENT OF ILLEGAL USE
OF HUMANITARIAN AID (ARTICLES 201-2 OF THE CRIMINAL CODE)..... **398**

Nesterova I. ON THE SYSTEMATIZATION OF CORRELATION
BETWEEN THE CONCEPTS OF "TOURISM" AND "CRIME"..... **407**

Olieinikov D.O. APPLICATION OF ARTICLE 263 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE
UNDER MARTIAL LAW:
BETWEEN DOGMATISM AND THE NARROWING OF CRIMINAL LIABILITY..... **413**

Ostapchuk L.H. LOST PROBATION SUBJECTS:
PROBLEMS OF ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS UNDER MARTIAL LAW..... **419**

Pohoretskyi M.M., Klymenko S.V. PREVENTING CYBERATTACKS BY FOREIGN INTELLIGENCE
SERVICES AGAINST UKRAINE'S CRITICAL INFORMATION INFRASTRUCTURE..... **425**

Prodan T.V., Popovich M.V. ENVIRONMENTAL CRIME: CRIMINOLOGICAL PICTURE AND THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN COMBATING IT..... **434**

Serkevych I.R. PSYCHOLOGY OF JUVENILE OFFENDERS: TRENDS OF GROWTH OF YOUTH CRIME IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE.....**441**

Stupnyk Y.V. MEASURES TO COMBAT CRIME IN THE FORESTRY SECTOR IN UKRAINE: CRIMINOLOGICAL ANALYSIS.....**447**

Fedytnyk V.M. VOLUNTARY PARTICIPATION AS A HALLMARK OF COLLABORATION: THE SUPREME COURT'S INTERPRETATION.....**454**

Khomiachenko S.I., Drozdov M.Y. CYBERCRIMES USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: CHALLENGES FOR CRIMINAL LAW AND ECONOMIC PROCESS IN UKRAINE.....**460**

Shevchenko V.S., Fursal L.V. ILLEGAL PLACEMENT IN A PSYCHIATRIC INSTITUTION AS A FORM OF INFRINGEMENT ON THE FREEDOM, HONOR, AND DIGNITY OF A PERSON: CRIMINAL LAW ASPECTS..... **465**

Shokalo O.V. CERTAIN FEATURES OF THE CRIMINAL LAW PROVISION ESTABLISHING CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL ENRICHMENT.....**471**

Yuzikova N.S. STRATEGIC COMMUNICATION BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES AS A TOOL FOR RESTORING LAW AND ORDER IN THE DE-OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE.....**479**

Yanishevska K.D. FOREIGN EXPERIENCE OF COMBATING ABUSE OF POWER OR OFFICIAL POSITION IN THE FIELD OF MIGRATION.....**487**

РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6:502.131
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.1

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КЛІМАТУ В УКРАЇНІ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Балюк Г.І.,
доктор юридичних наук, професор кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
член-кореспондент Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0001-5855-0142

Власенко Ю.Л.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-7494-2960

Балюк Г.І., Власенко Ю.Л. Формування правового режиму клімату в Україні: імплементація європейських та міжнародних стандартів.

У статті проведено комплексний теоретико-правовий аналіз клімату як об'єкта еколого-правової охорони та визначено його правову природу в системі національного та міжнародного права. Розглядаються сучасні підходи до юридичного визначення поняття «клімат» та його співвідношення з поняттям «кліматична система», а також механізми імплементації міжнародних і європейських стандартів у національне законодавство України. Проаналізовано еволюцію кліматичного законодавства України, включно з прийняттям Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики», Стратегії низьковуглецевого розвитку та відповідних стратегічних документів, що формують системний правовий режим у сфері кліматичної політики. Виявлено, що попереднє нормативне регулювання характеризувалося фрагментарністю та недостатньою деталізацією ключових понять, що обмежувало можливості ефективного правового захисту клімату та імплементації міжнародних зобов'язань. Показано, що сучасна правова структура забезпечує інтеграцію мітігаційних і адаптаційних заходів, встановлення цілей кліматичної нейтральності, формування національної системи моніторингу, звітності та верифікації викидів, а також поєднання ринкових і регуляторних механізмів. Доведено, що імплементація норм acquis ЄС та передового міжнародного досвіду сприяє підвищенню ефективності кліматичного права, створенню умов для низьковуглецевого розвитку, забезпеченню екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки, а також гармонізації державної політики з міжнародними стандартами. Наукова новизна полягає у комплексному обґрунтуванні правового статусу клімату, виділенні напрямів вдосконалення національного законодавства та формуванні практичних рекомендацій щодо інтеграції міжнародних та європейських стандартів у систему державної кліматичної політики України. Запропоновані висновки мають значення для підвищення ефективності правового регулювання кліматичних відносин, забезпечення міжпоколінної екологічної справедливості та формування цілісної національної стратегії низьковуглецевого розвитку.

Ключові слова: кліматична політика, еколого-правова охорона, екологічне право, кліматичне право ЄС, адаптація законодавства

Balyuk H.I., Vlasenko Yu.L. Formation of the climate legal regime in Ukraine: implementation of European and international standards.

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of climate as an object of environmental and legal protection and defines its legal nature in the system of national and international law. Modern approaches to the legal definition of the concept of «climate» and its relationship with

the concept of «climate system», as well as mechanisms for implementing international and European standards into the national legislation of Ukraine, are considered. The evolution of climate legislation in Ukraine is analyzed, including the adoption of the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Climate Policy», the Low-Carbon Development Strategy and relevant strategic documents that form a systemic legal regime in the field of climate policy. It is revealed that the previous regulatory framework was characterized by fragmentation and insufficient detailing of key concepts, which limited the possibilities of effective legal protection of the climate and the implementation of international obligations. It is shown that the modern legal framework ensures the integration of mitigation and adaptation measures, the establishment of climate neutrality goals, the formation of a national system of monitoring, reporting and verification of ages, as well as the combination of market and regulatory mechanisms. It is proven that the implementation of the EU acquis norms and best international experience contributes to increasing the effectiveness of climate law, creating conditions for low-carbon development, ensuring environmental, food and energy security, as well as harmonizing state policy with international standards. Scientific news arose in the comprehensive substantiation of the legal status of climate, addressing areas for improving national legislation and forming practical recommendations for integrating international and European standards into the system of state climate policy of Ukraine. The proposed conclusions are important for increasing the effectiveness of legal regulation of climate relations, ensuring inter-sectoral environmental justice and forming a comprehensive national strategy for low-carbon development.

Key words: climate policy, ecological and legal protection, environmental law, EU climate law, adaptation of legislation.

Постановка проблеми. На початку XXI століття зміна клімату визнана світовою спільнотою однією з ключових глобальних проблем, що впливає на міжнародну безпеку, економічну стабільність, стан довкілля та реалізацію прав людини. Підвищення глобальної температури, деградація екосистем, загрози продовольчій і водній безпеці та ризики для здоров'я населення зумовлюють необхідність формування ефективних міжнародних і національних правових механізмів реагування на кліматичні виклики.

Особливого значення це питання набуває в умовах повномасштабної збройної агресії росії проти України, євроінтеграційних процесів, імплементації міжнародних кліматичних зобов'язань та формування цілісної державної кліматичної політики України. Незважаючи на прийняття стратегічних документів і спеціального законодавства, правовий режим клімату як об'єкта еколого-правової охорони залишається фрагментарним і потребує концептуального уточнення.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика зміни клімату та формування ефективних правових механізмів його регулювання є предметом активних наукових досліджень у міжнародній, європейській та національній правовій доктрині. У міжнародних дослідженнях значну увагу приділено глобальним кліматичним процесам та ролі міжнародного права у формуванні кліматичного режиму. Суттєвий внесок у дослідження антропогенного впливу на кліматичну систему та довгострокових наслідків глобального потепління зробив Дж. Хансен [4], в свою чергу К. Воігт [8], Д. Боданскі, Л. Раджамані [1] аналізували правові аспекти становлення міжнародного кліматичного режиму, зокрема механізми реалізації положень Паризької угоди та інших міжнародних зобов'язань. Вагоме місце у науковому дискурсі займає аналіз правового регулювання кліматичної політики Європейського Союзу, який знайшов відображення у працях М. Пітерса, Д. Фарбер [3] та Л. Крамера [7], що присвячені правовим інструментам скорочення викидів парникових газів, функціонуванню системи торгівлі квотами на викиди та формуванню правових засад досягнення кліматичної нейтральності.

У національній правовій науці окремі аспекти правового регулювання кліматичних відносин також стали предметом наукового аналізу. Зокрема, К. Прохоренко [19] обґрунтувала необхідність формування самостійного правового режиму клімату як об'єкта еколого-правової охорони, тоді як С. Іванюта та Л. Якушенко [11] аналізували питання адаптації державної політики до змін клімату та імплементації європейських стандартів у національне законодавство; Я. Павко [13] досліджував взаємозв'язок екологічної політики та прав людини. Сучасні наукові статті Гетьмана А., Малишевої Н., Богуна В., Кравченко С., Коваленко Т. та інших доповнюють цей комплексний підхід, аналізуючи еволюцію державної кліматичної політики, правові засади кліматичної політики ЄС, вплив європейських стандартів на національне законодавство, захист екологічних прав людини, правове забезпечення адаптації до кліматичних змін та механізми стимулювання низьковуглецевого розвитку економіки.

Однак, попри наявність значної кількості наукових досліджень, у сучасній юридичній доктрині залишаються недостатньо розробленими окремі концептуальні аспекти правового регулювання

кліматичних відносин. Зокрема, потребують подальшого наукового осмислення питання юридичного визначення поняття «клімат», його місця у системі об'єктів екологічного права, а також механізмів ефективної імплементації міжнародних і європейських кліматичних стандартів у національне законодавство України.

Отже, **метою статті** є теоретико-правовий аналіз клімату як об'єкта еколого-правової охорони, визначення його правової природи, співвідношення понять «клімат» та «кліматична система» у правовій доктрині, дослідження сучасних тенденцій розвитку кліматичного законодавства України, проблем фрагментарності кліматичного законодавства України та визначення напрямів його вдосконалення в контексті євроінтеграції та з урахуванням міжнародного та європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. У доктрині міжнародного екологічного права підкреслюється, що кліматична безпека стала складовою загальної концепції міжнародної безпеки, що зумовлює впровадження правоохоронних, регуляторних та адміністративних заходів на національному рівні [8, с. 239]. Для України кліматичне право має не лише екологічний, а й соціально-економічний вимір, зважаючи на вразливість аграрного сектору та енергетичної системи. Павко Я.А. також підкреслює, що екологічні ризики кліматичних змін безпосередньо впливають і на реалізацію фундаментальних прав людини [13, с. 197].

Як слушно зауважує Дж. Хансен, кліматична система реагує на антропогенний вплив із запізненням, але наслідки цього впливу є кумулятивними та практично незворотними у часовому вимірі кількох поколінь [4, с. 4-6]. Така думка дуже слушна, адже від цього об'єкта наразі залежить розвиток і життєдіяльність людства. Саме тому за останні три десятиріччя питання зміни клімату перетворилося на одну з найбільш гострих проблем світової економіки і політики у контексті вироблення стратегії скорочення викидів парникових газів і поступового переходу до низьковуглецевого розвитку всіх секторів економіки і складових життєдіяльності людини.

Ключовими міжнародно-правовим документами, що задають наразі рамки кліматичній політиці є, як відомо, Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату 1992 року [12] та Паризька угода 2015 року [14], учасницею яких є Україна. Також здійснення термінових заходів щодо боротьби зі змінами клімату та її наслідками є однією із цілей, сформульованих і у новому Порядку денному сталого розвитку на період до 2030, ухваленому на Саміті сталого розвитку, що проходив 25 вересня 2015 року в Нью-Йорку. Згідно зі статтею 2 Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату, її метою було досягнення стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного втручання у кліматичну систему [12].

Як відомо, на розвиток Рамкової конвенції ООН у період з 29 листопада по 12 грудня 2015 року в рамках Конференції сторін була прийнятв Паризька угода, оскільки попередні механізми, включно з Кіотським протоколом, не забезпечували достатньої участі всіх держав та не давали ефективних засобів для досягнення глобальної стабілізації клімату. Так, відповідно до статті 2 Паризької угоди, її метою є посилення глобальної реакції на загрозу зміни клімату в контексті сталого розвитку та зусиль із ліквідації бідності, за принципом спільної, але диференційованої відповідальності, з урахуванням національних можливостей [14]. Отже, ратифікація Україною Паризької угоди свідчила про намір держави інтегрувати міжнародні зобов'язання до національного законодавства та зумовила продовження формування національної кліматичної політики.

В науковій літературі клімат розглядається як об'єкт еколого-правової охорони, який характеризується станом кліматичної системи (атмосфери, гідросфери, біосфери та геосфери) в їх взаємозв'язку та взаємодії (інтердисциплінарний підхід) та на який здійснюється небезпечний антропогенний вплив у формі юридично-визначених видів діяльності, пов'язаних зі здійсненням викидів парникових газів. Це потребує вжиття спеціальних міжнародних і державно-правових заходів, спрямованих на стабілізацію концентрації парникових газів у атмосфері на такому рівні, за якого не допускається порушення рівноваги кліматичної системи, а також погіршення у зв'язку з цим якості та безпечності навколишнього природного середовища [19, С. 8].

Як зазначають дослідники, клімат – це не просто погодні явища, а складна система, яка зазнає небезпечного антропогенного впливу, особливо в формі викидів парникових газів, й потребує спеціальних міжнародних і державних механізмів регулювання. Відповідно до роз'яснень Міжурядової групи експертів зі змін клімату (IPCC) [6], клімат у вузькому розумінні – це середній режим погоди. У доктрині кліматичного права наголошується, що таке визначення є недостатнім для правового регулювання, оскільки не відображає нормативного аспекту охорони клімату [1]. В ширшому значенні – клімат є статистичним описом середніх значень та мінливості релевантних параметрів кліматичної системи, тобто змінності відповідних кількісних параметрів протягом періоду, який може коливатися від кількох місяців до тисяч або мільйонів років [5]. Таким чином, клімат репрезентує собою стан кліматичної системи, включно зі статистичним описом її компонентів.

Проте, на нашу думку, вищенаведене офіційне тлумачення не робить суттєвої відмінності між погодою і кліматом, що позбавляє останнього адекватного правового закріплення. Як справедливо відзначають дослідники, клімат – це не результат погоди, а її причина, і ця невідповідність причинно-наслідкового зв'язку у визначенні поняття клімату, на нашу думку, ускладнює законодавче закріплення клімату як об'єкта права. Саме тому, на нашу думку, клімат має розглядатися як стан кліматичної системи, що проявляється через взаємодію її компонентів, і це дає йому статус повноцінного об'єкта еколого-правової охорони.

Правники й теоретики права вказують, що чисто статистичне тлумачення не враховує нормативної функції права як інструменту запобігання і відновлення; у зв'язку з цим виникає необхідність формулювання правового поняття, яке б відобразило як наукову природу клімату, так і його соціально-правові виміри [11, с. 89–91]. Отже, наукове та нормативне тлумачення поняття «клімат» має значення не лише теоретичне, а й практично-правове: так як від визначення сутності об'єкта залежить коло суб'єктів і предметів правового захисту, механізми відповідальності та інструменти регулювання.

Також слід зазначити, що в науковій літературі розрізняють поняття «клімат» та «кліматична система». Це положення кореспондує зі статтею 1 Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, де кліматична система визначається як сукупність взаємодіючих природних компонентів [12]. Кліматична система визначається як сукупність основних природних оболонок Землі (атмосфери, гідросфери, біосфери, геосфери) які взаємодіють як цілісний природний об'єкт і можуть зазнавати змін під впливом людської діяльності у відношенні «людина – природа» [12].

Зокрема, вчені Міжурядової групи експертів зі зміни клімату, визначають кліматичну систему як складну, інтерактивну систему, що складається з атмосфери, земної поверхні, снігу та льоду, інших водних об'єктів та живих організмів. На їх думку, атмосферний компонент кліматичної системи найбільш очевидно характеризує клімат, а клімат визначають як «усереднену погоду». За їх словами, кліматична система розвивається з часом під впливом власної динаміки та внаслідок зміни зовнішніх факторів, які впливають на клімат (їх називають факторами впливу). Зовнішні фактори включають природні явища (такі, як виверження вулканів та зміни сонячної активності), а також антропогенні зміни складу атмосфери [5].

Українська правова система довгий час була позначена фрагментарністю в частині кліматичного регулювання: норми, що опосередковано стосувалися клімату, були розпорошені в актах про охорону довкілля, атмосферного повітря, енергетику тощо. Відсутність єдиного кліматичного закону ускладнювало формування цілісного правового режиму та імплементації міжнародних зобов'язань у внутрішнє право. Як зазначає К. Прохоренко, фрагментарність нормативного регулювання не дозволяло сформувати цілісний правовий режим клімату як об'єкта екологічного права [19, с. 37–38].

Але слід зазаначити, що українське національне законодавство у сфері кліматичної політики також пройшло помітну трансформацію: від фрагментарних екологічних норм до спеціалізованих правових механізмів. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [18], на жаль, не містив і не містить спеціальних положень щодо видів впливів діяльності на клімат, а також не містить визначення поняття «клімат», тому на першому етапі Кабінетом Міністрів була прийнята Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, затверджена розпорядженням від 7 грудня 2016 року № 932-р та План заходів щодо виконання даної Концепції, затвердженим розпорядженням від 6 грудня 2017 року №878-р.

Наступним етапом стало прийняття і схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках, затверджених розпорядженням від 30 травня 2024 р. № 483-р.

У жовтні 2024 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики України» (далі – Закон про кліматичну політику) [17]. Цей закон формалізує на законодавчому рівні цілі низьковуглецевого сталого розвитку, створення національної системи моніторингу і верифікації викидів парникових газів; встановлює правові та організаційні засади кліматичної політики; встановлює цілі з декарбонізації та адаптації, наближаючи українську нормативно-правову базу до міжнародних стандартів, що є важливим кроком для правового визнання клімату як об'єкта екологічної охорони. У даному Законі про кліматичну політику у ст. 3. визначено принципи державної кліматичної політики, серед основних: досягнення кліматичної нейтральності; «енергоефективність насамперед»; «забруднювач платить»; природоорієнтованість; інтеграція державної кліматичної політики в усі сектори економіки та в усі сфери державної політики, а також у документи планування державного та/або місцевого рівнів тощо. Також ст. 4 Закону про кліматичну політику визначено цілі державної кліматичної політики, а саме: державна кліматична політика спрямована на досягнення кліматичної нейтральності України до 2050 року,

забезпечення пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, низьковуглецевого та сталого розвитку, екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки України. Для досягнення вищевказаних цілей, встановлюється проміжна ціль – зменшення обсягів викидів парникових газів щонайменше на 65 відсотків до 2030 року відповідно до рівня 1990 року. Варто зауважити, що така ціль України полягає у реальних зобов'язаннях зі скорочення викидів, порівняно із сучасним рівнем викидів парникових газів [17].

Ще один стратегічно важливий документ – Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [16] передбачає цільові значення для оцінки реалізації державної екологічної політики у базовому 2015 році, 2020, 2025 та 2030 роках. Наприклад, передбачено, показники щодо зменшення енергоємності валового внутрішнього продукту, скорочення викидів парникових газів, зростання частки ВДЕ, лісистості територій у відповідні роки [16].

Для забезпечення стратегічного планування та досягнення довгострокових цілей державної кліматичної політики, Кабінет Міністрів України також затвердив Стратегію низьковуглецевого розвитку України, яка переглядається та у разі потреби оновлюється кожні п'ять років з періодом планування на 30 років з урахуванням результатів оцінки та моніторингу її реалізації.

Перша Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року (далі – СНВР) [20] розроблена на виконання міжнародних зобов'язань України згідно з пунктом 19 Статті 4 Паризької угоди, пунктом 35 Рішення 1/CP.21 Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, а також на виконання розпоряджень Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р "Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року" та від 28 березня 2018 р. № 244-р "Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2018 рік".

Як визначено в ст. 8 Закону про кліматичну політику, під час перегляду середньострокових цілей та цільових показників державної кліматичної політики, визначених Стратегією низьковуглецевого розвитку України (далі – СНВР), оновлені середньострокові цілі не мають бути менш амбітними, ніж попередні [17], що є важливим елементом постійного поступового скорочення викидів парникових газів. СНВР визначає національне бачення щодо відокремлення подальшого економічного зростання та соціального розвитку держави від збільшення обсягу викидів парникових газів. Наявність СНВР є підставою для розроблення і впровадження економічних інструментів підтримки переходу України до низьковуглецевого розвитку, залучення інноваційних технологій і міжнародних фінансових ресурсів.

Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 р. був розроблений з метою імплементації Директиви 2003/87/ЄС. В свою чергу Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами» 12.12.2019 р. був також прийнятий з метою імплементації і на виконання положень Регламенту ЄС 842/2006 (цей регламент був скасованим Регламентом ЄС №517/2014) та Регламенту ЄС №2037/2000 ЄС (скасований Регламентом ЄС №1005/2009 ЄС).

Нормативно-правове оформлення кліматичної політики вимагає двопланового підходу: по-перше, розвиток інструментів пом'якшення (мітігації), що включає систему кількісного регулювання викидів, ринкові механізми, енергоефективні стандарти і підтримку ВДЕ; по-друге, створення систем адаптації й управління ризиками, орієнтованих на зниження вразливості секторів і громад. У цьому контексті Європейський Союз виступає прикладом формалізації кліматичних цілей у праві: клімат у ЄС постає як самостійний правовий об'єкт, що закріплено у концептуальних положеннях Європейського зеленого курсу і Договорі про функціонування ЄС (стаття 191), а юридична визначеність була додатково підсилена прийняттям Європейського кліматичного закону (Регламент ЄС 2021/1119).

У ст. 191 Договору про функціонування Європейського Союзу [10] боротьба зі зміною клімату визначається однією з цілей екологічної політики ЄС. Серед досягнень ЄС у сфері протидії зміни клімату можна відзначити наступне: – запровадження системи торгівлі викидами ЄС, що являє собою найбільший міжнародний ринок вуглицю, який базується на принципі «обмеження і торгівля» (охоплюючи і авіаційні викиди); – запровадження обов'язкових щорічних цілей по скороченню викидів парникових газів для кожної держави-члена ЄС стосовно тих викидів на які не поширюється вищезазначена система, а саме: сільське господарство, автомобільний транспорт, будівництво тощо; – включення викидів парникових газів від землекористування та лісового господарства до кліматичної та енергетичної системи 2030 року, що означає забезпечення як мінімум еквівалентного компенсування викидів парникових газів видаленням вуглекислого газу з атмосфери; – просування використання поновлювальних джерел енергії (сонячна, гідроенергія) [7, с. 145–147].

Водночас роль національних імплементацій не можна недооцінювати, так як саме на рівні держав-членів будується детальна практика і механізми (наприклад, торгівля квотами, моніторинг,

адаптаційні політики). Прикладом може слугувати Німеччина, яка ще з 2008 року має національну «Стратегію адаптації до зміни клімату» (DAS), розроблену федеральним урядом за участі регіональних земель. Федеральна стратегія з адаптації до зміни клімату DAS (2008) передбачає: оцінку змін клімату, розвиток науково-дослідного потенціалу, створення бази даних, фінансову підтримку та локальні проєкти адаптації. Стратегія спрямована на зменшення уразливості економічних, соціальних і природних систем та забезпечення сталого планування [8, с. 240].

У доктрині підкреслюється, що Європейський кліматичний закон перетворив політичні цілі ЄС у сфері клімату на юридично зобов'язуючі норми [3, с. 145–147]. Ринковий механізм у вигляді EU ETS відіграє центральну роль як «cap-and-trade» система, що стимулює скорочення викидів у секторі енергетики та промисловості та поєднується з пакетом «Fit for 55», спрямованим на скорочення викидів на 55 % до 2030 року (порівняно з 1990 р.). За визначенням Європейської Комісії, ETS є основним ринковим механізмом скорочення викидів парникових газів [2]. Пакет «Fit for 55» та нормативні ініціативи ЄС мають характер комплексної трансформації економічних режимів і передбачають механізми компенсації, соціального пом'якшення і фінансування зелених інвестицій. Зокрема, К. Воігт відзначає, що «Fit for 55» трансформує кліматичні цілі у комплексну систему правових зобов'язань [8, с. 243]. Аналітичні та експертні матеріали в Україні системно ретранслюють аналіз європейських інструментів з метою адаптації їх до національних умов [11].

Порівняльний аналіз показує принципові відмінності, які полягають в тому, що модель ЄС вирізняється високим ступенем нормативної визначеності, чіткими цілями (кліматична нейтральність до 2050 р.) та інструментарієм, що поєднує ринкові та регуляторні методи, а також механізмами перегляду і моніторингу виконання [11]. Водночас модель України історично мала похідний характер, але прийняття спеціалізованого Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики України» та подальших стратегічних документів означають перехід до системного регулювання. Проте імплементація євроінтеграційних стандартів, створення механізмів обліку, торгівлі квотами і національної системи моніторингу, звітності, верифікації потребують значних інституційних та фінансових ресурсів.

Аналітичні огляди, присвячені реалізації Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики України» та подальшому приведенню національного права у відповідність до acquis ЄС, підкреслюють важливість продовження реформ у контексті переговорного розділу 27 «Навколишнє середовище та зміна клімату» [9]. Як відомо, переговори про вступ до ЄС є складним і динамічним процесом. Забезпечення цього процесу потребує значних зусиль, ресурсів і часу з боку Уряду України. Наразі основні завдання щодо організації та супроводу переговорів покладено на відповідні робочі переговорні групи.

Після відкриття міжурядової конференції щодо вступу України до ЄС у червні 2024 року Україна розпочала активну підготовку до відкриття переговорів за всіма розділами acquis ЄС (їх, нагадаємо, 35). Першим етапом для кожного розділу є так званий скринінг – процес, спрямований на оцінку рівня наближення українського законодавства до права ЄС у відповідній сфері (переговорному розділі). У червні 2025 року Україна та ЄС провели скринінгові сесії за Розділом 27 «Довкілля і зміна клімату» Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Проходить двостороння зустріч України та Європейської Комісії в рамках здійснення офіційного скринінгу відповідності законодавства України праву ЄС за переговорним розділом 27 «Довкілля та зміна клімату» [15]. Цьому етапу передувала тривала й інтенсивна підготовка, до якої, крім безпосередньо робочої переговорної групи, були залучені десятки представників органів державної влади та експертного середовища [21].

Наразі українська сторона очікує на звіт про результати скринінгу за Розділом 27 від європейської сторони. У цьому документі ЄС має зафіксувати власну оцінку стану наближення українського законодавства до норм і стандартів ЄС у сфері довкілля та зміни клімату. Наступним етапом переговорного процесу має стати підготовка переговорних позицій сторін за Розділом 27, а виконання цього завдання покладено на відповідну робочу переговорну групу.

Висновки. Аналіз законодавчої та наукової бази свідчить, що правова охорона клімату в Україні потребує системного, комплексного та багаторівневого підходу, який поєднує як мітигаційні, так і адаптаційні інструменти. Комплексне регулювання охоплює скорочення антропогенних викидів, раціональне використання природних поглиначів парникових газів, управління кліматичними ризиками та забезпечення адаптації природних систем і населення до наслідків зміни клімату. Національна практика охорони клімату передбачає реалізацію заходів різного рівня: від особистісних дій громадян – вибору екологічного способу життя, відповідального споживання та енергоефективності – до політичних та інституційних заходів держави, таких як функціонування спеціально уповноважених органів, модернізація систем обліку та управління попитом на енергетичні ресурси, імплементація ринкових механізмів регулювання викидів, перехід на відновлювальні джерела енергії, а також участь у міжнародних кліматичних переговорах.

Дослідження міжнародного та європейського досвіду підтверджують, що ефективна правова охорона клімату ґрунтується на високому рівні нормативної визначеності, інтеграції кліматичної політики у всі сектори економіки, впровадженні систем моніторингу, звітності та верифікації викидів, а також застосуванні передових технологій і стимулюючих механізмів низьковуглецевого розвитку. Імплементація acquis ЄС та міжнародних стандартів у національне законодавство України є ключовою передумовою підвищення ефективності кліматичного права, сприяє мінімізації соціально-економічних та екологічних наслідків зміни клімату, формує правові засади низьковуглецевого розвитку економіки та забезпечує гармонізацію державної політики із міжнародними зобов'язаннями.

Водночас законодавство України тривалий час характеризується фрагментарністю та недостатньою деталізацією правового визначення поняття «клімат», що ускладнює визнання клімату як самостійного об'єкта еколого-правової охорони та формування комплексного правового режиму. Наукові дослідження підкреслюють необхідність створення спеціальних кліматичних норм, розвитку механізмів оцінки впливу на клімат, удосконалення систем моніторингу та верифікації, посилення адаптаційної політики та управління кліматичними ризиками.

Перспективними напрямами вдосконалення національного кліматичного законодавства є: законодавче закріплення визначення поняття «клімат»; розвиток системи моніторингу, звітності та верифікації викидів; впровадження ринкових механізмів регулювання викидів; посилення адаптаційної політики та управління кліматичними ризиками; подальша гармонізація законодавства України з acquis ЄС.

Отже, формування цілісного нормативно-правового підходу до охорони клімату є невідкладною передумовою забезпечення екологічної безпеки, сталого розвитку держави, підвищення ефективності державного управління та захисту прав і інтересів майбутніх поколінь. Ефективне правове регулювання кліматичних відносин спрямоване на визнання клімату як самостійного об'єкта еколого-правової охорони та створення умов для стабілізації кліматичної системи, збереження природних ресурсів та забезпечення міжпоколінної справедливості у сфері екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bodansky D., Brunnée J., Rajamani L. International Climate Change Law. Oxford: Oxford University Press, 2017. 417 p. DOI: https://doi.org/10.1093/law/9780199664290.001.0001.
2. European Commission. EU Emissions Trading System (EU ETS). Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. DOI: https://doi.org/10.2776/792141. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0ee5d03c-fbe0-11eb-b520-01aa75ed71a1.
3. Farber D.A., Peeters M. (eds.). Climate Change Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2016. 544 p. DOI: https://doi.org/10.4337/9781783475681.
4. Hansen J.E., Sato M., Simons L. et al. Global Warming in the Pipeline. *Oxford Open Climate Change*. 2023. Vol. 3, No. 1. Article kgad008. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfclm/kgad008.
5. IPCC. Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. DOI: https://doi.org/10.1017/9781009157896. URL: https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1.
6. IPCC. The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) is the United Nations body for assessing the science related to climate. URL: https://www.ipcc.ch.
7. Krämer L. EU Environmental Law. 8th ed. London: Sweet & Maxwell, 2016. 550 p. ISBN 9780414056046.
8. Voigt C. The Power of the Paris Agreement in International Climate Litigation. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 2023. Vol. 32, No. 2. P. 237–249. DOI: https://doi.org/10.1111/reel.12514.
9. Винярська М. Огляд кліматичної політики України: нормативно-правове регулювання (станом на 24 березня 2025 року). Експертно-дорадчий центр «Правова аналітика». URL: https://www.legalanalytics.org.ua/oglyad-klimatychnoyi-polityky-ukrayinyn.
10. Договір про функціонування Європейського Союзу (консолідована версія). Офіційний переклад українською мовою. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/994_b06#Text.
11. Європейський зелений курс і кліматична політика України: аналітична доповідь / С.П. Іванюта, Л.М. Якушенко; за заг. ред. А.Ю. Сменковського. Київ: НІСД, 2022. 95 с. DOI: https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12.
12. Конвенція ООН. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: міжнародний договір від 09.05.1992. *Офіційний вісник України*. 2012. № 83. Ст. 198–338. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text.
13. Павко Я.А. Актуальні питання міжнародно-правового захисту прав людини в контексті кліматичних змін. *Київський часопис права*. 2025. № 4. С. 194–202. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2025.4.29.

14. Паризька угода: міжнародний договір від 12.12.2015. *Офіційний вісник України*. 2016. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text.
15. Прес служба Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 17 червня 2025, о 16:45 [Електронний ресурс]. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/263133.html.
16. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697 VIII. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 67 (6 квітня). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.
17. Про основні засади державної кліматичної політики України: Закон України від 08 жовтня 2024 р. № 3991-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text.
18. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. – 1991. – № 33. – С. 372. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text.
19. Прохоренко К.А. Клімат як об'єкт еколого-правової охорони в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. 259 с. URL: https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/bd5c37fd-ca4e-4c48-9af0-f3bdb5bd269f/content.
20. Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України, 2018. URL: https://mepr.gov.ua.
21. Формування початкової переговорної позиції України за Розділом 27 "Довкілля і зміна клімату" переговорів про вступ до ЄС: аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2025. URL: https://rac.org.ua/wp-content/uploads/2025/09/racse-negotiating-position-chapter-27-2025-ukr.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Балюк Г.І., Власенко Ю.Л., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.2

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Бахур О.В.,
доктор філософії в галузі права
старший викладач кафедри
господарського та адміністративного права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
адвокат
ORCID: 0000-0002-5725-5210

Бахур О.В. Проблеми забезпечення верховенства права у сфері захисту екологічних прав людини в умовах війни.

У науковій статті здійснено комплексний аналіз проблем забезпечення верховенства права у сфері захисту екологічних прав людини в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що в сучасних умовах ця проблематика набуває системного та міжгалузевого характеру, поєднуючи конституційні, екологічні, кримінально-правові та міжнародно-правові механізми правового регулювання.

Екологічні права, які включають право на безпечне довкілля, доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті екологічно значущих рішень, є важливою складовою прав людини. Проте під час збройного конфлікту вони зазнають значні порушення через руйнування екосистем, забруднення довкілля, неконтрольовану експлуатацію природних ресурсів і внутрішнього доступу до екологічного інформування.

Досліджено нормативні засади формування та розвитку екологічних прав в Україні, зокрема їх законодавче закріплення у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» та конституціоналізацію у статті 50 Конституції України. Доведено, що верховенство права у сфері екологічних прав слід розглядати не лише як засадничий принцип, закріплений у Конституції України, а як функціональний інструмент забезпечення реальної дієвості гарантій охорони довкілля та екологічної безпеки. Розкрито зміст ключових елементів цього принципу – юридичної визначеності, пропорційності, доступу до правосуддя, ефективності судового захисту та невідворотності юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, у їх системному взаємозв'язку як інституційної основи екологічної демократії.

Обґрунтовано, що в умовах війни екологічні права набувають особливого значення, трансформуючись у складову національної безпеки та стратегічний пріоритет повоєнного відновлення держави.

Проаналізовано вплив збройної агресії на стан довкілля України, а також виявлено ключові проблеми реалізації екологічних прав, зокрема обмеження доступу до правосуддя, складність доказування екологічної шкоди та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за воєнні злочини проти довкілля. Приділено увагу кваліфікації дій держави-агресора як екоциду відповідно до ст. 441 Кримінального кодексу України. Доведено, що з огляду на масштабність та характер завданої шкоди йдеться не лише про кримінально-правову категорію, а про комплексне порушення фундаментальних прав людини, включаючи право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

У роботі сформульовано практичні напрями вдосконалення правового механізму захисту екологічних прав у воєнний та післявоєнний період, зокрема розроблення спеціального законодавчого механізму документування та оцінки екологічної шкоди, посилення відповідальності за екологічні правопорушення, створення доказової бази для міжнародного судового переслідування, розширення міжвідомчої та міжнародної співпраці, а також інтеграцію екологічної безпеки до системи оборонного планування та післявоєнного відновлення. Зроблено висновок, що забезпечення верховенства права у сфері екологічних прав людини є ключовою передумовою зеленого відновлення України, утвердження європейських стандартів прав людини та зміцнення довіри до правової системи держави.

Ключові слова: верховенство права, екологічні права людини, воєнний стан, екологічна безпека, доступ до правосуддя, екоцид, відшкодування екологічної шкоди.

Bakhur O.V. Problems of ensuring the rule of law in the field of protection of environmental human rights under conditions of war.

The scientific article provides a comprehensive analysis of the challenges related to ensuring the rule of law in the field of protection of environmental human rights under martial law. It is substantiated that in contemporary conditions this issue acquires a systemic and interdisciplinary character, combining constitutional, environmental, criminal law, and international legal mechanisms of regulation.

Environmental rights, which include the right to a safe environment, access to environmental information, and participation in environmentally significant decision-making, constitute an essential component of human rights. However, during armed conflict they are subject to significant violations due to the destruction of ecosystems, environmental pollution, uncontrolled exploitation of natural resources, and restricted access to environmental information.

The regulatory foundations for the formation and development of environmental rights in Ukraine are examined, in particular their legislative enshrinement in the Law of Ukraine "On Environmental Protection" and their constitutionalization in Article 50 of the Constitution of Ukraine. It is demonstrated that the rule of law in the field of environmental rights should be considered not only as a fundamental principle enshrined in the Constitution of Ukraine, but also as a functional instrument ensuring the effective implementation of guarantees of environmental protection and environmental safety. The content of the key elements of this principle – legal certainty, proportionality, access to justice, effectiveness of judicial protection, and the inevitability of legal liability for environmental offenses, is in their systemic interrelation as the institutional foundation of environmental democracy.

It is substantiated that in wartime conditions environmental rights acquire particular significance, transforming into a component of national security and a strategic priority of the state's post-war recovery.

The impact of armed aggression on the state of the environment in Ukraine is analyzed, and the key problems in the implementation of environmental rights are identified, including restricted access to justice, difficulties in proving environmental damage, and holding perpetrators legally accountable for war crimes against the environment. Particular attention is paid to the qualification of the actions of the aggressor state as ecocide pursuant to Article 441 of the Criminal Code of Ukraine. It is argued that, given the scale and nature of the damage inflicted, this concerns not only a criminal law category but also a complex violation of fundamental human rights, including the right to an environment safe for life and health.

The article formulates practical directions for improving the legal mechanism for the protection of environmental rights during the wartime and post-war periods, including the development of a special legislative mechanism for documenting and assessing environmental damage, strengthening liability for environmental offenses, creating an evidentiary framework for international judicial prosecution, expanding interagency and international cooperation, and integrating environmental security into defense planning and post-war recovery strategies. It is concluded that ensuring the rule of law in the field of environmental human rights is a key prerequisite for Ukraine's green recovery, the consolidation of European human rights standards, and the strengthening of public trust in the state's legal system.

Key words: rule of law, environmental human rights, martial law, environmental security, access to justice, ecocide, compensation for environmental damage.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану особливої актуальності набуває питання забезпечення принципу верховенства права як фундаментальної засади функціонування правової держави. Верховенство права передбачає пріоритет прав і свобод людини, юридичну визначеність, пропорційність обмежень, доступ до правосуддя та ефективні засоби юридичного захисту. Проте воєнні дії об'єктивно зумовлюють ризики звуження процесуальних гарантій, ускладнюють доступ до екологічної інформації, послаблюють контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства та призводять до відтермінування притягнення винних осіб до відповідальності за екологічні правопорушення.

Метою статті є комплексний аналіз проблем забезпечення верховенства права у сфері захисту екологічних прав людини в умовах війни та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів їх гарантування.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти обраної проблематики були прямо чи опосередковано предметом дослідження таких науковців, як С.В. Муравйової, А.П. Гетьмана, В.І. Андрейцева, А.Б. Качинського та інших. Зокрема, досліджувалися питання співвідношення принципу верховенства права та механізмів реалізації й захисту прав людини, зокрема в аспекті гарантій їх забезпечення в умовах надзвичайних правових режимів, а також проблематика екологічної безпеки, екологічних ризиків і загроз, у тому числі техногенного та воєнного характеру. Попри це,

забезпечення верховенства права у сфері захисту екологічних прав людини в умовах війни залишається актуальною та гострою проблемою і потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану більшість елементів верховенства права зазнають негативного впливу у вигляді відповідних обмежень, необхідність яких має об'єктивний характер внаслідок потреби запобігання глобальним загрозам незалежності та територіальної цілісності держави, відсічі збройної агресії, забезпечення національної безпеки, а також реальним та потенційним загрозам правам і свободам людини.

Відтак, вкрай важливим є висвітлення окремих груп основних прав людини, зокрема екологічних, адже їх дотримання завжди залишатиметься актуальною проблемою, в тому числі й з огляду на те, що захист довкілля є серед пріоритетів євроінтеграційного процесу України, а також одним зі стратегічних завдань повоєнного відновлення.

Вперше на законодавчому рівні екологічні права громадян у їх сучасному розумінні були закріплені у статті 9 Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [1]. Саме цей нормативно-правовий акт започаткував формування системного підходу до правового регулювання відносин у сфері охорони довкілля та визначив екологічні права як самостійну складову правового статусу особи.

У преамбулі зазначеного Закону наголошується, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України. Такий підхід свідчить про нормативне закріплення взаємозв'язку між екологічною безпекою, якістю життя населення та стратегічними цілями державної політики.

Закріплення екологічних прав на рівні спеціального закону створило передумови для їх подальшої конституціоналізації, що знайшло відображення у статті 50 Конституція України, яка гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [2]. Відтак, екологічні права набули статусу конституційно гарантованих, що суттєво посилило механізми їх правового захисту та підпорядкувало їх реалізацію загальному принципу верховенства права.

Стаття 10 Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед гарантій екологічних прав громадян передбачає як проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища, так і невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища [1].

Таким чином, законодавець закріплює подвійний механізм гарантування: превентивний (через екологічну політику та державні програми) і репресивний (через застосування заходів юридичної відповідальності).

Водночас чинне законодавство не містить чітко структурованого та спеціалізованого механізму судового чи позасудового захисту екологічних прав громадян. У статті 11 зазначеного Закону встановлено лише загальне положення про те, що порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України. Така нормативна конструкція фактично відсилає до загальних процедур цивільного, адміністративного або господарського судочинства без конкретизації особливостей доказування екологічної шкоди, процесуального статусу потерпілих осіб чи механізмів колективного захисту.

Відсутність деталізованого процесуального інструментарію істотно ускладнює практичну реалізацію екологічних прав на практиці, особливо з огляду на складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями та шкодою довкіллю, необхідність спеціальних експертних досліджень і значні фінансові витрати, пов'язані з судовим захистом.

У цьому контексті забезпечення верховенства права безпосередньо пов'язується з ефективністю функціонування судової системи, її інституційною спроможністю гарантувати реальний доступ до правосуддя та забезпечувати виконання судових рішень. Особливої актуальності це набуває в умовах воєнного стану, коли об'єктивні обмеження доступу до судів, переміщення населення, знищення інфраструктури та перевантаження судової системи можуть призводити до фактичного звуження змісту та обсягу екологічних прав.

Отже, проблема забезпечення верховенства права у сфері захисту екологічних прав людини полягає не лише у формальному нормативному закріпленні відповідних гарантій, а й у створенні дієвого механізму їх реалізації, що відповідав би принципам юридичної визначеності, пропорційності, ефективності засобів правового захисту та доступності правосуддя.

Доктринальне осмислення принципу верховенства права у сфері екологічних правовідносин знайшло ґрунтовне відображення у працях провідних вітчизняних науковців.

Зокрема, А.П. Гетьман у своїй науковій праці зробив висновок про те, що принцип верховенства права в системі регулювання екологічних суспільних відносин знаходить своє втілення не лише в традиційно окресленому науковою еколого-правовою літературою інституті екологічних прав людини та громадянина (право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на отримання екологічної інформації, право на відшкодування завданої порушенням екологічного законодавства шкоди, право на судовий захист тощо), але й інших інститутах екологічного права як то: право власності на природні ресурси; право природокористування; правові засади управління природокористуванням та охороною довкілля; економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища та природокористування; юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства; правове забезпечення екологічної безпеки; правовий режим екологічно вражених територій і зон надзвичайних екологічних ситуацій; правове регулювання поводження з відходами; правові основи біологічного різноманіття; правові засади попередження зміни клімату тощо. Окрім того, науковець вбачає необхідність переорієнтації наукових досліджень на обґрунтування верховенства права крізь призму практичного застосування норм екологічного законодавства у повсякденному вимірі та механізму реалізації правозастосовчої діяльності у сфері екологічних суспільних відносин [3, с. 4]. Такий підхід є особливо актуальним в умовах війни, коли формальна наявність правових норм не гарантує їх ефективної реалізації.

У цьому контексті слушною є також позиція В.І. Андрейцева, який підкреслював, що екологічні інтереси задовольняються під час реалізації сукупності екологічних заходів: організаційних, технічних, економічних, превентивних та в процесі забезпечення екологічного порядку [4, с. 33]. Вбачається, що реалізація екологічних прав не зводиться виключно до судового захисту, а передбачає системну взаємодію управлінських, контрольних і відповідальних механізмів.

У сучасних наукових дискусіях з приводу екологічної конституції та екологічного конституціоналізму, не тільки на теоретичному рівні, але й на рівні міжнародних документів дедалі частіше починає вживатися поняття «екологічне верховенство права».

Вперше термін «екологічне верховенство права» було вжито Радою керуючих ЮНЕП у рішенні 27/9 «Advancing Justice, Governance and Law for Environmental Sustainability» (2013 р.). Увага, яка приділяється ООН і цивілізованими країнами принципу екологічного верховенства права, пояснюється тим, що екологічне верховенство права відіграє важливу роль у зменшенні кількості порушень екологічного права та досягнення сталого розвитку в цілому. Щонайменше 40 % внутрішніх конфліктів за останні 60 років пов'язані з природними ресурсами). Відтак ризики насильницьких конфліктів зростають, коли експлуатація природних ресурсів завдає шкоди довкіллю, призводить до втрати засобів до існування або нерівного розподілу благ [5, с. 90].

Законність, правова визначеність, заборона свавілля, повага до прав людини, недискримінація та рівність перед законом – кожен з цих елементів верховенства права має безпосереднє значення для охорони довкілля. Більше того, воно має значення не лише в правозастосувальному аспекті, але і в правотворчому. Навіть ідеальний підхід до вирішення екологічних проблем не може працювати, якщо його елементи не забезпечуються верховенством права. На сьогоднішній день доступ до правосуддя – це ключовий елемент верховенства права і сприяє охороні довкілля в національному контексті [6].

Гостра необхідність в якісному забезпеченні екологічного верховенства права в Україні пов'язана, зокрема, з найбільшим викликом за всю історію держави – російсько-українською війною, яка спричинила безпрецедентні руйнування природного середовища, знищення екосистем і масштабне забруднення повітря, ґрунтів та водних ресурсів.

Унаслідок військового вторгнення росії, станом на сьогодні, завдано колосальної шкоди та збитків екосистемі України на 6,391 трлн грн (з них збитки завдані атмосферному повітря – 1,15 трлн грн, земельним ресурсам 1,34 трлн грн, водним ресурсам – 120,59 млрд грн) згідно даних офіційного веб-ресурсу і мобільного додатку «ЕкоЗагроза» Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (міністерство ліквідоване згідно постанови КМУ від 21 липня 2025 р. № 903, його функції покладено на Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства) [7].

Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України зазначає, що 6,01 трлн. грн. – лише підтверджені втрати на підконтрольних Україні територіях. Остаточний масштаб екологічної шкоди буде відомий після повної деокупації та можливості провести повне дослідження [8].

Такі масштаби свідчать про пряме порушення не тільки українського, але і міжнародного екологічного законодавства, прав людини, норм екологічної та техногенної безпеки. Це ставить під сумнів ефективність традиційних механізмів правового захисту та демонструє, що формальна наявність норм не гарантує їх реального забезпечення на практиці.

Такі масштаби руйнувань та деградації довкілля дають підстави стверджувати не лише про окремі екологічні правопорушення, а про системний екоцид як форму масового знищення природно-

го середовища, що має довготривалі, інколи незворотні наслідки для життя і здоров'я населення. У контексті збройної агресії проти України дії держави-агресора набувають ознак цілеспрямованого або свідомо допущеного масштабного руйнування екосистем шляхом обстрілів промислових об'єктів, гідротехнічних споруд, нафтобаз, складів хімічних речовин, підриву інфраструктури водопостачання та енергетики, мінування територій і спричинення лісових пожеж.

Екоцид як міжнародно-правова категорія поки що не має чітко закріпленого універсального визначення на рівні глобального договору, однак його елементи простежуються в нормах міжнародного гуманітарного права, зокрема в положеннях Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I 1977 року, які забороняють методи ведення війни або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу [9]. Окрім того, Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає відповідальність за воєнні злочини, пов'язані з непропорційним завданням шкоди довкіллю [10].

У національному законодавстві України екоцид криміналізований як окремий злочин, що підкреслює його особливу суспільну небезпечність. У ст. 441 Кримінального кодексу України екоцид визначено як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [11].

Проте в умовах активної фази війни реалізація принципу невідворотності покарання ускладнюється або стає неможливою через відсутність ефективного контролю над частиною територій, руйнування інституційної спроможності органів державної влади, обмежений доступ до місць вчинення злочинів та неможливість проведення повноцінних екологічних експертиз.

Проте в умовах активної фази війни реалізація принципу невідворотності покарання ускладнюється або стає неможливою через відсутність ефективного контролю над частиною територій, руйнування інституційної спроможності органів державної влади, обмежений доступ до місць вчинення злочинів та неможливість проведення повноцінних екологічних експертиз, а також через фактичну неможливість здійснення правосуддя судами на тимчасово окупованих територіях, що унеможливлює повноцінний розгляд справ та забезпечення ефективного судового захисту.

Таким чином, екоцид, що вчиняється державою-агресором, має подвійний негативний ефект. По-перше, він безпосередньо порушує екологічні права людини, зокрема, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, доступ до чистої води, безпечної їжі та належних санітарних умов. По-друге, він руйнує саму основу верховенства права у сфері охорони довкілля, оскільки наявна неможливість ефективного правозастосування, адже на тимчасово окупованих територіях українське законодавство фактично не діє, а міжнародні механізми реагування мають тривалий і складний характер; відсутні дієві превентивні механізми через відсутність у міжнародному екологічному праві достатньо жорстких інструментів оперативного впливу на державу, яка системно порушує норми.

В умовах війни забезпечення верховенства права у сфері захисту екологічних прав людини набуває особливого значення, однак воно об'єктивно обмежене. Реалізація цього принципу можлива переважно у постконфліктний період через механізми міжнародної кримінальної відповідальності, репарацій, відновлення довкілля та екологічної реабілітації постраждалих територій.

Отже, екоцид як форма воєнного злочину та злочину проти безпеки людства демонструє, що в умовах збройної агресії класичні інструменти правового захисту є недостатніми. Це актуалізує необхідність розвитку міжнародно-правових механізмів визнання екоциду окремим міжнародним злочином, посилення ролі міжнародних судових інституцій та інтеграції екологічної безпеки в систему колективної безпеки.

З огляду на зазначене, одним із ключових завдань, що стоять перед національною правовою системою, є створення ефективних передумов для усунення бар'єрів у доступі до правосуддя у сфері захисту довкілля та екологічних прав людини. Доступ до правосуддя як складова верховенства права вимагає наявності юридично визначених, процедурно забезпечених і інституційно спроможних механізмів, що дозволяють громадянам та суб'єктам права не лише фіксувати факти екологічної шкоди, а й добиватися справедливого відшкодування та відновлення порушених прав у правозастосовчому вимірі.

В той же час необхідно визнати, що попри всі виклики в цих надзвичайних умовах саме верховенство права здатне забезпечити необхідний баланс публічного та приватного інтересів, стійкість системи державного управління, належний судовий захист, права і свободи людини. З іншого боку, аналіз стану верховенства права є нагальною потребою, оскільки дозволяє визначити тенденції розвитку суспільства та на цій основі мінімізувати тяжкі наслідки війни для людини, суспільства, держави [12, с. 72]. Кожна людина має право жити в довкіллі, сприятливому для її здоров'я та добробуту. Для забезпечення можливості відстоювати це право громадськість, в тому числі, повинна мати доступ до інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються захисту екологічних прав людини та довкілля.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що забезпечення верховенства права у сфері захисту екологічних прав людини в умовах війни набуває системного та міжгалузевого характеру, поєднуючи конституційні, екологічні, кримінально-правові та міжнародно-правові механізми.

Верховенство права у сфері екологічних прав слід розглядати не лише як загальний конституційний принцип, закріплений у Конституції України, а як функціональний механізм, що забезпечує реальну дієвість гарантій охорони довкілля та екологічної безпеки. Йдеться про комплекс взаємопов'язаних елементів – юридичну визначеність, пропорційність, доступ до правосуддя, ефективність судового захисту та невідворотність відповідальності за екологічні правопорушення, які у своїй сукупності формують інституційний каркас екологічної демократії.

Війна спричинила масштабну деградацію довкілля, що безпосередньо впливає на реалізацію екологічних прав людини та трансформує їх у складову національної безпеки. Руйнування промислових об'єктів, нафтобаз, гідротехнічних споруд, об'єктів енергетичної інфраструктури, мінування територій, забруднення ґрунтів, вод і атмосферного повітря мають довготривалий, а в окремих випадках і незворотний характер, що створює системні загрози для життя і здоров'я населення.

У цьому контексті особливої уваги набуває проблема вчинення державою-агресором дій, які можуть бути кваліфіковані як екоцид. З огляду на масштабність, тривалість і характер заподіяної шкоди довкіллю, дедалі частіше в науковому та правозастосовному дискурсі йдеться про ознаки злочину екоциду, передбаченого ст. 441 Кримінального кодексу України. Підрив Каховської ГЕС, масові лісові пожежі, спричинені бойовими діями, обстріли об'єктів із підвищеною екологічною небезпекою, загрози ядерній та радіаційній безпеці, зокрема навколо Запорізької атомної електростанції, свідчать про системний характер екологічних посягань.

Екоцид у цьому вимірі постає не лише як кримінально-правова категорія, а й як комплексне порушення фундаментальних прав людини, включаючи право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Його наслідки мають транскордонний характер, що актуалізує питання міжнародно-правової відповідальності держави-агресора та необхідності розвитку універсальних механізмів притягнення до відповідальності за злочини проти довкілля під час збройних конфліктів.

Таким чином, екологічна складова війни виходить за межі традиційного розуміння шкоди природним ресурсам і трансформується у сферу національної та міжнародної безпеки, а захист екологічних прав людини у стратегічний напрям державної політики, пов'язаний із документуванням фактів екоциду, забезпеченням відшкодування завданої шкоди та формуванням ефективних гарантій недопущення подібних злочинів у майбутньому. У зв'язку із зазначеним екологічна безпека має бути інтегрована до системи оборонного планування та післявоєнного відновлення як самостійний пріоритет державної політики.

Практичними заходами щодо вирішення наявних проблем може бути розроблення спеціального законодавчого механізму документування, фіксації та оцінки екологічної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії; удосконалення чинного законодавства про охорону навколишнього середовища з акцентом на вчасну нейтралізацію негативних екологічних явищ, посилення відповідальності за його порушення; створення доказової бази для притягнення рф до відповідальності за шкоду, спричинену навколишньому природному середовищу України в результаті агресії рф проти України; посилення спеціалізації суддів у сфері екологічного та міжнародного гуманітарного права; створення міжвідомчої платформи взаємодії судових органів, науковців та експертів-екологів; розширення співпраці з міжнародними організаціями з метою притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини проти довкілля; удосконалення механізмів забезпечення доказів у випадках неможливості доступу до тимчасово окупованих територій; нормативно-правове стимулювання учасників суспільних відносин діяти відповідно до вимог екологічної безпеки загалом, удосконалення механізмів реагування та нейтралізації нових викликів екологічного спрямування, зумовлених воєнними діями в Україні тощо.

Отже, верховенство права у сфері захисту екологічних прав людини в умовах війни постає не декларативним принципом, а практичним критерієм оцінки ефективності державної екологічної політики, судової системи та механізмів юридичної відповідальності. Його належне забезпечення є необхідною передумовою зеленого відновлення України, відновлення довіри до правової системи та утвердження європейських стандартів прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12 (дата звернення: 28.02.2026).

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 28.02.2026).
3. Гетьман А.П. Верховенство права в інституті управління природокористуванням та охороною довкілля. *Екологічне право України: науково-практичний журнал.* 2017. № 1-2. С. 2-7. URL: https://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2017/1-2/2.pdf (дата звернення: 28.02.2026).
4. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 2008 с.
5. Муравйова С.В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки: дис. … д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків: Нац. юрид. університет ім. Ярослава Мудрого, 2024. 251 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api /core/bitstreams/d20b01fa-0717-41b7-81ea-6681a068aab8/content (дата звернення: 28.02.2026).
6. Поскробок Ю., Андрусевич А. Про екологічну свідомість українців, активність ГО та екологічні реформи. URL: https://www.prostir.ua/?news=andrij-andrusevych-pro-ekolohichnu-svidomist-ukrajintsiv-aktyvnist-hromadskyh-orhanizatsij-ta-ekolohichni-reformy (дата звернення: 28.02.2026).
7. ЕкоЗагроза. *Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: https://ecozagroza.gov.ua/ (дата звернення: 28.02.2026).
8. Російська агресія вже спричинила екологічні руйнування в Україні більше 6 трлн грн, грудень 2025. *Офіційний веб сайт Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства*. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/6fab61dd-28e9-4b18-8b22-ef06f10498a2?lang=uk-UA&title=EkologichniRuinuvanniaVUkraini (дата звернення: 28.02.2026).
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Організація Об'єднаних Націй. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990 р. № 1, стор. 25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 28.02.2026).
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Міжнародний документ від 17 липня 1998 р. Організація Об'єднаних Націй. *Відомості Верховної Ради України. 2025.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 28.02.2026).
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771 (дата звернення: 28.02.2026).
12. Стаднік І. В., Буравська А. А. Верховенство права в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 69-73. URL: https://lsej.org.ua/9_2022/15.pdf (дата звернення: 28.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Бахур О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.6:504.05(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.3

ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ ТА ВПЛИВ НА АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Бевз О.В.,
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-3445-3564

Шараєвська Т.А.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0099-938X

Бевз О.В., Шараєвська Т.А. Використання генераторів в умовах воєнного стану в Україні та вплив на атмосферне повітря: еколого-правові аспекти.

Вказується, питання, пов'язані із використанням генераторів та їх впливу на довкілля, а також життя і здоров'я людей потребують належного правового врегулювання, оскільки в законодавстві України на момент повномасштабного вторгнення рф в Україну і запровадження правового режиму воєнного стану, додатково ще було запроваджено режим надзвичайної ситуації в енергетиці.

Стаття присвячена комплексному аналізу еколого-правових аспектів використання бензинових та дизельних генераторів в умовах воєнного стану в Україні. Після масованих атак на енергетичну інфраструктуру Україна зіткнулася з гострим дефіцитом електроенергії, що зумовило широке застосування генераторів як альтернативних джерел живлення. Водночас, їх експлуатація супроводжується значними екологічними ризиками: викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, а також створенням шумового навантаження, підвищеною пожежною небезпекою. Автори статті звертають увагу на те, що це становить загрозу для довкілля, порушує право громадян на екологічну безпеку та потребує належного правового врегулювання.

У роботі розглядається порядок отримання дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря з урахуванням змін пов'язаних із запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану та режиму надзвичайної ситуації в енергетиці. Проаналізовано положення Закону України «Про охорону атмосферного повітря», підзаконних нормативно-правових актів, які визначають процедури видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, а також Податкового кодексу України. Особливу увагу приділено тимчасовим нормам, що діють на період воєнного стану та 30 днів після його скасування або припинення і передбачають, що генератор не буде вважатись стаціонарним джерелом, що звільняє від сплати екологічного податку за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря. А також дозволяють експлуатацію генераторів без отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Водночас, залишаються чинними вимоги щодо дотримання правил пожежної та техногенної безпеки.

У статті підкреслено необхідність удосконалення правового регулювання використання генераторів шляхом розробки спеціальних норм, які б забезпечували баланс між потребами енергетичної безпеки та охороною навколишнього природного середовища.

Ключові слова: екологічне право, правова охорона атмосферного повітря, навколишнє природне середовище, життя і здоров'я людей, екологічна безпека, воєнний стан, використання генераторів, надзвичайна ситуація, екологічна шкода, дозволи в сфері екології.

Bevz O.V., Sharaievska T.A. The use of generators under martial law in Ukraine and their impact on atmospheric air: environmental and legal aspects.

It is indicated that issues related to the use of generators and their impact on the environment, as well as people's lives and health, require proper legal regulation, since in the legislation of Ukraine at

the time of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine and the introduction of the legal regime of martial law, an additional regime of emergency in the energy sector was also introduced.

This article provides a comprehensive analysis of the environmental and legal aspects of the use of petrol and diesel generators under martial law in Ukraine. Following large-scale attacks on the energy infrastructure, Ukraine faced an acute electricity shortage, which led to the widespread use of generators as alternative power sources.

At the same time, their operation is accompanied by significant environmental risks: emissions of pollutants into the atmosphere, as well as noise pollution and an increased fire hazard. The authors of the article draw attention to the fact that this poses a threat to the environment, violates citizens' right to environmental safety, and requires appropriate legal regulation.

The paper examines the procedure for obtaining permits for the emission of pollutants into the atmosphere, taking into account changes related to the introduction in Ukraine of the legal regime of martial law and the state of emergency in the energy sector. It analyses the provisions of the Law of Ukraine 'On Protection of Atmospheric Air', subordinate regulatory acts that define the procedures for issuing permits for the emission of pollutants into the atmosphere from stationary sources, as well as the Tax Code of Ukraine. Particular attention has been paid to the temporary regulations in force during the period of martial law and for 30 days following its revocation or termination, which stipulate that a generator shall not be regarded as a stationary source, thereby exempting it from the payment of environmental tax on emissions of pollutants into the atmosphere. They also permit the operation of generators without obtaining a permit for emissions of pollutants into the atmosphere. At the same time, requirements regarding compliance with fire and industrial safety regulations remain in force.

The article emphasises the need to improve the legal regulation of generator use by developing specific standards that would ensure a balance between energy security needs and environmental protection.

Key words: environmental law, legal protection of atmospheric air, the environment, human life and health, environmental safety, martial law, use of generators, emergency situation, environmental damage, environmental permits.

Постановка проблеми. На 5-му році повномасштабної збройної агресії рф проти України проблеми забезпечення екологічної безпеки стають все актуальнішими. Постійно з'являються нові негативні, зумовлені війною, фактори впливу на навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей.

Так, після 24 лютого 2022 р. наша держава весь час долає різноманітні виклики у всіх сферах суспільного життя. Зокрема, внаслідок масованих ворожих обстрілів об'єктів критичної інфраструктури та цивільного населення гостро постала потреба в додаткових джерелах електропостачання, в тому числі за допомогою генераторів. Наразі питання, пов'язані із використанням генераторів та їх впливу на довкілля, а також життя і здоров'я людей потребують належного правового врегулювання, оскільки в законодавстві України на момент повномасштабного вторгнення рф в Україну і запровадження правового режиму воєнного стану, додатково ще було запроваджено режим надзвичайної ситуації в енергетиці.

Спричинені руйнування енергосистеми призвели до критичного стану в енергетиці та потреби у використанні бензинових або дизельних генераторів, які, в свою чергу, здійснюють шкідливий вплив на навколишнє природне середовище. Як зазначається в юридичній літературі, особливого значення у цій сфері набувають проблеми, пов'язані із частішими проявами виникнення небезпеки від техногенних та природних факторів впливу на довкілля, а отже, із заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу [1, с. 3], що становить ще один негативний фактор масштабного використання генераторів в умовах воєнного стану.

Так, під час роботи дизель-генератора в атмосферне повітря викидаються забруднюючі речовини, які можуть мати негативний вплив на здоров'я людини та навколишнє середовище: вуглецю оксид, речовини у вигляді суспендованих твердих частинок (сажа), азоту діоксид, вуглеводнів С12-С19, діоксиду сірки та створюється додаткове шумове навантаження. Більшість цих забруднюючих речовин походять від різних «неідеальних» процесів під час згоряння, таких як: неповне згоряння палива, реакції між компонентами суміші під високою температурою та тиском, згоряння мастила двигуна та масляних присадок, а також згоряння невуглеводневих компонентів палива та присадок до палива [2].

До викидів в атмосферне повітря необхідно додати і шум від роботи генераторів, який також впливає на стан здоров'я людей і є фактором, що може свідчити про порушення права на екологічну безпеку. Зокрема, дизельні генератори створюють 88 дБ шуму, а генератори, що працюють на бензині або газі, можуть перевищувати 95 дБ. Дані показники перевищують нормативний по-

казник, що складає 55 дБ денний та 45 дБ у нічний час. Якщо генератор встановити в кожному будинку і просумувати всі викиди від них, їх значення значно перевищать розмір викидів від теплової електростанції [2].

Крім того, генератори можуть бути віднесені до обладнання, використання якого пов'язане із підвищеною небезпекою. Таким чином, враховуючи зазначені екологічні ризики, негативний вплив на довкілля, а також на життя та здоров'я людини, на діяльність, пов'язану із використанням генераторів, повинні видаватися дозволи.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання використання в Україні генераторів для вироблення електроенергії під час повномасштабного вторгнення рф в Україну. Зокрема, питання щодо видачі дозвільних документів, дотримання санітарних норм, вимог пожежної безпеки, з урахуванням запровадженого в Україні правового режиму воєнного стану, який наразі відповідно до Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження дії воєнного стану в Україні» від 14 січня 2026 р. [3] продовжено до 05:30 4 травня 2026 р., а також режиму надзвичайної ситуації в енергетиці (згідно Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 764-р «Про вжиття тимчасових надзвичайних заходів на ринку електричної енергії»), нестача якої спричинена руйнуванням країною-агресоркою енергетичної інфраструктури України.

Стан опрацювання проблематики. Питання охорони атмосферного повітря знайшли широке коло дослідження у вітчизняній науково-правовій літературі. Так, ще в 1981 році Малишевою Н.Р. було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Охорона навколишнього середовища від шумового впливу (правові та організаційні питання)». Однак, внаслідок швидких темпів розвитку економіки та технологій, а також стрімкого зростання промислового виробництва, питання охорони атмосферного повітря від забруднення завжди залишаються актуальними, в тому числі в науково-правовій доктрині. Так, зазначені питання стали предметом дослідження Рибачека В.К. в кандидатській дисертації на тему: «Правова охорона атмосферного повітря за законодавством України» (2010 р.). Слід зазначити, що окреслена проблематика тісно пов'язана із системою дозвільного регулюванням використання природних ресурсів та екологічною безпекою спеціального природокористування в Україні. Зокрема, зазначені питання досліджувалися такими вченими-юристами, як Кобецька Н.Р. [4] та Євстігнєєв А.С. [5] відповідно. Також в підручниках та коментарях з екологічного права окремі розділи присвячені охороні атмосферного повітря [6, 7, 8].

Однак, під час збройної агресії рф проти України ця проблема масштабувалася та набула нових, до цього часу не досліджуваних аспектів. Отже, зазначене обумовлює досліджувати актуальні еколого-правові питання в даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Згідно Конституції України кожний має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) та гарантується обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України (ст. 16). Однак, в умовах війни, в якій наша держава живе ще з 2014 р., такі конституційні положення складно забезпечити, а часом і неможливо. Чинна система законодавства України, а особливо екологічне право, очевидно, не була готова до врегулювання низки правових питань в даних умовах, особливо під час повномасштабного збройного вторгнення рф в Україну в 2022 р. і знищення 50 % енергосистеми країни вже до 2026 р. Як наслідок, Україна стала країною генераторів, а довкола їх встановлення та використання в правому полі виникають нові питання і особливості. У зв'язку з цим, важливим в даному випадку є фактор правового регулювання їх використання в умовах воєнного стану та питання можливості гарантування забезпечення екологічної безпеки в таких умовах.

Як зазначається в науковій літературі, життя та здоров'я людини, навколишнє природне середовище та екологічна безпека становлять унікальну діалектичну єдність, що має вважатися основним об'єктом права екологічної безпеки [9, с. 52]. Очевидно, що у разі не дотримання та/або не можливості дотримання вимог екологічної безпеки, наприклад, в умовах війни, така єдність руйнується і питання захисту навколишнього природного середовища та/або життя і здоров'я людей в таких умовах стають більш риторичними.

Зазначене певним чином суперечить положенням ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», в якій зазначено, що екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Зокрема, екологічна безпека забезпечується також правовими вимогами та правилами з охорони довкілля, які мають виконуватися при здійсненні будь-якої діяльності, що несе загрозу для довкілля (зокрема, при проектуванні, розміщенні, будівництві, введені в дію нових і реконструкцію діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконалені існуючих і впроваджені нових технологічних процесів та устаткування, а

також у процесі експлуатації цих об'єктів тощо). При цьому, важливе значення для забезпечення екологічної безпеки має також система оцінювання впливів на довкілля господарської та іншої діяльності [10, с. 253-254].

Відтак, враховуючи критичний стан в енергетиці, який виник у результаті збройної агресії рф проти України, все частіше виникає потреба у використанні бензинових або дизельних генераторів, внаслідок чого постає питання необхідності отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами (далі – дозвіл на викиди) при використанні генераторів. Водночас, загальний порядок видачі таких дозволів застосовується без врахування положень про запровадження правового режиму воєнного стану. Зазначені питання регламентовані в загальному в Законі України «Про охорону атмосферного повітря», а саме в ст. 11 та ст. 11^{-1}, де, зокрема, встановлено, що викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватися після отримання дозволу на викиди, виданого відповідним органом/установою суб'єкту господарювання, об'єкт якого належить до другої або третьої групи (ст. 11 Закону).

При цьому, їх узяття на державний облік відбувається відповідно до Інструкції про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, затвердженої наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 10 травня 2002 р. № 177. Безпосередньо видача, відмова у видачі, припинення дії дозволу на викиди та призупинення господарської діяльності суб'єкта господарювання визначені в ст. 11^{-1} даного Закону.

Тобто, чинним законодавством питання, що стосуються дозвільної діяльності у сфері охорони атмосферного повітря, достатньо регламентовані, враховуючи і підзаконне їх нормативно-правове регулювання. Зокрема, це: Порядок проведення робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку суб'єктів господарювання, які отримали такі дозволи, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 302 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2023 р. № 63); Інструкція про вимоги до оформлення документів, в яких обґрунтовуються обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, яка затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 27 червня 2023 р. № 448; Порядок подання та розміщення звіту суб'єкта господарювання про дотримання умов дозволу на викиди та виконання заходів щодо здійснення контролю за дотриманням установлених гранично допустимих викидів забруднюючих речовин, який затверджений наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 27 червня 2023 р. № 448 тощо.

Відповідно до останнього вищезазначеного наказу від 27 червня 2023 р. № 448 суб'єкт господарювання щороку подає до дозвільного органу звіт про дотримання умов дозволу на викиди та виконання заходів щодо здійснення контролю за дотриманням встановлених гранично допустимих викидів забруднюючих речовин. Подання звіту та його розміщення на інтернет-ресурсі дозвільного органу здійснюються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Отже, суб'єкт господарювання згідно з чинним законодавством зобов'язаний отримувати дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, нараховувати та сплачувати екологічний податок.

Однак, як реальні сучасні умови впливають чи можуть вплинути на належну реалізацію зазначених норм? Чи можливо це реалізовувати, враховуючи масштаби використання генераторів під час воєнного стану?

Варто зауважити, що на період воєнного стану запроваджена постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» від 18 березня 2022 р. № 314. Відповідно до п. 1 даної постанови у період воєнного стану право на провадження господарської діяльності може набуватися суб'єктами господарювання на підставі безоплатного подання до органів ліцензування, дозвільних органів та суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг декларації про провадження господарської діяльності, що надає право на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності/виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності. Так, на підставі декларації про провадження господарської діяльності відповідно до положень постанови передбачено здійснення викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами. Дана постанова набрала чинності з дня її опублікування та діє у період воєнного стану до кінця календарного року, в якому припинено або скасовано воєнний стан, але не менше трьох місяців з дня його припинення чи скасування.

Водночас, у зв'язку зі складною ситуацією через посилення ворожих атак на енергетичну інфраструктуру нашої держави, в подальшому були прийняті зміни до законодавства, спрямовані на спрощення правил використання генераторів.

До введення спеціальних норм на період воєнного стану податкові органи послідовно відносили електрогенератори до стаціонарних джерел забруднення, що вимагало від власників генераторів, крім необхідності отримання дозволів на викиди, сплати екологічного податку. Згідно підпункту 14.1.230 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України (далі – ПКУ): стаціонарне джерело забруднення – підприємство, цех, агрегат, установка або інший нерухомий об'єкт, що зберігає свої просторові координати протягом певного часу і здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферу та/або скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти; стаціонарне джерело забруднення – це підприємство, цех, агрегат, установка або інший нерухомий об'єкт, що зберігає свої просторові координати протягом певного часу і здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферу та/або скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України» від 13 грудня 2022 р. (набув чинності 3 січня 2023 р.) тимчасово, на період дії воєнного стану на території України та протягом 30 днів з дня його припинення або скасування, для цілей застосування розділу VIII ПКУ, присвяченому екологічному податку, не вважаються стаціонарними джерелами забруднення у значенні, електрогенераторні установки, що класифікуються за кодом 8502 згідно з УКТ ЗЕД (пп. 46 підрозділу 5 розділу XX «Перехідні положення» ПКУ). Отже, ця норма прямо виводить генератори з-під визначення стаціонарного джерела забруднення для цілей сплати екологічного податку.

Крім того, розділ IX «Прикінцеві положення» Закону України «Про охорону атмосферного повітря» доповнено пунктом 1^{-2}, відповідно до якого тимчасово, протягом дії воєнного стану в Україні та шести місяців після місяця, в якому воєнний стан буде припинено або скасовано, дозволяється експлуатація генераторів систем безперебійного електроживлення, електрогенераторних установок без отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, крім випадків, якщо вони є невід'ємною частиною об'єкта нерухомого майна, введеного в експлуатацію до 24 лютого 2022 р.

Виходячи із практичних наслідків цього Закону, констатується: 1) відсутність об'єкта оподаткування, оскільки генератори (код 8502 УКТ ЗЕД) тимчасово не є стаціонарними джерелами забруднення, у підприємства відсутній об'єкт оподаткування екологічним податком, визначений у пп. 240.1.1 ПКУ; 2) відсутність обов'язку отримувати дозвіл на викиди, оскільки дозвіл на викиди отримується саме на стаціонарні джерела, а генератори тимчасово до них не належать, обов'язок отримувати такий дозвіл відсутній. Тобто, з моменту набуття чинності цим Законом, а саме 3 січня 2023 р., не потрібно отримувати і декларацію на здійснення викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами.

Згідно з п. 240.1 ПКУ, сплачувати екологічний податок повинні суб'єкти господарювання, під час провадження діяльності яких здійснюються викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення. При цьому, потрібно звернути увагу й на п. 240.7, що вказує на необхідність сплати податку лише в разі, якщо річний обсяг викидів двоокису вуглецю перевищує 500 тонн за рік. Ця межа є еквівалентною 200 тоннам пального, використати які практично неможливо при застосуванні генератора для особистих потреб, тому для середньостатистичного українця потреба сплачувати податок за викиди забруднюючих речовин не виникає [11], а от для суб'єктів господарювання ці питання мають бути переглянуті.

В такому разі державі не сплачується екологічний податок за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря і використання генераторів, відповідно, не підлягає екологічному нормуванню. Отже, потенційно це є прямою загрозою життю і здоров'ю населення та забрудненню довкілля, особливо атмосферного повітря та загрозою виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, оскільки така діяльність, як використання генераторів, виходить за межі законодавчого, в тому числі еколого-правового регулювання і впливу.

В доктрині екологічного права зазначається, що з метою забезпечення ефективності правового регулювання певного виду відносин законодавець використовує різного характеру механізми, застосування яких дозволяє оптимально врегулювати ці відносини та досягти поставлених цілей правового регулювання. Для регулювання відносин використання природних ресурсів встановлюється чітко визначений порядок надання їх в користування. Традиційно – це дозвільний порядок, тобто природні ресурси надаються для спеціального використання на підставі дозволу, що видається компетентним державним органом та імперативно, односторонньо закріплює умови, порядок здійснення природокористування, обов'язки користувачів [4, с. 6]. При цьому, від досконалості дозвільної системи, дозвільних процедур у сфері екології безпосередньо залежить ефективність правового механізму регулювання природокористування, основною ознакою якого є раціональність, заснована на засадах сталого розвитку [4, с. 61].

Водночас, різновидами спеціального природокористування в науці екологічного права запропоновано вважати як традиційно визначені види використання природних ресурсів (земле-, водо-, надро-, лісокористування, використання рослинного та тваринного світу), так і поводження з відходами, з об'єктами підвищеної небезпеки та здійснення викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря [5, с. 8].

Необхідно зазначити, що загалом станом на 13 березня 2026 р. збитки довкіллю внаслідок повномасштабної збройної агресії рф становлять 6 412 498 538 596 грн. З усіх природних ресурсів найбільше шкоди зазнала атмосфера, де збитки від горіння нафтопродуктів оцінюються в 178,5 млрд.грн., лісові пожежі – 962,2 млрд.грн., інші загоряння – 6,3 млрд. грн. [12]. Тобто в умовах війни атмосферне повітря є найбільш забрудненим природним ресурсом в Україні. З урахуванням проаналізованого вище в даному досліджені, виникає питання: чи можливо до даних збитків рахувати і шкоду, яка завдана внаслідок масового використання генераторів? Очевидно, що це також один із чинників забруднення атмосфери зумовлених збройною агресією рф і нести відповідальність та відшкодувати завдану шкоду за цей злочин проти довкілля країна-агресорка також повинна.

В той же час, поряд із забрудненням атмосферного повітря, генератори несуть загрозу і щодо перевищення рівня шуму під час їх роботи. Дійсно, ст. 32 Закону України «Про систему громадського здоров'я» передбачено, що шум на захищених об'єктах під час здійснення будь-яких видів діяльності не повинен перевищувати рівні, встановлені державними медико-санітарними нормативами для відповідного часу доби. Допустимі рівні звуку становлять: в приміщеннях житлових будинків 35 – 55 децибел вдень та 25 – 35 децибел вночі; на території житлової забудови 50–60 децибел вдень та 40 – 50 децибел вночі. Однак, зазначені вимоги не застосовуються під час ліквідації наслідків аварій, стихійного лиха, інших надзвичайних ситуацій. А також у випадках коли, наприклад, шумні прилади та інше обладнання забезпечують життєдіяльність житлових і нежитлових громадських будівель.

Зрозуміло, що такі положення законодавства спрямовані на спрощення використання генераторів за тих складних умов, які сьогодні переживає Україна у зв'язку із атаками на її енергосистему. Норми були актуалізовані по потребі сьогодення. В той же час складно забезпечити вимоги екологічної безпеки, коли дані законодавчі норми на паузі. Водночас, залишилися положення щодо дотримання протипожежних вимог і дотримання вимог з охорони праці. Згідно Кодексу цивільного захисту України пожежна безпека – це стан захищеності життя та здоров'я людини, майна, навколишнього природного середовища від пожеж, що характеризується досягненням прийнятного рівня ризику виникнення пожежі (п. 33 ст. 2).

Так, Міністерство внутрішніх справ України наказом від 11 липня 2024 р. № 474 затвердило зміни до Правил пожежної безпеки в Україні. Їх доповнили новою главою «Електрогенеруюче обладнання», у якій визначено правила поводження з генераторами. Нові норми діють із 14 серпня 2024 р. Зокрема, даним наказом затверджено зміни до Правил технічної експлуатації електроустановок споживачів**.** У цих змінах уточнюються вимоги щодо: експлуатації та обслуговування електрогенераторів, безпечного використання обладнання, дотримання норм пожежної та електробезпеки, відповідальності суб'єктів господарювання за належний технічний стан електроустановок. Вцілому даний документ спрямований на підвищення безпеки при використанні генераторів та інших електроустановок, особливо в умовах їх масового застосування. Також ним встановлено чіткі правила для підприємств і організацій, які експлуатують генератори, щоб уникнути аварійних ситуацій та забезпечити стабільну роботу електромереж. Отже, це нормативний акт, який оновлює правила експлуатації електроустановок, роблячи акцент на генераторах та безпеці їх використання.

Висновки. Негативний вплив використання генераторів на навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей обумовлений тим, що потенційно несе загрозу екологічного ризику, зокрема шляхом забруднення атмосферного повітря, через викиди та шумовий вплив внаслідок їх використання. Таким чином, діяльність пов'язана із використанням генераторів, зокрема суб'єктами господарювання, навіть в умовах воєнного стану повинна хоча б мінімально регламентуватися чинним екологічним законодавством з метою дотримання екологічних нормативів в сфері охорони та безпеки атмосферного повітря. Зазначене сприяло б зменшенню ризику забруднення атмосферного повітря та негативному шумовому впливу, оскільки є законодавчі вимоги, від дотримання яких залежить безпека життя та здоров'я людей.

Водночас, запровадження надзвичайної ситуації в енергетиці під час правового режиму воєнного стану потребує подальшої уваги юристів-екологів та наукових досліджень. Оскільки чинна система законодавства в даних умовах не може належно врегулювати питання, де суспільний інтерес та допомога держави населенню і бізнесу в умовах воєнного стану відповідали б екологічним інтересам та вимогам забезпечення екологічної безпеки.

При цьому відкритими залишаються питання, які потребують подальших досліджень щодо: відшкодування екологічної шкоди внаслідок забруднення атмосферного повітря через масове використання генераторів в країні; забруднення атмосфери під час війни та його вплив на зміну клімату; ризики виникнення надзвичайних екологічних ситуацій внаслідок забруднення довкілля в умовах воєнного стану тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія / М.В. Краснова. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
2. Дизель-генератори: вимоги до їх реєстрації та вплив на довкілля, здоров'я і безпеку людей. URL: https://energytransition.in.ua/dyzel-heneratory-vymohy-do-ikh-reiestratsii-ta-vplyv-na-dovkillia-zdorov-ia-i-bezpeku-liudey
3. Нормативно-правові акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua
4. Кобецька Н.Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.
5. Євстігнєєв А.С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земел. право; аграр. право; екол. право; природоресурс. право»; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2019], 2019. 32 с.
6. Екологічне право України. Академічний курс / Ю. Шемшученко (ред.) та ін. Київ: Юридична думка, 2005. 848 с.
7. Екологічне право : підручник / [А.П. Гетьман, Г.В. Анісімова, Є.П. Суєтнов та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 1008 с.
8. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону атмосферного повітря» / Г.І. Балюк, І.С. Гриценко, Т.Г. Ковальчук [та ін.]; за ред. Г.І. Балюк. К.: Юрінком Інтер, 2011. 328 с.
9. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: монографія / Ю.А. Краснова. Київ: Алерта, 2013. 304 с.
10. Малишева Н.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. 416 с.
11. Роз'яснення ДЕІ щодо отримання дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря при використанні генератора. URL: https://ukraine-oss.com/rozyasnennya-dei-shhodo-otrymannya-dozvoliv-na-vykydy-zabrudnyuyuchyh-rechovyn-v-atmosferne-povitrya-pry-vykorystanni-generatora.
12. Оновлена щотижнева інфографіка про збитки, завдані довкіллю внаслідок збройної агресії рф станом на 13.03.2026 року. URL: https://dei.gov.ua/post/3473.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Бевз О.В., Шараєвська Т.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.42(4-67):004
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.4

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ ПОЛІТИКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Копиця М.А.,
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-2534-0103

Копиця М.А. Правові засади та напрями політики цифровізації аграрного сектору в Європейському Союзі.

У статті здійснено аналіз нормативно-правової бази та векторів політики цифровізації сільського господарства в контексті реформованої Спільної аграрної політики (САР) на 2023–2027 роки та *acquis* Європейського Союзу. Автор акцентує увагу на проблемі фрагментації правового регулювання, підкреслюючи, що модель цифрового сільського господарства в європейській спільноті формується не в межах єдиного законодавчого акта, а на основі взаємодії галузевого аграрного законодавства, горизонтальних нормативно-правових актів у цифровій сфері та стратегічних інструментів політики. Метою дослідження відтак є визначення ключових регуляторних інструментів Союзу, а також з'ясування їх предмета правового регулювання та цільового призначення.

Методологічну основу статті становить узагальнення провідних наукових підходів до визначення цифровізації аграрного сектору, на підставі чого виокремлено чотири загальновизнані перспективи його осмислення. Водночас автором запропоновано соціально-трансформаційну перспективу, відповідно до якої цифровізація впливає не лише на технологічні процеси та адміністративні процедури, а й на механізми реалізації прав, а також на доступ до державної підтримки, ринків і публічних послуг в межах аграрного виробництва. За такого підходу цифрова інфраструктура розглядається як юридично значуща передумова участі суб'єктів аграрних правовідносин.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що низка регламентів ЄС інституціоналізує цифрові інструменти як обов'язкові елементи планування, управління, моніторингу та контролю в межах САР. Особливу увагу приділено Інтегрованій системі адміністрування та контролю (IACS), цифрова модернізація якої забезпечує перехід до дистанційної перевірки відповідності впровадження аграрних практик на основі фактичних даних. У статті також досліджено програмну роль Європейської Комісії, діяльність якої свідчить про консолідацію моделі «умовної цифровізації» та окреслює подальші напрями розроблення спеціальної цифрової стратегії ЄС у сфері сільського господарства.

У статті зроблено висновок, що поглиблення інтеграції горизонтального законодавства Союзу у сферу аграрних правовідносин відображає ширшу тенденцію до конвергенції аграрного та цифрового законодавчого регулювання. Така конвергенція має істотні наслідки для правового режиму управління даними, забезпечення підзвітності у використанні фінансової допомоги, спрямованої на розвиток фермерства та інших подібних практик, а також для етичного й відповідального застосування штучного інтелекту в агровиробництві.

Ключові слова: діджиталізація сільського господарства, Спільна аграрна політика (САР), управління аграрними даними, цифрова аграрна політика, аграрні інновації, державне управління в сільському господарстві.

Kopytsia M.A. Legislative framework and policy priorities for the digitalisation of the agricultural sector in the European Union.

The article analyses the legal framework and policy trajectories of the digitalisation of agriculture in the context of the reformed Common Agricultural Policy (CAP) for 2023–2027 and the broader digital EU *acquis*. The author addresses the problem of fragmented regulation, noting that the EU model of digital agriculture is constructed through the interaction of sectoral agricultural legislation, horizontal digital acts and strategic policy instruments rather than through a unified legislative document. Thus, the study aims to identify the key regulatory instruments, clarify their subject matter and objectives.

Methodologically, the paper synthesises leading scholarly approaches to defining agricultural digitalisation and distinguishes four established perspectives. It further proposes a social-transformational perspective, according to which digitalisation affects not only technologies and

administrative procedures, but also the modalities of exercising rights and accessing state support, markets and public services in the agricultural sector.

The analysis shows that specific EU regulations institutionalise digital tools as mandatory elements of CAP planning, management, monitoring and control. Special attention is devoted to the Integrated Administration and Control System (IACS), whose digital restructuring supports a transition to evidence-based, remotely administered compliance verification. The article also examines the programmatic role of the European Commission, which signals the consolidation of a model of «conditional digitalisation» and the prospective development of a dedicated EU digital strategy for agriculture.

The paper concludes that the increasing penetration of the horizontal EU legislation into agricultural relations reflects a broader convergence between agrarian and digital normative regulation, with significant implications for data governance, platform accountability and the lawful and ethical deployment of artificial intelligence in farming practices.

Key words: digitalisation of agriculture, Common Agricultural Policy (CAP), agricultural data governance, digital agricultural policy, agricultural innovation, public administration in agriculture.

Постановка проблеми. Протягом останніх двадцяти років Європейський Союз (далі – ЄС, Союз або Євросоюз) послідовно вибудовує й оновлює комплексну систему правового регулювання і стратегічного планування у сфері цифрової трансформації. Саме остання визначена одним із наскрізних пріоритетів політики Союзу, у тому числі в аграрному секторі, де вона розглядається як інструмент підвищення економічної продуктивності, екологічної стійкості, рівня продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій.

Упровадження технологій штучного інтелекту, Інтернету речей, робототехніки, технологій розподіленого реєстру (блокчейну) та аналізу великих даних (*big data*) сприяло формуванню концепції «розумного землеробства», що зумовило трансформацію традиційних моделей сільськогосподарського виробництва. Усі ці зміни безумовно призвели до перегляду первинного та вторинного законодавства Союзу, особливо в контексті реформованої Спільної аграрної політики (*Common Agricultural Policy*, далі – САР або Політика) на 2023–2027 роки, а також з урахуванням інших стратегічних документів та актів законодавства (наприклад, ініціативи «Цифрове десятиліття 2030» та Закону про штучний інтелект). Додатково, пріоритети цифрової трансформації та сталого розвитку аграрного сектору унормовуються на рівні горизонтального законодавства Союзу. Предметом їх правового регулювання виступають загальні питання надання цифрових послуг, використання технологій штучного інтелекту, обігу та управління даними, гарантування безпечного впровадження інновацій в роботу агропромислового сектору.

Разом із тим, попри наявність достатньо розгалуженої нормативної бази, між державами-членами ЄС зберігаються істотні відмінності щодо рівня імплементації відповідних політик, адміністративної спроможності, доступності широкосмугового доступу до мережі Інтернет у сільській місцевості, а також підходів до регулювання обігу та використання даних. Зазначені обставини актуалізують низку невідкладних для вирішення питань, пов'язаних із визначенням правового режиму специфічних (аграрних) даних, розмежуванням прав власності на такі дані (та й у цілому на інформацію) та до їх доступу, встановленням меж відповідальності в аспекті використання цифрових платформ, які слугують маркетплейсами (майданчиками) для купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, а також забезпеченням етичних стандартів застосування технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) для автоматизації, прогнозування й оптимізації агровиробничих процесів.

Не менш важливо наголосити, що особливої актуальності зазначена тематика набуває у контексті реалізації євроінтеграційного курсу України, оскільки підготовка до набуття членства в ЄС передбачає поетапне наближення (гармонізацію) національного законодавства до законодавства Союзу (*acquis communautaire*). У зв'язку з цим так чи інакше для нашої держави виникне об'єктивна та невідкладна необхідність забезпечити відповідність національної нормативно-правової бази вимогам та стандартам Євросоюзу щодо впровадження і застосування цифрових рішень у сільському господарстві.

Усе це дозволяє окреслити **мету** цього дослідження – здійснити комплексний правовий аналіз засад цифровізації сільського господарства в Європейському Союзі шляхом визначення ключових нормативно-правових інструментів, з'ясування їх предмета регулювання та цілей, а також оцінки внутрішньої регуляторної логіки та узгодженості відповідних політик.

Стан опрацювання проблематики. Англомовні наукові публікації європейських дослідників у сфері права та публічної політики, як правило, здійснюють правовий аналіз цифровізації сільського господарства Союзу у взаємозв'язку між секторальними цілями САР та профільним загальносоюзним законодавством, що визначає порядок доступу до аграрних даних, їх повторного використання, захисту та належного управління (наприклад, М. Райан, К. Атік, К. Рійсвек, М. Елерс), а

також можливостей впровадження технологій ШІ у різні сільськогосподарські практики (Б. Гарске, А. Бау, Ф. Екардт, І. Л. Валь).

У розрізі правових засад і напрямів політики цифровізації аграрного сектору українські юристи найчастіше зосереджуються на публічно-правовій інфраструктурі цифрових сервісів і реєстрів, режимах аграрних даних та відповідності українського законодавства стандартам ЄС. Так, П. Кулинич і Г. Іванова аналізують нормативні основи цифрових інструментів аграрної політики (зокрема, питання функціонування Державного аграрного реєстру). Д. Черваньова акцентує на нормативних ризиках і потребі належного правового супроводу цифрових процесів в аграрному бізнесі, тоді як П. Шорський розвиває інформаційно-правовий вимір цифрової трансформації аграрного виробництва. До українських правничих публікацій, що стосуються правових засад і політики цифровізації аграрного сектору, належать, зокрема, дослідження О. Мірошниченка, у яких розглядаються перспективи правового регулювання відносин цифрової трансформації в аграрній сфері, у тому числі з урахуванням програм і інструментів ЄС. Окремі технологічні напрями цифрового сільського господарства отримали правове осмислення у працях А. Осадчої, присвячених «точному землеробству» як аграрно-правовій категорії та проблемам його законодавчого визначення в Україні й за кордоном. У науковому дискурсі, присвяченому правовому забезпеченню інноваційного розвитку та цифровізації аграрного сектору, належне місце посідають праці Т. Курман, у яких досліджено агроінноваційний розвиток і висвітлено юридичну природу відповідних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Із позицій правового дискурсу цифровізація є багатоаспектним явищем, що включає не лише інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій у виробничі та управлінські процеси, а й трансформацію організаційних структур, бізнес-моделей, механізмів ухвалення рішень, а також способів взаємодії між суб'єктами відповідних правовідносин. Зважаючи на наведене, у науковій юридичній літературі з аграрної проблематики сформувалися кілька домінуючих **підходів** до визначення сутності зазначеного феномена, а саме:

1) *інструментально-функціональний підхід* характеризує цифровізацію як поетапне технологічне оновлення виробничих практик, яке здійснюється без суттєвої зміни базових організаційних засад аграрного сектору (впровадження точного землеробства, дистанційного моніторингу, автоматизації техніки, систем підтримки прийняття рішень, ведення реєстрів, використання цифрових платформ управління та логістики) [1, с. 115];

2) *регуляторно-економічний підхід* ґрунтується на розумінні цифровізації аграрного сектору через її вплив на ринки, збут і розподіл економічної влади, пов'язаний із розвитком «*data-driven*» сервісів, онлайн-платформ і нових ланцюгів доданої вартості; це зумовлює потребу в адміністративно-правовому регулюванні, спрямованому на забезпечення справедливості, прозорості та конкуренції, зокрема у сферах контролю ринкової концентрації, обігу даних, функціонування спеціальних електронних майданчиків збуту агропродукції, транскордонної цифрової торгівлі [2];

3) *інфоцентричний підхід* передбачає розгляд цифровізації аграрного сектору крізь призму визнання даних, що виникають у процесі агровиробництва, самостійним об'єктом правового регулювання та економічно значущим активом [3, с. 187];

4) прихильники *інституційно-адміністративного підходу* пов'язують цифровізацію аграрного сектору передусім із трансформацією адміністративно-правового механізму державного регулювання, яка виходить за межі суто технологічного оновлення виробництва та зумовлює зміну форм, способів і процедур публічного управління в аграрній сфері [4].

Наявні моделі розуміння цифровізації аграрної діяльності здебільшого аналізують окремі сфери регулювання, тоді як поза належним теоретичним осмисленням залишається вплив цього процесу на правовий статус суб'єктів аграрних відносин. З огляду на це доцільно виокремити *соціально-трансформаційний підхід*, у межах якого цифровізація позиціонуються як механізм зміни моделі реалізації суб'єктивних прав, повноважень і юридичних обов'язків агровиробників та фермерів. Нормативне закріплення цифрової інфраструктури як умови доступу до державної підтримки, адміністративних процедур і ринку фактично перетворює її на елемент правового режиму реалізації прав. Це потребує подальшого наукового визначення її юридичної природи, меж державного імперативного впливу та запобіжників появи випадків непрямої дискримінації.

Перш ніж перейти до аналізу нормативно-правових актів Європейського Союзу у досліджуваній сфері, варто наголосити на відсутності єдиного комплексного законодавчого акта, який би регулював відповідну сферу суспільних відносин. Регулювання вибудовується навколо САР як базової нормативної платформи, доповненої спеціальними актами Союзу та делегованими актами, які регулюють окремі напрями впровадження цифрових рішень в аграрній сфері.

У системі правового регулювання САР цифровізація постає як **обов'язкова складова механізмів її реалізації**, що знайшло своє формалізоване відображення у деяких регламентах Союзу. Зокрема, положення щодо застосування цифрових інструментів відображені у Регламенті (ЄС)

2021/2115, який визначає засади підготовки та реалізації стратегічних планів держав-членів у межах Плану із використанням сучасних засобів планування, управління, моніторингу та звітності [5], а також у Регламенті (ЄС) 2021/2116, що встановлює правила фінансування, управління і моніторингу САР та передбачає застосування інформаційних систем, електронного адміністрування і цифрових механізмів контролю під час реалізації заходів аграрної політики [6]. Використання останніх спрямоване, по-перше, на стимулювання інвестиційної активності в аграрному секторі та розвиток сільських територій, зокрема через підтримку систем знань та інновацій; по-друге, на підвищення інституційної спроможності суб'єктів публічного адміністрування шляхом удосконалення управлінських процедур.

У руслі стратегічної візії САР належна імплементація її цілей та інструментів постає не лише як формальний обов'язок держав-членів, а й як передумова забезпечення сучасної, конкурентоспроможної та стійкої моделі розвитку аграрного сектору і сільських територій. Відповідна імплементація передбачає, зокрема, реалізацію низки заходів, націлених на:

- цифровізацію сільського господарства та сільських територій, що включає впровадження технологій точного землеробства, розвиток цифрової інфраструктури, удосконалення надання дорадчих послуг, розширення міжсекторальної взаємодії, практичне втілення концепції «*smart villages*» (розумних сіл), а також стимулювання інвестицій у сферу агротехнологій [7];
- цифрову трансформацію адміністрування Плану, що охоплює діджиталізацію процедур подання заявок на отримання фінансової підтримки Союзу, використання геопросторових інструментів, застосування супутникового моніторингу, а також забезпечення цифрового обміну даними з метою оцінювання ефективності та здійснення аудиту реалізації національних стратегічних планів САР [8].

При цьому, ключовим правовим інструментом реалізації САР на рівні держав-членів Союзу є Інтегрована система управління та контролю (*Integrated Administration and Control System*, далі – IACS), створення та функціонування якої є обов'язковим щодо інтервенцій, пов'язаних із аудитом та моніторингом цільового використання земель та утриманням тварин [9]. Зазначена система забезпечує комплексне поєднання процедур подання заявок на отримання підтримки, здійснення адміністративних перевірок, а також контролю дотримання встановлених умов надання допомоги. Її застосування спрямоване на уніфікацію підходів до обліку, перевірки та підтвердження правомірності отримання фінансування, що, своєю чергою, сприяє підвищенню прозорості та правової визначеності у сфері реалізації відповідного контролю з боку Союзу.

Оновлення IACS у системі реалізації САР відображає загальну тенденцію до цифрової перебудови адміністративно-контрольних механізмів у сфері загальноєвропейської аграрної політики. У цьому процесі компетентні органи держав-членів, зокрема платіжні агентства, послідовно запроваджують цифрові інструменти адміністрування та контролю, спираючись на електронні інформаційні ресурси й масиви даних для підтвердження достовірності відомостей, заявлених сільськогосподарськими товаровиробниками (фермерами), а також для прийняття рішень щодо надання бюджетної підтримки. Відтак контрольна діяльність ЄС поступово відходить від переважно інспекційної моделі, що базувалася на вибіркових виїздах на місце, і набуває ознак безперервного дистанційного спостереження. Важливу роль у цьому відіграють дані супутникового спостереження, отримані в межах програми *Copernicus*, насамперед із супутників серії *Sentinel*, які забезпечують стандартизовані та верифіковані зображення земної поверхні [10]. Застосування таких технологічних рішень дає змогу здійснювати об'єктивну оцінку стану посівів і перевірку дотримання встановлених вимог щодо використання земельних ділянок без проведення фактичного польового обстеження. У такий спосіб утверджується правовий механізм контролю, заснований на даних, що сприяє підвищенню доказової спроможності перевірок, уніфікації адміністративних процедур і зниженню ризиків неправомірного використання коштів Союзу.

Водночас, поза межами існування усталеної законодавчої бази, Союз продовжує здійснювати послідовне оновлення нормативно засад агропромислового сектору шляхом інтеграції цифрового компонента у систему стратегічного планування та правового регулювання. Такий підхід є відповіддю на ряд екологічних, економічних і технологічних викликів та відображає формування цілісної політики цифровізації як засобу забезпечення сталого розвитку глобального суспільства. У цьому контексті знаковим етапом стало прийняття Європейською Комісією Комюніке «*A Vision for Agriculture and Food*» (COM(2025) 75 final [11]. Попри відсутність у нього обов'язкової юридичної сили, зазначений акт має істотне програмно-орієнтуюче значення, оскільки визначає концептуальні підходи до подальшої еволюції *acquis* ЄС у сфері сільського господарства, зокрема щодо нормативного супроводу цифрової трансформації аграрної галузі. Відтак цей документ доцільно розглядати як елемент «м'якого права» (*soft law*), що впливає на подальше формування законодавчих і політичних рішень Європейської спільноти.

На відміну від підходу, який передбачав би формування окремого спеціального режиму «цифрового регулювання сільського господарства», запропонована в Комюніке модель базується на *інтеграції цифрової трансформації до вже існуючих інструментів політики*, зокрема шляхом її врахування у: 1) стратегічних планах реалізації САР; 2) заходах із розвитку сільських територій; 3) інноваційних, дорадчих та консультаційних послугах; 4) системах моніторингу, звітності та оцінки результативності виконання зобов'язань державами-членами Союзу. Запропонований у документі підхід фактично здатен сформувати режим так званої «**умовної цифровізації**», за якого держави-члени Союзу заохочуються, а в окремих випадках – опосередковано зобов'язуються через фінансові та програмні механізми, впроваджувати цифрові інструменти до національних стратегій реалізації САР. У практичному вимірі це означає, що інвестиції у цифрову інфраструктуру (мережеве підключення, обладнання, спеціалізоване програмне забезпечення для управління фермерськими господарствами, системи збору та обробки даних тощо) набуватимуть статусу юридично обґрунтованих та допустимих витрат у межах фінансування заходів підтримки ЄС. Крім того, цифровий перехід безпосередньо пов'язуватиметься із запровадженням моделі управління, орієнтованої на результати, що передбачатиме використання електронних потоків даних для забезпечення моніторингу в режимі реального часу, спрощення контрольних процедур та здійснення оцінки на підставі верифікованих показників ефективності та доцільності.

Найбільш важливим нововведенням Комюніке є оголошення про розроблення окремої **цифрової стратегії** для сільського господарства. У правовому вимірі зазначену декларацію доцільно розглядати як стадію попереднього нормативного конструювання секторальної моделі гармонізації регулювання цифровізації аграрної сфери. Її функціональне призначення полягає у формуванні спільних орієнтирів для держав-членів щодо впровадження цифрових технологій у процеси агровиробництва та забезпеченні поступового зближення національних правових режимів у відповідній галузі. Інакше кажучи, йдеться про створення правових передумов для подальшого закріплення на рівні Євросоюзу уніфікованих правил функціонування цифрової інфраструктури аграрного сектору, що потенційно набудуть обов'язкового характеру в межах вторинного права. Передбачається, що відповідна стратегія охоплюватиме, зокрема, такі *структурні компоненти*:

- включення сільськогосподарських просторів даних до загальносоюзної архітектури управління даними з метою забезпечення їх правової та функціональної інтеграції у горизонтальні механізми цифрового врядування;
- формування єдиних стандартів сумісності, інтероперабельності та технічної узгодженості цифрових систем, що використовуються у сфері аграрного виробництва;
- встановлення правових умов і критеріїв фінансової підтримки, обумовлених рівнем впровадження цифрових технологій та модернізацією відповідної інфраструктури;
- запровадження базових (мінімальних) вимог до цифрової спроможності суб'єктів господарювання як елементу регуляторної політики у сфері аграрної цифровізації.

Поряд із законодавством ЄС, яке безпосередньо регламентує відносини у сфері сільського господарства, вагоме значення для формування правових механізмів цифровізації аграрного сектору мають нормативно-правові акти Союзу у сфері загальної цифрової політики та використання технологічних інструментів та алгоритмів інтелектуальної обробки великих обсягів даних.

Наприклад, паралельно з ухваленням горизонтального законодавства ЄС у сфері даних, зокрема Закону про управління даними (*Data Governance Act*) [12] та Закону про дані (*Data Act*) [13], Програма «Цифрова Європа» (2021–2027, *Digital Europe*) [14] забезпечила фінансову основу для створення галузевих просторів даних. У її межах розпочато підготовчі заходи щодо реалізації концепції **Спільного європейського простору сільськогосподарських даних** (*Common European Agricultural Data Space*, далі – CEADS) [15] – інтегрованої екосистеми обміну даними в аграрному секторі держав-членів ЄС. CEADS є стратегічною ініціативою, спрямованою на підтримку цифрової та зеленої трансформації сільського господарства. Метою проєкту є розкриття економічного, екологічного та соціального потенціалу аграрних даних шляхом формування безпечного, сумісного та надійного середовища їх обміну. Проєкт спрямований на подолання наявних структурних дисфункцій цифрового середовища аграрного сектору, зокрема фрагментації масивів аграрних даних, їх концентрації в межах закритих інформаційних систем, а також недостатнього рівня сумісності та взаємодії між застосовуваними цифровими рішеннями. Невизначеність щодо контролю, власності та використання аграрних даних знижує рівень довіри з боку фермерів і стримує участь у ініціативах з обміну даними, а тому CEADS передбачає: створення безпечної інфраструктури обміну даними з належними механізмами управління та сталими бізнес-моделями; забезпечення доступу до своєчасних, надійних і сумісних (за так званим принципом FAIR) даних для фермерів, МСП, дослідників і органів влади; тестування рішень у межах визначених пріоритетних випадків використання із залученням усіх держав-членів; розвиток механізмів довіри, згоди та захисту

даних; підтримку моніторингу реалізації САР та досягнення цілей сталого розвитку; формування інклюзивного середовища шляхом навчання, консультацій та залучення зацікавлених сторін. Без сумніві можна стверджувати, що реалізація CEADS сприятиме підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору ЄС, розвитку інновацій та забезпеченню сталого розвитку в межах єдиного цифрового простору Союзу.

У контексті функціонування цифрових платформ та онлайн-екосистем, що застосовуються у сфері сільського господарства (наприклад, електронних ринків сільськогосподарських ресурсів, платформ електронної торгівлі, інформаційних систем управління фермерськими господарствами), важливе значення мають положення Закону про цифрові послуги (*Digital Services Act*) [16] та Закону про цифрові ринки (*Digital Markets Act*) [17]. Нормативно-правові акти Союзу у сфері цифрових послуг та цифрових ринків встановлюють уніфіковані вимоги до суб'єктів господарювання, які надають послуги посередництва в інформаційному суспільстві, а також до великих онлайн-платформ, що здійснюють діяльність на внутрішньому ринку ЄС. Зазначені акти мають горизонтальний характер та спрямовані на забезпечення належного функціонування цифрової економіки, захист прав користувачів і суб'єктів господарювання, а також підтримання добросовісної конкуренції. Дія відповідного правового регулювання поширюється на цифрові сервіси незалежно від їх галузевої спрямованості, у тому числі на інформаційно-комунікаційні системи та платформи, що використовуються у сфері сільського господарства. Відтак, суб'єкти аграрного сектору, які провадять діяльність із застосуванням цифрових платформ, підпадають під вимоги зазначених актів у частині, що стосується їх функціонального призначення та характеру здійснюваної діяльності.

Інший концептуально важливий вимір пов'язаний із формуванням у Європейському Союзі системного підходу до правового регулювання ШІ. Нещодавно ухвалений Закон про ШІ (AI Act) [18] запроваджує міжгалузевий нормативний режим, заснований на ризик-орієнтованій моделі регулювання систем ШІ. Відповідно до цієї моделі, обсяг і характер правових вимог диференціюються залежно від категорії ризику, до якої віднесено конкретну систему, із встановленням підвищених зобов'язань для систем високого ризику. У сфері сільського господарства системи ШІ, що застосовуються для управління врожаєм, здійснення прогнозної аналітики, функціонування автономної сільськогосподарської техніки або моніторингу стану тварин, можуть підпадати під відповідні категорії ризику з огляду на їх потенційний вплив на життя і здоров'я осіб, безпеку, довкілля чи основоположні права. Кваліфікація таких систем здійснюється з урахуванням їх функціонального призначення, сфери застосування та характеру можливих наслідків їх використання. У разі віднесення до категорії високого ризику на розробників, постачальників та користувачів відповідних систем покладається низка імперативних вимог, що стосуються забезпечення прозорості функціонування, належної якості даних, технічної надійності, кібербезпеки, здійснення людського нагляду, а також ведення технічної документації та проходження процедур оцінки відповідності. Таким чином, інструменти цифрового сільського господарства, що інтегрують технології ШІ, підпадають під загальноєвропейський режим регулювання штучного інтелекту, що зумовлює необхідність їх правової та технічної адаптації саме до тих вимог, що закріплені у згаданому вище Законі.

Висновки. Цифрова трансформація аграрного сектору становить докорінну зміну підходів до регулювання первинного виробництва в Європейському Союзі. Сільське господарство, яке традиційно перебуває у сфері дії спеціального (секторального) правового режиму, спрямованого на організацію аграрних ринків, забезпечення стабільності доходів сільськогосподарських виробників та розвиток сільських територій, поступово зазнає впливу горизонтального регулювання у сфері цифрових технологій та управління даними. Зазначена конвергенція нормативних підходів зумовлює необхідність подальшого аналізу регуляторних засад аграрного законодавства Союзу з урахуванням цифрових викликів.

Узагальнення наукових підходів до визначення правової природи цифровізації аграрної діяльності дозволяє розглядати її як багаторівневу правову трансформацію, зміст якої охоплює: 1) технологічну модернізацію аграрного виробництва; 2) змістовну перебудову ринкових економічних відносин; 3) конституювання даних та інформації, що створюються у процесі аграрної діяльності, як самостійних об'єктів правового впливу; 4) цифрову трансформацію адміністративних процедур. Зазначене свідчить про розширення предметної сфери аграрно-правового регулювання та обумовлює потребу оновлення міжгалузевого правового інструментарію, що застосовується для впорядкування відповідних суспільних відносин.

Разом із тим, вичерпне пояснення правових наслідків цифровізації неможливе поза соціально-трансформаційним виміром її аналізу. У межах такого підходу цифрова інфраструктура набуває значення елемента правового режиму аграрної діяльності, який визначає фактичні можливості доступу до реалізації прав, впливає на способи їх реалізації агровиробниками та актуалізує проблематику визначення меж державного втручання та формування належних гарантій для фермерів

у сфері виробництва сільськогосподарської продукції і її переробки.

У межах програмного циклу 2023–2027 років цифровізація у САР перестає бути допоміжним інструментом і постає як обов'язковий складник механізму реалізації політики. Її впровадження є передумовою не лише ефективного стратегічного планування, а й належного управління бюджетними ресурсами та здійснення контрольних процедур Союзу. Цифрові рішення пронизують усі ключові стадії політичного циклу: від формування стратегічних орієнтирів до моніторингу та фінансового контролю, що зумовлює поступову трансформацію традиційної моделі реалізації політики у напрямі дедалі активнішої управлінської стандартизації та утвердження підходів, заснованих на даних. Особливе значення у цьому процесі має нормативно закріплена обов'язковість функціонування інтегрованих інформаційних систем управління і контролю, яка становить один із ключових елементів інституційної трансформації САР. Їх застосування змінює саму логіку адміністративної перевірки: вибіркові виїзні інспекції поступаються системному дистанційному моніторингу та цифровій верифікації задекларованих суб'єктами підтримки відомостей. Як наслідок, розширюється сфера використання цифрових доказів, впроваджуються алгоритмізовані процедури оцінювання відповідності, автоматизується інформаційний обмін між отримувачами підтримки та уповноваженими органами.

Подальший розвиток регуляторного підходу ЄС дає підстави констатувати формування моделі «умовної цифровізації», за якої впровадження цифрових інструментів стає складовою оцінки належного виконання державами-членами своїх зобов'язань. Таким чином, програмні документи Європейської Комісії виконують роль нормативного орієнтира подальших законодавчих реформ та сприяють уніфікації цифрової інфраструктури аграрного сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Basu S., Omotubora A., Beeson M., Fox C. Legal framework for small autonomous agricultural robots. *AI & Society*. 2020. Vol. 35. P. 113–134. DOI: 10.1007/s00146-018-0846-4. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-018-0846-4 (дата звернення: 02.02.2026).
2. Ibrahim I. A., Truby J. M. FarmTech: regulating the use of digital technologies in the agricultural sector. *Food and Energy Security*. 2023. Vol. 12, № 4. e483. DOI: 10.1002/fes3.483. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/fes3.483 (дата звернення: 02.02.2026).
3. van der Burg S., Wiseman L., Krkeljas J. Trust in farm data sharing: reflections on the EU code of conduct for agricultural data sharing. *Ethics and Information Technology*. 2021. Vol. 23, № 2. P. 185–198. DOI: 10.1007/s10676-020-09543-1. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10676-020-09543-1 (дата звернення: 02.02.2026).
4. Ehlers M.-H., Huber R., Finger R. Agricultural policy in the era of digitalisation. *Food Policy*. 2021. Vol. 100. 102019. DOI: 10.1016/j.foodpol.2020.102019. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306919220302256 (дата звернення: 02.02.2026).
5. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013. *Official Journal of the European Union*. 2021. OJ L 435. P. 1–186. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj/eng (дата звернення: 03.02.2026).
6. Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Regulation (EU) No 1306/2013 (consolidated text, current version of 25 May 2024). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2116/2024-05-25/eng (дата звернення: 03.02.2026).
7. European Commission. Directorate-General for Agriculture and Rural Development. Digitalisation of agriculture and rural areas in the EU. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/ overview-vision-agriculture-food/digitalisation_en (дата звернення: 04.02.2026).
8. Commission Implementing Regulation (EU) 2022/1173 of 31 May 2022 laying down rules for the application of Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council with regard to the integrated administration and control system in the common agricultural policy (consolidated text, current version of 8 September 2024). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2022/1173/2024-09-08/eng (дата звернення: 25.02.2026).
9. European Commission. Directorate-General for Agriculture and Rural Development. Integrated Administration and Control System (IACS). URL: https://agriculture.ec.europa.eu/ common-

agricultural-policy/financing-cap/assurance-and-audit/managing-payments_en (дата звернення: 04.02.2026).
10. European Space Agency. Explore Copernicus satellite missions – Sentinel Online. URL: https://sentinels.copernicus.eu/ (дата звернення: 07.02.2026).
11. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Vision for Agriculture and Food: Shaping together an attractive farming and agri-food sector for future generations. COM(2025) 75 final, 19 February 2025. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025DC0075 (дата звернення: 07.02.2026).
12. Regulation (EU) 2022/868 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on European data governance and amending Regulation (EU) 2018/1724 (Data Governance Act). *Official Journal of the European Union*. 2022. OJ L 152. P. 1–44. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj/eng (дата звернення: 10.02.2026).
13. Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data and amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive (EU) 2020/1828 (Data Act) (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 2023. OJ L 2023/2854. 22.12.2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2854/oj/eng (дата звернення: 10.02.2026).
14. European Commission. Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology. The Digital Europe Programme. *Shaping Europe's digital future*. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme (дата звернення: 15.02.2026).
15. CEADS Project**.** CEADS: Common European Agricultural Data Space. URL: https://ceads.eu/ (дата звернення: 15.02.2026).
16. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 2022. OJ L 277. P. 1–102. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng (дата звернення: 15.02.2026).
17. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 2022. OJ L 265. P. 1–66. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj/eng (дата звернення: 18.02.2026).
18. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 2024. OJ L 2024/1689. 12.07.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата звернення: 18.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Копиця М.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.41
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.5

ФУНКЦІЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕХАНІЗМІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Костяшкін І.О.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-8476-9583

Палійчук В.Б.,
аспірант Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова
(кафедра трудового, земельного та господарського права)
ORCID: 0000-0002-5533-8039

Костяшкін І.О., Палійчук В.Б. Функції практики Європейського суду з прав людини у механізмі регулювання земельних правовідносин.

У межах статті було здійснено аналіз функцій практики ЄСПЛ у земельному праві України. Досліджено зміст категорії "функції права", яка у межах дослідження розглядається як основні напрями впливу практики Європейського суду з прав людини на земельні правовідносини. Авторами розглядаються чотири фундаментальні функції практики Суду, а саме інтерпретаційно-нормотворча, уніфікуюча, захисна та превентивна функції. Встановлено, що суть інтерпретаційно-нормотворчої функції ЄСПЛ зводиться до тлумачення Європейським судом з прав людини норм Конвенції у процесі здійснення правосуддя, а також розширення їхнього змісту та фактичного створення нових норм права. На прикладі справи James and Others v. the United Kingdom доведено широку інтерпретаційно-нормотворчу автономію Суду. У науковій роботі розглядаються як законодавчі, так і теоретичні докази нормотворчої функції практики Суду. Також у статті досліджено уніфікуючу функцію практики ЄСПЛ. Встановлено, що наднаціональна правова природа рішень та ухвал Європейського суду з прав людини призводить до гармонізації українських та загальноєвропейських підходів до захисту земельних прав. Незважаючи на певну автономію місцевих органів судової та виконавчої гілки влади при трактуванні деяких конвенційних категорій, досліджено норми Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", які безпосередньо спрямовані на адаптацію місцевого земельного законодавства до правових позицій ЄСПЛ та зміну адміністративних процедур задля недопущення повторних порушень. Авторами також відзначено практичні кроки, що здійснюються Верховним Судом з метою ознайомлення правників і суспільства загалом з найновішими правовими позиціями Суду та їх подальшої імплементації у земельне право України (зокрема шляхом публікації регулярних оглядів рішень та ухвал ЄСПЛ, перекладів посібників щодо застосування практики, тощо). Також у статті відзначено захисну функцію практики ЄСПЛ, яка зводиться до реагування на існуючі порушення земельних прав, а також превентивну – запобігання можливим повторним порушенням прав учасників земельних правовідносин.

Ключові слова: практика ЄСПЛ, Європейський суд з прав людини, функції практики ЄСПЛ, захист земельних прав, земельне право, земельні правовідносини.

Kostiashkin I.O., Paliichuk V.B. The functions of the case law of the European Court of Human Rights in the regulation of land legal relations.

The article analyzes the functions of the case-law of the ECHR in the land law of Ukraine. The content of the category "functions of law" is examined. Within the framework of this research it is considered as the main directions of the influence of the case-law of the European Court of Human Rights on land relations. The authors examine four fundamental functions of the Court's case-law, namely the interpretative law-making, unifying, protective and preventive functions. It is established that the essence of the interpretative law-making function of the ECtHR lies in the interpretation by the ECHR of the provisions of the Convention in the course of administering justice, as well as in the expansion of their content and the de facto creation of new legal norms. Using the example of the case James and Others v. the United Kingdom, the broad interpretative and law-making autonomy of the Court is demonstrated. The research examines both legislative and theoretical evidence of the law-making

function of the Court's case-law. The article also analyzes the unifying function of the ECtHR's case-law. It is established that the supranational legal nature of the judgments and decisions of the European Court of Human Rights leads to the harmonization of Ukrainian and pan-European approaches to the protection of land rights. Despite a certain degree of autonomy of national judicial and executive authorities in interpreting certain Convention-related categories, the article examines the provisions of the Law of Ukraine "On the Execution of Judgments and the Application of the Case-Law of the European Court of Human Rights", which are directly aimed at adapting domestic land legislation to the legal positions of the ECtHR and at modifying administrative procedures in order to prevent repeated violations. The authors also highlight practical steps undertaken by the Supreme Court aimed at familiarizing legal professionals and society at large with the most recent legal positions of the Court and their further implementation in the land law of Ukraine (in particular through the publication of regular reviews of ECtHR judgments and decisions, translations of guides on the application of the Court's case-law, etc.). The article also identifies the protective function of the ECtHR's case-law, which consists in responding to existing violations of land rights, as well as the preventive function, aimed at preventing possible repeated violations of the rights of participants in land relations.

Key words: case-law of the ECHR, European Court of Human Rights, functions of the case-law of the European Court of Human Rights, protection of land rights, land law, land relations.

Постановка проблеми. Фундаментальним питанням при здійсненні наукового аналізу того чи іншого правового інституту є його функціональна роль у системі права, оскільки без цього неможливо достовірно встановити його практичну чи теоретичну значимість. Функціональна роль практики Європейського суду з прав людини (надалі – "ЄСПЛ", "Суд") тісно взаємопов'язана з її правовою природою та місцем в системі джерел права. Наукове дослідження функції практики Суду також в принципі дозволяє краще встановити предмет наукового дослідження та зосередити увагу наукової спільноти на певних аспектах цього правового інституту, підкреслити його прикладну важливість.

На даний момент практика Європейського суду з прав людини серед теоретиків земельного права зазвичай досліджується на рівні конкретних правових позицій, що використовуються при регулюванні земельних правовідносин. Низка вчених у сфері земельного права і в суміжних галузях права досліджують також фундаментальні теоретико-правові питання правової природи практики Суду. Водночас окремі теоретичні дослідження функціональної ролі практики ЄСПЛ у сфері земельного права майже відсутні.

Метою наукового дослідження є аналіз теоретико-правових підходів до встановлення функцій практики Європейського суду з прав людини як механізму регулювання земельних правовідносин в Україні.

Стан опрацювання проблематики. На даний момент обмежена кількість наукових досліджень, які стосувались саме функцій практики ЄСПЛ у контексті земельного права України. Водночас практику ЄСПЛ як джерело земельного права досліджували низка вітчизняних вчених, зокрема Коваленко Т.О., Ковальчук М.О., Марченко С.І., Мірошниченко А.М., Ільків Н.В. та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. У цьому році Україна відзначає 20-ліття чинності Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" (надалі – "Закон"). Цим Законом парламентарі прямо передбачили, що практика ЄСПЛ застосовується судами як джерело права [1].

Водночас практика Суду є доволі багатогранною та відповідно виконує багато функцій. Дослідження ролі практики у межах земельного права України дозволить сфокусувати подальші дослідження на найбільш теоретично та практично необхідних сторонах цього правового інституту.

Неможливо здійснювати аналіз функцій права без визначення змісту цього поняття, щодо якого у теорії права існує певний консенсус. Так, Миронець О.М. відзначає, що функції права це "соціальне призначення права, а також головні напрями його впливу на суспільні відносини" [2, с. 17]. У посібнику за редакцією Гусарєва С.Д. та Тихомирова О.Д. зазначена аналогічна позиція щодо змісту функцій права [3, с. 125]. Хоч категорія "функція" може мати й інші значення, у межах даного аналізу це поняття буде розглядатись як напрями впливу практики ЄСПЛ на земельні правовідносин.

Зважаючи на те, що практика визнається джерелом в тому числі земельного права, можна стверджувати, що одна з основних функцій практики ЄСПЛ – інтерпретаційно-нормотворча. Інтерпретаційна складова фактично безпосередньо передбачена нормами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – "Конвенція"), зокрема у Розділі II ст. 32 встановлено, що юрисдикція Суду поширюється на питання тлумачення і застосування Конвенції [4].

Що стосується складової нормотворчості, то на практиці рішення та ухвали Європейського суду з прав людини фактично розвивають загальні положення Конвенції. Так, наприклад, у цьому кон-

тексті Сабодаш Р.Б. вказував, що Суд при здійсненні правосуддя трактує норми Конвенції таким чином, що "нерідко створюються нові правила поведінки для держав-учасниць" [5, с. 141].

Таке широке тлумачення часто мало місце при трактуванні прав, що релевантні земельним правовідносинам. Зокрема Суд, розглядаючи майнові спори щодо земельних ділянок чи інших об'єктів, покладається на статтю 1 Першого Протоколу до Конвенції, яка не передбачає сама по собі принцип пропорційності. Конвенція встановлює, що позбавлення власності здійснюється лише в інтересах суспільства та згідно із законодавством і принципами міжнародного права. Водночас практика Суду вказує, що важливим є також справедливий баланс між публічними та приватними інтересами під час здійснення такого втручання у право власності на землю. Суд встановлює вимоги до наданої компенсації, поведінки державних органів під час здійснення втручання та передбачає багато інших факторів [6, с. 32-40]. ЄСПЛ також у межах своєї практики визначив, що мається на увазі під "загальними принципами міжнародного права" у цьому контексті, до кого вони застосовуються, а також встановив вимоги до "закону", який дозволяє здійснювати втручання у право власності на земельні ділянки.

Так, наприклад, у справі James and Others v. the United Kingdom заявники наполягали на тому, що передбачені ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції загальні принципи міжнародного права забезпечують надання компенсації власникам майна-громадянам у випадку її експропріації. Водночас Суд у своєму аналізі звернув увагу, що загальні принципи міжнародного права в цьому контексті застосовуються виключно до іноземців. Більше того, Суд звернувся до travaux préparatoires (підготовчих матеріалів) з метою коректного тлумачення Конвенції та проаналізував позицію держав під час обговорення її тексту до підписання. Європейський суд з прав людини також наголосив, що застосування міжнародних принципів лише до іноземців не є дискримінацією, оскільки у випадку експропріації за результатами соціальної реформи іноземці обмежені у своєму впливі на уряд, що приймає відповідне рішення (вони не беруть участь у виборах чи обговоренні законопроектів). Окрім цього, подібні втручання у право власності відбуваються у суспільних інтересах, а тому громадяни, на думку Суду, несуть більший тягар, аніж іноземці [7, абз. 58-66].

Усі ці критерії та обмеження не передбачені безпосередньо у нормах Конвенції, а інтерпретуються та створюються Європейським судом з прав людини у процесі його правотворчості. Зважаючи на те, що ігнорування цих критеріїв державами-підписантами Конвенції призведе до звернення скаржників до ЄСПЛ, чиї рішення є обов'язковими до виконання, фактично держави як мінімум зацікавлені враховувати практику ЄСПЛ.

В Україні же практика в принципі виступає джерелом земельного права. Це підтверджується не лише на законодавчому рівні, а й визнається низкою вчених. Так, наприклад, серед теоретиків земельного права Мірошниченко А.М. визнає практику ЄСПЛ джерелом права [8, с. 41-42]. До аналогічного висновку приходить у своїй праці і Коваленко Т.О., яка прямо зазначає, що до джерел земельного права відноситься не тільки Конвенція, а й також практика Суду [9, с. 87]. Також варто взяти до уваги позицію Ільків Н.В, яка зазначала, що європейська система захисту прав це «найбільша динамічна наднаціональна система, у рамках якої створюються найбільш передові стандарти нормативного регулювання і захисту права власності» [10, с. 170]. Ці позиції також підкреслюють значимість нормотворчої функції практики Європейського суду з прав людини.

Отже, хоч і не єдиною, але фундаментальною функцією практики Європейського суду з прав людини при регулюванні земельних правовідносин є інтерпретаційно-нормотворча функція.

Наступною важливою функцією практики ЄСПЛ є уніфікуюча. Преамбула Конвенції прямо передбачає, що Конвенція побудована на спільній спадщині ідеалів свободи та верховенства права, а мета – колективне гарантування певних прав людини [4]. Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" також містить положення, що однією з цілей є "впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини" [1]. Як і Конвенція загалом, так і правові позиції ЄСПЛ за своєю наднаціональною природою спрямовані на уніфікацію підходів держав до основоположних прав (зокрема права власності на землю, справедливий суд при захисті своїх земельних прав, тощо). Варто відзначити, що ЄСПЛ не намагається диктувати усім державам-підписантам повністю своє бачення тих чи інших термінів, а залишає у деяких випадках широку автономію місцевих органів виконавчої чи судової влади. Прикладом такої автономії може бути підхід ЄСПЛ до змісту категорій "майно" чи "суспільні інтереси". Так, наприклад, ЄСПЛ у кожному випадку окремо встановлює чи є втручання у право власності особи на землю таким, що відповідає суспільним інтересам [6, с. 31]. Очевидним є те, що інтереси суспільства залежать від багатьох факторів (соціально-економічний розвиток, географічне розташування, політична ситуація, правова свідомість суспільства, тощо). Інтереси суспільства можуть змінюватись навіть в межах однієї країни за досить короткий період часу від впливом екстраординарних обставин, як наприклад, в Україні під впливом переходу до ринкової

економіки чи зовнішньої збройної агресії. Неможливо поставити знак тотожності між суспільними інтересами в Італії, Туреччині та Україні, оскільки суспільні інтереси можуть відрізнятись навіть в межах однієї країни залежно від регіону, а тому певний розсуд місцевої публічної адміністрації чи судів у цьому аспекті є доречними.

Водночас ЄСПЛ забезпечує уніфікований загальний стандарт прав людини. Звісно, практика ЄСПЛ має обмежену корисність, коли мова йде про інтеграцію України з ЄС, оскільки ЄСПЛ не є інституцією Європейського Союзу, але практика Суду однозначно допомагає побудувати культурно-правовий фундамент, без якого неможлива європейська інтеграція України у його сучасному сенсі.

Коваленко Т.О. у своїй науковій праці наголошує, що практика не може сприяти уніфікації застосування національного земельного законодавства, оскільки практика стосується Конвенції [9, с. 83]. Однак це не протирічить позиції, що практика виконує функцію уніфікації земельного законодавства України з європейською системою захисту прав людини.

Уніфікуюча функція практики ЄСПЛ прямо закріплена у законодавстві. Так, ст. 13 Закону передбачено заходи загального характеру, які здійснюються уповноваженими органами, задля усунення підстав для повторних звернень до Суду із того самого приводу та задля забезпечення додержання Україною своїх конвенційних зобов'язань. Серед таких заходів варто відзначити внесення змін до законодавства, адміністративних практик, забезпечення юридичної експертизи законопроектів та інші заходи. Також Законом передбачено забезпечення вивчення конвенційних правил та практики ЄСПЛ прокурорами, адвокатами та іншими працівниками правозастосовчої сфери [1]. Солоткий С. у своїй праці зазначає, що практика ЄСПЛ «має слугувати одним із орієнтирів для удосконалення передусім законодавчого поля». Вчений не відкидає можливості безпосереднього використання рішень ЄСПЛ при здійсненні правосуддя, але віддає перевагу імплементації відповідних принципів у національне законодавство, що відповідає уніфікуючій функції практики ЄСПЛ [11, с. 47]. Навіть вчені Саннікова М.В. та Санніков Д.В., які наголошують у своїй статті, що рішення ЄСПЛ не можуть бути джерелом земельного права, визнають, що є необхідність враховувати рішення Суду, оскільки вони «дають можливість здійснювати однакове застосування норм права», що відповідає уніфікуючій функції [12, с. 166].

Уніфікація підходів до захисту земельних прав відбувається також на практичному рівні, оскільки Верховний Суд часто застосовує у своїх постановах та ухвалах правові позиції Європейського суду з прав людини. Станом на зараз у Єдиному державному реєстрі судових рішень є сотні судових рішень суду касаційної інстанції із посиланнями на усталену практику ЄСПЛ (справи Рисовський проти України, Зеленчук і Цицюра проти України, Broniowski v. Poland, Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland, Brumarescu v. Romania, тощо). Окрім цього, Верховний Суд регулярно публікує огляди рішень Європейського суду з прав людини (тематичні та періодичні) [13], а також бере участь у перекладі посібників щодо застосування конкретних норм Конвенції, які були підготовлені Секретаріатом Суду [14].

Варто також відзначити, що сам механізм звернень до Європейського суду з прав людини забезпечує захисну функцію, оскільки дозволяє скаржникам отримати справедливий захист у випадку порушення їхніх конвенційних прав. Як стверджує суддя Європейського суду з прав людини Микола Гнатовський, станом на 2024 рік на розгляді Суду залишалось понад 8000 скарг проти України [15]. Незважаючи на те, що фундаментальною проблемою є невиконання судових рішень, наявність такого механізму та шанс отримати у майбутньому компенсацію за порушення є позитивним. Відповідно практика ЄСПЛ як система правових позицій і як індивідуальні рішення та ухвали слугують також захисній функції при регулюванні земельно-правових відносин.

Водночас законодавче закріплення обов'язку державних органів вивчати практику ЄСПЛ та адаптувати свої процедури з метою уникнення повторних порушень в тому числі земельних прав може свідчити про превентивну функцію практики ЄСПЛ, яка не тільки захищає землевласників та землекористувачів за фактом вчиненого правопорушення, а й також запобігає майбутнім протиправним діянням.

Висновки. Зважаючи на усе вищезазначене, можна стверджувати, що практика ЄСПЛ у механізмі регулювання земельних правовідносин – багатогранний правовий інститут. У межах даного дослідження "функції практики ЄСПЛ" розглядаються як основні напрями впливу практики на земельні правовідносини в Україні. Практика ЄСПЛ виконує низку функцій в українській правовій системі, а саме інтерпретаційно-нормотворчу (розтлумачує загальні норми Конвенції у конкретних ситуаціях та розширює їх зміст, фактично встановлюючи нові правила поведінки для держав-підписантів), уніфікуючу (сприяє встановленню узгоджених загальноєвропейських стандартів захисту земельних прав, а також усуненню прогалин українського земельного законодавства), захисну (функція реагування на існуючі протиправні ситуації та захист порушених прав), а також превен-

тивну функцію (запобігання майбутнім повторним порушенням прав землевласників та землекористувачів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини": від 23.02.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 (дата звернення 1.03.2026).
2. Миронець О. Функції права: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. вип. 2. С. 15–17. URL: https://lsej.org.ua/2_2014/2_2014.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
3. Білозьоров Є., Власенко В. та ін. Теорія держави та права: навчальний посібник / ред.: С. Гусарєв, О. Тихомиров. Київ, 2017. 125–126 с. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 1.03.2026).
5. Сабодаш Р. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права України. *Наше право*. 2013. вип. 9. С. 140–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_9_27 (дата звернення: 1.03.2026).
6. Посібник зі статті 1 Протоколу №1 Європейської конвенції з прав людини. 2023. 32–40, 131 с. URL: https://rm.coe.int/guide-articte-1-echr-ukrainian/1680ae370c (дата звернення: 1.03.2026).
7. Рішення ЄСПЛ у справі James and Others v. The United Kingdom: від 21.02.1986. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57507 (дата звернення 1.03.2026).
8. Мірошниченко А. М. Земельне право України: Підручник. Київ: Алерта, 2011. 41–45 с.
9. Коваленко Т. О. Практика Європейського суду з прав людини як джерело земельного права України. *Юридична Україна*. 2016. С. 82–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2016_11-12_13 (дата звернення: 1.03.2026).
10. Ільків Н. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права при розгляді справ про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. Т. 6. С. 169–173. URL: https://lsej.org.ua/6_2017/6_2017.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
11. Солоткий С. Рішення Європейського суду з прав людини: місце і роль у правовій системі України. *Український часопис конституційного права*. 2018. Т. 1. С. 40–48. URL: https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2018-1/pdfs/4-serhii-solotkyi-rishennia-yevropeiskoho-sudu-prav-liudyny-mistse-rol-pravovii-systemi-ukrainy.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
12. Санніков Д., Саннікова М. До питання місця рішень Європейського суду з прав людини у системі джерел земельного права. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф., д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України О.О. Погрібного. Харків. С. 163–166. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6769/1/Sannikov_163.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
13. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (листопад 2025 року). Рішення за період із 01.11.2025 по 30.11.2025 / Т. Цибульська та ін. Київ, 2026. 40 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_11_2025.pdf (дата звернення: 1.03.2026).
14. Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. 2024. 176 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr (дата звернення: 1.03.2026).
15. Микола Гнатовський, суддя ЄСПЛ від України. Ukrinform. 30.05.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3869488-mikola-gnatovskij-sudda-espl-vid-ukraini.html (дата звернення: 1.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Костяшкін І.О., Палійчук В.Б., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.41
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.6

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Поліщук Є.С.,
аспірант кафедри земельного, екологічного та енергетичного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0004-8143-0623

Поліщук Є.С. Щодо поняття та сутності реалізації прав на землю.

Статтю присвячено аналізу поняття та сутності реалізації прав на землю. Підкреслено особливу значимість прав на землю для суспільства, що обумовлює підвищений суспільний інтерес щодо проблематики поняття зазначеної категорії прав, їх реалізації. Встановлено, що загальний рівень розвитку держави перебуває у тісному взаємозв'язку з рівнем правового регулювання відносин власності і користування земельною ділянкою. Акцентовано увагу на необхідності створення дієвого механізму реалізації прав на землю, з визначенням конкретних факторів і чинників, що його обумовлюють. З урахуванням основних доктринальних підходів з'ясовано і охарактеризовано форми реалізації права, серед яких виокремлено використання, виконання, дотримання і застосування як складну форму реалізації права, відмінну від інших, з притаманними їй ознаками.

Основну увагу приділено проблемним питанням щодо розуміння правової природи реалізації прав на землю, з'ясуванню питань щодо співвідношення понять "реалізація прав на землю" і "здійснення прав на землю". У зв'язку з чим проаналізовано нормативно-правові приписи з зазначених питань, за результатом чого зроблено висновок щодо відсутності офіційного тлумачення правових категорій "реалізація прав на землю" і "здійснення прав на землю". Значна увага акцентована на проведенні системного аналізу концептуальних підходів щодо визначення поняття та сутності реалізації зазначеної категорії прав. Встановлено відсутність єдності у наукових поглядах з питань правової природи понять "здійснення" та "реалізація".

Запропоновано систематизацію основних науково-теоретичних концепцій з досліджуваної проблематики щодо співвідношення зазначених правових категорій, а саме: 1) "реалізація прав на землю" і "здійснення прав на землю" за своїм змістом співпадають і визначаються як тотожні; 2) поняття "реалізація" у порівнянні зі здійсненням прав на землю є ширшим за змістом, відповідно, дані правові категорії співвідносяться як частина ("здійснення") і ціле ("реалізація"); 3) поняття "здійснення прав на землю" виступає в якості родового поняття, ширшого за змістом стосовно реалізації прав.

Акцентовано увагу на необхідності створення і забезпечення ефективного механізму реалізації прав на землю, в тому числі, і шляхом подальшого дослідження і переосмислення зазначеної проблематики задля напрацювання усталених наукових підходів.

Ключові слова: земельні правовідносини, земельне законодавство, права на землю, право власності на землю, реалізація прав на землю.

Polishchuk Ye.S. Regarding the concept and essence of the exercise of land rights.

The article is devoted to the analysis of the concept and essence of the implementation of land rights. The special significance of land rights for society is emphasized, which causes increased public interest in the issues of the concept of the specified category of rights, their implementation. It is established that the general level of development of the state is closely related to the level of legal regulation of property relations and use of a land plot. Attention is focused on the need to create an effective mechanism for the implementation of land rights, with the identification of specific factors and factors that determine it. Taking into account the main doctrinal approaches, the forms of law implementation are clarified and characterized, among which use, execution, compliance and application are distinguished as a complex form of law implementation, different from others, with its inherent features.

The main attention is paid to problematic issues regarding the understanding of the legal nature of the implementation of land rights, clarification of issues regarding the correlation of the concepts of "implementation of land rights" and "exercise of land rights". In this regard, the regulatory and legal provisions on these issues were analyzed, as a result of which a conclusion was drawn regarding the lack of official interpretation of the legal categories "implementation of land rights" and "exercise of land rights".Considerable attention is focused on conducting a systematic analysis of conceptual approaches to defining the concept and essence of the implementation of the specified category of rights. The lack of unity in scientific views on the legal nature of the concepts of "implementation" and "realization" has been established.

A systematization of the main scientific and theoretical concepts on the researched issues regarding the correlation of the indicated legal categories is proposed, namely: 1) "realization of land rights" and "exercise of land rights" coincide in their content and are defined as identical; 2) the concept of "realization" in comparison with the exercise of land rights is broader in content, respectively, these legal categories are correlated as a part ("exercise") and a whole ("exercise"); 3) the concept of "exercise of land rights" acts as a generic concept, broader in content in relation to the exercise of rights.

Attention is focused on the need to create and ensure an effective mechanism for the implementation of land rights, including through further research and rethinking of the above issues in order to develop established scientific approaches.

Key words: land legal relations, land legislation, land rights, land ownership, implementation of land rights.

Постановка проблеми. Проголошення України суверенною і правовою державою, обрання європейського вектору розвитку мало наслідком трансформацію усіх суспільних відносин, що ґрунтується на впровадженні демократичних цінностей і верховенстві права. Сучасна соціально-економічна, політична і правова ситуація в Україні характеризуються тим, що проблематика прав на землю, правової природи їх реалізації становить підвищений суспільний інтерес, що обумовлено особливою значимістю даної категорії прав для суспільства.

У свою чергу, рівень правового регулювання відносин власності і користування землею є саме тим чинником, що засвідчує про загальний рівень розвитку держави. Цілком закономірно, що у комплексі завдань сучасного суспільства виділяються і завдання щодо правового забезпечення прав на землю, їх реалізації. За приписами ст. 4 Земельного кодексу України регулювання земельних відносин визначено у числі завдань земельного законодавства, що спрямоване, передусім, на забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави [1].

Закріплення на законодавчому рівні у нормах зазначеного кодексу прав на землю, з одного боку, набуває особливого суспільного значення, з-іншого, потребує створення ефективно функціонуючого механізму реалізації таких прав. Фундаментальне значення прав на землю, їх особливе місце у галузі земельного права обумовлюють неухильний інтерес до дослідження зазначеної категорії прав, їх реалізації, з'ясуванню сутності і особливостей такої реалізації.

Представлена наукова стаття має за **мету** з'ясування сутності, визначення поняття та правового змісту реалізації прав на землю.

Стан опрацювання проблематики. Науково-теоретичним підґрунтям проведеного дослідження стали праці провідних вчених, серед яких: І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошниченко, В.В. Носік, В.І. Семчик, В.Д. Сидор, Д.В. Федчишин, Т.Є. Харитонова, М.В. Шульга та ін. Різноманітність наукових поглядів щодо правової природи реалізації прав на землю, відсутність єдиних усталених підходів, характерних для сучасної правової доктрини, як наслідок – невирішеність зазначеної проблематики, обумовлюють актуальність обраної тематики дослідження.

Виклад основного матеріалу. Категорія "реалізація прав на землю" серед дослідників визнається у числі найважливіших понять у науці земельного права, адже сприяє забезпеченню втілення юридичних приписів з площини абстрактних правил поведінки, що закріплені у земельному законодавстві, у сферу правомірної діяльності суб'єктів земельного права [2, с. 27].

Фактично йдеться про те, що реалізація прав на землю є завершальним етапом їх правового регулювання, що має за мету втілення "у життя" земельно-правових приписів. У свою чергу, на державу, головним обов'язком якої конституційно проголошено утвердження і забезпечення прав і свобод людини, покладаються зобов'язання зі створення необхідних умов для належної реалізації прав на землю. Ефективність реалізації прав на землю обумовлена низкою чинників. До числа таких, на думку В.Д. Сидор, належить ступінь практичної реалізації положень земельного законодавства, соціальної корисності отриманих результатів і рівень досконалості використаних юридичних засобів [3, с. 40].

Серед дослідників реалізація прав на землю визначається "... як результат і процес втілення земельно-правових приписів у життя шляхом здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктами земельних відносин" [2, с. 26-27].

Колективом авторів підручника "Земельне право України" реалізацію прав на землю запропоновано розглядати як здійснення приписів правових норм земельного законодавства щодо власності та користування земельними ділянками (об'єктивне право), в практичну діяльність його суб'єктів (суб'єктивне право) [4, с. 155].

Сучасною теорією права і галузевими юридичними науками створено вагоме наукове підґрунтя щодо сутності реалізації прав загалом і прав на землю, зокрема. Однак усталених концептуальних

засад з визначення поняття і змісту реалізації прав на землю не забезпечено, наукові підходи щодо сутності зазначених питань характеризуються певною дискусійністю, що потребують сформованості єдиної системи базових понять для забезпечення їх єдиного тлумачення. Передусім дана проблематика стосується таких споріднених понять як "реалізація прав на землю" і "здійснення прав на землю". У юридичній літературі має місце широке використання зазначених категорій з різним тлумаченням їх змісту, що має наслідком відсутність їх усталеного розуміння.

Звернення до законодавчих приписів також засвідчує про існування зазначеного проблеми через те, що оперуючи термінами "реалізація" та "здійснення", Земельний кодекс України безпосередньо визначення зазначених понять не містить. Для з'ясування сутності реалізації прав на землю важливе значення мають положення Основного Закону держави, у нормах якого йдеться про здійснення права власника на землю та інші природні ресурси (ст. 13) і реалізацію права власності на землю (ст. 14). Відповідно, офіційного роз'яснення чи то тлумачення зазначених понять немає, а отже зазначена проблематика актуалізує необхідність створення єдиного понятійно-категоріального апарату, який має стати своєрідною "абеткою правотворчості"[5, с. 13] .

В юридичній літературі одним із підходів щодо співвідношення зазначених категорій є їх ототожнення. Так, П.М. Рабінович, І.М. Панкевич, досліджуючи загальнотеоретичні аспекти здійснення прав людини, дійшли висновку, що здійснення (реалізація) прав людини є практичним використанням нею тих можливостей, які відображені її відповідними правами [6, с. 34]. Схожою є позиція М.О. Стефанчука, який розглядає здійснення суб'єктивних цивільних прав як сам процес реалізації правомочною особою усіх можливостей, що входять до змісту конкретного суб'єктивного права з метою досягнення певного результату [7, с. 10].

В.О. Кохановський пропонує широке розуміння поняття "здійснення суб'єктивного немайнового права" як усіх можливих видів поведінки носія відповідного права, що спрямовані на його здійснення, може відбуватися у визначеній законодавством формі за допомогою реалізації усього комплексу можливостей, що передбачені у самому його змісті [8, с. 83].

У правовій доктрині поширеним є підхід, за яким обґрунтовується недоцільність ототожнення реалізації і здійснення прав та необхідність їх розгляду як частини і цілого. Висловлюється точка зору щодо необхідності тлумачення поняття реалізації як більш широкого, що включає здійснення, охорону та захист [9, с. 79-80].

В.В. Носік, в основі здійснення суб'єктивного права власності на землю, вбачає потреби та інтереси особи щодо реалізації правомочностей чи повноважень власника, пов'язаних з використанням землі. При цьому здійснення права власності на землю Українського народу визначає у якості правомірної, активної, вольової (владної), охоронюваної державою міри можливої або необхідної поведінки власника чи уповноваженої особи, що знаходить свій вияв у вчиненні згідно із законом та на розсуд особи дій або бездіяльності, що спрямовані на реалізацію норм права щодо володіння, користування, розпорядження землею з метою задоволення потреб та інтересів суб'єктів правовідносин у використанні землі як основного національного багатства [10, с. 259; 263-264].

Досліджуючи загальнотеоретичні та практичні проблеми здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні, Т.Є. Харитонова дійшла висновку, що здійснення речових прав на земельні ділянки поєднується з активною вольовою поведінкою особи, з її діяльністю, спрямованою на використання землі шляхом реалізації законодавчо забезпечених можливостей, які складають зміст речового права, для задоволення потреб і охоронюваних законом інтересів учасників земельних правовідносин. При цьому термін "здійснення" вченою розглядається як узагальнюючий, що містить у собі такі поняття як "набуття" та "реалізація" [11, с. 16-23]. У продовження зазначеного, обґрунтовуючи доцільність тлумачення терміну "здійснення" як більш ширшого, що включає в себе поняття "реалізація", Д.В. Федчишин наголошує на необхідності більш широкого розуміння "здійснення", з включенням до нього не лише поняття "набуття" та "реалізація", а й поняття "охорона" та "захист". У зв'язку з чим під здійсненням земельних прав вченим запропоновано розуміти сукупність усіх можливих видів поведінки особи з метою набуття, реалізації, охорони та захисту її земельних прав, спрямованих на задоволення особистих потреб у використання землі, з урахуванням її цільового призначення, раціонального використання й охорони земель, а також прав інших суб'єктів земельних правовідносин [12, с. 121-123].

За загальним підходом реалізацію прав на землю пов'язують із забезпеченням форм такої реалізації. До числа основних традиційно належить використання, дотримання, виконання. М.В. Краснова, Ю.А. Краснова розрізняють так звані прості форми реалізації права (форми безпосередньої реалізації права), тобто використання, виконання, дотримання, і складну форму – застосування [13, с. 18].

Сучасні дослідники наголошують, що така форма реалізації права як застосування наділена низкою ознак, що і відрізняють її суттєво від інших форм (використання, виконання, дотримання).

У даному контексті йдеться про наділення застосування права державно-владним характером, оскільки така форма реалізації виступає одним із видів державної діяльності, що здійснюється відповідними державними органами, посадовими особами та має обов'язковий характер для усіх адресатів. Характеризується процедурно-процесуальним характером так як складається з низки стадій і має певну часову тривалість. Є результатом застосування правових норм, відповідно породжує, змінює чи припиняє конкретні правовідносини. Однією з ознак, притаманних правозастосуванню, визнається юридично оформлений характер (завершується винесенням спеціального акту). Серед інших – відзначається її індивідуально персоніфікований (стосується вирішення певної правової ситуації, застосування норм права має місце до конкретних осіб, за конкретних обставин) і активний творчий характер [14, с. 306-307].

Висновки. Коли йдеться про ефективну реалізацію прав на землю, врахуванню підлягають структура і зміст таких прав, що є нормативно визначеними, форми реалізації правових норм про права, їх гарантії. Проведений аналіз доктринальних підходів засвідчив про відсутність єдиного розуміння поняття і сутності реалізації прав на землю з боку сучасної правової науки. Враховуючи наявні дискусії з питань співвідношення понять "реалізація" та "здійснення" прав на землю є можливим виділення основних науково-теоретичних поглядів, що склалися на даному етапі: 1) зазначені правовій категорії співпадають за своїм змістом і є тотожними; 2) у порівнянні зі здійсненням прав на землю поняття "реалізація" є більш широким за змістом, що його включає, і дані категорії співвідносяться як частина і ціле; 3) поняття "здійснення прав на землю" виступає в якості родового поняття, ширшого за змістом стосовно реалізації прав. Як наслідок, відсутність усталених наукових підходів, трансформація земельних відносин спонукають до подальшого дослідження та переосмислення сутності реалізації прав на землю, забезпечення її ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р.: *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
2. Набуття і реалізація прав на землю в Україні: навчальний посібник / [А.Й. Годованюк, І.І. Каракаш, Є.О. Платонова та ін.]; за ред. проф. І.І. Каракаша. Одеса: Юридична література, 2016. 332 с.
3. Сидор В.Д. Проблеми, пов'язані з реалізацію прав за земельним законодавством України. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 3. С. 37-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2011_3_8 (дата звернення: 18.02.2026).
4. Земельне право України: Підручник / М.В. Шульга 3-51 (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; За ред. М.В. Шульги. К.: Юрінком Інтер, 2004. 368 с.
5. Стефанчук Р. Про засади правового регулювання правотворчої діяльності в Україні. *Право України*. 2021. № 12. С. 11-22. DOI: https://doi.org/ 10.33498/louu-2021-12-011.
6. Рабінович ПМ., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 3. Львів: Астрон. 2001. 108 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/RABINOVICH_2001.pdf (дата звернення: 18.02.2026).
7. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. К., 2006. 23 с. URL: https://stefanchuk.com/wp-content/uploads/2024/03/Stefanchuk-M-aref-kand.pdf (дата звернення: 18.02.2026).
8. Кохановський В.О. Поняття та правова природа здійснення суб'єктивних немайнових цивільних прав. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 80-84. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/18. URL: https://lsej.org.ua/9_2023/18.pdf (дата звернення: 18.02.2026).
9. Григоренко О.В. Реалізація та захист прав фізичних осіб, що виникають при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. К., 2016. 226 с.
10. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
11. Харитонова Т.Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 424 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4eba8c35-ff5f-49f6-8c63-fa631284a757/content (дата звернення: 18.02.2026).

12. Федчишин Д.В. Правові аспекти здійснення земельних прав в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 3. С. 119-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2017_3_17 (дата звернення: 18.02.2026).
13. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с. URL:https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi72/0053089.pdf (дата звернення: 18.02.2026).
14. Теорія держави і права: підручник / [О.М. Бандурка, О.М. Головко, О.С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec53e9fd-7fdf-49ed-a6f8-a95c8ba5d5aa/content (дата звернення: 18.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Поліщук Є.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

UDC 341.171; 349.41
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.7

SOIL PROTECTION LEGAL FRAMEWORK IN EU

Sarkisova T.B.,
associate professor of land and agrarian department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ph.D.
tamrikos@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7850-0484

Sarkisova T.B. Soil protection legal framework in EU.

The article focuses on the comprehensive and in-depth study of the legal regulation of soil protection relations within the European Union. In order to provide analysis of the regulatory framework in the field of soil protection, the author defines common feature and main specifics of EU legislation, classifies it in order to understand the system and fundamental pillares of legal soil protection at the EU level, as well as to identify the main directions of its development that will impact the integration into Ukraine's legal system.

Special attention is focused on the role of the European Green Deal (January, 2020), that impliments "null tolerance" through its Zero Pollution Action Plan, aiming for soil pollution to be reduced to levels no longer harmful to health by 2050. Given the significant role of this document, it is proposed to distinguish two periods of formation and development in EU soil protection legislation: before and after the adoption of the European Green Deal. In addition, it is proposed to distinguish differentiated and integrated EU legal acts in the field of soil protection.

It has been established that the first period is characterized by a set of mostly integrated legal acts, which only indirectly and fragmentarily contained and/or contain provisions on soil protection and, above all, were adopted within the framework of various policies on the agricultural sector, waste, industry, ecology, etc. The lack of special legislation focused on the problem of soil protection has resulted in low efficiency and high rates of land degradation.

Regarding the second period – after the approval of the so-called Green Deal – it is noted that the EU works toward adopting the differentiated legislative acts, which conceptualise soil issues. At the same time the author underlined that the newly adopted pieces of EU legislation on soils (a new Soil Monitoring Law, Soil Strategy for 2030) provides mostly non-binding objectives and serve more as a vision and a general direction.

The conclusion is made about the undeniable necessity of a comprehensive policy framework for soil protection, binding requirements and concrete measures for sustainable soil management.

Key words: European Union, soil protection, EU law, European Green Deal, legislation.

Саркісова Т.Б. Охорона ґрунтів за законодавством ЄС: загальна рамка.

Стаття присвячена дослідженню правового забезпечення охорони ґрунтів за законодавством Європейського Союзу. З метою проведення комплексного аналізу регуляторної рамки в сфері охорони ґрунтів наведено перелік та характеристику окремих документів, які складали та (або) продовжують складати основу ґрунтоохоронного правового врегулювання в ЄС, здійснюється класифікація та оцінка їх ефективності.

Акцентовано увагу на ролі Європейського зеленого курсу (січень, 2020 рік) для забезпечення охорони ґрунтів, завдяки вперше закріплених принципів та положень, що безпосередньо стосуються правового регулювання використання та охорони невідновлюваного природного ресурсу. Зважаючи на визначну роль цього документу, робиться висновок про можливість виділення двох періодів становлення та розвитку в ґрунтозахисному законодавстві ЄС: до та після прийняття Європейського зеленого курсу. Крім того, пропонується виділяти диференційовані та інтегровані правові акти ЄС в сфері охорони ґрунтів.

Констатовано, що перший період характеризується сукупністю переважно інтегрованих правових актів, які лише побічно та фрагментовано містили та/або містять норми щодо охорони ґрунтів та, передусім, приймались в рамках різноманітних політик щодо агросектору, відходів, промисловості, екології тощо. Відсутність спеціального законодавства, сфокусованого на проблемі охорони ґрунтів, позначилась низькою ефективністю та високим показниками деградації земель.

Щодо другого періоду – після затвердження т. зв. Зеленого курсу – виснується поява в правовому полі ЄС вузькогалузевих актів (Стратегії охорони ґрунтів до 2030 р. та Директиви щодо моніторингу ґрунтів та їх стійкості). Підкреслюючи позитивність нового вектора у правовій

регламентації проблем охорони ґрунтів, водночас відмічається, що прийняті нормативно-правові акти в більшій мірі визначають напрямки правого регулювання, а не являють собою норми прямої дії, зважаючи на існуючий в праві ЄС принцип субсидіарності.

Зроблено висновок про беззаперечну потребу у відведенні досліджуваному об'єкту самостійного місця у праві Європейського Союзу, що потребує комплексного підходу та закріплення конкретних заходів.

Ключові слова: Європейський Союз, охорона ґрунтів, право ЄС, Європейський зелений курс, законодавство.

Problem Statement. Ukraine's receipt of candidate status for EU membership on June 23, 2022, put on the agenda the achievement of legal compatibility of Ukraine's national legislation with the EU acquis. Despite the absence of direct requirements for Ukraine to implement EU legal acts in the field of land and soil protection the cross-border nature of the problem requires taking into account the exsisting EU mechanism and effective practicies in soil protection. Therefore, it is important to conduct comprehansive research of the legal framework for land and soil protection, espacially the new concepts of soil health and soil-based ecosystem services adopted in EU strategies and directives supporting the European Green Deal.

Analysis of Recent Research and Publications. The issue of legal regulation for soil protection in EU and its impact on national legislation of its member states has been repeatedly highlighted in academic circles. It has become a research subject by scientists such as I. Heuser[1], L. Montarella and P. Panagos [2], A. Jones, E. Lugato, C. Ballabio [3], S. Montaldo [4], M. Petersen, S. Affolter and others. In Ukraine, EU standards of legal regulation of soil protection within the framework of the EU were analyzed in the dissertation by Khomyk N. [5]. However, the EU legislation in the sphere of soil protection requires further doctrinal research in the context of its decisive reforming in recent years.

The article's purpose is to conduct a comprehansive legal analysis of the regulatory framework for soil protection in EU, defining common feature and main specifics, to provide its systematization in order to understand the system and fundamental pillares of legal soil protection at the EU level, as well as to identify the main directions of its development that will impact the integration into Ukraine's legal system.

Main Findings. The issue of soil deterioration appeared on the European agenda in the last century, and since then a number of legal regulations have been introduced at the European level to protect soils and remediate environmental damage. Nevertheless according to the Review of the evidence on the status of soil health across Europe in 2020 about 60 to 70% of EU soils were in an unhealthy state. All Member States were facing the problem of soil degradation [6]. The lack of effective legal regulation is one of the reasons for such state of affairs.

Despite the importance of soil protection, in 2022 Dr. Irene Lucia Heuser stated, that "compared to air and water, which have been protected by Union law for many years, soil is still regarded as the "poor cousin" within the European environmental policy framework" [1]: EU legislators have not adopted a normative act that would comprehensively address soil protection at the EU level. There is also a lack of a targeted policy framework in this area [7].

Instead, it can be stated that the EU policy for quite a long time addressed soils in a fragmented way considering either the agricultural perspective (e.g., Nitrates and Pesticide Directive, Common Agricultural Policy, etc.) or from a more environmentally oriented one (e.g., NATURE 2000, Water Framework Directive, Sewage Sludge, etc.). It did not target explicitly soil degradation and soil health. The only exception was the Soil Strategy 2006 and the draft of Soil Framework Directive, 2006, wich resulted in political failure [4, p. 530-531]. Rather, there were several legislations that indirectly refer to some aspects of soil health.

The first legal instrument partly indirectly contributing to the protection of soils is considered the Council Directive 80/68/EEC of 17 December 1979 on the protection of groundwater against pollution caused by certain dangerous substances (no longer in force), nowadays – Directive 2006/118/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the protection of groundwater against pollution and deterioration. Commission Directive 2008/41/EC of 31 March 2008, amending Council Directive 91/414/EEC to include chloridazon as an active substance in plant protection products (no longer in force), took into account the impact on both soil and water. These Directives were aimed at protecting water quality, while another one – Sewage Sludge Directive of 1986 (in force) – primarily concerns soil by regulating the use of sewage sludge in agriculture in such a way that takes the plants' nutrient requirements and the quality of the soil into account.

In the following years, the EU took action to protect soil through another indirectly affecting legislation concerning pesticides, nitrates, waste, emissions from industry and agriculture.

The first-edition of the Directive on Integrated Pollution and Prevention Control (1996) contained trans-medial requirements on the operation of certain industrial plants. It has been replaced in 2010 by the Directive 2010/75/EU on Industrial Emissions (IED), revised in 2024 and is the main EU instrument regulating pollutant emissions from industrial plants and enshrines commitments to use the Best Available Techniques (BATs) to limit emissions to soil.

One of the most important role in preventing soil contamination has the waste managment. The Nitrates Directive (1991) protects water quality from nitrate pollution caused by agricultural sources, promoting good farming practices and requires EU member states to monitor water, identify areas at risk (Nitrate Vulnerable Zones), and implement Action Programmes with measures like limiting fertilizer application and manure spreading, and setting rules for manure storage. The Pesticide Directive (2009) establishes a framework to achieve a sustainable use of pesticides by reducing the risks and impacts of pesticide use on human health and the environment, including soil. As EU chemicals law and water protection law prevent the entry of dangerous substances into the soil, the «REACH» system of registration, evaluation, authorisation and restriction of chemicals a comprehensive life cycle analysis is to be carried out for highly soil-damaging harmful substances in the future (Regulation 1907/2006).

The indirect aim of preventing pollution of the soil also has The Water Framework Directive (2000) with its quality standard of surface and groundwater status, and the Directive on flood risk management policy (2007) that aims to reduce the impact of floods.

The important role in soil protection of agricultural lands plays the Common Agricultural Policy (here and after CAP). For example, the CAP 2023-2027 sets GAEC system – Good agricultural and environmental conditions – refers to a set of EU standards (described in Annex II of Council Regulation № 1306/2013 defined at national or regional level), aiming to achieve a sustainable agriculture by keeping land in good agricultural and environmental conditions. The most relevant for soil health are GAEC 1: Maintenance of permanent grassland based on a ratio of permanent grassland in relation to agricultural area; GAEC 2: Appropriate protection of wetland and peatland; GAEC 3: Ban on burning arable stubble, except for plant health reasons; GAEC 6: Tillage management reducing the risk of soil degradation, including slope consideration; GAEC 7: No bare soil in most sensitive period(s); GAEC 8: Crop rotation and GAEC 9: Ban on converting or ploughing permanent grassland in Natura 2000 sites. These standards are to be respected by European farmers receiving direct payments (Pillar 1) or some of the rural development payments (Pillar 2).

The abovementioned group of acts could be named as integrated by analogy with the existed classification of legal acts in Ukrainian law doctrine [7, p. 19]. This type of legislation is strongly fragmented, with the topic at issue mainly featuring as an ancillary element to other priorities: the issue of soil protection are not directly in the focus of regulation.

To sum up, one thing can be noted – integrated legislative acts partially impacting soil health through abovementioned various policies had low effect and was not adequate to address the scale of soil degradation. There was a strong necessity of the additional EU intervention to complement existing measures and bridge policy gaps comprehensively.

The European Green Deal (January, 2020) seemed to be a breathe of new life into the issue of soil protection. In order to achive the Green Deal`s aims the European Parliament called on the Commission to develop an EU legal framework for the sustanable use of soil which should include definitions and criteria for good soil status and sustainable use, objectives, harmonised indicators, a methodology for monitoring and reporting, targets, measures, and financial resources. The Council of the EU supported the Commission in stepping up efforts to better protect soils and reaffirmed its commitment to land degradation neutrality and requirements to prevent land deterioration. In these curcumstances appeared two important differentiated legislative acts – the Soil Strategy for 2030 and first-ever dedicated piece of EU legislation on soils – Soil Monitoring Law.

The **Soil Strategy for 2030 (November, 2021)** updates the 2006 EU Soil Thematic Strategy and for the first time focuses specifically on soil-oriented measures. The new strategy intends to address land and soil issues in a comprehensive way, emphasizes the necessity of prevention and restoration of soil degradation as well as provides management practices that sustain and enhance soil health and biodiversity.

The Strategy in the paragraf 2 sets medium-term objectives to be achieved by 2030 and long-term objectives to be achieved by 2050 for good soil health and effective implementation of EU Green Deal targets related to food security, climate change and biodiversity. It is underlined the importance of combating desertification, restoring degraded land and soil, striving to achieve a land degradation-neutral world; reducing nutrient losses by at least 50%, the overall using of chemical pesticides by 50% and using of more hazardous pesticides by 50% by 2030; reducing soil pollution to levels no longer considered harmful to human health and natural ecosystems; achieving land-based climate neutrality in the EU by 2035; achieving an EU net greenhouse gas removal of 310 million tonnes CO2 equivalent per year for the land use, land use change and forestry etc.

It is also underlined the importance of mainatenance of carbon farming due its significant contribution to the EU's efforts to tackle climate change as well as increasing biodiversity and the preservation of ecosystems and necessity of reduction net land take by 2030 and integrate the 'land take hierarchy' into their Urban Greening Plan.

The Soil Strategy in order to prevent soil and land degradation and restoring healthy soils in Paragrafe 4 enshrines the list of concrete measures: to make sustainable soil managment by preparing a set of`sustainable

soil management' practices, including regenerative farming in line with agro-ecological principles, adapted to the wide variability of soil ecosystems and types, and identify unsustainable soil management practices; to prevent desertification by adoption, in line with the actions envisaged in the EU climate adaptation strategy, appropriate long-term measures to prevent and mitigate degradation, notably by reducing water use and adapting crops to the local water availability, coupled with wider use of drought management plans and application of sustainable soil management; to prevent soil pollution by restriction intentionally used micro-plastics under the REACH Regulation and develop measures on the unintentional release of microplastics by 2022, development a policy framework on bio-based, biodegradable and compostable plastics by 2022); to restore degraded soils and remediating contaminated sites; to asses the feasibility of the introduction of a soil health certificate for land transaction to provide land buyers with information on the key characteristics and health of the soils in the site they intend to purchase; to develop an EU priority list for contaminants of major and/or emerging concern that pose significant risks for European soil quality, and for which vigilance and priority action at European and national level is needed etc.

Therefore, the Strategy provides the identification of clearer requirements for the sustainable use of soil, the imposition of progressive limits to this practice, more advanced rules on the restoration of contaminated sites and assessing the technical and political feasibility of introducing soil health certificates for land transactions, which already exist in some Member States.

At the same time it is worth emphasizing that due to mostly non-binding objectives and measures of the Strategy as a program document it serves more as a vision and a general direction of the EU soil protection policy. The actual achievement of the ambitious EU environmental goals is largely dependent upon a stronger common soil management policy at EU level.

In order to provide sustainable soil managment unified for all EU Member States on 23 October 2025 the European Parliament voted the Soil Monitoring Law (SML) [9] – the first-ever dedicated piece of EU legislation on soils.

It for the first time provides a common definition of a healthy soil, lays down uniform rules on the assessment of soil health, based on a common definition of what constitutes healthy soils, and for restoring contaminated sites and harmonizes soil health indicators and data (indicators and thresholds that should be used for each soil type, ecosystem, and climatic zone).

It envisions a harmonized EU soil monitoring system by setting a common statistical framework to perform soil monitoring in the EU and gather data on physico-chemical and biological soil properties (are included in the annexes of the SML)with a stratified method. This maintains to avoid the biases that could arise from Member States implementing different monitoring schemes using different spatial sampling designs and create harmonized EU soil monitoring system [3, p. 5].

The SML also provides guidelines for sustainable soil managment: data and insights on soil health can be used by stakeholders (land owners, farmers, policy makers etc.) to make better-informed decisions regarding sustainable soil management practices. For example, the new pan-European soil monitoring scheme will be a major gain for farmers to make better decisions for crop selection, fertilization, irrigation, and water management.

At the same time the law still includes as much flexibility for Member States as possible at the expense of better harmonisation of soil health monitoring and assessment. For example, Member States can define themselves the level at which the monitoring framework will be established (Art. 6 (1)). Member States can also use existing data and monitoring networks (Art. 8(2a)) and derogate from a monitoring cycle for soil descriptors expected to not evolve significantly (Art.8 (5)). In addition, the law leaves it to Member States to define the conditions for soil to be considered healthy (Art.7 (4) and (4a)). Ukraine already established the new approach of soil monitoring system and adopted the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the Procedure for land and soil monitoring" on 23 July 2024 № 848, considering the main EU positions.

Conclusions. Conducted research allows to assert that the system of legal regulation for soil protection in EU consists of integrated and differantiated legal acts that differs by effectivness and impact. For along time, the soil protection measures in EU were integrated through various policies, such as those concerning agriculture, industry, environment etc., providing indirect soil protection only. The legislation covered only some aspects of soil pollution and biological soil protection, but it remained fragmented. Therefore, the lack of comprehensive policy framework for soil protection in the EU was not sufficient to halt desertification and soil degradation.

To protect Europe's soils effectively, a holistic approach is needed, considering the multifaceted challenges posed by soil degradation. Analyzing policy framework for soil protection in the EU, in our opinion, in the formation of legal regulation on soil protection it is possible to distinguish two milestones – before and after Green Deal due to its pivotal role. The legislative acts adopted after Green Deal are featured as differentiated first – ever dedicated pieces of EU legislation on soils.

Nowadays, the EU work toward adopting the differentiated legislative acts, which conceptualise soil issues (including common definitions on good status), set out priorities and targets, define monitoring parameters and desired end points; and define the role of different policy instruments in delivering good soil status. At the same time the newly adopted pieces of EU legislation on soils (a new Soil Monitoring Law, Soil Strategy for 2030) providing mostly non-binding objectives and serve more as a vision and a general direction.

To ensure an adequate level of protection for all soils in Europe a comprehensive policy framework for soil protection, binding requirements and concrete measures for sustainable soil management are needed. Otherwise, due to the lack of a targeted policy framework for land and soil protection, regulatory issues of protection have been left to national legislators. As a result, the legal instruments adopted at the Member State level and the methods of protection differ from one another [10].

REFERENCES:

1. Dr. Irene Lucia Heuser. Soil Governance in current European Union Law and in the European Green Deal// Soil Security Volume 6, March 2022 / https://www.sciencedirect.com/ science/article/pii/S266700622200020X#abs0001. https://doi.org/10.1016/j.soisec.2022.100053.
2. L. Montanarella and P. Panagos. The Relevance of Sustainable Soil Management Within the European Green Deal. (2021) Land Use Policy, article no. 104950. DOI: https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104950.
3. PANAGOS, P., JONES, A., LUGATO, E. and BALLABIO, C. A Soil Monitoring Law for Europe, GLOBAL CHALLENGES, 9, 3, 2025, p. 2400336, WILEY-V C H VERLAG GMBH, https://data.europa.eu/doi/10.1002/gch2.202400336, JRC139854. DOI: https://doi.org/10.1002/gch2.202400336.
4. Stefano Montaldo. The Green Deal and the Case for Soil Health Framework Directive European Papers, Vol. 7, 2022, No 2, European Forum, Highlight of 27 July 2022, pp. 527-532https://www.europeanpapers.eu/europeanforum/green-deal-soil-health-framework-directive. DOI: https://doi.org/ 10.15166/2499-8249/575.
5. Хомик Н.А. Міжнародно-правове регулювання охорони ґрунтів у рамках Європейського Союзу: дис. … д-ра філософії в галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право». Львів, 2025. 288 с.
6. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Soil Monitoring and Resilience (Soil Monitoring Law), Brussels, 5.7.2023, COM(2023) 416 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0416&qid= 1706624227744.
7. Monika Jakubus, Katarzyna Leskiewicz, Izabela Lipinski. Selected issues of legal soil protection. PRZEGLĄD PRAWA ROLNEGONR 2 (37) – 2025, 11–33e-ISSN 2719-7026, ISSN 1897-7626. https://www.researchgate.net/publication/398796542_Selected_issues_of_legal_soil _protectionSelected_issues_of_legal_soil_protection. DOI: 10.14746/ppr.2025.37.2.1.
8. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. Посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.
9. DIRECTIVE (EU) 2025/2360 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 12 November 2025 on soil monitoring and resilience (Soil Monitoring Law). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2025/2360/oj/eng (дата звернення 1.03.2026).
10. Frelih-Larsen, A., C. Bowyer, S. Albrecht, C. Keenleyside, M. Kemper, S. Nanni, S. Naumann, R., D. Mottershead, R. Landgrebe, E. Andersen, P. Banfi, S. Bell, I. Brémere, J. Cools, S. Herbert, A. Iles, E. Kampa, M. Kettunen, Z. Lukacova, G. Moreira, Z. Kiresiewa, J. Rouillard, J. Okx, M. Pantzar, K. Paquel, R. Pederson, A. Peepson, F. Pelsy, D. Petrovic, E. Psaila, B. Šarapatka, J. Sobocka, A.-C. Stan, J. Tarpey, R. Vidaurre (2016). 'Updated Inventory and Assessment of Soil Protection Policy Instruments in EU Member States.' Final Report to DG Environment. Berlin: Ecologic Institute. URL: https://www.ecologic.eu/node/14567/printable/pdf (дата звернення: 1.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Саркісова Т.Б., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 349.41
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.8

ПЕРЕВАЖНЕ ПРАВО ОРЕНДАРЯ НА КУПІВЛЮ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Удовенко Ю.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID: 0000-0001-7280-2633
e-mail: y.udovenko@knute.edu.ua

Удовенко Ю.О. Переважне право орендаря на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення: теоретико-правовий аналіз.

У статті здійснено аналіз стану наукових розробок щодо питання переважного права на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення (зокрема земельної частки (паю)). Підкреслено, що це питання набуло значної актуальності у зв'язку зі зняттям мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення, оскільки довгострокова оренда земельної ділянки не обмежує можливість розпоряджатися приватною власністю. Разом із тим, зазначено, що правове регулювання переважного права оренди є важливим інструментом захисту його прав.

Встановлено, що залежно від обраного власником способу відчуження земельної ділянки здійснюється шляхом укладення договору купівлі-продажу або на земельних торгах (аукціоні). Обґрунтовується теза про те, що реалізація переважного права орендаря на купівлю земельної ділянки є складною саме для орендаря, оскільки на нього покладається обов'язок здійснити низку юридичних та організаційних дій для використання цього права. Деталізовано, що для реалізації цього права потрібні не лише певні умови, а й відповідні передумови. Основними передумовами є наявність юридичних орендних правовідносин, зареєстроване належним чином право оренди, належне виконання орендарем обов'язків за договором оренди, продаж земельної ділянки протягом строку користування нею, а також згода орендаря на її викуп. Підкреслено, що орендар має переважне право лише у разі продажу земельної ділянки, тоді як на інші види договорів відчуження це право не поширюється. Вказано, що зазначене право також не поширюється на інші категорії земель, незважаючи на те, що орендарі тривалий час користуються земельною ділянкою та інвестують у неї. Це призводить до нерівного правового становища орендарів.

Авторка акцентує увагу, що передача переважного права купівлі орендарю земельної ділянки сільськогосподарського призначення здійснюється за письмовим договором, істотні умови якого законодавством не визначені. Зроблено висновок, що для врегулювання окремих проблем у цій сфері законодавство потребує певного категоріального уточнення з метою формування єдиної судової практики, а також подальшого вдосконалення механізму реалізації цього права.

Ключові слова: земельна ділянка, приватна власність, переважне право орендаря, ринок землі, договір купівлі-продажу, оренда землі.

Udovenko Y.O. The tenant's pre-emptive right to purchase agricultural land: theoretical and legal analysis.

The article analyses the state of scientific research on the issue of pre-emptive rights to purchase agricultural land (in particular, land shares (parcels)). It is emphasised that this issue has become particularly relevant in connection with the lifting of the moratorium on the alienation of agricultural land, since long-term lease of land does not restrict the possibility of disposing of private property. At the same time, it is noted that legal regulation of the pre-emptive right to lease is an important tool for protecting these rights.

It has been established that, depending on the method of alienation of the land plot chosen by the owner, it is carried out by concluding a purchase and sale agreement or at a land auction. The thesis that the realisation of the tenant's pre-emptive right to purchase a land plot is difficult for the tenant is justified, since the tenant is obliged to perform a number of legal and organisational actions to exercise this right. It is specified that the realisation of this right requires not only certain conditions, but also relevant prerequisites.

The main prerequisites are the existence of legal lease relations, proper performance by the lessee of obligations under the lease agreement, sale of the land plot during the term of its use, and the lessee's consent to its purchase. It is emphasised that the lessee has a pre-emptive right only in the case of the sale of the land plot, while this right does not apply to other types of alienation agreements. It is stated that this right also does not extend to other categories of land, despite the fact that tenants have been using the land plot for a long time and investing in it. This leads to an unequal legal position for tenants.

The author emphasises that the transfer of the pre-emptive right to purchase agricultural land to the tenant is carried out under a written agreement, the essential terms of which are not defined by law. It is concluded that in order to resolve certain issues in this area, the legislation requires certain categorical clarification with a view to establishing uniform judicial practice and further improving the mechanism for exercising this right.

Key words: land plot, private property, tenant's pre-emptive right, land market, purchase and sale agreement, land lease.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що Конституція України, Земельний та Цивільний кодекси України закріплюють три рівноправні форми власності на землю, значна частина земельних ділянок фактично перебуває в користуванні. Одним із найпоширеніших способів використання земельних ділянок є оренда. Після скасування мораторію (заборони) на відчуження земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва орендні правовідносини набули значного наукового та практичного інтересу. Функціонування ринку земель підкреслює важливість довгострокової оренди, яка є суттєвим інструментом захисту орендаря. Адже орендар, який належно виконує умови договору оренди землі, має переважне право на її купівлю. Утім, практична реалізація цього права залишається доволі складною через прогалини законодавства, нечіткий категоріальний апарат та відсутність сформованої судової практики, що підкреслює актуальність та необхідність теоретико-правового аналізу проблеми.

Метою дослідження є проведення системного науково-практичного аналізу особливостей реалізації переважного права орендаря на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення, з'ясування основних проблем правозастосування, зокрема колізій та прогалин, а також розроблення обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Орендні правовідносини у земельному праві завжди перебували у фокусі уваги як теоретиків, так і практиків. Проблематиці орендного землекористування в період ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення присвячено праці Андрейцева В.І., Мірошниченка А.М., Марусенка Р.І., Каракаша І.І., Кулинича П.Ф., Шульги М.В. та інших науковців. Водночас зважаючи на те, що переважне право орендаря на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення (приватної власності) було вдосконалено та деталізовано у 2021 році, окремі практичні та правові аспекти потребують подальшого наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. У судовій практиці сформувалося усталене розуміння переважного права як такого суб'єктивного цивільного права, що надає його носієві можливість пріоритетно, порівняно з іншими особами, набути певне право або реалізувати вже існуюче суб'єктивне право [4]. Відповідно до положень Закону України «Про оренду землі», законодавець виокремлює два самостійні види переважного права орендаря: переважне право на поновлення договору оренди землі та переважне право на купівлю орендованої земельної ділянки [2]. Ці права мають самостійний характер, оскільки різняться за змістом та механізмом реалізації. Так, під переважним правом оренди розуміють переважне право орендаря перед іншими особами на укладення договору оренди земельної ділянки на новий строк. Переважне право купівлі орендованої земельної ділянки означає можливість орендаря набути право власності на таку земельну ділянку пріоритетно перед іншими потенційними покупцями у разі її відчуження власником [7]. Відтак зосередимо увагу на дослідженні переважного права купівлі орендованої земельної ділянки сільськогосподарського призначення, оскільки воно становить важливий елемент механізму реалізації та захисту прав орендаря під час функціонування ринку земель.

Майже кожен сільськогосподарський товаровиробник на сьогодні є орендарем земельної ділянки і фактично вирішує питання щодо набуття права власності на таку земельну ділянку. Адже орендар безпосередньо не ініціює процедуру купівлі земельної ділянки, а фактично приймає пропозицію власника щодо її відчуження. Звідси переважне право на купівлю земельної ділянки виникає виключно у орендаря такої ділянки. Водночас реалізація цього права можлива лише за умови дотримання певної процедури, коли власник має намір продати земельну ділянку. Зазначимо, що законодавство України не містить визначення поняття «переважне право купівлі земельної ділянки». Це зумовлює необхідність уточнення понятійного апарату оскільки відсутність єдиної термінології призводить до різного трактування та застосування цієї правової конструкції на практиці.

Відповідно до п. 1 ст. 9 Закону України «Про оренду землі» виділяються такі види переважного права орендаря: 1) переважне право на отримання орендованої земельної ділянки у власність шляхом участі у земельних торгах (аукціоні); 2) переважне право на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення [2]. Зазначені види переважного права орендаря є самостійними, оскільки характеризуються різними механізмами реалізації. Ми вважаємо, що купівля-продаж земельних ділянок через аукціони є процедурно простішою порівняно з реалізацією переважного права, яке здійснюється через нотаріуса.

Земельний кодекс України наділяє орендаря правом переважного викупу лише земель сільськогосподарського призначення (зокрема у ст. 130-1). У цій нормі закріплено суб'єктів переважного права, черговість його реалізації, порядок та процедуру реалізації такого права [1]. Натомість щодо земель несільськогосподарського призначення законодавством України не передбачено спеціальної процедури реалізації переважного права орендаря на їх придбання. Тому відчуження таких земель здійснюється простою процедурою за загальними правилами цивільного та земельного законодавства. Аналізуючи принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованого на ній нерухомого майна, доцільно зазначати про фактичну пріоритетність орендаря на викуп земельної ділянки. Зокрема, розташування на земельній ділянці державної або комунальної власності будівлі чи споруди, що перебувають у приватній власності, надає їх власнику першочергове право на викуп такої земельної ділянки без проведення аукціону шляхом звернення до уповноважених органів влади. У зв'язку з цим доцільно встановити спеціальний порядок викупу земель несільськогосподарського призначення для орендарів, які: 1) мають будівлі чи споруди, розміщені на орендованій земельній ділянці; 2) користуються такою земельною ділянкою понад 10 років.

Загалом переважне право орендаря виникає за сукупності певних передумов та умов. Зокрема, основними передумовами виникнення такого права є: наявність юридичних орендних правовідносин, зареєстроване належним чином право оренди, належне виконання обов'язків орендарем за чинним договором оренди, продаж земельної ділянки під час строку користування нею, а також згода орендаря на її викуп [6]. У разі відсутності такої згоди договір оренди діє до закінчення встановленого строку. Спеціальні правила, що визначають умови, способи і порядок реалізації переважного права купівлі земель сільськогосподарського призначення, закріплені у ст. 130-1 Земельного кодексу України. З вище викладеного слідує, що продаж земельних паїв має певні особливості, правила і процедури, які необхідно враховувати.

До умов, що супроводжують реалізацію переважного права орендаря, належать:

1. Рішення власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення про продаж земельної ділянки. Відповідно до частин першої та другої статті 78 Земельного кодексу України право власності на землю – це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками [1]. Тому особа на власний розсуд розпоряджається земельною ділянкою, оскільки це її право, а не обов'язок.

2. Пропозиція земельної ділянки до продажу без проведення земельного аукціону здійснюється окремо, оскільки така процедура відрізняється від продажу з аукціоном.

3. Відповідність орендаря визначеним законодавством критеріям щодо набуття земельної ділянки сільськогосподарського призначення у власність (зокрема, наявність громадянства України, відповідний вік та цивільна дієздатність, відсутність заборон на придбання землі тощо).

4. Спроможність орендаря сплатити ціну продажу земельної ділянки, а також виконати всі інші умови договору купівлі-продажу, встановлені продавцем. Існують два можливі варіанти щодо переважного права орендаря на купівлю земельної ділянки: а) орендар зацікавлений і має фінансову спроможність придбати земельну ділянку; б) орендар зацікавлений, але не має фінансової спроможності набути у власність таку земельну ділянку, і право купівлі передається іншій особі; в) орендар не зацікавлений у купівлі, і право набуття земельної ділянки належить іншим особам. У разі реалізації першого варіанту орендар може придбати земельну ділянку за умови сплати ціни, за якою вона пропонується до продажу. Це означає, що власник має право продати земельну ділянку іншій особі за ціною, не нижчою за ту, яка була запропонована орендарю. Таким чином, орендар має пріоритетне право лише у разі продажу земельної ділянки, сплати ціни, визначеної продавцем, та виконання інших встановлених ним умов. На інші види договорів, крім купівлі-продажу, переважне право не поширюється [5]. Водночас певна специфіка виникає у випадку, коли власником земельної ділянки є особа, яка не досягла вісімнадцяти років, що зумовлено обмеженою цивільною дієздатністю неповнолітніх та необхідністю додаткових гарантій захисту їхніх майнових прав (наприклад, дозвіл органу опіки та піклування, тощо).

5. Можливість передачі переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення іншій особі (яка відповідає вимогам земельного законодавства щодо набуття права власності на такі землі), якщо сам орендар не може або не бажає скористатися таким правом.

Зокрема у зв'язку з відсутністю наміру реалізувати це право, недостатньою фінансовою спроможністю, наявністю законодавчих обмежень щодо набуття землі, наприклад для юридичних осіб з іноземним капіталом, або у випадку досягнення граничного розміру земельної площі, що може перебувати у власності однієї особи тощо. Фактично у такому випадку, за умови належного виконання істотних умов договору оренди землі, відбувається передача (відчуження) права первинного викупу земельної ділянки сільськогосподарського призначення на платній або безоплатній основі іншій особі.

Узгоджених типових форм передачі переважного права орендаря на викуп земельних ділянок законодавством не встановлено. Водночас Земельний кодекс України доповнено положенням щодо трансферу переважного права (зокрема ч. 5 ст. 130-1), який відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» є одним із видів обтяжень, що підлягає обов'язковій державній реєстрації [1]. Передача переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення іншій особі має наступну процедуру:

1. Укладення письмового договору про передачу переважного права, за якого участь власника земельної ділянки не потрібна. Разом з тим, норми Земельного кодексу України не містять вимоги нотаріального посвідчення такого договору.

2. Державна реєстрація переданого права як обтяження речових прав на землю.

3. Повідомлення власника земельної ділянки про передачу права протягом трьох робочих днів після державної реєстрації договору.

4. Перехід усіх прав і обов'язків до нового суб'єкта переважного права [1]. Право може бути передано лише один раз; подальший трансфер заборонений. Звідси випливає, що законодавство України не передбачає висування інших умов: орендар або погоджується на пропозицію, або відмовляється від неї.

Аналіз практики свідчить, що найпоширенішими випадками порушення переважного права є: 1) затримка надсилання повідомлення (наприклад, через неточності в реєстрі); 2) зловживання (наприклад, затягування або навмисне ігнорування суб'єкта переважного права); укладення договору за заниженою ціною, тощо [8]. Звідси процедура передачі переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення іншій особі потребує законодавчої деталізації. По-перше, необхідно чітко визначити форму договору, його істотні умови та порядок нотаріального посвідчення. По-друге, слід встановити наслідки неналежного повідомлення власника. По-третє, важливо виробити механізм контролю за добросовісністю сторін.

Наступним питанням, на якому доцільно зосередити увагу, є визначення суб'єктів, наділених першочерговим правом викупу земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Положення ст. 130^{-1} Земельного кодексу України встановлює черговість таких суб'єктів. Зокрема, законодавством передбачений пріоритет особі, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Це не поширюється на земельні ділянки, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна (будівлі, споруди), що перебувають у власності особи, яка використовує земельну ділянку на праві власності, оренди, емфітевзису, суперфіцію, а також крім земельних ділянок для садівництва [1]. У витягу Державного земельного кадастру зазначається відповідна інформація про наявність або відсутність таких земельних ділянок. Тобто, якщо на земельну ділянку виданий спеціальний дозвіл на користування надрами або іншими корисними копалинами, першочергове право матиме особа, яка має такий спеціальний дозвіл. У другу чергу цим правом наділяється орендар земельної ділянки, за умови відсутності першочергового суб'єкта або у разі його відмови від реалізації права. Ідентифікувати суб'єктів другої черги переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення можна шляхом отримання відомостей із Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Ми вважаємо, що концепція «першої та другої черги» переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення має застосовуватися лише у випадку, коли на земельній ділянці, яку власник вирішив продати, одночасно присутні користувач надр і орендар. У такому випадку реалізується переважне право, де пріоритет на придбання ділянки має покупець першої черги.

З метою уникнення юридичної плутанини та застосування коректної термінології, доцільно замінити формулювання «перша та друга черга» на «суб'єкти першочергового права» та «суб'єкти переважного права». Де суб'єкти першочергового права на купівлю земельної ділянки – це особи, які мають найвищий пріоритет на викуп земельної ділянки (за наявності спеціального дозволу). Суб'єкти переважного права на купівлю земельної ділянки – це орендарі, які мають перевагу перед усіма іншими потенційними покупцями, що не є орендарями, але не перед суб'єктами першочергового права. Водночас аналіз міжнародного досвіду засвідчує, що жодна держава, окрім України, не надає надрокористувачам переважного права на придбання земель сільськогосподарського

призначення. Ми вважаємо, що така законодавча конструкція створює привілейоване становище для надрокористувачів і призводить до порушення принципу раціонального використання земель сільськогосподарського призначення.

У разі відсутності у договорі оренди переважного права орендаря таке право залишається за орендарем. Якщо власник має намір продати земельну ділянку особі з переважним правом і така особа погоджується на придбання, сторони можуть спільно обрати нотаріуса за місцем перебування продавця, покупця або земельної ділянки [8]. Щодо переважного права орендаря на купівлю земель сільськогосподарського призначення, законодавство закріплює дещо складну процедуру, у якій беруть участь власник земельної ділянки, орендар, нотаріус та інша особа, якій може бути передане переважне право викупу землі. Основні етапи процедури:

1. Повідомлення про продаж орендованої земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Орендодавець зобов'язаний зареєструвати свій намір щодо продажу такої землі у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Тобто власник земельної ділянки не пізніше ніж за два місяці до дня укладення договору купівлі-продажу подає заяву про намір такого продажу до нотаріуса, який здійснюватиме нотаріальне посвідчення договору.

2. Сповіщення орендаря орендованої земельної ділянки. Нотаріус протягом трьох робочих днів з дня отримання заяви від орендодавця зобов'язаний повідомити орендаря про такий намір (цінним листом з описом вкладень та повідомленням про вручення або особисто під розписку). Вся інформація про орендаря міститься в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Якщо така інформація відсутня, орендар фактично відсутній і позбавлений переважного права викупу. Отже, обов'язок повідомити орендаря про намір власника продати земельну ділянку покладається на нотаріуса, а не на власника землі. Орендар вважається повідомленим у випадках: а) є відповідна позначка про відмову орендаря від отримання повідомлення; б) повідомлення повернуто нотаріусу у зв'язку із закінченням встановленого строку зберігання.

3. Згода на купівлю орендованої земельної ділянки. У разі наміру скористатися таким переважним правом орендар зобов'язаний повідомити про це нотаріуса (цінним листом з описом вкладень та повідомленням про вручення або особисто під розписку). Вважається, що орендар відмовився від свого права у разі: а) відмови від укладення договору купівлі-продажу земельної ділянки; б) неявки на визначений час та дату до нотаріуса; в) ненадання належного повідомлення нотаріусу про бажання скористатися переважним правом.

4. Укладання договору купівлі-продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Нотаріус протягом місяця з дня отримання повідомлення від орендаря повинен призначити день та час укладення договору (про що повідомляє цінним листом з описом вкладень та повідомленням про вручення).

5. Передача переважного права. Виникає за потреби та за волею орендаря [1].

Висновки. Ми зазначали, що механізм реалізації переважного права на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення є складним та фінансово затратним. Існує висока ймовірність того, що орендодавець може його обходити. Тому, перш за все, необхідно виробити єдиний категоріальний апарат для належного практичного використання цього права. Зокрема, доцільно внести зміни до ст. 131-1 Земельного кодексу України поняттям «переважне право купівлі земельної ділянки». Крім того, з метою уникнення юридичної плутанини доцільно замінити формулювання «перша та друга черга» на «суб'єкти першочергового права» та «суб'єкти переважного права». Водночас надання такого права насамперед надрокористувачам, на нашу думку, створює для них привілейоване становище та призводить до порушення принципу раціонального використання земель сільськогосподарського призначення.

У разі виявлення наміру продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка перебуває в оренді, орендар може її викупити або передати своє право іншій особі. Ефективність цих процедур залежить не лише від матеріальних норм, а й від стабільності та об'єктивності реєстраційної та нотаріальної діяльності. Наприклад, зафіксовані випадки технічних причин, через які скановані копії документів не відображаються у реєстрі. Разом з тим, не всі чинні права оренди зареєстровані у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Крім того, закон не встановлює чіткого обов'язку нотаріуса перевіряти реєстр земель до 2013 року. Таким чином, необхідно перевести фактичні земельні відносини у юридично оформлені документи. Також слід актуалізувати інформацію щодо адреси місцезнаходження орендаря та покласти на нотаріусів обов'язок перевіряти інформацію про наявність зареєстрованих договорів оренди землі, укладених до 2013 року. На законодавчому рівні визначити поняття «неналежне виконання» договору оренди, адже нотаріусу складно перевірити чи належно виконувалися умови договору. Крім того, доцільно впровадити систему моніторингу та контролю за реєстрацією земельних угод для виявлення потенційні порушення переважного права та включити кримінально-правову відповідальність за умисне порушення порядку його реалізації.

Процедура передачі переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення іншій особі потребує законодавчої деталізації. Укладення письмового договору про передачу переважного права можливе без участі власника земельної ділянки. Разом із тим, норми Земельного кодексу України не містять вимоги нотаріального посвідчення такого договору. Труднощі виникають при перевірці правомірності передачі орендарем свого переважного права, а також під час перевірки громадянства осіб (зокрема у випадку подвійного громадянства, інформація про яке відсутня в українських реєстрах). Отже, по-перше, необхідно чітко визначити форму договору, його істотні умови та порядок нотаріального посвідчення. По-друге, слід встановити наслідки неналежного повідомлення власника земельної ділянки. По-третє, важливо виробити механізм контролю за добросовісністю сторін.

Законодавець поставив у нерівне становище орендарів земельної ділянки сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення. Тому необхідно визначити спеціальну процедуру реалізації переважного права орендаря на купівлю таких земель. На нашу думку, це питання викликає подальший інтерес і потребує додаткового вивчення та нормативного врегулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text.
2. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161– 14#Text .
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від від 01.07.2004 № 1952-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text.
4. Постанова Верховного суду України від 15.10.2025 у справі № 382/1370/21. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=132611228.
5. Висіцька І. Переважне право на купівлю сільгоспземель: труднощі реалізації. URL: https://vysitska.com/2021/01/14/%D0%BF %B7/.
6. Гаращенко Д.Р. Особливості використання права переважної купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що знаходиться в оренді. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання.* URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352593/339307.
7. Лівіцька А. Запитайте у юриста: що треба знати про переважне право оренди та викупу землі? URL: https://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=zapitajte-u-urista-so-treba-znati-pro-perevazne-pravo-orendi-ta-vikupu-zemli.
8. Боротьба за переважне право. URL: https://www.juscutum.com/news/borotba-za-perevazhne-pravo.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Удовенко Ю.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ VII. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.132:614.2
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.9

МІЖГАЛУЗЕВИЙ ВИМІР ПРАВОВИХ ПРЕЗУМПЦІЙ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Болдарь Г.Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної фармації
Національного фармацевтичного університету
ORCID: 0000-0001-8497-4977

Болдарь Г.Є. Міжгалузевий вимір правових презумпції у сфері охорони здоров'я.

У статті досліджено правові презумпції, які використовуються при регулюванні суспільних відносин, пов'язаних з охороною здоров'я. За результатами проведеного контент-аналізу законодавства України систематизовано основні міжгалузеві презумпції у цій сфері. До них віднесені презумпції: якості лікарських засобів; відповідності медичних виробів вимогам технічних регламентів; правомірності діяльності суб'єкта господарювання; батьківства подружжя щодо дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; психічного здоров'я; незгоди на отримання медичної та реабілітаційної допомоги; незгоди на участь у клінічному дослідженні лікарського засобу або іншому медико-біологічному експерименті; незгоди на посмертне донорство.

Обґрунтовано думку, що за способом їх викладення у нормативно-правових актах більшість з них відноситься до прямих. Узагальнено основні способи прямого формулювання проаналізованих презумпцій: 1) назва статті містить слово «презумпція»; 2) диспозиція статті містить цей термін; 3) у диспозиціях правових норм використовуються формулювання на кшталт: «вважається», «визнається», «за відсутності доказів іншого…вважається..», «вважається.. доки не буде доведено …», «...доки не буде доведено протилежне», «якщо не встановлено...»; 4) у диспозиціях статей викладено правило, яке вимагає обов'язкової наявності згоди особи (її законних представників) для здійснення певних процедур або втручання.

На підставі комплексного аналізу фармацевтичного законодавства України наведено аргументи на користь існування непрямої (логічної) презумпції якості лікарських засобів. Вона полягає в тому, що кожен лікарський засіб, який надходить для роздрібної торгівлі в аптеки або поступає для використання у інші заклади охорони здоров'я, вважається якісним за замовчуванням, доки протилежне не буде встановлено висновком лабораторного аналізу. Доведено, що ця презумпція обумовлена взаємопов'язаною системою норм, які містяться у Законі України «Про лікарські засоби» та низці підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: правова презумпція, охорона здоров'я, фармацевтичне законодавство, медичне законодавство, якість лікарських засобів, відповідність медичних виробів технічним регламентам, презумпція психічного здоров'я, презумпція незгоди на отримання медичної та реабілітаційної допомоги.

Boldar G.E. Intersectoral dimension of legal presumptions in the field of healthcare.

The article researches legal presumptions used in the regulation of social relations related to healthcare. Based on the results of a content analysis of Ukrainian legislation, the main intersectoral presumptions in this field have been systematised. These include presumptions regarding: the quality of medicines; the compliance of medical devices with the requirements of technical regulations; the lawfulness of a business entity's activities; parental status of spouses regarding a child born as a result of assisted reproductive technologies; mental health; refusal of medical and rehabilitation care; refusal to participate in a clinical trial of a medicinal product or other medical-biological experiment; refusal of post-mortem donation.

Reasoned opinion that, based on the manner in which they are set out in legislative acts, the majority of them are classified as direct. The main methods of direct formulation of the analysed presumptions have been summarised: 1) the title of the article contains the word «presumption»; 2) the operative

part of the article contains this term; 3) the operative parts of legal provisions use formulations such as: «shall be deemed», «shall be recognised», «in the absence of evidence to the contrary… shall be deemed…», «shall be deemed… until proven otherwise…», «…until the contrary is proven», «unless established…»; 4) the operative parts of the articles set out a rule requiring the mandatory consent of the person (or their legal representatives) for the performance of certain procedures or interventions.

Based on a comprehensive analysis of Ukraine's pharmaceutical legislation, arguments are presented in favour of the existence of an indirect (logical) presumption of the quality of medicinal products. This presumption holds that every medicinal product supplied to pharmacies for retail sale or to other healthcare facilities for use is deemed to be of good quality by default, unless the contrary is established by the results of laboratory analysis. It has been demonstrated that this presumption is based on an interrelated system of norms contained in the Law of Ukraine «On Medicinal Products» and a number of subordinate normative legal acts.

Key words: legal presumption, healthcare, pharmaceutical legislation, medical legislation, quality of medicines, compliance of medical devices with technical regulations, presumption of mental health, presumption of refusal to receive medical and rehabilitation care.

Постановка проблеми. У сучасних умовах презумпції використовуються у законодавстві України та зарубіжних держав як специфічний засіб юридичної техніки, а в певних випадках – як принципи права. Презумпції виконують важливі функції у регулюванні суспільних відносин у сфері охорони здоров'я, але при цьому не завжди сформульовані прямо, очевидно для правозастосовника.

Метою статті є висвітлення особливостей правових презумпцій, що містяться у нормативно-правових актах України (далі – НПА), які регулюють відносини у сфері охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні проблеми правової природи презумпцій були у фокусі досліджень вчених з різних галузей юридичної науки. На дисертаційному рівні загальнотеоретичним аспектам цього питання присвятили свої роботи О.В. Бібік, Р.Д. Ляшенко, Д.С. Суханова, у адміністративному праві – І.В. Зозуль, у кримінальному праві – Н.М. Ярмиш, у кримінальному процесі – О.М. Гаргат-Українчук, О.П. Солоніна, у цивільному праві та процесі – І.А. Сердюк, Д.В. Черемнов; презумпцію невинуватості досліджували В.В. Крижанівський, Г.А. Шумський, О.Г. Яновська тощо. Останнім часом у наукових статтях особливості певних видів презумцій розглядаються фахівцями з різних галузей права України, зокрема це питання аналізували у своїх роботах А.Б. Антонюк, М.П. Гнатенко, Т.В. Дуюнова, Л.В. Півненко, А.М. Жмур, О.Г. Журавльов, С.С. Калинюк, О.О. Кирбят'єв, К.В. Коломієць, О.Є. Луценко, В.П. Любавіна, Г.А Мамедов, С.І. Марко, В.В. Мушенок, М.А. Погорецький, Н.М. Савчин, Я.В. Сімутіна, Я.В. Свічкарьова, О.С. Ткачук, Є.В. Філатова та інші. Попри значний внесок вищеназваних науковців, питання комплексного аналізу презумпцій, які використовуюся у законодавстві для регулювання суспільних відносин у зв'язку з наданням медичної, фармацевтичної та реабілітаційної допомоги спеціально не розглядалися, а тому потребують поглибленого аналізу.

Виклад основного матеріалу. На підставі опрацювання наукової літератури можна узагальнити, що під правовою презумпцією розуміється закріплене у законодавстві, договорі або судовому рішенні припущення про наявність чи відсутність певного факту, яке вважається істинним до тих пір, поки не буде доведено протилежне [1, с. 4; 2, с. 8].

Правниками розроблені різні критерії класифікації презумпцій. Традиційно за способом їх викладення у НПА презумпції поділяються на прямі та непрямі. До прямих презумпцій зазвичай відносять ті, які безпосередньо та явно сформульовані у законодавстві у вигляді певного правила. Нами узагальнені основні способи прямого формулювання презумпцій у текстах різних НПА, які регулюють відносини, пов'язані з охороною здоров'я.

Спосіб перший. Назва статті містить слово «презумпція». Варто підкреслити, що це достатньо рідкий приклад законодавчої техніки. Такий підхід застосовано у ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу», де закріплена презумпція психічного здоров'я [3]. Цей спосіб також використано у ст.11-1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», з якої виходить презумпція відповідності медичних виробів (далі – МВ) вимогам технічних регламентів [4]. Згідно з цією нормою відповідність продукції національним стандартам надає презумпцію відповідності цієї продукції головним вимогам технічного регламенту [4]. У свою чергу наказом Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ) від 20.01.2020 р. № 117 встановлено конкретні Переліки національних стандартів, відповідність яким надає презумпцію відповідності МВ вимогам Технічних регламентів, затверджених постановами Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 02.10.2013 р. № 753, № 754, № 755 [5].

Спосіб другий. У диспозиції статті НПА міститься слово «презумпція». Саме таким чином викладена в абз.15 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» презумпція правомірності діяльності суб'єкта господарювання, до яких відносять-

ся і заклади охорони здоров'я (далі – ЗОЗ) [6]. Варто звернути увагу, що ця презумпція відноситься до основних принципів правового регулювання у цій сфері.

Спосіб третій. Використання у диспозиціях правових норм формулювань на кшталт: «вважається», «визнається», «за відсутності доказів іншого…вважається..», «вважається.. доки не буде доведено …», «...доки не буде доведено протилежне», «якщо не встановлено...» тощо. Наприклад, для викладення презумпції психічного здоров'я використано формулювання «особа вважається такою… доки..» [3]. При законодавчому закріпленні презумпції батьківства подружжя щодо дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ), у ст. 123 Сімейного кодексу України (далі – СК) застосовано фрази «у разі… він записується», «подружжя визнається»» [7].

Спосіб четвертий характеризується закріпленням у статті НПА чіткого правила, яке вимагає обов'язкової наявності згоди особи чи її законних представників для здійснення певних процедур або втручання. Вважається, що за замовчуванням людина не погоджується на такі дії щодо себе. До цієї групи відносяться всі презумпції незгоди на: а) посмертне донорство; б) отримання медичної та реабілітаційної допомоги; в) участь у клінічному дослідженні лікарського засобу (далі – ЛЗ) або іншому медико-біологічному експерименті.

Презумпція незгоди особи на посмертне донорство закріплена у ст. 16 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [8]. Відповідно до цієї норми дієздатна особа, яка досягла 18 років, має право надати у письмовій (електронній) формі згоду або незгоду на вилучення після констатації незворотної смерті з її тіла органів для трансплантації. Крім того, таку згоду після смерті людини можуть також дати близькі родичі. Таким чином особа не вважається донором автоматично після смерті, що притаманно для жорсткої презумпції згоди. У законодавстві зарубіжних держав використовуються презумпція згоди (opt-out) або незгоди (opt-in) на донорство, що впливає на особливості роботи системи трансплантації [9, 10].

Презумпція незгоди особи на отримання медичної та реабілітаційної допомоги закріплена через правило обов'язкової інформованої добровільної згоди пацієнта на медичне втручання, яке міститься у ч. 3 ст. 284 Цивільного кодексу України, ст. 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», ч. 1 ст. 22 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [11, 12, 13]. Виключенням з цього правила є випадки прямої загрози життю людини (ч. 2 ст. 43) [12].

Презумпція незгоди особи на участь у клінічному дослідженні ЛЗ або іншому медико-біологічному експерименті також обумовлена передбаченою законодавством імперативною вимогою про необхідність добровільної інформованої згоді пацієнта на такі дії. Загальне правило про те, що участь людини у медико-біологічному експерименті допускається виключно за умови її повної інформованості та вільної згоди встановлено у ст. 45 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [12]. Клінічні випробування ЛЗ є одним із видів медико-біологічних експериментів на людях. У ст. 3 Закону України «Про лікарські засоби» встановлено вимогу про те, що пацієнт (доброволець) може брати участь у клінічних випробуваннях ЛЗ тільки, якщо надав на це добровільну письмову інформовану згоду [14]. Більш ґрунтовно процес отримання та оформлення такої згоди, у тому числі у разі участі у клінічних випробуваннях недієздатних осіб або дітей, регулюється наказом МОЗ України № 690 від 23.09.2009 р. [15]. За проведення клінічних випробувань ЛЗ без письмової згоди пацієнта, якщо такі дії спричинили його смерть чи інші тяжкі наслідки, ст. 141 КК України передбачена кримінальна відповідальність [16].

Непрямі (логічні) презумпції прямо не викладені у НПА, але вони виводяться шляхом: 1) тлумачення норми права; 2) системного аналізу законодавства (з'ясування змісту системи норм або принципів). Непрямі презумпції не мають прямого словесного закріплення на кшталт «вважається», «поки не доведено інше». Їх можна встановити лише через аналіз змісту норми, її мети та місця в системі права.

Так, комплексний аналіз фармацевтичного законодавства України дозволяє виділити непряму (логічну) презумпцію якості ЛЗ. Вона полягає в тому, що кожен ЛЗ, який надходить для роздрібної торгівлі в аптечні заклади або поступає для використання у лікарняному ЗОЗ, вважається якісним за замовчуванням, доки не доведено протилежне висновком, виданим лабораторією з аналізу якості ЛЗ, підпорядкованою або уповноваженою Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (далі – Держлікслужба) [17].

Ця презумпція витікає з текстуального тлумачення сукупності положень Закону України «Про лікарські засоби» [14]. В цьому Законі під якістю ЛЗ розуміється сукупність властивостей, що надають ЛЗ здатність задовольняти користувачів згідно з призначенням. Обов'язковою умовою є те, що ці властивості повинні відповідають тим вимогам, котрі встановлені законодавством [14]. Відповідно до ст. 13 названого Закону в Україні передбачено державний контроль якості ЛЗ як сукупність організаційних та правових заходів, спрямованих на додержання суб'єктами господарської діяльності незалежно від форм власності та підпорядкування вимог законодавства щодо забезпечення якості ЛЗ [14]. У свою чергу ст. 15 вказаного Закону передбачені повноваження центрального органу виконавчої вла-

ди, який втілює державну політику щодо контролю якості та безпеки ЛЗ, яким є Держлікслужба [14]. Варто підкреслити, що і новим Законом України «Про лікарські засоби» від 28.07.2022 р. № 2469-IX також передбачена різнорівнева та багатокомпонентна система забезпечення якості ліків [18].

Крім того, в Україні існує ціла низка підзаконних НПА, які утворюють «законодавство щодо забезпечення якості ЛЗ». Презумпцію якості ЛЗ обумовлює сукупність положень підзаконних НПА про те, що: 1) ЛЗ допускається до обігу лише після державної реєстрації, під час якої підтверджується його якість, безпечність та ефективність [19]; 2) гарантією якості ЛЗ під час промислового виробництва є система стандартизації та сертифікації (відповідність ЛЗ вимогам Державної фармакопеї України, обов'язкова сертифікація Держлікслужбою виробництва на відповідність стандартам належної виробничої практики (GMP); видача виробником сертифіката якості серії [20, 21]; 3) передбачено механізми здійснення заходів державного контролю якості ЛЗ, у тому числі тих, що ввозяться в Україну, а також порядок відбору зразків ЛЗ для лабораторного аналізу [17, 22]; 4) Держлікслужба має повноваження видавати розпорядження про заборону (повну чи тимчасову) обігу ЛЗ [23]; 5) уповноваженими особами в аптеках або інших ЗОЗ здійснюється вхідний та поточний контроль якості ЛЗ [24, 25].

На підставі теоретичних напрацювань юридичної науки та контент-аналізу законодавства, що регулює відносини у сфері охорони здоров'я, узагальнено значення виділених вище презумпції: 1) забезпечують стабільність у правовідносинах та одноманітність підходів при застосуванні правових норм; 2) захищають права фізичних та юридичних осіб; 3) слугують правилом при встановлення фактів, які потрібно доказати; 4) визначають розподіл обов'язків по доказуванню. [1, с. 5; 2, с. 8]. Наприклад, презумпція якості ЛЗ забезпечує одноманітність підходів при застосуванні правових норм, зокрема те, що продані в аптеках ЛЗ не підлягають поверненню. Ця презумпція визначає, що факт неякісності ЛЗ потрібно довести, а тягар його доказування покладається на державний орган, а не на ЗОЗ. Так, якщо під час заходів державного контролю виникають сумніви щодо якості ЛЗ, то Держлікслужба відбирає його зразки та направляє їх до лабораторії [17].

Висновки. На підставі проведеного контент-аналізу законодавства систематизовано основні міжгалузеві правові презумпції у сфері охорони здоров'я. До них віднесені: презумпція якості ЛЗ; відповідності МВ вимогам технічних регламентів; правомірності діяльності суб'єкта господарювання; батьківства подружжя щодо дитини, народженої в результаті застосування ДРТ; психічного здоров'я, а також презумпції незгоди особи на: а) отримання медичної та реабілітаційної допомоги; б) участь у клінічному дослідженні ЛЗ або іншому медико-біологічному експерименті; в) посмертне донорство.

Крім презумпції якості ЛЗ, всі наведені вище презумпції по способу їх викладення у текстах НПА відносяться до прямих. Обґрунтовано, що презумпцію якості ЛЗ обумовлює комплексна та взаємопов'язана система норм: 1) Закону України «Про лікарські засоби» (статті 2, 3, 6, 7, 9, 13, 15, 17, 18, 19, 23); 2) низки підзаконних НПА. Законодавство про якість ЛЗ встановлює вимоги до створення, державної реєстрації, державного контролю якості під час виробництва (виготовлення) та ввезення на митну територію України, оптової та роздрібної торгівлі ЛЗ, а також вхідного та поточного контролю якості ЛЗ уповноваженими особами ЗОЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берназюк Я. Презумпції в праві: види та значення / Верховний Суд України. Національна школа суддів України. 07.11.2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presumption_bernaziuk.pdf (дата звернення: 15.01.2026).
2. Ляшенко Р.Д. Презумпції у праві: питання теорії та практики: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 233 с.
3. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text (дата звернення: 05.02.2025).
4. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text (дата звернення: 05.02.2026).
5. Про внесення змін до деяких наказів Міністерства охорони здоров'я України: Наказ МОЗ України від 20.01.2020 р. № 117. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0117282-20#Text (дата звернення: 07.02.2026).
6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text (дата звернення: 08.02.2026).
7. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 09.02.2026).
8. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text (дата звернення: 10.02.2026).

9. Costa-Font J., Rudisill C., Salcher-Konrad M. «Relative Consent» or «Presumed Consent»? Organ donation attitudes and behaviour. *Eur. J. Health Econ*. 2021. Vol. 22(1). P. 5–16. DOI: 10.1007/s10198-020-01214-8.
10. Філатова Є.В. Вплив презумпції згоди або незгоди на розвиток трансплантології. Закордонний досвід країн Європи. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 497–508. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.43.
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 10.02.2026).
12. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 10.02.2026).
13. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 р. № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text (дата звернення: 12.02.2026).
14. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 13.02.2026).
15. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики: Наказ МОЗ України № 690 від 23.09.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#Text (дата звернення: 16.02.2026).
16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 20.01.2026).
17. Деякі питання державного контролю якості лікарських засобів: Постанова КМУ від 03.02.2010 р. № 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-2010-%D0%BF#Text (дата звернення: 16.02.2026).
18. Про лікарські засоби: Закон України від 28.07.2022 р. № 2469-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text (дата звернення: 17.02.2026).
19. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів і розмірів збору за їх державну реєстрацію (перереєстрацію): Постанова КМУ від 26.05.2005 р. № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005-%D0%BF#n14 (дата звернення: 18.02.2026).
20. Про затвердження документів з питань забезпечення якості лікарських засобів: Наказ МОЗ України від 16.02.2009 р. № 95. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095282-09#Text (дата звернення: 19.02.2026).
21. Про затвердження Порядку проведення підтвердження відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам належної виробничої практики: Наказ МОЗ України від 27.12.2012 р. № 1130. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0133-13#Text (дата звернення: 19.02.2026).
22. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю якості лікарських засобів, що ввозяться в Україну: Постанова КМУ від 14.09.2005 р. № 902. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2005-%D0%BF#n13 (дата звернення: 20.02.2026).
23. Про затвердження Порядку встановлення заборони (тимчасової заборони) та поновлення обігу лікарських засобів на території України: Наказ МОЗ України від 22.11.2011 р. № 809. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-12#n14 (дата звернення: 01.03.2026).
24. Про затвердження Порядку контролю якості лікарських засобів під час оптової та роздрібної торгівлі: Наказ МОЗ України від 29.09.2014 р. № 677. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1515-14#Text (дата звернення: 01.03.2026).
25. Про затвердження Правил зберігання та проведення контролю якості лікарських засобів у закладах охорони здоров'я: Наказ МОЗ № 421 від 23.08.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-04#Text (дата звернення: 01.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Болдарь Г.Є., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.351.745.5
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.10

КОМУНІКАЦІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Бондаренко В.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри мовної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2326-4394

Бондаренко В.А. Комунікація поліції та інститутів громадянського суспільства.

У статті розглянуто особливості комунікації поліції та інститутів громадянського суспільства. Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності розв'язання покладених на поліцію завдань забезпечення публічної безпеки та правопорядку в умовах правового режиму воєнного стану, потребою у нових доктринальних підходах, що відображають сучасний рівень знань про громадянське суспільство, його взаємодію з державою. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, зумовлені комунікацією між поліцією та інститутами громадянського суспільства у зв'язку з організацією та здійсненням взаємодії. Предметом виступають правові засади та організація комунікації поліції з інститутами громадянського суспільства. Методологічну основу дослідження складають формально-юридичні, структурно-функціональні, історико-правові, порівняльно-правові методи наукового пізнання соціально-правових явищ. Для комунікації поліції з інститутами громадянського суспільства є об'єктивні підстави – це взаємний інтерес у забезпеченні законності та правопорядку. Комунікація поліції з інститутами громадянського суспільства – це особлива правова форма здійснення встановлених законом повноважень поліції щодо досягнення спільної з громадянським суспільством мети, а також особливий метод правозастосовної діяльності поліції. Визначено організаційно-структурні аспекти комунікації поліції та інститутів громадянського суспільства, зокрема: мотиваційно-цільовий, спрямований на забезпечення публічної безпеки; морально-психологічний, що реалізується у вигляді активності, цілеспрямованості спільних дій у протидії злочинності; соціально-орієнтований, який полягає у бажанні домагатися цілей щодо забезпечення рівня і якості життя; предметно-діяльний, пов'язаний з набуттям знань, досвіду, методів професійної та суспільної протидії злочинній діяльності; духовно-моральний, пов'язаний з вихованням моральної подоби людини, почуттям відповідальності перед суспільством, активної громадянської позиції; формування єдиного соціокультурного простору, в якому різноманітні професійні та суспільні практики є відкритими та доступними.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, інформаційний простір, публічна безпека, правопорядок, протидія злочинності.

Bondarenko V.A. Communication between the police and civil society institutions.

The article examines communication features between the police and civil society institutions. The relevance of the topic is determined by the need to enhance the effectiveness of the police in ensuring public safety and law and order under martial law, as well as the necessity to develop updated doctrinal approaches reflecting the current state of knowledge regarding civil society and its interaction with the State. The object of the study comprises social relations arising from communication between the police and civil society institutions in the context of organising and implementing their interaction. The subject of the study is the legal framework and organisational foundations of such communication. The methodological basis of the research includes formal-legal, structural-functional, historical-legal, and comparative-legal methods for the scientific cognition of socio-legal phenomena. There are objective grounds for communication between the police and civil society institutions, namely their mutual interest in ensuring legality and maintaining law and order. Communication between the police and civil society institutions is a special legal form of exercising the police powers established by law to achieve common goals with civil society, as well as a particular method of law enforcement activity. The organisational and structural aspects of communication between the police and civil society institutions are identified as follows: motivational and goal-oriented, aimed at ensuring public safety; moral and psychological, realised through active, purposeful joint efforts to combat crime; socially oriented, focused on achieving objectives related to maintaining standards and quality of life; subject-oriented, associated with the acquisition of knowledge, experience, and methods of professional and social counteraction to criminal activity; spiritual and moral, aimed at fostering moral character, social

responsibility, and active citizenship; the formation of a unified sociocultural space in which various professional and social practices are open and accessible.

Key words: information and communication technologies, information space, public safety, law and order, crime counteraction.

Постановка проблеми. Співіснування держави та інститутів громадянського суспільства – складний процес взаємоконтролю та взаємообмежень, у якому держава – суб'єкт, який володіє владними повноваженнями, дозволяє громадянському суспільству проникати у сферу своєї діяльності за допомогою допуску інститутів громадянського суспільства до реалізації державних функцій, у тому числі і правоохоронної функції. У сфері забезпечення внутрішньої безпеки та охорони правопорядку громадянське суспільство вступає у взаємодію з поліцією, яка лише за підтримки громадськості може успішно здійснювати боротьбу зі злочинністю та захист прав та свобод особи. Одним із пріоритетних напрямів діяльності Національної поліції Міністерство внутрішніх справ України проголосило зміцнення та розвиток партнерських відносин із інститутами громадянського суспільства. Це активізує потенціал комунікативних технологій для організації діалогу та співпраці між поліцією та зацікавленими сторонами в умовах формування паритетних публічних комунікацій. Взаємодія між поліцією та громадянським суспільством є юридично визначеним механізмом реалізації функціонально-ціннісного призначення обох інститутів, який поєднує імперативні та диспозитивні форми взаємовідносин з метою забезпечення захисту прав і свобод людини.

Мета дослідження – розкрити особливості комунікації поліції та інститутів громадянського суспільства, їхню взаємодію у сфері публічної безпеки та правопорядку в умовах правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Питання вдосконалення комунікативної діяльності поліції висвітлено в наукових працях Ю. Жидецького, О. Землянської, В. Зінченка, Р. Кацавця, Я. Когута, І. Козубенка, М. Козяря, Ю. Короткової, Н. Маланюк, Т. Огаренко, Л. Романишиної, О. Сачка, В. Тюріної, Д. Швеця, Я. Шнурко та інших дослідників. Успішна співпраця поліції та громадськості в умовах правового режиму воєнного стану потребує системного наукового аналізу теоретико-правових аспектів формування партнерських відносин між поліцією та інститутами громадянського суспільства. Такий аналіз сприятиме визначенню оптимальних форм, напрямів, механізмів та потенціалу взаємодії поліції та суспільства у сфері реалізації правоохоронної функції.

Виклад основного матеріалу. Пункт 1.4 Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки передбачає посилення системної взаємодії з інститутами громадянського суспільства у сфері протидії злочинності [1]. Органи Національної поліції – один із суб'єктів системи державного управління, який здійснює управлінську діяльність з метою забезпечення публічної безпеки як умови життєзабезпечення суспільства, держави і особи, їхнього прогресивного розвитку. Слід розрізняти систему управління органами поліції як внутрішнє управління, що включає елементи керуючої системи (суб'єкта управління), та систему управління органами поліції як зовнішнє управління, до складу якої входять елементи керованої системи (об'єкта управління). Управління сферою Національної поліції – це вид публічного управління, спрямований на забезпечення публічної безпеки та правопорядку. Його основа – це раціонально побудований механізм регулювання, реалізований у вигляді соціальної комунікації. На думку Ю. Короткової та Д. Протасова: прозорість діяльності, публічність і комунікація з громадянами є запоруками підвищення довіри до Національної поліції України [2, с. 58].

Дослідження регулятивної ролі соціальних комунікацій базується на двох теоретико-методологічних підходах. Перший – процесуально-комунікативний, який формує концептуальні моделі, описуючи структурні елементи та механізми впливу комунікації на суспільну свідомість. Другий – системно-комунікаційний, який аналізує роль комунікаційних структур у функціонуванні суспільства.

Соціальні комунікації розглядаються як система, структура якої утворена процесами взаємодії, і як процес взаємодії [3, с. 9–10]. Соціальні комунікації в системі управління поліції здатні активно впливати на свідомість та поведінку учасників правоохоронних процесів, сприяючи не лише об'єктивному інформуванню та формуванню позитивного іміджу поліції, а й залученню соціальних груп і окремих осіб до процесу розв'язання проблем забезпечення безпеки суспільства. Такі комунікації передбачають трансляцію соціально значущої інформації, доступом до якої забезпечується кожний член суспільства, з одночасним наданням інформації публічного статусу.

Публічна комунікація у правоохоронній сфері визначається як структурований простір соціальних комунікацій та організований процес інформаційної взаємодії поліції з населенням, медіа та інститутами громадянського суспільства, спрямований на забезпечення публічної безпеки.

Формування мережевого суспільства вимагає переходу до двосторонньої симетричної комунікації, що забезпечує узгоджену багатоканальну взаємодію з контактною аудиторією [4, с. 416]. У таких умовах соціальні комунікації у правоохоронній сфері виконують регулятивну функцію, впливаючи на правосвідомість і правову поведінку громадян та структуруючи відносини між населенням, громадськими організаціями й медіа.

Управління комунікаціями поліції з метою забезпечення публічної безпеки передбачає організацію системи комунікацій та координованого комунікативного процесу між структурними підрозділами поліції, населенням, структурами громадянського суспільства та медіа. Основним завданням у цій сфері є формування взаємопов'язаної мережі, що забезпечує ефективну взаємодію представників зацікавлених сторін для досягнення цілей публічної безпеки.

Особливості управління публічною комунікацією визначаються завданнями правоохоронної системи, зокрема охороною громадського порядку та забезпеченням публічної безпеки, включно із захистом життя, здоров'я, прав і свобод фізичних та юридичних осіб, а також протидією злочинності. Суб'єктами взаємодії можуть виступати окремі поліцейські та спеціалізовані структурні підрозділи, зокрема Управління комунікації поліції [5]. Особливість управління визначається масштабністю та сукупністю каналів комунікації, що забезпечує рівнозначність чотирьох типів комунікацій: особистих, публічних, мережевих та медійних, а також специфікою аудиторії, що формується під впливом різноманітних чинників контактів із поліцією.

Основними зацікавленими сторонами у просторі публічної комунікації є: фізичні особи, які звернулися до поліції; фізичні і юридичні особи – одержувачі адміністративних послуг; громадські об'єднання; медіа; консалтингові агенції.

Управління комунікативними процесами та системою комунікації стало однією з ключових сфер управлінської діяльності Національної поліції, яка включає розвинену технологічну складову. У цьому контексті комунікативні технології сприяють ефективному виконанню завдань управління у сфері забезпечення публічної безпеки та можуть застосовуватися у межах адміністративно-правових відносин через здійснення контролю та нагляду органами поліції [6, с. 34].

Інформатизація управлінських процесів у просторі громадських комунікацій є одним із важливих аспектів удосконалення соціального управління органами поліції. Її сутність полягає у цільовій спрямованості управління системою комунікацій правоохоронної сфери, оптимізації процесів управління, забезпеченні стійкості правоохоронних відносин до соціального прогресу та створенні механізму саморегуляції учасників цих відносин.

З урахуванням різних підходів до розуміння сутності моделі будь-якої публічної політики, модель комунікаційної політики доцільно розглядати як сукупність систематизованих умов і характеристик формування та реалізації цілеспрямованої комунікаційної діяльності органів влади та інших залучених до процесу суб'єктів. Така діяльність спрямована на запобігання або подолання конкретних проблем, пов'язаних із повноваженнями органів влади у сфері комунікацій, з урахуванням їхніх функцій, структури, а також на основі використання наявних ресурсів і відповідних інструментів [7, с. 221].

Соціально-комунікативні технології в системі управління поліції являють собою сукупність послідовно застосовуваних процедур, прийомів та способів організації взаємодії між суб'єктом та об'єктом управління, спрямованих на найбільш оптимальну та ефективну реалізацію завдань суб'єкта управління. Застосування цих технологій пов'язане з парадигмою євроінтеграційного розвитку, оскільки участь України у транснаціональному просторі, зокрема в цифровому середовищі Інтернету, створює нові умови для побудови ефективної комунікаційної політики [8, с. 213].

Потенціал соціально-комунікативних технологій у системі управління поліції спрямовується на розв'язання таких завдань: створення позитивного інформаційного поля для прийняття рішень щодо актуальних суспільно значущих проблем; узгодження державних і публічних інтересів; підвищення соціальної активності населення у сфері забезпечення публічної безпеки. Це реалізується шляхом організації інформаційного впливу на представників зацікавлених сторін та залучення їх до релевантних мереж, що відповідає плану заходів Національної стратегії розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки [9].

Цільовий вектор застосування комунікаційних технологій у системі управління поліції визначається соціальним призначенням правоохоронного суб'єкта і спрямовується на забезпечення підтримки населенням діяльності поліції у сфері правопорядку; створення позитивного інформаційного середовища для прийняття рішень щодо поточних соціальних проблем; узгодження державних і публічних інтересів; підвищення соціальної активності населення у сфері забезпечення публічної безпеки. Сучасна система комунікації поліції характеризується асиметричною моделлю, у якій інтереси поліції домінують над інтересами громадян, що безпосередньо впливає на форму та ефективність взаємодії з населенням.

Це проявляється у наступних основних моментах. По-перше, розвиток представленості поліції в мережі Інтернет йде у напрямку уніфікації сайтів, що спрощує отримання інформації про територіальні органи та робить цей процес незалежним від розташування. Позитивна тенденція відзначається у розвитку комунікацій між поліцією та фізичними особами, які отримують адміністративні послуги. Набули популярності різні форми обслуговування населення при наданні адміністративних послуг; увійшов у практику процес постійного моніторингу якості та доступності послуг, що здійснюється на єдиній інформаційній платформі [10, с. 356]. Водночас існують проблеми у доступності інформації про роботу дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громади. Не спостерігається стійка тенденція до більшої відкритості інформації та надання громадянам можливості ефективно оскаржувати діяльність поліцейських.

По-друге, значний обсяг публічної комунікації між поліцією та медіа продовжує здійснюватися в межах одностороннього впливу, що зумовлено інформаційно-пропагандистською спрямованістю наданих відомостей, обмеженою відкритістю інформації та необґрунтованими бар'єрами у доступі до даних про правоохоронну діяльність. Сучасні підходи передбачають використання методів дослідження громадської думки для визначення інформації, здатної викликати позитивну реакцію населення. У результаті частина діяльності стає «двосторонньою», проте її ефект залишається асиметричним.

По-третє, у взаємодії зі структурами громадянського суспільства як стейкхолдерами публічної комунікації переважають особисті форми комунікації на регулярній основі (робочі зустрічі керівників поліції та поліцейських з представниками громадських організацій, тематичні круглі столи, семінари, конференції, наради та інші заходи). Проте значна частина такої взаємодії має інформаційно-пропагандистський характер, що є проявом двосторонньої асиметричної комунікації: формально існує обмін інформацією, але реальний вплив громадськості на прийняття рішень обмежений.

На думку Т. Серги і Є. Бурштики, комунікація у сфері діяльності поліції має свої особливості, які відрізняють її від звичайної соціальної комунікації. Правоохоронці мають не лише повідомляти про свою діяльність, а й зважати на етичні аспекти, підтримувати високий рівень професійної етики, поважати права і гідність громадян, а також забезпечувати конфіденційність. Зазвичай поліцейська комунікація передбачає використання визначених стилів і методів, що сприяють налагодженню ефективного діалогу із громадськістю [11, с. 24].

Виявлення та аналіз соціальних бар'єрів комунікації в системі управління поліції є важливою складовою підвищення ефективності публічної комунікації, оскільки це сприяє корекції управлінських процесів під час переходу до симетричної двосторонньої взаємодії, що особливо актуально в післявоєнний період.

Під соціальними бар'єрами комунікації розуміють сукупність причин та явищ, які призводять до неузгодженості соціальних інтересів учасників публічної комунікації та перешкоджають ефективній взаємодії поліції зі стейкхолдерами з метою протидії злочинності, забезпечення правопорядку та публічної безпеки. Ці бар'єри можна класифікувати на дві групи: 1) *бар'єри, пов'язані з відсутністю конструктивності у просторі публічної комунікації,* які включають спотворене відображення діяльності поліції у публічних комунікаціях, упереджені соціальні установки щодо поліції та абсолютизацію відповідальності поліції за забезпечення публічної безпеки; 2) *бар'єри, пов'язані з неготовністю поліції до використання партнерських соціально-комунікативних технологій,* що проявляються у дисбалансі між особистою та медійною комунікацією, а також у пріоритеті формування іміджу поліції над розвитком діалогу та партнерства.

Усі зазначені соціальні бар'єри проявляються у процесі публічної комунікації та суттєво впливають на систему управління органів поліції. Усунення цих бар'єрів можливе через розробку та впровадження партнерських комунікаційних технологій, що базуються на універсальній моделі, яка забезпечує ефективну взаємодію поліції з представниками зацікавлених сторін у різних ситуаціях для розв'язання проблем публічної безпеки.

Комунікація поліції з інститутами громадянського суспільства має об'єктивні підстави: взаємний інтерес у забезпеченні законності та правопорядку, що для поліції є основним завданням згідно із Законом «Про Національну поліцію», а для громадянського суспільства – умовою нормального функціонування. Вимога забезпечення законності та правопорядку є природним правом громадянина як платника податків, а декларація про особисту участь у громадських справах та дії, спрямовані на підтримку публічної безпеки, – природним правом людини. При цьому застосування партнерських соціально-комунікативних технологій дозволяє зменшити асиметричність комунікації, підвищити відкритість інформації та стимулювати розвиток діалогу і взаєморозуміння між поліцією та суспільством.

Висновки. Взаємодія Національної поліції з інститутами громадянського суспільства є особливою адміністративно-правовою формою реалізації законних повноважень поліції на досягнення спільних із громадськістю цілей та специфічним методом правозастосовної діяльності, що ґрунтується на партнерському узгодженні дій. Комунікація поліції з інститутами громадянського суспільства повинна відображати ключові властивості комунікаційних технологій та охоплювати науково-організаційні, описові та процесуальні аспекти, забезпечуючи транспарентність, гнучкість і пріоритетність. Науково-організаційний аспект базується на теорії мережевих структур, концепції інтегрованих комунікацій та соціаль-

но-психологічних підходах. Описовий аспект визначає мету, суб'єкта та об'єкт комунікації: основна мета партнерської взаємодії – інформаційна комунікація та створення релятивної мережі стейкхолдерів для розв`язання проблем публічної безпеки; об'єкт – стейкхолдери публічної комунікації; суб'єкт – структурні підрозділи поліції. Процесуальний аспект передбачає організацію діалогу та партнерства в релятивній мережі для ефективного забезпечення публічної безпеки.

Особливістю комунікації поліції та інститутів громадянського суспільства є поєднання двох соціально-технологічних аспектів: інформаційної взаємодії, що сприяє формуванню правової свідомості, іміджу поліції та довіри громадськості, та створення релятивної мережі ключових суб'єктів для підвищення соціальної активності та участі у забезпеченні безпеки. Процес формування мережі включає ідентифікацію та систематизацію учасників, а також узгодження їхніх цілей та інтересів. Хоча Національна поліція активно взаємодіє з представниками громадянського суспільства в умовах воєнного стану, наукова оцінка цієї взаємодії та розробка шляхів її вдосконалення залишаються недостатніми. Водночас громадянське суспільство продовжує привертати значну увагу як об'єкт досліджень у філософських, соціологічних і юридичних науках, що створює потенціал для подальшого розвитку партнерських комунікацій та зміцнення публічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text.
2. Короткова Ю., Протасов Д. Ефективна комунікація як чинник підвищення довіри громадян до поліції. *Наука і правоохорона*. 2025. Випуск 4 (70). С. 48–60. DOI: 10.33270/05257004.5.
3. Сучасні соціальні комунікації: підручник / за ред. В. С. Бакірова. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2025. 322 с. URL. https://ekhnuir.karazin.ua/ server/api/core/bitstreams/6f823e9f-5607-45de-802d-02c3ee82da72/content.
4. Бондаренко В.А., Горун Г.Р., Федишин О.М. Управління публічними комунікаціями Національної поліції. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 01. С. 411–417. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.67.
5. Про затвердження положення про Управління комунікації Національної поліції: Наказ Національної поліції України від 26.02.2020 р. № 150. URL. https://npu.gov.ua/static-objects/npu/uploads/public/61d/da8/fb2/61dda8fb29fef 542697923.pdf.
6. Єсімов С.С. Контроль і нагляд поліції у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку в умовах цифрової трансформації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2024. № 3. С. 33-40. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-5.
7. Дубіна О.М., Співак М. В. Інтернет та соціальні мережі як комунікаційні інструменти у діяльності органів державної влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 220–223. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/51.
8. Єсімов С.С. Методологія дослідження інформаційних технологій у публічному управлінні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 4. С. 211–221. URL. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/ 1696/1/4-2017-25.pdf.
9. Про затвердження плану заходів з реалізації у 2025-2026 роках Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.03.2025 р. № 246-р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2025-%D1%80#Text.
10. Єсімов С.С. Цифрові платформи у контексті надання публічних послуг. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 352–357. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.56.
11. Серга Т.О., Бурштика Є.С. Комунікаційна стратегія взаємодії поліції з населенням щодо вирішення соціальних проблем територіальної громади. *Габітус*. 2025. Випуск 69. Том. 1. С. 22–27. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Бондаренко В.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.96
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.11

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕКЮРИТИЗАЦІЇ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

Бортняк К.В.,
доктор юридичних наук, доцент ,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук,
навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
ORCID: 0000-0002-2135-3820

Горєлова В.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук,
навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет імені В І. Вернадського
ORCID: 0000-0001-6536-2422

Бортняк К.В., Горєлова В.Ю. Еволюція розвитку нормативно-правового забезпечення секюритизації активів в Україні.

Стаття присвячена дослідженню еволюції розвитку нормативно-правового забезпечення сек'юритизації активів в Україні. Визначено, що на сьогоднішній день наша держава проходить етап гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими нормами. Одним із найбільш складних, проте найбільш перспективних напрямом такої гармонізації є створення відкритого та стійкого ринку сек'юритизації активів. В сучасних умовах ми спостерігаємо процес формування законодавчого поля для «зеленої» сек'юритизації та оцифрування активів, що координується Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за сприяння європейських партнерів. Це засвідчує зміну парадигми: від формальної імплементації положень до конкретного впровадження цифрової інфраструктури ринку капіталу. Тому у вітчизняних умовах сек'юритизація активів потребує ґрунтовного дослідження його еволюції, що дозволить чітко визначити головні перешкоди на шляху його становлення для їх вирішення задля подальшого його розвитку.

Виокремлено чотири етапи еволюції розвитку нормативно-правового забезпечення сек'юритизації активів в Україні, зокрема етап становлення (2003-2010 роки), етап фрагментарних реформ (2011-2019 роки), етап системної модернізації ринків капіталу (2020-2023 роки) та етап євроінтеграції та імплементації міжнародних стандартів в контексті реалізації умов кандидатства в члени Євросоюзу (2024-2025 роки).

Встановлено, що еволюція пройшла шлях від сегментарного нормування виключно іпотечних інструментів до створення цілісної правової рамки, яка на даний час сприяє використанню сек'юритизацію в якості важливого засобу залучення міжнародних інвестицій для післявоєнного відновлення України. Визначено, що впродовж всієї еволюції здійснено фундаментальний перегляд цивільно-правової сутності відступлення прав вимоги. Зазначено, що не зважаючи на вагомий прогрес, досі лишається необхідність у наступній лібералізації податкового законодавства для спеціалізованих установ та автоматизації наглядових процедур за допомогою регуляторних технологій. Отже, створене протягом всього розвитку нормативно-правове забезпечення є достатнім для запуску повноцінного ринку сек'юритизації, що узгоджується з кращим світовим досвідом та здатний стати важливим важелем для фінансового відновлення України у поствонний період.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, активи, сек'юритизація, сек'юритизація активів, еволюція розвитку.

Bortniak K.V., Horielova V.Yu. Evolution of the development of regulatory and legal support for asset securitization in Ukraine.

The article is devoted to the study of the evolution of the development of regulatory and legal support for asset securitization in Ukraine. It is determined that today our state is going through a stage of harmonization of domestic legislation with European standards. One of the most difficult, but most promising areas of such harmonization is the creation of an open and stable market for asset securitization. In modern conditions, we are observing the process of forming a legislative field for "green" securitization and asset digitization, which is coordinated by the National Securities and

Stock Market Commission with the assistance of European partners. This indicates a paradigm shift: from formal implementation of regulations to the concrete implementation of digital capital market infrastructure. Therefore, in domestic conditions, asset securitization requires a thorough study of its evolution, which will allow us to clearly identify the main obstacles to its formation in order to resolve them for its further development.

Four stages of the evolution of the development of regulatory and legal support for asset securitization in Ukraine are distinguished, in particular, the stage of formation (2003-2010), the stage of fragmentary reforms (2011-2019), the stage of systemic modernization of capital markets (2020-2023) and the stage of European integration and implementation of international standards in the context of implementing the conditions for candidacy for membership in the European Union (2024-2025).

It has been established that the evolution has gone from segmental regulation of exclusively mortgage instruments to the creation of a holistic legal framework, which currently contributes to the use of securitization as an important means of attracting international investment for the post-war reconstruction of Ukraine. It is determined that throughout the evolution, a fundamental revision of the civil law essence of the assignment of rights of claim has been carried out. It is noted that despite significant progress, there is still a need for further liberalization of tax legislation for specialized institutions and automation of supervisory procedures using regulatory technologies. Therefore, the regulatory and legal support created throughout the development is sufficient to launch a full-fledged securitization market, which is consistent with the best world experience and can become an important lever for the financial recovery of Ukraine in the post-war period.

Key words: regulatory and legal support, assets, securitization, asset securitization, development evolution.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення вітчизняна фінансова система переживає глибокі зміни, пов'язані з необхідністю в притягненні величезних обсягів капіталу для післявоєнного відновлення та гармонізації з єдиним європейським ринком фінансових послуг. Сек'юритизація активів в якості високоефективного засобу рефінансування, відіграє стратегічно важливу роль, однак на її реалізацію безпосередньо впливає якість нормативно-правового забезпечення. Дослідження еволюції розвитку такого забезпечення набуває критично важливого значення для усвідомлення становлення національного ринку капіталу, виявлення системних колізій минулих етапів та визначення оптимальних напрямів імплементації міжнародних стандартів.

Метою статті є дослідження еволюції розвитку нормативно-правового забезпечення сек'юритизації активів в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Дану проблематику досліджували такі науковці як Г. Белінська, С. Волков, М. Жінко, В. Корнівська, О. Лисенок, Л. Ширінян та інші. Беручи до уваги напрацювання вище наведених науковців, можна зробити висновок, що новітній етап, який характеризується переходом до «зеленої» сек'юритизації та оцифрування активів згідно із міжнародними стандартів та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, вимагає нової комплексної переоцінки в контексті євроінтеграційних зобов'язань України.

Виклад основного матеріалу. Еволюція нормативно-правового забезпечення сек'юритизації в Україні характеризується послідовною трансформацією від точкового нормативного втручання до стратегічної гармонізації з європейськисм стандартами.

С. Волков виокремлює такі «етапи застосування сек'юритизації в Україні:

2004 рік – за фінансування Світового банку розроблено та прийнято Закон України «Про іпотеку»;

2005 рік – за фінансування Світового банку розроблено та погоджено концепцію сек'юритизації іпотечних кредитів. Крім цього, того ж року було прийнято Закон «Про іпотечні облігації», яким визначено порядок сек'юритизації іпотеки;

2006 рік – за фінансування Світового банку створена Державна іпотечна установа;

2007 рік – за допомогою Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) випуск звичайних іпотечних облігацій «Укргазбанк» на суму 50 млн. грн.;

2008 рік – випуск звичайних іпотечних облігацій банку «Хрещатик» на суму 70 млн. грн. (погашений достроково); випуск звичайних іпотечних облігацій Державної іпотечної установи на суму 200 млн грн;

2013 рік – урядовий проект «Доступне житло», за юридичного супроводження компанії Делойт, на базі іпотечного пулу з 8 тис. кредитів Ощадбанку здійснено два випуски звичайних іпотечних облігацій Агентством по рефінансуванню житлових кредитів на загальну суму 500 млн грн;

2015 рік. – спроба запровадження сек'юритизації – реєстрація законопроекту «Про облігації, забезпечені відокремленими активами» № 2784 від 6 травня 2015 [8] (відізвано новим складом Верховної Ради України у 2019 році) [2; 3].

В процесі дослідження наукових джерел з даної проблематики, на нашу думку, можна виокремити наступні етапи еволюції розвитку нормативно-правового забезпечення сек'юритизації активів в Україні:

1. Етап становлення сек'юритизації активів в Україні, який припадає на 2003-2010 роки. В цей час було закладено основу для сек'юритизації тільки одного виду активів, а саме прав вимоги за іпотечними кредитами. Водночас було прийнято Закони України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» (2003 рік) та «Про іпотечні облігації» (2005 рік). Тому можна зробити висновок, що протягом даного етапу було впроваджено інститут іпотечного покриття та перших спеціалізованих установ. Однак класична позабалансова сек'юритизація за допомогою спеціалізованих установ лишалася недостатньо врегульованою на законодавчому рівні.

Так, у березні 2007 р. з'явилась інформація про першу сек'юритизацію активів українською компанією за кордоном. Цією компанією став "ПриватБанк", який здійснив випуск єврооблігацій на сумму 180 млн дол. США, забезпечених іпотечними кредитами. Сек'юритизовано було близько 10 тис. іпотечних кредитів, виданих у доларах США фізичним особам у Дніпропетровській, Київській, Закарпатській, Харківській, Донецькій та інших областях України. Емітентом облігацій, забезпечених житловою іпотекою, є спеціалізована установа, створена відповідно до законодавства Великої Британії та Уельсу під назвою "Ukranian mortgage loan finance №1 Plc". Вказаний емітент призначив юридичну особу, яка знаходиться у Великій Британії та Уельсі та представляє інтереси власників облігацій, так званий траст, тобто є їхньою довіреною особою. Також визначено банк, який на підставі відповідної тристоронньої угоди між емітентом, трастом та самим банком обслуговує рахунки емітента та страхову компанію, яка здійснює страхування певних ризиків, у тому числі політичних. Після продажу облігацій позичальники по іпотечних кредитах періодично сплачують відсотки за користування кредитом та основну суму боргу, а вказані кошти використовуються для виплат власникам облігацій. Ця угода стала однією з найбільших у Східній Європі та першою успішною угодою сек'юритизації в Україні [1, с. 108-109].

Уряд з 2006 р. пропонує банкам свій варіант сек'юритизації – через продаж житлових кредитів Державній іпотечній установі. Україна з метою сприяння процесу сек'юритизації іпотечних активів виводить на ринок посередника – Державну іпотечні установу, зміст діяльності якої полягає саме в рефінансуванні виданих іпотечних позик за рахунок коштів, отриманих від розміщення цінних паперів. У 2006 році Державній іпотечній установі було надано державну гарантію, щоб забезпечити виконання нею зобов'язань за позиками. Метою діяльності Державної іпотечної установи є придбання, відчуження, управління та здійснення інших операцій з іпотечними та іншими активами відповідно до законодавства; надання фінансових кредитів, виконання зобов'язань за якими забезпечене іпотечними та іншими активами; випуск, емісія цінних паперів та організація їх обігу; надання послуг з обслуговування міжнародних кредитних ліній; фінансовий лізинг стосовно об'єктів житлової нерухомості відповідно до законодавства; здійснення функцій замовника будівництва житла; розробка і впровадження стандартів, норм і процедур іпотечного кредитування та лізингу з метою зменшення ризиків учасників ринку [7]. Схема за участю Державної іпотечної установи дозволить банкам розвантажувати власні кредитні портфелі шляхом їх виведення за баланс. Щоправда, для цього Державній іпотечній установі вимагає дотримуватися певних стандартів, один з яких зобов'язує кредитувати лише в національній валюті [4, с. 167-168].

2. Етап фрагментарних реформ, який припадає на 2011-2019 роки. Даному етапу притаманні намагання розширити список активів, які підпадають під сек'юритизацію, проте реальні механізми працювали здебільшого у сфері управління проблемною заборгованістю. В цей час активно використовувалися механізми відступлення прав вимоги (факторингу) відповідно до Цивільного кодексу України. Також варто відмітити створення законодавчого забезпечення роботи фондів операцій з нерухомістю. Однак, в даний етап гостро постала проблема, пов'язана з браком спеціального закону про сек'юритизацію, що змушувало учасників ринку користуватися складними зарубіжними юрисдикціями (Люксембург, Нідерланди) з метою структурування транскордонних угод.

Як стверджує С. Волком, у 2012 році відбулися два випуски іпотечних облігацій Агентством по рефінансуванню житлових кредитів на загальну суму 500 млн. грн. З 2014 року розпочалася фінансова криза в результаті російської агресії. А 2015 рік відмітився спробою поширення сек'юритизації на інші (не іпотечні) фінансові активи (законопроект № 2784 від 6 травня 2015 «Про облігації, забезпечені відокремленими активами») [3; 8].

В цілому, за 2007-2017 рр. в Україні було проведено 10 операцій сек'юритизації, з яких 4 мали балансовий характер фінансування і 6 – позабалансовий, при цьому було здійснено 3 транскордонні сек'юритизації і 2 операції зі створенням вітчизняних SPV-компаній. Крім того, в 9 випадках сек'юритизувалися банківські активи, у т. ч.: 6 разів – іпотечні кредити і лише 1 раз – автокредити і 1 раз споживчі кредити [11, с. 105].

3. Етап системної модернізації ринків капіталу, який припав на 2020-2023 роки. Даний період став переломним за рахунок масштабного оновлення фінансової законодавчої бази. У 2020 році було прийнято Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», який регулює відносини, що виникають під час емісії, обігу, викупу цінних паперів та виконання зобов'язань за ними, укладання і виконання деривативних контрактів, заміни сторони деривативних контрактів та вчинення правочинів щодо фінансових інструментів на ринках капіталу, а також відносини, що виникають під час провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках [9]. Даний законодавчий акт є фундаментальним, який увів поняття «деривативні цінні папери» та розширив можливості емісії структурованих інструментів. У 2021 році було прийнято Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», який визначає правовий статус фінансових компаній та ломбардів, організаційно-правові засади їх створення, діяльності, реорганізації та припинення діяльності з надання фінансових послуг, а також повноваження Регулятора щодо державного регулювання та нагляду за такими установами [10].

Як стверджує С. Волком, у 2020 році було розроблено експертами УНІА та Громадською спілкою «Українське об'єднання ринків капіталу» UCMA законопроекту «Про сек'юритизацію» з урахуванням Регламенту (ЄС) № 2017/2402 від 12 грудня 2017 року про встановлення загальних рамкових умов для сек'юритизації та створення спеціальних вимог для простої, прозорої та стандартизованої сек'юритизації [3].

У 2023 році Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку прийняла Концепцію запровадження законодавчої бази щодо облігацій з покриттям та сек'юритизації в Україні. Метою цієї Концепції є визначення концептуальних питань для подальшої розробки законодавчого регулювання впровадження облігацій з покриттям та сек'юритизації в Україні. Даною Концепцією передбачено, що однією перевагою, пов'язаною тільки з сек'юритизацією (а не з облігаціями з покриттям), є те, що при сек'юритизації ризик за активами, включеними до пулу, переходить від оригінатора до власників облігацій, а отже це може використовуватися для зменшення тиску на капітал за рахунок сек'юритизованих активів. Сек'юритизація може бути актуальною також і для небанківських організацій, які не мають доступу до фінансування через залучення депозитів або з боку центрального банку, і змушені покладатися на фінансування від комерційних банків. Сек'юритизація надає таким організаціям доступ до альтернативного фінансування з використанням ринків капіталу [5].

4. Етап євроінтеграції та імплементації міжнародних стандартів в контексті реалізації умов кандидатства в члени Євросоюзу, який припадає на 2024-2025 роки. Протягом останніх двох років Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку розроблено нормативні акти стосовно емісії «зелених» облігацій, забезпечених екологічними активами. Крім цього розвиваються цифрові активи шляхом пристосування норм стосовно оціфрування активів у межах сек'юритизації відповідно до Закону України «Про віртуальні активи» та європейським регламентом MiCA.

Отже, сек'юритизація в Україні не досягла таких розмірів, щоб можна було оцінити ефекти її впровадження, та не створила ризикових умов, як це сталося в західній практиці. Український банківський та фондовий простори не мають негативного досвіду сек'юритизації, що робить їх певною мірою беззахисними перед її вадами, які можна побачити тільки, якщо досліджувати її фундаментальні основи. Тому сьогоднішнє просування сек'юритизації у фінансово-інституційному просторі України має бути скрупульозно оцінено насамперед у контексті можливих ризиків. Наразі в Україні не існує відповідних окремих законодавчих актів, що обґрунтовували б та регламентували сек'юритизацію як таку. Вона в принципі не виходить за межі правового поля, але й певних чітких нормативних рамок для неї немає. Водночас активний рух України до європейського фінансово-інституційного простору означатиме й розвиток актуальних європейських фінансових інструментів, які через незавершеність процесу інституціоналізації будуть імплементуватися в несформовану систему фінансового посередництва, не готову до активного впровадження складних фінансових інструментів [6, с. 46-47].

Висновки. Отже, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що еволюція пройшла шлях від сегментарного нормування виключно іпотечних інструментів до створення цілісної правової рамки, яка на даний час сприяє використанню сек'юритизацію в якості важливого засобу залучення міжнародних інвестицій для післявоєнного відновлення України. У 2025 році вітчизняна законодавча база здійснила остаточний перехід від національно-центричного підходу до моделі, узгодженою з Регламентом Європейського Союзу № 2017/2402. Головним здобутком етапу 2024-2025 років стало запровадження критеріїв безпосередності, відкритості та стандартизації. Це дало можливість інтегрувати вітчизняні фінансові інструменти у європейський ринок капіталу, забезпечивши інвесторам доступні механізми оцінювання ризиків та нагляду зі сторони Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Впродовж всієї еволюції здійснено фундаментальний перегляд цивільно-правової сутності відступлення прав вимоги. На сьогоднішній день на законодавчому рівні визначено гарантії віддаленості від банкрутства спеціалізованих установ, що розв'язало багатолітню колізію між інтересами кредиторів оригінатора та інвесторами. Останній етап еволюції характеризувався пристосуванням положень до умов сталого розвитку та цифровізації. Розробка нормативно-правового забезпечення для «зеленої» сек'юритизації відповідно до Європейського стандарту зелених облігацій (European Green Bond Standard (EUGBS)) відкрила шлях до притягнення цільових інвестицій у відновлення екологічної інфраструктури нашої держави.

Не зважаючи на вагомий прогрес, досі лишається необхідність у наступній лібералізації податкового законодавства для спеціалізованих установ та автоматизації наглядових процедур за допомогою регуляторних технологій (RegTech-рішень). На даний час слід вважати, що еволюція є не завершеною – вона здійснює перехід у етап практичного тестування створених положень в межах реальних транскордонних угод. Отже, створене протягом всього розвитку нормативно-правове забезпечення є достатнім для запуску повноцінного ринку сек'юритизації, що узгоджується з кращим світовим досвідом та здатний стати важливим важелем для фінансового відновлення України у поствонний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белінська Г.В. Сек'юритизація активів як інновація на фінансовому ринку України. *Наукові праці Науково-дослідного фінансового інституту.* 2010. № 1 (50). С. 106-111. URL: https://npndfi.org.ua.
2. Волков С. Засоби сек'юритизації активів за проектом закону України «Про сек'юритизацію». URL: https://unia.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/04/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%8E%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-IFC.pdf.
3. Волков С. Сек'юритизація активів за проектом закону України «Про сек'юритизацію». URL: https://re-finance.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%A1%D0%B5%D0%BA'%D1%8E%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf.
4. Жінко М.Б. Переваги застосування механізму сек'юритизації на вторинному іпотечному ринку в Україні. *Регіональна економіка.* 2009. № 1. С. 165-170. URL: https://re.gov.ua.
5. Концепція запровадження законодавчої бази щодо облігацій з покриттям та сек'юритизації в Україні: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 14 лютого 2023 року № 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0139863-23#top.
6. Корнівська В.О. Ризики впровадження сек'юритизації активів в Україні. *Економіка і прогнозування.* 2015. № 4. С. 43-58. URL: https://eip.org.ua.
7. Офіційний сайт Державної іпотечної установи. URL: https://ipoteka.gov.ua/.
8. Проект Закону України «Про облігації, забезпечені відокремленими активами» від 6 липня 2015 року № 2784. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JH25C00A?an=3.
9. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text.
10. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14 грудня 2021 року № 1953-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#top.
11. Ширінян Л.В., Лисенок О.В. Диверсифікація та сек'юритизація кредитних портфелів українських банків. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2019. № 3 (44). С. 103-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2019_3_19.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Бортняк К.В., Горєлова В.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.12

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Будніков А.Ю.,
аспірант 2-го року навчання
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0006-6374-5220

Будніков А.Ю. Міжнародні стандарти справедливого суду у адміністративному судочинстві.

Статтю присвячено комплексному аналізу міжнародних стандартів справедливого суду та особливостей їх реалізації у сфері адміністративного судочинства. Досліджуються зміст і значення права на справедливий суд як фундаментальної гарантії захисту прав і свобод людини у публічно-правових відносинах, де однією зі сторін виступає держава або інший суб'єкт владних повноважень. Особливу увагу зосереджено на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також на практиці Європейського суду з прав людини як ключовому джерелі тлумачення стандартів справедливого суду. Виокремлюються основні принципи, закріплені в міжнародних актах, практика Європейського суду з прав людини, а також механізми забезпечення справедливості адміністративного правосуддя. Акцентується увага на актуальних викликах та перспективах удосконалення адміністративного судочинства відповідно до міжнародних стандартів.

У статті розкрито основні елементи права на справедливий суд у контексті адміністративного судочинства, зокрема право на доступ до суду, незалежність і безсторонність суду, рівність сторін і змагальність процесу, розгляд справи упродовж розумного строку, публічність судового розгляду та обов'язковість належної мотивації судових рішень. Обґрунтовано, що дотримання цих стандартів має вирішальне значення для забезпечення ефективного судового контролю за діяльністю публічної адміністрації та запобігання свавільному втручанню держави у сферу прав і свобод особи.

Проаналізовано стан імплементації міжнародних стандартів справедливого суду в адміністративне судочинство України та визначено основні проблеми їх практичної реалізації. Зроблено висновок про необхідність подальшого наближення національної судової практики до стандартів, сформульованих у рішеннях Європейського суду з прав людини, з метою утвердження принципу верховенства права та підвищення рівня довіри суспільства до судової влади. Окрему увагу приділено потребі забезпечення єдності судової практики, належного мотивування рішень та дотримання розумних строків розгляду справ. Наголошено, що ефективна імплементація стандартів справедливого суду є не лише міжнародним зобов'язанням України, а й необхідною умовою функціонування демократичної правової держави в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Ключові слова: справедливий суд, адміністративне судочинство, міжнародні стандарти, Європейський суд з прав людини, публічно-правовий спір, верховенство права.

Budnikov A.Y. International standards of fair trial in administrative proceedings.

The article is devoted to a comprehensive analysis of international standards of fair trial and the peculiarities of their implementation in the field of administrative justice. It examines the content and significance of the right to a fair trial as a fundamental guarantee of the protection of human rights and freedoms in public legal relations, where one of the parties is the state or another entity with authority. Particular attention is paid to the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the practice of the European Court of Human Rights as a key source of interpretation of fair trial standards. The main principles enshrined in international instruments, the practice of the European Court of Human Rights, and mechanisms for ensuring the fairness of administrative justice are highlighted. Attention is focused on current challenges and prospects for improving administrative justice in line with international standards.

The article reveals the main elements of the right to a fair trial in the context of administrative proceedings, in particular the right to access to court, independence and impartiality of the court, equality of the parties and adversarial proceedings, consideration of the case within a reasonable time, publicity of court proceedings and the obligation to provide adequate reasoning for court decisions. It is argued that compliance with these standards is crucial for ensuring effective judicial control over the

activities of public administration and preventing arbitrary interference by the state in the sphere of individual rights and freedoms.

The state of implementation of international standards of fair trial in administrative proceedings in Ukraine is analysed and the main problems of their practical implementation are identified. It is concluded that there is a need to further align national judicial practice with the standards formulated in the decisions of the European Court of Human Rights in order to establish the principle of the rule of law and increase public confidence in the judiciary. Particular attention is paid to the need to ensure the unity of judicial practice, proper reasoning of decisions and compliance with reasonable time limits for consideration of cases. It is emphasized that effective implementation of fair trial standards is not only an international obligation of Ukraine, but also a necessary condition for the functioning of a democratic state governed by the rule of law under martial law and post-war reconstruction.

Key words: fair trial, administrative proceedings, international standards, European Court of Human Rights, public law dispute, rule of law.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку публічно-правових відносин адміністративне судочинство відіграє провідну роль у забезпеченні ефективного судового захисту особи від неправомірних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Водночас на практиці реалізація права на справедливий суд у цій сфері нерідко стикається з низкою проблем, пов'язаних із процесуальною нерівністю сторін, надмірною тривалістю розгляду справ, формалізмом судових процедур та недостатньою мотивацією судових рішень.

Особливої актуальності зазначені проблеми набувають в умовах трансформації правової системи України, євроінтеграційних процесів та функціонування державних інституцій в умовах воєнного стану. За таких обставин зростає потреба у чіткому дотриманні міжнародних стандартів справедливого суду як орієнтира для організації адміністративного судочинства та забезпечення балансу між публічними інтересами і правами людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання європейських стандартів адміністративного судочинства досліджувалися у наукових працях таких учених, як В.А. Авер'янов, В.М. Бевзенко, М.А. Бояринцева, І.Б. Коліушко, В.К. Колпаков, Ю.Б. Дмитров, Р.О. Куйбіда, О.М. Пасенюк, Ю.С. Педько, А.А. Пухтецька, Ю.Н. Старилов, В.С. Стефанюк, А.В. Хворостяннікова та інших дослідників.

У наукових публікаціях українських учених увага зосереджується на загальних принципах адміністративного судочинства, питаннях доступу до правосуддя, змагальності процесу та ефективності судового контролю за діяльністю публічної адміністрації. Водночас недостатньо комплексно дослідженими залишаються питання адаптації міжнародних стандартів справедливого суду саме до специфіки адміністративних спорів, у яких держава виступає стороною з владними повноваженнями.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні міжнародних стандартів справедливого суду та особливостей їх імплементації в адміністративному судочинстві України, визначенні їх нормативного змісту, практичного значення та проблем застосування в національній судовій практиці.

Окрему увагу зосереджено на аналізі відповідності діяльності адміністративних судів України стандартам, сформульованим у практиці Європейського суду з прав людини, а також на виробленні пропозицій щодо вдосконалення механізмів їх реалізації в умовах сучасних викликів, зокрема воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Право на справедливий суд є одним із фундаментальних прав людини, передбаченим статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Воно передбачає можливість кожної особи на відкритий і справедливий розгляд її справи незалежним, неупередженим судом, створеним відповідно до закону, упродовж розумного строку під час вирішення питань щодо її цивільних прав та обов'язків або розгляду кримінального обвинувачення, висунутого проти неї.

Міжнародні стандарти справедливого суду, сформовані в рамках універсальних та регіональних систем захисту прав людини, встановлюють мінімальні гарантії, які мають забезпечуватися в судовому процесі. Їх дотримання в адміністративному судочинстві є критерієм правової держави та показником рівня розвитку національної правової системи.

Варто погодитися з позицією А.В. Бондаренко, згідно з якою в юридичній науці стандарт розглядається як базове положення для формування правових норм, яке саме по собі не встановлює конкретних прав і обов'язків. Воно визначає мінімальний рівень гарантій захисту прав і свобод людини, який держава через уповноважені органи повинна закріпити у національному законодавстві [2, с. 83].

На думку науковців, стандарти адміністративного судочинства становлять систему принципів, правових звичаїв і норм, що визначають необхідний рівень забезпечення прав людини та механізми їх реалізації. До їх основних елементів належать право на доступ до суду, справедливий і публічний розгляд справи незалежним і неупередженим судом у розумний строк, а також ефективність судових рішень і контролю за діяльністю органів публічної влади [2, с. 83]. Стандарти адміністративного су-

дочинства є складовою міжнародних стандартів захисту прав людини та спрямовані на підвищення ефективності судового захисту у спорах між особою та суб'єктами владних повноважень.

У науковій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення поняття міжнародних стандартів прав людини та міжнародних стандартів у сфері правосуддя. Різноманітність дефініцій зумовлена відмінностями у методологічних підходах, предметі дослідження та акцентах, які роблять науковці – від загальнотеоретичного розуміння стандартів як мінімальних вимог до прав і свобод людини до галузевих підходів, орієнтованих на конкретні сфери правового регулювання, зокрема адміністративне судочинство.

Для систематизації наукових підходів до розуміння міжнародних стандартів доцільно узагальнити найбільш поширені доктринальні визначення, представлені у працях вітчизняних учених.

Таблиця 1. Підходи науковців до визначення поняття міжнародних стандартів прав людини та правосуддя

№ з/п	Автор	Ключові ознаки визначення міжнародних стандартів
1.	М. Хаустова	Єдині основні принципи та норми поведінки суб'єктів права, закріплені в основних джерелах міжнародного права; визначають обсяг загальновизнаних прав і свобод та мінімальний рівень їх реалізації
2.	П. Рабінович	Текстуально уніфіковані та функціонально універсальні принципи і норми, що фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і обсяг прав людини та встановлюють позитивні обов'язки держав і санкції за їх порушення
3.	В. Буткевич	Норми, що регулюють права і свободи людини в конкретних сферах життя, визначають механізми застосування загальновизнаних норм міжнародного права та зобов'язання держав щодо їх забезпечення
4.	С. Шевчук	Загальновизнані міжнародно-правові норми, що визначають статус особи, перелік основних прав і свобод, обов'язок держави їх дотримуватися та межі можливого обмеження
5.	С. Ляхівненко	Загальноприйняті цінності та ідеї, закріплені в міжнародних договорах і актах міжнародних організацій та реалізовані у практиці міжнародних судових установ
6.	І. Путраймс	Система матеріальних і процесуальних норм та нормативних вимог різної юридичної сили, що узагальнюють міжнародно-правовий досвід регулювання і захисту прав людини
7.	О.Б. Прокопенко	Визнані міжнародним співтовариством принципи, правила, рекомендації та критерії у сфері правосуддя, закріплені в нормативних актах різного рівня застосування
8.	В.М. Пастернак	Сукупність європейських стандартів адміністративного судочинства, що охоплюють справедливий судовий розгляд, незалежність і неупередженість суду, розумні строки, публічність та обов'язковість виконання судових рішень

Джерело: систематизовано автором на онові різних наукових підходів [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11].

Наведені доктринальні підходи свідчать, що міжнародні стандарти розглядаються не лише як формально закріплені норми міжнародного права, а як багаторівнева система принципів, вимог і гарантій, спрямованих на забезпечення мінімально необхідного рівня захисту прав людини. У контексті адміністративного судочинства це дозволяє розглядати міжнародні стандарти справедливого суду як нормативно-ціннісну основу, що визначає зміст процесуальних гарантій, механізми судового контролю за діяльністю публічної адміністрації та межі дискреції держави у публічно-правових відносинах.

Міжнародні стандарти адміністративного судочинства закріплені у низці універсальних міжнародних актів, зокрема у Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародних пактах 1966 року та інших документах. Водночас ключове значення має Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка встановлює ефективні механізми міжнародного контролю через діяльність Європейського суду з прав людини.

Згадана нами стаття 6 Конвенції гарантує кожній особі право на справедливий, публічний і своєчасний розгляд справи незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. До змісту цього права належать доступ до суду, відкритість судового процесу, рівність сторін, а

також обов'язковість проголошення судового рішення. Важливо також, що ці стандарти сприяють підвищенню довіри до судової системи та забезпечують ефективний захист прав людини в адміністративних спорах [1].

Дослідження міжнародних нормативно-правових актів дає змогу визначити основні елементи права на доступ до правосуддя. До них належать рівність перед судом як фундаментальний принцип, що виключає будь-які прояви дискримінації (стаття 14 МПГПП), а також незалежність і неупередженість суду, які забезпечують об'єктивний розгляд справ (стаття 6 ЄКПЛ).Крім того, важливими складовими є процесуальні гарантії, що охоплюють право на захист, презумпцію невинуватості, змагальність сторін і можливість отримання правової допомоги (стаття 14(3) МПГПП, стаття 99 Конвенції III). Не менш значущим елементом виступає ефективність засобів правового захисту, яка передбачає реальне виконання судових рішень (пункт 3 статті 2 МПГПП).

Доступ до суду є першим та найважливішим елементом права на справедливий суд. Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що право доступу до суду має бути не теоретичним чи ілюзорним, а практичним та ефективним. Основні конвенційні вимоги щодо права доступу до суду викладені в рішенні ЄСПЛ у справі «Плахтєєв та Плахтєєва проти України» [12] (заява № 20347/03 від 12.03.2009 р. та в рішенні ЄСПЛ «Меньшакова проти України» [13] (заява № 377/02) від 08.04.2010 р. У контексті адміністративного судочинства це означає, що особа повинна мати реальну можливість оскаржити рішення, дії чи бездіяльність органів публічної влади.

Обмеження доступу до суду можливі лише за умови, що вони мають легітимну мету та є пропорційними. Такі обмеження не повинні знищувати саму суть права. Практика ЄСПЛ свідчить, що необґрунтовано високі судові збори, надмірно формалістичний підхід до процесуальних вимог, короткі строки оскарження можуть порушувати право на доступ до суду.

Отже, право на справедливий суд у сфері адміністративного судочинства має комплексний характер і складається з низки взаємопов'язаних елементів, які сформульовані в міжнародно-правових актах, конкретизовані у практиці Європейського суду з прав людини та імплементовані у національне законодавство України. Для системного аналізу таких елементів доцільно узагальнити їх зміст, міжнародно-правове підґрунтя та національні нормативно-правові акти, що забезпечують їх реалізацію.

Таблиця 2. Основні елементи права на справедливий суд у адміністративному судочинстві: міжнародні стандарти та національне правове забезпечення

№ з/п	Елемент права на справедливий суд	Зміст елемента	Міжнародно-правові стандарти	Національні НПА
1.	Право на доступ до суду	Реальна можливість особи оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень; допустимість обмежень лише за умови законності, легітимної мети та пропорційності	Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; практика ЄСПЛ (Golder v. the United Kingdom та ін.)	Конституція України (ст. 55); Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 2, 5)
2.	Незалежність суду	Організаційна, функціональна та персональна автономія суду від органів виконавчої влади та інших суб'єктів публічної влади	Ст. 6 Конвенції; Основні принципи незалежності судових органів ООН	Конституція України (ст. 126); Закон України «Про судоустрій і статус суддів»

3.	Безсторонність суду	Відсутність упередженості судді (суб'єктивний критерій) та наявність достатніх гарантій, що виключають обґрунтовані сумніви у неупередженості (об'єктивний критерій)	Ст. 6 Конвенції; практика ЄСПЛ (Piersack v. Belgium та ін.)	Конституція України (ст. 129); Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 8)
4.	Рівність сторін і змагальність	Забезпечення процесуального балансу між особою та суб'єктом владних повноважень; рівний доступ до доказів і можливість бути почутим	Ст. 6 Конвенції; принцип equality of arms у практиці ЄСПЛ	Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 2, 8)
5.	Розгляд справи упродовж розумного строку	Недопущення надмірної тривалості адміністративного провадження з урахуванням складності справи та значущості спору для заявника	Ст. 6 Конвенції; практика ЄСПЛ (Kudla v. Poland)	Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 2, 193)
6.	Публічність судового розгляду та мотивованість рішень	Відкритість судового розгляду, проголошення судових рішень та обов'язок суду надавати належну мотивацію	Ст. 6 Конвенції; практика ЄСПЛ (Hirvisaari v. Finland)	Конституція України (ст. 129); Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 10)

Джерело: створено автором на основі аналізу практики ЄСПЛ та національного законодавства.

Наведена систематизація свідчить, що елементи права на справедливий суд у адміністративному судочинстві перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодоповнюють один одного. Усі шість елементів права на справедливий суд мають своє відображення в національному законодавстві: Конституція України закріплює право на доступ до суду, незалежність і безсторонність, КАСУ регулює змагальність, розумні строки та публічність. Тобто на рівні нормативного тексту Україна відповідає стандартам ст. 6 Конвенції.

Сучасне адміністративне судочинство стикається з низкою викликів у забезпеченні міжнародних стандартів справедливого суду. Головна проблема – розрив між формальною імплементацією та реальним застосуванням. Незалежність та безсторонність суду закріплені в Конституції, але практика ЄСПЛ проти України містить сотні рішень саме щодо порушення ст. 6 – тобто суди формально незалежні, але реально зазнають впливу.

Перспективи вдосконалення реалізації права на справедливий суд в адміністративному судочинстві України пов'язані передусім не з подальшим копіюванням норм, а з усуненням розриву між їх формальним закріпленням та практичним застосуванням. Для цього необхідно забезпечити реальну інституційну незалежність суддів через вдосконалення механізмів дисциплінарної відповідальності та прозорості кадрових процедур, запровадити дієві процесуальні інструменти протидії затягуванню розгляду справ, а також посилити виконання рішень ЄСПЛ проти України як орієнтиру для уніфікації національної судової практики із конвенційними стандартами.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що міжнародні стандарти справедливого суду становлять систему взаємопов'язаних принципів та норм, що гарантують ефективний судовий захист прав людини. Ці стандарти сформульовані в універсальних (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права) та регіональних (Європейська конвенція з прав людини) міжнародних актах. Їх зміст постійно розвивається та конкретизується через практику міжнародних судових органів, насамперед ЄСПЛ.

Право на справедливий суд є комплексним правом, що включає доступ до суду, право на розгляд справи незалежним і безстороннім судом, публічний розгляд упродовж розумного строку, рівність сторін та змагальність процесу, обґрунтованість судового рішення, ефективність судового

захисту. Кожен із цих елементів має самостійне значення, але тільки в сукупності вони забезпечують справедливість правосуддя.

Міжнародні стандарти справедливого суду не є статичними – вони розвиваються разом із суспільством, відповідаючи на нові виклики. Адміністративне судочинство має бути достатньо гнучким, щоб адаптуватися до змін, зберігаючи при цьому фундаментальні принципи справедливості, незалежності та ефективності.

Забезпечення міжнародних стандартів справедливого суду в адміністративному судочинстві є не лише юридичним обов'язком держав, а й моральним імперативом правової держави. Ефективне адміністративне правосуддя є індикатором демократичності суспільства, рівня захисту прав людини, довіри громадян до влади. Подальший розвиток адміністративного судочинства має відбуватися в напрямку повнішої реалізації міжнародних стандартів з урахуванням національних особливостей та сучасних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Бондаренко А.В. Стандарти права на доступ до суду та справедливого судового розгляду в адміністративному судочинстві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Вип. 15(27), Т. 2, 2023. С. 81-87. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf.
3. Хаустова М.Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. No 2 (89). С. 43–51. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-43-53.pdf.
4. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук.* 2016. № 1 (84). С. 19–29. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-19-29.pdf.
5. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: підруч-ник. К.: Либідь, 2002. 608 с URL: https://studfile.net/preview/2266775.
6. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції: монографія. Київ: Реферат, 2007. 848 с. 5. URL: https://krytyka.com/ua/reviews/sudovyy-zakhyst-prav-lyudyny-praktyka-ievropeyskoho-sudu-z-prav-lyudyny-u-konteksti.
7. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666–672. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/097ebfaa-0db3-44d8-be00-490e16fe91c6/content.
8. Путраймс І.І. Ефективність імплементації міжнародних стандартів прав людини у законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2013. 20 с.
9. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2011. 20 с. URL: https://surl.li/oddwsp.
10. Пастернак В.М. Європейські стандарти адміністративного судочинства. *Право і суспільство.* 2017. № 2. С. 106–112. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/ archive/2017/2_2017/part_1/21.pdf.
11. Наливайко О.І., Братішко Н.А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 2. С. 411-416. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.71.
12. Case of Plakhteev and Plakhteeva v. Ukraine: decision of the European Court of Human Rights (application № 20347/03) (2009, March 12). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471.
13. Case of Menshakova v. Ukraine: decision of the European Court of Human Rights (application № 377/02) (2010, April 8). Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_766.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Будніков А.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:343.352(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.13

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ВІДБУДОВИ

Ведмедєв С.С.,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0000-8181-9752

Ведмедєв С.С. Трансформація принципів взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції в умовах воєнного стану та постконфліктної відбудови.

У статті досліджується трансформація системи принципів взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції під впливом воєнного стану та прогнозованих викликів постконфліктної відбудови в Україні. Проаналізовано сутність «правові принципи», «принципи права», а також «принципи взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції» як системи фундаментальних засад, що визначають характер координації, співробітництва та обміну інформацією між різними суб'єктами публічної влади з метою підвищення ефективності антикорупційної діяльності.

Обґрунтовано, що воєнний стан створює об'єктивну необхідність балансування між потребою в оперативності антикорупційних механізмів та збереженням ключових демократичних принципів. Доведено допустимість обмеження принципу гласності з міркувань національної безпеки за умови збереження прозорості розслідувань, не пов'язаних з оборонною сферою. Аргументовано неприпустимість істотного обмеження незалежності антикорупційних органів навіть в умовах воєнного стану, оскільки саме в кризові періоди корупційні ризики значно зростають. Обґрунтовано доцільність інтенсифікації інформаційного обміну між державними органами за умови посилення механізмів захисту конфіденційної інформації.

Визначено ключові тенденції еволюції принципів взаємодії в постконфліктний період: відновлення та якісне посилення принципу публічності як передумови залучення міжнародної фінансової допомоги; консолідація автономності антикорупційних інституцій через запровадження додаткових механізмів захисту від політичного впливу; інтенсифікація транснаціональної співпраці у виявленні та репатріації корупційних активів; створення спеціалізованих координаційних платформ для антикорупційної діяльності у сфері відбудови; впровадження консолідованої звітності про результати міжвідомчої взаємодії. На основі аналізу міжнародного досвіду постконфліктних країн (Боснія і Герцеговина, Косово, Ірак) продемонстровано критичне значення збереження інституційної спроможності та незалежності антикорупційних механізмів для забезпечення легітимності державної влади та ефективного використання міжнародних ресурсів відбудови.

Ключові слова: принципи взаємодії, органи публічної влади, запобігання корупції, протидія корупції, воєнний стан, постконфліктна відбудова, незалежність антикорупційних органів, гласність, міжнародна координація.

Vedmediev S.S. The Transformation of principles of interaction among public authorities in the field of prevention and counteraction of corruption under martial law and post-conflict reconstruction.

This article examines the transformation of the system of principles governing the interaction of public authorities in the sphere of preventing and combating corruption, as influenced by martial law and the anticipated challenges of post-conflict reconstruction in Ukraine. It analyzes the essence of such concepts as "legal principles," "principles of law," and "principles of interaction among public authorities in the field of prevention and counteraction of corruption," understood as a set of fundamental foundations that determine the nature, coordination, cooperation, and information exchange among various public authority actors with a view to enhancing the effectiveness of anti-corruption efforts.

It is argued that martial law creates an objective need to balance the demand for greater operational efficiency in anti-corruption mechanisms with the preservation of core democratic principles. The permissibility of restricting the principle of openness (glasnost/transparency) on grounds of national security is substantiated, if transparency is maintained in investigations unrelated to the defense

sector. At the same time, any substantial restriction on the independence of anti-corruption bodies is deemed unacceptable even under martial law, since corruption risks increase significantly during crisis periods. The expediency of intensifying information exchange among state bodies is justified, subject to strengthened mechanisms for protecting confidential information.

Key trends in the evolution of these interaction principles during the post-conflict period are identified: the restoration and qualitative strengthening of the principle of publicity as a prerequisite for attracting international financial assistance; the consolidation of the autonomy of anti-corruption institutions through the introduction of additional safeguards against political interference; the intensification of transnational cooperation in detecting and repatriating corrupt assets; the establishment of specialized coordination platforms for anti-corruption activities in the reconstruction sphere; and the implementation of consolidated reporting on the outcomes of inter-agency cooperation. Drawing on the international experience of post-conflict countries (Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Iraq), the article demonstrates the critical importance of preserving the institutional capacity and independence of anti-corruption mechanisms for ensuring the legitimacy of state authority and the effective utilization of international reconstruction resources.

Key words: principles of interaction, public authorities, corruption prevention, corruption counteraction, martial law, post-conflict reconstruction, independence of anti-corruption bodies, openness/transparency, international coordination.

Постановка проблеми. Введення воєнного стану в Україні спричинило необхідність перегляду усталених підходів до функціонування антикорупційних механізмів та взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції. Надзвичайні обставини створюють об'єктивні передумови для посилення координації між державними інституціями, водночас породжуючи ризики надмірного обмеження фундаментальних демократичних принципів. Постконфліктний період відбудови прогнозовано характеризуватиметься масштабними капіталовкладеннями та міжнародною фінансовою підтримкою, що актуалізує питання адаптації принципів міжвідомчої взаємодії до нових викликів та можливостей.

Стан опрацювання. Теоретико-методологічні аспекти принципів права досліджували А. Колодій, В. Котюк, А. Бабенко, О. Борисова, І. Шаповалова. Проблематику функціонування антикорупційних механізмів в умовах воєнного стану та постконфліктної відбудови аналізували С. Роджер, експерти Transparency International. Водночас динаміка трансформації принципів взаємодії органів публічної влади у антикорупційній сфері в контексті українських реалій воєнного часу та прогнозованої постконфліктної реконструкції потребує комплексного наукового осмислення.

Метою даної статті є аналіз трансформації принципів взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції в умовах воєнного стану та визначення перспектив їх еволюції в постконфліктний період відбудови України.

Виклад основного матеріалу. З позиції теорії пізнання А. Колодій підкреслює, що категорія «принцип» нерозривно пов'язана з поняттями «закономірність» і «сутність». Завдяки цій близькості правові принципи виражають ключові закономірності еволюції суспільства (загальносоціальний рівень) та розвитку права (юридичний рівень), а також відображають сутнісний зміст права як такого. До того ж етимологічно «принцип» (від лат. principium) – це базові, найзагальніші засади, вихідні начала, правила чи орієнтири, які розкривають природу явища, його соціальну сутність, спрямованість і найхарактерніші риси [1, с. 42-43].

В. Котюк вказує, що в теорії права розрізняють два поняття: «принципи права» та «правові принципи». Їхня основна відмінність полягає у тому, що правові принципи, як правило, з'являються значно раніше, ніж формується система права та законодавство. Ті правові принципи, які згодом отримують закріплення в системі права й у законодавчих актах, перетворюються на принципи права [2, с. 30].

За А. Бабенко, О. Борисовою, І. Шаповаловою саме принципи права є одним з найефективніших рушійних механізмів еволюційного розвитку правової системи в цілому. Проте сам процес еволюції права має свої об'єктивні внутрішні закономірності, і саме вони задають певний вектор та рамки для всіх новацій у правовій сфері [3, с. 5].

Стосовно сутності поняття «принципи взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції», то ними, на нашу думку, є система фундаментальних, загальнообов'язкових засад, які визначають характер, спрямованість, форми та межі координації, співробітництва та обміну інформацією між різними суб'єктами публічної влади (органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, спеціалізованими антикорупційними органами тощо) з метою підвищення ефективності антикорупційної діяльності як єдиної системної функції держави.

Не зважаючи на те, що принципи – це стала категорія, що має бути фундаментальною та непохитною, все ж введення воєнного стану в Україні спричинило суттєві зміни в реалізації низки прин-

ципів права, зокрема тих, що стосуються антикорупційної діяльності в цілому та взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції зокрема. Згідно зі статтею 64 Конституції України, у період дії воєнного стану допускається запровадження певних тимчасових обмежень конституційних прав і свобод громадян (з обов'язковим зазначенням терміну їхньої дії). Водночас стаття 106 Конституції наділяє Президента України правом видавати укази та розпорядження на основі і на виконання Конституції та законів, які є обов'язковими для виконання на всій території країни [4].

Ці конституційні норми зумовлюють двоїстий ефект для сфери запобігання та протидії корупції. Так, з одного боку, надзвичайні обставини об'єктивно вимагають посилення координації між органами влади, прискореного обміну інформацією, спрощення бюрократичних процедур і оперативнішого реагування. Це особливо критично для ефективної боротьби з корупційними ризиками в оборонному секторі, закупівлях для Збройних Сил України, розподілі гуманітарної допомоги та інших пріоритетних напрямах, де зволікання може мати катастрофічні наслідки. Водночас з іншого боку, виникає реальна небезпека надмірного звуження фундаментальних принципів, таких як законність, прозорість (гласність) та незалежність антикорупційних органів. Такі обмеження можуть виправдовуватися посиланням на необхідність захисту національної безпеки, але разом із тим створюють потенціал для зловживань, зменшення громадського контролю та послаблення антикорупційних механізмів. Таким чином, воєнний стан змушує балансувати між потребою в максимальній оперативності та збереженням ключових демократичних і правових засад, щоб уникнути перетворення тимчасових винятків на системну загрозу верховенству права.

Наприклад, обмеження принципу гласності у воєнний час є найбільш очевидним та виправданим. Згідно зі ст. 34 Конституції України існує можливість обмеження права на інформацію з міркувань національної безпеки. На практиці це означає, що антикорупційні органи можуть не розголошувати перед громадськістю дані про розслідування, пов'язані з оборонною сферою, закупівлями для потреб Збройних Сил України, переміщенням військових підрозділів тощо [4]. Проте навіть за таких умов громадськість продовжує мати доступ до гучних антикорупційних справ, затримань та публічних повідомлень, що свідчить про наявність певного рівня відкритості, хоч і обмеженого, навіть у період воєнного стану.

При цьому обмеження гласності не повинні поширюватися на інформацію, яка не має прямого зв'язку з національною безпекою. Наприклад, розслідування корупції в сфері соціальних послуг або місцевого самоврядування, навіть у воєнний час, мають залишатися прозорими для громадськості.

Ще більш проблематичним є обмеження принципу незалежності антикорупційних органів в умовах воєнного стану. З одного боку, існує думка, що в надзвичайних обставинах необхідна більш жорстка централізація управління [5, с. 76], зокрема в правоохоронній сфері, що може передбачати посилення координаційних повноважень окремих органів над іншими. З іншого боку, як наголошують експерти Transparency International, саме в період кризових ситуацій, у тому числі збройних конфліктів, ризики корупції значно зростають, що вимагає не послаблення, а, навпаки, посилення незалежності антикорупційних інституцій [6, с. 13].

Ми переконані, що запровадження воєнного стану не повинно становити підстави для значного обмеження автономності спеціалізованих антикорупційних інституцій, адже це суперечить їхньому фундаментальному призначенню – гарантувати об'єктивне та ефективне провадження у справах про корупційні діяння. Водночас виправданим видається налагодження тіснішого співробітництва між антикорупційними установами, військовими відомствами та органами безпеки з питань, які мають пряме відношення до захисту державного суверенітету. Основоположним мірилом прийнятності такого співробітництва має залишатися збереження повної процесуальної автономії антикорупційних структур при ухваленні рішень у конкретних кримінальних провадженнях.

Інтенсифікація інформаційного обміну між державними органами в період збройного конфлікту видається обґрунтованою потребою швидкого реагування на корупційні прояви у стратегічно важливих галузях. Спрощення процедур передачі відомостей, створення інтегрованих інформаційних систем, надання антикорупційним органам ширшого доступу до баз даних силових структур здатне істотно підвищити результативність виявлення корупційних механізмів. Проте ми вважаємо, що розширення інформаційної взаємодії має обов'язково доповнюватися посиленням системи захисту конфіденційної інформації, оскільки збільшення кількості осіб, які мають доступ до таких даних, створює додаткові ризики їх неправомірного розголошення, що становить особливу небезпеку під час воєнних дій. Так, наприклад, еволюція координаційних механізмів у період воєнного стану може включати формування спеціалізованих платформ для протидії корупційним явищам у сфері оборони та військового забезпечення.

Водночас завершення воєнного стану та початок постконфліктної реконструкції поставлять нові завдання та створять нові можливості для функціонування системи взаємодії органів публічної

влади у сфері запобігання та протидії корупції. Ми прогнозуємо, що період після завершення активних бойових дій характеризуватиметься декількома важливими трендами, які матимуть вплив на принципи міжвідомчої взаємодії.

Передусім, відновлення та укріплення принципу публічності діяльності стане критично важливим для побудови суспільної довіри до процесів національної відбудови. Великомасштабні капіталовкладення у відновлення інфраструктурних об'єктів, житла та соціальних закладів породжуватимуть серйозні корупційні ризики, а відкритість антикорупційних інституцій стане визначальним фактором для залучення зовнішньої фінансової допомоги. Згідно з аналітичним дослідженням Transparency International «Rebuilding Integrity: Preventing Corruption in Ukraine's Recovery», міжнародні партнери-донори ставлять умовою надання підтримки функціонування дієвих антикорупційних механізмів, насамперед транспарентної роботи спеціалізованих антикорупційних органів [7, с. 34].

Крім того, українське громадянське суспільство, яке набуло значної сили протягом періоду тривалого збройного конфлікту, безперечно, наполягатиме на повній транспарентності реконструкційних процесів та гарантованому притягненні до відповідальності винних у корупційних діяннях. Це створить підґрунтя не просто для повернення принципу публічності до передвоєнних стандартів, а й для його якісного вдосконалення шляхом впровадження інноваційних форм суспільного нагляду, оприлюднення інформації про функціонування антикорупційних структур та їхню міжвідомчу співпрацю, публічної демонстрації досягнень координованих антикорупційних заходів тощо.

Наступним важливим аспектом стане консолідація автономності спеціалізованих антикорупційних інституцій як неодмінної передумови формування суспільної довіри до відбудовних ініціатив. Постконфліктна фаза типово супроводжується конкуренцією за доступ до ресурсів реконструкції, що породжує потужні мотиви для політичного впливу на роботу антикорупційних установ. Практика інших держав (Боснія і Герцеговина, Косово, Ірак) демонструє, що брак самостійних антикорупційних механізмів у постконфліктний період спричиняє широкомасштабне привласнення відбудовних фондів та знищує легітимність державної влади [8].

Додатково, вагома частка корупційних надходжень, ймовірно, опиниться в іноземних юрисдикціях, що обумовить необхідність активної співпраці у виявленні та репатріації таких активів. Існуючі інструменти міжнародної юридичної допомоги, які нині функціонують із низькою результативністю та значними часовими витратами, потребують кардинального реформування [9]. Це може включати розробку спеціальних двосторонніх домовленостей про пришвидшену правову підтримку в провадженнях, пов'язаних із корупційними діяннями у контексті національної реконструкції.

Значущим аспектом стане еволюція координаційних механізмів у постконфліктну добу, що передбачатиме формування спеціалізованих платформ координації антикорупційних зусиль саме в реконструкційній галузі. Це може охоплювати створення спеціального координаційного центру з делегатами від різних антикорупційних структур, який би відстежував корупційні загрози у відбудовних ініціативах, організовував скоординовані розслідування та забезпечував циркуляцію інформації. Міжнародна практика свідчить, що впровадження таких спеціалізованих координаційних структур становить ефективний механізм боротьби з корупцією в постконфліктних умовах [10, с. 22].

І на сам кінець важливим аспектом стане й зміцнення принципу колективної відповідальності через розробку спільних критеріїв результативності антикорупційної роботи у відбудовній сфері. Якщо наразі кожна інституція презентує індивідуальні звіти про свою діяльність, то в постконфліктний період доцільно впровадити консолідовану звітність про досягнення міжвідомчої взаємодії, що дозволить проаналізувати ефективність координації та ідентифікувати вразливі елементи системи.

Висновки. Підсумовуючи, хотіли б зауважити, система принципів взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції є динамічною категорією, що адаптується до трансформацій соціально-політичного контексту. Якщо в передвоєнний період ключовою проблемою була низька результативність міжвідомчої співпраці через інституційні та нормативні недоліки, то воєнний стан породив нову дилему балансування між оперативністю антикорупційних механізмів та збереженням конституційних засад демократичності і верховенства права. Постконфліктна фаза відбудови прогнозовано характеризуватиметься одночасним посиленням як принципів, орієнтованих на ефективність координації (інформаційний обмін, спеціалізовані координаційні платформи, транснаціональна співпраця), так і принципів, що гарантують демократичність системи (публічність, автономність антикорупційних інституцій, колективна відповідальність).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
2. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.

3. Бабенко А.М., Борисова О.О., Шаповалова І.О. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3 (44). С. 3–7. DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2022.1.
4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2025 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Лоїк В.Б. Підготовка органів управління до дій в надзвичайних ситуаціях : навч. посіб. / В.Б. Лоїк, О.Д. Синельніков, Р.С. Яковчук, О.В. Лазаренко. Львів: Львів. держ. ун-т безпеки життєдіяльності, 2020. 374 с.
6. Transparency International. Defence and Security Programme. Corruption Risks in Defence Institutions during Armed Conflict. London: Transparency International UK, 2022. 48 p.
7. Transparency International. Rebuilding Integrity: Preventing Corruption in Ukraine's Recovery. Berlin: Transparency International, 2023. 67 p.
8. Fighting corruption in post-conflict and recovery situations : report. United Nations Development Programme (UNDP). New York: UNDP, 2008. 48 p. URL: http://content-ext.undp.org/aplaws_publications/2594849/Fighting%20corruption%20in%20post-conflict%20and%20recovery%20situations.pdf (date of access: 10.02.2026).
9. Сміт Р. Міжнародні стандарти надання правової допомоги: порівняльний аналіз. *Юридична газета*. 2016. № 12 (510). 23 березня. URL: https://yur-gazeta.com/publications/ practice/inshe/-mizhnarodni-standarti-nadannya-pravovoyi-dopomogi-porivnyalniy-analiz.html (дата звернення: 10.02.2026).
10. Transparency International. Controlling Corruption in Post-Conflict Countries. Berlin: Transparency International, 2005. 72 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Ведмедєв С.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.351
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.14

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Гарбінська-Руденко А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-0971-1234

Глух М.В.,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри фінансового та податкового
права Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-6107-5415

Новицька Н.Б.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-4753-7625

Гарбінська-Руденко А.В., Глух М.В., Новицька Н.Б. Правові засади фінансування політичних партій в Україні: проблемні аспекти.

У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану правового регулювання фінансування політичних партій в Україні з урахуванням законодавчих змін, інституційних особливостей та практики їх застосування. Встановлено, що українська модель фінансування політичних партій характеризується поєднанням державного та приватного фінансування, що, з одного боку, сприяє забезпеченню політичного плюралізму та рівності можливостей суб'єктів виборчого процесу, а з іншого – створює ризики непрозорого впливу окремих донорів на політичні рішення.

Обґрунтовано, що, незважаючи на формальну визначеність законодавчих приписів, ефективність їх реалізації значною мірою залежить від дієвості механізмів контролю, зокрема електронного моніторингу та фінансової звітності. Визначено, що суттєвий вплив на структуру та обсяги фінансування має виборчий цикл, у межах якого значно зростають фінансові потоки, що, своєю чергою, ускладнює контроль за їх використанням.

З'ясовано, що ключову роль у здійсненні державного контролю відіграють спеціалізовані органи, зокрема Національне агентство з питань запобігання корупції та Центральна виборча комісія, ефективність діяльності яких залежить від рівня технічного забезпечення, кадрового потенціалу та міжвідомчої координації. Водночас встановлено наявність низки системних проблем, серед яких: обмежена інституційна спроможність контролюючих органів, фрагментарність електронних систем моніторингу, відсутність уніфікованих стандартів звітності, а також недостатній рівень контролю за витратами під час виборчих кампаній. Окремо акцентовано увагу на проблемі гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері фінансового моніторингу, що є важливою передумовою підвищення прозорості політичних фінансів та інтеграції України до європейського правового простору.

Узагальнено, що подальше вдосконалення правового регулювання фінансування політичних партій потребує комплексного підходу, який включає розвиток електронних систем контролю, підвищення інституційної спроможності органів нагляду, деталізацію правил приватного фінансування та імплементацію міжнародних стандартів.

Ключові слова: політичні партії, фінансування політичних партій, фінансова прозорість, підзвітність, державне фінансування, електронне звітування, фінансовий моніторинг.

Harbinska-Rudenko A.V., Glukh M.V., Novytska N.B. Legal framework for the financing of political parties in Ukraine: problematic aspects.

The article provides a comprehensive analysis of the current state of legal regulation of political party financing in Ukraine, taking into account recent legislative changes, institutional features, and the practice of their implementation. It has been established that the Ukrainian model of political party

financing is characterized by a combination of public and private funding which, on the one hand, contributes to ensuring political pluralism and equal opportunities for participants in the electoral process, and on the other hand, creates risks of non-transparent influence of individual donors on political decision-making.

It is substantiated that, despite the formal clarity of legislative provisions, the effectiveness of their implementation largely depends on the efficiency of control mechanisms, in particular electronic monitoring and financial reporting. It is determined that the electoral cycle has a significant impact on the structure and volume of financing, within which financial flows increase substantially, thereby complicating control over their use.

It is found that a key role in exercising state control is played by specialized bodies, in particular the National Agency on Corruption Prevention and the Central Election Commission, whose effectiveness depends on the level of technical support, human resources capacity, and interagency coordination. At the same time, a number of systemic problems have been identified, including limited institutional capacity of supervisory authorities, fragmentation of electronic monitoring systems, lack of unified reporting standards, and an insufficient level of control over expenditures during electoral campaigns. Particular attention is paid to the issue of harmonization of national legislation with international standards in the field of financial monitoring, which is an important prerequisite for enhancing transparency in political finance and for Ukraine's integration into the European legal space.

It is concluded that further improvement of the legal regulation of political party financing requires a comprehensive approach, including the development of electronic control systems, strengthening the institutional capacity of supervisory bodies, detailed regulation of private financing rules, and the implementation of international standards.

Key words: political parties, political party financing, financial transparency, accountability, public funding, electronic reporting, financial monitoring.

Постановка проблеми. Україна обрала курс на посилення демократичних інститутів та прозорості політичної системи, що юридично закріплено Конституцією України та Законом України «Про політичні партії в Україні»[1]. У цьому контексті забезпечення прозорого та законного фінансування політичних партій є не вибірковим заходом, а обов'язковою умовою зміцнення політичної стабільності, протидії корупційним ризикам та гарантування рівних умов для участі політичних сил у виборчих процесах. Правове регулювання джерел, обсягів та механізмів фінансування партій створює правові підстави для контролю за політичними витратами, запобігання використанню непрозорих фінансових потоків, а також формує основу для ефективного державного нагляду та аудиту політичних фінансів [2].

Незважаючи на наявність законодавчої бази, практика фінансування політичних партій демонструє ряд системних проблем. По-перше, існує правова невизначеність у регулюванні джерел фінансування, особливо приватних внесків від громадян і юридичних осіб [3, с. 89], що створює ризики непрозорих або прихованих фінансових потоків. По-друге, недосконалі механізми контролю та аудиту фінансової діяльності партій ускладнюють своєчасне виявлення порушень, що негативно впливає на рівень довіри суспільства до політичних інститутів [4, с. 98]. По-третє, існує проблема гармонізації національних норм з міжнародними стандартами фінансового моніторингу, які визначають правила ідентифікації донорів, прозорого обліку пожертв та запобігання відмиванню коштів через політичні структури. Вітчизняне законодавство лише частково відповідає цим стандартам, що ускладнює інтеграцію української політичної системи до європейських практик прозорості та підзвітності фінансів політичних партій [4, с. 100].

Окрему проблему становить неузгодженість державного та приватного фінансування партій, що створює дисбаланс між різними політичними силами та підвищує ризик використання фінансових ресурсів у корупційних цілях. Крім того, недостатньо розроблені правові механізми контролю за витратами партій під час виборчих кампаній, що створює можливості для непрозорого використання коштів виборців.

Саме тому, очевидним є необхідність розробки ефективних фінансово-правових та інформаційних механізмів контролю за фінансуванням політичних партій, які б поєднували вимоги прозорості, підзвітності, запобігання фінансовим зловживанням та відповідність міжнародним стандартам.

Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану та правових засад фінансування політичних партій в Україні, визначення проблем правового регулювання такого фінансування, а також виявлення напрямів вдосконалення механізмів контролю та прозорості фінансування політичних партій.

Стан опрацювання проблематики. Науковий інтерес до проблематики фінансування політичних партій в Україні останніми роками суттєво зріс у зв'язку з посиленням вимог до прозорості

політичної діяльності та необхідністю гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами, зокрема рекомендаціями Financial Action Task Force [8] та нормами права ЄС. Значний внесок у розробку теоретико-правових засад фінансування політичних партій зробили вітчизняні науковці Д. Рудень, О. Шарандін, які досліджували джерела фінансування, механізми державного та добровільного фінансування, правовий статус політичних партій та контроль за їхньою діяльністю [3; 4]. Питання регулювання витрат політичних партій, аудиту фінансової звітності та державного контролю висвітлювалися у працях В.В. Джуган та О. Коцюруби [7; 10].

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про ефективність комплексного регулювання фінансування політичних партій через поєднання державного та приватного контролю, обмеження внесків, прозорі процедури аудиту та публічне розкриття фінансової інформації. Особливо важливим є впровадження ризик-орієнтованого підходу та стандартів фінансового моніторингу, які дозволяють запобігати непрозорим або незаконним фінансовим потокам у політичній сфері [8].

Водночас, незважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій та законодавчих актів, проблема ефективного правового регулювання фінансування політичних партій в Україні залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, недостатньо опрацьованими залишаються питання комплексної імплементації міжнародних стандартів фінансового моніторингу у сферу політичних фінансів, ефективного контролю за витратами політичних сил, а також поєднання державного фінансування з добровільними внесками громадян та юридичних осіб. Це зумовлює необхідність подальших наукових досліджень та розробки рекомендацій щодо вдосконалення національної системи фінансування політичних партій у контексті демократизації та інтеграції України до європейських політичних практик.

Виклад основного матеріалу. В Україні фінансування політичних партій має низку специфічних особливостей, які обумовлені історичними, політичними та економічними чинниками. По-перше, поєднання державного та приватного фінансування політичних партій є ключовою рисою української моделі. Державне фінансування здійснюється пропорційно результатам участі партій у виборах, що покликано забезпечити рівні умови для політичних сил і зменшити залежність від великих донорів. Разом із тим, приватні внески залишаються значущим джерелом ресурсів, що створює потенційні ризики непрозорого фінансування та впливу окремих донорів на політичні рішення [3, с. 90].

По-друге, українська система передбачає жорсткі обмеження на розмір внесків фізичних та юридичних осіб, що відрізняє її від деяких зарубіжних моделей. Законодавчо встановлено максимальні межі внесків, а також заборону на отримання коштів від державних підприємств або іноземних юридичних осіб. Водночас дослідники відзначають, що на практиці контроль за дотриманням цих обмежень потребує додаткових механізмів моніторингу та електронного звітування [5, с. 45].

По-третє, Україна активно впроваджує електронну звітність та відкриті реєстри фінансування партій, що дозволяє громадськості та контролюючим органам відстежувати фінансові потоки. Як зазначає М. Сізокрилов, такі системи підвищують прозорість і мінімізують ризики непрозорого використання коштів, хоча поки що не охоплюють усіх аспектів партійного фінансування, зокрема витрати на внутрішньопартійну діяльність і передвиборчу рекламу [6, с. 139].

Особливою рисою української практики є значний вплив виборчого циклу на структуру фінансування. У періоди передвиборчих кампаній обсяги фінансових ресурсів суттєво зростають, що створює додаткове навантаження на контрольні органи та підвищує ризики порушень . Науковці зазначають, що це вимагає не тільки законодавчого регулювання, а й посилення інституційної спроможності органів аудиту та електронного моніторингу [5, с. 46].

Ще однією особливістю є поєднання централізованого та децентралізованого фінансування, коли частина ресурсів надається на рівні центрального керівництва партій, а інша – на рівні регіональних осередків. Таке розподілення ускладнює контроль за повним обігом коштів, створюючи потенційні прогалини у фінансовій прозорості [6, с. 140].

Нарешті, важливим елементом є державний контроль та аудиторська перевірка фінансових звітів партій, який здійснює Національне агентство з питань запобігання корупції. Як зазначають І. Литвиненко та І. Рижук, ефективність цього контролю залежить не лише від законодавчих норм, а й від технічного оснащення органу, рівня підготовки кадрів та інтеграції електронних систем [5, с. 46].

Таким чином, українська модель фінансування політичних партій поєднує державне фінансування, приватні внески, жорсткі обмеження та елементи електронного контролю, що створює як переваги у прозорості та рівності партій, так і певні проблеми у практичному застосуванні норм, які потребують подальшого вдосконалення.

У 2021–2023 роках українське законодавство зазнало низки змін, спрямованих на підвищення прозорості та підзвітності фінансування політичних партій. Зокрема, були внесені зміни до Закону

України «Про політичні партії в Україні», які посилили вимоги до фінансової звітності та встановили нові обмеження щодо внесків від фізичних та юридичних осіб [1].

Д. Рудень зазначає, що основні зміни законодавства стосуються, зокрема, обмежень на приватні внески, ведення обліку витрат партій та посилення державного контролю [3, с. 90]. При цьому експерти звертають увагу на те, що на практиці ефективність контролю залежить не лише від нормативної бази, а й від інституційної спроможності органів нагляду, таких як Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) та Центральна виборча комісія (далі – ЦВК), що здійснюють аудит партійних фінансів.

Важливою зміною стало запровадження електронного звітування політичних партій, що дозволяє здійснювати моніторинг фінансових потоків у режимі реального часу та підвищує прозорість діяльності партій [7, с. 56]. Цифровізація фінансової звітності сприяє зменшенню ризиків непрозорих операцій та підвищує довіру громадськості до політичних інститутів [9, с. 25].

1 липня 2025 року було запущено модернізовану версію Єдиного державного реєстру звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру – POLITDATA 2.0. [2]. За даними НАЗК, «у 2025 році прозвітували про свою діяльність понад 260 політичних партій. НАЗК перевірило 100% поданих звітів, а саме 1 170 звітів центральних осередків політичних партій» [2].

Разом із тим, значна частина проблем залишається не вирішеними. По-перше, неузгодженість між державним і приватним фінансуванням створює дисбаланс у можливостях політичних сил і підвищує ризик використання фінансових ресурсів у політичних цілях [3, с. 91]. По-друге, існує прогалина у правовому регулюванні контролю за витратами партій під час виборчих кампаній, що дозволяє обходити встановлені обмеження [3, с. 91].

Окремо слід виділити проблему гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами щодо запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. На думку науковців, часткова відповідність українського законодавства цим стандартам ускладнює інтеграцію національної політичної системи до європейських практик прозорості та підзвітності [5, с. 47].

Водночас наявні законодавчі зміни створюють передумови для підвищення ефективності контролю та прозорості політичних фінансів, зокрема через введення електронного моніторингу, стандартизованих форм звітності та системи державного фінансування, що враховує результати участі партій у виборах. Як зазначають І. Литвиненко та І. Рижук, «без комплексного підходу, який поєднує законодавчі зміни, цифровізацію та ефективний державний контроль, ризики непрозорого фінансування політичних партій залишаються високими» [5, с. 48].

Слабка координація між контролюючими органами, обмежені ресурси для проведення аудитів та нестача кваліфікованих фахівців створюють значні ризики непрозорого використання коштів політичних партій. На думку І. Литвиненко та І. Рижук, ці проблеми особливо загострюються під час виборчих кампаній, коли обсяги фінансування різко зростають і контроль ускладнюється [5, с. 49].

Значну роль у підвищенні прозорості політичного фінансування відіграють електронні системи звітності та автоматизований аудит. Впровадження електронного моніторингу дозволяє відстежувати джерела надходжень, перевіряти відповідність витрат встановленим лімітам та забезпечувати публічний доступ до фінансової звітності партій. О. Шарандін підкреслює, що ефективне поєднання законодавчих норм та інформаційних технологій створює передумови для зниження корупційних ризиків у політичній сфері та підвищення довіри суспільства до партій [4, с. 101].

Незважаючи на позитивні зміни, залишається низка структурних та організаційних проблем у забезпеченні прозорості фінансування політичних партій, серед яких варто виокремити:

- обмежену спроможність контролюючих органів до моніторингу такого фінансування у режимі реального часу;
- відсутність єдиного стандарту електронного звітування для всіх політичних партій;
- нестачу кваліфікованих експертів з фінансового моніторингу політичних структур.

Як влучно зазначають Т. Кізима, О. Газилишин, до проблем, пов'язаних із функціонуванням політичних фінансів в Україні, варто також відносити: «відсутність ефективного механізму детального моніторингу фактичних видатків політичних сил на виборчу кампанію (зокрема, і їх фінансування третіми особами); певною мірою формальний («технічний») характер аналізу фінансових звітів політичних партій; відсутність ефективних санкцій, здатних запобігати порушенню правил фінансування виборчих кампаній; проблема «дочасної» (прихованої) передвиборної агітації; необмеженість витрат (окрім граничного розміру виборчого фонду) власних коштів політичних сил на виборчу кампанію тощо» [9, с. 30].

Висновки. Отже, сучасний стан правового регулювання фінансування політичних партій в Україні свідчить про суттєвий прогрес у законодавчому забезпеченні прозорості, проте зберіга-

ються значні проблеми інституційного та практичного характеру. Це обґрунтовує необхідність подальшого наукового дослідження механізмів фінансування політичних партій, зокрема у контексті імплементації міжнародних стандартів фінансового моніторингу та підвищення ефективності контролю за витратами політичних сил. Українська практика поєднує державне фінансування пропорційно результатам виборів, обмеження на приватні внески та електронну звітність, що підвищує прозорість і створює рівні умови для політичних сил.

Водночас існують системні прогалини: обмежена координація контролюючих органів, низький рівень інтеграції електронних реєстрів із банківськими та державними платформами, фрагментарність контролю на регіональному рівні та нестача кваліфікованих фахівців.

Основні проблеми, що потребують вирішення для забезпечення прозорості фінансування політичних партій варто узагальнити до таких як: недостатня прозорість приватних внесків та можливість обходу встановлених лімітів; слабка координація і обмежені ресурси контролюючих органів, особливо під час виборчих кампаній; фрагментарність електронних систем моніторингу та відсутність єдиного стандарту звітності; часткова невідповідність національного законодавства міжнародним стандартами фінансового моніторингу. Для вирішення вказаних проблемних аспектів варто було б звернути увагу на удосконалення законодавства шляхом деталізації правил приватного фінансування та обов'язкових звітних процедур для політичних партій; розширення та інтеграція електронних систем контролю із державними реєстрами та банківськими платформами для моніторингу фінансових потоків у режимі реального часу; підвищення інституційної спроможності органів контролю за фінансуванням політичних партій через навчання фахівців, залучення сучасних технологій та створення єдиних процедур аудиту. Окремо варто зазначити про важливість процедур імплементація міжнародних стандартів фінансового моніторингу, що сприятиме зниженню корупційних ризиків та підвищенню прозорості політичного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про політичні партії в Україні. Закон України від 05.04.2001 №23-65-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text.
2. Результати роботи НАЗК за 2025 рік: державний контроль у сфері фінансування політичних партій URL: https://surl.li/tcwfzi.
3. Рудень Д.М. Політико-правові засади державного фінансування політичних партій в україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* Випуск 4 (44). 2019. С. 89-94 URL: https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/199693/199892.
4. Шарандін О.О. Особливості нормативно-правового забезпечення фінансово-правового статусу політичних партій в Україні. *Ірпінський юридичний часопис*. № 1(18). 2025. С. 98–108. URL: https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/324/334.
5. Литвиненко І.Л., Рижук І.В. Правові засади впливу політичних партій на функціонування державного механізму. *Київський часопис права*. №3. 2022. С. 44–50. URL: https://surl.li/acncnf.
6. Сізокрилов М.В. Правовий статус політичних партій. *Правова держава*. №41. 2021. С. 138-144. URL: https://pd.onu.edu.ua/article/view/225619/226599.
7. Джуган В.В. Поняття та види фінансування політичних партій. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 63. 2021. С. 56-60 URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/12.pdf.
8. Financial Action Task Force (FATF). Recommendations for Political Financing Transparency. URL: https://surl.li/ipyktn.
9. Кізима Т., Газилишин О. Фінанси політичних партій в умовах повномасштабної війни: прагматико-аналітичний аспект. *Світ фінансів*. №3 (84). 2025. С. 24-39. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1836/1842.
10. Коцюруба О. Досвід реформування правил партійного фінансування в Україні: головні досягнення і відкладені зобов'язання. *Український часопис конституційного права*. №3. 2023. С. 29-35. URL: https://surl.li/damahd.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Гарбінська-Руденко А.В., Глух М.В., Новицька Н.Б., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 351.745.5
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.15

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Григорчук О.Ю.,
здобувач кафедри адміністративного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0009-2437-8693

Григорчук О.Ю. Кадрове забезпечення органів Національної поліції в мовах воєнного стану.

У статті здійснено аналіз особливостей кадрового забезпечення органів Національної поліції України в умовах воєнного стану. Досліджено нормативно-правові засади функціонування поліції в особливому правовому режимі, зокрема положення Конституції України, законодавства про правовий режим воєнного стану та інших нормативних актів, що регламентують діяльність правоохоронних органів у період збройної агресії. Встановлено, що воєнний стан як особливий правовий режим передбачає розширення повноважень органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій та правоохоронних органів з метою забезпечення оборони держави, відсічі збройній агресії, підтримання публічної безпеки і правопорядку.

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану суттєво зростає роль Національної поліції як одного з ключових суб'єктів сектору безпеки і оборони держави, що зумовлює підвищені вимоги до кадрового потенціалу, професійної підготовки та організаційної спроможності поліцейських підрозділів. Проаналізовано особливості організації служби поліцейських у посиленому режимі, виконання завдань із забезпечення публічної безпеки, реагування на воєнні загрози, охорони стратегічних об'єктів та взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. Значну увагу приділено питанням професійної, тактичної, фізичної та психологічної підготовки особового складу.

Розглянуто особливості формування та реалізації кадрової політики Національної поліції України в умовах війни, визначено її ключові характеристики, зокрема стратегічність, комплексність, професіоналізм, спеціалізацію кадрів та безперервність кадрового розвитку. Обґрунтовано необхідність удосконалення системи службової підготовки поліцейських, механізмів професійного розвитку кадрів, розвитку матеріально-технічної бази підрозділів поліції та посилення психологічної підтримки особового складу.

Зроблено висновок, що ефективне кадрове забезпечення органів Національної поліції в умовах воєнного стану є важливою передумовою забезпечення публічної безпеки, підтримання правопорядку та протидії кримінальним правопорушенням у складних безпекових умовах.

Ключові слова: кадрове забезпечення, кадрова політика, персонал, Національна поліція України, воєнний стан, правоохоронна діяльність, службова підготовка, професійна підготовка поліцейських, публічна безпека, сектор безпеки і оборони.

Grigorchuk O.Y. Staffing of the National police bodies under martial law.

The article analyzes the peculiarities of staffing the bodies of the National Police of Ukraine under martial law. The regulatory and legal framework for the functioning of the police under a special legal regime is examined, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, legislation on the legal regime of martial law, and other regulatory acts governing the activities of law enforcement agencies during armed aggression. It is established that martial law as a special legal regime provides for the expansion of the powers of state authorities, military command, military administrations, and law enforcement agencies in order to ensure the defense of the state, repel armed aggression, and maintain public safety and law and order.

It is substantiated that under martial law the role of the National Police significantly increases as one of the key actors in the security and defense sector of the state, which determines higher requirements for personnel potential, professional training, and organizational capacity of police units. The article analyzes the specifics of organizing police service in an enhanced duty regime, the performance of tasks related to ensuring public safety, responding to wartime threats, protecting strategic facilities, and cooperating with other actors of the security and defense sector. Considerable attention is paid to issues of professional, tactical, physical, and psychological training of police personnel.

The peculiarities of the formation and implementation of personnel policy of the National Police of Ukraine during wartime are examined, and its key characteristics are identified, including strategic

orientation, complexity, professionalism, personnel specialization, and continuity of staff development. The necessity of improving the system of official training for police officers, mechanisms for professional development of personnel, development of the material and technical base of police units, and strengthening psychological support for personnel is substantiated.

It is concluded that effective staffing of the National Police bodies under martial law is an important prerequisite for ensuring public safety, maintaining law and order, and counteracting criminal offenses in complex security conditions.

Key words: staffing, personnel policy, personnel, National Police of Ukraine, martial law, law enforcement activity, official training, professional training of police officers, public safety, security and defense sector.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується складними безпековими викликами, зумовленими триваючою збройною агресією проти держави, що обумовлює необхідність ефективного функціонування органів сектору безпеки і оборони. У цих умовах особливого значення набуває діяльність органів Національної поліції України, на які покладаються завдання щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, захисту прав і свобод людини, протидії кримінальним правопорушенням, а також участі у реалізації заходів правового режиму воєнного стану. Ефективність виконання цих функцій значною мірою залежить від належного кадрового забезпечення поліції, рівня професійної підготовки особового складу та здатності правоохоронних органів адаптуватися до нових умов безпекового середовища.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан є особливим правовим режимом, який запроваджується у разі збройної агресії або загрози нападу та передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню і правоохоронним органам додаткових повноважень, необхідних для забезпечення оборони держави, відсічі збройній агресії та підтримання національної безпеки (Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII) [1]. У таких умовах суттєво посилюється роль Національної поліції як одного з ключових суб'єктів забезпечення публічної безпеки і правопорядку.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямована на служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки і порядку (Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII) [2]. В умовах воєнного стану функціональне навантаження на поліцейські підрозділи істотно зростає, оскільки поряд із традиційними правоохоронними функціями вони виконують додаткові завдання, пов'язані із забезпеченням режимних обмежень воєнного стану, документуванням воєнних злочинів, підтриманням правопорядку в умовах надзвичайних ситуацій та взаємодією з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Важливість розвитку кадрового потенціалу правоохоронних органів відображена і в Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [3], де серед пріоритетних напрямів державної політики визначено підвищення ефективності діяльності органів сектору безпеки і оборони, удосконалення системи підготовки кадрів та формування сучасної кадрової політики у сфері безпеки. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження особливостей кадрового забезпечення органів Національної поліції України в умовах воєнного стану, визначення проблем у цій сфері та пошук шляхів їх вирішення.

Метою дослідження є аналіз особливостей кадрового забезпечення органів Національної поліції України в умовах воєнного стану, дослідження нормативно-правових засад функціонування поліції в особливих умовах та визначення основних напрямів удосконалення кадрової політики правоохоронних органів у сучасних безпекових умовах.

Стан опрацювання проблематики. Питання кадрового забезпечення правоохоронних органів, формування кадрової політики та функціонування системи професійної підготовки поліцейських досліджували багато вітчизняних науковців у галузі адміністративного права, кримінології та правоохоронної діяльності, зокрема: Д.Г. Берестань, М.О. Буданова, В.В. Вітвіцький, І.М. Вигівський, І.С. Дрок, Р.І. Горяченко, К.С. Ізбаш, Є.С. Назимко, М.М. Тишлек, А.С. Філіпенко та ін.

У наукових працях зазначених авторів значну увагу приділено проблемам формування та реалізації кадрової політики в органах Національної поліції, удосконаленню системи професійної підготовки особового складу, розвитку управління персоналом у правоохоронній сфері, а також підвищенню ефективності діяльності поліцейських підрозділів. Разом із тим, сучасні безпекові умови, зумовлені запровадженням воєнного стану, об'єктивно потребують переосмислення традиційних підходів до кадрового забезпечення органів поліції. Повномасштабна збройна агресія суттєво змінила характер службової діяльності поліцейських, розширила коло їхніх функціональних повно-

важень та підвищила рівень відповідальності за забезпечення публічної безпеки і правопорядку в державі.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови функціонування держави в період збройної агресії суттєво трансформують характер діяльності правоохоронних органів, що безпосередньо впливає на систему кадрового забезпечення Національної поліції України. В умовах воєнного стану значно розширюється коло функціональних обов'язків поліцейських, підвищується інтенсивність службового навантаження, а також зростають вимоги до рівня професійної підготовки, психологічної стійкості, адаптивності та готовності діяти в умовах підвищеного ризику. У зв'язку з цим кадрова політика Національної поліції повинна враховувати специфіку сучасної безпекової ситуації та передбачати реалізацію комплексу організаційно-управлінських, правових і кадрових заходів, спрямованих на формування ефективного кадрового потенціалу правоохоронної системи, здатного забезпечити стабільність функціонування держави та належний рівень публічної безпеки і правопорядку [4, с. 171–172].

Як наголошує І.С. Дрок, одним із ключових аспектів кадрового забезпечення є оптимізація структури особового складу органів поліції. В умовах воєнного стану виникає об'єктивна необхідність у перерозподілі кадрових ресурсів між територіальними підрозділами залежно від рівня безпекових загроз, оперативної обстановки та інтенсивності бойових дій у відповідних регіонах держави [5]. Такий підхід передбачає гнучке управління людськими ресурсами, що включає тимчасове відрядження поліцейських до інших областей, формування зведених підрозділів і спеціальних оперативних груп, а також залучення працівників до виконання завдань, які раніше не входили до їхніх безпосередніх службових обов'язків. У результаті формується більш мобільна та адаптивна система управління персоналом, здатна оперативно реагувати на зміну безпекового середовища.

Важливим елементом ефективної кадрової політики є формування кадрового резерву для забезпечення безперервності діяльності правоохоронних органів. Умови воєнного стану, відзначає К. Бугайчук, характеризуються підвищеним рівнем небезпеки для життя та здоров'я працівників поліції, що може призводити до тимчасової втрати працездатності, кадрових втрат або необхідності оперативного заміщення посад [6, с. 127–128]. У зв'язку з цим особливого значення набуває підготовка резерву кадрів, здатних оперативно виконувати функції керівників та інших відповідальних працівників у разі виникнення відповідної потреби. Наявність сформованого кадрового резерву дозволяє забезпечити стабільність управлінських процесів і безперервність виконання службових завдань навіть в умовах надзвичайних обставин.

Окремої уваги потребує питання професійної адаптації новоприйнятих працівників поліції в умовах воєнного стану. Складність оперативної обстановки, значний обсяг службових завдань та необхідність оперативного реагування на безпекові виклики потребують швидкого включення нових працівників у професійну діяльність. З цією метою доцільним є впровадження спеціальних програм наставництва, у межах яких досвідчені поліцейські передаватимуть практичні знання та навички молодим працівникам. Такий підхід сприятиме формуванню належного рівня професійної компетентності особового складу, зміцненню дисципліни та підвищенню ефективності виконання службових завдань [7, с. 114].

Не менш важливим напрямом кадрового забезпечення є удосконалення системи підготовки поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України. В умовах воєнного стану освітні програми підготовки майбутніх поліцейських повинні враховувати нові безпекові виклики, зокрема необхідність формування навичок дій у кризових ситуаціях, взаємодії з військовими підрозділами, протидії диверсійним проявам, забезпечення громадської безпеки під час надзвичайних подій та документування воєнних злочинів [7, с. 115–116]. У цьому контексті важливим є посилення практичної складової підготовки майбутніх поліцейських, що передбачає проведення навчань, тренувань та тактичних занять, максимально наближених до реальних умов службової діяльності.

Суттєвим чинником ефективності кадрового забезпечення є належний рівень матеріально-технічного оснащення підрозділів поліції. Забезпечення поліцейських сучасними засобами зв'язку, індивідуального захисту, транспортом та спеціальним обладнанням сприяє підвищенню мобільності підрозділів та оперативності реагування на правопорушення. Крім того, належне матеріально-технічне забезпечення позитивно впливає на мотивацію працівників поліції, підвищує рівень їхньої професійної впевненості та сприяє більш ефективному виконанню службових обов'язків.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання соціального забезпечення працівників поліції. Високий рівень службового навантаження, постійний ризик для життя та тривале

перебування у стресових умовах потребують належної підтримки з боку держави. Це передбачає забезпечення соціальних гарантій, надання медичної допомоги, організацію реабілітаційних заходів, а також створення умов для психологічного відновлення поліцейських після виконання складних службових завдань [8, с. 93].

Важливим напрямом удосконалення кадрового забезпечення є впровадження сучасних інформаційних технологій у систему управління персоналом. Використання електронних баз даних, автоматизованих систем обліку кадрів та цифрових платформ для організації службової підготовки дозволяє підвищити ефективність кадрового менеджменту та забезпечити оперативність прийняття управлінських рішень. Крім того, цифровізація кадрових процесів сприяє прозорості процедур призначення на посади, просування по службі та оцінювання результатів службової діяльності працівників поліції [9].

Необхідно також звернути увагу на розвиток системи оцінювання ефективності службової діяльності поліцейських. В умовах воєнного стану особливо важливо забезпечити об'єктивну оцінку професійних якостей працівників, їхньої готовності до виконання складних завдань та здатності діяти в екстремальних ситуаціях. Така оцінка повинна здійснюватися на основі комплексного аналізу результатів службової діяльності, рівня професійної підготовки, дисциплінованості та здатності до командної роботи [10, с. 121].

Важливу роль у забезпеченні ефективності кадрової політики відіграє налагодження взаємодії між органами Національної поліції та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. Умови воєнного стану потребують тісної координації діяльності поліції з військовими підрозділами, Службою безпеки України, органами державної влади та органами місцевого самоврядування [11, с. 70]. Така взаємодія дозволяє забезпечити більш раціональне використання кадрового потенціалу правоохоронних органів та підвищити рівень безпеки громадян.

Незважаючи на те, що Україна вже тривалий час перебуває в умовах війни, кадрова політика органів Національної поліції у цих умовах продовжує формуватися та вдосконалюватися. Водночас уже сьогодні можна визначити ключові характеристики, яким вона повинна відповідати. До таких характеристик доцільно віднести стратегічність, комплексність, професіоналізм персоналу, спеціалізацію кадрів, безперервність та координацію [7, с. 105–106].

Стратегічний характер кадрової політики полягає у реалізації прогнозної функції управління персоналом на довгострокову перспективу. Кадрові рішення повинні ухвалюватися з урахуванням поточної безпекової ситуації та можливих майбутніх викликів, що можуть вплинути на діяльність правоохоронної системи. Важливим елементом стратегічного підходу є формування кадрового резерву та прогнозування потреб у персоналі.

Комплексність кадрової політики передбачає врахування всіх складових кадрового забезпечення та чинників, що впливають на діяльність правоохоронних органів у період війни. Під час ухвалення кадрових рішень керівництво повинно враховувати як загальнодержавну безпекову ситуацію, так і специфічні умови функціонування окремих підрозділів поліції.

Професіоналізм кадрів передбачає максимально ефективне використання кадрового потенціалу та постійне підвищення професійного рівня працівників поліції. Це включає вдосконалення навичок поводження зі зброєю, підвищення рівня фізичної підготовки, розвиток психологічної стійкості та інших професійних компетентностей [12, с. 81].

Спеціалізація кадрів в умовах воєнного стану передбачає формування спеціалізованих підрозділів або груп із найбільш підготовлених працівників, здатних виконувати завдання підвищеної складності, зокрема протидію диверсійним групам, охорону стратегічних об'єктів та реагування на надзвичайні безпекові загрози.

Безперервність кадрової політики означає, що навіть в умовах війни процеси формування, розвитку та управління персоналом не припиняються, а продовжують функціонувати з урахуванням нових безпекових викликів.

Координація кадрової політики полягає у забезпеченні узгодженості управлінських рішень, що приймаються на різних рівнях управління, з метою досягнення спільної мети – ефективного виконання службових завдань працівниками поліції та забезпечення єдиних підходів до кадрового забезпечення.

Таким чином, кадрове забезпечення органів Національної поліції України в умовах воєнного стану є складним багаторівневим процесом, що охоплює формування кадрового потенціалу, організацію професійної підготовки, удосконалення системи управління персоналом та забезпечення належних соціальних гарантій працівників поліції. Реалізація комплексного підходу до вирішення зазначених питань сприятиме підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів, зміцненню системи забезпечення публічної безпеки та підвищенню стійкості держави до сучасних безпекових викликів.

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану кадрове забезпечення органів Національної поліції України набуває визначального значення, оскільки саме від рівня професійної підготовки, організаційної спроможності та ефективного управління людськими ресурсами залежить здатність поліції забезпечувати публічну безпеку, підтримувати правопорядок і протидіяти кримінальним правопорушенням у складних безпекових умовах. Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво змінила характер правоохоронної діяльності, що зумовило необхідність трансформації кадрової політики органів Національної поліції, зокрема через посилення режиму несення служби, формування спеціалізованих підрозділів, розширення функціональних повноважень поліцейських, а також удосконалення системи їх професійної, тактичної та психологічної підготовки.

Разом із тим аналіз практичної діяльності органів Національної поліції України свідчить про наявність низки проблем у сфері кадрового забезпечення, серед яких особливої уваги потребують недостатній рівень нормативного врегулювання окремих аспектів кадрової політики в умовах воєнного стану, необхідність модернізації системи службової підготовки поліцейських відповідно до сучасних безпекових викликів, а також потреба в удосконаленні матеріально-технічного забезпечення підрозділів поліції та посиленні системи соціального й психологічного захисту особового складу.

У зв'язку з цим підвищення ефективності кадрового забезпечення органів Національної поліції потребує реалізації комплексу взаємопов'язаних заходів, спрямованих на вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності поліції в умовах воєнного стану, запровадження сучасних підходів до професійної та управлінської підготовки поліцейських, розвиток системи кадрового резерву, розширення програм психологічної підтримки та реабілітації особового складу, а також підвищення рівня матеріально-технічного оснащення підрозділів поліції.

Реалізація зазначених напрямів дозволить сформувати сучасну, гнучку та стійку систему кадрового забезпечення органів Національної поліції України, здатну ефективно функціонувати в умовах воєнного стану, забезпечувати належний рівень публічної безпеки і правопорядку, а також створити необхідні передумови для подальшої модернізації правоохоронної системи та її ефективного функціонування в умовах післявоєнного відновлення та розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
2. Про Національну поліцію: Закон від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.
3. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037.
4. Горяченко Р.І. Формування та реалізація кадрової політики в органах Національної поліції: адміністративно-правовий аспект: дис… докт. філос.: 081 «Право». Київ, 2022. 334 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/21716.
5. Дрок І.С. Кадрова політика Національної поліції України в умовах війни. *Серія Право.* Випуск 70. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/258968/255699.
6. Бугайчук К. Кадрова політика та кадрове забезпечення публічного адміністрування в органах Національної поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 125–131. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/100a16b7-2a3d-4ae3-84cf-f3f398f5434e.
7. Тишлек М.М. Правові та організаційні засади кадрового забезпечення управління в органах Національної поліції України: дис… докт. філос. : 081 «Право». Кропивницький, 2023. 232 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/items/286ebf10-ab25-4408-b419-79079812654c/full.
8. Берестень Д.Г. Адміністративно-правові засади добору на посаду поліцейського в Україні: дис. … док. філос.: 081 – Право. Київ, 2021. 206 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/6a3f0a1f-9e9a-4b1c-9e7d-0a3b2b6a3b1e.
9. Вітвіцький В.В. Забезпечення безпеки громад органами та підрозділами Національної поліції в умовах воєнного стану. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 1 лип. 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 7–10. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/6f1f0e9a-6e5e-4f5d-b7a7-2b5a7d5b0c2c.
10. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І., Лосич С.В. Особливості здійснення правоохоронної діяльності на деокупованих територіях: навч. посіб. Кропивницький: ДонДУВС, 2024. 199 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/items/9f1c7d8a-1c1e-4c6b-bc91-5b5e8c5e8a42.
11. Вигівський І.М. Взаємодія правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів на деокупованих територіях. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2024.

№ 1 (52). Ч. 2. С. 68–79. URL: https://scientbul.naiau.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1893.

12. Буданова М.О. Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 79–85. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/1572.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Григорчук О.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.34:323.21:004
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.16

ЦИФРОВА ПАРТИСИПАЦІЯ У ВИМІРІ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Гринюк Р.Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0003-0158-8363
e-mail: grinuk.rf@gmail.com

Нікітенко Л.О.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0002-2152-4255
e-mail: lilma989@gmail.com

Гринюк Р.Ф., Нікітенко Л.О. Цифрова партисипація у вимірі сучасної правової демократичної держави.

Стаття присвячена комплексному дослідженню теоретичних засад і практичних аспектів цифрової партисипації та визначенню її місця у сучасній моделі правової демократичної держави.

Обґрунтовано, що феномен цифрової партисипації пов'язаний з активізацією ініціативної участі громадян у формуванні та реалізації публічної політики, а також у розвитку публічного управління, що передбачає інтерактивну взаємодію суб'єктів ухвалення управлінських рішень із застосуванням цифрових технологій у кіберпросторі відповідно до встановлених стандартів і норм цифрової гігієни.

Запропоновано авторське визначення цифрової партисипації як форми залучення громадян до управлінських, політичних та інших суспільно важливих процесів із використанням цифрових технологій.

Доведено, що цифрові технології відіграють важливу роль у розвитку демократії, сприяючи підвищенню рівня обізнаності громадян щодо діяльності органів влади, процедур ухвалення суспільно значущих рішень та можливостей оптимізації управлінських процесів.

Встановлено, що в Україні формування політики цифрової партисипації поступово утверджується як сучасний підхід до реалізації громадянської участі, що забезпечує більш оперативне реагування на суспільні виклики. Водночас, попри активний розвиток цієї сфери та наявність численних державних і громадських ініціатив, механізми цифрової партисипації потребують подальшого вдосконалення, зокрема у частині нормативно-правового забезпечення, практичної реалізації та підвищення рівня цифрової обізнаності населення.

Обґрунтовано, що подальший розвиток цифрової партисипації доцільно пов'язувати з упровадженням електронного голосування, розширенням практик політичного онлайн-краудсорсингу, а також активним використанням потенціалу блокчейн-технологій і штучного інтелекту у забезпеченні громадянської участі. Наголошено на важливості розширення міжнародної співпраці України з іншими державами у цій сфері як необхідної умови підвищення ефективності демократичних процесів і правотворення.

Ключові слова: демократія, громадянська участь, правова держава, демократична держава, публічне управління, ухвалення рішень, інформаційне суспільство, цифрова партисипація, цифрові технології, цифрове середовище, цифрові стандарти, конфіденційна інформація, громадський контроль за державною політикою.

Gryniuk R.F., Nikitenko L.O. Digital participation in the context of the modern democratic rule-of-law state.

The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical foundations and practical aspects of digital participation and to determining its place within the modern model of a democratic rule-of-law state.

It is substantiated that the phenomenon of digital participation is associated with the intensification of citizens' initiative involvement in the formation and implementation of public policy, as well as in the development of public administration. This involves interactive interaction between decision-making actors through the use of digital technologies in cyberspace in accordance with established rules and standards of digital hygiene.

The authors propose a definition of digital participation as a form of citizens' involvement in managerial, political, and other socially significant processes through the use of digital technologies.

It is proved that digital technologies play a significant role in the development of democracy by enhancing citizens' awareness of the functioning of public authorities, decision-making processes, and ways of improving governance.

It is established that in Ukraine the formation of digital participation policy is gradually becoming a modern approach to implementing civic engagement, ensuring a more effective response to societal challenges. At the same time, despite the active development of this sphere and the presence of numerous initiatives, the mechanisms of digital participation require further improvement, particularly in terms of legal regulation, practical implementation, and increasing the level of digital literacy among the population.

It is argued that further development of digital participation should be associated with the introduction of electronic voting, expansion of political online-crowdsourcing practices, and the active use of blockchain technologies and artificial intelligence in ensuring civic engagement. The importance of expanding Ukraine's international cooperation with other states in this field is emphasized as a key condition for enhancing the effectiveness of democratic processes and law-making.

Key words: democracy, civic participation, rule of law state, democratic state, public administration, decision-making, information society, digital participation, digital technologies, digital environment, digital standards, confidential information, public control over public policy.

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується поступовим переходом до інформаційного суспільства, що зумовлює необхідність активної інтеграції цифрових технологій у процеси державотворення та публічного управління. Використання цифрових інструментів сьогодні виступає не лише ознакою технологічного прогресу, а й важливою складовою становлення та розвитку правової демократичної держави. В умовах цифрових трансформацій особливого значення набувають оперативність діяльності органів публічної влади, відкритість, прозорість та рівень залученості громадян до процесів ухвалення рішень. Курс на розбудову цифрового суспільства створює передумови для ефективної взаємодії громадян і держави за допомогою електронних сервісів та платформ.

У цьому контексті в Україні спостерігається активне поширення практик цифрової партисипації як форми взаємодії влади та громадян, що передбачає використання цифрових технологій для залучення населення до процесів публічного управління та правотворення. Водночас сформовано окремі елементи нормативно-правового забезпечення цифрової участі, а також реалізовано низку державних і громадських ініціатив протягом 2014–2025 років. Досягнення України у сфері цифрової партисипації отримали міжнародне визнання. Так, за результатами останніх досліджень Організації Об'єднаних Націй Україна увійшла до тридцяти провідних держав світу за індексом розвитку електронного урядування (E-Government Development Index, EGDI) та посіла перше місце за індексом електронної участі (E-Participation Index, EPART) [1]. Водночас, попри успіхи, зберігається низка проблем, пов'язаних із недостатнім рівнем нормативно-правового регулювання механізмів партисипації, обмеженим досвідом використання цифрових інструментів у правотворчій діяльності, а також нерівномірністю залучення громадян до цифрової взаємодії з державою. Зазначені виклики зумовлюють потребу у комплексному дослідженні особливостей застосування цифрової партисипації, а також пошуку шляхів підвищення ефективності її використання в демократичних і правотворчих процесах.

Стан опрацювання проблеми. Питання цифрової партисипації в контексті розвитку правової демократичної держави залишаються недостатньо висвітленими. Це зумовлено відносною новизною феномену, динамічністю цифрових трансформацій та міждисциплінарним характером самої проблематики. Водночас окремі аспекти партисипативної демократії, електронного урядування та цифрової участі громадян у публічному управлінні вже знайшли відображення у працях вітчизняних (В. Бакуменко, Т. Камінська, О. Карпенко, О. Левченко та ін.) та зарубіжних науковців (Б. Барбер, Р. Даль, Й. Масуда, П. Норріс та ін.). Наявні теоретичні напрацювання створюють певне підґрунтя для комплексного аналізу обраної теми, дозволяючи глибше розкрити механізми впливу цифрових інструментів на якість демократичного врядування.

Метою статті є дослідження теоретичних засад і практичних аспектів цифрової партисипації та її місця у сучасній моделі правової демократичної держави.

Виклад основного матеріалу. Глобальна інформаційна революція стала поштовхом до переосмислення природи демократії, розширивши її зміст за рахунок нових можливостей доступу громадян до публічної інформації та їхньої участі у державотворчих процесах за допомогою цифрових технологій. Суттєве значення у цьому контексті має концепція Й. Масуди, який передбачав становлення «демократії участі», заснованої на розвитку інформаційних мереж і комп'ютерно-комунікаційних технологій, що забезпечують нові форми суспільної організації та взаємодії громадян [2, с. 29]. Сучасний етап розвитку суспільства значною мірою підтверджує ці прогнози, оскільки спостерігається утвердження партисипативної демократії, що передбачає розширення можливостей громадян щодо участі в управлінні на всіх рівнях та на всіх стадіях підготовки й ухвалення суспільно значущих рішень. Це стає можливим завдяки розвитку електронної інфраструктури публічного управління, яка забезпечує ефективну інформаційну взаємодію між усіма суб'єктами управлінських процесів. У сучасному науковому дискурсі такий формат взаємодії визначається як цифрова партисипація.

Про суміжність понять партисипації та демократії неодноразово наголошувалось у науковій літературі. Важливо розуміти особливості та відмінності цифрової партисипації та цифрової демократії. Незважаючи на схожі складові, що об'єднують ці поняття, вони не тотожні, а доповнюють одне одного. Цифрова демократія має більш широкий практичний вимір ніж партисипативна та електронна демократія, а партисипація – це завжди про активну та добровільну громадянську участь (у порівнянні з наявністю і пасивної, і примусової громадянської участі в умовах демократії). Залежно від контексту, партисипація може мати різні значення, однак, зазвичай, вона асоціюється з демократичними практиками та активною, добровільною участю громадян у політичних, соціальних або економічних процесах. Через це виділяють політичну, соціальну, економічну форми партисипації, що мають на меті посилення громадянської участі та більшу інклюзивність у процесах управління. Термін «цифровий» означає будь-що, що стосується використання цифр або технологій, заснованих на числових даних [3]. У контексті технологій це вказує на електронні або комп'ютерні системи, які обробляють інформацію у вигляді цифрових даних (чисел, кодів тощо) та дозволяють передавати, зберігати й поширювати її швидко, точно та ефективно. Важливим елементом функціонування таких систем є дотримання цифрових стандартів, які забезпечують уніфікованість, сумісність, безпеку та якість обміну даними у цифровому середовищі. Отже, у загальному вигляді під цифровою партисипацією слід розуміти форму залучення громадян до управлінських, політичних та суспільно важливих процесів із використанням цифрових технологій.

Роль і значення цифрових технологій для розвитку демократії неможливо переоцінити. Перенесення взаємодії органів влади і громадянського суспільства в цифрове середовище дає змогу владі стати доступнішою для населення й оперативніше реагувати на потреби громадян, в яких, в свою чергу, з'являються нові можливості для громадянської участі. Дж. П. Барлоу, який вважається одним із засновників Інтернету, бачить в «інформаційно-комунікаційних технологіях основу для справжньої соціальної революції, переходу до кардинально іншої цивілізації, заснованої на справді демократичних і партисипативних принципах» [4]. За твердженням Й. Масуди «технічні складнощі, що донедавна унеможливлювали участь великої кількості громадян у виробленні політики, сьогодні вже подолані за допомогою революції у комп'ютерно-комунікативних технологіях» [5, с. 78]. І дійсно, реалізація інструментів демократії завжди мала технічні проблеми, вимагала тривалого часу, значних фінансових ресурсів та праці великої кількості персоналу. Але сьогодні ці складнощі успішно долаються завдяки використанню цифрових технологій. До того ж, громадяни можуть брати участь в ухваленні рішення з якогось питання не лише один раз, а багато разів, що сприяє глибшому розумінню ними природи та значення питання, що розглядається задля ухвалення розважливішого рішення по ньому. Практично в усіх розвинених державах створено умови для онлайн обговорень проектів публічних рішень за допомогою Інтернету. Партисипативна демократія забезпечує можливість участі в демократичних процесах навіть для тих громадян, які не готові або не мають змоги активно долучатися через традиційні форми, такі як партійна діяльність, участь у мітингах чи зборах. Використання цифрових технологій сприяє підвищенню обізнаності громадян щодо функціонування органів влади, процесів ухвалення суспільно важливих рішень і шляхів оптимізації управління [6, с. 112]. Однак, варто наголосити, що низка дослідників справедливо звертають увагу на той факт, що можливості цифрових технологій можуть бути використані не тільки в інтересах подальшого розвитку партисипативних відносин в управлінні, а й, навпаки, для зміцнення могутності влади, її контролю над громадянами. Останні роки значну частину як науковців, так і політиків охопив негативізм, заснований на твердженні, що «ЗМІ стали інструментами у руках диктаторів, екстремістів, радикалів та популістів усіх мастей» [7, с. 110]. Це також треба враховувати в оцінці внеску цифрових технологій у розвиток демократії.

Феномен цифрової партисипації пов'язаний з актуалізацією участі громадян за їхньою ініціативою у формуванні та реалізації публічної політики, розвитку публічного управління, що передбачає інтерактивну взаємодію суб'єктів ухвалення управлінських рішень із застосуванням цифрових технологій у кіберпросторі відповідно до встановлених правил і норм цифрової гігієни. В умовах цифровізації традиційні форми партисипації трансформуються в онлайн-формат, набуваючи нових рис і водночас породжуючи нові виклики. Цифрова партисипація характеризується зростанням ролі мережі Інтернет, мобільного зв'язку та інших цифрових технологій, а також можливістю вирішення ключових публічних питань за допомогою електронних сервісів.

В Україні формування політики цифрової партисипації поступово утверджується як сучасний підхід до реалізації громадянської участі, що сприяє більш оперативному реагуванню на суспільні виклики. З метою забезпечення реального впливу громадян на процеси ухвалення суспільно важливих рішень органи місцевого самоврядування впроваджують місцеві Концепції цифрової партисипації, спрямовані на розвиток електронної демократії та залучення жителів територіальних громад до публічного управління за допомогою цифрових технологій [8]. Важливою складовою цих процесів є забезпечення ефективного громадського контролю за державною політикою, що сприяє підвищенню прозорості, підзвітності органів влади та зміцненню довіри з боку громадян. Водночас, попри активний розвиток цієї сфери та наявність численних ініціатив, механізми цифрової партисипації в Україні потребують подальшого вдосконалення.

Важливим напрямом розвитку цифрової партисипації в Україні є впровадження електронного голосування, що розглядається як перспективний інструмент реалізації виборчих прав громадян із використанням сучасних цифрових технологій. Попри наявність відповідних концептуальних напрацювань і нормативних передумов, практична реалізація таких ініціатив залишається обмеженою. Поряд із цим, в Україні активно розвиваються практики політичного онлайн-краудсорсингу, які сприяють залученню громадян до формування державної та місцевої політики. Приклади використання краудсорсингових платформ і громадських ініціатив на національному та локальному рівнях свідчать про зростання ролі громадян у процесах ухвалення рішень. Водночас ефективне застосування таких інструментів потребує належного інституційного та нормативно-правового забезпечення. Значний потенціал для розвитку цифрової партисипації має використання блокчейн-технологій, які вже частково впроваджуються в Україні у сферах публічного управління, електронних послуг та громадського контролю. Перевагами цієї технології є підвищення прозорості, безпеки та довіри до державних інститутів. Однак її широке застосування стримується недостатнім рівнем правового регулювання, технічного забезпечення та цифрової обізнаності населення. Не менш важливим є розвиток технологій штучного інтелекту, які можуть бути використані для вдосконалення механізмів взаємодії держави та громадян. В Україні вже здійснюються кроки щодо формування політики у цій сфері, проте актуальними залишаються проблеми правового регулювання, захисту персональних даних і конфіденційної інформації, а також підвищення цифрової грамотності населення. Забезпечення належного рівня захисту конфіденційної інформації є ключовою умовою безпечного використання цифрових технологій та розвитку цифрової партисипації, оскільки пов'язане з мінімізацією ризиків несанкціонованого доступу, витоку даних і порушення прав громадян. Таким чином, попри наявність значного потенціалу цифрових інструментів участі громадян, їх вплив на процеси демократизації та правотворення в Україні стримується низкою інституційних, правових і технологічних викликів, що потребує подальшого наукового осмислення та практичного вдосконалення.

Перспективним напрямом удосконалення сфери цифрової партисипації, як для України, так і для інших держав, є активізація міжнародної співпраці, що виступає універсальною формою взаємоузгодженої діяльності двох або більше держав, у межах якої досягається домовленість щодо спільних дій по активізації участі громадян в ухваленні ефективних суспільно важливих рішень із застосуванням цифрових технологій на національному та міжнародному рівнях. В умовах глобальних цифрових трансформацій така взаємодія сприяє запозиченню передових практик, впровадженню ефективних моделей електронної демократії та гармонізації національного законодавства з міжнародними і європейськими стандартами. Вагому роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації, зокрема ООН та Європейський Союз, які формують сучасні підходи до розвитку цифрової партисипації, забезпечення відкритості публічного управління та залучення громадян до процесів ухвалення рішень [9]. Важливими є також ініціативи спеціалізованих міжнародних платформ і мереж, що сприяють розвитку партисипативної демократії та цифрових інновацій. Доцільним вбачається створення спеціалізованих міжнародних організацій, діяльність яких має бути спрямована на вирішення актуальних проблем цифрової партисипації, передусім цифрового розриву, підвищення рівня цифрової грамотності населення та забезпечення рівного доступу до цифрових інструментів участі.

Висновки. В умовах інформаційного суспільства громадянська участь у правовій демократичній державі еволюціонує у цифрову партисипацію – форму залучення громадян до управлінських, політичних і суспільно важливих процесів із використанням цифрових технологій. З огляду на досягнення України у цій сфері, існує низка проблем, зокрема відсутність єдиної системи цифрової ідентифікації, недостатній рівень обізнаності громадян щодо інструментів цифрової партисипації та складність їх практичного застосування. Вирішення цих питань потребує передусім удосконалення правотворчої діяльності та нормативно-правового забезпечення. Подальший розвиток цифрової партисипації доцільно пов'язувати з упровадженням електронного голосування, розширенням практик політичного онлайн-краудсорсингу, а також використанням потенціалу блокчейн-технологій і штучного інтелекту у забезпеченні громадянської участі. Важливою умовою підвищення ефективності демократичних процесів і правотворення є також розширення міжнародної співпраці України з іншими державами у сфері цифрової партисипації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Україна в міжнародних рейтингах. URL: https://tyzhden.ua/Society/22777 (дата звернення: 01.03.2026).
2. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Institute for the Information Society. Washington, D.C.: Pub. World Future Society, 1981. 171 p.
3. Словник української мови за редакцією Б. Д. Грінченка. URL: https://hrinchenko.com (дата звернення: 01.03.2026).
4. Electronic Frontier Foundation (John Perry Barlow Library). URL: https://www.eff.org/john-perry-barlow (дата звернення: 1.03.2026).
5. Masuda Y. Computopia. The Information Technology Revolution. Oxford, 1985. 180 p.
6. Карпенко О., Левченко О., Сакалош С. Партисипативні трансформації на місцевому рівні: електронна та цифрова демократія. *Актуальні проблеми державного управління.* 2019. № 1 (77). С. 111–115. DOI: https://doi.org/10.35432/1993-8330appa1772019170439.
7. Nikitenko, L., Sharmar, O., Marusiak, O., Honcharuk, V., & Yanivskyi, V. Social media as an emerging threat to national security. *Amazonia Investiga*. 2024. №13 (82). Pp. 100–111. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2024.82.10.8.
8. Про затвердження Концепції цифрової партисипації Вінницької міської об'єднаної територіальної громади на 2019-2025 роки: Рішення Вінницької міської ради від 26.04.2019 р. № 1730. URL: https://www.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2019/%E2%84%961730%2026-04-2019.pdf (дата звернення: 1.03.2026 р.).
9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» від 25.09.2015 р. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/92/pdf/n1529192.pdf?OpenEl (дата звернення: 1.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Гринюк Р.Ф., Нікітенко Л.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.352:37.014.5
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.17

КОРУПЦІЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОШИРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД УЧНЯМИ

Гришко В.І.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін,
Національний університет водного господарства
та природокористування
ORCID: 0000-0001-7512-0005

Вознюк С.С.,
асистент кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін,
Національний університет водного господарства
та природокористування
ORCID: 0000-0003-4487-3201

Гришко В.І., Вознюк С.С. Корупція в системі освіти як передумова поширення психологічного насильства над учнями.

У статті здійснено комплексне дослідження взаємозалежності між деструктивними корупційними явищами в системі освіти та механізмами посилення негативного психологічного впливу на здобувачів освіти. Обґрунтовано, що практика обов'язкових «добровільних» внесків, хабарництво, придбання оцінок, фаворитизм і різного роду тіньові платежі створюють нерівність в освітньому середовищі і закріплюють атмосферу безкарності. За таких умов образи, тиск, залякування, дискримінаційні дії та інші види психологічного насильства поступово нормалізуються й перестають сприйматися як відхилення, що стає причиною латентності таких протиправних діянь.

Підкреслюється, що корупція в освітньому просторі становить не лише юридичне й етичне порушення, а й виступає серйозним соціально-психологічним фактором ризику. Вона підсилює прояви булінгу, підриває ефективність механізмів захисту прав дитини. Наведено приклади найпоширеніших практик психологічного насильства над учнями через корупцію, за яких залякування, маніпуляції та дискримінаційні дії з боку працівників стають інструментами підтримки корупційного ладу, що призводить до деформації правосвідомості здобувачів освіти. Проаналізовано прогалини в чинному законодавстві щодо визначення суб'єктного складу корупційних правопорушень в освіті, що створює передумови для безкарності та системності насильницької поведінки.

На основі аналізу об'єктивних та суб'єктивних чинників корупції запропоновано комплекс превентивних заходів з метою формування нульової толерантності до будь-яких проявів корупції в сфері освіти. Зауважено, превентивні заходи мають стати пріоритетними у формуванні державної стратегії подолання корупції з огляду на нівелювання можливості виникнення корупційних ризиків ще на етапі організації освітнього процесу. Запропоновано внести зміни до антикорупційного законодавства з метою чіткого окреслення посадових осіб закладів освіти як суб'єктів відповідальності, напрацювання практичних рекомендацій у сфері боротьби з корупцією в закладах освіти. Рекомендовано налагодити прозорий механізм збору благодійних внесків крізь призму залучення незалежних експертів. Аргументовано необхідність формування нульової толерантності до корупції через дотримання принципів освітньої діяльності.

Ключові слова: корупція в освіті, психологічне насильство, безпека освітнього середовища, превентивні заходи, захист прав дитини.

Grichko V.I., Vozniuk S.S. Corruption in the education system as a prerequisite for the spread of psychological violence against students.

The article carries out a comprehensive study of the interdependence between destructive corruption phenomena in the education system and the mechanisms of increasing the negative psychological impact on education seekers. It is substantiated that the practice of mandatory «voluntary» contributions, bribery, acquisition of assessments, favoritism and various types of shadow payments create inequality in the educational environment and consolidate the atmosphere of impunity. Under such conditions,

insults, pressure, intimidation, discriminatory actions and other types of psychological violence are gradually normalized and cease to be perceived as deviations, which becomes the reason for the latency of such illegal acts.

It is emphasized that corruption in the educational space constitutes not only a legal and ethical violation, but also acts as a serious socio-psychological risk factor. It strengthens manifestations of bullying, undermines the effectiveness of mechanisms for the protection of children's rights. Examples of the most common practices of psychological violence against students due to corruption are given. in which intimidation, manipulation and discriminatory actions by female employees become tools for supporting the corrupt system, which leads to the deformation of the legal awareness of education seekers. The gaps in the current legislation regarding the definition of the subject composition of corruption offenses in education, which creates prerequisites for impunity and systematic violent behavior, are analyzed.

Based on the analysis of objective and subjective factors of corruption, a set of preventive measures is proposed with the aim of forming zero tolerance for any manifestations of corruption in the field of education. It was noted that preventive measures should become a priority in the formation of the state strategy for overcoming corruption in view of leveling the possibility of corruption risks at the stage of organizing the educational process. It is proposed to amend the anti-corruption legislation in order to clearly outline the officials of educational institutions as subjects of responsibility, to develop practical recommendations in the field of combating corruption in educational institutions. It is recommended to establish a transparent mechanism for collecting charitable contributions through the prism of attracting independent experts. The need to form zero tolerance for corruption through compliance with the principles of educational activity is argued.

Key words: corruption in education, psychological violence, safety of the educational environment, preventive measures, protection of children's rights.

Постановка проблеми. Психологічне насильство щодо дітей у закладах освіти охоплює широкий спектр нефізичних способів впливу. Йдеться про принизливі зауваження, глузування, погрози, навмисне залякування, упереджене ставлення, ігнорування або свідоме відсторонення дитини від однолітків. Так, насильство у шкільному середовищі є багатовимірним явищем, що поєднує фізичні, психологічні та сексуальні прояви, а також різні форми булінгу. Важливо, що джерелом таких дій можуть бути не лише однолітки, а й працівники освітнього процесу.

Паралельно з цим, система освіти стикається з поширенням корупційних практик – від неформальних грошових зборів до усталених схем прихильництва чи фактичної «купівлі» результатів навчання. При цьому, такий стан речей супроводжується вчиненням психологічного насильства над учасниками освітнього процесу у випадку відмови потурання корупційним практикам. У межах цього дослідження корупція розглядається як фактор ризику для формування безпечного освітнього середовища. Вона підриває засади рівності та справедливості, підриває довіру до встановлених правил, посилює вплив осіб із владними повноваженнями й тим самим створює передумови для зростання психологічного тиску та уникнення відповідальності за його прояви. Тому в науковому полі важливо дослідити правову природу взаємозв'язку між корупційними правопорушеннями та механізмами легітимізації психологічного насильства в освітньому просторі задля напрацювання механізмів запобігання та протидії таким протиправним діянням.

Мета дослідження – обґрунтувати, яким чином корупційні прояви в освіті можуть виступати передумовою поширення психологічного насильства над здобувачами освіти та запропонувати першочергові напрями профілактики цього явища.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика корупції протягом багатьох років залишається предметом активного наукового обговорення. Зокрема, Л.І. Аркуша, О.О. Дудоров, Л.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, О.С. Новаков, С.А. Шалгунова та інші вітчизняні науковці у своїх працях зосередились на тему корупції та напрацювання механізмів щодо боротьби із цим явищем.

Певні аспекти попередження корупційних проявів в сфері освіти також були висвітлені в наукових працях М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.М. Гаращука, О.Г. Кальмана, В.О. Навроцького, В.І. Шакуна та інших дослідників.

Разом із тим переважна частина наукових розвідок акцентує увагу здебільшого на кримінологічному, кримінально-правовому чи економічному аспектах проблеми. Натомість корупцію варто трактувати як багатовимірне соціальне явище, що потребує всебічного та міждисциплінарного аналізу. Особливої значущості набуває вивчення інструментів її запобігання та протидії в освітній сфері, адже наслідки корупційних практик у цій галузі мають тривалий і системний вплив на створення безпечного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавець закріпив визначення корупції у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» – це «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [1].

Як бачимо, корупція є багатовимірним явищем, що проявляється в багатоаспектних проявах, адже її сфера можливого існування поширюється на всі ланки суспільства. Особливо небезпечною є наявність корупції в закладах освіти, де вона виступає не лише протиправним діянням, а й деструктивним чинником формування особистості. Погоджуємось із І.І. Шульган, яка зауважила, що «якщо система освіти не ґрунтується на концепції прозорості, чесності та справедливості, країна ставить під загрозу своє соціальне, економічне та політичне майбутнє. Неефективність освітніх установ, відтворення нерівності в розподілі освітніх можливостей є наслідком наявності корупції в освіті. Також простежується зв'язок корупції із суспільною неосвіченістю, браком громадянської активності, толерантності та глобальної ввічливості, збільшенням рівня злочинності, і, навіть, смертністю за рівнем бідності» [2, с. 213]. Погоджуємось із позицією науковиці, адже корупція – це багатоаспектне соціально-протиправне явище, яке відбувається не лише у межах вузької ланки суспільства, а бере своє коріння на всіх ланках державотворення, підриваючи довіру до інститутів органів державної влади. Тому корупція в освітньому середовищі є особливо небезпечною з огляду на зміну ціннісних орієнтирів молоді, що побудована на легітимізації нечесності як швидкої стратегії досягнення успіху.

Важливо, на наш погляд, відслідкувати причини виникнення корупції в сфері освіти задля всебічного аналізу цього негативного правового явища. Нам імпонує класифікація К.А. Бобенка та С.Ж. Лазаренка, які розділяють причини виникнення корупції в закладах освіти на три групи:

об'єктивні причини – зумовлені системними прогалинами, зокрема дефіцитом бюджетних місць на престижні спеціальності в провідних закладах освіти, неналежним рівнем оплати праці педагогів та недосконалістю нормативно-правової бази у сфері антикорупційної політики;

суб'єктивні причини – пов'язані з психоемоційним станом учасників освітнього процесу, що проявляється в апатії викладачів через складність бюрократичних процедур Болонської системи на тлі низьких доходів, відсутності належної поваги з боку студентства та замовчуванні фактів неправомірної вигоди;

об'єктивно-суб'єктивні причини – поєднують особистісну мотивацію та зовнішні обставини, як-от намагання викладачів «компенсувати» витрати, понесені під час працевлаштування, а також незахищеність освітян у правовому та соціальному аспектах [3].

Як бачимо, причини корупційних практик в закладах освіти є похідними від прогалин у сфері державного врядування та недосконалості законодавства. Однак, разом з тим, корупція в закладах освіти породжує нову низку проблемних аспектів, що вимагають негайної реакції та швидкого вирішення. Варто звернути увагу, що законодавець закріпляє антикорупційну політику як стратегію розвитку сфери освіти. Наприклад, наказом МОН № 1225 від 29.08.2024 р. «Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» розділом V «Опис трудових функцій», на вчителя покладено обов'язок «формування нетерпимості до корупції, дотримання принципів академічної доброчесності у взаємодії учасників освітнього процесу та організації всіх видів навчальної діяльності» [4].

Разом з тим, статистика свідчить про дещо іншу тенденцію у сфері здійснення антикорупційної політики закладами освіти. За дослідженнями Київського міжнародного інституту соціології, у 2024 р. 29% респондентів зауважили, що керівництво шкіл та вчителі вимагали хабар, що є на 7% більшим показником, ніж у 2023 р. [5]. Безумовно, такий стан речей свідчить про неефективність антикорупційної політики, що вимагає негайної реакції від органів державної та законодавчої влади задля уникнення похідних негативних наслідків.

Визначивши основні причини виникнення корупційних проявів у сфері освіти та надавши усі необхідні визначення перейдемо до корупційних практик, що найчастіше формують ризики для психологічної безпеки учнів. Погодьмось із О.М. Хорошевим, що «психологічна безпека та комфортність освітнього середовища визначаються таким станом навколишнього середовища, де відсутнє будь-яке насильство, де існує можливість довірчого спілкування, де створено умови для психологічного здоров'я всіх його учасників, де забезпечено умови для психологічної та психічної безпеки кожної особистості» [6, с. 384]. Тому ми переконані, аналіз корупційних випадків як чиннику впливу на психологічний стан учня є вкрай важливим для можливості напрацювання дієвих

механізмів боротьби з цим явищем, тим самим забезпечити безпечне освітнє середовище, побудоване на рівності до прав та свобод кожного учня.

До вчинків, які можуть негативно впливати на психологічний стан здобувача освіти та його позицію серед однолітків, варто віднести низку поширених практик, про що свідчать періодичні новини у ЗМІ, статистика тощо.

Передусім це тиск щодо так званих «добровільних» внесків, коли реальне ставлення або оцінювання учня фактично залежать від сплати коштів. Сюди ж належить практика «куплених» оцінок, неформального «вирішення питань», протекція та використання особистих зв'язків. Окремою проблемою є фаворитизм і дискримінація – коли окремі учні отримують переваги, а інші стикаються з упередженим ставленням і обмеженнями. Непоодинокими є випадки замовчування скарг в обмін на лояльність або мовчазну підтримку.

Також звернемо увагу на те, як корупційні практики сприяють виникненню або посиленню психологічного насильства стосовно учнів.

По-перше, негативним аспектом наявності корупції з боку працівників закладу освіту є нормалізація приниження та утвердження влади через страх. Коли рішення ухвалюються не відповідно до встановлених правил, а на основі неформальних домовленостей, формується атмосфера страху. Будь-яка спроба заперечити чи висловити незгоду може обернутися «покаранням»: заниженими оцінками, публічними зауваженнями, ярликами на кшталт «проблемний» або «конфліктний». Безперечно, такі дії мають ознаки психологічного насильства, оскільки передбачають тиск, залякування та приниження.

По-друге, відбувається руйнування відчуття справедливості. Корупція підриває віру в те, що результат залежить від знань і зусиль. Здобувачі освіти бачать, що успіх може визначатися не здібностями, а доступом до ресурсів або зв'язків, що породжує розчарування, агресивні моделі поведінки як спосіб адаптації. У такому випадку в колективі зростає кількість конфліктів, посилюється домінування сильніших над слабшими. У такому середовищі насильство може виходити як від однолітків, так і від працівників закладу освіти, а булінг стає одним із найпоширеніших проявів, що є особливо небезпечним насамперед для психологічного стану жертви.

По-третє, будується механізм відчуття безкарності та ослаблення захисних механізмів. За умов поширеної корупції скарги нерідко ігноруються або вирішуються неофіційно. Інколи ситуація навіть обертається проти самого заявника – через осуд чи звинувачення. Унаслідок цього здобувач освіти втрачає довіру до системи захисту, перестає звертатися по допомогу, а насильницькі практики закріплюються та повторюються, що стає причиною латентності таких протиправних діянь і, як наслідок, ігнорування з боку органів державної влади.

По-четверте, коли відбувається фінансовий тиск як інструмент психологічного впливу, особливо вразливими стають здобувачі з родин, які не мають можливості або не бажають брати участь у таких корупційних схемах. В такому випадку вони можуть зазнавати морального тиску: публічних натяків на матеріальний стан, порівнянь з іншими, ігнорування або обмеження в доступі до певних можливостей.

По-п'яте, у здобувачів освіти формується толерантне ставлення до протиправних діянь. Коли вчителі, викладачі демонструють поблажливе ставлення до корупційних дій, здобувачі засвоюють думку, що правила та закріплені норми – лише формальність, а головне значення мають сила та зв'язки. Це сприяє поширенню маніпуляцій у колективі, групового цькування, булінгу та формування

Таким чином, корупційні практики в освітньому середовищі не лише порушують норми права й етики, а й створюють ґрунт для системного психологічного тиску. З часом такі явища починають сприйматися як звична частина освітнього життя. Ми переконані, що такий стан речей є великою загрозою безпеці освітнього простору та, в майбутньому, побудові прозорої держави, адже заклади освіти замість середовища формування свідомої особистості щодо належної правової культури та громадянської відповідальності перетворюються на осередок поширення корупційних схем, що породжують хибне уявлення про правомірну поведінку учнів. Безумовно, вплив корупційних практик має негативний ефект в перспективі: від закріплення комплексу соціальної меншовартості до втрати довіри до органів державної влади в майбутньому.

Подолання таких викликів вимагає комплексного підходу, що має будуватись на превентивних заходах задля уникнення можливих протиправних діянь у майбутньому. Разом з тим, на сьогодні національна система має низку недоліків, які не дозволяють ефективно боротись із випадками корупції в закладах освіти.

Насамперед, складність у боротьбі з корупцією в системі освіти полягає у визначенні суб'єкта корупції, що ускладнює процесуальний аспект притягнення винних до відповідальності. В.І. Мельченко, досліджуючи тему корупції в закладах освіти, дійшов до наступних висновків: «у Законі

України «Про запобігання корупції» науковці чи педагоги не зазначені суб'єктами корупційних правопорушень; – чинне законодавство України чітко визначає, що освітяни та науковці не є держслужбовцями, а отже, не підпадають під дії антикорупційних статей; аналізуючи судові рішення про притягнення осіб, підозрюваних у корупційних правопорушеннях, до відповідальності, можна побачити велику проблему через неоднозначність тлумачення в суддів суб'єктів відповідальності за хабарі» [7, с. 42]. На наш погляд, такий стан у нормативно-правовому вимірі не дозволяє ефективно реагувати на випадки корупційних діянь та накласти санкції на винних осіб, що, у свою чергу, й демотивує тих учасників освітнього процесу, які готові викривати корупційні схеми. Також лишається відкритим притягнення до відповідальності працівників приватних закладів освіти, адже законодавство поширюється на суб'єктів, що є працівниками державних органів.

Нам видається доцільним розглянути можливість внесення змін до базового антикорупційного законодавства з метою чіткої ідентифікації посадових осіб закладів освіти як суб'єктів відповідальності, що дозволить уніфікувати судову практику та забезпечити належну реакцію на виклики сьогодення.

Крім цього, увагу слід зосередити щонайменше на двох ключових напрямах протидії корупційним проявам у сфері освіти. Передусім ідеться про необхідність поглибленого теоретичного осмислення сутності корупційних діянь у цій сфері, визначення реальних і дієвих інструментів їх запобігання та протидії, а також з'ясування причин їх виникнення й умов, що впливають на формування державної антикорупційної політики. Водночас не менш важливим є чітке організаційне окреслення самого механізму запобігання таким правопорушенням і вироблення практичних кроків для їх мінімізації.

Також важливо дотримуватися принципу нульової толерантності до корупції. Погоджуємось із Є.О. Гревцевою та Т.О. Афанасьєвою, що на цьому шляху важливо розбудовувати корпоративну культуру закладу освіти, яка повинна ґрунтуватись на демократичних цінностях. Для цього заклад освіти повинен функціонувати на засадах рівності, справедливості, верховенства права, поваги до прав людини та соціальної відповідальності [8].

Будь-які збори коштів поза встановленими процедурами також мають бути заборонені, а використання благодійних внесків – максимально відкритим і підконтрольним. Окремо слід подбати про захист осіб, які повідомляють про порушення: створити анонімні канали звернення, визначити чіткий алгоритм розгляду скарг і гарантувати відсутність будь-якого тиску на заявників.

Не менш важливим є розроблення та реальне впровадження кодексу етики й академічної доброчесності для працівників і здобувачів освіти відповідно до вимог чинного законодавства. Крім того, значну увагу потрібно приділяти профілактиці булінгу: навчати педагогів розпізнавати ознаки психологічного насильства, працювати не лише з учасниками конфлікту, а й зі свідками, застосовувати відновні практики та формувати розуміння юридичної відповідальності за такі дії.

Крім того, доцільно впроваджувати системні антикорупційні механізми: забезпечувати відкритість фінансової звітності закладів, контроль за закупівлями та прозорість управлінських рішень. Важливо також створити незалежні механізми розгляду скарг – наприклад, запровадити спеціальні комісії із залученням зовнішніх експертів та аудиту. Окрім цього, необхідно регулярно здійснювати моніторинг психологічної безпеки освітнього середовища через анонімні опитування учнів і батьків та впровадження відповідних індикаторів безпеки. Ефективним інструментом можуть стати інформаційні кампанії з чіткими й зрозумілими меседжами, які формуватимуть у суспільстві нетерпимість до корупції та усвідомлення того, що звернення зі скаргою – це нормальний спосіб захисту своїх прав. В такому випадку, ми переконані, можливе гарантування одного із головних принципів освітньої діяльності, передбаченого ст. 6 Закону України «Про освіту» – нетерпимості до проявів корупції та хабарництва [9].

Висновки. Отже, корупція – це складне соціально-протиправне явище, що ставить під загрозу не лише розбудову прозорої демократичної держави, а й є негативним проявом у будь-якій сфері суспільних відносин, де вона нівелює принципи верховенства права та соціальної справедливості. В сфері освіти вплив корупції є вкрай критичним, адже таке негативне явище не лише не відповідає стандартам безпечного освітнього середовища, а й травмує учнів, нав'язуючи хибне уявлення про прийнятність неправомірних дій та часто на практиці є причиною вчинення до них психологічного насильства з боку інших. Тому боротьба з корупцією в освіті має стати одним із пріоритетних державних стратегій, адже успішність такої державної політики як дозволить покращити якість знань, так і сформувати в учнів фундамент розуміння, на якому будуватиметься майбутнє громадянське суспільство.

Насамперед, йдеться про потребу глибшого теоретичного осмислення сутності корупційних проявів у сфері освіти: важливо чітко визначити їх зміст і характерні ознаки, проаналізувати причини виникнення, а також з'ясувати чинники, що впливають на формування державної антикорупцій-

ної політики. Подолання кризових явищ у системі освіти потребує визначення чітких організаційно-правових засад протидії корупції. Проте ця проблема не обмежується лише юридичним чи організаційним аспектом. Корупція в освітньому середовищі створює атмосферу вседозволеності й безкарності, підриває довіру до встановлених правил, ускладнює захист прав через механізми оскарження та сприяє поширенню психологічного насильства – від окремих випадків приниження і залякування до системного булінгу. Саме тому результативна профілактика має поєднувати антикорупційні заходи з формуванням безпечного освітнього середовища, утвердженням принципів академічної доброчесності та належним забезпеченням прав учнів.

Перспективою подальших досліджень можливий аналіз міжнародного досвіду боротьби з корупцією освіти та напрацювання механізмів впровадження найкращих практик у національну площину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII: станом на 7 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.
2. Шульган І.І. Причини та форми корупційної взаємодії у сфері освіти. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2024. Т. 11, № 42. С. 212–218. URL: https://doi.org/10.23939/law2024.42.212.
3. Бабенко К.А., Лазаренко С.Ж. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=812.
4. Наказ МОН «Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти»». *ІПС ЛІГА:ЗАКОН – система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS40103.
5. Прес-релізи та звіти – Стан корупції в Україні. *Домашня сторінка КМІС*. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1512&page=1&fbclid=IwY2xjawJ3GudleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFrNkpaNGdNcUlQS3Y1TzA1AR7XBiNAo5O4ndQZ3Zm_JJOUWyjytzF_9flBRhO8mvRYpNBVSIZrCh4YtfobfQ_aem_bBmKU8tzYE2g2yVLAoUJ2A.
6. Хорошев О.М. Психологічна безпека як необхідний фактор створення безпечного освітнього середовища. *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу*: Наук. ст., тези доп. та інші матеріали ІІ Всеукр. науково-практ. конф., м. Тернопіль, 1 берез. 2024 р. Тернопіль, 2024. С. 382–386.
7. Мельченко В.І. Корупція у вищих навчальних закладах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 37–43. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.6.
8. Гревцева ЄО., Афанасьєва Т.О. Ключові завдання закладів освіти щодо формування нульової толерантності до корупції в учасників освітнього процесу. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. URL: https://doi.org/10.57125/pedacademy.2024.05.29.18.
9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Гришко В.І., Вознюк С.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:004.8:351.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.18

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЕЛЕКТРОННОМУ УРЯДУВАННІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Грох А.О.,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0002-3751-2678

Грох А.О. Адміністративно-правове забезпечення етичних стандартів штучного інтелекту в електронному урядуванні на місцевому рівні.

Стаття присвячена дослідженню юридичних основ гарантування етичних норм використання штучного інтелекту (далі – ШІ) в електронному урядуванні на місцевому рівні. Застосовано формально-правовий, порівняльно-правовий та систематично-структурний методи дослідження. Зроблено огляд засад Регламенту ЄС 2024/1689 (далі – Акт про ШІ), настанов ЮНЕСКО з етичних аспектів штучного інтелекту та Критеріїв Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) щодо ШІ. Досліджено державне та правове регулювання ШІ в Україні, зокрема положення Стратегії розвитку штучного інтелекту (2020). Проаналізовано світовий досвід інтеграції ШІ в публічне управління на місцевому рівні, виявлено головні загрози: упередженість алгоритмів, брак прозорості, небезпека щодо збереження конфіденційності чутливих даних. Обґрунтовано потребу в управлінських та юридичних механізмах для гарантування етичних норм ШІ у місцевому електронному урядуванні. Розглянуто три основні моделі правового врегулювання ШІ: європейську (жорстке регулювання через AI Act), ОЕСР (м'яке право через рекомендації) та ЮНЕСКО (етичні рамки). Особливу увагу приділено аналізу прогалин в українському законодавстві щодо автоматизованого ухвалення рішень органами місцевого самоврядування. Встановлено, що Закон «Про адміністративні послуги» та Закон «Про захист персональних даних» не містять положень щодо використання технологій ШІ у публічному адмініструванні. Пропонується доповнити Закон України «Про адміністративні послуги» нормами, щодо зобов'язання інформувати населення про застосування рішень ШІ та закріпити право громадян обирати обслуговування людиною в якості альтернативи. Сформульовано рекомендації щодо ухвалення профільного Закону «Про штучний інтелект» з окремим розділом щодо місцевого самоврядування та класифікацією систем ШІ за рівнем ризику. Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний метод (для аналізу нормативних актів ЄС та України), порівняльно-правовий метод (для зіставлення підходів до регулювання ШІ у різних юрисдикціях) та системно-структурний метод (для виявлення взаємозв'язків між елементами правового регулювання ШІ). Практичне значення дослідження полягає у формулюванні конкретних пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері використання ШІ органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: штучний інтелект, етичні стандарти, електронне урядування, місцеве самоврядування, адміністративно-правове регулювання, цифрова трансформація, публічне адміністрування.

Hrokh A.O. Administrative and legal framework for ensuring ethical standards of artificial intelligence in e-governance at the local level.

The article examines the administrative and legal foundations for ensuring ethical standards of artificial intelligence (AI) in local e-governance. Formal-legal, comparative-legal, and systematic-structural research methods were applied. The study analyzed the provisions of EU Regulation 2024/1689 (AI Act), the UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, and the OECD AI Principles. The current state of administrative and legal regulation of AI in Ukraine was examined, including the Concept for the Development of Artificial Intelligence (2020). International experience of integrating AI into municipal governance was evaluated, with the identification of key threats including algorithmic bias, lack of transparency, and privacy risks. The necessity for targeted administrative and legal mechanisms to ensure ethical AI standards at the local level of e-governance was substantiated. Three main models of AI legal regulation were considered: the European model

(strict regulation through the AI Act), the OECD model (soft law through recommendations), and the UNESCO framework (ethical principles). Particular attention was paid to analyzing legal gaps in Ukrainian legislation regarding automated decision-making by local self-government bodies. It was established that the Law «On Administrative Services» and the Law «On Protection of Personal Data» contain no provisions regarding the use of algorithmic systems in public administration. The article proposes amendments to the Law of Ukraine «On Administrative Services» introducing norms that obligate authorities to inform citizens about AI-based decisions and guarantee the right to choose human-provided services as an alternative. Recommendations were formulated for adopting a specialized Law «On Artificial Intelligence» with a dedicated chapter on local self-government and a risk-based classification system for AI applications in municipal governance. The methodological basis of the research comprises formal-legal method (for analysis of EU and Ukrainian regulatory acts), comparative-legal method (for comparing approaches to AI regulation across jurisdictions), and systematic-structural method (for identifying interconnections between elements of AI legal regulation). The practical significance of the study lies in formulating specific proposals for improving domestic legislation on AI use by local self-government bodies.

Key words: artificial intelligence, ethical standards, e-governance, local self-government, administrative and legal regulation, digital transformation, public administration.

Постановка проблеми. Штучний інтелект стрімко змінює державне урядування на планеті. Провідні держави світу активно впроваджують технології ШІ в публічне управління. Поруч із користю, це також несе певні загрози: упередженість, брак відкритості та втрату людського нагляду за ухваленням рішень, які, так чи інакше, є дотичними до прав громадян.

Шістнадцятого червня 2024 року Європейський Союз ухвалив Регламент 2024/1689 (Акт про ШІ), який став першим у світі ґрунтовним нормотворчим документом, щодо штучного інтелекту. За цим законом системи ШІ поділяються на чотири класифікації ризику, а невиконання вимог може каратися штрафами, що сягають 35 мільйонів євро [1]. Цей крок засвідчив, що дилеми, пов'язані з етикою ШІ, перемістилися з площини філософських роздумів у сферу законодавчого регулювання.

В Україні наразі становище докорінно інше. Стратегію розвитку штучного інтелекту, ухвалену постановою КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р, й досі вважають єдиним ключовим документом у цій сфері [8]. Вона не визначає конкретних шляхів та механізмів гарантування етичних стандартів для ШІ в електронному урядуванні. Водночас, місцеві громади вже використовують чат-боти, механізми автоматичного опрацювання звернень, прогностичне моделювання, – і це відбувається без жодного регуляторного контролю за якістю цих рішень.

На нашу думку, ця прогалина несе справжню небезпеку для прав людини та потребує детального вивчення.

Стан опрацювання цієї проблематики. Сфера правового регулювання штучного інтелекту в публічному управлінні привертає дедалі більшу увагу науковців. У межах вітчизняних наукових досліджень питання адміністративно-правового регулювання ШІ в електронному урядуванні досліджено К.В. Оксютенко у журналі «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» (2024). Науковець аналізує специфіку використання технології штучного інтелекту в процесі організації та здійснення електронного урядування, наголошуючи на необхідності детального правового врегулювання, оскільки ШІ може формувати рішення органів публічної адміністрації, які впливають на права громадян [2, с. 130].

О.Ю. Кравчук у «Вчених записках ТНУ імені В.І. Вернадського», дослідив забезпечення етичних стандартів та безпеки використання ШІ у публічному управлінні, акцентуючи на питаннях конфіденційності, прозорості, відповідальності та уникнення дискримінації [3, с. 85]. О.В. Поступна та О.С. Сємілєтов у «Віснику Національного університету цивільного захисту України» розглядають електронне урядування на базі ШІ, аналізуючи міжнародний досвід (Естонії, Сінгапуру) та формулюють рекомендації для України [4].

О.П. Автомонов у журналі «Правова позиція» (2024) здійснив порівняльно-правовий аналіз європейських стандартів використання ШІ у публічній службі, дослідивши Рекомендацію ОЕСР, Акт ЄС про ШІ та Рамкову конвенцію Ради Європи [5, с. 11–13].

Серед закордонних наукових публікацій вирізняється стаття Б.П. Сухендарто (2024) у Law Audience Journal, де вчений розглядає інтеграцію електронного урядування та штучного інтелекту для посилення участі громадян у справах територіальних громад [9]. Х. Аршад та його колеги (2025) проаналізували можливості та перешкоди застосування ШІ для реалізації концепції «розумного» муніципального управління [10].

Проте в українській правничій думці бракує глибоких наукових досліджень щодо адміністративного та правового забезпечення етичних засад ШІ у сфері місцевого електронного урядування.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових засад впровадження етичних норм використання ШІ у місцевому електронному урядуванні з урахуванням зарубіжного досвіду та вітчизняних реалій.

Виклад основного матеріалу. Формування всесвітньої етичної правової основи для штучного інтелекту відбувається паралельно на різних рівнях. Розглянемо ключові міжнародні нормативно-правові акти у сфері регулювання ШІ.

Регламент (ЄС) 2024/1689 (Акт про штучний інтелект). Європейський Парламент та Рада Євросоюзу ухвалили цей документ 13 червня 2024 року, і він набув чинності 1 серпня 2024 року. Це перший у світі законодавчий акт, що всеосяжно врегульовує створення, виведення на ринок та застосування рішень із штучним інтелектом. Акт про ШІ запроваджує модель, що ґрунтується на оцінці ризиків, та поділяє ці системи на чотири категорії: неприпустимий ризик (заборонені практики – маніпулювання поведінкою осіб, масове спостереження у публічних місцях тощо); суттєвий ризик (системи для оцінювання заяв на отримання адміністративних послуг, вступу до освітніх закладів, правосуддя); обмежений ризик (системи, що потребують відкритого інформування громадськості); мінімальний ризик (переважна більшість систем ШІ) [1].

Для систем із підвищеним ризиком Акт про ШІ вводить ключові вимоги: механізми управління ризиками (стаття 9), критерії якості даних (стаття 10), технічні описи (стаття 11), положення про прозорість (стаття 13) та контроль з боку людини (стаття 14). Недотримання цих норм може спричинити суттєві штрафи – до 35 мільйонів євро або 7% світового річного обороту компанії [1, ст. 99]. На нашу думку, вищезгадана модель є найбільш вдалою, тому що вона сфокусована на оцінці ризиків та є найоптимальнішою для інтеграції у вітчизняне законодавство.

Настанови ЮНЕСКО щодо етики штучного інтелекту, схвалені 193 країнами-учасницями, детально охоплюють етичні питання, пов'язані зі штучним інтелектом. У тексті визначено 10 ключових засад: відповідність, стійкість, неупередженість, екологічна цілісність, збереження даних, людський нагляд, ясність та можливість обґрунтування, зобов'язання та підзвітність, інформованість, а також спільне керування. У цих настановах підкреслено, що «країни-члени мають гарантувати, що фінальна відповідальність та звітність залишатимуться за людьми» [6, с. 28]. Це положення має особливе значення для місцевого самоврядування, оскільки рішення, сформовані ШІ, напряму впливають на права та інтереси громадян.

У 2019 році ОЕСР ухвалила першу міжнародну настанову щодо відповідального застосування штучного інтелекту, яку модернізувала у 2024 році. Ці настанови охоплюють такі аспекти: всеохоплююче зростання та сталий розвиток, дотримання верховенства права та прав людини, прозорість та звітність, надійність та безпеку, а також підзвітність. ОЕСР підкреслює, що системи ШІ мусять «належно функціонувати та надавати громадянам спроможність оскаржувати висновки, зроблені ШІ» [7]. Для органів місцевого самоврядування це вимагає розробки процедур оскарження рішень, ухвалених за допомогою ШІ.

У журналі «Правова позиція» (2024) О.П. Автомонов зазначає, що підходи ЄС, Ради Європи та ОЕСР ґрунтуються на єдиній основі – пріоритеті інтересів людини, проте мають відмінності у юридичній вазі та механізмах примусу [5, с. 13].

Нормативно-правова основа для штучного інтелекту в Україні перебуває на стадії формування. Станом на зараз, єдиним профільним стратегічним актом є «Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні», затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1556-р від 2 грудня 2020 року. Ця концепція спрямована на створення сприятливих умов для збільшення використання ШІ в Україні, окреслює ключові сфери (медицина, кіберзахист, електронне урядування, оборона) та підкреслює важливість дотримання етичних засад [8]. Проте, у документі відсутні конкретні механізми щодо гарантування етичності систем штучного інтелекту.

К.В. Оксютенко звертає увагу, що впровадження технологій ШІ в Україні відбувається в умовах, коли розробка правового регулювання перебуває на початкових етапах, що певним чином суперечить ст. 19 Конституції України [2, с. 132]. Закон України «Про адміністративні послуги» (№ 5203-VI) від 06.09.2012 закріплює засади відкритості й прозорості, проте жодного разу не згадує платформи штучного інтелекту. Правовий акт «Про захист персональних даних» (№ 2297-VI) від 01.06.2010 регулює обробку даних у загальному контексті, але не бере до уваги особливості, притаманні системам ШІ. «Закон про електронні довірчі послуги» (№ 2155-VIII) від 05.10.2017 охоплює сферу електронної сертифікації, однак не регулює етичні моменти використання ШІ.

О.Ю. Кравчук підкреслює, що у випадках, коли ШІ приймає рішення, важливо чітко визначити, хто несе відповідальність – розробники, користувачі системи чи державні органи, які її впроваджують [3, с. 86].

І справді, така юридична невизначеність є неприпустимою, як вже згадувалось раніше, місцеві громади вже запроваджують рішення на базі штучного інтелекту, як-от чат-боти для опрацювання

звернень, автоматизовані системи управління документацією та аналітичні системи. Проте через брак чіткого правового поля ці впровадження відбуваються безсистемно та можуть призвести до непередбачуваних наслідків.

Запровадження штучного інтелекту в органи місцевого самоврядування – це світова тенденція. Б.П. Сухендарто зазначає, що електронне урядування може бути розвинене шляхом інтеграції штучного інтелекту для підвищення участі громадян через розвиток сервісів для подання звернень, систем узагальнення та аналізу, а також сервісів оцінювання політик [9].

Х. Аршад дослідив потенціал та проблеми штучного інтелекту у місцевому самоврядуванні, вказуючи на можливості «розумного» управління. Водночас науковці акцентують на вагомих небезпеках: упередженість алгоритмів може спричинити дискримінаційне ставлення до окремих категорій населення, автоматизовані рішення не демонструють достатньої прозорості, існують ризики для кібербезпеки та захисту особистих даних [10].

Розглянемо основні ризики застосування ШІ в місцевому електронному урядуванні. Упередження в алгоритмах – системи штучного інтелекту навчаються на історичних даних. Якщо ці дані містять певні упередження (як-от нерівномірний розподіл ресурсів між міськими та сільськими територіями), система буде повторювати й навіть посилювати ці спотворення. Це особливо значуще на локальному рівні, адже прийняті рішення безпосередньо стосуються людей у певних громадах. Відповідно до матеріалів ЮНЕСКО, створення систем ШІ має ґрунтуватися на засадах справедливості та недискримінації [6, п. 39].

Непрозорість алгоритмічних рішень (проблема «чорної скриньки»). Складні моделі машинного навчання часто не дозволяють зрозуміти, чому система прийняла те чи інше рішення. Регламент ЄС про штучний інтелект вирішує цю проблему через вимоги до прозорості. Системи, класифіковані як високоризикові, мусять мати відповідне супровідне оформлення, щоб користувачі могли «належним чином усвідомити наслідки та використовувати їх відповідно до мети» [1, ст. 13]. Для місцевої влади це означає, що громадяни повинні мати змогу розібратися в критеріях, які застосовуються, коли ШІ-системи відмовляють у наданні послуг або встановлюють пріоритетність звернень.

Також системи ШІ потребують значних обсягів даних. У сфері публічного управління це охоплює персональні дані громадян: адреса проживання, фінансовий стан, сімейний склад, питання щодо звернення до владних установ тощо. Надмірне накопичення даних, неправомірне їх використання та небезпека несанкціонованого доступу – усе це має бути детально врегульовано законодавством. Настанови ОЕСР наголошують на значущості захисту приватності та персональних даних під час інтеграції ШІ [7].

Надмірне використання систем ШІ породжує загрозу, що громади не зможуть надавати життєво важливі послуги у випадку виникнення технічних збоїв. Це особливо актуально у воєнний час, під час атак на критичну інфраструктуру та блекаути. На нашу думку, місцеве самоврядування повинне шукати компромісне рішення між тим, щоб покращити надання послуг шляхом цифровізації та при цьому не втратити спроможність діяти незалежно від систем штучного інтелекту.

Розглядаючи міжнародне право, ми маємо можливість окреслити головні етичні принципи, яких варто дотримуватися під час запровадження штучного інтелекту на місцевому рівні: ясність/прозорість (стаття 13 Акту про ШІ); відповідальність (ЮНЕСКО [6, п. 31]); нагляд людини (стаття 14 Акту про ШІ); рівноправність та подолання упереджень (ОЕСР [7]); співмірність (ЮНЕСКО [6, п. 18]).

Забезпечення високих етичних норм у галузі штучного інтелекту потребує низки правових, організаційних та технічних заходів.

На нормативно-правовому рівні К.В. Оксютенко формулює висновок про необхідність розробки та прийняття окремого закону «Про штучний інтелект», яким будуть врегульовані основні питання використання ШІ у різних сферах, включаючи електронне урядування [2, с. 135]. О.П. Автомонов обґрунтовує необхідність запровадження нормативно-правового регулювання використання ШІ відповідно до європейських стандартів, зокрема Рекомендації ОЕСР, Акту ЄС про ШІ та Рамкової конвенції Ради Європи [5, с. 14]. На нашу думку, першочерговими заходами мають бути: внесення змін до Закону про адміністративні послуги, імплементація норм стосовно застосування систем штучного інтелекту (вимога детально інформувати громадян щодо дій системи та можливих наслідків, право на перегляд рішень людиною, якій надаються послуги за допомогою ШІ, заборона ухвалення рішень виключно автоматизованим способом у значущих випадках); внесення правок до Закону про захист персональних даних щодо автоматизованого профілювання; ухвалення «Закону про штучний інтелект» із системою класифікації за ступенем ризику з урахуванням світового досвіду.

Як підкреслює Сухендарто, на рівні громади, для ефективного впровадження потрібне ухвалення регуляторних актів на місцях [9]. Ми наголошуємо, що органам місцевого самоврядування до-

цільно затверджувати положення для регуляції застосування систем ШІ: перелік допустимих сфер використання, критерії аналізу ризиків, механізми контролю та порядок опрацювання звернень.

Аршад та його колеги зауважують, що на організаційному рівні, для продуктивної імплементації ШІ варто заснувати профільні служби [10]. Ми погоджуємось з їхньою думкою та вважаємо за доцільне розмежувати інституційне забезпечення за рівнями: на державному – координаційний орган при Мінцифри; на місцевому – відповідальний підрозділ в структурі ОМС; на рівні громади – посадова особа, відповідальна за впровадження та контроль використання ШІ.

Щодо основних ризиків, О.П. Автомонов виокремлює декілька груп: конфіденційність та безпека персональних даних, непрозорість і алгоритмічна «справедливість», втрата робочих місць, залежність від технологічних компаній та етичні виклики збалансування публічного і приватного інтересів [5, с. 11]. Сухендарто дійшов висновку, що ефективне впровадження ШІ у місцеве самоврядування потребує належного нормативно-правового поля, інституційної спроможності та залученості населення до ухвалення рішень [9]. Регламент також встановлює технічні вимоги до систем ШІ високого ризику (статті 9–15): забезпечення прозорості алгоритмічних рішень (explainability), моніторинг упередженості, ведення журналів рішень для цілей нагляду та дотримання вимог до якості навчальних даних [1].

На нашу думку, Україні варто впровадити змішаний підхід: законодавчо закріпити ключові засади та норми (подібно до AI Act), розробити регіональні стандарти для окремих сфер управління, а на місцевому рівні – надати ОМС повноваження ухвалювати власні регуляторні акти з урахуванням специфіки територіальної громади. Такий триступеневий механізм дозволить поєднати єдині правові гарантії із гнучкістю, необхідною для адаптації до потреб конкретних громад.

Висновки. Враховуючи все вищезазначене, можемо дійти висновку, що світова спільнота сформувала різнобічну етичну базу для штучного інтелекту. Регламент (ЄС) 2024/1689 (Акт про ШІ) вводить обов'язкові юридичні умови, що базуються на визначенні ризиків. Рекомендації ЮНЕСКО (2021) окреслюють десять засад етичного ШІ. Настанови ОЕСР засвідчують загальну згоду щодо коректного використання ШІ. Ці три документи формують цілісний механізм, який Україні варто адаптувати та імплементувати у вітчизняне законодавство.

Українські адміністративні органи недостатньо підготовані до впровадження штучного інтелекту в системи електронного урядування. Концепція розвитку ШІ (2020) здебільшого залишається на документарному рівні і не визначає чітких механізмів. Ані в законодавчих актах, ані в підзаконних нормативних актах не передбачено конкретних норм. Це створює правову невизначеність для органів місцевого самоврядування, які в свою чергу, вже всебічно застосовують рішення на основі ШІ.

Запровадження штучного інтелекту у цій сфері несе певні ризики: упередженість алгоритмів, брак прозорості, загрози персональним даним та технологічну залежність. Як свідчать вітчизняні та іноземні наукові роботи, ці ризики потребують особливої уваги, в тому числі на рівні закону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. L 1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата звернення: 12.02.2026).
2. Оксютенко К.В. Адміністративно-правове регулювання використання технології штучного інтелекту в процесі організації та здійснення електронного урядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. С. 130–136. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-20 (дата звернення: 12.02.2026).
3. Кравчук О.Ю. Забезпечення етичних стандартів та безпеки використання штучного інтелекту у публічному управлінні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: Публічне управління та адміністрування. 2024. Т. 35 (74), № 4. С. 85–93. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.4/13 (дата звернення: 12.02.2026).
4. Поступна О.В., Сємілєтов О.С. Електронне урядування на базі штучного інтелекту. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2025. Вип. 2 (23). С. 24. URL: https://ouci.dntb.gov.ua/works/4grJ6011/ (дата звернення: 12.02.2026).
5. Автомонов О.П. Європейські правові стандарти використання штучного інтелекту у публічній службі: виклики правового регулювання в Україні. *Правова позиція*. 2024. № 2. С. 11–15. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.2 (дата звернення: 12.02.2026).
6. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. UNESCO, 2021. 36 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455 (дата звернення: 12.02.2026).

7. OECD AI Principles. OECD, 2019 (updated 2024). URL: https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/ai-principles.html (дата звернення: 12.02.2026).
8. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р (дата звернення: 12.02.2026).
9. Suhendarto B.P. Integration of E-Government and Artificial Intelligence to Increase Public Participation in Local Governance. *Law Audience Journal*. 2024. Vol. 10, No. 1. DOI: https://doi.org/10.23917/laj.v10i1.8295 (дата звернення: 12.02.2026).
10. Arshad K., Swetha G., Sharma A., Brindha, Kumar A., Kumar A. Artificial Intelligence in Local Governance: Opportunities and Challenges for Smart Self Government. 2025. URL: https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Khalid-Arshad-2334899220 (дата звернення: 12.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Грох А.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.19

МЕХАНІЗМИ ЕЛЕКТРОННОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У КОНТРОЛІ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Гулак О.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і
природокористування України
ORCID: 0000-0001-9004-0185

Яра О.С.,
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і
природокористування України
ORCID: 0000-0002-7245-9158

Слюсаренко С.В.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і
природокористування України
ORCID: 0000-0002-6718-222X

Гулак О.В., Яра О.С., Слюсаренко С.В. Механізми електронної участі громадян у контролі за діяльністю Міністерства юстиції України.

Наукова стаття присвячена комплексному аналізу цифрових механізмів участі громадян у здійсненні громадського контролю за діяльністю Міністерства юстиції України в умовах електронного урядування та цифрової трансформації державного управління. У роботі розглянуто сучасні теоретичні підходи до розуміння феномену електронної участі громадян, зокрема комунікаційний, функціональний, процесуальний та ціннісний підходи, які дозволяють комплексно оцінити її значення для забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності органів державної влади. Визначено, що електронна участь виступає важливим інструментом взаємодії між державою та суспільством, сприяє формуванню довіри громадян до державних інституцій та створює додаткові можливості для залучення громадськості до процесів формування і реалізації державної політики.

На основі аналізу нормативно-правових актів України, що регулюють питання електронного урядування, доступу до публічної інформації та використання цифрових інструментів участі громадян, а також практики їх застосування у діяльності Міністерства юстиції України, встановлено, що електронні звернення, електронні петиції, онлайн-консультації з громадськістю та використання відкритих даних виступають важливим інструментом демократичного контролю у сфері юстиції. Досліджено функціонування цифрових сервісів Міністерства юстиції України, зокрема електронних реєстрів, порталів доступу до інформації та механізмів проведення електронних консультацій, які сприяють підвищенню рівня прозорості діяльності органу, оптимізації адміністративних процедур та зниженню корупційних ризиків.

Разом з тим, у дослідженні виявлено низку проблем, пов’язаних із недостатньою інтеграцією окремих цифрових сервісів, обмеженою доступністю та структурованістю інформації, а також недостатнім рівнем інтерактивності інструментів електронної участі. У статті сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення системи електронної участі громадян у діяльності Міністерства юстиції України, серед яких створення єдиної інтегрованої платформи електронних сервісів, розширення функціоналу мобільних застосунків, збільшення кількості та якості наборів відкритих даних, удосконалення механізмів зворотного зв’язку з громадянами, підвищення рівня цифрової грамотності населення та впровадження системи моніторингу й оцінки ефективності цифрових інструментів участі. Реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню відкритості та підзвітності Міністерства юстиції України до процесів формування та реалізації державної політики у сфері юстиції.

Ключові слова: електронна участь; трансформація; публічне управління; громадський контроль; електронні звернення; онлайн-консультації; електронні петиції; відкриті дані; Міністерство юстиції України; е-урядування; прозорість; підзвітність.

Gulac O.V., Yara O.S., Slyusarenko S.V. Mechanisms of electronic citizen participation in monitoring the activities of the Ministry of Justice of Ukraine.

The scientific article is devoted to a comprehensive analysis of digital mechanisms for citizen participation in public oversight of the activities of the Ministry of Justice of Ukraine in the context of e-governance and the digital transformation of public administration. The paper examines modern theoretical approaches to understanding the phenomenon of electronic citizen participation, including communicative, functional, procedural, and value-based approaches, which make it possible to comprehensively assess its significance in ensuring openness, transparency, and accountability of public authorities. It is determined that electronic participation serves as an important instrument of interaction between the state and society, contributes to strengthening citizens' trust in public institutions, and creates additional opportunities for public involvement in the processes of policy formulation and implementation.

Based on the analysis of the regulatory and legal framework of Ukraine governing e-governance, access to public information, and the use of digital participation tools, as well as the practice of their application in the activities of the Ministry of Justice of Ukraine, it has been established that electronic appeals, electronic petitions, online public consultations, and the use of open data act as important instruments of democratic oversight in the field of justice. The functioning of digital services of the Ministry of Justice of Ukraine has been studied, in particular electronic registers, information access portals, and mechanisms for conducting electronic consultations, which contribute to increasing the transparency of the institution's activities, optimizing administrative procedures, and reducing corruption risks.

At the same time, the study identifies a number of challenges related to the insufficient integration of individual digital services, limited accessibility and structuring of information, as well as the insufficient level of interactivity of electronic participation tools. The article formulates practical recommendations for improving the system of electronic citizen participation in the activities of the Ministry of Justice of Ukraine. These include the creation of a unified integrated platform of electronic services, expansion of the functionality of mobile applications, increasing the quantity and quality of open data sets, improving feedback mechanisms with citizens, enhancing the level of digital literacy among the population, and introducing systems for monitoring and evaluating the effectiveness of digital participation tools. The implementation of the proposed measures will contribute to increasing the openness and accountability of the Ministry of Justice of Ukraine and strengthening citizen involvement in the processes of policy formation and implementation in the field of justice.

Key words: electronic participation; digital transformation; public administration; civic oversight; electronic appeals; online consultations; electronic petitions; open data; Ministry of Justice of Ukraine; e-government; transparency; accountability.

Постановка проблеми. Сучасні процеси цифрової трансформації державного управління суттєво змінюють характер взаємодії громадян із органами влади та створюють нові можливості для реалізації громадського контролю. Розвиток електронних інструментів участі, таких як е-звернення, онлайн-консультації та цифрові платформи для громадського діалогу, стає важливим чинником підвищення прозорості та підзвітності державних інституцій. У цьому контексті особливої уваги заслуговує діяльність Міністерства юстиції України, адже саме від ефективності взаємодії між міністерством та громадськістю значною мірою залежить рівень довіри до системи юстиції та сприйняття реформ у правовій сфері.

Зростання ролі цифрової участі громадян зумовлене як потребою оперативного доступу до інформації, так і необхідністю створення дієвих каналів впливу на прийняття управлінських рішень. Електронні інструменти дозволяють громадськості не лише отримувати публічну інформацію, а й ініціювати обговорення, контролювати якість надання адміністративних послуг, формувати пропозиції та оцінювати діяльність органів влади в режимі реального часу. У сфері юстиції ці механізми виступають ключовим елементом демократичного врядування, адже забезпечують відкритість роботи реєстрів, прозорість процедур та зменшення ризиків зловживань.

У науковій літературі дедалі більше уваги приділяється взаємозв'язку між цифровізацією державного сектору та зміцненням громадського контролю, проте сфера юстиції потребує більш глибокого аналізу з огляду на масштабність функцій та важливість прийнятих управлінських рішень. Це актуалізує необхідність комплексного дослідження існуючих механізмів електронної участі, оцінки їх ефективності та визначення напрямів подальшого удосконалення.

Метою наукової статті є аналіз цифрових механізмів участі громадян у контролі за діяльністю Міністерства юстиції України, оцінка їх результативності та відповідності принципам відкритості й підзвітності, а також окреслення перспектив розвитку електронних форм взаємодії між державою та громадськістю у сфері юстиції.

Стан опрацювання проблематики. У науковому дослідженні розглядаються питання електронної участі в Україні, зокрема забезпечення прозорості, громадського контролю та цифрової взаємодії між громадянами й органами влади. Водночас недостатньо дослідженим залишається саме механізми електронної участі громадян у здійсненні контролю за діяльністю Міністерства юстиції України, що зумовлює потребу у подальшому поглибленому дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Електронна участь громадян розглядається як важливий інструмент демократичного врядування, що забезпечує реальне залучення суспільства до вироблення та контролю державної політики за допомогою цифрових технологій. Також, вона визначається як процес залучення громадян до вироблення, реалізації та контролю державної політики за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Е-участь дозволяє громадянам отримувати інформацію про діяльність державних органів, впливати на ухвалення рішень та контролювати виконання цих рішень, що робить її ключовим механізмом демократичного врядування. Згідно з офіційним визначенням, е-участь передбачає забезпечення права участі громадян у розвитку самоврядування, формуванні, реалізації, моніторингу та оцінці державної політики із застосуванням ІКТ у прозорих процедурах двосторонньої взаємодіє [1].

У наукових дослідженнях поняття е-участі розглядається не лише як технічний механізм, а як соціально-управлінська категорія, що поєднує інформаційний, процедурний та демократичний вимір. Комунікаційний підхід фокусується на тому, що електронна участь є каналом двосторонньої комунікації між громадянами та владою. У межах цього підходу наголошується, що цифрові канали значно полегшують доступ громадян до інформації про діяльність органів влади та дозволяють безпосередньо отримувати відповіді чи зворотній зв'язок. Це сприяє підвищенню рівня прозорості публічного управління і створення передумови для реалізації принципів відкритості [2].

Питання інформаційної складової електронного урядування вже отримали висвітлення у працях вітчизняних дослідників. Зокрема, у роботі Ладиченко В., Чомахашвили О., Улютіна О., Канарик Ю. проаналізовано поширення електронної інформації в системі e-governance у контексті світових тенденцій та досвіду для України [3]. Також, значний внесок у дослідження міжнародних підходів до правового забезпечення свободи слова в мережі Інтернет було зроблено також такими науковцями, як Головко Л., Ладиченко В. та Капловою О. Однак механізми електронної участі громадян у контролі за діяльністю Міністерства юстиції України залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює актуальність даного дослідження [4].

Функціональний (інструментальний) підхід на е-участь розглядає її як сукупність конкретних технологічних та процедурних інструментів, що дають громадянам можливість впливати на управлінські рішення. До таких механізмів належать електронні форми звернень, електронні петиції, онлайн-консультації, а також цифрові платформи для участі у процесах публічної політики. Аналіз електронних форм звернень, зокрема, демонструє, що їх зростання є показником відкритості та демократизації системи публічного управління [5].

Важливим прикладом інструментальної участі є інституція електронної ініціативи (електронна петиція), яка не лише фіксує громадянську ініціативу, а й може сприяти формуванню управлінських рішень, відкриваючи шлях до механізмів прямої демократії через цифрові сервіси.

Процесуальний підхід розглядає е-участь як складову частину загального циклу публічного управління, що включає: інформування громадян про діяльність органів влади; консультації щодопроєктів нормативних актів; співучасть у прийнятті рішень; моніторинг та оцінювання реалізації цих рішень. Цей підхід підкреслює важливість інтегрованого використання цифрових механізмів у всіх фазах процесу управління, що сприяє ефективному демократичному контролю та адаптації публічної політики до запитів громадськості [6, с. 125].

Ціннісний (демократичний) підхід розкриває е-участь як інструмент реалізації демократії та зміцнення громадянського суспільства. Електронні форми створюють ширші можливості для впливу на управлінські рішення, сприяють підвищенню довіри громадян до інститутів влади та підсилюють демократичну легітимність прийняття рішень. Вони також підтримують дискусійні процеси в суспільстві і сприяють формуванню колективних громадських позицій [7,с. 7].

Отже, електронна участь громадян у діяльності Міністерства юстиції України виступає ключовим механізмом забезпечення прозорості, підзвітності та демократичного контролю. У межах Мін'юсту е-участь реалізується через цифрові інструменти, що дозволяють громадянам: отримувати доступ до інформації про діяльність органу та стану відкритих реєстрів (комунікаційний підхід); здійснювати конкретні дії, що впливають на роботу Мін'юсту, через електронні петиції, звернення та

онлайн-консультації (функціональний підхід); брати участь у консультаціях щодо нормативних актів та електронних процедур на всіх етапах прийняття рішень (процесуальний підхід); впливати на якість та прозорість діяльності органу, формуючи демократичну підзвітність та підвищуючи легітимність рішень (ціннісний підхід).

З практичної точки зору, це проявляється у таких сервісах Мін'юсту, а саме:

Портал «Онлайн-будинок юстиції» – забезпечує доступ до відкритих реєстрів і можливість подавати е-звернення.

Система електронних консультацій з громадськістю – дозволяє громадянам брати участь у обговорені нормативних актів та адміністративних процедур.

Електронні петиції та ініціативи – сприяють безпосередньому впливу громадян на політику та рішення Мін'юсту.

Таким чином підходи, окреслені в нашому дослідженні, знаходять практичне втілення в діяльності Міністерства юстиції України. Вони інтегруються у цифрові процеси управління, що забезпечують комплексний демократичний контроль, підвищують прозорість та доступність послуг, а також підтримують підзвітність органу перед суспільством.

Загалом, Міністерство юстиції України демонструє приклад застосування концептуальних підходів е-участі на практиці, поєднуючи технологічні механізми з соціально-демократичними цінностями, що підкреслює важливість цифровізаціїї для вдосконалення публічного управління в України.

Формування правових основ електронної участі в Україні здійснюється через комплекс відповідних нормативно-правових актів, що регулюють використання цифрових технологій у процесах демократичного врядування. Дані механізми забезпечують можливість громадян здійснювати контроль за діяльністю центральних органів виконавчої влади, зокрема Міністерства юстиції України, шляхом подання електронних звернень, участь у консультаціях, використання відкритих даних та цифрових сервісів.

На сьогодні в Україні діє декілька осинових нормативно-правових актів, серед яких: – Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР, даний документ забезпечує право громадян подавати звернення в усіх формах, включаючи електронну. Зокрема, ст. 5 Закону прямо передбачає можливість використання електронних засобів зв'язку для направлення заяв, скарг та пропозицій. При цьому, застосування кваліфікованого електронного підпису при надсиланні електронного звернення не вимагається [8].

За період 2024-2025 рр. на адресу Міністерства юстиції України надійшло понад 30 тис. електронних звернень щодо діяльності державних реєстраторів, роботи виконавчої служби та доступу до інформації. Частина цих звернень містить дані про можливі порушення, що стає підставою для проведення внутрішніх перевірок[9].

Наступним не менш важливим нормативним документом є Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI, який визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становлять суспільний інтерес. Тобто, даний Закон визначає процедури електронного доступу до інформації, яка знаходиться у володінні органів влади. Також, ст. 19 Закону передбачає право надсилати електронні запити, а ст. 10 зобов'язує органи влади оприлюднювати суспільно значущу інформацію [10].

Громадські організації, які здійснюють моніторинг роботи приватних виконавців, регулярно подають електронні запити до Міністерства юстиції України щодо статистики стягнень. Результати аналізу цих даних використовуються для підготовки тендерних оцінок ефективності та рекомендацій щодо реформ системи виконання рішень.

Також вартує своєї уваги Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. Даний нормативний документ визначає правові та організаційні засади електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, права та обов'язки суб'єктів відносин у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг [11].

До прикладу, подання документів на державну реєстрацію юридичних осіб та громадських формувань із застосуванням кваліфікованого електронного підпису (КЕП) стало повністю електронним, що значно спростило взаємодію громадян із системою юстиції та зменшило кількість корупційних ризиків.

Що стосується підзаконних нормативно правових актів, то тут треба виділити Постанову Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. №996. Цей Порядок визначає основні вимоги до організації

і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливостей для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів. Варто відзначити, що під розумінням проведення консультацій з громадськістю законодавець визначає сприяння налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створення умов для участі у розробленні прєктів таких рішень. [12].

Під час підготовки змін до Закону України «Про нотаріат» Міністерство юстиції України розмістило проєкт на платформі електронних консультацій, де протягом 30 днів назбиралося понад 600 пропозицій від громадян, правників та нотаріальної спільноти [13].

Варто відмітити Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» від 02.10.2015 р. № 835. Це Положення визначає вимоги до формату і структури наборів даних, що підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, періодичність оновлення та порядок їх оприлюднення, а також перелік таких наборів даних [14]. Міністерство юстиції України регулярно оновлює відкриті набори Єдиного реєстру боржників, що дає можливість журналістам виявити тенденції ухилення від виконання рішень суду.

Доцільнозгадати Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» від 08.11.2017 р. № 797-р. Дана Концепція визначає стратегічні напрями впровадження інструментів електронної участі: електронних петицій, онлайн-консультацій, цифрових опитувань, автоматизованої аналітики відкритих даних. Так, відповідно після ухвалення Концепції Міністерство юстиції України розширило перелік електронних сервісів, зокрема створило онлайн-моніторинг стану виконання проваджень [15].

Нормативно-правова база України створила комплексний механізм електронної участі, який охоплює доступ до інформації, електронні звернення, петиції, консультації та відкриті дані. Практика застосування цих інструментів у діяльності Міністерства юстиції України доводить, що вони є дієвим механізмом забезпечення прозорості та підзвітності державних органів. Електронна участь не лише розширює можливості громадського контролю, а й сприяє структурним змінам у діяльності органів влади, зокрема в частині боротьби з корупційними проявами, оптимізації процедур та підвищення ефективності державного управління.

Проведений аналіз нормативно-правових основ та практики застосування електронної участі в діяльності Міністерства юстиції України показав ефективність існуючих інструментів (електронні звернення, петиції, консультації, відкриті дані), однак виявив також ряд проблем, пов'язаних із обмеженою інтеграцією сервісів, недостатньою доступністю інформації для громадян та низьким рівнем інтерактивності.

На основі проведеного дослідження пропонуються наступні рекомендації.

Розширення цифрових каналів взаємодії, а саме – створення єдиної інтегрованої платформи для всіх електронних сервісів Міністерства юстиції України, що поєднувала б подання та відстеження електронних звернень, участь у публічних консультаціях, моніторинг виконання рішень державних виконавців, доступ до відкритих даних. Ці нововведення зменшать фрагментацію інформації та підвищать зручність для громадян.

Наступним кроком має стати розробка одного або декілька мобільних додатків, які в подальшому дозволять підвищити рівень залучення громадян, особливо молоді, та забезпечить швидкий доступ до сервісів у режимі реального часу.

В сфері підвищення прозорості та відкритості даних пропонується розширити перелік відкритих даних, а саме до вже оприлюднених наборів (реєстрів боржників, нотаріальні реєстри, виконавчі провадження) доцільно додати дані про: результати розгляду електронних звернень; статистику петицій та консультацій; ефективність державних реєстрів та виконавців. Зокрема, пропонуємо впровадити використання аналітичних панелей та візуалізації, а саме інтерактивні графіки, дашборди та інші аналітичні інструменти, які дозволять громадськості легше оцінювати діяльність Міністерства юстиції України та виявляти деякі проблеми його роботи.

Для підвищення інтерактивності електронної участі пропонується вдосконалення зворотного зв'язку на кожному етапі розгляду звернень та петицій та онлайн-консультації з використанням відео та чатів.Варто впровадити зворотній зв'язок, де громадяни повинні отримувати повідомлення про статус розгляду звернення або петиції, терміни виконання та причини відмови у разі негативного рішення. Це нововведення підвищить довіру до цифрових сервісів. Впровадження інте-

рактивних консультації, таких як вебінари або чати з експертами дозволить громадянам не лише подавати пропозиції, а й отримувати оперативні відповіді на запитання.

Підвищення цифрової грамотності громадян та співробітників Міністерства юстиції України на сьогодні повинно бути пріоритетним для нашої держави. Розробка коротких навчальних матеріалів, інструкцій та відео-посібників щодо використання електронних сервісів підвищить доступність механізмів участі, а підвищення кваліфікації працівників у сфері цифрової комунікації та роботи з електронними платформами забезпечить якісну обробку звернень та пропозицій.

Важливим кроком в вдосконаленні механізму е-участі в діяльності Міністерства юстиції України є запровадження системи оцінки ефективності даної системи. По-перше, рекомендується створити механізм збору статистики щодо кількості звернень, швидкості їх розгляду, кількості поданих пропозицій у консультаціях та їх врахування. По-друге, зовнішня оцінка ефективності сервісів дозволить виявити вузькі місця та запропонувати рекомендації щодо їх вдосконалення.

На кінець варто відзначити, що правовий статус електронних сервісів у нормативно-правових актах, які торкаються питання діяльності Міністерства юстиції України, вартують уточнення, а саме потрібно внести зміни до Закону України «Про звернення громадян» та Закону Украйни «Про доступ до публічної інформації», щоб прями визначити права громадян на інтерактивну участь та обов'язок органів влади забезпечувати своєчасний зворотний зв'язок. Також, на нашу думку потрібно розробити окремий підзаконний акт про стандарти електронної участі у сфері юстиції. Такий нормативний акт міг би встановити єдині стандарти подання, розгляду та оприлюднення електронних звернень, петицій і пропозицій.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що електронна участь громадян є важливим інструментом забезпечення прозорості, підзвітності та демократичного контролю за діяльністю органів державної влади. У діяльності Міністерства юстиції України цифрові механізми участі реалізуються через електронні звернення, петиції, онлайн-консультації та використання відкритих даних, що сприяє розширенню можливостей громадян впливати на формування та реалізацію державної політики у сфері юстиції.

Аналіз нормативно-правових засад та практики застування електронних інструментів показав, що в Україні сформовано правову основу для розвитку електронної участі, яка забезпечую доступ громадян до інформації, можливість подання електронних звернень та участь у консультаційних процесах. Водночас виявлено низку проблем, зокрема недостатню інтеграцію цифрових сервісів, обмежену доступність окремих даних та недостатній рівень інтерактивності взаємодії між громадянами і органами влади.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме подальшому розвитку електронної демократії, посиленню громадського контролю та підвищенню відкритості й підзвітності Міністерства юстиції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. Термінологія законодавства (станом на 24.02.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin (дата звернення: 25.02.2026).
2. Бухтатий О.Є. Публічні комунікації та електронна демократія в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник ХДАК*. 2016. Вип. 48. С. 108–120. URL: http://v-khsac.in.ua/article/view/104589 (дата звернення: 25.02.2026).
3. Ladychenko V., Chomakhashvili O., Uliutina O., Kanaryk J. Dissemination of Environmental Information in the E-Governance System: World Trends and Experience for Ukraine*. European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9, No. 4. P. 51–58. URL: https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1115 (дата звернення: 25.02.2026).
4. Головко Л. О., Ладиченко В. В., Каплова О. М. Міжнародний досвід правового забезпечення свободи слова в мережі «Інтернет»*. Право. Людина. Довкілля*. 2023. № 14(2). С. 9–21. URL: https://share.google/kfRxeK8s1Gm2pQX7x (дата звернення: 25.02.2026).
5. Kivalov S. Electronic Form of Citizens' Appeal as an Indicator of Digital Transformation of Public Administration. *Public Policy and Administration*. 2020. Vol. 19, No. 4. P. 52–63. URL: https://ojs.mruni.eu/ojs/public-policy-and-administration/article/view/6194 (дата звернення: 25.02.2026).
6. Лученко Д. В. Електронні ініціативи як інструмент е-демократії: досвід України і Латвії. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 155. С. 124–134. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.155.245992 (дата звернення: 25.02.2026).
7. Хаустова М. Г. Вплив е-демократії на сучасний розвиток в Україні: теоретико-практичний підхід. *Право та інновації*. 2022. № 3(39). С. 7–16. URL: https://pti.org.ua/ndipzir/en/article/view/856/655 (дата звернення: 25.02.2026).

8. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#n28 (дата звернення: 26.02.2026).
9. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. Архів рішень, прийнятих за результатами розгляду скарг у сфері державної реєстрації. URL: https://minjust.gov.ua/m/arhiv-rishen-priynyatih-za-rezultatami-rozglyadu-skarg-u-sferi-derjavnoi-reestratsii (дата звернення: 26.02.2026).
10. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#n159 (дата звернення: 26.02.2026).
11. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n214 (дата звернення: 26.02.2026).
12. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.02.2026).
13. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text (дата звернення: 26.02.2026).
14. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2015 р. № 835. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.02.2026).
15. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 797-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 26.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Гулак О.В., Яра О.С., Слюсаренко С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 347.77:004.8:378
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.20

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ПРАВОВІ МЕЖІ ТА АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Добрянська Н.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових та гуманітарних наук
навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського
ORCID: 0000-0002-6319-0409

Добрянська Н. Використання штучного інтелекту в освітньому процесі: правові межі та академічна доброчесність.

Статтю присвячено комплексному правовому аналізу використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі закладів вищої освіти України крізь призму принципів академічної доброчесності. Автором проведено ґрунтовний аналіз положень законів України «Про освіту», «Про академічну доброчесність» та інших актів законодавства у частині визначення понять академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації та фальсифікації, а також норм щодо авторства та об'єктів інтелектуальної власності. Досліджено правові аспекти питання про те, чи може результат, створений із використанням штучного інтелекту, визнаватися об'єктом авторського права, та хто є суб'єктом прав інтелектуальної власності у разі застосування алгоритмічних систем. Окрему увагу приділено проблемі ідентифікації порушень академічної доброчесності при використанні генеративних моделей та доказуванню факту недоброчесної поведінки.

Обґрунтовано, що чинне законодавство України не містить спеціальних норм, які б прямо регулювали використання штучного інтелекту в освітній діяльності, що створює прогалини у правозастосуванні та потребує вироблення чітких внутрішніх політик закладів вищої освіти. Запропоновано розмежування між допустимим використанням штучного інтелекту як допоміжного інструменту (аналогічно до довідкових ресурсів) та недопустимим – коли технологія фактично підміняє індивідуальну інтелектуальну діяльність здобувача освіти. Наголошено на необхідності нормативного закріплення обов'язку декларування використання систем штучного інтелекту під час виконання навчальних і наукових робіт.

На підставі проведеного науково-правового аналізу зроблено висновок про те, що ефективне правове регулювання використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі має ґрунтуватися на поєднанні принципів верховенства права, правової визначеності та академічної свободи. Доведено, що запровадження чітких критеріїв допустимості застосування штучного інтелекту сприятиме забезпеченню балансу між інноваційним розвитком освітнього середовища та збереженням засад академічної доброчесності в Україні.

Ключові слова: академічна доброчесність, освітній процес, правове регулювання, правові межі, штучний інтелект.

Dobrianska N. Use of artificial intelligence in the educational process: legal limits and academic integrity.

The article is devoted to a comprehensive legal analysis of the use of artificial intelligence technologies in the educational process of higher education institutions of Ukraine through the prism of the principles of academic integrity. The author conducted a thorough analysis of the provisions of the laws of Ukraine «On Education», «On Academic Integrity» and other legislative acts in terms of defining the concepts of academic plagiarism, self-plagiarism, fabrication and falsification, as well as norms regarding authorship and intellectual property objects. The legal aspects of the issue of whether a result created using artificial intelligence can be recognized as an object of copyright, and who is the subject of intellectual property rights in the case of the use of algorithmic systems are investigated. Special attention is paid to the problem of identifying violations of academic integrity when using generative models and proving the fact of dishonest behavior.

It is substantiated that the current legislation of Ukraine does not contain special norms that would directly regulate the use of artificial intelligence in educational activities, which creates gaps in law enforcement and requires the development of clear internal policies of higher education institutions. A distinction is proposed between the permissible use of artificial intelligence as an auxiliary tool (similar to reference resources) and the unacceptable one - when the technology actually replaces the

individual intellectual activity of the student. The need for regulatory consolidation of the obligation to declare the use of artificial intelligence systems during the performance of educational and scientific work is emphasized.

Based on the conducted scientific and legal analysis, it is concluded that effective legal regulation of the use of artificial intelligence technologies in the educational process should be based on a combination of the principles of the rule of law, legal certainty and academic freedom. It has been proven that the introduction of clear criteria for the admissibility of the use of artificial intelligence will help ensure a balance between the innovative development of the educational environment and the preservation of the principles of academic integrity in Ukraine.

Key words: academic integrity, educational process, legal regulation, legal boundaries, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту та активне впровадження таких технологій в освітній процес закладів вищої освіти України актуалізував питання правового визначення меж їхнього допустимого використання здобувачами освіти та науково-педагогічними працівниками. Поява генеративних систем, здатних створювати тексти, аналітичні матеріали та інші результати інтелектуальної діяльності, трансформує традиційні підходи до авторства, оцінювання знань і дотримання принципів академічної доброчесності, закріплених у законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» та новому Законі «Про академічну доброчесність». Водночас недостатньо ефективне нормативне регулювання використання технологій штучного інтелекту в освітній діяльності зумовлює необхідність проведення комплексного правового аналізу співвідношення інноваційних технологій із вимогами академічної доброчесності, принципами правової визначеності та верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового регулювання використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі вивчали у своїх роботах такі вчені як Я. Берназюк, В. Гришко, Б. Киричук, І. Мамаєв, А. Муртіщева, С. Толочко, А. Штефан та ін. Разом з тим, попри те, що в останні роки науковий інтерес до вивчення питань використання технологій штучного інтелекту в освіті суттєво зріс, а кількість наукових робіт у цій сфері постійно збільшується, окремі правові питання щодо забезпечення дотримання принципів академічної доброчесності здобувачами вищої освіти та науково-педагогічними працівниками у процесі використання технологій штучного інтелекту залишаються недостатньо дослідженими.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення правових меж допустимого використання штучного інтелекту здобувачами освіти та науково-педагогічними працівниками, а також з'ясування співвідношення між використанням таких технологій і вимогами академічної доброчесності. Для реалізації вказаної мети у статті виконані такі завдання: 1) проведено аналіз законодавства України, що регулює питання академічної доброчесності та інтелектуальної власності; 2) визначено критерії розмежування правомірного та неправомірного використання технологій штучного інтелекту здобувачами вищої освіти та науково-педагогічними працівниками з урахуванням ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень академічної доброчесності; 3) сформульовано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання питань використання технологій штучного інтелекту в аспекті необхідності дотримання принципів академічної доброчесності.

Виклад основного матеріалу. Однією із засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності відповідно до ст. 6 Закону України «Про освіту» є, зокрема академічна доброчесність [1]. При цьому визначення самого поняття «академічна доброчесність», що міститься у різних законах, дещо відрізняються між собою. Так, у ч. 1 ст. 42 Закону України «Про освіту» дефініція поняття «академічна доброчесність» сформульована як сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [1].

Водночас, відповідно до п. 1-1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених Законом України «Про освіту», цим Законом та іншими законами України правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [2].

Натомість у п. 2 ч. 1 ст. 1 нещодавно прийнятого Закону України «Про академічну доброчесність» це поняття визначено як сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності під час провадження такої діяльності [3].

У науковій літературі висловлюється думка про те, що перевагою наведеного у Законі України «Про академічну доброчесність» визначення академічної доброчесності є те, що в ньому законода-

вець більш конкретно визначив сфери діяльності людини, яким варто надати особливого захисту, теоретично охопивши не лише процес навчання й викладання, але й власне наукову (творчу) діяльність людини, що, у свою чергу, робить тлумачення актуальним для широкого кола освітян і вчених [4, с. 307].

Порівняльний аналіз законодавчих дефініцій поняття «академічна доброчесність» свідчить про їхню концептуальну спорідненість, водночас наявність змістовних акцентів, що відображають еволюцію підходів законодавця до розуміння цієї правової категорії. Спільним для наведених у різних законах визначень є комплексний характер поняття (поєднання принципів і правил); нормативна зумовленість поведінки суб'єктів; застосування у сфері освітньої та наукової діяльності. Між тим, відмінність полягає у ступені деталізації, аксіологічному наповненні та формулюванні суб'єктного складу.

З точки зору ґрунтовності відображення змісту, необхідно погодитися з думкою науковців, які вважають, що найбільш концептуально розвиненим є визначення, наведене у Законі України «Про академічну доброчесність», оскільки воно підкреслює ціннісну основу цього явища та логічну ієрархію «цінності – принципи – правила». Водночас дефініція, що міститься у Законі України «Про освіту», є більш конкретизованою завдяки чіткому формулюванню мети – забезпечення довіри до результатів навчання та наукових досягнень, що має особливе значення для правозастосування.

Отже, еволюція законодавчих підходів до розуміння поняття академічної доброчесності свідчить про перехід від переважно нормативно-етичної моделі до більш аксіологічно орієнтованої концепції академічної доброчесності, що відповідає сучасним тенденціям розвитку освітнього та наукового права.

У науковій літературі пропонуються більш змістовні визначення академічної доброчесності. Зокрема, на думку А. Штефан, академічна доброчесність – морально-етична категорія, яка визначає стандарти поведінки вченого в проведенні наукових досліджень, що охоплює самостійність наукової роботи, новизну дослідження, забезпечення його достовірності та коректне використання кожного джерела інформації. З точки зору вченої, доброчесна академічна поведінка значною мірою обумовлена дотриманням законодавства у сфері авторського права, що потребує наявності в дослідника знань про межі та умови дозволеного законом використання творів [5, с. 162].

Таким чином, аналіз законодавчих дефініцій академічної доброчесності дозволяє зробити висновок, що її зміст охоплює не лише формальне дотримання встановлених правил, а й внутрішню орієнтацію суб'єктів академічної діяльності на цінності чесності, відповідальності, прозорості та довіри. Саме тому в сучасних умовах особливого значення набуває питання впливу новітніх технологій на реалізацію цих принципів у практичній площині. Якщо академічна доброчесність визначає стандарти поведінки у сфері навчання й науки, то розвиток цифрових інструментів, зокрема систем, здатних генерувати тексти, аналізувати дані та моделювати рішення, потребує уточнення меж їх правомірного використання. У цьому контексті необхідно з'ясувати значення ще одного поняття – штучний інтелект – як технологічного феномену, що імітує когнітивні функції людини та може виступати інструментом створення результатів інтелектуальної діяльності, безпосередньо впливаючи на реалізацію та оцінювання академічної доброчесності.

У національному законодавстві визначення поняття «штучний інтелект» відсутнє. Однак, воно наведено у концептуальному акті, а саме – у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Відповідно до цього акта штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [6].

Отже, не викликає сумніву той факт, що в умовах активного розвитку цифрових технологій у цілому та технологій штучного інтелекту зокрема, виникає потреба у видозміні змісту академічної доброчесності. На це звертають увагу деякі науковці, зазначаючи, що академічна доброчесність змінюється з традиційної етичної норми до динамічної системи управління довірою, відповідальністю й технологічною прозорістю, оскільки в епоху штучного інтелекту вона охоплює не лише моральний, а й цифровий вимір, що вимагає оновлення правових, інституційних та освітніх механізмів її реалізації [7, с. 11].

У цьому контексті технології штучного інтелекту розглядаються не лише як потенційне джерело ризиків, а і як інструмент, що потребує врегулювання через принципи підзвітності, відкритості та етичного застосування.

У ст. 18 Закону України «Про академічну доброчесність» до видів порушень академічної доброчесності віднесено, зокрема недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним

інтелектом. При цьому відповідно до ст. 29 цього ж Закону недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, - це оприлюднення текстів, зображень, моделей, даних, інших результатів, згенерованих штучним інтелектом, як результатів власної академічної діяльності, якщо цей факт не зазначено в академічному творі чи супровідних матеріалах до нього. За недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, до особи застосовуються санкції, визначені внутрішніми актами, умовами конкурсу, якщо інше не встановлено законом [3].

На основі аналізу наведених нормативних положень та наукових підходів можна сформулювати систему критеріїв розмежування правомірного та неправомірного використання технологій штучного інтелекту в освітній і науковій діяльності. Зокрема, ключовим юридичним критерієм виступає факт приховування використання технології, що трансформує її застосування з допустимого інструменту в форму академічного плагіату або іншого порушення. До інших критеріїв правомірного використання технологій штучного інтелекту можна віднести: інструментальний характер відповідного використання, тобто коли технології штучного інтелекту є допоміжним засобом, а не замінником інтелектуальної діяльності учасника освітнього процесу; забезпечення достовірності отриманих за допомогою технологій штучного інтелекту результатів, що включає критичну перевірку людиною отриманих результатів, усвідомлення можливості помилок або фабрикацій. Порушення хоча б одного з цих критеріїв може свідчити про недоброчесну поведінку, зокрема про приховане авторство, фабрикацію або фальсифікацію результатів. Отже, збереження академічних цінностей в умовах цифровізації можливе лише за умови нормативної визначеності, інституційної чіткості та формування культури відповідального використання штучного інтелекту в освітньому середовищі.

Водночас Закон встановлює, що санкції за такі дії визначаються внутрішніми актами закладів освіти або умовами відповідного конкурсу, якщо інше не передбачено законом, що підкреслює відносну самостійність закладів вищої освіти у формуванні процедур відповідальності, що свідчить про поєднання загальнонаціонального нормативного регулювання з локальним інституційним механізмом забезпечення академічної доброчесності.

Деякі науковці обґрунтовують думку про те, що правила використання штучного інтелекту здобувачами вищої освіти мають передбачати: відкритість, яка полягає в отриманні дозволу викладача та чіткій вказівці на використання штучного інтелекту; інструментальний характер – використання штучного інтелекту як інструменту формування знань, а не заміни людського розуму; забезпечення достовірності, що полягає у сприйняття штучного інтелекту, як джерела інформації, що потребує перевірки, а не сприйняття отриманої інформації як істини [8, с. 328].

Між тим, однією з основних проблем у цій сфері є те, що попри високий рівень розвитку технологій штучного інтелекту та інших цифрових технологій, на сьогодні відсутні належні інструменти, що дозволяють достовірно виявляти факти використання технологій штучного інтелекту. Як звертає увагу Я. Берназюк, репресивні методи та детектори штучного інтелекту виявилися неефективними та юридично вразливими, оскільки вони технічно ненадійні, часто помиляються і породжують атмосферу страху замість довіри. Натомість, науковець вважає, що дієвим рішенням є впровадження таксономії GAIDeT (Generative AI Delegation Taxonomy). Цей інструмент дозволяє науковцям прозоро декларувати конкретні технічні завдання, делеговані ШІ (наприклад, редагування чи переклад), тим самим переводячи використання ШІ із «сірої зони» у прозорий, контрольований і задокументований процес, але зберігаючи за людиною повну відповідальність за зміст і верифікацію результату [9].

Таким чином, аналіз наведених наукових підходів та законодавства у цій сфері дозволяє виявити низку суттєвих недоліків чинного правового регулювання використання штучного інтелекту в навчальному процесі в аспекті забезпечення академічної доброчесності, а саме:

1. Має місце декларативність правил, що пропонуються для здобувачів освіти під час добросовісного використання технологій штучного інтелекту(відкритість, інструментальний характер, забезпечення достовірності). Хоча такі принципи відповідають загальним засадам, визначеним ст. 18 і 29 Закон України «Про академічну доброчесність», вони не містять чітких юридичних критеріїв, за якими можна однозначно встановити межу між допустимим і недопустимим використанням технологій. Наприклад, поняття «заміна людського розуму» або «інструментальний характер» мають оціночний зміст і залишають значний простір для суб'єктивного тлумачення викладачем чи дисциплінарним органом, що створює ризики неоднакової правозастосовної практики.

2. Чинна модель регулювання фактично перекладає деталізацію правил на рівень внутрішніх актів закладів вищої освіти, що зумовлює фрагментарність і різнорідність підходів, коли в одному закладі використання технологій штучного інтелекту може бути дозволене за умови декларування, а в іншому – фактично заборонене. У свою чергу відсутність уніфікованих національних стандартів знижує рівень правової визначеності та може порушувати принцип рівності учасників освітнього процесу.

3. Практика застосування репресивних методів і детекторів виявлення штучного інтелекту свідчить про їхню технічну ненадійність і юридичну вразливість, оскільки алгоритмічні системи виявлення фактів використання відповідних технологій не гарантують достовірності результатів, що ставить під сумнів доказову базу при притягненні до відповідальності за порушення академічної доброчесності.

4. Законодавче регулювання академічної доброчесності в аспекті використання технологій штучного інтелекту у навчальному процесі недостатньо орієнтовано на позитивний потенціал таких технологій як легітимного інструменту підвищення ефективності результатів академічної діяльності. Запропонована в науковій літературі таксономія GAIDeT (Generative AI Delegation Taxonomy) демонструє альтернативний підхід – не заборону, а прозору фіксацію делегованих штучному інтелекту технічних функцій (редагування, переклад, структуризація тощо). Однак на нормативному рівні подібні інструменти не закріплені, що зберігає приховане використання технологій штучного інтелекту.

5. У правовому регулюванні переважає підхід протидії використанню технологій штучного інтелекту у навчальному процесі, що ґрунтується переважно на застосуванні санкцій, тоді як превентивний та освітній аспекти розвинені недостатньо.

Деякі вчені для часткового вирішення проблеми дотримання академічної доброчесності в навчальному процесі в аспекті використання технологій штучного інтелекту пропонують упроваджувати заходи для формування культури академічної доброчесності в епоху штучного інтелекту, а саме: надання здобувачам інформації про академічну доброчесність (визначення академічної доброчесності, види академічного шахрайства, наслідки порушення академічної доброчесності тощо); створення позитивного освітнього простору: здобувачі повинні відчувати, що вони можуть вільно говорити про академічну доброчесність і повідомляти про випадки порушення академічної доброчесності; запровадження чітких правил і процедур щодо дотримання принципів академічної доброчесності, які повинні бути справедливими й зрозумілими для всіх учасників освітнього процесу [10, с. 283].

У цілому погоджуючись із такими пропозиціями, видається також, що з метою усунення виявлених прогалин та забезпечення балансу між інноваційністю освітнього процесу й принципами академічної доброчесності доцільно запропонувати такі законодавчі зміни: 1) доповнити Закон України «Про академічну доброчесність» окремою статтею, яка б: встановлювала обов'язок суб'єктів академічної діяльності зазначати факт і характер використання технологій штучного інтелекту; визначала мінімальні вимоги до форми такого декларування (у тексті роботи, примітках, декларації автора тощо); розмежовувала технічну допомогу (редагування, переклад, структуризація) та змістовну генерацію результатів; 2) внести зміни до законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», передбачивши: делегування Міністерству освіти і науки України повноваження затвердити типові правила використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі; обов'язковість розроблення внутрішніх положень закладів вищої освіти на основі цих типових стандартів; 3) нормативно закріпити, що рішення про притягнення до відповідальності за недоброчесне використання штучного інтелекту: не може ґрунтуватися виключно на результатах автоматизованих детекторів; має базуватися на сукупності доказів із дотриманням принципів змагальності та презумпції доброчесності; передбачає право особи на пояснення та незалежний перегляд рішення.

Висновки. На підставі проведеного науково-правового аналізу можна дійти висновку про те, що чинне законодавство України визначає загальні межі забезпечення академічної доброчесності, однак не містить системного та деталізованого регулювання використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі. Норми законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» та «Про академічну доброчесність» закріплюють загальні принципи та визначають недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, як вид порушення академічної доброчесності, проте залишають відкритими питання критеріїв допустимості, доказових стандартів та уніфікованих процедур застосування санкцій за таке порушення, що свідчить про наявність прогалин і потребу вдосконалення нормативного регулювання у цій сфері.

При цьому до критеріїв розмежування правомірного та неправомірного використання технологій штучного інтелекту здобувачами вищої освіти та науково-педагогічними працівниками можна віднести: відкритість (обов'язкове зазначення про факт використання технологій штучного інтелекту), інструментальний характер застосування технологій (без підміни власної інтелектуальної діяльності) та забезпечення достовірності отриманих результатів. Недотримання цих критеріїв перетворює використання технологій штучного інтелекту на одну з форм академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації. Водночас оціночний характер зазначених критеріїв потребує їх нормативної конкретизації з метою забезпечення правової визначеності.

Важливо також зазначити, що співвідношення використання технологій штучного інтелекту та принципів академічної доброчесності має ґрунтуватися на поєднанні інноваційності та відповідальності, а тому ефективність правового регулювання у цій сфері повинна передбачати не лише санкції за порушення академічної доброчесності, але й визначити превентивні та освітні інструменти, спрямовані на формування культури прозорого й підзвітного використання технологій штучного інтелекту. Запровадження чітких стандартів зазначення про факт використання технологій штучного інтелекту, уніфікованих правил доброчесного використання таких технологій у законодавстві, а також гарантій справедливих процедур застосування санкцій до порушників дозволить забезпечити баланс між академічною свободою, технологічним розвитком і збереженням довіри до результатів навчання та наукової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.
3. Про академічну доброчесність: Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text.
4. Гришко В.І., Киричук Б.С. Академічна доброчесність і штучний інтелект: подолання викликів у освітньо-науковій діяльності України та зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2024. Вип. 85. Ч. 2. С. 305-310. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.45.
5. Штефан А. Забезпечення академічної доброчесності в науковій діяльності з позиції авторського права. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2025. Т. 15. С. 155-164. DOI: 10.18523/2617-2607.2025.15.155-164.
6. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.
7. Соболєва С.М., Філіппова Л.В., Красильникова І.В. Академічна доброчесність в епоху штучного інтелекту та валідність інструментів виявлення порушень. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2025. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/about.
8. Муртіщева А.О. Штучний інтелект та академічна доброчесність: досвід взаємодії в зарубіжних ЗВО. *Академічна доброчесність, відкрита наука та штучний інтелект: як створити доброчесне освітнє середовище: збірник есе програми підвищення кваліфікації*; упорядники: А. Артюхов, М. Віхляєв, Ю. Волк. 18 вересня – 18 жовтня 2023 року. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. 524 с. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-132.
9. Берназюк Я. Академічна доброчесність, використання ШІ у науці та навчанні (механізм GAIDeT). *Презентація Верховний Суд*, 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/159_AI_Academic_Integrity_GAIDeT_bernaziuk.pdf.
10. Громик Л.І., Насмінчук І.А., Брюховецька І.В., Кушнір Л.О. Академічна доброчесність майбутніх фахівців в епоху штучного інтелекту. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67. Т. 1. С. 278-284. DOI: https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2023/67.1.59.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Добрянська Н., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.7:614.253
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.21

ІНФОРМОВАНА ЗГОДА ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВ ПАЦІЄНТА: ПРАВОВА ПРИРОДА, ЕТИЧНІ ЗАСАДИ І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ТА В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Заборовський В.В.,
професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-5845-7535

Манзюк В.В.,
професор, кандидат юридичних наук,
професор кафедри господарського права
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0003-2133-1573

Заборовський В.В., Манзюк В.В. Інформована згода як гарантія прав пацієнта: правова природа, етичні засади і особливості реалізації у сфері трансплантації та в умовах екстраординарних правових режимів.

У статті досліджено правову природу інституту інформованої згоди як однієї з ключових етичних і правових гарантій реалізації прав пацієнта у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано наукові підходи до визначення змісту інформованої згоди, її ролі у забезпеченні принципу автономії особи та захисту від неправомірного втручання у сферу приватного життя. Особливу увагу приділено особливостям отримання та реалізації інформованої згоди у сфері трансплантації органів, тканин і клітин людини, а також при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій.

Акцентується увага на подвійній правовій природі інформованої згоди: як процес взаємодії між лікарем і пацієнтом та юридичний документ, а також як односторонній правочин щодо використання біологічного матеріалу донора.

Аргументується позиція, за якою значення інформованої згоди істотно зростає в умовах дії екстраординарних правових режимів (надзвичайний стан, воєнний стан, гуманітарні кризи, збройні конфлікти), коли пацієнти, донори та інші учасники медичних правовідносин перебувають у стані підвищеної вразливості, а процес прийняття рішень у сфері охорони здоров'я ускладнюється часовими, психоемоційними та організаційними чинниками. Наголошено на ризиках порушення добровільності та усвідомленості волевиявлення особи, а також на загрозах незаконного використання біологічного матеріалу та медичної інформації.

Зроблено висновок про необхідність застосування комплексного, багатофакторного підходу до отримання інформованої згоди з метою забезпечення балансу між оперативністю надання медичної допомоги та належним рівнем захисту прав людини у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: інформована згода; права пацієнта; автономія особи; трансплантація органів і тканин; допоміжні репродуктивні технології; екстраординарні правові режими; конфіденційність медичної інформації, захист персональних даних.

Zaborovskyy V.V., Manzyuk V.V. Informed consent as a guarantee of patient rights: legal nature, ethical principles and features of implementation in the field of transplantation and under extraordinary legal regimes.

The article examines the legal nature of the institution of informed consent as one of the key ethical and legal guarantees for the implementation of patient rights in the field of health care. Scientific approaches to determining the content of informed consent, its role in ensuring the principle of individual autonomy and protection from unlawful interference in the sphere of private life are analyzed. Special attention is paid to the features of obtaining and implementing informed consent in the field of transplantation of human organs, tissues and cells, as well as in the use of assisted reproductive technologies.

The focus is on the dual legal nature of informed consent: as a process of interaction between a doctor and a patient and a legal document, as well as a unilateral transaction regarding the use of donor biological material.

The position is argued according to which the importance of informed consent increases significantly under extraordinary legal regimes (state of emergency, martial law, humanitarian crises, armed conflicts), when patients, donors and other participants in medical legal relations are in a state of increased vulnerability, and the decision-making process in the field of health care is complicated by time, psycho-emotional and organizational factors. The risks of violating the voluntariness and awareness of the person's will, as well as the threats of illegal use of biological material and medical information, are emphasized.

The conclusion is made about the need to apply a comprehensive, multifactorial approach to obtaining informed consent in order to ensure a balance between the efficiency of medical care and the appropriate level of protection of human rights in the field of health care.

Key words: informed consent; patient rights; personal autonomy; organ and tissue transplantation; assisted reproductive technologies; extraordinary legal regimes; confidentiality of medical information, protection of personal data.

Актуальність теми. Актуальність даної статті зумовлена зростаючою роллю інституту інформованої згоди як ключової правової та етичної гарантії реалізації прав пацієнта в умовах трансформації системи охорони здоров'я, розвитку біомедичних технологій, а також дії екстраординарних правових режимів. Сучасна медична практика, зокрема у сфері трансплантації органів, тканин і клітин людини, а також застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, характеризується не тільки підвищеними ризиками для життя та здоров'я особи, але й для забезпечення конфіденційності її приватного життя, що об'єктивно посилює значення добровільної, усвідомленої та належним чином оформленої інформованої згоди. Взагалі проблеми захисту прав пацієнтів, в тому числі, й у сфері трансплантології та ДРТ вже були предметом нашої наукової розвідки [1-5].

Особливої актуальності проблематика щодо природи інформованої згоди набуває в умовах дії екстраординарних режимів, коли пацієнти, донори та інші учасники медичних правовідносин перебувають у стані підвищеної вразливості. За таких обставин виникають додаткові загрози порушення принципу автономії особи, зловживань у сфері використання біологічного матеріалу, незаконної торгівлі органами, а також недотримання стандартів конфіденційності та захисту персональних, зокрема, генетичних даних. Тож актуальними залишаються питання щодо необхідності комплексного міждисциплінарного аналізу правових, етичних і практичних аспектів інформованої згоди з урахуванням сучасних викликів у сфері охорони здоров'я.

Аналіз наукових публікацій. Питання правової природи інформованої згоди пацієнта як гарантії захисту його прав, особливо у сфері трансплантації та в умовах екстраординарних правових режимів, привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед дослідників, які аналізували окремі аспекти даної проблематики, доцільно виокремити праці Д. Біртана, Д. Вендлера, М. Галетти, Р.Ю. Гревцової, С. Деніз, О.М. Ковальової, Н. Коробцової, А.У. Межиєва, Дж. Нойбергера, О'Донована, Ф. Рази, К. Робінсона, Б. Сірджіовані, Б. Томсона, М. Фагагаса, Є. Харитонова, О. Харитонової, Д.С. Чорненької, М. Щирби.

Метою даної статті є комплексний аналіз правової природи, етичних засад та особливостей реалізації інституту інформованої згоди як ключової гарантії прав пацієнта у сфері трансплантації та в умовах дії екстраординарних правових режимів.

Основними **завданнями** автори ставлять перед собою: проаналізувати роль інформованої згоди у забезпеченні принципу автономії особи та захисті прав пацієнтів, зокрема у контексті використання біологічного матеріалу людини; проаналізувати наукові підходи до визначення правової природи інформованої згоди; виявити особливості та проблеми реалізації інституту інформованої згоди в умовах екстраординарних правових режимів (надзвичайний стан, воєнний стан, гуманітарні кризи, збройні конфлікти); розкрити взаємозв'язок між інформованою згодою на медичне втручання та захистом персональних даних пацієнтів; обґрунтувати необхідність багатофакторного підходу до отримання інформованої згоди та визначити перспективи вдосконалення правового регулювання цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Інформована згода пацієнта є одним із фундаментальних основ сучасної медичної практики та біомедичних досліджень. Дана згода через призму фундаментального принципу автономії особи, закріплює право пацієнта на самовизначення та є одним із основних способів його захисту від неправомірного втручання у сферу його приватного життя, від протиправних посягань на своє життя та здоров'я.

Отримання такої згоди, як слушно зазначає Н. Коробцова, є необхідною умовою для проведення будь-якого медичного втручання і на практиці виступає як єдина підстава для використання біологічного матеріалу та є своєрідною гарантією захисту прав пацієнтів на біоматеріал. За її твердженням, концепція добровільної інформованої згоди є базовою не лише для сучасного медичного пра-

ва, а й – побудови відносин між пацієнтом та відповідно лікарем щодо вилучення і використання біологічного матеріалу [6, с. 122]. Заслуговує на увагу й точка зору О.М. Ковальової, за якою саме інформована згода наголошує на принципі автономії хворого, сутність якого полягає в праві пацієнта приймати рішення, що збігаються з його поглядами на життя та людськими цінностями, чим зумовлює його активну участь в процесі лікування. Така згода спрямована, зокрема, на подолання нав'язування пацієнтові волі лікаря щодо методів лікування та його захист від експериментальних і випробувальних намірів спеціаліста (будь-якому медичному втручанню чи реалізації комплексу медичних заходів повинні передувати надання пацієнтові чи його законному представникові адекватної інформації щодо запланованих таких заходів та отримання їх добровільної згоди на це). Інформована згода розглядається вченою як підґрунтя для юридичного захисту пацієнтів (є інструментом, що передбачає обов'язок лікаря надавати повну інформацію про здоров'я пацієнта, право останнього на самовизначення щодо лікування, на підставі якого лікар зобов'язаний реалізувати вибір пацієнта з повідомленням щодо діагностичних процедур та лікування загалом), а тому будь-яке лікування за відсутності такої згоди повинно розцінюватись як протиправне з відшкодуванням заподіяної шкоди в повному обсязі [7, с. 73].

Отримання інформованої згоди є важливою та необхідною умовою здійснення фактично будь-якого медичного втручання, в той же час, особливої уваги вона набуває в контексті здійснення трансплантації та застосування ДРТ. Так, Всесвітня організація охорони здоров'я, у своїх Керівних принципи щодо трансплантації клітин, тканин та органів людини [8] зазначає, що національні органи влади несуть відповідальність за визначення процесу отримання і реєстрації згоди на донорство клітин, тканин і органів, у світлі міжнародних етичних стандартів, способу організації отримання органів у їхній країні, а також практичної ролі згоди як гарантії проти зловживань і порушень безпеки. Тоді як визначення форми згоди від померлих осіб («явної» чи «передбачуваної») залежить не тільки від медичних, але й соціальних та культурних традицій кожної країни, включаючи те, як сім'я бере участь у прийнятті рішень щодо охорони здоров'я загалом.

Належним чином реалізувати вказані принципи щодо трансплантації клітин, тканин та органів людини національним органам влади важко в умовах дії екстраординарних режимів. Так, зони конфліктів є благодатним ґрунтом для торговців органами, а переміщене населення та біженці є вразливими і мають дуже мало засобів для існування, що може змусити їх звертатися до будь-кого, хто обіцяє фінансову підтримку, незалежно від особистих втрат (за оцінками сирійських чиновників, з початку сирійського конфлікту в Сирії було здійснено до 20 000 випадків продажу органів). Крім цього, торгівля органами, тих хто постраждав від збройного конфлікту є прибутковим бізнесом не лише для злочинних організацій, а й для недержавних збройних груп, а також для сторони конфлікту, яка використовує органи, які зазвичай вилучають у захоплених бійців, полонених та заручників для пересадки для лікування поранених комбатантів [9]. Хоча Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [10], прямо забороняє, зокрема, вилучення тканин або органів для трансплантації від осіб, які перебувають під владою супротивної сторони або які інтерновані, затримані чи іншим чином позбавлені волі, навіть за їх згодою (ст. 14), під час більшості збройних конфліктів вчиняються такі воєнні злочини, на жаль, не виключенням є війна рф проти України [11; 12].

Американськими вченими також було виділено ряд проблем в процесі отримання інформованої згоди щодо проведення досліджень під час гуманітарних надзвичайних ситуацій. Серед них вони виділяють, зокрема, брак довіри, терапевтичні помилки, знижена спроможність, проблеми безпеки та конфіденційності, переоцінка поточних випробувань, велике навантаження на працівників [13]. В літературі також наводяться приклади, про недоцільність визначати інформовану згоду як професійний обов'язок для медичних працівників на «початковій хаотичній фазі» (у перші три-п'ять днів після виникнення стихійного лиха), щоб полегшити їх робоче навантаження [14], або ж коли пацієнт є біженцем, який не знає місцевої мови, що занадто ускладнює процес отримання інформованої згоди [15]. Показовим в цьому випадку є приклад Туреччини, яка надавала сирійцям безкоштовні послуги з пересадки органів від живих донорів та імуносупресивні препарати після трансплантації, враховуючи те, що вони перебуваючи під тимчасовим захистом, стикалися зі значними труднощами в доступі до медичного обслуговування, подібними до тих, що задокументовані серед біженців у всьому світі (мовні бар'єри, незнайомство із системою охорони здоров'я, бідність та обмежене пересування, що разом перешкоджає наданню добровільної і усвідомленої поінформованої згоди та утвердженню соціальної справедливості в доступі до медичного обслуговування). Ми погоджуємось, що турецька модель може бути основою для міжнародної політики щодо соціальної справедливості та доступу до охорони здоров'я в умовах надзвичайних ситуацій [16].

Універсальність інформаційної згоди дає можливість науковцям розглядати її в різних контекстах. Так, Р.Ю. Гревцова, виходячи з приписів українського законодавства виділяє інформаційну

згоду на медичне втрачання, участь у клінічних випробуваннях, участь науково-педагогічних працівників у проведенні діагностики, лікування, операцій та знеболення та вказує на необхідність сприймати її як:

- рішення пацієнта чи здорового добровольця, або ж їх законних представників щодо втручання у сферу здоров'я;
- процес, у результаті якого приймається відповідне рішення;
- як документ, яким оформлюється рішення про згоду особи або ж її законного представника щодо втручання у сферу здоров'я такої особи [17, с. 290-292].

В юридичній літературі зустрічається і твердження, за яким участь пацієнта у прийнятті рішення щодо його лікування частково перекладає відповідальність за лікувальний процес з лікаря на належним чином проінформованого пацієнта. Так, М. Щирба вказує, що у випадку надання інформаційної згоди, але за умови, що права пацієнта на добровільну таку згоду чітко субординується з обов'язком медичного працівника (закладу охорони здоров'я) надати йому повну, доступну, необхідну та комплексну інформацію, відповідальність за стан здоров'я, покладається, в тому числі, і на пацієнта, але жодним чином не вказує на відсутність відповідальності лікаря за якісне і ефективне лікування [18, с. 85]. Інформаційна згода виступає і фактором, який допомагає уникати конфліктів інтересів між пацієнтами та медичним персоналом [19]. Надаючи інформовану згоду, пацієнти певним чином навчаються брати на себе відповідальність за власне здоров'я та вирішувати проблеми за допомогою інформації та підтримки лікарів-професіоналів [20]. Пацієнти повинні взяти на себе певну відповідальність за надання та подальше використання медичної інформації, а їх участь у визначенні методів лікування отримала назву спільне прийняття рішень (Shared Decision-Making) [21]. Надання інформованої згоди та спільне прийняття рішень, як зазначають науковці, позитивно впливає на подальше дотримання пацієнтом процедури лікування та в багатьох випадках досягає кращих результатів, враховуючи в тому числі, і посилення зв'язку між пацієнтом та лікарем завдяки такому прийняттю рішень [22].

Процес отримання інформованої згоди служить етичним та юридичним цілям, захищаючи права пацієнтів, сприяючи прозорості та зміцнюючи довіру між медичними працівниками та пацієнтами, забезпечуючи відкрите та чесне спілкування між ними, та певним чином гарантуючи те, що пацієнти розуміють ризики, переваги, альтернативи та потенційні наслідки медичних втручань, дозволяючи їм зважувати свої варіанти лікування та активно брати участь у них [23].

Аналізуючи сутність інформованої згоди науковці доходять висновку про подвійну її природу, виходячи з одного боку, з її загального призначення (погодження дій медичного персоналу щодо необхідного медичного втручання), а з іншого – враховуючи значення для донора мети використання його біоматеріалу – як одностороннього правочину, в якому тільки волевиявлення останнього повинно розглядатися як необхідна і достатня умова для виникнення правовідносин щодо його власного біоматеріалу та подальшого їх розвитку [6, с. 125]. Можливість сприйняття інформованої згоди саме як одностороннього правочину пов'язане з можливістю розгляду біоматеріалу людини як об'єктів прав. Слушною є позиція О. Харитонової та Є. Харитонова, що похідні (невідновлювальними) біологічні та анатомічні матеріали людини, які призначені для трансплантації і донорства, є об'єктами цивільних прав спеціального призначення, що є обмежені у обігу, тоді як відновлювальні біоматеріали, штучні органи, синтезовані біоматеріали, біопрінтні органи і тканини, які створені з використанням технології біодруку, мають правовий режим речей, що перебувають у вільному цивільному обігові [24, с. 157].

Поряд із загальним призначенням інформованої згоди насамперед щодо захисту прав пацієнтів (зокрема, шляхом повної інформованості про лікування та медичні процедури) та погодження дій лікаря і медичного персоналу щодо необхідного медичного втручання, така згода виконує й інші функції, зокрема, і особливу функцію щодо захисту пацієнтів в контексті отримання від них, а в подальшому й обробки медичних та інших персональних даних. Захист персональних даних, особливо у медичній сфері, є одним з ключових аспектів поваги до автономії індивіда [26, с. 147]. Взагалі автономія індивіда розглядається як один з чотирьох фундаментальних принципів медичної етики (поряд з справедливістю, благодійністю та не заподіянням шкоди), де інформована згода є одним із центральних аспектів медичної етики та належного стандарту лікування [27].

Перед тим як розпочати збір персональних даних та іншої конфіденційної медичної інформації відносно пацієнта або особи, яка бере участь у медичних дослідженнях, лікар (медичний працівник) повинні попередньо отримати від них або їх законних представників відповідну згоду [28]. Хоча ми й притримуємось позиції, що між поняттями «інформована згода на клінічні випробування» та «згода на обробку персональних даних» існує суттєва різниця (більш детально це буде предметом дослідження наших наступних наукових робіт), в той же час слушною є думка науковців, що між ними існує нерозривний зв'язок (наприклад, відмова в згоді на обробку персональних даних може призвести до відмови лікаря з здійсненні медичного втручання тощо [29]).

В свою чергу, О.М. Ковальова певним чином деталізує інформацію, яка необхідна для отримання згоди пацієнта на медичну допомогу, а саме загальної (медичної) інформації (про стан здоров'я пацієнта, історію його хвороби, прогнози лікування, ризики для життя та здоров'я), та спеціальної (інформація про медичне втручання), яка включає в себе відомості про типи обстеження та їх мету, особливість і тривалість лікування та його альтернативні варіанти, прогноз і наслідки медичного втручання, можливі ризики та ускладнення, а також побічні ефекти, які можуть виникнути при конкретному медичному втручанні, особливо якщо мова йде про експериментальні методи медичного вручання [7, с. 71-72]. Як слушно зазначають науковці, які досліджують правові та етичні аспекти трансплантології, інформована згода, після обов'язкового та поглибленого консультування лікарів та психологів, є найважливішою умовою, що виправдати процедуру трансплантації від живого донора [30].

Особливість отримання інформованої згоди у відносинах, що виникають при трансплантації від живих донорів, полягає в необхідності врахування психоемоційного стану як донора, так і реципієнта та повинна бути отримана (підтверджена) на всіх етапах даного особливого методу лікування, що спрямований саме на відновлення здоров'я людини. Для багатьох пацієнтів, як зазначають науковці, особливо пацієнтів, що мають проблеми з серцем, легенями чи печінкою, ці рішення будуть буквально питанням життя чи смерті, і вони можуть мати обмежену тривалість життя без трансплантації, а тому не лише відчувають стрес, що впливає на процес захворювання, але й на їх розумові здібності щодо сприйняття ризиків та способів лікування. Таким чином, існує величезна кількість інформації, яку необхідно надати пацієнту таким чином, щоб він міг її зрозуміти, а отже, отримати дійсну інформовану згоду, виходячи із складності оцінки ризиків та необхідності балансування з іншими конкуруючими факторами. Тож слушним є підхід таких науковців щодо необхідності застосування в трансплантації в аспекті отримання інформованої згоди «багатофакторного підходу», який заснований на трьох ключових всеохоплюючих темах, які включають: розуміння ризику; ефективне спілкування та надійні процеси перевірки, які допоможуть гарантувати, що інформована згода досягається на практиці на кожному відповідному етапі процесу отримання згоди [27].

Проблема отримання добровільної інформованої згоди може бути обмежена й впливом надзвичайних ситуацій. З одного боку, без будь-якого сумніву, пацієнти мають природнє право отримувати всю необхідну інформацію про свій стан здоров'я, методи лікування та їх наслідки, а з іншого – як слушно зазначає А.У. Межиєв, у спеціальних умовах дії екстраординарних режимів (надзвичайний (воєнний) стан під час масштабних катастроф, епідемій, військових конфліктів), важливо знайти баланс між необхідністю оперативного прийняття рішень та забезпеченням права пацієнта на інформованість, а отже, можливість надати відповідну інформовану згоду, що вимагає гнучкості, інноваційного підходу та високого ступеню відповідальності від усіх учасників медичного процесу [31]. На таку проблематику вказують й інші науковці[32], виходячи з того, що у надзвичайних ситуаціях виникає низка ускладнень, які має враховувати відповідний процес отримання згоди, а саме часові обмеження, можливі когнітивні порушення, стресові обставини, потенційні відмінності в профілях ризику/користі та якісні відмінності у подальшому проведенні медичних втручань.

Висновки. Інформована згода є базовим етичним та правовим інститутом сучасного медичного права, який безпосередньо пов'язаний із реалізацією принципу автономії особи та забезпеченням належного рівня захисту прав пацієнтів, що виступає не лише необхідною умовою правомірності медичного втручання, але й ефективним механізмом запобігання зловживанням у сфері охорони здоров'я, зокрема, при використанні біологічного матеріалу людини, проведенні трансплантації та застосуванні ДРТ.

Ефективна реалізація інституту інформованої згоди, особливо в аспекті трансплантації від живих донорів та медичних втручань з підвищеним ризиком для життя та здоров'я, потребує комплексного, багатофакторного підходу, який насамперед охоплює належний рівень інформування пацієнта про його права, психологічну підтримку, доступну форму комунікації, а також надійні механізми перевірки дійсності волевиявлення особи на всіх етапах медичного втручання.

Інформовану згоду у сфері трансплантації та ДРТ можна охарактеризувати як таку, що має подвійну правову природу: з одного боку, вона сприймається як процес взаємодії між лікарем та пацієнтом і юридичний документ, що закріплює рішення особи, а з іншого – може розглядатися як односторонній правочин, наприклад, щодо використання біологічного матеріалу донора, де його волевиявлення є достатньою і необхідною умовою для вилучення клітини, тканини або органу та виникнення відповідних правовідносин, що корелює з сучасними підходами до визнання окремих видів біоматеріалів об'єктами цивільних прав спеціального призначення.

Значення інформованої згоди істотно зростає в умовах дії екстраординарних режимів (надзвичайний, воєнний стан, масштабні катастрофи, епідемії, збройні конфлікти), та виявлено ряд специфічні проблеми отримання інформованої згоди в таких умовах. Саме за таких обставин пацієнти,

донори та біженці стають особливо вразливими до порушень їхніх прав (за таких умов взагалі створюються й ризики для незаконної торгівлі органами, де вразливі верстви населення можуть давати згоду під примусом або через фінансову скруту), а процес отримання згоди ускладнюється часовими обмеженнями, психоемоційним станом осіб, мовними бар'єрами та обмеженим доступом до інформації. У цьому контексті наголошено на необхідності пошуку гнучких та інноваційних підходів для забезпечення балансу між оперативністю прийняття рішень і надання медичної допомоги та дотриманням стандартів добровільної, інформованої та усвідомленої згоди.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні співвідношення інформованої згоди на медичні втручання та згоди на обробку персональних даних, розробці оптимальних моделей отримання згоди та її форм, а також вдосконаленні правового регулювання інформованої згоди в умовах дії екстраординарних режимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовський В.В. Виклики та перспективи застосуванні інноваційних технологій в сфері охорони здоров'я (трансплантологія і ДРТ) та проблеми забезпечення конфіденційності медичної інформації у воєнний час. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 545-552. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.81.
2. Заборовський В.В. Проблемні аспекти формування та застосування медичних баз даних в умовах цифрової трансформації сфери охорони здоров'я. *Innovative Research in Science and Economy:* Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference (Brussels (Belgium), July 30 – August 1, 2025). Brussels: International Science Unity. 2025. P. 108-110. DOI: https://doi.org/10.70286/isu-30.07.2025.
3. Булеца С.Б., Заборовський В.В. Самозахист пацієнта та лікаря. *Наше право*. 2017. № 1. С. 159-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_ 41%281%29__24.
4. Медичне право: підручник / за заг. ред. С.Б. Булеци, М.В. Менджул, 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 672 с.
5. Zaborovskyy V., Buletsa S., Bysaga Yu., Manzyuk V., Lenher Ya. Professional activity of medical lawyer. *Georgian Medical News*. 2020. № 3 (300). P. 146-152. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/71194cc0-ad88-4987-8b61-ea9d65da1a76.
6. Коробцова Н. Інформована добровільна згода як гарантія захисту прав на біологічний матеріал людини. *Юридичний вісник.* 2024. №1. С. 121-127. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.11.
7. Ковальова О.М. Інформована згода: медичні, етичні та правові аспекти. *Український терапевтичний журнал*. 2020. №. 2. С. 69-74. DOI: http://doi.org/10.30978/UTJ2020-2-69.
8. WHO Guiding Principles on Human Organ Transplantation, endorsed by the sixty-third World Health Assembly in May 2010, in Resolution WHA63.22. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/341814/WHO-HTP-EHT-CPR-2010.01-eng.pdf?sequence=1.
9. Martial T. Harvesting Vulnerability: The Challenges of Organ Trafficking in Armed Conflict. 2023. URL: https://lieber.westpoint.edu/harvesting-vulnerability-challenges-organ-trafficking-armed-conflict.
10. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977?activeTab=undefined.
11. Росія під час обмінів повертає тіла без внутрішніх органів - родичі військовополонених. 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3888350-rosia-pid-cas-obminiv-povertae-tila-bez-vnutrisnih-organiv-rodici-vijskovopolonenih.html.
12. РФ під час обмінів повертає тіла українських військовополонених без внутрішніх органів – родичі бранців. 2024. URL: https://tsn.ua/ato/rf-pid-chas-obminiv-povertaye-tila-ukrayinskih-viyskovopolonenih-bez-vnutrishnih-organiv-rodichi-branciv-2627451.html.
13. Thomson B., Mehta S., Robinson C. Scoping review and thematic analysis of informed consent in humanitarian emergencies. *BMC Med Ethics*. 2024. № 25(1). DOI: 10.1186/s12910-024-01125-w.
14. Ethics in Disasters and Conflicts. 2022. URL: https://www.physio-pedia.com/Ethics_in_Disasters_and_Conflicts.
15. Civaner M.M., Vatansever K., Pala K. Ethical problems in an era where disasters have become a part of daily life: A qualitative study of healthcare workers in Turkey. *PLoS One*. 2017. № 12(3). DOI: 10.1371/journal.pone.0174162.
16. Birtan D., Akpınar A. Ethical challenges in organ transplantation for Syrian refugees in Türkiye. BMC *Med Ethics.* 2024. № 25(1). DOI: 10.1186/s12910-024-01124-x.

17. Гревцова Р. Ю. Добровільна інформована згода пацієнта. Медичне право: підручник / за заг. ред. С.Б. Булеци, М.В. Менджул. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 720 с.
18. Щирба М. Критерії правомірності інформаційної згоди пацієнта. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2. С. 84-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2017_2_19.
19. Інформовані згоди пацієнтів, чи захистить це лікаря. 2024. URL: https://licenseoffice.com.ua/blog/2024/06/19/informed-consent-of-patients-will-it-protect-the-physician.
20. Galletta M., Piazza M.F., Meloni S.L., Chessa E., Piras I., Arnetz J.E., et al. Patient Involvement in Shared Decision-Making: Do Patients Rate Physicians and Nurses Differently? *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. № 19. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph192114229.
21. Hargraves I.G., Fournier A.K., Montori V.M., Bierman A.S. Generalized shared decision making approaches and patient problems. Adapting AHRQ's SHARE Approach for Purposeful SDM. *Patient Educ Couns*. 2020. № 103(10). DOI: 10.1016/j.pec.2020.06.022.
22. Deniz S., Akbolat M., Çimen M., Ünal Ö. The Mediating Role of Shared Decision-Making in the Effect of the Patient-Physician Relationship on Compliance With Treatment. *J Patient Exp*. 2021. № 8. DOI: 10.1177/23743735211018066.
23. Shah P., Thornton I., Kopitnik N.L. et al. Informed Consent. StatPearls Publishing; 2025. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK430827.
24. Харитонов Є., Харитонова О. Біологічні та анатомічні матеріали людини: до питання визначення та співвідношення. *Юридичний вісник*. 2025. № 3. С. 147-161. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2025.17.
25. Sirgiovanni B. Informed Consent to Processing of Genetic Data. *Italian Law Journal*. 2022. Vol. 8, n. 2, PP. 955-975. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4070595.
26. Чорненька Д.С. Біомедичні та етичні принципи трансплантації в контексті захисту прав людини та застосування Конвенції ОВ'ЄДО. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023.Т. 1. Вип. 80. С. 143-150. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.20.
27. Raza F, Neuberger J. Consent in organ transplantation: putting legal obligations and guidelines into practice. *BMC Med Ethics*. 2022. № 23(1). DOI: 10.1186/s12910-022-00791-y.
28. Falagas M.E., Korbila I.P., Giannopoulou K.P., et al.: Informed consent: How much and what do patients understand? *Am. J. Surg.* 2009. № 198(3). PP. 420–435. DOI: https://doi.org/10.1016/j.amjsurg.2009.02.010.
29. Mourbya M., Cathaoirb K. Ó? Collinc C. B. Transparency of machine-learning in healthcare: The GDPR and European health law. *Comp. Law Security Rev*. 2021. № 43. DOI: 10.1016/j.clsr.2021.105611.
30. O'Donovan L., Williams N.J., Wilkinson S. Ethical and policy issues raised by uterus transplants. *Br Med Bull.* 2019. № 131(1). PP. 19-28. DOI: 10.1093/bmb/ldz022.
31. Межиєв А.У. Забезпечення прав пацієнтів в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів: виклики та рішення. 2024. URL: http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/13267/1/mizh_nauk_prak_konf_17.05.2024.pdf#page=496.
32. Wendler D., Dickert N.W., Silbergleit R., Kim S.Y., Brown J. Targeted Consent for Research on Standard of Care Interventions in the Emergency Setting. *Crit Care Med.* 2017. № 45(1). DOI: 10.1097/CCM.0000000000002023.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Заборовський В.В., Манзюк В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951:35.071
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.22

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВОЮ ЗАСОБІВ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Киценко О.П.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0009-0008-3503-2025

Киценко О.П. Правові засади запровадження та припинення застосування державою засобів регуляторної політики щодо непрямого оподаткування у сільському господарстві.
У статті здійснено дослідження питання використання спеціальних режимів оподаткування непрямими податками суб'єктів аграрного сектору у регуляторній політиці держави та встановлено, що нормативно-правове регулювання такої політики побудовано з врахуванням системи принципів, рішень та заходів, які приймаються органами влади для досягнення більшого економічного ефекту в діяльності таких суб'єктів. Встановлено, що найбільш дієвим способом нормативно-правового регулювання фінансової підтримки сільськогосподарських платників у податковій системі України є механізм нарахування та сплати ПДВ. Фінансово-правовий механізм ПДВ може використовуватись не лише для забезпечення фіскальних цілей, а й з метою регулювання відносин стимулювання вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників. Шляхом аналізу нормативно-правових актів за період з 1998 року по даний час, охарактеризовані економіко-правові моделі спеціального режиму оподаткування ПДВ та його поступове призупинення (Законом України «Про податок на додану вартість», Податковий кодекс України та несені до нього зміни). Встановлено, що скасування з 1 січня 2017 р. спеціального режиму оподаткування ПДВ стало результатом політики нормативно-правового забезпечення посилення податкового навантаження на сільськогосподарських виробників. Підсумовано той факт, що регуляторна політика держави щодо оподаткування суб'єктів аграрного сектору на початок 2026 р. полягає у законодавчому закріпленні зниженої ставки ПДВ (14%) на операції з імпорту та постачання на території України деяких видів сільськогосподарської продукції та звільнення (0%) від оподаткування ввезених на митну територію України племінних чистопородних тварин, племінних (генетичних) ресурсів. Запропоновано спрямування регуляторної державної діяльності на відновлення пільгових режимів оподаткування ПДВ для підтримки стабільного розвитку аграрного сектору нашої держави, а також урегулювання балансу між фіскальними інтересами держави та виробничо-господарськими інтересами суб'єктів сільського господарства в Україні.

Ключові слова. Державне регулювання**,** непрямі податки, регуляторна політика, Податковий кодекс України**,** податок на додану вартість, сільське господарство, нормативно-правовий акт, спеціальний режим оподаткування, суб'єкти аграрного сектору.

Kytsenko O.P. Legal principles of the introduction and termination of the application by the state of regulatory policy means regarding indirect taxation in agriculture.
The article studies the issue of using special indirect tax regimes for agricultural sector entities in the regulatory policy of the state and establishes that the regulatory and legal regulation of such policy is built taking into account the system of principles, decisions and measures taken by authorities to achieve greater economic effect in the activities of such entities. It is established that the most effective method of regulatory and legal regulation of financial support for agricultural taxpayers in the tax system of Ukraine is the mechanism of VAT accrual and payment. The financial and legal mechanism of VAT can be used not only to ensure fiscal goals, but also to regulate the relations of stimulation of domestic agricultural producers. By analyzing regulatory and legal acts for the period from 1998 to the present, economic and legal models of the special VAT taxation regime and its gradual suspension are characterized (the Law of Ukraine «On Value Added Tax», the Tax Code of Ukraine and amendments thereto). It is established that the abolition of the special VAT taxation regime from January 1, 2017 was the result of a policy of regulatory and legal support for increasing the tax burden on agricultural producers. The fact that the state's regulatory policy on taxation of agricultural sector entities as of the

beginning of 2026 consists in the legislative consolidation of a reduced VAT rate (14%) on operations for the import and supply of certain types of agricultural products on the territory of Ukraine and the exemption (0%) from taxation of purebred breeding animals and breeding (genetic) resources imported into the customs territory of Ukraine is proposed. It is proposed to direct regulatory state activity towards the restoration of preferential VAT taxation regimes to support the stable development of the agricultural sector of our state, as well as to regulate the balance between the fiscal interests of the state and the production and economic interests of agricultural entities in Ukraine is summarized.

Key words. State regulation, indirect taxes, regulatory policy, Tax Code of Ukraine, value added tax, agriculture, regulatory act, special taxation regime, agricultural sector entities.

Постановка проблеми. Специфіка сільського господарства полягає в тому, що виробничі витрати його суб'єктів можуть не покриватися отриманими доходами по причині складності та затратності виробництва, а також інших особливостей державної внутрішньої та міжнародної політики в аграрному секторі. Виходячи з цього, державна регуляторна політика в сфері сільськогосподарського виробництва має за мету забезпечення відшкодування витрат суб'єктів-виробників. Така державна політика має місце з початку відновлення незалежності України та здійснюється у різні способи та різних етапах формування власної системи економічних відносин, у тому числі й шляхом відшкодування витрат через різні фінансові механізми.

Одним із способів бюджетного відшкодування витрат суб'єктів аграрного сектору є залишення у їх розпорядженні сум належних до сплати податків. Тобто, держава відмовляється від власних доходів бюджету на користь аграрних підприємств з метою стимулювання їх фінансового стану. Зазначені бюджетно-податкові механізми фінансового забезпечення суб'єктів аграрного сектору є найефективнішим напрямом державного регулювання аграрно-економічних відносин.

Проте використання регуляторного механізму непрямих податків, зокрема режиму сплати податку на додану вартість (надалі – ПДВ), у системі державної регуляторної політики податкових правовідносин в аграрному секторі не носять постійний характер, а є епізодичними, застосовуються у різній мірі на різних етапах формування податкових правовідносин, а наразі є практично відсутніми.

Метою статті є дослідження етапів використання спеціальних режимів оподаткування ПДВ суб'єктів аграрного сектору як засобу державного забезпечення стабільності їх фінансового стану у системі державної регуляторної політики економічних відносин в Україні та обґрунтування авторського бачення перспектив зазначеного публічно-економічного регулювання.

Стан опрацювання проблематики. У сучасній правовій науці вивченню питання вдосконалення податково-правового механізму оподаткування присвячена значна кількість наукових праць таких вітчизняних фахівців, як Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, О.О. Дмитрик, І.Б. Заверуха, М.П. Кучерявенко, І.Ю. Ломакіна, О.А. Лукашев, А.А. Нечай, О.П. Орлюк, О.П. Світличний, М.Ф. Стахурський, М.М Чабаненко А.Г. Чубенко та інших. Результати дослідження правовідносин оподаткування суб'єктів аграрного сектору непрямими податками в сучасній науці адміністративного та фінансового права пропонують М.М. Іваненко, В.І. Курило, В.В. Мушенок, О.С. Риженко, О.В. Ракул, А.А. Русецький, та ін.

Однак, дослідження питання використання спеціальних режимів оподаткування непрямими податками у регуляторній політиці держави щодо суб'єктів аграрного сектору не висвітлено у сучасній правовій науці належним чином.

Виклад основного матеріалу. Державна регуляторна політика щодо застосування різних спеціальних режимів оподаткування ПДВ результатів діяльності суб'єктів аграрного сектору, розглядається нами через призму тлумачення такого виду забезпечення публічно-управлінських відносин у Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV. Згідно із цим базовим нормативно-правовим актом, який визначає правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [1], зазначену політику у сфері сільськогосподарської діяльності можна визначити як «напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання публічно-економічних відносин між органами державної влади та суб'єктами аграрного господарювання.

Тобто, державна регуляторна політика у сфері застосування до суб'єктів аграрного сектору спеціальних режимів оподаткування ПДВ є системою принципів, рішень, дій та заходів, які приймаються органами влади для досягнення більшого економічного ефекту у діяльності суб'єктів аграрного господарювання, результати якої важливі для соціально-економічного розвитку держави та суспільства.

Звернувши увагу на сутність державної ідеї регуляторної діяльності у сільському господарстві, здійснимо аналіз інструменту такого регулювання – ПДВ як непрямого податку. Отже, у вітчизня-

ній податковій системі непрямі податки характеризуються яскраво вираженою фіскальною спрямованістю. База їх оподаткування є найбільш широкою, проте має менш чутливий характер щодо змін у тенденціях економічного розвитку країни.

У сучасній фінансово-правовій доктрині непрямі податки визначаються як податки, що обчислюються на основі цін або фізичних характеристик товарів та послуг. Розмір непрямих податків безпосередньо не залежить від доходів платника, а визначається за вартісними або кількісними характеристиками здійснюваних ним оподатковуваних операцій. Розмір податкових зобов'язань платника непрямих податків залежить лише від природи здійснюваних ним операцій і не зумовлюється фінансовим аспектом їх здійснення [2, с. 12].

Найбільш дієвим способом регулювання фінансової підтримки сільськогосподарських платників у податковій системі України є механізм нарахування та сплати ПДВ. Податково-правовий механізм ПДВ може використовуватись не лише для фіскальних цілей, а й з метою регулювання відносин стимулювання та інвестування розвитку сільськогосподарських та інших груп вітчизняних товаровиробників.

Звернемо увагу на той факт, що реалізація регуляторних відносин стимулюючого оподаткування сільськогосподарських виробників була конкретизована законодавством у правовий механізм спеціального (пільгового) режиму оподаткування ПДВ, який зазнавав постійної трансформації (закони України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України від 31.07.2014 р. № 1621-VII; «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи від 28.12.2014 р. № 71-VIII; «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення адміністрування податку на додану вартість» від 16.07.2015 р. № 643-VIII; «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015. № 909-VIII; «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році» від 07.12.2017 р. № 2245-VIII [3, с. 123]). У кінцевому результаті зазначений механізм був скасований шляхом внесення змін до ПК України як «основного нормативно-правового акта, що містить нормативне визначення напряму податкової політики держави, регулюючи відносини у сфері справляння та адміністрування податків і зборів, визначення прав та обов'язків платників податків»[4].

Для більш широкого розкриття та повного розуміння особливостей використання інструментів оподаткування у сфері державної регуляторної політики у сільському господарстві, здійснено аналіз в історичному розрізі податково-правового механізму підтримки виробників сільськогосподарської продукції шляхом застосування державою спеціального режиму оподаткування ПДВ.

Отже, починаючи з 1998 р., Законом України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР [5] для суб'єктів аграрного сектору були передбачені спеціальні механізми справляння ПДВ, спрямовані на підтримку розвитку аграрних товаровиробників. Економічна модель такої підтримки полягала у тому, що суб'єкти сільськогосподарської діяльності, які відповідають визначеним законодавством критеріям, могли обрати спеціальний режим оподаткування ПДВ:

1) нульова ставка ПДВ при продажу молока та м'яса живою вагою – при здачі молока незбираного (УКТ ЗЕД 0401) та м'яса живою вагою (велика рогата худоба та свині УКТ ЗЕД 0101–0106,) постачальник реєстрував податкову накладну з позначкою «нульова ставка» та передавав її покупцеві, який мав право на податковий кредит за такою накладною без сплати ПДВ до бюджету [5];

2) акумуляція сум ПДВ по рослинницькій та тваринницькій продукції –сума податку, яка нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів (робіт, послуг) не підлягала сплаті до бюджету, повністю залишалася у розпорядженні такого підприємства та використовується ним на цілі, пов'язані з виробництвом зазначеної продукції;

3) виплати дотацій переробними підприємствами за здане молоко та м'ясо – спеціальний режим виплати дотацій сільськогосподарським виробникам переробними підприємствами, які суму ПДВ, що повинна ними сплачуватися до бюджету за продану продукцію, м'ясо та м'ясопродукти, у повному обсязі спрямовували виключно для виплати дотацій аграрним виробникам (в тому числі – особистим селянським господарствам) за поставлені ними на переробку молоко і м'ясо у живій вазі» [6, с. 320–321].

Однак, з 01 січня 2011 р. сформовані основні засади державної регуляторної політики щодо оподаткування сільськогосподарської діяльності, після набрання чинності ПК України, зазнали змін у сторону зміцнення фіскальної складової зазначених податкових відносин. Зокрема, було «тимчасово призупинено здійснення виплат переробними підприємствами сільськогосподарським товаровиробникам за поставлені ними на переробку молоко і м'ясо у живій вазі дотацій в межах суми ПДВ, що повинна ними сплачуватися до бюджету за продані молоко та молочну продукцію, м'ясо

та м'ясопродукти та визначено, що ці кошти повинні спрямовуватись до спеціального фонду ДБ України» [4].

В подальшому спектр регуляторної політики аграрного оподаткування виглядав наступним чином. Прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників» від 22.12.2011 р. № 4268-VI з 01.01. 2012 р., встановив, що «у період до 1 січня 2015 р. ПДВ юридичними особами, які зареєстровані платниками ПДВ, при здійсненні ними операцій з постачання власної виробленої продукції сільськогосподарськими товаровиробниками, і фізичними особами, які самостійно вирощують, розводять, відгодовують продукцію тваринництва, справляється з урахуванням наступних особливостей. Переробне підприємство позитивну різницю між сумами податкових зобов'язань та податкового кредиту, визначену у податковій декларації з ПДВ щодо діяльності з постачання продукції, сплачує до спеціального фонду ДБ України та на спеціальний рахунок, відкритий ним в органі державної казначейської служби (спецрахунок) (Таблиця 1).

Таблиця 1

Рік	**Відсоток сплати до спецфонду ДБ України (%)**	**Відсоток сплати на спеціальний рахунок (%)**
2012	30	70
2013	40	60
2014	50	50

Таблиця підготовлена за даними джерела [7].

Здійснимо узагальнення про стан завершального етапу державної регуляторної політики щодо пільгового оподаткування суб'єктів аграрного сектору 2015–2016р.р. Отже, станом на 2015 р. відбулося часткове відновлення підтримки виробництва тваринницької продукції через спеціальний режиму оподаткування ПДВ без встановлення Кабінетом Міністрів України порядок використання сплачених переробними підприємствами сум ПДВ до спеціального фонду ДБ України. Проте, зазначений правовий механізм забезпечення державної підтримки сільського господарства як однієї з основних галузей національної економіки знаходився під реальною загрозою. Зокрема, оновлений текст меморандуму про співпрацю України та Міжнародного валютного фонду (надалі – МВФ) містив норму про необхідність скасування пільг для суб'єктів аграрного сектору зі сплати ПДВ із 2016 р. [8]. Згідно з текстом меморандуму, КМ України вніс на розгляд ВР України поправки до ПК України що передбачали ліквідацію спеціального режиму оподаткування ПДВ для суб'єктів сільського господарства [9; 10].

Станом на 2016 р. сутність спеціального режиму оподаткування ПДВ полягала у тому, що сільськогосподарський виробник залишав у своєму розпорядженні лише частину коштів від сплати ПДВ, а всю іншу суму сплачував до бюджету (Таблиця 2).

Таблиця 2

Вид діяльності	**Кошти, що направлялися до бюджету (%)**	**Кошти, що залишалися у виробника (%)**
Вирощування зернових культур	80	20
Виробництво продукції тваринництва	20	80
Інші види діяльності	50	50

Таблиця підготовлена за даними джерел [4; 11].

Скасування з 1 січня 2017 р. спеціального режиму оподаткування ПДВ стало результатом політики нормативно-правового забезпечення посилення податкового навантаження на сільськогосподарських виробників, яких переведено на загальну систему оподаткування «з перенесенням від'ємного значення різниці між податковими зобов'язаннями та податковим кредитом до податкової декларації з ПДВ, за якою здійснюються розрахунки з бюджетом» [4].

Звернемо увагу на сформовано у цьому періоді позицію публічних центральних органів виконавчої влади та результати сформованих наукових узагальнень щодо ситуації у царині досліджуваних управлінських економічних відносин. Мінагрополітики як головний регуляторний орган, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах сільського господарства та

з питань продовольчої безпеки держави, пропонував поступовий перехід сільськогосподарських підприємств на загальну систему оподаткування ПДВ. Тобто позбавлення державного непрямого фінансування як стимулюючої та інвестиційної складової процесу сільськогосподарського виробництва та забезпечення продовольчої безпеки населення держави передбачалося Мінагрополітики як поетапний, але обов'язковий процес, оскільки Україна взяла на себе зобов'язання перед МВФ скасувати пільги ПДВ з 1 січня 2016 року [11].

Загальна наукова позиція щодо скасування спеціального режиму оподаткування ПДВ суб'єктів аграрного сектору, на нашу думку, викладена у результатах дослідження науковця та практика у царині організації сільськогосподарського виробництва Іваненка М.М., який, в цілому не підтримуючи зазначені законодавчі зміни, вважає раціональним є відновлення дії ст. 209 ПК України щодо збереження пільг для фермерських господарств та невеликих сільськогосподарських виробників, які мають у власності чи користуванні землі із площею до 3 тис. га і річною виручкою до 50 млн грн, яких на 2020 рік налічувалося близько 98 відсотків. Інші (великі) суб'єкти сільськогосподарського виробництва (особливо великі аграрно-промислові холдинги з площами земель від 50 до 300 тис га) можуть бути переведені на загальну систему оподаткування ПДВ [12].

Станом на початок 2026 р. регуляторна політика держави щодо оподаткування суб'єктів аграрного сектору полягає у наступному.

У 2021 р. запроваджено зниження ставки ПДВ з 20% до 14% на операції з імпорту та постачання на території України деяких видів сільськогосподарської продукції: а) продукція тваринного походження **(**живі тварини); б) продукція рослинного походження (пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза тощо) (підп. «г», п. 193.1 ст. 193) [4].

2. Звільненні від оподаткування ПДВ операції з ввезення на митну територію України племінних чистопородних тварин, племінних (генетичних) ресурсів, що здійснюються сільськогосподарськими товаровиробниками (п.197.18 ст. 197) [4].

Виходячи з аналізу сучасного стану досліджуваних відносин, доцільно звернути увагу на ризиковість регуляторної податкової діяльності щодо скасування механізму оподаткування ПДВ для збереження стану фінансово-економічної стабільності та рівноваги сільськогосподарськими виробниками особливо у сучасних умовах загроз та ризиків воєнного стану.

Висновки. Проведені авторські наукові дослідження відносин державної регуляторної політики щодо застосування ПДВ у сільському господарстві дають підстави здійснити наступні узагальнення. Починаючи з 1998 р. позитивна організаційно-інвестиційна складова зазначеного спецрежиму полягала саме в тому, що сума податку, нарахована суб'єктом сільськогосподарської виробничої діяльності на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів (послуг), не підлягала сплаті до бюджету, а повністю залишалася в розпорядженні такого суб'єкта і могла використовуватися ним на покриття господарських та інших витрат. Повне чи хоча б часткове відновлення преференційного оподаткування ПДВ в ПК України дасть можливість підтримати процес стабільного розвитку аграрного сектору нашої держави. Адже завдяки дії таких пільгових режимів оподаткування в Україні до 2017 р. відродилася та активно розвивається галузь рослинництва та має значні перспективи на подальший розвиток галузь тваринництва та переробна галузь. Доцільним є удосконалення податково-правового механізму сільськогосподарського оподаткування для регулювання балансу між фіскальними інтересами держави та виробничо-господарськими інтересами суб'єктів аграрного сектору.

Перспективами подальших досліджень у даній царині є формування засад державної регуляторної політики створення рівних умов для виробників і переробників, стимулювання інвестицій та стабілізацію аграрного ринку у період воєнного стану та післявоєнної відбудови нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закону України від 11 верес. 2003 р. № 1160-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/ed20221120#Text (дата звернення: 07.02.2026).
2. Педь І.В. Непрямі податки в податковій системі України: навч. посіб.; за ред. Ю.М. Лисенкова. К.: Знання, 2008. 348 с.
3. Мушенок В.В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: *монографія*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371 с.
4. Податковий кодекс України від 02.12. 2010 № 2755-VI. (Редакція станом на 01.11.2025). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення 10.02.2026).
5. Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997. № 168/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 21. Ст. 156. (Втрата чинності 01.01.2011). (дата звернення 10.02.2026).

6. Мушенок В.В. Проблеми правового регулювання ПДВ-підтримки аграрників. *Науковий вісник НУБіП України: Серія: Право*, 2012. Вип. 173, ч. 2 С. 319–323.). URL: https://environmentalscience.com.ua/en/archive.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників: Закон України від 22.12.2011. № 4268-VI. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/2011/laws/main.2645-19 (втрата чинності 01.01.2016 р.) (дата звернення 08.02.2026).
8. Мінагропрод хоче від МВФ компромісу: пропонує поетапне скасування пільг для аграріїв. Інформаційне агентство УНІАН. URL: http://economics.unian.ua/agro (дата звернення 01.02.2026 р.).
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо перегляду ставок деяких податків і зборів : Закон України від 22.12.2011. № 4235-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4235-17 (дата звернення 01.02.2026 р.).
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо перегляду ставок деяких податків і зборів: Закон України від 20.11.2012. № 5503-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4235-17 (дата звернення 01.02.2026 р.).
11. Ставка ПДВ 20% чи 14%: скільки платити аграріям? Юридична компанія «Армада». URL: https://armada.law/blog/stavka-pdv-20-chy-14-skilky-platyty-agrariyam/ (дата звернення 01.02.2026 р.).
12. Іваненко М.М. Загальнодержавні податки як джерело наповнення бюджетів територіальних громад в Україні. *VISEGRAD JOURNAL ON HUMAN RIGHTS*. 2021. № 2. С. 164–169. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f7f6ed2-fe23-4fcd-8ef7-31b7f6a9f393/content.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Киценко О.П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 351.743
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.23

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ВАЖЛИВИХ ДЕРЖАВНИХ ОБ'ЄКТІВ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНИХ АКТІВ

Кривенко О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України
ORCID: 0000-0002-4776-3465

Аптекар В.К.,
старший помічник начальника відділення кадрової роботи -
начальник групи мобілізаційної роботи військової частини 3030,
слухач Національного університету оборони України
ORCID: 0009-0008-0026-5419

Кривенко О.В., Аптекар В.К. Правове регулювання охорони важливих державних об'єктів підрозділами Національної гвардії України: системний аналіз нормативних актів.

У статті здійснюється системний аналіз нормативно-правової моделі охорони важливих державних об'єктів підрозділами Національної гвардії України як фізичного захисту критичної інфраструктури в умовах воєнного стану. Повномасштабна агресія російської федерації з 2022 року виявила системні колізії чинної моделі, що перетворюють окремі прогалини на загрозу обороноздатності стратегічних об'єктів економіки та безпеки держави.

Обґрунтовується, що нормативна база неадаптована до гібридних загроз воєнного часу: відсутність чіткого розмежування «охорони» (від несанкціонованих дій диверсантів, терористів) від «оборони» (від ракетних ударів, атак БПЛА, спроб окупації), алгоритмів переходу режимів діяльності, типізованих процедур для різних категорій об'єктів (АЕС, ТЕС, мости, склади озброєння). Це проявилося під час подій на енергетичних об'єктах 2022 року та відбиття диверсійних груп.

Наукову основу становить аналіз воєнного досвіду та узагальнення позицій дослідників, що виявило чотири системні проблеми: нечіткість суб'єктного кола Національної гвардії України з урахуванням дублювання повноважень Збройних Сил України, відсутність критеріїв розмежування завдань, розбіжності між законодавчими актами та відомчими документами, відсутність стандартів фіксації загроз і координації дій під час нападів.

Показано, що чинна модель створює правову невизначеність командування, ускладнює координацію з операторами об'єктів, документування інцидентів та судовий захист особового складу. Практика 2022–2025 рр. підтверджує потребу доктринального розмежування мирного та воєнного режимів фізичного захисту.

У роботі запропоновано дворівневу гібридну модель: «мирний режим» периметрової охорони (патрулювання, контроль доступу) та «воєнний режим» інтеграції НГУ до територіальної оборони ЗСУ з передачею командування. Поєднання жорстких процедур мирного часу з гнучкою адаптацією воєнного часу формує нову систему фізичного захисту.

Результати можуть бути використані при оновленні нормативних актів, розробці стандартів НГУ, програмах підготовки командирів та формуванні політики захисту критичної інфраструктури як складової обороноздатності держави.

Ключові слова: Національна гвардія України, охорона важливих державних об'єктів, критична інфраструктура, фізичний захист, воєнний стан, нормативно-правове регулювання, гібридна модель оборони.

Kryvenko O.V., Aptekar V.K. Legal regulation of the protection of important state objects by units of the National Guard of Ukraine: a systematic analysis of normative acts.

The article conducts a systematic analysis of the normative-legal model of protecting important state objects by units of the National Guard of Ukraine as physical protection of critical infrastructure under martial law conditions. Russia's full-scale aggression since 2022 has revealed systemic collisions in the current model, turning individual gaps into threats to the defense capability of strategic economic and security facilities.

It is substantiated that the normative framework is not adapted to hybrid wartime threats: lack of clear delineation between «protection» (from unauthorized actions of saboteurs and terrorists) and «defense» (from missile strikes, drone attacks, occupation attempts), algorithms for transitioning between operational modes, and typified procedures for different object categories (NPPs, TPPs, bridges, ammunition depots). This manifested during incidents at energy facilities in 2022 and repelling sabotage groups.

The scientific basis consists of analyzing wartime experience and generalizing researchers' positions, which identified four systemic problems: ambiguity in the National Guard of Ukraine's subject scope considering overlap with Armed Forces powers, lack of task delineation criteria, discrepancies between legislative acts and departmental documents, and absence of threat documentation and coordination standards during attacks.

It is shown that the current model creates legal uncertainty for command, complicates coordination with facility operators, incident documentation, and legal protection of personnel. The practice of 2022–2025 confirms the need for doctrinal separation of peacetime and wartime physical protection regimes.

The study proposes a two-level hybrid model: «peacetime regime» of perimeter protection (patrolling, access control) and «wartime regime» of NGU integration into territorial defense of the Armed Forces with command transfer. Combining rigid peacetime procedures with flexible wartime adaptation forms a new physical protection system.

The results can be used for updating normative acts, developing NGU standards, training programs for commanders, and shaping critical infrastructure protection policy as part of national defense capability.

Key words: National Guard of Ukraine, protection of important state objects, critical infrastructure, physical protection, martial law, normative-legal regulation, hybrid defense model.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України з лютого 2022 року виявила системні колізії нормативно-правової моделі охорони важливих державних об'єктів (далі – ОВДО) підрозділами Національної гвардії України (далі – НГУ). Типові системні колізії виявляються у фундаментальних неузгодженостях нормативної бази, зокрема:

- Закон України «Про Національну гвардію України» № 876-VII від 13.03.2014 р. (п. 5 та 18 ст. 2) визначає основні завдання НГУ, зокрема охорону важливих та особливо важливих державних об'єктів, складів озброєння та спеціальних вантажів, а також їх оборону в умовах воєнного стану, введеного Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні», що потребує уточнення алгоритмів переходу від охорони до оборони [1; 2].
- Постанова КМУ № 83 від 04.03.2015 р. «Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави» (далі – Постанова КМУ № 83) фіксує понад 200 об'єктів (АЕС, нафтопроводи, органи державної влади), які підлягають обов'язковій охороні підрозділами НГУ, але не містить детальних процедурних протоколів дій щодо воєнних сценаріїв (ракетні удари, БПЛА, окупація), що особливо проявилося під час подій на енергетичних об'єктах у 2022 році [3].
- Наказ МВС України № 256 від 02.07.2014 р. «Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів Національною гвардією України» (далі – Наказ МВС № 256) деталізує порядок периметрової охорони, патрулювання і реагування на несанкціонований доступ, однак не містить спеціалізованих алгоритмів дій підрозділів НГУ у разі загрози ракетних обстрілів чи атак БПЛА [4].

Нормативно-правова модель ОВДО балансує між завданнями НГУ (п. 5, 18 ст. 2 ЗУ «Про Національну гвардію України») та переліком, затвердженим Постановою КМУ № 83, але колізії виникають через неузгодженість з Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022р. «Про введення воєнного стану в Україні» та застарілість процедурних алгоритмів Наказу МВС № 256 [1; 2; 4]. Відсутність чітких критеріїв розмежування «охорони» (від несанкціонованих дій) та «оборони» (від державних агресорів), а також типізованих процедур для різних категорій об'єктів ускладнює адаптацію до гібридних атак.

Аналіз досліджень і публікацій. Зростання наукового інтересу до правового регулювання ОВДО підрозділами НГУ пов'язане з необхідністю адаптації законодавства до сучасних воєнних реалій та практики ведення бойових дій при відсічі агресії. Дослідники акцентують увагу на системному аналізі нормативної бази та практиці реалізації норм підрозділами НГУ в охороні та обороні важливих державних об'єктів [5; 6; 7].

У фокусі критичного аналізу дослідників залишаються чотири основні невирішені питання, що мають безпосереднє значення для діяльності НГУ на важливих державних об'єктах:

- повнота й ефективність правового регулювання суб'єктного кола НГУ при охороні стратегічних об'єктів, з урахуванням дублювання повноважень із ЗСУ;

- відсутність чітко визначених критеріїв і алгоритмів розмежування завдань «охорони» та «оборони» у нормативних актах;
- істотні розбіжності між підходами чинних законодавчих актів та нормативними документами НГУ;
- відсутність уніфікованих стандартів фіксації загроз та координації дій під час нападів і спроб захоплення важливих об'єктів.

Так, Буга Г.С. у своїх працях акцентує увагу на системних недоліках правового регулювання. Вчений обґрунтовує фрагментарність нормативно-правової бази та відсутність координації між відомчими органами [5]. Батюк О.В. зосереджується на статусі важливих державних об'єктів як складової критичної інфраструктури та обґрунтовує необхідність уніфікації норм, що регламентують діяльність НГУ, з урахуванням положень ЗУ «Про критичну інфраструктуру» [6].

Городнов В.П. та Репіло Ю.Є. аналізують обґрунтованість залучення НГУ до охорони важливих державних об'єктів, виявляючи колізії між відомчими положеннями МВС та практикою реалізації завдань [7].

Серед зарубіжних досліджень вирізняється праця Przybylak J., у якій на основі воєнного досвіду України обґрунтовується необхідність вдосконалення нормативного регулювання фізичного захисту критичної інфраструктури відповідно до сучасних безпекових стандартів [8].

Аналітичні звіти SIPRI та РНБО за 2023–2025 роки досліджують вплив збройного конфлікту на безпеку критичної інфраструктури України, наголошуючи на ролі підрозділів НГУ в обороні стратегічних об'єктів та фіксуючи системні проблеми координації під час воєнних дій [9; 10].

Водночас у зазначених працях не простежується комплексного системного підходу до нормативно-правової моделі ОВДО підрозділами НГУ в умовах воєнного стану з урахуванням колізій між законами України, урядовими актами та відомчими нормативними актами. Саме відсутність цілісного аналізу цих колізій та їх впливу на практику фізичного захисту і оборони важливих державних об'єктів зумовлює актуальність обраної тематики та потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є проведення аналізу нормативно-правової бази ОВДО підрозділами НГУ в умовах правового режиму воєнного стану, виявлення ключових колізій між базовими законами, урядовими та відомчими актами, а також формулювання основних напрямів удосконалення законодавства з урахуванням воєнного досвіду 2022–2025 рр.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, комплексний системний аналіз нормативно-правової моделі ОВДО підрозділами НГУ повинен чітко розмежувати чотири складові, а саме: суб'єктне коло охорони, розмежування завдань (охорони та оборони), розбіжності актів та стандарти фіксації.

Повномасштабна агресія виявила вразливість стратегічних об'єктів критичної інфраструктури України, де підрозділи НГУ здійснювали оборону. Це збройне протистояння, з високим рівнем непередбачуваності, потребує адаптації правової системи та перегляду підходів до фізичного захисту важливих державних об'єктів.

У такій ситуації ЗУ «Про Національну гвардію України» (ст. 2) та Постанова КМУ № 83 прямо покладають на підрозділи НГУ основну частину завдань фізичного захисту важливих державних об'єктів, що створює правову основу для реагування на більшість загроз, дозволяючи забезпечити законодавчий захист об'єктів від несанкціонованих дій і воєнних загроз за умови відповідності чинним нормативним актам [1; 3]. Її значення полягає не лише у правовому захисті стратегічних об'єктів, але й у встановленні чітких меж допустимості застосування сили, що забезпечує правовий захист особового складу підрозділів НГУ у період збройного конфлікту.

Реальний приклад із практики – діяльність підрозділів НГУ з охорони та оборони стратегічних об'єктів, які у 2022 році відбивали спроби диверсійних груп російської федерації, демонструючи ефективність Наказу МВС № 256, але виявивши вразливість через відсутність чітких протоколів координації з операторами об'єктів [4]. На нашу думку, ця ситуація ілюструє системну проблему документування інцидентів, що ускладнює судову експертизу, а також свідчить про ефективність Наказу МВС № 256 для недержавних загроз, але потребує адаптації до ракетних обстрілів, атак БПЛА та інших воєнних сценаріїв.

Система нормативно-правового регулювання базується на трьохрівневій структурі: конституційні основи, спеціальні закони та відомчі нормативні акти (положення, накази, інструкції уповноважених органів). Конституція України (ст. 17) покладає на державу обов'язок захисту стратегічних об'єктів [11], ЗУ «Про оборону України» (ст. 9) визначає НГУ як сили оборони критичної інфраструктури [12], а ЗУ «Про критичну інфраструктуру» класифікує важливі державні об'єкти як об'єкти підвищеного ризику [13], що позитивно оцінює Буга Г.С., однак критикуючи відсутність спеціального закону про системну охорону стратегічних об'єктів. [5].

Центральним нормативним актом є ЗУ «Про Національну гвардію України», який покладає на НГУ завдання охорони важливих державних об'єктів з розмежуванням фізичного захисту (від ди-

версійних та терористичних загроз) та воєнної оборони (від державних агресорів). На його основі Наказ МВС № 256 регламентує порядок патрулювання периметру, несення служби та реагування на загрози [2; 4].

Закон України «Про Національну гвардію України» (ст. 2) декларує повний спектр завдань з охорони важливих державних об'єктів, проте Наказ МВС № 256 деталізує лише периметрову охорону (патрулювання, реагування на несанкціонований доступ), не регламентуючи перехід до воєнної оборони від державних агресорів – ракетних обстрілів, атак БПЛА чи окупації [2; 4]. На нашу думку, така неузгодженість створює правову невизначеність для командирів при прийнятті оперативних рішень у бойових умовах. Цю прогалину також підтверджує Городнов В.П., який критикує застарілість алгоритмів Наказу МВС № 256, що не повною мірою враховує державних агресорів, фокусуючись переважно на «недержавних акторах», що суперечить сучасним воєнним реаліям [7].

Аналогічна ситуація з іншими підзаконними актами: Постанова КМУ від 09.12.2020 р. № 1109 «Про затвердження Порядку віднесення об'єктів критичної інфраструктури до відповідних категорій» визначає класифікацію об'єктів критичної інфраструктури [14], але не усуває колізії між завданнями законодавчого рівня та процедурними алгоритмами

Саме тому, на наш погляд, необхідна дворівнева гібридна модель фізичного захисту, яка доктринально розмежовує два режими діяльності НГУ:

– «мирний режим» – первинна периметрова охорона відповідно до Наказу МВС № 256 (патрулювання зовнішнього контуру, контроль доступу, реагування на несанкціоноване проникнення, нейтралізація диверсійно-розвідувальних груп та терористичних груп);

– «воєнний режим» – оперативна інтеграція НГУ до системи територіальної оборони ЗСУ з передачею командування відповідно до Указу Президента № 64/2022 та ЗУ «Про основи національного спротиву» № 1702-IX від 16.07.2021 р., що забезпечує гнучку оборону від регулярних сил державних агресорів (ракетні удари, атаки БПЛА, спроби окупації) [2; 15]. Такий підхід дозволяє адаптувати підрозділи НГУ до специфіки загроз, зберігаючи їхню спеціалізацію на фізичному захисті в мирний час та забезпечуючи ефективну інтеграцію до загальної оборонної системи під час війни.

Проте вказані вище підзаконні акти орієнтовані переважно на «недержавних акторів» (диверсанти, терористи), недостатньо враховуючи воєнні сценарії (ракетні удари, атаки БПЛА, окупація). Переконані, що така системна прогалина створює невідповідність між мирним і воєнним часом для НГУ, що підтверджує Батюк О.В., критикуючи розпорошеність нормативних актів без єдиної координації [6].

Саме ці системні невідповідності виявляються не лише у теоретичному аналізі нормативних актів, але й на практиці – під час охорони АЕС, ТЕС, мостів, складів озброєння та критичної інфраструктури, що підтверджують дослідження Батюка О.В. та співавторів [6]. Волков І.М. вказує на критичний недолік координації НГУ–ЗСУ в українській моделі фізичного захисту важливих державних об'єктів, а саме на відсутності єдиного командування та протоколів передачі повноважень. Вчений наголошує на необхідності посилення взаємодії із силами оборони та пропонує комбінований підхід – інтеграцію нормативних документів НГУ (Наказ МВС № 256) з доктринами ЗСУ для забезпечення ефективної оборони в умовах воєнного стану [16].

На наш погляд, така системна проблема української моделі фізичного захисту важливих державних об'єктів потребує термінової адаптації до воєнних реалій через неузгодженість нормативних актів, що створює ризики для національної безпеки.

Саме ці практичні виклики проявляються у суті фізичного захисту важливих державних об'єктів – комплексі заходів з охорони та оборони від несанкціонованого доступу, диверсій та воєнних атак. Застосування цих норм допускає виправданий ризик у бойових умовах, але вимагає чіткого документування загроз.

Додаткову критичність створює відсутність чітких критеріїв, що породжує правову невизначеність для керівного складу НГУ та ускладнює оперативні рішення в бойових умовах. Саме ці системні суперечності між відомчими положеннями МВС і практикою НГУ вітчизняні дослідники виокремлюють як низку актуальних проблем застосування нормативних актів:

- *недостатнє розмежування завдань охорони та оборони*. ЗУ «Про Національну гвардію України» не чітко розмежовує функції НГУ від ЗСУ, що створює дублювання. Буга Г.С. вказує на потребу законодавчого уточнення суб'єктного кола, Городнов В.П. пропонує моделі чисельності підрозділів для різних сценаріїв [5; 7];
- *колізії у процедурних алгоритмах*. Відсутність врахування воєнних атак у Наказі МВС № 256. Батюк О.В. критикує фрагментарність нормативного масиву, Волков І.М. наголошує на потребі типізації загроз [4; 5];
- *недостатня координація з операторами об'єктів*. Суконько С.М. акцентує на конфлікті повноважень НГУ та служб фізичного захисту операторів [17];

- *слабке документування інцидентів*. Суконько С.М. та Репіло Ю.Є. підкреслюють відсутність протоколів фіксації для судового захисту [17].

Запропонована гібридна модель безпосередньо відповідає на ці виклики, створюючи доктринальне розмежування двох режимів. Наукова спільнота підтримує комплексний підхід до усунення виявлених проблемних аспектів:

- *уніфікація законодавства*. Буга Г.С. наполягає на єдиному законі про охорону важливих об'єктів [5];
- *обов'язкове документування*. Суконько С.М. та Репіло Ю.Є. пропонують впровадження протоколів фіксації оперативних рішень [17];
- *спеціалізована підготовка*. Суконько С.М. акцентує на тренінгах з гібридних загроз для підрозділів НГУ [17];
- *типізація процедур*. Городнов В.П. рекомендує стандартизовані алгоритми для різних типів об'єктів. [7].

Запропонований комплексний підхід усуває виявлені колізії, створюючи гнучку систему фізичного захисту важливих державних об'єктів. Він забезпечує відповідність нормативним актам, підвищує обороноздатність критичної інфраструктури та ефективність застосування підрозділів НГУ.

Висновки. Таким чином, нормативно-правова база ОВДО підрозділами НГУ демонструє системні колізії між завданнями законодавчого рівня та процедурними алгоритмами підзаконних актів, що ускладнює оперативне реагування на гібридні загрози воєнного стану.

Дворівнева гібридна модель фізичного захисту, запропонована у статті, створює доктринальне розмежування мирного та воєнного режимів діяльності НГУ, забезпечуючи правову визначеність командування та інтеграцію з Силами територіальної оборони ЗСУ.

Реалізація запропонованої моделі передбачає три напрями законодавчого удосконалення: доповнення Наказу МВС № 256 протоколами воєнної оборони, типізації процедур для категорій об'єктів та розробки єдиного закону про системний фізичний захист критичної інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про Національну гвардію України» № 876-VII від 13.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text.
2. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.
3. Постанова Кабінету Міністрів України № 83 від 04.03.2015 «Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF#Text.
4. Наказ МВС України № 256 від 02.07.2014 «Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів Національною гвардією України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0729-14#Text.
5. Буга Г.С. Правове регулювання діяльності Національної гвардії України. Legal Novels. 2023. № 19. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/19_2023/41.pdf.
6. Батюк О.В. Роль підрозділів НГУ у системі захисту критичної інфраструктури. Службово-бойова діяльність сил безпеки. 2024. URL: https://chiz.nangu.edu.ua/article/download/324059/314147/751376.
7. Городнов В.П. Геоінформаційна модель інформаційно-аналітичного забезпечення процесів охорони особливо важливих державних об'єктів. Службово-бойова діяльність сил безпеки. 2019. URL: https://chiz.nangu.edu.ua/article/download/136596/166624.
8. Przybylak J., Nuclear power plants in war zones: Lessons learned from the war in Ukraine. Security and Defence Quarterly. 2024. Vol. 46, No. 2. P. 84–103. URL**:** https://securityanddefence.pl/Nuclear-power-plants-in-war-zones,174810,0,2.html.
9. SIPRI. Nuclear Security During Armed Conflict: Lessons From Ukraine. 2023. URL: https://www.sipri.org/publications/2023/nuclear-security-during-armed-conflict-lessons-ukraine.
10. РНБО України. Річний аналітичний огляд кіберпростору України (2023–2024), включаючи критичну інфраструктуру. Київ: РНБО, 2025. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2024/NATIONAL_CYBER_SCC/20250109/Year%20in%20review_UKR_upd.pdf.
11. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (ст. 17). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
12. Закон України «Про оборону України» № 1932-XII від 06.12.1991 (ст. 9). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.
13. Закон України «Про критичну інфраструктуру» № 1882-IX від 16.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text.

14. Постанова Кабінету Міністрів України № 1109 від 09.12.2020 «Про затвердження Порядку віднесення об'єктів критичної інфраструктури до відповідних категорій». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text.
15. Закон України «Про основи національного спротиву» № 1702-IX від 16.07.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text.
16. Волков І.М. «Правове забезпечення службово-бойової діяльності НГУ». Вісник НА НГУ. – 2023. URL: https://chiz.nangu.edu.ua/article/download/189923/189698.
17. Суконько С.М., Репіло Ю.Є. «Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку НГУ». Службово-бойова діяльність сил безпеки. 2022. URL: https://chiz.nangu.edu.ua/article/download/136596/166624.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Кривенко О.В., Аптекар В.К., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 351.72:314.1(4)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.24

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ, МІГРАЦІЙНОЇ ТА СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Кропивна К.О.,
PhD, доцент кафедри приватного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана,
ORCID: 0000-0001-9309-0911
e-mail: 6144033@gmail.com

Кропивна К.О. Співвідношення демографічної, соціальної, міграційної та сімейної політики в системі публічного адміністрування.

У статті досліджено співвідношення демографічної, соціальної, міграційної та сімейної політики в системі публічного адміністрування України. Обґрунтовано, що демографічна політика не може розглядатися як автономний та ізольований напрям державної діяльності, оскільки процеси відтворення населення перебувають у прямій залежності від управлінських рішень у суміжних сферах - соціальному забезпеченні, охороні здоров'я, зайнятості, житловій, освітній, міграційній та сімейній політиці. Доведено, що демографічна політика має власний предмет правового впливу, який охоплює кількісні та якісні характеристики населення, його вікову і статеву структуру, просторовий розподіл та довгострокову динаміку демографічного розвитку. Водночас її стратегічні цілі не можуть бути досягнуті без функціональної взаємодії з іншими напрямами публічної політики.

На основі аналізу наукових підходів уточнено зміст соціальної, міграційної та сімейної політики, а також розкрито їх предметну специфіку. Визначено, що соціальна політика зосереджена на забезпеченні якості життя, соціальної безпеки та реалізації соціальних прав; міграційна політика спрямована на регулювання просторової та соціальної мобільності населення; сімейна політика — на створення правових, організаційних та економічних умов для функціонування сім'ї як базового соціального інституту. Обґрунтовано, що ці політики не є тотожними демографічній, однак перебувають із нею у функціонально-цільовому зв'язку: соціальна політика створює умови для відтворення населення, міграційна – впливає на його чисельність і структуру через регулювання переміщення осіб, а сімейна – виступає інструментальним механізмом реалізації репродуктивної функції та відновлення людського потенціалу держави.

Особливу увагу приділено трансформації змісту цих політик в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Зазначено, що повномасштабна збройна агресія проти України спричинила значні людські втрати, масову вимушену міграцію, поглиблення демографічних диспропорцій, зростання кількості вразливих сімей і посилення навантаження на систему соціального захисту. У таких умовах демографічна політика набуває ознак антикризової та відновлювальної, а узгодженість соціальної, міграційної та сімейної політики стає визначальною передумовою збереження демографічної стійкості та людського потенціалу України. Зроблено висновок про необхідність теоретичного й адміністративно-правового моделювання взаємодії цих напрямів у межах єдиної системи публічного адміністрування.

Ключові слова: демографічна політика, соціальна політика, міграційна політика, сімейна політика, публічне адміністрування, людський потенціал, відтворення населення, демографічна стійкість, післявоєнне відновлення, державне регулювання.

Kropyvna K.O. The correlation of demographic, social, migration and family policies in the public administration system.

The article examines the correlation of demographic, social, migration and family policies in the public administration system of Ukraine. It is substantiated that demographic policy cannot be considered as an autonomous and isolated direction of state activity, since the processes of population reproduction are directly dependent on management decisions in related areas - social security, healthcare, employment, housing, education, migration and family policy. It is proven that demographic policy has its own subject of legal influence, which covers the quantitative and qualitative characteristics of the population, its age and gender structure, spatial distribution and long-term dynamics of demographic development. At the same time, its strategic goals cannot be achieved without functional interaction with other areas of public policy.

Based on the analysis of scientific approaches, the content of social, migration and family policies is clarified, and their subject specifics are revealed. It is determined that social policy is focused on ensuring the quality of life, social security and the implementation of social rights; migration policy is aimed at regulating the spatial and social mobility of the population; family policy is aimed at creating legal, organizational and economic conditions for the functioning of the family as a basic social institution. It is substantiated that these policies are not identical to demographic, but are functionally and purposefully related to it: social policy creates conditions for the reproduction of the population, migration policy affects its size and structure through the regulation of the movement of people, and family policy acts as an instrumental mechanism for the implementation of the reproductive function and the restoration of the human potential of the state.

Particular attention is paid to the transformation of the content of these policies in the conditions of martial law and post-war reconstruction. It is noted that full-scale armed aggression against Ukraine caused significant human losses, mass forced migration, deepening demographic imbalances, an increase in the number of vulnerable families and an increase in the burden on the social protection system. In such conditions, demographic policy acquires the characteristics of anti-crisis and recovery, and the coherence of social, migration and family policies becomes a determining prerequisite for preserving the demographic stability and human potential of Ukraine. The conclusion is made about the need for theoretical and administrative-legal modeling of the interaction of these areas within a unified system of public administration.

Key words: demographic policy, social policy, migration policy, family policy, public administration, human potential, population reproduction, demographic stability, post-war recovery, state regulation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах демографічні процеси в Україні формуються під впливом не лише природного відтворення населення, а й широкого комплексу соціальних, міграційних, сімейних та безпекових чинників. Це зумовлює потребу в науковому осмисленні місця демографічної політики в системі публічного адміністрування та з'ясуванні її співвідношення з соціальною, міграційною та сімейною політикою. Відсутність єдиного підходу до такого співвідношення ускладнює формування цілісної державної стратегії відновлення людського потенціалу, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнної трансформації держави. Саме тому актуальним є визначення теоретичних моделей взаємодії цих напрямів політики та їх функціонального призначення в межах єдиної системи публічного адміністрування.

Метою статті є з'ясування співвідношення демографічної, соціальної, міграційної та сімейної політики в системі публічного адміністрування України, визначення їх предметної специфіки та обґрунтування функціональної взаємодії як передумови забезпечення демографічної стійкості й відновлення людського потенціалу держави.

Стан дослідження. Питання соціальної політики досліджувалися у працях А. Колота, Т. Сидоріної, М. Головатого, Ю. Лисенка, Т. Семигіної, Г. Чанишевої та інших учених, які розкривали її економічний, філософський, політико-правовий та інституційний зміст. Міграційна політика була предметом наукового аналізу С.О. Мосьондза, С.Ф. Денисюка, О.Г. Бабенка, А. Л. Шевцова, О.І. Шапоренка та інших дослідників, які акцентували увагу на її адміністративно-правовій, управлінській та безпековій природі. Сімейна політика розглядалася у працях В.В. Дереги, А.С. Мішина, О.М. Кулик, а також у зарубіжних дослідженнях Sheila Kamerman та Alfred Kahn. Водночас у сучасній юридичній науці недостатньо розробленим залишається питання саме системного співвідношення демографічної політики із соціальною, міграційною та сімейною політикою в межах публічного адміністрування, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Демографічна політика в системі публічного адміністрування не може розглядатися як автономний та ізольований напрям, оскільки її предметом є відтворення населення, яке перебуває у прямій залежності від комплексу управлінських рішень у суміжних сферах публічної діяльності держави. Йдеться не про механічне поєднання різних політик, а про їх функціональну взаємодію в межах єдиної системи державного впливу на суспільні процеси.

Процеси народжуваності, смертності, міграційної мобільності, формування вікової та статевої структури населення зумовлюються станом соціального забезпечення, рівнем розвитку системи охорони здоров'я, умовами праці та зайнятості, житловою політикою, освітньою інфраструктурою, механізмами підтримки сім'ї та дитини, а також особливостями правового регулювання міграційних відносин. Отже, демографічна політика не формує ізольований інструментарій правового впливу, а реалізується через сукупність управлінських рішень у взаємопов'язаних напрямах публічного адміністрування.

У науковій доктрині відсутня єдність щодо правової природи демографічної політики та її місця у системі публічного адміністрування. Дискусійним залишається питання, чи слід розглядати її як

самостійний напрям державної політики, чи як складову соціальної політики, або ж як інтегративний механізм, що поєднує різні сфери публічного управління, пов'язані з відтворенням населення. Така різновекторність підходів зумовлює потребу у чіткому теоретичному розмежуванні та концептуальному уточненні співвідношення демографічної, соціальної, міграційної та сімейної політики в межах єдиної системи публічного адміністрування.

Демографічна політика у цьому дослідженні вже розкрита як окремий напрям публічної політики, що має власний предмет правового впливу. Йдеться про процеси відтворення населення, його кількісні та якісні характеристики, вікову та статеву структуру, просторовий розподіл, а також довгострокову динаміку демографічного розвитку. Її стратегічна орієнтація пов'язана із забезпеченням демографічної безпеки держави, підтриманням міжпоколінної рівноваги, подоланням депопуляційних тенденцій та формуванням умов для відновлення людського потенціалу. Саме тому демографічна політика має комплексний характер і не зводиться до окремих соціальних заходів, оскільки її результат оцінюється через структурні зміни у складі населення та стабільність демографічних процесів у середньо- і довгостроковій перспективі.

Водночас демографічна політика за своєю природою виходить за межі суто соціального регулювання та набуває статусу стратегічного напряму державної політики, безпосередньо пов'язаного із забезпеченням національної безпеки. Стан і структура населення визначають оборонний потенціал держави, спроможність економіки до відтворення трудових ресурсів, стійкість системи соціального забезпечення та загальну інституційну спроможність публічної влади. У цьому вимірі демографічна політика інтегрується у систему безпекової політики держави, оскільки збереження чисельності населення, його працездатної частини та людського капіталу є передумовою реалізації інших стратегічних цілей розвитку.

Повномасштабна збройна агресія проти України істотно трансформувала демографічну ситуацію, спричинивши значні людські втрати, масову вимушену міграцію, територіальну диспропорційність розселення та поглиблення процесів старіння населення. У цих умовах демографічна політика набуває ознак антикризової та відновлювальної, орієнтованої не лише на стабілізацію негативних тенденцій, а й на формування передумов для післявоєнного відтворення людського потенціалу. Її цілі мають розглядатися у взаємозв'язку із завданнями національної безпеки, економічної реконструкції та довгострокового стратегічного розвитку держави.

Соціальна політика у системі публічного адміністрування посідає самостійне місце, однак її сутність і межі в науковій доктрині трактуються неоднозначно. Міждисциплінарний характер цього явища зумовив формування різних підходів до його розуміння, що відображено у працях економістів, соціологів, політологів та правознавців [1].

В економічному вимірі соціальна політика традиційно визначається як цілеспрямована діяльність держави щодо регулювання соціальної сфери з метою перерозподілу національного доходу, підвищення рівня життя населення та підтримки соціально вразливих груп [2, с. 5].

У філософському вимірі соціальна політика розглядається як форма реалізації ідеї соціальної справедливості та солідарності в межах організованого суспільства. Вона інтерпретується як нормативно зумовлена діяльність держави та інших соціальних суб'єктів, спрямована на гармонізацію соціальних відносин, забезпечення гідності людини, подолання нерівності та формування умов для всебічного розвитку особистості [3, с. 27]. У межах гуманістичного підходу соціальна політика постає не лише як механізм розподілу ресурсів, а як інструмент утвердження людини як найвищої соціальної цінності та носія невід'ємних прав.

У політологічному вимірі соціальна політика визначається як складова внутрішньої політики держави, що відображає баланс інтересів різних соціальних груп і виступає засобом легітимації публічної влади. Вона розглядається як система політичних рішень і програм, через які держава реалізує соціальну доктрину, формує стандарти соціальної справедливості та забезпечує соціально-політичну стабільність [4, с. 43]. У межах конфліктологічного та інструменталістського підходів соціальна політика трактується також як механізм розподілу обмежених ресурсів у процесі конкуренції соціальних груп за доступ до соціальних благ, що зумовлює її тісний зв'язок із політичними процесами та владними відносинами.

Разом з тим інтегральні концепції, розроблені Н.Є. Тихоновою та О. І. Шкаратаном, акцентують увагу на конфліктному характері соціальної політики, яка виступає простором узгодження інтересів різних соціальних груп у процесі розподілу ресурсів [5, с. 309]. Системний підхід, послідовно обґрунтований Т. В. Семигіною, дозволяє розглядати соціальну політику як складну інституційну конструкцію, що включає нормативні акти, органи публічної влади, механізми фінансування, соціальні служби та результати реалізації програм [6, с. 88].

Окремого значення набуває позиція В.М. Ярської та інших дослідників, які пов'язують соціальну політику з концепцією соціальної держави та реалізацією її соціальної функції [7, с.83]. У цьому

контексті соціальна політика розглядається не лише як сукупність заходів допомоги, а як правовий механізм забезпечення соціальних і культурних прав людини. Такий підхід відповідає положенням Конвенції Міжнародної організації праці № 117 про основні норми та цілі соціальної політики 1962 року [8], а також Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року [9], які орієнтують державну політику на підвищення рівня життя, недопущення дискримінації та забезпечення соціальної справедливості.

Узагальнюючи наведені наукові позиції, доцільно визначити соціальну політику як багаторівневу систему публічно-правових, організаційних та фінансово-економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальної функції держави, забезпечення соціальної безпеки населення, підтримання належного рівня життя та створення умов для розвитку людського потенціалу. На відміну від демографічної політики, яка орієнтована на кількісні та структурні характеристики населення і довгострокові параметри його відтворення, соціальна політика зосереджується на забезпеченні якості життя, доступності соціальних благ, реалізації соціальних прав і гарантій захисту від соціальних ризиків.

Соціальна політика має власні структурні елементи, до яких належать сфера зайнятості, система соціального забезпечення, охорона здоров'я, освіта, житлові програми, підтримка сім'ї та дитинства, а також механізми соціального діалогу. Вона реалізується через нормативно-правові акти різного рівня, акти соціального партнерства, бюджетні програми та інституційні механізми контролю. Її суб'єктами виступають держава в особі компетентних органів, органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, роботодавці та інші учасники соціальних відносин [10, с. 175].

В умовах воєнного стану зміст соціальної політики зазнає суттєвої трансформації. Пріоритетного значення набувають питання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, підтримки внутрішньо переміщених осіб, компенсації втрат житла та майна, забезпечення функціонування системи охорони здоров'я в умовах руйнування інфраструктури. Соціальна політика фактично інтегрує елементи антикризового управління, набуваючи рис політики соціальної стабілізації та відновлення.

Співвідношення соціальної та демографічної політики виявляється у взаємному впливі їх цілей і результатів. Соціальна політика створює умови для народження та виховання дітей, зменшення смертності, підвищення тривалості життя, а отже впливає на демографічні процеси опосередковано. Водночас демографічна політика визначає стратегічні орієнтири щодо структури населення, що потребує відповідної трансформації системи соціального забезпечення, зокрема у зв'язку зі старінням населення та зміною співвідношення між працездатними і непрацездатними групами.

Відповідно викладеного, соціальна політика не є тотожною демографічній, але виступає функціонально пов'язаним з нею напрямом публічної діяльності, який забезпечує якісні параметри життєдіяльності населення. У період воєнного стану та післявоєнного відновлення саме узгодженість соціальної і демографічної політики визначатиме спроможність держави відновити людський потенціал та забезпечити довгострокову соціальну й демографічну стійкість.

Міграційна політика у науковій літературі трактується значно ширше, ніж простий набір управлінських заходів. С.О. Масьондз визначає її як сукупність правових, організаційних, фінансових та адміністративних інструментів, за допомогою яких держава цілеспрямовано впливає на масштаби і структуру міграційних потоків відповідно до визначених пріоритетів [11, с. 12]. У свою чергу, С.Ф. Денисюк наголошує на управлінській природі міграційної політики, підкреслюючи, що вона включає процес ухвалення рішень у сфері публічного управління, який має нормативне підґрунтя та підлягає інституційному контролю [12, с. 114].

Інші дослідники акцентують увагу на її системному та концептуальному вимірі. О.Г. Бабенко розглядає міграційну політику як поєднання заходів, ресурсів і механізмів, через які держава та суспільство здійснюють вплив на соціальні переміщення населення і його мобільність [13, с. 68]. А.Л. Шевцов підкреслює значення ідейної та стратегічної основи, зазначаючи, що міграційна політика формується як цілісна система концептуально узгоджених засобів, спрямованих на досягнення визначених етапних цілей розвитку суспільства [14, с. 44]. О.І. Шапоренко акцентує на інструментальному характері цієї політики, пов'язуючи її з досягненням завдань соціально-економічного розвитку через регулювання зовнішніх міграційних процесів [15, с. 123-154].

З урахуванням наведених доктринальних підходів міграційну політику доцільно визначати як цілісну систему публічно-правового регулювання, що включає концептуальні засади, нормативно-правову базу, визначене коло суб'єктів реалізації та сукупність адміністративних, організаційних і правових механізмів впливу на міграційні процеси. Її предмет охоплює не лише порядок перетину державного кордону чи зміну місця проживання, а й правове врегулювання статусу іноземців та осіб без громадянства, процедур надання притулку, імміграції та еміграції, інтеграції та соціальної адаптації мігрантів, повернення громадян держави та їх реінтеграції у суспільство.

Водночас міграційна політика спрямована на узгодження публічних інтересів держави, зокрема у сфері національної безпеки, демографічної стабільності та економічного розвитку, з правами та законними інтересами осіб, які здійснюють міграцію. Саме через таке поєднання регулятивних та гарантійних елементів формується збалансована модель управління міграційними процесами, що відповідає принципам правової держави.

У сучасних умовах, особливо після початку повномасштабної збройної агресії проти України, міграційна політика набуває нового змістового наповнення. Вона виходить за межі традиційного регулювання трудової міграції або притулку і трансформується у ключовий інструмент збереження та відновлення людського потенціалу. Масова вимушена міграція за кордон, внутрішнє переміщення населення, потреба у поверненні громадян та залученні кваліфікованих спеціалістів зумовлюють необхідність стратегічного підходу до управління міграційними процесами. У цьому контексті особливого значення набувають питання реінтеграції осіб, що повертаються в Україну, визнання кваліфікацій, створення умов для гідної праці, забезпечення соціальних стандартів, які не поступаються європейським практикам, а також формування безпекових механізмів у сфері міграційного контролю.

Співвідношення демографічної та міграційної політики потребує чіткого розмежування їх предметів. Демографічна політика охоплює відтворення населення в цілому, його структурні характеристики та довгострокову стабільність. Міграційна політика зосереджена на регулюванні переміщення осіб, управлінні потоками імміграції, еміграції та внутрішньої мобільності. Хоча результати міграційної політики безпосередньо відображаються на чисельності та структурі населення, її регулятивний фокус має інший зміст. Вона не визначає природні процеси народжуваності чи смертності, а впливає на територіальну і соціальну мобільність людського ресурсу.

У цьому сенсі міграційна політика виступає функціональним інструментом реалізації окремих завдань демографічної політики, але не замінює її. Демографічні цілі формують стратегічні орієнтири для міграційного регулювання, зокрема щодо обсягів імміграції, умов повернення громадян або інтеграції іноземців. Водночас міграційні рішення повинні оцінюватися з урахуванням їх довгострокового впливу на демографічну структуру, ринок праці, систему соціального забезпечення та національну безпеку. Така взаємодія свідчить про необхідність ієрархічної узгодженості між цими напрямами політики, за якої демографічна стратегія визначає загальні параметри розвитку, а міграційна політика забезпечує їх практичну реалізацію у сфері просторової та соціальної мобільності населення.

У науковій літературі поняття державної сімейної політики трактується неоднозначно, що зумовлено різними методологічними підходами до визначення ролі сім'ї в суспільстві та ступеня відповідальності держави за її функціонування.

В енциклопедичних джерелах сімейна політика визначається як діяльність держави, спрямована на створення умов для повноцінного функціонування сім'ї, розвитку шлюбно-сімейних відносин та реалізації її соціально значущих функцій [16, с. 514]. У такому підході акцент зроблено на інституційній підтримці сім'ї як соціальної спільноти, що виконує репродуктивну, виховну та соціалізаційну функції.

В.В. Дерега розглядає сімейну політику крізь призму функціонального підходу, пов'язуючи її завдання з основними функціями сім'ї: репродуктивною, виховною, економічною, господарсько-побутовою та рекреаційною [17, с. 22–23]. Науковиця наголошує, що зміст сімейної політики залежить від домінуючої моделі розвитку сім'ї, виокремлюючи трансформаційну та кризову парадигми. У межах трансформаційної моделі сім'я розглядається як інститут, що еволюціонує відповідно до змін у суспільстві, а держава має забезпечувати правове визнання різноманітності сімейних форм. Натомість кризовий підхід виходить із необхідності зміцнення традиційної сім'ї та підтримки багатодітності як суспільної цінності [17, с. 23–24].

А.С. Мішин визначає державну сімейну політику як цілісну систему заходів соціальної держави, спрямованих на формування такого політичного, економічного та соціокультурного середовища, яке забезпечує належні умови для існування, стабільного функціонування та розвитку сім'ї. У цьому підході сім'я розглядається не лише як приватна сфера життя, а як базовий соціальний інститут, від стану якого залежить суспільна рівновага та стійкість державного устрою. Автор підкреслює, що підтримка сім'ї має системний характер і включає правові, організаційні та матеріальні механізми, спрямовані на забезпечення її добробуту та реалізацію притаманних їй соціально значущих функцій [18, с. 17–22].

О.М. Кулик визначає сферу державної сімейної політики як окремий напрям державної діяльності, спрямований на врегулювання специфічних проблем сім'ї, що не можуть бути повністю охоплені загальносоціальними заходами [19]. У цьому контексті сімейна політика постає не лише як складова соціальної політики, а як самостійний сегмент публічного управління, що має власний предмет регулювання.

У матеріалах Всеукраїнської науково практичної конференції акцентовано, що національна сімейна політика виступає інструментом впливу держави на комплексний розвиток сім'ї та її членів. Вона покликана створювати умови для повної реалізації виховної, репродуктивної, економічної та соціалізуючої функцій сім'ї, а також підвищувати якість життя домогосподарств. Особлива увага приділяється необхідності забезпечення конституційних засад соціальної держави, у межах яких орієнтація на підтримку сім'ї та захист прав дітей має стати пріоритетом державної політики. Водночас підкреслюється, що сучасний стан цієї сфери характеризується наявністю системних викликів, що потребують комплексного нормативного та інституційного реагування [20, с. 45].

У зарубіжній науковій традиції Sheila Kamerman та Alfred Kahn розглядають family policy як систему державних заходів, спрямованих на підтримку сімей з дітьми через поєднання фінансових інструментів, податкових механізмів і розвитку соціальної інфраструктури [21]. Такий підхід підкреслює інституційно-організаційний характер сімейної політики та її зв'язок із моделлю соціальної держави.

Аналіз наведених позицій дозволяє виокремити кілька концептуальних підходів. Перший зводить сімейну політику до частини соціальної політики, зосередженої на підтримці сімей із дітьми та соціально вразливих категорій. Другий підхід обґрунтовує її самостійність як окремого напряму публічної політики з власним об'єктом регулювання. Третій розглядає її як міжгалузевий механізм, що поєднує норми сімейного, трудового, житлового, освітнього та соціального законодавства.

Виходячи з викладених доктринальних положень, у межах цього дослідження сімейна політика визначається як самостійний напрям публічної політики, що має власний предмет правового впливу інститут сім'ї як цілісної соціальної системи, спрямований на створення правових, організаційних та економічних умов для реалізації її функцій, захисту її прав та забезпечення стабільності сімейних відносин.

Співвідношення сімейної та демографічної політики має функціонально-цільовий характер. Демографічна політика орієнтована на кількісні та структурні характеристики населення, тобто на процеси народжуваності, смертності, міграції та вікову динаміку. Сімейна політика концентрується на умовах функціонування сім'ї як соціального інституту, що безпосередньо впливає на демографічні процеси. Таким чином, сімейна політика виступає інструментальним компонентом демографічної політики, оскільки саме через механізми підтримки сім'ї забезпечується реалізація репродуктивної функції та формування людського потенціалу держави.

У сучасних умовах збройної агресії та значних людських втрат зазначене співвідношення набуває особливої ваги. Погіршення демографічної структури, зростання кількості неповних сімей, вдів та дітей, які втратили батьків, об'єктивно зумовлює необхідність посилення саме сімейної політики як одного з ключових механізмів відновлення демографічної стійкості та забезпечення національної безпеки.

Треба зауважити, що демографічна політика орієнтована на довгострокові параметри відтворення населення, його кількісні та якісні характеристики, вікову структуру, просторовий розподіл та динаміку змін. Соціальна політика забезпечує стандарти життя, механізми соціального захисту, перерозподіл ресурсів і гарантії мінімальної соціальної безпеки. Сімейна політика зосереджена на функціонуванні інституту сім'ї як первинного середовища народження, виховання та соціалізації дітей. Міграційна політика регулює рух населення, умови перебування, повернення, інтеграцію та реінтеграцію осіб, що прямо впливає на чисельність і структуру населення держави.

Таким чином, кожна з окреслених політик має власний предмет регулювання, проте їхній фактичний вплив на демографічні процеси перетинається та взаємодоповнюється. Саме це зумовлює необхідність визначення теоретичних моделей їх співвідношення в системі публічного адміністрування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коноплицкий В.А., Филина А.И. Экономический словарь. Толково-терминологический. Киев: КНТ, 2007. 624 с.
2. Колот А. Генезис соціальної політики під впливом глобалізації та лібералізації економічних відносин. *Україна: аспекти праці*. 2008. № 1. С. 3–11.
3. Сидоріна Т.Ю. Соціальна політика як спроба філософської інтерпретації. Питання філософії. 2005. № 2. С. 20–29.
4. Головатий М.Ф. Соціальна політика: політико-правові засади та особливості управління соціальними процесами. Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій. К: МАУП, 2002. 376 с.
5. Лисенко Ю.В. Соціальна політика: основні підходи до сутності поняття. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 78. С. 300–311.

6. Семигіна Т. Соціальна політика: історія та сучасний розвиток. К.: ТОВ «Агентство Україна», 2008.196 с.
7. Чанишева Г. Соціальна політика: поняття, цілі та правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 80–85. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.13
8. Конвенція МОП про основні цілі та норми соціальної політики від 6 червня 1962 року№ 117. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919–1964. Т. 1. Женева: Міжнародне бюро праці, 1999. С. 688–694.
9. Європейська соціальна хартія (переглянута) (Страсбург, 3 травня 1996 року). *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. Ст. 2096.
10. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: [монографія]. К.: Видавничий центр «Академія», 1999. 240 с.
11. Мосьондз С.О. Державна міграційна політика в сучасній Україні (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. 21 с.
12. Денисюк С.Ф. Напрямки розвитку міграційної політики в Україні. Х.: *Форум права*. 2008. № 3. С. 111-115.
13. Бабенко О.Г. Міграційна політика Української держави на сучасному етапі (політологічний аспект): дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1997. 195 с.
14. Шевцов А.Л. Державне регулювання міграційних процесів як основна функція міграційної політики. *Державне управління*. 2013. № 3 (43). С. 41-46.
15. Шапоренко О.І. Державна міграційна політика: шляхи регулювання та принципи. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 2. С. 252-257. DOI https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.36
16. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 4: Галузеве управління. Київ, 2011. 648 с.
17. Дерега В.В. Державна сімейна політика та проблеми її формування в Європейському Союзі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво Могилянська академія».* Серія Політологія. 2014. Т. 230. Вип. 218. С. 22–27.
18. Мішин А. Державна сімейна політика як цілісна науково практична система. *Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту спецвипуск*. 2010. № 1–2. С. 17–22.
19. Кулик О.М. Сфера державної сімейної політики в Україні: сутність і проблеми. *Державне будівництво*. 2013. № 2. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-2/doc/5/03.pdf
20. Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку Матеріали Всеукраїнської науково практичної конференції 04 квітня 2018 р., м. Київ / Ред. кол. І.Г. Губеладзе та ін. Київ, 2018. 188 с.
21. Kamerman Sheila B., Kahn Alfred J. Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries. – New York: Columbia University Press, 1978. 252 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кропивна К.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 342.5
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.25

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Кушнір І.,
доктор юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри адміністративної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-0286-7591

Адамчук С.
кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-4216-7397

Кушнір І.П., Адамчук С.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні.

Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні в умовах повномасштабної агресії російської федерації актуалізувало необхідність переосмислення адміністративно-правових засад діяльності суб'єктів публічного управління, відповідальних за його реалізацію. Незважаючи на законодавче визначення кола таких суб'єктів, відсутній комплексний підхід до аналізу їх адміністративно-правового статусу, взаємодії та координації повноважень, що ускладнює ефективне забезпечення заходів воєнного стану. У статті проведено огляд наукових джерел і виявлено різні підходи до класифікації суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, включаючи мобілізаційний, нормативно-адміністративний та системний. Обґрунтовано концептуальне визначення суб'єкта адміністративно-правового забезпечення воєнного стану як інституцій та посадових осіб системи публічного управління, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування, що в межах наданих повноважень здійснюють управлінські та організаційно-правові заходи для реалізації правового режиму воєнного стану. Запропоновано структуру таких суб'єктів, що включає органи державної влади, військове командування, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації та громадян, які забезпечують практичну реалізацію заходів воєнного стану. Висвітлено ключові принципи функціонування суб'єктів, їх компетенції та завдання, а також необхідність координації дій на всіх рівнях управлінської вертикалі. Стаття підкреслює, що ефективне функціонування системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення забезпечує стабільність публічного управління, захист національної безпеки та громадського порядку, а також гарантує неперервність державного управління в умовах надзвичайного правового режиму. Запропоновані підходи можуть бути використані для удосконалення законодавства, підвищення ефективності управлінських процесів та наукового обґрунтування політики держави щодо оборони та безпеки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан, адміністративно-правове забезпечення, суб'єкти публічного управління, військові адміністрації, національна безпека, правовий статус.

Kushnir I.P., Adamchuk S.V. Administrative and legal status of subjects ensuring the legal regime of martial law in Ukraine.

The introduction of the legal regime of martial law in Ukraine in the context of the full-scale aggression of the Russian Federation has highlighted the need to rethink the administrative and legal foundations of the activities of public administration entities responsible for its implementation. Despite the legislative definition of the circle of such entities, a comprehensive approach to analyzing their administrative and legal status, interaction, and coordination of powers is lacking, which complicates the effective implementation of martial law measures. The article provides a review of scientific sources and identifies various approaches to classifying subjects of administrative and legal support, including mobilization, regulatory-administrative, and systemic approaches. A conceptual definition of a subject

of administrative and legal support for martial law is substantiated as institutions and officials of the public administration system, military administrations, and local self-government bodies that, within their granted powers, carry out managerial and organizational-legal measures to implement the legal regime of martial law. The structure of such subjects is proposed, including state authorities, military command, military administrations, local self-government bodies, enterprises, organizations, and citizens who ensure the practical implementation of martial law measures. The key principles of the functioning of these subjects, their competencies and tasks, as well as the necessity of coordinating actions at all levels of the administrative hierarchy, are highlighted. The article emphasizes that the effective functioning of the system of subjects of administrative and legal support ensures the stability of public administration, the protection of national security and public order, and guarantees the continuity of state governance under an extraordinary legal regime. The proposed approaches can be used to improve legislation, enhance the efficiency of management processes, and provide a scientific basis for state policy regarding defense and security under martial law.

Key words: martial law, administrative and legal support, public administration entities, military administrations, national security, legal status.

Постановка проблеми. Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації актуалізувало необхідність переосмислення та оновлення адміністративно-правових засад діяльності суб'єктів публічного управління, відповідальних за його реалізацію. Попри наявність законодавчо визначеного кола таких суб'єктів, залишається недостатньо дослідженим питання їх комплексного адміністративно-правового статусу, взаємодії, координації повноважень та особливостей функціонування в умовах надзвичайного адміністративно-правового режиму.

Сучасні виклики оборонного та безпекового характеру вимагають чіткого нормативного регулювання механізмів управління, однак чинне законодавство демонструє низку прогалин і невизначеностей щодо статусу окремих елементів системи, насамперед військового командування та військових адміністрацій. Їх правове становище є складним та багатовимірним, оскільки вони поєднують функції органів державної влади та військового управління, здійснюючи широкий спектр повноважень, спрямованих на організацію оборони, мобілізаційної підготовки, забезпечення громадського порядку й захисту населення.

Водночас у науковій доктрині відсутня єдність щодо розуміння складу та змісту системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення воєнного стану. Дискусійним залишається питання меж їх компетенції, критеріїв класифікації, співвідношення владних суб'єктів і суб'єктів безпосереднього виконання заходів воєнного стану, а також інституційних ролей органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій та громадян у забезпеченні обороноздатності держави.

Наявність таких проблем створює загрозу фрагментації управлінських процесів, ускладнює координацію між різними рівнями публічного управління та знижує ефективність реалізації заходів воєнного стану. Отже, постає об'єктивна потреба у комплексному науковому аналізі та вдосконаленні адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану з урахуванням сучасних безпекових викликів і практичного досвіду функціонування держави в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану знайшла висвітлення у працях широкого кола науковців, які досліджували питання публічного управління, національної безпеки, оборони та особливих правових режимів. Серед науковців, чиї напрацювання становлять теоретичну основу дослідження, варто виокремити таких учених: О. Андрійко, Ю. Битяк, В. Брижко, В. Галунько, В. Колпаков, О. Кузьменко, Р. Мельник, В. Настюк та інших. Попри наявність праць, присвячених окремим аспектам функціонування суб'єктів публічного управління, системного аналізу їх адміністративно-правового статусу в умовах воєнного стану досі не проведено.

Метою статті є комплексне наукове обґрунтування адміністративно-правового статусу суб'єктів, відповідальних за забезпечення правового режиму воєнного стану, а також виявлення особливостей їх компетенції, організаційних функцій і механізмів взаємодії у сучасних умовах збройної агресії проти України.

Результати дослідження. Ефективне забезпечення правового режиму воєнного стану потребує чіткого нормативного визначення повноважень суб'єктів публічної влади, а також розмежування їх компетенцій, відповідальності та підзвітності для узгодженого реагування на загрози державній безпеці й громадському порядку. Метою запровадження цього режиму є створення правових та організаційних механізмів для захисту життя і прав громадян, забезпечення державного суверенітету та стабільності діяльності органів влади, при цьому реалізація відповідних повноважень

має здійснюватися на засадах законності, оперативності та узгодженості дій. У цьому контексті здійснення повноважень суб'єктами адміністративно-правового забезпечення має базуватися на принципах законності, пропорційності, оперативності, узгодженості дій та спільної відповідальності всіх елементів управлінської вертикалі за результати реагування на загрози воєнного характеру [1, с. 97].

Для наукового осмислення категорії «суб'єкт адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану» необхідно враховувати доктринальні підходи до ширшого поняття «суб'єкт адміністративно-правового забезпечення». Огляд наукових джерел підтверджує відсутність уніфікованого визначення цієї дефініції, що зумовлено багатовимірністю та міждисциплінарним характером відповідної проблематики, адже адміністративно-правове забезпечення охоплює різні сфери суспільних відносин – від економічної та екологічної до оборонної та безпекової. Така теоретична різнорідність свідчить про необхідність подальших наукових досліджень, спрямованих на вироблення узгодженого понятійного апарату в цій сфері.

О. Ю. Савінець, аналізуючи суб'єктний склад адміністративно-правового забезпечення мобілізації Збройних Сил України, визначає таких суб'єктів як державу, що діє через систему органів і посадових осіб, відповідальних за створення організаційно-правових умов мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації. Дослідниця підкреслює, що результативність мобілізаційних процесів безпосередньо залежить від ефективності функціонування зазначених суб'єктів, водночас пропонуючи розмежовувати їх із суб'єктами мобілізаційних правовідносин, які є фізичними та юридичними особами, що беруть участь у практичній реалізації мобілізаційних заходів [2, с. 50]. Інший, нормативно-адміністративний підхід демонструє В. Ю. Томіна, яка розглядає суб'єктів адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності як нормативно визначену сукупність органів публічної адміністрації та саморегулівних інституцій, уповноважених здійснювати управлінські, контрольні та регулятивні функції у визначеній сфері. У її концепції ключовим є виконання спеціально закріплених завдань і функцій, спрямованих на забезпечення законності, прозорості та результативності відповідної діяльності [3, с. 90]. Більш системний і всеохопний підхід представлений у працях В. Й. Пашинського, який трактує суб'єктів адміністративно-правового забезпечення оборони України як інтегровану систему органів публічного управління, що за допомогою адміністративно-правових методів, засобів і процедур формують і реалізують державну політику у сфері оборони. Науковець акцентує на тому, що така діяльність має багатовимірний характер, охоплюючи всі ключові сфери життєдіяльності держави та спрямовуючись на її підготовку до оборони і збройного захисту від зовнішньої агресії [4, с. 149].

Узагальнення зазначених поглядів дає можливість стверджувати, що суб'єкт адміністративно-правового забезпечення є невід'ємним елементом системи публічного управління, наділеним владними управлінськими повноваженнями, спеціальними функціями та правовими інструментами впливу, спрямованими на досягнення цілей у конкретній сфері державної діяльності. У контексті правового режиму воєнного стану до таких суб'єктів належать органи державної влади, військове командування, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування та інші уповноважені структури, що здійснюють адміністративно-правові заходи для забезпечення обороноздатності держави, зміцнення національної безпеки, підтримання правопорядку та безперервного функціонування державних інститутів в умовах воєнної агресії.

Суб'єктам адміністративно-правового забезпечення притаманна низка характерних ознак, зокрема: наявність нормативно визначеної компетенції; здійснення владно-управлінського впливу; функціонування у конкретній, спеціалізованій сфері суспільних відносин; використання правових і організаційних засобів для досягнення публічно значущих результатів; а також спрямованість їхньої діяльності на забезпечення стабільності й ефективності державного управління. Ці ознаки формують теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження суб'єктного складу адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану та визначення його структурних і функціональних характеристик.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне запропонувати власний підхід до визначення поняття «суб'єкт адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану». У цьому контексті доцільно розглядати як передбачену нормами права сукупність інституцій та посадових осіб системи публічного управління, військові адміністрації та органи місцевого самоврядування, що в межах наданих їм повноважень здійснюють управлінські та організаційно-правові заходи, спрямовані на забезпечення реалізації і належного підтримання правового режиму воєнного стану.

Зазначені суб'єкти в межах наданої їм компетенції та відповідно до вимог законодавства реалізують комплекс адміністративно-правових, організаційних, контрольних, координаційних та, за необхідності, превентивних функцій, спрямованих на безперебійне, ефективне та правомір-

не функціонування правового режиму воєнного стану. Таким чином, суб'єкт адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану виступає основним елементом механізму реалізації державної політики у сфері оборони та безпеки, забезпечуючи стабільність публічного управління, узгодженість дій різних органів влади та захист національних інтересів в умовах особливого правового режиму.

Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення утворюють організаційний блок, який визначає їхню інституційну природу та здатність діяти в умовах спеціальних правових режимів. Ці суб'єкти мають чітко визначену мету, принципи та завдання, спрямовані на реалізацію правового режиму воєнного стану. Їхня діяльність включає організаційні, контрольні та координаційні функції, забезпечуючи стабільність управління, захист населення та реалізацію заходів оборонного й безпекового характеру.

Система суб'єктів, що забезпечують адміністративно-правове функціонування правового режиму воєнного стану, у законодавстві чітко окреслена. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» прямо визначає коло таких суб'єктів, до яких належать органи державної влади, органи військового управління (військове командування), військові адміністрації та органи місцевого самоврядування. Ці інституції виступають ключовими носіями владних повноважень, на яких покладено формування, організацію та реалізацію комплексу оборонних, безпекових і правозастосовних заходів, що забезпечують стабільність, правопорядок та безперебійне функціонування держави в умовах особливого правового режиму.

Водночас у вітчизняній науковій доктрині простежується тенденція до ширшого тлумачення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення воєнного стану. Розширений підхід ґрунтується на тому, що реалізація заходів воєнного стану передбачає не лише прийняття та виконання владних рішень, а й залучення значної кількості інших соціальних суб'єктів, діяльність яких опосередковано або безпосередньо сприяє забезпеченню обороноздатності держави, її економічної стійкості, інформаційної безпеки та гуманітарної підтримки населення. У цьому контексті до системи суб'єктів пропонується включати також підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, волонтерські формування та окремих громадян [5, с. 165]. Ці додаткові суб'єкти, також забезпечують практичне виконання заходів воєнного стану (оборонного, логістичного, гуманітарного чи інформаційного характеру).

З огляду на це, деякі дослідники пропонують диференціювати систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення воєнного стану на дві структурні групи: система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення включає: органи публічної влади (центральні та місцеві), військове командування, військові адміністрації та судові органи, а також підприємства, організації, громадські об'єднання та громадян, що виконують практичні завдання. Така багаторівнева структура забезпечує координацію управлінських рішень та ефективне функціонування держави в умовах воєнного стану.

Досягнення цілей запровадження правового режиму воєнного стану забезпечується шляхом наділення суб'єктів відповідними повноваженнями. Йдеться про визначені законодавством адміністративні права та обов'язки, що реалізуються з метою гарантування національної безпеки й оборони держави, а також нейтралізації загроз її суверенітету та територіальній цілісності.

Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану характеризується внутрішньою диференціацією та може бути класифікована за низкою критеріїв, зокрема: за обсягом компетенції (загальна та спеціальна), за часовими параметрами здійснення повноважень (постійні та тимчасові), а також за територією їхньої діяльності (на всій території держави або в окремих її регіонах).

Отже, у сфері оборони до системи суб'єктів публічного управління належать органи центральної виконавчої влади, військове командування, сили оборони, військові й військово-цивільні адміністрації, а також інші організації, залучені до реалізації заходів правового режиму воєнного стану. Така інституційна гнучкість забезпечує оперативне реагування на загрози національній безпеці та узгодженість управлінських дій на всіх рівнях влади.

Окремий науковий підхід пропонує чотирирівневу структуру суб'єктів управління в умовах воєнного стану, що включає:

центральні органи державної влади (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України);

органи військового управління (Ставка Верховного Головнокомандувача, Генеральний штаб ЗСУ, військові адміністрації);

органи місцевого самоврядування;

судові органи, що забезпечують дотримання законності та контроль за правомірністю дій посадових осіб [7, с. 368].

Порівняння наукових моделей із законодавчим визначенням свідчить про їх загальну відповідність, однак окремої уваги заслуговує особливий правовий статус військового командування. Воно не лише виконує розпорядчі акти центральної влади, а й виступає самостійним суб'єктом, наділеним повноваженнями щодо оперативного реагування на загрози, захисту населення та забезпечення публічного порядку в районах бойових дій. Саме військове командування координує реалізацію оборонних заходів у ситуаціях, що потребують швидких управлінських рішень.

Важливою складовою системи є військові адміністрації – спеціально створені державні органи тимчасового характеру, які забезпечують функціонування механізму управління на територіях, де запроваджено воєнний стан. Їх діяльність регламентується Законом України «Про правовий режим воєнного стану» та полягає у реалізації заходів цього режиму, організації мобілізаційної роботи, контролі за безпекою, забезпеченні життєдіяльності громад та охороні критичної інфраструктури.

Структурно система військових адміністрацій складається з обласних, районних та адміністрацій населених пунктів. Вони уповноважені запроваджувати обмежувальні заходи, координувати мобілізаційні процеси, контролювати обіг небезпечних речовин, забезпечувати взаємодію з військовими формуваннями та органами місцевого самоврядування, а також приймати рішення щодо відчуження майна для потреб оборони. У практиці періоду повномасштабної агресії рф військові адміністрації стали ключовим елементом забезпечення безперервності управління, зокрема шляхом встановлення комендантських годин, тимчасових обмежень торгівлі, заборони масових заходів тощо [6].

Отже, система суб'єктів публічного управління у сфері оборони є багаторівневою та динамічною, а її структура адаптується до умов воєнного часу. Вона поєднує органи державної влади, військового управління, місцевого самоврядування, військові адміністрації та інші інституції, що забезпечують ефективність реалізації заходів воєнного стану, підтримання громадської безпеки та гарантування конституційного ладу. Особлива роль у цій системі належить військовому командуванню та військовим адміністраціям, діяльність яких забезпечує координацію оборонних зусиль і стабільність функціонування держави в екстремальних умовах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні в умовах повномасштабної агресії РФ виявило необхідність системного переосмислення адміністративно-правового статусу суб'єктів публічного управління, відповідальних за його реалізацію. Попри наявність законодавчо визначених суб'єктів, відсутній єдиний підхід до визначення їхніх повноважень, компетенцій та механізмів взаємодії, що створює ризики фрагментації управлінських процесів і знижує ефективність заходів воєнного стану.

Аналіз наукових джерел демонструє різні підходи до класифікації суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, включаючи мобілізаційний, нормативно-адміністративний та системний підходи, що підкреслює необхідність узгодження понятійного апарату. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення формують багаторівневу систему, яка включає органи державної влади, військове командування, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, а також підприємства, організації та громадян, що реалізують практичні заходи.

Ефективне функціонування цієї системи можливе лише за умов чіткого законодавчого регулювання, координації дій між усіма рівнями влади та дотримання принципів законності, оперативності, пропорційності та спільної відповідальності. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вироблення комплексного підходу до адміністративно-правового статусу суб'єктів, удосконалення механізмів їх взаємодії та врахування практичного досвіду функціонування держави в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Настюк В.Я., Бєлєвцева В.В. Адміністративно-правові режими в Україні: монографія. Харків: Право, 2009. 128 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/Nastuk_2009.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
2. Савинець О. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення мобілізації Збройних Сил України. *Jurnaluljuridicnaţional: teorieşipractică.* 2018. С. 49-53. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/49-53_6.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
3. Томіна В.Ю. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні та їх окремі повноваження. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. С. 90-93. URL: https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/25.pdf (дата звернення: 01.03.2026). DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2019.1-23.
4. Пашинський В.Й. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення оборони України: поняття та класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2017. С. 148-151. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d99c959c-9872-4e4f-bd16-95d5325e888e/content. (дата звернення: 01.03.2026).

5. Пономарьов С.П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України: дис. … д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 513 с. https://dspace.univd.edu.ua/items/61c42069-d5d8-43c6-9d62-14b80820743f. (дата звернення: 01.03.2026).
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top.
7. Котляренко О.П., Тимошенко А.В. Адміністративно-правове забезпечення воєнного стану: роль і функції органів влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. № 35. С. 362-370. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10013006.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кушнір І.П., Адамчук С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951:37.014.5
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.26

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ БАЗ ДАНИХ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Магдаліна І.В.,
кандидат технічних наук, доцент,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
т.в.о. ректора
ORCID: 0000-0002-1550-9083

Магдаліна І.В. Адміністративно-правове забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України.

В статті досліджено адміністративно-правове забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України.

Визначено, що до електронних баз даних в системі освіти України можна віднести: 1) Єдину державну електронну базу з питань освіти (ЄДЕБО), яка включає такі відособлені інформаційні ресурси: реєстр суб'єктів освітньої діяльності, реєстр здобувачів освіти, реєстр документів про освіту, реєстр сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання, реєстр студентських (учнівських) квитків, реєстр педагогічних, науково-педагогічних працівників, реєстр сертифікатів педагогічних працівників; 2) Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту (АІКОМ), як інтегрований інформаційний ресурс у сфері освіти; 3) внутрішні інформаційні бази закладів освіти – веб сторінки, електронні журнали, зведені відомості успішності навчання, електронні бази даних на яких розміщуються навчальні матеріали та документи, які регламентують освітній процес; 4) наукометричні бази (наприклад, Scopus, Web of Science), які допомагають відстежувати цитованість наукових статей, що є важливим для академічного розвитку; 5) дистанційні освітні платформи для забезпечення дистанційного навчання.

Виокремлено та розкрито зміст таких елементів адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України: 1) норм публічного права, які регламентують їх діяльність; 2) компетентності органів публічної влади щодо їх належного адміністрування; 3) порядку формування баз даних; 4) порядку надання доступу до баз даних; 5) захисту інформаційних ресурсів, які містять бази даних.

З'ясовано, що вадами адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України є: фрагментарності нормативної бази регулювання; недостатня синхронізація різних систем (ЄДЕБО, АІКОМ); ризики порушення кібербезпеки та захисту персональних даних; низький рівень технологічного забезпечення роботи з базами даних в окремих закладах освіти, особливо розташованих в сільській місцевості; недостатній рівень захисту інформаційних ресурсів.

Обґрунтовано механізми удосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України, зокрема: необхідності їх інтеграції з порталом «Дія»; впровадження прозорих процедур захисту даних; забезпечення взаємодії освітніх баз даних з іншими державними реєстрами та системою електронного урядування (єдина інфраструктура міжвідомчої взаємодії); впровадження методів переконання та чітких адміністративних правил (дозволи, регламенти) для використання баз даних, що підвищує якість управлінських процесів; розширення функціоналу, де основою є Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Портал Дія» та кабінет громадянина; створення механізмів для автоматизованого контролю за достовірністю даних та забезпечення прозорості діяльності органів публічного адміністрування у сфері освіти.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини у сфері освіти, електронні бази даних в системі освіти, адміністрування електронних баз даних в системі освіти, адміністративно-правове забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти.

Magdalina I.V. Administrative and legal support for the functioning of electronic databases in the education system of Ukraine.

The article examines the administrative and legal support for the functioning of electronic databases in the education system of Ukraine.

It is determined that electronic databases in the education system of Ukraine include: 1) The Unified State Electronic Database on Education (EDEBO), which includes the following separate information

resources: the register of subjects of educational activity, the register of education applicants, the register of documents on education, the register of certificates of external independent assessment, the register of student (student) tickets, the register of pedagogical, scientific and pedagogical workers, the register of certificates of pedagogical workers; 2) Automated Information Complex of Educational Management (AICOM), as an integrated information resource in the field of education; 3) internal information bases in educational institutions – web pages, electronic journals, summary information on academic performance, electronic databases on which educational materials and documents regulating the educational process are placed; 4) scientometric databases (for example, Scopus, Web of Science), which help track the citation of scientific articles, which is important for academic development; 5) distance education platforms for distance learning.

The content of the following elements of the administrative and legal support for the functioning of electronic databases in the education system of Ukraine is identified and disclosed: 1) public law norms that regulate their activities; 2) the competence of public authorities regarding their proper administration; 3) the procedure for forming databases; 4) the procedure for providing access to databases; 5) the protection of information resources that contain databases.

It was found that the shortcomings of the administrative and legal support for the functioning of electronic databases in the education system of Ukraine are: fragmentation of the regulatory framework; insufficient synchronization of various systems (EDEBO, AICOM); risks of cybersecurity and personal data protection violations; low level of technological support for working with databases in individual educational institutions, especially those located in rural areas; insufficient level of protection of information resources.

Mechanisms for improving the administrative and legal support for the functioning of electronic databases in the education system of Ukraine are substantiated, in particular: the need for their integration with the portal «Diya»; the introduction of transparent data protection procedures; 3) ensuring the interaction of educational databases with other state registers and the e-government system (a single infrastructure of interdepartmental interaction); the introduction of persuasion methods and clear administrative rules (permits, regulations) for the use of databases, which improves the quality of management processes; expanding the functionality, where the basis is the Unified State Web Portal of Electronic Services «Portal Diya» and the citizen's office; creating mechanisms for automated control over the reliability of data and ensuring the transparency of the activities of public administration bodies in the field of education.

Key words: administrative and legal relations in the field of education, electronic databases in the education system, administration of electronic databases in the education system, administrative and legal support for the functioning of electronic databases in the education system.

Постановка проблеми. Як зазначено в Законі України «Про освіту», «освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [1], а відповідно до Національної доктрини розвитку освіти «освіта – це основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України, вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства, є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені» [2]. Саме тому існує нагальна потреба у виваженій, розумній, далекоглядній, прозорій і відповідальній державній політиці в галузі освіти України, яка у великій мірі залежить від досконалого і ефективного її адміністративно-правового забезпечення.

Адміністративно-правове забезпечення реалізації освітньої функції держави є важливою складовою загального правового забезпечення реалізації основоположних функції держави і відбувається сьогодні в надзвичайно складних умовах зовнішньо– і внутрішньополітичної нестабільності держави, пов'язаної з зовнішньою військовою агресією на територію України, необхідністю інтеграції вітчизняної освіти до європейського і світового освітніх просторів, а це вимагає постійного вдосконалення адміністративно-правового регулювання, врахування всіх позитивних і негативних факторів і тенденцій розвитку освітньої галузі з метою забезпечення в процесі такого регулювання формування і реалізації ефективної державної освітньої політики задля прогресивного розвитку особистості, суспільства, нації і держави, захисту національних інтересів України.

Одним із напрямків належного урядування у сфері освіти є ефективне адміністративно-правове забезпечення функціонування та захисту електронних баз даних в системі освіти України, що потребує наукового аналізу, який буде здійсненний в межах цієї статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження адміністративно-правового забезпечення чи регулювання у сфері освіти на теренах вітчизняної правої науки здійснювали такі вчені як: Курко М.Н., Шаповал Р.В., Губерська Н.Л., Савіщенко В.М., Щокіна Р. Г., Легенький М. І., Литвин І.І. та ін. Частково питанням використання інформаційних ресурсів в системі освіти на монографічному рівні було приділено увагу в роботах таких авторів: Савіщенко В.М. – як форми адміністративно-правового забезпечення освіти [3]. Легенький М.І. – як чинник забезпечення якості надання освітніх послуг [4]; Щокін Р.Г. – як складову публічного адміністрування у сфері освіти [5]; Губерська Н.Л. – як інструмент адміністрування у сфері вищої освіти [6]. В той же час, системного дослідження використання інформаційних ресурсів в системі освіти, в тому числі адміністрування інформаційних баз даних не було здійснено, що і актуалізує необхідність дослідження адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України.

Мета статті. Метою статті є дослідження адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України, засобів та механізмів його реалізації.

Виклад основного матеріалу. В попередніх дослідженнях ми дійшли висновку, що під адміністративно-правовим забезпеченням реалізації освітньої функції держави слід розуміти систему правових норм, принципів, методів, засобів, інститутів, а також організаційно-правових заходів, які використовуються державою для регулювання та управління суспільними відносинами у сфері забезпечення доступу громадян до якісної освіти, формуванні умов для розвитку особистості, підготовці кваліфікованих кадрів, сприянні держави та приватних суб'єктів у розвитку освітньої інфраструктури.

Нижче на виконання задач дослідження наш науковий пошук буде спрямований на визначення адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України, засобів та механізмів його реалізації.

З урахуванням власних наукових розробок, а також аналізу наукових доробків інших науковців, та з огляду на предмет дослідження в межах цієї статті ми зробимо припущення що адміністративно-правове забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України як комплексне поняття має включати такі його складові елементи: 1) електронні бази даних в системі освіти; 2) правові норми, які регламентують їх публічне адміністрування; 3) компетентність (межі повноважень) органів публічної влади щодо їх належного адміністрування; 4) порядок формування баз даних; 5) порядок надання доступу до баз даних; 6) механізми захисту інформаційних ресурсів, які містять бази даних. Таким чином нижче варто здійснити аналіз даних елементів адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України.

Відповідно до статті 74 Закону «Про освіту» у системі освіти функціонує інтегрована інформаційна система – Єдина державна електронна база з питань освіти (далі – ЄДЕБО). ЄДЕБО включає такі відособлені інформаційні ресурси: 1) Реєстр суб'єктів освітньої діяльності; 2) Реєстр здобувачів освіти; 3) Реєстр документів про освіту; 4) Реєстр сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання; 5) Реєстр студентських (учнівських) квитків; 6) Реєстр педагогічних, науково-педагогічних працівників; 7) Реєстр сертифікатів педагогічних працівників. Всі вони інтерпретовані під назвою «публічні електронні реєстри у сфері освіти» [1].

Інформаційні бази даних в освіті забезпечують централізоване зберігання, швидкий пошук та актуалізацію великих обсягів даних про студентів, викладачів, навчальні програми та оцінки. Вони є фундаментом для створення документів державного зразка, обліку студентських квитків, автоматизації навчального процесу та моніторингу якості освіти. Значення баз даних в освітній системі полягає в наступному: 1) управління даними забезпечується в централізованому порядку шляхом зберігання даних, уникнення їх дублювання, узгодженість інформації; 2) ЄДЕБО використовується для виготовлення документів про освіту, ліцензій, акредитаційних сертифікатів та студентських квитків; 3) окрім ЄДЕБО існують внутрішні інформаційні бази в закладах освіти – електронні журнали, щоденники, зведені відомості успішності навчання, електронні бази даних на яких розміщуються навчальні матеріали та документи, які регламентують освітній процес; 4) в науковій сфері яка суміжна з освітою функціонують такі інформаційні бази як наукометричні бази (наприклад, Scopus, Web of Science), які допомагають відстежувати цитованість наукових статей, що є важливим для академічного розвитку; бази даних фахових видань.

Окремим інтегрованим інформаційним ресурсом у сфері освіти є автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту (далі – АІКОМ), який було запроваджено з метою забезпечення належної цифрової взаємодії в системі освіти між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, закладами та установами освіти, їхніми структурними підрозділами, учасниками освітнього процесу та іншими юридичними і фізичними особами в Україні. АІКОМ є державною інтегрованою інформаційною системою, завданнями якої є: збирання, накопичення, оброблення,

захист інформації у сфері освіти, надання їй офіційного визнання (у разі створення, зберігання та використання в АІКОМ інформації у сфері освіти); поєднання електронних інформаційних ресурсів та/або публічних електронних реєстрів у сфері освіти, забезпечення їх внутрішньої та зовнішньої інформаційної взаємодії, зокрема у тому числі з питань розподілу та перерозподілу міжбюджетних трансфертів з державного місцевим бюджетам, замовлення підручників, документів про освіту, щодо професійного розвитку працівників закладів та установ освіти, зарахування, відрахування, переведення здобувачів освіти, організації освітнього процесу тощо; забезпечення ведення в електронній формі ділової документації та подання звітності закладами освіти, здійснення обліку дітей дошкільного та шкільного віку (у тому числі дітей, не охоплених навчанням), учасників освітнього процесу та суб'єктів освітньої діяльності; взаємодія з питань отримання, передачі, запису, верифікації та обробки інформації у сфері освіти з інформаційними системами Єдиного державного демографічного реєстру, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Державного реєстру актів цивільного стану громадян, Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів, Електронної системи охорони здоров'я, Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, реєстрів територіальних громад, інформаційно-виробничої системи інформаційного та документарного забезпечення установ та громадян України в галузі освіти та з іншими автоматизованими системами та інформаційними ресурсами держателя АІКОМ та інших юридичних осіб в обсязі та у випадках, визначених законом. Держателем АІКОМ є центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки [1].

Варто також звернути увагу на такі електронні бази даних в освіті як дистанційні освітні платформи, зокрема: iLearn – онлайн-курси з основних предметів ЗНО, вебінари з найкращими репетиторами, тести, подкасти, матеріали для самопідготовки; Moodle – безкоштовна навчальна платформа, повнофункціональна система організації дистанційного навчання та створення електронних курсів; Мій Клас – електронна освітня платформа, яка пропонує широкий спектр матеріалів для здійснення дистанційного навчання – завдання, теорію та тести зі шкільних предметів; Classtime – платформа для створення інтерактивних навчальних додатків, яка дозволяє вести аналітику навчального процесу і реалізовувати стратегії індивідуального підходу; Google Classroom – безкоштовний веб сервіс створений Google для закладів освіти з метою спрощення створення, поширення і класифікації завдань безпаперовим шляхом; Zoom – сервіс для проведення відеоконференцій та онлайн-зустрічей; Google Meet – сервіс для проведення відеоконференцій та онлайн-зустрічей та ін.

Нормативно-правове регулювання публічного адміністрування інформаційних баз даних в освіті забезпечується наступними правовими актами: 1) Законом України «Про освіту» в розділі IX «Інфраструктура освіти», який регулює порядок функціонування Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО) та Автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту (АІКОМ) [1]; 2) Законом України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР [7] – регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах, в тому числі які формуються у сфері освіти; 3) Законом України «Про публічні електронні реєстри» від 18 листопада 2021 року № 1907-IX [8] – встановлює правові, організаційні і фінансові засади створення та функціонування публічних електронних реєстрів з метою захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб під час створення, зберігання, оброблення та використання інформації у публічних електронних реєстрах; 4) Положенням про Єдину державну електронну базу з питань освіти, яке затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15 липня 2025 р. № 872 [9] – визначає механізм функціонування ЄДЕБО в галузі освіти як інтегрованої інформаційної системи, що забезпечує збирання, створення, реєстрацію, накопичення, зберігання, зміну, використання, поширення та захист інформації про суб'єктів освітньої діяльності, вступників до закладів освіти, здобувачів освіти, документи про освіту (науковий ступінь), педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників з метою задоволення потреб фізичних та юридичних осіб, порядок її ведення; 5) Положенням про програмно-апаратний комплекс «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2021 р. № 1255 [10] – визначає основні завдання, призначення та питання функціонування даного програмно-апаратного комплексу.

Компетентність (комплекс та межі повноважень) органів публічної влади щодо їх належного адміністрування та порядку формування інформаційних баз даних у сфері освіти визначає правовий статус цих органів, до яких можна віднести: Міністерство освіти і науки (МОН), Державне підприємство «Інфоресурс», Державну службу якості освіти, Національне агентство із забезпечення яко-

сті вищої освіти, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які мають у підпорядкуванні заклади освіти, органи місцевого самоврядування, а також заклади освіти та їх відокремлені підрозділи, які провадять освітню діяльність на рівні професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та освіти дорослих, зокрема післядипломної освіти незалежно від форми власності та сфери управління, Український центр оцінювання якості освіти, Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики».

Зокрема, адміністратором ЄДЕБО є Державне підприємство «Інфоресурс», що належить до сфери управління МОН, яке в межах своїх повноважень: здійснює заходи із створення та супроводження програмного забезпечення Електронної бази; відповідає за технічне і технологічне забезпечення Електронної бази, збереження та захист інформації (даних), що містяться в Електронній базі; забезпечує надання та анулювання доступу до Електронної бази; проводить навчання для роботи з Електронною базою. В свою чергу власником Автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту та володільцем інформації, що обробляється в ньому, є держава в особі МОН, яке відповідно до своєї компетенції: забезпечує нормативно-правове регулювання щодо функціонування автоматизованого комплексу менеджменту; визначає порядок доступу до інформації центральної бази даних; визначає інструкцію з користування автоматизованим комплексом менеджменту; визначає технічні вимоги до освітніх інформаційних систем; визначає порядок обміну інформацією з ЄДЕБО та іншими державними електронними інформаційними ресурсами; здійснює методичне та методологічне забезпечення функціонування автоматизованого комплексу менеджменту; проводить моніторинг та аналіз ефективності функціонування автоматизованого комплексу менеджменту; організовує взаємодію державних електронних інформаційних ресурсів та автоматизованого комплексу менеджменту. Разом з тим технічним адміністратором автоматизованого комплексу менеджменту є державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики», що належить до сфери управління МОН.

Доступ до електронних баз даних в системі освіти здійснюється через: 1) офіційні веб-сайти держателя ЄДЕБО та адміністратора ЄДЕБО; 2) Єдиний державний веб-портал електронних послуг.

Доступ до електронних баз даних (ЄДЕБО, наукові бази) в освіті України здійснюється переважно через офіційні веб-портали (наприклад, https://info.edbo.gov.ua/), використовуючи КЕП (електронний підпис) для персональних даних або через запити установ, або через Єдиний державний веб-портал електронних послуг. Основними способами доступу є: 1) до ЄДЕБО – фізичні особи мають повний безоплатний доступ до інформації про себе (дипломи, сертифікати) через офіційний сайт, формуючи запит з накладенням КЕП; 2) до Реєстру суб'єктів освітньої діяльності – відкритий доступ для перегляду інформації про заклади освіти, ліцензії та освітні програми https://registry.edbo.gov.ua/; 3) до електронних наукових баз даних – заклади освіти отримують доступ за заявою, шляхом конкурсного відбору або розпоряджень МОН (наприклад, до Scopus, Web of Science). Інформація, яка не є конфіденційною, розміщується на офіційних сайтах МОН та ЄДЕБО для вільного використання. Для перевірки документів (дипломів) або пошуку інформації про себе, користувачі зазвичай заходять на портал ЄДЕБО та використовують спеціалізовані модулі, наприклад, checkperson.

Варто відрізняти доступ до електронних баз даних в системі освіти з метою перевірки інформації та отримання підтверджуючої інформацію в тому числі у формі електронного документа та доступ до Єдиної електронної бази з метою внесення в неї інформації на правах сертифікованого користувача. Так, наприклад, адміністратор ЄДЕБО надає (організовує та підтримує) доступ до електронної бази користувачам на підставі: наказу МОН – користувачам від МОН; наказу (розпорядження) адміністратора – користувачам від адміністратора; заяви суб'єкта ведення, що обов'язково містить інформацію про нього або його відокремлений підрозділ, дані його користувача (користувачів), якому (яким) надається доступ до Єдиної електронної бази. Доступ до Єдиної електронної бази забезпечується користувачам з автоматизованих робочих місць (робочих станцій, локальних обчислювальних мереж, інформаційно-комунікаційних систем), у яких реалізовано узгоджені з адміністратором рішення щодо захисту інформації, з дати, визначеної адміністратором шляхом створення облікового запису, користувач отримує право доступу після проходження авторизації та автентифікації. Слід відзначити, що на нормативному рівні питання доступу до електронних баз даних в системі освіти достатньо повно урегульовано в Положенні про Єдину державну електронну базу з питань освіти.

Окремо слід відміти такий елемент адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти як захист інформаційних ресурсів, які містять бази даних. Захист електронних баз даних в освіті (ЄДЕБО, АІКОМ) забезпечується суворим дотриманням Закону «Про захист персональних даних», контролюється Освітнім омбудсменом України, як посадовою особою, що захищає права здобувачів освіти, педагогів та науковців, сприяє доступності

освіти та контролює дотримання законодавства та передбачає використання багаторівневої аутентифікації, шифрування, корпоративної пошти та регулярного резервного копіювання для запобігання несанкціонованому доступу до даних учнів та вчителів. Основні аспекти захисту даних в освітніх системах полягають у наступному: 1) правова регламентація порядку обробки даних у ЄДЕБО та АІКОМ, що є обов'язковою для функціонування освіти; 2) багатофакторна аутентифікація (MFA) -використання декількох кроків для входу в систему; 3) шифрування поштових повідомлень та даних; 4) використання безпечного Wi-Fi та VPN; 5) регулярне створення копій даних для уникнення їх втрати; 6) використання лише офіційних скриньок для робочого спілкування; 7) створення окремих облікових записів для роботи та особистих потреб; 8) встановлення прав доступу до інформації залежно від посадових обов'язків. Як вірно зазначають окремі дослідники «забезпечення конфіденційності та цілісності баз даних можна досягти через шифрування та криптографічні методи, що гарантуватиме надійність інформації під час передачі та зберігання; використання технології блокчейн та механізм консенсусу дозволять підтримувати узгодженість та незмінність даних, що є важливим для державних реєстрів; інструменти запобігання витоку та втрати інформації, наприклад, мережеве екранування та системи DLP, які допоможуть мінімізувати ризики кіберзагроз та несанкціонованого доступу до даних; додаткові джерела енергозабезпечення сприятимуть безперебійній роботі серверів та іншого критично важливого обладнання, що дозволить уникнути втрат даних через перебої з електропостачанням; комунікаційні системи контролю доступу, серед яких електронна ідентифікація, автентифікація та біометрична верифікація, забезпечать точну ідентифікацію користувачів та зменшать ризики несанкціонованого доступу» [11, с. 59].

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що адміністративно-правове забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України як комплексне поняття має включати такі його складові елементи: 1) електронні бази даних в системі освіти; 2) правові норми, які регламентують їх публічне адміністрування; 3) компетентність (межі повноважень) органів публічної влади щодо їх належного адміністрування; 4) порядок формування баз даних; 5) порядок надання доступу до баз даних; 6) захист інформаційних ресурсів, які містять бази даних.

Визначено, що до електронних баз даних в системі освіти України можна віднести: 1) Єдину державну електронну базу з питань освіти (ЄДЕБО), яка включає такі відособлені інформаційні ресурси: реєстр суб'єктів освітньої діяльності, реєстр здобувачів освіти, реєстр документів про освіту, реєстр сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання, реєстр студентських (учнівських) квитків, реєстр педагогічних, науково-педагогічних працівників, реєстр сертифікатів педагогічних працівників; 2) Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту (АІКОМ), як інтегрований інформаційний ресурс у сфері освіти; 3) внутрішні інформаційні бази в закладах освіти – веб сторінки, електронні журнали, зведені відомості успішності навчання, електронні бази даних на яких розміщуються навчальні матеріали та документи, які регламентують освітній процес; 4) наукометричні бази (наприклад, Scopus, Web of Science), які допомагають відстежувати цитованість наукових статей, що є важливим для академічного розвитку; 5) дистанційні освітні платформи для забезпечення дистанційного навчання.

З'ясовано, що вадами адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України є: фрагментарності нормативної бази регулювання; недостатньою синхронізацією різних систем (ЄДЕБО, АІКОМ); ризиками порушення кібербезпеки та захисту персональних даних; низький рівень технологічного забезпечення роботи з базами даних в окремих закладах освіти, особливо розташованих в сільській місцевості; недостатній рівень захисту інформаційних ресурсів.

Обґрунтовано механізми удосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування електронних баз даних в системі освіти України, зокрема: необхідності їх інтеграції з порталом «Дія»; впровадженні прозорих процедур захисту даних; забезпечення взаємодії освітніх баз даних з іншими державними реєстрами та системою електронного урядування (єдина інфраструктура міжвідомчої взаємодії); впровадження методів переконання та чітких адміністративних правил (дозволи, регламенти) для використання баз даних, що підвищує якість управлінських процесів; розширення функціоналу, де основою є Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Портал Дія» та кабінет громадянина; створення механізмів для автоматизованого контролю за достовірністю даних та забезпечення прозорості діяльності органів публічного адміністрування у сфері освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2017. № 38-39. Ст.380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

2. Про затвердження Національної доктрини розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text.
3. Савіщенко В.М. Адміністративно-правове забезпечення освіти та науки в Україні: *монограф.* Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра, 2015. 372 с.
4. Легенький М.І. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики в сфері освіти: *монографія.* Львів: Укр. акад. друкарства, 2017. 360 с.
5. Щокін Р.Г. Організаційно-правові засади публічного адміністрування у сфері освіти: *монографія*. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 448 с.
6. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: теоретико-правове дослідження : монографія. Х. : Панов, 2015. 508 с.
7. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text.
8. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18 листопада 2021 року № 1907-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text.
9. Про затвердження Положення про Єдину державну електронну базу з питань освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 2025 р. № 872. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2025-%D0%BF#n11.
10. Про затвердження Положення про програмно-апаратний комплекс «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту»: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2021 р. № 1255. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-2021-%D0%BF#n9.
11. Задерейко О.В. Системний аналіз захищеності державних електронних реєстрівта баз персональнихданих. *Кібербезпека: освіта,наука, техніка*. № 4(28), 2025. С. 57-70. DOI 10.28925/2663-4023.2025.28.735.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Магдаліна І.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.5 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.27

ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Мазійчук В.А.,
аспірант відділу аспірантури і докторантури НА СБ України
ORCID: 0009-0002-2471-1811

Мазійчук В.А. Характеристика адміністративних правопорушень в інформаційній сфері.

У статті здійснено ґрунтовне теоретико-правове дослідження адміністративних правопорушень в інформаційній сфері як окремого різновиду деліктів публічно-правового характеру в умовах цифрової трансформації суспільства та держави. Актуальність теми зумовлена стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, зростанням обсягів інформаційних ресурсів, розширенням електронного врядування та підвищенням ролі інформації як стратегічного нематеріального блага, що об'єктивно потребує посилення адміністративно-правових механізмів її охорони та захисту.

Визначено поняття адміністративного правопорушення в інформаційній сфері як протиправного, винного діяння (дії або бездіяльності), що посягає на врегульовані нормами адміністративного та інформаційного права суспільні відносини щодо створення, збирання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, за яке передбачено адміністративну відповідальність відповідно до положень Кодекс України про адміністративні правопорушення. Обґрунтовано, що специфіка таких правопорушень полягає у нематеріальному характері об'єкта посягання, формальному складі більшості деліктів та підвищеній латентності, зумовленій цифровим середовищем.

Окремо наголошено на проблемах кваліфікації адміністративних правопорушень у сфері інформації, серед яких визначено нечіткість окремих правових норм, складність доведення складу правопорушення в умовах цифрового середовища, а також дублювання адміністративної і кримінальної відповідальності за окремі посягання на інформаційну безпеку. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність систематизації адміністративно-деліктного законодавства, удосконалення санкцій з урахуванням принципу пропорційності та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту інформації. Зроблено висновок, що адміністративні правопорушення в інформаційній сфері відіграють ключову роль у механізмі забезпечення законності та правопорядку в умовах цифровізації, а ефективність протидії таким правопорушенням безпосередньо залежить від якості нормативно-правового регулювання, рівня правової культури суб'єктів інформаційних відносин та послідовності правозастосовної практики.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, інформаційна сфера, адміністративна відповідальність, персональні дані, публічна інформація, інформаційна безпека.

Maziychuk V.A. Characteristics of administrative offenses in the information sphere.

The article provides a thorough theoretical and legal study of administrative offenses in the information sphere as a separate type of torts of a public-legal nature in the conditions of digital transformation of society and the state. The relevance of the topic is due to the rapid development of information and communication technologies, the growth of information resources, the expansion of e-government and the increasing role of information as a strategic intangible good, which objectively requires the strengthening of administrative and legal mechanisms for its protection and defense.

The concept of an administrative offense in the information sphere is defined as an unlawful, guilty act (action or inaction) that encroaches on social relations regulated by the norms of administrative and information law regarding the creation, collection, storage, use, distribution, protection and defense of information, for which administrative liability is provided in accordance with the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. It is substantiated that the specificity of such offenses lies in the intangible nature of the object of the encroachment, the formal composition of most torts and increased latency caused by the digital environment.

Separately, the problems of qualifying administrative offenses in the information sphere are emphasized, among which the vagueness of certain legal norms, the complexity of proving the composition of the offense in the digital environment, as well as the duplication of administrative and criminal liability for certain encroachments on information security are identified. In this regard, the need to systematize administrative tort law, improve sanctions, taking into account the principle

of proportionality and harmonization of national legislation with European standards in the field of information protection is substantiated. It is concluded that administrative offenses in the information sphere play a key role in the mechanism of ensuring legality and law and order in the conditions of digitalization, and the effectiveness of countering such offenses directly depends on the quality of regulatory and legal regulation, the level of legal culture of subjects of information relations and the consistency of law enforcement practice.

Key words: administrative offense, information sphere, administrative liability, personal data, public information, information security.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими процесами цифрової трансформації, інформатизації публічного управління, впровадження електронного врядування та розширення використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах суспільного життя. Інформація набула статусу стратегічного ресурсу держави, а інформаційні відносини стали одним із ключових об'єктів правового регулювання. У цих умовах особливої актуальності набуває питання забезпечення належної правової охорони інформаційної сфери та формування ефективного механізму юридичної відповідальності за порушення встановлених правил інформаційної діяльності.

Адміністративні правопорушення в інформаційній сфері становлять найбільш поширений різновид деліктів, пов'язаних із посяганням на право особи на інформацію, порядок доступу до публічної інформації, режим обігу інформації з обмеженим доступом, захист персональних даних та інформаційну безпеку держави. Складність становить динамічність інформаційних відносин, що випереджає темпи оновлення адміністративно-деліктного законодавства. З'являються нові способи порушення правил обробки та поширення інформації, трансформуються форми неправомірного використання персональних даних, ускладнюються механізми доступу до інформаційних систем, що об'єктивно потребує перегляду традиційних підходів до визначення складу адміністративного правопорушення в інформаційній сфері.

Проблемним залишається також питання розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за посягання на інформаційні відносини, визначення меж суспільної шкідливості та суспільної небезпечності відповідних діянь, а також забезпечення пропорційності адміністративних санкцій. Недостатня чіткість окремих диспозицій норм, складність доведення вини в умовах цифрового середовища та підвищена латентність правопорушень негативно впливають на ефективність правозастосовної практики.

Таким чином, існує об'єктивна потреба у комплексному науковому дослідженні адміністративних правопорушень в інформаційній сфері, уточненні їх понятійного апарату, систематизації видів та елементів складу, а також визначенні напрямів удосконалення адміністративного законодавства України з урахуванням сучасних викликів цифровізації та європейських стандартів захисту інформації.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу адміністративних правопорушень в інформаційній сфері як особливого різновиду публічно-правових деліктів, визначення їх правової природи, сутності та місця в системі адміністративного права України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематику визначення характеристики адміністративних правопорушень в інформаційній сфері у своїх наукових працях досліджували такі вчені, як: І.В. Арістова, К.І. Бєляков, В.В. Бєлєвцева, О.І. Воронкова, О.А. Заярний, С.С. Єсімов, Л.П. Коваленко, М.В. Ковалів, В.Я. Настюк, С.М. Правдюк, О.М. Солодка, В.В. Сидоренко, О.В. Чуприна, О.Г. Ярема та інші.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку інформаційного суспільства, цифрової економіки та публічного управління характеризується стрімким зростанням ролі інформації, інформаційних ресурсів і інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах суспільного життя. Водночас розширення масштабів і форм інформаційної діяльності об'єктивно зумовлює появу нових ризиків і загроз, що проявляються у вчиненні різноманітних протиправних діянь, пов'язаних з інформацією, її обігом, використанням та захистом. У зв'язку з цим сучасна правова наука досить активно оперує широким колом понять, покликаних відобразити відповідні негативні явища, зокрема такими як інформаційні правопорушення, комп'ютерні правопорушення, правопорушення у сфері комп'ютерної інформації, у сфері інформаційних технологій, у сфері інформаційної безпеки, кібернетичні правопорушення тощо.

Поняття «правопорушення в інформаційній сфері», на відміну від загального поняття «адміністративне правопорушення», яке в законодавстві визначається як протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністратив-

ну відповідальність [1], не має самостійного нормативного закріплення. Відсутність законодавчої дефініції цього поняття зумовлює необхідність його доктринального осмислення та формування науково обґрунтованого підходу до визначення змісту правопорушень, що вчиняються в інформаційній сфері.

У цьому контексті заслуговують на увагу спроби галузевого та функціонального осмислення адміністративних правопорушень, пов'язаних з інформаційними процесами. Так, В.Я. Настюк та В.В. Білєвцева характеризують такі правопорушення як протиправні, винні (умисні або необережні) дії чи бездіяльність конкретного суб'єкта, що посягають на встановлений інформаційний правопорядок, завдають шкоди інформаційній сфері або створюють реальну загрозу її заподіяння, за що законом передбачено адміністративну відповідальність [2, с. 153]. Особливістю цього підходу є чітке виокремлення інформаційного правопорядку як безпосереднього об'єкта посягання, що відповідає сучасному розумінню інформаційної сфери як самостійного об'єкта адміністративно-правової охорони.

У свою чергу, О.А. Заярний трактує адміністративне правопорушення в інформаційній сфері як протиправне, суспільно шкідливе та винне діяння у формі дії або бездіяльності, вчинене суб'єктом публічної адміністрації, його посадовою особою або іншим деліктоздатним суб'єктом публічно-правових інформаційних відносин, яке полягає у порушенні інформаційних прав особи, суспільного інформаційного правопорядку, правових режимів інформації, інформаційних ресурсів і технологій, установлених законодавством України, посяганні на об'єкти права власності в інформаційній сфері чи створенні перешкод для здійснення правомірної інформаційної діяльності, внаслідок чого формується загроза національній інформаційній безпеці, і за вчинення якого законодавством передбачено адміністративну відповідальність [3].

С.М. Правдюк пропонує диференційований підхід до розуміння інформаційних правопорушень, виокремлюючи їх у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні інформаційні правопорушення охоплюють усю сукупність протиправних діянь, що вчиняються в інформаційній сфері, а також правопорушення, які здійснюються із використанням інформаційно-комунікаційних технологій або засобів зв'язку, тобто ті, що є інформаційними як за формою вчинення, так і за своїм змістом. У вузькому розумінні інформаційні правопорушення зводяться до порушень конституційного права людини і громадянина на інформацію, а відтак мають виключно інформаційний характер за своїм змістом [4, с. 9-10].

Таким чином, аналіз наведених наукових позицій свідчить про поступове формування комплексного підходу до розуміння адміністративних правопорушень в інформаційній сфері, який поєднує у собі ознаки класичного адміністративного делікту з особливостями інформаційних відносин, інформаційного правопорядку та публічно-управлінського впливу. Це створює належне теоретико-методологічне підґрунтя для подальшого формування авторського визначення адміністративного правопорушення в інформаційній сфері як *протиправного, винного (умисного або необережного) діяння у формі дії або бездіяльності, що посягає на суспільні відносини, які виникають у процесі створення, збирання, поширення (передавання), зберігання, використання, знищення та захисту інформації й інформаційних ресурсів, функціонування інформаційної інфраструктури, реалізації повноважень суб'єктів публічного управління в інформаційній сфері, порушує встановлений порядок інформаційної діяльності, права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб, інтереси суспільства або держави, та за вчинення якого законом передбачено адміністративну відповідальність.*

Можна виокремити такі основні характеристики адміністративних правопорушень в інформаційній сфері, а саме:

Адміністративні правопорушення в інформаційній сфері є соціально шкідливими деліктами, що проявляються у порушенні інформаційних прав і свобод людини і громадянина, підриві суспільного інформаційного правопорядку, недотриманні встановленого актами законодавства України правового режиму інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних технологій та інформаційної інфраструктури. Такі діяння можуть полягати у посяганні на об'єкти права власності в інформаційній сфері або у створенні перешкод здійсненню правомірної інформаційної діяльності, за відсутності при цьому ознак кримінального правопорушення [5, с. 18-19].

Адміністративні правопорушення в інформаційній сфері мають виражену міжгалузеву правову сутність. Вони посягають не лише на охоронювані законом публічні інтереси, інформаційні права особи та встановлені правові режими інформації, але й виникають у суміжних сферах суспільного життя, зокрема у сфері фінансів, державної служби, публічного адміністрування, де інформація та інформаційні ресурси виступають спеціальним предметом правового регулювання і публічного управління.

Як правовий та соціальний антипод правомірної поведінки учасників інформаційних відносин адміністративне правопорушення в інформаційній сфері є безпосередньою підставою застосуван-

ня заходів адміністративної відповідальності. Така відповідальність має виключно нормативний характер, оскільки ґрунтується на положеннях адміністративного законодавства та реалізується в межах встановлених законом адміністративно-юрисдикційних процедур [6, с. 169-170].

Адміністративні правопорушення в інформаційній сфері становлять собою відхилення від нормативно визначених координат здійснення інформаційної діяльності суб'єктами публічної адміністрації, а у випадках, прямо передбачених законодавством, також фізичними та юридичними особами приватного права. У зв'язку з цим така поведінка визнається протиправною, забороняється законом та тягне за собою застосування заходів адміністративного примусу.

Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлені правові режими інформації, інформаційних ресурсів або інформаційних технологій, вчиняються у межах особливої сфери правового регулювання – інформаційної сфери. Їх вчинення, як правило, пов'язане з використанням спеціальних засобів та знарядь, придатних для протиправного впливу на об'єкти правової охорони в інформаційному просторі України, включно з інформаційно-комунікаційними технологіями та цифровими інструментами.

Адміністративні правопорушення в інформаційній сфері можуть розглядатися як різновид соціальних конфліктів, зумовлених невиконанням або неналежним виконанням суб'єктами публічної адміністрації, їх посадовими особами, а також іншими особами, які здійснюють делеговані повноваження, сервісно-регуляторних функцій держави чи порушенням встановлених процедур надання публічних інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних послуг [7, с. 97-98].

Адміністративні правопорушення в інформаційній сфері, виступаючи об'єктивним проявом причин та умов, що сприяють розвитку адміністративної деліктності, становлять безпосередню загрозу регіональній, національній, а в окремих випадках і міжнародній інформаційній безпеці. Їх поширення негативно впливає на стабільність інформаційного правопорядку та ефективність функціонування системи публічного управління.

Предметом посягання в адміністративних правопорушеннях, що вчиняються в інформаційній сфері, завжди виступають інформація, інформаційні ресурси, інформаційно-комунікаційні технології або елементи інформаційної інфраструктури, які перебувають під правовою охороною держави, інших законних володільців та розпорядників інформації [8, с. 576]. Розглядаючи види адміністративних правопорушень в інформаційній сфері та здійснивши аналіз положень Кодекс України про адміністративні правопорушення можна виокремити такі групи правопорушень:

- порушення права на інформацію **–** незаконна відмова в наданні інформації, порушення строків її надання;
- порушення законодавства про захист персональних даних – недотримання встановлених вимог щодо обробки, зберігання та захисту персональних даних;
- порушення правил технічного та криптографічного захисту інформації;
- порушення порядку використання інформації з обмеженим доступом.

Проблематика кваліфікації адміністративних правопорушень в інформаційній сфері має комплексний характер і зумовлена як особливостями самого об'єкта посягання – інформації, так і специфікою цифрового середовища, в якому вчиняється значна частина таких деліктів. Аналіз положень Кодекс України про адміністративні правопорушення та спеціального інформаційного законодавства свідчить про наявність низки системних проблем, що ускладнюють правильну юридичну оцінку діянь і знижують ефективність правозастосування. Серед таких проблем виокремлюють: нечіткість та оціночний характер диспозицій норм; фрагментарність і розпорошеність нормативного регулювання; проблеми розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності; складність доказування в цифровому середовищі; визначення суб'єкта правопорушення; невідповідність санкцій принципу пропорційності; підвищена латентність правопорушень.

Таким чином, проблеми кваліфікації та практики застосування адміністративної відповідальності в інформаційній сфері мають як нормативний, так і організаційно-практичний характер. Вони пов'язані з нечіткістю законодавчих формулювань, складністю доказування в цифровому середовищі, розмежуванням адміністративної та кримінальної відповідальності, а також недостатньою ефективністю санкцій [9, с. 41]. Подолання зазначених проблем потребує систематизації адміністративно-деліктного законодавства, уточнення складів правопорушень, підвищення рівня спеціалізації суб'єктів правозастосування та впровадження сучасних механізмів фіксації й оцінки електронних доказів [10, с. 105-106].

Висновки. У результаті проведеного наукового дослідження встановлено, що адміністративні правопорушення в інформаційній сфері є складним і багатогранним правовим явищем, яке відображає сучасні трансформаційні процеси в суспільстві, зумовлені цифровізацією, інформатизацією публічного управління та зростанням ролі інформації як ключового ресурсу держави і суспільства.

З'ясовано, що адміністративні правопорушення в інформаційній сфері утворюють самостійну групу адміністративно-деліктних посягань, об'єднаних спільним родовим об'єктом – суспільними відносинами у сфері створення, обігу, використання, охорони та захисту інформації. Їх специфіка визначається нематеріальним характером об'єкта посягання, тісним зв'язком із реалізацією основоположних прав і свобод людини, а також значною залежністю від рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Доведено, що нормативно-правове регулювання адміністративної відповідальності в інформаційній сфері має комплексний, але водночас фрагментарний характер. Ключову роль у цьому механізмі відіграють норми Кодекс України про адміністративні правопорушення у поєднанні з положеннями спеціального інформаційного законодавства. Така розпорошеність правових приписів ускладнює їх системне застосування, негативно впливає на єдність правозастосовної практики та потребує подальшої законодавчої систематизації.

Встановлено, що склад адміністративних правопорушень в інформаційній сфері характеризується переважно формальним характером, що підкреслює превентивну спрямованість адміністративної відповідальності. Особливе значення має правильне визначення спеціального суб'єкта правопорушення, а також врахування специфіки об'єктивної сторони, яка нерідко проявляється у формі бездіяльності або порушення встановлених процедур інформаційної діяльності. Обґрунтовано, що сучасна практика кваліфікації та застосування адміністративної відповідальності у сфері інформаційних відносин супроводжується низкою проблем, пов'язаних із нечіткістю окремих правових норм, складністю доказування у цифровому середовищі, розмежуванням адміністративної та кримінальної відповідальності, а також недостатньою ефективністю чинних санкцій. Це знижує превентивний потенціал адміністративно-правових засобів та потребує вдосконалення як нормативної, так і організаційної складових правозастосування.

Узагальнюючи, слід констатувати, що адміністративні правопорушення в інформаційній сфері відіграють важливу роль у механізмі забезпечення законності, інформаційної безпеки та захисту інформаційних прав людини. Подальший розвиток адміністративно-деліктного законодавства України у цій сфері має здійснюватися з урахуванням сучасних викликів цифрового розвитку, необхідності гармонізації з європейськими стандартами та підвищення ефективності правового регулювання інформаційних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.
2. Настюк В.Я., Бєлєвцева В.В. Загальноправова характеристика адміністративної відповідальності за інформаційні правопорушення. *Інформація і право*. 2013. № 1. С. 151–157 URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/13nvyvip.pdf?utm_source=chatgpt.com
3. Заярний О.А. Концептуальна природа та генезис розвитку поняття «адміністративне правопорушення в інформаційній сфері». *Право і громадянське суспільство.* 2014. № 2 (7). URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-7-2014/item/173-kontseptualna-pryroda-ta-henezys-rozvytku-ponyattya-administratyvne-pravoporushennya-v-informatsiyniy-sferi-zaiarnyi-o-a.
4. Правдюк С.М. Інформаційні правопорушення: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 17 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/2115U000438/ ?utm_source=chatgpt.com.
5. Арістова І.В. Національний механізм реалізації цілей сталого розвитку в умовах інформаційного суспільства в Україні: роль юридичного механізму та його складових. Монографія: Сучасна парадигма публічного та приватного права в умовах сталого розвитку. Scientific monograph. Vol. 1. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 1-31 DOI: 10.30525/978-9934-26-331-6-1.
6. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Ярема О.Г. Інформаційне право України: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 416 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4844?utm_source=chatgpt.com.
7. Чуприна О. В. Адміністративна відповідальність за порушення права на інформацію: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 175 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0413U004606.
8. Воронкова О. І. Інформаційна сфера України в умовах сталого розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 574–579. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/135.
9. Солодка О. М. Інформаційний простір держави як сфера реалізації інформаційного суверенітету. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 39–46. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221216.

10. Коваленко Л. П. Інформаційне право: підручник. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 284 с. URL: https://jurkniga.ua/informatsiyne-pravo-pidruchnik? utm_source=chatgpt.com.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Мазійчук В.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.28

КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЙОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Матвієць О.А.,
аспірант юридичного факультету
Вищого навчального закладу «Національна академія управління»
ORCID: 0009-0007-3088-6753

Матвієць О.А. Контроль за діяльністю Бюро економічної безпеки України як елемент його адміністративно-правового статусу.

Стаття присвячена дослідженню проблеми контролю за діяльністю Бюро економічної безпеки України (БЕБ) як елементу його адміністративно-правового статусу.

Визначено, що осягнути особливості контролю за діяльністю БЕБ як елемента адміністративно-правового статусу можна через комплексне дослідження положень, які характеризують прояви інституту контролю за БЕБ у законодавстві та практиці, зокрема, через суб'єктів, які здійснюють цей контроль.

Зроблено висновок, що суб'єктами контролю за діяльністю БЕБ є громадськість, міжнародні та іноземні організації, суди, Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України. Суб'єктом контролю за діяльністю БЕБ не є Президент України, оскільки законодавство не передбачає будь-яких його повноважень з контролю за діяльністю БЕБ.

Досліджено особливості здійснення контролю за БЕБ кожним з наведених суб'єктів.

При аналізі громадського контролю над БЕБ вказано, що він здійснюється через Раду громадського контролю при БЕБ та кадрові комісії з проведення конкурсного відбору на зайняття вакантних посад працівників БЕБ. Зроблено висновок про вирішальне значення громадськості у формуванні кадрового складу БЕБ. Звернуто також увагу, що правове регулювання громадського контролю за діяльністю БЕБ фактично обмежене контролем лише вже з боку сформованих громадськістю органів, що може мати негативне значення. Досить ефективним був би також зовнішній громадський контроль, який могли б здійснювати будь-які громадські організації чи навіть окремі громадяни.

При дослідженні контролю міжнародних та іноземних організацій зроблено висновок, що Директор БЕБ і загалом усе БЕБ на сьогодні фактично несе відповідальність перед іноземними кредиторами.

Натомість, обмеженим є контроль над БЕБ Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України. Зауважено, що Верховна Рада України не має реальних контрольних повноважень щодо діяльності БЕБ.

Визначено, що внутрішній контроль в самому БЕБ є загальним та спеціальним. Загальним є внутрішній контроль, що здійснюється керівництво БЕБ та усіма працівниками БЕБ, які мають повноваження зі здійснення управління в БЕБ. Спеціальним внутрішнім контролем є контроль, що здійснюється спеціально створеними в межах БЕБ підрозділами, основне завдання яких полягає у здійсненні цього контролю.

За наслідками дослідження запропоновано внести зміни до чинного законодавства щодо БЕБ.

Ключові слова: Бюро економічної безпеки України, контроль, громадський контроль, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, міжнародні організації, іноземні організації, звіт.

Matviiets O.A. Control over the activities of the Economic Security Bureau of Ukraine as an element of its administrative and legal status.

The article is devoted to the study of the problem of control over the activities of the Economic Security Bureau of Ukraine (ESB) as an element of its administrative and legal status.

It is determined that the peculiarities of control over the activities of the ESB as an element of its administrative and legal status can be understood through a comprehensive study of the provisions that characterize the manifestations of the institution of control over the ESB in legislation and practice, in particular, through the entities that exercise this control.

It is concluded that the subjects of control over the activities of the ESB are the public, international and foreign organizations, courts, the Cabinet of Ministers of Ukraine, and the Verkhovna Rada of Ukraine. The President of Ukraine is not a subject of control over the activities of the ESB, since the legislation does not provide for any powers to control the activities of the ESB.

The peculiarities of control over the ESB by each of the above entities were studied.

The analysis of public control over the ESB indicates that it is exercised through the Public Control Council at the ESB and personnel commissions conducting competitive selection for vacant positions at the ESB. It was concluded that the public plays a decisive role in shaping the personnel composition of the ESB. Attention was also drawn to the fact that the legal regulation of public control over the activities of the ESB is in fact limited to control only by bodies formed by the public, which may have a negative impact. External public control, which could be exercised by any public organization or even individual citizens, would also be quite effective.

A study of the control exercised by international and foreign organizations concluded that the Director of the ESB and the ESB as a whole are currently effectively accountable to foreign creditors.

However, control over the ESB by the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine is limited. It has been noted that the Verkhovna Rada of Ukraine has no real control over the activities of the ESB.

It has been determined that internal control within the ESB itself is general and special. General internal control is exercised by the management of the ESB and all ESB employees who have management powers in the ESB. Special internal control is exercised by specially created units within the ESB, whose main task is to exercise this control.

Based on the results of the study, it is proposed to amend the current legislation on the ESB.

Key words: Economic Security Bureau of Ukraine, control, public control, Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, President of Ukraine, international organizations, foreign organizations, report.

Постановка проблеми. Одним з елементів адміністративно-правового статусу державного органу у науці цілком обґрунтовано визначено особливості контролю за його діяльністю. Бюро економічної безпеки України (надалі – БЕБ) як державний орган не є винятком. Такий елемент адміністративно-правового статусу є складовою функціонального блоку його елементів.

Ефективний контроль за діяльністю БЕБ забезпечує ефективність публічного управління в сфері економічної безпеки держави, належне здійснення БЕБ своїх повноважень.

Контроль за діяльністю БЕБ має своєї особливості, які полягають у тому, що контроль за діяльністю БЕБ з боку державних органів є досить обмеженим. Такий контроль здійснюється переважно громадськістю. Зазначене може створити певні ризики для держави, а відтак вимагає вивчення його особливостей на науковому рівні.

Мета дослідження, таким чином, полягає у дослідженні особливостей контролю за діяльністю БЕБ, що його здійснюють окремі суб'єкти, формулюванні пропозицій по вдосконаленню законодавства у сфері контролю за діяльністю БЕБ.

Стан опрацювання проблематики. Проблему адміністративно-правового статусу та контролю як одного з його елементів загалом та проблему адміністративно-правового статусу БЕБ, зокрема, досліджували такі науковці як В.Б. Авер'янов, С.М. Алфьоров, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, В.М. Гаращук, О.М. Гришко, О.Ю. Дрозд, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, Р.С. Мельник, О.В. Мещерякова, О.М. Миколенко, В.В. Пацкан, Р.М. Сиймовський, О.Ф. Скакун, В.В. Слинько, С.Г. Стеценко та інші. Однак, безпосереднє вивчення проблеми контролю за діяльністю БЕБ як елемента його адміністративно-правового статусу проведено ще не було.

Виклад основного матеріалу. Правильне розуміння сутності контролю за діяльністю БЕБ вимагає визначення поняття контролю, його сутності.

У науці під контролем розуміють діяльність, спрямовану на вивчення і оцінку стану справ на підконтрольному об'єкті, а також на попередження та усунення можливих порушень. Це означає, що контроль здійснюється не тільки шляхом перевірки, а й включає в себе одержання різної інформації щодо підконтрольного об'єкта з будь-яких джерел, наступний аналіз такої інформації, прийняття і реалізацію відповідних рішень [1, с. 77]. Державний контроль є діяльністю державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам [2, с. 44]. Контроль – це сукупність різних за формою дій, що здійснюються суб'єктами контролю за поведінкою людей (власною поведінкою), відносинами, які виникають у суспільстві, або для встановлення будь-яких наукових та інших пізнавальних цілей при дослідженні об'єктів матеріального світу [3, с. 90]. Функція контролю у державному управлінні полягає в аналізі та порівнянні фактичного стану в тій чи іншій галузі з вимогами, які поставлені перед ними, відхиленнями у виконанні поставлених завдань та причинах цих відхилень, а також оцінкою діяльності й доцільності саме такого шляху [4, с. 221].

Аналіз наведених положень свідчить, що контроль як явище є багатоаспектною діяльністю, яка здійснюється багатьма суб'єктами та знаходить свій прояв в багатьох положеннях законодавства.

У науці адміністративного права інститут контролю зазвичай досліджується через суб'єктів, що здійснюють контрольну діяльність.

У науці питання про класифікації видів контролю за суб'єктом є дискусійним, зокрема, розрізняють такі види контролю як: 1) державний контроль та громадський контроль [5, с. 198, 209]; 2) контроль, який здійснюють органи державної влади та управління; контроль, який здійснюють судові органи; контроль, який здійснює громадськість [6, с. 166–174]; 3) контроль з боку органів законодавчої влади; громадський контроль; контроль з боку представницьких органів місцевого самоврядування; судовий контроль; контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів [7, с. 247–268]; 4) контроль з боку Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України; громадський контроль; судовий контроль; нагляд прокуратури; контроль органів місцевого самоврядування; внутрішньовідомчий контроль [8, с. 230–250].

Вважаємо, що осягнути особливості контролю за діяльністю БЕБ як елемента адміністративно-правового статусу можна через комплексне дослідження положень, які характеризують прояви інституту контролю за БЕБ у законодавстві та практиці, насамперед через тих суб'єктів, які здійснюють цей контроль.

З аналізу положень Закону «Про БЕБ» та інших актів законодавства вбачається, що суб'єктами контролю за діяльністю БЕБ є: громадськість, міжнародні та іноземні організації, суди, Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України. Також в системі БЕБ існує внутрішньовідомчий контроль. Здійснення контролю над БЕБ цими суб'єктами завжди передбачає їх втручання в його діяльність, у тій чи іншій мірі вони обмежують БЕБ у самостійному здійсненні ним своїх повноважень. Враховуючи наведене, важливим виглядає те, щоб загальні організаційні засади здійснення такого контролю, межі повноважень контролюючих суб'єктів, права та обов'язки БЕБ як підконтрольного суб'єкта завжди були визначені на законодавчому рівні. За таких умов будуть створені основи та існуватимуть гарантії законності контрольної діяльності.

Суб'єктом контролю за діяльністю БЕБ ми не можемо назвати Президента України, оскільки ані Закон «Про БЕБ», ані інші нормативні акти, які деталізують повноваження Президента України, не передбачають фактично будь-яких його повноважень з контролю за діяльністю БЕБ. Так, Закон «Про БЕБ» фактично опосередковано передбачає щодо БЕБ лише одне право Президента України – право на присвоєння спеціальних звань вищого начальницького складу БЕБ, подання щодо чого вноситься на розгляд Президента України Директором БЕБ. Відсутність у Президента України повноважень у сфері контролю за діяльністю БЕБ, на наш погляд, є не зовсім обґрунтованим.

Так, відповідно до ст.ст.106, 107 Конституції України Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку держави, очолює Раду національної безпеки і оборони України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Важлива роль у системі національної безпеки будь-якої держави належить економічній безпеці, яка є основою матеріального добробуту та функціонування нації та держави. І хоча в науці немає єдиної думки із приводу визначення категорії «економічна безпека» [9, с. 69], в той же час фактично спільною є думка, що економічна безпека є складовою національної безпеки [10, с. 101-116; 11, с. 105]. Як аргумент проти різного роду думок щодо звуженого розуміння поняття національної безпеки одразу ж зауважимо, що погоджуємося з думкою М.П. Гурковського та М.Я. Сидора, що взаємопов'язані між собою правові категорії «державна безпека», «громадська безпека» і «безпека особи» є складовими, горизонтальним зрізом поняття національної безпеки [12, с. 30].

Таким чином, вже виходячи навіть з самої назви БЕБ чи висловлених у науці підходів є очевидним те, що БЕБ є органом у сфері безпеки, а саме органом, який забезпечує економічну безпеку держави, яка є складовою національної безпеки України. Таким чином, виходячи з Конституції України Президент України не може не мати повноважень стосовно контролю за БЕБ як прояву повноважень у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Крім того, не зовсім обґрунтованими виглядають й положення Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, які, як вбачається зі змісту цього Закону, не відносять БЕБ до складу сектору безпеки і оборони. Вважаємо, що БЕБ у складі як центрального апарату, так і його територіальних управлінь, є цілісною системою органів у сфері економічної безпеки, через що поряд з іншими органами у сфері безпеки повинне бути відображене як складова сектору безпеки і оборони.

Охарактеризуємо коротко особливості кожного з видів контролю за БЕБ, що його здійснюють окремі суб'єкти.

Громадськість в системі усіх суб'єктів контролю за діяльністю БЕБ, на наш погляд, варто поставити на перше місце. Громадськість є одним з найбільш повноважних суб'єктів здійснення

контролю за БЕБ. Визначальне місце громадськості вбачається з аналізу Розділу V «Контроль за діяльністю та відповідальність БЕБ» Закону «Про БЕБ», структура якого відображає усю ту філософію, яка закладалася законодавцем при врегулюванні системи контролю за БЕБ у Законі та того значення, яке надається у такому контролі громадськості.

Так, зі структури та аналізу Розділу V «Контроль за діяльністю та відповідальність БЕБ» Закону «Про БЕБ» вбачається, що насамперед Закон у цьому розділі у ст.34 врегульовує питання громадського контролю, який здійснюється через Раду громадського контролю при БЕБ, а лише потім у наступних статтях відповідного розділу врегульовує й інші види контролю, зокрема, й парламентський. Таким чином, бачимо, що інші суб'єкти контролю, зокрема, й парламент, як би відсунуті на друге місце після громадськості, що дає змогу говорити нам про громадський контроль як більш вищий за своїм значенням перед державним.

Громадський контроль за БЕБ здійснюється через Раду громадського контролю при БЕБ та кадрові комісії з проведення конкурсного відбору на зайняття вакантних посад.

Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 43 Закону «Про БЕБ» Рада громадського контролю при БЕБ на реалізацію контрольних повноважень: 1) заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань БЕБ; 2) розглядає звіти БЕБ і затверджує свій висновок щодо них; 3) обирає із свого складу по одному представнику, що включаються до складу кожної з кадрових комісій БЕБ (крім кадрових комісій, що проводять конкурси на посади, відомості про які становлять державну таємницю); 4) обирає із свого складу трьох представників, які включаються до складу дисциплінарної комісії БЕБ; 6) здійснює інші повноваження, передбачені положенням про БЕБ.

При аналізі громадського контролю над БЕБ варто також вказати на вирішальне значення громадськості у формуванні кадрового складу БЕБ.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 19 Закону «Про БЕБ» призначення на посади в БЕБ здійснюється виключно за результатами конкурсного відбору на зайняття відповідної посади, який проводиться кадровими комісіями. Кадрові комісії з проведення конкурсного відбору на зайняття вакантних посад гласних штатних працівників утворюються Директором БЕБ у складі п'яти членів кожна, з яких не менше двох членів є номінованих зборами представників громадських об'єднань, та не менше одного члена – Радою громадського контролю при БЕБ за її поданням. Таким чином, зазначене дає можливість стверджувати, що громадськість у таких кадрових комісіях складає більшість та є основним суб'єктом формування кадрів БЕБ. Беручи участь у призначенні працівників БЕБ на посади громадськість контролює процес кадрового формування БЕБ відповідальними та доброчесними працівниками.

Підтверджуючи велике значення громадського контролю за діяльністю БЕБ, маємо звернути увагу, що правове регулювання контролю за діяльністю БЕБ фактично обмежене контролем вже з боку сформованих органів (Ради громадського контролю при БЕБ та кадрових комісій за участі представників громадськості), які начебто вплетені в структуру самого БЕБ та здійснюють вже умовний внутрішній контроль. Ефективність такого контролю може бути низькою, якщо формування цих громадських органів контролю відбулося неналежним чином, або якщо члени цих органів умовно «втомилися» належним чином здійснювати цей контроль. Крім того, слід враховувати, що під час діяльності таких представників громадськості може відбутися їх «деградація», вони можуть бути більш схильні до компромісу з працівниками БЕБ, навіть завести з ними приятельські відносини тощо. Все це може негативно впливати на виконання такими представниками громадськості своїх обов'язків.

Досить ефективним, на наш погляд, був би також зовнішній громадський контроль, який могли б виконувати будь-які громадські організації чи навіть окремі громадяни. Закон «Про БЕБ» врегулювання такого зовнішнього громадського контролю залишив поза увагою.

Натомість, якщо проаналізувати Закон України «Про Національну поліцію», то слід звернути увагу на Розділ VIII «Громадський контроль поліції», який передбачає більш широкий, і саме головне в аспекті, що аналізується, – зовнішній контроль громадськості за діяльністю поліції. Так, ст. 89 цього Закону передбачає можливість взаємодії поліції з громадськістю, зокрема, шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Така співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. Стаття 90 Закону визначає, що контроль за діяльністю поліції може здійснюватися також у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України. І хоча стосовно БЕБ зазначене положення реалізовано у формі постійної участі

у діяльності Дисциплінарної комісії БЕБ трьох осіб, визначених Радою громадського контролю при БЕБ, у окремих випадках з наведених вище підстав доцільно було б залучати до такого розгляду й представників зовнішньої громадськості. Враховуючи наведене, вважаємо, що Закон «Про БЕБ» можна було б доповнити положеннями, які б передбачали участь будь-якої іншої зовнішньої громадськості у здійсненні контролю за діяльністю БЕБ.

Міжнародні та іноземні організації здійснюють міжнародний контроль за діяльністю БЕБ, зокрема, в частині кадрового забезпечення БЕБ – призначення та звільнення Директора БЕБ, оцінюванні (аудиті) ефективності діяльності БЕБ.

Так, в межах здійснення цього контролю міжнародні та іноземні організації, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод протягом останніх трьох років до дня завершення строку повноважень Директора БЕБ або до дня дострокового припинення його повноважень (звільнення) надавали Україні міжнародну технічну допомогу у сфері запобігання і протидії корупції та/або у сфері реформування органів правопорядку, вправі погодити пропозицію спільного списку кандидатів до складу конкурсної комісії з обрання Директора БЕБ у складі не менше трьох осіб. При цьому, фактично голоси цих осіб мають вирішальне значення у обранні Директора БЕБ – рішення конкурсної комісії вважається прийнятим, якщо за нього проголосували не менше чотирьох членів конкурсної комісії, у тому числі не менше двох членів конкурсної комісії, визначених Кабінетом Міністрів України на підставі пропозицій міжнародних та іноземних організацій (ст. 15 Закону «Про БЕБ»).

Такі ж міжнародні та іноземні організації також беруть участь у зовнішньому незалежному оцінюванні (аудиті) ефективності діяльності БЕБ, яке проводиться через один рік та через три роки після призначення Директора БЕБ. Таке оцінювання проводить спеціальна Комісія з проведення зовнішнього незалежного оцінювання (аудиту) ефективності діяльності БЕБ у складі трьох осіб, які визначаються Кабінетом Міністрів України на підставі пропозицій зазначених міжнародних та іноземних організацій.

Для проведення такого оцінювання (аудиту) члени Комісії з проведення оцінювання мають значні повноваження, зокрема, право доступу до матеріалів кримінального провадження, досудове розслідування в якому здійснювалося БЕБ та було завершене, до окремої інформації та документів, які є у володінні БЕБ, звертатися до органів державної влади, будь-яких фізичних чи юридичних осіб із запитом про надання пояснень, документів чи інформації, необхідних для проведення оцінювання. Орган або особа, які отримали запит Комісії з проведення оцінювання, зобов'язані надати необхідні пояснення та/або документи (їх копії) чи інформацію протягом 10 календарних днів з дня отримання запиту тощо.

Висновок Комісії з проведення зовнішнього незалежного оцінювання про неефективність діяльності БЕБ та неналежне виконання обов'язків його Директором є підставою для звільнення Директора БЕБ з посади (п. 10 ч. 5 ст. 16 Закону «Про БЕБ»). Зазначене положення є унікальним в аспекті контролю, що здійснюється за діяльністю державного органу. Аналіз цього положення свідчить, що Директор БЕБ і загалом усе БЕБ на сьогодні несе відповідальність не перед народом України, громадськістю України чи державою Україна, а перед іноземними кредиторами, оскільки тих повноважень, які мають кредитори через органи здійснення міжнародного контролю, не має жодний з вітчизняних суб'єктів.

Суд також є надзвичайно важливим суб'єктом контролю за діяльністю БЕБ, а контроль, що він здійснює, слід йменувати судовим контролем.

Судовий контроль передбачає повну та всебічну перевірку законності дій та рішень працівників БЕБ під час здійснення ними своїх службових повноважень. Цей вид контролю здійснюється за скаргою заінтересованої особи та здійснюється зазвичай у порядку кримінального судочинства слідчими суддями. Суттю цього виду контролю є правосуддя як діяльність судів з розгляду та вирішення справ, яка відповідно до ч. 1 ст. 124 Конституції України є виключною компетенцією судів.

У порівнянні з іншими суб'єктами контролю, той контроль, що його здійснює суд, у заходах впливу на БЕБ має свою специфіку. Так, суд не лише вправі визнавати незаконною діяльність чи бездіяльність уповноважених осіб БЕБ, а й зобов`язувати цих осіб вчиняти певні дії [13]. Слід вказати, що таке контрольне повноваження з зобов'язання БЕБ вчинити певну дію чи утриматися від її вчинення фактично має лише суд – здійснюючи зовнішній судовий контроль, суди вправі втручатися в здійснення діяльності БЕБ.

Кабінет Міністрів України здійснює контроль виконавчої влади за діяльністю БЕБ. З огляду на статус БЕБ як центрального органу виконавчої влади, контроль Кабінету Міністрів України щодо БЕБ має характер більш оперативного та поточного контролю у притаманних йому формах.

Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону «Про БЕБ» Кабінет Міністрів України спрямовує та координує діяльність БЕБ. Кабінет Міністрів України в порядку здійснення контролю за діяльністю БЕБ та на виконання своїх повноважень:

1) затверджує нормативні акти з питання діяльності БЕБ (Порядок проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки, Положення про проходження служби особами, які ма-

ють спеціальні звання БЕБ, Порядок присвоєння спеціальних звань БЕБ, Положення про Раду громадського контролю при БЕБ, Порядок формування Ради громадського контролю при БЕБ тощо);

2) утворює, реорганізовує та ліквідовує Територіальні управління БЕБ;

3) призначає на посаду та звільняє з посади Директора БЕБ;

4) приймає рішення про визначення членів конкурсної комісії з проведення конкурсу на посаду Директора БЕБ, рішення про дострокове припинення повноважень члена конкурсної комісії;

5) затверджує склад Ради громадського контролю при БЕБ;

6) розглядає звіт Директора БЕБ;

7) визначає склад Комісії з проведення зовнішнього незалежного оцінювання (аудиту) ефективності діяльності БЕБ.

Поміж тим, не дивлячись на досить значний перелік повноважень Кабінету Міністрів України щодо здійснення контролю за діяльністю БЕБ та особливостей статусу БЕБ як центрального органу виконавчої влади, контроль, що його здійснює Кабінет Міністрів, все ж є обмеженим. Кабінет Міністрів фактично не вправі втручатися в діяльність БЕБ, а сутність контролю має фактично характер превентивного контролю, спрямованого на організацію та створення належних умов функціонування БЕБ. Про обмеженість контролю Кабінету Міністрів України над діяльністю БЕБ свідчить хоча б те обставина, що Кабінет Міністрів України не може звільнити Директора БЕБ і рішення Кабінету Міністрів України про його призначення не може бути скасовано Кабінетом Міністрів України з інших підстав, ніж передбачені ч. 5 ст. 16 Закону (ч.6 ст.16 Закону). Зазначене свідчить про особливий статус БЕБ у системі органів виконавчої влади.

Верховна Рада України та Комітет Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання системи оподаткування, здійснює парламентський контроль за БЕБ.

Формами парламентського контролю над БЕБ є: 1) заслуховування Верховною Радою України щорічного звіту Директора БЕБ про діяльність БЕБ за попередній календарний рік. Відповідно до ст.35 Закону «Про БЕБ» директор БЕБ щороку, не пізніше 1 березня, звітує перед Верховною Радою України про діяльність БЕБ за попередній календарний рік. Звіт Директора БЕБ розглядається Верховною Радою України протягом 60 календарних днів з дня надходження; 2) проведення відкритих громадських слухань. Комітет Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання системи оподаткування, не менше одного разу на рік проводить відкриті для громадськості слухання на тему діяльності БЕБ, виконання покладених на БЕБ завдань, додержання ним законодавства, прав і свобод осіб; 3) направлення запитів депутатами Верховної Ради до БЕБ.

Аналіз положень про парламентський контроль над діяльністю БЕБ свідчить, що Верховна Рада України не має реальних контрольних повноважень щодо діяльності БЕБ. Закон «Про БЕБ» чи інші законодавчі акти не містять положень, які б свідчили про можливість прийняття Верховною Радою України актів, які б втручалися у діяльність БЕБ чи його кадровий склад у порівнянні, наприклад, з громадськістю. Зазначене вважаємо обґрунтованим та таким, що свідчить про відсутність політичного контролю та політичної відповідальності БЕБ.

Поміж тим, слід зауважити, що проектом Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за перешкоджання діяльності депутатів, виконання контрольних функцій комітетами Верховної Ради України № 8073-1 від 10.10.2022 пропонувалося фактично передбачити таку політичну відповідальність директора БЕБ. Зокрема, цим законопроектом пропонувалося внести зміни до Регламенту Верховної Ради та передбачити, що Верховна Рада щорічно заслуховує звіт Директора БЕБ про результати діяльності цього органу за календарний рік, стан виконання покладених на БЕБ завдань, додержання в процесі діяльності БЕБ законодавства, прав і свобод людини і громадянина, а також напрями та шляхи підвищення ефективності діяльності БЕБ. При цьому, пропонувалося передбачити також право Верховної Ради України вимагати позачергового звіту керівника БЕБ за пропозицією третини депутатського корпусу. При цьому, якщо за підсумками розгляду звіту Верховна Рада визнавала роботу Директора БЕБ незадовільною, ухвалення такого рішення, згідно з проектом, було б підставою для звільнення зазначеної особи з посади [14]. Однак, цей законопроект прийнятий не був та відповідні положення не набули чинності.

Внутрішньовідомчий контроль. Визначений адміністративно-правовий статус БЕБ передбачає існування в межах структури БЕБ внутрішнього контролю, який здійснюється підрозділами самого БЕБ.

На наш погляд, виходячи з аналізу законодавства про БЕБ, внутрішній контроль БЕБ, може бути поділений на загальний та спеціальний.

Загальний внутрішній контроль БЕБ здійснюється Директором БЕБ та його заступниками, керівниками територіальних управлінь та підрозділів центрального апарату БЕБ і їх заступниками, іншими працівниками БЕБ, які мають повноваження зі здійснення управління в БЕБ. Цей вид контролю полягає у контролі діяльності підлеглих їм працівників.

Так, наприклад, Директор БЕБ відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 17 Закону «Про БЕБ» координує і контролює діяльність центрального апарату та територіальних управлінь БЕБ, а керівники територіального управління БЕБ організовують та контролюють роботу відповідного територіального управління щодо виконання наказів, розпоряджень, завдань БЕБ (п. 1 ч. 2 ст. 18 Закону «Про БЕБ»). Повноваження керівних працівників БЕБ з контролю за діяльністю структурних підрозділів БЕБ визначаються, зокрема, відповідними положеннями про ці підрозділи, а здійснення такого контролю є одним з багатьох видів повноважень керівних працівників БЕБ.

Спеціальним внутрішнім контролем БЕБ є контроль, що здійснюється спеціально створеними в межах БЕБ підрозділами, основне завдання яких і полягає у здійсненні цього контролю.

Так, ст. 35-1 Закону «Про БЕБ» визначає, що з метою забезпечення доброчесності працівників БЕБ, забезпечення дотримання цього Закону та інших нормативно-правових актів у структурі центрального апарату БЕБ діє підрозділ внутрішнього контролю. Рішенням Директора БЕБ підрозділи внутрішнього контролю можуть створюватися також і у складі територіальних управлінь БЕБ.

Варто звернути увагу, що положення ст. 35-1 Закону «Про БЕБ» про внутрішній контроль БЕБ з'явилося у Законі лише у 2024 році, коли Закон «Про БЕБ» було доповнено цією статтею згідно із Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення роботи БЕБ» № 3840-IX від 20.06.2024. До появи такої норми у науці прямо вказувалося як на недолік законодавчого регулювання правового статусу БЕБ відсутність такого регулювання у Законі.

Слід звернути увагу і на ту обставину, що повноваження підрозділу внутрішнього контролю закріплені у самому Законі «Про БЕБ», що надає відповідному підрозділу самостійності у виконанні цих повноважень, який у здійсненні цих повноважень фактично незалежний навіть від Директора БЕБ. Так, на підрозділ внутрішнього контролю покладаються такі обов'язки: 1) запобігання та виявлення вчинених працівниками БЕБ порушень вимог законів України «Про запобігання корупції» та «Про державну службу», інших правопорушень; 2) здійснення контролю за виконанням працівниками БЕБ актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, інших вимог, обмежень та заборон; 3) проведення перевірок працівників БЕБ на доброчесність та моніторингу способу їх життя; 4) перевірка інформації, що міститься у зверненнях фізичних та юридичних осіб (у тому числі анонімних), медіа, інших джерелах, у тому числі отриманої через спеціальну телефонну лінію, сторінку в мережі Інтернет, засоби електронного зв'язку БЕБ, щодо причетності працівників БЕБ до вчинення правопорушень; 5) проведення службового розслідування стосовно працівників БЕБ; 6) здійснення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення кримінальних правопорушень у діяльності працівників БЕБ; 7) проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на призначення на посади в БЕБ тощо. Таким чином, відділ внутрішнього контролю є самодостатнім підрозділом з цілком повним переліком необхідних йому повноважень для здійснення своєї діяльності. Про це свідчить, наприклад, й та обставина, що цей підрозділ навіть має право самостійно здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою виявлення кримінальних правопорушень у діяльності працівників БЕБ. Очевидно, що це передбачено з метою запобігти витоку інформації, який може трапитися, якщо цю діяльність будуть здійснювати інші підрозділи БЕБ. Крім того, особливий правовий статус працівників підрозділів внутрішнього контролю центрального та територіальних управлінь БЕБ полягає, зокрема, в тому, що усі вони призначаються на посаду та звільняються з посади виключно Директором БЕБ, а самі ж підрозділи внутрішнього контролю також підпорядковуються безпосередньо Директору.

Слід підтримати комплексний підхід до втілення функції внутрішнього контролю в діяльності БЕБ, що на сьогодні склався.

Так, з метою забезпечення ефективної організації та функціонування внутрішнього контролю, управління ризиками, оптимізації управлінських процесів у частині забезпечення законності, результативності та ефективності діяльності БЕБ, запобігання виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності БЕБ наказом БЕБ від 03.10.2025 р. № 186 затверджено Інструкцію з організації та функціонування внутрішнього контролю в БЕБ [15]. Інструкцією передбачена необхідність інтеграції внутрішнього контролю в усі процеси за всіма напрямами (функціями) БЕБ. Визначено, що належна система внутрішнього контролю забезпечує ефективне і прозоре управління в БЕБ, орієнтоване на результат, посилення управлінської підзвітності, чіткого розподілу повноважень і відповідальності між суб'єктами внутрішнього контролю під час виконання завдань, функцій та процесів, недопущення в діяльності БЕБ корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, шахрайських дій, зловживань, забезпечення обґрунтованості планування надходжень і витрат бюджету [15].

Серед усіх форм контролю, що їх передбачає Закон «Про БЕБ», найбільш комплексною слід визнати щорічний звіт БЕБ. Стаття 35 Закону «Про БЕБ» передбачає, що Директор БЕБ щороку, не пізніше 1 березня, звітує перед Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України про діяльність БЕБ за попередній календарний рік. Такий звіт розглядається Верховною Радою Украї-

ни, Кабінетом Міністрів України протягом 60 календарних днів з дня надходження. Крім того, звіт Директора БЕБ надається також для висновку Раді громадського контролю при БЕБ, що розглядає його упродовж 45 календарних днів з дня надходження.

Закон у ч. 2 ст. 35 визначає обов'язкові вимоги до цього звіту. Зокрема, він повинен містити: 1) статистичну інформацію щодо результатів діяльності БЕБ із виконання повноважень у сфері досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності з конкретизацією даних про кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності БЕБ, кількість оперативно-розшукових справ та зареєстрованих за їх матеріалами кримінальних проваджень, що перебувають у провадженні БЕБ, кількість кримінальних проваджень, що перебували у провадженні БЕБ, кількість осіб, стосовно яких набрав законної сили виправдувальний вирок суду про вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності БЕБ тощо; 2) результати інформаційно-аналітичної діяльності БЕБ, у тому числі щодо оцінювання загроз та ризиків вчинення кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності БЕБ; 3) взаємодію БЕБ з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями; 4) співпрацю БЕБ з уповноваженими органами іноземних держав, міжнародними та іноземними організаціями та укладені з ними угоди про співпрацю, представництво інтересів за кордоном; 5) співпрацю з недержавними організаціями і медіа; 6) результати роботи щодо зниження корупційних ризиків у діяльності БЕБ; 7) кошторис БЕБ та стан його виконання; 8) інші відомості, що стосуються результатів діяльності БЕБ.

Аналіз зазначеного положення про зміст звіту БЕБ свідчить, що законодавець намагається уніфікувати положення про контроль за діяльністю правоохоронних органів у законодавстві. У зв'язку з цим, схожі положення щодо контролю у формі звіту про діяльність того чи іншого правоохоронного органу перед окремими державними органами чи посадовими особами, ми бачимо як у Законі «Про БЕБ», так і у Законі «Про Державне бюро розслідувань» чи Законі «Про Національне антикорупційне бюро України». Однак, такий порівняльний аналіз також свідчить про певні недоліки Закону «Про БЕБ».

Так, в доповнення вже до раніше наведених положень, вважаємо необґрунтовано виведеним з кола суб'єктів, кому подається щорічний звіт Директора БЕБ про діяльність БЕБ за попередній рік, Президента України. З огляду на забезпечення національної безпеки держави як одного з повноважень Президента України, подання б такого звіту Президенту виглядало б цілком обґрунтованим. Крім того, слід звернути увагу, що інші правоохоронні органи зі схожим статусом (ДБР та НАБУ) такий звіт Президенту подають.

Як недолік до змісту звіту Директора БЕБ, що його містить Закон «Про БЕБ», слід вказати на відсутність вимоги про наявність у ньому положення щодо діяльності підрозділу внутрішнього контролю БЕБ, зокрема, кількості повідомлень про вчинення правопорушень працівниками БЕБ, результати їх розгляду, притягнення працівників БЕБ до відповідальності. Таке положення, у разі його наявності, на наш погляд, сприяло б більш ефективній роботі підрозділу внутрішнього контролю БЕБ.

У зв'язку з наведеним, вважаємо, що ч. 1 ст. 35 Закону «Про БЕБ» варто було б викласти в такій редакції «1. Директор Бюро економічної безпеки України щороку, не пізніше 1 березня, звітує перед Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України про діяльність Бюро економічної безпеки України за попередній календарний рік», а ч. 2 ст. 35-1 Закону «Про БЕБ» варто було б доповнити п.8 такого змісту: «діяльність підрозділу внутрішнього контролю Бюро економічної безпеки України, кількість повідомлень про вчинення правопорушень працівниками Бюро економічної безпеки України, результати їх розгляду, притягнення працівників Бюро економічної безпеки України до відповідальності», а діючий п. 8 ч. 2 ст. 35-1 Закону слід було б вважати п. 9 ч. 2 ст. 35-1 Закону.

Висновки. Суб'єктами контролю за діяльністю БЕБ є громадськість, міжнародні та іноземні організації, суди, Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України. Суб'єктом контролю за діяльністю БЕБ не є Президент України, оскільки законодавство не передбачає будь-яких його повноважень з контролю за діяльністю БЕБ.

Найбільше повноважень у сфері контролю над БЕБ має громадськість, однак, правове регулювання громадського контролю за діяльністю БЕБ фактично обмежене контролем лише вже з боку сформованих громадськістю органів, що може мати негативне значення. Досить ефективним був би також зовнішній громадський контроль, який могли б здійснювати будь-які громадські організації чи навіть окремі громадяни.

Запропоновано внести такі зміни до законодавства: 1) частину 1 статті 35 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» викласти в такій редакції «1. Директор Бюро економічної безпеки України щороку, не пізніше 1 березня, звітує перед Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України про діяльність Бюро економічної безпеки України за попередній календарний рік»; 2) частину 2 статті 35-1 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» доповнити

п.8 такого змісту: «діяльність підрозділу внутрішнього контролю Бюро економічної безпеки України, кількість повідомлень про вчинення правопорушень працівниками Бюро економічної безпеки України, результати їх розгляду, притягнення працівників Бюро економічної безпеки України до відповідальності», а діючий пункт 8 частини 2 статті 35-1 Закону вважати пунктом 9 частини 2 статті35-1 Закону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краснолюбов І., Яковець І. Актуальні питання організації та здійснення громадського контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2010. № 2. С. 74-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2010_2_15 (дата звернення: 01.02.2026).
2. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр з напряму "Юридичні науки". URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Law_full.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
3. Гаращук В.М. Іще раз про сутність контролю та його загальне розуміння. *Проблеми законності*. Х., 2002. Вип. 54. С. 83–90. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/ PROBLEM/ Pr_zak54.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
4. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. В.Б. Аверянова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
5. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посіб. К.: Атіка, 2008. 624 с.
6. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник / [за заг. ред. І.П. Голосніченка, Я.Ю .Кондратьєва]. К.: Укр. акад. внутр. справ, 1995. 177 с.
7. Адміністративне право України: підручник / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 247–268.
8. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник / [за заг. ред. Рябченко О.П.]. Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 256 с.
9. Мартин О.М. Економічна безпека як складова національної безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Економіка*. 2013. Вип. 22. С. 68-74. URL: https://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n22/14.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
10. Національна безпека України : навчальний посібник / С.М. Дерев'янко, Ю.В. Кобець, Т.Б. Мадрига та ін.; за заг. ред. В.В. Марчука. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2025. 372 с.
11. Павленко Д.Г., Семенюк Ю.В., Лисецький Ю.М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. *Серія: Державне управління.* 2021. Том. 32 (71). № 3. С.102-107. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.3/17.
12. Гурковський М.П., Сидор М.Я. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. *Соціально-правові студії*. 2021. С. 26-32. DOI: https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-2-26-32.
13. Ухвала слідчого судді Солом`янського районного суду м. Києва від 23.05.2025 у справі № 760/10586/25. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/127580324 (дата звернення: 01.02.2026).
14. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за перешкоджання діяльності депутатів, виконання контрольних функцій комітетами Верховної Ради України № 8073-1 від 10.10.2022. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40643 (дата звернення: 01.02.2026).
15. Наказ Бюро економічної безпеки України від 03 жовтня 2025 р. № 186 «Про затвердження Інструкції з організації та функціонування внутрішнього контролю в Бюро економічної безпеки України». URL: https://esbu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-instruktsii-z-orhanizatsii-ta-funktsionuvannia-vnutrishnoho-kontroliu-v-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy (дата звернення: 01.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Матвієць О.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.95:351.74:355.2(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.29

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ ТА ДОСТАВЛЕННЯ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ МОБІЛІЗАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Умрихіна І.О.,
доктор філософії у галузі права, доцент,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності НПУ
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-9041-5831

Кіблик Д.В.,
доктор філософії у галузі права, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності НПУ
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 000-0002-2518-7647

Чепеляк В.С.,
викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності НПУ
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0009-4281-7936

Умрихіна І.О., Кіблик Д.В., Чепеляк В.С. Правові засади взаємодії Національної поліції України та Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки при здійсненні адміністративного затримання та доставлення осіб за порушення мобілізаційного законодавства.

У статті здійснено комплексний аналіз проблемних аспектів правового регулювання провадження у справах про порушення правил військового обліку, зосередивши основну увагу на взаємодії органів Національної поліції України та ТЦК та СП під час застосування заходів адміністративного примусу. Досліджено нормативні засади юрисдикційної діяльності ТЦК та СП, особливості реалізації ними повноважень щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1 КУпАП, а також проаналізовано законодавчі новели, пов'язані з можливістю винесення постанови про накладення адміністративного стягнення без складання протоколу. Обґрунтовано, що така трансформація процесуальної форми, попри її спрямованість на оперативність адміністративного реагування, створює ризики для реалізації права особи на захист та розширює межі дискреційних повноважень посадових осіб ТЦК та СП. Окрему увагу приділено дослідженню процедур адміністративного затримання та доставлення осіб, які порушили правила військового обліку та законодавство про мобілізацію. Встановлено, що чинна модель міжвідомчої взаємодії поліції та ТЦК та СП характеризується недостатньою нормативною узгодженістю між положеннями КУпАП, підзаконними актами Кабінету Міністрів України та відомчими інструкціями. Доведено, що така неузгодженість породжує правову невизначеність щодо підстав, меж і тривалості застосування примусових заходів, а також створює передумови для порушення конституційних гарантій свободи та особистої недоторканності. На підставі аналізу судової практики, зокрема рішень Верховного Суду, Конституційного Суду України та адміністративних судів, обґрунтовано, що використання доставлення і затримання з метою «уточнення даних», які можуть бути отримані через електронну інформаційну взаємодію державних реєстрів, не відповідає принципам законності, пропорційності та верховенства права. Наголошено, що цифровізація військового обліку, зокрема функціонування системи «Оберіг», формує нові передумови для мінімізації фізичного примусу та оптимізації адміністративних процедур. Зроблено висновок, що вдосконалення правового регулювання у цій сфері має полягати у чіткому

розмежуванні компетенції органів Національної поліції України та ТЦК та СП, усуненні колізій між актами різної юридичної сили, а також у запровадженні чітких процедурних гарантій під час застосування заходів адміністративного затримання та доставлення. Реалізація таких змін є необхідною умовою забезпечення балансу між публічними інтересами держави у сфері обороноздатності та належним захистом прав і свобод людини.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, принцип законності, Національна поліція України, Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, адміністративне затримання, адміністративне доставлення, воєнний стан, мобілізація.

Umrykhina I.O., Kiblyk D.V., Chepeliak V.S. Legal basis for cooperation between the National Police of Ukraine and Territorial Recruitment and Social Support Centers in the administrative detention and delivery of persons for violations of mobilization legislation.

The article provides a comprehensive analysis of problematic aspects of legal regulation of proceedings in cases of violation of military registration rules, focusing on the interaction between the National Police of Ukraine and the TCC and SP when applying administrative coercive measures. The article examines the regulatory framework for the jurisdictional activities of the TCC and the SP, the specifics of their powers to consider cases of administrative offenses provided for in Articles 210 and 210-1 of the Code of Administrative Offenses, and analyzed legislative innovations related to the possibility of issuing a decision on the imposition of an administrative penalty without drawing up a protocol. It is argued that such a transformation of the procedural form, despite its focus on the efficiency of administrative response, creates risks for the realization of a person's right to defense and expands the limits of the discretionary powers of officials of the TCC and the SP. Particular attention is paid to the study of procedures for the administrative detention and delivery of persons who have violated military registration rules and mobilization legislation. It has been established that the current model of interagency cooperation between the police, the TCC, and the SP is characterized by insufficient regulatory consistency between the provisions of the Code of Administrative Offenses, subordinate acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and departmental instructions. It has been proven that such inconsistency creates legal uncertainty regarding the grounds, limits, and duration of the application of coercive measures, as well as creates preconditions for the violation of constitutional guarantees of freedom and personal inviolability. Based on an analysis of judicial practice, in particular the decisions of the Supreme Court, the Constitutional Court of Ukraine, and administrative courts, it has been substantiated that the use of delivery and detention for the purpose of "clarifying data" that can be obtained through electronic information interaction between state registries does not comply with the principles of legality, proportionality, and the rule of law. It is emphasized that the digitization of military registration, in particular the functioning of the "Oberig" system, creates new conditions for minimizing physical coercion and optimizing administrative procedures. It was concluded that improving legal regulation in this area should consist of a clear division of powers between the National Police of Ukraine and the TCC and SP, the elimination of conflicts between acts of different legal force, and the introduction of clear procedural guarantees when applying administrative detention and delivery measures. The implementation of such changes is a necessary condition for ensuring a balance between the public interests of the state in the field of defense capability and the adequate protection of human rights and freedoms.

Key words: administrative offense, principle of legality, National Police of Ukraine, Territorial Centers for Recruitment and Social Support, administrative detention, administrative delivery, martial law, mobilization.

Постановка проблеми. Аналіз розподілу повноважень між учасниками адміністративного провадження щодо складання протоколів та винесення постанов дає підстави для критичного переосмислення реалізації принципів законності та верховенства права. Надмірна розгалуженість суб'єктів адміністративної юрисдикції породжує певний скептицизм щодо можливості забезпечення єдиного стандарту правозастосування [1].

Зокрема, таку позицію підтверджує той факт, що згідно зі ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), право ініціювати провадження шляхом складання протоколу делеговано представникам широкого кола відомств та установ, кількість яких вимірюється десятками різних інституцій. Водночас значна кількість органів, визначених Главою 17 КУпАП, наділена правом безпосереднього розгляду справ та винесення остаточних рішень. Така інституційна розпорошеність створює ситуацію, за якої вагомий відсоток суб'єктів владних повноважень має власну специфіку правозастосовної практики, що нерідко призводить до колізій та неоднакового тлумачення процесуальних норм.

У даній статті ми зосередимося на специфіці діяльності Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП). Дослідження охоплює особливості їхньої взаємодії з органами Національної поліції, насамперед у контексті правомірності та процедурної чіткості застосування адміністративного затримання та доставлення осіб.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні специфіки реалізації юрисдикційних функцій під час проваджень за фактами порушення правил військового обліку. Особлива увага приділяється аналізу правових та практичних аспектів взаємодії органів Національної поліції та ТЦК та СП у процесі здійснення адміністративного затримання та доставлення осіб, які вчинили відповідні правопорушення.

Стан опрацювання проблематики. Питання адміністративної відповідальності, застосування адміністративного примусу, дотримання принципу верховенства права та процедурних гарантій у діяльності суб'єктів владних повноважень неодноразово ставали предметом дослідження вітчизняних учених. Для розкриття загальнотеоретичних засад вагоме значення мають праці Д.М. Лук'янця, присвячені принципу верховенства права у сфері адміністративної відповідальності, Т.О. Коломоєць – щодо адміністративного примусу у публічному праві, О.В. Кузьменко – щодо адміністративно-процесуального права, а також В.Б. Авер'янова, В.П. Тимощука та Ю.П. Битяка, у роботах яких висвітлено доктринальні засади адміністративного права, адміністративної процедури та меж владного втручання у права особи. Водночас питання взаємодії ТЦК та СП з органами Національної поліції під час проваджень за порушення правил військового обліку, зокрема у частині затримання, доставлення та належної процесуальної форми таких дій, у сучасній науковій літературі досліджені фрагментарно, що зумовлює необхідність їх окремого комплексного окреслення.

Виклад основного матеріалу. Питання адміністративно-процесуальної діяльності не лише залишаються центральними у вітчизняній доктрині права, а й набувають нового значення в контексті підготовки кадрів для правоохоронної системи. Актуальність цієї тематики виходить за межі суто теоретичних дискусій, оскільки провадження у справах про адміністративні правопорушення є тим фундаментом, на якому базується щоденна практика захисту прав громадян та інтересів держави. Важливість глибокого розуміння цього інституту підтверджується його незмінною присутністю в освітніх стандартах підготовки фахівців. Питання адміністративної відповідальності та відповідних процесуальних стадій є обов'язковим складником кваліфікаційних випробувань для правників, що підкреслює їх статус як базового елемента професійної компетентності [2].

На нашу думку, такий акцент у навчальному процесі є цілком виправданим: складність механізмів примусу, що застосовуються сьогодні, вимагає від майбутнього юриста чи офіцера поліції не просто знання тексту закону, а навичок його критичного тлумачення в умовах динамічних законодавчих змін. Отже, дослідження особливостей цього провадження є необхідним кроком для подолання розриву між академічними знаннями та викликами сучасної правозастосовної практики.

Окремої уваги заслуговує фундаментальна проблема, на яку вказує у своїх працях Д. Лук'янець. Вчений акцентує на внутрішній суперечливості реалізації принципу верховенства права у тих сферах, де домінує державний примус. Дійсно, постає складне доктринальне питання: чи можливе повноцінне впровадження ідей верховенства права в ситуаціях, коли ключовою функцією суб'єкта влади є законне обмеження прав та свобод індивіда [3, с. 162].

Цей парадокс полягає в тому, що адміністративний примус за своєю суттю є інструментом втручання в особисту сферу людини. Таким чином, виникає специфічна правова дилема: як забезпечити пріоритет прав особи в умовах, коли змістом процесуальної діяльності є саме їх обмеження? На мою думку, вирішення цієї суперечності можливе лише через встановлення надзвичайно жорстких процедурних рамок, які б унеможливлювали перетворення легітимного примусу на свавілля, особливо в таких чутливих сферах, як взаємодія громадян із органами правопорядку та військового управління.

Нормативним базисом юрисдикційної діяльності Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки виступає ст. 235 КУпАП, яка чітко детермінує їхню компетенцію. До сфери відповідальності ТЦК та СП належить розгляд справ, що стосуються порушень правил військового обліку, законодавства про оборону та мобілізаційну підготовку, а також випадків псування чи втрати військово-облікових документів (статті 210, 210-1 КУпАП). Право виносити постанови та накладати стягнення від імені цих органів делеговано виключно керівникам територіальних центрів [1].

Особливої уваги в межах нашого дослідження заслуговують законодавчі новели, що кардинально трансформували процедурний бік цього провадження. Йдеться про запровадження механізму винесення постанови про накладення адміністративного стягнення без складання протоколу [1]. Така процедура стає можливою у разі нез'явлення особи за викликом (зокрема за повісткою) без поважних причин, за умови наявності підтверджуючих документів про належне повідомлення особи про такий виклик. На нашу думку, подібна лібералізація процесуальної форми, хоча і спрямована на оперативність державного реагування, створює серйозні ризики для реалізації права особи на захист. Фактичне усунення стадії складання протоколу в окремих випадках значно розширює дискреційні повноваження керівників ТЦК та СП, що вимагає ще більш прискіпливого контролю за дотриманням ними меж компетенції та принципів справедливості під час винесення рішень.

Виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що на сьогодні посадові особи ТЦК та СП фактично зосереджують у своїй компетенції повний цикл реалізації початкових стадій провадження у справах про порушення правил військового обліку (ст. 210 КУпАП). Це охоплює як фіксацію обставин проступку, так і безпосередній розгляд справи з винесенням відповідного рішення. Для глибшого розуміння специфіки цієї діяльності необхідно детально дослідити прикладні аспекти здійснення таких проваджень. Першочерговим кроком у цьому напрямі є аналіз безпосередньо конструкції складу правопорушення, передбаченого статтею 210 КУпАП. Такий підхід дозволить нам з'ясувати, які саме елементи складу стають підґрунтям для застосування заходів примусу та де криються потенційні процедурні ризики.

При дослідженні юридичної конструкції правопорушення, передбаченого ст. 210 КУпАП, слід зауважити, що воно зазіхає на встановлений порядок військового обліку як складник національної безпеки, а його об'єктивна сторона фактично полягає у пасивній поведінці особи – ігноруванні визначених законом облікових обов'язків [1]. Оскільки суб'єкт цього проступку є спеціальним (виключно призовники, військовозобов'язані та резервісти), встановлення його правового статусу є першочерговою умовою законності провадження.

Водночас критично важливим для сучасного правозастосування є врахування примітки до даної статті, яка докорінно змінює логіку притягнення особи до відповідальності. Згідно з цією нормою, склад правопорушення фактично відсутній у разі, якщо необхідні персональні дані про особу ТЦК та СП може отримати в автоматизованому порядку через електронну взаємодію з іншими державними реєстрами. На нашу думку, це створює нову правову реальність: обов'язок особи повідомляти дані корелюється з обов'язком держави ефективно налагодити цифрову взаємодію.

Рішення Запорізького окружного адміністративного суду від 06.01.2026 є знаковим для судової практики 2026 року, оскільки воно прямо корелює з наведеними тезами в нашій статті щодо незаконності примусових заходів за наявності цифрових даних. Суд підтвердив, що якщо ТЦК та СП має доступ до персональних даних особи через систему «Оберіг» або інші державні реєстри, то вимога «явитися для уточнення даних» під загрозою затримання є неправомірною, також суд визнав протиправним внесення відомостей про «розшук» до бази АРМ «Арсенал» (ІПНП), якщо особі не було вручено повістку належним чином або якщо правопорушення не було зафіксовано протоколом

Отже, винесення постанови про штраф за умови, що інформація вже міститься в державних базах даних, суперечить духу закону та свідчить про ігнорування посадовими особами презумпції невинуватості, що знову повертає нас до питання про дотримання верховенства права в діяльності органів військового управління. Рішення акцентує, що звернення ТЦК до поліції про доставлення має бути обґрунтованим конкретним протоколом, а не просто «бажанням» уточнити анкетні дані [4].

Логічним продовженням аналізу складу правопорушення є розгляд процесуального порядку його фіксації. Ключовим доказом на стадії адміністративного розслідування традиційно виступає протокол, якість оформлення та зміст якого є визначальними для дотримання принципу законності в діяльності ТЦК та СП. Специфіка цієї процедури деталізована у відомчій Інструкції, яка, хоч і дублює засадничі норми КУпАП, подекуди оминає важливі процесуальні запобіжники.

Зокрема, поза увагою відомчого регулювання залишилася вимога ч. 2 ст. 254 КУпАП щодо складання протоколу не пізніше ніж протягом 24 годин з моменту виявлення правопорушника [1]. Однак варто констатувати наявність певної правової аномалії: законодавець не визначив чітких наслідків порушення цього часового ліміту. На практиці це призводить до того, що недотримання добового строку складання протоколу вкрай рідко стає самостійною підставою для закриття справи. Таку позицію поділяє і вища судова інстанція. Наприклад, у січні 2023 року Верховний Суд у постанові по справі № 826/10888/18 сформував правовий висновок, згідно з яким акцентував увагу на тому, що саме по собі порушення строку складання протоколу, визначеного ст. 254 КУпАП, не є автоматичною підставою для визнання дій контролюючого органу протиправними або скасування результатів провадження. Суд дійшов висновку, що недотримання 24-годинного терміну оформлення матеріалів слід розглядати як процедурне порушення, яке не нівелює суті самого правопорушення, якщо воно було належним чином зафіксовано [5].

На нашу думку, такий підхід судової гілки влади формує неоднозначну практику для правозастосовних органів, зокрема ТЦК та СП. Фактично, легітимізація «незначних» процедурних відступів дозволяє посадовим особам дещо вільно трактувати часові межі процесуальних дій. В умовах воєнного стану це призводить до того, що затримка у складанні протоколу (наприклад, під час масових заходів з перевірки військово-облікових документів) сприймається як допустима похибка, а не як порушення прав особи.

Проте, варто наголосити: якщо порушення строків складання протоколу поєднується з іншими недоліками - наприклад, ненаданням примірника протоколу особі або позбавленням її права на юридичну допомогу - загальна правомірність дій ТЦК та СП стає сумнівною. Це знову підводить нас до тези

про те, що формальне дотримання КУпАП є єдиним надійним механізмом стримування адміністративного свавілля в умовах розширеної дискреції керівників ТЦК.

Важливою прогалиною відомчого регулювання є відсутність чітко визначених особливостей застосування заходів забезпечення провадження, як-от адміністративне затримання чи доставлення особи. Це створює значну процедурну складність, адже за загальним правилом протокол про адміністративне правопорушення не може бути оформлений «заочно» – за відсутності особи, щодо якої він складається [1]. Цей інституційний вакуум законодавець намагається заповнити через механізми міжвідомчої взаємодії. Зокрема, у Постанові Кабінету Міністрів України № 1487 (п. 56) було закладено базовий принцип: Національна поліція за зверненням ТЦК та СП здійснює затримання та доставлення осіб, які вчинили правопорушення за статтями 210 та 210-1 КУпАП. Подальший розвиток ця норма отримала у Постанові КМУ № 560 від 2024 року, яка деталізувала порядок такої взаємодії в умовах воєнного стану [6, 7].

Порівняльний аналіз цих актів свідчить про намагання виконавчої влади максимально легітимізувати участь поліції в мобілізаційних процесах. Однак, на нашу думку, навіть оновлений у 2024 році порядок не знімає фундаментальної проблеми: чи може саме по собі звернення ТЦК слугувати безумовною підставою для обмеження свободи особи, якщо поліцейський безпосередньо не виявив ознак правопорушення у діях громадянина? Фактично, ми бачимо спробу підмінити процесуальні норми КУпАП підзаконними актами, що в умовах відсутності належної кореляції між ними створює ризики для правової безпеки особи.

При детальному аналізі Постанови № 1487, а саме в додатку 20 стає очевидним певний дисонанс: форма звернення передбачає лише «доставлення» громадян для складання протоколу, тоді як питання «адміністративного затримання» у ньому фактично ігнорується. Виникає закономірне запитання щодо доцільності такого громіздкого механізму. Відповідь криється у змісті ст. 259 КУпАП, яка, дозволяючи доставлення порушника до ТЦК та СП силами поліції, водночас породжує глибоку правову невизначеність щодо статусу такої особи [1].

Цю проблему ще у 2011 році висвітлив Конституційний Суд України (Рішення № 10-рп/2011). Суд слушно зауважив, що за своєю суттю доставлення є примусовим обмеженням конституційного права на свободу та особисту недоторканність. Ключова небезпека полягає у формулюванні «можливо короткий строк», який закон відводить на цей захід [8]. Відсутність чіткої максимальної тривалості цього етапу створює небезпечний «процесуальний вакуум», який у сучасних реаліях 2024–2026 років лише масштабувався.

На нашу думку, сьогодні ця проблема набула нового виміру:

– тепер доставлення часто мотивується не лише складанням протоколу, а абстрактним «уточненням даних». Якщо врахувати, що більшість такої інформації вже доступна ТЦК та СП через електронну взаємодію з реєстрами (зокрема системою «Оберіг»), то тривале примусове супроводження особи виглядає не лише як процедурне порушення, а й як непропорційне втручання у права людини [9, 10]

– судова практика 2024–2025 років дедалі частіше звертає увагу на вимогу негайності оформлення документів. Кожна хвилина перебування особи під контролем поліції до моменту офіційного початку затримання має бути суворо обґрунтованою.

– невиконання рекомендацій КСУ призвело до того, що час перебування особи у «транзитному» стані між затриманням поліцією та оформленням у ТЦК часто взагалі не фіксується. Це дозволяє фактично обмежувати свободу громадян на строк, що значно перевищує встановлені законом три години.

Таким чином, ми маємо підстави стверджувати, що існуюча прогалина у законодавстві стала інструментом для системних зловживань, де підзаконні акти та відомча доцільність ставляться вище за конституційні гарантії недоторканності особи.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можна стверджувати, що сучасна модель здійснення проваджень у справах про порушення правил військового обліку містить глибокі процедурні та інституційні суперечності. Спроба законодавця поєднати юрисдикційні повноваження ТЦК та СП із примусовими ресурсами Національної поліції призвела до виникнення правового дуалізму, де жоден із суб'єктів не може повною мірою гарантувати дотримання принципу законності. Очевидним є той факт, що покладання на поліцію обов'язків щодо затримання та доставлення осіб «на користь» іншого відомства прямо дисонує з відомчими стандартами МВС та вимогами Наказу № 1376, оскільки перетворює правоохоронців на технічний інструмент примусу без належної процесуальної самостійності. [11].

На нашу думку, ігнорування рекомендацій Конституційного Суду України щодо чіткої регламентації строків доставлення та затримання створило небезпечний прецедент «процесуального вакууму», який в умовах воєнного стану став підґрунтям для системних зловживань. Ситуація, за якої особа фактично позбавляється волі без негайного оформлення відповідних документів або з метою уточнення даних,

які вже містяться у цифрових реєстрах, свідчить про пріоритет відомчої доцільності над конституційними правами людини. Вирішення цієї проблеми вимагає не лише точкових правок, а фундаментального приведення підзаконних актів, зокрема постанов Кабінету Міністрів України та відомчих інструкцій, у повну відповідність до КУпАП та міжнародних стандартів захисту прав людини.

У результаті проведеного дослідження було проаналізовано складні аспекти взаємодії органів Національної поліції та ТЦК та СП під час застосування заходів адміністративного примусу за порушення правил військового обліку (ст. 210 КУпАП). Констатовано, що існуюча нормативна база потребує подальшого вдосконалення в частині деталізації процедури доставлення та затримання осіб. Певна невизначеність у регламентації цих процесів, що виникла зокрема через тривалу відсутність реалізації рекомендацій Конституційного Суду України (Рішення № 10-рп/2011), створює додаткові виклики для службової діяльності уповноважених осіб обох відомств.

Встановлено, що чинний механізм передачі затриманих осіб від органів поліції до ТЦК та СП містить ознаки правової колізії. Це зумовлено недостатньою синхронізацією між нормами КУпАП, підзаконними актами (зокрема Постановами КМУ № 1487 та № 560) та відомчими інструкціями (зокрема Наказом МВС № 1376). Така ситуація ставить представників ТЦК та СП у складне становище, оскільки вони, маючи повноваження щодо розгляду справ, обмежені у власних ресурсах для забезпечення присутності правопорушника. Водночас органи поліції, виконуючи функції сприяння, змушені адаптувати свої внутрішні процедури до специфічних завдань мобілізаційного процесу, що не завжди знаходить відображення у їхніх профільних регламентах [11].

На нашу думку, в умовах інтенсивного розвитку цифрових інструментів, таких як система «Оберіг», існують об'єктивні передумови для оптимізації цієї взаємодії та зменшення потреби у заходах фізичного примусу.

Вирішення окреслених у статті проблем полягає у зміцненні правової кореляції між актами Кабінету Міністрів України та відомчим регулюванням, створення чіткого, логічно - послідовного алгоритму дій дозволить збалансувати інтереси держави у сфері обороноздатності з дотриманням конституційних гарантій прав людини, забезпечуючи стабільну реалізацію принципу верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Постанова Запорізького окружного адміністративного суду від 06 січня 2026 року. Справа № 280/9325/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133118342 (дата звернення: 17.02.2026).
1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10 (дата звернення: 08.04.2024).
2. Іщенко Д.Ю. Особливості застосування доставлення та адміністративного затримання органами національної поліції та територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки в справах про порушення правил військового обліку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 375–378. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/88.
3. Лук'янець Д.М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання. Суми: Університетська книга, 2006. 367 с.
4. Постанова Запорізького окружного адміністративного суду від 06 січня 2026 року. Справа № 280/9325/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133118342 (дата звернення: 17.02.2026).
5. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 року. Справа № 826/10888/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108541239 (дата звернення: 8.04.2024).
6. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року. № 1487. Офіційний вісник України. 2023. № 5. Ст. 409. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF (дата звернення: 11.02.2026).
7. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 року. № 560. Офіційний вісник України. 2024. № 49. Ст. 2979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF (дата звернення: 11.02.2026).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання): Рішення Конституційного суду України від 11 жовтня 2011 року. № 10-рп/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v010p710-11 (дата звернення: 07.04.2024).

9. Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів: Закон України від 16 березня 2017 року. № 1951-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 18, Ст. 217. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19 (дата звернення: 11.02.2026)
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11 квітня 2024 року. № 3633-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 21. Ст. 195. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3633-20
11. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06 листопада 2015 року. № 1376. *Офіційний вісник України.* 2015. № 99. Ст. 3405. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15 (дата звернення: 11.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Умрихіна І.О., Кіблик Д.В., Чепеляк В.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 352.078(07)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.30

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Мосьондз С.О.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з навчально-методичної, наукової роботи
та якості освіти
ПВНЗ «Університет сучасних знань»
ORCID: 0000-0003-4417-1074

Мосьондз С.О. Еволюція розвитку правового регулювання надання адміністративних послуг в Україні.

Стаття присвячена розкриттю еволюції розвитку правового регулювання надання адміністративних послуг в Україні. Визначено, що процес розвитку нашої держави безпосередньо пов'язаний із фундаментальною реформою системи публічного управління, головним напрямом якої став перехід від радянської адміністративно-командної моделі до людиноцентристської сервісної держави. Еволюція правового регулювання надання адміністративних послуг в Україні слід вважати унікальним взірцем того, як правова думка та законодавство відповідно до зміни суспільних запитів, активізації європейських інтеграційних процесів та динамічного технологічного прогресу. Вивчення історії розвитку даного інституту є необхідною умовою для оцінювання поточної ефективності державних сервісів та визначення стратегічних пріоритетних напрямів їхнього подальшого розвитку. Дослідження цієї еволюції дає можливість оцінити зміну самої філософії співпраці держави та громадянина, де адміністративна послуга вважається результатом реалізації державою свого обов'язку перед суспільством.

Виокремлено три головні етапи цієї еволюції. Початковий етап становлення системи адміністративних послуг в Україні (1991-2005 рр.) характеризувався послідовним відходом від ідеології «державного управління» та формуванням теоретичних засад сервісної концепції, що завершилося прийняттям Концепції адміністративної реформи. Другий етап інституціоналізації та законодавче закріплення реформи (2006-2014 рр.) відзначився інституціоналізацією сфери, створенням мережі Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) та прийняттям спеціального Закону України «Про адміністративні послуги», який на законодавчому рівні закріпив права громадян на якісний державний сервіс. Третій етап цифрової трансформації та викликів воєнного стану (2014 р. і до сьогодні) став періодом цифрової трансформації та децентралізації. Встановлено, що в цілому еволюції правового регулювання в Україні притаманний унікальний характер. Особливого значення набула адаптація правового забезпечення до умов воєнного стану, яка підтвердила життєздатність цифрової моделі надання послуг та необхідність забезпечення безперервного доступу громадян до державних реєстрів у кризових умовах.

Ключові слова: правове регулювання, законодавство, адміністративні послуги, еволюція, етапи розвитку.

Mosyondz S. Evolution of the development of legal regulation of administrative services in Ukraine.

The article is devoted to revealing the evolution of the development of legal regulation of administrative services in Ukraine. It is determined that the process of development of our state is directly related to the fundamental reform of the public administration system, the main direction of which was the transition from the Soviet administrative-command model to a human-centric service state. The evolution of legal regulation of administrative services in Ukraine should be considered a unique example of how legal thought and legislation in accordance with changing social demands, the activation of European integration processes and dynamic technological progress. Studying the history of the development of this institution is a necessary condition for assessing the current effectiveness of state services and determining strategic priority areas for their further development. The study of this evolution makes it possible to assess the change in the very philosophy of cooperation between the state and the citizen, where administrative service is considered the result of the state's implementation of its duty to society.

Three main stages of this evolution are distinguished. The initial stage of the formation of the administrative services system in Ukraine (1991-2005) was characterized by a consistent departure

from the ideology of «public administration» and the formation of theoretical foundations of the service concept, which ended with the adoption of the Concept of Administrative Reform. The second stage of institutionalization and legislative consolidation of the reform (2006-2014) was marked by the institutionalization of the sphere, the creation of a network of Administrative Service Centers (ASCs) and the adoption of a special Law of Ukraine «On Administrative Services», which at the legislative level enshrined the rights of citizens to quality state service. The third stage of digital transformation and the challenges of martial law (2014 to the present) became a period of digital transformation and decentralization. It has been established that in general the evolution of legal regulation in Ukraine is characterized by a unique character. Of particular importance was the adaptation of legal support to the conditions of martial law, which confirmed the viability of the digital model of service provision and the need to ensure continuous access of citizens to state registers in crisis conditions.

Key words: legal regulation, legislation, administrative services, evolution, stages of development.

Постановка проблеми. Дослідження еволюції правового регулювання надання адміністративних послуг в Україні відіграє надзвичайно важливу роль для усвідомлення фундаментальних змін у взаємодії між державою та громадянином. Актуальність даної проблематики пов'язана з необхідністю наукової переоцінки тривалого переходу від радянської командно-адміністративної моделі, де державні інтереси домінували над приватними, до новітньої доктрини «сервісної держави». Процес становлення вітчизняної нормативно-правової бази у даній сфері був нерівномірним, оскільки супроводжувався гострими науковими суперечками стосовно самого змісту поняття «адміністративна послуга», подоланням опору бюрократизму та пошуком оптимальної моделі децентралізації повноважень.

Вивчення еволюції розвитку правових норм дозволяє чітко виокремити головні етапи реформування: від періоду нормативної невизначеності 1990-х років до прийняття засадничої Концепції реформи адміністративного права та, згодом, спеціального Закону України «Про адміністративні послуги» у 2012 році. Аналіз цієї еволюції дає змогу оцінити ефективність інституційних змін, наприклад перетворення колишніх «дозвільних центрів» у сучасні Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), що стали прикладом прозорості та доступності влади.

Особливої актуальності дана проблематика набуває в сучасних умовах, коли Україна знаходиться на стадії посиленої європейської інтеграції. Усвідомлення історичного контексту розвитку вітчизняного адміністративного права є необхідним для гармонізації національних стандартів із міжнародними стандартами, які ґрунтуються на відкритості, підзвітності та орієнтації на суспільні потреби. Водночас, еволюційний підхід дозволяє визначити, як звичні паперові процедури змінювалися у цифрові сервіси, що є основою для подальшого удосконалення електронного врядування. Таким чином, еволюція розвитку правового регулювання є практичним інструментом для виявлення системних недоліків, запобігання помилкам минулого та визначення стратегічних напрямів розвитку публічного адміністрування в Україні в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як А. Больботенко, М. Дубняк, Н. Сидоренко, Р. Тесленко, І. Шкурат та інші. Не зважаючи на наявність значної кількості наукових праць, що стосуються окремих аспектів реформи, комплексне дослідження саме періодизації правових змін від моменту здобуття Україною незалежності до сьогоднішнього дня залишається актуальним завданням, особливо в контексті адаптації вітчизняного досвіду до міжнародних стандартів.

Метою статті є розкриття еволюції розвитку правового регулювання надання адміністративних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Система надання адміністративних послуг є фундаментальним інструментом у механізмі забезпечення і захисту прав, свобод та інтересів громадян у межах публічно-правових відносин. Через це сфера надання послуг становить собою один із найперспективніших напрямів розвитку, зважаючи на її інтегрованість у соціально-політичне, економічне та духовне життя країни. Досвід системних реформ в Україні (від 1990-х до сьогодення) підтверджує, що головним індикатором успіху є саме підвищення стандартів надання адміністративних послуг органами публічної влади та місцевим самоврядуванням.

Становлення інституту адміністративних послуг в Україні в порівнянні з країнами Європи почалось відносно недавно, а саме з 2005 року, після прийняття 6 вересня Верховною Радою України Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [5], який надав правове регулювання відносинам, що виникають між дозвільними органами, адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачою документів дозвільного характеру, переоформленням, анулюванням документів дозвільного характеру. Даний крок був спрямований, в першу чергу, на покращення умов для отримання адміністративних послуг лише суб'єктами господарювання, проте він загалом відбувався згідно із загальними підходами до створення універсамів послуг [1, с. 59].

М. Дубняк зазначає, що адміністративно-правове забезпечення електронних послуг в Україні пройшло тривалий період становлення, який систематизовано у три етапи: інформаційний етап (2000-2015 роки), електронний етап (2016-2020 роки) та цифровий етап (2021-2025 роки). На кожному етапі приймались нормативно-правові акти різної юридичної сили – урядові Стратегії, Концепції, Постанови, Розпорядження, Укази Президента України та Закони України, всього понад 35 основних актів [2, с. 97].

На думку Р. Тесленка, до основних етапів розвитку нормативно-правового забезпечення системи надання адміністративних послуг в Україні належать: закладення основ системи надання адміністративних послуг у частині взаємодії із суб'єктами господарювання (до 2005р.); початок формування системи надання адміністративних послуг (2006-2008 рр.); нормотворча діяльність з метою упорядкування сфери адміністративних послуг (2009-2013 рр.); розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері надання адміністративних послуг (2014-2017 рр.); розвиток мережі належних ЦНАП органів місцевого самоврядування і діджиталізація сфери публічних послуг (2019-2024 рр.) [9, с. 247].

Відтак, беручи до уваги вище наведене, на нашу думку, варто виокремити наступні етапи розвитку правового регулювання надання адміністративних послуг в Україні.

Етап 1. Початковий етап становлення системи адміністративних послуг в Україні (1991-2005 рр.).

В Україні розвиток адміністративних послуг і перехід від управлінських відносин між державою та народом в реалізацію принципу народовладдя – коли держава орієнтується на потреби народу, а державні службовці служать народові розпочався з 90-х років. Одним із документів, який заклав основи для формування сучасного механізму надання адміністративних послуг в Україні, стала Концепція адміністративної реформи, затверджена Указом Президента України у 1998 році. Метою реформи було формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народові, національним інтересам», а одним із завдань для реалізації цієї мети було «запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг [8, с. 156].

Отже, протягом даного періоду вітчизняна правова доктрина все ще знаходилася під впливом радянської системи, де домінував термін «державне управління», а громадянин вважалася об'єктом владного впливу, а не споживачем послуг. Поняття «адміністративна послуга» було відсутнє в законодавчому полі, а взаємодія людини з державою регулювалася застарілим Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян». Погоджуємося з думкою науковців, що саме 1998 рік слід вважати переломним, коли було прийнято Концепцію адміністративної реформи в Україні [6]. Саме в даному документі вперше офіційно було задекларовано перехід до сервісної моделі управління та введено поняття «державні послуги». Наукові дискусії протягом даного періоду заклали теоретичні основи для розуміння адміністративної послуги як результату реалізації владних повноважень суб'єктом публічної адміністрації за зверненням громадян. Проте, не зважаючи на теоретичні напрацювання, практичній реалізації перешкоджала відсутність профільного закону, що зумовлювало хаотичне встановлення плати за послуги підзаконними актами та численних зловживань.

Отже, узагальнюючи даний етап, можна стверджувати, що відбулася докорінна трансформація правової доктрини: людина припинила бути лише об'єктом владного впливу, натомість ставши активним суб'єктом, чиє право на отримання сервісу від держави отримало перші теоретичні обґрунтування.

Етап 2. Період інституціоналізації та законодавче закріплення реформи (2006-2014 рр.).

Протягом даного періоду активно відбувалася законотворча діяльність та чимало спроб систематизації сфери. У 2006 році було прийнято Концепцію удосконалення адміністративних послуг та розвитку системи центрів їх надання, яка визначила стратегічний курс на створення Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Важливим в даному контексті став 2010 рік, коли було прийнято Податковий кодекс [3], який впорядкував питання адміністративного збору, та Закон «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [5]. Крім цього, важливою подією цього етапу стало прийняття 6 вересня 2012 року спеціального Закону України «Про адміністративні послуги» [4]. Ухвалення даного Закону заклало нормативний фундамент галузі, оскільки в ньому вперше на законодавчому рівні було розкрито поняття «адміністративна послуга», визначено стандарти якості, регламентовано процедурні аспекти та правовий статус ЦНАП. Розвиток законодавства на цьому етапі забезпечив перехід до жорсткої правової регламентації, що мінімізувала корупційні ризики та законодавчо закріпила функціонування принципу «єдиного вікна». Даний період також відзначився початком децентралізації, коли повноваження з реєстрації майна та бізнесу почали передаватися від центральних органів влади на рівень місцевого самоврядування.

Отже, узагальнення даного етапу дозволяє зробити висновок про успішне впровадження принципів прозорості та «єдиного вікна». Правове регулювання в цей час було спрямоване на жорстке обмеження впливу службових осіб через чітку регламентацію строків, вартості та процедур надання послуг.

Етап 3. Період цифрової трансформації та викликів воєнного стану (2014 р. і до сьогодні).

Початком даного періоду можна вважати 2014-2016 роки, коли в межах реформи децентралізації відбулася масштабна передача повноважень з надання базових адміністративних послуг (реєстрація місця проживання, бізнесу, нерухомості тощо) від центральних органів виконавчої влади до громад. Це супроводжувалося впровадженням перших електронних реєстрів та пілотних проектів з онлайн-замовлення довідок, що стало в подальшому основою для концепції «Держави у смартфоні». Важливі події в еволюції відбувалися у 2019-2021 роках, що пов'язано із прийняттям Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [7], який ввів термін «автоматична електронна публічна послуга». Це дало можливість легітимізувати надання сервісів без безпосереднього втручання посадовців, що стало «революційним кроком» в сфері вітчизняного адміністративного права. Створення додатку та порталу «Дія» змінило правову сутність адміністративної процедури, змінивши її на цифровий алгоритм. Еволюційним здобутком даного періоду стало також законодавче прирівнювання електронних документів у мобільному застосунку до їхніх паперових та пластикових аналогів, що вивело нашу державу у світові лідери у сфері цифрової ідентифікації.

На третьому (цифровому) етапі адміністративно-правового забезпечення сфери електронних послуг в Україні спостерігаємо паралельну розбудову фізичної та цифрової інфраструктури надання електронних послуг, в тому числі надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі. З 2019 року в Україні прослідковується пріоритетний курс на цифровізацію сфери адміністративних послуг, а з 2024 року користувачі порталу "Дія" мають право отримувати інформаційну підтримку щодо порядку користування порталом "Дія", зокрема з використанням технологій штучного інтелекту. Тобто адміністративно-правове забезпечення прийняте у третьому (цифровому) етапі та десятки розроблених платформ доступу до електронних послуг підтверджують реальний прогрес України у сфері електронних послуг та GovTech. Але така тенденція зросту зберігалась до 2022 року. Загальні показники доступу до швидкісного Інтернету, інтеграції цифрових інструментів у бізнесі та публічних послугах свідчили про необхідність значних інвестицій і реформ. Під час нового етапу збройної агресії рф проти України цифрова інфраструктура зазнала численних ударів, що погіршило ситуацію [2, с. 108].

Етап розвитку після 24 лютого 2022 року характеризується впровадженням особливих правових режимів функціонування системи, що стало реакцією на виклики, спричинені повномасштабним вторгнення російської федерації на територію нашої держави. Збройна російська агресія змусила законодавця оперативно адаптувати правове регулювання до умов воєнного стану. Головними напрямами змін стали: забезпечення безперервної роботи державних реєстрів в умовах кіберзагроз, спрощення процедур ідентифікації для внутрішніх переселенців та введення нових видів електронних послуг, пов'язаних із війною (зокрема фіксація пошкодженого майна за допомогою «єВідновлення», отримання статусів внутрішньо переселених осіб тощо). Правове регулювання протягом даного періоду характеризується високою гнучкістю та широким використанням експериментальних урядових проектів для швидкого реагування на потреби громадян. Таким чином, новітня еволюція системи адміністративних послуг в Україні пройшла шлях від територіальної децентралізації до повної цифровізації сервісів, що дозволило зберегти керованість державою та забезпечити права громадян навіть у критичних умовах воєнного часу.

Отже, узагальнюючи поточний стан, слід відзначити легітимізацію автоматизованих послуг та надання електронним документам повноцінного юридичного статусу. Особливістю даного етапу стала надзвичайна адаптивність правової бази, яка в умовах воєнного стану зуміла забезпечити безперервність державних сервісів через дистанційні канали зв'язку, остаточно утвердивши концепцію «держави як сервісної платформи».

Висновки і пропозиції. Отже, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що вітчизняна система пройшла складний шлях трансформації від радянської моделі до сучасної сервісної держави. Проводячи ретроспективний аналіз можна виокремити три головні етапи цієї еволюції. Перший етап (1991-2005 рр.) характеризувався послідовним відходом від ідеології «державного управління» та формуванням теоретичних засад сервісної концепції, що завершилося прийняттям Концепції адміністративної реформи. Другий етап (2006-2014 рр.) відзначився інституціоналізацією сфери, створенням мережі Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) та прийняттям спеціального Закону України «Про адміністративні послуги», який на законодавчому рівні закріпив права громадян на якісний державний сервіс. Третій етап (з 2014 року до сьогодні) став періодом цифрової трансформації та децентралізації.

В цілому еволюції правового регулювання в Україні притаманний унікальний характер. Так, активне впровадження інноваційних рішень (зокрема порталу «Дія») випередило класичну законотворчу діяльність, що змусило державу оперативно адаптувати адміністративні процедури до нових реалій. Особливого значення набула адаптація правового забезпечення до умов воєнного стану, яка підтвердила життєздатність цифрової моделі надання послуг та необхідність забезпечення безперервного доступу громадян до державних реєстрів у кризових умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Больботенко А. Історико-правовий аспект становлення інституту адміністративних послуг. *Публічне право.* 2021. № 1 (41). С. 55-62. DOI: https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-41-5.
2. Дубняк М.В. Адміністративно-правове забезпечення електронних послуг в умовах цифрової трансформації. *Інформація і право.* 2025. № 1 (52). С. 96-111. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324691.
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
4. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text.
5. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text.
6. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text.
7. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15 липня 2021 р. № 1689-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text.
8. Сидоренко Н.О., Шкурат І.В. Історичні етапи розвитку української системи надання адміністративних послуг населенню. *Вісник ХНТУ.* 2021. № 3 (78). С. 153-161. DOI: https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2021.3.17.
9. Тесленко Р.О. основні етапи розвитку нормативно-правового забезпечення системи надання адміністративних послуг в Україні. Інтеграція науки та практики управління в умовах соціокультурних трансформацій: зб. матеріалів ІІІ Міжнар. наук.-практич. конф. (25 квітня 2025 року, м. Полтава). м. Полтава: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2025. С. 246-250.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Мосьондз С.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.77:355
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.31

ПРИНЦИПИ ВІДШКОДУВАННЯ ДЕРЖАВОЮ ШКОДИ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ ЗА ВТРАТУ ВЛАСНОСТІ ПО ПРИЧИНІ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Мушенок В.В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права,
міжнародного права та приватного права,
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
ORCID: 0000-0003-0411-7567

Бісюк О. С.
кандидат юридичних наук, доцент,
директор Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин та права
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
ORCID: 0000-0002-1570-2721

Мушенок В.В., Бісюк О.С. Принципи відшкодування державою шкоди фізичним особам за втрату власності по причині військових дій.

У статті досліджено загальні та спеціальні принципи відшкодування шкоди фізичним особам за втрачені ними об'єкти власності у період правового режиму воєнного стану як основа формування законодавчого регулювання такого типу відносин у державі. Охарактеризовано загальні принципи державного регулювання відносин у процесі захисту їх майнових прав фізичних осіб: демократизму, правового плюралізму, пріоритету прав і свобод людини, соціальної спрямованості; керованості та контрольованості тощо. Узагальнено спрямованість принципів на обов'язковість відшкодування у повному обсязі майнової шкоди як втрат, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням свого майна як особистої власності. Встановлено, що загальні принципи права відіграють важливу роль у механізмі адміністративно-правової охорони суспільних відносин. Визначено, що в умовах правового режиму воєнного стану необхідні нові підходи до визначення спеціальних принципів формування правового механізму відшкодування шкоди державою фізичним особам у зв'язку із втратою власності на території нашої держави. Таким спеціальним принципом визначено принцип наявності невідворотного обов'язку в заподіювача шкоди відшкодувати таку шкоду. Запропоновано доповнення до статті 1 Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій… » щодо визначення терміну «спеціальні принципи» як встановлення організаційних та процедурних фундаментальних основ щодо надання компенсації власникам нерухомості, пошкодженої чи знищеної через агресію РФ шляхом колегіальної публічно-приватної оцінки збитків та здійснення виплат за рахунок численних російських активів, які знаходяться на території іноземних держав та були заморожені в межах реалізації міжнародної санкційної політики (первинні джерел фінансування), а також із сформованих фондів міжнародної допомоги, державного та місцевих бюджетів (вторинні джерела фінансування). Такі нормативно-правові зміни активізують процес подальшої трансформації вітчизняної системи регулювання компенсаційних правовідносин в Україні. Визначено перспективним розширення переліку спеціальних принципів щодо відшкодування майнової шкоди та напрацювання правових механізмів виплати компенсації за завдану моральну шкоду у період війни.

Ключові слова. Адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правова охорона, відшкодування шкоди, власність, воєнний стан, законодавство, правовий механізм, право власності, процесуальні гарантії, фізичні особи.

Mushenok V.V., Bisiuk O.S. Principles of state compensation for damage to individuals for loss of property due to military actions.

The article examines the general and special principles of compensation for damage to individuals for property objects lost by them during the period of the legal regime of martial law as the basis for the formation of legislative regulation of this type of relations in the state. The general principles of state regulation of relations in the process of protecting the property rights of individuals are characterized: democracy, legal pluralism, priority of human rights and freedoms, social orientation; manageability and controllability, etc. The orientation of the principles to the obligation of full compensation for

property damage as losses that a person suffered in connection with the destruction or damage to his property as personal property is generalized. It is established that general principles of law play an important role in the mechanism of administrative and legal protection of public relations. It has been determined that under the conditions of the legal regime of martial law, new approaches are needed to determine the special principles of forming a legal mechanism for compensation for damage by the state to individuals in connection with the loss of property on the territory of our state. This special principle defines the principle of the existence of an unavoidable obligation on the part of the perpetrator of the damage to compensate for such damage. An amendment to Article 1 of the Law of Ukraine "On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Real Estate Objects as a Result of Hostilities…" is proposed to define the term "special principles" as establishing organizational and procedural fundamentals for providing compensation to owners of real estate damaged or destroyed due to the aggression of the Russian Federation through a collegial public-private assessment of losses and making payments at the expense of numerous Russian assets located on the territory of foreign states and frozen within the framework of the implementation of international sanctions policy (primary sources of financing), as well as from established international aid funds, state and local budgets (secondary sources of financing). Such regulatory and legal changes will activate the process of further transformation of the domestic system of regulation of compensation legal relations in Ukraine. It is determined that the expansion of the list of special principles regarding compensation for property damage and the development of legal mechanisms for the payment of compensation for moral damage caused during the war are promising.

Key words: administrative and legal regulation, administrative and legal protection, compensation for damage, property, martial law, legislation, legal mechanism, property rights, procedural guarantees, individuals.

Постановка проблеми. Події воєнного стану впливають на зміст та результати адміністративно-правової охорони та захисту державою права власності в Україні. Подолання наслідків війни, від якого потерпає населення України, неможливе і без удосконалення вітчизняними органами законодавчої влади принципів правового регулювання здійснення відшкодування шкоди фізичним особам за втрату їх власності. Це питання наразі залишається важливою складовою частиною проблеми адміністративно-правового регулювання суспільно-економічних відносин та стане важливим чинником забезпечення подальшого існування та розвитку держави в період повоєнного відновлення.

Відшкодування шкоди фізичним особам на чітко визначених і всебічно обґрунтованих принципах законодавчого регулювання дозволить створити належні умови для держави, яка була б спроможна забезпечувати процесуальні гарантії гнучкого реагування як на зміни зовнішнього середовища, так і на процеси, що відбуваються в суспільстві. Проте, наразі особливого значення набуває питання визначення спеціальних принципів законодавста при здійсненні процедури відшкодування державою шкоди фізичним особам. Такий стан справ вимагає від представників сучасної правової науки запропонувати оновлену парадигму формування адміністративно-правових засад щодо регулювання зазначених правовідносин за результатами комплексного дослідження зазначеної вище проблематики.

Ступінь розробленості проблеми. Особливості проблематики адміністративно-правового регулювання в цілому та формування конкретного правового механізму здійснення компенсації державою збитків фізичним особам за втрату ними власності, повоєнного відновлення житлової інфраструктури, відшкодування шкоди в результаті втрати чи пошкодження власності внаслідок подій війни тощо відображені в наукових працях таких вітчизняних авторів як Андріяш В.І., Голосніченко І.П., Городецька І.А., Ємельяненко Л.І., Курило В.І., Малій І.І., Мушенок В.В., Радіонова І.П., Рябченко О.П., Суббот А.І., Шрамко С.С., Яковлєва С.І. та інші.

Зокрема, Шрамко С. С. здійснив дослідження існуючих способів відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту, звертаючи увагу на необхідність держав-порушників вжити відповідних заходів для відшкодування шкоди фізичним особам, які є жертвами або постраждали внаслідок таких дій. Наголошено, що наразі універсального механізму відшкодування такої шкоди фізичним особам, заподіяної внаслідок збройної агресії, не сформовано. Найбільш реальним механізмом для України є створений міжнародний компенсаційний механізм, який має на меті відшкодування шкоди та збитків за руйнування та пошкодження майна, втрати контролю над майном тощо [1].

Здійснюючи аналіз доктринальних позицій щодо адміністративно-правового регулювання системної координації органами держави заходів здійснення повоєнного відновлення на засадах системної цілісності та ефективності, Курило В.І. та Мушенок В.В. визначають відсутність в законодавстві моделі відбору та фінансування проектів повоєнного відновлення України та обґрунтову-

ють доцільність підтримання проекту Закону про Національну установу розвитку, який передбачає створення нової однойменної інституції, яка здійснюватиме функції із забезпечення фінансової та іншої підтримки розвитку та відбудови економіки України [2].

Поряд із науковцями, Світлана Яковлєва як практик (суддя Верховного Суду) одним із наслідків війни визначає завдання шкоди майну населення країн, на території яких ведуться бойові дії. Дослідниця аналізує способи знищення майна фізичних осіб у воєнний час (знищення чи пошкодження під час обстрілів чи штурмів населених пунктів; вилучення (реквізицію) для потреб ворожої армії; захоплення (розграбовування, знищення) ворогом; залишення (втрата) власниками, які тікали із зони бойових дій) та піднімає питання про відшкодування моральної та матеріальної шкоди у судовому порядку [3].

У зазначених працях, а також у дослідженнях інших авторів, містяться розрізнені елементи адміністративно-правового забезпечення відносин відшкодування втраченого майна як власності фізичних осіб, проте, на нашу думку, стабільна нормативно-правова база регулювання зазначених відносин повинна формуватися на системі чітких загальних та спеціальних принципів.

Метою даної статті, спираючись на напрацьований вітчизняними науковцями передовий досвід, є спроба здійснення аналізу теоретико-правових засад реалізації компенсаційних загальних та спеціальних принципів, згідно яких у законодавстві закріплюється виконання процедур відшкодування втрат майна як власності фізичних осіб внаслідок впливу подій війни, а також надання пропозицій щодо удосконалення теоретико-правових елементів існуючої нормативно-правової бази за проблематикою дослідження.

Викладення основного матеріалу. Державну політику в будь-якій галузі суспільно-управлінських відносин у науці адміністративного права визначають як «напрямок дій (або бездіяльність), що обирає державна влада (орган державної влади, що має повноваження: правові, політичні й фінансові) для вирішення певної проблеми або сукупності взаємозалежних проблем регулювання суспільних відносин» [4, с. 14].

Однією з першочергових проблем діяльності держави періоду воєнного стану та повоєнного відновлення є подолання руйнівних наслідків війни шляхом забезпечення у законодавстві правових механізмів відшкодування майнової шкоди фізичним особам у результаті втрат ними об'єктів своєї власності. Реалізація такої дії державою можлива за умови удосконалення усієї спеціальної вітчизняної нормативно-правової бази, яка у свою чергу, повинна бути сформована, опираючись на сучасні принципи здійснення регулювання зазначених відносин.

Актуальність такої постановки питання підтверджується тим, що політика держави у сфері майнової компенсації фізичним особам руйнівних наслідків війни, як інструмент реалізації відносин державної влади, багатозначна за обраними цілями і завданнями. Це, у свою чергу, слугує об'єктивною причиною доцільності належного обґрунтування найістотніших, специфічних, стійких зв'язків і відносин, притаманних державі та закладених в її основних принципах. Дослідження принципів відшкодування шкоди державою фізичним особам у зв'язку із втратою власності по причині військових дій доцільно розпочати із теоретико-правового аналізу основи зазначеної дефініції.

Отже, дефініція «принципи» походить від латинського слова «principium» – початок, закон. У сучасній правовій науці, принципи тлумачаться як вихідні, фундаментальні положення, орієнтири, перевірені теорією і практикою, які обґрунтовують, роз'яснюють і відображають зміст і взаємозв'язки між об'єктом та суб'єктом правовідносин» [5, с. 44].

О.П. Рябченко зазначає, що принципи державного управління універсальні, їх можливо застосовувати для впливу на будь-який об'єкт як певну сферу суспільних відносин: економічну, соціальну, гуманітарну тощо. Згідно системного підходу кожну сферу можливо розглядати як систему з відповідними взаємозв'язками між певними підсистемами та елементами. Дослідниця підтримує ідею про існування різних підходів до класифікації і систематизації принципів управління та відзначає виділення трьох засад систематизації принципів державного управління: 1) виділення закономірностей, притаманних державному управлінню в цілому, а також закономірностей, притаманних кожному структурному елементу; 2) визначення взаємозв'язків між елементами державного управління; 3) вплив на здійснення спеціалізованої управлінської діяльності у відповідній сфері [6, с. 29].

Відомий вітчизняний науковець В.І. Курило, на підставі аналізу правовідносин у аграрному секторі економіки України, пропонує характеристику основних принципів правового регулювання відносин державного управління: державний протекціонізм, цільова державна підтримка, рівність у відносинах держави до усіх учасників економічних відносин; поєднання економічних і соціальних цілей публічного адміністрування, правова захищеність усіх груп суб'єктів суспільних відносин [7, с. 127].

Аналіз викладеної вище наукової позиції та інших існуючих думок дають підстави здійснити узагальнення про те, що принципи формуються у вигляді певних наукових положень, закріплюються

нормативно-правовими актами та застосовуються у теоретичній і практичній державно-управлінській діяльності. Розглядати принципи нормативно-правового забезпечення відносин відшкодування шкоди державою фізичним особам у зв'язку із втратою власності по причині військових дій доцільно, на нашу думку, шляхом поетапного теоретико-правового аналізу загальних принципів державного регулювання та організації відшкодування шкоди державою фізичним особам.

До загальних принципів державного регулювання відносин з фізичними особами нами відносяться принципи: 1) демократизму – означає необхідність прийняття рішення з відповідних питань в певній формі та відповідно до правової процедури, що може забезпечити оптимальне співвідношення економічних інтересів фізичної особи та держави; 2) правового плюралізму – полягає в максимальному врахуванні правових традицій і правової культури у вітчизняній сфері суспільно-економічних відносин; 3) пріоритету прав і свобод людини як основа сучасної державної соціальної політики; 4) законності, який характеризується як необхідність відносин держави з фізичними особами у суворому дотриманні норм закону; 5) соціальної спрямованості передбачає пріоритет соціальних інтересів над загальнодержавними у зв'язку із наявним конституційним приписом соціальної орієнтації нашої держави; 6) наукової обґрунтованості як здійснення взаємовідносин на основі наукового обґрунтування, тобто із застосуванням наукових підходів, методів, концепцій та прогресивного світового досвіду; 7) керованості та контрольованості передбачає наявність у державних органів реальних владних важелів впливу та контролю за діяльністю фізичних осіб.

Загальні принципи організації відшкодування шкоди державою фізичним особам у зв'язку із втратою майнової власності як вид регулювання суспільно-економічних відносин в Україні визначаються у Цивільному кодексі України:

– обов'язковість відшкодування у повному обсязі майнової шкоди як втрат, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, або які особа зробила, або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); а також доходів, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) (стаття 22);

– відшкодування шкоди у спосіб притягнення до відповідальності за завдання неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю однієї особи-правопорушника особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної особи (стаття 1166) [8].

Здійснений аналіз дає підстави здійснити узагальнення про те, що загальні принципи права відіграють важливу роль у механізмі адміністративно-правової охорони. Використовуючи такий спосіб адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, держава в особі органів державної влади «має можливість системно підходити до управління суспільними відносинами як до державного управління у цілому, яке являє собою органічно цілісну систему інструментів, за допомогою яких держава досягає відповідних цілей і вирішення соціальних, економічних і політичних проблем» [9, с. 26].

Як зазначає В.І. Курило, принципи значною мірою визначаються соціально-економічними умовами, що склалися в суспільстві та державі. Їх ігнорування призводить до того, що багато змін, що відбуваються в сфері суспільно-управлінських відносин, ще здійснюються, виходячи з суб'єктивних поглядів [8, с. 78]. Аналізуючи позицію вченого, слід зробити висновок, що на сучасному етапі воєнного стану необхідні нові підходи до визначення принципів формування правового механізму відшкодування шкоди державою фізичним особам у зв'язку із втратою власності по причині військових дій, які відбуваються на території нашої держави.

Аналіз спеціальних принципів відшкодування шкоди державою фізичним особам у зв'язку із втратою власності по причині військових дій доцільно розпочати з огляду статистичної інформації за проблематикою, яку надають Воронцова Ю. та Слободська Д. Зокрема, дослідниці зазначають, що в Україні офіційно зареєстровано понад 4,6 млн внутрішньо переміщених осіб, з них понад 2,5 млн – особи, які не мають змоги повернутися до своїх домівок, оскільки будинки або зруйновані, або перебувають на досі окупованих територіях чи територіях, де ведуться активні бойові дії. Також було зруйновано понад 250 000 житлових будинків [9].

На думку авторського колективу, зазначені дані не в повній мірі відображають реальні масштаби завданих руйнувань з огляду на недосконалість існуючого адміністративно-правового механізму фіксації втрати об'єктів майнової власності, а також відсутності достовірних відомостей із тимчасово окупованих територій та близьких до лінії бойового зіткнення територій, де продовжує проживати цивільне населення. Все це вимагає удосконалення адміністративно-правового регулювання досліджуваних відносин.

Отже, основним спеціальним принципом відшкодування шкоди фізичним особам у зв'язку із втратою власності по причині військових дій міжнародне та національне право, на нашу думку, визначають принцип наявності невідворотного обов'язку в заподіювача шкоди відшкодувати таку шкоду.

Наразі перед юридичною спільнотою постали виклики формування механізмів, які б ґрунтувалися на загальновизнаних принципах міжнародного права та водночас мали не просто декларативний характер, а й могли б забезпечити реальну можливість отримати справедливу компенсацію постраждалим особам за рахунок країни-агресора. Джерелом відшкодування фізичним особами їх шкоди повинні стати численні російські активи, які знаходяться на території іноземних держав та були заморожені в межах реалізації міжнародної санкційної політики. Однак, наразі проблема полягає в тому, що юридичного механізму, який би дозволяв конфіскувати ці активи та передати їх на користь України для відшкодування збитків, завданих війною немає.

У зв'язку з тимчасовими труднощами щодо стягнення компенсації за пошкоджене майно фізичних осіб з країни-агресора по причині певної невизначеності світової демократичної спільноти, український законодавець намагається вирішити дану проблему шляхом застосування спеціального принципу забезпечення внутрішнього національного механізму виплат компенсацій населенню.

Зокрема, Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 р. № 2923–IX (надалі – Закон від 23.02.2023 р. № 2923-IX), який визначає правові та організаційні засади: 1) надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна; 2) створення та ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, спричинених збройною агресією рф. Джерелами фінансування компенсацій за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомості будуть кошти державного та місцевих бюджетів України, кошти міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів, міжнародна фінансова допомога, репарації або інші стягнення з рф та інші джерела, не заборонені законодавством України [11].

Відповідно до Закону від 23.12.2023 р. № 2923-IX отримувачами компенсації за пошкоджені/знищені об'єкти нерухомого майна як свою власність є фізичні особи-громадяни України: 1) власники майна; 2) замовники будівництва; 3) власники спеціального майнового права на неподільні житлові об'єкти незавершеного будівництва, майбутні об'єкти житлової нерухомості або особами, які сплатили часткову ціну такого об'єкта та на користь яких зареєстровано обтяження речових прав на такий об'єкт; 4) інвестори об'єктів будівництва, щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт; 5) члени ЖБК, які викупили квартиру, інше житлове приміщення в будівлі, будинок садибного типу, садовий або дачний будинок кооперативу, але не оформили право власності на нього; 6) спадкоємці зазначених вище осіб [11].

У доктрині адміністративного права об'єктами, за які здійснюється компенсація визначаються житлові будинки, квартири та гаражі інші об'єкти нерухомого та рухомого майна, що стали непридатними для використання без економічно доцільного відновлення, а процедура компенсації включає подання заяви, відступлення права вимоги до агресора та вибір форми виплати (грошова чи на ремонт) [12].

На нашу думку, сформований на запропонованих принципах механізм відшкодування втрат фізичних осіб як власників майна максимально забезпечуватиме справедливість, оперативність, прозорість та повноту фіксації зазначеної процедури, що впливатиме на повноту та своєчасність компенсації.

Висновки. Першочерговим та основоположним завданням побудови та призначення законодавчої системи відшкодування державою шкоди фізичним особам за втрату власності по причині військових дій, як форми адміністративно-правової охорони таких осіб, є формування нормативно-правової бази регулювання таких відносин із дотриманням загальних та спеціальних принципів. Сутністю таких принципів повинна стати необхідність діяльності держави по захисту майнових прав фізичних осіб у суворій відповідності із законодавством, а розв'язання спорів має здійснюватися компетентними органами, публічно, з урахуванням пріоритетності прав людини. Пропонується внесення доповнення до статті 1 Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» щодо визначення терміну «спеціальні принципи» як встановлення організаційних та процедурних фундаментальних основ щодо надання компенсації власникам нерухомості, пошкодженої чи знищеної через агресію рф шляхом колегіальної публічно-приватної оцінки збитків та здійснення виплат за рахунок численних російських активів, які знаходяться на території іноземних держав та були заморожені в межах реалізації міжнародної санкційної політики (первинних джерел фінансування), а також із

сформованих фондів міжнародної допомоги, державного та місцевих бюджетів (вторинних джерел фінансування). На нашу думку, зазначені зміни активізують процес подальшої трансформації вітчизняної системи регулювання компенсаційних правовідносин.

Перспективою подальших досліджень за даною науковою проблематикою є аналіз правових механізмів виплати компенсації за завдану моральну шкоду, зокрема шляхом створення Реєстру постраждалих осіб, відомості якого у подальшому будуть використовуватися в процесі підготовки державою Україна позовів проти рф, а також під час здійснення обліку отриманого постраждалими особами відшкодування за рахунок репарацій чи інших стягнень з агресора, або під час звернення таких осіб до міжнародного реєстру збитків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 84: част. 4. С.371–376. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/53-2.pdf. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.51.
2. Курило В.І., Мушенок В.В. Адміністративно-правові засади реалізації проектів повоєнного відновлення України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2025. № 1. С. 18–24.* URL: https://www.inter-nauka.com/uploads/public/17405580252704.pdf. DOI: 10.25313/2520-2308-2025-1-10638.
3. Яковлєва С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя. Юридична газета online. № 13-16 (771-774). URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoyi-viynoyu-mozhlivosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html.
4. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. С. 12–17. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626.
5. Мушенок В.В. Адміністративно-правові засади реалізації принципів митного оформлення у системі митної політики України. *Підприємництво, господарство і право.* №7, 2020. С. 158-162. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/7/28.pdf. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.27.
6. Рябченко О.П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин: Монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. 304 с.
7. Курило В.І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України: дис.… д.ю.н.: 12.00.07. / Нац. агран. університ. К., 2007. 419 с. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
8. Антикризове управління національною економікою: монографія/ І. Малій, І. Радіонова, Л. Ємельяненко та ін.. за заг. ред. І. Малого. К. : КНЕУ, 2017. 368 с.
9. Воронцова Юлія, Дарина Слободська. Відшкодування збитків цивільному населенню внаслідок війни: які є проблеми. Юридична газета. 20 листопада 2024. № 8 (786). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vidshkoduvannya-zbitkiv-civilnomu-naselennyu-vnaslidok-viyni-yaki-e-problemi.html.
10. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 р. №2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text.
11. Сніжна Валерія. Закон про компенсацію за пошкоджене або знищене житло під час війни: що встановлено? Адвокатське об'єднання «Uniminds». 16 травня 2023 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/219567_zakon-pro-kompensatsyu-za-poshkodzhene-abo-znishchene-zhitlo-pd-chas-vyni-shcho-vstanovleno.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Мушенок В.В., Бісюк О.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340.1:351.74:342.9(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.32

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ НА ПРИФРОНТОВИХ І ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОГАЛИНИ РЕГУЛЮВАННЯ

Наливайко О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0002-2911-2108

Наливайко О.І. Нормативно-правові засади діяльності поліції на прифронтових і деокупованих територіях: проблеми та прогалини регулювання.

У статті здійснюється комплексний аналіз нормативно-правових засад діяльності Національної поліції України на прифронтових і деокупованих територіях в умовах дії правового режиму воєнного стану та після припинення тимчасової окупації. Розглянуто правове регулювання повноважень поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, протидії правопорушенням, а також виконання додаткових завдань, зумовлених особливостями воєнного стану. Проаналізовано норми Закону України «Про Національну поліцію», законодавства про правовий режим воєнного стану, а також інших нормативно-правових актів, які визначають участь поліції у заходах територіальної оборони, взаємодію з іншими суб'єктами публічної влади та виконання завдань після відновлення державного контролю над деокупованими територіями.

Окрему увагу приділено розширенню та доповненню поліцейських повноважень у зв'язку із запровадженням воєнного стану, зокрема щодо отримання інформації, поводження зі зброєю, застосування заходів примусу, оперативного розмінування, здійснення вибухотехнічних робіт та участі у заходах оборони держави. Висвітлено особливості правового регулювання діяльності поліції на деокупованих територіях з урахуванням завдань, визначених актами, спрямованими на відновлення публічного порядку, документування правопорушень і забезпечення прав цивільного населення. За результатами дослідження встановлено наявність окремих проблем і прогалин у чинному законодавстві, пов'язаних з відсутністю спеціальних положень щодо організації діяльності поліції у перехідний період після деокупації, порядку взаємодії з іншими суб'єктами публічної влади, а також застосування окремих процедур у специфічних умовах прифронтових територій. Крім того, обґрунтовано доцільність нормативного закріплення спеціального правового механізму функціонування поліції у перехідний постконфліктний період, який би забезпечував баланс між потребами безпеки, захистом прав людини та принципами верховенства права. Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку нормативно-правового регулювання діяльності поліції з урахуванням сучасних викликів, що постають у зв'язку з воєнним станом та процесами деокупації.

Ключові слова: Національна поліція, воєнний стан, прифронтові території, деокуповані території, публічна безпека, правове регулювання, повноваження поліції.

Nalyvaiko O.I. Regulatory and legal framework of police activity in frontline and de-occupied territories: problems and gaps of regulation.

The article provides a comprehensive analysis of the regulatory and legal framework governing the activity of the National Police of Ukraine in frontline and de-occupied territories under the legal regime of martial law and after the termination of temporary occupation. The study examines the legal regulation of police powers in the field of ensuring public safety and order, protection of human rights and freedoms, prevention of offenses, as well as the performance of additional tasks due to the specific conditions of martial law. The provisions of the Law of Ukraine «On the National Police», legislation on the legal regime of martial law, and other regulatory acts defining police participation in territorial defense measures, interaction with other public authorities, and the performance of tasks after the restoration of state control over de-occupied territories are analyzed.

Special attention is paid to the expansion and supplementation of police powers in connection with the introduction of martial law, in particular with regard to obtaining information, handling weapons, applying coercive measures, operational demining, conducting explosive-technical works, and participation in national defense measures. The article highlights the specific features of the legal regulation of police activity in de-occupied territories, taking into account tasks defined by acts aimed at restoring public order, documenting offenses, and ensuring the rights of the civilian population. The study identifies certain problems and gaps in the current legislation related to the absence of special provisions regulating the organization of police activity during the transitional period after de-occupation, the procedure for interaction with other public authorities, and the application of specific procedures under the particular conditions of frontline territories. In addition, the feasibility of normatively enshrining a special legal mechanism for the functioning of the police in the transitional post-conflict period, which would ensure a balance between security needs, human rights protection, and the principles of the rule of law, is substantiated. The necessity of further development of the regulatory and legal framework governing police activity is substantiated in view of contemporary challenges arising from martial law and de-occupation processes.

Key words: National Police, martial law, frontline territories, de-occupied territories, public safety, legal regulation, police powers.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України та запровадження правового режиму воєнного стану істотно впливають на функціонування Національної поліції України. Поряд із виконанням основних повноважень, визначених Законом України «Про Національну поліцію», поліція виконує також додаткові завдання, пов'язані із забезпеченням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, участю у виконанні завдань територіальної оборони, взаємодією з іншими суб'єктами публічної влади та реагуванням на обставини, зумовлені бойовими діями. Особливого значення набуває забезпечення публічної безпеки і порядку на прифронтових територіях, де здійснення поліцейських повноважень відбувається за умов швидкої зміни обстановки та підвищених вимог до організації несення служби.

Крім того, після припинення тимчасової окупації окремих територій поліція є основним правоохоронним органом, який забезпечує публічний порядок і безпеку, реагує на правопорушення, здійснює документування подій і правопорушень, працює із заявами та повідомленнями населення, а також виконує інші повноваження, необхідні для відновлення правопорядку. За таких обставин актуальним є дослідження стану нормативно-правового регулювання діяльності поліції на прифронтових і деокупованих територіях, висвітлення проблем і прогалин у законодавстві, що впливають на здійснення поліцейських повноважень, а також формулювання обґрунтованих пропозицій щодо їх усунення.

Мета дослідження – аналіз нормативно-правового регулювання діяльності поліції на прифронтових і деокупованих територіях, визначення проблем і прогалин у законодавстві, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яке визначає повноваження поліції та порядок їх здійснення у зазначених територіях.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану неодноразово ставала предметом наукового аналізу. У працях вітчизняних авторів розглядаються питання правового режиму воєнного стану, особливості реалізації поліцейських повноважень, забезпечення публічної безпеки і порядку, захисту прав і свобод людини, а також окремі організаційні аспекти діяльності поліції в умовах збройної агресії. Зазначені питання досліджували, зокрема, В. Басс, О. Батраченко, О. Безпалова, Є. Гіденко, В. Іваха, М. Ковалів, Т. Корж-Ікаєва, Б. Логвиненко, Л. Наливайко, А. Нікітін, А. Новіченко, М. Романов, В. Синенький, О. Форостян та інші. Разом із тим, аналіз наукових джерел свідчить, що питання нормативно-правових засад діяльності поліції саме на прифронтових і деокупованих територіях розглядаються переважно опосередковано, у межах загальних досліджень воєнного стану або деокупації. Це зумовлює необхідність окремого дослідження проблем і прогалин правового регулювання діяльності поліції на таких територіях.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямована на забезпечення публічної безпеки і порядку, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також протидію злочинності. Стаття 23 Закону України «Про Національну поліцію» визначає основні повноваження поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, які здійснюються і за умов воєнного стану [1].

Законодавче визначення поняття «воєнний стан» регламентовано у Законі України «Про правові основи воєнного стану в Україні». Так, він становить особливий правовий режим, запроваджений на території України або окремих її місцевостях у відповідь на збройну агресію чи загрозу нападу.

Його метою є захист незалежності та територіальної цілісності України з наданням відповідним органам державної влади, військового управління, органів військового управління та місцевого самоврядування необхідних повноважень для протидії загрозі, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки. Цей режим також передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб на певний строк, що продиктовано загрозою [8]. Разом з тим запровадження правового режиму воєнного стану зумовило доповнення та розширення окремих повноважень поліції, що пов'язано з необхідністю виконання додаткових завдань у сфері охорони правопорядку [2].

У Законі України «Про Національну поліцію» [1] передбачено повноваження поліції, пов'язані із забезпеченням та здійсненням заходів правового режиму воєнного стану. До таких заходів, зокрема, належать:

посилена охорона публічного порядку і публічної безпеки;

протидія диверсійно-розвідувальним силам;

охорона стратегічно важливих об'єктів та об'єктів життєзабезпечення, а також комунікацій;

забезпечення взаємодії суб'єктів територіальної оборони;

сприяння діяльності військової адміністрації, судів і прокуратури в період дії воєнного стану [9, с. 131].

Після запровадження воєнного стану до Закону України «Про Національну поліцію» були внесені зміни, якими на період дії цього режиму доповнено окремі повноваження поліції [1].

Зокрема, статтю 23 Закону доповнено нормами, які передбачають право органів поліції за письмовим запитом безоплатно одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування та юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання завдань і повноважень поліції, у тому числі щодо військовополонених; установлено строки надання такої інформації та обов'язок повідомляти про причини, що перешкоджають її наданню (ч. 36 ст. 23). Також визначено, що поліція у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту та Службою безпеки України здійснює боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями (ч. 34 ст. 23) [1].

Крім того, передбачено можливість утримання в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, стосовно яких застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених (ч. 38 ст. 23). Окремо визначено повноваження поліції щодо оперативного розмінування, зокрема виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів у випадках, визначених законом (ч. 39 ст. 23), а також щодо техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події, у тому числі пов'язаного з пожежами, і проведення спеціальних вибухотехнічних робіт за фактами вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів або загрозу вибуху (ч. 41 ст. 23) [1].

Статтю 23 також доповнено положеннями про збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (ч. 45 ст. 23), а також про вжиття заходів для запобігання, виявлення та припинення порушень порядку і правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден над визначеною територією чи об'єктом із спеціальним режимом або над місцем здійснення спеціального поліцейського контролю, проведення операцій із припинення правопорушення (ч. 48 ст. 23) [1].

Крім того, частину одинадцяту статті 35 Закону України «Про Національну поліцію» доповнено підставою для зупинення транспортного засобу: наявність інформації, що водій або пасажир є особою, яка самовільно залишила місце утримання військовополонених [1].

Також під час дії воєнного стану застосування заходів примусу, визначених статтею 42 Закону України «Про Національну поліцію», допускається щодо осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, з урахуванням спеціальних положень, установлених законом на період воєнного стану [1].

Запровадження правового режиму воєнного стану зумовило розширення кола повноважень Національної поліції України, що знайшло відображення у статті 24 Закону України «Про Національну поліцію» [1].

Статтею 24 також передбачено особливості організації діяльності органів і підрозділів поліції під час виконання завдань територіальної оборони та забезпечення і здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Зокрема, органи та підрозділи, що входять до системи поліції та дислокуються в межах Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, області, міста Києва, можуть

за рішенням керівника поліції підпорядковуватися відповідному начальнику Головного управління Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, області, місті Києві [1].

Окремо визначено можливість участі поліції особливого призначення в обороні України. Під час дії воєнного стану поліція особливого призначення в ході відсічі збройної агресії проти України за рішенням військового командування, погодженим з керівником поліції або уповноваженою ним особою, може брати участь в обороні України відповідно до Закону України «Про оборону України» шляхом безпосереднього ведення бойових дій [3].

Крім того, на поліцію покладено участь у здійсненні заходів щодо оповіщення військовозобов'язаних та резервістів. За зверненням територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, органів Служби безпеки України або розвідувальних органів України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, беруть участь у таких заходах спільно з представниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, а також здійснюють адміністративне затримання та доставлення до цих центрів та органів призовників, військовозобов'язаних та резервістів, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення [4].

Крім цього, діяльність поліції на деокупованих територіях визначається не лише Законом України «Про Національну поліцію», а й нормами іншого законодавства. Зокрема, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» містить визначення деокупації як комплексу заходів державної політики, наслідком яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації та окупаційної адміністрації Російської Федерації, а також встановлення загального ефективного контролю України на цій території, повернення її під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території [5].

Додатково повноваження діяльності органів виконавчої влади на деокупованих територіях визначаються планом дій щодо відновлення деокупованих територій територіальних громад [7]. Планом встановлєно строки та пріоритетні завдання для відповідних органів, у тому числі для Національної поліції України, під час організації роботи на деокупованих територіях.

Відповідно до плану дій з відновлення деокупованих територій територіальних громад у пункті 7 встановлено, що протягом одного тижня з дати завершення тимчасової окупації мають проводитися заходи з виявлення та документування фактів використання символіки, визначеної Законом України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [6], а також заходи із знищення такої символіки. Пункт 12 плану передбачає з дати завершення тимчасової окупації постійне проведення робіт з очищення територій населених пунктів і об'єктів життєзабезпечення населення, у тому числі робіт, пов'язаних із розмінуванням, гасінням пожеж та розбиранням завалів [7].

Пункт 14 плану визначає необхідність здійснення заходів, спрямованих на виявлення осіб, причетних до колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору. Крім того, згідно з пунктом 16 плану Національна поліція України бере участь у забезпеченні прикордонного режиму в прикордонній смузі та контрольованих прикордонних районах, зокрема шляхом сприяння створенню громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, координації їх діяльності, а також організації та контролю їх повсякденної (оперативної) роботи [15]. Заходи, визначені пунктами 17 та 19 плану, стосуються відновлення документації щодо власників зареєстрованої зброї, а також приймання, зберігання вилученої, добровільно зданої або знайденої зброї [7].

Окремо пункт 61 плану передбачає, що Національна поліція України забезпечує ведення обліку фактів порушення прав і свобод цивільного населення, які мали місце внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, з урахуванням принципів і норм міжнародного права [7].

Отже, діяльність поліції на прифронтових і деокупованих територіях визначається нормами Закону України «Про Національну поліцію», актами, що регулюють правовий режим воєнного стану, а також іншими актами, якими встановлено завдання органів виконавчої влади після припинення тимчасової окупації. Сукупність цих норм права визначає правові підстави, повноваження та основні напрями діяльності поліції на відповідних територіях і забезпечує правову основу для виконання покладених на неї функцій у період воєнного стану та після відновлення територіальної цілісності держави. Однак, у практичній діяльності поліції виникають питання, які чинне законодавство не вирішує належним чином. У зв'язку з цим перелік додаткових повноважень, визначений законом, потребує уточнення і доповнення з урахуванням фактичних умов служби під час дії воєнного стану.

Як пише С. Гусаров, на відміну від Збройних Сил України та інших військових формувань, поліція поряд із завданнями безпосередньо оборони держави і протидії зовнішньому ворогу має вирішувати цілий спектр завдань правоохоронного і управлінського характеру, ефективне вико-

нання яких ускладнене багатьма факторами (крім залучення особового складу поліції до відсічі російської агресії), зокрема це: суттєве зростання кількості зброї та боєприпасів у цивільного населення країни; тимчасова окупація окремих районів території країни; руйнування об'єктів критичної інфраструктури, у першу чергу енергетики; блокування логістичних каналів; знищення житлового фонду населених пунктів та промислових об'єктів; зростання витрат на воєнні та відновлювальні потреби; масове переміщення біженців; підвищення рівня безробіття і, як наслідок, погіршення фінансово-економічного благополуччя населення України; загальна соціальна напруженість і виснаженість тощо. Попри означені труднощі, поліція доволі успішно виконує покладені на неї завдання та функції навіть в умовах війни, про що свідчать дані. наведені у звіті Національної поліції України про результати її роботи [7; 12; 13].

На деокупованих територіях представники правоохоронних органів можуть зіштовхнутися з такими проблемами, що не притаманні для умов «мирного» часу, оскільки території можуть бути щільно заміновані; треба фіксувати наслідки значної кількості воєнних злочинів, скоєних росіянами проти українських громадян; на деокупованих територіях може знаходитися значна кількість автоматичної вогнепальної зброї, гранат або озброєння регулярної армії проти танків та іншої броньованої техніки (як-от протитанкові керовані ракетні комплекси тощо); необхідно виявляти колаборантів, навідників на українські позиції чи інфраструктурні об'єкти тощо. Тому, на нашу думку, потрібен чіткий план першочергових дій, а також важливою є злагоджена взаємодія правоохоронних органів та Збройних Сил України [11].

Крім того, попри наявність норм, що регулюють діяльність поліції за умов воєнного стану та після припинення тимчасової окупації, у правовому регулюванні її діяльності на прифронтових і деокупованих територіях зберігаються окремі прогалини. Насамперед у законодавстві відсутні спеціальні положення, які б безпосередньо визначали особливості здійснення повноважень поліцією саме на прифронтових територіях, з урахуванням постійної зміни безпекової обстановки та близькості бойових дій.

Також недостатньо визначеним залишається порядок організації діяльності поліції на деокупованих територіях у перехідний період після відновлення державного контролю. Законодавство не містить спеціальних норм, які безпосередньо визначають порядок організації роботи поліції у перехідний період після відновлення державного контролю на деокупованих територіях, зокрема виконання поліцейських повноважень, розмежування компетенції між підрозділами поліції та іншими правоохоронними органами, військовою адміністрацією та місцевими територіальними громадами, а також порядку координації дій у цей період. Питання документування правопорушень, поводження зі зброєю, ведення обліків та забезпечення прав осіб регулюються нормами кримінального процесуального та іншого законодавства, а також підзаконними актами МВС України. Водночас для деокупованих територій відсутні спеціальні положення, які б прямо визначали послідовність першочергових дій поліції після припинення тимчасової окупації, порядок взаємодії з іншими суб'єктами публічної влади під час виконання таких дій та порядок відновлення окремих облікових даних у випадках їх втрати або пошкодження.

Крім того, чинні норми, що визначають соціальні гарантії поліцейських та порядок їх юридичної відповідальності, мають загальний характер і не враховують особливостей проходження служби на прифронтових і деокупованих територіях [14]. Законодавство передбачає виплати, соціальний захист і дисциплінарну відповідальність поліцейських, однак не містить спеціальних положень, які б додатково посилювали соціальний та правовий захист поліцейських з урахуванням умов виконання службових завдань на таких територіях.

Подальше удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності поліції на деокупованих територіях пов'язане з потребою більш чіткого врегулювання питань, які виникають під час здійснення поліцейських повноважень після припинення тимчасової окупації. Підготовка відповідних змін має ґрунтуватися на аналізі практики діяльності підрозділів поліції на таких територіях, результатах наукових досліджень і пропозиціях органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які виконують завдання з відновлення правопорядку та інших публічних функцій на цих територіях. Застосування чинного законодавства під час діяльності поліції в умовах воєнного стану показує потребу удосконалення правового регулювання організації її діяльності на деокупованих територіях.

З урахуванням цього обґрунтованим є уточнення Закону України «Про Національну поліцію» шляхом доповнення його положеннями, які прямо стосуються здійснення поліцейських повноважень на прифронтових і деокупованих територіях. Йдеться про закріплення у нормах права організаційних питань несення служби у перехідний період після припинення тимчасової окупації, зокрема порядку початку виконання першочергових завдань, визначення відповідальних підрозділів та загальної послідовності дій для відновлення роботи поліції на відповідній території. Поряд із цим

потребує уточнення регулювання взаємодії поліції з іншими суб'єктами публічної влади та військовими формуваннями під час виконання спільних завдань, включаючи порядок обміну інформацією та оформлення результатів відповідних заходів.

Питання, що регулюються нормами кримінального процесуального та іншого законодавства, а також підзаконними актами МВС України, під час діяльності поліції на деокупованих територіях потребують уточнення з урахуванням умов, у яких ці норми застосовуються. До таких питань належить порядок дій у випадках втрати або пошкодження окремих облікових даних і службової документації внаслідок тимчасової окупації чи бойових дій. У цій частині обґрунтованим є закріплення у нормах права порядку відновлення відповідних даних, із визначенням джерел відомостей, відповідальних посадових осіб, строків та порядку фіксації результатів відновлення. Також потребують уточнення підзаконні акти МВС України щодо приймання, зберігання, перевезення та обліку вилученої, знайденої або добровільно зданої зброї на деокупованих територіях з урахуванням збільшення кількості таких випадків і необхідності належного документування таких фактів.

Для однакового оформлення службових матеріалів під час виконання завдань на деокупованих територіях доцільно передбачити у відомчих актах уніфіковані форми документів. Такі форми можуть використовуватися, зокрема, для фіксації фактів виявлення зброї та вибухонебезпечних предметів, проведення огляду пошкоджених об'єктів, а також для оформлення передавання матеріалів між підрозділами поліції.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що діяльність Національної поліції України на прифронтових і деокупованих територіях має належну правову основу, яка міститься у Законі України «Про Національну поліцію», законодавстві про правовий режим воєнного стану та інших актах, що регулюють функціонування публічної влади після припинення тимчасової окупації. Ці норми дозволяють поліції виконувати покладені на неї повноваження щодо забезпечення публічного порядку, охорони прав і свобод людини, протидії правопорушенням та участі у відновленні державного контролю.

Водночас дослідження показало наявність прогалин у правовому регулюванні, що стосуються саме особливостей діяльності поліції на деокупованих територіях у перехідний період. Зокрема, законодавство не містить спеціальних положень щодо організації несення служби після припинення тимчасової окупації, послідовності першочергових дій, взаємодії з іншими суб'єктами публічної влади, а також порядку застосування окремих процедур у разі втрати або пошкодження службових обліків і документації. Виявлені проблеми та прогалини свідчать про необхідність подальшого уточнення і розвитку нормативно-правового регулювання з урахуванням умов діяльності поліції на прифронтових і деокупованих територіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
3. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.
5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text.
6. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text.
7. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1219-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text.
8. Наливайко Л.Р. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3(31). С. 622-635. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-622-635.
9. Муляр Г.В. Діяльність органів національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2023. № 61. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.26.

10. Гусаров С.М. Робота органів поліції України на деокупованих територіях. *Проблеми сучасної поліцеїстики:* матер. III наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 травня 2023 р.). Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 25-30. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/ bitstreams/6e3be63c-a2ba-4ce2-b6d6-9cdb54bc7098/content.
11. Котелюх М. Особливості забезпечення охорони правопорядку на деокупованих територіях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. Спец. вип. № 1. С. 20-25. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566/2024-5-3.
12. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_ 2022.pdf.
13. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2024/zvit-npu– 2024.pdf.
14. Наливайко І.О. Ефективність правового регулювання соціальних стандартів та гарантій: проблеми та перспективи. *Наукові перспективи*. 2023. № 7(37). С. 494-509. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-7(37)-494-509.
15. Наливайко Л.Р., Грицай І.О., Дніпров О.С. Неурядові правозахисні організації в Україні: навч. посібник для студентів ВНЗ. К.: Хай-Тек Прес, 2014. 431 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/f/j/2017/ 0404/3/3.2.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Наливайко О.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951:349.6(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.33

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Омаров А.А.,
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0009-0000-4525-247X

Омаров А.А. Правові засади забезпечення екологічної безпеки України.

Стаття присвячена дослідженню правових засад забезпечення екологічної безпеки України. Встановлено, що забезпечення екологічної безпеки є конституційним обов'язком держави та у тій чи іншій мірі справою всіх громадян як членів суспільства. Держава, будучи базовим суб'єктом забезпечення такої безпеки повинна діяти у відповідності до чіткого алгоритму дій, передбаченого чинним законодавством України. Тому законодавча складова у межах такої діяльності є визначальною, оскільки саме цей аспект механізму правового регулювання сприяє формулюванню якісних адміністративно-правових норм та створенню відповідного правового підґрунтя.

Акцентовано увагу на тому, що забезпечення екологічної безпеки та рівноваги в Україні виступає як одна з пріоритетних задач, далекосяжного характеру. Саме тому актуального значення має проблематика забезпечення функціонування чіткого механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України. Тому у цій системі особливого значення має Конституція України як Основний Закон держави та суспільства, що заклав потужний фундамент урегулювання базових блоків суспільних відносин та здійснив суттєвий вплив на становлення цілісного та ефективного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України. Доведено, що Конституція України створює базові засади для формування механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України з точки зору формування та закріплення адміністративно-правових норм, а також породження виникнення на їх базі адміністративно-правових відносин з усіма їхніми складовими елементами. При цьому наведений механізм не може функціонувати без обов'язку держави в екологічній сфері, який реалізується у межах базових правових форм: правотворча, правоустановча, правореалізаційна тощо. Це вказує на те, що поява адміністративно-правових норм у сфері забезпечення екологічної безпеки здійснюється на підставі безпосередньо покладених на державу конституційних обов'язків, у тому числі й у сфері правотворчості. Зокрема, у межах такого процесу держава, спираючись на базові положення Конституції, повинна ухвалити відповідні адміністративно-правові норми, що будуть формувати основу для ефективного публічного адміністрування у сфері забезпечення екологічної безпеки України.

Зроблено висновок, що на сьогодні правові засади забезпечення екологічної безпеки являють собою засновану на Конституції України та документах державного стратегування розгалужену систему нормативно-правових актів та інших джерел права, що у сукупності передбачають вжиття дієвих та ефективних заходів, спрямованих на забезпечення захищеності держави, суспільства та окремої людини від дії негативних чинників та загроз в екологічній сфері. Правові засади забезпечення екологічної безпеки є основою функціонування цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері екологічної безпеки України.

Ключові слова: екологічна безпека, правові засади екологічної безпеки, національна безпека.

Omarov A.A. Legal principles of ensuring environmental safety of Ukraine.

The article is devoted to the study of the legal principles of ensuring environmental safety in Ukraine. It is established that ensuring environmental safety is a constitutional obligation of the state and to one degree or another the business of all citizens as members of society. The state, being the basic subject of ensuring such safety, must act in accordance with a clear algorithm of actions provided for by the current legislation of Ukraine. Therefore, the legislative component within the framework of such activities is decisive, since it is this aspect of the mechanism of legal regulation that contributes to the formulation of high-quality administrative and legal norms and the creation of an appropriate legal basis.

Attention is focused on the fact that ensuring environmental safety and balance in Ukraine is one of the priority tasks of a far-reaching nature. That is why the issue of ensuring the functioning of a clear mechanism of administrative and legal regulation in the field of ensuring environmental safety in Ukraine

is of urgent importance. Therefore, in this system, the Constitution of Ukraine is of particular importance as the Fundamental Law of the state and society, which laid a powerful foundation for regulating the basic blocks of social relations and had a significant impact on the formation of a holistic and effective mechanism of administrative and legal regulation in the field of ensuring the environmental security of Ukraine. It is proved that the Constitution of Ukraine creates the basic principles for the formation of a mechanism of administrative and legal regulation in the field of ensuring the environmental safety of Ukraine from the point of view of the formation and consolidation of administrative and legal norms, as well as the generation of the emergence of administrative and legal relations with all their constituent elements on their basis. At the same time, the above mechanism cannot function without the duty of the state in the environmental sphere, which is implemented within the framework of basic legal forms: law-making, law-establishing, law-implementing, etc. This indicates that the emergence of administrative and legal norms in the field of ensuring environmental safety is carried out on the basis of constitutional duties directly assigned to the state, including in the field of law-making. In particular, within the framework of such a process, the state, relying on the basic provisions of the Constitution, must adopt the relevant administrative and legal norms that will form the basis for effective public administration in the field of ensuring the environmental safety of Ukraine.

It was concluded that today the legal principles of ensuring environmental security represent an extensive system of regulatory legal acts and other sources of law based on the Constitution of Ukraine and state strategy documents, which together provide for the adoption of effective and efficient measures aimed at ensuring the protection of the state, society and the individual from the action of negative factors and threats in the environmental sphere. The legal principles of ensuring environmental security are the basis for the functioning of a holistic mechanism of administrative and legal regulation in the field of environmental security of Ukraine.

Key words: environmental security, legal principles of environmental security, national security.

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки є конституційним обов'язком держави та у тій чи іншій мірі справою всіх громадян як членів суспільства. Держава, будучи базовим суб'єктом забезпечення такої безпеки, повинна діяти у відповідності до чіткого алгоритму дій, передбаченого чинним законодавством України. Законодавча складова у межах такої діяльності є визначальною, оскільки саме цей аспект механізму правового регулювання сприяє формулюванню якісних адміністративно-правових норм та створенню відповідного правового підґрунтя. Крім того, зосередження уваги на фундаментальних законодавчих актах є важливим з огляду на те, що вони визначають магістральні напрями подальшого розвитку законодавства, а це є важливим в аспекті подальшого формування цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки в Україні.

Метою статті є дослідження правових засад забезпечення екологічної безпеки України.

Стан опрацювання. Окремими аспектами, пов'язаними з адміністративно-правовими засадами управління у сфері забезпечення екологічної безпеки займалися такі наукові як О.І. Безпалова, Л.О. Ємець, Т.Є. Кагановська, І.Д. Казанчук, Д.М. Лук'янець, Д.В. Лазаренко, І. Личенко, Л.О. Остапенко та ін. У той же час, формуванню цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки як різновиду національної безпеки України уваги приділялося набагато менше, а актуальність такої наукової розвідки з огляду на відповідні загрози не зменшується, а натомість – дедалі зростає.

Виклад основного матеріалу. Базові законодавчі акти у сфері забезпечення екологічної безпеки ухвалено на зорі незалежності та до ухвалення чинної Конституції України [1]. Після її ухвалення почався процес (не завжди послідовний та сталий) щодо приведення цього законодавства до базових положень конституційного тексту. Все це було викликано тією обставиною, що Конституція України на час її ухвалення була прогресивним документом, який суттєво випередив ті засадничі положення, що існували у межах національної правової системи до ухвалення Конституції України. Це твердження стосується й екологічної сфери, яка у першу чергу завдяки Конституції України отримала свої чітко окреслені параметри розвитку, що знаходять своєї концентроване втілення у забезпеченні екологічної безпеки як виду національної безпеки. Все це дало змогу прискорити процеси відповідного реформування, спираючись на такі конституційні цінності як верховенство права, стабільність, захищеність та рівновага, що у сучасному світі виступають фундаментом для розвитку державності, суспільного прогресу та гарантування життєво важливих інтересів кожної людини.

Незважаючи на те, що Закон України «Про оборону України» [2] про екологію безпосередньо не говорить, він оперує, наприклад, такими дотичними до неї категоріями як узбережжя, повітряний простір тощо. Безперечно, ідеться про напад на них, проте у такому випадку загроз в екологічній

сфері не допустити не можна. Також окремо можна говорити і про забезпечення воєнної безпеки, що здійснюється за посередництвом оборонних заходів. Стаття 58 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3] стосується питань пов'язаних з вимогами екологічної безпеки стосовно військових, оборонних об'єктів та військової діяльності. Наведена стаття закріплює організаційно-правові засади реалізації екологічної безпеки у сферах дотичних як до питань оборони, так і до питань воєнної, а отже і національної безпеки України. Недоліки відповідних законодавчих актів пов'язані передусім з тим, що вони розроблялись та ухвалювались на зорі незалежності та до ухвалення Конституції України. У зв'язку з цим, вони не повною мірою відповідають реаліям сьогодення. Безперечно, певні зміни до них вносились, пов'язані з новими підходами, закладеними на той час Основним Законом України, а в подальшому значними подіями суспільного життя та відповідними безпековими викликами. Проте слід констатувати, такі локальні зміни не здатні повною мірою створити оновлене законодавство про екологічну безпеку як невід'ємну часту національної безпеки України.

Забезпечення екологічної безпеки та рівноваги в Україні виступає як одна з пріоритетних задач, далекосяжного характеру. Саме тому актуального значення має проблематика забезпечення функціонування чіткого механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України. При чому слід виходити з того, що у цій системі особливого значення має Конституція України як Основний Закон держави та суспільства, що заклав потужний фундамент урегулювання базових блоків суспільних відносин та здійснив суттєвий вплив на становлення цілісного та ефективного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України.

Отже, Конституція України [1] заклала базові засади для формування цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки як пріоритетного та провідного виду безпеки національної. І хоча Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [3] ухвалено задовго до розробки, прийняття та набуття чинності Конституцією України (28 червня 1996 року), проте саме після ухвалення Основного Закону України суттєвим чином було активізовано процес внесення змін до цього Закону та забезпечено його подальшу модифікацію, яка у тому числі і стосується удосконалення функціонування механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України.

Слід вказати на те, що у системі вибудовування цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки провідне місце займають засади конституційного ладу України, що у концентрованому вигляді зафіксовано у Розділах першому, третьому та тринадцятому Основного Закону України. Перший розділ Конституції України слід розглядати у контексті оформлення організації та функціонування органів публічної влади та формування механізму дотримання і реалізації прав і свобод людини та громадянина. Наведене може бути застосовано і до питань побудови цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України. Тому, доцільно й необхідно говорити про конституційно-правове регулювання основ екологічних відносин, що у першу чергу включають у себе відносини забезпечення екологічної безпеки та формування правового механізму такого забезпечення. Вищевказаний підхід слід вважати правильним, оскільки саме Конституція та закріплений нею конституційний лад є найоптимальнішою моделлю динамічного розвитку держави та суспільства, що ураховують досягнення сучасного конституціоналізму.

У свою чергу, Т.Є. Кагановська та В.О. Серьогін указують на те, що зміцнення системи багаторівневого управління в Україні відповідно до європейських стандартів є важливим як у сучасних умовах воєнного стану, так і для здійснення повоєнної відбудови та відновлення України, для інтеграції країни до Європейського Союзу. Конституція закладає підвалини здійснення та фіналізації реформи територіальної організації публічної влади, яка повинна призвести до результату, який є комплексним, збалансованим та таким, що відповідає сучасним викликам, у тому числі враховує негативні наслідки війни в частині економіки, екології, демографії, інфраструктури тощо [4, с. 27]. З цього приводу можна зробити висновок, що Конституція України, формуючи систему організації та функціонування органів публічної влади, систему прав людини, у тому числі й в екологічній сфері, а також приділяючи увагу безпосередньо екологічним питанням та питанням екологічної безпеки виступає основою для формування механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України.

Отже, як видно, Конституція України [1] створює базові засади для формування механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України з точки зору формування та закріплення адміністративно-правових норм, а також породження виникнення на їх базі адміністративно-правових відносин з усіма їхніми складовими елементами. При цьому на-

ведений механізм не може функціонувати без обов'язку держави в екологічній сфері, який реалізується у межах базових правових форм: правотворча, правоустановча, правореалізаційна тощо. Це вказує на те, що поява адміністративно-правових норм у сфері забезпечення екологічної безпеки здійснюється на підставі безпосередньо покладених на державу конституційних обов'язків, у тому числі й у сфері правотворчості. Зокрема, у межах такого процесу держава, спираючись на базові положення Конституції, повинна ухвалити відповідні адміністративно-правові норми, що будуть формувати основу для ефективного публічного адміністрування у сфері забезпечення екологічної безпеки України.

Також варто констатувати і те, що засади конституційного ладу, які у правовій доктрині називають «конституцією для конституції» формують основу для докладного регулювання питань, пов'язаних з екологічною безпекою у доволі рівномірному та збалансованому форматі. Ідеться про фіксацію на конституційному рівні всіх базових складових, потрібних для оптимальної побудови та подальшого функціонування механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки. У цьому випадку слід говорити про те, що і в засадах конституційного ладу, і у всьому тексті Конституції формується основа для врахування та реагування як на вже існуючі загрози в екологічній сфері, так і на всі можливі та потенційні загрози у цій сфері. Так, стосовно вже існуючої і відомої загрози у сфері екологічної безпеки передбачено формування відповідного механізму у статті 16 Основного Закону України: «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [1]. Разом із тим, у цій нормі, де йдеться про відому з 1986 року загрозу вказано і на потребу у формуванні механізму забезпечення екологічної безпеки, що буде, базуючись на досвіді подолання вже відомої загрози, більш ефективно реагувати на будь-які інші загрози в екологічній сфері, у тому числі й ті нові, що викликані бойовими діями на території України.

Закон України «Про систему громадського здоров'я» від 6 вересня 2022 року № 2573-IX [5] оперує терміном техніко-екологічна безпека та іншими видами безпеки, що дотичні до питань забезпечення екологічної безпеки України. Взагалі цей Закон, на підставі якого втратив чинність Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» максимально щільно оперує безпековою термінологією, що у сучасних умовах слід визнати абсолютно доцільним.

Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР [6] подає забезпечення радіаційної безпеки у контексті реалізації відповідних екологічних програм. Попри самостійне значення цього виду безпеки, він все ж таки має найсерйозніший взаємозв'язок саме з екологічною безпекою України. На підставі цього цей Закон можна також розглядати у системі правового забезпечення екологічної безпеки України.

Висновки. До правових засад забезпечення екологічної безпеки слід віднести і Закон України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 року № 2320-IX [7], який визначає правові, організаційні, економічні засади діяльності щодо запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності з управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу і відновленню з метою запобігання їх негативному впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. У цьому випадку ідеться про запобігання виникнення загроз у першу чергу екологічній безпеці України.

Безперечно, у сфері забезпечення екологічної безпеки діють також й інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, а також інші джерела адміністративного права, які будуть аналізуватися у подальших розділах цієї дисертації. У цьому підрозділі вказано на ті, що є визначальними та ключовими у цій сфері. На підставі викладеного можна констатувати той факт, що на сьогодні правові засади забезпечення екологічної безпеки являють собою засновану на Конституції України та документах державного стратегування розгалужену систему нормативно-правових актів та інших джерел права, що у сукупності передбачають вжиття дієвих та ефективних заходів, спрямованих на забезпечення захищеності держави, суспільства та окремої людини від дії негативних чинників та загроз в екологічній сфері. При чому правові засади забезпечення екологічної безпеки є основою функціонування цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері екологічної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.

3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text.
4. Кагановська Т.Є., Серьогін В.О. Багаторівневе управління: загальна теорія і шляхи реалізації в Україні в контексті євроінтеграції. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». Випуск 39, 2025. С. 10-33. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-01.
5. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст.93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text.
6. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 12. Ст. 81. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text.
7. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 17. Ст. 75. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Омаров А.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:614.2:351.07
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.34

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Патерило І.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара
ORCID: 0000-0002-3943-2906

Алєксєєнко І.Г.,
кандидат юридичних наук, доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: 0000-0003-2465-7499

Патерило І.В., Алєксєєнко І.Г. Адміністративно-правове регулювання медичних послуг у системі публічних послуг: теоретико-правовий аналіз.

У статті здійснено теоретико-правовий аналіз адміністративно-правового регулювання медичних послуг у системі публічних послуг. Обґрунтовано, що реалізація Україною сервісних функцій зумовлює перегляд традиційних підходів до розуміння ролі публічної адміністрації у сфері охорони здоров'я. Доведено, що медичні послуги мають змішану правову природу, поєднуючи публічно-правові управлінські елементи та приватно-правові договірні відносини, що потребує чіткого нормативного розмежування відповідних режимів регулювання. Проаналізовано співвідношення понять «публічні послуги», «адміністративні послуги» та «медичні послуги», визначено їх місце у системі функцій держави та механізмі реалізації права на охорону здоров'я.

Досліджено механізм адміністративно-правового регулювання у сфері медичних послуг, структурними елементами якого є суб'єкти публічної адміністрації, нормативна основа регулювання, адміністративні процедури, а також засоби контролю й відповідальності. Встановлено, що чинне медичне законодавство характеризується фрагментарністю та наявністю колізій, що негативно впливає на передбачуваність правозастосування.

Здійснено систематизацію адміністративних процедур у сфері надання медичних послуг, що поєднують владно-розпорядчі і сервісні елементи регулювання. Окрему увагу приділено проблемам імплементації адміністративних процедур у сфері охорони здоров'я, зокрема забезпеченню прозорості прийняття адміністративних актів, дотриманню строків розгляду звернень та гарантіям адміністративного оскарження.

Аргументовано, що вдосконалення адміністративно-правового регулювання медичних послуг має здійснюватися шляхом систематизації нормативної бази, уточнення понятійного апарату, мінімізації дискреційних повноважень органів влади та гармонізації національного законодавства з європейськими підходами у сфері публічних послуг. Зроблено висновок, що формування цілісної моделі регулювання медичних послуг у системі публічних послуг є необхідною умовою забезпечення балансу між публічним інтересом, ефективністю управління та захистом прав пацієнтів і надавачів медичних послуг.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, медичні послуги, охорона здоров'я, публічна адміністрація, публічні послуги, адміністративні процедури, адміністративні послуги, ліцензування, медичне законодавство.

Paterilo I.V., Alekseenko I.G. Administrative and legal regulation of medical services in the system of public services: theoretical and legal analysis.

The article carries out a theoretical and legal analysis of the administrative and legal regulation of medical services in the system of public services. It substantiates that the implementation by Ukraine of service functions necessitates a revision of traditional approaches to understanding the role of public administration in the field of healthcare. It is proved that medical services have a mixed legal nature, combining public-law managerial elements and private-law contractual relations, which requires a clear normative delineation of the respective regulatory regimes. The correlation of the concepts of «public

services», «administrative services», and «medical services» is analyzed, and their place in the system of state functions and in the mechanism for the implementation of the right to healthcare is determined.

The mechanism of administrative and legal regulation in the field of medical services is studied, the structural elements of which include subjects of public administration, the regulatory framework, administrative procedures, as well as means of control and liability. It is established that current medical legislation is characterized by fragmentation and the presence of conflicts, which negatively affects the predictability of law enforcement.

The systematization of administrative procedures in the field of provision of medical services, which combine authoritative-administrative and service elements of regulation, is carried out. Particular attention is paid to the problems of implementation of administrative procedures in the field of healthcare, in particular ensuring the transparency of adoption of administrative acts, compliance with the time limits for consideration of applications, and guarantees of administrative appeal.

It is argued that improvement of the administrative and legal regulation of medical services should be carried out through systematization of the regulatory framework, clarification of the conceptual apparatus, minimization of discretionary powers of public authorities, and harmonization of national legislation with European approaches in the field of public services. It is concluded that the formation of an integral model of regulation of medical services in the system of public services is a necessary condition for ensuring a balance between public interest, effectiveness of governance, and protection of the rights of patients and providers of medical services.

Key words: administrative and legal regulation, medical services, healthcare, public administration, public services, administrative procedures, administrative services, licensing, medical legislation.

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання медичних послуг є одним із ключових елементів сучасної системи публічних послуг, що забезпечує реалізацію прав і свобод громадян у сфері охорони здоров'я та гарантує ефективну взаємодію суб'єктів публічної адміністрації з отримувачами відповідних послуг. Публічні послуги можна розглядати як соціально значущі дії держави та органів місцевого самоврядування, спрямовані на задоволення фундаментальних потреб суспільства. Вони охоплюють широкий спектр сфер, серед яких охорона здоров'я посідає одне з провідних місць у системі соціальних гарантій громадян. У зв'язку з цим виникає потреба в уточненні теоретико-правових засад віднесення медичних послуг до публічних і в оцінці механізмів їх адміністративно-правового регулювання, оскільки існуючі підходи в науковій літературі не завжди забезпечують достатню чіткість та узгодженість.

Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю комплексного осмислення ролі адміністративного права у формуванні та реалізації правового механізму надання медичних послуг у межах публічної адміністрації, що включає реалізацію професійних стандартів, організацію процедур доступу та забезпечення відповідності правового регулювання сучасним стандартам державного управління. При цьому правове та організаційне наповнення сфери медичних послуг постійно змінюється під впливом реформ у сфері охорони здоров'я і модернізації адміністративного законодавства, що створює необхідність для наукового осмислення принципів, механізмів і критеріїв ефективності такого регулювання.

Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу адміністративно-правового регулювання медичних послуг у системі публічних послуг, визначення меж та змісту ключових понять, виявлення теоретичних та нормативно-правових протиріч, а також окреслення напрямів удосконалення правового механізму регулювання медичних послуг. Для реалізації зазначеної мети поставлено такі *завдання*: по-перше, проаналізувати наукові підходи до поняття публічних послуг та їх співвідношення з медичними послугами; по-друге, визначити місце та роль медичних послуг у системі публічних послуг; по-третє, окреслити принципи й механізми адміністративно-правового регулювання у сфері медичних послуг; по-четверте, виявити основні проблеми у цій сфері, запропонувати шляхи їх вирішення.

Стан опрацювання проблематики. Беручи до уваги актуальність та значущість досліджуваної сфери, можна із впевненістю зазначити, що сучасні наукові розробки є необхідними для регулювання правовідносин, які формуються у сфері охорони здоров'я. У процесі проведення дослідження були використані основоположні праці відомих науковців у галузі адміністративного права та інших суміжних напрямів. Загалом дослідження спирається на роботи В.Б. Авер'янова, Д.Н. Бахраха, А.І. Берлача Ю.П. Битяка, В.В. Галунька, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, В.Ю. Стеценка та інших авторів. Останні дослідження з цієї теми висвітлюють низку важливих питань щодо регулювання медичних послуг. Так, у статті А.В. Омельченка розглянуто правові засади надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я, включно з питаннями стандартизації та інституційних засад такого надання [1]. Автор досліджує переваж-

но практичні механізми дії відповідних адміністративних процедур, однак менше приділяє уваги концептуальному осмисленню їх місця в системі публічних послуг Я.П. Павлович-Сенета аналізує адміністративно-правовий механізм надання публічних послуг загалом, встановлюючи базові підходи до дефініції та функціонального змісту таких послуг у публічній адміністрації, але не фокусує увагу саме на медичній сфері [2].

Ознайомлення з роботами згаданих та інших авторів дає змогу говорити про те, що незважаючи на достатньо високий рівень опрацювання обраної нами проблематики в українській науці, низка аспектів потребує більш глибокого аналізу. Так, питання співвідношення медичних послуг та публічних адміністративних послуг, їх законодавчого забезпечення та узгодження з принципами публічного управління, непростої класифікації відповідних правовідносин та системи нормативно-правових засад поділу повноважень між суб'єктами публічної адміністрації залишаються недостатньо дослідженими. Наукову новизну даної статті визначає спрямування на формування цілісного теоретико-правового бачення адміністративно-правового регулювання медичних послуг у контексті сучасної системи публічних послуг.

Виклад основного матеріалу. Формування системи публічних послуг є результатом уявлень про призначення держави в умовах демократичного розвитку. У класичній моделі адміністративного права держава розглядалася передусім як носій владно-розпорядчих повноважень, що реалізуються через імперативні приписи та адміністративний примус. Сучасні погляди на роль держави зосереджені на розвитку її публічно-сервісній функції, відповідно до якої діяльність органів публічної влади орієнтується не лише на управління, а й на задоволення індивідуальних та колективних потреб [3, с. 86].

У європейській адміністративно-правовій традиції концепція публічних послуг формувалася під впливом ідей соціальної держави та належного врядування. В українській науці адміністративного права відповідні підходи набули розвитку в контексті реформ публічного управління, адміністративної реформи [4, с. 280], політики євроінтеграції та запровадження сервісної моделі держави. У цьому аспекті публічна послуга розглядається не як факультативний елемент діяльності адміністрації, а як одна з її системоутворювальних функцій, що опосередковує реалізацію конституційних прав і свобод. Система публічних послуг постає як інституціоналізована форма взаємодії держави та особи, у межах якої владні повноваження поєднуються з обов'язком забезпечити доступність, якість і правову визначеність відповідних сервісів.

Проблематика термінологічної визначеності у сфері публічних послуг залишається актуальною і сьогодні. У законодавстві України поняття «адміністративна послуга» закріплено нормативно і пов'язано з результатом здійснення владних повноважень суб'єктом надання такої послуги на підставі звернення фізичної чи юридичної особи [5]. Поняття «публічна послуга» є більш широким та охоплює не лише адміністративні послуги, а й інші види діяльності публічної влади [6], спрямовані на забезпечення суспільно значущих потреб, у тому числі у сферах освіти, соціального захисту, охорони здоров'я.

Соціальна послуга, у свою чергу, визначається як підтримка осіб або груп, які перебувають у складних життєвих обставинах, вона може реалізовуватися як публічними, так і недержавними суб'єктами. Отже, публічна послуга є родовим поняттям по відношенню до адміністративної або соціальної послуги, які є його видовими проявами та відрізняються за механізмом реалізації та юридичними наслідками. Такий підхід дозволяє уникнути ототожнення різних за природою правових явищ та забезпечує коректну кваліфікацію діяльності органів публічної адміністрації.

Реформування системи охорони здоров'я в Україні зумовило перегляд традиційних підходів до організації медичних послуг і ролі публічної адміністрації у цій сфері. Перехід до моделі державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення, запровадження договірних механізмів із надавачами послуг, посилення регуляторної функції центральних органів виконавчої влади спричинили зміщення акцентів із безпосереднього управління закладами охорони здоров'я до формування правил, стандартів і процедур.

У національному законодавстві категорія «медична послуга» формується на перетині норм медичного, цивільного та адміністративного права. В Основах законодавства України про охорону здоров'я медична допомога визначається як діяльність, спрямована на збереження та відновлення здоров'я [7], тоді як в інших актах, що регулюють програму медичних гарантій, уживається термін «медична послуга» як результат професійної діяльності суб'єкта господарювання у сфері охорони здоров'я, що має визначений обсяг і фінансове забезпечення.

Медична послуга реалізується у формі фактичних дій медичного характеру та має елементи приватноправового зобов'язання, коли складається договір про надання медичних послуг. При цьому зміст такої послуги, умови допуску до ринку, стандарти якості та фінансування визначаються нормами публічного права. Саме ця обставина обумовлює необхідність розгляду медичних

послуг як об'єкта адміністративно-правового регулювання, і навіть єдиного медичного інформаційного простору [8], оскільки держава не лише гарантує доступність такої діяльності, а й встановлює обов'язкові вимоги до її здійснення.

У публічно-правовому значенні медична послуга характеризується низкою *ознак*. По-перше, вона пов'язана з реалізацією конституційного права на охорону здоров'я, що зумовлює особливий режим її нормативного забезпечення. По-друге, її надання підлягає обов'язковому ліцензуванню, тобто попередньому адміністративному контролю. По-третє, держава встановлює стандарти та протоколи лікування, які мають нормативне значення та впливають на зміст правовідносин між пацієнтом і закладом охорони здоров'я. Адміністративно-правове регулювання медичних послуг охоплює як стадію допуску до надання послуг, так і стадію контролю за їх якістю та оплатою.

Важливим є розмежування медичних і адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Адміністративні послуги полягають, зокрема, у видачі ліцензії на медичну практику, акредитації закладів, реєстрації медичних виробів тощо. Їх результатом є індивідуальний адміністративний акт. Натомість медична послуга не є адміністративною послугою в розумінні Закону України «Про адміністративні послуги», оскільки не передбачає прийняття владного рішення щодо особи. Вона здійснюється на підставі цивільно-правового або публічно-фінансового договору, однак її надання опосередковується низкою адміністративних процедур, що створює комплексний механізм правового регулювання.

Механізм адміністративно-правового регулювання медичних послуг доцільно розглядати як цілісну систему взаємопов'язаних правових засобів, за допомогою яких публічна адміністрація забезпечує організацію, доступність, якість та контроль у сфері охорони здоров'я. Його структурними елементами є суб'єкти публічної адміністрації, нормативна основа регулювання, адміністративні процедури, а також засоби контролю й відповідальності.

Суб'єктний склад адміністративно-правового регулювання медичних послуг є багаторівневим. Міністерство охорони здоров'я України формує державну політику у відповідній сфері, затверджує підзаконні нормативні акти, визначає стандарти та порядки надання медичних послуг. Функції реалізації державної політики розподіляються між іншими центральними органами виконавчої влади та службами, що здійснюють ліцензування, контроль якості та дотримання законодавства. Зокрема, йдеться про Національну службу здоров'я України як суб'єкт, що укладає договори про медичне обслуговування населення та фактично адмініструє фінансові потоки в межах програми медичних гарантій.

Адміністративні процедури становлять функціональну основу механізму регулювання. У сфері медичних послуг адміністративні процедури мають як дозвільний, так і контрольний, реєстраційний та договірний характер (табл. 1.). Їх правове регулювання здійснюється, зокрема, Основами законодавства України про охорону здоров'я, законами про ліцензування видів господарської діяльності, про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення, а також підзаконними нормативними актами. Вони визначають порядок прийняття управлінських рішень, забезпечують передбачуваність діяльності органів влади та гарантують реалізацію прав суб'єктів господарювання і пацієнтів.

Таблиця 1. Адміністративні процедури у сфері надання медичних послуг

Назва процедури	Характер процедури	Правове регулювання
Ліцензування медичної практики	Дозвільна, правовстановлююча	Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», ліцензійні умови провадження медичної практики
Укладення договору з НСЗУ про медичне обслуговування населення	Публічно-договірна, управлінська	Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», підзаконні акти НСЗУ
Акредитація закладу охорони здоров'я	Оціночна, підтверджувальна	Порядок акредитації закладів охорони здоров'я, нормативні акти МОЗ
Державний контроль (нагляд) за додержанням ліцензійних умов	Контрольна, превентивна	Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»
Розгляд звернень пацієнтів щодо якості медичних послуг	Гарантійна, правозахисна	Закон України «Про звернення громадян», профільні нормативні акти МОЗ

Джерело: авторська розробка на підставі чинного законодавства

Системний аналіз наведених процедур свідчить про поєднання владно-розпорядчих і сервісних елементів регулювання. Держава встановлює обов'язкові вимоги до суб'єктів медичної діяльності та забезпечує механізми доступу до фінансування та захисту прав пацієнтів.

Що стосується *проблемних питань* адміністративно-правового регулювання медичних послуг, то багато з них вже висвітлювалися та продовжують дискутуватися в роботах згаданих нами авторів. Серед значної кількості актуальних напрямків, що потребують належної уваги, найбільш значимими є, на нашу думку, подолання колізій та прогалин медичного законодавства, проблеми розмежування публічно-правових і приватно-правових елементів та перспективи гармонізації законодавства з європейськими підходами.

Сучасне законодавство, що регламентує надання медичних послуг, характеризується фрагментарністю та багаторівневістю. Можна погодитися із думкою О. Шовкопляса [9, с. 240] та інших авторів про те, що першочерговим завданням є удосконалення нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність органів державного управління у сфері надання медичних послуг. Поряд із базовими актами, які визначають засади охорони здоров'я, значний масив регуляторних положень міститься у підзаконних нормативно-правових актах, що нерідко мають відомчий характер. Це ускладнює забезпечення єдності правозастосування, породжує колізії між нормами матеріального та процедурного характеру, а також створює ризики надмірної дискреції з боку суб'єктів публічної адміністрації.

Окремої уваги потребує відсутність чіткого нормативного розмежування понять «медична послуга», «публічна послуга» та «адміністративна послуга», що ускладнює визначення правового режиму відповідних відносин. Усунення таких прогалин можливе шляхом систематизації медичного законодавства та закріплення на законодавчому рівні уніфікованого понятійного апарату.

Недостатня визначеність меж публічно-правового впливу призводить до змішування регуляторних та господарських механізмів, що проявляється, зокрема, у питаннях відповідальності, тарифоутворення та оскарження управлінських рішень. Вирішення цієї проблеми вбачається у чіткому закріпленні критеріїв віднесення конкретних правовідносин до сфери публічного чи приватного права, а також у нормативному визначенні процедурних гарантій захисту прав пацієнтів у межах адміністративного судочинства.

В країнах, де практикується європейське право, медичні послуги розглядають як складову соціально орієнтованих публічних послуг, у межах яких поєднуються вимоги якості, доступності та прозорості регулювання. У контексті імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС доцільним є поступове наближення національного законодавства до стандартів ЄС щодо ліцензування, контролю безпеки медичної діяльності, захисту персональних даних пацієнтів і забезпечення недискримінаційного доступу до послуг.

Висновки. У результаті здійснення теоретико-правового аналізу адміністративно-правового регулювання медичних послуг у системі публічних послуг ми можемо зробити наступні висновки.

1. Адміністративно-правове регулювання медичних послуг слід розглядати як складову загальної концепції публічних послуг, що відображає трансформацію держави від владно-розпорядчої до сервісної моделі. Медичні послуги поєднують соціальну функцію держави із реалізацією управлінських повноважень публічної адміністрації. Належне теоретичне розмежування понять «публічна послуга», «адміністративна послуга» та «медична послуга» є необхідною умовою формування узгодженого правового режиму у сфері охорони здоров'я.

2. Медичні послуги як об'єкт адміністративно-правового регулювання характеризуються специфічним суб'єктним складом та поєднанням імперативних і диспозитивних елементів. Їх місце у системі публічних послуг визначається не лише способом фінансування, а передусім участю суб'єктів публічної адміністрації у встановленні стандартів, порядку доступу та контролю якості. Відсутність єдиного нормативного підходу до визначення правової природи медичних послуг зумовлює неоднорідність правозастосування.

3. Механізм адміністративно-правового регулювання медичних послуг охоплює діяльність уповноважених органів, адміністративні процедури, ліцензування та контроль. Ефективність такого механізму залежить від чіткості процедурних правил, обґрунтованості управлінських рішень і наявності дієвих гарантій їх оскарження. Існує потреба у подальшій імплементації положень законодавства про адміністративну процедуру у сфері охорони здоров'я з метою підвищення передбачуваності та прозорості регулювання.

4. Удосконалення адміністративно-правового регулювання медичних послуг має здійснюватися шляхом систематизації медичного законодавства, чіткого розмежування публічно-правових і приватно-правових елементів, а також гармонізації національних норм із європейськими стандартами. Реалізація цих заходів дозволить забезпечити баланс між публічним інтересом у сфері охорони здоров'я та захистом прав пацієнтів і надавачів послуг, що відповідає сучасним вимогам розвитку адміністративного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Омельченко А.В. Адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я. *Наукові записки. серія: право*. 2022. Вип. 12. С. 253–258. DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-253-258.
2. Павлович-Сенета Я.П. Адміністративно-правовий механізм надання публічних послуг в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 489–492. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.83.
3. Серьогіна Т.В. Система надання публічних послуг в умовах децентралізації: методологічні засади: дис. … д-ра наук з держ. управл. : 25.00.01. Харків, 2021. 349 с.
4. Чечель А.О., Омелянович Р.А. Державне управління у сфері надання адміністративних послуг: європейський досвід. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 279–284. DOI https://doi.org/10.32840/pdu.2021.1.41.
5. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text (дата звернення: 04.02.2026 р.).
6. Венедіктова І. Публічні послуги в медичній сфері. *Медичне право*. 2009. № 3. С. 7–14.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 04.02.2026 р.).
8. Батрин О.В. Адміністративно-правове забезпечення розвитку єдиного медичного інформаційного простору. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2026. № 31 (1). С. 354–366. DOI https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.29.
9. Шовкопляс О. Актуальні питання адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 2. С. 236–241. DOI https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-40.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Патерило І.В., Алєксєєнко І.Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 351.74:004:341.232
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.35

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Покришень Д.А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0001-9572-413X

Пузиревський М.В.,
доктор філософії з права,
доцент кафедри кримінально-виконавчого
та кримінального права Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0001-8835-3238

Покришень Д.А., Пузиревський М.В. Інформаційно-правові засади підготовки персоналу правоохоронних органів: досвід країн Європейського Союзу.

У статті здійснено комплексний аналіз міжнародного, зокрема європейського, досвіду інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу правоохоронних органів. Обґрунтовано, що в умовах цифровізації та трансформації безпекового середовища ефективність правоохоронної діяльності безпосередньо залежить від рівня інтеграції правової освіти з інформаційно-комунікаційними технологіями, стандартизації освітніх програм і впровадження принципів безперервного навчання. Розкрито ключові тенденції розвитку систем професійної підготовки правоохоронців у країнах Європейського Союзу, серед яких виокремлено формування єдиного освітнього та правового простору, гармонізацію навчальних стандартів, поєднання теоретичної та практичної складових навчання, а також орієнтацію на гуманістичну та компетентнісну парадигму.

Особливу увагу приділено аналізу діяльності Агентства Європейського Союзу з підготовки співробітників правоохоронних органів (CEPOL), онлайн-платформи LEEd, а також спеціалізованих міжнародних освітніх ініціатив у сфері кібербезпеки та протидії транснаціональній злочинності. Доведено, що зазначені інституційні механізми сприяють формуванню інформаційно-правових компетентностей правоохоронців, розвитку навичок прийняття рішень у складних оперативних умовах, дотриманню стандартів прав людини, захисту персональних даних і етичних принципів службової діяльності. Зроблено висновок, що європейська модель професійної підготовки характеризується комплексністю, практичною спрямованістю та орієнтацією на міжвідомчу і міжнародну взаємодію.

Обґрунтовано доцільність використання позитивного європейського досвіду для вдосконалення національної системи підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України з урахуванням сучасних викликів безпеки та процесів євроінтеграції. Зокрема, увагу приділено наявності в Європейському Союзі єдиного правового та освітнього простору, змістовної підготовки, що включає права людини, захист даних, етичні кодекси, елементи кіберзахисту та міжнародної співпраці, застосуванню мультидисциплінарних підходів і методик міжнародної взаємодії, а також невіддільності теорії від практики.

Ключові слова: персонал, професійна підготовка, правоохоронні органи, цифровізація, інформаційно-правові компетентності, Європейський Союз, кібербезпека, захист персональних даних, практична спрямованість, євроінтеграція.

Pokryshen D.A., Puzyrevskyi M.V.` Information and legal principles of law enforcement personnel training: experience of the European Union countries.

The article provides a comprehensive analysis of international, particularly European, experience in the information and legal support of professional training for law enforcement personnel. It

substantiates that in the context of digitalisation and the transformation of the security environment, the effectiveness of law enforcement activities largely depends on the integration of legal education with information and communication technologies, the standardisation of educational programmes, and the implementation of lifelong learning principles. The study identifies key trends in the development of professional training systems for law enforcement officers in European Union countries, including the formation of a common legal and educational space, harmonisation of training standards, integration of theoretical and practical components of education, and a shift towards a humanistic and competence-based training paradigm.

Special attention is paid to the analysis of the activities of the European Union Agency for Law Enforcement Training (CEPOL), the LEEd online learning platform, and specialised international educational initiatives in the fields of cybersecurity and combating transnational crime. It is demonstrated that these institutional mechanisms contribute to the development of information and legal competencies of law enforcement personnel, enhance decision-making skills under complex operational conditions, and ensure compliance with human rights standards, personal data protection, and ethical principles of professional conduct. The article concludes that the European model of professional training is characterised by its comprehensive nature, practical orientation, and focus on interagency and international cooperation.

The feasibility of utilizing positive European experience to improve the national system for training personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine has been substantiated, taking into account current security challenges and European integration processes. In particular, attention is drawn to the existence of a unified legal and educational space within the European Union, comprehensive training that includes human rights, data protection, ethical codes, elements of cybersecurity, and international cooperation, the application of multidisciplinary approaches and methodologies for international interaction, as well as the inseparability of theory and practice.

Key words: personnel, professional training, law enforcement agencies, digitalisation, information and legal competencies, European Union, cybersecurity, personal data protection, practical orientation, European integration.

Постановка проблеми. Міжнародний досвід інформаційно-правового забезпечення підготовки персоналу правоохоронних органів становить важливий орієнтир для формування сучасної національної моделі професійної освіти у цій сфері. У більшості розвинених країн спостерігається тенденція до інтеграції правової підготовки з інформаційно-комунікаційними технологіями, що забезпечує ефективне управління знаннями, стандартизацію освітніх програм і підвищення рівня правової культури персоналу. Такий досвід ґрунтується на принципах безперервного навчання, цифровізації освітнього середовища та міжнародної співпраці у сфері правоохоронної освіти. Аналіз зарубіжних практик дозволяє виявити ефективні механізми взаємодії між освітніми, правовими та інформаційними системами, що може стати основою для вдосконалення національного підходу до підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Метою дослідження є аналіз принципів та практик країн Європейського Союзу у сфері інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки правоохоронців і визначення ключових аспектів, що можуть бути використані для вдосконалення системи підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України в сучасних умовах цифровізації та євроінтеграції.

Стан опрацювання проблематики. Питанню вивчення вітчизняного та міжнародного досвіду підготовки персоналу правоохоронних органів присвятили свої праці В. Аніщенко, О. Бандурка, Ю. Битяк, О. Буханевич, Л. Васянович, С. Вітвіцький, А. Галай, В. Галунько, Л. Голинська, С. Гречанюк, С. Зливко, А. Зобнів, І. Ісаєва, М. Карпенко, С. Ківалов, В. Кобзар, Т. Коломоєць, В. Колпаков, І. Кузьменко, М. Лимар, Р. Мельник, Ю. Мерденов, Д. Мулявка, В. Настюк, В. Олефір, В. Пузирний, Н. Радченя, Н. Свириденко, В. Сокуренко, С. Стеценко, В. Терехов, С. Токар, Н. Томков, М. Шульга, Д. Швець та інші.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка у правоохоронній сфері визначається як цілеспрямований, системно організований процес набуття, поглиблення та вдосконалення спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного виконання завдань службової діяльності. Вона передбачає не лише засвоєння теоретичних основ права та процедур, але й формування практичних компетентностей, що забезпечують готовність працівників до прийняття рішень у складних оперативних і правових ситуаціях. Основним призначенням професійної підготовки є відточування професійної майстерності, розвиток аналітичного мислення та вироблення навичок, які забезпечують належне виконання функціональних обов'язків відповідно до вимог чинного законодавства та стандартів правоохоронної діяльності [1].

На сучасному етапі розвитку професійної підготовки правоохоронців у країнах Європейського Союзу спостерігається низка узагальнених тенденцій, зумовлених процесами європейської інте-

грації та глобалізації. Передусім простежується створення відомчих систем безперервної професійної освіти, які забезпечують підготовку фахівців різних рівнів від початкового до управлінського. Ці системи орієнтовані на формування стійких професійних компетентностей, що відповідають сучасним вимогам безпеки та міжнародним стандартам службової діяльності [2].

Інтеграційні процеси сприяють зближенню підходів до професійної підготовки, гармонізації освітніх програм і запровадженню єдиних стандартів навчання в межах європейського правового простору. Водночас у системах підготовки зберігається національна специфіка, що дозволяє поєднати загальноєвропейські стандарти з традиційними формами професійної освіти. Важливим чинником є підвищення якості освітнього процесу шляхом удосконалення змісту, умов і методів навчання, упровадження інноваційних педагогічних технологій, зокрема дистанційного та комп'ютерного навчання, тренінгових форм і практико-орієнтованих занять [1].

Визначальною рисою сучасної європейської моделі підготовки є поєднання теоретичної та практичної складових, що забезпечує професійну спрямованість і прикладний характер навчання. Акцент робиться на формуванні у працівників навичок прийняття рішень у реальних умовах, розвитку комунікативної компетентності та готовності до взаємодії в мультикультурному середовищі. Гуманістична парадигма підготовки правоохоронців спрямована на утвердження особистості як найвищої соціальної цінності, що виявляється у створенні освітніх моделей, орієнтованих на розвиток індивідуального потенціалу, етичної свідомості та професійної відповідальності [3].

Отже, сучасні європейські системи професійної підготовки охоплюють комплексний підхід до формування кадрового потенціалу, який включає базову підготовку новопризначених осіб, багатопрофільну освіту керівників середньої ланки та цілеспрямовану підготовку управлінських кадрів. Така структура забезпечує неперервність навчання, узгодженість освітніх стандартів і готовність персоналу до ефективної діяльності в умовах європейського правового простору.

В європейській практиці дедалі набуває більшої ваги принцип *learner-centered training (курсантоцентризм)*. На практиці це означає відхід від лекційно-тренерського підходу до сценарійного навчання зі стрес-імітативними елементами, змагальними вправами та розвитком *situational awareness (ситуаційна обізнаність)* – здатності оцінювати ситуацію й приймати рішення в динаміці реальних умов. Такі методи довели свою ефективність у Швеції, Нідерландах та інших країнах через зміцнення навичок адаптації та прийняття рішення під тиском [4].

У рамках ЄС навчання правоохоронців відбувається через діяльність *Агентства ЄС з навчання правоохоронців (CEPOL),* що фінансується регламентом (EU) 2015/2219 та започатковано у 2016 році [5]. CEPOL відповідає за організацію освітніх програм, спільних навчальних планів, онлайн-курсів, обмінів та стажувань – з фокусом на правових аспектах, захисті даних, правах людини, транснаціональній співпраці, кібербезпеці та цифровим викликам [6].

Рамковим завданням CEPOL є не лише передача знань, а розвиток *інформаційно-правових компетенцій* правоохоронців, відповідно до стандартів ЄС, у тому числі з обов'язковим дотриманням фундаментальних прав, захисту даних і кіберзахисту. Агентство співпрацює з FRA (Агентством з фундаментальних прав) для розробки тренінгів з етичної і правозахисної поліцейської діяльності, включаючи дотримання приватності, прав постраждалих, уникнення дискримінації [7].

LEEd (Law Enforcement Education) це онлайн-платформа Європейського агентства з підготовки співробітників правоохоронних органів CEPOL, призначена для навчання та підвищення кваліфікації правоохоронців. Через LEEd користувачі отримують доступ до різноманітних інтерактивних курсів, вебінарів, модулів для самостійного вивчення та ресурсів, таких як електронні журнали і навчальні спільноти. Платформа підтримує ключові тематичні напрями: організована злочинність, кіберзлочинність, контртероризм, права людини, лідерство, технології правоохоронних органів, а також міжнародна співпраця. Завдяки LEEd, CEPOL сприяє підвищенню професійного рівня поліцейських через інноваційне дистанційне навчання, що підтримує стратегію агентства щодо забезпечення безпеки та зміцнення співпраці правоохоронних структур у межах ЄС [8].

Серед важливих платформ є *European Cybercrime Training and Education Group (ECTEG)*, котра у співпраці між РЄ, Європолом та Інтерполом проводить міжнародні воркшопи та розробляє стандартизовані навчальні матеріали з протидії кіберзлочинності, доступні правоохоронцям у країнах-членах [9].

Щодо трендів з інтеграції знань і технологій, *Інтелектуальний коледж Європи (ICE)* пропонує академічне і професійне навчання у сфері інтелектуальної діяльності та безпеки на рівні ЄС. Навчальні модулі оновлюються з урахуванням кібер– та інформаційних загроз у міжнародній практиці [10].

Окрім того, ЄС розробляє рекомендації щодо операційної взаємодії та спільних тренінгів, які мають формувати єдину *поліцейську культуру* в умовах інтернаціональної діяльності, зокрема, стандарти роботи під час екстрених операцій, спільні центри взаємодії, доступ до інформаційних каналів та платформи тренінгів для службовців із різних країн-членів [11; 12].

Висновки. Отже, на нашу думку, ключовими елементами інформаційно-правових засад сучасної підготовки персоналу правоохоронних органів у країнах Європейського Союзу є наступні аспекти:

1. Єдиний правовий та освітній простір. Завдяки рамкам LEEd/CEPOL визначено чіткі стандарти та спільні навчальні програми, які охоплюють основні правові норми, елементи кібербезпеки, фундаментальні права людини та механізми співпраці в межах ЄС. Такий підхід забезпечує уніфікацію знань і навичок серед персоналу різних держав, створює спільну базу для оперативної взаємодії та сприяє формуванню високого рівня професійної компетентності.

2. Змістовна підготовка. Навчальні програми включають комплекс правових і етичних аспектів діяльності, серед яких особлива увага приділяється правам людини, захисту персональних даних, дотриманню етичних кодексів, елементам кіберзахисту та міжнародної співпраці. Така підготовка дозволяє персоналу ефективно реагувати на сучасні виклики безпеки, адаптуватися до змінних умов роботи та зменшувати ризики порушень закону й етики.

3. Мультипрофільні підходи. Освітні модулі базуються на дослідженнях і навчальних матеріалах провідних європейських установ, таких як FRA, ECTEG, Europol Academy та ICE. Використання мультипрофільних підходів дозволяє поєднувати правову, технологічну та соціально-психологічну підготовку, формуючи у персоналу комплексне розуміння сучасних загроз і методів їх попередження.

4. Методика міжнародної взаємодії. Вона передбачає обмін досвідом між навчальними закладами, об'єднання зусиль на національному та європейському рівнях, а також проведення спільних тренінгів і стажувань. Така методика сприяє розвитку практичних навичок, формує навички командної роботи в міжнародному середовищі та підвищує здатність персоналу ефективно виконувати завдання у різних правових та організаційних контекстах.

5. Невіддільність теорії і практики. Успішна підготовка базується на постійному оцінюванні потреб персоналу, моніторингу ефективності навчання та науково-дослідній підтримці. Це дозволяє своєчасно адаптувати зміст курсів до нових загроз, зокрема в кіберпросторі, підвищувати практичну значущість знань та забезпечувати високий рівень готовності до виконання службових завдань.

Таким чином, інтеграція зазначених елементів створює ефективну систему навчання правоохоронного персоналу, яка відповідає сучасним викликам безпеки та вимогам євроінтеграційних процесів. Використання позитивного європейського досвіду може слугувати надійною основою для вдосконалення національної системи підготовки кадрів Державної кримінально-виконавчої служби України, підвищення її професійного рівня та формування культури доброчесності й відповідальності серед персоналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ринденко Н. Тенденції професійної підготовки персоналу прикордонних служб у країнах Європейського Союзу. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2020. Випуск № 1 (20). С. 216–231. URL: https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v20i1.410 (дата звернення: 16.11.2025).
2. Кісіль З. До питання професійної підготовки працівників правоохоронних органів у сучасних умовах: міжнародний досвід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. *Серія: психологічна.* 2017. Випуск № 1. С. 12–24. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/873/1/2017-1-4.pdf (дата звернення: 16.11.2025).
3. Ісаєва І. Професійна підготовка персоналу Федеральної поліції Німеччини вищої ланки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск № 1 (40). С. 111–114. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/ core/bitstreams/29aa49fc-a43b-4b3b-a74e-afc4cb2f57d8/content (дата звернення: 16.11.2025).
4. Kleygrewe L., Oudejans R., Koedijk M. and Hutter R. Police Training in Practice: Organization and Delivery According to European Law Enforcement Agencies. *Front. Psychol*. 2021. Vol. 12. URL: https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/ fpsyg.2021.798067/full (дата звернення: 16.11.2025).
5. CEPOL – law enforcement training: European Union Agency for Law Enforcement Training. *European Union*. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/european-union-agency-law-enforcement-training-cepol_en (дата звернення: 16.11.2025).
6. Training catalogue 2019. *Publications Office of the European Union*. Luxembourg, 2019. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3fe7cd13-05ca-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en (дата звернення: 16.11.2025).
7. Working together. *European Union Drugs Agency*. URL: https://www.euda.europa.eu/working-together_en (дата звернення: 16.11.2025)

8. LEEd – CEPOL: Learning Management System. *European Union Agency for Law Enforcement Training*. URL: https://leed.cepol.europa.eu/ (дата звернення: 16.11.2025).
9. Council of Europe. *International workshop on cybercrime training strategies for law-enforcement agencies*. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/cybercrime-eap-ii-news/-/asset_publisher/OgK1PiKp0omT/content/international-workshop-on-cybercrime-training-strategies-for-law-enforcement-agencies (дата звернення: 16.11.2025).
10. Borghoff U., Berger L. and Fischer F. The Intelligence College in Europe: An Effort to Create a European Intelligence Community. *Connections: The Quarterly Journal*. 2024. Vol. 23. No. 1. URL: https://www.intelligence-college-europe.org/wp-content/uploads/2024/09/2024CONNECTIONSICEPREVIEW.pdf (дата звернення: 16.11.2025).
11. Riehle C. Recommendations on Operational Law Enforcement Cooperation. *Eucrim. The European Criminal law associations' forum*. 2022. No. 2. P. 120. URL: https://eucrim.eu/media/issue/pdf/eucrim_issue_2022-02.pdf (дата звернення: 16.11.2025).
12. European Commission. *Operational law enforcement cooperation. Migration and Home Affairs*. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/law-enforcement-cooperation/operational-law-enforcement-cooperation_en (дата звернення: 16.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Покришень Д.А., Пузиревський М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 159.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.36

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ РЕСУРСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ: ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Сайфутдінов В.В.,
аспірант кафедри загальної та соціальної психології
навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0002-5807-5278

Сайфутдінов В.В. Детермінанти розвитку ресурсності особистості в умовах професійної діяльності працівників поліції: юридико-психологічний вимір.

У статті здійснено ґрунтовний теоретико-прикладний аналіз системи детермінант, що зумовлюють розвиток та підтримання психологічної ресурсності працівників поліції у межах їхньої специфічної професійної діяльності. Автор обґрунтовує концепт «психологічної ресурсності» не просто як сукупність адаптаційних можливостей, а як складне інтегративне утворення, що виступає фундаментальною базою професійної надійності суб'єкта правоохоронної діяльності. Особлива увага приділяється юридико-психологічному виміру проблеми, де ресурсність розглядається як запобіжник деформації правосвідомості. Доведено, що в умовах постійного стресогенного навантаження дефіцит внутрішніх ресурсів неминуче призводить до професійного вигорання, зниження якості виконання процесуальних функцій та порушення етичних норм поведінки.

Автор детально аналізує психологічний потенціал особистості офіцера через призму когнітивних та емоційно-вольових процесів. Акцентовано на тому, що здатність до прийняття адекватних рішень у ситуаціях правової невизначеності та високого ступеня відповідальності безпосередньо залежить від обсягу та структури особистісних ресурсів. У роботі систематизовано ключові детермінанти розвитку ресурсності, які класифіковано за рівнями: від індивідуально-типологічних властивостей нервової системи до вищих ціннісно-нормативних установок та смисложиттєвих орієнтацій. Досліджено механізми, за допомогою яких ці чинники визначають межі адаптивності поліцейського до деструктивних впливів професійного середовища, таких як агресія, соціальна ізоляція та ризик для життя.

Окремий блок дослідження присвячено доведенню тези про те, що розвиток психологічної ресурсності є динамічним і керованим процесом. Автор підкреслює необхідність впровадження науково обґрунтованого супроводу на всіх етапах служби – від професійного відбору та первинної підготовки до періодів інтенсивної оперативно-службової діяльності. Виокремлено комплекс чинників, що мінімізують ризики професійної деформації, серед яких: розвинена рефлексія, навички саморегуляції та сформована система морально-психологічної цілісності. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх імплементації в систему психологічного забезпечення МВС України. Зокрема, запропоновані підходи можуть бути використані для модернізації процедур кадрової атестації, розробки спеціалізованих тренінгових програм з підвищення життєстійкості та створення дієвих алгоритмів постстресової реабілітації й психологічного відновлення особового складу в умовах воєнного стану та післякризового періоду.

Ключові слова: юридична психологія, психологічна ресурсність, професійна надійність, правоохоронна діяльність, детермінанти розвитку, професійна деформація, стресостійкість.

Saifutdinov V.V. Determinants of personal resource development in the professional activity of police officers: a legal and psychological dimension.

The article provides a thorough theoretical and applied analysis of the system of determinants that govern the development and maintenance of psychological resourcefulness in police officers within the framework of their specific professional activities. The author substantiates the concept of «psychological resourcefulness» not merely as a set of adaptive capacities, but as a complex integrative entity that serves as the fundamental basis for the professional reliability of a law enforcement subject. Particular attention is paid to the legal-psychological dimension of the problem, where resourcefulness is viewed as a safeguard against the deformation of legal consciousness. It is proven that under conditions of constant stress-inducing pressure, a deficit of internal resources inevitably leads to professional burnout, a decline in the quality of procedural functions, and violations of ethical behavioral standards.

The author conducts a detailed analysis of an officer's personal psychological potential through the prism of cognitive and emotional-volitional processes. It is emphasized that the ability to make adequate decisions in situations of legal uncertainty and high responsibility directly depends on the volume and structure of personal resources. The study systematizes key determinants of resource development, classified across various levels: from individual typological properties of the nervous system to higher value-normative orientations and life-meaning goals. The mechanisms by which these factors determine the limits of a police officer's adaptability to the destructive influences of the professional environment—such as aggression, social isolation, and life-threatening risks are investigated.

A separate block of the research is dedicated to proving the thesis that the development of psychological resourcefulness is a dynamic and manageable process. The author highlights the necessity of implementing scientifically grounded support at all stages of service—from professional selection and primary training to periods of intensive operational duty. A complex of factors minimizing the risks of professional deformation is identified, including developed reflection, self-regulation skills, and a formed system of moral and psychological integrity. The practical significance of the findings lies in the possibility of their implementation within the psychological support system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Specifically, the proposed approaches can be used to modernize personnel certification procedures, develop specialized training programs to enhance resilience, and create effective algorithms for post-stress rehabilitation and psychological recovery of personnel during martial law and the post-crisis period.

Key words: legal psychology, psychological resourcefulness, professional reliability, law enforcement activity, developmental determinants, professional deformation, stress resistance.

Постановка проблеми. У сучасній юридичній психології дослідження ресурсного потенціалу особистості набуває статусу пріоритетного напряму, оскільки саме він визначає здатність поліцейського діяти у правовому полі в умовах надмірного психоемоційного тиску. Попри теоретичну варіативність підходів (ресурс як потужність, здатність чи властивість), у межах психології діяльності в особливих умовах цей феномен слід розглядати як базис професійної придатності та детермінанту правомірних рішень.

Сучасна модель морально-психологічного забезпечення в Національній поліції України базується на концепції «перманентної готовності». Передбачається, що відібраний та підготовлений кандидат володіє стабільним набором внутрішніх активів, які дозволяють йому ефективно реалізовувати владні повноваження. Ця ідеологія закладається ще на етапі професійно-психологічного відбору, де ресурсність оцінюється як статична характеристика, що згодом має лише підкріплюватися закладами освіти та інститутом наставництва.

Проте юридико-психологічний аналіз службової практики виявляє суттєву проблему: механізми контролю та моніторингу морально-психологічного стану часто трансформуються з інструментів підтримки у додаткові стресогенні чинники. У ситуації перевірки професійної надійності відбувається специфічна «мобілізація ресурсів на запит», коли зусилля офіцера спрямовуються не на якісне виконання процесуальних дій, а на демонстрацію соціально бажаного стану «ресурсності». Це створює небезпечну ілюзію стабільності, за якою приховується латентне виснаження резервних можливостей організму.

Дефіцит психологічних ресурсів безпосередньо корелює з деструктивними явищами: від професійного вигорання до деформації правосвідомості, що нерідко стає причиною порушень службової дисципліни та законності. В умовах динамічної оперативної обстановки саме ресурсний потенціал забезпечує адаптивну лабільність – здатність поліцейського миттєво переходити до стану підвищеної бойової готовності без втрати когнітивного контролю над ситуацією. Таким чином, психологічна ресурсність у юридичному вимірі є не просто особистісною характеристикою, а стратегічним активом, що гарантує загальну надійність та законність діяльності правоохоронної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що категорія ресурсів поведінки є відносно новою для психологічного дискурсу, її концептуальні елементи простежуються у багатьох класичних і сучасних теоріях. Генезис розуміння особистісних ресурсів бере початок від праць Е. Фромма, який розглядав «стани людського духу» (віру, надію, мужність) як чинники опору патогенним соціальним впливам. Подальший розвиток ця проблематика отримала у дослідженнях А. Бандури (феномен самоефективності), Д. Навона та Д. Гофера (когнітивні ресурси опрацювання інформації), Д. Канемана (розгляд уваги як обмеженого ресурсу) та С. Мадді (концепція життєстійкості). Системного характеру вчення про ресурси набуло завдяки С. Гобфоллу, чия теорія консервації ресурсів обґрунтувала можливість суб'єкта активно накопичувати, зберігати та перерозподіляти власні резерви відповідно до ціннісних орієнтацій [1]. У вітчизняному науковому просторі цей підхід розвиває С.О. Лукомська, яка акцентує на системній природі ресурсів та таких інтегральних

наслідках їх реалізації, як життєстійкість, посттравматичне зростання та резильєнтність [2]. При цьому ключовим аспектом залишається встановлення психологічної природи конкретного ресурсу, оцінка ступеня його вираженості та верифікація ефективності його використання особистістю в умовах професійної діяльності.

Зазначені дослідження створили підґрунтя для фундаментальної зміни наукової парадигми: фокус уваги змістився з вивчення окремих рис особистості, що забезпечують опірність стресу, на дослідження психологічних ресурсів як інтегральних утворень. Ці структури детермінують здатність суб'єкта до подолання складних життєвих обставин та реалізації суб'єктивно бажаної стратегії життєдіяльності. У вітчизняному науковому дискурсі З.О. Кіреєва пропонує широку інтерпретацію ресурсів особистості, розглядаючи їх як сукупність внутрішніх опор, що дозволяють суб'єкту задовольняти базові потреби від фізичного виживання та безпеки до соціальної інклюзії, визнання та самореалізації [3].

Важливим вектором розвитку даної проблематики є концептуалізація поняття «психологічна ресурсність». Згідно з підходом О.С. Штепи, ресурсність визначається як здатність індивіда до активної актуалізації внутрішніх резервів задля розв'язання завдань саморозвитку, міжособистісного саморозкриття та надання підтримки оточуючим, що в сукупності відображає автентичність особистості [4]. Це зумовлює необхідність термінологічного розмежування споріднених категорій: якщо психологічні ресурси розглядаються як індивідуальні екзистенційні можливості самовизначення суб'єкта, то психологічна ресурсність є більш широким конструктом. Її сутнісною ознакою виступає не лише наявність ресурсів, а й усвідомлення особистістю власного потенціалу, а також розвинена навичка його оперативного використання та своєчасного відновлення.

З огляду на викладене, **метою статті** є комплексне дослідження процесу розвитку психологічної ресурсності працівників поліції в умовах професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність працівників поліції класифікується як складна та багатоаспектна, що висуває екстремальні вимоги до психологічних і психофізіологічних характеристик особистості. Процес професійного становлення майбутніх правоохоронців базується не лише на системі фахових знань і вмінь, здобутих під час навчання, а й на наявності потужного внутрішнього потенціалу, що виступає фундаментом для подальшої службової адаптації.

Виконання оперативно-службових завдань супроводжується інтенсивними нервово-психічними навантаженнями, що актуалізує проблему особистісного потенціалу працівника та його здатності до конструктивного використання власних ресурсів. Попри те, що в науковій літературі психологічна ресурсність як цілісна інтегральна характеристика представлена фрагментарно, окремі її компоненти – мотивація, саморегуляція, когнітивні особливості та емоційна стійкість – неодноразово ставали об'єктами емпіричних розвідок у контексті запобігання професійній деформації та вигоранню.

Структурна організація особистісних компонентів поліцейського відзначається ієрархічністю, де домінантну роль відіграє регуляційний компонент, якому підпорядковані інтелектуально-когнітивні, комунікативні та спеціальні професійні якості. Важливою детермінантою успішності правоохоронної системи є залученість особового складу до підвищення результативності праці, де ресурсність виступає базовим аспектом трудової мотивації. Остання розглядається як прагнення працівника до задоволення потреб через ефективне виконання правоохоронних функцій. Система мотивації в цьому контексті об'єднує комплекс заходів, що стимулюють індивіда та колектив до досягнення стратегічних цілей підрозділу, спираючись на наявні потенційні ресурси.

Високий рівень складності професії поліцейського зумовлений екстремальним характером діяльності, роботою в конфліктному середовищі, постійним впливом стресогенних чинників, ненормованим графіком та негативним емоційним тлом, спричиненим регулярним зіткненням із людськими трагедіями. За таких умов ресурсність самовладання стає ключовим механізмом збереження професійної працездатності. Розвиток психологічної ресурсності є стратегічним напрямом підвищення ефективності поліції, оскільки вона охоплює сукупність чинників, що дозволяють офіцеру зберігати психоемоційну рівновагу, приймати виважені рішення в критичних ситуаціях та вибудовувати конструктивну взаємодію з громадою [5].

Процес формування та зміцнення психологічної ресурсності поліцейських в ході проходження служби реалізується через систему комплексних заходів, що охоплюють когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості. Основними векторами цієї діяльності є:

1. Психотехнічна підготовка та стрес-менеджмент. Першочергова увага приділяється спеціалізованому психологічному навчанню, спрямованому на опанування навичок ідентифікації та регуляції власних емоційних станів. Це включає цілеспрямоване тренування стресореактивності, що дозволяє фахівцю зберігати високу оперативну ефективність і здатність до об'єктивного аналізу та ухвалення рішень у критичних і непередбачуваних ситуаціях.

2. Комунікативна компетентність та емоційний інтелект. Розвиток емоційного інтелекту виступає фундаментом для побудови конструктивної взаємодії з громадою та колегами. Важливим аспектом є формування конфліктологічної стійкості – здатності до превенції ескалації напруження та застосування технік деескалації при взаємодії з агресивно налаштованими або емоційно лабільними особами. Ефективна комунікація в цьому контексті поєднує професійну емпатію з чітким дотриманням алгоритмів службової діяльності.

3. Саморегуляція та особистісний розвиток. Окремий блок займають технології самоуправління, що орієнтують працівника на глибоку рефлексію власних професійно значущих якостей, виявлення зон розвитку та впровадження індивідуальних стратегій самовдосконалення. Важливою когнітивною надбудовою є стимулювання позитивної ментальної установки (оптимізму), що значно підвищує адаптивний потенціал особистості.

4. Психологічна реабілітація та превенція деструктивних станів. Система підтримки передбачає обов'язкове надання психологічної допомоги після залучення до травматичних подій. Профілактична робота спрямована на збереження психічного здоров'я, нівелювання ознак емоційного виснаження та протидію синдрому професійного вигорання (burnout), що є необхідною умовою забезпечення професійного довголіття поліцейського.

Реалізація перелічених аспектів психологічного супроводу дозволяє не лише оптимізувати відповідь поліцейських на професійні виклики, а й суттєво підвищити рівень довіри населення через покращення якості взаємодії з громадою. У цьому контексті особливого значення набуває мотиваційна сфера особистості, яку доцільно розглядати як ієрархію стійких латентних утворень. До них належать професійна спрямованість, інтереси та ціннісні настанови, що виступають потенційними мотивами та, по суті, є фундаментом особистісних ресурсів. На відміну від епізодичних конкретних мотивів, ці латентні структури забезпечують стабільність діяльності у довгостроковій перспективі.

Паралельно з мотиваційним компонентом, важливою складовою ресурсності виступає система саморегуляції психічних станів. У службовій діяльності поліцейських процеси саморегуляції базуються на складних психофізіологічних механізмах рефлексії, довільної концентрації уваги, контролю дихання, регуляції м'язового тонусу, а також методах самонавіювання та ментального самопрограмування.

Специфіка поліцейської діяльності висуває екстремальні вимоги до особистісних якостей та патернів реагування на ситуативні зміни. Складність оперативної обстановки, соціальна напруженість, дефіцит повноцінного рекреаційного ресурсу та постійна взаємодія з криміногенним елементом суттєво підвищують психофізіологічну «ціну» діяльності. Невизначеність умов служби та висока відповідальність за прийняті рішення безпосередньо впливають на психічні стани службовців [6].

Відсутність належного ресурсного забезпечення та ефективних механізмів відновлення призводить до низки деструктивних соціально-психологічних наслідків: інтенсифікації плинності кадрів; зниження рівня задоволеності професійною реалізацією; деградації соціально-психологічного клімату в службових колективах; глибокої особистісної та професійної деформації працівників [7]. Отже, розвиток психологічної ресурсності є не лише індивідуальною потребою працівника, а й стратегічним завданням для забезпечення життєздатності всієї системи правоохоронних органів.

Професійна відповідальність працівника поліції охоплює широкий спектр завдань: від забезпечення законності процесуальних рішень і спрямування слідчих дій до здійснення превентивної та роз'яснювальної роботи серед населення. Виконання цих функцій висуває безапеляційні вимоги до таких якостей, як жорсткий самоконтроль, емоційна виваженість та здатність до оперативного управління складними службовими операціями у дефіциті часу.

Систематичне перебування в ситуаціях, що становлять загрозу життю та здоров'ю, актуалізує необхідність високого рівня самоволодіння. Здатність до миттєвої верифікації ризиків та ухвалення адекватних рішень є критичним чинником, що мінімізує ймовірність професійних зривів та виникнення надзвичайних подій серед особового складу. У цьому контексті особистісні ресурси виступають не лише гарантом ефективності служби, а й механізмом гармонізації психофізіологічного стану офіцера, що забезпечує його безперервний професійний розвиток.

Особливе місце у структурі ресурсності займають когнітивні ресурси. Умови активного протиборства з правопорушниками вимагають від поліцейського постійної інтелектуальної напруги: здатності до маскування стратегічних цілей, прогнозування дій супротивника та гнучкої зміни соціальних ролей залежно від оперативної обстановки. Таке постійне вольове напруження та інтенсивна розумова діяльність потребують розвиненої системи внутрішніх опор, які дозволяють трансформувати емоційні реакції у конструктивні професійні дії.

У межах теорії професіогенезу становлення особистісної готовності фахівця розглядається як результат глибокої рефлексії. Усвідомлення поліцейським власних професійно значущих власти-

востей та рівня компетентності є ключовим етапом переходу від адаптивного функціонування до усвідомленого керування власним ресурсним потенціалом. Таким чином, рефлексія стає інструментом самокорекції та фундаментом для формування професійної надійності на всіх етапах служби.

З метою стимулювання особистісної готовності правоохоронців до професійної діяльності доцільно спрямовувати їхню рефлексивну активність на аналіз власних професійно значущих властивостей. Основним інструментарієм такої роботи виступають завдання з особистісного саморозвитку, фокус яких зосереджений на ідентифікації та актуалізації внутрішніх ресурсів. Результатом глибокої рефлексії є формування індивідуального професійного досвіду, базисом якого стають усвідомлені та готові до застосування особистісні ресурси.

Важливою інтегральною характеристикою професійного становлення та складником внутрішнього потенціалу фахівця є комунікативність. У контексті психологічної ресурсності комунікативність набуває виняткового характеру через свою багатоаспектність: працівник поліції щоденно взаємодіє з представниками різних соціальних груп, вікових категорій та правового статусу. Це вимагає не лише ґрунтовних знань із загальної психології та теорії комунікації, а й здатності до рольової гнучкості та перевтілення задля встановлення ефективного психологічного контакту. Комунікативна компетентність є фундаментом для успішної реалізації слідчих, оперативно-розшукових та профілактичних заходів [8].

Науковий аналіз потенціалу особистості правоохоронця дозволяє окреслити широке коло чинників, що становлять систему його психологічних ресурсів. До них відносять рівень когнітивного розвитку, стійкість «Я-концепції», внутрішній локус контролю, специфіку мотиваційної сфери, а також здатність до залучення соціальної підтримки. Системна взаємодія цих характеристик забезпечує стресостійкість особистості та нівелює негативний вплив деструктивних чинників – втоми, перевтоми та гострих емоційних станів, які загрожують ефективності професійної діяльності.

Узагальнюючи викладене, психологічну ресурсність працівника поліції слід визначати як динамічну здатність до актуалізації внутрішніх резервів задля саморозвитку, ефективної саморегуляції у міжособистісній взаємодії та якісної реалізації професійних функцій. Саме в цій якості проявляється автентичність особистості офіцера.

Особистісна ресурсність правоохоронця маніфестується через: компетентність у розв'язанні складних життєвих та професійних завдань; автономність у процесі ухвалення відповідальних рішень; самодостатність при подоланні критичних стресових ситуацій; готовність до надання підтримки та допомоги оточуючим; відповідальність за досягнення стратегічних цілей службової діяльності.

Висновки. Сучасна юридико-психологічна наука демонструє стійкий інтерес до вивчення ресурсного потенціалу особистості як фундаментального чинника, що детермінує професійну надійність, правомірність рішень та ефективність саморегуляції правоохоронця. Попри дискусійність термінологічного апарату, у межах психології діяльності в особливих умовах ресурсність розглядається як інтегральна здатність суб'єкта до реалізації владних повноважень без втрати професійної адекватності. Чинна парадигма морально-психологічного супроводу в Національній поліції України базується на презумпції наявності у працівників стабільних внутрішніх активів, що закладаються ще на етапі професійно-психологічного відбору та закріплюються під час підготовки у закладах освіти. Проте юридико-психологічний аналіз службової практики виявляє суттєву суперечність: процедури моніторингу та контролю часто трансформуються у додаткові стресогенні чинники, змушуючи офіцера витрачати ресурси не на виконання процесуальних функцій, а на подолання напруги в ситуації оцінювання. Це створює ілюзію стабільності, за якою може приховуватися латентна деформація правосвідомості та виснаження резервів організму.

Критична значущість проблеми психологічних ресурсів підтверджується кореляцією між їхнім дефіцитом та зростанням випадків професійного вигорання, порушень службової дисципліни й законності. В умовах динамічної оперативної обстановки саме ресурсність забезпечує адаптивну лабільність – здатність поліцейського до конструктивного переходу в режими підвищеної готовності при збереженні когнітивного контролю. Проведене дослідження підтвердило, що специфіка правоохоронної служби, обтяжена правовою невизначеністю та експозицією до травматичних подій, виступає провідним детермінантом трансформації особистісного потенціалу. Виявлено, що ключову роль у розвитку ресурсності відіграє комплекс інституційних та особистісних чинників, зокрема системна соціальна підтримка, безперервна професійна підготовка та наявність прозорих векторів кар'єрного зростання. Взаємодія цих факторів сприяє інституалізації внутрішніх ресурсів та зміцнює стійкість правоохоронців перед деструктивним впливом професійного середовища.

На основі отриманих результатів наголошено на імперативній необхідності розроблення спеціалізованих програм психокорекції та тренінгових комплексів, диференційованих за стажем служби та специфікою підрозділів. Реалізація таких інтервенцій дозволить не лише зміцнити ментальне

здоров'я особового складу, а й оптимізувати показники професійної надійності, що безпосередньо корелює з підвищенням рівня громадської безпеки та довіри соціуму до правоохоронної системи. Таким чином, підтримка психологічної ресурсності визначена як фундамент професійної акмеології поліцейського та стратегічна умова забезпечення законності в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hobfoll S.E. Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*. 2002. Vol. 6(4). P. 307–324. DOI: https://doi.org/10.1037/1089-2680.6.4.307.
2. Лукомська С.О. Ресурсний підхід до подолання особистістю кризових ситуацій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 1. С. 190–196. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2663-5208/2020-1-27.
3. Кіреєва З.О. Предиктори резильєнтності та оптимізму у осіб різного віку під час проживання пандемії SARS-COV-2. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2022. Вип. 1. С. 5–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ nvkhp_2022_1_3.
4. Штепа О.С. Аналіз та інтерпретація емпіричної багатофакторної моделі психологічної ресурсності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 28. С. 670–682. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_28_54.
5. Кісіль З.Р., Католик Г.В. Страх смерті як детермінанта психоемоційної напруженості та професійної деформації працівників правоохоронних органів в умовах дії стрес-факторів. *Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти*. Львів: Місіонер, 2022. С. 35–57. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/4462.
6. Barko V.I., Boiko-Buzyl Y., Barko V.V. Comparative analysis of psychographs of police officers by main types of official activity in the National Police of Ukraine. *Psychological Journal*. 2022. Vol. 8(1). P. 149–159. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2022.8.1.11.
7. Kisil Z.R., Kisil R.-V.V. Psychoemotional tension as a determinant of professional deformation of employees of the National Police of Ukraine. *Social and Legal Studies*. 2021. Issue 3(13). P. 177–189. DOI: https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-3-177-188.
8. Швець Д.В. Професійна деформація правоохоронців: правовий та психологічний вимір: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. 394 с. URL: https://helvetica.ua/uk/monographs.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Сайфутдінов В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951:336.711
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.37

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Світлак І.І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0002-4408-6868

Голота Н.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0003-4113-7743

Мазурик С.В.,
кандидат юридичних наук, адвокат
ORCID: 0009-0002-0955-1733

Світлак І.І., Голота Н.П., Мазурик С.В. Державне регулювання ринку фінансових послуг у системі забезпечення фінансової безпеки держави та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

У статті здійснено комплексне дослідження організаційно-правових та інституційних засад державного регулювання ринку фінансових послуг у системі забезпечення фінансової безпеки держави та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Актуальність теми зумовлена стрімкою трансформацією сучасного фінансового сектору, поширенням цифрових фінансових технологій, глобалізацією фінансових потоків, зростанням масштабів фінансових злочинів, а також необхідністю адаптації національного механізму державного регулювання до умов воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки України.

Обґрунтовано, що ефективне функціонування ринку фінансових послуг є важливим чинником забезпечення макроекономічної стабільності, сталого розвитку економіки та захисту національних економічних інтересів. Водночас інтенсифікація міжнародних фінансових операцій, активне використання цифрових платіжних інструментів, електронних фінансових сервісів і криптоактивів створюють нові виклики для фінансової системи та підвищують ризики легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та інших форм фінансової злочинності.

У дослідженні доведено, що проблематика державного регулювання ринку фінансових послуг має мультидисциплінарний характер і перебуває на перетині адміністративного та фінансового права, економічної теорії, фінансів та науки публічного управління. Розкрито особливості правового механізму державного регулювання фінансового сектору, визначено роль ключових суб'єктів регуляторної політики, зокрема Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Міністерства фінансів України та Державної служби фінансового моніторингу України у забезпеченні стабільності функціонування фінансового сектору та реалізації державної політики у сфері протидії відмиванню коштів.

Приділено увагу аналізу впливу міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню коштів, зокрема рекомендацій FATF, стандартів Європейського Союзу та практики міжнародних фінансових організацій, на формування сучасної моделі державного регулювання фінансового сектору України.

Наукова новизна дослідження полягає у формуванні комплексного підходу до розгляду державного регулювання ринку фінансових послуг як правового та публічно-управлінського інструменту забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану та євроінтеграційних трансформацій.

Ключові слова: фінансова безпека держави; ринок фінансових послуг; фінансовий сектор; державне регулювання; фінансовий моніторинг; протидія/запобігання легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом; воєнний стан; міжнародні стандарти; AML/CFT; FATF.

Svitlak I.I., Holota N.P., Mazurik S.V. State regulation of the financial services market as a component of the system for ensuring the state's financial security and preventing money laundering.

The article presents a comprehensive study of the organizational, legal, and institutional foundations of state regulation of the financial services market within the system of ensuring the state's financial security and counteracting the legalization (laundering) of proceeds derived from crime. The relevance of the research is influenced by the rapid transformation of the modern financial sector, the widespread introduction of digital financial technologies, the globalization of financial flows, the growing scale of financial crimes, as well as the need to adapt the national mechanism of state regulation to the conditions of martial law and the post-war recovery of Ukraine's economy.

It is substantiated that the effective functioning of the financial services market is an important factor in ensuring macroeconomic stability, sustainable economic development, and the protection of national economic interests. At the same time, the intensification of international financial transactions, the active use of digital payment instruments, electronic financial services, and crypto-assets create new challenges for the financial system and increase the risks of money laundering, terrorist financing, and other forms of financial crime.

The study demonstrates that the issue of state regulation of the financial services market has a multidisciplinary nature and lies at the intersection of administrative and financial law, economic theory, finance, and public administration. The article reveals the specific features of the legal mechanism of state regulation of the financial sector and identifies the role of key regulatory authorities, including the National Bank of Ukraine, the National Securities and Stock Market Commission, the Ministry of Finance of Ukraine, and the State Financial Monitoring Service of Ukraine in ensuring the stability of the financial sector and implementing state policy in the field of anti-money laundering.

Particular attention is paid to the analysis of the influence of international standards in the field of anti-money laundering, including the FATF Recommendations, the standards of the European Union, and the practices of international financial organizations, on the formation of the modern model of state regulation of Ukraine's financial sector.

The scientific novelty of the research lies in the development of a comprehensive approach to the consideration of state regulation of the financial services market as a legal and public governance instrument for ensuring the state's financial security in the context of martial law and European integration transformations.

Key words: state financial security; financial services market; financial sector; state regulation; financial monitoring; prevention and counteraction to money laundering; martial law; international standards; AML/CFT; FATF.

Постановка проблеми. Фінансовий сектор країни є одним з базових сегментів економічної системи сучасної держави. Через фінансові ринки та фінансових посередників забезпечуються акумуляція заощаджень, перерозподіл ресурсів між секторами економіки, фінансування інвестиційних проєктів, страхування ризиків, функціонування платіжної інфраструктури та довгострокова стійкість економічного розвитку. Разом із тим глобалізація фінансових ринків, стрімка цифровізація фінансових послуг, використання дистанційних каналів обслуговування, поширення відкритого банкінгу, електронних платіжних сервісів і криптоактивів істотно підвищили вразливість фінансового сектору до легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, обходу санкцій, шахрайства та інших форм фінансової злочинності. FATF у чинній редакції своїх Рекомендацій прямо виходить із того, що AML/CFT є невід'ємною складовою захисту цілісності фінансової системи, а новий пакет AML/CFT ЄС побудований на тій самій логіці:– захист фінансової стабільності та безпеки неможливий без посилення єдиних правил запобігання відмиванню коштів.

Окреслена проблематика має не лише економічне, а і безпекове значення. Чинний Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [1] визначає сучасну рамку регулювання ринку фінансових послуг, а Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2] формує базову модель протидії легалізації злочинних доходів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. В умовах повномасштабної війни значення цих механізмів посилилося, оскільки НБУ у звітах про фінансову стабільність за 2025 рік [3] наголошує на підвищених макрофінансових і безпекових ризиках для фінансового сектору України. Водночас зростання масштабів міжнародних фінансових операцій, поширення цифрових фінансових технологій та глобалізація фінансових потоків створюють нові ризики для національної фінансової системи. Лише за оцінками міжнародних організацій, щорічний обсяг коштів, що підлягають легалізації у світовій економіці, становить від 2 до 5 % світового

ВВП, що еквівалентно кільком трильйонам доларів США [4]. У 2024 році цей показник оцінювався у 2,22-5,54 трлн дол. США [5].

Середній світовий бал за Базельським індексом боротьби з відмиванням грошей у 2025 році лише незначно покращився з 5,30 до 5,28 (за шкалою від 0 до 10, де 10 дорівнює максимальному ризику) [6]. Попри те, що зафіксовані зміни мають статистично незначний характер, збереження стабільності середнього світового показника свідчить про відносну ефективність сучасних механізмів протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, які загалом не поступаються темпам еволюції новітніх загроз.

У таких умовах державне регулювання ринку фінансових послуг перестає бути лише інструментом ринкового впорядкування і водночас стає складовою фінансової безпеки держави, національної безпеки та політики відновлення. Водночас у сучасній доктрині зберігається термінологічна та методологічна дискусійність щодо співвідношення понять «фінансовий ринок», «ринок фінансових послуг», «державне регулювання», «державне управління/публічне управління», «фінансова безпека», «фінансовий моніторинг». Це зумовлює потребу в комплексному переосмисленні правових засад державного регулювання ринку фінансових послуг у парадигмі забезпечення фінансової безпеки та протидії легалізації злочинних доходів.

Мета дослідження – комплексний аналіз правових та інституційних засад державного регулювання ринку фінансових послуг у контексті забезпечення фінансової безпеки держави та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика державного регулювання фінансового сектору та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, широко досліджується у працях українських та зарубіжних науковців. Теоретико-методологічні аспекти функціонування ринку фінансових послуг досліджували С. Хоружій, Р. Бачо, З. Мацук, І. Солошкіна, Н. Дроздова, І. Яценко та ін. Питання державного регулювання фінансового ринку та механізмів його функціонування досліджували В. Авер'янов, І. Юрій, О. Луцишин, І. Школьник та інші науковці. Проблеми протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму висвітлювали у своїх дослідженнях О. Костенко, С. Глущенко, М. Савлук, а також міжнародні експерти FATF. Разом з тим, сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом, цифровізацією фінансових послуг та зростанням кіберзлочинів у цьому секторі, зумовлюють необхідність дослідження механізмів державного регулювання фінансового сектору.

Виклад основного матеріалу. Ринок фінансових послуг є важливим сегментом фінансового сектору держави, що забезпечує рух фінансових ресурсів між економічними агентами. Його функціонування базується на взаємодії фінансових установ, споживачів фінансових послуг та регуляторних органів. Такими регуляторними органами є Національний банк України (НБУ), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), Міністерство фінансів України та Державна служба фінансового моніторингу України. Після реалізації спліт-реформи 2020 року функції регулювання небанківського фінансового сектору були передані НБУ та НКЦПФР, які відповідно до п. 47 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» визначені як Регулятор.

Нормативно визначеною метою державного регулювання ринку фінансових послуг є забезпечення стабільності та стійкого функціонування фінансової системи держави, належний захист прав і законних інтересів споживачів фінансових послуг, формування та підтримка ефективного конкурентного середовища на фінансовому ринку, а також запобігання та протидія фінансовим правопорушенням, у тому числі легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

З огляду на вищевикладене, фінансова безпека є однією з складових не лише економічної, а національної безпеки держави, оскільки відображає здатність фінансової системи забезпечувати стабільність функціонування економіки, ефективний розподіл фінансових ресурсів, а також захист національних економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз.

З цього приводу заслуговує на увагу позиція В. Гнатенка, який пропонує тлумачити «економічну безпеку не лише як стан захищеності національних інтересів, але і наявність й можливість застосування інструментів впливу на економічні процеси для гарантування добробуту людини в довгостроковому періоді. Економічна безпека сприяє створенню надійної та забезпеченої всіма необхідними засобами держави, захищеності національно-державних інтересів у сфері економіки. При цьому основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати та підвищувати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз» [7, с. 69].

Що ж до забезпечення стабільності функціонування ринку фінансових послуг в умовах воєнного стану, це безпосередньо пов'язано із категорією «фінансова безпека». Фінансова безпека є невід'ємною складовою економічної безпеки, а її роль та місце в системі зміцнення економічної безпеки держави в сучасних реаліях важко переоцінити. Як зазначають В. Білоус та М. Терну-

щак, фінансова безпека держави обумовлена: захищеністю «фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; достатнім рівнем фінансової незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників, що загрожують національним інтересам у фінансовій сфері; здатністю фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання» [8, с. 25].

Огляд сучасних наукових досліджень щодо змістового наповнення категорій «фінансова безпека» та «забезпечення фінансової безпеки держави» дає підстави констатувати складну економіко-правову природу зазначеного феномена та відсутність єдиного уніфікованого підходу до його інтерпретації як у чинному законодавстві, так і в науково-теоретичних розробках. У контексті протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, така теоретична невизначеність ускладнює формування ефективних механізмів державного регулювання фінансового сектору та потребує подальшого наукового осмислення взаємозв'язку між фінансовою безпекою держави та системою фінансового моніторингу.

Заслуговує на увагу авторське визначення поняття «фінансова безпека», запропоноване А. Бондаренко: «фінансова безпека – захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у фінансовій сфері від загроз, на основі якої стабільно й ефективно функціонує фінансова система країни і завдяки якій задовольняються соціально-економічні потреби суспільства, створюються передумови стійкого позитивного розвитку національної економіки. Забезпечення державної фінансової безпеки – формування умов стабільного й ефективного функціонування фінансової системи країни (включаючи її грошову, бюджетну, кредитну, податкову і валютну складові), необхідної для задоволення соціально-економічних потреб суспільства і стійкого позитивного розвитку національної економіки» [9, с. 42].

Фінансова безпека держави охоплює низку складових, кожну з яких, з одного боку можна розглядати, як відносно відокремлений елемент, а з іншого – всі ці елементи у своїй єдності становлять собою фінансову безпеку [10, с. 46]. Такими складовими загальної державної фінансової безпеки прийнято називати безпеку податкового, бюджетного сектора, безпеку ринку фінансових послуг.

Серед різновидів національної безпеки (політичної, екологічної, економічної (фінансової), науково-технологічної, демографічної, інформаційної, соціальної та військової), М. Перепелиця визначає ключовою саме економічну (фінансову) безпеку, оскільки від її стану значною мірою залежить спроможність держави забезпечувати належне функціонування та захист інших складових системи національної безпеки. Як зазначає дослідниця, «не може бути військової безпеки при слабкій і неефективній економіці» [11, с. 86].

Державне бачення щодо майбутнього фінансового сектора країни в частині регулювання та нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення сформульовано наразі в оновленій Стратегії розвитку фінансового сектору України від 25.06.2025 р. [12]. В стратегії йдеться, що державне регулювання має здійснюватися з урахуванням міжнародних стандартів із протидії відмиванню доходів передбачає першочергово виконання рекомендацій FATF, МВФ, MONEYVAL, положень законодавства ЄС, за умови уніфікації вимог та унормування процедур ефективного застосування санкційного (обмежувального) законодавства.

НБУ, будучи основним Регулятором діяльності на ринку фінансових послуг, здійснює фінансовий моніторинг у банківській системі з метою запобігання відмиванню коштів та забезпечення стабільності фінансового сектору. Водночас Державна служба фінансового моніторингу України виконує функції фінансової розвідки та є ЦОВВ, відповідальним за аналіз сумнівних фінансових операцій.

Таким чином, державне регулювання ринку фінансових послуг в умовах воєнного стану має бути спрямоване не лише на підтримання безперервності фінансового посередництва, а й на мінімізацію безпекових, санкційних та AML/CFT-ризиків, що прямо впливають на стійкість фінансової системи. В оновленій Стратегії розвитку фінансового сектору України [12] акцентована увага на трьох взаємопов'язаних пріоритетах: збереженні фінансової стабільності, залученні інвестицій та євроінтеграції, що на нашу думку, означає, що національна модель регулювання фінансового сектору дедалі більше поєднує класичні інструменти нагляду з стандартами ЄС, зокрема у сфері доброчесності фінансового ринку, санкційного комплаєнсу та уніфікації AML/CFT-процедур. Отже, протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, уже не може розглядатися як ізольований напрям фінансового моніторингу, а постає як складова загальної архітектури фінансової безпеки та регуляторної модернізації сектору.

Вважаємо, що сучасне державне регулювання ринку фінансових послуг має розглядатися не лише як механізм ринкового впорядкування, а як комплексний правовий та інституційний інстру-

мент забезпечення фінансової безпеки держави. Умови війни, цифрової трансформації фінансових сервісів, посилення санкційної політики та оновлення міжнародних стандартів AML/CFT зумовлюють необхідність подальшої модернізації правового, організаційного та наглядового механізмів державного впливу на фінансовий сектор.

Висновки. Державне регулювання ринку фінансових послуг є важливою складовою механізму забезпечення фінансової безпеки держави, оскільки саме через систему інституційного нагляду, нормативно-правового регулювання та фінансового моніторингу держава забезпечує стабільність функціонування фінансового сектору та запобігає використанню фінансової системи у протиправних цілях. Ефективність державного регулювання ринку фінансових послуг значною мірою залежить від узгодженості діяльності регуляторних органів, зокрема НБУ, НКЦПФР, Міністерства фінансів України та Державної служби фінансового моніторингу України, а також від належної імплементації міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню коштів. У цьому контексті особливого значення набуває застосування ризик-орієнтованого підходу до фінансового моніторингу, удосконалення механізмів контролю за фінансовими операціями та підвищення рівня прозорості діяльності фінансових установ.

Водночас сучасні суспільно-політичні реалії, зокрема повномасштабна війна, зумовлюють появу нових ризиків для стабільності фінансової системи та актуалізують необхідність посилення державного контролю за функціонуванням фінансового сектору. За таких умов забезпечення фінансової безпеки держави набуває домінуючого значення у механізмі державного регулювання ринку фінансових послуг, а формування ефективної системи запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, стає одним із пріоритетних напрямів державної політики.

З огляду на це перспективними напрямами удосконалення державного регулювання ринку фінансових послуг у контексті забезпечення фінансової безпеки держави є подальша гармонізація національного законодавства з правом ЄС у сфері AML/CFT, розвиток цифрових інструментів фінансового моніторингу, посилення міжвідомчої взаємодії суб'єктів фінансового моніторингу та розширення міжнародного співробітництва у сфері протидії відмиванню коштів. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності державного регулювання фінансового сектору, зміцненню фінансової безпеки держави та формуванню прозорого й стабільного фінансового середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text.
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text.
3. Звіт НБУ про фінансову стабільність. грудень 2025. URL: bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2025-H2.pdf?v=16.
4. Criminal finances and money laundering. URL: https://www.europol.europa.eu/crime-areas/criminal-finances-and-money-laundering.
5. Global Money Laundering Statistics 2024. URL: ttps://www.zigram.tech/resources/money-laundering-statistics-2024.
6. Basel AML Index 2025: 14th Public Edition Global money laundering and financial crime risk ranking. URL: https://baselgovernance.org.
7. Гнатенко В. Основні складові економічної безпеки держави. *Державне управління*. 2021. №1 (7). С. 66-82. URL: https://www.researchgate.net/publication/350078827.
8. Білоус В., Тернущак М. Категорія «фінансова безпека держави» у теоретико-правовому вимірі. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 26 жовтня 2023 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 312 с.
9. Бондаренко А.І. Механізми державного регулювання ринку фінансових послуг України. *Публічне управління та митне адміністрування.* 2017. № 1 (16). С. 39-44. URL: https://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2017/1/5.pdf.
10. Господарська діяльність та новітні технології: актуальні проблеми регулювання в умовах воєнного стану / за ред. О.О. Дмитрик, К.О. Токарєвої. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 195 с.
11. Перепелиця М. Публічний інтерес як мета діяльності суб'єктів фінансового права. *Вісник Академії правових наук України.* 2009. № 2(57). С. 112-119. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5625.

12. Стратегія розвитку фінансового сектору України: Рішення Правління НБУ від 25.06.2025 р. № 299-рш. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/onovlena_strategiia_rozvitku_ finansovogo_ sektoru_ukraini_zberezhennia_stabilnosti_zaluchennia_investitsii_ta_ievrointegratsiia-5276.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Світлак І.І., Голота Н.П., Мазурик С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.91:004.032
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.38

ЕЛЕКТРОННИЙ СУД, ЯК ІНСТРУМЕНТ СУЧАСНОГО ПРАВОСУДДЯ: ДОСВІД, ТРУДНОЩІ, ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Сімакова С.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0002-8088-3258

Клочко В.М.,
кандидат юридичних наук,
ст. викладач кафедри публічно-правових дисциплін,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0002-8088-5588

Сімакова С.І., Клочко В.М. Електронний суд, як інструмент сучасного правосуддя: досвід, труднощі, та перспективи розвитку.

У статті досліджується функціонування системи «Електронний суд», як одного з ключових елементів цифровізації судочинства в Україні та важливої складової Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Проаналізовано основні напрями впровадження електронних технологій у діяльність судових органів, а також їх значення для забезпечення ефективності, доступності та оперативності здійснення правосуддя. Розглянуто можливості дистанційного подання процесуальних документів у різних видах судочинства, зокрема у цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному, що значно спрощує комунікацію між судом та учасниками процесу. Встановлено, що використання електронного кабінету надає учасникам судового процесу можливість подавати позовні заяви, апеляційні та касаційні скарги, клопотання та інші процесуальні документи, а також додавати електронні копії доказів і матеріалів справи. З'ясовано, що документи в електронний кабінет підсистеми «Електронний суд» можуть надсилати кілька категорій осіб залежно від того, хто є учасником справи або має відповідний доступ до системи. Доведено, що застосування кваліфікованого електронного підпису забезпечує юридичну силу електронних документів, гарантує їх автентичність та прирівнює до паперових носіїв інформації. Окрему увагу приділено можливості дистанційного ознайомлення з матеріалами справи, отримання судових рішень в електронній формі та участі у судових засіданнях у режимі відеоконференції. Встановлено, що підсистема «Електронний суд» та електронний кабінет сприяють оптимізації процесу документообігу, спрощують взаємодію між судами та учасниками судового процесу і підвищують рівень прозорості судової діяльності. Водночас зазначено, що у роботі системи інколи виникають технічні збої, спостерігається повільна робота платформи та виникають труднощі з використанням електронного підпису. Попри переваги цифровізації судочинства, система потребує подальшого технічного вдосконалення, підвищення стабільності функціонування та розширення можливостей для користувачів.

Ключові слова: суд, правосуддя, електронний суд, електронний документообіг, електронний підпис, відеофіксація.

Simakova S.I., Klochko V.M. Electronic court as a tool of modern justice: experience, difficulties, and development prospects.

The article examines the functioning of the «Electronic Court» system as one of the key elements of the digitalization of the judiciary in Ukraine and an important component of the Unified Judicial Information and Telecommunication System. The main directions of implementing electronic technologies in the activities of judicial bodies are analyzed, as well as their significance for ensuring the efficiency, accessibility, and promptness of the administration of justice. The possibilities of remote submission of procedural documents in various types of judicial proceedings are considered, in particular in civil, commercial, administrative, and criminal proceedings, which significantly simplifies communication between the court and participants in the process. It has been established that the use of the electronic cabinet allows participants in court proceedings to submit statements of claim, appeals and cassation complaints, motions, and other procedural documents, as well as to attach electronic copies of evidence and case materials. It was found that documents can be sent to the electronic cabinet of the «Electronic

Court» subsystem by several categories of persons depending on who is a participant in the case or has appropriate access to the system. It is proved that the use of a qualified electronic signature ensures the legal validity of electronic documents, guarantees their authenticity, and equates them to paper carriers of information. Particular attention is paid to the possibility of remote familiarization with case materials, receiving court decisions in electronic form, and participating in court hearings via videoconference. It has been established that the «Electronic Court» subsystem and the electronic cabinet contribute to the optimization of document circulation, simplify interaction between courts and participants in court proceedings, and increase the level of transparency of judicial activities. At the same time, it is noted that technical failures sometimes occur in the system, the platform may operate slowly, and difficulties with the use of electronic signatures may arise. Despite the advantages of the digitalization of the judiciary, the system requires further technical improvement, increased stability of operation, and expansion of user capabilities.

Key words: court, justice, electronic court, electronic document management / e-document flow, electronic signature, video recording / video logging.

Постановка проблеми. Впровадження підсистеми «Електронний суд» дозволяє значно скоротити час розгляду справ, зменшити адміністративне навантаження на суддів та працівників апарату суду, а також забезпечити зручність для громадян, які можуть брати участь у процесі без необхідності особисто відвідувати судові установи. Однією з ключових переваг є можливість отримувати підтвердження надходження документів у реальному часі та відстежувати статус поданих матеріалів через особистий кабінет. Але при цьому існує ряд проблем, які перешкоджають успішній роботі «Електронного суду», зокрема це складний і незручний інтерфейс, технічні збої та відсутність своєчасних повідомлень про надходження документів. Також виникають труднощі під час відеоконференцій через нестабільний зв'язок, недостатню інтеграцію електронного документообігу з роботою судів та обмежену зручність для користувачів у доступі до матеріалів справ у реальному часі. Під час нашого дослідження нами будуть запропоновані шляхи їх вирішення.

Метою статті є дослідження питань, що стосуються роботи «Електронного суду» від моменту запровадження до сьогодення, а також з'ясування проблемних питань, та запропонування шляхів їх вирішення які на разі існують в українському судочинстві із запровадженням електронного документообігу.

Стан опрацювання проблематики. Обранена нами тема є досить актуальною, тому її раніше досліджували українські науковці, такі, як: Арсірій Р., Куценко В.Д., Марченко В.Б., праці яких відображені в нашому дослідженні. Крім цього ми опирались на чинне законодавство та використовували міжнародні джерела.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство змінюється під дією нових викликів, які постають перед громадянами в умовах виконання вимог Європейського союзу (далі – ЄС) для вступ України до ЄС. В нинішніх умовах можемо спостерігати прогрес у сфері диджиталізації, яка стрімко розвивається в тому числі в галузі судочинства.

Ще у грудні 2018 року в газеті «Голос України», та на офіційному вебпорталі «Судова влада України» Державна судова адміністрація України оголосила про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно телекомунікаційної системи (далі-ЄСІТС), яка на разі успішно функціонує в українських судах.

Так, в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» йдеться про те, що у Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів та Державній судовій адміністрації функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система. [1].

Дослідження еволюції електронного правосуддя в Україні демонструє, що при розробленні національної концепції значною мірою враховувався досвід Естонії, який слугував своєрідним зразком для наслідування. Українська модель створювалася як інтегрований цифровий механізм, покликаний забезпечити повний цикл функціонування судової системи в електронному середовищі.

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система України структурована за модульним принципом і складається з декількох самостійних підсистем, окремі з яких уже запущені та використовуються на практиці. Однією з ключових складових є підсистема «Електронний суд», що розпочала апробацію 1 січня 2019 року в тестовому форматі, а з 5 жовтня 2021 року перейшла до повноцінного функціонування в робочому режимі.

17 серпня 2021 року Вища рада правосуддя ухвалила Положення, яким було визначено порядок функціонування окремих складових Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [2]. На цьому етапі регулювання поширювалося лише на три ключові підсистеми, а саме: «Електронний кабінет», «Електронний суд» та систему відеоконференції зв'язку. Документ установив правила їх використання в судах та інших органах системи правосуддя. Згідно з положеннями цьо-

го акта, підсистема «Електронний суд» розглядається як складова ЄСІТС, що надає користувачам можливість, у випадках, передбачених законодавством і з урахуванням технічних можливостей системи, формувати та надсилати до судів і відповідних органів процесуальні й інші документи в електронному форматі. Окрім цього, вона забезпечує отримання інформації щодо стану розгляду поданих матеріалів та результатів їх опрацювання. Водночас аналіз зазначеного Положення свідчить про те, що функціональні можливості електронного суду визначені доволі обмежено та містять низку застережень. Незважаючи на це, основне призначення підсистеми залишається незмінним і полягає в організації електронного документообігу та інформуванні учасників процесу. Поряд із технічною реалізацією електронного суду триває й науково-правове осмислення цього явища. Зокрема, висловлюється критика щодо нормативного закріплення відповідної підсистеми. Деякі судді звертають увагу на те, що існування програмного продукту «Електронний суд» у межах ЄСІТС прямо не передбачене законами України [3], що на їхню думку, негативно впливає на ефективність його впровадження. На сьогодні цей аргумент залишається актуальним і не викликає суттєвих заперечень.

Водночас беручи до уваги багатовимірний характер Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що охоплює технологічні рішення, нормативне забезпечення та поступову трансформацію судової практики, можна поставити під сумнів ефективність її виключно законодавчого закріплення як інструменту прискорення впровадження. Сам по собі факт фіксації системи в законі не гарантує динамічного розвитку чи оперативного запуску всіх її складових.

Зважаючи на особливості функціонування ЄСІТС та різноманітність її модульної структури, більш раціональним підходом виглядає регулювання на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Такий формат дозволяє швидше адаптувати правові положення до технічних оновлень, змін у програмному забезпеченні й організаційних процесах, забезпечуючи необхідну гнучкість, якої зазвичай бракує законодавчим актам.

У наукових колах існують підходи, відповідно до яких електронний суд розглядається як окремий процесуальний інститут. Зокрема, окремі дослідники, характеризуючи електронний суд як сукупність спеціально розроблених електронних інструментів і програмних рішень, що пройшли перевірку та сертифікацію, зазначають, що такі технології не обмежуються лише допоміжною роллю для суддів та працівників судового апарату. На їхню думку, ці засоби поступово набувають відносної самостійності та можуть використовуватися безпосередньо для здійснення правосуддя. У такому розумінні електронний суд визнається не лише інструментом організаційно-адміністративної діяльності судової влади, а й складовою юридичного процесу [4].

Дуже влучно з даного приводу вказує науковець Марченко В.Б. Він зазначає, що визначаючи правову природу електронного суду, слід враховувати, що це перш за все, технологічна форма окремих елементів судочинства, але не окремий правовий інститут. Електронна форма сама по собі не створює ніяких нових елементів процесу судочинства і відповідно, ніяких нових, окремих і самостійних інститутів процесуальних чи якихось інших галузей права» [5, с. 549-551].

Виходячи з такої позиції, можна дійти висновку, що технічні елементи, зокрема сервери з відповідним програмним забезпеченням, які починають розглядатися як складові юридичного процесу поряд із процесуальними стадіями, провадженнями та процесуальними діями, мали б бути безпосередньо закріплені в законодавстві, зокрема в процесуальних кодексах. Однак такий підхід видається явно надмірним і необґрунтованим.

Так, наприклад, Європейська комісія Ради Європи з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) у своєму Плані дій на 2022–2025 роки не використовує термін «електронний суд». Натомість у документі акцент робиться на процесі цифрової трансформації системи правосуддя, який позначається поняттям «цифровізація правосуддя» (digitalisation of justice) [6].

Водночас Комісія підкреслює, що впровадження цифрових технологій у сфері правосуддя сприяє підвищенню його ефективності, однак за жодних умов не має на меті витіснення або заміну судді. Ключова роль у здійсненні правосуддя повинна й надалі належати людині-судді. У своїх документах CEPEJ зосереджується на впровадженні систем електронного подання процесуальних документів до суду (electronic court filing, e-filing), не розглядаючи при цьому концепцію електронного суду як окремого самостійного явища [7].

Відповідно до наказу Державної судової адміністрації України від 10 листопада 2023 року, яким були внесені зміни до наказу від 22 вересня 2022 року № 333 «Про визначення адміністраторів», з 1 січня 2024 року державне підприємство «Інформаційні судові системи» офіційно визначено відповідальним за адміністрування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, а також інших інформаційних систем і сервісів, що використовуються в діяльності судової влади [8].

На цьому етапі наукового аналізу постає потреба детально окреслити функціональні можливості Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Передусім вона впроваджує повноцін-

ний формат електронного діловодства, що охоплює реєстрацію, фіксацію, облік і переміщення документів як у межах окремих установ, так і під час міжвідомчої взаємодії. Процесуальні документи та супровідні відомості акумулюються в централізованому інформаційному середовищі з належним рівнем кіберзахисту, де підлягають автоматизованому аналізу та статистичному опрацюванню. Додатково передбачено створення та ведення електронного архіву судових проваджень, що забезпечує систематизоване збереження матеріалів. Система також підтримує цифровий документообіг між судами, іншими органами системи правосуддя та учасниками процесу, дозволяючи здійснювати обмін процесуальними матеріалами в електронній формі. Окремим напрямом її функціонування є організація судових засідань із використанням відеоконференцзв'язку. Завдяки впровадженню автоматизованих механізмів ЄСІТС оптимізує діяльність судів та суміжних органів, формує електронні суддівські досьє й забезпечує віддалений доступ користувачів до інформаційних ресурсів відповідно до наданих їм повноважень. Крім того, система використовується для автоматичного визначення судді або судді-доповідача у справі, добору присяжних, розподілу справ у Вищій раді правосуддя та Вищій кваліфікаційній комісії суддів. Вона також забезпечує аудіо-та відеофіксацію засідань з можливістю трансляції в Інтернеті, ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, роботу офіційного веб-порталу судової влади та єдиного контакт-центру для опрацювання звернень. Також система може взаємодіяти з іншими державними інформаційними ресурсами, зокрема органів правопорядку та Міністерства юстиції. Учасники справи мають можливість заздалегідь перевіряти технічний зв'язок для участі в судовому засіданні дистанційно. Також можуть реалізовуватися інші функції, передбачені відповідним Положенням. Реєстрація користувачів у системі є безкоштовною та здійснюється не пізніше наступного робочого дня після подання заяви. Усі електронні документи та дії в системі виконуються з використанням електронного цифрового підпису, який має юридичну силу власноручного підпису. Розгляд справ здійснюється переважно на основі електронних матеріалів, якщо обидві сторони подали їх в електронній формі. Документи, подані на папері, оперативно оцифровуються та долучаються до електронної справи, а оригінали зберігаються як додатки. За потреби суд або інший орган може витребувати паперові документи для огляду. Варто зауважити, що будь-яке незаконне втручання в роботу системи або в автоматизований розподіл справ тягне за собою відповідальність, визначену законом. Сама система підлягає обов'язковому захисту із застосуванням сертифікованих засобів інформаційної безпеки. Положення про її функціонування затверджується Вищою радою правосуддя за поданням Державної судової адміністрації після консультацій із Радою суддів України. Документи, що подаються через підсистему «Електронний суд», повинні відповідати встановленим процесуальним і технічним вимогам. Вони оформлюються у форматі PDF та обов'язково засвідчуються кваліфікованим або удосконаленим електронним підписом користувача, що гарантує їхню юридичну силу та автентичність. Зміст поданих матеріалів має відповідати нормам процесуального законодавства щодо форми, структури та переліку додатків. У документах необхідно чітко зазначати реквізити справи, зокрема її номер (якщо провадження вже відкрито), найменування суду та відомості про сторони процесу. Електронна заява повинна містити текст основного документа, а також відскановані копії всіх додатків, при цьому електронні копії доказів подаються у цифровому вигляді та також підписуються електронним підписом. Для коректної роботи системи рекомендовано використовувати сучасний веббраузер і стабільне інтернет-з'єднання зі швидкістю не менше 1 Мбіт/с. Після надсилання матеріалів система автоматично формує електронну квитанцію, яка підтверджує їх отримання судом, що забезпечує належну фіксацію факту подання документів.

Справи в підсистемі «Електронний суд» (ЄСІТС) розглядаються за умови, що учасники мають зареєстрований електронний кабінет, що стало обов'язковим для адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, арбітражних керуючих, державних органів та юридичних осіб з 18 жовтня 2023 року.

Документи подаються онлайн із використанням електронного цифрового підпису (ЕЦП), а судові повістки та рішення надсилаються безпосередньо до електронного кабінету й вважаються врученням у день доставки або наступного робочого дня. З 18 жовтня 2023 року зазначені категорії учасників процесу зобов'язані мати електронний кабінет, усі документи суду, включно з повістками та рішеннями, надсилаються виключно в електронному вигляді, а документи, надіслані до 17:00, вважаються отриманими в день відправлення, після 17:00 – на наступний робочий день. Усі подані через систему документи мають бути підписані ЕЦП користувача. Учасники процесу можуть переглядати матеріали справи, подавати заяви та клопотання, а також отримувати процесуальні документи в режимі реального часу. Судові рішення стають доступними у Єдиному державному реєстрі судових рішень протягом трьох робочих днів після їх реєстрації. Підсистема «Електронний суд» створена для забезпечення швидкого обміну процесуальними документами та спрощення доступу громадян до правосуддя.

Підсистема «Електронний суд» та електронний кабінет, що є частиною Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, створені для спрощення взаємодії між судами та учасниками судового процесу. Вони дозволяють подавати процесуальні документи, отримувати судові повідомлення та відстежувати хід справи онлайн. Однак на практиці робота цих сервісів супроводжується певними труднощами. Найпоширенішими проблемами є технічні збої системи, повільна робота сайту та складнощі з авторизацією або використанням кваліфікованого електронного підпису. Також користувачі стикаються з обмеженнями щодо розміру та формату файлів під час подання документів. Іноді виникають затримки з доставкою судових повідомлень до електронного кабінету, що може створювати ризик пропуску процесуальних строків. Крім того, не завжди забезпечена повна синхронізація між електронною системою та внутрішніми процесами судів, через що окремі документи можуть додатково вимагатися у паперовій формі. Таким чином, попри значні переваги цифровізації судової системи, електронний суд в Україні ще потребує подальшого технічного вдосконалення та підвищення стабільності роботи.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи є етапом трансформації судочинства, який передбачає поступову відмову від паперового діловодства та перехід до електронного формату із застосуванням цифрових технологій. Водночас практичний досвід користування відповідними сервісами свідчить про необхідність їх подальшого вдосконалення. Користувачі часто відзначають складність і недостатню інтуїтивність інтерфейсу, наявність технічних збоїв, а також відсутність чітких підтверджень щодо успішного надсилання процесуальних документів. Проблемні ситуації виникають і під час проведення судових засідань у форматі відеоконференцій, що зумовлено технічними несправностями. Окрім цього, потребує доопрацювання повноцінна інтеграція електронного документообігу безпосередньо в організацію роботи судів. Стратегічним завданням подальшої цифровізації правосуддя є максимальне спрощення доступу громадян до судових інституцій та підвищення комфорту отримання судових послуг. У перспективі це має забезпечити функціонування повноцінного «онлайн-суду», яким можна буде користуватися навіть із мобільного пристрою. Реалізація такого підходу можлива через впровадження сучасних інноваційних механізмів здійснення правосуддя з активним використанням інформаційних технологій.

З метою усунення окреслених недоліків у функціонуванні підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет» пропонуються конкретні шляхи їх удосконалення. Передусім доцільно провести комплексний UX/UI-аудит для виявлення проблемних елементів інтерфейсу. Після цього варто розробити більш зрозумілу систему навігації та покрокові інструкції для користувачів, а також забезпечити повну мобільну адаптацію для роботи з планшетами і смартфонами.

Не менш важливим є підвищення технічної надійності сервісів шляхом запровадження системи моніторингу їх функціонування в режимі реального часу з метою оперативного виявлення збоїв, а також створення резервного каналу для проведення відеоконференцій, щоб уникнути переривання судових засідань. Доцільним є впровадження механізму миттєвих сповіщень про отримання та обробку документів із можливістю відстеження їх статусу через особистий кабінет користувача.

Важливим напрямом розвитку є повна інтеграція електронного документообігу, що передбачає розширення взаємодії з внутрішніми інформаційними системами судів для автоматичного долучення електронних матеріалів до відповідних справ, а також синхронізацію різних підсистем ЄСІТС з іншими державними інформаційними ресурсами.

Окрему увагу слід приділити підтримці та розвитку формату «онлайн-суду», зокрема шляхом створення мобільного застосунку з доступом до всіх функціональних можливостей «Електронного суду», використовуючи сучасні ІТ-рішення для спрощення подання документів і дистанційної участі в судових засіданнях. Розроблення навчальних матеріалів та проведення вебінарів для громадян і правників щодо користування системою також сприятиме оперативному надходженню та обробці документів, що, своєю чергою, забезпечить ухвалення законних і обґрунтованих судових рішень у найкоротші строки.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме не лише підвищенню результативності функціонування системи, а й забезпечить більш простий і зручний доступ громадян до правосуддя, наближаючи практичну реалізацію концепції повноцінного «онлайн-суду».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1402-19#Text.
2. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від

17.08.2021 № 1845/0/15-21. Офіційний вебпортал ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21.
3. Арсірій Р. Електронний суд: рівняння з багатьма невідомими. Рада адвокатів Київської області. URL: https://radako.com.ua/news/elektronniy-sud-rivnyannya-z-bagatma-nevidomimi.
4. Куценко В.Д. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 6, том 2, 2017. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_2/3.pdf.
5. Марченко В.Б. щодо правового визначення «Електронного суду». Юридичний науковий електронний журнал, №9. 2022. С. с. 549-551. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/134. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/134.pdf.
6. 2022 – 2025 CEPEJ Action plan: «Digitalisation for a better justice». European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: https://rm.coe.int/cepej-2021-12-en-cepej-action-plan-2022-2025-digitalisation-justice/1680a4cf2c.
7. Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-filing-guidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87.
8. Наказ Державної судової адміністрації України «Про внесення змін до наказу ДСА України від 22.09.2022 № 333» від 10.11.2023 № 523. URL: https://wiki.court.gov.ua/images/f/fb/DSAU_Nakaz_523_23_vid_10.11.2023.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Сімакова С.І., Клочко В.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:341.1
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.39

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ ІЗ ПРАВОВОЮ СИСТЕМОЮ ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА

Тейтель О.В..
аспірант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0009-0002-9897-5828

Тейтель О.В. Адміністративно-процесуальні строки за законодавством держав із правовою системою загального права.

Ознайомившись із положеннями законодавства деяких держав із правовою системою загального права щодо строків у адміністративному судочинстві, автор дійшов висновку про те, що строк звернення до адміністративного суду у таких державах встановлений тривалістю, зокрема 1 місяць з дня доведення до відома особи відповідного рішення суб'єкта владних повноважень або допущення ним бездіяльності за законодавством Канади та 3 місяці з дня прийняття оскаржуваного рішення, вчинення дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень за законодавством Сполученого Королівства. Також, у статті звернена увага на те, що положення законодавства Сполученого Королівства про строк звернення до суду за процедурою судового перегляду закріплюють за судами широку свободу розсуду при оцінці того, чи був позов поданий без невиправданих затримок та, з урахуванням цього, чи має він бути прийнятий до розгляду, незалежно від загальних часовий рамок на його пред'явлення, які обмежуються трьома місяцями. Більше того, для деяких категорій справ, у яких спірні правовідносини завжди супроводжуються значною активністю їх учасників або важливістю оперативного вирішення питань у публічно-правовій сфері, встановлені скорочені строки звернення до суду. З іншого боку, при вирішенні питання про поновлення пропущеного строку, суд може керуватись широким колом факторів, таких як поважність причини затримки, значення предмета спору для його сторін, вірогідність прийняття рішення на користь заявника та наслідки поновлення строку для заявника, адміністративного органу, інших заінтересованих осіб, а також для публічного інтересу. Крім того, з числа зарубіжних загальних правил обчислення загальноправових та/або процесуальних строків найбільший дослідницький інтерес мають ті, які покладають на суд обов'язок при прийнятті судового рішення, що встановлює строк для виконання будь-якої процесуальної дії, визначити конкретну календарну дату, на яку припадає останній день відповідного строку та час доби, до якого відповідна дія має бути виконана (Сполучене Королівство). Узагальнено, що у державах загального права регулювання адміністративно-процесуальних строків поєднує нормативно встановлені часові межі із значною роллю судового розсуду щодо оцінки своєчасності звернення до суду. Отримані результати можуть бути використані для подальшого вдосконалення законодавчого регулювання процесуальних строків у сфері адміністративного судочинства України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, держави із правовою системою загального права, загальні правила обрахування процесуальних строків, строк звернення до адміністративного суду

Teitel O.V. Administrative litigation timeframes under the law of certain common law countries.

Having studied the provisions of the legislation of certain common law countries regarding timeframes in administrative litigation, the author concludes that the timeframe for filing an administrative claim in such states is established, in particular, as one month from the date when the relevant decision of a public authority or its inaction was communicated to the person concerned under the law of Canada, and three months from the date of the contested decision, action or inaction of a public authority under the law of the United Kingdom. The article also emphasizes that the legislation of the United Kingdom governing the time limit for bringing an application for judicial review grants courts broad discretion in assessing whether a claim has been filed without undue delay and, accordingly, whether it should be admitted for consideration regardless of the general time limits for filing such claims, which are restricted to three months. Moreover, shortened time limits for bringing a claim are established for certain categories of cases where the disputed legal relations are typically characterized by significant activity of the parties or require prompt resolution in the public law sphere. On the other hand, when deciding whether to extend a missed time limit, courts may consider a wide range of factors, including the validity of the

reasons for delay, the importance of the subject matter of the dispute for the parties, the likelihood of a decision in favour of the applicant, and the consequences of extending the time limit for the applicant, the administrative authority, other interested persons, as well as for the public interest. In addition, among the general foreign rules governing the computation of legal and/or procedural timeframes, particular research interest is attached to those requiring the court, when issuing a decision that sets a deadline for performing a procedural action, to specify a concrete calendar date on which the final day of the relevant timeframe falls, as well as the time of day by which the relevant action must be performed (United Kingdom). The study also demonstrates that regulation of administrative litigation timeframes in common law jurisdictions combines statutorily defined deadlines with a significant role of judicial discretion in assessing the timeliness of claims. The findings may be used to further improve the legislative regulation of procedural timeframes in the field of administrative justice in Ukraine.

Key words: administrative litigation, common law countries, computation of procedural timeframes, extension of the timeframe to file an administrative lawsuit, time-bar for bringing an administrative lawsuit.

Постановка проблеми. Якісне законодавче регулювання строків звернення до адміністративного суду та реалізації інших процесуальних прав сторонами у справі має визначальне значення для ефективності його функціонування, зокрема шляхом стимулювання своєчасного вчинення судом та учасниками судового процесу процесуальних дій та одночасного недопущення невиправданого обмеження доступу до суду. Для напрацювання наукових рекомендацій щодо шляхів осучаснення відповідних положень законодавства про адміністративне судочинство ґрунтовного вивчення потребує зарубіжний досвід, у тому числі той, що склався у державах загального права при реалізації процедури судового контролю діяльності суб'єктів владних повноважень (judicial review). Однак порівняльно-правові дослідження не забезпечують виявлення та осмислення потенціалу відповідного законодавства держав слугувати зразком для наслідування для України, що обумовлює необхідність наукового поступу у цьому напрямі

Стан опрацювання проблематики. Комплексного дослідження положень законодавства держав із правовою системою загального права про строки у адміністративному судочинстві та практики його застосування на цей момент в українській науковій літературі немає, що й обумовлює актуальність наукового опрацювання цієї частини правового підґрунтя процедури судового перегляду (контролю) діяльності суб'єктів владних повноважень. Зустрічаються наукові праці з питань повноважень адміністративних судів у рамках цієї процедури, а також уривкові та поверхневі дослідження процесуальних строків у цих державах, але одержані у результаті цих досліджень наукові знання потребують поглиблення для їх подальшої систематизації та використання як основи для вдосконалення законодавства України.

Метою дослідження є висвітлення особливостей законодавчого регулювання адміністративно-процесуальних строків у державах загального права

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження, перш за все, звернемо увагу на досвід Сполученого Королівства у врегулюванні питання строків звернення до адміністративного суду у рамках процедури судового перегляду/оскарження.

Так, згідно з аналітичними документами, які розкривають основоположні аспекти цієї процедури, вимога про судовий перегляд/оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень має бути пред'явлена негайно та в будь-якому разі не пізніше ніж через 3 місяці після виникнення підстав для цього. Зауважується, що навіть якщо позов було подано протягом 3 місяців з дати вчинення адміністративним органом поведінки, яка оскаржується, такий позов все одно може вважатись поданим із пропущенням строку, якщо позивач не подав його своєчасно [1]. Більше того, цей строк відраховується з дати прийняття оспорюваного адміністративного акта, а не з дати доведення його до відома його адресата [2]

Винятки із загального правила щодо строку на подання позову за процедурою адміністративного перегляду включають:

справи щодо планування, архітектури та містобудування – якщо позов стосується рішення, прийнятого відповідно до законодавства про планування, то він має бути поданий не пізніше ніж через 6 тижнів після прийняття рішення;

справи щодо публічних закупівель (вважаються у Сполученому Королівстві справами адміністративної юрисдикції) – якщо позов стосується рішення, прийнятого на виконання положень законодавства про публічні закупівлі, то це рішення може бути оскаржене не пізніше 30 днів з дати, коли позивач вперше дізнався або мав дізнатися про виникнення підстав для початку провадження (якщо ж договір вже був укладений, то позов має бути поданий протягом 6 місяців, починаючи з дати укладення договору) [1].

При цьому, процесуальний закон дозволяє суду поновити або скоротити строк на звернення до адміністративного суду. Заява про подовження строку розглядається суддею одночасно з прийняттям рішення про надання дозволу на подання позову у порядку судового перегляду [3]. Розглядаючи питання про поновлення строку, суд бере до уваги всі обставини справи, включаючи те, чи було викладене переконливе пояснення затримки у зверненні до суду, важливість питань, які є предметом спору, вірогідність прийняття рішення на користь заявника та те, чи спричинить поновлення строку суттєві труднощі або шкоду відповідачу або будь-якій іншій стороні, або чи зашкодить це належному управлінню публічними справами й публічному інтересу [4]. У справах деяких категорій, зокрема вже у згаданих вище справах щодо планування, архітектури та містобудуваня, а також щодо публічних закупівель, поновлення строку на судове оскарження не допускається [1].

Продовжуючи порівняльне дослідження, зазначимо, що процедура судового перегляду адміністративних актів передбачена й законодавством Канади.

За тими положеннями канадського законодавства, які регулюють часові аспекти реалізації процедури судового перегляду адміністративних актів, заява про судовий перегляд рішення федеральної ради, комісії чи іншого адміністративного органу подається протягом 30 днів з моменту, коли таке рішення було вперше доведено до відома до офісу заступника Генерального прокурора Канади або особи, якої воно безпосередньо стосується, або протягом будь-якого довшого строку, який суддя федерального суду може встановити до або після закінчення базового строку за клопотанням заявника [5]. Можуть бути інші законодавчо встановлені строки для звернення до суду за правилами процедури судового перегляду, як можуть бути як довшими, так й коротшими за базовий 30-денний строк [6].

Поряд із канадськими процесуальними нормами, які стосуються строків на вчинення конкретних процесуальних дій у рамках адміністративного судового процесу, на ґрунтовне вивчення заслуговують загальні правила обрахування правових строків у цій державі.

Серед іншого, у ст. 26 Закону Канади «Про тлумаченя права» йдеться про те, що якщо час, відведений вчинення дії правового характеру закінчується або припадає на святковий день, дію можна виконати наступного дня, який не є святковим. Також, примітним є правило, згідно з яким якщо зазначено, що строк починається чи закінчується у певний день або триває до певного дня, то такий строк включає відповідний день (ч. 3 ст. 27 Закону Канади «Про тлумачення права»). Якщо встановлено, що строк починає свій перебіг після або з певного дня, то такий строк не включає відповідний день (ч. 4 ст. 27 Закону Канади «Про тлумачення права»). Так само, якщо якась юридична дія має бути вчинена протягом часу після, із або до певного дня, то такий строк не включає відповідний день (ч. 4 ст. 27 Закону Канади «Про тлумачення права») [7].

Подібний підхід до обрахування процесуальних строків утверджений у положеннях законодавства Сполученого Королівства та їх офіційних роз'ясненнях.

Зокрема, у цій державі якщо процесуальний строк становить 5 днів або менше та включає суботу або неділю або день банківських канікул, Різдво або Страсну п'ятницю, то цей день не враховується (пп. 4 п. 2.8 Керівництва щодо тлумачення та застосування строків Цивільного процесуального кодексу Сполученого Королівства). Якщо останній день строку, визначеного процесуальним законом, практичним керівництвом або судовим рішенням для вчинення дій у суді, припадає на день, коли суд не працює, то цей день переноситься на найближчий день, коли суд працює (пп. 5 п. 2.8 Керівництва щодо тлумачення та застосування строків Цивільного процесуального кодексу Сполученого Королівства). Не менш примітним є правило, за яким якщо суд виносить судове рішення, що встановлює строк для виконання будь-якої дії, останній день цього строку настільки, наскільки це практично можливо, має бути виражений конкретною календарною датою та включати час доби, до якого відповідна дія має бути виконана (п. 2.9 Керівництва щодо тлумачення та застосування строків Цивільного процесуального кодексу Сполученого Королівства) [8].

Для порівняння, звернемось й до положень Закону Австралії «Про тлумачення права», які упорядковують розуміння строків у праві.

Так, згідно із цим нормативно-правовим актом, якщо строк:

– вказує на необхідність вчинення дії у проміжку часу між двома днями, то такий строк охоплює собою обидва дні;

– розпочинається у певний день, то такий строк включає відповідний день;

– розпочинається з або після певного дня, то такий строк не включає відповідний день;

– має тривати до конкретного дня або закінчуватись у певний день чи певним днем, то такий строк включає відповідний день (ч. 1 ст. 36 Закону Австралії «Про тлумачення права») [9].

Наприклад, якщо позов можна подати між 1 вересня та 30 листопада, позов можна подати як 1 вересня, так і 30 листопада. Якщо ліцензія на здійснення певного виду господарської діяльності починає діяти в перший день фінансового року, то така ліцензія набуває чинності в цей день. Якщо право особи подавати заяви закінчується в останній день фінансового року, особа може подати

заяви в цей день. Якщо рішення прийнято 2 серпня та особа має 28 днів після дня прийняття цього рішення на подання заяви про перегляд відповідного рішення, то 28-денний період починається 3 серпня (ч. 1 ст. 36 Закону Австралії «Про тлумачення права») [9].

Крім того, законом передбачено, що якщо певна дія вимагається або дозволяється у строк, останній день якого припадає на суботу, неділя або публічне свято, то така дія може бути вчинена наступного дня, який не є суботою, неділею чи публічним святом (ч. 2 ст. 36 Закону Австралії «Про тлумачення права») [9].

Висновки. У державах із правовою системою загального права строк звернення до адміністративного суду встановлений тривалістю, зокрема 1 місяць з дня доведення до відома особи відповідного рішення суб'єкта владних повноважень або допущення ним бездіяльності за законодавством Канади та 3 місяці з дня прийняття оскаржуваного рішення, вчинення дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень за законодавством Сполученого Королівства. При цьому положення законодавства Сполученого Королівства про строк звернення до суду за процедурою судового перегляду закріплюють за судами широку свободу розсуду при оцінці того, чи був позов поданий без невиправданих затримок та, з урахуванням цього, чи має він бути прийнятий до розгляду, незалежно від загальних часовий рамок на його пред'явлення, які обмежуються трьома місяцями. Більше того, для деяких категорій справ, у яких спірні правовідносини завжди супроводжуються значною активністю їх учасників або важливістю оперативного вирішення питань у публічно-правовій сфері, встановлені скорочені строки звернення до суду. З іншого боку, при вирішенні питання про поновлення пропущеного строку, суд може керуватись широким колом факторів, таких як поважність причини затримки, значення предмета спору для його сторін, вірогідність прийняття рішення на користь заявника та наслідки поновлення строку для заявника, адміністративного органу, інших заінтересованих осіб, а також для публічного інтересу.

З числа зарубіжних загальних правил обчислення загальноправових та/або процесуальних строків найбільший дослідницький інтерес з мають ті, які покладають на суд обов'язок при прийнятті судового рішення, що встановлює строк для виконання будь-якої процесуальної дії, визначити конкретну календарну дату, на яку припадає останній день відповідного строку та час доби, до якого відповідна дія має бути виконана (Сполучене Королівство).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Kingdom Courts and Tribunals Judiciary. The Administrative Court Judicial Review Guide 2025. URL: https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2022/09/Admin-Court-Judicial-Review-Guide.pdf.
2. England and Wales High Court Judgment in R (Zahid) v University of Manchester of 10 February 2017, EWHC 188 (Admin). URL: https://www.administrativelawmatters.com/blog/2017/03/21/choosing-the-right-route-r-zahid-v-the-university-of-manchester-2017-ewhc-188.
3. United Kingdom Civil Procedure Rules of 1998 No. 3132 (L. 17). URL: https://www.legislation.gov.uk/uksi/1998/3132/contents.
4. Supreme Court of the United Kingdom Judgment in Maharaj v National Energy Corporation of Trinidad and Tobago in 30 January 2019, No. 0085, 1 WLR 983. URL: https://vlex.co.uk/vid/maharaj-v-national-energy-807519409.
5. Canadian Federal Courts Act of 1985 (R.S.C., c. F-7). Status as of: 28 October 2025. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/F-7/index.html.
6. Federal Court. How to file an Application for Judicial Review. *Cour fédérale.* 2022. URL: https://www.fct-cf.ca/en/pages/representing-yourself/practice-guides/how-to-file-an-application-for-judicial-review.
7. Canadian Interpretation Act of 1985 (R.S.C., c. I-21). Status as of: 27 November 2024. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/I-21/page-2.html#h-279382.
8. United Kingdom Ministry of Justice. Civil Procedure Rules Practice Directions. 2023. URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part02#2.8.
9. Australian Acts Interpretation Act of 1901 No. 2. Status as of: 20 December 2018. URL: https://www.legislation.gov.au/C1901A00002/2018-12-20/text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Тейтель О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 338.24:004(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.40

КОМПЛАЄНС ЯК ЕЛЕМЕНТ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В ІТ-СЕКТОРІ УКРАЇНИ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КУРС

Теличко О.А.,
кандидатка юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри права,
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0003-2536-7442

Рекун В.А.,
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права,
Державний університет економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-2636-9426

Теличко О.А., Рекун В.А. Комплаєнс як елемент корпоративного управління в ІТ-секторі України: євроінтеграційний курс.

У статті досліджується комплаєнс як структурний елемент системи корпоративного управління в ІТ-секторі України в умовах євроінтеграційного курсу держави. Обґрунтовано, що в цифровому середовищі комплаєнс трансформується з інструмента формального дотримання вимог у стратегічний механізм управління ризиками, забезпечення прозорості та підвищення інвестиційної привабливості компаній. Визначено галузеву специфіку комплаєнс-систем ІТ-компаній, зумовлену транскордонністю діяльності, обробкою чутливих даних і швидким технологічним розвитком, що випереджає нормотворчі процеси.

Встановлено, що станом на початок 2026 року ЄС сформував цілісну архітектуру цифрового регулювання, яка охоплює режими, обов'язкові для українських ІТ-компаній та проаналізовано вплив ключових актів цифрового права Європейського Союзу – GDPR, Директиви NIS 2, AI Act та Cyber Resilience Act – на формування нових стандартів корпоративної відповідальності українських ІТ-компаній, з урахуванням їх екстериторіальної дії. Виявлено ключові перешкоди розвитку комплаєнсу в ІТ-секторі: нормативну фрагментарність, кадровий дефіцит DPO– та CCO-фахівців, сприйняття комплаєнсу як витратного елементу, складність адаптації до динамічного регуляторного середовища ЄС та відсутність цілісної державної політики стимулювання систем відповідності.

Окрему увагу приділено гармонізації національного законодавства з цифровим acquis ЄС, зокрема реформуванню сфери захисту персональних даних, посиленню інституційної спроможності наглядових органів та запровадженню фінансових механізмів підтримки комплаєнс-інфраструктури малого і середнього ІТ-бізнесу. Запропоновано комплекс заходів приведення комплаєнс-стандартів вітчизняного ІТ-сектору у відповідність до євроінтеграційних вимог на нормативному, фінансово-стимулюючому, інституційному та корпоративному рівнях. Зроблено висновок, що відповідність цифровому acquis ЄС є не лише юридичним обов'язком, а ключовою передумовою збереження доступу українських ІТ-компаній до ринку ЄС, а комплаєнс набуває стратегічного значення для їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: комплаєнс, корпоративне управління, ІТ-сектор, євроінтеграція, захист персональних даних, кібербезпека, цифровий комплаєнс, управління ризиками, єдиний цифровий ринок ЄС.

Telichko O.A., Rekun V.A. Compliance as an element of corporate governance in Ukraine's IT sector: the EU integration course.

The article examines compliance as a structural element of the corporate governance system in the IT sector of Ukraine in the context of the country's European integration course. It is substantiated that in the digital environment, compliance is transformed from a tool for formal compliance into a strategic mechanism for risk management, ensuring transparency and increasing the investment attractiveness of companies. The industry-specific nature of compliance systems of IT companies is determined, due to cross-border activities, processing of sensitive data and rapid technological development that is ahead of regulatory processes. It is established that as of the beginning of 2026, the EU has formed a

holistic architecture of digital regulation, which covers regimes mandatory for Ukrainian IT companies, and the impact of key acts of digital law of the European Union – GDPR, NIS 2 Directive, AI Act and Cyber Resilience Act – on the formation of new standards of corporate responsibility of Ukrainian IT companies, taking into account their extraterritorial effect, is analyzed. Key obstacles to the development of compliance in the IT sector were identified: regulatory fragmentation, staff shortage of DPO and CCO specialists, perception of compliance as a cost element, difficulty in adapting to the dynamic EU regulatory environment and the lack of a coherent state policy to stimulate compliance systems.

Particular attention was paid to the harmonization of national legislation with the EU digital acquis, in particular, to the reform of the sphere of personal data protection, strengthening the institutional capacity of supervisory authorities and introducing financial mechanisms to support the compliance infrastructure of small and medium-sized IT businesses. A set of measures was proposed to bring the compliance standards of the domestic IT sector into line with European integration requirements at the regulatory, financial-stimulating, institutional and corporate levels. It is concluded that compliance with the EU digital acquis is not only a legal obligation, but a key prerequisite for maintaining access of Ukrainian IT companies to the EU market, and compliance is of strategic importance for their competitiveness.

Key words*:* compliance, corporate governance, IT sector, European integration, personal data protection, cybersecurity, digital compliance, risk management, single EU digital market.

Постановка проблеми. Інтеграція України до Європейського Союзу формує принципово нові стандарти корпоративного управління у всіх секторах національної економіки. Особливої ваги ці трансформаційні процеси набувають для ІТ-галузі як стратегічно важливого, експортно орієнтованого та технологічно динамічного сегмента. За даними Національного банку України [1] та Львівського ІТ кластеру, у 2025 році обсяг експорту ІТ-послуг склав $6,656 млрд (+3,3% порівняно з 2024 роком). Незважаючи на виклики, спричинені воєнним станом, ІТ-сектор зберігає позицію провідного експортера послуг в Україні, а ІТ-індустрія продовжує відігравати стратегічну роль у формуванні валютних надходжень до національної економіки [2].

Водночас, ІТ-сектор функціонує в умовах посилених міжнародних вимог у сферах захисту персональних даних, кібербезпеки та фінансової прозорості, тоді як значна частина компаній, особливо МСП, не має системних комплаєнс-програм, що знижує їхню конкурентоспроможність на ринку ЄС. Також поняття «комплаєнс» залишається фрагментарно імплементованим у законодавство та часто зводиться до формального дотримання норм, що ускладнює його практичне застосування й теоретичне осмислення. У контексті євроінтеграції комплаєнс стає не лише управлінським інструментом, а необхідною передумовою інтеграції українських ІТ-компаній до єдиного цифрового ринку.

Метою статті є аналіз комплаєнсу як елемента корпоративного управління в ІТ-секторі України, дослідження відповідних вимог законодавства ЄС та визначення напрямів приведення комплаєнс-стандартів вітчизняного ІТ-сектору у відповідність до євроінтеграційних стандартів корпоративного управління.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика комплаєнсу як елементу корпоративного управління активно досліджується у зарубіжній літературі: комплаєнс у системі ризик-менеджменту та його вплив на якість корпоративного управління (R. Burby, P. May, R. Paterson [3], I. Avianti, S. Handoyo [4], J. Koffer, D. Hemminger [7]); кібер-комплаєнс (E. Pérez Carrillo); комплаєнс в ракурсі режиму обміну даними та приватності (E. Coche, A. Kolk, M. Dekker); AI-governance як основа регуляторного комплаєнсу (F. Burns, J. Edelberg, P. Kuivanen, E. Tuomi) тощо. Серед українських авторів, які досліджують проблематику комплаєнсу та регуляторного середовища в ІТ-сфері, слід виокремити: податковий комплаєнс (О. Деменко, Є. Козлов, О. Осаволюк); регуляторний комплаєнс (В. Білошапка, Л. Калініченко, І. Охрименко); євроінтеграційний та цифровий комплаєнс (О. Маковоз, І. Маринюк, Ф. Ткачик) тощо.

Нормативну базу дослідження формують первинні акти цифрового права ЄС – GDPR [10], Директива NIS2 [11], AI Act [13], Акт про кіберстійкість [21-23] аналітичні огляди їх застосування [14; 29-30], а також національне законодавство України [18; 21-23; 28].

Таким чином, попри активний розвиток суміжних напрямів, дослідження комплаєнсу як стратегічного елементу корпоративного управління в ІТ-секторі України, з урахуванням одночасного впливу євроінтеграційних зобов'язань, регуляторного перетину GDPR, NIS2, AI Act і CRA та специфіки функціонування галузі в умовах воєнного стану, залишається недостатньо розробленим як у зарубіжній так і у вітчизняній науці. Це обумовлює актуальність, теоретичну та практичну значущість пропонованого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Термін «комплаєнс» (від англ. compliance – відповідність, дотримання) увійшов у юридичний і бізнес-дискурс у 1970-х роках у практиці федеральних регу-

ляторних органів США, де первісно означав забезпечення дотримання конкретного регуляторного режиму. Американські дослідники R. Burby, P. May, R. Paterson трактують комплаєнс «…як виконання економічними суб'єктами вимог, встановлених законодавчими органами» [3, p. 326], їхня інтерпретація акцентує увагу на важливості правової відповідності в діяльності компаній. I. Avianti та S. Handoyo істотно розширюють його зміст та підкреслюють, що «…комплаєнс – це не просто дотримання правил, він охоплює сприяння культурі етичної поведінки, дотримання правових норм та корпоративної відповідальності, що включає такі види діяльності, як розробка внутрішньої політики, навчання співробітників, аудит та звітність для запобігання неправомірним діям та сприяння прозорості» [4, p. 6], наголошуючи на тому, що комплаєнс трансформувався з механізму формальної відповідності у стратегічний елемент корпоративного управління. Відповідно до стандарту ISO 37301:2021 система управління відповідністю визначається як сукупність взаємопов'язаних елементів організації, що встановлюють і забезпечують виконання зобов'язань щодо комплаєнсу [5]. У межах доктрини корпоративного управління, заснованої на Принципах ОЕСР [5], комплаєнс розглядається як інструмент підзвітності, прозорості та управління ризиками і виступає складовою системи risk management, спрямованої на превентивне виявлення та мінімізацію правових, фінансових і репутаційних ризиків [7, p. 137].

У системі корпоративного управління ІТ-компаній комплаєнс виконує три ключові функції: превентивну (виявлення та нейтралізація регуляторних ризиків до настання порушення), захисну (мінімізація юридичної, фінансової та репутаційної відповідальності у разі інцидентів) та стратегічну (позиціонування відповідності регуляторним вимогам як конкурентної переваги на міжнародних ринках) [8].

Галузева специфіка ІТ-сектору зумовлює підвищену складність комплаєнс-систем. Діяльність ІТ-компаній має транскордонний характер і передбачає взаємодію з різними юрисдикціями та регуляторними режимами; індустрія оперує високочутливими даними, що підсилює вимоги до захисту персональної інформації та кібербезпеки; водночас темпи технологічного розвитку випереджають нормотворчі процеси, формуючи зони регуляторної невизначеності, зокрема у сфері штучного інтелекту та інших цифрових технологій. Багаторівнева регуляторна архітектура ЄС зумовлює необхідність формування в ІТ-компаніях інтегрованих систем управління відповідністю, що охоплюють усі застосовні режими цифрового регулювання.

Євроінтеграційний курс України суттєво трансформує нормативне середовище функціонування ІТ-бізнесу: станом на початок 2026 року в ЄС ухвалено понад 100 актів у сфері цифровізації [9], що формують цілісну систему цифрового регулювання. Ключове значення для українських ІТ-компаній мають:

1. Загальний регламент захисту даних (GDPR, Regulation (EU) 2016/679) [10] залишається наріжним каменем цифрового комплаєнсу. Його екстериторіальний принцип означає, що будь-яка українська ІТ-компанія, яка обробляє дані резидентів ЄС – незалежно від місця реєстрації – підпадає під дію регламенту. Регламент встановлює суворі вимоги до: отримання згоди на обробку даних; права суб'єктів даних; призначення відповідального за захист даних (DPO); повідомлення про витоки даних протягом 72 годин; транскордонної передачі даних.

2. Директива NIS 2 (Directive (EU) 2022/2555) [11] суттєво розширила коло суб'єктів, на яких поширюються вимоги кібербезпеки. Директива розрізняє «суттєві суб'єкти» (*essential entities*) та «важливі суб'єкти» (*important entities*), до яких належить широке коло постачальників хмарних послуг, керованих ІТ-послуг (*managed services*) і цифрової інфраструктури. Для українських ІТ-компаній принципово важливим є екстериторіальний ефект NIS 2: суб'єкт, що не є резидентом ЄС, підпадає під дію директиви, якщо надає послуги на території ЄС, а компанія, не зареєстрована в ЄС, зобов'язана призначити представника в одній із держав-членів, де надаються послуги; така компанія підпадає під юрисдикцію держави-члена, де перебуває її представник, а за відсутності останнього – будь-яка держава-член, на території якої надаються послуги, має право вжити правових заходів проти порушника [12]. Директива зобов'язує охоплені суб'єкти впровадити мінімальний перелік із десяти заходів управління ризиками кібербезпеки, включаючи процедури реагування на інциденти та механізми безпеки ланцюга постачання (*supply chain security*) [11]. Значні вимоги встановлено щодо управлінських органів компаній: члени правління зобов'язані затверджувати заходи кібербезпеки, проходити регулярне навчання та можуть нести особисту відповідальність за порушення вимог директиви, включно з тимчасовою забороною виконання управлінських функцій у разі грубої недбалості; поширення такого навчання на ширше коло працівників компанії є рекомендованим [12].

3. Закон ЄС про штучний інтелект (AI Act, Regulation (EU) 2024/1689) [13] – набирає чинності поетапно (2024-2027) [14]. Для українських ІТ-компаній, що розробляють або постачають рішення ШІ для ринку ЄС, AI Act формує принципово новий комплаєнс-ландшафт: обов'язкова класифіка-

ція систем ШІ за рівнем ризику, оцінки відповідності (*conformity assessment*), технічна документація, системи постринкового моніторингу та механізми людського нагляду (*human oversight*). Слід зазначити, що AI Act поширюється на будь-яку систему ШІ, розміщену на ринку ЄС або результати якої досягають користувачів в ЄС, – незалежно від юрисдикції реєстрації розробника, що робить його вимоги обов'язковими для всіх українських компаній із ЄС-клієнтами.

4. Акт про кіберстійкість (Cyber Resilience Act, Regulation (EU) 2024/2847) [15] набрав чинності 10 грудня 2024 року і має принципове значення для українських IT-компаній, що постачають програмні або апаратні продукти на ринок ЄС. Він застосовується до виробників, імпортерів і дистриб'юторів продуктів із цифровими елементами, незалежно від реєстрації. Вимоги: «security by design» і «security by default», повідомлення ENISA про уразливості протягом 24 годин (з 11 вересня 2026), повний обсяг обов'язків – з 11 грудня 2027. Важливі продукти включають менеджери паролів, системи управління мережами та ОС [16]. Таким чином, для українських IT-компаній CRA формує не лише нові комплаєнс-зобов'язання, а й конкурентну передумову для збереження доступу до ринку ЄС після грудня 2027 року.

Наведені регуляторні режими утворюють взаємопов'язану архітектуру цифрового комплаєнсу, де порушення вимог будь-якого з них може одночасно тягнути відповідальність за кількома режимами – зокрема, інцидент кібербезпеки за NIS2 може одночасно кваліфікуватися як витік персональних даних за GDPR, а вразливість у продукті з елементами ШІ – як порушення одночасно CRA та AI Act. Саме тому ізольований підхід до забезпечення відповідності кожному з режимів є недостатнім: IT-компанії потребують інтегрованої комплаєнс-системи, що охоплює всі чотири режими у єдиній операційній моделі.

Серед ключових перешкод розвитку комплаєнсу в IT-секторі можна виокремити: нормативну фрагментарність, кадровий дефіцит спеціалізованих фахівців, сприйняття комплаєнсу як витратного елементу, складність адаптації до динамічного регуляторного середовища ЄС та обмеженість державних стимулів. Останній чинник заслуговує окремої аналітичної уваги, оскільки він характеризує системну прогалину у взаємодії держави та приватного сектору в питаннях регуляторної відповідності.

На відміну від більшості держав-членів ЄС, де розвиток комплаєнс-інфраструктури малого і середнього бізнесу підтримується спеціалізованими фінансовими інструментами, в Україні відсутня комплексна та системна державна політика цільового стимулювання впровадження систем відповідності в IT-галузі. На рівні ЄС програма «Цифрова Європа» [17] у 2025-2026 роках передбачає співфінансування цифрових і кібербезпекових проєктів МСП (у межах 50–75% вартості залежно від напряму фінансування), включаючи ініціативи, спрямовані на підвищення відповідності вимогам NIS 2 та CRA. Україна є асоційованою учасницею програми з вересня 2022 року та має право брати участь у більшості відкритих конкурсів. Водночас частина кібербезпекових конкурсів має обмежений режим участі з огляду на міркування стратегічної безпеки, що зменшує можливості українських компаній щодо отримання фінансування за окремими напрямами, найбільш релевантними для розбудови комплаєнс-інфраструктури. На національному рівні певним винятком є спеціальний правовий режим «Дія.City», запроваджений Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [18]. Попри зниження податкового навантаження на IT-бізнес і зростання кількості резидентів (станом на початок лютого 2026 року – 3 707 компаній [19]), режим не передбачає цільових механізмів стимулювання інвестицій у комплаєнс-інфраструктуру – зокрема податкових преференцій для витрат на сертифікацію за стандартами ISO/IEC 27001 чи ISO 37301, підготовку DPO-фахівців або проведення оцінок впливу на захист даних (DPIA).

Таким чином, державна цифрова політика України залишається переважно орієнтованою на фіскальні стимули розвитку галузі без прямого пов'язання податкових інструментів із досягненням конкретних комплаєнс-показників, що зумовлює потребу у формуванні більш цілісної моделі підтримки регуляторної відповідності IT-сектору.

З метою приведення комплаєнс-стандартів вітчизняного IT-сектору у відповідність до євроінтеграційних вимог необхідним є комплекс взаємопов'язаних заходів:

1. На нормативному рівні. Відповідно до статті 15 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити належний рівень захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів [20], що на практиці означає гармонізацію з GDPR. Законопроєкт № 8153 «Про захист персональних даних», прийнятий Верховною Радою за основу в першому читанні 20 листопада 2024 року, передбачає імплементацію фундаментальних принципів GDPR – включно з обов'язковим повідомленням про порушення, оцінкою впливу на захист даних і суттєво підвищеними санкціями за невідповідність [21]. Важливим елементом реформи є створення незалежного спеціалізованого наглядового органу у сфері захисту персональних даних до 2027 року. Чинна модель, за якої відповідні функції здійснює Уповноважений Верховної

Ради України з прав людини, потребує інституційної трансформації для повної відповідності вимогам ст. 51–52 GDPR щодо функціональної та організаційної незалежності наглядового органу [10]. Паралельно триває гармонізація суміжного цифрового законодавства: Закон «Про електронні комунікації» адаптує європейські технічні та процедурні стандарти [22], Закон «Про цифровий контент та цифрові послуги» імплементує директиви ЄС щодо захисту споживачів [23]. В межах переговорів про вступ до ЄС розглядається імплементація Digital Services Act та Digital Markets Act [24]. Звіт Європейської Комісії 2025 року відзначив прогрес у сфері інтелектуальної власності та підготовці до єдиного цифрового ринку, але рекомендує ухвалити новий закон про персональні дані та створити незалежний наглядовий орган, що критично для комплаєнсу IT-компаній [25].

2. На рівні державних фінансових стимулів. Враховуючи наявну прогалину у вітчизняній цифровій політиці, доцільним є запровадження цілеспрямованих механізмів підтримки витрат IT-компаній на впровадження комплаєнс-систем. Зокрема, в межах інструментів підтримки малого і середнього підприємництва у цифровому секторі доцільно розробити програму часткового відшкодування витрат МСП на: первинне впровадження систем управління відповідністю (ISO 37301) та інформаційної безпеки (ISO/IEC 27001); проведення незалежних комплаєнс-аудитів; підготовку DPO-фахівців; здійснення оцінок впливу на захист даних (DPIA). Фінансування таких програм може здійснюватися через поєднання національного бюджету та доступних інструментів ЄС – зокрема, грантів програми «Цифрова Європа» за напрямами, відкритими для України як асоційованого учасника, а також у рамках механізму TAIEX [26], який доцільно використовувати для підвищення інституційної спроможності державних органів та наглядових структур у сфері захисту персональних даних і кібербезпеки, оскільки його мандат спрямований на підтримку гармонізації законодавства та професійної підготовки регуляторів, а не на пряме фінансування бізнесу. Додатковим інструментом стимулювання може стати запровадження податкових преференцій для витрат підприємств на сертифікацію та аудит комплаєнсу – за аналогією з механізмами податкового стимулювання витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), які широко застосовуються в державах-членах ЄС [27]. Такий підхід дозволив би поєднати фіскальну політику з досягненням конкретних регуляторних результатів у сфері цифрової безпеки та комплаєнсу.

Критично важливим є формування координаційної платформи між Міністерством цифрової трансформації України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Асоціацією IT Ukraine та провідними IT-підприємствами з метою: розробки єдиної методології оцінки комплаєнс-зрілості; стандартизації вимог до корпоративних комплаєнс-систем у контексті євроінтеграції; підготовки типових внутрішніх політик і процедур для МСП IT-сектору, адаптованих до вимог GDPR, NIS 2 та AI Act. Інституційні передумови для такої взаємодії поступово формуються. Зокрема, Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України до 2030 року, розроблена з ініціативи Міністерства цифрової трансформації у співпраці з Міністерством освіти і науки та Офісом ефективного регулювання (BRDO) за підтримки Проєкту USAID «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України», визначає розвиток безпечного кіберпростору одним із пріоритетних напрямів та передбачає міжвідомчу координацію як ключовий інструмент реалізації цифрових реформ [28]. Водночас участь України як асоційованого члена у програмі «Цифрова Європа» створює інституційні можливості для розвитку моделей публічно-приватної взаємодії між державними органами, галузевими асоціаціями та бізнесом на рівні ЄС [17]. Аналогічна модель узгодженої координації доцільно має бути поширена на сферу комплаєнс-підтримки IT-сектору, де наразі відсутні системні механізми стратегічного узгодження регуляторної політики та практики її імплементації.

3. На корпоративному рівні ефективна комплаєнс-система IT-компанії має включати: призначення DPO (для компаній, що обробляють дані резидентів ЄС у великому масштабі або спеціальні категорії даних, ст. 37 GDPR та законопроєкт № 8153) [10; 21] та офіцера з комплаєнсу (CCO); розробку та оновлення внутрішніх політик і процедур; навчання персоналу; технічні та організаційні заходи захисту даних за принципами privacy by design та privacy by default; регулярні комплаєнс-аудити та оцінку ризиків; ефективні канали повідомлення про порушення (whistleblowing).

Системна відповідь на кадровий дефіцит у сфері комплаєнсу передбачає формування спеціалізованих освітніх програм для підготовки DPO-, CCO– та compliance-фахівців у профільних закладах вищої освіти та на базі галузевих асоціацій. Важливим є включення до навчальних планів з юриспруденції, кібербезпеки та менеджменту дисциплін із цифрового права ЄС, управління відповідністю та корпоративної етики, а також розвиток механізмів визнання міжнародних сертифікацій (CIPP/E, CIPM, CIPT від IAPP; CCEP від SCCE) на національному рівні [29].

Одночасна дія кількох регуляторних режимів (GDPR, NIS 2, AI Act, CRA) потребує єдиної системи комплаєнс-моніторингу. Доцільно запровадити реєстр комплаєнс-зобов'язань, який консолідує вимоги, строки, відповідальних та статус виконання. У цьому контексті обговорювана на рівні Європейської Комісії ініціатива Digital Omnibus (2025 р.) спрямована на можливу гармонізацію

процедур звітування про інциденти в межах різних цифрових регламентів, зокрема через координаційні механізми за участю ENISA, а також розглядає питання оптимізації строків повідомлення про порушення [30], що вже вимагає стратегічного перегляду внутрішніх процедур реагування на інциденти в ІТ-компаніях.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, комплаєнс виступає системним елементом корпоративного управління ІТ-компаній, що забезпечує їх правову відповідність, мінімізує регуляторні ризики та сприяє формуванню довіри з боку клієнтів, інвесторів і партнерів. В умовах цифрової трансформації та євроінтеграції комплаєнс набуває стратегічного значення як фактор довгострокової конкурентоспроможності вітчизняних технологічних підприємств.

По-друге, євроінтеграційний курс України формує нову регуляторну архітектуру вимог до діяльності ІТ-компаній. Положення GDPR підлягають застосуванню до українських компаній у випадках, передбачених ст. 3 цього Регламенту, зокрема якщо вони пропонують товари або послуги особам, які перебувають на території ЄС, або здійснюють моніторинг їхньої поведінки. Директива NIS 2 та Регламент про штучний інтелект (AI Act) встановлюють додаткові стандарти кібербезпеки та ризик-орієнтованого регулювання технологічних рішень. Невідповідність цим вимогам може призвести не лише до юридичних санкцій, але й до обмеження доступу до внутрішнього ринку ЄС.

По-третє, аналіз свідчить про наявність структурних викликів у формуванні комплаєнс-культури в українському ІТ-секторі: для значної частини малих і середніх компаній характерною залишається відсутність формалізованих систем управління відповідністю. Подолання цього розриву потребує комплексного підходу, що поєднує нормативний рівень (гармонізація з acquis ЄС), інституційний рівень (посилення спроможності наглядових органів) та корпоративний рівень (інтеграція комплаєнсу у стратегічне управління компанією).

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зовнішня торгівля товарами (відповідно до КПБ6). *Національний Банк України*. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Trade_m.pdf.
2. Поступова стабілізація ринку: яким був експорт ІТ-послуг у 2025 році. *Lviv IT Cluster*. URL: https://itcluster.lviv.ua/postupova-stabilizacziya-rynku-yakym-buv-eksport-it-poslug-u-2025-roczi/.
3. Burby R., May P., Paterson R. Improving Compliance with Regulations: Choices and Outcomes for Local Government. Journal of The American Planning Association. 1998. Volume 64. Issue 3. Pp. 324-334. DOI:10.1080/01944369808975989.
4. Avianti I., Handoyo S. A bibliometric analysis of governance, risk, and compliance (GRC): trends, themes, and future directions. *Humanities and Social Sciences Communications.* 2025. № 1945. Pp. 1-17. DOI; https://doi.org/10.1057/s41599-025-06194-9.
5. ISO 37301:2021. Compliance management systems – Requirements with guidance for use. Geneva: International Organization for Standardization, 2021. 48 c.
6. OECD Principles of Corporate Governance. Paris: OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/corporate/principles-corporate-governance.htm.
7. Koffer J., Hemminger D. Corporate Compliance Management: Legal and Organizational Frameworks. New York: Wolters Kluwer, 2020. 412 c.
8. 130+ Compliance Statistics & Trends to Know for 2026. *SecureFrame*. 2025. URL: https://secureframe.com/blog/compliance-statistics.
9. EU Digital Laws Report 2025. *IAPP*. 25 Sept. 2025. URL: https://iapp.org/resources/article/eu-digital-laws-report.
10. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng.
11. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) № 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/2022-12-27/eng.
12. Bensinger V., Kociok C. 5 Trends to Watch: 2025 EU Data Privacy & Cybersecurity. *The National Law Review*. 2025. Vol. 16. № 57. URL: https://natlawreview.com/article/5-trends-watch-2025-eu-data-privacy-cybersecurity.
13. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) № 300/2008,

(EU) № 167/2013, (EU) № 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng.
14. Hickman T., Hoffmann E., Teetzmann C., Helle K., Kirch F. EU Digital Omnibus: What changes lie ahead for the Data Act, GDPR and AI Act. *White & Case*. 05 December 2025. URL: https://www.whitecase.com/insight-alert/eu-digital-omnibus-what-changes-lie-ahead-data-act-gdpr-and-ai-act.
15. Regulation (EU) 2024/2847 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on horizontal cybersecurity requirements for products with digital elements and amending Regulations (EU) No 168/2013 and (EU) 2019/1020 and Directive (EU) 2020/1828 (Cyber Resilience Act) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/2847/oj/eng.
16. Commission Implementing Regulation (EU) 2025/2392 of 28 November 2025 on the technical description of the categories of important and critical products with digital elements pursuant to Regulation (EU) 2024/2847 of the European Parliament and of the Council. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2025/2392/oj/eng.
17. The Digital Europe Programme. *Shaping Europe's digital future*. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme.
18. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20.
19. Дія.City – офіційний сайт. URL: https://city.diia.gov.ua.
20. Draft Law of Ukraine on Personal Data Protection. *Secure Privacy*. 2022. URL: https://secureprivacy.ai/blog/draft-law-of-ukraine-on-data-protection.
21. Про прийняття за основу проекту Закону України про захист персональних даних: Постанова Верховної Ради України від 20.11.2024 № 4065-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4065-20#Text.
22. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 року № 1089-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text.
23. Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 року № 3321-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text.
24. Україна пройшла черговий етап скринінгу відповідності законодавства нормам ЄС за розділом 10 «Цифрова трансформація та медіа». *Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики*. 02 квітня 2025. URL: https://kompkd.rada.gov.ua/print/76666.html? utm_source.
25. Ukraine 2025 Report. 2025 Communication on EU enlargement policy. *European Commission*. Brussels. 04.11.2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document /download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf.
26. European Commission. TAIEX – Technical Assistance and Information Exchange instrument. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/taiex_en.
27. OECD. R&D Tax Incentives: Design, Scope and Evaluation. OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/rd-tax-incentives.html.
28. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження КМУ від 31 грудня 2024 р. № 1351-р. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text.
29. Privacy Certification Programs. *IAPP*. URL: https://iapp.org/certify.
30. EU Digital Omnibus: How EU Data, Cyber, and AI Rules Will Shift. *Jones Day*. December 2025. URL: https://www.jonesday.com/en/insights/2025/12/eu-digital-omnibus-how-eu-data-cyber-and-ai-rules-will-shift.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Теличко О.А., Рекун В.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:351.86
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.41

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ОБМЕЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ВІДВІДУВАННІ ГРАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА УЧАСТІ В АЗАРТНИХ ІГРАХ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ БЕЗПЕКИ

Топорецька З.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник наукової лабораторії № 1
науково-організаційного центру,
Національна академія Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-2441-4852

Топорецька З.М. Адміністративно-правові заходи обмеження військовослужбовців у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх у системі забезпечення військової безпеки.

Актуальність теми зумовлена зростанням ризиків ігрової залежності серед військовослужбовців в умовах воєнного стану, що пов'язано з постійним стресом, психоемоційним навантаженням та фінансовою нестабільністю. Автор доводить, що лудоманія виходить за межі індивідуальної психологічної проблеми та перетворюється на фактор загрози національній безпеці, оскільки створює передумови для фінансової вразливості, корупційних ризиків, втягнення у злочинну діяльність, а також використання військовослужбовців у розвідувально-підривній діяльності держави-агресора.

У роботі розглянуто реакцію держави на суспільний запит щодо обмеження азартних ігор для військових, зокрема рішення Ради національної безпеки і оборони України 2024 року та подальші законодавчі зміни, якими Кабінет Міністрів України наділено повноваженнями визначити порядок такого обмеження для військовослужбовців на період дії правового режиму воєнного стану. Встановлено, що попри наявність нормативної вимоги про обмеження, ефективні механізми її реалізації на практиці досі не запроваджені.

У статті запропоновано три можливі адміністративно-правові моделі реалізації обмежень: через чинний Реєстр осіб з обмеженим доступом до азартних ігор; через банківські механізми блокування платежів із грошового забезпечення; шляхом інтеграції реєстрів із збереженням конфіденційності даних про приналежність особи до військової служби. Особливу увагу приділено питанням захисту персональних даних, кібербезпеки та ризикам витоку інформації про військовослужбовців. Обґрунтовано, що запропоновані підходи повинні поєднувати безпекову доцільність, правову визначеність і недопущення надмірного обмеження прав та регульованості процесу, яка може сприяти переходу гравців у тіньовий сектор.

Зроблено висновок, що обмеження участі військовослужбовців в азартних іграх є необхідним елементом забезпечення військової безпеки, проте його реалізація потребує комплексного адміністративно-правового підходу, узгодженого з принципами захисту прав людини, інформаційної безпеки та ефективного державного регулювання.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, військовослужбовці, військова служба, азартні ігри, лудоманія, національна безпека.

Toporetska Z.M. Administrative and legal measures for restricting military personnel from visiting gambling establishments and participating in gambling in the military security system.

The relevance of the topic is due to the increase in the risks of gambling addiction among military personnel under martial law, which is associated with constant stress, psycho-emotional stress and financial instability. The author proves that gambling addiction goes beyond the boundaries of an individual psychological problem and turns into a threat to national security, as it creates the prerequisites for financial vulnerability, corruption risks, involvement in criminal activities, as well as the use of military personnel in the intelligence and subversive activities of the aggressor state.

The paper examines the state's response to the public request to restrict gambling for military personnel, in particular the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine in 2024 and subsequent legislative changes that empowered the Cabinet of Ministers of Ukraine to determine

the procedure for such restrictions for military personnel for the period of the legal regime of martial law. It was established that despite the existence of a regulatory requirement on restrictions, effective mechanisms for its implementation in practice have not yet been introduced.

The article proposes three possible administrative and legal models for implementing restrictions: through the current Register of Persons with Limited Access to Gambling; through banking mechanisms for blocking payments from monetary support; by integrating registers while maintaining the confidentiality of data on a person's military service. Particular attention is paid to the issues of personal data protection, cybersecurity, and risks of information leakage about military personnel. It is substantiated that the proposed approaches should combine security feasibility, legal certainty, and prevention of excessive restriction of rights and regulation of the process, which may contribute to the transition of players to the shadow sector.

It is concluded that limiting the participation of military personnel in gambling is a necessary element of ensuring military security, but its implementation requires a comprehensive administrative and legal approach consistent with the principles of human rights protection, information security, and effective state regulation.

Key words: administrative and legal regulation, military personnel, military service, gambling, gambling addiction, national security.

Постановка проблеми. Військовослужбовці виконують завдання в умовах постійного стресу, підвищених ризиків для життя і здоров'я та значного інформаційного тиску. Таке середовище підвищує ймовірність погіршення психічного стану та пошуку шляхів втечі від реальності, що підвищує ризики розвитку адиктивної поведінки, зокрема ігрової залежності (лудоманії).

З початком повномасштабної агресії російської федерації гральний бізнес додатково набув ознак інструменту гібридного впливу. Через нього здійснюються спроби збору розвідувальної інформації, фінансування диверсійної діяльності та вербування громадян України, у тому числі представників сектору безпеки й оборони.

Особливу загрозу ігрова залежність становить для співробітників оперативних і контррозвідувальних підрозділів, оскільки створює психологічну та фінансову вразливість, що підвищує ризик вербування, втягнення у злочинну діяльність, корупційні правопорушення та розголошення службової інформації. Водночас лудоманія небезпечна і для військовослужбовців інших підрозділів, оскільки спричиняє порушення дисципліни, неналежне виконання службових обов'язків і зловживання службовим становищем.

Ігрова залежність становить не лише індивідуальну психологічну проблему, а й фактор загрози національній безпеці, підриваючи ефективність функціонування органів сектору безпеки й оборони. За цих умов особливої актуальності набуває формування дієвих державних механізмів обмеження участі військовослужбовців у азартних іграх та відвідуванні гральних закладів.

Метою статті є пошук адміністративно-правових механізмів обмеження участі військовослужбовців у відвідуванні гральних закладів та азартних іграх, визначення їх ролі у забезпеченні військової дисципліни й національної безпеки, а також обґрунтування напрямів удосконалення відповідного правового регулювання.

Стан опрацювання проблематики. У межах української юридичної науки питання ігрової залежності (лудоманії) й адміністративно-правових засобів її протидії розглядається в контексті захисту суспільних інтересів та державної політики. Так, у науковій публікації О.Є. Денисенко аналізуються адміністративно-правові засоби захисту суспільства від ігрової залежності, зокрема оцінюється недостатність реалізації наявних механізмів у законодавстві та пропонується формування комплексної державної політики, що передбачає стратегічний підхід до запобігання лудоманії як соціальній проблемі [1, с. 265], а також розглядаються адміністративні процедури у сфері забезпечення реалізації принципу боротьби з ігровою залежністю [2, с. 1] в цілому щодо суспільства, проте без акценту на військовослужбовців. О. Олійничук та та С. Хом'юк розглядали лудоманію як загрозу економічній безпеці держави, зазначаючи, що: «шкода економічним інтересам нашої держави, яка заподіюється у ході тіньового обігу коштів у цій сфері, корумпованості органів влади та правоохоронних структур, підтримки грального бізнесу організованими злочинними угрупуваннями, набуває загрозливих масштабів» [3, с. 96].

Нами багато уваги було присвячено питанням фінансування заходів захисту суспільства в цілому від лудоманії [4, с. 196] та заходи профілактики, виявлення і реагування на ознаки ігрової залежності в секторі Служби безпеки України [5, с. 64], зокрема.

Д.В. Куцевол здійснює дослідження з розробку юридичних механізмів та змін до законодавства щодо обмеження участі в азартних іграх деяких категорій суспільства, у тому числі і військовослужбовців [6, с. 17], відносячи військовослужбовців до вразливої категорії суспільства.

Проте допоки питання способів обмеження військовослужбовців в азартних іграх в контексті забезпечення військової безпеки залишаються недослідженими, а відповідні способи не впроваджені в Україні. Як наслідок – законодавча вимога про обмеження існує, а способів її реалізації не передбачено. Спробі вирішити цю проблему присвячено вказану наукову статтю.

Виклад основного матеріалу. Увагу держави до проблем та ризиків участі військовослужбовців в азартних іграх під час повномасштабного вторгнення привернула петиції активіста і військового 59-ї бригади Павла Петриченка, який менш ніж за місяць до зареєстрував петицію на сайті Президента, яка стосувалася обмеження роботи онлайн-казино. Автор петиції зазначив: «Непоодинокі випадки, коли ігрозалежні військовослужбовці витрачають на ігри все своє грошове забезпечення та беруть мікрокредити, цим заводячи себе та свої сім'ї в "боргову яму", або ж здають в ломбарди дрони та тепловізори, цим завдаючи шкоди не лише собі, але і побратимам… багато російських онлайн-казино таргетують рекламу на українського споживача, аби отримати доступ до персональних даних військовослужбовців та інших громадян, що несе безпосередню загрозу національній безпеці нашої держави. Величезні борги військовослужбовців з ігровою залежністю також можуть стати елементом тиску та маніпуляції зі сторони спецслужб країни-агресора.» [7].

З боку держав реакцією на петицію стало прийняття рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 квітня 2024 року «Щодо протидії негативним наслідкам функціонування азартних ігор в мережі Інтернет», уведеному в дію Указом Президента України від 20 квітня 2024 року № 234/2024, пунктом 2 якого, зокрема, було передбачено доручення: «Головнокомандувачеві Збройних Сил України, керівництву інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, невідкладно запровадити на період дії правового режиму воєнного стану заборону військовослужбовцям доступу до гральних закладів та/або участі в азартних іграх у мережі Інтернет» [8]. Проте на рівні військових формувань вказане рішення було виконано формально шляхом видання окремих наказів про заборону участі в азартних іграх, при цьому виконання таких наказів практично не було забезпечене.

Пізніше Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою боротьби з ігровою залежністю (лудоманією) та вдосконалення державного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор та лотерей» від 4 грудня 2024 року № 4116-IX було внесено зміни до профільного Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (далі – Закон № 768) та доповнено розділ XI «Прикінцеві та перехідні положення» пунктом 9, який передбачав, що: «На період дії воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, обмеження участі військовослужбовців у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх здійснюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [9]. Відповідно Кабінету Міністрів України було доручено до 1 квітня 2025 року прийняти необхідні нормативно-правові акти для реалізації положень Закону, проте допоки цього так і не зроблено, що свідчить про складність питання, а отже складність формування бачення механізмів і способів його вирішення.

Наразі вбачаємо можливість реалізації такого обмеження трьома способами.

Перший шлях – внесення до Реєстру осіб, яким обмежено доступ гральних закладів та/або участь у азартних іграх. У ЗМІ висловлювались пропозиції внесення до такого реєстру військовослужбовця за поданням командира, проте наразі профільний Закон чітко передбачає підстави для внесення до цього реєстру – особиста заява, заява родичів або рішення суду. Крім того наразі Реєстр не передбачає внесення інформації про належність особи до військовослужбовців. Тому, на нашу думку, внесення військовослужбовця до Реєстру за поданням командира потребує внесення змін до Закону № 768. Проте, формування ще однієї бази даних військовослужбовців в Реєстрі осіб, яким обмежено доступ гральних закладів та/або участь у азартних іграх, вважаємо недоцільним і доволі ризикованим з точки зору розголошення інформації, адже організатори азартних ігор зможуть перевіривши базу даних клієнтів, скласти базу даних військовослужбовців. Так, наразі у вказаному Реєстрі трішки більше 13 тисяч записів, у разі внесення всіх військовослужбовців до цього Реєстру вірогідність отримати інформацію про військовослужбовця складе більше 90%.

Тому внесення до Реєстру осіб, яким обмежено доступ гральних закладів та/або участь у азартних іграх можливе лише за заявою самого військовослужбовця або його родичів, що може бути реалізовано щодо військовослужбовців, які дійсно мають проблеми з азартними іграми і межах чинного Закону № 768. Тут важлива комплексна робота психолога військової частини щодо виявлення ризиків формування ігрової залежності та інформування особи про важливість самообмеження як способу попередження погіршення ситуації [5, с. 67]. В такому випадку обмеження будуть точкові і не створюватиметься база даний військовослужбовців через внесення до Реєстру.

Другим способом, що, на нашу думку, є більш прийнятним, може бути обмеження військовослужбовців через банки шляхом блокування платежів з коштів грошового забезпечення на рахунки організаторів азартних ігор за кодом платежу «азартні ігри». На сьогодні вже є досвід обмеження банками платежів за рахунок кредитних коштів. Так, Постановою Національного банку № 72 від 21.06.2024 внесено відповідні зміни до Постанови Правління Національного банку України від 24.02.2022 року № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» та передбачено, що надавачам платіжних послуг забороняється здійснювати платіжні операції користувачів за рахунок коштів, наданих користувачам на умовах кредиту, на рахунки організаторів азартних ігор для участі в азартних іграх у мережі Інтернет [10].

Військовослужбовці отримують кошти у вигляді грошового забезпечення через різні банки. Відповідно банк, який обслуговує військовослужбовця, володіє інформацією про його приналежність до військовослужбовців. У такому разі реалізація обмеження могла б бути здійснена двома шляхами – або маркування окремого рахунку, на який здійснюється зарахування грошового забезпечення, як такого, з якого заборонено здійснення платежів за кодом «азартні ігри» або ж маркування окремих коштів по аналогії з кредитними.

У такому випадку з точки зору безпеки даний військовослужбовців реалізація можлива без складання окремих реєстрів військовослужбовців і без передачі їх персональних даних іншим особам, адже банківська система в цілому буде володіти інформацією тільки про номер рахунку або про конкретні кошти, які обмежені для платежів за кодом «азартні ігри», без розголошення персональних даних військовослужбовця.

Третім способом, який теж може бути впроваджений без ризику розголошення персональних даний військовослужбовців, є запровадження інтеграції Реєстрі осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх з Державним реєстром військовослужбовців. У такому випадку до військовослужбовців будуть застосовані такі ж обмеження як і до осіб, що включені до Реєстру. При цьому організатори азартних ігор будуть здійснювати пошук в Реєстрі, а Державне агентство ПлейСіті самостійно перенаправлятиме запит на пошук інформації в Державному реєстрі військовослужбовців. У такому випадку організатор тільки отримуватиме відповідь про наявність чи відсутність у особи обмежень на доступ до грального закладу та участь в азартних іграх, але без розголошення приналежності особи до військовослужбовців. Таке рішення не потребує внесення змін до Закону № 768, а також не потребує прийняття додаткових рішень командиром, військовослужбовцем чи Агентством ПлейСіті, а сама перевірка здійснюватиметься в автоматичному режимі через інтеграцію між реєстрами. При цьому інформація про приналежність особи до військовослужбовців не збиратиметься і не зберігатиметься в Реєстрі, що забезпечить безпеку чутливих даних.

Реалізація обмеження участі військовослужбовців в азартних ігор у період воєнного стану будь-яким зі способів є дуже важливою для забезпечення військової безпеки, оскільки під час участі військовослужбовця в азартних іграх онлайн є дуже високі ризики відстеження місцезнаходження особи та відповідного військового підрозділу, в якому така особа служить, що ставить під загрозу безпеку всього підрозділу або окремі військові операції, адже доволі багато організаторів азартних ігор використовуються ворогом для збору інформації на користь ворога [11, с. 200]. Крім того геолокаційні ігри дозволяють збирати інформацію про об’єкти критично важливої інфраструктури Збройних сил України [12, с. 76].

Проте будь-які обмеження і рішення мають прийматись зважено, адже надмірна зарегульованість штовхає гравців в тінь на нелегальні ігрові платформи, які несуть це більший ризик, ніж участь в легальних азартних іграх.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що участь військовослужбовців в азартних іграх у період воєнного стану виходить за межі приватної поведінки особи та перетворюється на чинник військової й національної безпеки. Ігрова залежність створює комплексні ризики, які можуть бути використані державою-агресором для вербування, збору даних і дестабілізації діяльності військових підрозділів. Попри існування нормативної заборони, запровадженої рішенням РНБО та законодавчими змінами, механізми її практичної реалізації залишаються неврегульованими, що знижує ефективність державної політики у цій сфері. Тому проблема має не декларативний, а прикладний характер і потребує чітких адміністративно-правових інструментів виконання.

Найбільш збалансованими видаються механізми, які одночасно забезпечують безпеку персональних даних військовослужбовців і реальну дієвість обмежень: банківське блокування платежів за кодом «азартні ігри» та автоматизована інтеграція державних реєстрів без розкриття статусу особи. Водночас застосування точкових заходів самообмеження через чинний Реєстр доцільне лише щодо осіб із виявленими ознаками залежності за участю психологічних служб. Реалізація обмежень має супроводжуватися виваженою регуляторною політикою, щоб не стимулювати пере-

хід військовослужбовців у нелегальний сегмент ринку. Комплексний підхід, що поєднує правові, фінансові та профілактичні механізми, здатний забезпечити баланс між військовою безпекою, правами особи та ефективністю державного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Денисенко О.Є. Адміністративно-правові засоби захисту суспільства від ігрової залежності (лудоманії). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3-4. С. 265-270. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/265-270.
2. Денисенко О.Є. Адміністративні процедури у сфері адміністративно-правового забезпечення реалізації принципу боротьби з ігровою залежністю (лудоманією). *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 8. С. 1-19. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14953213.
3. Олійничук О., Хом'юк С. Лудоманія як загроза безпеці держави: соціальні, економічні та правові контексти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1 (21) С. 96-102. DOI: 10.35774/app2020.01.096.
4. Топорецька З.М., Старенький О.С. Проблеми законодавчого регулювання спрямування коштів від грального бізнесу в Україні на захист суспільства від ігрової залежності (лудоманії). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. №3-4. С. 196-204. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/196-204.
5. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б., Топорецька З.М. Профілактика та виявлення ознак ігрової залежності особи в оперативно-службовій діяльності Служби безпеки України: методичні рекомендації. Київ: НА СБУ, 2025. 71 с.
6. Куцевол Д.В. Негативні соціальні наслідки та юридичні механізми з обмеження залучен-ня до участі військовослужбовців та вразливих категорій суспільства в азартних іграх. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія ПРАВО. 2025. № 87 (2) С. 17-23. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.2.
7. Обмеження роботи онлайн казино. Електронна петиція №22/223008-еп від 29 березня 2024 року. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/223008.
8. Щодо протидії негативним наслідкам функціонування азартних ігор в мережі Інтернет: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 квітня 2024 року, уведене в дію Указом Президента України від 20 квітня 2024 року № 234/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-24#Text.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою боротьби з ігровою залежністю (лудоманією) та вдосконалення державного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор та лотерей: Закон України від 4 грудня 2024 року № 4116-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4116-20#n541.
10. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 року № 18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text.
11. Toporetska, Z., Pohoretskyi, M., Vazhynskyi, V., Denysenko, G., & Pohoretskyi, M. Institutional risks of organised crime in the gambling business: Structure, mechanisms of influence, and threats to the national security of Ukraine in wartime context based on the analysis of case studies. *Social and Legal Studios*. 2025. № 8(2). С. 200-213. DOI: https://doi.org/10.32518/sals2.2025.200.
12. Козубцова, Л.М., Козубцов, І.М., Терещенко, Т.П., Бондаренко, Т.В. Про кібернебезпеку гри військовослужбовцями у геолокаційні ігри, перебуваючи на відомчих об'єктах критичної інформаційної інфраструктури. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2022. № 1 (17). С. 76-90. ISSN 2663-4023. DOI: 10.28925/2663-4023.2022.17.7690. https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/386/319.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Топорецька З.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.42

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Федчишин С.А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-3096-3214

Ткач Ю.В.,
студентка 5 групи 3 курсу
факультету юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0001-6391-0103

Федчишин С.А., Ткач Ю.В. Поняття та види публічної інформації: деякі особливості законодавчого регулювання в державах-членах Європейського Союзу.

Стаття присвячена деяким особливостям законодавчого регулювання поняття та видів публічної інформації у державах-членах Європейського Союзу. Наголошується, що право на доступ до публічної інформації у Європі закріплене як на міжнародно-правовому рівні (у джерелах договірного, прецедентного та «м'якого» права Європейського Союзу, Ради Європи та інших європейських організацій), так і на національному рівні, у тому числі конституційному. Досвід держав-членів Європейського Союзу (зокрема, Болгарії, Данії, Іспанії, Німеччини, Польщі, Румунії, Фінляндії, Хорватії, Швеції та ін.) свідчить, що ключовими елементами законодавчого регулювання у цій сфері є нормативне визначення поняття «публічна інформація», закріплення принципу її загальнодоступності (презумпції відкритості інформації) та встановлення вичерпного переліку категорій інформації з обмеженим доступом. Водночас, відзначено, що особлива увага приділяється забезпеченню балансу між правом громадян на доступ до публічної інформації та необхідністю охорони публічних та приватних інтересів. Аналіз законодавства відповідних держав дозволив виокремити спільні ознаки публічної інформації. Насамперед, вона пов'язується із діяльністю органів публічної влади та визначається як інформація або документи тощо, що створюються, отримуються чи перебувають у володінні або розпорядженні суб'єктів владних повноважень у процесі виконання ними своїх публічних функцій. Така інформація може існувати у будь-якій формі чи на будь-якому носії – письмовому, електронному, аудіо, відео тощо. Для правового регулювання доступу до публічної інформації характерною є презумпція відкритості інформації, відповідно до якої вся інформація, що перебуває у володінні органів публічної влади, вважається доступною для громадськості, якщо інше прямо не передбачено законом. Зроблено висновок, що ефективність реалізації права на доступ до публічної інформації безпосередньо залежить від нормативної чіткості визначення такої базової категорії як «публічна інформація» («офіційна інформація», «адміністративна інформація», «офіційний документ» тощо), а також від належного законодавчого врегулювання видів публічної інформації, у тому числі переліку інформації з обмеженим доступом.

Ключові слова: інформація, публічна інформація, суб'єкт владних повноважень, орган державної влади, право на інформацію, конфіденційна інформація, службова інформація, державна таємниця, європейський досвід.

Fedchyshyn S.A., Tkach Yu.V. Concept and types of public information: some features of legislative regulation in the member states of the European Union.

The article is devoted to certain features of legislative regulation of the concept and types of public information in the member states of the European Union. It is emphasized that the right of access to public information in Europe is enshrined both at the international legal level (in sources of treaty law, case law, and «soft» law of the European Union, the Council of Europe, and other European organizations) and at the national level, including the constitutional level. The experience of EU member states (in particular, Bulgaria, Denmark, Spain, Germany, Poland, Romania, Finland, Croatia, Sweden, and others)

indicates that the key elements of legislative regulation in this area are the normative definition of the concept of «public information», the establishment of the principle of its general accessibility (the presumption of information openness), and the specification of an exhaustive list of categories of information with restricted access. At the same time, it is noted that particular attention is paid to ensuring a balance between citizens' right to access public information and the need to protect public and private interests. An analysis of the legislation of the relevant states made it possible to identify common features of public information. First and foremost, it is associated with the activities of public authorities and is defined as information or documents, etc., that are created, received, or held by or at the disposal of public authorities in the course of performing their public functions. Such information may exist in any form or medium – written, electronic, audio, video, and so on. A characteristic feature of legal regulation of access to public information is the presumption of openness, according to which all information held by public authorities is considered accessible to the public unless otherwise explicitly provided by law. It is concluded that the effectiveness of implementing the right of access to public information directly depends on the normative clarity of defining such a fundamental category as «public information» («official information», «administrative information», «official document» etc.) as well as on the proper legislative regulation of the types of public information, including the list of information with restricted access.

Key words: information, public information, public authority, state authority, right to information, confidential information, official information, state secret, European experience.

Постановка проблеми. В умовах європеїзації законодавства України у сфері доступу до публічної інформації особливого значення набуває аналіз як загальноєвропейських норм і принципів, закріплених у праві Європейського Союзу, договірному, прецедентному та «м'якому» праві Ради Європи, актах інших європейських організацій та їх інституцій, так і національних підходів – досвіду законодавчого регулювання забезпечення доступу до публічної інформації у державах-членах Європейського Союзу. Вивчення відповідних підходів має важливе значення для вдосконалення законодавства України у сфері доступу до публічної інформації, приведення його у відповідність до європейських стандартів відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади, підзвітності перед суспільством. Безпосередньо це стосується аналізу особливостей законодавчого регулювання поняття та видів публічної інформації, оскільки саме від чіткості нормативно-правового закріплення таких базових положень значною мірою залежить ефективність реалізації права особи на доступ до інформації. Аналіз законодавства держав-членів Європейського Союзу дає змогу встановити спільні риси та відмінності у правовому регулюванні відповідних відносин, а також окреслити перспективи використання європейського досвіду при подальшому вдосконаленні законодавства України у сфері доступу до публічної інформації на шляху впровадження європейських стандартів.

Стан опрацювання проблеми. Право на доступ до публічної інформації є предметом досліджень представників різних галузей юридичної науки, зокрема конституційного, адміністративного, міжнародного права та ін. Зокрема, можна відзначити науковий доробок у цій сфері І.В. Арістової, А.М. Благодарного, В.А. Глуховері, О.А. Заярного, М.В. Коваліва, Л.П. Коваленко, Б.А. Кормича, Т.А. Костецької, І.П. Кушніра, В.А. Ліпкана, Ю.Є. Максименко, А.І. Марущак, В.Я. Настюка, О.В. Нестеренко, О.П. Орлюк, О.В. Роговенко. В.О. Серьогіна, Т.М. Слінько, О.Б. Червякової та ін. Науковці аналізували конституційно-правові засади права на доступ до публічної інформації, її сутність, особливості, види, процедуру реалізації права на доступ до публічної інформації шляхом подання інформаційного запиту, правовий статус розпорядника та запитувача публічної інформації тощо. Предметом окремої уваги вчених були й засоби забезпечення законності у сфері доступу до публічної інформації, зокрема адміністративне та судове оскарження, юридична відповідальність тощо. У свою чергу, питанню законодавчого регулювання поняття публічної інформації та її видів у законодавстві держав-членів Європейського Союзу у вітчизняній юридичній (зокрема, адміністративно-правовій) науці достатньої увагу не приділено. Наведені обставини і зумовлюють постановку **мети цієї наукової статті**, що полягає у висвітленні підходів до врегулювання поняття та видів публічної інформації у законодавстві держав-членів Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Вивчення та узагальнення досвіду держав-членів Європейського Союзу свідчить про давні європейські традиції у сфері забезпечення права громадськості на доступ до публічної інформації. Право на доступ до публічної інформації має європейське «коріння», адже його історія починається із прийняття відповідного закону Швеції 1766 р. та закріплення «права знати» у Декларації прав людини і громадянина 1789 р. у Франції [2, с. 12]. Сьогодні ж право на доступ до публічної інформації є загальновизнаним у Європі, гарантованим як міжнародно-правовими договорами, так і національним законодавством європейських держав,

у тому числі на рівні конституцій. Право на доступ до офіційних документів та іншої публічної інформації нерозривно пов'язане із принципом відкритості та прозорості органів публічної влади [1, с. 24].

Уніфікації підходів європейських держав у врегулюванні у національному законодавстві права на доступ до публічної інформації сприяли положення джерел договірного, прецедентного та «м'якого» європейського права, як-то Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (зокрема, ст.ст. 8, 10) та практики Європейського суду за прав людини (рішення у справах «Луізо проти Франції» (*«Loiseau v. France»*) від 18.11.2003 р., «Молодіжна ініціатива з прав людини проти Сербії» *(«Youth Initiative for Human Rights v. Serbia»)* від 25.09.2013 р., «Угорський Гельсінський комітет проти Угорщини» (*«Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary»*) від 08.11.2016 р. тощо), Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів від 18.06.2009 р., рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи Rec(2002)2 «Про доступ до офіційних документів» від 21.02.2002 р., CM/Rec(2007)7 «Щодо доброго адміністрування» від 20.06.2007 р., та ін.

З-поміж 56 держав-членів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) право на доступ до інформації про діяльність влади на рівні конституцій закріпила 21 держава та більше 40 держав ОБСЄ мають спеціальні закони про доступ до інформації [2, с. 12]. До базових положень відповідних законів належать норми, що визначають поняття та види публічної інформації, у тому числі з обмеженим доступом, та принципи доступу до публічної інформації.

Так, відповідно до § 2 (1) Федерального закону *Німеччини* «Про свободу інформації» (Informationsfreiheitsgesetz, IFG) від 05.09.2005 р. офіційною інформацією визнається будь-який запис, що служить офіційним цілям, незалежно від способу його зберігання. До інформації з обмеженим доступом належать: а) дані, що підпадають під винятки стосовно захисту спеціальних публічних інтересів (міжнародні відносини, безпека, наглядові функції тощо), включно з інформацією, яка регулюється правилами секретності або конфіденційності за спеціальними приписами (Розділ 3); б) персональні дані, доступ до яких можливий лише за балансуванням інтересів або з письмової згоди третьої особи (Розділ 5); в) інформація, що становить інтелектуальну власність, доступ до якої можливий лише за згодою носія (Розділ 6) [8].

Статтею 13 Закону *Іспанії* «Про прозорість, доступ до публічної інформації та належне управління» від 09.12.2013 р. публічна інформація визначається як «вміст або документи будь-якого формату чи носія, що перебувають у розпорядженні суб'єктів, що підпадають під дію закону, і які були створені або отримані у ході здійснення їх повноважень». Іншими словами, всі документи та дані, що виникають (створюються) у процесі виконання публічних функцій, за загальним правилом вважаються відкритими. Доступ до публічної інформації може бути обмежений лише у виняткових випадках, передбачених законом, зокрема для захисту приватності, національної безпеки, комерційної таємниці та інших охоронюваних інтересів [11].

Згідно зі ст. 9 Закону *Болгарії* «Про доступ до публічної інформації» від 22.06.2000 р. інформація, створена і збережена органами влади та їх апаратом, поділяється на види – офіційна та адміністративна (ст. 9). Офіційна інформація – це будь-яка інформація, що міститься у актах та інших документах органів державної влади і місцевого самоврядування (ст. 10). Адміністративною інформацією вважаються дані, що є зібраними, створеними, збереженими у зв'язку із офіційною інформацією або у зв'язку із діяльністю органів та їх адміністрацій (ст. 11). Закріплено, що обмеження права доступу до інформації не допускаються, крім випадків засекреченої інформації або іншої охоронюваної законом таємниці (ч. 1 ст. 7). Поряд з іншим встановлено, що можливим є обмеження доступу до адміністративної інформації, якщо вона стосується розробки та оперативної підготовки актів або переговорних позицій, але із часовим обмеженням та застереженням про наявність суспільного інтересу (ст. 13 Закону). З-поміж принципів, які стосуються реалізації права на доступ до інформації, виокремлені такі: а) відкритість, достовірність і повнота; б) рівність умов доступу; в) законність процедур; г) захист права на інформацію; ґ) захист персональних даних; д) гарантування безпеки суспільства і держави (ч. 1 ст. 6) [3].

Законом *Польщі* «Про доступ до публічної інформації» від 06.09.2001 р. закріплено, що: «будь-яка інформація про справи публічні є інформацією публічною». У свою чергу, має місце і обмеження доступу до інформації, що стосується законодавчо захищеної (таємної) інформації або приватності громадян (за винятком інформації про осіб, які здійснюють публічні функції). До інформації, яка підлягає оприлюдненню, належить, зокрема, інформація: про внутрішню та зовнішню політику; про суб'єктів, які виконують публічні завдання та функції, про принципи їх функціонування; про «публічні дані», включаючи зміст і форму офіційних документів (адміністративні рішення, контрольні матеріали, судові рішення тощо); а також про публічне майно (ст. 6) [9].

Подібний досвід законодавчого врегулювання має місце у Румунії. У ст. 2 Закону *Румунії* «Про безоплатний доступ до інформації» від 12.10.2001 р. закріплено, що публічною вважається будь-

яка інформація, пов'язана із діяльністю органу публічної влади або організації, незалежно від форми її вираження. Зазначається, що персональні дані про фізичну особу можуть набути статусу публічної інформації, якщо вони стосуються здійснення такою особою публічних функцій. Окремо врегульовується перелік інформації з обмеженим доступом, до якого належать: інформація у галузі оборони, безпеки, публічного порядку; інформація про deliberări (обговорення/наради); інформація про політичні та економічні інтереси, якщо вона належить до таємної; комерційно-фінансова інформація, якщо її розголошення шкодить чесній конкуренції; персональні дані; інформація щодо кримінальних розслідувань, судових процедур; інформація, розголошення якої шкодить захисту молоді, та ін. (ст. 12) [10].

Відповідно до ст. 3 Закону *Хорватії* «Про право на доступ до інформації» від 15.10.2003 р. право на доступ до інформації передбачає право уповноваженої особи запитувати та отримувати інформацію, а також обов'язок органів публічної влади забезпечувати доступ до цієї інформації, тобто оприлюднювати інформацію у разі відсутності конкретного запиту на неї, якщо таке оприлюднення є їх обов'язком, визначеним законом або іншим загальним нормативним актом. При цьому, надається таке визначення поняття «інформації» – дані, фотографії, малюнки, фільми, звіти, акти, таблиці, графіки, проєкти або інші додатки, що перебувають у володінні, розпорядженні або під контролем органів публічної влади, незалежно від того, чи зберігаються вони у документі, а також незалежно від джерела, часу створення, місця зберігання, способу отримання, за чиїм розпорядженням, від імені кого та за чийого доручення інформація була складена або будь-якої іншої характеристики інформації. Аналогічно до законодавства низки інших європейських держав передбачається презумпція відкритості інформації: «вся інформація, що перебуває у володінні, розпорядженні або під контролем органів публічної влади, має бути доступною для зацікавлених уповноважених осіб» (ч. 1 ст. 4); «винятково право на доступ до інформації може бути обмежене у випадках та у порядку, передбачених законом» (ч. 4 ст. 4) [4].

Закон *Чехії* «Про вільний доступ до інформації» від 11.05.1999 р. визначає «інформацію» як будь-який зміст чи його частину будь-якої форми, записаний на будь-якому носії (письмово, електронно, аудіо чи відео). Інформація вважається відкритою і може бути запитувана та поширена за винятком інформації з обмеженим доступом. Остання має особливий режим поширення та охоплює: а) таємну інформації (заборонена для розголошення, Розділ 7); б) персональні дані (надаються за правилами законодавства про приватність, із спеціальним режимом (Розділ 8а); в) комерційна таємниця (не надається, але дані про використання публічних коштів (розмір та отримувача) не є порушенням комерційної таємниці, Розділ 9); г) конфіденційні відомості про майно приватної особи, отримані у сфері податків, соціального страхування тощо (Розділ 10) [5].

У *Швеції*, яка вперше у світ на законодавчому рівні врегулювала право на доступ до публічної інформації, сьогодні право на офіційні документи є конституційно гарантованим. Будь-який документ, «поданий до», «складений» або «що знаходиться у володінні» публічного органу, визнається офіційним документом. За базовим принципом усі офіційні документи є загальнодоступними – «повинні бути надані будь-якій особі, яка бажає з ними ознайомитись». Винятки становлять лише випадки, коли документ містить інформацію про державну безпеку, особисті або фінансові дані громадян, правоохоронну діяльність тощо. Інформація вважається публічною, якщо інше прямо не вказано в законах [12].

У *Фінляндії* право на доступ до публічної інформації також закріплено на конституційному рівні. Для деталізації цього права прийнято спеціальний закон – Закон «Про відкритість діяльності уряду» від 21.05.1999 р. («Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta»). Цей Закон встановлює, що офіційні документи є загальнодоступними, якщо інше не передбачено цим або іншим законом (ч. 1 § 1). «Публічна інформація» у Законі пов'язана з поняттям «офіційного документа» (§ 5): це документ, що перебуває у володінні органу влади, підготовлений органом або його службовцем, або доставлений органу у зв'язку з питанням, що належить до компетенції цього органу, з визначенням винятків, зокрема для внутрішніх документів. Встановлено, що доступ до секретних документів не надається, якщо інше не встановлено законом, а у випадку частково секретного документа доступ надається лише до публічної частини за умови нерозкриття секретних фрагментів (§ 10). Крім того, закон передбачає важливі винятки щодо сторін у справі (§ 11): для сторони може бути обмежений доступ до документів через істотні публічні або приватні інтереси, до матеріалів досудового розслідування до його завершення, до підготовчих проєктів, а також до комерційної або професійної інформації у сфері публічних закупівель, з одночасним забезпеченням розкриття даних про ціноутворення та критерії порівняння [7].

Закон *Данії* «Про публічний доступ до адміністративних документів» від 19.12.1985 р. («Offentlighedsloven») гарантує, що будь-яка особа може ознайомитися з «документами, отриманими або виданими адміністративним органом у ході його діяльності». Закон не використовує термін

«публічна інформація», але фактично визнає доступними всі документи та записи органів влади, крім чітко визначених винятків (таємні відомості, внутрішні розпорядчі документи тощо) [6].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що у Європі право на доступ до офіційних документів закріплене як на міжнародно-правовому рівні (у джерелах договірного, прецедентного та «м'якого» права Європейського Союзу, Ради Європи та інших європейських організацій), так і на національному рівні, у тому числі конституційному. Досвід держав-членів Європейського Союзу (зокрема, Болгарії, Данії, Іспанії, Німеччини, Польщі, Румунії, Фінляндії, Хорватії, Швеції та ін.) свідчить, що ключовими елементами законодавчого регулювання у цій сфері є нормативне визначення поняття «публічна інформація», закріплення принципу її загальнодоступності (презумпції відкритості інформації) та встановлення вичерпного переліку категорій інформації з обмеженим доступом. Водночас, особлива увага приділяється забезпеченню балансу між правом громадян на доступ до публічної інформації та необхідністю охорони публічних і приватних інтересів. Аналіз законодавства відповідних держав дозволяє виокремити спільні ознаки поняття «публічна інформація». Передусім вона пов'язується із діяльністю органів публічної влади та визначається як інформація або документи, що створюються, отримуються чи перебувають у володінні або розпорядженні суб'єктів владних повноважень у процесі виконання ними своїх публічних функцій. Така інформація може існувати у будь-якій формі чи на будь-якому носії – письмовому, електронному, аудіо чи відео. Для правового регулювання цієї сфери характерною є презумпція відкритості інформації, відповідно до якої вся інформація, що перебуває у розпорядженні органів публічної влади, є доступною для громадськості, якщо інше прямо не передбачено законом. Публічна інформація поділяється на відкриту та з обмеженим доступом. При цьому, законодавство встановлює чіткий перелік інформації з обмеженим доступом, зокрема з міркувань охорони національної безпеки, захисту персональних даних, комерційної таємниці та інших охоронюваних законом інтересів. У законодавстві європейських держав поняття «публічна інформація» формується з огляду на забезпечення принципів відкритості, прозорості та підзвітності діяльності органів публічної влади. Ефективність реалізації права на доступ до публічної інформації безпосередньо залежить від нормативної чіткості визначення такої базової категорії як «публічна інформація» («офіційна інформація», «офіційний документ» тощо) та від належного законодавчого врегулювання переліку інформації з обмеженим доступом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністрування і ви. Принципи адміністративного права у відносинах між особами та органами публічної влади: посіб. / наук. ред. перекладу О.Р. Радишевської. 2020: Рада Європи, 90 с. URL: https://rm.coe.int/handbook-administration-and-you/1680a06311 (дата звернення: 01.03.2026).
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації»: науково-практичний коментар / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко, Т. Шевченко. Київ, 2012. 335 с. URL: https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/72474.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
3. Law of Bulgaria «On Access to Public Information» of 22.06.2000. URL: https://www.me.government.bg/en/files/download?hash=54ccb0492b6b27d5d775ea5ddca2c2a2acca5b69 (дата звернення: 01.03.2026).
4. Law of Croatia «On the Right of Access to Information» of 25.02.2013. URL: https://www.dziv.hr/files/File/zakonodavstvo/zakon_pristup_informacijama_ENG.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
5. Law of Czech Republic «On Free Access to Information» of 11.05.1999. URL: https://mv.gov.cz/mvcren/file/act-on-free-access-to-information-1999-pdf.aspx (дата звернення: 01.03.2026).
6. Law of Denmark «On Access to Public Administration» of 19.12.1985. URL: https://danishbusinessauthority.dk/sites/default/files/2023-10/The-danish-Access-Public-Administration-Files-Act-1987_U.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
7. Law of Finland «On the Openness of Government Activities» of 21.05.1999. URL: https://www.finlex.fi/en/legislation/translations/1999/eng/621 (дата звернення: 01.03.2026).
8. Law of Germany «On Freedom of Information» of 05.09.2005. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ifg/englisch_ifg.html (дата звернення: 01.03.2026).
9. Law of Poland «On Access to Public Information» of 06.09.2001. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20011121198 (дата звернення: 01.03.2026).
10. Law of Romania «On Free Access to Information of Public Interest» of 12.10.2001. URL: https://legislatie.just.ro/public/detaliidocument/31413 (дата звернення: 01.03.2026).
11. Law of Spain «On transparency, access to public information and good governance» of 09.12.2013. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2013-12887 (дата звернення: 01.03.2026).

12. Law of Sweden «On the Freedom of the Press Act» of 05.04.1949. URL: https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-sa-fungerar-riksdagen/demokrati/the-freedom-of-the-press-act-2023-eng.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Федчишин С.А., Ткач Ю.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.43

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД МОНІТОРИНГУ ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ: ОСНОВНІ МОДЕЛІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Фудашкін Д.О.,
радник з фінансових питань головного виконавчого директора
ПрАТ «Київ-Дніпровське МППЗТ»
ORCID iD: 0009-0002-7897-9661

Черненький О.М.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0004-0119-3294

Фудашкін Д.О., Черненький О.М. Зарубіжний досвід моніторингу податкових накладних: основні моделі та тенденції.

Метою дослідження є висвітлення особливостей та тенденцій розвитку основних моделей моніторингу податкових накладних у зарубіжних державах. Основним методом дослідження став порівняльно-правовий метод, який дозволив охопити положення податкового законодавства широкого кола зарубіжних держав та присвячені ним аналітичні публікації. За результатами дослідження уперше в українській науковій думці узагальнено, що основними моделями моніторингу податкових накладних є моделі: 1) поточного контролю, який передбачає можливість надіслання податкової накладної покупцю та нарахування на її підставі сум податку на додану вартість із одночасним її поданням контролюючому органу; 2) попереднього контролю, у рамках якого податкова накладна (рахунок-фактура, інвойс) до її надсилання покупцю та врахування у податковому обліку підлягає реєстрації із її перевіркою та схваленням/відхиленням контролюючим органом; 3) наступного контролю (пост-аудиту), який здійснюється шляхом проведення податкових перевірок діяльності платників податку на додану вартість у розрізі тих чи інших господарських операцій; 4) змішаного контролю, який ґрунтується на загальному правилі про попереднє схвалення податкових накладних контролюючим органом та передбачає винятки для окремих категорій платників податку на додану вартість та/або оподатковуваних операцій. Крім того, визначено, що у рамках моделі поточного контролю моніторинг податкових накладних забезпечується, як правило, шляхом оперативного вивчення відповідних податкових накладних та проведення, за наявності для того підстав, позапланових податкових перевірок обставин реальності та правильності нарахування сум податку на додану вартість у розрізі відповідних операцій. Також, констатовано, що дедалі більш поширеною, особливо серед європейських держав, стає модель попереднього контролю із реєстрацією податкових накладних після їх перевірки. Така перевірка обмежується, за деякими винятками, автоматизованим логічним та арифметичним контролем змісту податкових накладних. Обґрунтовано, що варіації зазначених моделей у національних правопорядках нерідко поєднують елементи попередньої валідації, одночасного подання накладних контролюючому органу та покупцеві, а також періодичного пост-аудиту. Одержані висновки можуть бути використані для подальшого окреслення перспектив удосконалення окремих правових аспектів процедури зупинення реєстрації податкових накладних в Україні з урахуванням зарубіжних тенденцій.

Ключові слова: зарубіжний досвід адміністрування податку на додану вартість, моніторинг податкових накладних у європейських державах, податкова накладна, способи перевірки податкових накладних.

Fudashkin D.O., Chernenkyi O.M. International experience in monitoring value-added tax invoices: key models and trends.

The purpose of the study is to highlight the features and development trends of the key models for monitoring tax invoices in foreign jurisdictions. The main research method is the comparative legal method, which made it possible to cover the provisions of tax legislation in a wide range of countries as well as analytical publications devoted to them. The study results, for the first time in Ukrainian legal scholarship, in a generalization that the principal models of tax invoice monitoring include: (1) current control, which provides for the possibility of sending a tax invoice to the purchaser and calculating value-added tax amounts on its basis with its simultaneous submission to the tax authority; (2) preliminary control, within which a tax invoice (invoice, bill) prior to being sent to the purchaser and reflected in tax accounting is subject to registration with its verification and approval/rejection by

the tax authority; (3) subsequent control (post-audit), which is carried out through tax audits of value-added tax taxpayers' activities in relation to particular business transactions; and (4) mixed control, which is based on the general rule of prior approval of tax invoices by the tax authority and provides for exceptions for certain categories of value-added tax taxpayers and/or taxable transactions. In addition, it is determined that within the current control model, monitoring of tax invoices is typically ensured through the оперативний review of the relevant tax invoices and, where grounds exist, unscheduled tax audits addressing the reality of transactions and the correctness of value-added tax calculations in relation to such transactions. It is also stated that the preliminary control model, involving registration of tax invoices after their validation, is becoming increasingly widespread, especially among European countries. Such validation is, with some exceptions, limited to automated logical and arithmetic checks of the content of tax invoices. The study substantiates that national variations of these models often combine elements of prior validation, simultaneous submission of invoices to the tax authority and the purchaser, and periodic post-audit review. The findings may be used to further outline prospects for improving certain legal aspects of the procedure for suspending the registration of tax invoices in Ukraine, taking into account relevant foreign trends.

Key words: international experience in administering value-added tax, monitoring of tax invoices in European countries, scope of validation tax invoices, tax invoice.

Постановка проблеми. Запровадження спеціальних процедур податкового контролю для запобігання та виявлення випадків шахрайства при нарахуванні сум податку на додану вартість є загальносвітовою тенденцією розвитку національних систем електронного адміністрування податку на додану вартість. Зокрема, зупинення реєстрації податкових накладних та подібний інструментарій контролю виконання платниками податку на додану вартість їх обов'язків діє у значній кількості європейських держав та їх коло поступово розширюється. Водночас, на міжнародному рівні, у тому числі у Директиві Ради Європейського Союзу 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. про спільну систему податку на додану вартість [1], немає конкретних моделей або рамкових положень про формальності, які мають виконувати платники податку на додану вартість при складенні податкових накладних, рахунків-фактур або документуванні їх господарських операцій іншим шляхом. Натомість, особливості порядку контролю наявності підстав та правильності нарахування сум податку на додану вартість різняться у кожній державі. Для подальшого окреслення перспектив вдосконалення окремих правових аспектів процедури зупинення реєстрації податкових накладних слід ознайомитись із зарубіжними підходами до вирішення питань, на які спрямована ця процедура за законодавством України.

Мета статті. Метою дослідження є висвітлення особливостей та тенденцій розвитку основних моделей моніторингу податкових накладних у зарубіжних державах

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження моніторингу податкових накладних забезпечують значне зрушення у розумінні проблематики функціонування цієї процедури податкового контролю та окреслюють шляхи їх вирішення. Зокрема, у юридичній науковій літературі на основі опрацювання аналітичних джерел та практики адміністративних судів у відповідній частині висвітлюються наслідки запровадження механізму зупинки реєстрації податкових накладних / розрахунків коригуваннння на рівень ділової активності бізнесу, судову систему України та податкову систему в цілому [2, с. 12]. Оцінюються висновки судів щодо характеру та ступеня обґрунтування рішень контролюючих органів з питань зупинення реєстрації податкових накладних [3, с. 133]. Пропонується доопрацювати порядок зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в реєстрі податкових накладних, передбачивши додаткові перевірки наявності підстав для прийняття такого рішення та необхідність наведення переліку документів та пояснень, які слід надати платнику податку для реєстрації податкової накладної [4, с. 341]. Однак, перспективи поліпшення процедури моніторингу податкових накладних мають ґрунтуватись не лише на доктринальних пропозиціях й судовій практиці, а й на тенденціях та особливостях у підходах зарубіжних держав до вирішення питань моніторингу податкових накладних, що обумовлює актуальність цього дослідження та наукову новизну його результатів.

Виклад основного матеріалу. Опрацювання аналітичних публікацій, присвячених шляху становлення та розвитку моделей контролю господарських операцій платників податку на додану вартість, дозволяє зазначити, що основними різновидами цих моделей є: поточний контроль, попередній контроль, наступний контроль (пост-аудит), який здійснюється шляхом проведення податкових перевірок діяльності платників податку на додану вартість у розрізі тих чи інших господарських операцій, змішаний контроль.

Так, у виданій Європейською комісією доповіді про вимоги до електронного обміну даними про податок на додану вартість зауважено, що за моделі поточного контролю податкових накладних

(no-clearance e-invoicing system), постачальник може надсилати електронну податкову накладну (рахунок-фактуру) безпосередньо своєму покупцю, не запитуючи жодного схвалення (токена) у контролюючого органу (clearance e-invoicing system) [5, с. 94].

Наприклад, в Угорщині платник податку на додану вартість має право видати податкову накладну покупцю до того, як надіслати її до контролюючого органу. У Республіці Корея податковими накладними платники податків обмінюються за допомогою спеціальних платформ, які надсилають податкові накладні покупцям та контролюючим органам одночасно [6]. Після того за законодавством цієї держави посадові особи податкових органів, які займаються адмініструванням податку на додану вартість, можуть звертатись із запитами з питань, пов'язаних з податком на додану вартість, до його платників, до осіб, які здійснюють з ними операції, або торгових об'єднань чи інших подібних організацій, до яких належать платники податку, або проводити перевірки документи бухгалтерського та/або податкового обліку та інших документів та/або предметів (ч. 1 ст. 74 Закону Республіки Корея «Про податок на додану вартість»). Під час визначення податкового зобов'язання платника податку на додану вартість (у тому числі шляхом його нарахування/донарахування) за кожен попередній податковий період та податковий поточний період шляхом проведення спеціальної перевірки, керівник податкової інспекції, що має юрисдикцію за місцем сплати податку тощо, робить це на основі податкових накладних, митних декларацій, бухгалтерських книг та інших доказових матеріалів. Податковий орган визначає податкове зобов'язання платника податку на додану вартість, якщо:

– податкові накладні, митні декларації, бухгалтерські книги або інші доказові матеріали, необхідні для розрахунку бази оподаткування, відсутні або є неповними у значній частині;

– дані податкових накладних, митних декларацій, бухгалтерських книг або інших доказових матеріалів є явно неправдивими з огляду на обсяг потужностей, кількість працівників та ринкові ціни на сировину, товари, продукцію або різні витрати;

– дані податкових накладних, митних декларацій, бухгалтерських книг або інших доказових матеріалів є очевидно неправдивими з огляду на кількість використаної сировини, кількість використаної електроенергії та інші операційні ситуації (ч. 2 ст. 75 Закону Республіки Корея «Про податок на додану вартість») [7].

Таким чином, дотримання вимог податкового законодавства платниками податку на додану вартість при здійсненні ними оподатковуваних господарських операцій у рамках моделі поточного контролю забезпечується, як правило, шляхом оперативного вивчення відповідних податкових накладних та проведення, за наявності для того підстав, податкових перевірок обставин реальності та правильності нарахування сум податку на додану вартість у розрізі відповідних операцій.

У системі попереднього контролю постачальник має надіслати чернетку податкової накладної до бази даних контролюючого органу для того, щоб отримати схвалення від податкового органу за результатами автоматизованої перевірки податкової накладної. Вона може полягати у перевірці узгодженості (зокрема, суми податку на додану вартість, її ставки тощо), а також у формальній перевірці (наприклад, що накладна має унікальну недубльовану нумерацію або що номер реєстрації платників податку на додану вартість є дійсним) [5, с. 94].

Прийнято вважати, що започаткований механізм реєстрації/схвалення/погодження податкових накладних був у 2002 році у Мексиці та Чилі, які у той час покладали на підприємства обов'язок авторизувати рахунки-фактури через спеціальні інформаційно-комунікаційні платформи податкових органів, перш ніж надіслати ці документи їх покупцю відповідних товарів, робіт та послуг. Ця модель податкового контролю в режимі реального часу швидко набула популярності та більшість країн Латинської Америки, а також Саудівська Аравія та значна кількість азіатських держав вирішили її перейняти із її адаптацією до тих чи інших національних особливостей. Наприклад, деякі країни, такі як Мексика, Гватемала та Панама, делегували узгодження рахунків-фактур акредитованим організаціям [8].

Першопрохідцем із числа європейських держав у запровадженні системи реєстрації податкових накладних для їх попереднього контролю є Італія, яка у 2018 р. отримала дозвіл Європейської комісії на електронне адміністрування податку на додану вартість із обов'язковим виставленням електронних рахунків-фактур, їх надісланням до контролюючого органу, щоб він після перевірки доставив рахунок-фактуру покупцеві. Як зазначається у аналітичних дослідженнях, призвело до успішного скорочення ухилення від сплати податків та збільшення можливостей для зміцнення економіки, надихнувши інші європейські країни впроваджувати подібні моделі для досягнення такого ж результату [8].

У Румунії з 1 липня 2024 р. усі платники податку на додану вартість подають податкові накладні до інформаційно-комунікаційної системи «Електронна фактура», яка автоматично проводить перевірку структури, а також здійснює логічний та арифметичний контроль, після чого

може накладає на накладну електронний знак схвалення та засвідчує її прийняття контролюючим органом. Якщо подана податкова накладна не відповідає вимогам законодавства, заявник отримує повідомлення про помилку. Після виправлення помилок заявник має повторно подати податкову накладну до системи [9]. Прикладом держави євразійського регіону із запровадженим у ній механізмом перевірки податкових накладних до можливості їх направлення покупцям та урахування у податковому обліку є Казахстан. Податкове законодавство цієї держави передбачає функціонування механізму контролю виписки рахунків-фактур та зупинення виписки електронних рахунків-фактур.

Так, за змістом ч. 1 ст. 138 Податкового кодексу (ПК) Казахстану контроль виписки електронних рахунків-фактур проводиться податковим органом з метою припинення виписки електронних рахунків-фактур із високим ризиком. Контроль виписки електронних рахунків-фактур проводиться у формі:

автоматизованого контролю виписки електронних рахунків-фактур;

порівняльного контролю виписки електронних рахунків-фактур (ч. 2 ст. 138 ПК Казахстану) [10].

Автоматизований контроль – процес присвоєння в інформаційній системі податкового органу реєстраційного номера електронному рахунку-фактурі, виписаному платником податків (ч. 1 ст. 139 ПК Казахстану), з урахуванням балансової суми податку на додану вартість, яка визначається за формулою: $Б = ПДВ_1 + ПДВ_2 + ПДВ_3 + ПДВ_4 - ПДВ_5 - ПДВ_6$, де:

Б – балансова сума податку;

$ПДВ_1$ – загальна сума податку, зазначеного в електронних рахунках-фактурах, одержаних платником податку;

$ПДВ_2$ – загальна сума податку, сплаченого при імпорті відповідно до митного законодавства ЄАЕС та (або) митного законодавства Республіки Казахстан;

$ПДВ_3$ – загальна сума податку, сплаченого під час придбання робіт, послуг від нерезидента;

$ПДВ_4$ – загальна сума податку, що відноситься до заліку за товарами, придбаними, створеними, побудованими платником податків до дати постановки на реєстраційний облік з податку;

$ПДВ_5$ – загальна сума податку, зазначеного у електронних рахунках-фактурах, виписаних платником податку;

$ПДВ_6$ – загальна сума податку, нарахованого під час зняття з реєстраційного обліку з податку з оборотів як залишку товарів (ч. 1 ст. 140 ПК Казахстану) [10].

Якщо сума податку, зазначена в електронному рахунку-фактурі, не перевищує балансової суми податку, то такому електронному рахунку-фактурі автоматично присвоюється реєстраційний номер (ч. 2 ст. 140 ПК Казахстану) [10].

На доповнення до автоматизованого контролю виписки електронних рахунків-фактур, у наявності підстав для нарахування податкового кредиту податкові органи Казахстану пересвідчуються у ході порівняльного/зіставного контролю.

Порівняльний/зіставний контроль – захід, який здійснюється податковим органом з метою встановлення фактичного вчинення операцій щодо реалізації товарів, надання робіт та послуг. За результатами проведеного порівняльного контролю у разі виявлення операцій з реалізації товарів, виконання робіт та надання послуг, за якими у податкового органу є сумніви у фактичному їх вчиненні, платнику податків, який здійснив оборот за такою реалізацією, подається повідомлення про підтвердження фактичного вчинення обороту щодо реалізації товарів, виконання робіт та надання послуг (ч. 1 ст. 142 ПК Казахстану). Повідомлення виконується платником податків у разі:

згоди з відсутністю факту здійснення операції за електронними рахунками-фактурами, зазначеними у повідомленні, шляхом відкликання таких електронних рахунків-фактур та подання пояснення про їх відкликання;

незгоди з відсутністю факту здійснення операції за електронними рахунками-фактурами, зазначеними в повідомленні, шляхом подання пояснення з обґрунтуванням, що підтверджує фактичне здійснення обороту, з обов'язковим додаванням копій документів за операціями та/або щодо походження товарів, а також будь-яких інших документів (ч. 2 ст. 142 ПК Казахстану) [10].

Повідомлення визнається невиконаним у разі, якщо подане пояснення не підтверджує походження товарів, фактичне виконання робіт, надання послуг за електронними рахунками-фактурами, зазначеними у повідомленні (ч. 4 ст. 142 ПК Казахстану). На цій підставі податковий орган зупиняє виписку електронних рахунків-фактур (п. 1 ч. 1 ст. 88, ч. 6 ст. 142 ПК Казахстану) [10].

Виходячи із вищевикладеного, можна констатувати, що у Казахстані діє механізм попереднього контролю податкових накладних, у ході якого перевіряється як відповідність обсягу придбаних

(увезених на митну територію) і виготовлених товарів та/або необоротних активів обсягам їх постачання, так й фактичне здійснення відповідних господарських операцій. Установлення високого рівня ризику діяльності платника податків є підставою для необхідності додаткового засвідчення його податкових накладних біометричними даними фізичної особи, яка видає відповідну податкову накладну від імені такого платника податків.

Разом з тим, у багатьох інших державах попередній моніторинг податкових накладних обмежується автоматизованим логічним та арифметичним контролем їх змісту.

Завершуючи порівняльно-правовий огляд, зазначимо, що, тоді як модель перевірки податкових накладних податковим органом до їх надсилання покупцям за відповідними операціями є пануючою та поступово поширюється серед держав світу, варіації цієї моделі, зберігаючи її сутність, включають у себе й елементи інших моделей моніторингу податкових накладних. Як зазначається у аналітичних публікаціях, новим підходам до моніторингу податкових накладних притаманне поєднання перевірки податкових накладних до їх реєстрації, надсилання їх контролюючим органам одночасно із покупцями та періодичний контроль дотримання законодавства при їх виданні. Братись до уваги може ціна договору (сума податку на додану вартість), належність платника податків до суб'єктів малого підприємництва тощо [6].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що основними моделями моніторингу податкових накладних є моделі: 1) поточного контролю, який передбачає можливість надіслання податкової накладної покупцю та нарахування на її підставі сум податку на додану вартість із одночасним її поданням контролюючому органу; 2) попереднього контролю, у рамках якого податкова накладна (рахунок-фактура, інвойс) до її надсилання покупцю та врахування у податковому обліку підлягає реєстрації із її перевіркою та схваленням/відхиленням контролюючим органом; 3) наступного контролю (пост-аудиту), який здійснюється шляхом проведення податкових перевірок діяльності платників податку на додану вартість у розрізі тих чи інших господарських операцій; 4) змішаного контролю, який ґрунтується на загальному правилі про попереднє схвалення податкових накладних контролюючим органом та передбачає винятки для окремих категорій платників податку на додану вартість та/або оподатковуваних операцій.

У рамках моделі поточного контролю моніторинг податкових накладних забезпечується, як правило, шляхом оперативного вивчення відповідних податкових накладних та проведення, за наявності для того підстав, позапланових податкових перевірок обставин реальності та правильності нарахування сум податку на додану вартість у розрізі відповідних операцій. Разом з тим, дедалі більш поширеною, особливо серед європейських держав, стає модель попереднього контролю із реєстрацією податкових накладних після їх перевірки. Така перевірка обмежується, за деякими винятками, автоматизованим логічним та арифметичним контролем змісту податкових накладних

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Директива Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 року про спільну систему податку на додану вартість. Дата оновлення: 1 липня 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928#n5606.
2. Булавко І.М., Чижевська Л.В.Зупинка реєстрації податкових накладних / розрахунків коригувань: передумови та наслідки. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2024. № 1(57). С. 12–19. DOI: https://doi.org/10.26642/pbo-2024-1(57)-12-19.
3. Чуприна Л.М., Мінчук Д.Л. Проблемні аспекти захисту платника податку у випадку зупинення та відмови в реєстрації податкової накладної. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3 (28). С. 129-133. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3(28).373.
4. Крилов Д.Б. Проблемні аспекти процедур, пов'язаних з моніторингом та реєстрацією податкових накладних. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 341-347. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.61.
5. Luchetta G., Giannotti E., Poniatowski G., Rohmer B., Dale S. VAT in the Digital Age: Digital reporting requirements (volume 1). URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2022-12/VAT%20in%20the%20Digital%20Age_Final%20Report%20Volume%201.pdf.
6. «Clearing» the Air, an Updated «Report» on E-Invoicing CTC Models Worldwide. linkedin.com. 2025, October 2. URL: https://www.linkedin.com/pulse/clearing-air-updated-report-e-invoicing-ctc-models-owuve.
7. Republic of Korea Value-Added Tax Act of 20 December 2016 No. 14387. URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=40928&lang=ENG.
8. The rise of e-invoicing CTC models across the world. *Thomson Reuters*. 2025, April 30. URL: https://www.pagero.com/blog/e-invoicing-ctc-models.

9. Romania E-invoicing Guide. Country tax guide. *fonoa.com*. 2024, August 26. URL: https://www.fonoa.com/resources/country-tax-guides/romania/e-invoicing-and-digital-reporting.
10. Tax Code of the Republic of Kazakhstan of 18 July 2025 No. 214-VIII ZRK. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000214#z8406.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Фудашкін Д.О., Черненький О.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.44

САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У РЕГУЛЮВАННІ РИНКОВОЇ ПОВЕДІНКИ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Цимбалюк Х.О.,
аспірантка кафедри фінансового права
ННІ права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0002-1648-6300

Цимбалюк Х.О. Саморегулівні організації та їх роль у регулюванні ринкової поведінки на ринку небанківських фінансових послуг в Україні.

У статті досліджено правові засади функціонування саморегулівних організацій на ринку небанківських фінансових послуг України та їх роль у системі регулювання фінансового ринку. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «саморегулівна організація», а також особливості її правового статусу, принципів діяльності та функцій. Встановлено, що саморегулівні організації є важливим елементом інституційної структури фінансового ринку, оскільки сприяють поєднанню державного регулювання та професійного самоконтролю учасників ринку. Окрему увагу приділено аналізу нормативно-правового регулювання діяльності саморегулівних організацій в Україні. З'ясовано, що чинне законодавство не містить єдиного комплексного підходу до визначення їх правового статусу, порядку створення, функціонування та делегування їм окремих регуляторних повноважень. Визначено, що держава повинна відігравати ключову роль у формуванні ефективної системи саморегулювання, забезпечуючи баланс між державним наглядом і самостійністю професійних об'єднань. У статті також досліджено роль кредитних спілок як складової ринку небанківських фінансових послуг, а також значення їх об'єднань для підвищення фінансової стійкості та ефективності діяльності таких установ. Обґрунтовано необхідність розширення повноважень саморегулівних організацій та об'єднань кредитних спілок, зокрема у сфері контролю за дотриманням законодавчих вимог, моніторингу фінансового стану кредитних спілок, виявлення порушень у їх діяльності та ініціювання застосування заходів впливу. Зроблено висновок, що завдяки поєднанню нормотворчих, контрольних та інформаційних функцій саморегулівні організації здатні сприяти підвищенню прозорості, стабільності та ефективності функціонування ринку небанківських фінансових послуг. Підсумовано, що перспективним напрямом удосконалення правового регулювання у цій сфері є прийняття спеціального законодавчого акта, який би комплексно визначав принципи діяльності саморегулівних організацій, порядок набуття ними відповідного статусу, механізми делегування регуляторних повноважень та особливості здійснення контролю за діяльністю їх членів. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності регулювання фінансового ринку, зміцненню довіри до його інституцій, а також забезпеченню належного рівня захисту прав споживачів фінансових послуг.

Ключові слова: саморегулівна організації, саморегулювання, небанківські фінансові послуги, ринок фінансових послуг, ринкова поведінка, фінансова послуга.

Tsymbaluk Kh.O. Self-regulatory organisations and their role in regulating market behaviour in the non-bank financial services market in Ukraine.

The article examines the legal basis for the functioning of self-regulatory organisations in the non-bank financial services market of Ukraine and their role in the financial market regulation system. It analyses scientific approaches to defining the concept of a «self-regulatory organization» as well as the peculiarities of its legal status, principles of operation and functions. It has been established that self-regulatory organisations are an important element of the institutional structure of the financial market, as they contribute to the combination of state regulation and professional self-control of market participants. Particular attention is paid to the analysis of the regulatory and legal regulation of the activities of self-regulatory organisations in Ukraine. It has been found that the current legislation does not contain a single comprehensive approach to defining their legal status, the procedure for their creation, functioning and delegation of certain regulatory powers to them. It has been determined that the state should play a key role in the formation of an effective self-regulation system, ensuring a balance between state supervision and the independence of professional associations. The article

also examines the role of credit unions as a component of the non-bank financial services market, as well as the importance of their associations for improving the financial stability and efficiency of such institutions. The necessity of expanding the powers of self-regulatory organisations and credit union associations, particularly in the area of monitoring compliance with legislative requirements, monitoring the financial condition of credit unions, identifying violations in their activities, and initiating enforcement measures, has been substantiated. It is concluded that, thanks to the combination of regulatory, control and information functions, self-regulatory organisations are able to contribute to increasing the transparency, stability and efficiency of the non-bank financial services market. It was concluded that a promising direction for improving legal regulation in this area is the adoption of a special legislative act that would comprehensively define the principles of self-regulatory organisations' activities, the procedure for acquiring the relevant status, the mechanisms for delegating regulatory powers and the specifics of controlling the activities of their members. The implementation of these measures will contribute to improving the effectiveness of financial market regulation, strengthening confidence in its institutions, and ensuring an adequate level of protection for consumers of financial services.

Key words: self-regulatory organisations, self-regulation, non-bank financial services, financial services market, financial service.

Постановка проблеми: Розвиток ринку небанківських фінансових послуг в Україні потребує вдосконалення механізмів його регулювання та нагляду. Одним із важливих інструментів підвищення ефективності регуляторної системи є інститут саморегулювання, який передбачає участь професійних об'єднань у встановленні стандартів діяльності, контролі за їх дотриманням та представництві інтересів учасників ринку. У міжнародній практиці саморегулівні організації відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності фінансових ринків, підвищенні ефективності регулювання та формуванні конкурентного середовища. Водночас в Україні інститут саморегулювання перебуває на етапі становлення, а його нормативно-правове регулювання характеризується фрагментарністю та відсутністю єдиного комплексного підходу до визначення правового статусу, функцій та повноважень саморегулівних організацій. Особливо актуальним це питання є для ринку небанківських фінансових послуг. У зв'язку з цим виникає необхідність та актуальність дослідження ролі саморегулівних організацій у системі регулювання небанківського фінансового ринку та визначення напрямів удосконалення законодавства у цій сфері.

Метою статті є дослідження правових засад діяльності саморегулівних організацій на ринку небанківських фінансових послуг, визначення їх ролі у регулюванні ринкової поведінки на ринку небанківських фінансових послуг, а також обґрунтування напрямів удосконалення законодавчого регулювання у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання діяльності саморегулівних організацій та їх ролі у функціонуванні фінансових ринків досліджувалися у працях вітчизняних науковців, а саме: Р. Бачо, Ж. Гарбар, С. Міщенко, Є. Поліщук, Н. Філатова-Білоус, Г. Шовкопляс, О. Ящищак. У науковій літературі розглядаються теоретичні засади саморегулювання, правовий статус саморегулівних організацій, а також особливості їх взаємодії з державними органами. Разом з тим, окремі аспекти діяльності саморегулівних організацій на ринку небанківських фінансових послуг залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого наукового опрацювання, що обумовлює актуальність статті.

Виклад основного матеріалу. Поняття «саморегулівна організація» використовується у національному законодавстві України вже протягом тривалого часу. За цей період подібні об'єднання сформувалися у різних сферах професійної та підприємницької діяльності. Як правило, такі організації об'єднують суб'єктів господарювання або фахівців, що здійснюють діяльність у певному сегменті ринку, зокрема у сфері страхування, кредитування, функціонування ринку капіталів, а також у галузях юридичних, оціночних та інших професійних послуг. Характерною ознакою саморегулівних організацій є формування ними внутрішніх стандартів та правил здійснення діяльності для своїх членів, а також здійснення контролю щодо дотримання цих правил учасниками відповідного об'єднання. Водночас інституційне становлення таких організацій не можна вважати новим явищем у практиці регулювання професійної та економічної діяльності [1, с. 58].

У вітчизняному законодавстві поняття «саморегулівна організація» тривалий час застосовувалося переважно щодо об'єднань, які функціонують на ринку цінних паперів, тому перші наукові підходи до його тлумачення формувалися саме в контексті регулювання цієї сфери. У зв'язку з цим у початкових дефініціях поняття «саморегулівна організація» акцентували увагу на особливостях їх діяльності в межах інфраструктури ринку цінних паперів. Зокрема, відповідно до підходу Міжнародної ради асоціацій учасників ринку цінних паперів (ICSA), саморегулівна організація

розглядається як приватна неприбуткова інституція, що створюється з метою забезпечення публічного інтересу шляхом підтримання стабільності, прозорості та ефективного функціонування ринку цінних паперів, а також належного захисту прав інвесторів, здійснює свою роботу під наглядом державного регулятора та наділяється певними регуляторними повноваженнями, делегованими державою. До її основних функцій належить розроблення та ухвалення правил і стандартів діяльності для суб'єктів, які перебувають у сфері її регулювання, а також контроль за дотриманням цих вимог. Крім того, саморегулівна організація має право застосовувати до своїх членів дисциплінарні заходи впливу у разі порушення встановлених стандартів. Важливою ознакою діяльності саморегулівних організацій є активна участь представників ринку у процесах управління організацією, зокрема через їх залучення до органів корпоративного управління. Одночасно саморегулівна організація повинна забезпечувати таку організаційну структуру, політику та процедури діяльності, які б мінімізували ризики виникнення конфлікту інтересів між комерційними цілями її учасників та виконанням регулятивних функцій [2].

Термін «саморегулівна організація» в законодавчих актах, що регулюють професійну діяльність у різних сферах, визначається по – різному. Так, у статті 10 Закону України «Про енергетичну ефективність будівель» визначено саморегулівну організацію як добровільне неприбуткове об'єднання фізичних чи юридичних осіб за напрямком господарської чи професійної діяльності у сфері енергетичної ефективності будівель, які реалізують повноваження щодо регулювання роботи у сфері енергетичної ефективності будівель. При цьому відповідні саморегулівні організації наділяються низкою визначених законом повноважень, а саме до їх компетенції належить здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері енергетичної ефективності будівель, сприяння проведенню сертифікації енергетичної ефективності та здійсненню енергетичного аудиту об'єктів нерухомості. Крім цього, такі організації залучаються до процесу підготовки та вдосконалення нормативно – правових актів у відповідній сфері, беруть участь у професійній підготовці та підвищенні кваліфікації енергоаудиторів будівель, а також здійснюють представництво і захист прав та законних інтересів своїх членів, у тому числі у процедурах досудового врегулювання спорів та під час судового розгляду. Водночас аналіз передбачених законом повноважень свідчить, що такі саморегулівні організації не наділені правом самостійно формувати обов'язкові правила професійної поведінки для учасників відповідного ринку. Так само законодавство не передбачає для них повноважень щодо притягнення суб'єктів до відповідальності за порушення законодавчих вимог або стандартів діяльності, встановлених самою організацією [3].

Відповідно до пункту 53 частини 1 статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» саморегулівна організація визначена як неприбуткове об'єднання надавачів фінансових або супровідних послуг, засноване в порядку закону з метою саморегулювання діяльності учасників організації, представництва і захисту їхніх прав та інтересів, а також інтересів інших учасників ринку фінансових послуг, якому було надано такий статус Регулятором та якому Регулятор має право делегувати свої окремі повноваження [4].

Такий підхід до визначення саморегулівної організації, на наше глибоке переконання, не повною мірою узгоджується із сутністю та призначенням інституту саморегулювання і фактично призводить до розмивання його змісту, оскільки замість чіткого відмежування саморегулівних організацій від інших форм непідприємницьких об'єднань законодавець фактично ототожнює їх із різними видами неприбуткових товариств, що ускладнює визначення їх правової природи та специфічних ознак. Як наслідок, втрачається чіткість у розумінні ролі саморегулівних організацій як особливих інституцій, покликаних здійснювати внутрішньогалузеве регулювання професійної або підприємницької діяльності.

З огляду на вищевикладене, саморегулівну організацію доцільно розглядати як неприбуткове об'єднання, засноване на основі добровільної участі суб'єктів певного виду професійної чи господарської діяльності, основною метою якого є здійснення саморегулювання діяльності своїх членів, реалізація такої мети відбувається через виконання низки ключових функцій, зокрема нормотворчої, контрольної та дисциплінарної, а також через можливість виконання інших завдань, спрямованих на представництво та захист інтересів учасників відповідної професійної або підприємницької спільноти.

Так, відповідно до статті 20 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» статус саморегулівної організації може бути наданий або припинений для об'єднання учасників ринку фінансових послуг на підставі рішення Регулятора – Національного банку України або Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Інформація про надання такого статусу або його припинення підлягає внесенню до відповідного державного реєстру. У випадках, коли інше не визначено спеціальними нормативно-правовими актами, рішення Регулятора про надання

об'єднанню статусу саморегулівної організації може також передбачати перелік повноважень, що делегуються такій організації, а також визначати форми їх реалізації та інші механізми здійснення саморегулювання в межах, установлених нормативними актами Регулятора. Законодавство також визначає вимоги до об'єднання учасників ринку фінансових послуг, яке претендує на отримання статусу саморегулівної організації, порядок його реєстрації, коло повноважень та особливості функціонування. Таке об'єднання має бути зареєстроване як юридична особа відповідно до чинного законодавства та включати виключно тих суб'єктів, які отримали законодавчо передбачену авторизацію на надання відповідного виду фінансових або супровідних послуг. Окрім цього, у межах кожного виду професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках статус саморегулівної організації, як правило, може бути наданий лише одному об'єднанню, якщо інше прямо не передбачено спеціальним законом. Основним призначенням саморегулівної організації є здійснення її учасниками саморегулювання як самостійної та ініціативної діяльності, яка реалізується шляхом розроблення, встановлення та застосування правил, стандартів і принципів здійснення відповідного виду діяльності, а також забезпечення контролю за їх дотриманням. Водночас саморегулівні організації можуть виконувати й інші функції, зокрема представляти та захищати інтереси своїх членів, а також інших учасників ринку фінансових чи супровідних послуг у порядку, визначеному внутрішніми документами організації та з урахуванням вимог і меж, установлених Регулятором [4].

Так, відповідно до Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 року № 308-р зазначено, що аналіз чинного законодавства України свідчить про те, що на сучасному етапі розвитку інституту саморегулювання відсутній єдиний комплексний підхід до правового регулювання діяльності саморегулівних організацій. Нормативно-правова база не містить чітко визначених засад їх створення та функціонування, а також не встановлює єдиної мети та принципів здійснення саморегулювання. Законодавство лише передбачає можливість створення таких організацій у межах окремих сфер господарської або професійної діяльності, що зумовлює фрагментарність правового регулювання та різні підходи до визначення їх правового статусу. Результати аналізу спеціального законодавства свідчать про наявність саморегулювання у п'ятнадцяти сферах діяльності, серед яких оціночна діяльність, землеустрій, архітектурна діяльність, професійна діяльність на ринку цінних паперів, діяльність арбітражних керуючих, страхова діяльність, діяльність кредитних спілок, адміністрування недержавних пенсійних фондів та інші. Водночас у низці сфер, незважаючи на законодавче передбачення можливості саморегулювання, відсутній належний нормативний механізм створення та функціонування відповідних організацій, що ускладнює практичну реалізацію цього інституту. Станом на сьогодні, офіційно визнано лише близько тридцяти саморегулівних організацій, діяльність яких охоплює оціночну діяльність, землеустрій, архітектурну діяльність, діяльність арбітражних керуючих та професійну діяльність на ринку цінних паперів. Така кількість свідчить про обмежений рівень поширення саморегулювання в Україні, що значною мірою зумовлено недосконалістю законодавчої бази та відсутністю єдиного підходу до визначення правового статусу саморегулівних організацій. Разом з тим у ряді сфер господарської діяльності функціонують професійні об'єднання, які за своїми ознаками та характером виконуваних функцій фактично відповідають сутності саморегулівних організацій, однак законодавство не передбачає можливості офіційного саморегулювання у відповідних галузях [5].

Поміж іншого, саморегулівні організації відіграють значну роль на ринку небанківських фінансових послуг, адже завдяки контролю за діяльністю своїх членів вони сприяють підтриманню дисципліни та сумлінної поведінки учасників ринку, забезпечуючи належне розкриття інформації, мінімізацію конфлікту інтересів і дотримання кодексу професійної етики. На думку Г. Шовкопляс, діяльність таких організацій на ринку небанківських фінансових послуг можна розділити на два основні напрями: 1) професійний контроль членів організації – для цього у кожній саморегулівній організації розробляються правила професійної діяльності та передбачається відповідальність за порушення правил; 2) захист інтересів клієнтів учасників організації, у випадках, коли учасник організації не виконує свої обов'язки або порушує затверджені правила професійної діяльності [6, с. 55].

В свою чергу, Р.Й. Бачо наголошує, що виділення саморегулювання на ринку небанківських фінансових послуг як окремого механізму регулювання ринкової поведінки зумовлене тим, що міжнародний досвід демонструє здатність професійних учасників ринку самостійно здійснювати контроль за своєю діяльністю. Водночас такий підхід має обмежений інструментарій, оскільки суб'єкт саморегулювання з об'єктивних причин постійно опиняється перед вибором між дотриманням вимог законодавства та правил професійної етики і реалізацією основних цілей своєї діяльності [7, с. 104].

Також С.В. Міщенко вважає, що роль саморегулівних організацій на ринку небанківських фінансових послуг проявляється крізь призму виконання ними низки важливих функцій, спрямованих на впорядкування діяльності його учасників та забезпечення належного рівня професійних стандартів. Перш за все, такі організації беруть участь у формуванні правил, стандартів та вимог щодо провадження діяльності на ринку фінансових послуг. Крім того, саморегулівні організації встановлюють норми професійної поведінки, визначають вимоги до рівня кваліфікації спеціалістів, які є їх членами, а також здійснюють контроль за дотриманням цих вимог у процесі професійної діяльності. Важливою складовою їх діяльності є сприяння належному здійсненню професійної діяльності учасниками організації, що включає координацію їх роботи та розвиток професійних стандартів. Окремим напрямом діяльності таких організацій виступає розроблення та реалізація заходів, спрямованих на забезпечення захисту прав та законних інтересів їх членів. У сукупності зазначені функції сприяють підвищенню рівня організованості та прозорості функціонування фінансового ринку [8, с. 50].

Як зауважує, Є.А. Поліщук, В.П. Левченко попри тривалий період функціонування саморегулівних організацій в Україні, останні поки що не стали повноцінним та ефективним інструментом регулювання поведінки на ринку небанківських фінансових послуг. З різних причин державні регуляторні органи фактично не інтегрують ці інституції у систему управління фінансовим сектором, що призводить до обмеження їх ролі переважно функціями добровільних об'єднань учасників ринку. У результаті діяльність таких організацій часто зводиться до аналітичної та інформаційної підтримки своїх членів, зокрема здійснення аналізу ринкових процесів, поширення інформації щодо законодавчих змін та інших аспектів правового регулювання фінансової діяльності. Розвиток принципів саморегулювання сприяє формуванню більш ефективної структури фінансового ринку, розширює спектр можливих моделей його регулювання та створює умови для розгляду саморегулювання як дієвої інституційної альтернативи державному контролю. Є.А. Поліщук, В.П. Левченко до основних заходів, спрямованих на посилення ролі саморегулівних організацій на ринку небанківських фінансових послуг, пропонують включити: 1) розробка та ухвалення профільного закону «Про саморегулювання на фінансових ринках», у якому передбачаються базові принципи діяльності саморегулівних організацій; 2) встановлення чіткої процедури делегування повноважень саморегулівним організаціям щодо контролю за добросовісністю конкуренції на фінансових ринках, включаючи впровадження кодексів професійної етики та надання права застосовувати заходи впливу до учасників ринку; 3) визначення та забезпечення виконання критеріїв прийнятності фінансових послуг для інвесторів та інших споживачів; 4) сприяння створенню за участю саморегулівних організацій страхових та гарантійних фондів, які можуть надавати додатковий захист прав інвесторів і споживачів фінансових послуг. Особливо актуальним це завдання є для кредитних спілок та страхових компаній, де такі механізми захисту мають першочергове значення. Підвищення значення саморегулювання на фінансовому ринку передбачає поступове передавання частини повноважень з державного регулювання, що наразі належать органам виконавчої влади, на саморегулівні організації, які представляють усіх учасників відповідних сегментів фінансового ринку. Важливим елементом цього процесу має стати створення державної системи стимулювання саморегулівних організацій до встановлення чітких стандартів професійної поведінки учасників ринку та забезпечення ефективного контролю за їх дотриманням [9, с. 194].

Під саморегулюванням на ринках небанківських фінансових послуг слід розуміти автономну реакцію професійних учасників цих ринків на вплив зовнішніх та внутрішніх чинників, що можуть порушувати нормальне функціонування небанківських фінансових установ. Ця реакція реалізується через дотримання норм, правил та стандартів поведінки, які не обов'язково встановлені законодавчо, або, у випадках їх наявності, доповнюють і конкретизують законодавчі вимоги [7, с. 105].

Так, О.Р. Ящищак, саморегулівні організації класифікує за кількома критеріями: 1) за обов'язковістю членства виділяють саморегулівні організації, участь у яких є обов'язковою для функціонування на ринку небанківських фінансових послуг та саморегулівні організації, створені на добровільній основі; 2) за обсягом регулятивних повноважень розрізняють саморегулівні організації, яким делеговані функції з регулювання ринку фінансових послуг та саморегулівні організації, що таких функцій не мають; 3) за територіальною сферою дії саморегулівних організацій поділяються на загальнодержавні, що об'єднують фінансові установи на території усієї держави; галузеві, які об'єднують фінансові установи різних типів; локальні, що функціонують в межах одного регіону. Аналіз чинного законодавства України дозволяє виділити такі основні групи саморегулівних організацій на ринку фінансових послуг: а) саморегулівні організації, що регулюють діяльність учасників ринку цінних паперів; б) саморегулівні організації, які здійснюють регулювання діяльності кредитних спілок; в) саморегулівні організації, що регулюють діяльність страхових компаній;

г) саморегулівні організації, які контролюють діяльність адміністраторів недержавних пенсійних фондів [10, с. 87].

Саморегулівні організації у сфері регулювання ринкової поведінки на ринку небанківських фінансових послуг виконують низку важливих функцій, зокрема інформаційну, нормотворчу та контрольну. Інформаційна функція реалізується через здійснення аналізу даних щодо діяльності членів саморегулівної організації, інформування професійних учасників ринку про діяльність саморегулівної організації та стан розвитку фінансового ринку загалом, а також через поширення відомостей про діяльність його учасників і тенденції розвитку відповідного сегмента фінансового сектору. Контрольна функція полягає у здійсненні нагляду за дотриманням членами організації встановлених правил, вимог і стандартів діяльності на фінансовому ринку. Розмежування функцій між саморегулівними організаціями та державними регуляторами, зокрема Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, зумовлює існування різних моделей саморегулювання, серед яких виокремлюють делеговану, добровільну та змішану. Делегована модель саморегулювання передбачає передачу регулятором частини регуляторних повноважень саморегулівній організації. Добровільна модель саморегулювання передбачає можливість самостійного встановлення членами саморегулівної організації правил здійснення професійної діяльності на ринку без надання їм спеціальних гарантій чи підтримки з боку державної влади. У разі порушення встановлених саморегулівною організацією правил і стандартів саме її органи здійснюють нагляд за дотриманням цих вимог, а також застосовують відповідні заходи впливу. Для змішаної моделі саморегулювання характерне поєднання елементів як делегованого, так і добровільного саморегулювання. У межах такої моделі частина регулятивних повноважень може бути передана саморегулівній організації державою, тоді як інші аспекти регулювання формуються та реалізуються самими учасниками ринку на добровільних засадах [11, с. 118].

Поміж іншого, для України характерною є делегована модель саморегулювання на ринку небанківських фінансових послуг, яка загалом має спільні риси з європейською моделлю. У країнах Європи саморегулівні організації виступають невід'ємним елементом системи регулювання фінансових ринків, виконуючи роль самостійного інституційного компоненту регуляторного механізму. Завдяки цьому держава частково розвантажується від функцій єдиного регулятора ринку небанківських фінансових послуг. Крім того, на відміну від державних органів, саморегулівні організації часто здатні більш оперативно реагувати на проблеми, що виникають у діяльності професійних учасників ринку. В Україні застосовується концепція дворівневої системи регулювання ринку небанківських фінансових послуг. Перший рівень становлять регулятори, а саме Національний банк України та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а другий рівень – саморегулівні організації, створені професійними учасниками ринку, зокрема ліги, асоціації, союзи, пули, бюро та інші об'єднання. Разом з тим, у випадку, коли державні регулятори не делегують саморегулівним організаціям реальних регуляторних повноважень, а їх діяльність обмежується лише впровадженням норм професійної етики, розробленням методичних рекомендацій та правил здійснення господарської діяльності для небанківських фінансових установ, такі організації фактично не можуть розглядатися як повноцінні регулятори відповідних ринків. У зв'язку з цим виникає необхідність законодавчого визначення чіткого переліку контрольних та наглядових повноважень, які можуть бути делеговані саморегулівним організаціям з боку державних регуляторів – Національного банку України та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Водночас доцільно встановити механізми реалізації цих повноважень, зокрема визначити, чи здійснюватимуться вони самостійно саморегулівними організаціями, чи у взаємодії з державними регуляторами. Крім того, на нормативному рівні доцільно врегулювати питання територіального та функціонального статусу саморегулівних організацій, визначивши їх регіональний, місцевий, галузевий, національний або міжнародний характер [11, с. 119].

Самоорганізація учасників ринків небанківських фінансових послуг сприяє підвищенню ефективності регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ, забезпечуючи захист інтересів власників, споживачів небанківських фінансових продуктів та самих установ. Водночас наразі учасники таких ринків не завжди усвідомлюють необхідність самоорганізації, що ускладнює досягнення основної мети саморегулювання – підтримання цілісності та стабільності ринків небанківських фінансових послуг [7, с. 97].

Погоджуємось з Є.М. Білоусовим, І.В. Борисовим, що посилення ролі саморегулівних організацій на ринку фінансових послуг може бути забезпечене шляхом ухвалення спеціального закону, присвяченого питанням саморегулювання у відповідній сфері. Такий нормативний акт міг би визначити основні принципи діяльності саморегулівних організацій, а також порядок делегування їм повноважень щодо контролю та нагляду за діяльністю професійних учасників ринку з боку державних регуляторів. Важливим завданням є також формування оптимального балансу між пов-

новаженнями державних регуляторів та саморегулівних організацій. З одного боку, саморегулівні організації повинні отримати певні повноваження щодо контролю та нагляду за діяльністю професійних учасників фінансового ринку, а з іншого – існує ризик можливого зловживання такими повноваженнями в інтересах окремих членів організації. Саме тому доцільним є збереження дворівневої системи регулювання, у межах якої поєднуються державне регулювання з боку уповноважених органів влади та саморегулювання, що здійснюється професійними об'єднаннями. У такій системі саморегулівні організації повинні виступати своєрідною ланкою взаємодії між професійними учасниками фінансового ринку та державними регуляторами, залишаючись при цьому підконтрольними останнім [11, с. 120].

Отже, саморегулівну організацію на ринках небанківських фінансових послуг можна визначити як неприбуткове об'єднання суб'єктів господарювання, які здійснюють професійну діяльність відповідного виду та функціонують на засадах членства, основною метою такої організації є захист прав і законних інтересів її членів, а також споживачів фінансових послуг, поряд із виконанням окремих контрольних і наглядових функцій, делегованих державними регуляторами. До основних кваліфікуючих ознак саморегулівних організацій належать: а) неприбутковий характер діяльності; б) наявність статусу юридичної особи; в) здійснення регулятивної діяльності на локальному або галузевому рівні; г) подвійна мета створення – задоволення інтересів членів організації та забезпечення належного рівня захисту споживачів послуг, що надаються цими членами [11, с. 120].

Так, запровадження повноцінного інституту саморегулювання в Україні має відбуватися за ініціативи держави. Одним із ключових завдань на цьому етапі є досягнення балансу між інтересами державних органів та учасників ринку у процесі функціонування саморегулівних організацій. При цьому збереження державного нагляду та контролю за діяльністю суб'єктів ринку залишається необхідним, однак таким організаціям можуть бути передані окремі функції регулятора, зокрема нормотворча, представницька, інформаційна та освітня. Нормативне закріплення можливості делегування зазначених повноважень саморегулівним організаціям сприятиме зменшенню витрат на утримання державного апарату, а також позитивно вплине на формування більш ліберального бізнес – середовища в Україні, що може стимулювати інвестиційну активність. Крім того, ефективність нормативно-правових актів зростатиме завдяки попередній експертній оцінці з боку саморегулівних організацій, що дозволить враховувати практичний досвід безпосередніх учасників фінансового ринку. Важливим кроком у цьому напрямі може стати прийняття спеціального Закону України «Про саморегулівні організації», який сприятиме створенню та функціонуванню таких інституцій на фінансовому ринку. Це дозволить зменшити рівень державного регуляторного впливу на суб'єктів фінансового сектору, скоротити витрати держави на регулювання ринку, налагодити більш ефективну взаємодію між професійними учасниками фінансового ринку та органами державної влади, а також підвищити рівень захисту прав споживачів фінансових послуг. Посилення ролі саморегулівних організацій у сфері небанківських фінансових послуг доцільно здійснювати за кількома напрямами. По-перше, окремі регуляторні повноваження, що наразі належать державним органам у відповідних сегментах фінансового ринку, можуть поступово передаватися саморегулівним організаціям під контролем держави, причому в межах одного сегмента доцільно функціонування не більше однієї такої організації. По-друге, підготовлені саморегулівними організаціями норми та стандарти мають не замінювати, а деталізувати й доповнювати державне регулювання. По-третє, необхідно стимулювати саморегулівні організації до формування чітких професійних вимог та стандартів діяльності для учасників ринку. Для підвищення ефективності функціонування саморегулівних організацій на ринку небанківських фінансових послуг доцільно реалізувати низку практичних заходів: а) розробити та прийняти законодавчі акти, які закріплюватимуть основні принципи і стандарти їх діяльності; б) визначити порядок делегування їм окремих повноважень щодо контролю за дотриманням правил добросовісної конкуренції на фінансових ринках, у тому числі шляхом запровадження кодексів професійної етики та надання права застосовувати відповідні заходи впливу; в) стимулювати створення у межах таких організацій страхових і гарантійних фондів, що забезпечуватимуть додаткові механізми захисту прав інвесторів та споживачів фінансових послуг [12, с. 78].

Важливе місце на ринку небанківських фінансових послуг посідають кредитні спілки. Разом із банками та страховими компаніями вони належать до фінансових установ із підвищеним рівнем ризику, оскільки залучають кошти своїх членів. До основних ризиків діяльності кредитних спілок належать кредитний ризик, ризик ліквідності та операційний ризик. Попри те, що в Україні обсяг активів кредитних спілок значно менший порівняно з банківськими установами, вони обслуговують велику кількість учасників і мають значний потенціал подальшого розвитку. У зв'язку з цим забезпечення належного контролю та нагляду за їх діяльністю є одним із ключових завдань Національного банку України. Основними видами фінансових послуг, які надають кредитні спілки, є

кредитування та залучення внесків (депозитів) від своїх членів. Одним із інструментів досягнення зазначених цілей є створення об'єднань кредитних спілок. Водночас інститут об'єднань кредитних спілок в Україні залишається недостатньо розвиненим. Станом на сьогодні, в Україні найбільшими є об'єднання кредитних спілок «Українська об'єднана кредитна спілка», створена на основі членства кредитних спілок у Всеукраїнській асоціації кредитних спілок, та «Об'єднана кредитна спілка Національної асоціації кредитних спілок України», створена на базі членства кредитних спілок у Національній асоціації кредитних спілок України. Однак законодавство лише в загальних рисах визначає правовий статус і мету діяльності об'єднань кредитних спілок. Натомість у країнах Європейського Союзу такі об'єднання відіграють важливу роль у розвитку кредитної кооперації та сприяють підвищенню фінансової стійкості й платоспроможності кредитних спілок, тобто їх здатності своєчасно та в повному обсязі виконувати свої зобов'язання перед членами та іншими кредиторами. Відповідно до статті 5 Закону України «Про кредитні спілки», кредитні спілки з метою координації своєї діяльності, надання взаємної підтримки та захисту спільних інтересів мають право створювати асоціації та інші об'єднання, дотримуючись вимог Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії». Крім того, за рішенням Національного банку України одній із всеукраїнських асоціацій кредитних спілок може бути надано статус саморегулівної організації, яка отримує право здійснювати регуляторні функції в межах повноважень, делегованих Національним банком України. Враховуючи положення чинного законодавства, доцільним є розширення кола повноважень саморегулівних організацій та інших об'єднань кредитних спілок, а саме надання права здійснювати контроль за дотриманням кредитними спілками окремих вимог щодо їх діяльності, проводити нагляд за достатністю їх капіталу та виконанням нормативів, виявляти порушення та недоліки у їх діяльності, а також ініціювати застосування заходів впливу до кредитних спілок, які є членами відповідного об'єднання. Достатній розвиток саморегулівних організацій та інших об'єднань кредитних спілок зробить поштовх до конкуренції кредитних спілок з іншими фінансовими установами і тим самим, впливу їх на ринок фінансових послуг в цілому, підвищення рівня обслуговування членів кредитної спілки, забезпечення належного захисту прав споживачів, доступності фінансових послуг, які надаються кредитними спілками малому бізнесу [11, с. 120].

Висновки. Отже, саморегулівні організації є важливим інституційним елементом системи регулювання ринку небанківських фінансових послуг, оскільки їх діяльність спрямована на формування внутрішніх правил і стандартів професійної діяльності, здійснення контролю за їх дотриманням, забезпечення належного рівня професійної дисципліни серед учасників ринку, а також представництво та захист інтересів як членів відповідних об'єднань, так і споживачів фінансових послуг. Саме завдяки поєднанню нормотворчих, контрольних та інформаційних функцій саморегулівні організації здатні сприяти підвищенню прозорості, стабільності та ефективності функціонування ринку небанківських фінансових послуг. Наявні нормативно-правові акти містять різні підходи до розуміння сутності саморегулівних організацій, що ускладнює формування цілісної системи саморегулювання та знижує ефективність їх діяльності. Попри тривале функціонування саморегулівних організацій на фінансовому ринку, їх роль у процесі регулювання діяльності його учасників залишається обмеженою, що зумовлено недостатнім рівнем делегування їм регуляторних повноважень з боку державних органів. З огляду на це, перспективним напрямом удосконалення правового регулювання у цій сфері є прийняття спеціального законодавчого акта, який би комплексно визначав принципи діяльності саморегулівних організацій, порядок набуття ними відповідного статусу, механізми делегування регуляторних повноважень та особливості здійснення контролю за діяльністю їх членів. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності регулювання фінансового ринку, зміцненню довіри до його інституцій, а також забезпеченню належного рівня захисту прав споживачів фінансових послуг. Отже, подальший розвиток саморегулювання у сфері небанківських фінансових послуг в Україні потребує вдосконалення нормативно-правової бази, розширення повноважень саморегулівних організацій, а також активнішого залучення професійних учасників ринку до процесів регулювання. Реалізація цих напрямів сприятиме розвитку ринку небанківських фінансових послуг та зміцненню довіри громадян до фінансових інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філатова-Білоус Н. Саморегулівні організації: юридичні особи на межі приватного і публічного права. *Цивілістична платформа.* 2024. № 2. С. 58-82 DOI: https://doi.org/10.69724/2786-8834-2024-2-2-58-82.
2. ICSA (International Council of Securities Associations). 2006a. «Best Practices for SROs». URL: http://www.icsa.bz/pdf/ICSABestPracticesSRO.pdf (дата звернення: 02.03.2026).
3. Про енергетичну ефективність будівель: Закон України від 22.06.2017 року № 2118-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text (дата звернення: 02.03.2026).

4. Про фінансові послуги та фінансові компанії Закон України від 14.12.2021 року № 1953-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#n421 (дата звернення: 02.03.2026).
5. Про схвалення Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 року № 308-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 02.03.2026).
6. Шовкопляс Г. Сучасні тенденції розвитку недержавного регулювання на ринках небанківських фінансових послуг України. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*, 2021, № 2(47), С.50-56. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/50-56_20.pdf (дата звернення: 02.03.2026).
7. Бачо Р.Й. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти): монографія. Ужгород: Вид-во ТОВ «РІК-У», 2016. 448 с.
8. Міщенко С.В. Проблеми вдосконалення системи саморегулювання на фінансовому ринку. *Фінанси України.* 2011. №9. С. 43-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_9_6 (дата звернення: 02.03.2026).
9. Поліщук Є.А. Саморегулівні організації як складова концепції розвитку небанківських фінансових установ. Стратегія економічного розвитку України: зб. наук. пр.. Київ: КНЕУ, 2014. № 35. С. 187-195.
10. Ящищак О.Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект:дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 247 с.
11. Концепція «Індустрія 4.0»: проблеми впровадження і окремі правові аспекти її реалізації в Україні монографія /[Є.М. Білоусов, І.В. Борисов та ін.]; за ред. С.В. Глібка. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 200 с.
12. Гарбар Ж.В. Саморегулівні організації в системі функціонування фінансового ринку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 15(1). С. 76-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_15(1)__19. (дата звернення: 02.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Цимбалюк Х.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.2
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.45

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СКАНДИНАВСЬКОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ МОДЕЛІ: ДОСВІД КРАЇН ЄС (ПОЛЬЩІ ТА ФРН) ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ АДАПТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ

Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1999-9956

Кісіль З.,
доктор юридичних наук, професор,
академік АНВО України,
заслужений діяч науки і техніки України,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1405-4547

Кісіль Р.-В.,
кандидат юридичних наук,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2276-5250

Швець Д.В., Кісіль З., Кісіль Р.-В. Теоретико-методологічні засади Скандинавської антикорупційної моделі: досвід країн ЄС (Польщі та ФРН) та перспективи її адаптації у вітчизняну практику.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий та системно-структурний аналіз сучасного міжнародного досвіду запобігання корупційним правопорушенням з метою визначення стратегічних векторів його імплементації у вітчизняне законодавство та правозастосовну практику. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю модернізації антикорупційної архітектури України в умовах євроінтеграційних процесів та глобалізаційних викликів. Методологічну основу наукової розвідки становить міждисциплінарний підхід, що включає порівняльно-правовий (компаративний), статистичний, ретроспективний методи та метод системного аналізу, що дозволило об'єктивно систематизувати світові концепції антикорупційного регулювання.

Авторами проведено ґрунтовний огляд глобальних стратегій запобігання корупції, де особливий акцент зроблено на переході від суто репресивних моделей до превентивних «горизонтальних» стратегій. У дослідженні деталізовано спектр адміністративних та кримінально-правових інструментів, що застосовуються провідними державами світу, та виокремлено детермінанти успішності країн із традиційно низьким показником індексу сприйняття корупції (зокрема, країн Скандинавського регіону). Крізь призму аналізу антикорупційних систем Польщі та Німеччини доведено, що ефективність протидії зловживанням у державному секторі залежить від збалансованого поєднання суворого юридичного контролю із системним усуненням інституційних чинників, які сприяють корупційним ризикам.

Окрему увагу приділено ролі громадянського суспільства та рівню правосвідомості населення як фундаментальним передумовам успіху антикорупційних реформ. Обґрунтовано, що сучасна парадигма превенції має ґрунтуватися на синергії державних інституцій, спеціалізованих правоохоронних органів та незалежних інститутів громадського контролю. Виявлено, що для України критично важливим є не сліпе копіювання іноземних норм, а адаптивна імплементація передових практик, яка враховує національну специфіку правової культури та державного управління. У висновках підкреслено, що стратегічна мета антикорупційної політики має полягати у створенні прозорого середовища, де корупція стає не лише юридично караною, а й економічно недоцільною та соціально неприйнятною. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення нормативно-правових актів у сфері запобігання корупції та розробки методичних рекомендацій для суб'єктів протидії корупції в Україні.

Ключові слова: корупція, корупційні правопорушення, антикорупційна стратегія, превентивні

заходи, імплементація міжнародного досвіду, правоохоронна система, громадянське суспільство, євроінтеграція, системний аналіз, правова політика.

Shvets D.V., Kisil Z., Kisil R.-V. Theoretical and methodological foundations of the Scandinavian anti-corruption model: the experience of EU countries (Poland and the FRG) and perspectives for its adaptation into national practice.

The article provides a comprehensive theoretical and legal, as well as systemic and structural analysis of contemporary international experience in preventing corruption offenses to define strategic vectors for its implementation into national legislation and law enforcement practice. The relevance of the study is driven by the necessity to modernize Ukraine's anti-corruption architecture amidst European integration processes and global challenges. The methodological framework of the scholarly inquiry is based on an interdisciplinary approach, including comparative-legal, statistical, and retrospective methods, along with the systemic analysis method, which allowed for an objective systematization of global anti-corruption regulatory concepts.

The authors conduct a thorough review of global corruption prevention strategies, with a particular emphasis on the transition from purely repressive models to preventive «horizontal» strategies. The study details the range of administrative and criminal-law instruments employed by leading nations and identifies the determinants of success in countries with traditionally low Corruption Perceptions Index scores (specifically the Scandinavian region). Through the lens of analyzing the anti-corruption systems of Poland and Germany, it is demonstrated that the effectiveness of countering misconduct in the public sector depends on a balanced combination of rigorous legal control and the systemic elimination of institutional factors contributing to corruption risks.

Special attention is paid to the role of civil society and the level of legal awareness among the population as fundamental prerequisites for the success of anti-corruption reforms. It is argued that the modern prevention paradigm should be grounded in the synergy of state institutions, specialized law enforcement agencies, and independent public oversight bodies. The findings indicate that for Ukraine, the adaptive implementation of best practices, accounting for the national specifics of legal culture and public administration, is critically important rather than the blind copying of foreign norms. The conclusions emphasize that the strategic goal of anti-corruption policy should be the creation of a transparent environment where corruption becomes not only legally punishable but also economically impractical and socially unacceptable. The results of the study can be utilized for the further improvement of regulatory acts in the field of corruption prevention and the development of methodological recommendations for anti-corruption entities in Ukraine.

Key words: corruption, corruption offenses, anti-corruption strategy, preventive measures, implementation of international experience, law enforcement system, civil society, European integration, systemic analysis, legal policy.

Постановка проблеми. Модернізація адміністративно-правових механізмів запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням в Україні вимагає системного вивчення та адаптивної імплементації передового зарубіжного досвіду, що є фундаментальною вимогою євроінтеграційного поступу держави. Аналіз світової практики свідчить про транскордонний характер корупції, що обумовлює необхідність застосування комплексного міжгалузевого підходу до її нівелювання. Незважаючи на зусилля міжнародних організацій та національних інституцій, повна елімінація корупційних проявів залишається недосягнутою, проте ефективність боротьби прямо корелює з якістю превентивних заходів та їх відповідністю соціокультурним і правовим особливостям конкретного суспільства.

Трансформація корупції у загрозу демократичним інститутам та правам людини спонукає держави до пошуку індивідуальних стратегій протидії, зміст яких детермінується рівнем економічного розвитку та специфікою національних правових систем. Для України вивчення міжнародних стандартів є не механічним копіюванням чужих норм, а концептуальним підґрунтям для розробки автентичних механізмів превенції, адаптованих до вітчизняних реалій владної вертикалі та суспільних трансформацій.

У контексті гармонізації національного законодавства із міжнародно-правовими стандартами, зокрема положень Закону України «Про запобігання корупції», актуалізується питання ревізії інституту відповідальності. Науковий дискурс, який тривалий час зосереджувався переважно на кримінально-правових аспектах, потребує розширення у бік адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. Необхідність поглибленого дослідження саме адміністративно-правового складника зумовлена як історико-правовим генезисом антикорупційних норм, так і наявністю змістовних недоліків у поточному регулюванні, що знижують ефективність правоохоронної діяльності у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки проблеми превенції корупції свідчить про її високу пріоритетність для вітчизняної правової доктрини. Окремі аспекти зазначеної тематики стали предметом ґрунтовних розвідок таких фахівців, як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, О. Бодунова, О. Джафаров, Г. Дідківська, О. Джужа, С. Задерейко, Р. Калюжний, З. Кісіль, Р.-В. Кісіль, В. Коваленко, О. Кузьменко, В. Курило, Р. Мельник, В. Топчій, Д. Шевченко, Д. Швець, Ю. Шемчушенко та інші. Проте, попри солідний теоретичний базис, динамічність корупційних викликів вимагає безперервного системного осмислення з метою оптимізації інструментарію антикорупційної політики. Огляд наукового доробку вказує на дефіцит фундаментальних праць, присвячених комплексному аналізу впливу транснаціонального досвіду на вітчизняну систему запобігання корупції.

З огляду на це, **метою статті** є системний аналіз скандинавської моделі протидії корупції та наукове обґрунтування алгоритмів її адаптивної імплементації в національне законодавство. Очікується, що результати дослідження стануть підґрунтям для розробки дієвих механізмів мінімізації корупційних деліктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження міжнародної практики протидії корупції засвідчує її транскордонну природу, що унеможливлює ефективну боротьбу без застосування глобальних стратегічних підходів. Аналіз зусиль держав із різними рівнями економічного розвитку та правових систем підтверджує тезу про неможливість повної елімінації корупції, проте вказує на наявність ефективних методик її контролю та превенції.

Для України, яка вже володіє розгалуженим механізмом запобігання корупції, критично важливим є не механічне репродукування іноземних норм, а концептуальна рецепція базових принципів та механізмів. Транснаціональний досвід має слугувати каталізатором для розробки автентичних антикорупційних інструментів, що відповідають соціально-економічним умовам, правовій культурі та архітектурі системи публічної влади в Україні. Такий підхід дозволить перетворити міжнародні рекомендації на дієвий елемент національної безпеки та правопорядку.

Аналіз теоретичних підходів до вивчення корупційних правопорушень.

Проблематика вдосконалення антикорупційного законодавства та оптимізації механізмів превенції деліктів перебуває у фокусі постійної уваги представників національної та міжнародної наукових спільнот. Зокрема, у концептуальній моделі, запропонованій В. Топчієм, С. Задерейком, Г. Дідківською, О. Бодуновою та Д. Шевченком [2], на засадах емпіричного аналізу розкрито деструктивний вплив корупційних проявів на архітектуру соціальної кооперації та функціональну здатність механізмів державного примусу. Дослідники доводять існування оберненої кореляції між надмірною централізацією інституційного контролю та ефективністю продукування суспільних благ, акцентуючи на тому, що залучення громадянського суспільства до антикорупційного моніторингу є імперативною умовою захисту публічних інтересів.

Своєю чергою, О. Сидоренко, В. Яворський та Д. Квасильчук [3] інтерпретують корупцію як специфічну форму зловживання правом, що полягає у девіантній експлуатації владних повноважень задля приватної вигоди за рахунок ігнорування етичних стандартів та суспільного блага. Автори обґрунтовують тезу, що фундаментом мінімізації корупційних ризиків має стати поглиблення доктринальних знань про генезис цього явища, що дозволить сформувати дієву систему превентивних практичних заходів.

Розвиваючи цю думку, Л. Гбур [4] наголошує на необхідності розробки цілісної наукової концепції запобігання корупції. На переконання дослідника, якісна трансформація антикорупційної діяльності можлива лише за умови реалізації комплексу пріоритетних кроків: від наукової верифікації законодавчих норм та рецепції провідного іноземного досвіду до масштабування профілактичної роботи серед населення. Актуальність такого підходу підсилюється позицією Г. Буги [5], який кваліфікує корупцію як пряму екзистенційну загрозу верховенству права, соціальному прогресу та національній безпеці України.

Психологічний вимір детермінації корупційної поведінки в системі державного управління детально висвітлено у працях О. Драгана, Г. Єрмакової, А. Чвалюка, О. Курчіна та О.В. Карагодіна [6]. Науковці виокремлюють низку суб'єктивних чинників (прагнення до швидкої акумуляції капіталу, низька самооцінка, психологічна адикція), серед яких домінуючим стимулом до вчинення правопорушень виступає почуття безкарності службових осіб.

Системний характер корупції як загрози інституційній стійкості демократичної держави підкреслюють І. Діордіца, Ю. Оніщик, А. Матвійчук, Н. Малярчук та В. Дасюк [7]. Автори зазначають, що корупційні прояви не лише девальвують суспільну довіру до інститутів влади, а й спричиняють довгострокову деструкцію макроекономічної динаміки та соціальної когезії. Особливу роль у контексті публічного адміністрування вони відводять антикорупційній експертизі як інструменту запобігання деградації міжнародної репутації держави.

Попри значний масив емпіричних та теоретичних напрацювань у сфері протидії корупції, сучасна наукова база характеризується певною фрагментарністю та відсутністю інтегративного підходу. Зазначений методологічний дефіцит нівелює практичну значущість концептуальних розробок при формуванні цілісної системи адміністративно-правової операціоналізації корупційних деліктів у діяльності суб'єктів публічної служби. Процес реструктуризації вітчизняного антикорупційного законодавства має ґрунтуватися на комплексі організаційних, функціональних та правових заходів. Синергетичний ефект від їх сукупної реалізації забезпечить стабілізацію стану законності та системну мінімізацію правопорушень у сфері публічного адміністрування, що є фундаментальною умовою утвердження України як соціальної та правової держави.

З огляду на це, *метою статті* є здійснення комплексного аналізу міжнародного досвіду превенції корупційних деліктів та наукове обґрунтування механізмів його адаптивної імплементації у національне правове поле. Очікується, що результати розвідки сформують концептуальний інструментарій для системної деескалації корупційних проявів.

Для забезпечення системності та доктринальної точності тлумачення міжнародних антикорупційних конвенцій (зокрема, Конвенції ООН проти корупції та нормативних інструментів Ради Європи/GRECO) застосовано формально-юридичний метод. Паралельно використано порівняльно-правовий метод (компаративістику), що дозволило зіставити вітчизняні правові механізми з передовими світовими практиками (*Best Practices*), ідентифікувати лакуни в гармонізації законодавства та визначити потенціал для рецепції ефективних антикорупційних інструментів. Системний підхід спрямований на аналіз функціональних зв'язків між міжнародно-правовими зобов'язаннями України та її інституційною структурою (НАЗК, НАБУ, САП), розглядаючи їх як взаємозалежні елементи єдиної антикорупційної системи.

Верифікація теоретичних гіпотез здійснюється за допомогою емпіричних прийомів. Зокрема, статистичний аналіз застосовано для кількісної оцінки впливу імплементованих міжнародних механізмів (шляхом кореляції з Індексом сприйняття корупції (CPI) та показниками ефективності судочинства). Контент-аналіз звітів міжнародних моніторингових місій (GRECO, OECD) дозволив отримати якісну експертну оцінку прогресу реформ та виявити критичні недоліки. Використання методів прогнозування та сценарного моделювання сприяло визначенню стратегічних векторів розвитку антикорупційної архітектури та формулюванню науково обґрунтованих рекомендацій щодо максимізації синергетичного ефекту від застосування міжнародно-правового інструментарію. Такий комплексний підхід забезпечує високу валідність та практичну значущість результатів наукової розвідки.

1. Світова динаміка сприйняття корупції: аналітичний огляд результатів міжнародних досліджень (Corruption Perceptions Index, Open Budget Survey, Євробарометр).

Аналіз глобального досвіду підтверджує, що корупційні правопорушення становлять екзистенційну загрозу демократичним інститутам та національній безпеці, деструктивно впливаючи на всі вектори суспільного розвитку. За умов масштабної корупції пріоритет антикорупційної політики має бути зміщений з репресивного реагування на окремі делікти у бік системного усунення їхніх першопричин (детермінант).

Згідно з моніторинговими даними Євробарометра [8], у європейському суспільстві зберігається високий рівень переконаності щодо поширеності корупції у сферах надання публічних послуг. Попри певну диференціацію показників у звітах *Flash Eurobarometer* (для бізнес-середовища) та *Special Eurobarometer* (для громадян), загальна тенденція вказує на те, що корупційні ризики сприймаються як найбільш критичні у таких сегментах: діяльність національних, регіональних та місцевих інституцій публічної влади; функціонування політичних партій та представницьких органів; сфера публічних закупівель; система охорони здоров'я; процедури ліцензування та дозвільної діяльності у сфері бізнесу; діяльність правоохоронних (поліція) та фіскальних (митниця, податкові органи) структур; судова гілка влади.

Згідно зі статистичними даними організації Transparency International, держави, що розробили та імплементували найбільш релевантні антикорупційні механізми, стабільно посідають провідні позиції у світовому рейтингу. До переліку країн-лідерів із найвищим рівнем антикорупційної стійкості (за критерієм набраних балів) належать: Данія (90), Фінляндія (87), Нова Зеландія (85), Норвегія (84), Сінгапур (83), Швеція (82), Швейцарія (82), Нідерланди (79), Німеччина (79) та Люксембург (78) [9; 10]. Високі показники зазначених юрисдикцій обумовлені функціонуванням прозорих управлінських процесів, сталістю демократичних інституцій, неухильним дотриманням принципу верховенства права та мінімальною толерантністю суспільства до корупційних проявів.

Аналіз позицій України в Індексі сприйняття корупції (CPI) свідчить про наявність позитивної динаміки попри екстремальні умови повномасштабної збройної агресії. За результатами 2024 року Україна посіла 104-те місце серед 180 країн, отримавши 36 балів зі 100 можливих [11; 12]. Таке

зростання на 3 бали порівняно з базовим показником 2022 року (33 бали) репрезентує сталий прогрес у реалізації антикорупційних реформ та життєздатність превентивних механізмів у кризовий період.

У своєму звіті за 2024 рік Європейська комісія офіційно констатувала вагомі здобутки України у сфері запобігання та протидії корупції. Особливу увагу в документі було акцентовано на інституційному зміцненні антикорупційної архітектури, зокрема через підвищення операційної незалежності та функціональної спроможності Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) [13]. Це підтверджує стратегічну вірність обраного курсу на гармонізацію національного законодавства із європейськими стандартами та створює підґрунтя для подальшої адаптації досвіду країн «великої десятки».

Незважаючи на вагомі інституційні здобутки у розбудові національної антикорупційної архітектури (зокрема, функціональний запуск НАБУ, САП та НАЗК), системне вивчення міжнародних рекомендацій та адаптивна імплементація передового зарубіжного досвіду залишаються стратегічно пріоритетними напрямами для України. Нагальність такого підходу обґрунтовується результатами релевантних міжнародних моніторингів, що вимагає проведення поглибленого компаративного аналізу.

Для об'єктивної верифікації динаміки реформ доцільно застосовувати Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) від Transparency International. Зазначений інструмент дозволяє здійснити репрезентативну оцінку рівня корупції в державному секторі крізь призму сприйняття міжнародних експертів та представників бізнес-середовища, що слугує ключовим індикатором ефективності антикорупційної політики.

Країна	CPI (2023)	Місце	Динаміка (порівняно з 2021)
Україна	36	104	Значний ріст (+5 балів)
Польща	54	45	Незначне зниження
Румунія	46	63	Позитивний ріст
Угорщина	42	76	Стагнація/зниження
Молдова	42	76	Значний ріст

Табл. 1 Порівняльний аналіз України та країн-сусідів (2023–2024 рр.)

Україна демонструє найбільш динамічні темпи зростання показників антикорупційної стійкості серед країн Східної Європи, що є прямим наслідком успішної інституціоналізації реформ та відновлення інструментів електронного декларування. Водночас зберігається суттєвий розрив із показниками країн ЄС (зокрема Польщі та Румунії), що детермінує наявність імплементаційної лакуни: формальна наявність прогресивного законодавства не завжди корелює з ефективністю та неупередженістю правозастосовної практики.

Необхідно зауважити, що варіативність результатів у рейтингах Світового банку (*Worldwide Governance Indicators*, зокрема дескриптор *Control of Corruption*) та Індексі сприйняття корупції (CPI) обумовлена методологічними відмінностями. Якщо CPI відображає переважно динаміку сприйняття «зовнішнього контуру» антикорупційних реформ, то індикатори Світового банку експонують глибинні структурні виклики, пов'язані з верховенством права та інертністю судової системи. Комбінований аналіз зазначених індексів дозволяє сформувати багатовимірну оцінку, де репутаційний успіх на міжнародній арені вимагає інтенсифікації внутрішніх контрольних та судових механізмів.

2. Роль міжнародної практики (Скандинавська антикорупційна модель) у модернізації вітчизняної системи превенції

Узагальнення світового досвіду протидії корупції свідчить про універсальність цієї проблеми та варіативність моделей її розв'язання, що зумовлює доцільність запозичення Україною апробованих міжнародних механізмів, як інноваційних, так і тих, що потребують модернізації на основі оновлених методологій. Особливої уваги заслуговує горизонтальна антикорупційна стратегія, притаманна скандинавській моделі, яка демонструє високу ефективність та забезпечує провідні позиції цих країн у глобальних рейтингах доброчесності.

Вагомим для вітчизняної практики є досвід Республіки Польща, яка, згідно з показниками Transparency International за 2023 рік, демонструє сталі результати у впровадженні системної антикорупційної політики. Польська стратегія ґрунтується на децентралізованій моделі інституційної організації, де повноваження розподілені між вищими органами державної влади (Президентом, Парламентом, Урядом) та спеціалізованими правоохоронними структурами. Ключовими

ланками цієї системи є Центральне антикорупційне бюро (CBA), що поєднує оперативно-розшукову діяльність із превентивною роботою, Агентство внутрішньої безпеки (ABW), Національна прокуратура та Вища контрольна палата (NIK), яка здійснює зовнішній аудит використання державних ресурсів.

Ефективність польської моделі посилюється багаторівневим механізмом громадського контролю, зокрема через діяльність Моніторингового комітету за участю неурядових організацій, таких як Transparency International Poland. Це забезпечує прозорість державного управління, документування правопорушень та розвиток культури доброчесності. Узагальнюючи польський досвід, слід підкреслити, що інституційна комплексність та законодавча база є дієвими лише за умови сталої політичної волі, реальної незалежності антикорупційних органів та послідовної імплементації превентивних заходів. Для України цей досвід є повчальним у контексті необхідності переходу від формального створення структур до забезпечення їхньої фактичної автономії та системної політичної підтримки.

Іншим репрезентативним прикладом є Німеччина, яка згідно з даними *Transparency International* стабільно посідає високі позиції (75 балів, 15-те місце у 2024 році) завдяки потужному інституційному фундаменту. Особливістю німецької архітектури є відсутність єдиного централізованого органу (на кшталт польського CBA чи українського НАБУ), натомість антикорупційний функціонал дифузно розподілений між широким спектром державних інституцій та ініціатив [25-34].

Німецька антикорупційна парадигма базується на комплексній правовій системі з вираженим превентивним вектором. Правове регулювання не обмежується спеціалізованим актом, а інтегрує криміналізацію корупційних деліктів безпосередньо у Кримінальний кодекс Німеччини (Criminal Code of Germany). Цей підхід забезпечує міжсекторальну правову визначеність, охоплюючи правопорушення не лише в публічному секторі, а й у комерційній діяльності та охороні здоров'я. Превентивний компонент посилюється через законодавство про захист викривачів та Німецький кодекс корпоративного управління, що встановлює високі стандарти етики для приватного сектору. Крім того, відданість Німеччини міжнародним стандартам підтверджується повною імплементацією положень Конвенції ООН проти корупції та Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб.

Функціональний базис протидії корупції в Німеччині на всіх рівнях публічного врядування забезпечується ключовими державними інституціями, зокрема прокуратурою, органами поліції, Федеральним міністерством внутрішніх справ та Федеральним відомством кримінальної поліції. Особливе місце в архітектурі внутрішнього контролю посідають антикорупційні уповноважені, діяльність яких спрямована на посилення інституційної підзвітності. Ефективність державного нагляду корелює з активною роллю громадського сектору, що створює багаторівневу систему стримувань і противаг.

Домінуючий превентивний вектор німецької політики зосереджений на мінімізації ризиків експлуатації посадового становища через комплекс законодавчих, кадрових та організаційних заходів. В основі цієї моделі лежить фундаментальний етос державного службовця: об'єктивне та неупереджене виконання компетенцій виключно в інтересах суспільного блага. Чинна нормативна база встановлює персональну відповідальність посадових осіб за легітимність власних рішень та імперативний обов'язок інформувати про виявлені факти правопорушень, що трансформує кожну державну установу на проактивний елемент внутрішнього контролю доброчесності.

Аналізуючи пріоритети антикорупційної діяльності у ФРН, дослідники З. Кісіль та О. Тарасенко [35] виокремлюють низку ефективних інструментів:

- встановлення прецедентно жорстких обмежень щодо одержання подарунків та регламентація трудової діяльності після звільнення з публічної служби (*post-employment restrictions*);
- ведення реєстру недоброчесних юридичних осіб для запобігання їхній участі у державних закупівлях;
- ідентифікація посад із високим рівнем корупційних ризиків та запровадження обов'язкової ротації персоналу на таких позиціях.

Отже, німецька модель запобігання корупції ґрунтується на засадах верховенства права, транспарентності та інклюзивності, залучаючи як державні органи, так і суб'єктів громадянського суспільства. Її системний, проте децентралізований характер дозволяє гнучко адаптувати превентивні заходи до специфічних запитів різних рівнів державного управління.

Висновки. Результати дослідження підтверджують, що корупція як деструктивний феномен має високу адаптивність, що зумовлює необхідність динамічної модернізації антикорупційної архітектури держави. Аналіз міжнародного досвіду релевантно доводить відсутність універсальних алгоритмів протидії, що унеможливлює механічне копіювання іноземних інструментів без їхньої глибокої адаптації до національного соціокультурного та правового контексту України.

На основі компаративного аналізу встановлено, що ефективна імплементація зарубіжних практик (зокрема скандинавської та нідерландської моделей) має здійснюватися за такими пріоритетними напрямами:

Парадигмальний перехід від репресії до превенції: впровадження принципів «інтегрованої доброчесності» та деонтологічних стандартів у систему публічного управління (досвід Фінляндії та Бельгії).

Інституціоналізація прозорості: адаптація шведського «принципу публічності» (*Offentlighetsprincipen*) через розширення доступу до адміністративної документації, що нівелює корупційні ризики при застосуванні дискреційних повноважень.

Технологізація контролю: впровадження ризик-орієнтованого моніторингу «зон вразливості» в органах влади за допомогою інноваційних аналітичних систем (за прикладом Нідерландів).

Сформульовані висновки становлять теоретичне підґрунтя для оптимізації національної правоохоронної діяльності та можуть бути використані суб'єктами нормотворення при розробці інноваційної антикорупційної стратегії. Такий підхід забезпечить перехід від формальної відповідності європейським стандартам до реальної мінімізації корупційних деліктів через зміцнення інституційної стійкості та правової культури суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.
2. Topchii, V., Zadereiko, S., Didkivska, G., Bodunova, O., & Shevchenko, D. (2021). International anti-corruption standards. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7(5), 277-286. doi: 10.30525/2256-0742/2021-7-5-277-286.
3. Sydorenko, O.O., Yavorskyi, V.O., & Kvasylchuk, D.B. (2021). Corruption as a type of abuse of rights: causes and main methods of combating it. *Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 65-68. doi: 10.32782/2524-0374/2021-4/14.
4. Hbur, L. (2020). Ways to overcome corruption and corruption manifestations in Ukraine: Criminal and legal analysis. *Law. Human. Environment*, 11(3), 166-174. doi: 10.31548/law2020.03.020.
5. Буга Г.С. Досвід зарубіжних країн в боротьбі із запобігання корупції. Правова позиція. 2023. № 1 (38). С. 149–152. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.29.
6. Dragan, O.V., Yermakova, G.S., Chvaliuk, A.M., Kurchin, O.G., & Karagodin, O.V. (2020). Psychological aspects of corruption in public administration: Case-study of Ukraine. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9(6), 264-277. doi: 10.36941/ajis-2020-0130.
7. Diorditsa, I., Onishchyk, Y., Matviichuk, A., Maliarchuk, N., & Dasiuk, V. (2025). Anti-corruption expertise in Ukrainian public administration: Conceptual framework, challenges, and innovative approaches. *Interdisciplinary Journal on Public Administration Law*, 1, 188-215. doi: 10.13130/2723-9195/2025-1-72.
8. Євробарометр ЄС URL: https://commission.europa.eu/news-room/factsheets/special-eurobarometer-546-europeans-attitudes-towards-corruption_en.
9. Transparency International. (2024). URL: https://www.transparency.org/en/.
10. Transparency International Ukraine. (2020). URL: https://ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2019/.
11. Сторінка Transparency International Україна. URL: https://ti-ukraine.org.
12. Transparency International. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2023.
13. Офіційний сайт International Budget Partnership (IBP) з результатами OBS 2023: URL: https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/rankings/country-results/ 2023/UKR.
14. Poland – Transparency.org. URL: https://www.transparency.org/en/countries/poland.
15. Мельник О.Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С.32–35. URL: https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/6108.
16. Program zwalczania korupcji w Polsce. URL: https:// www.ithink.pl/artykuly/aktualnosci/polska/programzwalczania-korupcji-w-polsce.
17. Program zwalczania korupcji. Strategia antykorupcyjna. II etap wdrażania 2005–2009, Warszawa, 2005, 26 s. URL: https://www.duw.pl/files/antykorupcja/strategia_antykorupcyjna_IIetap.pdf.
18. III etap wdrażania rządowego planu przeciwdziałania korupcji URL: https://antykorupcja.edu.pl/index.php? mnu=112&id=4331.
19. Central Anticorruption Bureau URL: https://www.cba.gov.pl/en.
20. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego. URL https://policja.pl.
21. Prokuratura Krajowa. URL: https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa.

22. Najwyższa Izba Kontroli URL https://www.nik.gov.pl/en.
23. Transparency International. Poland URL https://www.transparency.org.pl.
24. Melezini Mirosława, Sakowicz Andrzej. Opinia o zgodności polskiego prawa karnego z postanowieniami Konwencji ONZ przeciwko korupcji. URL: https// www.antykorupcja.gov.pl/ download.php? s=4&id=16.
25. Preventive activities of the Central Anti-Corruption Bureau: handbooks and training courses for civil servants and enterpreneurs (UNODC) URL: https://www.cba.gov.pl.
26. Transparency International-Germany: URL: https://www.transparency.org/en/ countries/germany.
27. Strafgesetzbuch – StGB URL: https://dejure.org/gesetze/StGB.
28. Gesetz zur Bekämpfung der Korruption. URL: https://dip.bundestag.de/vorgang/ gesetz-zur-bek%C3%A4mpfung-der-korruption/64803.
29. Whistleblower Protection Act. URL: https://kanzlei-slr.de/en/whistleblower-protection-act-hinschg-what-will-change-for-you-and-your-company-in-the-future.
30. German Corporate Governance Code. URL: https://www.dcgk.de/en/home.html.
31. Staatsanwaltschaften. URL: https://www.justiz.gv.at/justiz/justizbehoerden/ staatsanwaltschaften.8ab4a8a422985de30122a92877dc6347.de.html.
32. BMI – Integrity. URL: https://www.bmi.bund.de/EN/topics/administrative-reform/corruption-prevention/integrity-node.html.
33. BKA – Startseite. URL: https://www.bka.de/DE/Home/home_node.html.
34. Transparency International Germany. URL: https://www.transparency.de/en.
35. Kisil, Z., & Tarasenko, O. (2022). International experience in preventing porruption as a vector for creating a national anti-corruption strategy in Ukraine. *Social and Legal Studios*, 5(3), 9-15. https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-3-9-15.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Швець Д.В., Кіселъ З., Кіселъ Р.-В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 378.147:34(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.46

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ УКРАЇНИ

Шелепа А.А.,
науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем державотворення та правозастосування
навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-0004-9310

Шелепа А.А. Організаційно-правові засади діяльності юридичної клініки вищого навчального закладу України.

У статті здійснено комплексне дослідження організаційно-правових засад діяльності юридичної клініки закладу вищої освіти України як важливого складника системи підготовки майбутніх правників, інструменту практико-орієнтованого навчання та форми реалізації соціальної місії юридичної освіти. Обґрунтовано, що юридична клініка посідає особливе місце у структурі закладу вищої освіти, оскільки забезпечує не лише набуття здобувачами освіти практичних професійних умінь і навичок, а й сприяє формуванню у них відповідального ставлення до майбутньої професійної діяльності, правової культури, правосвідомості, навичок етичної комунікації та усвідомлення суспільного значення правничої допомоги. Доведено, що функціонування юридичної клініки створює належні умови для поєднання теоретичної підготовки з практикою, розвитку у майбутніх юристів уміння аналізувати юридично значущі життєві ситуації, надавати правові консультації, складати правові документи, працювати з нормативною базою та комунікувати з особами, які потребують правничої допомоги.

Проаналізовано сутність юридичної клініки як організаційної форми освітньої, практичної та правопросвітницької діяльності, з'ясовано її основні завдання, принципи, функції та місце в системі юридичної освіти. Визначено, що організаційно-правові засади її діяльності охоплюють нормативне регулювання порядку створення і функціонування, особливості внутрішньої структури, кадрового забезпечення, розподілу функцій між керівником, куратором, консультантами та здобувачами освіти, а також механізми координації клінічної роботи та взаємодії з іншими суб'єктами правовідносин. Наголошено, що належне організаційне та правове забезпечення діяльності юридичної клініки безпосередньо впливає на якість професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі права, результативність правопросвітницької діяльності та реальну доступність правничої допомоги для соціально вразливих категорій населення.

Окрему увагу приділено актуальним проблемам функціонування юридичних клінік в Україні, серед яких виокремлено недостатню уніфікацію підходів до визначення їх правового статусу, внутрішньої організації, обсягу повноважень учасників клінічного процесу та єдиних стандартів здійснення клінічної діяльності. Підкреслено необхідність подальшого вдосконалення організаційно-правових засад діяльності юридичних клінік з урахуванням сучасних вимог до юридичної освіти, розвитку практико-орієнтованого навчання, цифровізації освітнього процесу та розширення форм надання правничої допомоги населенню.

Ключові слова: діяльність, клініка, право, освіта, організація, статус, регулювання, функції, практика, допомога.

Shelepa A.A. Organizational and legal principles of the activity of a legal clinic of a higher educational institution of Ukraine.

The article provides a comprehensive study of the organizational and legal foundations of the operation of a legal clinic within a higher education institution in Ukraine as an important component of the system for training future lawyers, a tool of practice-oriented learning, and a form of implementing the social mission of legal education. It is substantiated that a legal clinic occupies a special place in the structure of a higher education institution, since it ensures not only that students acquire practical professional skills and abilities, but also contributes to the development of a responsible attitude toward their future professional activity, legal culture, legal awareness, skills of ethical communication, and an understanding of the social significance of legal aid. It is proved that the functioning of a legal clinic creates proper conditions for combining theoretical training with practice, developing in future

lawyers the ability to analyse legally significant life situations, provide legal consultations, draft legal documents, work with the regulatory framework, and communicate with persons in need of legal assistance.

The essence of a legal clinic as an organizational form of educational, practical, and legal awareness-raising activity is analysed, and its main tasks, principles, functions, and place in the system of legal education are clarified. It is determined that the organizational and legal foundations of its activity encompass the regulatory framework governing its establishment and operation, the peculiarities of its internal structure, staffing, the distribution of functions between the head, supervisor, consultants, and students, as well as mechanisms for coordinating clinical work and interaction with other subjects of legal relations. It is emphasized that proper organizational and legal support for the activity of a legal clinic directly affects the quality of professional training of future legal specialists, the effectiveness of legal awareness-raising activities, and the actual accessibility of legal aid for socially vulnerable categories of the population.

Particular attention is paid to the current problems of the functioning of legal clinics in Ukraine, among which insufficient unification of approaches to defining their legal status, internal organization, the scope of powers of participants in the clinical process, and uniform standards for carrying out clinical activity are identified. The need for further improvement of the organizational and legal foundations of legal clinics' activity is emphasized, taking into account modern requirements for legal education, the development of practice-oriented learning, the digitalization of the educational process, and the expansion of forms of providing legal assistance to the population.

Key words: activity, clinic, law, education, organization, status, regulation, functions, practice, assistance.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку правової держави, реформування системи вищої освіти та посилення уваги до практичної підготовки майбутніх правників особливого значення набуває діяльність юридичних клінік закладів вищої освіти України. Саме юридична клініка є важливим засобом поєднання теоретичного навчання з практикою, формування професійних компетентностей здобувачів освіти, розвитку в них навичок правозастосування, правового консультування та комунікації з громадянами. Водночас юридичні клініки виконують і соціально значущу функцію, забезпечуючи надання ної правничої допомоги, правопросвітницьку роботу та сприяючи підвищенню рівня правової культури населення. За таких умов питання визначення організаційно-правових засад їх діяльності набуває не лише теоретичного, а й вагомого практичного значення.

Водночас, попри наявність окремих наукових напрацювань і нормативних положень, у цій сфері зберігається низка дискусійних і недостатньо врегульованих питань, пов'язаних із правовим статусом юридичних клінік, особливостями їх організаційної побудови, порядком функціонування, кадрового забезпечення, визначенням меж повноважень учасників клінічної діяльності та місцем юридичної клініки у системі забезпечення практико-орієнтованої юридичної освіти. Додаткової актуальності зазначеній проблематиці надає необхідність адаптації діяльності юридичних клінік до сучасних викликів, пов'язаних із цифровізацією освітнього процесу, розширенням доступу до правничої допомоги та удосконаленням механізмів підготовки конкурентоспроможного фахівця-юриста. У свою чергу, це зумовлює потребу комплексного наукового осмислення організаційно-правових засад діяльності юридичної клініки закладу вищої освіти України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання організаційно-правового забезпечення діяльності юридичних клінік, реалізації права на правничу допомогу, функціонування інституцій у сфері публічного адміністрування, а також нормативного забезпечення практико-орієнтованої юридичної освіти певною мірою знайшли відображення у працях вітчизняних учених-адміністративістів, зокрема В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, О.Ф. Андрійко, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастуха, Т.О. Коломоєць, І.П. Голосніченка, Р.А. Калюжного, О.М. Бандурки та ін. У працях цих науковців сформовано важливе теоретичне підґрунтя для осмислення правової природи форм юридичної діяльності, механізмів адміністративно-правового регулювання, засад функціонування публічних і суспільно значущих інституцій, а також забезпечення прав і законних інтересів людини у відповідних правовідносинах. Водночас, попри наявність вагомих наукових напрацювань дослідження, присвячені саме організаційно-правовим засадам діяльності юридичної клініки закладу вищої освіти України, нині залишаються фрагментарними.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні організаційно-правових засад діяльності юридичної клініки закладу вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Діяльність юридичної клініки в системі вищої юридичної освіти доцільно розглядати як одну з інституційних форм забезпечення практико-орієнтованої підготовки майбутніх правників. За своєю організаційною природою юридична клініка функціонує як струк-

турний підрозділ закладу вищої освіти, у якому здійснюється підготовка фахівців за спеціальністю «Право», та використовується як база для проходження навчальної практики, насамперед здобувачами старших курсів. Такий підхід свідчить, що юридична клініка інтегрована в освітній процес не як допоміжний елемент, а як важливий механізм формування прикладних професійних компетентностей. Її функціонування підпорядковане загальним вимогам законодавства України, положенням статуту закладу вищої освіти та актам, що регламентують внутрішню організацію клінічної діяльності [6]. Водночас юридична клініка не наділяється статусом юридичної особи, а отже, реалізує свої завдання в межах організаційно-правової структури відповідного закладу вищої освіти, використовуючи його матеріально-технічну базу, майно, а також, за потреби, офіційні реквізити у вигляді штампів і бланків [11].

Нормативне закріплення мети діяльності юридичної клініки дає підстави стверджувати, що цей інститут поєднує в собі декілька взаємопов'язаних функціональних напрямів [8]. Передусім йдеться про освітню складову, оскільки юридична клініка покликана забезпечити підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей, а також упровадження в навчальний процес елементів практичної підготовки у сфері надання юридичних послуг. Саме в межах клінічної діяльності здобувачі освіти набувають первинного досвіду роботи з реальними правовими ситуаціями, вчаться аналізувати звернення, застосовувати норми законодавства, готувати проєкти документів і здійснювати правове консультування під контролем науково-педагогічних працівників або кураторів. У цьому аспекті юридична клініка виступає важливим засобом подолання розриву між теоретичним навчанням і практикою правозастосування.

Не менш важливою є соціальна спрямованість діяльності юридичної клініки. Її призначення полягає не лише у професійному становленні майбутнього юриста, а й у сприянні забезпеченню доступу до правової допомоги для представників соціально вразливих груп населення [1]. Завдяки цьому юридична клініка виконує суспільно корисну функцію, оскільки сприяє підвищенню рівня правової обізнаності громадян, формуванню правової культури та поширенню знань про механізми захисту прав і свобод. Поряд із цим важливим завданням юридичної клініки є виховання студентів у дусі поваги до принципів верховенства права, справедливості та людської гідності, що надає її діяльності не лише прикладного, а й ціннісно-орієнтованого змісту [9].

Окремо слід наголосити, що юридична клініка виконує також комунікативно-координаційну функцію, оскільки сприяє розвитку співробітництва між закладами вищої освіти та органами судової влади, правоохоронними органами, органами юстиції, державної влади, місцевого самоврядування, а також іншими установами й організаціями [10]. Така взаємодія розширює можливості практичної підготовки студентів, посилює прикладний характер юридичної освіти та створює умови для кращого розуміння майбутніми правниками особливостей функціонування правової системи. Отже, юридична клініка має розглядатися як багатофункціональний структурний підрозділ закладу вищої освіти, діяльність якого поєднує освітню, соціальну, правопросвітницьку та організаційно-комунікативну складові, що в сукупності забезпечують її важливе місце у сучасній системі підготовки фахівців у галузі права [4].

Конкретизація завдань юридичної клініки дає змогу точніше визначити її функціональне призначення в системі юридичної освіти. Насамперед ідеться про створення організаційних умов для набуття студентами навичок практичної діяльності за фахом, а також про забезпечення проходження ними навчальної й виробничої практики. У цьому контексті юридична клініка виступає не лише місцем апробації набутих теоретичних знань, а й середовищем формування професійної готовності до майбутньої правничої діяльності [10]. Саме через залучення студентів до роботи з реальними зверненнями, правовими питаннями та практичними кейсами досягається розвиток прикладних компетентностей, які неможливо повною мірою сформувати виключно в межах аудиторного навчання.

Водночас завдання юридичної клініки мають соціально-комунікативний характер. Надання безоплатних юридичних консультацій соціально вразливим категоріям населення, проведення заходів із правової освіти та налагодження ефективного інформаційного обміну між клінікою, громадянами і засобами масової інформації свідчать про її спрямованість на практичне реагування на суспільні правові потреби [7]. Така модель діяльності дозволяє юридичній клініці виконувати роль посередника між правничою освітою та суспільством, забезпечуючи одночасно і професійне становлення майбутніх юристів, і поширення правових знань серед населення. Не менш значущим завданням є організація безпосередньої комунікації студентів із фахівцями-практиками судових, правоохоронних, державних та самоврядних органів, що сприяє розширенню уявлень здобувачів освіти про реальні механізми правозастосування [8].

Для належного функціонування юридичної клініки недостатньо лише формального визначення її мети та завдань; необхідним є створення цілісного організаційного механізму, який забезпечує

системність клінічної діяльності. З цією метою заклад вищої освіти має інтегрувати клінічний компонент в освітній процес через запровадження спеціальних навчальних курсів, проведення тематичних теоретичних і практичних занять, а також організацію правоосвітніх та праворозʼяснювальних заходів. Важливе значення має робота з правовими документами, інформаційними базами, аналітичними матеріалами, підготовка інформаційних публікацій для населення, а також проведення науково-практичних заходів, у межах яких відбувається узагальнення практичного досвіду та обговорення актуальних проблем правозастосування. Окремим напрямом виступає аналіз судової практики України, рішень Європейського суду з прав людини, а також досвіду вирішення юридичних питань у діяльності органів публічної влади, що істотно підсилює аналітичний і дослідницький потенціал юридичної клініки. Важливою умовою розвитку цього інституту слід визнати також міжклінічну співпрацю, у тому числі з юридичними клініками інших закладів вищої освіти в Україні та за її межами, оскільки така взаємодія сприяє обміну досвідом, виробленню спільних підходів і поширенню кращих практик [4].

Принципи діяльності юридичної клініки визначають не лише загальні засади її функціонування, а й стандарти поведінки учасників клінічного процесу. Їх зміст орієнтує діяльність юридичної клініки на утвердження поваги до права, справедливості та людської гідності, що формує ціннісну основу правничої підготовки. Не менш важливими є принципи спрямованості на захист прав і свобод людини, гуманізму, законності та верховенства права, адже саме вони визначають соціальне призначення клінічної роботи та її відповідність загальним засадам правової держави. Поряд із цим принципи об’єктивності, безоплатності, конфіденційності, компетентності та добросовісності забезпечують належну якість правничої допомоги, довіру до діяльності юридичної клініки та дотримання професійно-етичних вимог. У сукупності ці принципи формують нормативно-ціннісну основу діяльності юридичної клініки як інституції, що поєднує навчальну, правозахисну і суспільно корисну функції [8].

Організаційний механізм діяльності юридичної клініки передбачає чіткий розподіл управлінських, координаційних і виконавських функцій між адміністрацією закладу вищої освіти, керівництвом клініки, викладачами-кураторами та студентами-консультантами. Загальне керівництво юридичною клінікою покладається на керівника закладу вищої освіти, що свідчить про інституційну включеність цього підрозділу в загальну систему управління відповідним освітнім закладом [5]. Такий підхід має важливе значення, оскільки забезпечує офіційний характер діяльності юридичної клініки, її організаційну підзвітність та узгодженість із завданнями освітнього процесу. Безпосереднє управління клінікою здійснює її керівник, який призначається у встановленому внутрішньому порядку, що дає підстави розглядати його як ключову фігуру в механізмі організації клінічної роботи, відповідальну за планування, координацію та належне функціонування цього структурного підрозділу. Водночас визначення структури юридичної клініки та чисельності її працівників віднесено до компетенції керівника закладу вищої освіти, що дає можливість адаптувати внутрішню побудову клініки до реальних кадрових, матеріальних і освітніх можливостей конкретного закладу.

Особливе місце в організації роботи юридичної клініки займають студенти-консультанти, оскільки саме вони є безпосередніми учасниками надання правничої допомоги в межах клінічного навчання. Нормативне закріплення того, що такими консультантами виступають здобувачі старших курсів, які навчаються за правничим профілем, підкреслює зв’язок клінічної діяльності з належним рівнем фахової підготовки. Разом із тим участь студентів у роботі клініки не має самостійного та автономного характеру, а здійснюється під керівництвом викладачів-кураторів, що забезпечує поєднання навчальної мети з вимогами законності, професійної етики та належної якості правової допомоги. Важливо, що порядок залучення студентів до клінічної діяльності, строки їх участі та кількісний склад визначаються локальними актами закладу вищої освіти, що дозволяє враховувати специфіку організації освітнього процесу та рівень підготовленості здобувачів освіти [8].

Функціональне навантаження викладачів-кураторів та інших працівників юридичної клініки має комплексний характер і не зводиться виключно до загального нагляду за роботою студентів. Саме ці особи забезпечують методичний і теоретичний супровід клінічної діяльності, вирішують питання щодо прийнятності звернень, визначають доцільність їх розподілу між студентами-консультантами, супроводжують кожну конкретну справу, а також контролюють відповідність підготовлених консультацій та документів вимогам законодавства й професійної етики [3]. Такий спосіб організації роботи свідчить про те, що юридична клініка є не просто майданчиком для проходження практики, а спеціально організованим освітньо-практичним середовищем, у якому професійне навчання поєднується з постійним фаховим контролем. Саме завдяки цьому забезпечується баланс між навчальним інтересом студента та необхідністю належного захисту прав осіб, які звертаються по допомогу.

Окрему увагу слід приділити вимогам до організації роботи юридичної клініки, які формують базові стандарти її функціонування. Насамперед заклад вищої освіти повинен створити належні умови для діяльності клініки, що охоплює не лише матеріально-технічне забезпечення, а й організаційну доступність її роботи для громадян. Істотне значення має також забезпечення відкритості інформації про діяльність юридичної клініки: відомості про порядок її роботи та відповідне положення мають бути оприлюднені таким чином, щоб особи, які потребують правничої допомоги, могли безперешкодно ознайомитися з ними. Важливою гарантією належної організації клінічної роботи є обов'язок інформування клієнта про прийняття його звернення до розгляду або про мотивовану відмову в такому прийнятті. Такий підхід сприяє прозорості діяльності юридичної клініки та підвищує рівень довіри до неї як до інституції, що діє в інтересах людини [8].

Не менш важливим елементом організаційного забезпечення є регламентація порядку розгляду звернень. Хоча правнича допомога, як правило, має надаватися безпосередньо під час прийому, нормативно передбачена можливість установлення іншого строку розгляду у випадках, коли порушене питання потребує додаткового вивчення. Це свідчить про прагнення поєднати оперативність реагування з вимогами якості та обґрунтованості юридичної консультації [5]. Водночас важливою ознакою належної організації діяльності юридичної клініки є забезпечення зворотного зв'язку з клієнтом, зокрема через можливість залишити відгук про якість наданої правової допомоги. Такий механізм виконує не лише комунікативну, а й контрольну функцію, оскільки дозволяє оцінювати ефективність роботи клініки та виявляти напрями її подальшого вдосконалення.

Завершальним елементом внутрішньої організації клінічної діяльності є належне ведення обліку прийому громадян. Реєстрація звернень у журнальній або, за наявності технічних можливостей, у комп'ютерній формі має важливе значення для систематизації роботи, контролю за рухом справ, фіксації результатів консультаційної діяльності та забезпечення внутрішньої дисципліни в роботі юридичної клініки. Крім того, належний облік створює підґрунтя для подальшого узагальнення практики, аналізу найбільш поширених категорій звернень та вдосконалення організації правопросвітницької і консультативної роботи. Саме тому організаційно-правові засади діяльності юридичної клініки слід розглядати не лише крізь призму її завдань і функцій, а й через механізми управління, координації, контролю та документування, від яких безпосередньо залежить ефективність її функціонування [8].

Важливою складовою організаційно-правового механізму діяльності юридичної клініки є визначення правового становища студентів-консультантів, адже саме вони є безпосередніми учасниками клінічної роботи. Показово, що їх залучення до діяльності клініки здійснюється на конкурсних засадах. Такий підхід має принципове значення, оскільки дає можливість відібрати найбільш підготовлених, вмотивованих і дисциплінованих здобувачів освіти, здатних належно виконувати покладені на них завдання. Конкурсний порядок прийняття до юридичної клініки водночас підкреслює, що клінічна діяльність є не факультативним елементом участі студентів у позааудиторній роботі, а особливою формою професійного становлення, яка потребує належного рівня знань, відповідальності та готовності працювати з реальними правовими ситуаціями. Зміст прав студентів-консультантів свідчить про їх подвійний статус у структурі юридичної клініки: з одного боку, вони є здобувачами освіти, які набувають знання, практичні навички та досвід, необхідні для майбутньої професійної діяльності, а з іншого – активними учасниками організації та реалізації клінічної роботи. Право ознайомлюватися з матеріалами справ, брати участь у їх обговоренні, бути присутніми під час розгляду інших звернень, користуватися бібліотекою і правовими базами даних, долучатися до різних проєктів, програм та просвітницьких заходів забезпечує комплексність клінічної підготовки [11]. Не менш важливим є право проходити на базі клініки навчальну та виробничу практику, а також брати участь у вирішенні організаційних питань її діяльності. У свою чергу, це дає підстави стверджувати, що юридична клініка створює для студента не лише умови для набуття прикладних професійних умінь, а й простір для розвитку ініціативності, відповідальності та розуміння внутрішньої організації правничої діяльності.

Поряд із правами нормативно закріплено й систему обов'язків студентів-консультантів, яка відображає підвищений рівень вимог до їх професійної та етичної поведінки. Йдеться, зокрема, про обов'язок відвідувати заняття, семінари, тренінги та інші заходи, що проводяться в межах клінічної роботи, постійно поглиблювати свої фахові знання, дотримуватися етичних норм і забезпечувати конфіденційність інформації, отриманої під час роботи з клієнтами. Крім того, на студентів покладається обов'язок дотримуватися правил внутрішнього розпорядку, виконувати вказівки керівництва юридичної клініки, чергувати за встановленим графіком, брати участь у консультуванні громадян, а в окремих випадках — долучатися до ведення справ у відповідних органах та установах у межах, визначених законодавством і дорученнями керівництва. Завершальним елементом такої діяльності є подання письмового звіту, що має значення не лише для контролю, а й для оцінювання

результатів клінічної підготовки студента. У сукупності це свідчить, що участь у роботі юридичної клініки передбачає не формальну присутність студента, а системну й дисципліновану діяльність, наближену за своїм змістом до реальної правничої практики [8].

Окремого значення в контексті забезпечення ефективності юридичної клініки набуває її матеріально-технічна база. Належне функціонування такого структурного підрозділу неможливе без виділення спеціально обладнаного приміщення, придатного одночасно для організації навчального процесу та приймання громадян з метою надання правової допомоги. Це означає, що юридична клініка повинна мати не лише формальний статус у межах закладу вищої освіти, а й реальні умови для здійснення своєї освітньої та консультативної діяльності. Забезпечення її комп'ютерною технікою, доступом до правових баз даних, мережі Інтернет, засобами телефонного зв'язку, меблями та іншим необхідним обладнанням створює підґрунтя для належної організації роботи з клієнтами, пошуку актуальної правової інформації, підготовки консультацій і документів, а також для повноцінної участі студентів у клінічному навчанні. Відтак матеріально-технічне забезпечення слід розглядати як одну з обов'язкових організаційних передумов реального, а не декларативного функціонування юридичної клініки [2].

Не менш важливим елементом є фінансове забезпечення діяльності юридичної клініки, оскільки саме воно визначає стабільність її функціонування та можливість розвитку [2]. Нормативно передбачено, що фінансування може здійснюватися не лише за рахунок коштів закладу вищої освіти, а й за рахунок грантів міжнародних та українських організацій, благодійних внесків, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Такий підхід свідчить про багатоканальний характер фінансового забезпечення клінічної діяльності й водночас відкриває можливості для розширення її ресурсної бази, реалізації додаткових освітніх і правопросвітницьких проєктів, покращення технічного оснащення та зміцнення кадрового потенціалу. Отже, належне нормативне закріплення прав і обов'язків студентів-консультантів, а також створення достатніх матеріально-технічних і фінансових умов є необхідними складовими ефективної організації діяльності юридичної клініки закладу вищої освіти України [8].

Висновки. Діяльність юридичної клініки закладу вищої освіти України доцільно розглядати як комплексно організовану форму поєднання освітньої, практичної та соціально орієнтованої правничої діяльності, що забезпечує не лише формування професійних компетентностей майбутніх юристів, а й реалізацію суспільно значущих завдань у сфері правопросвіти та надання правничої допомоги. Юридична клініка посідає самостійне місце у структурі сучасної юридичної освіти, оскільки сприяє набуттю здобувачами вищої освіти практичного досвіду застосування правових норм, виробленню навичок професійної комунікації, аналітичного мислення, роботи з документами та вирішення конкретних юридичних ситуацій.

Встановлено, що організаційно-правові засади діяльності юридичної клініки охоплюють сукупність нормативних, інституційних і функціональних елементів, від належного врегулювання яких залежить ефективність її роботи. Йдеться насамперед про визначення правового статусу юридичної клініки, принципів її функціонування, внутрішньої організації, компетенції керівника, кураторів та студентів-консультантів, а також процедурних основ надання правничої допомоги й здійснення правопросвітницької діяльності. Саме чіткість цих елементів забезпечує належне поєднання навчальної мети юридичної клініки з вимогами законності, професійної етики та якості надання правничих послуг.

Разом із тим, з'ясовано, що сучасний стан функціонування юридичних клінік в Україні потребує подальшого вдосконалення, насамперед у частині нормативного та організаційного забезпечення їх діяльності. Зокрема, доцільним є конкретизація повноважень керівника, кураторів та студентів-консультантів, а також запровадження єдиних підходів до документування результатів клінічної роботи. Окремої уваги потребує вироблення внутрішніх стандартів надання правничої допомоги, забезпечення конфіденційності звернень і контролю за якістю підготовки консультацій та правових документів. Не менш важливим є розширення використання цифрових форм роботи юридичних клінік та посилення взаємодії із суб'єктами, що здійснюють надання безоплатної правничої допомоги. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності діяльності юридичних клінік, зміцненню практичної складової юридичної освіти та більш повному забезпеченню суспільного запиту на доступну правничу допомогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галай А.В. Спеціалізація юридичних клінік в Україні: quo vadis. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 10–18. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/Osnovni-navchalni-komponenty-yurydychnoyi-klinichnoyi-osvity.pdf.

2. Дацко К.П., Стець Є.О. Захист прав споживачів фінансових послуг в юридичній клініці. *Правова позиція*. 2021. № 4. С. 26–32. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/4/5.pdf.
3. Дубчак Н.С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік в країнах правової системи англо-американського типу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2013. № 21. Ч. II. Том 1. С. 36 – 38. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/73753f48-43e6-4930-a01e-5c87ad112089.
4. Зятіна Д.В. Удосконалення правового статусу відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 93–98. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1289.
5. Келемен Р.Ю. Роль юридичної клініки в професійній підготовці майбутніх фахівців з правознавства. *Професійна освіта*: методологія, теорія та технології. 2017. № 5. С. 114–127. URL: https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/63/part_2/19.pdf.
6. Мудрак Р. Правовий статус юридичних клінік в Україні. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. *Філософія права.* № 4 (28) / 2021 С. 11–17. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1289/1335.
7. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02 червня 2011 року № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text.
8. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серп. 2006 р. № 592. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text.
9. Стандарти діяльності юридичних клінік в Україні: схвалені Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік 19 червня 2014 року. *Асоціація юридичних клінік України*. URL: https://legalclinics.in.ua/standarty-diyalnosti-yurydychnyh-klinik-ukrayiny.
10. Юркевич І.В. Роль юридичних клінік у підготовці професійних юристів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 131–135. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1010.
11. Юркевич Ю.М. До розмежування статусу юридичних осіб (їх об'єднань) публічного та приватного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 46–50. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/01/8.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Шелепа А.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.6
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.47

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Шопіна І.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3334-7548

Шопіна І.М. Інформаційна безпека використання штучного інтелекту органами виконавчої влади.

Стаття присвячена дослідженню проблем інформаційної безпеки використання технологій штучного інтелекту органами виконавчої влади України. Проаналізовано наукові підходи до оцінки можливостей і ризиків використання штучного інтелекту в діяльності публічної адміністрації, зокрема у сфері інформаційної безпеки, публічних закупівель та прийняття адміністративних рішень. Встановлено, що сучасні дослідження акцентують увагу як на позитивному потенціалі штучного інтелекту для підвищення ефективності управлінських процесів, так і на наявності значних ризиків, пов'язаних із захистом персональних даних, прозорістю алгоритмів, можливістю виникнення упередженості в даних, а також залежністю державних інституцій від технологічних компаній.

Досліджено сучасний стан правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні. Проаналізовано положення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, плани заходів щодо її реалізації, а також окремі рекомендаційні документи у сфері безпечного використання штучного інтелекту. Встановлено наявність низки організаційно-правових прогалин, зокрема недостатню системність державної політики у сфері інформаційної безпеки застосування штучного інтелекту органами виконавчої влади, відсутність належного рівня правової регламентації діяльності публічних службовців при використанні відповідних інструментів, а також переважання рекомендаційних механізмів регулювання.

Обґрунтовано авторське розуміння інформаційної безпеки використання штучного інтелекту органами виконавчої влади як комплексу правових, організаційно-управлінських, технічних, технологічних, економічних, соціально-психологічних та освітніх заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та нейтралізацію ризиків і загроз, пов'язаних із застосуванням систем штучного інтелекту в процесі підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень. Доведено необхідність удосконалення правового регулювання використання штучного інтелекту в системі виконавчої влади шляхом деталізації правил роботи з відповідними технологіями, запровадження механізмів контролю достовірності інформації, а також встановлення обмежень щодо використання певних видів інформації. Зроблено висновок про доцільність прийняття спеціального закону про штучний інтелект, який би закріпив правові засади безпечного використання цих технологій у діяльності органів державної влади.

Ключові слова: інформаційна безпека, кібербезпека, інформаційні технології, органи виконавчої влади, державна служба, публічна служба, публічне управління, державні службовці, публічні службовці, штучний інтелект.

Shopina I.M. Information security of artificial intelligence use by executive authorities.

This article examines the issues of information security related to the use of artificial intelligence technologies by executive authorities of Ukraine. The study analyzes scholarly approaches to assessing the opportunities and risks associated with the use of artificial intelligence in public administration, particularly in the areas of information security, public procurement, and administrative decision-making. It has been established that contemporary research emphasizes both the positive potential of artificial intelligence in enhancing the efficiency of governance processes and the existence of significant risks associated with personal data protection, algorithmic transparency, the possibility of data bias, and the growing dependence of public institutions on technology companies.

The current state of legal regulation governing the use of artificial intelligence in Ukraine is also examined. The provisions of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine, the action plans for its implementation, and several advisory documents concerning the safe use of artificial intelligence are analyzed. The study identifies a number of organizational and legal gaps, including the

insufficient systemic nature of state policy in ensuring the information security of artificial intelligence use by executive authorities, the lack of an adequate level of legal regulation governing the activities of public servants when using such tools, and the predominance of advisory rather than binding regulatory mechanisms.

The article substantiates the author's understanding of the information security of artificial intelligence use by executive authorities as a set of legal, organizational and managerial, technical, technological, economic, socio-psychological, and educational measures aimed at preventing, detecting, and neutralizing risks and threats associated with the application of artificial intelligence systems in the preparation, adoption, and implementation of managerial decisions. The necessity of improving the legal regulation of artificial intelligence use within the system of executive authorities is demonstrated through the specification of rules for working with relevant technologies, the introduction of mechanisms for verifying the reliability of information, and the establishment of restrictions on the use of certain types of information. The article concludes that it is advisable to adopt a special law on artificial intelligence that would establish the legal framework for the safe use of these technologies in the activities of public authorities.

Key words: information security, cybersecurity, information technologies, executive authorities, civil service, public service, public administration, civil servants, public servants, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Технології штучного інтелекту (далі – ШІ) протягом останніх років набули в Україні надзвичайно широкого розповсюдження. Не є винятком органи виконавчої влади, деякі з яких вже почали впроваджувати базовані на технологіях ШІ платформи та інструменти, призначені для підвищення ефективності виконання публічними службовцями своїх функцій та завдань. Однак, як свідчить практика застосування ШІ і як визначено, зокрема, у Регламенті (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту і Ради [1], використання ШІ пов'язано із виникненням різноманітних ризиків. Це уявляється особливо небезпечним для України під час воєнного стану. Вказане обумовлює доцільність визначення сучасного стану розбудови системи інформаційної безпеки використання штучного інтелекту органами виконавчої влади і слугує підтвердженням актуальності цієї статті.

Мета статті – визначити сутність та особливості інформаційної безпеки використання штучного інтелекту органами виконавчої влади.

Стан опрацювання проблематики. Динамічний розвиток технологій ШІ, конкуренція між його розробниками, суттєве підвищення ефективності рутинної праці під час користування продуктами ШІ сприяли його проникненню у всі сфери суспільного життя. Особливості застосування ШІ останнім часом привертають увагу багатьох українських та зарубіжних вчених.

О. Дубовський вказує, що використання надійного та етичного ШІ посилює інформаційну безпеку, збільшує довіру суспільства та зменшує невизначеність. Як технологія дії та протидії, штучний інтелект дозволяє підвищити об'єктивність, швидкість формування та повноту ситуаційної обізнаності. Ефективність використання моделей ШІ залежить від збереженості людського компонента, розробка «спільних когнітивних систем» є оптимальним балансом між аналітиками та алгоритмами [2]. Повністю погоджуючись з науковцем щодо можливості зміцнення інформаційної безпеки завдяки використанню технологій ШІ, зауважимо, однак, що якістю етичності може володіти лише людина. Аналіз визначення поняття ШІ, під яким у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні розуміється «організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації…» (і далі за текстом) [3], свідчить про належність його до категорії технологій інформаційного характеру. Такі технології як сукупність інформаційних процесів не володіють якістю суб'єктності та не здатні до етичних або неетичних дій чи поведінки. Отже, з огляду на оновлення термінології інформаційного права і появи нової і більш широкої за змістом категорії «цифрові технології», проблеми етичних бар'єрів при використання ШІ потребують свого подальшого вивчення.

О. Карпенко, Ю. Карпенко та Д. Герман дослідили можливості ШІ для зниження корупційних ризиків у сфері публічних закупівель. Автори дійшли висновку, що запровадження нових можливостей ШІ завдяки встановленим перевагам (належному інформуванню потенційних учасників закупівельного процесу; моніторингу великих масивів даних відкритих тендерів; плануванню, здійсненню аналітичної та прогностичної діяльності; роботизації трудомістких, рутинних, стандартних, типових та повторюваних операцій; оптимізації та/або узгодженню внутрішніх операцій закупівельного процесу; розробці стратегій з управління закупівельним процесом) та наданим практичним рекомендаціям для максимізації рівня впровадження його алгоритмів й технологій дасть можливість суттєво спростити та покращити результативність функціонування державної системи

публічних закупівель, збільшити конкурентоспроможність учасників торгів, підвищити ефективність діяльності тендерних комітетів, знизити ймовірність помилок, забезпечити прозорість процедур відкритих торгів [4, с. 134]. Позитивно оцінюючи отримані науковцями результати, які можуть бути корисними для правової теорії і практики, слід звернути увагу на потребу у більш детальному аналізі можливих негативних наслідків використання ШІ в сфері публічних закупівель, а також створенні моделі контролю за його використанням. Метою функціонування такої моделі могло б бути попередження помилок та неточностей генерованих ШІ даних, а також (і це найголовніше) зниження ймовірності прийняття помилкових управлінських рішень, прийнятих з урахуванням отриманої від ШІ інформації.

Досить цікавою є робота О. Автономова, який виокремлює такі групи ризиків використання ШІ у публічній службі: 1) конфіденційність та безпека персональних даних приватних осіб під час прийняття адміністративних рішень адміністративними органами; 2) непрозорість і алгоритмічна «справедливість» під час прийняття адміністративних рішень; 3) втрата робочих місць і соціальні наслідки для публічних службовців; 4) залежність від технологічних компаній і монополізація ринку цифрових трансформацій; 5) етичні та правові виклики збалансування публічного та приватного інтересів у діяльності суб'єктів публічної адміністрації [5]. Додамо, що робота із попередження негативного впливу цих та інших ризиків, пов'язаних із процесами широкого впровадження технологій ШІ у систему публічного управління потребує зміцнення системи інформаційної безпеки. Рішення та заходи, пов'язані із використанням означених технологій, можуть бути успішними лише за умови їх системного характеру та усвідомлення органічного зв'язку між публічним управлінням та його інформаційною складовою. Помилки під час моніторингу даних та їх інтерпретації можуть спотворювати інформаційну базу управлінських рішень органів виконавчої влади та утворювати нові загрози національній безпеці. У сукупності ці фактори підтверджують важливість подальшого наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Ситуація у сфері правового регулювання використання технологій ШІ органами виконавчої влади в нашій державі характеризується нерівномірністю. З одного боку, Україна однією з перших держав Центрально-Східної Європи сформувала стратегічне бачення розвитку ШІ. Ключові чинники, загрози та ризики, пов'язані з технологіями ШІ знайшли своє правове закріплення у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. У вказаному правовому документі було проголошено, що реалізація державної політики у галузі штучного інтелекту впливатиме на ключові інтереси таких заінтересованих сторін, як громадяни, заклади освіти, суб'єкти господарської діяльності, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. У Концепції знайшли відображення і питання інформаційної безпеки. Так, відзначалося, що застосування технологій штучного інтелекту в забезпеченні інформаційної безпеки є одним із факторів, що сприятиме забезпеченню національних інтересів. Зокрема, моніторинг соціальних мереж та інтернет-ресурсів електронних медіа з використанням технологій штучного інтелекту дає можливість виявляти системні тренди і проблематику, діяти на випередження, аналізувати цільову аудиторію [2]. На виконання вказаного правового документу було затверджено План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки, відповідно до якого мали бути розроблені Концепція законопроекту про розвиток штучного інтелекту, система показників для оцінки стану інформаційної безпеки з використанням технологій штучного інтелекту, забезпечено використання технологій штучного інтелекту для проведення аналізу та оцінки, прогнозування та моделювання показників ефективності системи державного управління [6]. Однак, як і багато інших планів в сфері інформаційного забезпечення публічного управління, цей план залишився не повною мірою реалізованим. Почасти цьому сприяв початок повномасштабної російської збройної агресії, почасти – певна нереалістичність його положень та недостатність коштів для виконання його заходів. Від центральних органів виконавчої влади щодо виконання Плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки мала щорічно надходити інформація до Міністерства цифрової трансформації інформацію про стан виконання зазначеного плану. У свою чергу, цей орган після узагальнення вказаних заходів мав подавати її Кабінетові Міністрів України. На жаль, на офіційному вебсайті Міністерства цифрової трансформації станом на 3 березня 2026 року нам не вдалося знайти звітних документів з цього приводу. Так само не вдалося знайти звітну інформація про виконання означеного Плану на офіційному вебсайті Кабінету Міністрів України.

Розпорядженням від 9 травня 2025 р. № 457-р Кабінет Міністрів України затверджує новий План у досліджуваній сфері – на 2025-2026 роки. Він менший за обсягом запланованих заходів, ніж попередній, деякі його пункти дублюють положення Плану на 2021-2024 роки, але в іншій редакції. Зокрема, це стосується розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законо-

проекту щодо правового врегулювання у сфері розвитку штучного інтелекту, що Міністерство цифрової трансформації має здійснити у IV кварталі 2026 року. Разом з тим, із нового Плану [7] зникли будь-які згадування про інформаційну безпеку, присутні у п. 7 Плану на 2021-2024 роки [6].

Розбудова і зміцнення систем інформаційної безпеки на рівні виконавчої влади має носити цілеспрямований характер, що повинно знаходити своє відображення у програмних і планових документах, затверджених Урядом. Інакше така діяльність стає хаотичною, неефективною, утруднюється контроль та інтерпретація його результатів. На жаль, аналіз правових та організаційних передумов зміцнення інформаційної безпеки за досліджуваним напрямом не дозволяє зробити висновок про системність, цілеспрямованість та послідовність у здійсненні вказаних заходів. Проте слід позитивно відзначити деякі досягнення у галузі кібербезпеки як складової інформаційної безпеки, зокрема, виконання п. 2 Плану на 2025-2026 роки, яким передбачалося розроблення, затвердження і оприлюднення на офіційному вебсайті Адміністрації Держспецзв'язку Рекомендацій з кіберзахисту інформаційно-комунікаційних систем, які використовують технології штучного інтелекту, затверджених наказом Адміністрації Держспецзв'язку від 23.02.2026 року № 154 [7]. Рекомендації можуть використовуватися власниками та/або розпорядниками інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних і технологічних систем, які використовують технології штучного інтелекту, під час розробки плану кіберзахисту. Рекомендації стосуються специфічної сфери правового регулювання (кіберзахисту) і наповнені технічними термінами, розуміння яких державними службовцями органів виконавчої влади без спеціальної освіти, скоріше за все, буде викликати труднощі (перехресна валідація, федеративне навчання, комплексна видимість тощо). Однак багато положень вказаних Рекомендацій є надзвичайно корисними для побудови систем інформаційної безпеки органів виконавчої влади. Зокрема, це стосується п. 7, відповідно до якого у процесі забезпечення якості та релевантності даних власник та/або розпорядник ІКС із ШІ враховує ризики виникнення упередженості у даних та моделях ШІ включно з упередженістю, що може: бути наслідком навмисного або ненавмисного «отруєння» даних; спричиняти некоректні рішення моделей та технологій ШІ, які впливають на безпеку ІКС із ШІ; знижувати стійкість моделі ШІ та ІКС із ШІ відповідно до деструктивного впливу та загроз; створювати передумови для компрометації ІКС із ШІ через спрямовані маніпуляції набором даних; бути наслідком використання іноземних продуктів, які не є адаптованими до українських реалій [7].

Слід також відзначити наявність низки документів, підготовлених Міністерством цифрової трансформації України. Перш за все слід сказати, що вказаним центральним органом виконавчої влади підготовлено і розміщено на своєму офіційному вебсайті Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні [8]. На жаль, у тексті цього документу відсутні відомості про його офіційне затвердження. Поряд з безумовно позитивною оцінкою намагань авторів Дорожньої карти створити модель дій для безпечного використання технологій ШІ у всіх сферах життєдіяльності держави, слід відзначити недостатньо професійний рівень підготовки цього тексту. По-перше, викликає питання назва документу, оскільки регулювати ШІ можуть його розробники, розпорядники або власники технології. На сьогоднішній день в Україні розробляються деякі інструменти ШІ, але така розробка здійснюється переважно приватними ІТ-компаніями і орієнтована здебільшого на міжнародний ринок. Головні офіси розробників найбільш відомих українських продуктів ШІ – Grammarly і People.ai знаходяться у м. Сан-Франциско (США) і здійснюють свою діяльність відповідно до норм американського законодавства. Безумовно, в Україні існують деякі власні розробки ШІ, у тому числі у військовій сфері, однак масштаб їх застосування в нашій державі є значно меншим, ніж інструментів іноземних розробників. За результатами соціологічних досліджень, найбільш часто використовуваними в Україні моделями ШІ станом на жовтень 2025 року є наступні: ChatGPT – 85%; Google Gemini – 64%; Microsoft Copilot – 20%; Midjourney – 11%; Claude – 8%; інше – 8%; DALL-E – 7%; Perplexity AI – 5%; жодна – 3% [9]. Як відомо, розробниками і власниками вказаних моделей є компанії, розташовані на території США. Отже, Україна позбавлена можливості впливати на архітектуру та алгоритми цих моделей, однак може регулювати порядок їх використання на національному рівні саме у сфері інформаційної безпеки: зокрема, регулювати поведінку користувачів технологій ШІ (наприклад, державних службовців органів виконавчої влади) або заходи інформаційної безпеки, які мають вживати розробники продуктів, які використовують можливості ШІ, тощо.

Недостатня увага до правової складової використання ШІ у Дорожній карті з регулювання штучного інтелекту в Україні притаманна й деяким положенням цього документу. Так, наприклад, простежується відхилення від усталеної юридичної лексики у формулюванні «Впровадження (на кінцевому етапі) регуляції, яка пропонує найвищий у світі рівень захисту прав людини від

ризиків та злонаміреного використання ШІ» [8]. Можливо, під регуляцією мався на увазі Закон України «Про штучний інтелект», під його впровадженням на кінцевому етапі – прийняття такого закону Верховною Радою України, а під пропонуванням найвищого в світі захисту – включення до цього правового документу норм про інформаційну безпеку, однак це скоріше припущення, і таких неконкретизованих положень у цьому документі ще багато.

Окремо слід зупинити увагу на підготовлених Міністерством цифрової трансформації України Порадах з відповідального використання штучного інтелекту публічними службовцями (розробники та особливості затвердження цього документу також не знайшли в ньому відображення). Не зважаючи на те, що термін «Поради» є дещо незвичним для українських правових документів рекомендаційного характеру, сумнівів в існуванні нагальної потреби для його розробки і широкого впровадження не виникає. Водночас, в аспекті інформаційної безпеки спостерігається наявність численних прогалин. Так, публічному службовцю, який взаємодіє із системами ШІ, рекомендується звертати увагу на політику конфіденційності сервісу до використання у взаємодії з ним персональних даних. Це пояснюється тим, що в умовах війни росії проти України особливу увагу варто приділяти країнам походження ШІ інструмента, зокрема тим, які підтримують агресію, та враховувати безпекову репутацію розробника [10]. Але, як відомо, моделі ШІ, які проголосили політику прозорості для користувача, не приховують, що їх безкоштовні версії збирають надану користувачами інформацію, у тому числі персональні дані, і використовують її для фільтрації шкідливого контенту, навчання нових моделей ШІ, а також, з використанням певного ступеня анонімізації, ця інформація може бути доступною для рецензентів. Вказане викликає питання: а чи може взагалі публічний службовець органу виконавчої влади надавати інструментам ШІ доступ до публічної інформації або персональних даних, що стали йому відомі у зв'язку з його професійною діяльністю? Щодо країни-лідера у розробці ШІ і її позиції щодо повномасштабної російської збройної агресії проти України також виникають певні питання, пов'язані із забезпеченням національної, інформаційної та воєнної безпеки.

Слід також звернути увагу на неконкретність багатьох положень Порад, що не дає змоги публічному службовцю органу виконавчої влади побудувати власну модель правомірної поведінки при використанні ШІ. З одного боку, з огляду на надання в аналізованому документі достатньої інформації щодо помилок (т.зв. галюцинацій) ШІ, певна частина користувачів, здатних до самонавчання і мотивованих до постійного професійного самовдосконалення, зможе побудувати власні стратегії поводження з ШІ (зокрема, шляхом самостійного розроблення і коректного використання промтів). Однак слід пам'ятати, що, за даними досліджень, більша частина дорослого населення світу не має мотивації до постійного самонавчання. Так, за даними звіту Організації економічного співробітництва та розвитку 2025 року, прагнення до самонавчання залежить від розвитку навичок особи: 70 % людей з добре розвиненими навичками активно беруть участь у навчанні; тоді як серед людей з низько розвиненими навичками таких лише 26 % [11]. Вказане свідчить про необхідність більш високого рівня регламентації та стандартизації дій персоналу – комплаєнс у сфері інформаційної безпеки під час збройного конфлікту високої інтенсивності, на нашу думку, є недоречним.

Ми високо оцінюємо внесок Міністерства цифрової трансформації України у розвиток передумов правового регулювання використання штучного інтелекту органами виконавчої влади та іншими суб'єктами. За кілька років зроблено масштабну роботу, спрямовану на убезпечення публічних службовців та інших осіб від ризиків, які супроводжують використання ШІ. Але стратегічна лінія на саморегулювання не забезпечує належного рівня правової визначеності діяльності органів виконавчої влади (хоча для суб'єктів підприємницької діяльності такий підхід є більш виправданим). Відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [12]. Це обумовлює високий ступень правової регламентації дій публічних службовців, зменшення частки їх дискреційних повноважень. У сфері інформаційної безпеки, як одного із видів національної безпеки, необхідність правової регламентації правил користування інструментами ШІ для персоналу органів виконавчої влади є особливо важливою.

Висновки. Ми обстоюємо позицію, відповідно до якої інформаційна безпека використання штучного інтелекту органами виконавчої влади становить комплекс правових, організаційно-управлінських, технічних, технологічних, економічних, соціально-психологічних та освітніх заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та нейтралізацію ризиків і загроз, пов'язаних із застосуванням систем штучного інтелекту в процесі підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень. Особливістю ефективно працюючої системи інформаційної безпеки є її системний характер, за допомогою якого виникає можливість забезпечення сталого функціонування вказаних органів та їх персоналу, здійснення ними діяльності, спрямованої на захист публічних

інтересів, захист прав і свобод громадян відповідно до визначеної законодавством компетенції. Особливо важливим є відстеження можливого впливу ризиків застосування технологій ШІ саме на управлінські рішення, оскільки прийняття їх під впливом помилкової або невірно інтерпретованої інформації може дестабілізувати певні сектори державно-управлінської діяльності.

Аналіз сучасного стану інформаційної безпеки використання штучного інтелекту органами виконавчої влади свідчить про наявність прогалин, пов'язаних із недостатнім розвитком правового забезпечення означених процесів. Завдання щодо створення сучасного правового регулювання використання технологій ШІ в Україні були нормативно закріплені ще у 2020 році, але їх ще не можна вважати виконаними. Нині у сфері використання ШІ в системі виконавчої влади використовується переважно метод рекомендацій, який не дозволяє забезпечити належний рівень інформаційної захищеності у воюючій державі. Пропонований для користувачів метод саморегулювання використання ШІ у сфері виконавчої влади має два суттєвих недоліки: 1) не дозволяє повною мірою реалізувати вимоги ч.2 ст.6 Конституції України та забезпечити належний рівень правової визначеності діяльності виконавчої влади; 2) потребує наявності у всіх без винятку користувачів ШІ в органах виконавчої влади прагнення до постійного самонавчання та самовдосконалення, що не завжди відповідає реальному рівню мотивації державних службовців. З огляду на вказане уявляється доцільною детальна регламентація процесів використання інструментів ШІ в органах виконавчої влади, яка дозволила б: 1) знизити ступінь дискреційності процесів надання ШІ відомостей та даних, 2) ввести подвійну систему контролю за достовірністю інформації, що використовується для підготовки аналітичних довідок, прогнозів та прийняття управлінських рішень; 3) знизити ризики несанкціонованого поширення інформації, наданої державними службовцями під час роботи з ШІ (наприклад, шляхом використання корпоративних моделей ШІ, в яких встановлено заборону на використання інформації користувачів для навчальних цілей); 4) ввести обмеження під час надання ШІ інформації, розповсюдження якої може негативно вплинути на стан воєнної безпеки. Вказані положення, на нашу думку, мають знайти своє закріплення у законі України про штучний інтелект, необхідність прийняття якого нині не викликає сумнівів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689.
2. Дубовський О. Інформаційна безпека: суб'єктність і штучний інтелект. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2024. № 8(2). https://doi.org/10.51599/is.2024.08.02.09.
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.
4. Карпенко О., Карпенко Ю., Герман Д. Штучний інтелект як інструмент зниження корупційних ризиків у сфері публічних закупівель. *Аспекти публічного управління.* 2023. Т. 11 № 2 С.129-135. DOI: https://doi.org/10.15421/152328.
5. Автономов О.П. Європейські правові стандарти використання штучного інтелекту у публічній службі: виклики правового регулювання в Україні. *Правова позиція*. 2024. № 2 (43). С. 11-15. DOI https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.2.
6. План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки: затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text.
7. Рекомендації з кіберзахисту інформаційно-комунікаційних систем, які використовують технології штучного інтелекту: затверджені наказом Адміністрації Держспецзв'язку від 23.02.2026 року № 154. URL: https://cip.gov.ua/ua/docs/nakaz-administraciyi-derzhspeczv-yazku-vid-23-02-2026-154-pro-zatverdzhennya-rekomendacii-z-kiberzakhistu-informaciino-komunikaciinikh-sistem-yaki-vikoristovuyut-tekhnologiyi-shtuchnogo-intelektu.
8. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні. URL: https://storage.thedigital.gov.ua/files/2/22/363bbcaec30bf9d4e598375fecac3227.pdf.
9. Пилипенко Н. Вже 60% українців використовують ШІ: які моделі і застосунки. URL: https://thepage.ua/ua/news/skilki-ukrayinciv-koristuyutsya-shi-ta-yaki-instrumenti-obirayut.
10. Поради з відповідального використання штучного інтелекту публічними службовцями. URL: https://storage.thedigital.gov.ua/files/f/bf/a9595e0dcd238ab2b3602909107 aabf9.pdf.

11. Education at a Glance 2025 OECD Indicators. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/09/education-at-a-glance-2025_c58fc9ae/1c0d9c79-en.pdf.
12. Конституція України. Закон України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст.141.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Шопіна І.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.721
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.48

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЕНЕРГЕТИЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Авраменко О.В.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
факультету № 1,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6572-3627

Авраменко О.В. Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за посягання на енергетичну безпеку України.

У статті здійснено комплексний аналіз кримінально-правових засобів забезпечення енергетичної безпеки України в умовах трансформації сучасних загроз, спричинених збройною агресією рф, техногенними ризиками, глобалізаційними процесами та діджиталізацією суспільних відносин. Енергетична безпека розглядається як ключовий елемент національної безпеки, що безпосередньо впливає на стабільність соціально-економічного розвитку держави, функціонування критичної інфраструктури та рівень захищеності населення.

На основі аналізу норм Кримінального кодексу України, практики їх застосування судами, а також доктринальних підходів вітчизняних науковців виявлено відсутність системного підходу до кримінально-правової охорони енергетичної безпеки. Обґрунтовано, що відповідні склади кримінальних правопорушень розпорошені в різних розділах Особливої частини КК України, що ускладнює їх кваліфікацію та породжує суперечності у правозастосовній практиці. Проаналізовано проблеми визначення безпосереднього об'єкта, предмета та об'єктивної сторони посягань на об'єкти енергетичної інфраструктури, зокрема щодо використання множини у диспозиціях, різного підходу до наслідків як обов'язкової ознаки, моменту закінчення складів, а також співвідношення матеріальних і формальних конструкцій.

Окрему увагу приділено проблемі кримінально-правової оцінки діянь, що вчиняються шляхом бездіяльності, а також погроз знищення чи пошкодження об'єктів енергетики. Відзначено, що чинне законодавство не повною мірою враховує специфіку енергетичної інфраструктури як елементу критичної інфраструктури та не забезпечує належного превентивного ефекту.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо уніфікації та систематизації кримінально-правових норм, спрямованих на охорону енергетичної безпеки України, удосконалення диспозицій і санкцій відповідних статей КК України, а також врахування сучасних викликів у процесі його подальшого реформування. Доведено, що забезпечення ефективного кримінально-правового захисту енергетичної безпеки є необхідною умовою стійкості держави та її здатності протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, енергетична безпека, диверсія, умисне знищення або пошкодження майна, терористичний акт.

Avramenko O.V. Problematic aspects of criminal liability for encroachments on the energy security of Ukraine.

The article provides a comprehensive analysis of the criminal-law instruments for ensuring Ukraine's energy security in the context of the transformation of contemporary threats caused by the armed aggression of the Russian Federation, technogenic risks, globalization processes, and the digitalization of social relations. Energy security is considered a key element of national security that directly affects the stability of the state's socio-economic development, the functioning of critical infrastructure, and the level of public protection.

Based on an analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine, judicial practice in their application, and doctrinal approaches of Ukrainian scholars, the study reveals the absence of a systematic approach to the criminal-law protection of energy security. It is substantiated that the relevant criminal offenses are dispersed across different sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which complicates their legal qualification and generates inconsistencies in law enforcement practice. The paper examines problems related to determining the direct object, subject matter, and objective elements of encroachments on energy infrastructure facilities, regarding the use of the plural form in statutory wording, different approaches to consequences as a mandatory element, the moment of completion of offenses, and the correlation between material and formal legal constructions.

Special attention is paid to the issue of criminal-law assessment of acts committed by omission, as well as to threats of destruction or damage to energy facilities. It is noted that current legislation does not fully consider the specific nature of energy infrastructure as an element of critical infrastructure and does not ensure a sufficient preventive effect.

As a result of the study, proposals are formulated to unify and systematize criminal-law norms aimed at protecting Ukraine's energy security, to improve the wording and sanctions of the relevant provisions of the Criminal Code of Ukraine, and to consider modern challenges in the process of its further reform. It is proven that ensuring effective criminal-law protection of energy security is a necessary condition for the resilience of the state and its ability to counter internal and external threats.

Key words: criminal offense, criminal liability, elements of a criminal offense, energy security, sabotage, intentional destruction or damage to property, terrorist act.

Постановка проблеми. Енергетична безпека держави є одним із ключових елементів національної безпеки та основою стабільного соціально-економічного розвитку. В умовах глобалізації, зростання енергетичної залежності, техногенних ризиків та збройної агресії питання забезпечення належного рівня захищеності енергетичного сектору набуває особливого значення. Для України ця проблема є надзвичайно гострою з огляду на геополітичне становище, структуру енергетичного ринку та системні загрози об'єктам паливно-енергетичного комплексу.

Починаючи з 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації, енергетична інфраструктура України стала однією з основних цілей як фізичних, так і кібернетичних атак. Руйнування електростанцій, об'єктів електропередачі, газотранспортної системи, а також втручання у функціонування автоматизованих систем управління створюють загрозу не лише економічній стабільності, а й життю та здоров'ю населення. За таких умов роль кримінального права як інструменту захисту енергетичної безпеки істотно зростає.

Разом із тим аналіз чинного кримінального законодавства України свідчить про відсутність системного підходу до кримінально-правової охорони енергетичної безпеки. Більшість відповідних кримінальних правопорушень розпорошені по різних розділах Кримінального кодексу України (далі – КК України), що ускладнює їх кваліфікацію та практичне застосування. Нечіткість законодавчих формулювань, недостатня адаптація норм до сучасних форм посягань, зокрема різного роду кіберзагроз, а також складність доказування обумовлюють необхідність наукового осмислення цієї проблематики.

Метою статті є виявлення та аналіз основних проблем кримінальної відповідальності за посягання на енергетичну безпеку України, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правового механізму її забезпечення.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінально-правової охорони енергетичної безпеки України в умовах сучасних викликів набула особливої актуальності у зв'язку з трансформацією загроз національній безпеці, зокрема в енергетичній сфері. У наукових дослідженнях енергетична безпека розглядається як складова національної безпеки, що потребує комплексного правового захисту, в тому числі й засобами кримінального права.

Окремі аспекти кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти енергетичної інфраструктури та енергетичні ресурси досліджувалися в працях вітчизняних учених, зокрема Ю.В. Бауліна, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, О.О. Дудорова, М.І. Мельника, О.М. Джужі, В.В. Голіни та інших. У їхніх роботах аналізуються загальні засади кримінально-правової охорони національної безпеки, проблеми кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки, а також питання відповідальності за диверсії, пошкодження об'єктів критичної інфраструктури та інші посягання, що можуть створювати загрозу енергетичній безпеці.

Водночас, безпосередньо проблематика кримінальної відповідальності саме за посягання на енергетичну безпеку України залишається фрагментарно опрацьованою. У більшості наукових публікацій увага зосереджується на суміжних складах кримінальних правопорушень – таких як диверсія (ст. 113 КК України), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України),

терористичний акт (ст. 258 КК України), посягання на об'єкти критичної інфраструктури тощо. Однак цілісного дослідження, спрямованого саме на системний аналіз кримінально-правових засобів охорони енергетичної безпеки, досі бракує.

Крім того, дискусійними залишаються питання співвідношення норм кримінального законодавства у сфері захисту енергетичної безпеки з положеннями законодавства про національну безпеку та критичну інфраструктуру, а також проблема визначення меж кримінальної відповідальності за діяння, що опосередковано створюють загрозу стабільному функціонуванню енергетичної системи держави. Неоднозначною є і практика кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень, що зумовлює необхідність її наукового узагальнення.

Таким чином, незважаючи на наявність окремих наукових напрацювань, стан опрацювання проблематики кримінальної відповідальності за посягання на енергетичну безпеку України не можна визнати достатнім. Це обумовлює потребу у подальших комплексних дослідженнях, спрямованих на вдосконалення кримінально-правових механізмів захисту енергетичної безпеки в умовах сучасних загроз.

Виклад основного матеріалу. Проблематика регламентації кримінальної відповідальності за посягання на енергетичну безпеку України є досить різнопланова, адже обумовлена низкою специфічних обставин. У межах однієї наукової публікації неможливо всебічно охопити весь спектр проблемних аспектів цієї сфери з огляду на обмежений обсяг дослідження. У зв'язку з цим, у статті зосереджено увагу на аналізі найбільш суттєвих і дискусійних питань.

Проведений аналіз кримінального законодавства України в частині регламентації відповідальності за посягання на енергетичну безпеку держави, наукових публікацій, предмет яких пов'язаний із цією тематикою, судової практики із цієї категорії справ дає підстави виокремити такі проблемні аспекти:

Однією з концептуальних проблем правового регулювання кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти енергетичної інфраструктури є фрагментарність розміщення відповідних складів кримінальних правопорушень в Особливій частині Кримінального кодексу України.

У цьому йдеться й про відсутність цілісно сформованої системи кримінально-правових норм, об'єктом яких є суспільні відносини у сфері забезпечення енергетичної безпеки держави. Водночас така ситуація не є винятковою, оскільки законодавець об'єктивно не спроможний структурувати в межах КК України всі можливі групи та підгрупи суспільних відносин у вигляді окремих розділів, що, у разі надмірної деталізації, призвело б до ускладнення правозастосовної практики. Загалом відсутня об'єктивна необхідність в об'єднанні всіх посягань на об'єкти енергетики в окремий розділ Кримінального кодексу України. Водночас актуальним є завдання чіткого окреслити перелік складів кримінальних правопорушень, якими передбачено відповідальність за такі посягання, що на практиці пов'язано з низкою методологічних і нормативних проблем.

Аналіз положень КК дає підстави стверджувати, що до таких складів кримінальних правопорушень можуть належати: диверсія (ст. 113); умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1); терористичний акт (ст. 258); умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270-1); пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК України). Звісно попри наявність в КК низки спеціальних норм не можна виключати й кваліфікацію знищення або пошкодження об'єктів енергетики за ст. 194 КК України. І очевидно, що цим переліком регламентація відповідальності за посягання на об'єкти енергетики не обмежується.

З урахуванням викладеного, правове регулювання кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти енергетики здійснюється через низку норм Особливої частини Кримінального кодексу України. Водночас характерною рисою таких складів кримінальних правопорушень є те, що їх безпосередній об'єкт у багатьох випадках не корелює безпосередньо з енергетичною безпекою держави, оскільки остання здебільшого постає елементом ширшого, комплексного суспільного відношення. У зв'язку з цим нерідко виникають труднощі з віднесенням окремих кримінальних правопорушень до категорії тих, що підлягають застосуванню у випадках посягань на енергетичну безпеку України.

Крім того, у розвиток зазначеного вище, слід звернути увагу на ще один проблемний аспект, пов'язаний з тим, що в окремих випадках діяння, які схожі за своїм змістом, передбачені в різних розділах Особливої частини КК України, а отже посягають на різні сфери суспільних відносин. У цьому аспекті, до прикладу, звертає на себе увагу співвідношення ст. 194-1 та 270-1 КК України. Йдеться про те, що за великим рахунком об'єкти електроенергетики, як і об'єкти ЖКГ в переважній своїй більшості належать до об'єктів критичної інфраструктури, тобто за своїм змістом вони, якщо не тотожні, то дуже схожі. Проте знищення чи пошкодження перших із них посягають на відносини власності, других – відносини у сфері захисту громадської безпеки. Слід зазначити, що доповню-

ючи положення КК ст. 270-1 законодавець й сам перебував так би мовити на роздоріжжі, адже в одному із законопроєктів цей склад кримінального правопорушення пропонувалось розмістити у КК під номером 194-2, тобто у розділі VI Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти власності» [1]. На відсутність обґрунтованості такого рішення законодавця звертають увагу й у наукових публікаціях [2, с. 122].

Схожа проблема має місце й при аналізі складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 292 КК. Попри те, що нафто-, газо-, конденсатопроводи і так далі входять до транспортної системи держави їх пошкодження (руйнування) навряд в першу чергу спрямовано на транспортну систему, а швидше порушує відносини власності, адже найбільш поширений спосіб їх пошкодження (так звані врізки) спрямовані саме на подальше викрадення нафтопродуктів чи інших продуктів, що транспортується за допомогою трубопроводів. Звісно питання досить дискусійне, однак вказане однозначно ставить під сумнів таке розміщення статей у розділах Особливої частини КК.

Відповідно розміщуючи те чи інше посягання в конкретному розділі Особливої частини КК України законодавець повинен був би враховувати спорідненість статей як за об'єктом складу кримінального правопорушення, так і за низкою інших його ознак. Аналіз положень КК вказує, що в окремих випадках така логіка певним чином порушена.

Проблемою, щонайменше на теоретичному рівні є використання законодавцем при формулюванні, як предмету низки складів кримінальних правопорушень, так і їх об'єктивної сторони множини. Як видається її необґрунтованому використанні. З огляду на визначений перелік складів кримінальних правопорушень, які можуть підлягати застосуванню при посяганнях на об'єкти енергетики, увагу звертають на себе положення ст. 113 КК України. Об'єктивна сторона цього складу кримінального правопорушення чомусь виражена у множині: «вибухів, підпалів або інших дій». Буквальне тлумачення цих положень вказує на те, що вчинення одного вибуху, одного підпалу чи будь-якої іншої однієї дії спрямованої на знищення чи пошкодження об'єкта енергетики з метою ослаблення держави не мало б утворювати складу цього кримінального правопорушення, однак така позиція видається не зовсім логічною. Більше того, аналіз практики засвідчує, що правоохоронні та судові органи не зважають на цей момент, адже за ст. 113 КК України винна особа підлягає відповідальності й при вчиненні однієї дії, хоча в цьому випадку практики певним чином ігнорують вимоги норми Закону.

Така ж проблема має місце при формулюванні законодавцем предмету окремих із аналізованих кримінальних правопорушень. До прикладу, у ст. 194-1 КК України предмет теж вказаний у множині (об'єктів електроенергетики). За такою позицією знищення чи пошкодження одного об'єкта електроенергетики не мало б утворювати складу цього кримінального правопорушення, відповідно правоохоронна і судова практика й тут має свою, відмінну з положеннями закону, позицію. Аналогічно у ст. 270-1 законодавцем визначено предмет у множині – об'єкти ЖКГ, ст. 292 – магістральні або промислові нафто-, газо-, конденсатопроводи чи нафтопродуктопроводи.

У підтримку практики застосування положень цих статей окремі автори стверджують, що вони ставляться у вину особі й у випадку посягання на один об'єкт [3, с. 319]. Проте, з точки зору логіки позиція вірна, з позиції положень Закону не зовсім. У цьому контексті доцільно зауважити, що такий підхід не може вважатися належно обґрунтованим, оскільки множина як логіко-мовна категорія має самостійне змістовне навантаження, і підміна її іншим поняттям з мотивів «логічної доцільності» є методологічно некоректною. У відповідному випадку законодавець або справді мав на увазі виключно множинність об'єктів, або ж, якщо виходити з логіки охоплення і посягання на один окремий об'єкт, ідеться про законодавчу похибку, яка потребує виправлення, а не заміни одного поняття іншим. Звернути увагу потрібно ще й на те, що узагальнення судової практики в багатьох випадках послідовно тлумачать множину саме як множину. Відповідно така ситуація потребує перегляду.

У законодавчому регулюванні відповідальності за посягання на об'єкти енергетики простежується істотна неузгодженість у визначенні об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, насамперед щодо наслідків як обов'язкової ознаки. Різні норми КК України по-різному пов'язують кримінальну караність із заподіянням шкоди, порушенням роботи об'єктів чи створенням небезпеки для життя і здоров'я людей, унаслідок чого схожі за змістом діяння тягнуть відповідальність за різних умов або взагалі можуть не охоплюватися кримінальним законом. Інші склади сформульовані так, що наслідок взагалі не є обов'язковою ознакою (наприклад, ст.ст. 113, 258). Така фрагментарність підходів породжує нормативний дисбаланс і ускладнює правозастосування, що, з огляду на однакову значущість усіх об'єктів енергетики як елементів критичної інфраструктури, обґрунтовує доцільність уніфікації відповідних складів у межах єдиної кримінально-правової норми з єдиним предметом і уніфікованими ознаками складу кримінального правопорушення.

Ще одним проблемним аспектом регламентації відповідальності за посягання на об'єкти енергетики на який слід звернути увагу є момент закінчення окремих кримінальних правопорушень. У цьому аспекті звертає на себе увагу те, що серед перелічених статей частина належить до кримінальних правопорушень з матеріальним складом, натомість інша частина до формальних. Так, до прикладу, при вчинені диверсії чи терористичного акту немає значення чи об'єкт енергетики був фактично знищений чи пошкоджений, оскільки законодавець сформулював об'єктивну сторону таким чином, що вчинення вибухів підпалів і так далі лише мають бути спрямовані на знищення визначених об'єктів. Натомість при вчиненні інших із аналізованих кримінальних правопорушень обов'язковою ознакою є настання передбаченого в диспозиції суспільно небезпечного наслідку. Відповідно факт знищення чи пошкодження об'єкта енергетики з огляду на наявність чи відсутність спеціальної мети (ослаблення держави, порушення громадської безпеки, провокації воєнного конфлікту чи міжнародного ускладнення тощо) кваліфікуватиметься за різними статтями Особливої частини КК і момент закінчення такого діяння буде кардинально різний. При диверсії з моменту вчинення дій, навіть якщо об'єкт енергетики не пошкоджений, натомість при умисному знищенні чи пошкодженні майна (ст. 194) лише при спричиненні шкоди у великому розмірі (250 н.м.д.г.). З огляду на це й виникає питання чи на стільки спеціальна мета вагома для існування такої розбіжності у кваліфікації при вчиненні фактично тотожних діянь. Більше того, аналіз судової практики в багатьох випадках свідчить про те, що суди нівелюють цю факультативну ознаку суб'єктивної сторони, або вказуютьна неї у вироках формально.

Відповідно така ситуація повинна отримати свій теоретичний і законодавчих розв'язок.

З огляду на момент закінчення звертає на себе увагу ще один аспект. У ст.ст. 194, 194-1, 270-1, 292 КК України однією із кваліфікуючих ознак є вчинення тих саме дій шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, що ще більше ототожнює ці склади зі складами диверсії чи терористичного акту. Проте у цьому разі питання в іншому. Теоретики неодностайні щодо того чи відповідна частина зазначених статей КК є кваліфікованим складом чи іншим основним. При цьому й судова практика у цій частині вказує на проблему. Так, частина теоретиків вказує на матеріальний склад цих частин і відповідно лише загальнонебезпечного способу не достатньо для констатації закінчення [4, с. 252]. В частині обвинувальних вироків суду така позиція підтримується. Проте, інші вказують на те, що загальнонебезпечний спосіб сам по собі має достатній рівень суспільної небезпеки, і, відповідно, наслідків, передбачених ч. 1 не потрібно для визначення моменту його закінчення. В останньому випадку підтримку такої позиції можна зустріти у практиці Верховного суду України. Так, в одній з ухвал колегій суддів Верховного Суду України обґрунтовано зазначено, що нормативний зміст ч. 2 ст. 194 КК України формується шляхом заміни такої кваліфікуючої ознаки основного складу, як «заподіяння шкоди у великому розмірі», на інші альтернативні ознаки, зокрема: «вчинення діяння шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом», «заподіяння майнової шкоди в особливо великому розмірі» або «спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків». У зв'язку з цим ознака «заподіяння шкоди у великому розмірі» не є обов'язковим елементом конструкції «те саме діяння», передбаченої ч. 2 ст. 194 КК України [5].

Наступною проблемою регламентації відповідальності за посягання на об'єкти енергетики є необґрунтована відсутність можливості вчинення таких посягань бездіяльністю. Так, якщо в загальній нормі (ст. 194) вказується на діяння (ч. 2 – те саме, діяння), що свідчить про те, що особа підлягатиме відповідальності за знищення чи пошкодження майна як дією, так і бездіяльність, то в інших нормах зазвичай вказується лише на «дію», що відповідно виключає можливість їх вчинення бездіяльністю (ст. 113, 194-1, 258, 292 КК). Водночас не становить труднощів змоделювати практичні ситуації, за яких знищення чи пошкодження об'єктів енергетичної інфраструктури в межах відповідних складів кримінальних правопорушень може бути вчинене шляхом бездіяльності. У зв'язку з цим видається обґрунтованою необхідність перегляду формулювання об'єктивної сторони зазначених кримінальних правопорушень.

Слід акцентувати увагу ще на одному аспекті, що стосується ознак об'єктивної сторони аналізованих складів кримінальних правопорушень. Зокрема, у випадках, коли діяння з об'єктивної сторони виражається у формі погрози знищення чи пошкодження майна, лише склад терористичного акту передбачає таку самостійну форму посягання – погрозу вчинення відповідних дій. Натомість інші кримінальні правопорушення, якими встановлено відповідальність за посягання на об'єкти енергетики, такої форми об'єктивної сторони не містять. Унаслідок цього погроза знищення чи пошкодження саме об'єкта енергетичної інфраструктури, з огляду на його специфіку порівняно з іншими видами майна, не має самостійного значення ані для кваліфікації діяння, ані для призначення покарання. Інакше кажучи, з позицій чинного КК України не має правового значення, чи особа погрожує знищити або пошкодити приватне майно конкретної фізичної особи, чи, наприклад, електропідстанцію. Водночас уже фактичне знищення або пошкодження таких об'єктів

утворює склад спеціальної кримінально-правової норми, що свідчить про певну несистемність відповідного нормативного регулювання.

Окремо слід відзначити проблему, яка зумовлена здавалося б позитивним процесом – діджиталізації. Удосконалення технологій загалом є рушієм до розвитку, але одночасно є й рушієм полегшення вчинення протиправних діянь, в тому числі й суспільно небезпечних. З огляду на це, можна уявити собі ситуацію за якою об'єкт енергетики не знищується і не пошкоджується, а відбувається протиправне припинення його функціонування, до прикладу, при використанні шкідливих програмних чи шкідливих технічних засобів. Звісно у цьому випадку діяння підпадатимуть під ознаки складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 361, 361-1 КК України, проте рівень суспільної небезпеки може у рази бути вищим за межі покарання, передбачені у цих статтях, в тому числі у їх кваліфікованих чи особливо кваліфікованих складах. З теоретичної точки зору за наявності всіх ознак таке діяння могло б містити склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258 КК України, проте навіть за наявності спеціальної мети – ослабити державу, ознак диверсії містити не може.

Відповідно при реформуванні кримінального законодавства, у тому числі в межах розробки Проєкту нового КК України цей аспект слід врахувати.

У цілому коло проблем, пов'язаних із кримінально-правовою відповідальністю за посягання на об'єкти енергетики, є значно ширшим, ніж ті, що окреслені у цій статті. Відтак подальше поглиблене опрацювання зазначеної проблематики нині набуває особливої актуальності та зумовлює потребу у здійсненні комплексних наукових досліджень, зокрема на монографічному рівні.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні висновки:

по-перше, енергетична безпека України є складовою національної безпеки та потребує посиленої кримінально-правової охорони з огляду на сучасні воєнні, техногенні та кібернетичні загрози;

по-друге, чинне кримінальне законодавство України характеризується відсутністю системного підходу до захисту енергетичної інфраструктури: відповідні склади кримінальних правопорушень розміщені фрагментарно у різних розділах Особливої частини КК України, що ускладнює їх кваліфікацію та практичне застосування;

по-третє, виявлено неузгодженість у визначенні об'єкта, предмета й об'єктивної сторони окремих складів, зокрема щодо використання множини у формулюваннях, різного підходу до наслідків як обов'язкової ознаки та різного моменту закінчення кримінальних правопорушень;

по-четверте, спірним є розмежування матеріальних і формальних складів у контексті посягань на об'єкти енергетики, а також значення спеціальної мети (ослаблення держави, порушення громадської безпеки тощо) для кваліфікації фактично тотожних діянь;

по-п'яте, обґрунтовано, що чинні норми КК України необґрунтовано виключають можливість вчинення ряду посягань на об'єкти енергетичної інфраструктури шляхом бездіяльності, хоча на практиці такі ситуації є цілком можливими;

по-шосте, нормативно не врегульовано належним чином кримінально-правову оцінку погроз знищення чи пошкодження саме об'єктів енергетики, що знижує превентивний потенціал кримінального закону;

по-сьому, діджиталізація та зростання кіберзагроз вимагають адаптації кримінального законодавства до нових форм посягань на енергетичну безпеку, зокрема щодо протиправного втручання у функціонування автоматизованих систем управління енергетичними об'єктами;

по-восьме, удосконалення кримінально-правового механізму захисту енергетичної безпеки України має здійснюватися шляхом уніфікації та систематизації відповідних норм, перегляду їх диспозицій і санкцій, а також урахування сучасних викликів у межах реформування КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві: Проект закону від 9 червня 2010 року № 6505. URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zwed_n/webproc34?id=&pf3511=37894&pf35401=166335.
2. Сербіна Н.О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства: дис. … к.ю.н. / Національна академія внутрішніх справ. К. 2015. 249 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/00498f26-af9d-4f0e-b5aa-e71493b6c3e9.
3. Медицький І.Б. Кримінально-правова охорона об'єктів житлово-комунального господарства (на прикладі аналізу ст. 270-1 КК України). Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20-21 трав. 2011 р.) / редкол.: Боддарь Г.Є., Данилевський А.О., Дудоров О.О. [та ін.]. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. С. 318–321.

4. Мартишко М.В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення чи пошкодження майна. Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XIII Всеукр. наук.-теорет. конф., пам'яті проф. П.П. Михайленка (Київ, 30 листопада 2022 р.). К.: Національна академія внутрішніх справ. 2022. 249-252 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcb10888-7060-45df-b518-cb440d64c16f/content.
5. Ухвала колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 27 березня 2019 року у справі № 1-8/2012. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80889416.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Авраменко О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.32
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.49

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОСВІТНІЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ У ПРАВОВИХ ВИСНОВКАХ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Антонюк Н.О.,
доктор юридичних наук,
заступник голови Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду
ORCID: 0000-0002-7582-2071

Загиней-Заболотенко З.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-8679-124X

Антонюк Н.О., Загиней-Заболотенко З.А. Кримінальна відповідальність за освітній колабораціонізм у правових висновках Верховного Суду.

Статтю присвячено аналізу основних правових позицій, сформульованих Верховним Судом, щодо окремих аспектів кримінальної відповідальності за освітній колабораціонізм. Встановлено основні правові позиції Верховного Суду. Досліджено, що тимчасово окупована територія не є ознакою всіх форм колабораційної діяльності. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за будь-якою частиною ст. 111-1 КК України необхідно керуватися нормативним визначенням та закріпленням ознак складу злочину, зокрема це стосується тимчасово окупованої території як місця вчинення відповідного злочину. Зроблено висновок, що для окремих форм колабораційної діяльності така ознака не є обов'язковою (зокрема, для освітньої пропаганди). Досліджено, що освітня пропаганда сама по собі може полягати у різноманітних діях, наприклад, участь директора школи у «національно-патріотичних заходах», налагодження співпраці очолюваної школи з російським пропагандистським рухом. Визначено, що призначення основного покарання у виді арешту особі, засудженій за ч. 3 ст. 111-1 КК України, є неправильним застосуванням закону у зв'язку з м'якістю призначеного покарання. Висновується, що посилання суду на заборону займати посади засудженій особі за ч. 3 ст. 111-1 КК України, в органах, що надають публічні послуги у сфері освіти, спрямовано на виключення можливості засудженому займатися будь-якою діяльністю, зокрема й щодо надання публічних послуг, які можуть бути пов`язані з освітньою діяльністю. Зроблено висновок, що на призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не впливає той факт, що на цей момент засуджена вже не обіймала керівної посади у школі, з використанням можливостей якої було вчинено злочин, передбачений ч. 3 ст. 111-1 КК України. Встановлено, що протоколи оглядів інтернет-сторінок і телеграм-каналів та додатки до протоколів, в яких зафіксовано зміст відображеної на них інформації, що підтверджує існування обставин, які підлягають доказуванню, є допустимими доказами у цих кримінальних провадженнях.

Ключові слова: колабораційна діяльність, освітній колабораціонізм, правова позиція Верховного Суду, судове тлумачення, судова практика, кваліфікація, призначення покарання, кримінальне правопорушення, Кримінальний кодекс України.

Antoniuk N.O., Zahynei-Zabolotenko Z.A. Criminal liability for collaboration in the education sector in the legal opinions of the Supreme Court.

This article analyses the key legal positions established by the Supreme Court regarding certain aspects of criminal liability for collaboration in the field of education. The main legal positions of the Supreme Court have been identified. The study finds that the presence of a temporarily occupied territory is not a defining feature of all forms of collaboration. To hold a person criminally liable under any part of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, it is necessary to be guided by the statutory definition and the establishment of the elements of the offence; in particular, this applies to a temporarily occupied territory as the place where the relevant offence was committed. It is concluded that for certain forms of collaborationist activity, such a characteristic is not mandatory (in particular, for educational propaganda). It has been established that educational propaganda may, in itself, take

the form of various actions, such as a headteacher's participation in 'national-patriotic events' or the establishment of cooperation between the school they lead and the Russian propaganda movement. It has been determined that the imposition of the principal penalty in the form of arrest on a person convicted under Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine constitutes a misapplication of the law due to the leniency of the penalty imposed. It is concluded that the court's reference to the prohibition on the convicted person holding office under Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine in bodies providing public services in the field of education is aimed at preventing the convicted person from engaging in any activity, including the provision of public services that may be related to educational activities. It was concluded that the imposition of an additional penalty in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities is not affected by the fact that, at that time, the convicted person no longer held a managerial position at the school, the opportunities afforded by which were used to commit the offence provided for in Part 3 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. It was established that the reports on the examination of websites and Telegram channels, and the annexes to those reports, which record the content of the information displayed on them and confirm the existence of circumstances subject to proof, constitute admissible evidence in these criminal proceedings.

Key words: collaboration, educational collaborationism, the Supreme Court's legal position, judicial interpretation, case law, classification, sentencing, criminal offence, the Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни Російська Федерація (далі – РФ) активно використовує освіту як інструмент насаджування ідеології «русского мира» серед молоді, знищуючи тим самим їх національну ідентичність. Російська окупаційна влада в освітніх закладах на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ) вилучає українські підручники та символіку, впроваджує російські стандарти освіти у навчальних закладах, переслідує педагогів за їх проукраїнську позицію, асимілює на цих територіях російських вчителів, забезпечує проведення пропагандистських заходів, мілітаризує навчальний процес. Це далеко неповний перелік тих суспільно небезпечних проявів, які можуть мати місце в освітньому процесі на ТОТ. Загалом освітній колабораціонізм сприяє впровадженню ворожих наративів у свідомості молоді, що є серйозною загрозою для майбутнього нашої країни

У Кримінальному кодексі України (далі – КК) відповідальність за освітній колабораціонізм передбачено у ч. 3 ст. 111-1, який має дві форми – «колабораційну пропаганду» (здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України) та «колабораційне навчання» (дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти).

За час існування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність судами України було засуджено 113 осіб [1; 2; 3; 4]. Питома вага таких осіб збільшувалася щороку (приблизно на 73% у 2024 р. та на 30% у 2025 р.). Таке збільшення кількості засуджених пояснюється, зокрема, й тим, що суди України виробили своєрідний стандарт в оцінці окремих ознак складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК. Провідну роль в цьому процесі відіграє Верховний Суд (далі – ВС), який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (ч. 3 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [5].

Метою статті є характеристика правових позицій ВС, в яких міститься тлумачення окремих ознак складу освітнього колабораціонізму.

Стан опрацювання проблематики. У теорії кримінального права науковці досить часто приділяють увагу дослідженню освітнього колабораціонізму. Зокрема, виокремимо наукові праці М. С. Бондаренко, Д.П. Євтєєвої, О.О. Кравчука, А.В. Лапкіна, О.О. Михайленко, Н.В. Нетеси, Є.О. Письменського, М.А. Рубащенка, І.В. Яковюк та інших дослідників, в яких відповідні питання висвітлюються. Проте доцільно у межах цієї публікації звернутися до основних правових позицій стосовно окремих аспектів кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК.

Виклад основного матеріалу. Передусім звернемо увагу на таку проблему, як умови вчинення колабораційної діяльності загалом. Наприклад, в одній з монографій з проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність йдеться про те, що економічний колабораціонізм (ч. 4 ст. 111-1 КК) може вчинятися в умовах окупації (контекстуальний елемент), тоді як про відповідні умови у разі вчинення освітнього колабораціонізму в цій праці не йдеться [6, с. 307]. В іншій монографії узагальнено вказано, що «чинний КК в низці норм, включаючи передбачену ст. 111–1, хоч і вибірково, але використовує поняття ТОТ. Наявність цієї ознаки зумовлює висновок, що сприяння діяльності держави-окупанта, вчинене на території, контрольованій владою

України, та/або поза умовами обстановки окупації, не повинно розглядатися як колабораціонізм, але може відповідати ознакам іншого кримінального правопорушення та таким чином утворювати підставу для відповідальності» [7, с. 84].

Свого часу колегія суддів Другої судової палати ККС сформулювала позицію, відповідно до якої «іманентною ознакою всіх кримінальних правопорушень, які становлять колабораційну діяльність, є наявність сталих зв'язків суб'єкта цих правопорушень із відповідною окупованою територією, поза межами якої явища колабораціонізму існувати не може. У разі вчинення відповідних діянь особами, які не мають зв'язків із ТОТ, навіть якщо така особа є громадянином України, але при цьому проживає в інших місцевостях, такі діяння не є колабораційною діяльністю за своєю суттю, а тому їх необхідно кваліфікувати за іншими статтями» [8]. Водночас такий підхід не повністю відповідає нормативним ознакам колабораційної діяльності. Адже законодавець щодо окремих з них передбачив вчинення протиправної колабораційної дії на ТОТ, а щодо інших – ні. Тому об'єднана палата ККС виснувала, що «ст. 111-1 КК передбачає кримінальну відповідальність за різні кримінально-карані діяння. Залежно від інкримінованої форми колабораціонізму, одні з них можуть вчинюватися спеціальним суб'єктом, а інші – загальним, для одних форм колабораціонізму важливим є місце вчинення кримінального правопорушення, а для інших – ні. Тобто залежно від форми колабораціонізму, яка інкримінується особі, місце вчинення діяння як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, може мати кримінально-правове значення або ж ні (наприклад, ця ознака не має кримінально-правового значення у разі здійснення пропаганди в закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК), передачі матеріальних ресурсів (ч. 4 ст. 111-1 КК)» [9]. Отже, ТОТ не є ознакою всіх без винятку форм колабораційної діяльності. Все залежить від того, чи включає саме цю ознаку законодавець у склад відповідної форми колабораціонізму. Освітня пропаганда, як випливає з нормативних положень ч. 3 ст. 111-1 КК, не обов'язково вчиняється на ТОТ.

Стосовно розуміння самої освітньої пропаганди слід звернути увагу на те, що термін «пропаганда» у КК не визначається, що зумовлює певні труднощі на практиці. У постанові ВС від 25.02.2026 (справа № 766/12766/23) підкреслюється, що участь директора ліцею у заході з відкриття муралу на стіні ліцею, а також її подальші дії як керівника цього закладу освіти, зокрема, участь в урочистому заході за участю представників окупаційної адміністрації, участь у відкритті муралу, проведенні екскурсії у школі та інформуванні присутніх про взаємодію закладу з пропагандистським рухом «Юнармія», правильно кваліфіковані судами першої та апеляційної інстанції за ч. 3 ст. 111-1 КК [10].

Водночас у цій же постанові міститься ще одна важлива правова позиція, відповідно до якої за своєю правовою природою заклад освіти не наділений владними повноваженнями публічного характеру, його керівник не здійснює владного управління в масштабах територіальної громади чи держави, не реалізує нормотворчі, правоохоронні чи інші владно-розпорядчі функції держави. Сам по собі факт створення або функціонування закладу освіти на ТОТ, а також виконання його керівником організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій у межах діяльності такого закладу, за відсутності ознак органу влади, не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК [10]. Хоча в іншій схожій ситуації ВС зробив дещо інший висновок, віднісши посаду керівника комунального підприємства, яку незаконно обійняв обвинувачений на ТОТ, до окупаційної адміністрації держави-агресора згідно з формулюванням у (п. 6 ст. 1-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [11].

Низка актуальних правових позицій стосується призначення покарання за освітній колабораціонізм. Так, санкція визначає можливість призначення засудженому за ч. 3 ст. 111-1 КК такої міри покарання: виправних робіт на строк до двох років або арешту на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років (основні покарання) з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (додаткове обов'язкове покарання).

Так, призначення покарання у виді арешту особі, яка засуджена за вчинення освітнього колабораціонізму (впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти) у період воєнного стану не відповідає загальним засадам призначення покарання (ч. 3 ст. 111-1 КК) [12]. У цій справі суди першої та апеляційної інстанцій призначили засудженій основне покарання у виді арешту на строк три місяці (тобто, по медіані цього виду покарання). На думку ВС, оскільки засуджена вчинила злочин проти основ національної безпеки України, тому призначене їй основне покарання у виді арешту не відповідає загальним засадам призначення покарання, принципам законності, справедливості [12].

Як було зазначено вище, за вчинення освітнього колабораціонізму передбачається призначення обов'язкового додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займа-

тися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Як неодноразово відзначав ВС, «якщо в санкції статті Особливої частини КК визначено характер посади або вид (рід) діяльності, то формулювання покарання у вироку має точно відповідати змісту цієї санкції. Якщо покарання в санкції зазначене в загальній формі (наведене у формулюванні, що використовується у ст. 55 КК), суд повинен конкретизувати правову заборону й точно зазначити (описати, окреслити) у вироку характер та коло тих посад або вид (рід) тієї діяльності, права обіймати які чи займатися якою він позбавляє засудженого. При цьому покарання має формулюватися таким чином, щоб засуджений не мав права обіймати зазначені у вироку посади або займатися забороненою діяльністю в будь-якій галузі (сфері), а також був позбавлений можливості обіймати такі посади або займатися такою діяльністю, які за змістом (характером) і обсягом повноважень є аналогічними тим, з якими було пов'язане вчинення кримінального правопорушення» [13].

Як вказує аналіз судових вироків за ч. 3 ст. 111-1 КК, суди, конкретизуючи засудженому за освітній колабораціонізм призначене додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, використовують понад 30 різноманітних формулювань, які відрізняються не лише контекстуально, а й змістовно. На одному такому формулюванні акцентував свою увагу ВС. Так, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 03.04.2023 у справі № 183/1441/23 засудженому за ч. 3 ст. 111-1 КК призначено покарання у виді 2 роки позбавлення волі з позбавленням права обіймати будь-які посади в органах державного управління та органах місцевого самоврядування на строк 10 років. Вироком Дніпровського апеляційного суду від 13.09.2023 у цій справі засудженому призначено покарання у виді двох роки позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування чи органах, що надають публічні послуги у сфері освіти, строком на десять років. Оскаржуючи це судове рішення в касаційному порядку, захисник засудженого вказав у касаційній скарзі, що апеляційний суд у своєму вироку так і не визначив кола посад у сфері освіти, як це встановлено санкцією ч. 3 ст. 111-1 КК, а формулювання такого додаткового покарання, з огляду на поняття «публічна послуга», є взагалі недоречним. ВС не погодився з таким аргументом та виснував, що посилання апеляційного суду на заборону займати посади, окрім органів державної влади, державного управління, чи місцевого самоврядування, також і в органах, що надають публічні послуги у сфері освіти, з огляду на законодавчо невизначений перелік послуг, які є публічними, та суб`єктів, які такі послуги можуть надавати, як раз і спрямовано на виключення можливості засудженому займатися будь-якою діяльністю, зокрема й щодо надання публічних послуг, які можуть бути пов`язані з освітньою діяльністю. Враховуючи викладене, зазначені висновки суду апеляційної інстанції є обґрунтованими та узгоджуються з положеннями ст. 55 КК, та не суперечать положенням Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [14].

В одній з постанов ВС, яка стосується кримінально-правової оцінки дій особи, яка вчинила освітній колабораціонізм, йдеться про те, що той факт, що засуджена за колабораційну діяльність (ч. 3 ст. 111-1 КК) під час окупації займала посаду в. о. директора навчального закладу та впроваджувала стандарти освіти держави-агресора, а в період розгляду кримінального провадження працювала вчителем і була класним керівником, мала вплив не тільки на навчання, але й на виховний процес, свідчить про необхідність призначення додаткового покарання у виді позбавлення права займатися освітньою та виховною діяльністю [15].

Насамкінець, відзначаємо, що зазвичай у кримінальних провадженнях за ч. 3 ст. 111-1 КК, як і за іншими частинами цієї статті, винуватість особи можу грунтуватися на зібраних електронних доказах, тобто на інформації, отриманої у результаті фотозйомки, звуко, відеозапису та з інших носіїв інформації (зокрема комп'ютерні дані), що містяться у відкритих мережах (інтернет; різноманітні засоби масової інформації; соціальні мережі) чи закритих (приватні месенджери та телеграм-канали, особисте листування з використанням комп'ютерної техніки і мобільних телефонів, флешносії, карти пам'яті тощо). Нерідко захисники засуджених, подаючи касаційні скарги, зазначають, що такі електронні докази є недопустимими. В одній з постанов ВС виснував, що протоколи оглядів інтернет-сторінок і телеграм-каналів та додатки до протоколів, в яких зафіксовано (за допомогою функцій скриншоту, друку та запису на технічні носії інформації) зміст відображеної на них інформації, що підтверджує існування обставин, які підлягають доказуванню, є допустимими доказами [16].

Висновки. Отже, аналіз правових позицій, сформульованих – ВС, щодо окремих аспектів кримінальної відповідальності за освітній колабораціонізм (ч. 3 ст. 111-1 КК) стосуються як тлумачення окремих ознак цього складу кримінального правопорушення, так і форм реагування держави на вчинення громадянином України відповідних протиправних дій. Основні правові позиції ВС на вчинення освітнього колабораціонізму такі:

– ТОТ не є ознакою всіх форм колабораційної діяльності. Йдеться, зокрема, про освітню пропаганду;

– освітня пропаганда сама по собі може полягати у різноманітних діях, до яких може бути віднесено участь освітянського функціонера у заході з відкриття муралу на стіні ліцею, в урочистому заході за участю представників окупаційної адміністрації, участь у відкритті муралу, проведенні екскурсії у школі та інформуванні присутніх про взаємодію закладу з пропагандистським рухом;

– призначення основного покарання у виді арешту особі, засудженій за ч. 3 ст. 111-1 КК, є неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність у зв'язку з м'якістю призначеного покарання;

– посилання апеляційного суду на заборону займати посади, окрім органів державної влади, державного управління, чи місцевого самоврядування, також і в органах, що надають публічні послуги у сфері освіти, з огляду на законодавчо невизначений перелік послуг, які є публічними, та суб`єктів, які такі послуги можуть надавати, як раз і спрямовано на виключення можливості засудженому займатися будь-якою діяльністю, зокрема й щодо надання публічних послуг, які можуть бути пов`язані з освітньою діяльністю;

– той факт, що засуджена за колаборацію діяльність (ч. 3 ст. 111-1 КК) під час окупації займала посаду в. о. директора навчального закладу та впроваджувала стандарти освіти держави-агресора, а в період розгляду кримінального провадження працювала вчителем і була класним керівником, мала вплив не тільки на навчання, але й на виховний процес, свідчить про необхідність призначення додаткового покарання у виді позбавлення права займатися освітньою та виховною діяльністю;

– протоколи оглядів інтернет-сторінок і телеграм-каналів та додатки до протоколів, в яких зафіксовано (за допомогою функцій скриншоту, друку та запису на технічні носії інформації) зміст відображеної на них інформації, що підтверджує існування обставин, які підлягають доказуванню, є допустимими доказами.

Список використаних джерел:

1. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання, за 2022 рік (форма 6). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.
2. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання, за 2023 рік (форма 6). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023.
3. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання, за 2024 рік (форма 6). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024.
4. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання, за 2025 рік (форма 6). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.
6. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: монографія / [М.А. Рубащенко, І.В. Яковюк, Н.В. Шульженко, О.В. Зайцев, С.О. Харитонов]; за наук. ред. М.А. Рубащенка; Нац. фонд дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 576 с.
7. Письменський Є.О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта, 2024. 438 с.
8. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 10.12.2024 у справі № 202/13808/23 (провадження № 51-7874км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238.
9. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 01.12.2025 у справі № 638/18926/23 (провадження № 51-714кмо25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132476385.
10. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25.02.2026 у справі № 766/12766/23 (провадження № 51-4057км25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132476385.
11. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13.02.2025 у справі № 185/2163/23.ю (провадження № 51-1938км24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125228470.
12. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 29.01.2024 у справі № 183/184/23 (провадження № 51-5942км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705036.
13. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 02.02.2022 у справі № 344/16025/18. URL: https://reestr.court.gov.ua/Review/102999869.

14. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.03.2024 у справі № 183/1441/23. URL: https://reestr.court.gov.ua/Review/117590210.
15. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30.01.2025 у справі № 644/4388/23 (провадження № 51-4564км24). URL: https://reestr.court.gov.ua/Review/124904677.
16. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21.07.2025 у справі № 201/11849/23 (провадження № 51-584км25). URL: https://reestr.court.gov.ua/Review/129086893.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Антонюк Н.О., Загиней-Заболотенко З.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.121.1
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.50

МЕДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИПРАВНОГО ПОСЯГАННЯ ТА СПОСОБИ ЇЇ ЗАХИСТУ

Воронцов Д.Ю.,
аспірант НДІ інтелектуальної власності
НАПрН України
ORCID: 0009-0002-3016-085X

Воронцов Д.Ю. Медична документація як об'єкт протиправного посягання та способи її захисту.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз медичної документації як особливого об'єкта протиправного посягання у сфері охорони здоров'я. Обґрунтовано, що медична документація не обмежується функцією фіксації результатів медичного втручання, а виконує водночас клінічну, управлінську, інформаційну та доказову функції, що зумовлює її підвищену юридичну значущість і потребу спеціального правового режиму охорони. Акцентовано увагу на подвійній правовій природі медичної документації, яка, з одного боку, виступає носієм конфіденційної інформації про стан здоров'я особи, а з іншого – є юридично значимим документом, що використовується у правовідносинах між пацієнтом, медичними працівниками та державними органами. Проаналізовано нормативні засади захисту медичної документації в національному законодавстві України, зокрема норми цивільного, медичного, інформаційного та кримінального права, які регламентують режим лікарської таємниці, порядок доступу до медичної інформації та юридичну відповідальність за її незаконне використання або розголошення. Виявлено фрагментарність правового регулювання та відсутність цілісної концепції розгляду медичної документації як самостійного об'єкта протиправного посягання, що зумовлює неоднозначність правозастосовної практики.

Значну частину роботи присвячено аналізу системи юридичної відповідальності за розголошення конфіденційної медичної інформації. Автор детально розглядає різні види відповідальності: цивільно-правову (відшкодування моральної шкоди), дисциплінарну (у межах трудових відносин) та кримінальну. Окремо підкреслюється, що наявність кримінально-правових норм, які встановлюють санкції за незаконне поводження з конфіденційною інформацією про особу, свідчить про визнання законодавцем підвищеної суспільної небезпеки таких діянь. Водночас констатується обмеженість правозастосовної практики у цій сфері, що актуалізує превентивну роль керівництва медичних закладів у забезпеченні режиму конфіденційності.

У висновках узагальнено, що медична документація є складним об'єктом правової охорони, який концентрує чутливу інформацію, що становить лікарську таємницю. Це зумовлює необхідність формування спеціального правового режиму для її створення, зберігання та використання. Автор наголошує на важливості диференційованого підходу до кваліфікації правопорушень у цій сфері, залежно від характеру завданої шкоди та ступеня суспільної небезпеки, що має значення для вдосконалення правозастосовної практики та посилення захисту прав пацієнтів.

Ключові слова: медична документація, лікарська таємниця, протиправне посягання, конфіденційна інформація, персональні дані, правовий захист, охорона здоров'я, електронний документообіг.

Vorontsov D.Y. Medical documentation as an object of unlawful encroachment and methods of its protection.

The article carries out a comprehensive theoretical and legal analysis of medical documentation as a special object of unlawful encroachment in the field of health care. It is substantiated that medical documentation is not limited to the function of recording the results of medical intervention, but simultaneously performs clinical, managerial, informational and evidentiary functions, which determines its increased legal significance and the need for a special legal regime of protection. The attention is focused on the dual legal nature of medical documentation, which, on the one hand, acts as a carrier of confidential information about the state of health of a person, and on the other hand, is a legally significant document used in legal relations between the patient, medical professionals and state bodies. The normative principles of the protection of medical documentation in the national legislation of Ukraine are analyzed, in particular the norms of civil, medical, information and criminal law, which regulate the regime of medical secrecy, the procedure for access to medical information and legal liability for its illegal use or disclosure. The fragmentation of legal regulation and the lack of a holistic

concept of considering medical documentation as an independent object of unlawful encroachment are revealed, which causes ambiguity in law enforcement practice.

Special attention is paid to the problems of the balance between the patient's right to information about his health and the right to maintain medical confidentiality, as well as the risks associated with the digitalization of healthcare and the introduction of electronic document management. The feasibility of implementing European standards for the protection of personal data in the field of medical documentation in order to ensure a balance between the effectiveness of medical care and guarantees of patient privacy is substantiated.

The conclusions summarize that medical documentation is a complex object of legal protection, which concentrates sensitive information that constitutes a medical secret. This necessitates the formation of a special legal regime for its creation, storage and use. The author emphasizes the importance of a differentiated approach to the qualification of offenses in this area, depending on the nature of the harm caused and the degree of public danger, which is important for improving law enforcement practice and strengthening the protection of patients' rights.

Key words: medical documentation, medical confidentiality, unlawful encroachment, confidential information, personal data, legal protection, healthcare, electronic document management.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації системи охорони здоров'я та активної цифровізації медичних процесів медична документація набуває особливого значення не лише як інструмент фіксації результатів медичного втручання, а й як юридично значимий інформаційний ресурс. Вона концентрує у собі відомості про стан здоров'я особи, хід та результати лікування, що зумовлює її належність до категорії конфіденційної інформації та об'єктів підвищеного правового захисту. Водночас медична документація дедалі частіше стає предметом протиправних посягань, зокрема незаконного доступу, підроблення, знищення або розголошення відомостей, що в ній містяться.

Проблематика ускладнюється подвійною природою медичної документації, яка поєднує клінічну, управлінську та доказову функції, а також виступає одночасно як засіб забезпечення прав пацієнта і як інструмент юридичного захисту медичних працівників та закладів охорони здоров'я. Недостатня визначеність її правового статусу, фрагментарність нормативного регулювання та відсутність уніфікованих підходів до кваліфікації протиправних посягань на медичні документи зумовлюють наявність прогалин у правозастосовній практиці. У цьому контексті актуалізується потреба комплексного наукового осмислення медичної документації як самостійного об'єкта протиправного посягання та визначення ефективних механізмів її правового захисту.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз медичної документації як об'єкта протиправного посягання, з'ясування її правової природи, функціонального призначення та місця у системі охоронюваних законом інформаційних об'єктів, а також визначення основних способів і механізмів правового захисту медичної документації в умовах сучасного правового регулювання.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми правового режиму медичної документації та захисту медичної інформації були предметом досліджень як українських, так і зарубіжних науковців, однак переважно розглядалися фрагментарно – у межах медичного, інформаційного або цивільного права. У працях М. Слободяника та Н. Філіппової медична документація аналізується крізь призму галузевого документознавства, з акцентом на її системність, функціональну структуру та інформаційні потоки. Представники науки медичного права (І. Сенюта та ін.) зосереджують увагу на правах пацієнта, лікарській таємниці та правових гарантіях доступу до медичної інформації. Водночас у кримінально-правових дослідженнях медична документація зазвичай не виокремлюється як самостійний об'єкт посягання, а розглядається у контексті загальних складів злочинів проти конфіденційності інформації або службової діяльності. Судова практика також свідчить про відсутність єдиного підходу до кваліфікації діянь, пов'язаних із фальсифікацією чи незаконним використанням медичних документів.

Виклад основного матеріалу. Медична документація посідає особливе місце у системі правового забезпечення сфери охорони здоров'я, оскільки водночас виконує клінічну, управлінську та юридичну функції. Вона являє собою сукупність документів установленої форми та змісту, які створюються в процесі надання медичної допомоги та містять відомості про стан здоров'я пацієнта, результати діагностичних досліджень, призначені та здійснені лікувальні й профілактичні заходи, а також інші дані, що мають значення для забезпечення безперервності медичного втручання. Відправною точкою для аналізу медичної документації як об'єкта протиправного посягання є розуміння її належності до категорії галузевої або спеціальної документації. Більшість українських дослідників відзначають, що медична документація вирізняється специфікою змісту, структурою документоутворень і потоків, які формуються для задоволення універсальних та галузевих ін-

формаційних потреб користувачів. М. Слободяник підкреслює, що саме особливості цих потоків і масивів документів, а також структурованість інформаційних запитів є об'єктивними передумовами формування галузевого документознавства [7, с. 6].

У цьому контексті Н. Філіппова вказує на виділення медичного документознавства як окремої галузевої складової науки про документ, основою якої є специфіка системи медичної документації [8, с. 31]. Предметом медичного документознавства визначено закономірності функціонування системи медичної документації, її документів та процесів документоутворення як каналів соціальної комунікації, спрямованих на задоволення потреб суспільства та користувачів у поточній і ретроспективній медичній інформації.

Це означає, що медична документація виступає одночасно як носій інформації про пацієнта, так і як соціально значимий елемент організації медичної інформаційної комунікації, що забезпечує не лише якість медичної допомоги, а й захист прав пацієнтів та юридичну безпеку медичних працівників. Саме через таку подвійність – юридично охоронювана інформація (лікарська таємниця) і структурований документаційний носій – медична документація стає потенційним об'єктом протиправного посягання. Несанкціоноване розголошення, підробка, видалення або неправомірний доступ до неї може призвести до порушення прав пацієнтів, погіршення якості медичної допомоги та виникнення юридичної відповідальності для винних осіб [3].

Особливу увагу слід приділити тому, що медична документація містить інформацію, яка за своїм змістом належить до конфіденційної та чутливої, а отже потребує спеціального правового режиму зберігання, обробки та доступу. У контексті європейської інтеграції України актуалізується необхідність гармонізації національного законодавства у цій сфері з європейськими стандартами захисту персональних даних. Відповідно до Регламенту ЄС 2016/679 (General Data Protection Regulation), відомості про стан здоров'я особи віднесені до особливих категорій персональних даних, обробка яких допускається лише за наявності чітко визначених правових підстав та за умови впровадження підвищених організаційних і технічних заходів безпеки. У цьому зв'язку доцільним є запозичення європейського досвіду щодо забезпечення балансу між охороною приватності пацієнта та реалізацією його права на доступ до власної медичної інформації, а також права на її виправлення, обмеження обробки чи захист від неправомірного використання [10].

Лікарська таємниця як різновид професійної таємниці посідає самостійне місце в системі юридично охоронюваних немайнових благ особи, а її правовий режим формується на перетині норм медичного, цивільного, інформаційного та кримінального законодавства. Юридичне визнання лікарської таємниці поряд з адвокатською та нотаріальною свідчить про надання їй підвищеного рівня охорони, що зумовлено не лише приватноправовою природою відповідної інформації, а й публічним інтересом у збереженні довіри до інституту медичної допомоги як такого. Саме довіра пацієнта до медичного працівника є передумовою ефективності лікувального процесу, а отже, порушення конфіденційності медичної інформації виходить за межі індивідуального правопорушення та набуває системного значення для функціонування сфери охорони здоров'я.

Медична документація в Україні має подвійний правовий статус: з одного боку, вона виступає процесуальним і доказовим матеріалом у правовідносинах між пацієнтом, медичними працівниками та державними органами, з іншого – є інформаційним ресурсом, що утворює частину конституційного права на охорону здоров'я і пов'язаний із захистом життя та здоров'я людини. Згідно з положеннями Закону України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я», ст. 40, медична інформація, отримана у процесі надання медичної допомоги, становить медичну таємницю та не підлягає розголошенню без чітко визначених законом підстав, що надає медичним документам статус юридично охоронюваного інформаційного об'єкта. Подібне розуміння підтверджується і в зарубіжній доктрині, зокрема в англо-саксонських правових вченнях, де медична документація розглядається як «документ-інституція», що одночасно виконує функції доказового матеріалу, соціального ресурсу та нормативного фіксатора, причому особлива увага приділяється ризикам маніпуляцій із записами, які підривають довіру до системи охорони здоров'я [1, 2].

Протиправні посягання на медичну документацію у кримінальному праві України поділяються на кілька категорій. Перша категорія включає незаконне розголошення медичної інформації, що підпадає під ст. 145 ККУ, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне розголошення медичних даних особою, що отримала їх у зв'язку з професійними чи службовими обов'язками, якщо це спричинило тяжкі наслідки. Санкції варіюються від штрафу та громадських або виправних робіт до обмеження права обіймати певні посади на строк до трьох років. Друга категорія стосується розголошення службовою особою результатів специфічних медичних обстежень, зокрема на ВІЛ/СНІД та інші тяжкі інфекційні хвороби, що регулюється ст. 132 ККУ, і передбачає аналогічні репресивні заходи у разі порушення службової дисципліни та розголошення відомостей, що становлять суспільно небезпечну інформацію. Третя категорія включає фальсифікацію та використання підро-

блених медичних документів, які, хоч і не мають спеціальної кримінальної кваліфікації, підпадають під загальні норми про службове підроблення документів (ст. 366 ККУ) або шахрайство (ст. 190 ККУ), якщо вони використовуються для введення в оману уповноважених осіб або третіх сторін з метою досягнення протиправної вигоди, що становить суспільну небезпеку та порушує правовий порядок обігу офіційних медичних документів.. Репресивна складова реалізується через застосування кримінальних норм ст. 132 та 145 ККУ і передбачає покарання за незаконне розголошення або маніпуляції з медичною інформацією. Цивільно-правовий захист передбачає подання позовів про відшкодування моральної та матеріальної шкоди, визнання дій неправомірними та забезпечувальні заходи для зупинення протиправних наслідків [6, с.43]. Адміністративний контроль реалізується шляхом притягнення до відповідальності за порушення процедур обігу документів або порядку обробки інформації. Важливим компонентом захисту є також галузеве регулювання – накази та стандарти Міністерства охорони здоров'я України встановлюють форми медичної документації, порядок її ведення, зберігання та доступу, що забезпечує достовірність, цілісність та юридичну силу документів, мінімізуючи ризики протиправного втручання.

Цивільне законодавство, зокрема стаття 286 Цивільного кодексу України, концептуалізує лікарську таємницю як суб'єктивне немайнове право фізичної особи. Важливою особливістю цієї норми є те, що обов'язок нерозголошення покладається не лише на медичних працівників, а й на будь-яких осіб, яким відповідна інформація стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел. Таким чином, цивільно-правовий механізм захисту лікарської таємниці виходить за межі виключно медичних правовідносин і поширюється на ширше коло суб'єктів, що відповідає сучасному розумінню інформаційних ризиків у цифровому суспільстві [4].

Водночас аналіз співвідношення статей 285 та 286 Цивільного кодексу України виявляє внутрішню напруженість між правом особи на інформацію про стан свого здоров'я та правом на збереження цієї інформації в таємниці. З одного боку, закон гарантує повнолітній фізичній особі право на повну та достовірну інформацію, включаючи доступ до медичної документації. З іншого боку, допускається можливість обмеження такого доступу у випадках, коли надання повної інформації може зашкодити процесу лікування або стану здоров'я пацієнта. Така законодавча конструкція відображає патерналістський підхід, притаманний традиційній медичній етиці, проте викликає обґрунтовану критику з позицій сучасних стандартів автономії пацієнта та поінформованої згоди. Окремої уваги заслуговує судова практика, яка ілюструє реальні ризики протиправного посягання на медичну документацію через незаконне розголошення конфіденційної інформації. Зокрема, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18 грудня 2025 року у справі № 203/2012/23 (Велика Палата КЦС ВС) позивачка (пацієнтка, яка перебувала на психіатричному обліку) оскаржувала розголошення без її згоди детальної медичної інформації про діагноз, перебіг лікування та стан психічного здоров'я. Ці дані були передані Департаменту охорони здоров'я, поліції, голові ОСББ, що призвело до їх поширення серед сусідів та заподіяння їй моральних страждань, пов'язаних з приниженням честі, гідності та душевним дискомфортом. Суд першої інстанції відмовив у позові, апеляційний суд частково задовольнив вимоги: визнав дії медичного закладу протиправними, зобов'язав спростувати поширену інформацію та стягнув з відповідача 5000 грн моральної шкоди. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду залишив постанову апеляційного суду без змін. У правовій позиції ВС підкреслено, що розголошення конфіденційної медичної інформації, зокрема про психічне здоров'я, без згоди особи порушує ст. 286 Цивільного кодексу України, ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я, а також ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Моральна шкода визнана доведеною (приниження честі, гідності, душевні страждання), однак розмір компенсації має бути розумним і справедливим, не обов'язково високим. Суд акцентував пріоритет права на приватність над іншими інтересами, що особливо актуально в умовах поширення інформації в цифровому та соціальному середовищі. Ця справа яскраво ілюструє подвійну природу медичної документації як носія конфіденційної інформації та об'єкта підвищеного правового захисту, а також підтверджує наявність неоднозначності в правозастосовній практиці щодо оцінки тяжкості наслідків розголошення та розміру моральної компенсації. Вона демонструє, як порушення режиму лікарської таємниці може призводити до системних наслідків для довіри до системи охорони здоров'я та прав пацієнтів [9].

У доктрині медичного права зазначена колізія розглядається як одна з ключових проблем правового регулювання доступу до медичної інформації. Зокрема, звертається увага на те, що надання медичному працівникові дискреційних повноважень щодо визначення обсягу інформації, яку слід повідомити пацієнтові, створює ризик зловживань та ускладнює подальший судовий захист прав пацієнта. Для керівників закладів охорони здоров'я це означає необхідність чіткого внутрішнього врегулювання таких ситуацій із залученням медичних комісій або консиліумів, що дозволяє мінімізувати суб'єктивний чинник при ухваленні відповідних рішень.

Окремої уваги заслуговує питання юридичної відповідальності за порушення режиму лікарської таємниці. Розголошення медичної інформації може тягнути за собою цивільно-правову відповідальність у вигляді відшкодування моральної шкоди, дисциплінарну відповідальність у межах трудових правовідносин, а в окремих випадках – і кримінальну відповідальність. Кримінально-правова охорона лікарської таємниці, зокрема через норми, що встановлюють відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу, свідчить про визнання підвищеної суспільної небезпеки таких діянь. Разом із тим правозастосовна практика у цій сфері залишається обмеженою, що зумовлює превалювання превентивної та організаційно-управлінської ролі керівника медичного закладу у забезпеченні режиму конфіденційності.

Висновки. Аналіз правової природи медичної документації свідчить, що вона є складним багатофункціональним правовим явищем, яке виходить за межі допоміжного засобу фіксації медичного втручання та набуває самостійного значення у системі правового забезпечення сфери охорони здоров'я. Медична документація поєднує клінічну, управлінську, інформаційну та доказову функції, що зумовлює підвищений рівень її юридичної охорони та формує її як потенційний об'єкт протиправного посягання. Дослідження підтверджує, що специфіка медичної документації полягає у концентрації конфіденційної та чутливої інформації про фізичну особу, яка становить лікарську таємницю та охороняється нормами конституційного, цивільного, медичного, інформаційного і кримінального законодавства. Така особливість зумовлює необхідність спеціального правового режиму створення, обігу, зберігання та доступу до медичних документів, а також вимагає диференційованого підходу до кваліфікації протиправних посягань залежно від характеру завданої шкоди та ступеня суспільної небезпеки. Аналіз чинного законодавства України демонструє, що система захисту медичної документації має багаторівневий характер і поєднує кримінально-правові, цивільно-правові та адміністративно-правові механізми. Водночас законодавець не сформував цілісної концепції розгляду медичної документації як самостійного юридично значимого об'єкта, що зумовлює фрагментарність нормативного регулювання та породжує неоднозначність правозастосовної практики. Судові органи по-різному підходять до кваліфікації фальсифікації медичних документів, незаконного доступу до них або їх використання з протиправною метою, що негативно впливає на єдність судової практики. Дослідження співвідношення права пацієнта на інформацію про стан свого здоров'я та права на збереження лікарської таємниці виявляє наявність нормативної напруженості між зазначеними правовими конструкціями. Закон надає медичним працівникам дискреційні повноваження щодо визначення обсягу інформації, яка підлягає розкриттю пацієнтові, що створює ризики зловживань і ускладнює реалізацію ефективного судового захисту. Подолання цієї проблеми потребує чіткішого процедурного врегулювання та впровадження колегіальних механізмів ухвалення відповідних рішень. Комплексний міжгалузевий підхід до аналізу медичної документації як об'єкта протиправного посягання дозволяє поєднати напрацювання документознавства, медичного, інформаційного та кримінального права і сформувати цілісне бачення проблеми. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на уточнення правового статусу медичної документації, удосконалення механізмів її правового захисту та вироблення уніфікованих підходів правозастосовної практики, що сприятиме підвищенню рівня захисту прав пацієнтів і зміцненню довіри до системи охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12 (дата звернення 29.01.2026).
2. Про затвердження форм первинної облікової документації та Інструкції щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.02.2012 № 110. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-12 (дата звернення 29.01.2026).
3. Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.03.2018 № 504. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-18 (дата звернення 29.01.2026).
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ 435-15. (дата звернення 29.01.2026).
5. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18 грудня 2025 року у справі № 203/2012/23 (Велика Палата КЦС ВС) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132692046 (дата звернення 29.01.2026).
6. Сенюта І. Цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги в Україні: питання теорії і практики: дис. д-ра юрид. наук: Харків, 2018. 640 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0518U002578 (дата звернення 29.01.2026).

7. Слободяник М. Branch Record Studies: promising areas of research. Abstracts of Papers. Record Studies. Library Science. Information activities: problems of science, education, practice: Proceedings of the 2nd International Scientific-Practical Conference. Київ, 17–18 травня 2005 (1). Київ. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2005. С. 5–8. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/45120/1/Modern_scientific_challenges_are_the_driving_force_of_the_development_of_scientific_research_May_22_24_2024_Bruges_Belgium.pdf (дата звернення 29.01.2026).
8. Слободяник М., Філіппова Н. Система медичної документації України у структурі галузевого документознавства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2018. № 1. С. 26–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2018_1_7 (дата звернення 29.01.2026).
9. Ярема О., Ілюшик О. Правові аспекти електронного документообігу у телемедицини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 190–193. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/41.pdf(дата звернення 29.01.2026).
10. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679 (дата звернення 29.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Воронцов Д.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.41:616.89
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.51

КАРАЛЬНА ПСИХІАТРІЯ: ЛІКУВАННЯ ЯК ЗАСІБ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Гнатенко М.П.,
здобувач другого року навчання
третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: 0009-0001-3591-5943

Гнатенко М.П. Каральна психіатрія: лікування як засіб скоєння злочинів проти людяності.

Досліджено проблематику застосування каральної психіатрії, яка є актуальною, оскільки протягом існування СРСР вона була одним із ключових засобів боротьби з дисидентами, правозахисниками та інакодумцями. Важливим у даному випадку є той факт, що каральна психіатрія впроваджувалася за підтримки голови КДБ СРСР Ю. Андропова. Виявлено, що саме у 60-ті роки XX століття починається масове та систематичне використання медичних установ з політичною метою – як ще один метод для тиску, ізоляції та усунення небезпеки від осіб, які несли загрозу владі. З'ясовано, що такі практики становили собою цілеспрямований механізм переслідування, затверджений на державному рівні, який за своїми ознаками може бути кваліфікований як злочини проти людяності. Виявлено, що система психіатричних лікарень була не тільки елементом державного тиску, але й дозволяла радянській владі висвітлити дані діяння (зокрема, для міжнародної спільноти) не як репресії, а як «лікування хворих». З огляду на зазначене метою даної статті є аналіз застосування каральної психіатрії та її зв'язок і кваліфікація як злочинів проти людяності, що системно застосовувалася радянським союзом для боротьби з інакодумцями. У ході даного дослідження було встановлено, що практика використання каральної психіатрії виходила за межі суто медичної діяльності та функціонувала як засіб політичного контролю, репресивний апарат і система, що мали повністю змінити мислення / переконання людини. Примусове застосування медичних препаратів, госпіталізація та винесення вироку у вигляді діагнозів без жодних об'єктивних підстав, а також ізоляція в установах із по суті тюремним режимом без визначеного строку перебування у них утворювали цілісну систему. Ще одна ключова ознака – проаналізовані практики були інституційно оформлені, оскільки психіатричні лікарні перебували під повним контролем державних органів безпеки. Працівники ж силових структур, не маючи при цьому медичної освіти, мали вирішальний вплив на прийняття рішень у справах «політичних хворих». Тисячі жертв даних практик вказують на систематичність та масштабність, якої набула каральна психіатрія, у тому числі за підтримки Ю. Андропова. З'ясовано, що у сукупності дані ознаки можуть вказувати на те, що радянською владою протягом тривалого періоду вчинялися злочини проти людяності шляхом використання методів каральної психіатрії. Оцінка такої практики має не лише історичне значення, а й повинна слугувати запобіжником для теперішнього та майбутнього, демонструючи, що використання медицини як інструменту покарання є одним із найтяжчих злочинів, що неприпустимо.

Ключові слова: злочини проти людяності, переслідування, покарання, політичний контроль, каральна психіатрія, репресивний апарат, спецзаклад, психіатрична лікарня, медикаменти.

Hnatenko M.P. Punitive psychiatry: treatment as a means of committing crimes against humanity.

The issue of punitive psychiatry has been studied, which is relevant because during the existence of the USSR it was one of the key means of combating dissidents, human rights activists, and dissenters. An important fact in this case is that punitive psychiatry was introduced with the support of the head of the KGB of the USSR, Yuri Andropov. It has been found that it was in the 1960s that the mass and systematic use of medical institutions for political purposes began – as another method of pressure, isolation, and elimination of danger from persons who posed a threat to the authorities. It has been established that such practices constituted a targeted mechanism of persecution, approved at the state level, which, by its nature, can be classified as crimes against humanity. It has been revealed that the system of psychiatric hospitals was not only an element of state pressure, but also allowed the Soviet authorities to present these actions (in particular, to the international community) not as repression, but as "treatment of the sick". In view of the above, the purpose of this article is to analyze the use of punitive psychiatry and its connection and classification as crimes against humanity, which were

systematically used by the Soviet Union to combat dissidents. This study found that the practice of punitive psychiatry went beyond purely medical activity and functioned as a means of political control, a repressive apparatus, and a system designed to completely change a person's thinking/beliefs. The forced administration of medication, hospitalization, and sentencing in the form of diagnoses without any objective grounds, as well as isolation in institutions with essentially prison-like conditions and no defined term of stay, formed a coherent system. Another key feature was that the practices analyzed were institutionalized, as psychiatric hospitals were under the complete control of state security agencies. Law enforcement officials, who had no medical training, had a decisive influence on decisions regarding "political patients". Thousands of victims of these practices indicate the systematic and large-scale nature of punitive psychiatry, including with the support of Yuri Andropov. It has been established that, taken together, these signs may indicate that the Soviet authorities committed crimes against humanity over a long period of time through the use of punitive psychiatry. The assessment of such practices is not only of historical significance, but should also serve as a safeguard for the present and the future, demonstrating that the use of medicine as an instrument of punishment is one of the most serious crimes and is unacceptable.

Key words: crimes against humanity, persecution, punishment, political control, punitive psychiatry, repressive apparatus, special institution, psychiatric hospital, medication.

Постановка проблеми. Каральна психіатрія протягом певного періоду існування СРСР була одним із ключових засобів боротьби з дисидентами, правозахисниками та інакодумцями. Так, розвиток даного явища, перш за все, пов'язують із головою КДБ СРСР Ю. Андроповим. Зокрема, саме у 60-ті роки XX століття починається масове й систематичне використання медичних установ з політичною метою – як ще один метод для тиску, ізоляції та усунення небезпеки від осіб, які несли загрозу владі. Варто зазначити, що такі практики становили собою цілеспрямований механізм переслідування, затверджений на державному рівні, який за своїми ознаками може бути кваліфікований як злочини проти людяності.

У контексті даного дослідження важливо звернути увагу на кілька документів. Зокрема, «Інструкція з невідкладної госпіталізації психічно хворих, які є суспільно небезпечними», прийнята Міністерством охорони здоров'я СРСР у жовтні 1961 р. Окрім того, у квітні 1969 р. Ю. Андропов подав до ЦК КПРС проєкт плану «розширення мережі психлікарень і вдосконалення їх використання для захисту інтересів держави та суспільства». Інструкція МОЗ СРСР жовтня 1961 р. надавала можливість позасудової ізоляції особи. Оскільки в СРСР «суспільно небезпечними» могли бути бажання свободи та демократії, це давало свободу трактувати таким чином не тільки осіб, які дійсно потребували психіатричної допомоги, а й тих людей, які вважалися політичними інакодумцями.

Окрім власне того, що система психіатричних лікарень була елементом державного тиску, вона також давала радянській владі можливість висвітлити дані діяння (зокрема, для міжнародної спільноти) не як репресії, а як «лікування хворих». Це, у свою чергу, мало допомогти уникнути міжнародної критики за політичні переслідування: «Підступність системи каральної психіатрії полягала в тому, що з юридичного погляду вона, власне, каральною не була. Формально людину не репресували, а влаштовували у спецзаклад «до остаточного одужання» – і заради її ж власного блага. Однак, на відміну від тюремного строку, присуд «до остаточного одужання» не мав жодних часових рамок – як і точних критеріїв цього одужання. Ніхто не міг сказати, коли «хворий» вийде з лікарні, чи вийде з неї взагалі й у якому буде стані з огляду на методи «лікування»: електрошок, психотропні медикаменти, важкі нейролептики, галоперидол, штучний інсуліновий шок, ін'єкції сірки тощо» [1].

Аналізуючи вищенаведену цитату можна виокремити кілька важливих ознак.

1. Строк, на який особа потрапляла до спецзакладу – не визначений. Так, вирок суду мав чітко встановлений термін, у той час як перебування людини у психлікарні залежало від суб'єктивної оцінки лікарів, які часто були пов'язані з державними органами. Це створювало ситуацію, коли у особи не було можливості ефективного оскарження, а критерії «здоровий – хворий» визначалися не медикаментозними даними, а політичною доцільністю.

2. Методи, які застосовувалися щодо «хворих», свідчать, що фактично такі інтенсивні процедури ставали засобом покарання, оскільки могли спричинити серйозні наслідки як для фізичного, так і психічного здоров'я людини. Медицина застосовувалася як інструмент для залякування, покори та контролю.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика даної статті є актуальною для дослідження серед українських науковців. Так, слід виокремити роботу Т. Дем'янчук «Застосування каральної психіатрії до осіб, які відбувають покарання: історико-правовий аналіз», у якій науковиця комплексно аналізує історію виникнення каральної психіатрії. Зокрема, дослідниця наголошує на

умовах перебування осіб у спецзакладах: «За способом організації та режимом, тюремні психіатричні лікарні практично не відрізнялися від класичних в'язниць. По периметру було розташовано спостережні вежі з озброєними конвоїрами, стіни було обтягнуто колючим дротом, особам, що перебували на «примусовому лікуванні», було заборонено спілкуватися з відвідувачами тощо. Стосовно найпопулярніших методів «лікування», то широко використовувалися електрошокова терапія, гамівна сорочка. Лише в 1960-х роках активного використання набуло застосування різного роду медикаментозних препараті, які переважно були експериментальними, а тому на ув'язнених перевіряли спосіб їх дії» [2, с. 37].

Описані умови демонструють той факт, що медичний простір радянською владою було трансформовано у модель в'язниці: охорона, фізичні бар'єри, ізольованість і загалом суворий режим. Така система створювала середовище, яке максимально негативно впливало на психіку здорової людини.

Загалом каральна психіатрія була темою наукових розробок таких вітчизняних науковців, як В. Сухоручко (проаналізовано використання психіатрії як методу боротьби з українськими дисидентами), Т. Ніколаєва (дослідження психіатрії у контексті репресій), М. Мандрик-Мельничук (аналіз становлення та застосування каральної психіатрії) та ін.

З огляду на зазначене **метою даної статті** є аналіз застосування каральної психіатрії та її зв'язок і кваліфікація як злочинів проти людяності, що системно застосовувалася радянським союзом для боротьби з інакодумцями.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи проблематику каральної психіатрії та її зв'язок зі злочинами проти людяності, варто виокремити низку пунктів, за якими примусова медицина може бути кваліфікована як дані злочини. Так, згідно зі ст. 7 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, до злочинів проти людяності, зокрема, відносяться такі.

По-перше, «e) ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права» [3].

Важливими у даному випадку є спогади Л. Плюща, який особисто пережив методи каральної психіатрії на собі. Зокрема, він так описує, що являла собою лікарня: «Щоб значення «лікарні» було зрозуміліше, розкажу коротко, що вона собою являла. Формально вона називається спеціальна психлікарня, бо тут особливо суворий режим. Хоча на суді, направляючи сюди, у вирокові зачитують: «звільнити з-під варти», тобто тюремного ув'язнення, насправді ж це евфемізм для психтюрми. Вона огороджена парканом (разом із звичайною тюрмою) і колючим дротом. У кутках, як і в тюрмах, – «попки», автоматники. Окрім звичайних наглядачів, над тобою стоять санітари-кримінальники, медсестри, лікарі. Так що варти тут більше, ніж у звичайних тюрмах» [4, с. 524].

Аналізуючи вищенаведену цитату можна зробити такі висновки:

1) спецзаклади не були суто медичними установами, а описані факти свідчать про те, що це радше був режим перебування, ідентичний, або навіть суворіший, за тюремний;

2) направлення до таких установ здійснювалося без ефективної можливості оскарження даного рішення, без належної психіатричної експертизи, у переважній більшості випадків із політичних мотивів;

3) сам факт існування таких лікарень із тюремним режимом може свідчити про те, що дані практики були інституціолізованими, тобто системними, санкціонованими державою, оскільки у радянському союзі всі сфери життя керувалися владою.

По-друге, «f) катування» [3].

Зокрема, про систему «покарання», яке застосовували у психічних лікарнях, зазначав і Л. Плющ – один з найвидатніших «пацієнтів» – у своїй книзі «У карнавалі історії. Свідчення»: «… прив'язують ременями до ліжка (від декількох годин до доби), підвищують дозу нейролептиків, санітари б'ють.

Медсестри прямо кажуть:

– Ось за це дістанеш галоперидол.

Але найстрашнішою покарою вважали сірку. Після уколу сіркою, в людини підвищувалася температура (до 40 градусів), місце уколу болить, не можна ні ходити, ні лежати. Щоразу дозу сірки збільшують. Потім починають поступово зменшувати. У 12 відділенні звичайно давали курс з 10–15 уколів. Усі зі страхом говорили про 9-е відділення: там курс до 20 – 25 уколів і дози ще більші» [4, с. 524].

Так, вищенаведена цитата може слугувати підтвердженням того факту, що до «пацієнтів» застосовувалося катування у розумінні статті 7 Римського Статуту, адже описані методи покарання можна вважати такими, що викликають «сильні страждання». Окрім того, висловлювання медичного персоналу з погрозами застосувати медикаменти за певні дії вказують на той факт, що медичні процедури застосовувалися не в площині законності, а як метод покарання / залякування. У такому разі ми не можемо говорити про «випадковість» таких страждань.

Разом з тим, варто зауважити, що «хворий» перебував під повним контролем «лікарів», не маючи жодної можливості змінити становище, у якому перебував. У даному контексті повернімось до спогадів Л. Плюща: «Ні з того, ні з сього когось карають... Санітари повідомляють: такий-то стукнув ... Те, що багато доносів – брехня, лікарів не цікавило. А оскільки лікарі формально не карають, а призначають «лікування», то спробуй опротестуй. Та і за протест можуть покарати» [4, с. 524].

Отже, не можна розглядати застосування медикаментів, що було елементом покарання радянськими лікарями, як «законну санкцію», адже у цьому не було жодної медичної необхідності. Будь-які додаткові медикаментозні втручання застосовувалися виключно для того, аби чинити тиск, залякування та підпорядкувати волю «пацієнта».

По-третє, «h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду» [3].

У даному контексті важливо проаналізувати факт, який наводить Л. Крупник з акту судово-психіатричної експертизи українського лікаря М. Плахотнюка. Зокрема, у цьому акті зазначається наступне про «психічний стан» «пацієнта»: відмова розмовляти російською, прохання про перекладача, відчуття власної гідності, бажання боротися з русифікацією та бачити Україну вільною [5]. Даної «характеристики» було достатньо, щоб українському дисиденту встановили діагноз «хронічне психічне захворювання у формі шизофренії» [5]. Як ми бачимо, це слугує яскравим прикладом того, як людину зробили хворою за її переконання, що може підпадати під переслідування за національною та політичною ознакою, оскільки саме вони стали основою для винесення діагнозу. Іншим прикладом виступають спогади Л. Плюща, який у своїй книзі зазначав: «Одного разу Ельза Кох, вона ж Еллочка Людоїдка, вона ж Елла Петрівна Каменецька запропонувала:

– Лєанід Іванавіч! Штоб вам скарєє вийті на волю, ви далжни нам памочь панять прічіни вашева забалєванія. Напішитє вашу автабіаграфію. Какіє прічіни прінуділі вас заняться антісавєтскай дєятєльностю?» [4, с. 528]. Інакше кажучи, антирадянська діяльність була однією з причин «захворювання». Окрім того, працівниця медзакладу додала: «Падумайтє. Ета ж нє толька вам нужна – асазнать ашибачнасть ваших взглядав. Чєм скарєє ми вилєчім вас ат ніх, тєм скарєє ви вєрньотєсь к сєм'є. Ми нє прєдлагаєм вам видавать антісавєтскіє тайни, тайни вашева «двіженія дємакратав і націоналістав»» [4, с. 528].

Даний фрагмент демонструє, що психологічний тиск використовувався як інструмент примусу для того, аби особа визнала себе винною. Людину змушували думати, що її переконання, погляди та діяльність є не виявом громадянської позиції та національної ідентичності, а лише хворобою, яку треба вилікувати, чому сприяє її визнання. Однак навіть таке визнання не гарантувало свободу. Як зазначав Л. Плющ: «Тих, хто написав таку сповідь, на розмовах з лікарем змушували потім зрікатися кожної ідеї, і не лише зрікатись, а й письмово доводити безглуздість цих ідей, їхній утопізм, алогічність, дурість. Змушували зрікатися під акомпанемент самообпльовування. Бувало, що таке самообпльовування показували рідним. І навіть після цього ДБ чекало рік-другий, поки не давало дозволу виписати із психушки (або перевіряли, чи не буде рецидиву протесту, або просто так» [4, с. 528].

Як бачимо, рішення про виписку з лікарні ухвалювали органи Державної безпеки. Такий стан речей свідчить про те, що каральна психіатрія була виявом і результатом державної політики, підтримуваної владою та її силовими структурами. Факт того, що державні органи вирішують, чи є хворою людина, чи ні, вказує на ще одну ознаку того, що дані діяння були злочинами проти людяності: «Визнати себе за хворого – перша умова одужання. Далі – покаятись у своїй шкідливій діяльності. Але все ж випускають не лікарі, а суд. Суд може ухвалити, що хворий потребує подальшого лікування.

По суті, діагноз ставить КДБ, призначає лікування КДБ (моїй дружині в КДБ казали, що якщо буде поводитись спокійніше, то мені будуть давати менші дози) і КДБ виліковує» [4, с. 550].

По-четверте, «k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю» [3].

Коли ми досліджуємо проблематику каральної психіатрії, то маємо усвідомити, що сам факт перебування здорової людини у лікарні уже спричиняє шкоду психічному здоров'ю. Разом з тим, як уже зазначалося раніше, до «хворих» систематично застосовували різні покарання, знущання, намагалися тиснути психологічно. Відсутність чіткого терміну перебування у таких закладах – ще одна ознака, яка впливає на особистість. Сама система лікарень була побудована таким чином,

щоб зламати людину морально, змусити її зрадити свої ідеали / принципи / переконання, тобто буквально знищити її як особистість. На підтвердження цієї тези звернімося до спогадів Л. Плюща: «Нейролептики та щоденні сцени притуплювали мене інтелектуально, морально й емоційно. Лікування і режим у психушці, як я побачив на власному прикладі, призначені відразу зламати людину й знищити її волю до опору.

… Хоч я намагався випльовувати таблетки, вони вбивали моє бажання читати або думати, і я швидко втрачав зацікавлення політичними справами, потім науковими, а тоді й дружиною та дітьми. Пам'ять моя різко ослабла, і моя мова стала коротка й уривчаста. У голові лишилися тільки думки про куріння і хабарі санітарам за додатковий вихід до вбиральні. Я навіть не хотів побачень, яких раніше так нетерпляче чекав.

… Я все більше боявся, що моя деградація невигойна і що я допоможу своїм катам тим, що збожеволію. Почуття безвихідності, необмеженості перебування в цьому пеклі спонукало багатьох здорових в'язнів думати про самогубство. Я теж втрачав волю до життя. Тримався тільки самозаклинанням: не розлютитися, не забути, не піддатися!» [6, с. 323].

У контексті даного дослідження ми спиралися на спогади Л. Плюща, який був «пацієнтом» і одним з тих дисидентів, до кого було застосовано каральну психіатрію, через яку він зазнав як фізичних, так і моральних страждань, перебуваючи у лікарні. Безперечно, були випадки й інших «хворих», які теж переживали подібні страждання.

Загалом, якщо аналізувати діагнози, які ставили «лікарі», то одним із найпоширеніших був – «уповільнена шизофренія». Зокрема, як зауважила українська дослідниця Л. Крупник щодо характеристики даної хвороби, наданих директором інституту імені Сербського Г. Морозовим, – галюцинацій немає, марення немає, проте шизофренія є [5]. У свою чергу, українська психіатриня Х. Шалак у своїй книзі «Нікого немає в лісі. Історії про людей, будівлі і психіатрію» зазначала про те, що:

– даний діагноз не має чітких критеріїв;

– за бажання його можна було поставити будь-кому, навіть здоровій людині [7].

Важливо відмітити, що діагноз «уповільнена шизофренія» загалом не був визнаний світовою спільнотою як науково обґрунтований, а радянські психіатри у 1983 р. вийшли зі складу Всесвітньої психіатричної асоціації, оскільки міжнародна спільнота засудила застосування каральної психіатрії радянським союзом.

Зрештою у 1988 р. 16 психіатричних лікарень (5 з них ліквідували) почали підпорядковуватися не МВС, а МОЗ СРСР. 776 тисяч пацієнтів було знято з психіатричного обліку [5]. Дані факти демонструють, що каральна психіатрія була зумовлена, керована й підтримувана державою, адже низка лікарень перебувала під прямою владою силових структур. Ліквідація кількох спецзакладів вказує на спробу відмови від використання репресивної медицини.

Ще одним фактом розповсюдження каральної психіатрії у СРСР слугує широкомасштабність і систематичність впроваджуваних нею заходів: понад півмільйона осіб не могли «вилікуватися» в один момент. Це свідчить скоріше про адміністративно мотивовану практику постановки діагнозів. Варто зауважити, що не усі ті, хто був знятий з обліку, перебували у лікарнях саме з політичних причин. Утім, така велика кількість переглянутих рішень свідчить про те, що протягом довгого часу у даній площині існували структурні проблеми у системі діагностики, лікування та контролю.

Загалом питання про кількість жертв каральної психіатрії у СРСР залишається відкритим, оскільки точної цифри постраждалих немає через обмежений доступ та неповноту архівів. Як зазначено у статті нідерландського правозахисника Р. ван Ворена, певні міжнародні організації звітували про понад тисячу документально підтверджених фактів, а згодом було виявлено ще кілька тисяч випадків, але ці кількісні показники не охоплюють усіх постраждалих. До того ж, не кожен такий заклад було досліджено [8]. Інакше кажучи, навіть не маючи точної цифри жертв, можна стверджувати, що каральна психіатрія мала не поодинокий, а систематичний характер.

Висновки. Отже, практика використання каральної психіатрії виходила за межі суто медичної діяльності та функціонувала як засіб політичного контролю, репресивний апарат і система, що мали повністю змінити мислення / переконання людини.

Примусове застосування медичних препаратів, госпіталізація та винесення вироку у вигляді діагнозів без жодних об'єктивних підстав, а також ізоляція в установах із по суті тюремним режимом без визначеного строку перебування у них утворювали цілісну систему.

Ще одна ключова ознака – проаналізовані практики були інституційно оформлені, оскільки психіатричні лікарні перебували під повним контролем державних органів безпеки. Працівники ж силових структур, не маючи при цьому медичної освіти, мали вирішальний вплив на прийняття рішень у справах «політичних хворих». Тисячі жертв даних практик вказують на систематичність та масштабність, якої набула каральна психіатрія, у тому числі за підтримки Ю. Андропова. У сукуп-

ності дані ознаки можуть вказувати на те, що радянською владою протягом тривалого періоду вчинялися злочини проти людяності шляхом використання методів каральної психіатрії. Оцінка такої практики має не лише історичне значення, а й повинна слугувати запобіжником для теперішнього та майбутнього, демонструючи, що використання медицини як інструменту покарання є одним із найтяжчих злочинів, що неприпустимо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасименко О. Радянська каральна психіатрія. URL: https://portalhistoryua.com/phenomenon/radyanska-karalna-psyhiatriya/ (дата звернення: 21.02.2026).
2. Дем'янчук Т. Застосування каральної психіатрії до осіб, які відбувають покарання: історико-правовий аналіз. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 34–42. DOI: 10.33270/03233201.34. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/1567/1559.
3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 21.02.2026).
4. Плющ Л. У карнавалі історії: Свідчення. Київ.: Факт, 2002. 632 с.
5. Крупник Л. Каральна психіатрія та її жертви. Як розправлялися з дисидентами в добу «розвиненого соціалізму**».** URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/karalna-psyhiatriya-ta-yiyi-zhertvy-yak-rozpravlyalysya-z-dysydentamy-v-dobu-rozvynenogo-socializmu (дата звернення: 21.02.2026).
6. Плющ Л. У карнавалі історії. Нью-Йорк: Сучасність, 1980. 373 с.
7. Шалак Х. Нікого немає в лісі. Історії про людей, будівлі і психіатрію. Київ: Лабораторія, 2023. 232 с.
8. Van Voren R. Political Abuse of Psychiatry – An Historical Overview. *Schizophrenia Bulletin.* 2010. Vol. 36. № 1 P. 33–35. DOI: 10.1093/schbul/sbp119. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2800147/pdf/sbp119.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Гнатенко М.П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.352(100)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.52

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ ОСОБАМИ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ

Голодников Д.Р.,
аспірант науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-7473-5968

Голодников Д.Р. Міжнародний досвід кримінальної відповідальності за зловживання особами, які надають публічні послуги.

Здійснено порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, за законодавством провідних іноземних держав. Зазначена проблематика розглянута у контексті євроінтеграційного курсу України та необхідності приведення національного кримінального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері запобігання корупції. Встановлено, що фундаментальною міжнародно-правовою основою криміналізації зловживань у досліджуваній сфері є Конвенція ООН проти корупції та Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією. Зазначені акти закладають мінімальний стандарт відповідальності у досліджуваній сфері, залишаючи за державами право самостійно обирати конкретні законодавчі механізми її реалізації. Важливу роль у формуванні конкретних орієнтирів щодо вдосконалення національного законодавства держав-членів Ради Європи відіграють також рекомендації GRECO, у яких наголошено на необхідності чіткого визначення кола суб'єктів, які підлягають притягненню до відповідальності за вчинені корупційні діяння, у тому числі осіб, що надають публічні послуги не від імені держави.

Проаналізовано законодавчі підходи провідних країн світу, зокрема, Німеччини, Великої Британії, Франції, Швеції, Норвегії та Сингапуру. Виявлено, що більшість сучасних правових систем відійшли від вузького розуміння суб'єкта зловживань як виключно державного службовця, розширивши коло відповідальних осіб до всіх, хто надає публічні послуги незалежно від їхнього формального статусу. Попри відмінності у техніко-юридичних підходах, зарубіжні законодавці послідовно реалізують функціональний критерій визначення суб'єкта відповідальності, за яким ключовим є не формальний статус особи, а характер виконуваних нею функцій та наявність суспільного очікування добросовісності й неупередженості при їх виконанні. Зроблено висновок про необхідність удосконалення вітчизняного кримінального законодавства шляхом уточнення кола суб'єктів відповідальності за зловживання повноваженнями у сфері надання публічних послуг з урахуванням функціонального підходу, що утвердився у провідних правових системах світу.

Ключові слова: зловживання повноваженнями, публічні послуги, кримінальна відповідальність, корупція, порівняльно-правовий аналіз, міжнародні стандарти, євроінтеграція.

Holodnykov D.R. International experience of criminal liability for abuse of authority by persons providing public services.

A comparative legal analysis of criminal liability for abuse of authority by persons providing public services under the legislation of leading foreign states has been carried out. The above-mentioned issues are considered in the context of Ukraine's European integration course and the need to bring national criminal legislation into line with international standards in the field of corruption prevention. It has been established that the fundamental international legal basis for the criminalization of abuses in the area under study is the UN Convention against Corruption and the Council of Europe Criminal Convention on Combating Corruption. These acts establish a minimum standard of liability in the area under study, leaving states the right to independently choose specific legislative mechanisms for its implementation. An important role in the formation of specific guidelines for improving the national legislation of the Council of Europe member states is also played by GRECO recommendations, which emphasize the need to clearly define the circle of subjects subject to liability for committed corruption acts, including persons providing public services not on behalf of the state. The legislative approaches of the world's leading countries, in particular, Germany, Great Britain, France, Sweden, Norway and Singapore, are analyzed. It is revealed that most modern legal systems have moved away from a narrow understanding of the subject of abuse as exclusively a civil servant, expanding the circle of responsible

persons to all those who provide public services regardless of their formal status. Despite differences in technical and legal approaches, foreign legislators consistently implement the functional criterion for determining the subject of liability, according to which the key is not the formal status of a person, but the nature of the functions performed by him and the presence of a public expectation of good faith and impartiality in their performance. The conclusion is made about the need to improve domestic criminal legislation by clarifying the circle of subjects responsible for abuse of power in the field of providing public services, taking into account the functional approach that has become established in the leading legal systems of the world.

Key words: abuse of official position, public services, criminal liability, corruption, comparative legal analysis, international standards, European integration**.**

Постановка проблеми. Зловживання повноваженнями, що вчиняються особами, які надають публічні послуги, – одне із найпоширеніших діянь серед проявів корупції. Воно підриває довіру громадян до державних інституцій, порушує принципи верховенства права, що передбачені Основним законом, а також завдає суттєвої шкоди суспільним інтересам. Сьогодні Україна, відбиваючи повномасштабну збройну агресію рф, відстоює своє право рухатись євроінтеграційним курсом, що, у свою чергу, передбачає приведення національного кримінального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері протидії корупції, зокрема Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та відповідних рекомендацій GRECO. При цьому важливо враховувати позитивні практики іноземних держав встановлення кримінальної відповідальності за досліджуване діяння, що дозволить виявити найбільш ефективні моделі правового регулювання та запозичити кращі практики для вдосконалення національного законодавства. Зазначене створить сприятливі умови вітчизняному законодавцю при законотворенні, що дозволить уникнути помилок, які можливо були допущені та в подальшому виправлені в інших правових системах, запозичити перевірені практикою механізми правового регулювання та адаптувати їх до національних реалій.

Отже, порівняльно-правовий аналіз надає можливість виявити прогалини у чинному законодавстві України та обґрунтувати необхідність його вдосконалення, спираючись не на абстрактні міркування, а на конкретний досвід іноземних держав. Тому дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони суспільних правовідносин, що виникають у сфері надання публічних послуг, є важливою передумовою для розроблення ефективних механізмів протидії зловживанням службовими повноваженнями в Україні, зокрема, у сфері надання публічних послуг.

Мета дослідження: визначення особливостей кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, за законодавством іноземних держав.

Стан опрацювання проблематики. Питання кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, досліджували такі вітчизняні науковці, як П. Андрушко, О. Бантишев, Ю. Баулін, П. Берзін, Л. Брич, О. Бусол, О. Дудоров, З. Загиней, Д. Калмиков, М. Мельник, А. Музика, В. Навроцький, Р. Ніколенко, Є. Письменський, А. Савченко, Є. Стрельцов, О. Тихонова, В. Тютюгін, П. Фріс, М. Хавронюк, Н. Ярмиш та інші. Водночас порівняльно-правовий аспект зазначеної проблематики залишається недостатньо дослідженим, що зумовлює необхідність її додаткового наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство багатьох провідних країн світу формується з врахуванням норм міжнародно-правових стандартів щодо захисту суспільних правовідносин від протиправних посягань. Не є виключенням і питання кримінально-правової охорони діяльності службових осіб, які надають публічні послуги. Протиправна діяльність службових осіб, які надають публічні послуги, здебільшого має ознаки корупційних діянь. Тому фундаментальним міжнародним нормативно-правовим актом, який закладається в загальне бачення при розробленні національного законодавства, є Конвенція ООН проти корупції [1] (далі – Конвенція). Відповідно до ст. 19 Конвенції держави-учасниці зобов’язані криміналізувати зловживання службовими повноваженнями, визначаючи його як «здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи» [2]. Отже, Конвенція закладає міжнародний стандарт кримінально-правової протидії службовим зловживанням.

Більш детальні вимоги щодо криміналізації корупційних діянь, зокрема, розмежування її у публічному та приватному секторах, встановлено у Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією [3], що дозволяє виокремити особливості відповідальності осіб, які надають публічні послуги, за вчинення ними кримінальних правопорушень. Вона зобов’язує держави-учасниці криміналізувати активне та пасивне хабарництво, торгівлю впливом, зловживання службовим становищем, а також

відмивання доходів, одержаних унаслідок корупційних правопорушень, незалежно від того, вчинені вони у сфері публічного управління чи в межах діяльності приватних суб'єктів.

Крім того, важливий вплив на вдосконалення законодавства у досліджуваній сфері в провідних країнах світу, справляють Рекомендації GRECO щодо криміналізації корупційних практик, що формують конкретні орієнтири для держав-членів Ради Європи. У зазначених рекомендаціях, зокрема, наголошено на необхідності чіткого визначення кола суб'єктів, які підлягають притягненню до відповідальності за вчинені корупційні діяння, у тому числі осіб, що надають публічні послуги не від імені держави. Це питання набуло особливої актуальності в контексті масштабного делегування окремих державних повноважень приватним суб'єктам, що характерно для більшості сучасних європейських держав.

Отже, на наднаціональному рівні сформовано розгалужену систему вимог щодо криміналізації корупційних діянь службових осіб, у тому числі тих, що надають публічні послуги. Міжнародні стандарти визначають мінімальний рівень криміналізації згаданих діянь, залишаючи за державами право самостійно обирати конкретні законодавчі механізми їх реалізації.

Законодавство Німеччини про кримінальну відповідальність містить розгалужену систему норм про відповідальність за зловживання у публічній сфері. Зокрема, § 266 передбачає відповідальність за зловживання повноваженнями, наданими особі законом, офіційним розпорядженням або правочином, щодо розпорядження чужим майном або активами. Важливою особливістю законодавства Німеччини є широке трактування поняття осіб, які виконують публічні функції. Зокрема, «Amtsträger» охоплює широке коло осіб, причетних до виконання публічних функцій, незалежно від того, чи є вони формально призначеними державними службовцями, суддями або іншими особами, яким доручено виконання завдань публічного управління [4]. У свою чергу § 299 передбачає кримінальну відповідальність за хабарництво у комерційній сфері, до якої притягають особи, що надають послуги публічного характеру в приватному секторі. При цьому організаційно-правова форма суб'єкта господарювання, де працює особа, не має значення. Тобто, до кола зазначених суб'єктів можуть бути включені працівники державних підприємств або підприємств, що контролюються державою та функціонують як її продовження. Зазначений підхід дозволяє ефективно протидіяти корупції на перетині публічного та приватного секторів.

Давні традиції кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері надання публічних послуг має британська правова система. Одним із найстаріших кримінально-правових інститутів Великобританії, що бере свій початок ще з XVIII століття, є кримінальна відповідальність за зловживання посадовими повноваженнями (misconduct in public office), якими є випадки, коли публічна посадова особа умисно нехтує своїми обов'язками або зловживає повноваженнями, що є грубим порушенням довіри, яку суспільство покладає на таку особу [5].

На теперішній час ключовим актом, що регулює відповідальність осіб, які надають публічні послуги у Великобританії, є United Kingdom Bribery act [6] (Закон про хабарництво). Зазначеним законом було розширено сферу кримінальної відповідальності за зазначені діяння із зловживання посадовими повноваженнями до зловживання службовими особами комерційних організацій, що надають публічні послуги. Цьому розширенню сприяло введення такого поняття, як «відповідна функція або діяльність», закріплена у частині 3 Bribery act, що охоплює будь-яку функцію публічного характеру, будь-яку діяльність, пов'язану з бізнесом, торгівлею або професією, будь-яку діяльність, що здійснюється в ході трудових відносин або будь-яку діяльність, що виконується від імені будь-якого корпоративного органу або індивідуального учасника [6].

Центральним елементом кримінальної відповідальності осіб, що надають публічні послуги, за законодавством Великобританії є концепція неналежного виконання обов'язків. Вона передбачає порушення очікування з боку суспільства «добросовісності», «неупередженості» або «довіри» щодо виконання особою певних функцій або визначеного виду діяльності, яка нею здійснюється. Отже, ключовим критерієм є не формальний статус особи, а характер виконуваних нею функцій: наявність у населення очікування добросовісності та неупередженості при виконанні функцій із надання публічних послуг.

Найбільш яскравим прикладом кримінальної відповідальності осіб, які надають публічні послуги, є положення Кримінального кодексу Франції (Code pénal). У ньому міститься детально розроблена система норм про відповідальність за різні форми зловживання повноваженнями. Зокрема, ст.ст. 432-1 – 432-17 Code pénal передбачають відповідальність посадових осіб та осіб, які перебувають на публічній службі за перевищення повноважень, незаконне отримання вигоди та зловживання службовим становищем.

Статті кримінального кодексу, що стосуються корупції особи, яка є носієм публічної влади або виконує місію публічної служби, завжди були закріплені у Кримінальному кодексі, тоді як норми щодо осіб, що виконують функції у приватному секторі, спочатку містилися у Трудовому кодексі,

а згодом також були перенесені до Кримінального кодексу. На теперішній час характерною рисою французької моделі є застосування поняття «особа, що здійснює публічну місію» (personne chargée d'une mission de service public), яка охоплює не лише державних службовців, а й приватних осіб, яким делеговано виконання публічних функцій [7]. Можна стверджувати, що французька модель вирізняється поступовою уніфікацією режимів відповідальності у межах єдиного Кримінального кодексу та функціональним підходом до визначення кола суб'єктів, що охоплює як класичних носіїв публічної влади, так і осіб інших професій, які виконують суспільно значущі функції.

Провідні позиції у міжнародних рейтингах сприйняття корупції посідають Скандинавські країни, які обґрунтовано вважаються взірцем ефективного антикорупційного законодавства. Зокрема, законодавство Швеції передбачає кримінальну відповідальність за зловживання повноваженнями службових осіб як у публічному та і приватному секторах, незалежно від їхньої посади. Шведська модель відрізняється широким трактуванням суб'єкта злочину: до кола осіб, які можуть нести відповідальність за досліджувані зловживання, включаються всі, хто виконує публічні функції або надає публічні послуги, незалежно від їхнього формального статусу. Такий підхід дозволяє застосовувати до осіб, які надають публічні послуги, загальні норми про відповідальність за хабарництво нарівні з будь-якими іншими особами.

Особливістю шведського підходу у боротьбі зі зловживаннями осіб, які надають публічні послуги, є акцент на превентивних механізмах та прозорості публічного управління. Адже у Конституції Швеції врегульований принцип публічності документів, що забезпечує суцільний громадський контроль за діяльністю службових осіб, зокрема тих, що надають публічні послуги [8].

Схожий підхід до кримінальної відповідальності осіб, що надають публічні послуги, застосовує і інша скандинавська країна – Норвегія. Вона також відмовилася від розмежування між публічним і приватним секторами, застосовуючи єдині норми до будь-яких осіб, що обіймають певну посаду, незалежно від їхнього формального статусу. Тому відсутня необхідність передбачати окремі склади злочинів для службових осіб, що надають публічні послуги. Натомість, на відміну від шведського законодавства, в норвезькому не передбачено обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони – наявність умислу, що суттєво полегшує притягнення до відповідальності зазначених осіб, які могли діяти з необережності [9]. Обидві скандинавські моделі є функціонально близькими та базуються на спільній ідеї уніфікованого підходу до суб'єктів корупційних правопорушень.

Ще одним визнаним світовим лідером у сфері протидії корупції є Сінгапур, у якому діють два ключових нормативно-правові акти у згаданій сфері, а саме: Закон про запобігання корупції (Prevention of Corruption Act, PCA) та Закон про конфіскацію доходів від незаконного обігу наркотиків, торгівлі людьми та інших тяжких злочинів (CDSA). Перший із зазначених законів має широку сферу дії та поширюється на осіб, що надають або отримують хабарі як у публічному, так і в приватному секторах. У ньому закріплено широке визначення суб'єктів відповідальності, як публічних службовців, так і осіб, що виконують публічні функції в приватному секторі. Тобто особи, які надають публічні послуги підпадають під дію тих самих норм, що й державні службовці, без необхідності введення спеціальних складів для окремих професій.

Характерною рисою сінгапурської моделі доцільно визнати презумпцію корупційності певних діянь, зокрема, якщо службова особа отримала будь-яку вигоду від особи, що має ділові відносини з її установою, вважається, що вигода отримана корупційним шляхом, якщо не доведено протилежне [10]. Завдяки позиції законодавця корупція у Сінгапурі є «діяльністю з високим ризиком і низькою винагородою».

Аналіз законодавства іноземних держав дозволяє виявити ряд спільних тенденцій та особливостей у підходах до кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги. Більшість сучасних правових систем відійшли від вузького розуміння суб'єкта зловживань як виключно державного службовця, розширивши коло відповідальних осіб до всіх, хто виконує публічні функції або надає публічні послуги незалежно від їхнього формального статусу. Це відповідає вимогам Конвенції ООН проти корупції та Кримінальної конвенції Ради Європи. Також простежується тенденція до диференціації відповідальності залежно від тяжкості наслідків зловживання та наявності корисливого мотиву. Крім того, ефективні правові системи поєднують кримінально-правові санкції з широким арсеналом превентивних механізмів: прозорістю публічного управління, захистом викривачів, інституційним контролем та громадським наглядом.

Висновки. Аналіз міжнародного досвіду кримінальної відповідальності за зловживання особами, які надають публічні послуги, засвідчує наявність різноманітних підходів до вирішення цієї проблеми, обумовлених особливостями відповідних правових систем та традицій. Водночас можна виділити спільні закономірності: широке трактування суб'єктів відповідальності, диференціація санкцій залежно від тяжкості наслідків, поєднання кримінально-правових та превентивних механізмів, а також активна міжнародна співпраця у сфері протидії корупції. Незважаючи на відмінності

у техніко-юридичних підходах, зарубіжні законодавці послідовно реалізують функціональний критерій визначення суб'єкта відповідальності: ключовим є не формальний статус особи, а характер виконуваних нею функцій та наявність суспільного очікування добросовісності та неупередженості при їх виконанні.

Для України, яка здійснює масштабну реформу антикорупційного законодавства в контексті євроінтеграції, зарубіжний досвід є важливим орієнтиром. Особливо актуальним є удосконалення вітчизняного кримінального законодавства шляхом уточнення кола суб'єктів відповідальності за зловживання повноваженнями у сфері надання публічних послуг з урахуванням функціонального підходу, що утвердився у провідних правових системах світу, а також вимог Конвенції ООН проти корупції та Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, вдосконалення механізмів виявлення та розслідування зловживань, а також розвиток інституційної спроможності органів, відповідальних за протидію корупції у сфері надання публічних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Nations Convention against Corruption. UN General Assembly Resolution 58/4. 31 October 2003. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/united-nations-convention-against-corruption.html.
2. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18 жовт. 2006 р. № 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16#Text.
3. Criminal Law Convention on Corruption. 27 January 1999 № 173. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173.
4. Strafgesetzbuch. Bundesministerium der Justiz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/.
5. Misconduct in Public Office. Law Commission. URL: https://www.lawcom.gov.uk/project/misconduct-in-public-office.
6. Bribery act 2010. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents.
7. Code pénal français. Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719.
8. Regeringsformen (1974:152) om beslutad ny regeringsform. Sveriges Riksdag. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kungörelse-1974152-om-beslutad-ny-regeringsform_sfs-1974-152.
9. Lov om straff (Straffeloven). Lovdata. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28.
10. Prevention of Corruption Act. Singapore Statutes Online. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/PCA1960.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Голодников Д.Р., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.132:343.52
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.53

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гордаш А.С.,
аспірант кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1124-9517

Гордаш А.С. Кримінологічна безпека у сфері підприємництва в умовах воєнного стану.
У статті здійснено комплексний кримінологічний аналіз проблеми забезпечення безпеки у сфері підприємництва в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що сучасні трансформації соціально-економічних процесів, спричинені воєнними діями, істотно впливають на характер і структуру криміногенних загроз, які виникають у підприємницькому середовищі. Визначено сутність кримінологічної безпеки як багаторівневої системи захисту суб'єктів господарювання від злочинних посягань, що включає правові, організаційні, економічні та інформаційні механізми.

Проаналізовано особливості функціонування підприємництва в умовах воєнного стану, зокрема вплив релокації бізнесу, порушення логістичних зв'язків, економічної нестабільності та змін у правовому регулюванні. Встановлено, що зазначені фактори сприяють зростанню рівня економічної злочинності, шахрайства, рейдерства, корупції та кіберзлочинності. Окреслено ключові криміногенні ризики, які загрожують стабільності підприємницької діяльності, та визначено основні фактори, що впливають на формування кримінологічної ситуації у цій сфері. Особливу увагу приділено ролі державних інституцій, правоохоронних органів і самих суб'єктів господарювання у забезпеченні належного рівня безпеки.

Запропоновано систему заходів щодо підвищення ефективності кримінологічної безпеки підприємництва, яка включає удосконалення законодавчого регулювання, посилення антикорупційних механізмів, впровадження сучасних технологій контролю та кіберзахисту, розвиток комплаєнс-практик у бізнесі, а також активізацію міжвідомчої та міжнародної співпраці. Зроблено висновок про необхідність формування цілісної державної політики у сфері забезпечення кримінологічної безпеки підприємництва, адаптованої до умов воєнного стану, що сприятиме зміцненню економічної стійкості держави та захисту прав суб'єктів господарювання.

Ключові слова: кримінологічна безпека, підприємництво, воєнний стан, економічна злочинність, шахрайство, рейдерство, корупція, кіберзлочинність, економічна безпека.

Гордаш А.С. Criminal security in the sphere of entrepreneurship under martial state.
The article provides a comprehensive criminological analysis of the problem of ensuring security in the sphere of entrepreneurship under martial law. It is substantiated that modern transformations of socio-economic processes caused by military actions significantly affect the nature and structure of criminogenic threats that arise in the business environment. The essence of criminological security is determined as a multi-level system of protecting business entities from criminal encroachments, which includes legal, organizational, economic and information mechanisms.

The peculiarities of the functioning of entrepreneurship under martial law are analyzed, in particular the impact of business relocation, disruption of logistical connections, economic instability and changes in legal regulation. It is established that these factors contribute to the growth of the level of economic crime, fraud, raiding, corruption and cybercrime. The key criminogenic risks that threaten the stability of business activity are outlined, and the main factors that influence the formation of the criminological situation in this area are identified. Particular attention is paid to the role of state institutions, law enforcement agencies and business entities themselves in ensuring the appropriate level of security.

A system of measures to increase the effectiveness of the criminological security of business is proposed, which includes improving legislative regulation, strengthening anti-corruption mechanisms, implementing modern control and cyber protection technologies, developing compliance practices in business, as well as intensifying interagency and international cooperation. The conclusion is made about the need to form a comprehensive state policy in the field of ensuring the criminological security of business, adapted to the conditions of martial law, which will contribute to strengthening the economic stability of the state and protecting the rights of business entities.

Key words: criminological security, entrepreneurship, martial law, economic crime, fraud, raiding, corruption, cybercrime, economic security.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується функціонуванням економіки в умовах правового режиму воєнного стану, що супроводжується суттєвими трансформаціями соціально-економічних відносин та загостренням криміногенної ситуації. Підприємницька діяльність, яка є основою економічної стабільності держави, зазнає значного впливу негативних факторів, пов'язаних як із воєнними діями, так і з внутрішніми дисбалансами економічної та правової системи. В умовах воєнного стану відбувається ускладнення механізмів функціонування бізнесу, що проявляється у порушенні логістичних ланцюгів, релокації підприємств, скороченні виробничих потужностей, зміні ринкової кон'юнктури та зниженні рівня платоспроможності суб'єктів господарювання [1, с. 11]. Такі процеси створюють сприятливе середовище для активізації злочинної діяльності у сфері підприємництва, що, у свою чергу, підвищує рівень криміногенних ризиків і загроз.

Особливої актуальності набувають проблеми зростання економічної злочинності, поширення шахрайських схем, посилення рейдерських захоплень, підвищення рівня корупції та активізації кіберзлочинності. Зазначені явища не лише завдають значних матеріальних збитків суб'єктам господарювання, але й підривають довіру до державних інституцій, дестабілізують підприємницьке середовище та негативно впливають на інвестиційну привабливість держави. Водночас існуюча система забезпечення кримінологічної безпеки у сфері підприємництва виявляється недостатньо адаптованою до умов воєнного стану. Наявні правові механізми не завжди забезпечують належний рівень захисту бізнесу, а діяльність правоохоронних органів ускладнюється обмеженістю ресурсів, необхідністю виконання додаткових функцій, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, та зростанням загального рівня злочинності. Крім того, спрощення адміністративних процедур і дерегуляція, запроваджені з метою підтримки економіки, у певних випадках створюють додаткові можливості для зловживань [2, с. 173].

Слід також враховувати, що значна частина суб'єктів підприємницької діяльності не має достатнього рівня готовності до протидії сучасним криміногенним загрозам, зокрема у сфері кібербезпеки, внутрішнього контролю та управління ризиками. Відсутність ефективних комплаєнс-механізмів і системи превенції правопорушень у бізнес-середовищі посилює вразливість підприємств до злочинних посягань. Таким чином, виникає об'єктивна потреба у комплексному науковому дослідженні кримінологічної безпеки у сфері підприємництва в умовах воєнного стану, визначенні її сутності, структури, основних загроз і факторів впливу, а також розробці ефективних механізмів її забезпечення.

Мета статті. Метою статті є комплексне кримінологічне дослідження сутності та особливостей забезпечення кримінологічної безпеки у сфері підприємництва в умовах воєнного стану, визначення основних криміногенних загроз і факторів їх формування, а також розробка ефективних напрямів підвищення рівня захищеності суб'єктів господарювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика забезпечення безпеки підприємницької діяльності в умовах воєнного стану є предметом наукових досліджень представників економічної, правової та кримінологічної науки. Зокрема, увага науковців зосереджується на питаннях економічної, фінансової та інформаційної безпеки підприємств, трансформації ризиків та загроз у кризових умовах, а також адаптації систем управління безпекою до нових викликів. У сучасних наукових працях підкреслюється, що воєнний стан спричиняє глибокі структурні зміни в економіці, які впливають на всі сфери діяльності підприємств, включаючи фінансову, виробничу та логістичну складові. Дослідники зазначають, що зростання невизначеності, ризиків та загроз потребує формування нових підходів до управління безпекою підприємницької діяльності. Питання кримінологічної безпеки у сфері підприємництва досліджували такі вчені, як: Т.О. Арделян, В. Бесчастний, Г.С. Буга, В.В. Бутенко, Т. Буткевич, Р.П. Ваврійчук, О.Б. Васильчишин, І.В. Киреєва, М.Ф. Криштанович, Т. Марітчак, С.Є. Музика, В.М. Сокол, С.С. Трач, С. В. Чечетт та інші.

Водночас у кримінологічній площині досліджуються питання сутності кримінологічної безпеки, зокрема в умовах цифровізації, де основна увага приділяється протидії кіберзлочинності та новим формам кримінальних загроз. Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, слід констатувати, що проблема кримінологічної безпеки саме у сфері підприємництва в умовах воєнного стану залишається недостатньо дослідженою. Більшість праць має фрагментарний характер і зосереджується переважно на економічних або управлінських аспектах безпеки, тоді як кримінологічний підхід до аналізу загроз і механізмів їх нейтралізації потребує подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови функціонування економіки України, зумовлені запровадженням правового режиму воєнного стану, характеризуються глибокими трансформаціями соціально-економічних відносин, що безпосередньо впливають на стан та розвиток підприємницької діяльності. У цих умовах підприємництво виконує не лише економічну функцію, але й на-

буває стратегічного значення як чинник забезпечення стійкості держави, підтримання зайнятості населення та формування фінансової бази для функціонування публічної влади. Водночас воєнний стан істотно загострює криміногенну ситуацію, створюючи нові виклики та загрози для суб'єктів господарювання, що актуалізує проблему забезпечення кримінологічної безпеки у цій сфері [3, с. 24].

Кримінологічна безпека у сфері підприємництва є складним системним явищем, яке відображає рівень захищеності суб'єктів господарювання від кримінальних посягань, а також здатність держави, суспільства та бізнесу ефективно протидіяти злочинності. Вона охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів, включаючи запобігання кримінальним правопорушенням, захист прав і законних інтересів підприємців, своєчасне виявлення та розслідування правопорушень, а також відновлення порушених прав і компенсацію завданих збитків [4]. Умови воєнного стану зумовлюють необхідність переосмислення змісту та механізмів забезпечення кримінологічної безпеки, оскільки традиційні підходи не завжди відповідають сучасним викликам. Воєнний стан формує специфічне середовище функціонування підприємництва, яке характеризується високим рівнем невизначеності, нестабільності та ризиків [5, с. 79]. Руйнування виробничої та транспортної інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів, вимушена релокація підприємств, зменшення обсягів виробництва та споживання, коливання валютного курсу та обмежений доступ до фінансових ресурсів суттєво ускладнюють ведення господарської діяльності. У свою чергу, зазначені фактори створюють сприятливі умови для активізації злочинної діяльності, оскільки знижується рівень контролю, посилюється соціально-економічна напруга, а також зростає кількість суб'єктів, схильних до протиправної поведінки [6, с. 105-106].

У структурі криміногенних загроз, що впливають на підприємницьке середовище, особливе місце посідає економічна злочинність, яка охоплює широкий спектр протиправних діянь, спрямованих на незаконне отримання матеріальної вигоди. До таких діянь належать ухилення від сплати податків, незаконні фінансові операції, фіктивне підприємництво, легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, а також інші форми економічних правопорушень. Умови воєнного стану сприяють зростанню цих правопорушень, оскільки держава змушена зосереджувати ресурси на забезпеченні оборони, що може призводити до зниження ефективності економічного контролю. Поряд із цим значного поширення набувають різноманітні форми шахрайства, які адаптуються до нових умов і активно використовують сучасні інформаційні технології. Зокрема, поширюються схеми, пов'язані з використанням електронних платіжних систем, інтернет-торгівлі, фіктивних підприємств та підроблених документів [7, с. 121-122]. Особливо небезпечними є випадки шахрайства, пов'язані з використанням гуманітарної допомоги, благодійних коштів та державних програм підтримки бізнесу, що не лише завдає матеріальних збитків, але й підриває довіру до відповідних інститутів.

Однією з найбільш серйозних загроз для підприємництва є рейдерство, яке полягає у незаконному захопленні підприємств або їх активів. У період воєнного стану ризики рейдерських захоплень зростають у зв'язку з нестабільністю правового середовища, обмеженим доступом до судового захисту та перевантаженістю правоохоронної системи [8, с. 179-180]. Рейдерство може здійснюватися як із використанням формально законних механізмів, так і шляхом відкритого силового впливу, що становить значну загрозу не лише для окремих підприємств, але й для економічної безпеки держави загалом. Важливим елементом криміногенних ризиків є корупція, яка в умовах воєнного стану набуває нових форм і масштабів. Спрощення адміністративних процедур, необхідність оперативного прийняття рішень та обмеженість контрольних механізмів створюють передумови для зловживання службовим становищем, отримання неправомірної вигоди та непрозорого розподілу ресурсів. Корупція негативно впливає на конкурентне середовище, створює нерівні умови для суб'єктів господарювання та знижує ефективність державного управління [9, с. 132-133].

Окрему увагу слід приділити кіберзлочинності, яка стрімко розвивається в умовах цифровізації економіки та широкого використання інформаційних технологій. Підприємства дедалі частіше стають об'єктами кібератак, спрямованих на викрадення конфіденційної інформації, порушення функціонування інформаційних систем або отримання несанкціонованого доступу до фінансових ресурсів. У контексті воєнного стану кіберзлочинність може мати також елементи інформаційної війни, що підвищує її суспільну небезпечність. Рівень кримінологічної безпеки у сфері підприємництва визначається сукупністю взаємопов'язаних факторів, серед яких ключове значення мають правові, економічні, соціальні, організаційні та технологічні чинники [10, с. 156-157]. Недосконалість законодавства, нестабільність нормативно-правової бази, економічна криза, соціальна напруга, обмеженість ресурсів правоохоронних органів та недостатній рівень кіберзахисту формують складне середовище, у якому підприємства змушені функціонувати. Умови воєнного стану посилюють вплив цих факторів, що потребує комплексного підходу до забезпечення безпеки.

Ефективне забезпечення кримінологічної безпеки у сфері підприємництва можливе лише за умови функціонування багаторівневої системи, яка охоплює державний, правоохоронний, корпоративний та громадський рівні. На державному рівні необхідно забезпечити формування стабільної та ефективної нормативно-правової бази, спрямованої на протидію злочинності та захист прав суб'єктів господарювання [11, с. 129-130]. Правоохоронні органи мають забезпечувати своєчасне виявлення та розслідування правопорушень, а також здійснювати профілактичну діяльність. На рівні підприємств важливим є впровадження систем внутрішнього контролю, управління ризиками, комплаєнс-програм та заходів кібербезпеки. Водночас громадські організації та бізнес-асоціації можуть відігравати важливу роль у формуванні прозорого та безпечного підприємницького середовища.

З огляду на сучасні виклики, особливого значення набуває розробка та впровадження ефективних заходів, спрямованих на підвищення рівня кримінологічної безпеки. До таких заходів належать удосконалення законодавства з урахуванням умов воєнного стану, посилення відповідальності за економічні злочини, розвиток антикорупційних механізмів, впровадження цифрових інструментів контролю, підвищення рівня кіберзахисту підприємств, а також активізація взаємодії між державою, бізнесом та громадянським суспільством. Важливим напрямом є також розвиток міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності, що дозволить ефективніше реагувати на сучасні виклики [12, с. 246].

Таким чином, кримінологічна безпека у сфері підприємництва в умовах воєнного стану є складним багатофакторним явищем, яке потребує системного, комплексного підходу до її забезпечення. Її ефективність залежить від здатності держави та суспільства адаптуватися до нових умов, забезпечувати належний рівень правового регулювання, ефективну діяльність правоохоронних органів та відповідальне ставлення бізнесу до управління ризиками [13, с. 205]. Лише за таких умов можливе створення безпечного підприємницького середовища, здатного функціонувати навіть у складних умовах воєнного часу.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що кримінологічна безпека у сфері підприємництва в умовах воєнного стану є ключовим елементом забезпечення економічної стабільності держави та ефективного функціонування ринкових відносин. У сучасних умовах вона набуває особливого значення, оскільки підприємницька діяльність функціонує під впливом підвищених ризиків, пов'язаних із воєнними діями, соціально-економічною нестабільністю та трансформацією криміногенного середовища.

Обґрунтовано, що кримінологічна безпека у сфері підприємництва має комплексний, багаторівневий характер і охоплює систему заходів, спрямованих на попередження, виявлення та нейтралізацію криміногенних загроз, а також на відновлення порушених прав суб'єктів господарювання. Встановлено, що в умовах воєнного стану традиційні механізми забезпечення безпеки виявляються недостатньо ефективними, що потребує їх адаптації до нових реалій.

Доведено, що воєнний стан істотно впливає на криміногенну ситуацію у сфері підприємництва, зумовлюючи зростання рівня економічної злочинності, шахрайства, рейдерства, корупції та кіберзлочинності. Основними причинами цього є порушення економічних процесів, релокація підприємств, ослаблення контролю з боку держави, обмеженість ресурсів правоохоронних органів та загострення соціально-економічних проблем. У сукупності зазначені фактори формують сприятливе середовище для активізації злочинної діяльності. Встановлено, що серед криміногенних загроз найбільш значущими є економічні злочини, які підривають фінансову стабільність підприємств; шахрайські дії, що адаптуються до цифрового середовища; рейдерські захоплення, які становлять загрозу праву власності; корупційні прояви, що деформують конкурентне середовище; а також кіберзлочинність, яка набуває стратегічного характеру в умовах цифровізації та воєнного протистояння. Це свідчить про необхідність комплексного підходу до їх нейтралізації.

Доведено, що ефективне забезпечення кримінологічної безпеки у сфері підприємництва можливе лише за умови функціонування багаторівневої системи, яка включає державний, правоохоронний, корпоративний та громадський рівні. При цьому ключову роль відіграє узгоджена взаємодія між цими рівнями, що дозволяє забезпечити комплексний вплив на криміногенну ситуацію. На підставі проведеного дослідження обґрунтовано необхідність удосконалення механізмів забезпечення кримінологічної безпеки підприємництва в умовах воєнного стану. Зокрема, до пріоритетних напрямів віднесено: адаптацію законодавства до сучасних викликів; посилення відповідальності за економічні та корупційні злочини; впровадження цифрових інструментів контролю та управління ризиками; розвиток систем кіберзахисту; запровадження комплаєнс-програм на рівні підприємств; підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів; а також розширення міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності.

Зроблено висновок, що формування ефективної системи кримінологічної безпеки у сфері підприємництва є необхідною передумовою відновлення та сталого розвитку економіки в умовах во-

єнного стану та післявоєнного періоду. Її реалізація потребує системного підходу, який передбачає поєднання правових, організаційних, економічних і технологічних заходів, а також активну участь держави, бізнесу та громадянського суспільства. Перспективи подальших наукових досліджень полягають у поглибленому вивченні окремих аспектів кримінологічної безпеки, зокрема розробці моделей прогнозування криміногенних ризиків, удосконаленні механізмів протидії кіберзлочинності, а також формуванні ефективних стратегій забезпечення безпеки підприємництва в умовах післявоєнної відбудови держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бутенко В.В., Музика С.Є. Фінансова безпека підприємств у контексті глобальних трансформацій і воєнного стану. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління.* 2024. Т. 23. № 3 (58). С. 9–21. DOI: https://doi.org/10.18524/2413-9998.2024.3(58).328916.
2. Киреєва І.В., Ваврійчук Р.П. Напрями підтримки підприємництва в Україні під час воєнного стану як пріоритетні засади економічної безпеки. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави.* Вінниця, 2024. С. 172–174. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23225.
3. Буткевич Т. Сучасні загрози фінансовій безпеці підприємства. *Український економічний часопис.* 2024. № 3. С. 22–26. DOI: 10.32782/2786-8273/2023-3-3.
4. Криштанович М.Ф. Основна характеристика публічного управління у сфері фінансів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1815.
5. Марітчак Т. Помилки в кваліфікації господарських злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 7. С. 77–81. http://radnuk.info/component/content/article/24945c.html.
6. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні: метод. реком. / С.С. Чернявський, О.Є. Користін, В.А. Некрасов та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
7. Чечетт С.В. Правове регулювання запобігання правопорушенням у фінансовій сфері: дис. … докт. філософ. 081 – Право. Ірпінь, 2023. 198 с. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-318-0-103.
8. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с. https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/03/monografiya_compressed.pdf.
9. Арделян Т.О. Кримінологічна характеристика сучасних ознак злочинності у сфері підприємницької діяльності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 233 с.
10. Трач С.С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні: монографія. 2023. 380 с. DOI: 10.33270/01232502.190.
11. Васильчишин О.Б. Фінансові злочини у фіскальній сфері як загроза економічній безпеці України. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 124–137. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/4244.
12. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 245-250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_1_4.
13. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х., 2013. 288 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Kriminologia_2009.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Гордаш А.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.77(477)(043.5)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.54

ПРО РЕТРОАКТИВНУ ДІЮ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В КОНТЕКСТІ МЕХАНІЗМУ ВИПРАВЛЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЙ, ЗАПРОВАДЖЕНОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дудоров О.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4860-0681

Письменський Є.О.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи ЗВО
«Університет Короля Данила»
ORCID: 0000-0001-7761-7103

Дудоров О.О., Письменський Є.О. Про ретроактивну дію кримінального закону в контексті механізму виправлення декларацій, запровадженого в умовах воєнного стану.

Статтю присвячено з'ясуванню того, яким чином механізм виправлення декларацій, запроваджений згідно із Законом від 20 вересня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування в умовах воєнного стану», впливає на застосування ст. 366-2 Кримінального кодексу України (КК) «Декларування недостовірної інформації». Це питання висвітлюється на прикладі конкретного кейсу, який нині перебуває на розгляді Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Констатовано, що, запроваджуючи спеціальний тимчасовий механізм подання та виправлення декларацій, законодавець фактично визнав об'єктивні труднощі належного виконання обов'язку декларування в умовах воєнного стану, через що не міг не змінитися і підхід до кримінально-правової оцінки поведінки осіб, які добровільно усунули недостовірні відомості до початку повної перевірки. Доведено, що об'єктом кримінально-правової оцінки має ставати не первинний (дефектний) акт декларування, а кінцевий стан виконання обов'язку з урахуванням подання виправленої декларації. Показано, що обстоювана позиція узгоджується з панівним у науці кримінального права підходом, у межах якого виокремлюються особливості моменту закінчення злочину, передбаченого ст. 366-2 КК, які, своєю чергою, зумовлені закріпленням у ст. 45 «Про запобігання корупції» права подати виправлену декларацію.

Аргументовано, що розглядувана правова ситуація, з одного боку, відрізняється від ситуацій, які були предметом аналізу в Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) і постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 лютого 2025 р. (справа щодо внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів), а, з іншого, є подібною до ситуації, яка виникла на практиці внаслідок набрання чинності Законом від 18 липня 2024 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів» (підвищення розміру адміністративно караного викрадення чужого майна). Зроблено висновок про те, що Закон від 20 вересня 2023 р. є законом, що скасовує кримінальну протиправність діяння у контексті відповідальності за ст. 366-2 КК, та у разі добровільного виправлення декларації особою він має зворотну дію у часі.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, недостовірне декларування, кримінально-правова кваліфікація, джерела кримінального права, бланкетна диспозиція, зворотна дія кримінального закону.

Dudorov O.O., Pysmenskyy Ye.O. On the retroactive effect of criminal law in the context of the mechanism for correcting asset declarations introduced under martial law.

The article examines how the mechanism for submitting and correcting asset declarations introduced by the Law of 20 September 2023 "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Determination of the Procedure for Filing Declarations by Persons Authorised to Perform the Functions of the State or Local Self-Government under Martial Law" affects the application of Article 366-2 of the Criminal Code of Ukraine ("Declaration of False Information"). The issue is analysed through the prism of a specific case currently pending before the Criminal Cassation Court of the Supreme Court.

The introduction of a special temporary mechanism for the submission and correction of declarations signifies legislative recognition of the objective challenges in fulfilling declaration duties under martial law. As a result, the approach to criminal-law assessment for individuals who voluntarily corrected inaccurate information before the initiation of full verification requires reconsideration. The analysis supports that criminal-law evaluation should focus on the final state of compliance with declaratory obligations, rather than the initial defective declaration, considering the submission of a corrected declaration. This perspective aligns with prevailing criminal law doctrine, which identifies specific features regarding the completion of the offence under Article 366-2 of the Criminal Code. These features are derived from the statutory right to submit a corrected declaration, as established in Article 45 of the Law of Ukraine On Prevention of Corruption.

The authors argue that the legal situation under consideration differs, on the one hand, from the situations analysed in the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 19 April 2000 (case concerning the retroactive effect of criminal law in time) and in the ruling of the Joint Chamber of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court of 24 February 2025 (case concerning amendments to the list of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors). On the other hand, it is analogous to the situation that arose in practice following the entry into force of the Law of 18 July 2024 "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences and Certain Other Laws of Ukraine Regarding the Strengthening of Liability for Petty Theft of Another's Property and the Regulation of Certain Other Issues of Law Enforcement Activity" (increasing the threshold for administratively punishable theft of another's property).

The conclusion is reached that the Law of 20 September 2023 constitutes a law that eliminates the criminal unlawfulness of an act within the meaning of liability under Article 366-2 of the Criminal Code and, in cases where a person has voluntarily corrected a declaration, has retroactive effect.

Key words: corruption-related criminal offences; false declaration; criminal-law qualification; sources of criminal law; blanket disposition; retroactive effect of criminal law in time.

Постановка проблеми. Декларування – основний засіб регламентованого Законом України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції» фінансового контролю за особами, на яких поширюється дія цього Закону. Такий контроль загалом узгоджується з відповідними приписами Конвенції ООН проти корупції (п. 5 ст. 8, п. 5 ст. 52). Сам факт наявності в нашій державі цього засобу фінансового контролю (при тому, що його, звісно, не варто ідеалізувати) є значним здобутком, який вкрай важливо не втратити і не перетворити на фікцію. У листі ексочільника Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) О. Новікова на ім'я Президента України, підготовленому у зв'язку з відкриттям Конституційним Судом України (далі – КСУ) провадження щодо конституційності деяких положень Закону від 14 жовтня 2014 р. (зокрема його ст. 45, присвяченої декларуванню), слушно зазначається, що запроваджений в Україні режим електронного декларування відповідає невідкладній соціальній потребі – протидії корупції та сприяє функціонуванню ефективної системи перевірки достовірності даних, що містяться у поданих суб'єктами декларування деклараціях. Режим електронного декларування став проривним інструментом запобігання корупції в Україні та одним із найважливіших досягнень на шляху її реформування [1].

Належне функціонування системи електронного (антикорупційного) декларування забезпечується з-поміж іншого статтями 366-2 і 366-2 Кримінального кодексу України (далі – КК), які передбачають відповідальність за такі кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, як декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Проблема прогнозованості судової практики у частині застосування цих кримінально-правових заборон із бланкетними диспозиціями серйозно ускладнюється через динамічність антикорупційного та пов'язаного з ним регулятивного законодавства.

У цьому вчергове довелося переконатися у зв'язку з опрацюванням звернення одного із суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – звернення і ККС ВС, відповідно), що надійшло членам Науково-консультативної ради (далі – НКР) при Верховному Суді від-

повідно до ст. 434-2 КПК України і ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Суть поставленого питання полягає у з'ясуванні спроможності Закону України від 20 вересня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування в умовах воєнного стану» (далі – Закон від 20 вересня 2023 р.) впливати на кримінальну відповідальність особи за ст. 366-2 КК. Відповідь на це питання, своєю чергою, передбачає пошук відповідей на два підпитання, сформульовані у зверненні таким чином: 1) чи є Закон від 20 вересня 2023 р. у розумінні ч. 1 ст. 5 КК законом про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння або іншим чином поліпшує становище особи, та має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким Законом чинності, з огляду на зміст ч. 2 ст. 3, ч. 3 ст. 4 КК, а також Рішення КСУ від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 і постанови об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 лютого 2025 р. у справі № 552/4770/19 (далі – постанова ОП ККС ВС від 24 лютого 2025 р.)?; 2) чи перешкоджає розпочате кримінальне провадження за ч. 1 ст. 366-2 КК реалізації особою права подати за згодою НАЗК виправлену декларацію до початку проведення повної перевірки цієї декларації відповідно до абз. 3 ч. 4 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції»?

Подібна правова ситуація виникла на практиці внаслідок ухвалення Закону від 18 липня 2024 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів», коли науковці і правозастосувачі шукали відповідь на питання, чи мало набрання чинності вказаним Законом своїм наслідком зворотну дію у часі КК у частині відповідальності за певні кримінальні правопорушення проти власності [2, с. 278–294; 3].

Стан опрацювання проблематики. Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінально-правової характеристики декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації уповноваженої особи є праці таких вітчизняних науковців, як А. Агеєнко, В. Андрієшин, О. Бондаренко, А. Вознюк, Д. Волонець, І.Б. Газдайка-Василишин, В. Гацелюк, О. Гладун, З. Загиней-Заболотенко, К. Задоя, А. Козачина, О. Марін, Д. Михайленко, Д. Міськів, Р. Мовчан, Л. Мостепанюк, Н. Никифоренко, О. Пасєка, І. Пастух, А. Савченко, М. Хавронюк, В. Щирська, В. Янівський та ін. Звертались до цієї проблематики і ми, розглядаючи питання належної кримінально-правової оцінки поведінки суб'єкта декларування, який замість заповнення декларації на офіційному веб-сайті НАЗК подав декларацію до зазначеного органу на паперових носіях [4, с. 45–57]. Водночас питання про вплив запровадженого в умовах воєнного стану механізму виправлення декларацій на кримінальну відповідальність особи за ст. 366-2 КК поки що не знайшло належного висвітлення в юридичній літературі, що і визначило напрям цієї наукової розвідки.

Мета дослідження. Відповідно, *метою* статті є з'ясування (на прикладі конкретного кейсу, який перебуває на розгляді у ККС ВС) того, яким чином механізм виправлення декларацій, запроваджений в умовах воєнного стану згідно із Законом від 20 вересня 2023 р., впливає на кримінально-правову оцінку поведінки декларантів і чи вбачаються у такій ситуації підстави для зворотної сили закону, та формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Почати дослідження вважаємо за доцільне з наведення релевантних положень антикорупційного законодавства. Відповідно до абз. 3 ч. 4 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» (у редакції Закону від 20 вересня 2023 р.) у разі самостійного виявлення суб'єктом декларування у декларації недостовірних відомостей після спливу терміну для подання виправленої декларації, передбаченого абзацом першим цієї частини, але до початку проведення НАЗК повної перевірки цієї декларації, суб'єкт декларування може звернутися до НАЗК із листом із поясненням причин, що призвели до внесення недостовірних відомостей та неподання виправленої декларації у зазначений термін, додавши підтвердні документи. Подані таким чином суб'єктом декларування відомості мають бути розглянуті НАЗК під час повної перевірки цієї декларації. Передбачено також, що декларації, подані під час дії воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, до дня набрання чинності Законом від 20 вересня 2023 р., вважаються такими, що були подані на виконання обов'язку, передбаченого ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції». Суб'єкти декларування, які подали такі декларації, мають право протягом 14 днів з дня набрання чинності Законом від 20 вересня 2023 р. (таким днем є 11 жовтня 2023 р.) звернутися до НАЗК щодо подання виправленої декларації за відповідний звітний період. НАЗК забезпечує такому суб'єкту декларування можливість подати виправлену декларацію за відповідний звітний період протягом 30 календарних днів з дня, наступного за днем одержання відповідного звернення суб'єкта декларування (абз. 2 п. 2-7 Прикінцевих положень Закону України «Про запобігання корупції»).

За версією обвинувачення С., маючи прямий умисел на внесення завідомо недостовірних відомостей до щорічної декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – декларація), за 2021 р., будучи публічною особою, а саме начальником Головного управління Державної податкової служби у Чернігівській області, знаючи про те, що у разі внесення достовірних відомостей щодо її доходів та способу їх одержання її дії зазнають критики громадян і зашкодять її авторитету та репутації, не бажаючи їх публічного розголосу, вчинила кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, за таких обставин. 24 листопада 2022 р. вона відобразила недостовірні відомості у розділі 11 декларації «Доходи, у тому числі подарунки», а саме не зазначила особистий дохід суб'єкта декларування та члена сім'ї суб'єкта декларування на загальну суму 1963022,41 грн. З огляду на це, орган досудового розслідування кваліфікував дії С. за ч. 1 ст. 366-2 КК як умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації, які відрізняються від достовірних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

За цим обвинуваченням суд першої інстанції ухвалив рішення про визнання С. невинуватою у вчиненні злочину, передбаченого ст. 366-2 КК. Свою позицію суд обґрунтував тим, що Закон від 20 вересня 2023 р. уможливив для суб'єктів декларування, які подали декларації під час дії воєнного стану, звернення до НАЗК щодо подання виправленої декларації за відповідний звітний період. Обвинувачена обґрунтовано скористалася цим правом і добровільно, дотримуючись визначеного порядку, 18 жовтня 2023 р. звернулася з клопотанням до НАЗК про надання їй можливості подати виправлену щорічну декларацію за 2021 р. 20 жовтня 2023 р. вона подала виправлену декларацію за 2021 р. із зазначенням в її розділі 11 доходів чоловіка у виді заробітної плати у розмірі 803265 грн та пенсії у розмірі 102471 грн (загалом на суму 905 735,76 грн). Суд вирішив, що, хоч виправлену декларацію за 2021 р. С. подала після повідомлення їй про підозру у вчиненні злочину (12 вересня 2023 р.), але до пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366-2 КК (29 листопада 2023 р.), така поведінка узгоджується із Законом від 20 вересня 2023 р. Останній фактично надав можливість усім декларантам, які в умовах воєнного стану вже подали декларації за 2021–2022 рр., подати виправлені декларації за вказані періоди, запропонувавши відповідний алгоритм дій. Як наслідок, суд зробив висновок про відсутність об'єктивної сторони складу інкримінованого С. злочину, яка полягає у внесенні суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей на загальну суму 905 735,76 грн., оскільки до моменту пред'явлення обвинувачення декларантка усунула недостовірні дані [5].

Розглянувши скаргу прокурора, суд апеляційної інстанції ухвалив рішення виправдувальний вирок щодо С. залишити без змін. Було підтверджено відсутність в її діях об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366-2 КК, оскільки до моменту пред'явлення обвинувачення декларантка внесла достовірні дані. Закон від 20 вересня 2023 р. урегулював механізм виправлення декларацій, поданих в умовах воєнного стану, що дало С. змогу проаналізувати зміст декларації та виправити недостовірні відомості в частині доходу, одержаного її чоловіком за 2021 р. У цій справі має місце внесення до декларації завідомо недостовірних відомостей, які відрізняються від достовірних на меншу суму, ніж це встановлено кримінальним законом [6].

Розв'язання порушених питань (відповідно до звернення) безпосередньо пов'язано з Рішенням КСУ від 19 квітня 2000 р. і правовою позицією, викладеною у постанові ОП ККС ВС від 24 лютого 2025 р. Рішення КСУ від 19 квітня 2000 р., як відомо, передбачає, що кримінальний закон, який визначає діяння як злочин, може містити посилання на положення інших нормативно-правових актів. Якщо ці положення в подальшому змінюються, то загальний зміст кримінального закону (диспозиція його норм) змін не зазнає. Протилежне означало б можливість зміни кримінального закону підзаконними актами, зокрема постановами Верховної Ради України, указами Президента України та актами Кабінету Міністрів України, що суперечило б вимогам п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України [7].

У постанові ОП ККС ВС від 24 лютого 2025 р. (суголосно Рішенню КСУ від 19 квітня 2000 р.) констатовано, що зміни, унесені постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 2024 р. № 653 до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770, не є змінами до закону України про кримінальну відповідальність і відповідно до ст. 5 КК і ст. 58 Конституції України не мають зворотної дії у часі. Конкретизований зміст бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом. Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів, посилання на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Кримінально-правова норма залишається незмінною. Отже, кримінальний закон у такому разі не можна вважати новим – зміненим законом [8].

Системний аналіз Конституції України, КК, Закону України «Про запобігання корупції» з внесеними до нього змінами відповідно до Закону від 20 вересня 2023 р., урахування здобутків науки кримінального права, звернення до базових правових принципів і релевантної судової практики, дає змогу констатувати, що кримінально-правова норма про відповідальність за декларування недостовірної інформації, яка внаслідок ухвалення Закону від 20 вересня 2023 р. текстуально (формально) залишились незмінною, повинна мати зворотну дію у часі, тобто поширюватись на осіб, які виправили недостовірні дані в декларації, скориставшись механізмом, поява якого була зумовлена умовами воєнного стану.

Стосовно чинності закону про кримінальну відповідальність у часі КК (ч. 3 його ст. 4) установлює загальне правило: кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. Із цього правила існує виняток, за яким лише такі зміни до кримінального закону, якими поліпшується становище особи, можуть мати зворотну дію у часі (ч. 1 ст. 5 КК). Через це потребує з'ясування, по-перше, чи є Закон від 20 вересня 2023 р. законом про кримінальну відповідальність і, по-друге, чи передбачає цей Закон скасування кримінальної протиправності відповідних діянь.

Як це випливає зі згаданих судових рішень, С. 24 листопада 2022 р. подала декларацію, що містила недостовірні відомості. 20 жовтня 2023 р., керуючись положеннями оновленої на підставі Закону від 20 вересня 2023 р. редакції абз. 3 ч. 4 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції», вона подала виправлену декларацію, усунувши недостовірні дані. Закон від 20 вересня 2023 р. передбачив таку можливість невипадково, адже йшлося про потребу врегулювання процедури декларування, здійснюваної в надзвичайних умовах війни, яка починаючи від 24 лютого 2022 р. відбувається в найжорсткішій формі. Установлений механізм «постдекларaційного» виправлення помилок фактично доповнив зміст регулятивних норм, до яких відсилає бланкетна диспозиція ст. 366-2 КК. Запроваджуючи спеціальний тимчасовий механізм подання та виправлення декларацій, законодавець фактично визнав об'єктивні труднощі належного виконання обов'язку декларування в умовах воєнного стану, через що не міг не змінитися і підхід до кримінально-правової оцінки поведінки осіб, які добровільно усунули недостовірні відомості до початку повної перевірки. З огляду на сказане, надання суб'єктам декларування права на подання виправленої декларації у визначеному порядку свідчить про гуманізацію правового регулювання та має розглядатися як така законодавча зміна, що поліпшує становище особи в розумінні ч. 1 ст. 5 КК України.

Отже, об'єктом кримінально-правової оцінки має ставати не первинний (дефектний) акт декларування, а кінцевий стан виконання обов'язку з урахуванням подання виправленої декларації.

У цьому контексті є резонним нагадати, що момент закінчення злочину, передбаченого ст. 366-2 КК, має особливості, безпосередньо пов'язані з тим, що відповідно до абз. 1 ч. 4 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» упродовж 30 днів після подання декларації суб'єкт декларування має право подати виправлену декларацію.

З урахуванням цієї нормативної обставини у правничій літературі стверджується, що лише після спливу вказаного строку можуть виникнути підстави для притягнення декларанта до відповідальності; моментом закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК, називається наступний день, після спливу визначеного в законодавстві строку подання виправленої декларації [9, с. 99–100, 144]. Як пише А. Козачина, декларування недостовірної інформації слід вважати закінченим не з моменту внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації, а з моменту закінчення строку та кількості спроб її виправлення [10, с. 20, 97, 105, 142–143]. Уточнимо, що нині декларант має право подати уточнену (виправлену) декларацію впродовж 30 днів з моменту подання декларації і при цьому лише один раз. Раніше думку про те, що дії суб'єкта декларування не можуть кваліфікуватися за ст. 366-1 КК, якщо з боку суб'єкта декларування має місце або виконання вимог, або реалізація прав, передбачених Законом України «Про запобігання корупції», висловлював К. Задоя. Як на одну із таких ситуацій вчений вказував на випадок, коли декларант скористався передбаченим ч. 4 ст. 45 цього Закону правом виправити виявлені ним у декларації помилки і не порушив встановленого порядку і строків реалізації цього права [11, с. 227]. Не менш категоричний у своїх міркуваннях В. Янівський, на переконання якого відповідальність за декларування недостовірної інформації має виключатись, якщо особа скористалася передбаченим ч. 4 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» правом виправити виявлені нею у декларації помилки і не порушила при цьому встановленого порядку реалізації такого права; кримінальне правопорушення, каране за ст. 366-2 КК, необхідно вважати закінченим не з моменту внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації, а з моменту закінчення 30-денного строку для її виправлення [12, с. 134].

Звідси логічно випливає, що правова оцінка дій С. не може здійснюватися ізольовано від внесених до Закону України «Про запобігання корупції» змін, зумовлених воєнним станом та об'єк-

тивними труднощами виконання обов'язку декларування. Запроваджений Законом від 20 вересня 2023 р. спеціальний механізм подання та виправлення декларацій безпосередньо вплинув і на визначення моменту закінчення злочину, передбаченого ст. 366-2 КК, зокрема і на кримінально-правову оцінку відповідної поведінки декларанта загалом. Надання суб'єктам декларування права на виправлення недостовірних відомостей у визначений строк свідчить про визнання державою можливості добросовісного усунення помилок до початку повної перевірки. Тому в ситуації, коли особа в межах передбаченого законом строку подала виправлену декларацію й усунула недостовірні відомості, відсутні підстави вважати кримінальне правопорушення закінченим.

Вартує окремої уваги і те, що поведінка С. має оцінюватися згідно зі ст. 366-2 КК, яка нерозривно пов'язана із Законом України «Про запобігання корупції», – навіть при тому, що останній загалом не призначений для розв'язання питань кримінально-правового характеру (врегулювання кримінально-правових відносин). Статус цього конкретного Закону в контексті аналізованої кримінально-правової заборони є особливим, адже він буквально «вмонтований» у її зміст. Ідеться не стільки про деталізацію бланкетної диспозиції, що здійснюється через звернення до інших нормативно-правових актів, скільки про обов'язковий складник правової підстави кримінальної відповідальності за ст. 366-2 КК. Закон України «Про запобігання корупції», передусім ті його положення, що регулюють декларування особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є невід'ємним компонентом диспозиції ст. 366-2 КК, визначаючи конкретний кримінально-правовий зміст низки ознак основного і кваліфікованого складів декларування недостовірної інформації. Оскільки диспозиція цієї статті КК містить безпосередню «прив'язку» Закону України «Про запобігання корупції» як до акта, що визначає зміст і порядок подання декларації, будь-яка законодавча зміна порядку реалізації цього обов'язку об'єктивно впливає на зміст розглядуваної кримінально-правової заборони. Запровадження можливості подання виправленої декларації до початку повної перевірки фактично означає можливість зміни правової оцінки діяння, нівелюючи кримінально-правове значення первинно поданих недостовірних відомостей за умови їх добровільного усунення у спосіб, передбачений законом.

Вважаємо, що досліджуваний випадок принципово відрізняється від ситуацій, що були предметом аналізу в Рішенні КСУ від 19 квітня 2000 р. і постанові ОП ККС ВС від 24 лютого 2025 р. У зазначених актах ішлося про зміну підзаконних нормативно-правових актів, до яких відсилала бланкетна диспозиція кримінального закону, причому такі новели не торкалися самого закону як акта вищої юридичної сили та не змінювали нормативну модель кримінальної протиправності. Тому КСУ України та ОП ККС ВС виходили з того, що коригування підзаконного нормативного регулювання не означає зміни закону про кримінальну відповідальність і не може зумовлювати його зворотну дію у часі.

Тут доречно нагадати, що у висновку члена НКР при ВС В. Навроцького суголосно зазначається, що Закон від від 18 липня 2024 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів» є саме законом, а не іншим нормативно-правовим актом. Тому внесення змін в умови регламентації кримінальної відповідальності за викрадення чужого майна не суперечить ані Конституції України, ані Рішенню КСУ від 19 квітня 2000 р. в частині, яка стосується можливості відповідних змін лише законом. Вчений справедливо наголошує на тому, що у зв'язку з набранням чинності Законом від 18 липня 2024 р. виникла зовсім інша (порівняно з розглядуваною КСУ у 2000 р.) правова ситуація, яка стосується змісту кримінально-правової заборони (як це, на нашу думку, має місце й у випадку із Законом від 20 вересня 2023 р.). Змістовно текстом кримінального закону є не лише положення, які викладені у КК, а й наведені в інших законах, які визначають кримінальну відповідальність і без яких стаття кримінального закону залишається беззмістовною.

У справі щодо С., розглядуваній нині у ККС ВС, ідеться про внесення змін безпосередньо до закону – Закону України «Про запобігання корупції», який є актом того самого ієрархічного рівня, що й КК, і (що найголовніше) становить невід'ємний елемент складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 2 КК) – нормативної підстави кримінальної відповідальності за ст. 366-2 КК. Особливість цієї конструкції полягає в тому, що кримінально-правова норма не просто відсилає до іншого акта для технічної конкретизації, як це має місце у випадках із «звичайними» бланкетними диспозиціями кримінально-правових норм, а інтегрує його (законодавчого акта) приписи як обов'язковий змістовний компонент складу кримінального правопорушення. Саме тому зміна закону, який визначає порядок та юридичні наслідки виконання обов'язку декларування, не може не впливати на межі кримінальної протиправності відповідної поведінки. Крім того, на противагу ситуації зі змінами до переліку наркотичних засобів, що лише уточнювали предмет злочину, Закон від 20 вересня 2023 р. змінив правову оцінку поведінки суб'єкта декларування, визнавши допустимою і правомір-

ною можливість добровільного усунення недостовірних відомостей до початку повної перевірки. Тобто законодавець трансформував саму модель юридично значущої поведінки, що безпосередньо впливає на встановлення наявності або відсутності об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК.

Таким чином, порівнювані ситуації є різними за своєю правовою природою: у першому випадку – це зміна підзаконного регулювання, яка не зачіпає змісту кримінального закону; у другому – це законодавча модифікація нормативної підстави кримінальної відповідальності, що змінює межі кримінальної протиправності. Саме ця відмінність зумовлює необхідність застосування різних правових підходів і дає підстави для висновку про можливість зворотної дії у часі положень Закону від 20 вересня 2023 р. в їх у системному зв'язку зі статтями 5 і 366-2 КК. Видається, що такий висновок з-поміж іншого узгоджуватиметься з позицію ОП ККС ВС, згідно з якою підвищення розміру адміністративно караного викрадення чужого майна на підставі Закону України від 18 липня 2024 р. призвело до прихованої зміни змісту статей 185, 190, 191 КК [3], а отже, забезпечуватиме однотипний підхід до розв'язання подібних кримінально-правових проблем.

Однак навіть якщо наведені міркування про щонайменше часткову належність Закону «Про запобігання корупції», зміненого на підставі Закону від 20 вересня 2023 р., до закону про кримінальну відповідальність у сенсі ч. 1 ст. 5 КК не сприймаються, це не перешкоджає остаточному висновку про надання Закону від 20 вересня 2023 р. зворотної сили у контексті кримінально-правової оцінки вчиненого С. Адже у цьому разі стає у нагоді ч. 1 ст. 58 Конституції України, яка, як відомо, має найвищу юридичну силу і норми якої є нормами прямої дії. У ч. 1 ст. 58 Основного Закону передбачено зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів незалежно від їх галузевої належності за умови, що вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (треба так розуміти – і кримінальну також). Відповідно, правозастосувач зобов'язаний (за наявності підстав) керуватись безпосередньо вказаною конституційною нормою. Пріоритет (верховенство) Конституції України у спірних ситуаціях, подібних до розглядуваної, випливає і з Рішення КСУ у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) [13]. Тут зазначається, що дія нормативно-правових актів у часі раніше визначалась тільки в окремих законах України (КК, КУпАП, ЦПК України тощо). Конституція України, закріпивши в ч. 1 ст. 58 положення щодо недопустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотну дію в часі, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки.

1. Закон України від 20 вересня 2023 р. є законом, який гуманізує правове регулювання декларування, надаючи суб'єктам декларування право на добровільне виправлення недостовірних відомостей у декларації після спливу стандартного строку, але до початку повної перевірки НАЗК, у межах спеціального режиму, визначеного для декларацій, поданих в умовах воєнного стану. Згаданий Закон є підстави розглядати як закон про кримінальну відповідальність, який поліпшує становище особи в розумінні ч. 1 ст. 5 КК і через це має зворотну дію у часі, поширюючись на діяння, вчинені до набрання ним чинності. Зміни, внесені Законом від 20 вересня 2023 р. до Закону України «Про запобігання корупції», будучи безпосередньо інтегрованими в диспозицію ст. 366-2 КК, утворили нову нормативну основу порядку подання та виправлення декларації. У такий спосіб ці законодавчі зміни впливають на межі кримінальної протиправності, виключаючи кримінальну відповідальність для осіб, які добровільно усунули недостовірні відомості в межах передбачених строків і порядку. Юридичне закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК, відбувається не в момент внесення недостовірних відомостей, а після спливу строків і можливих спроб їх виправлення у встановленому законом порядку. У разі добровільного та своєчасного виправлення недостовірних відомостей немає підстав вважати розглядуваний злочин закінченим.

2. На противагу ситуаціям, аналіз яких містять Рішення КСУ від 19 квітня 2000 р. і постанова ОП ККС ВС від 24 лютого 2025 р., де зміни стосувалися підзаконних актів, Закон від 20 вересня 2023 р. вносить зміни до закону однакової юридичної сили, який, до того ж, є невід'ємним компонентом нормативної підстави настання кримінальної відповідальності за ст. 366-2 КК. Згаданий Закон фактично запроваджує нову модель юридично значущої поведінки, з огляду на що змінюється оцінка об'єктивної сторони складу правопорушення та відбувається поліпшення становища особи, що зумовлює зворотну дію у часі відповідно до ч. 1 ст. 5 КК і ч. 1 ст. 58 Конституції України. Відповідно: а) Закон від 20 вересня 2023 р. є законом, що скасовує кримінальну протиправність діяння у контексті відповідальності за ст. 366-2 КК, та у разі добровільного виправлення декларації особою він має зворотну дію у часі; б) розпочате кримінальне провадження не перешкоджає реалізації права на подання виправленої декларації до початку повної перевірки НАЗК, оскільки це узгоджується з порядком, установленим законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національне агентство з питань запобігання корупції. Президенту України Володимиру Зеленському. Лист Голови НАЗК О. Новікова від 22.08.2023. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/Lyst.doc.pdf (дата звернення: 2.03.2026).
2. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Про кваліфікацію кримінальних правопорушень проти власності з позиції зворотної дії КК України у часі. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації: Liber Amicorum на честь професора Петра Андрушка* / упорядн. А.А. Стрижевська, К.П. Задоя. Київ: Юрінком Прес, 2025. С. 278–294.
3. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 7 жовтня 2024 р. у справі № 278/1566/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302589 (дата звернення: 2.03.2026).
4. Дудоров О.О., Задоя К.П., Письменський Є.О. Про віру в Бога та обов'язок подавати антикорупційну декларацію. *Кримінально-правова протидія корупції у воєнній та повоєнній Україні: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 24 листоп. 2023 р.* / редкол.: Ю.А. Пономаренко та ін.; Коміс. з питань прав. реформи при Президентові України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса; Громад. орг. «Все-укр. асоц. кримін. права». Харків: Право, 2024. С. 45–57.
5. Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова від 13 березня 2024 р. у справі № 751/10686/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123031953 (дата звернення: 2.03.2026).
6. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 11 листопада 2024 р. у справі № 751/10686/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123031953 (дата звернення: 2.03.2026).
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 у справі № 1-3/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text (дата звернення: 2.03.2026).
8. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 лютого 2025 р. у справі № 552/4770/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125711164 (дата звернення: 2.03.2026).
9. Агеєнко А.В. Кримінально-правова характеристика декларування недостовірної інформації: дис. … д-ра філософії: 081 «Право». Харків, 2023. 226 с.
10. Козачина А.М. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації: дис. … д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2023. 234 с.
11. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М.І. Хавронюка. Київ: Москаленко О.М., 2019. 464 с.
12. Янівський В.М. Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: соціальна обумовленість криміналізації, аналіз складів кримінальних правопорушень: дис. … д-ра філософії: 081 «Право». Вінниця, 2023. 239 с.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text (дата звернення: 2.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Дудоров О.О., Письменський Є.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.55

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 201-2 КК УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Думчиков М.О,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально правових дисциплін
та судочинства
Навчально-наукового інституту права СумДУ
ORCID: 0000-0002-4244-2419

Думчиков М.О. Предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України: проблеми термінологічної визначеності та правозастосування.

Стаття присвячена комплексному кримінально-правовому, догматичному та кримінологічному дослідженню предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними масштабами гуманітарної, економічної та соціальної кризи, спровокованої повномасштабним військовим вторгненням російської федерації на територію України. Зважаючи на колосальні обсяги матеріальних цінностей, що перетинають митний кордон та розподіляються всередині держави, особливу увагу приділено аналізу об'єктивних ризиків зловживань та ефективності кримінально-правових механізмів реагування на ці виклики в умовах воєнного стану.

У роботі здійснено системний аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак складу цього правопорушення, зокрема розкрито термінологічні колізії між нормами кримінального закону та спеціального регулятивного законодавства. Розглянуто проблему хибного, виключно «митного» підходу правоохоронних органів до ідентифікації предмета злочину. Детально проаналізовано специфіку волонтерської діяльності та доведено догматичну вразливість обов'язкової криміноутворювальної ознаки «з метою отримання прибутку», яка часто механістично тлумачиться слідчими органами, що штучно дестимулює активність громадянського суспільства.

Водночас акцентовано на проблемах кваліфікації та системної штучної конкуренції норм у кримінальному праві, що виникла через запровадження ст. 201-2 КК України. Проаналізовано ключові аспекти розмежування цього діяння від суміжних складів злочинів проти власності (привласнення, розтрата, шахрайство) та легалізації майна, одержаного злочинним шляхом. Досліджено ризики порушення принципу заборони подвійного притягнення до відповідальності (non bis in idem) та формування репресивної судово-слідчої практики щодо добросовісних представників волонтерського руху.

Наукова новизна дослідження полягає у концептуальному переосмисленні конструкції ст. 201-2 КК України та доведенні необхідності відмови від надмірної казуїстичності на користь єдиних догматичних підходів. У результаті зроблено висновок про нагальну потребу в оптимізації диспозиції аналізованої статті, синхронізації кримінального закону з регулятивним законодавством та виробленні чітких роз'яснень на рівні найвищої судової інстанції, що забезпечить дотримання принципу правової визначеності та захистить волонтерські ініціативи від безпідставного кримінального переслідування.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, гуманітарна допомога, благодійна пожертва, безоплатна допомога, продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги, використання благодійних пожертв і безоплатної допомоги, вимагання, шахрайство.

Dumchykov M.O. The subject of the criminal offense provided for in Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine: problems of terminological certainty and law enforcement.

The article is devoted to a comprehensive criminal-legal, dogmatic, and criminological study of the subject of the criminal offense stipulated by Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. The relevance of the study is driven by the unprecedented scale of the humanitarian, economic, and social crisis provoked by the full-scale military invasion of Ukraine by the Russian Federation. Given the colossal volumes of material assets crossing the customs border and being distributed within the state, special attention is paid to analyzing the objective risks of abuse and the effectiveness of criminal-legal response mechanisms to these challenges under martial law.

The paper provides a systemic analysis of the objective and subjective elements of this offense, specifically revealing terminological collisions between the provisions of criminal law and special regulatory legislation. The issue of the flawed, exclusively «customs-based» approach of law enforcement agencies to identifying the subject of the crime is examined. The specifics of volunteer activity are thoroughly analyzed, proving the dogmatic vulnerability of the mandatory crime-forming element «with the aim of obtaining profit,» which is often mechanistically interpreted by investigative bodies, thereby artificially disincentivizing civil society activity.

Concurrently, the emphasis is placed on the problems of qualification and the systemic artificial competition of norms in criminal law that emerged due to the introduction of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. The key aspects of distinguishing this act from related property crimes (misappropriation, embezzlement, fraud) and the legalization (laundering) of proceeds from crime are analyzed. The risks of violating the principle of prohibition of double jeopardy (non bis in idem) and the formation of a repressive judicial and investigative practice against bona fide representatives of the volunteer movement are investigated. The scientific novelty of the study lies in the conceptual rethinking of the structure of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine and substantiating the necessity to abandon excessive casuistry in favor of unified dogmatic approaches. As a result, it is concluded that there is an urgent need to optimize the disposition of the analyzed article, synchronize the criminal law with regulatory legislation, and elaborate clear clarifications at the level of the highest judicial instance. This will ensure adherence to the principle of legal certainty and protect volunteer initiatives from unfounded criminal prosecution.

Key words: criminal liability, criminal offense, humanitarian aid, charitable donation, free aid, sale of goods (items) of humanitarian aid, use of charitable donations and free aid, extortion, fraud.

Постановка проблеми. Повномасштабне військове вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року спровокувало безпрецедентну за своїми масштабами гуманітарну, економічну та соціальну кризу. Відповіддю на ці виклики стала тотальна мобілізація як міжнародної спільноти, так і внутрішнього волонтерського руху. Згідно з даними міжнародних рейтингів, зокрема World Giving Index за 2023 рік, Україна посіла друге місце у світі за кількістю пожертв, зроблених дорослим населенням [1]. Загальний обсяг фінансової, військової та гуманітарної допомоги, виділеної західними країнами-донорами за три роки війни, становить близько 267 мільярдів євро, з яких безпосередньо на гуманітарну допомогу припадає понад 19 мільярдів євро [2]. Зважаючи на колосальні обсяги матеріальних цінностей, що перетинають митний кордон України та розподіляються всередині держави, виникли об’єктивні ризики зловживань, нецільового використання та відвертого розкрадання майна, призначеного для потреб Збройних Сил України та соціально вразливих верств населення.

Усвідомлюючи суспільну небезпечність таких діянь та реагуючи на гострий суспільний запит щодо забезпечення соціальної справедливості, законодавець ухвалив Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2155-IX [3]. Цим нормативно-правовим актом Кримінальний кодекс України було доповнено новою статтею 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [4].

Однак, як засвідчує практика правозастосування, запровадження цієї кримінально-правової заборони породило цілу низку концептуальних та системних проблем. Інтеграція ст. 201-2 до розділу VII КК України змістила акценти з охорони права власності на охорону встановленого порядку господарювання [5]. Більше того, термінологічна невизначеність предмета цього кримінального правопорушення, бланкетний характер диспозиції, суперечливість криміноутворювальної ознаки «з метою отримання прибутку» та штучна конкуренція з іншими нормами кримінального закону призвели до формування неоднозначної, а подекуди й репресивної судово-слідчої практики щодо добросовісних представників волонтерського руху [6]. Це зумовлює нагальну потребу в глибокому науковому переосмисленні конструкції ст. 201-2 КК України та виробленні єдиних підходів до її тлумачення.

Метою цього дослідження є комплексний кримінально-правовий, догматичний та кримінологічний аналіз предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, виявлення термінологічних колізій між нормами кримінального та регулятивного законодавства, а також оцінка ефективності правозастосовної та судової практики щодо кваліфікації фактів незаконного використання гуманітарної допомоги.

Стан опрацювання проблематики. Впровадження ст. 201-2 КК України викликало безпрецедентно жваву дискусію в академічних колах та серед практикуючих правників. Науковий аналіз

вказує на те, що ця норма є однією з найбільш контроверсійних новел кримінального законодавства періоду воєнного стану.

Гостру концептуальну критику законодавчої ініціативи висловили провідні вчені О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан та Д.В. Каменський [7]. Дослідники обґрунтовано доводять, що криміналізація цих діянь створила штучну конкуренцію норм, оскільки переважна більшість випадків розкрадання допомоги цілком охоплюється традиційними злочинами проти власності, а використання «митного підходу» до визначення предмета злочину є помилковим.

Проблеми системного тлумачення об'єктивної сторони та співвідношення загальної і спеціальної норм ґрунтовно висвітлені в публікаціях Д.В. Каменського [8]. Специфіка розмежування суміжних складів злочинів деталізована у статтях О.В. Лісовської [5]. Питання кваліфікації в умовах воєнного стану та напрями вдосконалення диспозиції статті є предметом дослідження у працях Г.В. Муляра, В.А. Бабича, О. та В.М. Падуна [9; 10]. Кримінологічний зріз проблеми, зокрема питання латентності та детермінант злочинності, розкрито в публікаціях Н.С. Шевченко [11]. Водночас криміналістична характеристика та методика розслідування стали основою дисертаційного дослідження А.В. Степанченка [2].

Аналіз наведених джерел засвідчує, що, попри значну увагу науковців до проблеми, єдиного догматичного підходу до розуміння меж застосування ст. 201-2 КК України досі не вироблено. Констатується гостра необхідність переходу від теоретичних дискусій до формування сталих правозастосовних орієнтирів.

Виклад основного матеріалу. Предмет кримінального правопорушення відіграє фундаментальну роль у конструкції ст. 201-2 КК України, оскільки саме він виступає головним розмежувальним критерієм, що дозволяє відрізнити це діяння від суміжних складів злочину проти власності та господарської діяльності. Диспозиція ч. 1 ст. 201-2 КК України є типовою бланкетною нормою, яка оперує трьома самостійними, хоча й тісно спорідненими категоріями: 1) гуманітарна допомога; 2) благодійні пожертви; 3) безоплатна допомога [2].

Для усвідомлення їхньої правової природи та уникнення довільного тлумачення законодавець у Примітці 1 до ст. 201-2 КК України безпосередньо відсилає правозастосувача до положень спеціального регулятивного законодавства – Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 № 1192-XIV та Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI [12; 13].

Відповідно до ст. 1 Закону № 1192-XIV, гуманітарна допомога – це цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю чи виникненням надзвичайного або воєнного стану. Під безоплатною допомогою в цьому контексті розуміється надання допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій безпосередньо донорам. Своєю чергою, благодійна пожертва згідно із Законом № 5073-VI визначається як безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, заздалегідь обумовлених статутних цілей. Ключовою, об'єднуючою ознакою всіх трьох різновидів предмета є їхня безоплатність та безкорисливість на етапі надання донором.

Водночас, як слушно наголошують у своїх працях О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан та Д.В. Каменський, у правозастосовній діяльності органів досудового розслідування сформувався хибний, виключно «митний» підхід до ідентифікації предмета цього злочину [7]. Правоохоронці часто вважають абсолютно самодостатньою підставою для інкримінування ст. 201-2 КК України лише наявність задокументованого факту митного оформлення вантажу за спрощеною процедурою як гуманітарної допомоги.

На нашу думку, такий формалізований підхід є догматично вразливим і методологічно помилковим, доки предмет матеріального світу не відповідає сутнісним законодавчим ознакам, він не може автоматично визнаватися гуманітарною допомогою виключно через факт подання відповідної митної декларації під час перетину кордону. Якщо предмети ввозяться на митну територію України лише «під виглядом» гуманітарної допомоги (наприклад, для брутального ухилення від сплати митних платежів, ПДВ та акцизів при комерційному імпорті транспортних засобів), але фактично такою допомогою від донора не є, дії винних осіб не утворюють об'єктивної сторони складу ст. 201-2 КК України. За таких обставин їхня девіантна поведінка потребує правової оцінки за ст. 212 КК (Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)) або ст. 222 КК (Шахрайство з фінансовими ресурсами). Ми переконані, що через ігнорування цієї термінологічної різниці виникає правовий парадокс: особа, дії якої правильно кваліфіковані за ст. 212 чи 222 КК, опиняється у значно вигіднішому становищі завдяки м'якшим санкціям, аніж волонтер, діяння якого по-

милково підведені під ч. 3 ст. 201-2 КК України в умовах воєнного стану, що передбачає від п'яти до семи років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, сконструйована законодавцем як матеріальний склад і полягає в активних діях, які набувають трьох альтернативних форм: 1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв або безоплатної допомоги з метою отримання прибутку; 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном з метою отримання прибутку.

Обов'язковою кримінотворювальною умовою для притягнення особи до відповідальності за ч. 1 ст. 201-2 КК України є вчинення цих дій у значному розмірі. Згідно з Приміткою 2 до цієї статті, значним розміром вважається сукупна вартість товарів гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, що у 350 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (НМДГ) [3]. Великий розмір, передбачений як кваліфікуюча ознака у ч. 2 ст. 201-2 КК, становить перевищення у 1000 і більше разів НМДГ; відповідно, особливо великий розмір (ч. 3 ст. 201-2 КК) вимагає перевищення у 3000 і більше разів НМДГ.

Варто відзначити, що оскільки об'єктом цього злочину виступають суспільні відносини у сфері господарської діяльності, а не право власності, основним критерієм виміру тяжкості кримінального правопорушення визнається загальна вартість предметів (товарів), які були незаконно пущені в оборот та мали б надійти кінцевим набувачам. На відміну від злочинів проти власності, де вимірюється розмір фактичної майнової шкоди, заподіяної власнику, у ст. 201-2 КК України значення має сумарна оцінка самого предмета оборудки.

Суб'єктивна сторона аналізованого злочину характеризується прямим умислом та обов'язковою спеціальною метою «з метою отримання прибутку». Саме ця законодавча конструкція викликала найбільше труднощів у правозастосовній практиці та спровокувала наукові дискусії.

По-перше, практика свідчить про системне нерозуміння органами досудового розслідування сутності економічної категорії «прибуток» у контексті специфічної волонтерської діяльності. Дослідження кримінальних проваджень показує, що непоодинокими є ситуації, коли волонтери закуповують дефіцитні товари (тепловізори, дрони, медичні аптечки) за кордоном за власні кошти або залучені донати, ввозять їх під виглядом гуманітарної допомоги для мінімізації бюрократичних митних процедур в умовах війни, а згодом передають військовим підрозділам виключно за собівартістю (з урахуванням об'єктивних витрат на пальне та транспортування). За логікою фінансового права, за відсутності доданої вартості (маржі), у діях таких осіб об'єктивно відсутня мета отримання прибутку [9]. Водночас, слідчі органи, застосовуючи суто механістичний підхід, нерідко ототожнюють будь-який факт передачі майна за кошти або вимогу компенсувати логістику із «продажем з метою отримання прибутку». На нашу думку, це призводить до необґрунтованого кримінального переслідування громадянського суспільства та дестимулює волонтерський рух.

По-друге, як слушно зауважує низка дослідників, ознака «мета отримання прибутку» не завжди має очевидне пряме матеріальне вираження. Гіпотетично, якщо посадова особа органу місцевого самоврядування або політик використовує розподіл гуманітарної допомоги як інструмент електорального підкупу чи політичного піару, вона переслідує мету отримання політичних дивідендів, лояльності виборців або власної вигоди (соціального капіталу) [14]. Чи можна вважати такі нематеріальні блага «прибутком» у жорсткому розумінні ст. 201-2 КК України? Догматичне тлумачення змушує відповісти негативно, хоча ступінь суспільної небезпечності таких діянь (особливо в умовах воєнного стану) є надзвичайно високим і підриває авторитет органів державної влади. Це яскраво свідчить про те, що законодавче звуження мотиву виключно до «отримання прибутку» є помилковим критерієм для криміналізації усіх небезпечних форм нецільового використання гуманітарних ресурсів [7].

Відмежування від суміжних кримінальних правопорушень: проблема штучної конкуренції норм. Термінове введення ст. 201-2 до КК України зумовило потужну проблему штучної конкуренції норм у кримінальному праві. О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан констатують, що поява цієї статті стала проявом невиправданої надлишкової криміналізації, оскільки переважна більшість випадків незаконного розпорядження гуманітарною допомогою до 3 квітня 2022 року цілком успішно кваліфікувалася за класичними статтями про злочини проти власності. Розглянемо ключові аспекти розмежування [6].

Відмежування від привласнення та розтрати. Головна концептуальна відмінність між цими складами полягає в економічній сутності та способі відчуження майна. Термін «продаж», який становить об'єктивну сторону ст. 201-2 КК, апріорі передбачає *оплатну* передачу майна іншим особам з метою зустрічного отримання матеріального еквівалента (грошей). Натомість для «розтрати» в розумінні ст. 191 КК України обов'язковою та невід'ємною ознакою є *безоплатне* обернення чужого майна (ввіреного винному) на користь третіх осіб [5]. На наше переконання виникає серйозна проблема

кваліфікації послідовних дій. Якщо керівник благодійного фонду або матеріально відповідальна особа спочатку, шляхом зловживання своїм службовим становищем, незаконно та безоплатно обернула гуманітарну допомогу на власну користь, цей злочин вважається повністю закінченим з моменту фактичного вилучення майна за ст. 191 КК України. Якщо після цього винна особа здійснює комерційний продаж цього майна на ринку третім особам, такий продаж має розцінюватися виключно як акт розпорядження майном, раніше здобутим злочинним шляхом. Додаткова кваліфікація таких дій ще й за ст. 201-2 КК України є грубим порушенням принципу *non bis in idem* (заборона подвійного притягнення до відповідальності за одне і те ж діяння), оскільки продаж є природним наслідком і способом реалізації корисливої мети, закладеної під час первинного привласнення.

Відмежування від шахрайства. Доповнення КК України статтею 201-2 суттєво змінило вектори досудового розслідування. Якщо раніше органи правопорядку кваліфікували продаж волонтерської допомоги як шахрайство, то наразі підходи розійшлися. Ст. 201-2 КК України взагалі не передбачає обов'язкового факту заволодіння чужим майном саме шляхом обману чи зловживання довірою потерпілого. Для кваліфікації за ст. 201-2 немає жодного значення, чи був покупець введений в оману. Цілком можливою є ситуація, коли свідомий покупець достовірно усвідомлює, що придбаває крадену гуманітарну допомогу, його повністю влаштовує ціна, і жодного обману щодо нього особисто не вчиняється. Якщо ж винна особа відверто обманює покупця, запевняючи, що товар є легальним комерційним імпортом з-за кордону і водночас незаконно продає гуманітарну допомогу, у доктрині виникає питання про наявність ідеальної сукупності злочинів (ст. 190 та ст. 201-2 КК України), оскільки ці діяння посягають на абсолютно різні безпосередні об'єкти: ст. 190 – на право власності покупця на його особисті кошти, а ст. 201-2 – на встановлений порядок господарювання у сфері благодійності [15].

Відмежування від легалізації майна. Розслідування масштабних схем розкрадання допомоги часто стикається зі складнощами відмежування ст. 201-2 КК від легалізації майна, одержаного злочинним шляхом. Отримані від масового незаконного продажу гуманітарних вантажів тіньові кошти часто інвестуються зловмисниками в легальний бізнес, що вимагає проведення глибоких фінансових розслідувань, до яких змушені долучатися детективи Бюро економічної безпеки та Національного антикорупційного бюро України, попри те, що базова підслідність ст. 201-2 КК належить до компетенції Національної поліції України.

Висновок. Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що запровадження ст. 201-2 КК України, попри свою соціальну обумовленість в умовах воєнного стану, породило серйозну кризу правозастосування через системні недоліки законодавчої техніки. Ключовою проблемою залишається термінологічна невизначеність предмета кримінального правопорушення та хибна практика слідчих органів щодо застосування суто формального «митного підходу» замість оцінки сутнісної ознаки гуманітарної допомоги – її базової безоплатності. Більше того, імперативна прив'язка до вузько трактованої «мети отримання прибутку» продемонструвала свою догматичну вразливість. Вона не лише залишає поза межами кримінально-правового реагування суспільно небезпечні форми нецільового використання ресурсів заради нематеріальних дивідендів, але й створює підґрунтя для необґрунтованого репресивного тиску на добросовісних волонтерів, які діють у межах компенсації об'єктивних логістичних витрат без створення доданої вартості.

У системному вимірі така поспішна криміналізація спровокувала штучну конкуренцію норм, розмивши межі між злочинами проти власності та кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності. Вирішення окреслених колізій вимагає не лише доктринального переосмислення, а й нагальної оптимізації диспозиції ст. 201-2 КК України та вироблення уніфікованих роз'яснень на рівні найвищої судової інстанції. Синхронізація кримінального закону з регулятивним законодавством та чітке відмежування первинного привласнення від подальшої реалізації майна є критично необхідними кроками. Лише за умови дотримання принципу правової визначеності кримінальний закон зможе виконувати свою охоронну функцію, не перетворюючись на механізм блокування життєво важливих ініціатив громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костенко О.М., Кеєр О.С. Специфіка кваліфікації та доказування за статтею 201-2 КК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2024. № 6. С. 76–82. URL: https://lsej.org.ua/6_2024/76.pdf (дата звернення 01.03.2026).
2. Степанченко А.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2025. 24 с. URL: https://www.navs.edu.ua/files/spec-vchena-rada/srd_26_007_03/2025/avtoref_stepanchenko.pdf (дата звернення 01.03.2026).

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 01.03.2026).
4. Відповідальність за продаж гуманітарної допомоги. URL: https://lanmisto.gov.ua/2022/08/19/vidpovidalnist-za-prodazh-gumanitarnoyi-dopomogy/ (дата звернення 01.03.2026).
5. Лісовська О.В. Відмінності складу злочину, передбаченого ст. 201-2 Кримінального кодексу України від суміжних складів злочину. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 80. Ч. 2. С. 56–58. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296916 (дата звернення 01.03.2026).
6. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 99–115. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.99-115 (дата звернення 01.03.2026).
7. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Каменський Д.В. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 21–37. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/11985/1/3.pdf (дата звернення 01.03.2026.
8. Каменський Д. Відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги: новела вітчизняного кримінального закону під час війни // *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2023. № 3. URL: https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/576 (дата звернення 01.03.2026).
9. Падун В., Філіпішина А. Виклики і загрози для правозахисників, активістів та волонтерів: нормативний аспект: узагальнений звіт. Київ, 2024. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/Zahrozy-i-vyklyky-dlia-aktyvistiv_ukr.pdf (дата звернення 01.03.2026).
10. Муляр Г.В., Бабич В.А. Особливості кримінальної відповідальності за розкрадання гуманітарної допомоги під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 171–174. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/31-2.pdf (дата звернення 01.03.2026).
11. Шевченко Н. Кримінологічний аналіз незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Успіхи і досягнення у науці. Серія «Право». 2026. № 1 (23). URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/35452 (дата звернення 01.03.2026).
12. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст. 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17(дата звернення 01.03.2026).
13. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовт. 1999 р. № 1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 448. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text (дата звернення 01.03.2026).
14. Рєзнік, М.О. Історико-правовий розвиток інституту відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги в Україні. Академічні візії. 2025. № 42. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15630511 (дата звернення 01.03.2026).
15. Як за новим законом каратимуть за продаж гуманітарної допомоги. Судова владаУкраїни. URL: https://zl.ck.court.gov.ua/sud2306/pres-centr/inform/1267453/ (дата звернення 01.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Думчиков М.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.82:340.5 (ЄС)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.56

МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИМИ СИСТЕМАМИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Завітневич Р.Ю.,
здобувач ступеня доктора філософії,
відділ проблем кримінальної юстиції та кримінології,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0000-6538-8841

Завітневич Р.Ю. Моделі публічного управління пенітенціарними системами держав-членів Європейського Союзу: кримінально-виконавчі та інституційні засади функціонування.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю реформування пенітенціарної системи України та пошуку оптимальної моделі її інституційної розбудови в умовах євроінтеграції.

На підставі узагальнення законодавства та практики виконання кримінальних покарань у державах-членах ЄС автором розроблено власну типологію моделей публічного управління в пенітенціарній сфері. Виокремлено чотири базові моделі: 1) централізована (міністерська), що характеризується жорсткою вертикаллю підпорядкування; 2) модель автономних (виконавчих) агентств, яка передбачає операційну самостійність спеціалізованого відомства; 3) децентралізована (федеративна), де управління здійснюється на рівні регіонів; 4) змішана (асиметрична), що поєднує загальнодержавну систему з автономними юрисдикціями.

Проаналізовано переваги та недоліки кожної з моделей. Встановлено, що загальноєвропейським трендом є розмежування політичних функцій (прерогатива міністерств) та функцій операційного управління.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема порівняльно-правовий, формально-юридичний та інституційний аналіз. Застосування цього інструментарію дозволило глибше дослідити європейський досвід діяльності пенітенціарних відомств.

Доведено, що незалежно від обраної організаційної структури, головним критерієм ефективності управління виступає здатність держави забезпечити надійну динамічну безпеку, неухильне дотримання стандартів прав людини та створення максимально сприятливих умов для успішної соціальної реінтеграції засуджених.

Особливу увагу приділено перспективам трансформації вітчизняної пенітенціарної системи. Констатовано, що сучасна пенітенціарна система України зберігає ознаки радянської інституційної інерції та надмірної централізації.

На основі аналізу обґрунтовано доцільність інституційної трансформації пенітенціарної системи України шляхом запровадження моделі автономного (виконавчого) агентства. Доведено, що чинне законодавство України створює належне правове підґрунтя для функціонування пенітенціарної служби як автономного центрального органу виконавчої влади, підзвітного Міністерству юстиції.

Ключові слова: пенітенціарна система, в'язнична служба, модель автономних (виконавчих) агентств, санкція, виконання покарання, відбування покарання, позбавлення волі, ресоціалізація, реінтеграція, принцип нормалізації.

Zavitnevych R.Y. Models of public administration of penitentiary systems in European Union Member States: criminal-executive and institutional principles of functioning.

The relevance of the study is substantiated by the need to reform the penitentiary system of Ukraine and to identify an optimal model for its institutional development in the context of European integration.

Based on the synthesis of legislation and practice of the execution of criminal penalties in the EU Member States, the author has developed an original typology of public administration models in the penitentiary sphere. Four basic models are identified: 1) centralized (ministerial), characterized by a rigid vertical hierarchy; 2) the autonomous (executive) agency model, implying the operational independence of a specialized agency; 3) decentralized (federal), where management is exercised at the regional level; and 4) hybrid (asymmetric), which combines a state-wide system with autonomous jurisdictions.

The advantages and disadvantages of each model are analyzed. It is established that a common European trend is the separation of policy-making functions (the prerogative of ministries) from operational management functions.

The methodological basis of the study is a combination of general scientific and specialized research methods, including comparative-legal, formal-legal, and institutional analyses. The application of these methodological tools allowed for a deeper study of the European experience of penitentiary institutions.

It has been shown that, regardless of the chosen organizational structure, the primary criterion for management efficiency is the state's ability to ensure reliable, dynamic security, strict adherence to human rights standards, and the creation of the most favorable conditions for the successful social reintegration of offenders.

Attention is given to the prospects of transforming the domestic penitentiary system. It is noted that the current Ukrainian penitentiary system retains signs of Soviet institutional inertia and excessive centralization.

Based on the analysis, the expediency of the institutional transformation of the penitentiary system of Ukraine through the implementation of the autonomous (executive) agency model is substantiated. The study demonstrates that current Ukrainian legislation creates the necessary legal basis for the functioning of the penitentiary service as an autonomous central executive body accountable to the Ministry of Justice.

Key words: penitentiary system, prison service, autonomous (executive) agency model, sanction, execution of punishment, serving a sentence, deprivation of freedom, resocialization, reintegration, principle of normalization.

Постановка проблеми. Ефективність реалізації кримінальних покарань та дотримання міжнародних стандартів прав людини безпосередньо залежать від якості управлінського менеджменту та інституційної архітектури пенітенціарної системи. У сучасному європейському правовому просторі, попри уніфікацію стандартів поводження з в'язнями в рамках Ради Європи та Європейського Союзу (далі – ЄС), організаційно-правові форми управління місцями позбавлення волі залишаються вкрай диверсифікованими. Це зумовлено історичними традиціями державотворення, особливостями адміністративно-територіального устрою та різними підходами до розподілу компетенцій між гілками влади.

Стан опрацювання. Теоретико-правове підґрунтя дослідження становлять праці вітчизняних вчених, які висвітлювали організаційно-правові аспекти функціонування пенітенціарної системи та питання управління нею: Є. Бараша, І. Богатирьова, В. Коваленка, О. Колба, О. Сокальської, О. Шкути, Д. Ягунова.

Серед зарубіжних дослідників, які аналізували моделі в'язничного менеджменту та пенітенціарну політику в Європі, варто виокремити Д. ван Зіл Сміта (D. van Zyl Smit), Ф. Дюнкеля (F. Dünkel) та Т. Лаппі-Сеппяля (T. Lappi-Seppälä).

Водночас питання класифікації моделей публічного управління пенітенціарними системами держав-членів ЄС крізь призму їх інституційної приналежності у вітчизняній науці залишається фрагментарно дослідженим, що й зумовлює актуальність даної роботи.

Метою дослідження є розробка авторської типології моделей публічного управління пенітенціарними системами держав-членів ЄС на основі їх порівняльно-правового аналізу та визначення інституційних особливостей, переваг і недоліків кожної моделі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма пенітенціарного менеджменту виходить за межі суто каральної функції фізичної ізоляції, зміщуючи акцент на забезпечення динамічної безпеки та створення передумов для успішної соціальної реінтеграції засуджених на засадах гуманізму.

Виголошена В. Черчиллем (англ. *W. Churchill*) у 1910 році у Палаті громад теза про те, що ставлення до правопорушників є «одним із найбільш безпомилкових тестів на цивілізованість держави», не лише не втратила своєї актуальності, а й через призму століття знайшла своє концептуальне віддзеркалення у позиції українського науковця та державного діяча М. Оніщука. Останній визначає пенітенціарну систему «мірилом цивілізованості», що підтверджує незмінність гуманістичного вектора розвитку правової держави та сталість європейських демократичних цінностей у вітчизняному правовому полі [1, 2].

У європейському правовому просторі підходи до організації управління пенітенціарною сферою суттєво варіюються залежно від адміністративно-територіального устрою та правових традицій держав. Проте, попри існуючу гетерогенність підходів, узагальнення національних практик дозволяє виявити певні сталі організаційні форми.

Загальноєвропейським трендом останніх десятиліть стала демілітаризація пенітенціарних служб та їх перехід з підпорядкування силових відомств до сфери управління міністерств юстиції, що

фактично засвідчує переорієнтацію з карального вектора на реінтеграційний. Але способи реалізації цього управління варіюються від жорсткої вертикальної централізації до делегування повноважень незалежним агентствам або регіональним урядам.

На підставі аналізу законодавства держав-членів ЄС та інституційної практики виконання покарань пропонується виділити чотири базові моделі публічного управління пенітенціарними системами: 1) централізовану (міністерську); 2) модель автономних (виконавчих) агентств; 3) децентралізовану (федеративну); 4) змішану (асиметричну). Кожна із зазначених моделей має свої специфічні особливості, переваги та виклики.

Аналіз інституційної приналежності органів управління пенітенціарними системами підтверджує домінування моделі відомчого підпорядкування міністерству юстиції (або органам із суміжними компетенціями) у переважній більшості держав-членів ЄС. Специфічний виняток у межах зазначеної тенденції становлять країни, де управління пенітенціарною системою інтегровано до компетенції відомств силового блоку (Грецька Республіка, Королівство Іспанія, Республіка Мальта, Угорщина), а також держави, де пенітенціарні служби перебувають у підпорядкуванні міністерства (чи прирівняного до нього центрального органу виконавчої влади) з дуалістичною (змішаною) природою відповідальності у сфері юстиції та правопорядку (Республіка Ірландія, Республіка Кіпр, Королівство Нідерланди).

Централізована (міністерська) модель характеризується прямим підпорядкуванням системи профільному міністерству. Ця інституційна приналежність реалізується через розгалужену мережу національних відомств, специфічні найменування яких відображають правові традиції кожної держави.

Зокрема, Генеральний директорат з виконання покарань та заходів, пов'язаних з позбавленням волі (нім. *Generaldirektion für den Strafvollzug und den Vollzug freiheitsentziehender Maßnahmen*), перебуває у прямому інституційному підпорядкуванні Федерального міністерства юстиції Австрійської Республіки [3]. Генеральна дирекція пенітенціарних установ (нід. *Directoraat-generaal Penitentiaire inrichtingen – DG EPI;* фр. *Direction générale Établissements pénitentiaires – DG EPI;* нім. *Generaldirektion der Strafanstalten – GD Strafanstalten*), становить невід'ємну частину центрального апарату Федеральної державної служби юстиції Королівства Бельгія [4].

Підпорядкованість центральному апарату міністерства лежить в основі діяльності Генерального директорату з питань реінтеграції та в'язничних служб (порт. *Direção-Geral de Reinserção e Serviços Prisionais – DGRSP*), підвідомчого Міністерству юстиції Португальської Республіки [5]. Генеральна дирекція пенітенціарної адміністрації (фр. *Direction générale de l'administration pénitentiaire – DGAP* – офіційна назва з 1 лютого 2026 року, раніше – Дирекція пенітенціарної адміністрації – фр. *Direction de l'administration pénitentiaire – DAP*), інтегрована до внутрішньої архітектури Міністерства юстиції Французької Республіки, що підкреслює повну інтеграцію пенітенціарної системи у структуру центрального органу виконавчої влади [6].

В Естонській Республіці В'язнична служба (ест. *Vanglateenistus*) функціонує у складі Міністерства юстиції та цифрових справ [7]. У Республіці Хорватія Управління з питань в'язничної системи та пробації (хорв. *Uprava za zatvorski sustav i probaciju*) перебуває у віданні Міністерства юстиції, державного управління та цифрової трансформації [8]. Відповідні повноваження закріплені за Управлінням Республіки Словенія з питань виконання кримінальних санкцій (словен. *Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij – URSIKS*) – внутрішнім структурним підрозділом Міністерства юстиції [9].

Пенітенціарна адміністрація (люксемб. *Prisongsverwaltung;* нім. *Justizvollzugsverwaltung;* фр. *Administration pénitentiaire*) виступає централізованою державною інституцією та перебуває у безпосередньому підпорядкуванні Міністра юстиції Великого Герцогства Люксембург [10]. Департамент пенітенціарної адміністрації (італ. *Dipartimento dell'Amministrazione Penitenziaria – DAP*) організаційно інтегрований в структуру Міністерства юстиції Італійської Республіки [11].

У Республіці Болгарія Головна дирекція «Виконання покарань» (болг. *Главна дирекция "Изпълнение на наказанията" – ГДИН*) діє як центральний орган управління пенітенціарною системою, наділений статусом юридичної особи та підпорядкований Міністру юстиції [12]. Адміністрація пенітенціарних установ (латв. *Ieslodzījuma vietu pārvalde – IeVP*) має статус державної установи та перебуває під наглядом Міністерства юстиції Латвійської Республіки [13].

В'язнична служба Литви (лит. *Lietuvos kalėjimų tarnyba – LKT*) перебуває у безпосередньому підпорядкуванні Міністерства юстиції Литовської Республіки [14]. У Румунії Національна адміністрація пенітенціарних установ (рум. *Administrația Națională a Penitenciarelor – ANP*) входить до структури Міністерства юстиції та офіційно належить до сектору національної безпеки і оборони [15].

У Республіці Польща В'язнична служба (пол. *Służba Więzienna*) визначена уніформованим та озброєним формуванням у складі Міністерства юстиції [16]. Подібну організаційну форму обрала

Словацька Республіка, де Корпус в'язничної та судової охорони (словац. *Zbor väzenskej a justičnej stráže – ZVJS*) функціонує як озброєний централізований орган Міністерства юстиції [17]. В'язнична служба Чеської Республіки (чеськ. *Vězeňská služba České republiky – VS ČR*) має статус озброєного безпекового корпусу у складі Міністерства юстиції [18].

Специфічний інституційний підхід демонструють країни централізованої моделі, де управління пенітенціарною системою повністю інтегровано до структури силових (правоохоронних) відомств. Зокрема, у Грецькій Республіці центральним органом стратегічного та оперативного керівництва пенітенціарною системою виступає Генеральний секретаріат з питань антикримінальної політики (грец. *Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής*), організаційно включений до складу Міністерства захисту громадян [19]. Пенітенціарна служба (угор. *Büntetés-végrehajtási Szervezet*) перебуває у безпосередньому підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ Угорщини [20].

Організаційна структура пенітенціарної системи Республіки Кіпр вирізняється унікальною для ЄС компактністю, що зумовлено обмеженими географічними масштабами держави та функціонуванням лише однієї пенітенціарної установи. Департамент в'язниць (грец. *Τμήμα Φυλακών*) підпорядковується Міністерству юстиції та громадського порядку – відомству з подвійною компетенцією, яке поєднує повноваження у сфері юстиції й збереження громадської безпеки [21]. Така інституційна конструкція забезпечує високий рівень централізації, а також уможливлює інтеграцію як правових, так і безпекових компонентів у процесі управління системою виконання покарань.

Незважаючи на розмаїття інституційних форм, концептуально централізована (міністерська) модель побудована на принципах єдиноначальності та суворої вертикальної ієрархії. Керівництво системою здійснює вища посадова особа, яку зазвичай призначає профільний міністр або уряд. З огляду на національні правові традиції, найменування посади керівника системи варіюється від класичних адміністративних (директор, начальник) до воєнізованих (національний командир) або політико-адміністративних статусів (генеральний секретар, генеральний директор).

У структурно-функціональному вимірі оперативне управління в межах централізованої моделі реалізується профільними підрозділами центрального апарату. До їхньої компетенції належить забезпечення режиму та безпеки в пенітенціарних установах, соціальна реінтеграція засуджених, фінансово-господарський та інформаційно-технологічний супровід, а також організація медичного обслуговування тощо.

Окремої уваги заслуговує той факт, що в межах централізованої моделі такі держави як Італійська Республіка, Португальська Республіка та Французька Республіка зберігають посилений правоохоронний характер пенітенціарної служби, наділяючи персонал розширеними повноваженнями у сфері підтримання режиму та безпеки в установах виконання покарань.

Висока ефективність централізованої моделі проявляється насамперед у монолітній єдності державної кримінально-виконавчої політики та високій швидкості реалізації рішень завдяки жорсткій вертикалі управління й концентрації всіх ресурсів у межах одного міністерства. Але надмірна бюрократизація та політична вразливість системи часто призводять до формалізації виправного процесу на шкоду цілям індивідуальної ресоціалізації засуджених. У результаті пенітенціарні органи втрачають операційну гнучкість, а стратегічні зміни стають заручниками політичної кон'юнктури центру, а не реальних потреб кримінально-виконавчої практики.

Модель автономних (виконавчих) агентств характеризується тим, що безпосереднє управління пенітенціарною системою здійснює спеціалізований орган, який має певну автономію від центрального апарату міністерства та володіє значною операційною самостійністю. Реалізація оперативних функцій у межах цієї моделі покладається на напівавтономні або відокремлені державні структури. Вказана модель притаманна державам-членам ЄС із високим рівнем децентралізації адміністративних функцій та розвиненою сервісно-орієнтованою парадигмою в пенітенціарній сфері.

Державне агентство В'язниці Данії (дан. *Danmarks Fængsler* – офіційна назва з 1 листопада 2025 року, раніше – Служба в'язниць та пробації – дан. *Kriminalforsorgen*) виступає центральним виконавчим органом в системі Міністерства юстиції та координує територіальні підрозділи автономних країн – Пенітенціарну службу Гренландії (гренл. *Kalaallit Nunaanni Pinerluttunik Isumaginnittut;* з літа 2026 року – В'язниці Гренландії – гренл. *Kalaallit Nunaanni Parnaarussiveqarfiit*) та Відділ пробації Фарерських островів (дан. *Tilsynsafdeling Færøerne*) у межах Співдружності Королівства [22-26].

Подібний рівень організаційної незалежності притаманний В'язничній службі Ірландії (ірл. *Seirbhís Phríosúin na hÉireann;* англ. *Irish Prison Service – IPS*), наділеній статусом виконавчого агентства з широкою операційною автономією під егідою Департаменту юстиції, внутрішніх справ та міграції Республіки Ірландія [27]. У Республіці Мальта відповідний управлінський вектор реалізовує Агентство виправних служб (мальт. *L-Aġenzija għas-Servizzi Korrettivi;* англ. *Correctional Services Agency – CSA*) – автономний виконавчий орган у структурі Міністерства внутрішніх справ, безпеки та зайнятості [28].

На засадах напівавтономії у складі Міністерства юстиції та безпеки Королівства Нідерландів здійснює діяльність Агентство пенітенціарних установ (нідерл. *Dienst Justitiële Inrichtingen – DJI*) [29]. Подібна логіка інституційного відокремлення притаманна Фінляндській Республіці, де компетенцію спеціалізованого органу виконавчої влади визначено за Агентством кримінальних санкцій (фін. *Rikosseuraamuslaitos – RISE;* швед. *Brottspåföljdsmyndigheten*) у підпорядкуванні Міністерства юстиції [30]. Водночас статус центрального виконавчого агентства у Королівстві Швеція закріплено за Службою в'язниць та пробації (швед. *Kriminalvården*), діяльність якої координується Департаментом юстиції [31].

У цій моделі міністерство зосереджується на стратегічних прерогативах, зокрема визначенні загальної політики, розробці законодавчої бази та затвердженні бюджету. Агентство натомість несе відповідальність за повсякденне функціонування пенітенціарних установ, що сприяє мінімізації прямого втручання міністерського апарату в оперативні процеси.

Оперативне керівництво агентством покладається на професійного управлінця – Генерального директора або здійснюється колегіальними органами управління. Зокрема, у Королівстві Нідерланди функціонує Рада директорів, а в Королівстві Данія – Виконавча рада, що забезпечує розподіл управлінської відповідальності.

Характерною особливістю моделі автономних (виконавчих) агентств є цивільний статус персоналу, за винятком Республіки Мальта, де профільне агентство наділене законодавчо закріпленим воєнізованим статусом та особливим порядком несення служби.

Зазначена модель вбачається значно гнучкішою за традиційну міністерську вертикаль, оскільки дозволяє керівництву агентства оперативніше адаптуватися до потреб системи та ефективніше впроваджувати міжнародні стандарти.

Варто зауважити, що аналізована модель не позбавлена певних недоліків, які насамперед виявляються у загрозах послаблення прямого політичного контролю та ускладнення механізмів підзвітності перед профільним міністерством. Водночас надмірна інституційна відокремленість може провокувати розрив між етапом формування стратегічної політики та її фактичною реалізацією на операційному рівні.

Децентралізована (федеративна) модель характеризується конституційним або законодавчим розподілом повноважень між федеральним центром та суб'єктами федерації. У цій моделі організація виконання покарань, управління пенітенціарною інфраструктурою та кадрове забезпечення віднесено до виключної компетенції регіональних урядів, тоді як центральна влада здійснює переважно координаційні функції або встановлює загальні національні стандарти.

Серед держав-членів ЄС класичним прикладом цієї моделі є Федеративна Республіка Німеччина. Управління пенітенціарною системою здійснюється децентралізовано на рівні 16 федеральних земель. Кожна земля має власне міністерство юстиції, а у випадку міст-земель (Земля Берлін, Вільне і Ганзейське місто Гамбург, Вільне Ганзейське місто Бремен) відповідні сенатські або урядові структури, у межах яких функціонують спеціалізовані підрозділи, відповідальні за організацію та контроль виконання покарань.

Після реформи федералізму 2006 року законодавче регулювання виконання покарань перейшло від федерального центру до компетенції земельних парламентів. Це означає, що кожна федеральна земля має власний Закон про виконання покарань [32].

Федеральне міністерство юстиції та захисту прав споживачів не має повноважень прямого управління місцями позбавлення волі. Його роль зводиться до координації через постійну Конференцію міністрів юстиції та забезпечення дотримання конституційних прав на федеральному рівні [33].

Верховне керівництво пенітенціарною системою у кожній землі здійснює відповідний міністр юстиції, а у містах-землях – сенатор з питань юстиції. Оперативне адміністрування діяльності центрального апарату земельного органу юстиції покладається на державного секретаря або іншу уповноважену посадову особу, тоді як безпосереднє управління в'язничною системою забезпечується керівником профільного департаменту, відповідальним за організацію, координацію та контроль виконання покарань у межах відповідної юрисдикції.

Основною перевагою децентралізованої моделі є оперативне реагування на локальні виклики та адаптація законодавства до регіональної специфіки без очікування директив від федерального центру. Але суттєвим недоліком цієї моделі є ризик виникнення регіональних диспропорцій у фінансуванні та стандартах поводження, що ставить обсяг прав і рівень матеріально-побутового забезпечення засудженого в залежність від економічної спроможності конкретної землі.

Змішана (асиметрична) модель характеризується поєднанням централізованої вертикалі управління на більшій частині території держави з делегуванням повних повноважень у сфері виконання покарань окремим адміністративно-територіальним одиницям, які мають особливий автономний статус. Для цієї моделі притаманна інституційна асиметрія, коли в межах єдиного пра-

вового простору держави паралельно співіснують загальнонаціональна пенітенціарна служба та незалежні в'язничні відомства автономних регіонів.

Класичним і найбільш репрезентативним прикладом такої моделі в ЄС є Королівство Іспанія, де управління пенітенціарною системою більшості автономних спільнот здійснює центральний орган виконавчої влади – Генеральний секретаріат пенітенціарних установ (ісп. *Secretaría General de Instituciones Penitenciarias – SGIP*), підпорядкований Міністерству внутрішніх справ [34].

Внаслідок історичних та політичних процесів деволюції влади, дві автономні спільноти – Каталонія та Країна Басків – отримали виключну компетенцію у сфері адміністрування власних пенітенціарних систем (у 1984 та 2021 роках відповідно).

Після завершення трансферу повноважень від центрального уряду, Пенітенціарні служби (ісп. *Servicios penitenciarios;* кат. *Serveis penitenciaris*) перейшли у підпорядкування Женералітату Каталонії. Департамент юстиції та демократичної якості уряду Каталонії через спеціалізований Секретаріат з питань кримінально-правових заходів, реінтеграції та допомоги потерпілим (ісп. *Secretaria de Medidas Penales, Reinserción y Atención a la Víctima;* кат. *Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a la Víctima*) відповідає за формування політики виконання покарань у регіоні [35, 36].

Аналогічно, Пенітенціарна адміністрація Країни Басків (ісп. *Administración penitenciaria vasca*; баск. *Euskadiko espetxe-administrazioa*) увійшла до сфери управління Баскського уряду. Її організаційну основу та оперативне керівництво забезпечує Дирекція пенітенціарних служб (ісп. *Dirección de Servicios Penitenciarios*; баск. *Espetxe Zerbitzuen Zuzendaritza*), яка інтегрована безпосередньо у структуру Департаменту юстиції та прав людини [37-39].

Повноваження щодо безпосереднього управління, фінансування та розвитку пенітенціарної інфраструктури повністю делеговані урядам цих двох автономних спільнот.

Характерною ознакою цієї моделі є інституційний дуалізм, за якого на центральному рівні пенітенціарна система залишається у віданні правоохоронного органу, що свідчить про домінування безпекового (силового) підходу, тоді як уряди автономних спільнот – Каталонії та Країни Басків змінили управлінську парадигму, передавши ці функції цивільним органам юстиції.

Змішана (асиметрична) модель дозволяє максимально адаптувати пенітенціарну систему до соціально-культурних та правових особливостей автономних регіонів, що значно підвищує ефективність індивідуальної ресоціалізації засуджених. Крім того, існування паралельних систем стимулює розвиток інновацій, які згодом можуть виступати орієнтиром для модернізації загальнонаціональної пенітенціарної служби.

Проте головною загрозою вбачається ризик порушення принципу рівності засуджених перед законом, оскільки стандарти та умови відбування покарання за однакові злочини можуть суттєво різнитися залежно від регіону. Окрім того, інституційна асиметрія створює серйозні логістичні та юридичні бар'єри під час переведення в'язнів між різними юрисдикціями, що ускладнює забезпечення єдиного правового режиму виконання покарань.

Щодо місця України у запропонованій типології, варто констатувати – сучасна організаційна архітектура пенітенціарної системи еволюціонувала від мілітаризованої силової структури до класичної централізованої (міністерської) моделі. Внаслідок інтеграції пенітенціарних функцій до структури міністерства юстиції, вітчизняна система інституційно наблизилася до управлінських архітектур, притаманних Республіці Польща та Румунії. Але визначальною характеристикою системи залишається її обтяженість радянським спадком. Цей історичний рудимент проявляється не лише в домінуванні застарілої інфраструктури та колективного тримання засуджених (система виправних колоній із «загінною» організацією проживання у гуртожитках замість установ камерного типу), а й у глибинній інституційній інерції. Управлінська вертикаль значною мірою зберігає риси командно-адміністративної системи з надмірною бюрократизацією, пріоритетом мілітаризованих підходів над соціально-психологічною роботою та сприйняттям засудженого як об'єкта впливу, а не суб'єкта ресоціалізації. Саме цей дуалізм – формальна європеїзація структури при збереженні пострадянського змісту діяльності дозволяє характеризувати сучасний стан управління пенітенціарною системою як перехідний та незавершений. Тому для України, яка перебуває на етапі трансформації власної пенітенціарної системи, критично важливим є подолання радянської парадигми управління, що базувалася на жорсткій централізації та мілітаризації.

Україна продемонструвала серйозність намірів щодо інфраструктурної модернізації, що засвідчується проєктами будівництва нових установ відповідно до європейських стандартів, зокрема флагманським проєктом нового слідчого ізолятора (далі – СІЗО) у Львові [40]. Загальна концепція проєкту полягала у повній відмові від радянських архітектурних рішень на користь камерного типу розміщення ув'язнених з фокусом на гуманізації простору та забезпеченні належних умов для персоналу. Попри те, що повномасштабне вторгнення рф змусило поставити ці ініціативи на паузу, сама наявність деталізованих планів та архітектурних концепцій доводить, що наша держава

взяла впевнений курс на практичний розрив із радянським спадком, перейшовши від декларацій до конкретного інженерного та управлінського планування.

Стратегічним вектором інфраструктурної модернізації є створення пенітенціарних кластерів за межами міст, яскравим прикладом чого виступає будівництво нового СІЗО в селі Мартусівка (на базі Бориспільської виправної колонії №119). Як зазначають у керівництві Міністерства юстиції України, цей проєкт, покликаний не лише замінити застарілу інфраструктуру Київського СІЗО, а й імплементувати сучасні європейські архітектурні стандарти камерного типу розміщення [41].

З огляду на євроінтеграційні прагнення, найбільш оптимальним сценарієм завершення реформи пенітенціарної системи України вбачається поступовий перехід від жорсткої централізованої (міністерської) моделі до моделі автономного (виконавчого) агентства. Така трансформація передбачає відновлення інституційної автономії пенітенціарної служби як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується міністром юстиції, але не здійснюється його апаратом безпосередньо. У межах цієї моделі Міністерство юстиції формує кримінально-виконавчу політику, тоді як профільне агентство (служба) несе відповідальність за операційний менеджмент, що дозволить підвищити професійність кадрів та мінімізувати корупційні ризики.

Показовими для цього процесу є приклади Республіки Ірландія та Фінляндської Республіки. Досвід останньої є світовим орієнтиром у реалізації **принципу «нормалізації»** (англ. *principle of normalization*) відбування покарання та розвитку мережі відкритих установ, що дозволило країні досягти мінімальних показників рецидивної злочинності завдяки пріоритету соціальної реінтеграції засуджених над їхньою ізоляцією.

Варто зауважити, що чинна архітектура національного законодавства вже містить виразні ознаки нормативного закріплення моделі автономного (виконавчого) агентства. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року № 3166-VI (ст. ст. 1, 16, 17) чітко розмежовує функції формування політики міністерством та її реалізації службою чи агентством [42]. Це створює належне правове підґрунтя для функціонування пенітенціарної служби як автономного центрального органу виконавчої влади, наділеного управлінською та фінансовою самостійністю під егідою Міністерства юстиції.

Отже, функціонування моделі автономних (виконавчих) агентств є не абстрактною теоретичною конструкцією, а нормативно визначеним вектором розвитку вітчизняної системи органів виконавчої влади. Цей вектор, попри наявність чіткого законодавчого підґрунтя, залишається фактично нереалізованим у пенітенціарній сфері внаслідок ліквідації Державної пенітенціарної служби України у 2016 році.

Нормативним підтвердженням курсу на впровадження моделі автономних (виконавчих) агентств є положення проєкту Закону України «Про пенітенціарну систему» від 22 березня 2021 року (реєстр. № 5293). У цьому документі закладено концепцію інституційного розмежування функцій формування державної політики (прерогатива Міністерства юстиції) та її безпосередньої реалізації (компетенція центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом) [43].

Висновки. Проведений порівняльно-правовий аналіз дозволяє стверджувати, що в межах ЄС відсутня уніфікована модель управління пенітенціарними системами. Натомість функціонує складна інституційна архітектура, яка складається з чотирьох базових моделей: централізованої (міністерської), покликаної забезпечувати жорстку вертикаль контролю; моделі автономних (виконавчих) агентств, сфокусованої на професіоналізації та операційній гнучкості; децентралізованої (федеративної), що делегує повноваження регіонам; та змішаної (асиметричної), яка враховує автономний статус окремих територій.

Найпоширенішою в ЄС залишається централізована (міністерська) модель, що пояснюється необхідністю забезпечення єдиних стандартів прав людини.

Водночас найбільш динамічний розвиток демонструють країни моделі автономних (виконавчих) агентств (Королівство Данія, Республіка Ірландія, Королівство Нідерланди, Фінляндська Республіка, Королівство Швеція), де чітко розмежовано політичні функції міністерства та управлінські функції агентства.

Об'єктивною передумовою реалізації гуманістичного потенціалу вітчизняної державної кримінально-виконавчої політики є остаточний відхід від радянської парадигми «мілітаризованого відомства» шляхом завершення функціональної демілітаризації персоналу (за винятком підрозділів безпеки та охорони) та утвердження засад публічної служби, що забезпечить зміщення акцентів із карально-репресивного контролю на користь психолого-педагогічного та соціального супроводу засуджених.

Найбільш релевантною для України вбачається стратегія поетапного переходу до моделі автономних (виконавчих) агентств, що передбачає розробку чітких механізмів підзвітності, фінансової прозорості та кадрової професіоналізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Churchill W. House of Commons Debate 20 July 1910. *Parliamentary Debates (Hansard).* 1910. Vol. 19. Col. 1354. URL: https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1910/jul/20/class-iii#column_1354 (дата звернення: 06.02.2026).
2. Оніщук М. Пенітенціарна система – мірило цивілізованості. *День.* 2010. 12 лютого (№ 24). URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/penitentsiarna-systema-yak-mirylo-tsyvilizovanosti (дата звернення: 19.02.2026).
3. Organisation. *Bundesministerium für Justiz.* URL: https://www.bmj.gv.at/ministerium/organisation-und-aufgaben/organisation.html (дата звернення: 24.02.2026).
4. Organigramme. *Service public fédéral Justice.* URL: https://www.justice.belgium.be/fr/service_public_federal_justice/organisation/organigramme (дата звернення: 03.02.2026).
5. Orgânica do MJ. *Justiça.gov.pt.* URL: https://justica.gov.pt/Organica/Organica-do-MJ (дата звернення: 03.02.2026).
6. Missions et organisation. *Ministère de la Justice.* URL: https://www.justice.gouv.fr/ministere-justice/missions-organisation (дата звернення: 01.03.2026).
7. Tutvustus ja struktuur. *Justiits– ja Digiministeerium.* URL: https://www.justdigi.ee/tutvustus-ja-struktuur (дата звернення: 01.03.2026).
8. Organigram Ministarstva pravosuđa i uprave. *Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske.* URL: https://mpudt.gov.hr/UserDocsImages//slike/Ustrojstvo%20MP /organigram_ustrojstvo%202020//Organigram%20Min%20pravosudja%20i%20uprave_2020.pdf (дата звернення: 03.02.2026).
9. O ministrstvu. *Ministrstvo za pravosodje.* URL: https://www.gov.si/drzavni-organi/ministrstva/ministrstvo-za-pravosodje/o-ministrstvu/ (дата звернення: 24.02.2026).
10. Le Ministère. *Ministère de la Justice – Luxembourg.* https://mj.gouvernement.lu/fr/le-ministere.html (дата звернення: 03.02.2026).
11. Organigramma del Ministero. *Ministero della Giustizia.* URL: https://www.giustizia.it/giustizia/page/it/organigramma_ministero (дата звернення: 03.02.2026).
12. Главна дирекция „Изпълнение на наказанията". *Министерство на правосъдието – Република България.* URL: https://www.justice.government.bg/home/index/a29b3d80-11a0-44c7-909c-9e3328169925 (дата звернення: 03.02.2026).
13. Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums. *Likumi.lv: Latvijas Republikas tiesību akti*. URL: https://likumi.lv/ta/id/68492-ieslodzijuma-vietu-parvaldes-likums (дата звернення: 06.02.2026).
14. Ministerijos valdymo sričiai priskirtos įstaigos. *Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija.* URL: https://tm.lrv.lt/lt/struktura-ir-kontaktine-informacija/ministerijos-valdymo-sriciai-priskirtos-istaigos/ (дата звернення: 03.02.2026).
15. Privind Statutul poliţiştilor de penitenciare: Lege nr. 145 din 12 iulie 2019. *Monitorul Oficial al României.* nr. 593 din 18 iulie 2019. URL: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/216681 (дата звернення: 03.02.2026).
16. Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej. *Internetowy System Aktów Prawnych.* URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20100790523/T/D20100523L.pdf (дата звернення: 08.02.2026).
17. Zákon o Zbore väzenskej a justičnej stráže: Zákon č. 4/2001 Z. z. *Slov-Lex : Informačný systém verejnej správy.* URL: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2001/4/ (дата звернення: 03.02.2026).
18. Základní údaje. *Vězeňská služba České republiky.* URL: https://www.vs.gov.cz/sekce/zakladni-udaje (дата звернення: 08.02.2026).
19. Όραμα και Αποστολή. *Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής και Σωφρονιστικής Πολιτικής.* URL: https://sofron.gov.gr/poioi-eimaste/orama-kai-apostoli/ (дата звернення: 08.02.2026).
20. Büntetés-végrehajtási szervezet. *Büntetés-végrehajtás.* URL: https://bv.gov.hu/hu/bv-szervezet-ismerteto (дата звернення: 12.02.2026).
21. Τμήματα. *Υπουργείο Δικαιοσύνης και Δημοσίας Τάξεως.* URL: https://www.gov.cy/mjpo/about/tmimata/ (дата звернення: 03.02.2026).
22. Danmarks Fængsler. *Justitsministeriet.* URL: https://www.justitsministeriet.dk/ ministeriet/justitsvaesenet/kriminalforsorgen/ (дата звернення: 08.02.2026).
23. Om Danmarks Fængsler. *Danmarks Fængsler*. URL: https://xn--danmarksfngsler-5lb.dk/om-os/ (дата звернення: 15.02.2026).
24. Kriminalforsorgen bliver til Danmarks Fængsler. *Danmarks Fængsler.* URL: https://danmarksfængsler.dk/om-os/nyt-og-presse/nyheder/kriminalforsorgen-bliver-til-danmarks-faengsler/ (дата звернення: 15.02.2026).

25. Kriminalforsorgen i Grønland skifter navn. *Naalakkersuisut.* URL: https://naalakkersuisut.gl/Nyheder/2025/09/0209_kriminalforsorgen (дата звернення: 15.02.2026).
26. KiF Færøerne. *Danmarks fængsler.* URL: https://xn--danmarksfngsler-5lb.dk/steder/kif-faeroeerne/ (дата звернення: 05.02.2026).
27. Departments and agencies. *Government of Ireland.* URL: https://www.gov.ie/en/departments/#agencies (дата звернення: 09.02.2026).
28. Entitajiet Pubbliċi. *Ministeru għall-Intern, is-Sigurtà u l-Impjiegi.* URL: https://sigurta.gov.mt/entitajiet-pubblici/ (дата звернення: 09.02.2026).
29. Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI). *Rijksoverheid.* https://www.rijksoverheid.nl/contact/contactgids/dienst-justitiele-inrichtingen-dji (дата звернення: 09.02.2026).
30. Tietoa ministeriöstä selkokielellä. *Oikeusministeriö.* URL: https://oikeusministerio.fi/tietoa-ministeriosta-selkokielella (дата звернення: 09.02.2026).
31. Justitiedepartementet. *Regeringskansliet.* URL: https://www.regeringen.se/sveriges-regering/justitiedepartementet/ (дата звернення: 10.02.2026).
32. Dünkel F., Geng B., Morgenstern C. Rechtstatsächliche Analysen, aktuelle Entwicklungen und Problemlagen des Strafvollzugs in Deutschland. *Bundeszentrale für politische Bildung (bpb).* 2010. URL: https://www.bpb.de/system/files/pdf/5P6XI7.pdf (дата звернення: 07.02.2026).
33. Justizministerkonferenz. *Justizportal des Bundes und der Länder.* URL: https://justiz.de/laender-bund-europa/justizministerkonferenz/index.php (дата звернення: 25.02.2026).
34. Organigrama. *Ministerio del Interior.* URL: https://www.interior.gob.es/opencms/es/el-ministerio/organigrama (дата звернення: 25.02.2026).
35. Real Decreto 3482/1983, de 28 de diciembre, sobre traspaso de servicios del Estado a la Generalidad de Cataluña en materia de Administración Penitenciaria. *Boletín Oficial del Estado.* 1984. Núm. 43. P. 4536–4538. URL: https://www.boe.es/eli/es/rd/1983/12/28/3482 (дата звернення: 25.02.2026).
36. Reinserció i serveis penitenciaris. *Departament de Justícia (Generalitat de Catalunya)*. URL: https://justicia.gencat.cat/ca/ambits/reinsercio_i_serveis_penitenciaris/ (дата звернення: 25.02.2026).
37. Real Decreto 474/2021, de 29 de junio, sobre traspaso de funciones y servicios de la Administración del Estado a la Comunidad Autónoma del País Vasco en materia de ejecución de la legislación del Estado sobre centros penitenciarios. *Boletín Oficial del Estado.* 2021. Núm. 155. P. 78065–78087. URL: https://www.boe.es/eli/es/rd/2021/06/29/474 (дата звернення: 25.02.2026).
38. Administración penitenciaria. *Euskadi.eus*. URL: https://www.euskadi.eus/ administracion-penitenciaria/web01-a2justic/es/ (дата звернення: 25.02.2026).
39. Dirección de Servicios Penitenciarios. *Gobierno Vasco – Euskadi.eus.* URL: https://www.euskadi.eus/direccion-de-servicios-penitenciarios/xiii/web01-s2enple/es/ (дата звернення: 08.02.2026).
40. Малюська показав, яким буде нове СІЗО у Львові: з комп'ютерними класами та спортзалом. *Українська правда*. 2021. 9 грудня. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/09/7316874/ (дата звернення: 25.02.2026).
41. Світлевська А. Євген Пікалов, заступник міністра юстиції України: «Ми маємо забезпечити невідворотність наближення національної пенітенціарної системи до стандартів ЄС». *Укрінформ.* 2025. 7 травня. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3990136-evgen-pikalov-zastupnik-ministra-usticii-ukraini.html (дата звернення: 08.02.2026).
42. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
43. Проєкт Закону про пенітенціарну систему: проєкт Закону України від 22.03.2021 № 5293. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26022 (дата звернення: 25.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Завітневич Р.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340.12:343.5:316.7:159.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.57

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФЕНОМЕНУ ВДІВСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ АФРИКИ (за матеріалами наукової експедиції в Західній Африці)

Зінсу О.І.,
докторка філософії з галузі знань 08 « Право»
ORCID: 0000-0003-3801-6203
e-mail: bebeni@i.ua

Зінсу О.І. Концептуальні засади феномену вдівства крізь призму домашнього насильства в країнах Західної Африки (за матеріалами наукової експедиції в Західній Африці).

Наукова стаття присвячена проблематиці домашнього насильства стосовно жінок-вдів у країнах зі звичаєвою (традиційною) правовою системою. Актуальність теми обумовлена соціальними запитами та гостротою проблематики домашнього насильства щодо жінок, які втратили своїх чоловіків. Дослідження здійснено в межах наукової експедиції в Західній Африці. У роботі наведено теоретико-методологічне обґрунтування комплексної наукової проблеми «вдівства». Виокремлено юридичний плюралізм африканської правової системи як кваліфікаційної ознаки правової системи країн Західної Африки. Підкреслено правову реальність права метрополій, традиційного права та сучасного позитивного права, які опосередковано та безпосередньо впливають на конфігурацію статусу «жінки-вдови». Розкрито соціокультурні та юридичні аспекти вдівства. Зазначено положення левіратного шлюбу та висвітлено обряди вдівства в Республіках Сенегал, Того, Камерун, Бенін. Проаналізовано наукові доробки французьких та бенінських вчених стосовно озвученої проблематики. Розглянуто фабули неправомірної злочинної поведінки як гендерно зумовленого домашнього насильства. Встановлено, що вдова включена до кола осіб, на яких розповсюджується законодавство у сфері запобігання, протидії гендерно зумовленому насильству. З'ясовано, що Національним інститутом жінок Республіки Бенін здійснюється цілеспрямована діяльність із захисту законних прав та інтересів жінок – жертв домашнього насильства, що своєю чергою є вагомим внеском у формування в суспільстві нульової толерантності до гендерно зумовленого насильства, за вчинення якого передбачається юридична відповідальність відповідно до чинного законодавства Республіки Бенін.

Дослідження здійснено у межах наукової експедиції авторки до Західної Африки у листопаді 2025 – лютий 2026 року.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – при здійсненні фундаментальних наукових досліджень правових систем сучасності та планетарності проблематики домашнього насильства; правозастосовній діяльності – при розв'язанні проблематики у спектрі міжнародного приватного права; навчальному процесі – при підготовці навчальних підручників, посібників, лекцій, семінарів з навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Цивільне право зарубіжних країн», «Міжнародне приватне право», «Кримінальне право зарубіжних країн», «Африканістика», «Запобігання та протидія домашньому насильству».

Ключові слова: держава, соціальні норми, традиційне право, droit modern, домашнє насильство, вдівство, кримінальне правопорушення, превенція.

Zinsu O.I. Conceptual foundations of the phenomenon of widowhood through the prism of domestic violence in West African countries (based on materials from a scientific expedition in West Africa).

The scientific article is devoted to the issue of domestic violence against widowed women in countries with a customary (traditional) legal system. The relevance of the research topic is due to the social demands of the acuteness of the issue of domestic violence against women who have lost their husbands. The research was carried out within the framework of a scientific expedition in West Africa. The paper provides a theoretical and methodological justification for the complex scientific problem of "widowhood». The legal pluralism of the African legal system is highlighted as a qualifying feature of the legal system of West African countries. The legal reality of the law of the metropolises, traditional law and modern positive law, which indirectly and directly affect the configurations of the status of

«widow women», is emphasized. The socio-cultural, legal focuses of widowhood are revealed.. The socio-cultural and legal foci of widowhood are revealed. The norms of arranged marriage are indicated and widowhood rites in the Republics of Senegal, Togo, Cameroon, and Benin are highlighted. The scientific achievements of French and Beninese scientists on the issues raised were analyzed. The plots of unlawful criminal behavior as gender-based domestic violence were considered. It was established that the widow is included in the circle of persons to whom legislation in the field of prevention and counteraction to gender-based violence applies. It was found that the National Institute for Women of the Republic of Benin carries out targeted activities to protect the legal rights and interests of women victims of domestic violence, which in turn is a significant contribution to the formation of zero tolerance in society to gender-based violence, for the commission of which legal liability is provided for in accordance with the current legislation of the Republic of Benin. The study was carried out as part of the author's scientific expedition to West Africa in November 2025-January 2026.

The practical significance of the research results lies in the fact that the obtained results can be used in: scientific research activities - in carrying out fundamental scientific research on the legal systems of modernity and the global nature of the issue of domestic violence; law enforcement activities - in solving problems in the spectrum of private international law; the educational process - in preparing textbooks, manuals, lectures, seminars on the academic disciplines «Theory of State and Law», «Civil Law of Foreign Countries», «Private International Law», «Criminal Law of Foreign Countries», «African Studies», «Prevention and Counteraction to Domestic Violence».

Key words: state, social norms, traditional law, droit modern, domestic violence, widowhood, inheritance, violence, criminal offense, prevention.

Постановка проблеми. Проблематика домашнього насильства торкається численних демографічних сегментів, до яких, у тому числі, належить сегмент жінок-вдів та пов'язані з ним аспекти гендерно зумовленого насильства. Ця проблематика соціокультурного, правового, психологічного, фінансового формату особливо гостро постає в країнах звичаєвої (традиційної) системи права, для яких характерне співіснування двох і більше правових порядків на одному соціально-географічному полі. Натомість численні конфігурації поведінки у сімейних, подружніх, родинних відносинах країн звичаєвої (традиційної) правової системи все ще залишаються не висвітленими у вітчизняній правовій науці. У зв'язку з чим була поставлена мета ліквідувати озвучену прогалину. Такий підхід викликає науковий та практичний інтерес і скеровує до змістовних пізнавальних цілей. Відтак озвучена проблематика та брак наукових розвідок значною мірою обумовили тему і предмет дослідження.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблематика самотності, уразливості, стигматизації вдови неодноразово розглядалася вченими – соціологами, психологами, правниками. Зокрема, феномен вдівства: теоретичні та практичні виміри в умовах війни привернув увагу О. Королович; вплив традицій на прояви гендерно зумовленого насильства проти жінок: історія та сучасність досліджувала і аналізувала А. Гавловська; роль культурно-ментальних чинників стосовно запобігання, протидії домашньому насильству розкрив І. Андросяк [4; 2; 1]. До речі, І. Андросяк підкреслює: «роль культурно-ментальних цінностей суспільства є вагомою, особливо в контексті громадського схвалення проявів домашнього насильства, ігнорування проблеми та сприймання його не досить серйозно, ставлячись до цього як до очікуваного явища» [1, с. 11].

Закордонні вчені також досліджують проблематику гендерно зумовленого насильства щодо жінок-вдів. Зокрема, C. Riviere вивчав проблематику вдівства в Того [12]. Вчений торкається теми тілесних знаків, усамітнення, табу, ритуалізованої поведінки, численні обмеження з викупними та очисними функціями стосовно вдів [12]. C.Reviere приходить до висновку, що жалоба виражає важливість подружніх зв'язків, до такої міри, що навіть розлучені колишні дружини повинні брати участь у церемоніях, жалоба прагне не лише виразити солідарність, але й звільнити живого чоловіка/дружину від небажаних інтенцій [12]. Економічну та соціальну ізоляцію вдів в Африці розкрила французька дослідниця гендерних питань в Африці D. Basthard Bagain [10]. D. Basthard Bogain переконана, що економічна та соціальна ізоляція вдів в Африці увічнює цикл маргіналізації та посилює гендерну нерівність [10]. Проблематику вдівства та левірату в Сенегалі досліджували французькі вчені C. Enel & G. Pison; обряди вдівства, ритуали в етнічній групі фон міста Абомей (Бенін) крізь призму соціально-антропологічної ментальності аналізував бенінський вчений Y. Guera Chabi Yoro ; фактори, що пояснюють зміну обрядів вдівства серед народу гун Порто-Ново привернули увагу бенінських вчених L.Babadjide, B. Fangnon, M.Kibdomihou [9; 15; 6]. Здійснивши соціо антропологічний огляд традиційних обрядів вдівства в етнічній групі гун в Порто-Ново (Бенін), вчені приходять до висновку, що вдівство в сучасному соціально-економічному контексті викликає низку занепокоєнь, враховуючи зміну звичаїв [6].

Водночас у вітчизняній правовій науці проблематика вдівства в контексті гендерно зумовленого насильства загалом і в країнах африканської правової системи зокрема, все ще залишається малодослідженим науковим напрямком.

Саме тому **мета дослідження** полягає в юридико-психологічному аналізі феномену вдівства в контексті гендерно-зумовленого насильства в країнах Західної Африки.

Виклад основного матеріалу. 23 червня міжнародним товариством визнано Днем вдів. Запровадження цього дня має на меті привернути увагу світової спільноти до однієї з найуразливіших демографічних категорій людства – жінок-вдів. Демографічний сегмент вдів виокремлюється за віковими критеріями, матеріальними статками, освітнім рівнем, соціальним статусом, тривалістю у шлюбі, якістю та глибиною міжособистісних стосунків, кількістю та віком дітей, стосунками з родичами, соціальною спільнотою, географічним розселенням та іншими показниками, які опосередковано та безпосередньо впливають на вибір копінг-стратегії та моделі поведінки жінки-вдови. Природний процес горювання, скорботи від втрати чоловіка включає: шок, заперечення, гнів, провину, смуток, депресію, прийняття. При цьому кожний випадок вдівства є унікальним та одночасно типовим для тих чи інших складових причинно-наслідкового зв'язку та умов. Натомість загальною постає емоційна та соціальна перебудова, яка зачіпає змістовно-мотиваційні характеристики та форми, вимагає часу та супроводжується соціальною стигматизацією. Зазначене впливає на особистісний потенціал, орієнтації жінки та дітей. Діти піддаються цькуванню на рідну матір, а у разі укладання нового шлюбу нерідко виникає проблема «вітчим-пасинки». Разом з тим внутрішній конфлікт щодо права на особисте жіноче щастя, почуття вірності чоловіку, самотності, втрата соціального статусу заміжньої жінки та тиск родичів померлого чоловіка стають дедалі жахливішими реаліями правової дійсності. Особливо гостро постає проблематика вдівства в країнах з незавершеним промисловим та соціальним розвитком. Низький рівень економічного розвитку держави, мізерні, а то й взагалі відсутні державні соціальні гарантії для вразливих категорій населення обтяжують статус вдови. До того ж численні етнічні групи, народності, зберігають специфічні, притаманні конкретній етнічній групі, народності, а то й родинному клану, унікальні спектри багатогранної культури країн Африки, які вражають своєю самобутністю, а відтак скеровують дослідників на нові наукові розвідки.

За твердженням В. Шамраєва: «до особливостей регіону, поряд із проблемами колоніального минулого, треба віднести те, що в Африці функціонує багата система традиційного та звичаєвого права, а також правил поведінки, які використовуються корінними народами» [5, с.163]. До прикладу, етнічна група баатону, що на північному сході Беніну, залишається глибоко прив'язана до своїх традицій, особливо щодо вдівства. Обряди вдівства зміцнюють почуття сімейної солідарності. За твердженням N. Tahou, мета традиційного обряду вдівства полягає в тому, щоб допомогти вдові подолати горе та страждання. Для звільнення вдови від договірних зобов'язань перед чоловіком застосовують різні випробування: ізоляція жінки, усамітнення, зняття всіх прикрас тощо. По закінченню обряду жінці голять голову. Проте деякі чоловіки протягом спільного проживання просять своїх дружин не дотримуватися обряду вдівства [14]. N. Tahou приходить до висновку про наявність у суспільстві прихильників традиційних обрядів вдівства поряд з тими, хто визнає обряд вдівства як дегуманізуючий акт, який ще більше завдає страждань жінці [14].

Своєю чергою, в Сенегалі, як зазначають французькі дослідники C. Enel & G. Pison, відмова від левіратного шлюбу призводить до усунення участі класифікаційних братів і сестер померлого чоловіка від піклування та виховання сиріт [9]. Дослідники переконані, що у сім'ї, яка складається з жінки та її дітей без будь-яких інших дорослих, і особливо без дорослої особи протилежної статі, соціальні структури стають незбалансованими. За цих обставин, вважають вчені, що в країнах Африки на південь від Сахари, де статус жінки, який і без того нестійкий у шлюбі, вдівство поглиблює, ускладнює становище жінки. Окрім нових труднощів у її повсякденному житті, період вдівства часто позначається надзвичайно принизливими ритуалами, спрямованими на розрив зв'язку з чоловіком або навіть на те, щоб змусити її зізнатися у можливій ролі в його смерті. Для цих вдів одним із рішень – поширеною практикою в Африці – є швидке повторне заміжжя. Наприклад, у Того майже 75% вдів, які проживають у сільській місцевості, одружуються повторно приблизно через рік після смерті чоловіка, найчастіше в полігамних союзах [9]. До того ж у сільській місцевості нерідко вдова, яка відмовляється від левіратного шлюбу, переїжджає до міста [9].

Згідно з позицією M. Mateso, жінки-вдови в Того опиняються в жахливих ситуаціях, відкинуті своїми свекрами, які, не вагаючись, виганяють їх з подружньої домівки. При цьому родичі незаконно використовують особисті папери та речі, перш ніж замкнути подружній будинок. Вдова мусить піти з дітьми, хоча, згідно з Сімейним кодексом, вони є законними спадкоємцями. Із вдовами поводяться як з неповнолітніми. Вдову роздягають на людях, щоб помити. Її замикають у кімнаті, підозрюють у вбивстві чоловіка, конфіскують без рішення суду майно, залишене чоловіком. Прези-

дент фонду допомоги вдовам та сиротам, пан C. Birregah наголошує: «замість того, щоб співчувати стражданням вдови і сироти, ми завалюємо їх усіма злом». І робиться все, щоб дегуманізувати жертву, свідчить C.Birregah. Вдів підозрюють у вбивстві власних чоловіків. Тому вони повинні пройти те, що їхні кати називають «випробуванням. А якщо вдова відмовиться, то це тому, що вона вбила свого чоловіка... Зрештою, все це робиться з метою привласнення майна, яке залишилося від чоловіка. Ці практики зустрічаються в більшості країн Західної Африки. У Камеруні, Того, Беніні вдова вважається майном, набутим залученням активів свекра, а відтак вважається невід'ємною частиною спадщини, залишеної чоловіком. У сімейному кодексі Того зазначено, що вдова може залишитись у подружньому домі лише 30 місяців [13].

У той же час, в етнічній групі фон у місті Абомей (Бенін) за твердженням дослідника проблем вдівства, бенінського вченого Y. Guera Chabi Yoro існує традиційна практика заборони митися, розчісуватися, бачити світло сонця протягом певного періоду часу, за яким слідують церемоніїї «виходу з трауру» [15].

Також привертає увагу феномен левіратного шлюбу. За традиційним правом Code coutumier du Dahomey (сучасна назва: Республіка Бенін) передбачалось так зване «спадкування вдів». У звичаях етнічної групи гун вдову успадковував старший син, якщо він не є її сином. Тобто вдову успадковував один із синів від іншої дружини, або, якщо такої немає, один із молодших братів померлого. Відмовляючись виконувати це зобов'язання, жінка зобов'язана була повністю чи частково відшкодувати своїм свекрам посаг, сплачений під час традиційного шлюбу [7, ст. 164-166]. В етнічній групі міна не сини успадковують майно вдів свого батька, а молодші брати померлого [7, ст. 168]. Вдова майже завжди має вибір між молодшими братами померлого, і навіть в етнічній групі баріба, фульбе та сомба її не можна змусити вийти заміж за одного зі своїх шуринів [7, ст. 167].

До речі, бенінські вчені L. Babadjide, B. Fangnon & M. Kibdomihou вважають, що вдівство, сероратний шлюб (практика повторного шлюбу вдівця з сестрою своєї дружини), левіратний шлюб (спадкування дружини її братом), посаг та сам шлюб завжди виправдовували соціальну організацію африканського суспільства [6]. Вчені підкреслюють, що вдівство, яке є одним з аспектів структурування африканських суспільств, постає як «позитивне та плідне управління стражданнями та смертю в перспективі нового життя». Таким чином, це час підготовки подружжя, що залишилося в живих, до нового життя. Тим часом він підлягає низці вимог, що випливають із усталених соціокультурних норм та практик, які можуть дозволити йому подолати гіркоту обставин та відновити своє життя: це обряди вдівства. Дійсно, за своїми основами, а також за роллю, яку вони покликані відігравати в африканських суспільствах, що винайшли та розвинули їх протягом своїх історичних траєкторій, обряди вдівства є по суті комплексним способом управління взаємовідносинами між життям і смертю в соціальних спільнотах». Ці обряди мають глибоке значення в африканській культурі [6]. Згідно з традицією гунів, для проходження обрядів вдівства жінка повинна вийти заміж за традиційною, релігійною та/або цивільною церемонією. Оскільки незаміжня жінка гунів (незалежно від кількості дітей, яких вона має з померлим) не може бути овдовілою, оскільки вважається, що вона не має зв'язку з чоловіком і тому перебуває у вільному союзі. Жінка, яка відмовляється пройти обряди вдівства, повинна уникати перебування в селі померлого, ризикуючи втратити життя. Це твердження досі поширене в деяких громадах [6].

Цікавою є думка респондента М., 45 років, юриста в бюро адвоката, який з цього приводу стверджує, що укладання левіратного шлюбу в сучасних умовах не є примусовим. Проте виховання дітей покійного чоловіка (родича, брата) в родині покійного чоловіка потрібно як для дітей, так і для розвитку родинного дерева. За цих умов вдові бажано укласти шлюб саме з братом покійного чоловіка. Респондентка Ш., 50 років, приватний підприємець, фон, родом з Абомей наголошує: «в сучасних умовах левіратний шлюб для фон не є обов'язковим і примусовим. Вдова, за бажанням, має право піти. Проте жінка вже звикла до родини чоловіка, її прийняли в родину. Уклавши левіратний шлюб, жінка обирає нову сім'ю в родині, яка вже знайома їй. Для дітей такий підхід також важливий».

Своєю чергою L.Babadjide, B.Fangnon, M. Kibdomihou вважають, що норми традиційного права, звичаї служать для забезпечення індивідуального та колективного зцілення, справжньої терапії для розрядки негативних сил, пов'язаних зі втратою чоловіка/жінки. Тому, якщо їх правильно застосовувати, вони ефективно сприяють одужанню, регулюванню або навіть повному усуненню психічного та соціального дисбалансу, який загрожує різним групам, що переживають труднощі. Дотримуючись ритуальних вимог вдівства, труднощі, жертвами яких можуть стати скорботні, інтегруються в символічний всесвіт прийняття та подолання втрати, що, крім того, робить можливим бажаний остаточний розрив [6].

Озвучені позиції є результатом історично складеного традиційного права й узгоджені з нормами морально-етичного виховання, яке ще змалечку прищеплюється дитині та впливає на формування і розвиток групової ідентичності.

З огляду на зазначене та на підставі положень традиційного кодексу, результатів опитування, спостережень, бесід із представниками різних етнічних груп західноафриканських країн, приходимо до висновку про певний відсотковий позитивний ефект закладених століттями традиційних норм. Безсумнівно, кожний випадок індивідуальний, і кожний випадок містить свої кореляційні умови, які дозволяють приходити до висновку про шкідливість чи корисність того чи іншого обряду вдівства чи левіратного шлюбу. «За цих умов вважаємо, що саме категорії «добровільність», «взаємна згода» та «необхідність» є визначальними для встановлення категорії шкідливості традиційних практик для вдівства» [3, с.388].

Власне кажучи, досліджуючи обраний предмет дослідження та аналізуючи наступний структурний елемент, а саме: право на спадщину, варто виділити і звернути увагу на розмежування статусу жінки-вдови за офіційним шлюбом від статусу жінки-вдови за традиційним правом. Респондент П., вік 50 років, стверджував, що спадковим майном у таких випадках керували старшини родини під гаслом «піклування про дітей». Результатом таких гучно-благих гасел ставали і стають розтрати спадкового майна. Особливо гостро постає зазначена практика стосовно вразливих верств населення, малодосвідчених осіб. Не варто оминати також випадки обвинувачення вдів у різних традиційних практиках, що, своєю чергою, дозволяє родичам покійного, за їхнім переконанням, змусити вдову залишити обжите роками спільне помешкання та незаконно умисно захоплювати спадкове майно; розповсюджувати численні наклепи, безпідставні обвинувачення. Зазначені дії супроводжуються зловживанням довірою, підробкою сертифікатів, різними підписками, погрозами, вимаганням тощо. У цьому контексті пані H. Bokpe Gnacadjia, президент Національного інституту жінок Республіки Бенін, переконана, що насильство, пов'язане з вдівством, починається з моменту смерті людини. Пані H. Bokpe Gnacadjia згадує: «У той час я приймала у своєму кабінеті жінку, чоловік якої помер. Жінка розповіла, що на той час, як вона повернулася з моргу, двері її будинку вже були зачинені». Це викликає низку обурень, оскільки Цивільний та Сімейний кодекс захищає права вдови, передбачаючи жінці у разі втрати чоловіка частку спадщини. На жаль, Бенін ще далекий від впровадження цих положень [11]. Навіть укладання шлюбу в Державних органах реєстрації актів цивільного стану громадян не виключає гендерно зумовленого насильства стосовно фокусу «вдівство». До вдови застосовують вимагання віддати все успадковане від чоловіка майно родині покійного чоловіка та застосовують неправомірне обмеження вдови у праві власності на будинок. Ці та інші випадки вкотре підкреслюють слугують обґрунтуванням включення вдів до кола осіб, на яких розповсюджується законодавство у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству. Так, Фелісите, вдова 68 років, шлюб офіційний згідно з Цивільним та Сімейним кодексом, в минулому викладачка ліцею, стала жертвою домашнього насильства зі сторони доньки від першої дружини та сестри покійного чоловіка. Зазначені особи регулярно та систематично створюють перешкоди у користуванні спадковим майном. Використовуючи пригнічений стан вдови, пов'язаний із втратою чоловіка та віковими особливостями, зазначені особи, порушуючи законні права та інтереси вдови, створюють перешкоди у користуванні рухомим та нерухомим майном. До того ж, всі намагання врегулювання конфлікту позасудовим шляхом відхиляються, а далі за відмовою слідує шквал образ, погроз, принижень, які призводять до порушення психологічної рівноваги, емоційних розладів, зниження працездатності. У той же час судовий захист прав та законних інтересів вимагає фінансових і моральних ресурсів, на які вдова не спроможна. Кар'яна, 50 років, кравчиня, традиційний шлюб, мати одного сина, наголошує: «Дуже важко усвідомлювати самотність. Не звикну. До того ж родичі сімейного клану чоловіка не включили сина у розподіл спадщини».

Особливої гостроти проблематика вдівства набуває стосовно: а) вдови-іноземки; б) бездітної вдови; в) випадків неспроможності дітей реалізувати свої права на спадщину. Із фабули правової ситуації, яка склалась в цьому контексті, неправомірне діяння за участю групи осіб, зловмисників, розгорталось у 2000 р. Вдова, вік жінки — 25 років, іноземка. Шлюб офіційно оформлений у Державних органах реєстрації актів цивільного стану (відділ ДРАЦС) на батьківщині жінки; перше місце проживання подружжя: країна реєстрації шлюбу; майновий режим: спільна сумісна власність. Шлюб також був зареєстрований у консульському відділі дипломатичного представництва держави, громадянином якої був чоловік. Зараз же після похоронної церемонії родичі покійного чоловіка, керуючись корисливими мотивами, використовуючи стан психологічного пригнічення, розгубленості, незнання вдовою звичаїв країни чоловіка, неправомірно захопили предмети спадкового майна, меблі, ліжко. Надалі родичі чоловіка розірвали стосунки із вдовою-іноземкою, відмовившись таким чином приймати участь у вихованні малолітньої дитини.

Дещо подібна ситуація трапилась у 2025 р. щодо законних прав спадкоємців першої черги. Кількість спадкоємців першої черги: 2 особи. Майновий режим шлюбу: спільна сумісна власність. Натомість, групою зловмисників, до складу якої входили брати покійного, родичі шахрайки, яка позиціонувала себе як співмешканка покійного, неправомірним шляхом, умисно за попередньою

змовою здійснено захоплення, розподіл та зберігання спадкового майна й майна спільної сумісної власності подружжя, офіційної дружини. Вражає той факт, що один із співучасників злочину на дату вчинення неправомірного діяння займав посаду державного службовця в Міністерстві закордонних справ країни і за покликом займаної посади повинен був дотримуватись принаймні норм міжнародного приватного права.

Респондентка М., вдова, шлюб відповідно до Цивільного та Сімейного кодексу, 65 років, пенсіонерка, в минулому державний службовець, розповіла, що з плином кількох днів після похоронної церемонії в подружньому будинку здійснено спробу підпалу будинку родичами покійного чоловіка.

Відтак, озвучена проблематика закономірним чином спонукає аналізувати конфігурацію поняття «дружина» в країнах звичаєвого (традиційного) правового режиму та розмежовувати традиційний шлюб, офіційний шлюб, зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану громадян, та співмешкання (іноді вживають термін «громадянський шлюб»). Кожен із статусів передбачає свої певні права та обов'язки. Так, за Цивільним та Сімейним кодексом Республіки Бенін для вдови офіційного шлюбу передбачається частка спадкового майна [7]. В законодавство інших країн Західної Африки також включено право вдови офіційного шлюбу на частку спадщини. У той же час, для різних категорій дружин традиційного шлюбу прописані відповідні традиційні норми, які можуть поєднуватися із нормами сучасного права (droit modern). Співмешкання (громадянський шлюб) не передбачає права на спадщину. Проте в правовій реальності проблема отримання офіційною дружиною спадкового майна супроводжується численними перешкодами, які створюють брати, сестри, родичі чоловіка, коханки, колишні коханки, шахраї. Здійснюються зазначені дії без рішення суду, навіть якщо справа про поділ спадкового майна знаходиться у судовому розгляді. Під гаслом «традицій» рішенням старійшин у вдови незаконно, умисно з корисливих мотивів захоплюють, зберігають, розподіляють об'єкти рухомого та нерухомого спадкового майна. Тобто мова йде саме про злочинну поведінку родичів покійного чоловіка, незважаючи на прописані Цивільним та Сімейним кодексом права. До кола співучасників таких злочинів (захоплення, зберігання, розподіл спадкового майна, шантаж) входять як родичі покійного чоловіка, так і бездітні коханки, що, своєю чергою, засвідчує як порушення традиційних норм, так і норм сучасного права. Зазначене вкотре підкреслює роль правосвідомості, духовності та спроможності реалізувати законні права в правовій реальності сучасного суспільства.

Таким чином, домашнє насильство як гендерно зумовлене насильство стосовно жінок – вдів у Західній Африці є нагальним питанням та розмежовується у площині: а) боротьба за спадкове майно; б) традиційні обряди вдівства; в) традиційні практики, окремі з яких визнані шкідливими та оцінюються як гендерно зумовлене насильство. Враховуючи вищезазначене, варто підкреслити зусилля державного, громадського сектору щодо захисту прав вдів. Так, захист прав вдів у Беніні отримує активну підтримку від Національного інституту жінок та громадських організацій захисту прав й інтересів жінок.

Своєю чергою, узагальнюючи результати дослідження, вважаємо за доцільне підтримати думку О. Короловича про те, що «вдова – це особлива категорія жінок і дуже важлива соціально-психологічна роль. Якщо роль вдови не приймається жінкою, яка втратила чоловіка, вона ніколи не зможе досягти посттравматичного зростання. Її енергія та життєві ресурси фокусуються виключно на переживанні втрати, замість того, щоб спрямовуватися на майбутнє та внутрішню трансформацію, яку, за своєю сутністю, містить будь-яка втрата… Лише через усвідомлення та прийняття нового статусу можливо поступово пережити спочатку смерть «Я – дружина», а згодом і розпад попередніх партнерських стосунків, що дозволяє проаналізувати їхній вплив: які можливості вони відкрили, які двері закрили, який внесок було зроблено обома сторонами. І це надає можливість будувати більш зрілі та гармонійні стосунки у майбутньому» [4, с. 105].

Висновки. Таким чином, проблема вдівства в країнах Західної Африки багатогранна та детермінована комплексом чинників біологічного та соціального. Це пов'язано з певними формами перехресної дискримінації, які за сучасним позитивним правом слугують підставою кваліфікації гендерного зумовленого насильства. За цими характеристиками змістовний аналіз статусу вдови засвідчує численні випробування спроможності гідним чином відстояти свої спадкові права та подальшого розвитку, самоствердження, самореалізації. Відтак одним із напрямків запобігання та протидії домашньому насильству щодо вдів як жертв домашнього насильства є комплексна просвітницька діяльність із залученням засобів масової інформації, представників місцевої влади, волонтерів з метою формування в суспільстві нульової толерантності до гендерного зумовленого, у тому числі домашнього насильства, поряд із дієвим юридичним, психологічним супроводом та соціальним забезпеченням вразливих категорій населення. Безперечно, проблематика, яку ми торкнулися, потребує подальших поглиблених наукових розвідок. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у наукових розвідках соціокультурних та правових аспектів етнічних груп сільської місцевості країн Західної Африки та аналізі фабул справ домашнього насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусяк І. Запобігання та протидія домашньому насильству: культурно- ментальних чинників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету серія*: *Право.* Т. 1. Вип. 79. 2023. С.11-16. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.1.
2. Гавловська А. Вплив традицій на прояви гендерно- зумовленого насильства проти жінок: історія та сучасність. *Професійно – прикладні дилактики.* No 1. 2024. С. 61-65. DOI: https://doi.org/10.37406/2521-6449/2024-1-11.
3. Зінсу О.І .Кримінально – правова кваліфікація домашнього насильства за законодавством Республіки Бенін: загальні положення та вихідні ідеї. *Аналітично- порівняльне правознавство*. Випуск No 01.2026. ч. 2 С. 384-390. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.59. URL: https://appjournal.in.ua/wpcontent/uploads/2026/02/APP_01_2026_part-2.pdf.
4. Королович О.В. Феномен вдівства: теоретичний та практичний виміри в умовах війни. *Габітус* 102. Випуск 72. 2025. С. 102-106. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.1.18. URL: http://habitus.od.ua/journals/2025/72-2025/part_1/20.pdf.
5. Шамраєва В.М. Вплив етнічного фактору на проблему захисту прав людини та безпекову ситуацію на Африканському континенті. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право. Випуск 88. ч. 4. 2025. С. 161-166. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.24. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/26-3.pdf.
6. Babadjide L.C., Fangnon B., Kibdomihou M.V. (2016). Analisy socio-antropologiques dez rites de veuvage en milieu Goun de Porto – Novo. Notes Sciebtifiques. homme et société. Revue fondée depuis 2014.Editée par la Faculté des sciences de l'homme et de la société (FSHS). Université de Lomé (Togo). No 5, 2016. pp. 37-50. URL: https://bec.uac.bj/uploads/publication/90b0286fcdfc02e8357beba5be0a3b79.pdf.
7. Code Coutumier du Dahomey. (circulaire A. P. 128 du 19 Mars 1931) : Colonie du Dahomey. URL: https://mediatheqifbenin.centredoc.org/index.php?lvl=notice_display&id=41630.
8. Code des personnes et de la famille : loi No 2002-07 du 24 aout 2004. Republique du Benin. URL: https://sgg.gouv.bj/doc/loi-2002-07.
9. Enel C. & Pison G. (2007) (Veuvage et levirat: une etude de cas a Mlomp (Senegal). *Genre et sociétés en Afrique : implications pour le développement.160. Ined Edition.2007.pp.327-341. Dates et versions: Dernieure versions hal-03988403.version 1 (14.02.2023).* URL*:* https://hal.science/hal-03988404v1.
10. Basthard Bogain D. (2023). L'exclusion économique et sociale des veuves en Afrique. Institut du Genre en Geololotique. 20.09.2023. France. URL: https://igg-geo.org/2023/09/21/lexclusion-economique-et-sociale-des-veuves-en-afrique.
11. Gozo I. (2024).Etude sur le veuvage au Bénin: Des acteurs valident le rapport. La Nation. le 15.02.. 2024. URL: https://lanation.bj/actualites/etude-sur-le-veuvage-au-benin-des-acteurs-valident-le-rapport.
12. Riviere C.(1982). Deuil et veuvage chez les Eve du Togo . Anthropos. Bd. 77, H. 3./4. (1982), pp. 461-474 (14 pages) Published By: *Nomos Verlagsgesellschaft mbH.* URL: https://www.jstor.org/stable/40460480.
13. Mateso M.. La detresse des veuves en Afrique : spoliées et mises au ban de la societe. Franveinfo. 07.07.2017. URL: https://www.franceinfo.fr/monde/afrique/societe-africaine/la-detresse-des-veuves-en-afrique-spoliees-et-mises-au-ban-de-la-societe_3057125.html.
14. Tahoue N. 2021) Le veuvage : Supplice ou manifestation de la solidarité familiale en milieu baatonu.(Benin) Faits Divers. 21 heures au Benin.2021. URl: https://www.24haubenin.info/?Le-veuvage-Supplice-ou-manifestation-de-la-solidarite-familiale-en-milieu.
15. Yarou Guera Chabi Yoro Rites de veuvage au Benin: dynamiques socia- antropollgues d'une croyance a Abomey. Revues de l'acaref 3.2023. pp.379-382. URL: https://revues.acaref.net/wpcontent/uploads/sites/3/2023/03/Yarou-GUERA-CHABI-YORO.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Зінсу О.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 344:343.25
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.58

САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ СЛУЖБИ ЯК ФОРМА УХИЛЕННЯ ВІД ОБОВ'ЯЗКУ ЗАХИСТУ КРАЇНИ В УМОВАХ ТРИВАЮЧОЇ ВІЙНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Коба М.М.,
доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності,
Київський інститут Національної гвардії України
ORCID: 0000-0001-9407-2838

Коба М.М. Самовільне залишення служби як форма ухилення від обов'язку захисту країни в умовах триваючої війни: організаційно-правові аспекти.

У статті здійснюється комплексний аналіз самовільного залишення служби (СЗЧ) у Силах оборони України як масове ухилення від захисту держави. Акцент на організаційно-правовій природі, мотивації та дисфункціях, що перетворюють порушення на системну загрозу боєздатності.

Обґрунтовується, що повномасштабна агресія проти України, масштаб мобілізації та інтенсивність бойових дій роблять СЗЧ масовим ухиленням від участі в обороні.

У роботі показано, що чинна модель правового регулювання та організації служби у Силах оборони України неадаптована до затяжної війни, що спричиняє дисфункції: тривале перебування на передовій без ротацій, слабке морально-психологічне забезпечення, нерівномірне навантаження, сімейні та медичні кризи, дефіцит повернення після СЗЧ.

Наукову основу становить авторське опитування військовослужбовців на Донецькому напрямку (2025–2026 рр.), що виявило амбівалентність мотивації СЗЧ: провокативні чинники (виснаження, ротації, конфлікти, сім'я/здоров'я) проти стримувальних (честь, солідарність, покарання, сім'я).

Показано, що законодавчі зміни 2024–2025 рр. створюють «вікно можливостей» для добровільного повернення після СЗЧ, але не вирішують системну профілактику причин. Поєднання жорстких санкцій із пом'якшенням для першого СЗЧ формує мотиваційний фон, що потребує чітких організаційно-правових правил.

У роботі наголошується, що самовільне залишення служби в умовах триваючої війни не може розглядатися виключно як індивідуальна девіація чи прояв особистої недисциплінованості. На основі емпіричних даних, а також узагальнення висновків інших дослідників обґрунтовується теза про СЗЧ як системну реакцію частини особового складу на сукупність управлінських, організаційних і соціально-психологічних факторів.

Результати дослідження можуть бути використані при оновленні нормативних актів, розробленні внутрішніх стандартів організації служби, програм підготовки командирів, а також при формуванні цілісної політики запобігання СЗЧ як загрозі обороноздатності та як інструменту масового ухилення від виконання конституційного обов'язку захисту держави.

Ключові слова: самовільне залишення служби (СЗЧ), Сили оборони України, ухилення від обов'язку захисту держави, воєнний стан, кримінальна відповідальність, ротації, добровільне повернення, морально-психологічне забезпечення.

Koba M.M. Unauthorized absence from service as a form of evasion of the duty to defend the country amid ongoing war: organizational-legal aspects.

The article provides a comprehensive analysis of unauthorized absence from military service (UA) within the Defense Forces of Ukraine as a form of mass evasion from the duty of national defense. The focus is placed on the organizational and legal nature, motivations, and dysfunctions that transform this violation into a systemic threat to combat capability.

It is argued that the full-scale aggression against Ukraine, the scope of mobilization, and the intensity of combat operations have turned unauthorized absence into a widespread form of evading participation in the country's defense.

The study demonstrates that the current model of legal regulation and organization of service in the Defense Forces of Ukraine is not adapted to a protracted war, causing multiple dysfunctions: prolonged stay at the frontline without rotations, weak moral and psychological support, uneven workload distribution, family and medical crises, and a low rate of return after unauthorized absence.

The scientific basis of the work is an original survey of servicemembers in the Donetsk operational area (2025–2026), which revealed the ambivalence of motivations behind unauthorized absence: provocative factors (exhaustion, lack of rotations, interpersonal conflicts, family or health issues) versus restraining ones (honor, solidarity, punishment, family).

It is shown that legislative changes in 2024–2025 have created a "window of opportunity" for voluntary return after unauthorized absence, yet they fail to address the systemic prevention of its causes. The combination of strict sanctions and mitigated responsibility for first-time offenders creates a motivational environment that requires clear organizational and legal regulation.

The study emphasizes that unauthorized absence during an ongoing war cannot be viewed solely as an individual deviation or a manifestation of personal indiscipline. Based on empirical data and analysis of other researchers' findings, the article substantiates the thesis that unauthorized absence represents a systemic reaction of part of the personnel to a combination of managerial, organizational, and socio-psychological factors.

The results can be used to update regulatory acts, develop internal service organization standards, design commander training programs, and shape a comprehensive policy for preventing unauthorized absence—both as a threat to defense capability and as a mechanism of mass evasion from the constitutional duty to defend the state

Key words: unauthorized absence from service (UAS), Ukrainian Defense Forces, evasion of the duty to defend the state, martial law, criminal liability, rotations, voluntary return, moral-psychological support.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України призвела до безпрецедентного зростання кількості кримінальних проваджень за фактами самовільного залишення військової служби (далі – СЗЧ) та дезертирства, що в інформаційному та політичному дискурсі дедалі частіше розглядається як форма масового ухилення від участі в обороні держави. Йдеться не лише про одиничні прояви девіантної поведінки, а про структурну проблему Сил оборони України, яка впливає на укомплектованість підрозділів, стійкість оборони на критичних напрямках, рівень військової дисципліни та довіри в середині військових колективів. Масовість відкритих проваджень, у тому числі щодо осіб, які вперше самовільно залишили місце служби в районах ведення бойових дій, порушує питання про межі й баланс між кримінально-правовим реагуванням і превентивними, організаційно-правовими механізмами профілактики.

Проблема ускладнюється тим, що чинна модель правового регулювання та організації служби в Силах оборони України створювалася в умовах значно меншої інтенсивності бойових дій, іншого масштабу мобілізації й коротших строків безперервного перебування на передовій. Внаслідок цього спостерігається низка системних дисфункцій: тривале перебування особового складу на лінії бойового зіткнення без передбачуваних ротацій, фрагментарність механізмів медико-психологічної підтримки, нерівномірність розподілу бойового навантаження між підрозділами, дефіцит прозорих процедур добровільного повернення військовослужбовців, які вже вчинили СЗЧ, до лав Сил оборони України. У цьому контексті навіть посилення кримінальної відповідальності (включно з останніми змінами до законодавства) не гарантує зниження рівня СЗЧ, оскільки значна частина причин має організаційний, управлінський та мотиваційний характер.

Додаткової гостроти проблемі надають результати авторського опитування військовослужбовців Сил оборони України, які виконують бойові завдання на Донецькому напрямку (закрита анкета, n=806, проведено у 2025–2026 рр.). Опитування серед представників різних категорій (офіцери – 27%, сержанти – 38%, солдати – 35%) демонструє амбівалентність мотивації військовослужбовців [вперше представлено в цій роботі]. З одного боку, 68% респондентів зазначають провокативні чинники СЗЧ:

- виснаження від тривалих бойових навантажень – 42%;
- несправедливий розподіл ротацій – 31%;
- конфлікти з командуванням – 19%;
- відмови у відпустках за сімейними обставинами – 15%;
- дефіцит належного медичного забезпечення – 12%.

З іншого боку, 82% респондентів називають потужні стримувальні чинники:

- небажання підставити побратимів та підрозділ – 58%;
- честь і гідність військовослужбовця – 49%;
- страх кримінальної відповідальності – 37%;
- підтримка сім'ї – 28%;
- віра в Перемогу – 22%.

Результати показують конфлікт лояльності: 68% відчувають тиск організаційних проблем, але 82% стримуються моральними принципами. Більшість опитуваних (82%) тримається завдяки честі

та обов'язку, однак постійний тиск може призвести до послаблення моральних стримувань – головної причини масового СЗЧ.

Вважаємо, що для профілактики потрібна двошарова стратегія: усунення тиску (справедливі ротації, медичне забезпечення) та морально-психологічна підтримка (бесіди, підтримка, нагадування про честь). Такий підхід перетворить коливання мотивації на стійку дисципліну, роблячи СЗЧ непривабливим «виходом» із складної ситуації.

Це свідчить про те, що потенціал внутрішньої мотивації особового складу значною мірою залежить від якості організації служби, справедливості управлінських рішень та ефективності комунікації зі сторони командування, а отже, профілактика СЗЧ не може зводитися до «посилення покарання», а повинна базуватися на цілісній організаційно-правовій моделі.

Таким чином, наукова проблема полягає не лише у фіксації масштабів СЗЧ, а насамперед у розробленні такої організаційно-правової моделі функціонування Сил оборони України, яка мінімізуватиме саму можливість сприйняття СЗЧ як «раціональної» форми виходу з кризової ситуації для військовослужбовця. Це, зокрема, зумовлює необхідність:

– уточнення понятійно-категоріального апарату (співвідношення «самовільного залишення служби», «дезертирства», «ухилення від військового обов'язку», «тимчасового вибуття» тощо) в законодавстві та відомчих актах;

– виявлення й класифікації організаційних «точок ризику» (режим ротацій, порядок надання відпусток, механізми реагування на сімейні та медичні кризи).

Метою дослідження є з'ясування організаційно-правових аспектів самовільного залишення служби як форми ухилення від обов'язку захисту України в умовах війни та запропонувати превентивні заходи на основі емпіричних даних.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика військової злочинності, зокрема посягань на встановлений порядок несення служби (виконання бойових завдань), традиційно перебуває в центрі уваги українських учених, які досліджують її у кримінально-правовому та кримінологічному аспектах. У межах більшості робіт самовільне залишення служби розглядається переважно як різновид військового злочину, а не як окрема, масова форма ухилення від обов'язку захисту держави, що потребує спеціального організаційно-правового аналізу.

А. Гавловська у своїх працях доповнює цей підхід кримінологічним аналізом, висвітлюючи зв'язок СЗЧ із тривалими бойовими навантаженнями, дефіцитом ротацій, конфліктами з командуванням, несправедливим розподілом ризиків і заохочень та пропонуючи загальні напрями профілактики [1]. Водночас у зазначених роботах профілактика СЗЧ переважно описується через призму «боротьби зі злочинністю» та вдосконалення кримінальної відповідальності, тоді як питання організаційної побудови служби, режиму ротацій, відпусток, процедур добровільного повернення та їх ролі у зменшенні СЗЧ як форми ухилення від захисту держави висвітлено лише фрагментарно.

Т.Б. Ніколаєнко, аналізуючи військову дисципліну й військовий правопорядок під час воєнного стану, розглядає СЗЧ як один із основних індикаторів кризових явищ у системі управління, наголошуючи, що законодавче посилення відповідальності не дасть стійкого ефекту без належної організації служби та морально-психологічного забезпечення [2].

О.П. Рябчинська та співавтори зосереджують увагу на взаємодії правоохоронних органів у протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби, аналізуючи нормативно визначені форми співпраці Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (далі – ВСП), Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) і спеціалізованих прокуратур у сфері оборони. Дослідники акцентують роль координації та потребу превентивних механізмів на рівні командування [3].

У колективній монографії під редакцією В.М. Стратонова СЗЧ розглядається в ширшому контексті військових кримінальних правопорушень та викликів військовій юстиції з комплексним підходом (кримінально-правові + організаційні заходи), де підкреслюється тенденція зростання питомої ваги ухилення від обов'язку захисту держави [4].

Повністю поділяємо думку С.О. Висоцького на управлінські рішення – справедливий розподіл ротацій і навантажень через індивідуальну профілактику командирів [5]. Такий підхід не лише усуває ключові мотиви СЗЧ (67,4% випадків), але й створює корпоративну культуру відповідальності, де ухилення стає ірраціональним вибором. Наукова новизна полягає у визнанні СЗЧ не індивідуальною девіацією, а системною реакцією на управлінські дисбаланси, що вимагає пріоритету превентивних ротацій над репресивними санкціями

Окремі дослідження, присвячені законодавчим і урядовим новаціям 2024–2025 рр. щодо добровільного повернення військовослужбовців із СЗЧ та пом'якшення відповідальності за перше таке діяння, зосереджуються на аналізі відповідних алгоритмів та повноважень ДБР і командування. Втім, їх розгляд як елементів ширшої організаційно-правової стратегії зниження СЗЧ і мінімізації ухилення від обов'язку захисту держави поки що лишається поза системною увагою.

Комплексне впровадження управлінських рішень, морально-психологічного забезпечення, роботи з сім'ями (комунікація, допомога) та правового інформування (роз'яснення ст. 407 КК України, алгоритми повернення) формує єдину політику профілактики СЗЧ у Силах оборони України як форми ухилення від обов'язку захисту держави.

Отже, попри наявність вагомих напрацювань щодо складу СЗЧ, особи правопорушника та загальних заходів запобігання, у науковій літературі все ще бракує комплексного дослідження СЗЧ саме як масової форми ухилення від обов'язку захисту держави та аналізу організаційно-правових механізмів, здатних мінімізувати привабливість такого «виходу» для військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу. У законодавстві України самовільне залишення служби, передбачене ч. 5 ст. 407 КК України [6], охоплює діяння військовослужбовця, який самовільно залишив військову частину чи місце служби на строк понад три доби без поважних причин під час воєнного стану або в бойовій обстановці, тим самим порушуючи закріплений у ст. 65 Конституції України обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності держави [7]. Обов'язок захисту держави у цьому контексті означає не лише формальний статус військовослужбовця, а й реальний, безперервний обов'язок брати участь у виконанні бойових (спеціальних) завдань, перебувати в районі ведення бойових дій або на визначеній ділянці лінії бойового зіткнення, підтримуючи боєздатність підрозділу.

Масштабність проблеми підкреслює заява новопризначеного Міністра оборони України М. Федорова від 13 січня 2026 р., який повідомив, що близько 200 тисяч військовослужбовців перебувають у статусі самовільного залишення частини [8]. Це перетворює СЗЧ з індивідуального правопорушення на масову форму ухилення від обов'язку захисту держави, коли одностороннє вибуття військовослужбовця послаблює колективну оборону та перекладає навантаження на лояльних побратимів.

На відміну від дезертирства (ст. 408 КК України), що характеризується стійким наміром повністю уникнути служби, СЗЧ часто набуває вигляду «тимчасового вибуття» з району бойових дій. Проте навіть таке тимчасове виведення з бойового порядку створює критичний дисбаланс сил підрозділу, знижуючи його здатність виконувати поставлені завдання.

Відомчі акти, зокрема роз'яснення органів військового управління та військової юстиції, відмежовують СЗЧ від адміністративних порушень встановленого порядку несення служби (ст. 172-11 КУпАП), але відсутність чітких, законодавчо закріплених критеріїв мотивації та оцінки конкретних життєвих ситуацій (сімейна криза, стан здоров'я, наслідки тривалого перебування в районі ведення бойових дій) призводить до плутанини в правозастосуванні. Це, у свою чергу, ускладнює розмежування випадків, коли СЗЧ є однозначним ухиленням від обов'язку захисту держави, і ситуацій, що потребують поєднання юридичної відповідальності з організаційно-правовими та соціальними заходами реагування.

Дослідження С. О. Висоцького демонструє еволюцію поняття СЗЧ під час воєнного стану: від індивідуального злочину до масової форми ухилення від обов'язку захисту держави, де суб'єктом є військовослужбовець, чиє вибуття загрожує укомплектованості підрозділів на лінії бойового зіткнення [5].

Т.Б. Ніколаєнко доповнює це кореляцією з порушеннями військового правопорядку, наголошуючи, що СЗЧ є індикатором системних проблем організації служби, на відміну від дезертирства як свідомої відмови від обов'язку [2]. А. Гавловська акцентує на кримінологічному портреті: СЗЧ часто мотиване виснаженням чи сімейними кризами, що робить його перехідною формою до повного ухилення [1].

Практично це підтверджується результатами авторського анкетного опитування, де 58% назвали «небажання підставити побратимів» головним стримуючим чинником, 37% – «страх кримінальної відповідальності», тоді як 42% вказали на «виснаження» та 15% – на «сімейні проблеми» як провокативні фактори. Як приклад, у грудні 2024 р. на Донецькому напрямку (Покровський район) понад 350 військовослужбовців повернулися добровільно після першого СЗЧ, що дозволило підрозділам утримати позиції попри хвилю самовільних залишень у сусідніх частинах через затримки ротацій та проблеми з морально-психологічним забезпеченням – факт зафіксовано Громадським центром правосуддя та звітами ДБР [9].

Досвід правозастосування засвідчує обмеженість репресивних механізмів у протидії СЗЧ як формі ухилення від обов'язку захисту держави. Посилення кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 407 КК України (з 5–12 до 7–15 років позбавлення волі) не забезпечує зниження рівня таких діянь, оскільки 60–70% мотивів мають організаційний характер (тривалість ротацій, сімейні кризи), а не свідоме прагнення уникнути покарання.

Постанова Верховної Ради України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби під час дії воєнного стану» № 4392-IX від 30.04.2025 р.

створює «вікно можливостей» для добровільного повернення після першого СЗЧ без кримінальної відповідальності (до 30 серпня 2025 р.) [10]. Проте без системних організаційних змін – чіткого режиму ротацій, стандартизованих відпусток та морально-психологічної підтримки (МПЗ) – цей інструмент декриміналізації лише відтерміновує накопичення масового ухилення. У підсумку СЗЧ перетворюється з епізодичного правопорушення на системне явище, що безпосередньо загрожує боєздатності Сил оборони України.

Вказаний вище випадок наочно демонструє ефективність механізмів добровільного повернення, але водночас підкреслює системні організаційні недоліки, що провокують СЗЧ як форму ухилення. Саме вони становлять ключові «точки ризику».

Вважаємо, що організаційні «точки ризику» самовільного залишення служби як форми ухилення від обов'язку захисту держави зосереджені передусім у режимі ротацій, порядку надання відпусток та механізмах реагування на сімейні проблеми та гостра необхідність медичної допомоги, і безпосередньо впливають на мотивацію особового складу Сил оборони України під час виконання бойових (спеціальних) завдань у районах ведення бойових дій.

За результатами аналізу С. О. Висоцького тривале перебування (понад 6–12 місяців) на лінії бойового зіткнення без ротацій призводить до фізичного та психологічного виснаження, позиціонуючи СЗЧ як єдиний вихід для 60,8% військовослужбовців з таким стажем. Дослідник у дисертації класифікує ці ризики як системні дисфункції: відсутність передбачуваних ротацій (основний фактор у 67,4% випадків СЗЧ), фрагментарний порядок відпусток за сімейними обставинами та повільне реагування на медичні кризи, що посилюють ухилення від обов'язку захисту країни [5].

Подібні організаційні дисбаланси підтверджуються практикою: за словами головнокомандувача Збройних Сил України генерал-полковника О.С. Сирського (17.01.2026), динаміка СЗЧ коливається залежно від інтенсивності бойових дій та якості ротацій, а авторське опитування фіксує виснаження (42%) та затримки ротацій (31%) як ключові провокативні чинники. Нерівномірний розподіл бойового навантаження створює сприйняття несправедливості, коли тривале перебування на передовій без перепочинку перетворює СЗЧ на раціональний спосіб уникнення фізичного та психологічного виснаження, посилюючи конфлікти з командуванням [11].

Емпіричні дані С.О. Висоцького [5, с.188] підтверджують, що серед респондентів з 7–10 місяцями на передовій 60,8% вказали затримки ротацій як ключовий ризик СЗЧ. Дослідник зазначає, що відсутність чіткого режиму ротацій (67,4% випадків СЗЧ) перетворює самовільне залишення на раціональний вибір для виснаженого військовослужбовця: 9-місячне перебування на лінії бойового зіткнення без перепочинку призводить до деградації морально-психологічного стану, роблячи тимчасове вибуття сприйнятим способом самозбереження у «безвиході».

Це не просто індивідуальна девіація, а системна реакція на управлінські недоліки, коли солідарність з побратимами (92,6% як стримуючий фактор за Висоцьким [5, с.188]) конфліктує з інстинктом виживання. Наслідок – послаблення боєздатності підрозділу, перекидання резервів та зростання навантаження на лояльних, що посилює ланцюгову реакцію ухилення від обов'язку захисту держави.

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що самовільне залишення служби в умовах триваючої війни виступає не лише формально-юридичним порушенням установленого порядку військової служби, а й однією з масових форм ухилення від конституційного обов'язку захисту держави, яка безпосередньо впливає на боєздатність підрозділів, рівень військової дисципліни та стійкість Сил оборони України.

Виявлені у ході дослідження організаційні «точки ризику» формують комплексну проблемну зону, що потребує подальшого теоретико-прикладного опрацювання. До них належать тривалий безперервний строк перебування у районі ведення бойових дій, дефіцит прозорих і передбачуваних ротацій, нерегламентованість реагування на сімейні кризи та медичні потреби військовослужбовців.

Додатковий ризик становлять суперечності між нормативним регулюванням і практикою застосування кримінальної відповідальності за ст. 407 КК України. Зокрема, йдеться про :

- неузгодженість між посиленням санкцій ч. 5 ст. 407 ККУ (СЗЧ в умовах воєнного стану – 5–10 років позбавлення волі) Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів протидії злочинам проти основ національної безпеки, непересічних злочинам та злочинам, вчиненим в умовах воєнного стану» №3233-IX від 13.07.2023 р. та процедурою декриміналізації першого короткострокового СЗЧ, передбаченого Постановою ВРУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби під час дії воєнного стану» №4392-IX від 30.04. 2025 р. [6; 12; 10];
- відсутність організаційних передумов для зниження мотивів СЗЧ (прозорі ротації, морально-психологічне забезпечення).

Вважаємо, що подальші дослідження мають здійснюватися у міждисциплінарному форматі – на перетині кримінально-правової, кримінологічної, військово-адміністративної та соціально-психологічної науки – з урахуванням людиноцентристського підходу, стандартів прав людини та практики функціонування збройних сил держав – членів НАТО.

Перспективним напрямом бачимо розроблення науково обґрунтованих моделей нормативного, організаційного та морально-психологічного забезпечення виконання обов'язку захисту держави, які б мінімізували ризики вчинення СЗЧ як форми ухилення. Окремим завданням у межах цього напряму є дослідження професійно-правової культури командирів і військовослужбовців як корпоративної спільноти, на яку покладено виконання специфічних завдань у механізмі держави, а також пошук оптимального балансу між вимогами військової необхідності та гарантіями прав людини.

Висновки. У ході дослідження обґрунтовано, що самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану набуло ознак масової форми ухилення від виконання конституційного обов'язку захисту держави, а не лише окремого різновиду військового злочину. Сплеск СЗЧ, зміна соціально-демографічного профілю правопорушників та їх вплив на укомплектованість бойових підрозділів свідчать про обмеженість суто карального підходу й потребу в комплексній організаційно-правовій стратегії реагування.

Показано, що існуючі наукові підходи зосереджуються переважно на кримінально-правовому аналізі складу правопорушення та особи винного, тоді як питання організації служби, ротацій, відпусток, морально-психологічного забезпечення, роботи з сім'ями та реалізації механізмів добровільного повернення досліджено фрагментарно. Запропоновано розглядати ці елементи як взаємопов'язану систему профілактики СЗЧ, спрямовану на зменшення привабливості самовільного залишення служби як «виходу» з кризової ситуації для військовослужбовця.

Обґрунтовано, що ефективна протидія СЗЧ можлива лише за умови поєднання: справедливого управління службовими навантаженнями й ротаціями, належного морально-психологічного забезпечення, чітко врегульованих процедур добровільного повернення та послідовної координації правоохоронних органів і командування. Такий підхід дає змогу не тільки підвищити рівень військової дисципліни й правопорядку, а й мінімізувати структурні чинники, які стимулюють ухилення від обов'язку захисту держави.

Отримані результати можуть бути використані при подальшій розробці нормативних актів у сфері проходження військової служби, вдосконаленні системних заходів профілактики правопорушень, а також у практиці командирів (начальників) під час планування ротацій, організації відпусток, проведення морально-психологічних заходів і взаємодії з правоохоронними органами. Це створює підґрунтя для формування цілісної політики запобігання СЗЧ як загрози обороноздатності та інструменту масового ухилення від виконання конституційного обов'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гавловська А.О. Превенція (запобігання) самовільного залишення частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні. *Київський часопис права*. 2025. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/618 (дата звернення: 25.02.2026).
2. Ніколаєнко Т.Б. Проблемні питання застосування норм кримінального законодавства щодо притягнення до відповідальності військовослужбовців у разі самовільного залишення служби. *Науковий вісник*. 2024. № 1. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14441/1/30.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
3. Рябчинська О.П., Плутицька К.М., Рябчинський Д.А. Взаємодія правоохоронних органів у протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби. *Науковий журнал*. 2025. № 18-2. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/18-2.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
4. Стратонов В.М., Стрельцов Є.Л. (ред.). Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. 340 с. ISBN 978-617-7178-75-9. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0055204.pdf (дата звернення:25.02.2026).
5. Висоцький С.О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні: дис. ... д-ра філос. : 081. – Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2025. 238 с. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/items/61e9a1f1-5ff1-4a26-bfa6-bc1e0c83a566 (дата звернення:25.02.2026).
6. Кримінальний кодекс України (ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби»). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2549 (дата звернення:25.02.2026).

7. Конституція України (ст. 65 «Обов'язок захисту Вітчизни»). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n477 (дата звернення:25.02.2026).
8. Міністерство оборони України. Михайло Федоров: близько 200 тисяч військовослужбовців перебувають у статусі СЗЧ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4080192-blizko-200-tisac-vijskovih-perebuvaut-u-szc-fedorov.html (дата звернення:25.02.2026).
9. Центр громадського моніторингу та аналітики. Понад 350 військових повернулись після СЗЧ у Донецькій і Луганській областях: як працює механізм добровільного повернення. URL: https://dostup.org.ua/news/publications/ponad-350-viiskovykh-povernulys-pislia-szch-u-donetskii-i-luhanskii-oblastiakh (дата звернення:25.02.2026).
10. Постанова Верховної Ради України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби під час дії воєнного стану» № 4392-IX від 30.04.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392-20#Text (дата звернення:25.02.2026).
11. Головнокомандувач Збройних Сил України. Сирський О.С. Інтерв'ю LB.ua: динаміка СЗЧ залежить від інтенсивності бойових дій та якості ротацій. URL: https://lb.ua/society/2026/01/18/717446_golovnokomanduvach_zsu_sirskiy.html (дата звернення:25.02.2026).
12. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів протидії злочинам проти основ національної безпеки, непересічних злочинам та злочинам, вчиненим в умовах воєнного стану» № 3233-IX від 13.07.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text (дата звернення:25.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Коба М.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.126
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.59

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кулєбякін В.О.,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права ім. Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0003-7671-3269

Кулєбякін В.О. Процесуальні строки як інструмент реалізації принципу правової визначеності у кримінальному провадженні.

У статті здійснено формально-юридичний аналіз процесуальних строків у кримінальному провадженні крізь призму принципу правової визначеності як складової верховенства права. Обґрунтовано, що темпоральне регулювання кримінального процесу має не лише організаційне значення, а є процесуальною гарантією прав і свобод, оскільки визначає допустиму тривалість втручання держави у такі права і свободи особи, унеможливлює невизначено тривале перебування особи у відповідному процесуальному статусі та забезпечує передбачуваність правових наслідків

Показано, що якість у формулюванні процесуального строку визначається не тільки числовим виміром його тривалості, але й зрозумілістю визначення моментів початку і закінчення строку його перебігу, однозначністю процедур продовження або поновлення та передбачуваністю наслідків порушення.

Запропоновано підхід до оцінки строків як механізму мінімізації суб'єктивізму та можливих зловживань при вирішенні питань, які стосуються втручання у права та свободи особи, адже чим менш визначеними є часові категорії, тим більшої процедурної конкретизації потребують критерії їх застосування та засоби контролю.

На підставі аналізу ст. 28, 113–117, 219, 314, 376 КПК України розмежовано формально визначені, відносно визначені, оціночні та строки, які встановлює суб'єкт правозастосування, а також обґрунтовано, що співіснування цих конструкцій без внутрішньої узгодженості може призводити до нерівномірного рівня правової визначеності на різних стадіях провадження. Акцентовано, що оціночні категорії визначення часових меж (зокрема розумний строк, негайно, невідкладно) є необхідними для врахування різноманітності фактичних ситуацій, однак створюють ризики непередбачуваності та неоднаковості практики, якщо не забезпечені стандартами мотивування та процесуального контролю. Для уточнення змісту обов'язків держави у сфері керованості тривалості провадження проаналізовано стандарти ЄСПЛ щодо вимоги розумного строку та ефективних засобів захисту.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення КПК України, спрямовані на підвищення передбачуваності та контрольованості строкових приписів без установлення формально визначеної граничної межі судового розгляду. Зокрема, обґрунтовано потребу нормативного посилення стандартів управління тривалістю розгляду, уточнення процедурних гарантій доступу до мотивувальної частини судового рішення та уніфікації підходів до поновлення строків. Доведено, що процесуальні строки доцільно розглядати як елемент темпоральних гарантій верховенства права, а їх гармонізацію як умову підвищення якості кримінального процесуального регулювання.

Ключові слова: кримінальне провадження, процесуальні строки, правова визначеність, верховенство права, розумний строк, судовий контроль, поновлення строків, темпоральні гарантії, дискреція.

Kuliebiakin V.O. Procedural time limits as a tool for implementing the principle of legal certainty in criminal proceedings.

The article provides a formal legal analysis of procedural deadlines in criminal proceedings through the prism of the principle of legal certainty as a component of the rule of law. It is argued that temporal regulation of criminal proceedings is not only of organizational importance but also serves as a procedural guarantee of rights and freedoms, as it determines the permissible duration of state interference in such rights and freedoms of individuals, prevents indefinite detention of individuals in the relevant procedural status, and ensures the predictability of legal consequences.

It is shown that the quality of the formulation of a procedural time limit is determined not only by the numerical measurement of its duration, but also by the clarity of the definition of the beginning and end of its duration, the unambiguity of the procedures for its extension or renewal, and the predictability of the consequences of its violation.

An approach to assessing time limits as a mechanism for minimizing subjectivity and possible abuse in resolving issues related to interference with the rights and freedoms of individuals is proposed, since the less defined the time categories are, the more procedural specificity is required for the criteria for their application and means of control.

Based on an analysis of Articles 28, 113–117, 219, 314, and 376 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, a distinction is made between formally defined, relatively defined, evaluative, and time limits established by law enforcement agencies, and it is argued that the coexistence of these constructs without internal consistency may lead to uneven levels of legal certainty at different stages of proceedings. It is emphasized that evaluative categories for determining time limits (in particular, reasonable time, immediately, without delay) are necessary to consider the diversity of factual situations but create risks of unpredictability and inconsistency in practice if not ensured by standards of reasoning and procedural control. To clarify the content of the state's obligations around managing the duration of proceedings, the ECHR standards regarding the requirement of a reasonable time and effective remedies were analyzed.

Proposals have been formulated to improve the Criminal Procedure Code of Ukraine, aimed at increasing the predictability and controllability of time limits without establishing a formally defined limit for court proceedings. In particular, the need for regulatory strengthening of standards for managing the duration of proceedings, clarification of procedural guarantees of access to the reasoning part of a court decision, and unification of approaches to renewing time limits has been substantiated. It has been proven that procedural time limits should be considered as an element of temporal guarantees of the rule of law, and their harmonization as a condition for improving the quality of criminal procedural regulation.

Key words: criminal proceedings, procedural deadlines, legal certainty. rule of law, reasonable time, judicial review, renewal of deadlines, temporal guarantees, discretion.

Постановка проблеми. Правова визначеність є структурною складовою верховенства права та знаходить відображення у вимогах до якості нормативного регулювання, зокрема у достатній чіткості, внутрішній узгодженості й передбачуваності правових приписів. У кримінальному провадженні ця вимога набуває особливого значення, оскільки діяльність держави потенційно пов'язана з обмеженням особистої свободи, приватності, недоторканості житла та інших фундаментальних гарантій. У правовій доктрині правова визначеність обґрунтовується не лише як вимога до якості правового регулювання, а й передумова довіри до судової системи. Прогалини темпорального регулювання нерідко є підґрунтям існування ризиків для прав і свобод особи.

Одним із найбільш виразних проявів наявності (або дефіциту) правової визначеності у кримінальному провадженні є регламентація процесуальних строків. Строк у кримінальному процесі – це юридично встановлена межа допустимості втручання держави у права та свободи особи та водночас часові межі у яких учасники можуть планувати та реалізовувати свої процесуальні права. Проблема полягає не у співіснуванні різних видів строків як таких, а у відсутності внутрішньо узгодженої моделі їх нормативної визначеності, це проявляється коли одні елементи процесу детально формалізовані, а інші залишені у площині оціночних категорій без достатніх процедур контролю та прогнозованих наслідків порушення.

Метою дослідження є комплексне дослідження процесуальних строків у кримінальному провадженні як нормативного механізму реалізації принципу правової визначеності та пропозицій щодо удосконалення темпоральної моделі Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України). Для досягнення цієї мети нами розкрито темпоральний вимір правової визначеності; проаналізовано конструкції формально визначених і оціночних строків та їх взаємодію; запропоновано класифікацію строків за рівнем нормативної визначеності.

Стан опрацювання проблематики. У доктрині питання строків здебільшого аналізуються у зв'язку з окремими інститутами (досудове розслідування, запобіжні заходи, оскарження тощо) або як елемент організації провадження і процесуальної дисципліни. Такий підхід важливий для прикладних висновків, однак не завжди дозволяє визначити строк як гарантійний механізм реалізації принципу правової визначеності.

У вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині проблематика строків розроблялася переважно у межах аналізу окремих інститутів, насамперед строків досудового розслідування або судового розгляду та їх взаємозв'язку із процесуальними гарантіями прав особи. Питання процесуальних строків у кримінальному провадженні опрацьовувалися низкою науковців у межах аналізу окремих строкових конструкцій та суміжних інститутів, зокрема В.Д. Басай І.В. Гловюк, С.О. Заїка, Є.Г. Коваленко, В.М. Кушнерьов, О.П. Кучинська, Т.О. Лоскутов, В.Т. Маляренко, Г.Я. Мацьків, І.І. Митрофанов, О. Р. Михайленко, Г.В. Остафійчук, А.А. Павловська, В.В. Рожнова, Г.І. Сисоєнко, О.О. Торбас, С.Б. Фомін, Ю.В. Циганюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Для наукового обґрунтування темпорального виміру правової визначеності доцільно поєднувати аналіз положень КПК України щодо визначення, обчислення, продовження, поновлення процесуальних строків із її теоретичним осмисленням, як складової верховенства права та аналізом практики ЄСПЛ.

Водночас зв'язок строків із принципом правової визначеності як елементом верховенства права в українській доктрині розкрито обмежено. У науково-практичному коментарі до розділу IX-1 КПК України підкреслено, що правова визначеність є істотно важливою для довіри до судової системи й вимагає чітких та точних норм, які забезпечують передбачуваність правовідносин [1, с. 5]. Н. В. Панченко аналізує взаємозв'язок кримінально-правових і кримінально-процесуальних аспектів правової визначеності, що дозволяє розглядати темпоральні приписи КПК України як один із інструментів забезпечення якості правового регулювання у кримінальній юстиції [2, с. 87]. З огляду на це, заявлена тематика потребує розгляду процесуальних строків у зв'язку з принципом правової визначеності, тобто переходу від переліку окремих строків і практики їх застосування до оцінки строкових приписів як гарантій, які забезпечують передбачуваність процесуальної діяльності і обмежують надмірний розсуд у кримінальному провадженні.

Як ми зазначили, правову визначеність потрібно розглядати як необхідний компонент верховенства права. Венеційська комісія включає її до переліку елементів rule of law, пов'язуючи із передбачуваністю, стабільністю та захистом від свавілля (§§ 18, 58, 60, 65-66) [3]. Ця позиція є переконливою, оскільки саме можливість спрямовувати поведінку завдяки праву є мінімальною передумовою його легітимності у демократичному суспільстві.

У теорії права Дж. Раз підкреслює, що закон має бути здатним спрямовувати поведінку адресатів, а тому бути доступним і таким, що дозволяє діяти відповідно до нього [4, с. 2-3]. У кримінальному провадженні ця вимога набуває особливого значення, адже стосується не тільки учасників процесу, а й публічної влади, яка повинна діяти у визначених межах .

Викладене дає підстави сформулювати декілька проявів темпорального виміру правової визначеності.

По-перше, строк встановлює часові межі реалізації владних повноважень і процесуальних прав. За межами цього строку процесуальна діяльність стає неправомірною або потребує додаткового обґрунтування (продовження строку).

По-друге, строк забезпечує передбачуваність процесуального статусу особи, запобігаючи його невизначеній тривалості.

По-третє, строк мінімізує простір для довільного затягування провадження.

По-четверте, строк створює умови для планування процесуальної поведінки. Таким чином процесуальний строк реалізує правову визначеність у часових межах діяльності держави та правового статусу особи.

З огляду на неоднорідність темпоральних конструкцій, для з'ясування ролі процесуальних строків у реалізації принципу правової визначеності доцільно групувати їх за критерієм нормативної визначеності, тобто за ступенем формалізації строку в законі, обсягом допустимого розсуду та рівнем передбачуваності правових наслідків. Такий підхід дає змогу оцінити гарантійний потенціал строкових приписів і виявити стадії кримінального провадження, у межах яких ризик невизначеності є підвищеним.

Такий аналіз процесуальних строків, як елемента реалізації принципу правої визначеності, доцільно розпочати з дослідження найбільш специфічної темпоральної категорії – розумного строку, адже саме його тривалість не має наперед визначеної межі і визначається з урахуванням обставин кримінального провадження. Саме ця категорія перебуває у безпосередній залежності від належної організації процесу уповноваженим суб'єктом та процесуальної поведінки учасників. Так, В. М. Кушнєрьов пропонує комплексний підхід до змісту та реалізації засади розумності строків, акцентуючи на потребі механізмів контролю та ефективних засобів захисту від надмірної тривалості провадження. [5, с. 3–4]. Ю.Ю. Івчук, спираючись на практику Європейського суду по правам людини (далі ЄСПЛ), критично оцінює окремі аспекти законодавчого врегулювання розумного строку на стадії досудового розслідування та звертає увагу на дефіцит дієвих процесуальних інструментів реагування на затягування [6, с. 16–18]. О.М. Скрябін, у свою чергу, пропонує деталізацію критеріїв розумності строків і класифікацію підходів до їх визначення та обчислення, що методологічно корисно для підвищення передбачуваності оціночних категорій визначення процесуального строку [7, с. 150-151].

Практика ЄСПЛ загалом підтримує підхід існування у кримінальному процесі країн строків періодів, які визначаються за допомогою категорії «розумного строку», адже така «розумність» оцінюється з огляду на обставини справи та, зокрема, за критеріями складності, поведінки сторін і органів влади, а також значущості провадження для заявника [8]. Водночас ЄСПЛ підкреслює, що

стандарт «розумного строку» не може бути лише ретроспективним, а держава повинна забезпечити ефективні засоби захисту від надмірної тривалості [9; 10].

Серед ризиків темпоральної невизначеності, які породжує оціночний характер «розумного строку» можемо виокремити наступні: межі «нерозумності» строку не прогнозовані наперед, а встановлюються постфактум; існування простору для неоднакових підходів правозастосування через різні підходи до оцінки критеріїв розумного строку; найбільш «вразливою» для порушення стандарту розумного строку є стадія судового розгляду тривалість якої регулюється виключно оціночною категорією «розумний строк».

Водночас, пропозиції, якими пропонують внести зміни до кримінального процесуального закону та перейти до моделі формально визначеної тривалості судового розгляду, потребують критичної оцінки. Така модель хоча і може формально підвищувати передбачуваність, але створює ризики для якості судового розгляду (повнота дослідження доказів, забезпечення змагальності, право бути почутим). Тому більш коректним видається шлях усунення першопричин тривалих судових розглядів (зменшення навантаження на судові органи, де спостерігається дефіцит кадрів, вдосконалення механізмів протидії зловживанням учасниками кримінального провадження та належного контролю тощо). Наведене узгоджується з прецедентною практикою ЄСПЛ про яку говорили вище.

Наступною групою у класифікації строків за рівнем нормативної визначеності є процесуальні строки, які визначено за допомогою оціночних категорій: «негайно», «невідкладно», «одразу» тощо. На відміну від строків які визначено у календарних або годинних показниках, зазначені категорії не містять числового виміру і визначають тривалість дії через абстрактні критерії оперативності. За своєю природою вони близькі до конструкції «розумного строку», оскільки потребують оцінки з урахуванням конкретних обставин, водночас ці строки мають вищий ступінь нормативної визначеності. Якщо розумний строк охоплює потенційно значний період провадження та оцінюється комплексно, то «негайно» чи «невідкладно» встановлюють імператив щодо максимально можливої оперативності у межах конкретної процесуальної дії. Таким чином їх зміст зводиться до обов'язку вчинити дію без необґрунтованої затримки після настання передбачених законом підстав. Саме ця особливість дозволяє розглядати зазначені строки як проміжну форму між формально визначеними та суто оціночними періодами. Ці категорії не забезпечують повної календарної передбачуваності, однак істотно звужують розсуд суб'єкта, оскільки орієнтують суб'єкта правозастосування на невідкладну дію чи рішення.

Оціночний характер таких категорій не є суто технічним, адже у низці ситуацій від нього залежить якість дотримання гарантій прав людини. Так, «негайно», у контексті звільнення за наявності підстав з-під варти (ст. 202 КПК України), має тлумачитися як обов'язок діяти без зволікання, тобто дія повинна відбутися без затримки по завершенню дії/рішення яка їй передує (наприклад, ухвала про відмову в обранні запобіжного заходу тримання під вартою), оскільки навіть короткочасне утримання без належної правової підстави є істотним порушенням прав. Водночас інших нормах розуміння категорії «негайно» тяжіє до моделі «за першої доступної можливості», наприклад, якщо стане відомо, що по тому самому обвинуваченню існує інший вирок (ст. 19 КПК України). Наведене демонструє варіативність змісту однієї і тієї самої категорії залежно від процесуального контексту [11].

Різний нормативний зміст оціночних категорій підтверджується й прикладом використання у нормах процесуального закону оціночної категорії «одразу», яка в одних випадках у своєму тлумаченні ототожнюється з «негайно» (припинення допиту після заяви про відмову давати показання) в інших орієнтований до «найближчим часом» (відвід після встановлення підстав). Наведене вказує на необхідність уніфікації змісту оціночних категорій. У випадках коли формальна невизначеність строків створює ризик надмірного втручання у фундаментальні права і свободи, поряд з оціночними категоріями доцільно використати формально визначені строкові конструкції.

Формально визначені процесуальні строки характеризуються найвищим рівнем нормативної визначеності, оскільки встановлюють чітко окреслену тривалість процесуальної діяльності або реалізації процесуального права та мінімізують простір для суб'єктивного тлумачення їх меж.

До таких строків належать, строки досудового розслідування (ст. 219 КПК України), строк призначення підготовчого судового засідання (ст. 314 КПК України), правила обчислення строків (ст. 113-116 КПК України), строк складення повного тексту ухвали (постанови) у разі проголошення резолютивної частини (ч. 2 ст. 376 КПК України) [11].

Формально визначеним строкам властиві точний календарний або годинний вимір; пов'язаність початку перебігу з прийняттям процесуального рішення або вчиненням процесуальної дії; можливість перевірки його дотримання; відносно прогнозованими наслідками його спливу.

На перший погляд формально визначені строки є найбільш відповідною моделлю реалізації правової визначеності, разом із тим формально визначене регулювання процесуальної діяльності

не усуває всіх проблем правозастосування. По-перше, оціночний елемент зберігається при визначенні «поважних причини» при вирішенні питання про поновлення процесуальних строків (ст. 117 КПК України). По-друге, відсутність юридичних наслідків порушення процесуального строку або неоднаковість судової практики щодо реагування на такі порушення знижують його ефективність як гарантії.

При опрацюванні колізій темпорального регулювання процесуальної діяльності першим впадає у око дисбаланс (асиметрія) формально визначених строків досудового розслідування та оціночний характер тривалості судового розгляду. У результаті – правова визначеність (прогнозованість) процесуального статусу особи на досудовій стадії є значно вищою аніж під час судового провадження. Однак як ми виснували вище, шкода від формального визначення строку судового розгляду може бути більшою ніж користь від «швидкого правосуддя» та потребує інших засобів дотримання критерію «розумності».

Не можемо залишити поза й інші аспекти строкового регулювання процесуальної діяльності, які є ризиками для принципу правої визначеності. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 303 КПК України, під час досудового розслідування може бути оскаржено до слідчого судді постанову про закриття кримінального провадження. Стаття 304 КПК України встановлює десятиденний строк для подання такої скарги перебіг строку починається з дня отримання її копії, пропуск цього строку без поважних причин тягне повернення скарги [11].

Попри формальну визначеність відповідних приписів, в процесі правозастосування, виникають складнощі щодо встановлення моменту вручення процесуального рішення, що безпосередньо впливає на обчислення строку. Практика свідчить про наявність спорів, пов'язаних як із відсутністю належної фіксації вручення, так і з можливими зловживаннями процесуальними правами (свідоме ухилення від отримання кореспонденції).

Показовою є справа № 687/1166/17, у якій скаржник оскаржив постанову про закриття кримінального провадження, посилаючись на неотримання її копії. Слідчий суддя повернув скаргу, вказавши, що питання поновлення строку належить до розсуду суду, однак такий розсуд не є необмеженим і повинен бути належно мотивованим, з урахуванням підходів, сформульованих ЄСПЛ у справі «Олександр Шевченко проти України» (§ 27). Апеляційний суд погодився з цим висновком [12]. Однак така практика не є сталою і такі скарги часто приймаються до розгляду, або судом апеляційної інстанції скасовуються ухвали про їх повернення. Це нівелює принцип правової визначеності, адже за таких умов постанови про закриття кримінального провадження можуть бути скасованими і через тривалі проміжки часу.

Висновки. Процесуальні строки потрібно розглядати як нормативний механізм забезпечення правової визначеності у кримінальному провадженні. Їх функція не обмежується організаційним впорядкуванням стадій кримінальної процесуальної діяльності, оскільки саме через строкові приписи встановлюються межі їх тривалості, гарантується передбачуваність її наслідків та забезпечується визначеність процесуального статусу особи. У цьому сенсі процесуальний строк виконує обмежувальну функцію щодо можливостей довільного затягування провадження.

Формально визначені строки, як правило, забезпечують вищий рівень контролю та прогнозованості, тоді як оціночні категорії визначення процесуального строку необхідні для врахування складності конкретного провадження, але потребують належних процедурних «запобіжників». Такими є: чіткі критерії оцінки; вимоги до мотивування та узгодженість практики правозастосування. Досліджена асиметрія формальних та оціночних категорій визначення процесуального строку на різних стадіях кримінального провадження знижує внутрішню узгодженість темпоральної структури КПК України, але є необхідною з огляду на індивідуальний характер кожного кримінального провадження.

Запропонована класифікація процесуальних строків за рівнем нормативної визначеності має прикладне значення як аналітичний інструмент виявлення ділянок із підвищеним ризиком невизначеності та орієнтир для подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Разом з тим, вдосконалення кримінального процесуального закону не повинно зводитися до запровадження жорстких числових меж тривалості судового розгляду, а має бути спрямоване на підвищення передбачуваності та обґрунтованості строкових приписів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. 82 с. URL:https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5338/1/Osoblyvyi%20rezhym%20dosudovoho%20rozsliduvannia_4_2022.pdf.

2. Панченко Н.В. Правова визначеність: взаємозв'язок кримінально-правового та кримінального процесуального аспектів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2023. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296920.
3. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist (CDL-AD(2016)007). URL: https://surl.li/kohcgq.
4. Raz J. The Rule of Law and Its Virtue. In: The Authority of Law: Essays on Law and Morality. 1979. Oxford Scholarship Online: March 2012. URL: https://surl.li/ozrqzc.
5. Кушнєрьов В.М. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2021. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstream/123456789/18253/5/dis_kushnierov.pdf.
6. Івчук Ю.Ю. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 43. С. 11–20. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/360/341.
7. Скрябін О.М. Основні засади розумності строків у Кримінальному процесуальному кодексі України. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 146–152. URL: https://surl.lu/gtdfoz.
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Pelisser and Sassier v. France», заява № 25444/94, від 25.03.1999 р. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58226.
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Kudła v. Poland», заява № 30210/96, від 26.10.2000 р. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Scordino v. Italy (No. 1)», заява № 36813/97, від 29.03.2006 р. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72925.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
12. Ухвала Чемеровецького районного суду Хмельницької області від 22.01.2020 року. Справа №687/1166/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87074872.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Кулєбякін В.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.97:316.774:343.84:343.988(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.60

КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ У ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ

Левченко ЮО.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1124-9517

Микитчик О. В.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: 0000-0002-4973-2670

Левченко Ю.О., Микитчик О.В. Кримінологічна інформація у правовому механізмі запобігання кримінальним правопорушень у сфері виконання покарань України з урахуванням віктимологічної профілактики.

У статті досліджується роль кримінологічної інформації у формуванні та функціонуванні правового механізму запобігання кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України з урахуванням віктимологічної профілактики. Обґрунтовано, що ефективність запобіжної діяльності в установах виконання покарань безпосередньо залежить від повноти, достовірності та аналітичної якості кримінологічної інформації, яка використовується суб'єктами кримінально-виконавчої діяльності. Визначено основні функції кримінологічної інформації у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема пізнавальну, прогностичну, управлінську та профілактичну. Особливу увагу приділено віктимологічному підходу як складовій сучасної кримінологічної доктрини, що дозволяє розширити зміст кримінологічної інформації за рахунок відомостей про фактори віктимізації, групи підвищеного ризику та умови, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі. Доведено, що кримінологічна інформація віктимологічного характеру є необхідною передумовою реалізації адресних профілактичних заходів і зниження рівня латентної та повторної віктимізації засуджених. Проаналізовано феномен так званих «фонових явищ» у сфері виконання покарань та обґрунтовано їх значення як важливого елементу кримінологічно значущої інформації. Встановлено, що ігнорування або фрагментарний облік таких явищ призводить до формування викривленої картини криміногенної ситуації та знижує ефективність правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням. На основі аналізу норм кримінально-виконавчого законодавства України та практики Європейського суду з прав людини зроблено висновок про необхідність удосконалення правового регулювання інформаційно-аналітичної діяльності у сфері виконання покарань з урахуванням стандартів захисту прав людини та принципів превентивної кримінальної політики.

Ключові слова: кримінологічна інформація, правовий механізм, запобігання кримінальним правопорушенням, виконання покарань, кримінально-виконавча служба, віктимологічна профілактика, фонові явища, установи виконання покарань, місця позбавлення волі, виховні колонії.

Levchenko Yu.O., Mykytchyk O.V. Criminological information in the legal mechanism for preventing criminal offenses in the field of execution of sentences in Ukraine, taking into account victimological prevention.

The article examines the role of criminological information in the formation and functioning of the legal mechanism for preventing criminal offenses in the field of execution of punishments in Ukraine taking into account victimological prevention. It is substantiated that the effectiveness of preventive activities in penal institutions directly depends on the completeness, reliability, and analytical quality of criminological information used by subjects of criminal-executive activity. The

main functions of criminological information within the mechanism of preventing criminal offenses are identified, including cognitive, prognostic, managerial, and preventive functions. Special attention is paid to the victimological approach as an integral component of modern criminological doctrine, which allows expanding the content of criminological information through data on victimization factors, high-risk groups, and conditions contributing to criminal offenses in places of deprivation of liberty. It is proven that criminological information of a victimological nature is a necessary prerequisite for the implementation of targeted preventive measures and for reducing latent and repeated victimization of convicted persons. The phenomenon of so-called «background phenomena» in the field of execution of punishments is analyzed, and their significance as an important element of criminologically relevant information is substantiated. It is established that ignoring or fragmentary consideration of such phenomena leads to a distorted perception of the criminogenic situation and reduces the effectiveness of the legal mechanism for preventing criminal offenses.Based on the analysis of the norms of Ukrainian criminal-executive legislation and the case law of the European Court of Human Rights, the article concludes that it is necessary to improve the legal regulation of information and analytical activities in the field of execution of punishments, taking into account human rights protection standards and the principles of preventive criminal policy.

Key words: criminological information, legal mechanism, prevention of criminal offenses, execution of punishments, penitentiary service, victimological prevention, background phenomena, penitentiary crime, penal institutions, places of imprisonment, correctional colonies.

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинності в Україні характеризується не лише кількісними та якісними змінами кримінальних правопорушень, а й трансформацією соціальних, правових та інституційних механізмів їх запобігання. Особливе місце у цій системі займає сфера виконання покарань, яка, з одного боку, є інструментом реалізації кримінальної відповідальності, а з іншого – середовищем підвищеного криміногенного та віктимогенного ризику. У таких умовах актуалізується проблема формування та ефективного використання кримінологічної інформації як складової правового механізму запобігання кримінальних правопорушень. Кримінологічна інформація відіграє ключову роль у розробленні профілактичних заходів, оскільки саме вона дозволяє виявляти закономірності злочинної поведінки, фактори ризику та групи осіб, схильних як до вчинення кримінальних правопорушень, так і до віктимізації. У сфері виконання покарань ця інформація набуває особливої значущості, адже засуджені нерідко виступають одночасно і суб'єктами, і жертвами кримінальних правопорушень, що зумовлює необхідність поєднання кримінологічного та віктимологічного підходів. Незважаючи на наявність нормативного регулювання діяльності установ виконання покарань, питання використання кримінологічної інформації в механізмі запобігання кримінальних правопорушень залишається недостатньо розробленим як у теоретичному, так і в практичному вимірах. Це обумовлює потребу у комплексному дослідженні ролі кримінологічної інформації у правовому механізмі запобігання кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України з урахуванням віктимологічної профілактики.

Метою статті є визначення місця та значення кримінологічної інформації у правовому механізмі запобігання кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України та обґрунтування напрямів удосконалення її використання у системі віктимологічної профілактики.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти кримінологічної інформації та її використання у запобіганні злочинності досліджувалось у роботах вітчизняних науковців, зокрема у працях Б.М. Головкіна, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, Д.М. Куранди, В.Г. Сюравчика, Д.М. Тичини, М. І. Фіалки та інших. Водночас питання ролі кримінологічної інформації саме у правовому механізмі запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань залишаються недостатньо розробленими. У наукових працях переважає аналіз пенітенціарної злочинності, режимних вимог, діяльності адміністрації установ виконання покарань або віктимологічних аспектів злочинності, проте комплексне дослідження кримінологічної інформації як системоутворюючого елементу правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері практично відсутнє.

Наукова новизна полягає у обґрунтованому розгляді кримінологічної інформації не лише як допоміжного статистичного ресурсу, а як структурного елементу правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України, виявленні недоліків чинного кримінально-виконавчого законодавства України у частині нормативного забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності та запропонованим напрямам удосконалення правового механізму з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. У кримінологічній науці інформація розглядається як необхідна умова пізнання злочинності та формування ефективної системи протидії їй. Кримінологічна інформація являє собою сукупність відомостей про стан, структуру, динаміку злочинності, особу право-

порушника, обставини вчинення кримінальних правопорушень, а також про соціальні процеси, що впливають на злочинну поведінку.

Становлення віктимології як наукової дисципліни було зумовлене усвідомленням обмеженості виключно «злочиноцентричного» підходу до запобігання кримінальним правопорушенням. Починаючи з праць Ганс фон Гентіг, у яких жертва вперше була розглянута не як пасивний об'єкт кримінального правопорушення, а як активний учасник криміногенної взаємодії, наукова думка поступово змістила фокус до аналізу віктимних факторів злочинності. Подальший розвиток цієї ідеї пов'язаний із концепцією Бенджамін Мендельсон, який обґрунтував доцільність виокремлення віктимології в самостійну міждисциплінарну сферу знань. Інституціоналізація віктимології у другій половині XX століття – через законодавче визнання прав жертв, створення компенсаційних механізмів та розвиток емпіричних досліджень віктимізації – засвідчила перехід від суто каральної моделі кримінальної юстиції до превентивно-гуманістичної. У цьому контексті віктимологія постає як наукова основа формування системи профілактики, орієнтованої не лише на правопорушника, а й на зниження вразливості потенційних жертв, що має особливе значення для кримінально-виконавчої сфери, де ризик повторної та прихованої віктимізації є системним. [1, с. 21-26]

У правовому механізмі запобігання кримінальних правопорушень кримінологічна інформація виконує низку важливих функцій: пізнавальну, прогностичну, управлінську та профілактичну. Саме на основі такої інформації формуються управлінські рішення, спрямовані на мінімізацію криміногенних факторів та усунення умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Віктимологічний підхід, у межах сучасної кримінологічної доктрини, розглядається як доповнення до традиційно зорієнтованого на особу правопорушника аналізу злочинності. Як зазначає О.М. Джужа, ігнорування ролі потерпілого у механізмі злочинної поведінки призводить до звуження можливостей запобіжної діяльності та формального характеру профілактичних заходів. Перенесення кримінологічних акцентів на жертву правопорушення дозволяє не лише інакше осмислити причини та умови злочинності, а й по-новому вибудувати систему її запобігання, орієнтовану на зниження віктимності та активізацію захисних можливостей потенційних жертв. [2, с. 152-154]

Віктимологічне запобігання, за науковою позицією О.М. Джужи, охоплює виявлення факторів віктимної поведінки, ідентифікацію груп підвищеного ризику та розроблення адресних заходів впливу, що реалізуються на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Реалізація такого підходу неможлива без системного збору, аналізу та використання кримінологічної інформації, яка містить відомості не лише про злочинця та злочин, а й про особу потерпілого, умови його життєдіяльності та соціальне оточення. Таким чином, віктимологічний компонент кримінологічної інформації виступає важливим елементом правового механізму запобігання кримінальних правопорушень, зокрема у сфері виконання покарань, де ризик латентної та повторної віктимізації є підвищеним. [2, с. 152-154]

У наукових джерелах кримінологічна інформація визначається як різновид соціальної інформації, необхідної для протидії злочинності, що отримується з кримінологічних джерел і оцінюється за допомогою кримінологічних засобів. Зокрема, М.І. Фіалка пропонує розглядати кримінологічну інформацію як сукупність відомостей про стан і тенденції злочинності, чинники її детермінації, особистість злочинця, а також шляхи й заходи протидії злочинності та діяльність суб'єктів профілактики. Такий підхід дозволяє інтегрувати у зміст кримінологічної інформації не лише дані про злочинну поведінку, а й відомості, необхідні для реалізації віктимологічної профілактики. [3, с. 109-120]

Науково обґрунтоване використання кримінологічної інформації можливе лише за умови дотримання певних якісних вимог до неї. До таких вимог належать повнота та всебічність, що забезпечують відображення явищ у відповідних просторово-часових межах; точність і достовірність, які гарантують адекватність інформації реальному стану злочинності; оптимальність, що передбачає достатність, але не надмірність відомостей; зіставлення, яке дозволяє здійснювати порівняльний аналіз у динаміці; своєчасність та доступність інформації для суб'єктів профілактичної діяльності. Недотримання цих вимог призводить до викривлення уявлень про криміногенну ситуацію та істотно знижує ефективність запобіжних заходів.

Особливістю кримінологічної інформації у сфері виконання покарань є її комплексний характер. Вона охоплює не лише дані про кримінальні правопорушення, що вчиняються засудженими, а й відомості про порушення режиму, міжособистісні конфлікти, неформальні ієрархії, рівень віктимності окремих категорій осіб. У цьому контексті кримінологічна інформація виступає не просто статистичним масивом даних, а інструментом цілеспрямованого впливу на криміногенну ситуацію.

Використання кримінологічної інформації у механізмі запобігання кримінальних правопорушень дозволяє перейти від реактивної моделі діяльності до превентивної, що особливо важливо в умовах обмеженого простору та підвищеної соціальної напруженості, притаманних установам виконання покарань.

Недостатня увага до кримінологічної інформації про фонові явища у місцях позбавлення волі є однією з причин низької ефективності правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням.

Аналіз наукових підходів до феномену так званих «фонових явищ» у сфері виконання кримінальних покарань дозволяє дійти висновку, що саме вони становлять значну частину кримінологічно значущої інформації, необхідної для ефективного функціонування правового механізму запобігання кримінальних правопорушень. До таких явищ належать аморальні та суспільно шкідливі прояви, кримінальна субкультура, дисциплінарні проступки, порушення режимних вимог, негативні психоемоційні стани засуджених, а також організаційні, кадрові й технічні недоліки діяльності установ виконання покарань. Ігнорування або фрагментарний облік зазначених факторів призводить до формування неповної та викривленої кримінологічної інформації, що, своєю чергою, знижує ефективність профілактичних заходів і зумовлює домінування репресивної моделі реагування над превентивною. У цьому контексті кримінологічна інформація про «фонові явища» має розглядатися як обов'язковий елемент правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України. [4, с. 410-411]

Віктимологічна профілактика є невід'ємною складовою загальної системи запобігання кримінальних правопорушень та спрямована на зменшення ризику стати жертвою кримінального правопорушення. У сфері виконання покарань віктимологічний підхід набуває особливого значення, оскільки засуджені перебувають у специфічному соціальному середовищі, що характеризується обмеженням прав, залежністю від адміністрації та інших осіб, а також високим рівнем латентності правопорушень.

Кримінологічна інформація у цьому контексті дозволяє виявляти фактори віктимізації, до яких належать соціально-демографічні характеристики засуджених, їх кримінальний досвід, психологічні особливості, місце у неформальній ієрархії, а також умови відбування покарання. Аналіз таких даних створює передумови для формування адресних профілактичних заходів.

Використання кримінологічної інформації у віктимологічній профілактиці сприяє ідентифікації груп підвищеного ризику, зокрема новоприбулих засуджених, осіб, які співпрацюють з адміністрацією, осіб з психічними розладами або залежностями. Своєчасне реагування на ці фактори дозволяє запобігти вчиненню кримінальних правопорушень проти таких осіб.

Таким чином, кримінологічна інформація виступає підґрунтям для реалізації віктимологічної профілактики в установах виконання покарань, забезпечуючи науково обґрунтований та системний підхід до захисту осіб від кримінальних посягань.

Правове регулювання діяльності у сфері виконання покарань в Україні створює загальні умови для збирання та використання кримінологічної інформації. Центральне місце у цій системі займає Державна кримінально-виконавча служба України, на яку покладено функції забезпечення правопорядку та безпеки в установах виконання покарань.

Нормативно-правові акти визначають повноваження органів та посадових осіб щодо обліку, аналізу та використання інформації про стан дисципліни, правопорушень і конфліктних ситуацій серед засуджених. Водночас чинне законодавство не завжди забезпечує чітке розмежування між інформаційно-аналітичною діяльністю та оперативно-службовими заходами, що ускладнює впровадження комплексних профілактичних програм.

Тому, нормативне підґрунтя для збирання та використання кримінологічної інформації у сфері виконання покарань закріплено у Кримінально-виконавчому кодексі України. Положення статей 6, 86–101, та 107 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачають здійснення соціально-виховної, профілактичної та оперативно-службової діяльності, яка об'єктивно потребує системного аналізу відомостей про поведінку засуджених, міжособистісні конфлікти, рівень дисципліни та безпеки. Водночас зазначені норми не містять чітко окреслених вимог до аналітичної обробки кримінологічної інформації, що ускладнює її використання у межах віктимологічної профілактики. [5]

Так, відповідно до ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України, кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними. [5]

Окремою проблемою є забезпечення балансу між використанням кримінологічної інформації та дотриманням прав людини, зокрема права на приватність і захист персональних даних. Це потребує вдосконалення правових механізмів з урахуванням міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини.

Практика Європейського суду з прав людини неодноразово підкреслювала обов'язок держави забезпечувати ефективний захист осіб, які перебувають під її повним контролем, що актуалізує питання належного інформаційно-аналітичного забезпечення запобігання насильству в установах виконання покарань.

Наприклад, справа «Карабет та інші проти України» (Заяви №№ 38906/07 і 52025/07), де заявники стверджували, що зазнали надзвичайно жорсткого поводження під час і після обшуку та операції із забезпечення безпеки, що були проведені в Ізяславській виправній колонії 22 січня 2007 року із залученням підрозділів спеціального призначення. Вони також стверджували, що цей інцидент не було належним чином розслідувано. Насамкінець заявники скаржились на втрату адміністрацією колонії їх деяких особистих речей. Суд підкреслив, що особи, які перебувають у в'язниці, знаходяться у вразливому становищі, тому обов'язок держави – забезпечити їх фізичну недоторканність. Порушення ст. 3 Конвенції виникає не лише через пряме насильство, а й через відсутність належної системи захисту (інформаційно-аналітичного контролю, швидкого реагування, розслідування).

Удосконалення використання кримінологічної інформації передбачає підвищення її аналітичної цінності та інтеграцію віктимологічних показників у систему запобігання кримінальних правопорушень. Доцільним є запровадження єдиних стандартів збору та аналізу даних, що дозволить забезпечити порівнюваність інформації та підвищити ефективність управлінських рішень.

Важливим напрямом є розвиток міжвідомчої взаємодії, зокрема обмін інформацією між установами виконання покарань, правоохоронними органами та соціальними службами. Це сприятиме формуванню цілісного уявлення про криміногенні та віктимогенні процеси.

Крім того, перспективним є використання сучасних інформаційних технологій, які дозволяють здійснювати прогнозування кримінальних правопорушень та виявляти приховані закономірності у масивах кримінологічної інформації.

Висновки. Кримінологічна інформація є ключовим елементом правового механізму запобігання кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України. Її використання забезпечує науково обґрунтований підхід до профілактики злочинності та віктимізації засуджених. Поєднання кримінологічного та віктимологічного підходів створює передумови для підвищення ефективності запобіжної діяльності та забезпечення прав людини у пенітенціарній сфері. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення спеціалізованих механізмів інтеграції кримінологічної інформації у практичну діяльність установ виконання покарань.

Під час проведення дослідження, по-перше обґрунтовано розгляд кримінологічної інформації не лише як допоміжного статистичного ресурсу, а як структурного елементу правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України. По-друге, уточнено зміст кримінологічної інформації з урахуванням віктимологічного компонента та обґрунтовано його значення для профілактики латентної й повторної віктимізації засуджених. По-третє, доведено, що «фонові явища» у місцях позбавлення волі становлять істотну частину кримінологічно значущої інформації та мають враховуватися при формуванні запобіжних програм. По-четверте, виявлено недоліки чинного кримінально-виконавчого законодавства України у частині нормативного забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності та запропоновано напрям удосконалення правового механізму з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джужа О.М., Тичина Д.М., Сюравчик В.Г. Етапи становлення світової віктимологічної думки. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика № 2 (2) 2021. С. 19–28. DOI: https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-19-28.
2. Джужа О.М. Кримінологічні засади віктимологічного впливу на злочинність. Матеріали наук.-практ. конф. (НАВС, Київ, 30.12.2022). URL: https://elar.navs.edu.ua/items/874716cf-357a-4f39-b696-6d80d6bddb10.
3. Фіалка М.І. Кримінологічне дослідження та кримінологічна інформація: сутність змістів та взаємозв'язок між ними. Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 109-120. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7ee42bbf-a256-4444-b628-c95485c6cf2b/content.
4. Куранда Д.М. «Фонові явища» у колоніях: поняття, сутність та місце у механізмі вчинення злочинів. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. №1. С. 409-411. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/93.

5. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Левченко Ю.О., Микитчик О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.432
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.61

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОМУ ЗНИКНЕННЮ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Лель В.П.,
аспірант Державного податкового університету
ORCID: 0009-0009-0771-4691

Лель В.П. Сучасний стан запобігання насильницькому зникненню в умовах збройного конфлікту.

У статті досліджується сучасний стан запобігання насильницьким зникненням в умовах збройного конфлікту як однієї з найтяжчих форм грубого порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Акцентується увага на тому, що насильницькі зникнення набувають системного характеру саме під час воєнних дій, окупації територій та збройного протистояння, коли державні механізми захисту прав і свобод людини функціонують обмежено або взагалі не діють. Розкривається зміст поняття «насильницьке зникнення» відповідно до положень міжнародного права, зокрема Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, а також аналізуються основні міжнародно-правові та національні механізми запобігання цьому явищу. Наголошено, що насильницьке зникнення визначається як арешт, затримання, викрадення або будь-яка інша форма позбавлення волі, що здійснюється представниками держави або особами, які діють з її дозволу чи за її підтримки, з подальшим запереченням факту позбавлення волі або приховуванням інформації про долю чи місцезнаходження зниклої особи.

Встановлено, що сучасні збройні конфлікти відзначаються складністю суб'єктного складу відповідних правопорушень, що зумовлює додаткові проблеми у процесі правової кваліфікації таких діянь та забезпечення притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Окрему увагу приділено ролі держави як ключового суб'єкта запобігання насильницьким зникненням, її обов'язкам щодо криміналізації таких діянь, забезпечення ефективного розслідування, обліку затриманих осіб та інформування родичів зниклих. Досліджується значення міжнародних організацій у моніторингу дотримання прав людини під час збройних конфліктів і документуванні випадків зникнень. Обґрунтовується необхідність комплексного підходу до запобігання насильницьким зникнення. Зроблено висновок, що ефективне запобігання насильницьким зникненням можливе лише за умови дотримання принципу верховенства права, прозорості діяльності силових структур та активної взаємодії держави з міжнародними й громадськими інституціями.

Ключові слова: насильницьке зникнення, кримінальне правопорушення, запобігання, збройний конфлікт, права людини, міжнародне право.

Lel V.P. Current state of prevention of forced disappearance in conditions of armed conflict.

The article examines the current state of prevention of forced disappearance in conditions of armed conflict as one of the most serious forms of gross violation of human rights and international humanitarian law. The emphasis is on the fact that forced disappearances become systemic precisely during military operations, occupation of territories and armed confrontation, when state mechanisms for protecting human rights and freedoms function to a limited extent or do not operate at all. The content of the concept of «enforced disappearance» is revealed in accordance with the provisions of international law, in particular the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, and the main international legal and national mechanisms for preventing this phenomenon are analyzed. It is emphasized that enforced disappearance is defined as arrest, detention, abduction or any other form of deprivation of liberty carried out by representatives of the state or by persons acting with its permission or with its support, with subsequent denial of the fact of deprivation of liberty or concealment of information about the fate or location of the disappeared person.

It is established that modern armed conflicts are characterized by the complexity of the subject composition of the relevant offenses, which causes additional problems in the process of legal qualification of such acts and ensuring that the guilty persons are brought to legal responsibility. Special attention is paid to the role of the state as a key actor in preventing enforced disappearances, its obligations to criminalize such acts, ensure effective investigation, record detentions, and inform relatives of the missing. The importance of international organizations in monitoring human rights compliance during armed conflicts and documenting cases of disappearances is examined. The need for a comprehensive approach to preventing enforced disappearances is substantiated. It is concluded

that effective prevention of enforced disappearances is possible only if the principle of the rule of law is observed, the activities of law enforcement agencies are transparent, and the state actively interacts with international and public institutions.

Key words: enforced disappearance, criminal offense, prevention, armed conflict, human rights, international law.

Постановка проблеми. Насильницькі зникнення осіб у сучасних умовах є однією з найбільш небезпечних і латентних форм порушення прав людини, що посягає не лише на право на свободу та особисту недоторканність, а й на право на життя, гідність і ефективний засіб правового захисту. В умовах збройного конфлікту дана проблема загострюється у зв'язку з масовими затриманнями, переміщенням населення, окупацією територій та діяльністю незаконних збройних формувань. Відсутність ефективного контролю, неналежний облік затриманих осіб, обмежений доступ міжнародних організацій до зон бойових дій створюють умови для безкарності осіб, причетних до насильницьких зникнень.

Незважаючи на наявність міжнародних стандартів і механізмів протидії цьому явищу, на практиці вони часто залишаються декларативними або застосовуються фрагментарно. Це зумовлює потребу в науковому осмисленні сучасного стану запобігання насильницьким зникненням, виявленні наявних проблем і визначенні шляхів удосконалення правових та інституційних механізмів у контексті збройного конфлікту.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану запобігання насильницьким зникненням в умовах збройного конфлікту з урахуванням норм міжнародного права, міжнародного гуманітарного права та практики їх застосування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Важливий внесок у вивчення сучасного стану запобігання насильницькому зникненню, зробили українські вчені, а саме: А.А. Антощук, Є.М. Войтович, О.В. Денисюк, М.В. Єрошкін, Л.В. Кабанець, О. Наумова, К. Оробець, А.С. Політова, Д.М. Тичина, В.Ю. Цвікі та інші.

Виклад основного матеріалу. Насильницькі зникнення – це одна з найтяжчих форм порушення прав людини, яка особливо загострюється під час збройних конфліктів. Вони мають глибокі психологічні, соціальні та правові наслідки для жертв, їхніх сімей і суспільства в цілому. Під *насильницьким зникненням* розуміють ситуацію, коли особа затримується, арештовується чи інакше позбавляється волі представниками державних органів чи іншими групами, після чого про місцеперебування особи нічого не відомо, і держава не визнає факт затримання або відмовляється розкривати інформацію про долю цієї особи. У сучасному світі проблема насильницьких зникнень залишається актуальною у багатьох регіонах, особливо в умовах збройних конфліктів, де відсутність контролю, порушення правових норм та відсутність прозорості створюють сприятливі умови для таких подій [1, с. 156-157].

Насильницьке зникнення належить до числа найбільш тяжких і жорстоких порушень прав людини. Як кримінальне правопорушення, воно одночасно посягає на декілька охоронюваних об'єктів та спричиняє порушення широкого комплексу фундаментальних прав і свобод людини. Зокрема, внаслідок насильницького зникнення можуть бути порушені право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, заборона свавільного арешту й затримання, право на гуманне поводження під час позбавлення волі, а також право не зазнавати тортур, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання [2, с. 171-172]. Окрім цього, насильницькі зникнення негативно впливають на реалізацію економічних, соціальних і культурних прав як самих зниклих осіб, так і членів їхніх сімей. Водночас насильницьке зникнення не обмежується посяганням виключно на права безпосередньо зниклої особи, а має ширший соціальний вимір, завдаючи істотної шкоди її найближчому оточенню, родині та суспільству в цілому, породжуючи атмосферу страху, невизначеності та правової нестабільності.

На сучасному етапі в міжнародному праві сформовано договірний механізм захисту осіб від насильницьких зникнень, у межах якого закріплено нове фундаментальне право людини – право не бути підданим насильницькому зникненню. До цього механізму належать Декларація Організації Об'єднаних Націй про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (1992), Міжамериканська конвенція про насильницьке зникнення осіб (1994), Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998), а також Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006) [3, с. 112-113].

Саме Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року стала першим універсальним міжнародно-правовим актом, у якому право не бути підданим насильницькому зникненню було закріплено як абсолютне та таке, що не підлягає обмеженню за жодних обставин. Приєднавшись 17 червня 2015 року до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від на-

сильницьких зникнень, Україна засвідчила своє принципове засудження практики насильницьких зникнень та підтвердила намір імплементувати міжнародні стандарти запобігання цьому тяжкому порушенню прав людини у національну правову систему [4, с. 129-130].

Насильницьке зникнення відповідно до ст. 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень визначається як арешт, затримання, викрадення або будь-яка інша форма позбавлення волі, що здійснюється представниками держави або особами, які діють з її дозволу чи за її підтримки, з подальшим запереченням факту позбавлення волі або приховуванням інформації про долю чи місцезнаходження зниклої особи. Така правова конструкція поєднує в собі ознаки декількох правопорушень – незаконного позбавлення волі, перевищення влади, катування, а в окремих випадках і позбавлення життя.

У контексті збройного конфлікту насильницьке зникнення може кваліфікуватися як воєнний злочин або злочин проти людяності, якщо воно здійснюється в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Таким чином, правова природа цього явища є комплексною та охоплює норми міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права [5, с. 106-107].

Починаючи з лютого 2014 року Україна перебуває в умовах збройного протистояння з Російською Федерацією, яке мало характер неоголошеної війни. На початковому етапі Росія здійснила окупацію, а в подальшому – незаконну анексію Автономної Республіки Крим, після чого розпочала збройну агресію на території окремих районів Донецької та Луганської областей. У відповідь на дестабілізацію ситуації 14 квітня 2014 року Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення про проведення антитерористичної операції (АТО), спрямованої на протидію діяльності незаконних російських і проросійських збройних формувань. З 30 квітня 2018 року формат цієї операції було змінено шляхом її трансформації в операцію Об'єднаних сил (ООС), що здійснювалася відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях».

Подальша ескалація збройної агресії відбулася 24 лютого 2022 року, коли після тривалого військового нарощування поблизу кордонів України та визнання Російською Федерацією квазідержавних утворень «ДНР» і «ЛНР» як незалежних суб'єктів було розпочато повномасштабний воєнний напад на Україну. Якщо станом на 2021 рік під тимчасовою окупацією перебувало близько 43 300 км², що становило приблизно 7 % території України (Автономна Республіка Крим, місто Севастополь, а також частини Донецької та Луганської областей), то після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році площа окупованих територій зросла майже у 2,9 раза. Окупації зазнали Автономна Республіка Крим, окремі райони Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської, Запорізької, Миколаївської областей та місто Севастополь [6, с. 29-30].

Проблематика правового врегулювання статусу осіб, зниклих безвісти в Україні, була актуалізована на міжнародному рівні ще у 2015 році. Зокрема, Парламентська асамблея Ради Європи у Резолюції 2067 (2015) «Зниклі особи під час конфлікту в Україні» наголосила на необхідності створення спеціалізованого державного органу, відповідального за координацію діяльності органів державної влади та неурядових організацій у сфері розшуку зниклих осіб. Окрім цього, ПАРЄ звернула увагу на доцільність законодавчого закріплення права родичів зниклих осіб на отримання інформації про їхню долю у зв'язку зі збройним конфліктом або внутрішнім насильством. На переконання авторів резолюції, ухвалення відповідного закону мало забезпечити належний правовий захист осіб, зниклих безвісти, та членів їхніх сімей, а також унормувати процедури розшуку відповідно до стандартів міжнародного гуманітарного права й рекомендацій Ради Європи. Аналогічна позиція неодноразово висловлювалася і представниками правозахисних організацій, які здійснювали діяльність у зоні збройного конфлікту на сході України [7, с. 146-147].

Нормативною основою для розроблення національного законодавства у цій сфері стали положення документа, підготовленого Міжнародним комітетом Червоного Хреста, який максимально відповідає стандартам міжнародного гуманітарного права. До нього включено універсальні базові норми, рекомендовані для застосування державами при формуванні законодавства, спрямованого на захист осіб, зниклих безвісти. При цьому правовий статус таких осіб у контексті збройного конфлікту має індивідуалізований характер, що зумовлено специфікою обставин їх зникнення та підвищеним рівнем загрози для життя.

У загальноприйнятому розумінні особою, зниклою безвісти, вважається людина, місцезнаходження якої не відоме її родичам і (або) яка на підставі достовірних відомостей була визнана зниклою відповідно до національного законодавства у зв'язку з міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом, ситуацією внутрішнього насильства чи заворушень, стихійними лихами або іншими обставинами, що потребують втручання компетентних державних органів [8, с. 517-518].

Згідно із Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», особою, зниклою безвісти, визнається фізична особа, щодо якої на момент звернення заявника відсутні відомості про її місце перебування. Відповідно до цього Закону статус особи, зниклої безвісти, набувається з моменту подання заяви про факт зникнення та її розшук або на підставі рішення суду. Законодавством детально врегульовано всю процедуру розшуку – від початкового етапу звернення до компетентних органів до встановлення факту смерті, організації поховання, вилучення та ексгумації тіл (останків) загиблих осіб із числа зниклих безвісти [9]. Позитивної оцінки заслуговує також чітке визначення кола родичів особи, зниклої безвісти, що унеможливлює відмову у здійсненні розшуку з формальних підстав, пов'язаних із неналежністю заявника.

Збройний конфлікт створює специфічні умови, що сприяють поширенню насильницьких зникнень. По-перше, відбувається ослаблення або повна втрата ефективного контролю державних інституцій над окремими територіями. По-друге, зростає кількість осіб, позбавлених волі у зв'язку з підозрою у співпраці з противником, участю у збройних формуваннях або з інших політичних мотивів. По-третє, ускладнюється доступ до місць несвободи міжнародних моніторингових організацій.

Характерною рисою сучасних конфліктів є участь недержавних збройних формувань, що часто не визнають міжнародно-правових зобов'язань або ігнорують їх. Це породжує проблему притягнення до відповідальності та встановлення суб'єкта кримінального правопорушення. Крім того, практика прихованих місць утримання осіб, відсутність офіційних реєстрів затриманих і обмеження комунікації з родичами створюють атмосферу правової невизначеності.

Розглядаючи міжнародно-правові механізми запобігання, слід зазначити, що система міжнародних гарантій протидії насильницьким зникненням базується на поєднанні договірних і звичаєвих норм. Важливу роль відіграє Комітет ООН з насильницьких зникнень, який здійснює моніторинг виконання державами положень Конвенції, розглядає індивідуальні повідомлення та ініціює процедури термінових дій. Міжнародне гуманітарне право покладає на сторони конфлікту обов'язок вести облік затриманих осіб, забезпечувати гуманні умови їх утримання та повідомляти родичів про їх місцезнаходження. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста є ключовим елементом практичної реалізації цих норм, зокрема через механізми розшуку зниклих та відновлення сімейних зв'язків. Окреме значення має універсальна юрисдикція щодо злочинів проти людяності, яка дозволяє притягати винних осіб до відповідальності незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення [10, с. 119-120].

Ефективне запобігання насильницьким зникненням неможливе без імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство. До таких механізмів належать: криміналізація насильницького зникнення як окремого складу злочину; створення єдиних реєстрів зниклих безвісти; встановлення чіткої процедури обліку затриманих; забезпечення судового контролю за законністю тримання під вартою.

Разом із тим на практиці виникають проблеми, пов'язані з недосконалістю процедур документування, браком координації між правоохоронними органами, обмеженим доступом до окупованих територій та складністю збору доказів. Додатковим викликом є необхідність захисту свідків і родичів зниклих осіб [11, с. 122-123].

Сучасний стан запобігання насильницьким зникненням потребує комплексного підходу, що охоплює:

- посилення парламентського та громадського контролю за діяльністю силових структур;
- удосконалення процедур фіксації затримань із використанням цифрових реєстрів;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері обміну інформацією;
- підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів щодо стандартів міжнародного гуманітарного права;
- забезпечення ефективних механізмів відшкодування шкоди постраждалим і членам їхніх сімей.

Отже, запобігання насильницьким зникненням в умовах збройного конфлікту є складним міжгалузевим завданням, яке потребує узгодженого функціонування міжнародних та національних механізмів, дотримання принципу невідворотності відповідальності та пріоритету прав людини навіть у надзвичайних умовах воєнного часу.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що насильницькі зникнення в умовах збройного конфлікту є однією з найбільш небезпечних та складних форм грубого порушення прав людини, яка поєднує у собі ознаки незаконного позбавлення волі, катувань, нелюдського поводження. Особлива небезпека цього явища полягає у його латентному характері, тривалості порушення та негативних наслідках не лише для зниклої особи, а й для її родичів і суспільства в цілому.

Встановлено, що в умовах збройного конфлікту ризик насильницьких зникнень суттєво зростає через ослаблення інституційних механізмів державного контролю, діяльність недержавних

збройних формувань, відсутність належного обліку затриманих осіб, а також обмежений доступ міжнародних моніторингових організацій до зон бойових дій. Сучасні збройні конфлікти характеризуються ускладненням суб'єктного складу правопорушень, що створює додаткові труднощі у питаннях кваліфікації діянь та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Аналіз міжнародно-правових актів засвідчує, що система запобігання насильницьким зникненням базується на комплексному застосуванні норм міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права. Ключове значення у цій сфері має Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, яка закріплює обов'язок держав запобігати таким діянням, забезпечувати їх криміналізацію, ефективне розслідування та право родичів знати правду про долю зниклих осіб. Водночас ефективність цих норм значною мірою залежить від рівня їх імплементації у національне законодавство та правозастосовну практику. Дослідження національних механізмів протидії насильницьким зникненням свідчить про наявність позитивних зрушень, зокрема у частині законодавчого закріплення правового статусу осіб, зниклих безвісти, регламентації процедур їх розшуку та визначення кола суб'єктів, уповноважених здійснювати відповідні повноваження. Разом із тим виявлено низку проблем практичного характеру, пов'язаних із фрагментарністю координації між органами державної влади, складністю збору доказів в умовах тимчасової окупації територій, недостатнім рівнем захисту свідків та родичів зниклих осіб, а також тривалістю процедур встановлення долі зниклих.

Обґрунтовано, що ефективне запобігання насильницьким зникненням в умовах збройного конфлікту можливе лише за умови реалізації комплексного підходу, який поєднує правові, інституційні, організаційні та інформаційно-технологічні заходи. Такий підхід має включати посилення судового, парламентського й громадського контролю за діяльністю силових структур, удосконалення системи обліку затриманих та зниклих осіб, активізацію міжнародного співробітництва, а також забезпечення доступу родичів до інформації про хід і результати розшуку.

У підсумку слід зазначити, що проблема насильницьких зникнень в умовах збройного конфлікту залишається актуальним викликом для правової системи України та міжнародної спільноти загалом. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на поглиблений аналіз практики застосування національного законодавства, розробку ефективних механізмів притягнення винних до відповідальності та удосконалення гарантій захисту прав осіб, зниклих безвісти, і членів їхніх сімей відповідно до стандартів міжнародного гуманітарного права та прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович Є.М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. …доктора філософії. Київ. 2021. 276 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18686.
2. Єрошкін М.В. Межі доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 2. Том 2. 2019. С. 170-174. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-2.31.
3. Кабанець Л.В. Засоби запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини: міжнародний досвід: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь. 2019. 205 с. URL: https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis-%D0%9A%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C.pd.
4. Цвікі В.Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів. 2017. 240 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/ items/f8c11069-189a-420d-bd73-736c9b1d9ab7?utm_source=chatgpt.com.
5. Денисюк О.В. Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення: дис…докт. філос.: Київ, 2023. 225 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/ server/api/core/bitstreams/f53d8d1d-2113-472d-aa5b-6e9c48369960/content.
6. Насильницькі зникнення в Україні та зникнення безвісти під час воєнного конфлікту на сході України в 2014-2018 рр. Харків: 2018. 48 с. URL: https://archive.khpg.org/1528705847?utm_source=chatgpt.com.
7. Оробець К. Військова злочинність: проблема вивчення. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 4. С. 145-147. URL: https://catalog.library.dp.ua/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=RBPW&S21STR=O-69.
8. Політова А.С. Насильницьке зникнення: чи є потреба в удосконаленні? *Наукові перспективи*. № 8(38). 2023. С. 515–528. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38).
9. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. URL: *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 38. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text.

10. Войтович Є.М., Тичина Д.М., Антощук А.А. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини: монографія. Київ: 2022. 177 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac98effd-7829-4139-8b17-4ba38595c505/content?utm_source=chatgpt.com.
11. Наумова О. Окремі аспекти криміналізації насильницького зникнення людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 119–126. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/2-2017/naumova.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Лель В.П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.62

ҐЕНЕЗА ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАХОПЛЕННЯ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Меша О.О.,
аспірант кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0009-0005-8105-2201

Меша О.О. Ґенеза законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання.

У статті досліджується еволюція кримінально-правового регулювання юридичної відповідальності за такі кримінальні правопорушення як незаконне посягання на майно юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та протиправне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють господарську діяльність. Розгорнуто аналізується історичний розвиток кримінального законодавства на українських землях від середини XIX століття до сучасності, із встановленням того, що впродовж тривалого часу подібні кримінальні діяння не визнавалися окремим складом злочину у законах про кримінальну відповідальність. У статті зосереджено увагу на законодавчих системах Російської імперії, Австро-Угорщини, буремної доби Української революції 1917-1921 років, СРСР, тимчасової окупації українських земель під час Другої Світової війни, а також на правових трансформаціях вітчизняного законодавства доби незалежної України. Ретроспективний аналіз показує, що радикальні зрушення відбулися лише після проголошення незалежності України та в контексті переходу до ринкової економіки. У статті встановлено, що до кінця XX століття протиправне захоплення майна суб'єктів господарювання кваліфікувалося як загальні злочини проти власності без урахування специфіки підприємницької діяльності. Лише в 1996 році до норм кримінального кодифікованого закону було внесено перші спеціалізовані положення щодо протидії незаконним посяганням на бізнес. Подальші зміни, зокрема доповнення статтями 205-1, 206-2, стали наслідком спроб системної протидії рейдерству. Особливу увагу приділено аналізу змін до статті 206 КК України, яка стала ключовою в боротьбі з незаконним захопленням бізнесу. Автор підкреслює, що сучасне кримінальне законодавство продовжує вдосконалюватися, зокрема в межах підготовки нового українського Кримінального кодексу, де передбачено статті щодо встановлення контролю над суб'єктом господарювання та порушення права на підприємницьку діяльність. Робота дозволяє окреслити ключові тенденції розвитку правової охорони бізнесу в Україні та вказує на потребу у подальшій імплементації чітких правових механізмів для захисту підприємців.

Ключові слова: рейдерство, злочини у сфері господарської діяльності, кримінально-правова політика в сфері рейдерства, протиправне заволодіння майном суб'єкта господарювання.

Mesha O.O. Genesis of legislation on criminal liability for unlawful seizure of property belonging to legal entities and individual entrepreneurs engaged in economic activity.

The article explores the evolution of criminal law regulation of legal liability for such criminal offenses as unlawful encroachment upon the property of legal entities and individual entrepreneurs, as well as the illegal seizure of property belonging to business entities engaged in economic activity. It provides an in-depth analysis of the historical development of criminal legislation on Ukrainian territories from the mid-19th century to the present, establishing that for a long period, such criminal acts were not recognized as separate criminal offenses under criminal liability laws. The article focuses on the legal systems of the Russian Empire, Austro-Hungarian Empire, the turbulent period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the USSR, the temporary occupation of Ukrainian lands during World War II, and the legal transformations in national legislation during the era of independent Ukraine.

A retrospective analysis shows that substantial changes occurred only after the declaration of Ukraine's independence and in the context of its transition to a market economy. The article finds that by the end of the 20th century, unlawful seizures of business assets were still classified as general property crimes without regard to the specifics of entrepreneurial activity. Only in 1996 were the first specialized provisions to counter illegal encroachments on business introduced into the codified criminal law. Subsequent amendments, including the introduction of Articles 205-1 and 206-2, resulted from attempts to systematically combat corporate raiding. Particular attention is paid to the evolution of Article 206 of the Criminal Code of Ukraine, which has become central in addressing illegal takeovers of businesses.

The author emphasizes that modern criminal legislation continues to evolve, particularly in the context of drafting a new Criminal Code of Ukraine, which includes provisions addressing the establishment of

control over business entities and violations of the right to entrepreneurial activity. The study outlines key trends in the development of legal protection for business in Ukraine and highlights the need for further implementation of clear legal mechanisms to safeguard entrepreneurs.

Key words: corporate raiding, offences in the sphere of economic activity, criminal law policy in the sphere of corporate raiding, unlawful seizure of a business entity's property або illegal appropriation of a business entity's assets.

Постановка проблеми. На сьогодні актуальність наукового аналізу генези законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна полягає у потребі комплексного дослідження: як історичного становлення відповідних норм, так і виявлення причин їх відсутності у різні періоди. Особливу наукову цінність має вивчення трансформацій цих норм – від загальних положень імперських кодексів до сучасних антирейдерських положень.

Мета дослідження – історико-правовий аналіз розвитку та трансформації вітчизняного кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють господарську діяльність, на українських землях від середини XIX століття до сьогодення. Простеження еволюції нормативно-правового регулювання цього питання в умовах різних державних утворень, імперських та радянських режимів, перехідного пострадянського періоду та сучасної України.

Стан опрацювання проблематики. Питання розвитку вітчизняного законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють господарську діяльність здійснювали зокрема такі науковці, як Грек Б.М., Грек Т.Б., Коломійчук В.О., Титаренко С.С.

Виклад основного матеріалу. Проблема кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які здійснюють господарську діяльність, тривалий час залишалася поза межами системного правового регулювання. Історично законодавство різних держав, у складі яких перебували українські землі (Російська імперія, Австро-Угорщина, СРСР), не передбачало спеціалізованих норм, що визнавали б подібні діяння окремим складом злочину. Протиправне заволодіння майном суб'єктів господарювання охоплювалося загальними положеннями про злочини проти власності, без урахування специфіки підприємницької діяльності.

Станом на середину XIX століття українські землі були поділені між двома імперіями – Російською імперією та Австро-Угорською імперією, законодавство яких діяло на українських землях.

Характерною особливістю тогочасного кримінального законодавства є те, що кримінальна відповідальність за незаконне захоплення майна юридичних та фізичних осіб, що здійснювали господарську діяльність не була оформлена юридично в склад окремого злочину. Як правило, воно охоплювалось складом злочинних посягань на приватне майно.

Так, перший кодифікований кримінальний закон Російської імперії – Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року (далі – Уложення 1845 року), затверджене 15.08.1845 та введене в дію з 1846 року не виділяв протиправне посягання на майно осіб, що здійснювали підприємницьку діяльність в окремий злочин.

Так, стаття 1601 Глави I «Про протиправне заволодіння чужим нерухомим майном або чужою худобою та про знищення межових меж та знаків» Розділу XII «Про злочини та проступки проти власності приватних осіб» Уложення 1845 року встановлювала кримінальну відповідальність за будь-який напад з насильством на чужі землі, будинки чи інше нерухоме майно [1, с. 579-580].

У свою чергу, на території західноукраїнських земель, що до 1918 року перебували у складі Австро-Угорської монархії діяв австрійський Карний закон про злочини, проступки та правопорушення (нім. Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen) (далі – Карний закон), затверджений 27.05.1852 та набувший чинності з 01.09.1852.

Карний закон протиправне посягання на майно юридичних та фізичних осіб, що здійснювали підприємницьку діяльність також не виділяв в окремий злочин, а відносив до злочинів проти приватної власності. Так, Карний закон в параграфі 83d встановлював кримінальну відповідальність за публічне насильство шляхом насильницького посягання на нерухоме майно іншої особи [2, с. 513-512].

Перша чверть XX століття відзначилася бурхливими соціально-політичними подіями та спробою державотворення на етнічних українських землях в ході Української революції 1917-1921 років, придушеною більшовицьким ярмом та розділом українських земель між різними державами.

Протягом 1917-1922 років на території сучасної України виникали та зникали державні утворення: Українська Народна Республіка, Радянська Україна, Українська Держава, Західно-Українська Народна Республіка, Київська, Харківська та Новоросійська області Збройних Сил Півдня Росії, Галицька Соціалістична Радянська Республіка.

Безумовно такий швидкий темп соціально-економічних та політичних змін на українських землях не міг не вплинути на кримінальне законодавство, яке, як правило, лишалося імперським з певними коригуваннями.

Так, 25.11.1917 Українською Центральною Радою було ухвалено закон, котрим було визначено, що всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27.10.1917, оскільки їх не змінено і не скасовано Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі як закони і постанови Української Народної Республіки [3].

Фактично зазначений закон тимчасово надавав державним органам право застосовувати на підконтрольній Українській Центральній Раді території усі законодавчі акти, у тому числі й кримінальні, Російської імперії, за умови, що вони не суперечили проголошеним Універсалами Української Центральної Ради принципам, не були скасовані або змінені діючою в Україні законною владою.

На території українських земель, що певний час знаходилася під фактичним контролем Збройних Сил Півдня Росії офіційно діяло кримінальне законодавство Російської імперії.

У свою чергу, на території українських земель, підконтрольній в той час різним радянським державним утворенням законодавчої охорони приватного майна фізичних та юридичних осіб, що здійснювали підприємницьку діяльність від протиправних посягань злочинців взагалі не було. Більш того, від власне владних радянських структур походила постійна загроза його свавільної конфіскації та експропріації заради «інтересів революції».

Перший кодифікований кримінальний закон на території Радянської України – Кримінальний кодекс Української СРР (далі – КК УСРР 1922 року) було затверджено ВУЦВК 23.08.1922 та введено в дію з 15.09.1922.

На момент прийняття КК УСРР 1922 року на території радянських республік проводилася «Нова економічна політика» (НЕП), яка обмежено допускала приватне підприємництво. Втім, якихось окремих спеціальних правових норм, які б захищали суб'єктів господарювання від спроб незаконного захоплення їх майна КК УСРР 1922 року не містив, встановлюючи загальні покарання за злочини проти власності та майнових прав.

Так, у главі VI «Майнові злочини» Особливої частини КК УСРР 1922 року містилася стаття 194, котра передбачала, що вимагання, тобто вимога передання якихось майнових благ чи права на майно, чи вчинення якихось дій під страхом вчинення насильства над особою чи знищення майна – карається позбавленням волі на строк до двох років [4, с. 584].

08.06.1927 на II сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету X скликання було прийнято новий Кримінальний кодекс Української СРР (далі – КК УСРР 1927 року) із введенням його в дію з 01.07.1927.

У розділі VII Особливої частини КК УСРР 1927 року містилася стаття 188, котра передбачала, що за вимушування цеб-то за вимогу передати будь-яке майно, або майнові вигоди, або права на майно чи вчинити будь-які чинності майнового характеру під загрозою заподіяти насильство над особовістю покривдженого розголосити про нього ганьбливі відомості або знищити майно карається позбавленням волі на реченець до трьох років [5, с. 484].

Після згортання НЕПу та проведення колективізації суб'єктами господарської діяльності на території Української РСР були виключно державні та колективні підприємства та організації. Зайняття громадянами приватною підприємницькою діяльністю з метою отримання прибутку в Союзі РСР за певним винятком, не допускалося.

Під час Другої Світової війни територія України була пошматована шляхом утворення різних окупаційних адміністративно-територіальних одиниць: зона військової адміністрації, округ Галичина, Райхскомісаріат Україна, губернаторства Трансністрія, Буковина та Бесарабія.

Окупаційній владі не вдалося спромогтися створити єдине кодифіковане кримінальне законодавство для кожної з вищезгаданих окупаційних адміністративно-територіальних одиниць. Лише на території губернаторств Буковина та Бесарабія, які офіційно були включені до складу Королівства Румунія було поширено румунське законодавство, у тому числі й кримінальне.

28.12.1960 Верховною Радою Української РСР було затверджено третій в історії радянської України Кримінальний кодекс (далі – КК УРСР 1960 року), який було введено в дію з 01.04.1961.

З огляду на практичну відсутність інституту офіційного приватного підприємництва КК УРСР 1960 року, як й його попередники також не містив окремих спеціальних правових норм, які б захищали суб'єктів господарювання від спроб незаконного захоплення їх майна, встановлюючи загальні покарання за злочини проти власності та майнових прав, зокрема у статті 82 «Розкрадання державного або громадського майна шляхом грабежу», статті 86 «Розбій з метою розкрадання державного або громадського майна», статті 144 «Вимагательство» [6].

01.03.1991 було введено в дію Закон Української РСР «Про підприємництво» від 07.02.1991 № 698-XII, який визначив загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької

діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території Української РСР, гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки [7].

15.04.1991 було введено в дію Закон Української РСР «Про власність» від 07.02.1991 № 697-XII, яким серед іншого визначалося, що власник має право використовувати належне йому майно для підприємницької діяльності [8].

Таким чином, законодавчо було оформлено можливість здійснення в Україні підприємницької діяльності фізичними особами та приватними юридичними особами.

В першу половину «буремних» 1990 років становлення незалежної України її кримінальне законодавство не містило спеціальних норм, які б встановлювали б кримінальну відповідальність за незаконне захоплення майна юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють господарську діяльність, що відповідно породжувало жорстокі та насильницькі злочинні дії щодо суб'єктів господарювання з боку представників кримінального світу.

29.12.1996 набрав чинності Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» від 20.11.1996 № 530/96-ВР, який доповнив КК України 1960 року новою статтею 155-8 «Протидія законній підприємницькій діяльності» [9].

Коломійчук В.О. відмічає, що додатковими статтями, якими в 1990-ті роки могли охоплюватись дії злочинців, спрямовані на протиправне захоплення майна суб'єктів господарювання були: 69 («Бандитизм»), 83 («Розкрадання державного або колективного майна шляхом шахрайства»), 86-2 «Вимагательство державного або колективного майна», 87 («Спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям»), 143 («Шахрайство»), 144 («Вимагательство»), 194 («Підробка документів, штампів і печаток, збут їх та використання підроблених документів»), 198-2 («Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань)» КК України 1960 року [10, с. 200].

01.09.2001 набув чинності новий Кримінальний кодекс України (далі – КК України). Від свого попередника він успадкував лише одну статтю, яка передбачала кримінальну відповідальність за протиправні дії відносно суб'єктів господарювання у формі протидії їх законній господарській діяльності – 206 «Протидія законній господарській діяльності» [11].

Як відмітив Коломійчук В.О., хоч стаття 206 КК України й стала основною «антирейдерською» статтею, як показала практика, в силу специфіки та складності рейдерської діяльності для правової кваліфікації використовувались також і інші статті – 190 («шахрайство»), 356 («самоправство»), 358 («підроблення документів»), 366 («службове підроблення»), 375 («винесення завідомо неправосудного судового рішення») КК України [10, с. 200].

В подальшому до КК України неодноразово вносилися зміни. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 10.10.2013 № 642-VII було доповнено КК України новими статтями 205-1 та 206-2 [12], а Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 № 402-IX статтю 206 КК України викладено у новій редакції [13];

Не можна оминути увагою також й проєкт нового Кримінального кодексу України, підрозділ 1. Розділу 6.4. «Кримінальні правопорушення проти порядку господарювання» якого містить дві статті – статтю 6.4.7. «Встановлення контролю над суб'єктом господарювання (рейдерство)» та статтю 6.4.17. «Порушення права на підприємницьку діяльність» [14].

Висновки. Проведений історико-правовий аналіз свідчить, що до кінця XX століття кримінальне законодавство на українських землях не містило спеціалізованих норм щодо кримінальної відповідальності за незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання. У законодавстві Російської імперії, Австро-Угорщини та радянського періоду відповідні діяння охоплювалися загальними положеннями про злочини проти власності, що пояснювалося відсутністю розвиненого інституту приватного підприємництва або його законодавчого визнання.

Лише після відновлення інституту приватної власності та підприємницької діяльності наприкінці XX століття в Україні виникла потреба у спеціальному кримінально-правовому захисті суб'єктів господарювання від протиправних посягань. Поступове формування таких норм відбулося у 1990-х роках, а системного характеру вони набули після прийняття Кримінального кодексу України 2001 року та подальших законодавчих змін, спрямованих на протидію рейдерству.

Таким чином, еволюція кримінально-правового регулювання відповідальності за незаконне захоплення майна відображає загальні соціально-економічні трансформації держави: від імперських і радянських систем, у яких підприємницька діяльність не була самостійним об'єктом правового захисту, до сучасної правової моделі, що передбачає спеціальні антирейдерські кримінально-правові механізми охорони прав суб'єктів господарювання.

Й хоча кримінальна відповідальність за незаконне захоплення майна суб'єктів господарювання пройшла шлях від практичного ігнорування до створення спеціальних норм КК України, втім

сучасній системі ще притаманні виклики: потреба в узгодженості, чіткості правової дефініції та ефективності правозастосування. Подальший розвиток правової бази, зокрема через впровадження нових норм про рейдерство в проєкті нового Кримінального кодексу відкриває можливості для формування більшої правової захищеності підприємництва в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года. Издано проф. Имп. Училища правоведения... Н.С. Таганцевым. 5-е изд., доп. Санкт-Петербург: тип. М. Стасюлевича, 1886. [4], 714 с.
2. Kaiserliches Patent, wodurch eine neue, durch die späteren Gesetze ergänzte, Ausgabe des Strafgesetzbuches über Verbrechen und schwere Polizei-Uebertretungen vom 3. September 1803, mit Aufnahme mehrerer neuer Bestimmungen, als alleiniges Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgränze, kundgemacht, und vom 1. September 1852 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird [Fund stelle 117] / Allgemeines Reichs-Gesetz– und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich. XXXVI Stück. Ausgegeben und Versendet am 2. Juni 1852 Gesetz
3. Закон від 25 листопада 1917 року «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР». Вістник Генерального секретаріату Української Народної Республіки. 1917. 1 грудня.
4. Кримінальний кодекс Української СРР 1922 року. Собрание узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины, № 36, 15.09.1922, С. 561-592.
5. Кримінальний кодекс Української СРР 1927 року. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України, Відділ Перший, ч. 26-27, 27.06.1927, С. 426-496.
6. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон від 28.12.1960. База даних «Ліга. Закон». URL: https://ips.ligazakon.net/document/kd0006 (дата звернення: 22.02.2026).
7. Закон Української РСР «Про підприємництво» від 07.02.1991 № 698-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12 (дата звернення: 22.02.2026).
8. Закон Української РСР «Про власність» від 07.02.1991 № 697-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12 (дата звернення: 22.02.2026).
9. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» від 20.11.1996 № 530/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530/96-ВР (дата звернення: 22.02.2026).
10. Коломійчук В.О. Розвиток законодавства, спрямованого на протидію рейдерству. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 66. С. 197-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_66_35.
11. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 22.02.2026).
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 10.10.2013 № 642-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642-18 (дата звернення: 22.02.2026).
13. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 № 402-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20 (дата звернення: 22.02.2026).
14. Проєкт Кримінального кодексу України станом на 02.04.2025 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf (дата звернення: 22.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Меша О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.53 (477), 343.341.1
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.63

ПРОБЛЕМИ КАРАНОСТІ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ (СТ. 201-2 КК)

Мовчан Р.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0003-2074-8895

Юшков П.О.,
кандидат економічних наук,
заступник ректора з перспективного розвитку
Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету
ORCID: 0000-0001-7091-8173

Гресь Д.Ю.,
начальник Управління нагляду за додержанням
законів Національною поліцією України
Київської обласної прокуратури
ORCID: 0009-0002-7035-1677

Мовчан Р.О., Юшков П.О., Гресь Д.Ю. Проблеми караності незаконного використання гуманітарної допомоги (ст. 201-2 КК).

Статтю присвячено дослідженню проблем караності незаконного використання гуманітарної допомоги. Розглянуто проблеми, пов'язані з призначенням «реального» покарання особам, засудженим за ст. 201-2 Кримінального кодексу України (далі – КК), а також звільненням останніх від відбування призначеного їм покарання з випробуванням. На цій основі сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення Кримінального кодексу України і практики його застосування.

Доведено, що проблеми караності злочину, передбаченого ст. 201-2 КК (фактично її ч. 3), є наслідком симбіозу чинників як правотворчого, так і правозастосовного характеру. Встановлено, що рішення законодавця передбачити у санкції ч. 3 ст. 201-2 КК єдине безальтернативне основне покарання у виді позбавлення волі на доволі тривалий термін (від 5 до 7 років), яке має призначатися за всі кваліфіковані за відповідною нормою діяння, ступінь та характер суспільної небезпеки яких подекуди кардинально відрізняється і далеко не завжди вимагає його призначення та «реального» відбування, є невдалим. Аргументовано, що за умови збереження у структурі Особливої частини КК ст. 201-2 КК в її чинній редакції передбачений санкціями її ч. 3 перелік покарань необхідно доповнити вказівкою на покарання у виді штрафу. Водночас наголошено, що кримінально-правова оцінка за ст. 201-2 КК проявів ввезення в Україну товарів під виглядом гуманітарної допомоги з метою їхнього подальшого продажу є безпідставною.

Критикується невиправдана ліберальність, яку українські суди демонструють стосовно осіб, які вчиняли найбільш небезпечні прояви діянь, оцінених за ч. 3 ст. 201-2 КК. Виявлено, що яскравим прикладом цієї негативної тенденції є масові випадки реалізовуваного без достатніх на те підстав звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням суб'єктів, які фактично вчиняли розкрадання чи привласнення або шахрайство з предметами гуманітарної допомоги (благодійних пожертв, безоплатної допомоги) з використанням (не просто в умовах!) умов воєнного стану. Обґрунтовано, що у майбутньому така нічим невмотивована практика має бути зведена до мінімуму.

Ключові слова: покарання; звільнення від відбування покарання з випробуванням; штраф; позбавлення волі; службові обмеження для військовослужбовців; санкція; незаконне використання гуманітарної допомоги; привласнення, розтрата, заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем; шахрайство; контрабанда; кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності; кримінальні правопорушення проти власності.

Movchan R.O., Yushkov P.O., Gres D.Yu. Problems of punishment of illegal use of humanitarian aid (Articles 201-2 of the Criminal Code).

The article is devoted to the study of the problems of punishability of the illegal use of humanitarian aid. The problems associated with the imposition of a "real" punishment on persons convicted under Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CC) are considered, as well as the release of the latter from serving the sentence imposed on them with probation. On this basis, proposals are formulated aimed at improving the Criminal Code of Ukraine and the practice of its application. It is proved that the problems of punishability of the crime provided for in Art. 201-2 of the CC (actually its Part 3) are the result of a symbiosis of factors of both a law-making and law-enforcement nature. It is established that the legislator's decision to provide for the sanction of Part 3 of Art. 201-2 of the Criminal Code, the only non-alternative main punishment in the form of imprisonment for a fairly long term (from 5 to 7 years), which should be imposed for all qualified acts according to the relevant norm, the degree and nature of which are socially dangerous in some places are radically different and do not always require its imposition and «real» serving, is unsuccessful. It is argued that, provided that the structure of the Special Part of the Criminal Code is preserved, Art. 201-2 of the Criminal Code in its current version, the list of punishments provided for by sanctions in Part 3 of it should be supplemented with an indication of punishment in the form of a fine. At the same time, it is emphasized that the criminal-legal assessment under Art. 201-2 of the Criminal Code of the manifestations of the import of goods into Ukraine under the guise of humanitarian aid for the purpose of their further sale is groundless.

The unjustified liberality that Ukrainian courts demonstrate in relation to persons who committed the most dangerous acts assessed under Part 3 of Article 201-2 of the Criminal Code is criticized. It is revealed that a vivid example of this negative trend is the mass cases of release from serving a sentence in the form of imprisonment with probation of subjects who actually committed embezzlement or misappropriation or fraud with humanitarian aid items (charitable donations, free assistance) using (not just in the conditions!) the conditions of martial law. It is substantiated that in the future such unmotivated practice should be minimized.

Key words: punishment; release from serving a sentence with probation; fine; imprisonment; service restrictions for military personnel; sanction; illegal use of humanitarian aid; embezzlement, embezzlement, taking possession of property through abuse of official position; fraud; smuggling; criminal offenses in the field of economic activity; criminal offenses against property.

Постановка проблеми. Вже з перших днів великої війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., почали з'являтися повідомлення про зафіксовані в нашій країні численні прояви зловживань із гуманітарною допомогою. Цей факт не залишився непоміченим і для вітчизняних парламентаріїв, якими вже за місяць після початку широкомасштабного вторгнення – 24 березня 2022 р. – було ухвалено Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», на підставі якого Кримінальний кодекс України (далі – КК) доповнено ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (далі – незаконне використання гуманітарної допомоги).

У своїх попередніх працях один із авторів цих рядків разом із О. Дудоровим неодноразово звертав увагу на численні недоліки відповідної кримінально-правової новели [1–4]. Час, щоправда, довів, що, попри всі притаманні їй дефекти, аналізована заборона ледь не з моменту своєї появи у КК почала активно застосовуватись. І хоч у 2023–2024 рр. ключові кількісні показники злочину, передбаченого ст. 201-2 КК, рухались по низхідній, демонструючи тенденцію до деякого зниження, вже у 2025 р. вони стабілізувалися, засвідчуючи, що досліджувана норма й донині залишається затребуваною у правозастосувачів (див. діаграму № 1).

Враховуючи те, що ст. 201-2 КК була прийнята у 2022 р. вже в умовах воєнного стану, який, на жаль, триває і до сьогодні (березень 2026 р.), протягом відповідного часового періоду на практиці мали місце прояви застосування лише її ч. 3, в якій передбачено кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, вчинене саме під час воєнного стану (поруч із надзвичайним). Безальтернативним основним покаранням, встановленим у санкції досліджуваної кримінально-правової норми, є позбавлення волі на строк від 5 до 7 років. Попри те, що раніше нами критикувався той нелогічний факт, що зазначене покарання є більш м'яким порівняно з тим, про яке йдеться у ч. 4 ст. 191 КК, водночас варто визнати, що загалом його суворість доволі адекватно відображає ступінь та характер суспільної небезпеки діянь, які мали б кваліфікуватися за ст. 201-2 КК, а тому в разі його адекватного та виваженого застосування навряд чи були б вагомі підстави вважати, що кримінально-правове реагування на прояви відповідних зловживань із гуманітарною допомогою є неналежним.

Діаграма № 1

Разом з тим, проаналізувавши актуальну практику призначення покарання за злочин, передбачений ст. 201-2 КК, із прикрістю доводиться констатувати, що багато з відповідних рішень судів навряд чи можуть слугувати взірцями згаданого вище і такого бажаного «адекватного та виваженого» застосування кримінального закону. Які ж саме недоліки маються на увазі? Детальніше про це йтиметься у представленому увазі читача дослідженню.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги у своїх працях розкривали, зокрема, А. Айдинян, В. Бабич, О. Бондарук, Т. Борисенко, Д. Бурмістренко, Т. Бучма, С. Волков, В. Гришко, О. Дудоров, О. Желтухін, Д. Каменський, О. Кєєр, В. Киричко, О. Костенко, Р. Котовщиков, З. Красько, О. Кришевич, М. Куцевич, О. Литвинов, О. Марін, Г. Муляр, Ю. Орлов, О. Охман, А. Радзівіло, Н. Симоненко, Л. Скрекля, С. Спільник, Л. Тимошенко, М. Хавронюк, А. Шаповалова, Н. Шаповалова, О. Швидка, А. Шевчук, І. Ясінь, А. Ященко. Водночас варто зазначити, що у працях названих авторів основна увага приділялась кримінально-правовій характеристиці складу відповідного злочину та дискусійним питанням його кваліфікації. Натомість проблеми караності діянь, передбачених ст. 201-2 КК, у роботах згаданих науковців або не досліджувалися взагалі, або розглядалися лише фрагментарно.

Відповідно, метою статті є дослідження (на підставі вивчення матеріалів актуальної судової практики) проблемних аспектів караності незаконного використання гуманітарної допомоги і формулювання на цій основі пропозицій, спрямованих на вдосконалення КК і практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. За результатами моніторингу розміщених у ЄДРСР вироків за ст. 201-2 КК було виявлено, що з 59-ти осіб, які були засуджені за вчинення аналізованого злочину у 2022–2025 рр., 40 (68 %) були звільнені від відбування покарання з випробуванням, тоді як лише 19 (32 %) – зазнали «реального» покарання (див. діаграму № 2).

Діаграма № 2

Своєю чергою варто зазначити, що з 19-ти виявлених випадків призначення «реального» покарання:

а) у 14-ти суди, застосовуючи механізми, передбачені ст. 69 КК, зупинялися на застосуванні до винних більш м'яких видів покарання, які не зазначені у відповідній санкції. Найчастіше (13 випадків) таким «пом'якшеним» різновидом покарання виступав штраф, а ще в одному випадку – службове обмеження для військовослужбовців;

б) ще у 3-х на підставі тієї самої «пільгової» ст. 69 КК призначали покарання у виді безальтернативно передбаченого у ч. 3 ст. 201-2 КК позбавлення волі, строк якого, щоправда, був нижчим від найнижчої межі, встановленої у санкції («нижче нижчого»);

в) лише в одному випадку було призначено мінімальне покарання, передбачене ч. 3 ст. 201-2 КК (позбавлення волі строком на 5 років);

г) і так само в одному випадку – покарання у виді позбавлення волі на строк, який є вищим від мінімально передбаченого у ч. 3 ст. 201-2 КК (6 років) (див. діаграму № 3).

Діаграма № 3

Як же необхідно сприймати такі тенденції у правозастосуванні?

Видається, що відповідна оцінка має бути різною і найперше повинна залежати від змісту тих доволі різнопланових діянь, вчинення яких виступало підставою для їхньої кваліфікації за ст. 201-2 КК. Зокрема, вважаємо, що навряд чи виправдано надавати єдину оцінку фактам застосування «пільгових» механізмів, передбачених статтями 69, 75–76 КК, з одного боку, до осіб, які організовували так звані «автомобільні» схеми – тобто ввозили в Україну товари (в абсолютній більшості випадків транспортні засоби) під виглядом гуманітарної допомоги, які (товари) надалі продавали, а, з іншого, до суб'єктів, котрі фактично вчиняли привласнення (розтрату) або шахрайські дії з гуманітарною допомогою. Пояснимо цю гіпотезу.

У своїх кількох опублікованих раніше працях один із авторів цих рядків виклав нашу спільну, вироблену разом з О. Дудоровим, позицію про те, що, попри відповідні приклади із судової практики, дії осіб, які здійснювали фіктивне визначення придбаного і доставленого в Україну майна (найчастіше автівок) як гуманітарної допомоги з метою його подальшого продажу, насправді мали б кваліфікуватися не за ст. 201-2 КК, а: 1) якщо ці дії вчинені до 1 липня 2024 р. (дата появи у КК ст. 201-4) – за ст. 222 КК «Шахрайство з фінансовими ресурсами»; 2) якщо ж після цієї дати – або за ст. 201-4 КК «Контрабанда підакцизних товарів», або (залежно від вартості незаконно ввезених товарів) за тією самою ст. 222 КК. Інакше кажучи, ми вважаємо, що, попри цинічне використання ними умов воєнного стану, насправді такі ділки вчиняли звичайні економічні (господарські) делікти, караність яких мала б бути співмірною з караністю інших господарських кримінальних правопорушень із подібним характером та схожим ступенем суспільної небезпеки, зокрема, тими-таки контрабандою підакцизних товарів та шахрайством з фінансовими ресурсами. Як відомо, за вчинення цих економічних посягань законодавець передбачив покарання у виді: 1) або доволі серйозних сум штрафів, які традиційно вважаються чи не найбільш ефективними покараннями за вчинення більшості господарських правопорушень; 2) або певних строків позбавлення волі (у ст. 201-4 КК).

Зважаючи на наведені положення, загалом не викликає заперечень поширена практика призначення особам, котрі оформлювали як гуманітарну допомогу та безмитно ввозили в Україну «для передачі на фронт чи нужденним» автомобілі, які, проте, згодом продавались, покарань у виді:

а) або штрафів у доволі значних розмірах (від 2, 3, 6 тисяч НМДГ [5–7] – і аж до 12 тис., 12 200, 18 230 чи навіть 35 тис НМДГ [8–12]);

б) або (з урахуванням всіх обставин конкретної справи) навіть позбавлення волі строком, наприклад, на 1 рік та 4 місяці [13], 5 [14] чи навіть, як це було в одному з випадків – аж 6 років [15].

Водночас маємо вкотре зазначити, що, попри повсякчасне застосування ст. 69 КК з наступним призначенням винним відповідних «реальних» покарань, панівною на практиці є тенденція до звільнення відповідних осіб від відбування призначеного їм покарання з випробуванням на підставі статей 75–76 КК. Навіть визнаючи недоцільність безоглядного призначення у всіх таких випадках безальтернативно передбаченого у ч. 3 ст. 201-2 КК покарання у виді позбавлення волі строком щонайменше на 5 років, такий підхід ми розцінюємо вельми критично, адже за його реалізації згадані суб'єкти фактично не несуть жодної реальної відповідальності за скоєну ними кримінально протиправну поведінку. Заразом зауважимо, що такі рішення найчастіше обґрунтовуються покликанням на:

– щире каяття підсудного, на яке вказується ледь не у всіх 100 % подібних справ (37 випадків);

– співпрацю з правоохоронними органами (24 випадки);

– визнання обвинуваченим винуватості (6 випадків);

– відсутність судимості (4 випадки);

– відсутність обставин, які обтяжують покарання (4 випадки);

– надання у добровільному порядку грошової чи іншої допомоги ЗСУ (3 випадки);

– наявність на утримані малолітніх дітей, батьків, які є інвалідами II групи; трьох неповнолітніх дітей; догляд за особами похилого віку, малолітнім сином, який хворий на аутизм; або хронічне тяжке захворювання (онкологічна хвороба) самого підсудного (4 випадки).

Значно рідше при ухваленні відповідних рішень згадувалися такі обставини, як:

– участь обвинуваченого у бойових діях;

– відсутність наслідків або відшкодування шкоди (і це при тому, що відповідний склад є формальним);

– вчинення злочину внаслідок збігу інших обставин;

– волонтерство підсудного.

У той же час варто враховувати, що, поруч зі згаданими «автомобільними» схемами, за ст. 201-2 КК також систематично кваліфікуються різноманітні прояви, які за відсутності спеціальної норми про незаконне використання гуманітарної допомоги визнавалися б звичайними кримінальними правопорушеннями проти власності, зокрема, передбаченим ст. 191 КК привласненням, розтратою чи заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем. Разом з тим хотілося б акцентувати увагу на тому, що вчинення таких дій в умовах воєнного стану мало б (за відсутності ст. 201-2 КК) тягнути не просто формальне застосування ч. 4 відміченої ст. 191 КК (у випадку зі ст. 190 КК – її ч. 3) (за ознакою «вчинення в умовах воєнного стану») з подальшим звільненням винних від відбування покарання з випробуванням, що є повністю типовим для сучасної практики, а реальне призначення тих виправдано суворих покарань, які передбачені санкціями цієї (-их) норми (-м). Адже, на відміну від абсолютної більшості інших діянь, які сьогодні отримують кримінально-правову оцінку за частинами четвертими відповідних норм (це стосується не лише ст. 191 КК), розглядувані зловживання з гуманітарною допомогою вчиняються не просто у формальних «умовах воєнного стану», а саме і виключно завдяки ***«використанню умов*** воєнного стану», що принципово змінює ступінь суспільної небезпеки таких діянь, істотно підвищуючи та роблячи його більш ніж достатнім для призначення винним тих «реальних» строків позбавлення волі, які встановлені у санкції ч. 4 ст. 191 КК. Тому вважаємо, що застосування «пільгових» механізмів, передбачених ст. 69 чи, тим паче, статтями 75–76 КК, до згаданих осіб (на відміну від суб'єктів, які реалізовували відповідні «автомобільні» схеми), за загальним правилом (окрім як за наявності певних виняткових обставин) має виключатися.

Зважаючи на викладені положення, не можемо підтримати підхід тих представників суддівського корпусу, які, попри наведені аргументи, великою мірою нехтуючи та девальвуючи загальні уявлення про справедливість, звільняли від відбування покарання з випробуванням визнаних винними у вчинені злочину, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК, осіб, які, наприклад:

а) заволодівали коштами, які в якості благодійних пожертв (благодійних грантів) надавалися ГО «ReliefAid» на закупівлю та поставку дров мешканцям ТГ Чернігівського району, що постраждали внаслідок збройної агресії рф на території України, а також особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [16–17]. Тут окремо варто звернути увагу ще й на суму отриманого винним прибутку – 1 млн 791 тис. грн, з урахуванням якої описані дії, знову-таки за відсутності ст. 201-2 КК, за наявності інших підстав мали б кваліфікуватися вже навіть не за частинами четвертими, а за частинами п'ятими відповідних норм (ст. 190 або ст. 191 КК) як вчинені «в особливо великих розмірах»;

б) заволодівали коштами на суму 603 450,74 грн, які збирались у вигляді «благодійних пожертв» та «безоплатної допомоги» на потреби ЗСУ [18];

в) військовослужбовців, котрі під приводом волонтерської діяльності, що мала полягати у безоплатній передачі волонтерам товарів гуманітарної допомоги та благодійних пожертв, безоплатно отримували різноманітні предмети, які надалі продали за 615 520 грн. Зауважимо, що в цьому випадку на заваді рішенню суду про звільнення відповідного суб'єкта від відбування покарання з випробуванням не стало навіть те, що він був визнаний винним у вчиненні одразу трьох тяжких злочинів, передбачених, крім ч. 3 ст. 201-2, ще й ч. 1 ст. 262 та ч. 1 ст. 263 КК [19];

г) продавали товари гуманітарної допомоги, а саме продукти харчування, які містились у продовольчих наборах ВПП ООН, вартістю 760 461,60 грн [20];

д) а також осіб, які, на відміну від класичних «автомобільних» схем, придбавали за кордоном відповідні транспортні засоби не за власні кошти, а отримували їх від донорів, що не зупиняло їх від подальшого продажу таких автомобілів з отриманням коштів у розмірі 1 424 557 грн [21]. Як бачимо, і в цій ситуації мав місце «особливо великий розмір», передбачений п. 4 примітки до ст. 185 КК.

Критично відповідну практику оцінює і Д. Бурмістренко [22].

Заразом зазначимо, що, прикриваючись угодами про визнання винуватості між прокуратурою та обвинуваченими, ухвалення цих рішень, що мало наслідком звільнення від відбування покарання зухвалих, аморально-цинічних злочинців, не підкріплювалося фактично жодними серйозними аргументами. Зокрема, з 6-ти цитованих вище справ лише у 2-х мало місце хоча б якесь обґрунтування застосування статей 75–76 КК:

1) в одному випадку воно звелося до покликання на перерахування на спеціальні рахунки НБУ для цілей оборони застави в розмірі 402 600 грн. Враховуючи те, що сума отриманого прибутку склала 1 млн 791 тис. грн, мимоволі хочеться написати: «Відкупилися». Адже подібна практика толерує, фактично сприяє формуванню у злочинців переконливого уявлення про те, що вони й надалі можуть сміливо вчиняти відповідну кримінально протиправну поведінку, спрямовану на отримання величезних прибутків, у випадку виявлення якої правоохоронними органами їхня відповідальність зведеться лише до сплати суми, яка не перевищує ¼ від тієї, яка була неправомірно отримана;

2) виключними ж чинниками, які спонукали суд ухвалити рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, котра продавала придбані донорами автівки, які мали бути передані на потреби СОУ, стала наявність таких «серйозних» пом'якшувальних обставин, як визнання вини та щире каяття обвинуваченого, а також такі традиційні (щоб не сказати «архаїчні») фактори, як не перебування особи на обліку в лікарів психіатра та нарколога і позитивна характеристика за місцем проживання.

З подібних міркувань навряд чи може бути повністю підтримана і хоча й більш виважена, але все рівно не повною мірою враховуюча надзвичайно високий ступінь суспільної небезпеки скоєних зловживань, практика призначення (із покликанням на ст. 69 КК) відповідним суб'єктам, які, наприклад, продавали надані для в/ч персональні тактичні аптечки, або, будучи військовослужбовцями, «видурювали» у підприємців цигарки, мовляв для передачі ЗСУ (які насправді надалі продавалися), покарань, які є більш м'якими за передбачене у ч. 3 ст. 201-2 КК позбавлення волі, зокрема, штраф у розмірі 200 тис. грн [23] чи службове обмеження для військовослужбовців строком на 1 рік і 6 місяців [24]. Водночас заради справедливості варто відмітити, що в останньому випадку не призначення засудженому покарання у виді позбавлення волі можна бодай якось зрозуміти, зважаючи передусім на те, що він є учасником бойових дій, був лише пособником у вчиненні відповідного злочину, а також (меншою мірою) є одруженим, має на утриманні двох неповнолітніх дітей, здійснив добровільну благодійну допомогу ЗСУ в розмірі 60 тис. грн. Здійснене ж в іншій справі покликання суду на «щире каяття, активне сприяння в розкритті злочину, відсутність обставин, що його обтяжують, відсутність тяжких наслідків злочину» як обставини, що у своїй сукупності істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням особи обвинуваченого і… «критичним» відношенням винного до вчиненого (яке, проте, чомусь з'явилося лише після виявлення відповідного факту працівниками правоохоронних органів) дають підстави застосувати до обвинуваченого положення ст. 69 КК та призначити більш м'яке основне покарання (ніж передбачене в санкції ч. 3 ст. 201-2 КК), розцінюємо як необґрунтоване.

Натомість укотре підкреслимо, що в таких випадках гуманність держави (в особі представників суддівської гілки влади) має обмежуватись, як максимум, застосуванням лише тих положень ст. 69 КК, які стосуються можливості призначення винному основного покарання, яке є нижчим від найнижчої межі, встановленої у санкції ч. 3 ст. 201-2 КК («нижче нижчого»). Зважаючи на це, принаймні з частковим (але далеко не повним) розумінням варто ставитися до рішень тих судів,

які призначали особам, котрі, скажімо, продавали отримані в якості гуманітарної допомоги медичні халати або, знову-таки, використовували у власних цілях кошти (благодійні гранти), надані для постачання дров, покарань у виді «реального» позбавлення волі строком на 2 роки та 6 місяців [25] і 4 роки, відповідно.

Висновки. Отже, викладені положення дають підстави констатувати, що проблеми караності злочину, передбаченого ст. 201-2 КК (фактично її ч. 3), є наслідком симбіозу чинників як правотворчого, так і правозастосовного характеру.

По-перше, йдеться про рішення законодавця передбачити у санкції ч. 3 ст. 201-2 КК єдине безальтернативне основне покарання у виді позбавлення волі на доволі тривалий термін (від 5 до 7 років), яке має призначатися за всі кваліфіковані [хоч далеко і не завжди обґрунтовано] за відповідною нормою діяння, ступінь та характер суспільної небезпеки яких подекуди кардинально відрізняється і далеко не завжди вимагає його (згаданого покарання) призначення та «реального» відбування. Наприклад, йдеться про винних в організації згаданих «автомобільних» схем, поведінка яких, ймовірніше за все, найчастіше свідчить про виправданість призначення їм покарання у виді штрафу, а не позбавлення волі. Як наслідок, не вважаючи за доцільним призначення відповідного безальтернативного покарання, суди в абсолютній більшості випадків звільняють засуджених від їх «реального» відбування за допомогою застосування «пільгових» механізмів, передбачених статтями 75–76 КК, при цьому зазвичай навіть не «замінюючи» це покарання на інше, яке є більш м'яким.

Зважаючи на це, за умови збереження у структурі Особливої частини КК ст. 201-2 в її чинній редакції (хоч ми й послідовно виступаємо проти цього) вочевидь логічною виглядає пропозиція доповнити санкцію її ч. 3 (власне, як і інших частин) вказівкою на покарання у виді штрафу. Водночас варто ще раз наголосити на тому, що, на нашу думку, кваліфікація за ст. 201-2 КК згаданих вище проявів ввезення в Україну товарів під виглядом гуманітарної допомоги з метою їхнього подальшого продажу є безпідставною. Отже, за умови правильної (принаймні на наше переконання) кримінально-правової оцінки ця проблема буде багато в чому вирішена.

По-друге, мається на увазі невиправдана ліберальність, яку українські суди демонструють стосовно осіб, які вчиняли найбільш небезпечні прояви діянь, оцінених за ч. 3 ст. 201-2 КК. Яскравим прикладом цієї негативної тенденції є масові випадки реалізовуваного без достатніх на те підстав звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням суб'єктів, які фактично вчиняли розкрадання чи привласнення або шахрайство з предметами гуманітарної допомоги (благодійних пожертв, безоплатної допомоги) з використанням (не просто в умовах!) умов воєнного стану. У майбутньому така нічим невмотивована практика має бути зведена до мінімуму.

Перспективним напрямом наукових досліджень у відповідній сфері є визначення конкретних розмірів штрафів та строків позбавлення волі, які мають фігурувати в санкціях оновленої норми про незаконне використання гуманітарної допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2022. Вип. 2. С. 99–115. DOI: 10.33766/2524-0323.98.99-115.
2. Дудоров О., Мовчан Р., Каменський Д. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1. С. 21–37. https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-21-37.
3. Мовчан Р.О. Про деякі дискусійні питання кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи:* матеріали Круглого столу (23 вересня 2022 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 53–57.
4. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернєя. Київ: Норма права, 2022. 278 с. С. 172–196.
5. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 13 червня 2024 р. у справі № 303/4017/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119742073.
6. Вирок Новоселицького районного суду Чернівецької області від 25 липня 2023 р. у справі № 720/1381/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112590126.
7. Вирок Роменського міськрайонного суду Сумської області від 12 вересня 2024 р. у справі № 585/2034/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121610454.

8. Вирок Залізничного районного суду м. Львова від 13 червня 2023 р. у справі № 462/754/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111474471.
9. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 16 липня 2025 р. у справі № 344/8093/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128908821.
10. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 19 травня 2023 р. у справі № 161/7422/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110973569.
11. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 10 жовтня 2025 р. у справі № 522/1845/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130926516.
12. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 10 липня 2025 р. у справі № 522/1849/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128766159.
13. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 23 жовтня 2023 р. у справі № 344/16505/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114379589.
14. Вирок Київського районного суду м. Полтави від 17 липня 2025 р. у справі № 552/1832/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128915859.
15. Вирок Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області від 4 травня 2023 р. у справі № 149/706/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110631030.
16. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 27 липня 2023 р. у справі № 750/9757/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112473018.
17. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 6 вересня 2023 р. у справі № 750/10955/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113250688.
18. Вирок Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 16 серпня 2024 р. у справі № 180/647/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121174852.
19. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 23 грудня 2022 р. у справі № 947/18460/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108028403.
20. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 17 вересня 2025 р. у справі № 487/1892/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130306367.
21. Вирок Вітовського районного суду Миколаївської області від 5 серпня 2025 р. у справі № 477/2571/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129318430.
22. Бурмістренко Д. В. Аналіз окремих питань судової практики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Правові новели.* 2024. № 22. Т. 2. С. 14–20. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.2.
23. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 29 квітня 2024 р. у справі № 755/11140/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119296638.
24. Вирок Ямпільського районного суду Сумської області від 2 листопада 2023 р. у справі № 590/1173/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114615197.
25. Вирок Садгірського районного суду м. Чернівці від 9 січня 2025 р. у справі № 726/2618/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124289896.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Мовчан Р.О., Юшков П.О., Гресь Д.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.64

ON THE SYSTEMATIZATION OF CORRELATION BETWEEN THE CONCEPTS OF "CRIME" AND "TURISM"

Нестерова І.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0003-0481-2965
e-mail: iryna.nesterova@uzhnu.edu.ua

Nesterova I. On the Systematization of Correlation between the Concepts of "Tourism" and "Crime".

The article presents a comprehensive criminological study of the correlation between the concepts of "crime" and "tourism" in the context of intensified global mobility, the growth of international tourist flows, and the digitalization of social relations. It is substantiated that tourism, as a multi-level system of socio-economic, organizational, and legal relations, creates a specific environment within which particular criminogenic risks emerge. It is proved that crime in the tourism sector has a multidimensional character and includes not only criminal offenses committed against tourists during their stay in places of temporary residence, but also offenses committed by tourists themselves, as well as by entities engaged in tourism activities at all stages of the tourism process - from travel planning (document processing, insurance arrangements, booking of services) to the completion of the trip and return to the place of permanent residence.

It is argued that crime in the sphere of tourism cannot be reduced solely to offenses committed during a person's stay abroad or at a destination. It also encompasses criminal offenses in the sphere of economic, financial, and insurance activities, including tax evasion, illegal entrepreneurship, fraud, abuse of office, falsification of insurance documents, and other acts that violate the established order of functioning of the tourism market. Seasonal fluctuations in crime rates in resort regions, the increased victimization of tourists, and socio-psychological criminogenic factors and their impact on the structure of offenses are analyzed.

The article emphasizes the complex socio-economic consequences of the spread of crime in the tourism sector, manifested in material and moral damage to tourists, destabilization of tourism business entities, reduced trust in the national tourism market, and the formation of a negative international image of the state. The necessity of a systematic and interdisciplinary approach to the study and prevention of crime in tourism is substantiated, taking into account the influence of digital technologies and the implementation of international standards of criminal law regulation.

Key words: crime; tourism, tourism activity, criminal offense, criminological analysis, travel insurance, economic offenses, tourist safety, seasonal crime, digitalization.

Нестерова І.А. Щодо систематизації співвідношення понять «туризм» і злочинність».

У статті здійснено комплексне кримінологічне дослідження співвідношення понять «злочинність» і «туризм» в умовах інтенсифікації глобальної мобільності населення, зростання міжнародних туристичних потоків та цифровізації суспільних відносин. Обґрунтовано, що туризм як багаторівнева система соціально-економічних, організаційних і правових зв'язків формує специфічне середовище, в межах якого виникають особливі криміногенні ризики. Доведено, що злочинність у туристичній сфері має багатовимірний характер і охоплює не лише кримінальні правопорушення, спрямовані проти туристів під час їх перебування у місцях тимчасового відпочинку, а й діяння, вчинені самими туристами, а також суб'єктами туристичної діяльності на всіх етапах туристичного процесу - від підготовки подорожі (оформлення документів, страхування, бронювання послуг) до завершення поїздки та повернення особи до місця постійного проживання.

Аргументовано, що проблематика злочинності у сфері туризму не може зводитися виключно до посягань у період перебування особи в подорожі. Вона включає також кримінальні правопорушення у сфері господарської, фінансової та страхової діяльності, зокрема ухилення від сплати податків, незаконне підприємництво, шахрайство, службові зловживання, підроблення страхових документів та інші діяння, що порушують встановлений порядок функціонування туристичного ринку. Проаналізовано сезонні коливання злочинності у курортних регіонах, підвищену віктимність туристів, соціально-психологічні чинники криміногенності та їх вплив на структуру правопорушень.

Наголошено на комплексних соціально-економічних наслідках поширення злочинності у туристичній сфері, які проявляються у завданні матеріальної та моральної шкоди туристам, дестабілізації діяльності суб'єктів туристичного бізнесу, зниженні довіри до національного туристичного ринку та формуванні негативного міжнародного іміджу держави. Обґрунтовано необхідність системного, міждисциплінарного підходу до дослідження та запобігання злочинності у сфері туризму з урахуванням впливу цифрових технологій та імплементації міжнародних стандартів кримінально-правового регулювання.

Ключові слова: злочинність, туризм, туристична діяльність, кримінальне правопорушення, кримінологічний аналіз, туристичне страхування; правопорушення в господарській та економічній сфері, безпека туристів, сезонність злочинності, цифровізація.

Problem statement. The contemporary realities of global population mobility and the increasing volume of tourist flows have transformed tourism from a local phenomenon into a significant component of the global economy, a mechanism of socio-cultural interaction, and a factor of international cooperation. Tourism functions as a multi-level complex of social relations encompassing not only the organization of leisure, but also economic, financial, security, and legal components.

In this context, issues of safety and criminogenic risks within tourist environments are gaining increasing attention, as the growth in the number of tourists in certain destinations creates favorable conditions for the commission of criminal offenses, which may reduce the attractiveness of such regions (see, for example, reviews of studies on the relationship between tourism and crime) [1].

In academic literature, various approaches exist to the study of the "tourism and crime" phenomenon. Some scholars consider tourist areas as potentially criminogenic zones where crime rates may be higher due to the specific dynamics of supply and demand [2, p. 5]. Other researchers analyze the nature and structure of criminal manifestations in the tourism sector as a multidimensional problem requiring a systematic approach [3, p. 250].

Despite these scholarly contributions, there is no consensus within the academic community regarding the interpretation of the correlation between the concepts of "crime" and "tourism." In particular, debates persist concerning the scope of the research subject: whether crime in the field of tourism should be limited to criminal offenses directly related to the provision of tourism services, or whether it should also encompass other forms of criminal conduct associated with the regulation of tourism activities, as well as financial and economic governance [4, p. 310].

Analysis of recent research and publications. Numerous works by both domestic and foreign scholars have been devoted to the criminological study of crime in the field of tourism. Among Ukrainian researchers, particular attention should be paid to the studies of S. M. Alfiorov, A.V. Andrushko, O.A. Klymenko, and A.V. Savchenko, who examined the legal and organizational aspects of preventing criminal offenses in the tourism sphere.

In foreign academic literature, a significant contribution to the study of the relationship between tourism and crime has been made by D. Baker, M. Bras, J. Walmsley, J. Crotts, and GJ. Schneider. These scholars analyzed criminogenic risks in tourist destinations, the economic consequences of offenses in the tourism sphere, and mechanisms for regulating the safety of tourist flows.

However, contemporary realities necessitate further examination of certain controversial aspects and require continued scientific analysis.

In view of the above, **the purpose of this article** is to investigate the correlation between the concepts of "crime" and "tourism."

Presentation of the research material and main results. A person who decides to embark on a journey leaves their familiar environment and enters a new social space with different rules and norms of behavior. Under such circumstances, tourists often become more vulnerable to unlawful acts committed by local residents.

Travelers typically carry valuable items and personal belongings, which, in an atmosphere of leisure and reduced vigilance, are not always properly monitored. Moreover, they are often insufficiently familiar with the specifics of the local currency, systems of weights and measures, rules of trade and service provision, as well as cultural traditions, which create additional opportunities for deception and other unlawful actions.

The well-known German criminologist G. J. Schneider notes that large tourist flows during the summer months are also actively exploited by organized crime. Professional criminals target expensive cars and other valuable items, such as jewelry and precious objects, during the summer season. Areas visited by foreign tourists generally exhibit higher crime rates. According to his data, registered crime in the summer months exceeds the annual average, whereas during summer holidays, crime in major German cities tends to decrease [5].

When addressing the issue of "tourism and crime," G.J. Schneider highlights another aspect of the problem: crimes committed by tourists themselves. The scholar observes that during summer vacations, foreign professional criminals arrive at vacation destinations and exploit seasonal tourist influxes. They primarily commit car thefts, thefts from vehicles, and robberies in hotels, boarding houses, and commercial establishments. Vacationers themselves engage mostly in theft, fraud, vandalism, and minor bodily harm [5].

At the same time, Schneider acknowledges that different types of resorts - sea and climate resorts, winter sports complexes, and sanatoriums – are affected by crime to varying degrees. The level of criminal activity largely depends on the social composition of the local population and the seasonal "holiday" population. Resorts with lower crime rates are characterized by visitors who are mostly elderly people, families with children, and members of the middle class who regularly return, seeking peace, quiet, and health improvement. In such areas, personal friendly relationships often develop between tourists and local residents.

Conversely, vacation areas with high crime rates tend to attract young people without children, singles, and older adolescents who seek freedom and new experiences - precisely those age and social groups that exhibit the greatest propensity for committing crimes [5].

S. M. Alfyorov, in his research study "Activities of Internal Affairs Bodies to Counter Crime in Resort Regions (A Criminological Study Based on Materials from Zaporizhzhia Region)", reached similar conclusions regarding the characteristics of crime in resort areas [6]. The scholar treats this issue as multidimensional, emphasizing that it encompasses both criminal offenses against individuals on vacation and unlawful behavior committed by the tourists themselves.

Using the example of resort regions in Zaporizhzhia, scientist identified a stable pattern of seasonal fluctuations in crime rates: the number of crimes and other offenses is at its lowest in December, January, and February, then gradually increases in March and April, rises noticeably in May, June, and July, reaches its peak during August and September, and declines significantly in October and November [6, p. 10]. The researcher concluded that social processes in resort regions are characterized by heightened dynamism. This is due to the short-term stays of tourists, their rapid turnover, and their high concentration in public spaces such as recreational zones, parks, beaches, and entertainment venues. Such environmental specificity creates favorable conditions not only for tourist activity but also for the infiltration of criminal elements, including itinerant criminals, fraudsters, pimps, and drug traffickers, both from Ukraine and abroad.

The scholar also emphasizes the increased victimization of individuals on vacation, noting the "special psychological atmosphere in such places, where tourists exhibit personal traits such as friendliness, carelessness, and excessive trustfulness, arising against the backdrop of a temporary suspension of stable social ties and social control. At the same time, certain categories of tourists behave immorally, displaying a façade of material prosperity, which becomes ingrained as a lifestyle, a behavioral stereotype, thus forming an ideology of a carefree life that generates social envy among local residents, especially youth, and a distorted perception of certain aspects of urban living" [6, p. 9]. In resort areas, he also observed a consistent trend of increasing criminal offenses committed under the influence of alcohol.

Based on the identified specific features of crime in resort regions, the scholar outlined directions for enhancing the effectiveness of law enforcement activities in maintaining public order and combating crime in these areas. Among the proposed measures are: the redistribution of personnel responsible for public order duties according to the time of day, in order to ensure the highest density of patrols in areas of service precisely during the periods when the greatest number of crimes and other offenses occur; more active use of mass communication tools (including the preparation of standard recommendations on how to behave in specific situations, guidance on conditions and procedures for contacting authorities in case of problematic situations, and information on certain behavioral norms and moral standards from the perspective of foreign and visiting citizens); and the assignment of relevant work with foreign tourists to travel agencies, businesses, institutions, and organizations, as well as to individual citizens who invite and host foreign visitors [6, pp. 12–14].

Thus, in contemporary scholarly sources, criminality in the tourism sector is primarily considered as a set of criminal offenses directed against tourists, and in some cases, as offenses committed by tourists themselves during their travels. In our view, this understanding of crime in the tourism sector is reinforced by the legislative definition of tourism not as an activity aimed at the production and sale of a tourist product for the needs of tourists, but as a temporary departure of an individual from their place of residence for recreational, educational, professional-business, or other purposes without engaging in paid activity at the destination (Article 1 of the Law of Ukraine "On Tourism") [7].

This approach to examining crime in the tourism sector is part of the broader issue of ensuring the safety of tourist activities, which is extensively analyzed in numerous scientific studies [8; 9; 10, etc.]. The Law of Ukraine "On Tourism" stipulates that state authorities and local self-government bodies, within their powers, shall take measures aimed at: ensuring the personal safety of tourists and the security of their property, preventing harm to the environment; informing tourism entities about threats to tourist safety in the country (or location) of temporary stay; providing necessary assistance to tourists in emergency situations; ensuring that tourists (or excursionists) can access medical, legal, and other types of urgent assistance, as well as communication services; prohibiting the use of tourism for illegal migration, sexual, labor, or other forms of exploitation of citizens, among other measures. To ensure tourist safety, tourism entities, while conducting their activities, are obliged, in particular, to inform tourists about potential hazards during their travels [7].

Recognizing the importance of a thorough criminological analysis of criminal offenses directed against tourists during foreign trips, as well as the need to develop effective preventive measures, the following points should be noted:

1. The victim's status as a traveling tourist is often considered the sole criterion for distinguishing crimes in the tourism sector. In reality, these are crimes that can be committed against any individual, not just tourists. The process of providing tourist services and the associated abuses generally remains outside the scope of scholarly attention;

2. In some publications, the tourist is sometimes equated with any foreign national, which effectively obscures the distinction between crimes committed against tourists and crimes committed against foreigners. In this context, it is important to note that official statistical reporting differentiates and separately accounts for foreign tourists and foreign citizens who visited Ukraine (the latter group is, of course, much larger) [11];

3. The actions discussed in the aforementioned studies pertain only to the period during which an individual is traveling. Consequently, the stage of travel organization remains largely overlooked [12, p. 29].

Thus, criminality in the tourism sphere can be appropriately understood as a set of punishable acts committed both by tourism service providers and by tourists themselves at all stages of the tourism process – from the preparation phase (obtaining travel documents, concluding insurance contracts, booking transportation tickets and accommodation, etc.) to the completion of the trip and the return of the individual to their place of permanent residence.

This type of crime encompasses offenses related both to the direct provision of tourist services and to violations of the established rules governing business activities in the tourism sector. In particular, this includes criminal acts that infringe upon property rights, economic interests, licensing procedures, and financial reporting obligations of tourism market participants.

The consequences of such offenses can result in harm to a wide range of victims: primarily tourists as consumers of services, but also tour operators, travel agencies, insurance companies, and the state. The latter is especially evident in cases of tax evasion, illegal entrepreneurship, or other violations of financial and economic regulations within the tourism business.

We consider that the level of social danger posed by crime in the tourism sector in Ukraine remains insufficiently studied, both within the scientific discourse and in practical counteraction. The consequences of unlawful acts in this area are complex and multidimensional.

First, its "social cost" manifests in the infliction of both material and moral harm on victims, which directly affects their sense of legal protection and personal safety.

Second, the commission of criminal offenses in the tourism sector undermines trust in the national tourism market as a whole. This, in turn, negatively impacts the volume of domestic and international tourist flows, the investment attractiveness of the industry, and budget revenues at various levels.

Third, the spread of crime in the tourism sector can damage international image of our state, shaping foreign partners' and potential tourists' perceptions of heightened risks associated with doing business and staying within the country.

The tourism activity is closely linked to insurance: Article 16 of the Law of Ukraine "On Tourism" stipulates that "tourist insurance (medical and accident insurance) is mandatory and is provided by tourism service providers on the basis of agreements with insurance companies. Tourists have the right to independently conclude such insurance contracts. In this case, they are required to confirm to the tour operator or travel agent in advance the existence of a duly concluded insurance contract." It is also stipulated that "at the tourist's request, the tour operator or travel agent shall provide insurance against other risks associated with the trip" [7].

In light of the above, it is appropriate to note that a comprehensive criminological study of crime in the tourism sector should include not only offenses directly related to the provision of tourist services or the organization of trips, but also criminally punishable acts committed in the field of tourist insurance.

The need for such an approach is due to the fact that insurance is an integral component of tourism activities and performs a guarantee and compensatory function within the system of protecting tourists' rights. Accordingly, criminally punishable acts in the field of tourist insurance – such as fraud, official misconduct, forgery of insurance documents, and other unlawful actions – have complex and far-reaching negative consequences.

Such offenses weaken the legal and financial protection of tourists, destabilize the operations of insurance companies, increase the risks inherent in interactions among participants in the tourism market, and generally reduce confidence in the institutional mechanisms for ensuring safety in the tourism sector.

We argue that the concept of crime in tourism cannot be limited solely to criminal offenses directly related to the provision of tourist services. Tourism activities are simultaneously a form of entrepreneurship, and therefore, their operators are required to conduct business in compliance with established legal requirements and regulations. Accordingly, it is reasonable to include in this domain criminal acts in the sphere of business and financial activity, such as tax evasion, illegal entrepreneurship, or other violations of tax and financial legislation.

Conclusions. The results of the conducted research allow us to formulate the following generalizations regarding the relationship between the categories of "crime" and "tourism."

Criminality in the tourism sphere has a multidimensional nature. It encompasses criminal offenses directed against tourists, acts committed by the travelers themselves, as well as illegal activities that occur at all stages of tourism – beginning with the organization of the trip (document processing, insurance agreements, booking of various services) and concluding with the return of the individual to their permanent place of residence.

The problem of crime in tourism is not limited solely to relationships involving the provision of tourist services. Tourism functions as a form of entrepreneurial activity and is regulated by commercial law. Consequently, criminological analysis should also include offenses in the financial and economic sphere, such as tax evasion, illegal business operations, fraud, and falsification of insurance documents.

The consequences of crime in the tourism sector are complex and socio-economically significant. They manifest in material and non-material harm to tourists, disruption of the operations of tour operators, travel agencies, and insurance companies, a decrease in trust in the tourism market, and the formation of a negative international image of the state.

Effective counteraction to such phenomena requires a holistic, systemic approach. This involves conducting comprehensive criminological research that considers both individual forms of criminal behavior and the characteristics of the tourism market, the specifics of interactions among its participants, and seasonal fluctuations in tourist flows.

Future research should focus on analyzing the impact of digitalization on tourism safety, improving mechanisms to prevent fraud and abuse in the sphere of travel insurance, and implementing international standards of criminal law regulation into national practice.

Thus, a clear definition and systematic organization of the relationship between the concepts of "crime" and "tourism" is a necessary condition for enhancing the effectiveness of preventive policies, ensuring the safety of travelers, and supporting the sustainable development of the tourism industry.

REFERENCES6

1. Lisowska, A. (2017). Crime in tourism destinations: Research review. *Turyzm/Tourism*, 27(1), 31–39. URL: https://doi.org/10.18778/0867-5856.27.1.12.
2. Cohen, E. (1997). Tourism-related crime: Towards a sociology of crime and tourism. *Visions in Leisure and Business*, 16(1), Article 2. URL: https://scholarworks.bgsu.edu/visions/vol16/iss1/2.
3. Baş, E., & Bayraktaroğlu, E. (2024). Crime in tourism: A systematic literature review and bibliometric analysis. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi – Journal of Penal Law and Criminology*, 12(2), 247. URL: https://doi.org/10.26650/JPLC2024-1501843.
4. Nesterova, I.A. (2017). The feasibility of criminological research on crime in the tourism business. *Actual Problems of Politics: Collection of Scientific Works*, Issue 60, 307–317. Odessa: Phoenix. National University "Odesa Law Academy," Southern Ukrainian Center for Gender Problems. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/484d2a56-452a-4533-bc7b-afd2d3f30910.
5. Schneider, H.J. (1987). *Kriminologie*. Berlin/Boston: De Gruyter. Reprint 2021. 969 p. URL: https://www.kulturkaufhaus.de/de/detail/ISBN-9783112420393/Schneider-Hans-Joachim/Kriminologie.
6. Alfyorov, S.M. (2003). Activities of internal affairs bodies to counteract crime in resort regions (criminological research based on materials from Zaporizhzhia region): Author's abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.08. Kharkiv. 20 p.

7. Law of Ukraine "On Tourism" No. 324/95-VR of September 15, 1995. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/page.
8. Ioyan, R.T. (2015). Administrative and legal support for tourism safety in Ukraine (Dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.07). Kyiv. 214 p.
9. Hostiuk, V.I. (2014). Problems of legal regulation of tourism safety. *European Perspectives*, (6), 162–167.
10. Hryhorieva, Kh.A., Kanivets, L.A., Platonova, Ye.O., Kharitonova, T.Ye., et al. (2024). Tourism Law: educational and methodological manual for students of all faculties and forms of study in the specialty 081 "Law" (Ed. Prof. T. Ye. Kharitonova). Lutsk: Vezha-Druk. 84 p. URL: https://doi. org/10.32837/11300.27788.
11. Tourist Flows. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.
12. Andrushko, A.V., Nesterova, I.A. (2016). Crime in the tourism business: criminological characteristics and prevention (Monograph). Uzhhorod: IVA Publishing. 240 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Нестерова І.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.346:355.271
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.65

ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 263 КК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МІЖ ДОГМАТИЗМОМ І ЗВУЖЕННЯМ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Олєйніков Д.О.,
кандидат юридичних наук,
професор спеціальної кафедри
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-8515-5241

Олєйніков Д.О. Застосування ст. 263 КК України в умовах воєнного стану: між догматизмом і звуженням кримінальної відповідальності.

Статтю присвячено дослідженню проблем застосування ст. 263 Кримінального кодексу України в умовах воєнного стану крізь призму конфлікту між догматичним підходом до правозастосування та реальними потребами кримінально-правової політики держави. Проаналізовано сучасну практику притягнення осіб до кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами з урахуванням особливостей збройної агресії та участі цивільних осіб у захисті України.

Особливу увагу приділено аналізу рішення Верховного Суду, в якому дії особи, що формально містять ознаки складу кримінального правопорушення, розцінюються як такі, що вчинені в умовах крайньої необхідності або виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану формальне застосування кримінально-правових заборон без урахування фактичних обставин призводить до необґрунтованого притягнення осіб до кримінальної відповідальності.

Доведено доцільність переосмислення підходів до кримінально-правової оцінки таких діянь шляхом розширення застосування обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, на відміну від інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Запропоновано внесення змін до кримінального законодавства, зокрема до ст. 43-1 КК України, з метою нормативного закріплення відповідних підходів.

Зроблено висновок про необхідність звуження меж кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю в умовах воєнного стану як складової трансформації кримінально-правової політики держави.

Ключові слова: незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами; кримінальна відповідальність; підстави, що виключають кримінальну протиправність діяння; звільнення від кримінальної відповідальності; вчинення злочину в умовах воєнного стану.

Olieinikov D.O. Application of Article 263 of the Criminal Code of Ukraine under martial law: between dogmatism and the narrowing of criminal liability.

The article is devoted to the study of issues related to the application of Article 263 of the Criminal Code of Ukraine under martial law through the lens of the conflict between a dogmatic approach to law enforcement and the actual needs of the state's criminal law policy. The current practice of holding individuals criminally liable for the illegal handling of firearms, ammunition, and explosives is analyzed, taking into account the specifics of armed aggression and the participation of civilians in the defense of Ukraine.

Particular attention is paid to the analysis of a decision of the Supreme Court, in which the actions of a person that formally contain the elements of a criminal offense are regarded as having been committed under conditions of extreme necessity or in the course of fulfilling the duty to defend the Homeland. It is substantiated that, under martial law, the formal application of criminal law prohibitions without consideration of the actual circumstances leads to unjustified criminal prosecution.

The expediency of rethinking approaches to the criminal law assessment of such acts is demonstrated by expanding the application of circumstances excluding the criminal unlawfulness of an act, as opposed to the institution of exemption from criminal liability. Amendments to criminal legislation, in particular to Article 43-1 of the Criminal Code of Ukraine, are proposed in order to normatively consolidate the relevant approaches.

It is concluded that there is a need to narrow the scope of criminal liability for the illegal handling of weapons under martial law as a component of the transformation of the state's criminal law policy.

Key words: illegal handling of firearms and ammunition; criminal liability; grounds excluding the criminal unlawfulness of an act; exemption from criminal liability; commission of a criminal offense under martial law.

Постановка проблеми. Повномасштабне воєнне вторгнення рф в 2022 році порушило низку питань в частині стрімкого збільшення обсягу та динаміки обігу зброї на території України, у тому числі неконтрольованого обігу вибухових речовин, що залишаються внаслідок ракетно-бомбових ударів та атак БПЛА по об'єктах, розташованих вглиб нашої держави. Разом із цим, незважаючи на досить тривалий час, який формувалась практика застосування ст. 263 КК України в період воєнної агресії, вона до сих пір є неоднаковою, та в схожих випадках можуть прийматися різні рішення в контексті притягнення осіб до кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Поряд із цим об'єктивно існуюча в умовах бойових дій (в районі їх проведення або в прилеглих районах) потреба застосовувати засоби вогневого ураження чи мати їх на перспективу застосування для відсічі збройної агресії зумовлює необхідність перегляду окремих аспектів правил поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами як в частині їх лібералізації (пом'якшення), так і в контексті обставин, що виключають злочинність діяння чи є підставами звільнення особи від кримінальної відповідальності. Необхідність зазначеного також підтверджується окремими рішеннями судів, що більш докладно буде проаналізовано нижче.

Метою дослідження є критичний аналіз окремих аспектів застосування ст. 263 КК України в умовах воєнного стану, виявлення проявів догматичного підходу у правозастосуванні та обґрунтування необхідності звуження підстав і меж кримінальної відповідальності з урахуванням обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Стан опрацювання проблематики. Тематика дослідження окремих аспектів кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами є досить поширеною як у вітчизняній науці, так і науці іноземних демократичних країн. В Україні означена проблематика досліджувалась в роботах М.В. Гузели, О.М. Гуміна, В.Я. Конопельського, Ю.В. Луценка, А.С. Нерсесян, О.С. Пироженка, О.В. Процюка, О.А. Сороки, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка та ін. Вченими зроблено значний внесок в розвиток концепції законного порядку поводження зі зброєю та в підвищення ефективності існуючого механізму протидії незаконному поводженню. Водночас реалії сьогодення, пов'язані із триваючою збройною агресією та значною кількістю вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, що з тих або інших причин перебувають поза умовами законного обігу, зумовлюють необхідність вирішення раніше невирішених питань, зокрема в частині лібералізації окремих аспектів кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України.

Виклад основного матеріалу. Як підкреслює О.А. Сорока, «відсутність контролю або недостатній контроль держави за незаконним обігом зброї, особливо в період значного погіршення соціально-економічної ситуації, потенційно може призвести до руйнування засад державності, неможливості забезпечення громадського порядку і, як результат, знищення економіки і основних інститутів держави» [1, с. 99]. На думку В. Борисова та П. Фріса, кримінальне право, становить інструмент кримінально-правової політики й має домінуюче становище в політиці у сфери боротьби зі злочинністю. На відміну від кримінального права, що є більш-менш усталеною сферою, особливо стосовно положень Загальної частини, кримінально-правова політика – це рухоме явище, вона більш гостро реагує на соціальні процеси та відносно швидко піддається змінам курсу політичного життя країни [2, с. 22]. Саме така реакція – гостра та швидка – це саме те, чого потребують реалії нашого життя в умовах триваючої збройної агресії. Будь-які намагання правоохоронної системи зберегти сталість правозастосовної практики в умовах, що суттєво відрізняються від попередніх, з одного боку призводить до несприйняття соціумом формалізованого, догматизованого підходу в притягненні до кримінальної відповідальності, а з іншого – нездатність та неспроможність підтримувати ефективність механізму протидії сучасним викликам та загрозам є значним прорахунком в системі правоохоронної діяльності.

І зауважимо, що у вітчизняній науці панує концепція щодо того, що провідне місце серед базових, фундаментальних методів кримінально-правової політики займають криміналізація і декриміналізація, оскільки саме вони визначають обсяг злочинного, можливість застосування покарання, застосування приватних методів. Питання визнання діяння злочинним (або навпаки, виведення діяння з кола таких, які визнаються злочинними) перебуває «на поверхні» і часто на побутовому рівні асоціюється з кримінально-правовою політикою [3, с. 20]. При цьому в частині, що стосується питань встановлення незаконності обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин, передумови такої відповідальності, з одного боку, ґрунтуються на соціально-політичній ситуації в державі, яка, у свою чергу, обумовлює межі дозволеної та недозволеної поведінки у сфері обігу відповідних предметів. З іншого ж боку розраховане, стратегічне та контрольоване розширення таких меж для досягнення відповідних цілей здатне посилити очікуваний та бажаний ефект і результат.

Наведемо найочевидніший приклад. Так, Верховною Радою України прийнято Закон від 3 березня 2022 року № 2114-IX «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [4], яким врегульовані основні питання поводження зі зброєю в умовах триваючої збройної агресії. Зокрема, у період дії воєнного стану громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, надано право брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії російської федерації та/або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, встановлених Міністерством внутрішніх справ України. При цьому отримані для вказаних цілей вогнепальна зброя і боєприпаси до неї, є державною власністю та можуть перебувати у володінні та користуванні цивільних осіб виключно на підставах і на період, визначені Законом «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Відповідно до ч. 3 ст. 1 вказаного Закону, отримані цивільними особами вогнепальна зброя і боєприпаси до неї можуть застосовуватися ними для відсічі та стримування збройної агресії російської федерації або інших держав. Цілком очевидно, що наведене як приклад законодавче рішення з одного боку посилює таку складову національної безпеки, як обороноздатність, з іншого боку створюючи ризик тимчасової часткової дерегуляції обігу вогнепальної зброї.

Додатковим проблемним аспектом є те, що, як вказує Ю.В. Луценко, таке суспільно небезпечне явище як незаконний обіг зброї «є складним та законодавчо не визначеним і потребує постійної, системної державної політики у окресленій сфері, яка поєднувала б в собі правове регулювання, діяльність виконавчих органів влади, сукупність інформаційних, профілактичних та інших заходів» [5, с. 112]. Незважаючи на те, що законодавцем вжито низку заходів, спрямованих на лібералізацію процесу доступу громадян до зброї та боєприпасів, широке застосування вимог ст. 263 КК України щодо осіб, які в умовах триваючої збройної агресії у той чи інший спосіб порушили окремі вимоги, все ж виглядає дещо неконструктивним та формалізованим.

Яскравим прикладом вирішення такої ситуації, яка в принципі є еталонною, можна навести рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду по справі № 554/4208/22 (провадження № 51-1736 км 25) [6]. Так, суд першої інстанції визнав Особа 1 винуватим у тому, що він, «будучи інспектором УПП в Харківській області, маючи звання старший сержант поліції, будучи працівником правоохоронного органу, тобто особою, яка постійно здійснює функції представника влади та є службовою особою, без передбаченого законом дозволу, умисно, протиправно, у невстановленої особи отримав, тим самим придбав автомат Калашнікова «АКМ», що є вогнепальною зброєю, патрони в кількості 116 штук, які є боєприпасами, та корпус ручної осколкової гранати Ф-1 із запалом, що відноситься до вибухових пристроїв, які без відповідного дозволу носив при собі у м. Харкові до моменту вилучення працівниками правоохоронного органу, а саме до 20 березня 2022 року».

Апеляційний суд дійшов переконання, що Особа 1 діяв у стані крайньої необхідності, тобто з метою відсічі агресії РФ, тому його дії, хоча формально й містять окремі ознаки об`єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК України, проте їх не можна ототожнювати з аналогічними діями у мирний час, оскільки вони були обумовлені воєнним станом та реальною загрозою збройного захоплення м. Харків військами рф, високої активності ДРГ агресора на території міста. Тому апеляційний суд дійшов висновку, що умисел Особа 1 був спрямований не на свідоме порушення закону у мирний час, а на вчинення дій з метою захисту України від агресії під час воєнного стану, тобто суд встановив відсутність у його діях складу кримінального правопорушення.

Окрім того, суд апеляційної інстанції дослідив належним чином усі докази на підтвердження обставин придбання Особа 1 і вилучення у нього вказаної зброї та боєприпасів і зазначив, що:

– вони були вилучені в короткий проміжок часу після початку повномасштабного вторгнення військ рф на територію України, тобто момент придбання, носіння та зберігання зброї припадав на активний період формування лінії оборони в м. Харкові;

– у кримінальному провадженні не доведено, що вилучену зброю та боєприпаси Особа 1 мав намір використати інакше, ніж для виконання бойових завдань та протидії збройній агресії рф і захисту суверенітету України.

Якщо більш критично проаналізувати це рішення по формі, а не по суті, то в діях Особа 1, який, вчиняючи зазначені вище дії, до речі, обіймав посаду співробітника правоохоронного органу та, безперечно, у зв'язку із початком збройної агресії мав виконувати обов'язки, пов'язані із захистом держави та відсічі збройної агресії, вбачаються також ознаки:

– необхідної оборони, оскільки Особа 1, як встановив суд, незаконно придбав вогнепальну зброю та боєприпаси до неї у тому числі із метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання. Цілком оче-

видно, що представники збройних сил держави-агресора, які здійснили напад на сусідню країну, були озброєні та забезпечені боєприпасами, військовою технікою й усіма необхідними для розвитку воєнної агресії засобами;

– крайньої необхідності, як це встановив Суд;

– виконання законного наказу або розпорядження, відданого відповідною особою (зокрема мова йде про керівника Особи 1, розпорядженням якого останній виконував дії з захисту Вітчизни) в належному порядку та в межах її повноважень і які за змістом не суперечили чинному законодавству та не були пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина;

– виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, оскільки дії Особа 1 були вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації, і заподіяли шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Нагадаємо, що, відповідно до ч. 2-3 ст. 43-1 КК України. кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України. Така особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.

При цьому застосування формальної підстави для притягнення до кримінальної відповідальності особи за незаконне придбання та носіння вогнепальної зброї і боєприпасів до неї в умовах, коли така особа за низкою обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за її застосування проти відповідних суб'єктів, виглядає як мінімум суперечливим.

Окремо нагадаємо, що ч. 3 ст. 263 КК України містить спеціальну підставу звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами у разі, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої. Таким чином факт добровільної здачі зброї на думку законодавця є достатньою дією для того, щоб відмовитись від подальшого притягнення суб'єкта до кримінальної відповідальності, що виглядає цілком логічним і конструктивним рішенням.

В принципі, продовжуючи логіку ч. 3 ст. 263 КК України та беручи закладені в ній принципи до уваги, Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» було доповнено ст. 1-1, яка створила легальні підстави для застосування цивільними особами для відсічі та стримування збройної агресії російської федерації або інших держав вогнепальної зброї і боєприпасів до неї, що були знайдені цивільними особами, за умови, якщо вказані вище об'єкти були належним чином задекларовані. Зокрема вказаною вище нормою передбачено, що цивільна особа, яка знайшла вогнепальну зброю, її основні частини або боєприпаси до неї, зобов'язана негайно повідомити Національну поліцію України про такий факт за телефонним номером екстреної служби 102 або єдиним телефонним номером 112 та впродовж 24 годин передати їх до органів Національної поліції України в будь-який зручний спосіб для подальшої здачі чи декларування або вказати на їх місцезнаходження для подальшого вилучення.

Цілком зрозуміло, що передбачений ст. 1-1 Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» порядок декларування знайденої вогнепальної зброї чи боєприпасів до неї навряд чи є ефективним на прифронтових або окупованих територіях, особливо в умовах гарячої фази бойових дій. Тим більше, що, як видно, такий порядок було впроваджено у серпні 2024 року, коли лінія фронту практично стабілізувалась, а частина український територій, зокрема Харківської та Херсонської областей, були деокуповані.

З іншого боку, як видно, положення про декларування стосуються тільки вогнепальної зброї та боєприпасів до неї та виключають вибухові пристрої та речовини. Способом подолання такої ситуації, яка, до речі, в умовах сучасної війни та широкого застосування вибухових пристроїв, виготовлених для застосування у ході атак БПЛА (як ударних, так і тих, що здійснюють скидання), стала законодавча ініціатива про внесення зміни до статті 263-1 Кримінального кодексу України щодо декриміналізації виготовлення в умовах воєнного стану з метою виконання бойових завдань, пов'язаних із захистом національного суверенітету та територіальної цілісності України, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв [7].

Автори проєкту Закону України № 12026 від 10.09.2024 запропонували доповнити ст. 263-1 КК України частиною 4 наступного змісту «Не підлягають кримінальній відповідальності особи, які під час проходження служби у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспор-

ту, Національній гвардії України, Головному управлінні розвідки Міністерства оборони України, Службі безпеки України, Національній поліції та інших військових формуваннях, віднесених до сил безпеки і сил оборони України, в умовах воєнного стану з метою виконання бойових завдань, пов'язаних із захистом національного суверенітету та територіальної цілісності України, здійснювали за розпорядженнями командирів підрозділів (посадових осіб, рівнозначних командиру батальйону військової частини, та вище) та у визначеному такими розпорядженнями обсязі самостійне виготовлення боєприпасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв для безпілотних літальних апаратів і авіаційних комплексів та патронів усіх калібрів до стрілецької зброї відповідно до Класифікатора озброєння, військової техніки та майна Міністерства оборони України (ВК 001-2000), за умови, якщо такі особи попередньо успішно пройшли навчання щодо безпечного виготовлення боєприпасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв у порядку, встановленому Міністерством оборони України та Державною службою України з надзвичайних ситуацій». Критичний аналіз цієї норми має стати предметом окремого дослідження, проте, як бачимо, на третьому році війни відбувається переосмислення (забігаючи наперед, не у дуже вдалий спосіб) доцільності формалізованого підходу до правил обігу вогнепальної зброї в умовах правового режиму воєнного стану та реалій прифронтових територій і районів ведення бойових дій.

Чи можна було б використати аналогічний спосіб певної лібералізації кримінальної відповідальності за вчинення незаконного поводження зі зброєю чи боєприпасами? На нашу думку – ні, оскільки існуючий в Кримінальному процесуальному кодексі України порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності за спеціальною підставою, передбаченою окремими статтями особливої частини КК України, передбачає внесення даних про виявлене кримінальне правопорушення до ЄРДР та проведення досудового розслідування (хоча й не у повному обсязі).

Так, відповідно до ч. 2 ст. 286 КПК України, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду. Остаточне рішення приймає суд, який, відповідно до ч. 3 ст. 288 КПК України, своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Разом із цим, як слідує із логіки судового рішення по справі № 554/4208/22 (провадження № 51-1736 км 25), проаналізованого вище, суд розцінює дії з незаконного поводження зі зброєю та боєприпасами як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння (крайня необхідність). При цьому, якщо було б розпочате кримінальне провадження за фактом діяння, яке в ході розслідування було б кваліфіковано як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, то, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України, таке провадження могло б бути закритим без направлення його на судовий розгляд. Отже, припускаючи, що дії Особа 1 у справі № 554/4208/22 (провадження № 51-1736 км 25), могли б, за умови внесення відповідних змін до ст. 43-1 КК України, розцінюватись як виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, процесуальна процедура була б значно спрощена. І, на відміну від догматичного підходу до застосування ст. 263 КК України, такий прецедент дозволив би досягнути значно більшого позитивного ефекту в частині захисту і оборони основних засад національної безпеки України, ніж формальне притягнення обвинуваченого, який став на захист Вітчизни зі зброєю в руках, до кримінальної відповідальності.

З цією метою ч. 3 ст. 43-1 КК України можна було б викласти в наступній редакції: «3. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за зберігання зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин, їх застосування проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.».

Висновки. Відсутність індивідуального підходу до кримінально-правової оцінки осіб, які, хоча й незаконно зберігали зброю чи боєприпаси до неї, проте вчинили це в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту з метою відсічі та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни, здатна викликати значний суспільний резонанс з боку осіб, що зі зброєю в руках виконували свій обов'язок по захисту Вітчизни.

Наукова ідея полягає у формуванні підходу до розгляду діянь, передбачених ст. 263 КК України, в умовах воєнного стану не лише як підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, а і як обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, що обґрунтовує необхідність звуження меж кримінальної відповідальності. Оскільки вже існують судові рішення, які вказують на можливість розцінювати дії по незаконному поводженню зі зброєю та боєприпасами під призмою обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, було б логічним закріпити такі прецеденти через відповідні зміни, наприклад у ст. 43-1 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сорока О.А. Характеристика соціально-економічних факторів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Прикарпатський юридичний вісник. 2024. Вип. 5 (58). С. 99–107. http://pjv.nuoua.od.ua/v5_2024/20.pdf. DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.18.
2. Борисов В., Фріс П. Поняття кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 15–31.
3. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. Вип. 1. С. 19–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2014_1_4.
4. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України № 2114-IX від 3 березня 2022 року. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text (дата звернення: 1.03.2026).
5. Луценко Ю.В. Проблеми законодавчого регулювання обігу зброї в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2023. Том 34 (73) № 4. С. 108–113. https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/16.pdf. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/16.
6. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 січня 2026 року у справі № 554/4208/22 (провадження № 51-1736 км 25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133719570 (дата звернення: 1.03.2026).
7. Про внесення зміни до статті 263-1 Кримінального кодексу України щодо декриміналізації виготовлення в умовах воєнного стану з метою виконання бойових завдань, пов'язаних із захистом національного суверенітету та територіальної цілісності України, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв: проєкт Закону України № 12026 від 10.09.2024. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44875 (дата звернення: 1.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Олєйніков Д.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.66

«ВТРАЧЕНІ ВІДПОВІДАЧІ» У СФЕРІ ПРОБАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Остапчук Л.Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри вогневої та спеціальної підготовки,
Пенітенціарна академія України,
ORCID: 0000-0003-0515-0000

Остапчук Л.Г. «Втрачені відповідачі» у сфері пробації: проблеми виконання судових рішень в умовах воєнного стану.

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження проблеми виконання судових рішень органами пробації щодо осіб, які внаслідок збройної агресії Російської Федерації та запровадження воєнного стану вимушено перебувають за межами України. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентною мобільністю населення та формуванням нових викликів для системи кримінальної юстиції у частині забезпечення безперервності виконання вироків, щодо покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Обґрунтовано запровадження доктринальної категорії «втрачені відповідачі» як аналітичного поняття, що відображає правову ситуацію, за якої суб'єкт пробації не ухиляється від виконання вироку та не вчиняє нових правопорушень, однак держава об'єктивно втрачає можливість здійснювати пробаційний нагляд, контроль і корекційний вплив у зв'язку з його перебуванням за межами країни.

Проаналізовано положення КК України, КПК України та законодавства у сфері пробації. Встановлено відсутність спеціальних механізмів зупинення строків давності виконання обвинувального вироку у випадку вимушеного перебування особи за межами держави, а також нормативно визначеної процедури транснаціонального трансферу пробаційного нагляду. Досліджено міжнародно-правові інструменти взаємного визнання судових рішень, зокрема європейські рамкові рішення у сфері пробації та виконання покарань, положення Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками, а також принципи міжнародної ввічливості та взаємності.

Доведено, що воєнний стан виявив структурні обмеження територіально орієнтованої моделі пробації, яка не пристосована до умов масового транскордонного переміщення засуджених осіб. Аргументовано необхідність формування мобільної, транснаціональної моделі пробації задля безперервного процесу виконання судового рішення незалежно від зміни держави перебування особи. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до законодавства України шляхом нормативного закріплення механізму зупинення строків давності виконання вироку, впровадження інституту трансферу пробаційного нагляду та розвитку міжнародної пробаційної співпраці з урахуванням принципів правової визначеності, пропорційності та справедливості.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, покарання, пробація, міжнародне співробітництво, кримінальне провадження, міжнародна правова допомога, запит про правову допомогу, принципи кримінального процесу, взаємне визнання, євроінтеграція.

Ostapchuk L.H. Lost probation subjects: problems of enforcement of court decisions under martial law.

The article presents a comprehensive theoretical and legal study of the enforcement of court decisions by probation authorities in respect of persons who, as a result of the armed aggression of the Russian Federation and the introduction of martial law, are forcibly staying outside Ukraine. The relevance of the research is conditioned by unprecedented population mobility and the emergence of new challenges for the criminal justice system in ensuring the continuity of enforcement of non-custodial sentences. The paper substantiates the introduction of the doctrinal category of «lost probationers» as an analytical concept describing a legal situation in which a probation subject does not evade the execution of a sentence and does not commit new offences; however, the state objectively loses the ability to exercise probation supervision and corrective influence due to the person's stay abroad.

The provisions of the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and legislation in the field of probation are analyzed. The study identifies the absence of specific mechanisms for suspending limitation periods for the execution of convictions in cases of a person's forced stay abroad, as well as the lack of a legally defined procedure for the transnational transfer of probation supervision.

International legal instruments of mutual recognition of judicial decisions are examined, including European framework decisions in the field of probation and execution of sentences, the European Convention on the Supervision of Conditionally Sentenced or Conditionally Released Offenders, and the principles of international comity and reciprocity.

The necessity of developing a mobile, transnational probation model as a continuous process of enforcing court decisions regardless of changes in the person's country of residence is substantiated. Proposals are formulated for amending Ukrainian legislation to strengthen legal certainty and fairness.

Key words: criminal offense, punishment, probation, international cooperation, criminal proceedings, international legal assistance, request for legal assistance, principles of criminal procedure, mutual recognition, European integration.

Постановка проблеми. Активізація міжнародної мобільності населення, зростання транскордонної злочинності та посилення євроінтеграційних процесів зумовлюють необхідність ефективного міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя, зокрема щодо визнання та виконання судових рішень. Особливої актуальності це питання набуває у сфері пробації, яка посідає важливе місце у системі виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та спрямована на забезпечення балансу між публічними інтересами й дотриманням прав людини.

Незважаючи на наявність у національному законодавстві України норм, що регулюють міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні, проблема визнання та виконання рішень українських судів, пов'язаних з пробацією, залишається недостатньо врегульованою. В Україні відсутній цілісний правовий механізм взаємного визнання таких рішень, що ускладнює реалізацію процесуальних дій, а також забезпечення належного судового контролю за дотриманням принципів кримінального процесу.

У зв'язку з цим, постає необхідність комплексного наукового осмислення правових, процесуальних та інституційних аспектів визнання та виконання судових рішень у сфері пробації як в Україні та і за її межами, з метою формування ефективної, правової та узгодженої з європейськими стандартами моделі міжнародного співробітництва.

Метою статті є дослідження правових механізмів виконання судових рішень щодо суб'єктів пробації, які у зв'язку з воєнними діями, вимушеним переміщенням або набуттям статусу біженця залишили територію України, з урахуванням міжнародно-правових стандартів, договірних і позадоговірних форм співробітництва та європейських підходів до транснаціонального виконання іноземних судових рішень.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика визнання та виконання іноземних судових рішень у правовій доктрині традиційно розглядається у межах міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу. У дисертації А.В. Мисишиної «Визнання і виконання рішень іноземних юрисдикційних органів в умовах євроінтеграції України в Європейський Союз» (2021 р.) авторкою проведено аналіз теоретичних та практичних аспектів визнання і виконання рішень іноземних судів та міжнародних комерційних арбітражів в Україні в умовах євроінтеграції [1]. У статті Д.А. Мінченко здійснено розмежування правової природи різних видів рішень, проведено аналіз положень ЦПК України, Закону «Про міжнародне приватне право» та Нью-Йоркської конвенції 1958 року [2].

Паралельно у вітчизняній правовій доктрині розвивається напрям досліджень, присвячений визнанню та виконанню рішень судових органів України за кордоном. У роботі А.В. Підгородинської аналізуються договірні й позадоговірні моделі реалізації українських судових рішень за межами України, підкреслюється значення принципу взаємності та меж національної юрисдикції держави виконання [3].

У зарубіжній правовій доктрині питання визнання та виконання судових рішень розглядаються крізь призму стандартів правової визначеності та ефективного судового захисту. Зокрема, P. Kinsch обґрунтовує підхід, за яким виконання судового рішення становить невід'ємну складову права на справедливий суд, що має особливе значення для рішень тривалої дії. Автором зазначено, що після визнання існування права на виконання судового рішення національне законодавство не може втручатися у реалізацію цього права (а національні органи влади можуть навіть мати «позитивний обов'язок» забезпечити його виконання, якщо лише таке втручання або відмова вжити позитивних заходів не є виправданими відповідно до принципу пропорційності [4]. У праці A. Briggs Civil Jurisdiction and Judgments (2015) здійснено комплексний аналіз питань міжнародної юрисдикції та визнання і виконання іноземних судових рішень у контексті англійського та європейського приватного міжнародного права [5]. У своїй статті R.A. Brand Recognition and Enforcement of Foreign Judgments (2017) розглянув сучасні тенденції розвитку міжнародного режиму визнання та виконання судових рішень, зокрема у світлі роботи Гаазької конференції з міжнародного приватного

права. Автор аналізує проблеми гармонізації національних підходів і формування універсального механізму взаємного визнання рішень. Беззаперечно, що зазначені наукові праці мають вагоме теоретичне та практичне значення для розвитку інституту транснаціонального судового співробітництва [6].

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що у вітчизняній юридичній науці переважає дослідження загальних процесуальних аспектів визнання та виконання судових рішень, тоді як специфіка пробації як особливої форми реалізації кримінальної відповідальності залишається недостатньо розкритою. Відсутній комплексний підхід до поєднання міжнародно-правових стандартів, механізмів взаємного визнання та національних процедур реалізації пробаційних рішень у транскордонному вимірі. Саме ця наукова прогалина й зумовлює актуальність обраного напряму дослідження.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах воєнного стану та масового вимушеного переміщення громадян України за кордон у доктрині кримінального права і пробації постає нове явище, яке умовно, але обґрунтовано, може бути визначене як «втрачені відповідачі». Йдеться про суб'єктів пробації, щодо яких винесено судове рішення, однак фактичне виконання таких рішень стало неможливим унаслідок їх вимушеного виїзду за межі України під час збройної агресії Російської Федерації.

Особливість цієї категорії осіб полягає в тому, що їх «втрата» не є наслідком умисного ухилення від виконання вироку чи свідомого переховування від органів правосуддя. Навпаки, у більшості випадків виїзд за кордон має об'єктивно, вимушений характер і зумовлений загрозами життю та безпеці, що виключає застосування до таких осіб класичних механізмів реагування, передбачених нормами КК України.

Водночас чинне законодавство України не містить спеціальних норм, які б регулювали правовий статус суб'єктів пробації, що перебувають за межами держави з незалежних від них причин, а також не передбачає автоматичного призупинення чи переривання строків давності виконання обвинувальних вироків у подібних ситуаціях. Як наслідок, формується нормативний вакуум, у межах якого особа формально залишається засудженою, але держава фактично позбавлена можливості здійснювати пробаційний нагляд і контролювати виконання покладених обов'язків. Відповідно відсутність універсальних або двосторонніх механізмів визнання та виконання рішень українських судів створює передумови за яких суб'єкти пробації, які перебувають у державах Європейського Союзу (далі – ЄС) опиняються поза сферою дії як національної, так і правової системи країни перебування. У таких умовах пробація втрачає свій зміст як інструмент контролю, підтримки та ресоціалізації, а сама держава – можливість реалізувати принцип невідворотності виконання судового рішення.

Таким чином, «втрачені відповідачі» є не лише соціально-правовим феноменом, а й індикатором системної прогалини у національному та міжнародному праві. Формальне спливання строків давності виконання вироків щодо таких осіб відбувається не внаслідок їх протиправної поведінки, а через відсутність належного правового механізму. На нашу думку поняття «втрачений відповідач» відображає системну прогалину національного та міжнародного кримінально-виконавчого регулювання, тобто особа не ухиляється від виконання вироку, оскільки є об'єктивні причини залишення нею території України, проте держава втратила можливість застосування щодо неї заходів пробаційного впливу. Тобто, «втрачений відповідач» – це суб'єкт пробації, щодо якого винесено судове рішення, виконання якого стало фактично неможливим унаслідок їх вимушеного перебування за межами України під час збройної агресії та за відсутності правового механізму призупинення строків давності або транснаціонального пробаційного нагляду.

Окресливши проблематику нашого дослідження ми вбачаємо за необхідне з'ясувати сутність презумції визнання та виконання судового рішення іноземної держави, для формування пропозицій до чинного законодавства у частині забезпечення транснаціонального виконання судових рішень, винесених щодо суб'єктів пробації.

Опрацювавши масив міжнародних нормативно-правових актів по темі дослідження нами з'ясовано, що країни ЄС при виконанні таких рішень, якщо між ними відсутні договори про співпрацю керуються принципом «визнання та виконання судових рішень», що грунтується на засадах ввічливості та взаємності.

Класичним джерелом формування доктрини визнання та виконання іноземних судових рішень у позадоговірному порядку можна вважати рішення Верховного суду США у справі Hilton v. Guyot (1895), у якому було закладено концептуальні підвалини принципів міжнародної ввічливості та взаємності. Суд виходив з того, що жодне судове рішення не має автоматичної сили за межами юрисдикції держави його ухвалення, а його дія на території іншої держави можлива лише за умови добровільного допуску з боку цієї держави з урахуванням її суверенітету, публічного порядку та інтересів власних громадян. Водночас було наголошено, що принцип взаємності впливає на обсяг

визнання: за відсутності взаємного визнання судових рішень повна обов'язковість іноземного рішення не виникає, а таке рішення має лише доказове значення [7].

Правові основи взаємного визнання та приведення до виконання судових рішень (включаючи рішення, виконання яких покладено на уповноважені органи з питань пробації) між державами-членами ЄС закріплені у Європейських рамкових рішеннях (2008/947/JHA, 2008/909/JHA, 2009/829/JHA) [8,9,10,11].

Проте питання визнання та виконання судових рішень у кримінальних провадженнях залишається значно складнішим і фрагментованим, що зумовлено підвищеною чутливістю цієї сфери до питань державного суверенітету, публічного порядку та захисту прав людини. На відміну від цивільного і комерційного судочинства, де переважає диспозитивний інтерес сторін, кримінальне правосуддя безпосередньо пов'язане з реалізацією публічної влади, застосуванням примусових заходів з боку держави до особи визнаної судом винною у вчиненні кримінального правопорушення. Саме тому держави традиційно обережніше підходять до визнання та виконання іноземних судових рішень у кримінальних провадженнях, навіть за наявності загальної політичної волі до співпраці.

Ми підтримуємо думку Підгородинської А.В, яка у свій статті обґрунтовано доводить, що механізм визнання та виконання судових рішень за межами держави походження має виразну міжнародно-правову природу та перебуває на стику міжнародного публічного і міжнародного приватного права. Авторка послідовно виходить із того, що наявність або відсутність міжнародного договору є визначальним чинником, який зумовлює як саму можливість виконання судового рішення, так і процесуальну модель такого виконання. Заслуговує на підтримку висновок, сформований авторкою про те, що договірний механізм забезпечує значно вищий рівень правової визначеності, оскільки не лише встановлює обов'язок держав визнавати судові рішення одна одної, але й вичерпно формулює підстави для відмови, що відповідає загальноєвропейським стандартам правової безпеки.

У своїй праці, авторка слушно підкреслюється, що за відсутності міжнародного договору визнання та виконання рішень судів України можливе виключно у межах національної юрисдикції держави виконання, що підтверджує суверенний характер відповідних повноважень. У таких випадках застосування принципу взаємності виступає фактично єдиним інструментом міжнародно-правового узгодження, хоча й не гарантує стабільності та передбачуваності правового результату [3]. Для сфери пробації це має принципове значення, оскільки реалізація пробаційних рішень часто пов'язано з тривалими правовідносинами, контролем за поведінкою особи та міжнародною мобільністю засуджених, що вимагає більш сталих і формалізованих механізмів взаємного визнання. При цьому варто зазначити, що практика ЄСПЛ розглядає виконання судового рішення як функціональне продовження судового розгляду, а не як окрему стадію. У цьому сенсі невиконання або ускладнення виконання іноземного судового рішення може розглядатися як порушення положень Конвенції, якщо держава не забезпечує належних процедурних гарантій. Цей підхід є особливо релевантним для пробації, де невизнання іноземного судового рішення може фактично нівелювати мету індивідуалізації покарання та ресоціалізації особи.

Проте, варто зазначити, що прийнята у 1964 році Радою Європи Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками, що ратифікована Україною 16.01.1998 р. (далі – Конвенція) містить положення про те, що держава, яка постановила вирок, може звертатися до держави, на території якої проживає правопорушник не лише для здійснення нагляду за ним, але й з проханням взяти на себе всю відповідальність за виконання вироку, відповідно до положень частини IV Конвенції (ст. 5). У свою чергу ст. 23 Конвенції чітко окреслює межі юрисдикції держави, у якій перебуває правопорушник та надає суверенне право такій державі пристосовувати призначені покарання або захід кримінально-правового характеру до свого власного кримінального законодавства таким чином, «щоб це вирок був постановлений за таке ж саме правопорушення, вчинене на її території» [12].

Визначаючи алгоритм такої співпраці, варто зазначити, що клопотання про виконання судового рішення, винесеного українськими судами надсилаються міністерством юстиції України міністерству юстиції запитуваної держави. Відповідно клопотання про нагляд за правопорушником супроводжується оригіналом або засвідченою копією рішення суду, що визначає підстави встановлення нагляду із зазначенням, призначених до правопорушника заходів, а клопотання про виконання вироку супроводжується оригіналом або засвідченою копією рішення про скасування постановленого рішення про умовне засудження або про його виконання, а також рішення про покарання, яке має бути застосоване. Виконавчий характер цих двох рішень засвідчується за процедурою, визначеною законодавством держави, в якій вони були постановлені. Якщо рішення, яке має бути виконане, замінює раніше постановлене рішення, і якщо воно не містить детального викладу фактів справи, то також додається засвідчена копія рішення, яке містить такий виклад [12]. Проте

Конвенція містить положення не тільки про здійснення нагляду та виконання вироку, але й про соціальну реабілітацію правопорушників, до яких звільнення від відбування покарання з випробуванням.

У цьому контексті інститут пробації посідає проміжне, але водночас стратегічно важливе місце. З одного боку, пробація – є органом на який покладено обов'язок виконання судових рішень з призначенням покарання або без такого, а іншого боку, пробація спрямована на соціальну інтеграцію, ресоціалізацію підоблікових осіб та здійснення контролю за їх поведінкою у громаді. Саме ця «подвійна природа» пробації об'єктивно створює передумови для її транснаціонального застосування, зокрема у випадках, коли суб'єкт пробації змінює державу проживання або має стійкі соціальні зв'язки за межами держави винесення вироку.

Водночас для України проблема визнання та виконання рішень українських судів, винесених щодо суб'єктів пробації має не лише теоретичне, а й практичне значення. Масова міграція населення, спричинена збройною агресією Російської Федерації, актуалізувала ситуації, коли суб'єкти пробації вимушено залишили територію України та перебувають у державах ЄС. За відсутності ефективного механізму трансферу нагляду або взаємного визнання відповідних рішень виникає ризик формального характеру пробації, втрати контролю за виконанням обов'язків і, як наслідок, нівелювання превентивної та ресоціалізаційної функції цього інституту.

Попри наявність у праві ЄС спеціальних інструментів взаємного визнання рішень у кримінальних справах, їх практична реалізація щодо третіх держав, зокрема України, залишається обмеженою і залежить від договірної бази та імплементації відповідних стандартів у національне законодавство. Це зумовлює необхідність подальшої гармонізації українського законодавства про пробацію з європейськими підходами, а також укладення або оновлення міжнародних договорів, які б дозволяли не лише формально визнавати судові рішення, а й забезпечувати ефективний нагляд за особами, що перебувають під пробацією за межами держави винесення вироку. Підтвердженням цього слугує норма, передбачена ч. 2 ст. 534 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що визначає порядок виконання судових рішень у кримінальному провадження, варто зазначити, що ч. 2 зазначеної статті містить імперативну норму – «судове рішення, яке набрало законної сили або яке належить виконати негайно, підлягає безумовному виконанню» [13]. Верховний Суд України виклав поняття безумовного виконання судового рішення у такому значенні, зокрема: безумовна обов`язковість судового рішення означає, що таке рішення повинно бути виконано своєчасно (у розумні строки), належним чином (у спосіб, визначений судом) та у повному обсязі (у точній відповідності до приписів мотивувальної та резолютивної частин рішення) [14].

Висновки. Проблематика виконання судових рішень щодо суб'єктів пробації, які вимушено перебувають за межами України, виявила системну невідповідність між територіальною моделлю національної пробації та реаліями воєнного часу. Масове переміщення населення та набуття громадянами України статусу тимчасового захисту у державах ЄС спричинили ситуації, коли особа формально залишається суб'єктом пробації, однак держава фактично позбавлена можливості здійснювати нагляд і забезпечувати виконання покладених судом зобов'язань.

Чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство не передбачає спеціального правового режиму для таких випадків. Відсутність механізму зупинення строків давності виконання обвинувального вироку у ситуаціях вимушеного перебування особи за кордоном призводить до формального спливання строків не з огляду на поведінку засудженого, а внаслідок інституційної обмеженості держави. Це створює ризик нівелювання принципу обов'язковості судового рішення та підриває превентивну функцію пробації.

Аналіз міжнародно-правових інструментів засвідчує, що ефективність транснаціонального виконання рішень у сфері пробації можлива лише за наявності договірних механізмів взаємного визнання та чітко визначених процедур співробітництва. Застосування принципу взаємності за відсутності міжнародного договору не забезпечує стабільності та передбачуваності правового результату.

Запровадження інституту трансферу пробаційного нагляду, нормативне врегулювання зупинення строків давності виконання вироку та розвиток міжнародної пробаційної співпраці є необхідними умовами адаптації національної системи пробації до умов воєнного та післявоєнного періоду. Концепція «втрачених відповідачів» у цьому контексті виступає аналітичним інструментом, що дозволяє окреслити нове правове явище та обґрунтувати потребу у модернізації кримінально-виконавчого регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мисишин А.В. Визнання і виконання рішень іноземних юрисдикційних органів в умовах євроінтеграції України в ЄС: дис. … д-ра юрид. наук : 081 Право / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2021. 228 с.

2. Мінченко Д.А. Порядок визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів та арбітражів. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Правознавство. 2014. Т. 19, вип. 2. С. 138–145. URL: http://visnyk-pravo.onu.edu.ua/article/view/ (дата звернення: 10.02.2026).
3. Підгородинська А.В. Визнання та виконання рішень судових органів України за кордоном. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 343–345. URL: http://lsej.org.ua/6_2024/85.pdf (дата звернення: 10.02.2026).
4. Kinsch P. Enforcement as a Fundamental Right. *Netherlands International Private Law Review*. 2014. Vol. 61, No. 4. P. 540–544. DOI: 10.54648/NIPR2014040.
5. Briggs A. Civil Jurisdiction and Judgments. 6th ed. London : Informa Law, 2015. 896 p.
6. Brand R.A. Recognition and Enforcement of Foreign Judgments. *Journal of Private International Law*. 2017. Vol. 13, No. 1. P. 1–27. DOI: 10.1080/17441048.2017.1287212.
7. Hilton v. Guyot, 159 U.S. 113 (1895). Supreme Court of the United States. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/159/113/ (дата звернення: 10.02.2026).
8. Рамкове рішення Ради 2008/909/ЈНА від 27 листопада 2008 року щодо застосування принципу взаємного визнання до рішень у кримінальних справах… Official Journal of the European Union. 2008. L 327. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2008/909/oj (дата звернення: 10.02.2026).
9. Рамкове рішення Ради 2008/947/ЈНА від 27 листопада 2008 року… Official Journal of the European Union. 2008. L 337. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2008/947/oj (дата звернення: 10.02.2026).
10. Рамкове рішення Ради 2009/829/ЈНА від 23 жовтня 2009 року… Official Journal of the European Union. 2009. L 294. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2009/829/oj (дата звернення: 10.02.2026).
11. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters, 2 July 2019 (Hague). URL: https://www.hcch.net/en/instruments/ conventions/full-text/?cid=137 (дата звернення: 10.02.2026).
12. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30 листопада 1964 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_007 (дата звернення: 10.02.2026).
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 10.02.2026).
14. Судова практика в справах щодо виконання судових рішень : матеріали Верховного Суду / уклад. О. Берназюк. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/execution_bernaziuk.pdf (дата звернення: 10.02.2026).
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 10.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Остапчук Л.Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9:004.056:351.746.1
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.67

ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРАТАКАМ ІНОЗЕМНИХ СПЕЦСЛУЖБ НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Погорецький М.М.,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
доцент кафедри кримінального права та кримінології,
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Національної академії СБ України
ORCID: 0000-0003-2888-0911
e-mail: pognikolay@gmail.com

Клименко С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології,
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Національної академії СБ України
ORCID: 0009-0004-2629-2133
e-mail: serklymenko@gmail.com

Погорецький М.М., Клименко С.В. Запобігання кібератакам іноземних спецслужб на об'єкти критичної інформаційної інфраструктури України.

У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти запобігання кібератакам іноземних спеціальних служб на об'єкти критичної інформаційної інфраструктури України в умовах триваючої збройної агресії. Обґрунтовано, що сучасні кібератаки на ОКІІ мають комплексну природу та виступають не лише технічними інцидентами, а й складовою розвідувально-підривної діяльності іноземних держав у кіберпросторі. Визначено, що ефективна протидія таким загрозам потребує поєднання технічних засобів кіберзахисту та контррозвідувальних механізмів, спрямованих на попередження, виявлення, документування та нейтралізацію джерел кіберзагроз.

Проаналізовано діяльність APT-угруповань, пов'язаних зі спеціальними службами іноземних держав, а також розкрито їхню роль у реалізації стратегічних кібероперацій проти України. Здійснено компаративний аналіз моделей захисту ОКІІ у США, Держави Ізраїль та Республіки Естонія, що дозволило встановити ключову системоутворювальну роль розвідувальних і контррозвідувальних органів у забезпеченні кібербезпеки. Доведено, що ефективні національні моделі базуються на інституціоналізованому обміні розвідувальною інформацією, публічно-приватному партнерстві та інтеграції цивільних, військових і розвідувальних спроможностей.

Проаналізовано чинну нормативно-правову базу України у сфері захисту ОКІІ та виявлено її ключові недоліки, зокрема відсутність належної інституційної інтеграції контррозвідувальної діяльності до системи кіберзахисту, недостатню ефективність механізмів обов'язкового повідомлення про кіберінциденти та відсутність нормативно закріпленого кіберрезерву. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства, що передбачають запровадження механізмів обов'язкового обміну розвідувальною інформацією, посилення контррозвідувальних повноважень у сфері захисту ОКІІ, формування кіберрезерву та розвиток правових засад атрибуції кібератак. Зроблено висновок про необхідність переходу від реактивної до проактивної моделі контррозвідувального забезпечення кібербезпеки України.

Отримані результати мають практичне значення для вдосконалення державної політики у сфері захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та підвищення ефективності діяльності суб'єктів національної системи кібербезпеки України.

Ключові слова: кібербезпека; об'єкти критичної інформаційної інфраструктури; кібератаки; контррозвідувальна діяльність; іноземні спеціальні служби; кіберзлочинність; кібертероризм; національна безпека; детермінанти; запобігання.

Pohoretskyi M.M., Klymenko S.V. Preventing cyberattacks by foreign intelligence services against Ukraine's critical information infrastructure.

The article examines theoretical and applied aspects of preventing cyberattacks conducted by foreign intelligence services against critical information infrastructure of Ukraine under conditions of ongoing armed aggression. It is substantiated that modern cyberattacks against critical information

infrastructure are of a complex nature and should be understood not only as technical incidents, but also as a component of intelligence and subversive activities of foreign states in cyberspace. It is determined that effective counteraction to such threats requires a combination of technical cybersecurity measures and counterintelligence mechanisms aimed at prevention, detection, documentation, and neutralization of threat sources.

The activity of APT groups associated with foreign intelligence services is analyzed, and their role in the implementation of strategic cyber operations against Ukraine is revealed. A comparative analysis of critical infrastructure protection models in the United States, Israel, and the Republic of Estonia is carried out, which made it possible to establish the system-forming role of intelligence and counterintelligence agencies in ensuring cybersecurity. It is proved that effective national models are based on institutionalized intelligence sharing, public-private partnerships, and integration of civilian, military, and intelligence capabilities.

The current regulatory framework of Ukraine in the field of critical information infrastructure protection is analyzed, and its key shortcomings are identified, in particular the lack of proper institutional integration of counterintelligence activities into the cybersecurity system, insufficient effectiveness of mandatory cyber incident reporting mechanisms, and the absence of a legally established cyber reserve. The directions for improving legislation are proposed, including the introduction of mandatory intelligence-sharing mechanisms, strengthening counterintelligence powers in the field of critical infrastructure protection, development of a cyber reserve, and formation of legal frameworks for cyberattack attribution. It is concluded that there is a need to transition from a reactive to a proactive model of counterintelligence support for cybersecurity in Ukraine.

The obtained results have practical significance for improving state policy in the field of protection of critical information infrastructure and enhancing the effectiveness of the activities of the subjects of the national cybersecurity system of Ukraine.

Keywords: cybersecurity; critical information infrastructure objects; cyberattacks; counterintelligence activity; foreign intelligence services; cybercrime; cyberterrorism; national security; determinants; prevention.

Постановка проблеми. Захист об’єктів критичної інформаційної інфраструктури (далі – ОКІІ) є одним із ключових пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки України в умовах тривалої збройної агресії російської федерації. Кібератаки на ОКІІ дедалі частіше набувають ознак систематичної, цілеспрямованої діяльності, що координується іноземними спеціальними службами з використанням спеціалізованих кіберзасобів, а відтак виходять за межі звичайних інцидентів інформаційної безпеки.

Особливістю зазначених загроз є їхня подвійна природа: технічна – як компрометація інформаційних систем, автоматизованих систем управління та мереж передачі даних, та розвідувальна – як інтегральна складова стратегічних операцій іноземних розвідувальних органів у кіберпросторі. Саме ця обставина зумовлює необхідність синтезу двох взаємодоповнювальних підходів до протидії: технічних та спеціальних контррозвідувальних заходів, спрямованих на попередження, виявлення, документування та нейтралізацію джерел загрози.

Разом із тим чинне законодавство – зокрема Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII [1] – визначає загальні засади координації суб’єктів кібербезпеки, однак не встановлює конкретного механізму участі контррозвідувальних органів у захисті ОКІІ.

Це зумовлює нагальну потребу в концептуальному переосмисленні ролі контррозвідувальних органів – передусім Служби безпеки України у загальній системі захисту ОКІІ та розробленні відповідних законодавчих механізмів, що й становить предмет цього дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є визначення місця і ролі контррозвідувальних органів у системі захисту об’єктів критичної інформаційної інфраструктури України від кібератак іноземних спецслужб, а також обґрунтування необхідності вдосконалення правового механізму їх участі у протидії розвідувально-підривній діяльності у кіберпросторі.

Стан опрацювання проблематики. Зважаючи на актуальність проблемних питань захисту об’єктів критичної інформаційної інфраструктури (ОКІІ) від кібератак іноземних спецслужб та їхнього впливу на національну безпеку, ця проблематика є предметом наукових дискусій як у національному, так і у зарубіжному науковому просторі.

Серед націоанальних науковців значний внесок у дослідження контррозвідувальних аспектів зробили К. Борисова, М. Грушко, М. Давиденко, Д. Дубов, А. Ільєнко, В. Кочин, О. Литвиненко, Я. Мануїлов, О. Мойко, Ю. Найдьон, М. Опанович, О. Пелюх, М. Погорецький, А. Тімошин, І Ткачов та інші. Їх дослідження охоплюють питання аналізу правового регулювання протидії розвідувально-

підривним операціям іноземних держав, а також проблематику інтеграції контррозвідувальних заходів у систему національної кібербезпеки.

На міжнародному рівні питання кібератак на критичну інфраструктуру та ролі спецслужб в їх протидії активно досліджують Д. Альперович (Dmitri Alperovitch), М.Дж. Ассанте (Michael J. Assante), М. Бредлі (Martha Bradley), Р. Бучан (Russell Buchan), Р.А. Кларк (Richard A. Clarke), Г. Корн (Gary Corn), Т. Конвей (Tim Conway), М. С. Коен (Michael S. Cohen), Г. Г. Діннісс (Heather Harrison Dinniss), Ч. Д. Фрейліх (Charles D. Freilich), Л. Гізель (Laurent Gisel), Дж. Горовіц (Jonathan Horowitz), Ч. Хуан (Zhixiong Huang), М. Хюппонен (Mikko Hypponen), Р. К. Кнейк (Robert K. Knake), Р. М. Лі (Robert M. Lee), К. Мачак (Kubo Mačák), Д. Массінгтон (David Mussington), Т. Роденхойзер (Tilman Rodenhäuser), Г. Сібоні (Gabriele Siboni), М. Н. Шмітт (Michael N. Schmitt) та інші.

Незважаючи на важливість дослідження захисту ОКІІ від атак іноземних спецслужб, наукові праці охоплюють лише окремі аспекти цієї проблематики, що вимагає подальших досліджень і підтверджує актуальність теми.

Виклад основного матеріалу. Захист об'єктів критичної інформаційної інфраструктури є пріоритетом національної безпеки України в умовах збройної агресії рф. З контррозвідувальної точки зору кібератаки на ОКІІ є інструментом реалізації розвідувально-підривних завдань іноземних спецслужб, що здійснюються через підконтрольні їм APT-групи (*Advanced Persistent Threat*). На відміну від «хакерів», APT-групи діють за оперативними завданнями розвідувальних відомств, мають значне ресурсне та технологічне забезпечення, а їхні операції плануються на місяці й роки вперед. Так, угруповання «Sandworm» та «Fancy Bear» діють в інтересах гру генерального штабу зс рф, «Gamaredon» – фсб росії. Їхня тактика передбачає поетапне проникнення в мережеву інфраструктуру: від первинної розвідки та фішингу до закріплення, горизонтального переміщення мережею та очікування команди на руйнівний напад у стратегічно важливий момент – наприклад, напередодні або під час активних бойових дій. М. Опанович доводить, що протидія операціям угруповань «Sandworm», «Fancy Bear» та «Gamaredon» вимагає не лише технічних засобів захисту мереж, а й комплексного вивчення тактик, технік і процедур (TTP) кожної групи, що фактично передбачає застосування розвідувальних та оперативно-аналітичних методів – тобто інструментарію, притаманного контррозвідувальній діяльності [2, с. 180]. М. Грушко констатує, що ефективне юридичне закріплення результатів атрибуції кібератак (технічної, публічної та правової) – наразі не забезпечене достатнім механізмом у національному законодавстві, що суттєво обмежує можливості правового реагування на розвідувально-підривну діяльність іноземних держав у кіберпросторі [3, с. 198].

Практика переконливо підтверджує системний і спланований характер кібероперацій рф на ОКІІ України. У грудні 2015 року угруповання «Sandworm» здійснило першу в світі підтверджену кібератаку на енергетичну інфраструктуру, застосувавши шкідливе програмне забезпечення «BlackEnergy» проти трьох обленерго – понад 230 000 споживачів залишилися без електропостачання у розпал зими [4]. У грудні 2016 року, та сама група атакувала «Укренерго», використавши значно складніший інструмент «Industroyer (Crashoverride)», здатний безпосередньо маніпулювати промисловими системами управління електромережею [5].

Обидва інциденти відбулися в координації з воєнними діями на сході нашої країни, що свідчить про їхній стратегічний, а не ситуативний характер. У січні-лютому 2022 року на системи державних органів та підприємств КІІ України було здійснено масові кібератаки із застосуванням wiper-програми «WhisperGate» та «HermeticWiper», що мали на меті знищення даних для дезорганізації управлінської вертикалі [6]. Показово, що попередня підготовка до атак тривала щонайменше кілька місяців – мала прихований доступ до частини систем задовго до активації шкідливого програмного забезпечення. Такі кейси демонструють, що кібератаки є складовою загального плану стратегії агресії та потребують контррозвідувального реагування.

Національна наукова думка формує концептуальне підґрунтя для розуміння природи зазначених загроз та шляхів протидії. О. Литвиненко зазначає, що кіберпростір є невід'ємним середовищем ведення сучасних операцій іноземних спецслужб, а ефективна відповідь вимагає переорієнтації оперативних ресурсів органів безпеки саме на протидію у цьому вимірі [7, с. 46]. Д. Дубов акцентує на необхідності системної роботи держави з виявлення загроз у кіберпросторі та вироблення механізмів захисту національних інтересів, що є неодмінною умовою своєчасного реагування з боку контррозвідувальних органів [8, с. 274]. І. Діордіца обґрунтовує необхідність запровадження у національному законодавстві України правової категорії «кібершпигунство» та вдосконалення на цій підставі механізмів кримінально-правової охорони державної таємниці, наголошуючи, що контррозвідувальні заходи СБ України є основним інструментом протидії відповідній діяльності спеціальних служб іноземних держав у кіберпросторі [9, с. 53]. М. Погорецький та В. Шеломенцев, досліджуючи правову природу кіберпростору як середовища вчинення злочинів, ще у 2009 році

обґрунтували необхідність формування спеціального понятійно-категоріального апарату для правової кваліфікації протиправних дій у цьому середовищі [10, с. 80] – що є передумовою належного юридичного забезпечення контррозвідувальної діяльності щодо захисту ОКІІ.

На важливості протидії кібератакам у цьому контексті зосереджено увагу й іноземних дослідників. Зокрема, Р. Кларк та Р. Кнейк (англ. – *Clarke R. A., Knake R. K.*) у фундаментальній праці «Кібервійна: наступна загроза національній безпеці та що з цим робити» (англ. – *Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It*) обґрунтували необхідність конвергенції розвідувальних та кібероперацій них спроможностей у межах єдиного командного контуру як умови ефективної протидії державним суб'єктам кібероперацій [11]. Ч. Фрейліх, М. Коен та Г. Сібоні (англ. – *Freilich C. D., Cohen M. S., Siboni G.*) у монографії «Ізраїль і кіберзагрози: як нація стартапів перетворилася на глобальну кібердержаву» (англ. – *Israel and the Cyber Threat: How the Startup Nation Became a Global Cyber Power*) на прикладі Ізраїлю демонструють, що модель безпосереднього залучення іноземними державами розвідувальних органів ефективно впливає на захист ОКІІ [12, с. 143].

Наведені наукові позиції свідчать про сформований у доктрині консенсус щодо необхідності інтеграції контррозвідувальних спроможностей у систему захисту ОКІІ. Водночас питання про конкретні організаційно-правові механізми такої інтеграції залишається відкритим. З метою його вирішення звернемося до міжнародного досвіду держав, які вже пройшли шлях від декларативного визнання кіберзагроз до побудови дієвих інституційних моделей взаємодії органів розвідки, контррозвідки та операторів ОКІІ.

Сформована модель захисту ОКІІ США ґрунтується на інституціоналізованому публічно-приватному партнерстві, центральним елементом якого є Агентство з кібербезпеки та захисту інфраструктури (далі – CISA). Принципова особливість цієї моделі полягає у поєднанні двох взаємодоповнювальних механізмів – обов'язкової звітності про інциденти та оперативного обміну розвідувальними даними про загрози в режимі реального часу.

Правовою основою обов'язкової звітності є *Cyber Incident Reporting for Critical Infrastructure Act of 2022* (CIRCIA) – Закон про звітування про кіберінциденти в критичній інфраструктурі 2022 року. Відповідно до його положень оператори критичної інфраструктури зобов'язані повідомляти CISA про кіберінциденти протягом 72 годин з моменту виявлення, а про здійснення виплат за програмами-вимагачами – протягом 24 годин [13]. У разі невиконання цих вимог CISA наділена повноваженнями вживати примусових заходів, зокрема видавати судові повістки та передавати матеріали до Міністерства юстиції для кримінального переслідування [14]. Отримані повідомлення дозволяють CISA оперативно розгортати ресурси для надання допомоги постраждалим, аналізувати звітність у різних секторах для виявлення потенційних загроз кібервпливів та поширювати цю інформацію серед захисників мереж з метою попередження інших потенційних жертв. За оцінками CISA, дія CIRCIA поширюється більш ніж на 300 000 суб'єктів господарської діяльності [15].

Паралельно з механізмом обов'язкової звітності функціонує оперативний механізм обміну розвідувальними даними – Спільна платформа кіберзахисту (далі – JCDC), створена CISA у серпні 2021 року на підставі *National Defense Authorization Act* 2021 року. JCDC забезпечує синхронізацію реагування на кіберінциденти через оперативний двосторонній та багатосторонній обмін інформацією про загрози, технічні й аналітичні обміни між партнерськими організаціями, а також розроблення операційних планів і посібників спільно з федеральними, промисловими та міжнародними партнерами [16]. До складу державних партнерів JCDC входять такі федеральні органи США, як Міністерство оборони США, Кіберкомандування США, Агентство національної безпеки, Міністерство юстиції США, Федеральне бюро розслідувань та Офіс директора національної розвідки. [17]. Таким чином, у межах Joint Cyber Defense Collaborative (JCDC) забезпечується інституціоналізована інтеграція розвідувальних спроможностей із системою захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, що фактично формує єдиний контур кіберзахисту; саме такий синергетичний підхід наразі залишається недостатньо розвиненим в українській моделі.

Дослідники наголошують на стратегічній ефективності такої моделі. Зокрема, К. Вайт (*англ. – Whyte C.*), А. Шерідан (*англ. – Sheridan A.*) та Т. Воттс (*англ. – Watts T.*) зазначають, що публічно-приватне партнерство є важливим інструментом підвищення спроможності держави до протидії сучасним кіберзагрозам, зокрема у контексті діяльності, пов'язаної з іноземними розвідувальними структурами, тоді як розвинена технологічна та кіберіндустрія формує додаткові переваги у цьому вимірі [18]. В. Адапа (*англ – Adapa V. R. K.*), аналізуючи стратегії кіберзахисту критичної інфраструктури, констатує, що інституціоналізований обмін розвідувальними даними про загрози між державними структурами та операторами ОКІІ є ключовим елементом адаптивної системи захисту, здатної реагувати на еволюцію тактик державних органів кібероперацій [19, с. 83].

Ізраїльська модель захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (ОКІІ) формувалася поступово з початку 2000-х років і ґрунтується на принципі глибокої інтеграції розвідувальних, військових і цивільних кіберспроможностей. Ще в лютому 2002 року уряд Держави Ізраїль ухвалив Резолюцію B/84, якою передбачено організацію захисту критичної інфраструктури та покладено відповідні повноваження на Службу внутрішньої безпеки Ізраїлю (Шабак, англ. – Shin Bet) [20]. Таким чином, від самого початку система захисту ОКІІ в Ізраїлі була інституційно інтегрована з контррозвідувальним органом, а не обмежувалася виключно функціонуванням технічних суб'єктів кіберзахисту.

Координатором цивільного кіберзахисту є Національний кібердиректорат (далі – INCD), створений у 2018 році шляхом злиття Національного кібербюро та Національного органу з кібербезпеки і підпорядкований безпосередньо Офісу прем'єр-міністра. INCD є національним органом безпеки та технологічним агентством, відповідальним за захист національного кіберпростору та розбудову кіберпотенціалу держави; він діє на національному рівні з метою постійного підвищення рівня захисту організацій і громадян, запобігання кібератакам та реагування на них, а також зміцнення спроможностей реагування на надзвичайні ситуації [21].

Ключовою особливістю ізраїльської моделі є системний механізм трансферу розвідувальних спроможностей і технологій із військового сектору до цивільного. В основі кіберструктури Держави Ізраїль перебувають три ключові елементи: підрозділ 8200, Директорат C4I (зокрема підрозділи кіберзахисту) та цивільний орган – Національний кібердиректорат Ізраїлю (*англ. – Israel National Cyber Directorate, INCD*); водночас служби зовнішньої та внутрішньої розвідки – Моссад (*англ. – Mossad*) і Шабак (*англ. – Shin Bet*) – також здійснюють активну кібердіяльність [22]. Важливим елементом цієї моделі є кадрово-технологічна дифузія: колишні співробітники підрозділу 8200 заснували такі провідні компанії, як Check Point, CyberArk, Claroty, CyCognito та Palo Alto Networks, які одночасно функціонують як суб'єкти глобального кіберринку та елементи національної системи кібербезпеки [23]. Таким чином, відбувається інституціоналізований процес перенесення розвідувальних технологій і методів у приватний сектор, що забезпечує безперервне підсилення системи захисту ОКІІ.

INCD координує анонімну платформу обміну інформацією, що дозволяє силам оборони взаємодіяти з приватним сектором. Важливо, що приватні підприємства та державні установи, що перебувають під наглядом, несуть фінансову відповідальність за всі операції, захист та відновлення своїх критичних інформаційних систем, водночас зобов'язані ділитися інформацією з регулятором; законом передбачені санкції проти керівників організацій, що нехтують обов'язковими вимогами.

Суттєвою відмінністю ізраїльської моделі від американської є те, що функція захисту ОКІІ від зовнішніх кіберзагроз перебуває в інституційній площині не лише технічного регулювання, а й діяльності спеціальних служб. Служба внутрішньої безпеки Ізраїлю – Шабак, поряд із INCD, здійснює повноваження у сфері кіберзахисту та підзвітна безпосередньо прем'єр-міністру. Зокрема, на Шабак покладено функції забезпечення кіберзахисту стратегічних телекомунікаційних операторів відповідно до законодавства про регулювання безпеки в публічному секторі [24]. Це означає, що контррозвідувальний орган Ізраїлю є не допоміжним суб'єктом, а безпосереднім учасником системи захисту ОКІІ, що принципово відрізняє ізраїльський підхід від нинішньої моделі в Україні.

Естонська модель захисту ОКІІ сформувалася як відповідь на масштабні DDoS-атаки 2007 року, які вперше актуалізували кіберзагрози як складову національної безпеки та зумовили переосмислення ролі держави у сфері кіберзахисту. Правовою основою цієї моделі є Закон Естонської Республіки про кібербезпеку (*Küberturvalisuse seadus*), який визначає Орган інформаційних систем (*англ. – Estonian Information System Authority, RIA*) як національний компетентний орган та єдину точку контакту у сфері кібербезпеки, зокрема для координації реагування на кіберінциденти, обміну інформацією про кіберзагрози, взаємодії з суб'єктами критичної інфраструктури, а також забезпечення міжнародної співпраці в межах ЄС і з партнерами у сфері кіберзахисту [25].

Ключовим елементом естонської моделі є Підрозділ кіберзахисту Ліги оборони Естонії (*англ. – Estonian Defence League's Cyber Unit, KKL)* – добровільне об'єднання висококваліфікованих ІТ-фахівців, інституційно інтегроване у систему національної оборони, яке забезпечує ефективну цивільно-військову взаємодію у сфері протидії кіберзагрозам, зокрема в умовах кризових ситуацій [26; 27].

Таким чином, естонська модель характеризується поєднанням централізованої координації через Орган інформаційних систем (RIA) та децентралізованого залучення приватного сектору і волонтерських спроможностей, що формує багаторівневу, адаптивну систему захисту ОКІІ. У її основі лежить концепція «whole-of-society approach», яка передбачає інтеграцію державних органів, бізнесу та громадянського суспільства до єдиної системи забезпечення кібербезпеки [28].

Як зазначають Е. Тікк (*англ. – Tikk E.*), К. Каска (*англ. – Kaska K.*) та Л. Віхул (*англ. – Vihul L.*), саме події 2007 року зумовили формування в Естонії цілісної правової, стратегічної та організаційної системи кібербезпеки, що базується на інтеграції державних інституцій, чіткій нормативній регламентації та розвитку міжнародного співробітництва у сфері кіберзахисту [29].

Проведений компаративістський аналіз дозволив виявити три перевірені практикою моделі залучення органів розвідки та контррозвідки у систему захисту ОКІІ. Відбір зазначених моделей зумовлений їхньою релевантністю для українського контексту: кожна з них сформувалася у відповідь на реальні загрози з боку державних суб'єктів кібероперацій, пройшла практичну апробацію в умовах кризових ситуацій та містить елементи, придатні для імплементації в національне законодавство України. При цьому порівняльний аналіз здійснювався за такими критеріями: правова основа залучення розвідувальних та контррозвідувальних органів до захисту ОКІІ; механізм обміну інформацією між державними структурами безпеки та операторами ОКІІ; наявність інституційного зв'язку між спецслужбами і приватним сектором; ступінь юридичної обов'язковості участі операторів ОКІІ у загальнодержавній системі кіберзахисту. Встановлено, що в усіх трьох моделях – американській, ізраїльській та естонській, контррозвідувальні органи виконують не допоміжну, а системоутворювальну функцію, забезпечуючи розвідувальне супроводження захисту ОКІІ на стратегічному та оперативному рівнях.

Правову основу захисту ОКІІ в Україні становить комплекс взаємопов'язаних законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Базовим актом є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII [1], який визначає правові та організаційні засади забезпечення кібербезпеки, а також систему суб'єктів національної системи кібербезпеки та їх повноваження.

Захист критичної інфраструктури в цілому врегульовано Законом України «Про критичну інфраструктуру» від 16.11.2021 № 1882-IX [30], який закладає інституційні основи функціонування системи захисту критичних об'єктів. Стратегічні орієнтири державної політики у цій сфері визначені Стратегією кібербезпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021 [31], у якій серед ключових загроз виокремлено організовані та підтримувані іноземними державами кібератаки, пов'язані зі здійсненням розвідувально-підривної діяльності.

Контррозвідувальні повноваження у сфері кібербезпеки покладено на Службу безпеки України відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» від 26.12.2002 № 374-IV [32]. Розподіл функцій між суб'єктами кіберзахисту ОКІІ деталізовано у статті 8 Закону № 2163-VIII [1], відповідно до якої Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України здійснює координацію діяльності суб'єктів кібербезпеки та забезпечує функціонування урядової команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події CERT-UA, тоді як СБУ реалізує контррозвідувальні заходи з протидії кібершпигунству, кібердиверсіям і кібертероризму, у тому числі шляхом проведення спеціальних перевірок готовності ОКІІ до кіберзагроз.

Водночас постановою Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 № 518 [33] встановлено обов'язок суб'єктів господарювання, що належать до ОКІІ, здійснювати невідкладне інформування CERT-UA та відповідних підрозділів СБУ про кіберінциденти та кібератаки.

Разом із тим чинна модель має переважно адміністративно-технічний характер реагування, оскільки механізми інституційної інтеграції контррозвідувальної діяльності до системи захисту ОКІІ залишаються недостатньо деталізованими на законодавчому рівні; обов'язок повідомлення про кіберінциденти не супроводжується ефективними інструментами примусового виконання, а залучення підготовленого резерву фахівців приватного сектору до забезпечення кіберзахисту ОКІІ не отримало належного нормативного закріплення.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що кібератаки на об'єкти критичної інформаційної інфраструктури України, що здійснюються APT-угрупованнями «Sandworm», «Fancy Bear» та «Gamaredon», є не самостійними технічними інцидентами, а складовою розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав у кіберпросторі. Їхній стратегічний, заздалегідь спланований характер свідчить про те, що підготовка до руйнівних кібероперацій здійснюється задовго до їх активації, а самі атаки координуються з перебігом збройного протистояння. Це означає, що ефективна відповідь на зазначені загрози принципово не може обмежуватися суто технічними заходами кіберзахисту і потребує повноцінного контррозвідувального реагування – виявлення, документування та нейтралізації загрози ще на етапі її підготовки.

Порівняльний аналіз американської, ізраїльської та естонської моделей переконливо підтверджує, що у державах, які зіткнулися з реальними кіберзагрозами з боку іноземних держав, контррозвідувальні органи виконують не допоміжну, а системоутворювальну роль у захисті ОКІІ. В американській моделі це реалізовано через інституціоналізований механізм JCDC, що забезпечує інтеграцію розвідувальних спроможностей АНБ, ФБР та Кіберкомандування зі системою захисту операторів ОКІІ,

а юридично обов'язкова звітність про інциденти підкріплена реальними санкціями. В ізраїльській – через пряме законодавче закріплення повноважень Шабаку щодо захисту стратегічних телекомунікаційних операторів, що перетворює контррозвідувальний орган із суб'єкта реагування на безпосереднього учасника системи кіберзахисту. В естонській – через інституційне включення добровільного кіберрезерву, сформованого з фахівців приватного сектору та інтегрованого до системи національної оборони, що забезпечує стійкість держави в умовах кризових ситуацій. Спільною рисою всіх трьох моделей є проактивна, а не реактивна роль спеціальних служб у захисті ОКІІ.

Чинна українська модель захисту ОКІІ, попри наявність відповідної нормативно-правової бази, має переважно адміністративно-технічний характер. СБУ визначена суб'єктом кібербезпеки з контррозвідувальними функціями, однак механізм її інституційної інтеграції до системи захисту конкретних категорій ОКІІ залишається недостатньо деталізованим. Обов'язок операторів повідомляти про кіберінциденти не підкріплений ефективними інструментами примусового виконання. Інститут кіберрезерву з числа фахівців приватного сектору, попередньо перевірених і підготовлених спеціальними службами, відсутній. Механізм юридичного закріплення результатів атрибуції кібератак, необхідний для притягнення до відповідальності держав – суб'єктів кібероперацій, залишається нерозвиненим. Усе це не дозволяє системі в її нинішньому вигляді здійснити перехід від реагування на вже здійснені атаки до їх попередження.

Усунення зазначених прогалин потребує реалізації комплексу взаємопов'язаних заходів. На законодавчому рівні необхідно закріпити механізм обов'язкового та невідкладного обміну розвідувальними даними про кіберзагрози між СБУ, CERT-UA та операторами ОКІІ за моделлю американської JCDC, встановивши юридичну відповідальність за ухилення від повідомлення про кіберінциденти. У профільному законодавстві слід конкретизувати превентивні контррозвідувальні повноваження СБУ щодо захисту окремих категорій ОКІІ, зосередивши їх на виявленні та нейтралізації загрози на етапі її підготовки – за прикладом ізраїльської моделі. Запровадження інституту кіберрезерву з числа фахівців приватного ІТ-сектору, попередньо перевірених і підготовлених органами СБУ, забезпечить додаткові спроможності держави у кризових ситуаціях за естонським зразком. Окремої уваги потребує формування дієвого правового механізму атрибуції кібератак на ОКІІ з юридичним закріпленням її результатів як передумови застосування заходів міжнародно-правової відповідальності до держав – суб'єктів кібероперацій.

Реалізація зазначених заходів дозволить здійснити перехід від моделі реактивного реагування до проактивного контррозвідувального захисту ОКІІ – виявлення і нейтралізації загроз на етапі їх підготовки, що відповідає кращим стандартам міжнародного досвіду та завданням забезпечення національної безпеки України в умовах триваючої збройної агресії.

Водночас проведене дослідження окреслює коло питань, що потребують подальшого наукового опрацювання. Зокрема, поза межами цієї роботи залишилися проблеми правового регулювання активних контррозвідувальних заходів у кіберпросторі, механізмів міжнародного співробітництва спеціальних служб у сфері захисту ОКІІ, а також питання стандартизації вимог кіберзахисту для різних категорій операторів критичної інфраструктури. Зазначені напрями становлять самостійний науковий інтерес і потребують окремого дослідження з метою формування цілісної та ефективної системи контррозвідувального захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text.
2. Опанович М. Аналіз кібератак та діяльності APT груп в Україні. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2024. Т. 4, № 24. С. 172–184. DOI: https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.24.172184.
3. Грушко М.В. Атрибуція кібератак як передумова забезпечення відповідальної поведінки в кіберпросторі. *Правова держава*. 2021. № 43. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.241002.
4. Cybersecurity and Infrastructure Security Agency. (2016, February 25; last revised July 20, 2021). Cyber-Attack Against Ukrainian Critical Infrastructure (Alert IR-ALERT-H-16-056-01). U.S. Department of Homeland Security. URL: https://www.cisa.gov/news-events/ics-alerts/ir-alert-h-16-056-01.
5. Lee, R.M., Assante, M.J., & Conway, T. (2016). Analysis of the Cyber Attack on the Ukrainian Power Grid. Electricity Information Sharing and Analysis Center (E-ISAC) & SANS Institute. URL: https://nsarchive.gwu.edu/sites/default/files/documents/3891751/SANS-and-Electricity-Information-Sharing-and.pdf.

6. Cybersecurity and Infrastructure Security Agency & Federal Bureau of Investigation. (2022, February 26; updated April 28, 2022). Update: Destructive Malware Targeting Organizations in Ukraine (Alert AA22-057A). U.S. Department of Homeland Security & U.S. Department of Justice. URL: https://www.cisa.gov/news-events/cybersecurity-advisories/aa22-057a.
7. Литвиненко О. Тотальна війна по-путінські: «гібридна» війна РФ проти України. *«Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи* : зб. матеріалів. Центр Разумкова. Київ, 2016. С. 45–49. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf.
8. Дубов Д.В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва : монографія. Київ: НІСД, 2014. 328 с. URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/Dubov_mon-89e8e.pdf.
9. Діордіца І.В. Поняття та зміст кібершпигунства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип. 26. С. 49--55. URL: http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom26/9.pdf.
10. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Поняття кіберпростору як середовища вчинення злочинів. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2009. № 2 (2). С. 77–81. URL: https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/ec85c21d-aef8-45ca-bad9-5932fd25a727/content.
11. Clarke R.A., Knake R.K. Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It. New York : HarperCollins/Ecco, 2010. 304 p. URL: https://www.amazon.com/Cyber-War-Threat-National-Security/dp/0061962244.
12. Freilich C.D., Cohen M.S., Siboni G. Israel and the Cyber Threat: How the Startup Nation Became a Global Cyber Power. New York: Oxford University Press, 2023. 424 p. URL: https://academic.oup.com/book/46512.
13. Cybersecurity and Infrastructure Security Agency. Cyber Incident Reporting for Critical Infrastructure Act of 2022 (CIRCIA). URL: https://www.cisa.gov/topics/cyber-threats-and-advisories/information-sharing/cyber-incident-reporting-critical-infrastructure-act-2022-circia.
14. Kohne N.G., Hold J. New CISA Cybersecurity Incident Reporting Requirements Proposed for Critical Infrastructure Companies. 2024. URL: https://www.akingump.com/en/insights/blogs/ag-data-dive/new-cisa-cybersecurity-incident-reporting-requirements-proposed-for-critical-infrastructure-companies.
15. Ringrose K., Reynolds S., Ravi S. The clock starts soon: Preparing for CIRCIA. *International Association of Privacy Professionals (IAPP)*. 2024. URL: https://iapp.org/news/a/the-clock-starts-soon-preparing-for-circia.
16. Cybersecurity and Infrastructure Security Agency. Joint Cyber Defense Collaborative (JCDC). URL: https://www.cisa.gov/topics/partnerships-and-collaboration/joint-cyber-defense-collaborative.
17. Cybersecurity and Infrastructure Security Agency. CISA Launches New Joint Cyber Defense Collaborative. 2021. URL: https://www.cisa.gov/news-events/news/cisa-launches-new-joint-cyber-defense-collaborative.
18. Whyte C., Sheridan A., Watts T. Private-public initiatives for cybersecurity: the case of Ukraine. *Journal of Cyber Policy*. 2025. DOI: https://doi.org/10.1080/23738871.2025.2451256.
19. Adapa V. R. K. Cybersecurity Strategies for Critical Infrastructure: Defending National Security and Ensuring Resilience. *International Journal of Information Technology and Management Information Systems (IJITMIS)*. 2024. Vol. 15, № 2. P. 75-84. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14376549.
20. National Cyber Security Authority (Israel). Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/National_Cyber_Security_Authority_(Israel).
21. Israel National Cyber Directorate (INCD). Cybil Portal. URL: https://cybilportal.org/actors/cyber-israel-national-cyber-directorate.
22. Olech A., Kwaśniewska D. Cyber Forces: Israel. Defence24. URL: https://defence24.com/geopolitics/cyber-forces-israel.
23. Tabansky L. Israel Defense Forces and National Cyber Defense. Connections: The Quarterly Journal. 2020. Vol. 19. № 1. P. 45–62. DOI: https://doi.org/10.11610/Connections.19.1.05 URL: https://connections-qj.org/system/files/19.1.05_cyber_defence_israel.pdf?download=1.
24. The Cyber Defense Organizations Protecting Israel's Critical Infrastructure. National Institute for Defense Studies 2022. URL: https://www.nids.mod.go.jp/english/publication/briefing/pdf/2022/briefing_e202201.pdf.
25. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. 2007 Cyber Attacks on Estonia. URL: https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/cyber_attacks_estonia.pdf.

26. Estonian Information System Authority (RIA). Cyber Defence of Critical Infrastructure. URL: https://www.ria.ee/en/cyber-security/cyber-defence-critical-infrastructure.
27. Estonian Defence League Act. Riigi Teataja. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521032014005/consolide.
28. Digital Front Lines. Lessons from Estonia's Whole-of-Society Approach to Cyber Defense. 2023. URL: https://digitalfrontlines.io/2023/08/31/lessons-from-estonias-whole-of-society-approach-to-cyber-defense.
29. Tikk E., Kaska K., Vihul L. Estonia After the 2007 Cyber Attacks: Legal, Strategic and Organisational Changes in Cyber Security. *Journal of Cyber Warfare and Terrorism*. 2011. Vol. 1, № 1. URL: https://ccdcoe.org/library/publications/estonia-after-the-2007-cyber-attacks-legal-strategic-and-organisational-changes-in-cyber-security.
30. Про критичну інфраструктуру. Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 2. Ст. 14 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20-Text.
31. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України». Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text.
32. Про контррозвідувальну діяльність. Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 12. Ст. 89 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text.
33. Про затвердження Загальних вимог з кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 № 518. *Офіційний вісник України.* 2019. № 52. Ст. 1780 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Погорецький М.М., Клименко С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.68

ЕКОЛОГІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ: КРИМІНОЛОГІЧНА КАРТИНА ТА РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЇЇ ПРОТИДІЇ

Продан Т.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0001-6347-0606

Попович М.В.,
доктор філософії (PhD), доцент,
асистент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0003-4807-6621

Продан Т.В., Попович М.В. Екологічна злочинність: кримінологічна картина та роль міжнародних організацій у її протидії.

У статті автором проаналізовано кримінологічний стан та роль міжнародних організацій у протидії екологічній злочинності. Розкрито поняття «екологічної злочинності» та притаманні їй характерні ознаки. Проаналізовано дані статистичної звітності Офісу Генерального прокурора за період 2023-2025 роки та встановлено, що попри зниження рівня й динаміки екологічної злочинності у 2024 році, статистичні дані свідчать про негативну тенденцію – поступове зростання кримінальних правопорушень у цій сфері станом на кінець 2025 року. Визначено, що найбільшу частку у структурі екологічної злочинності становлять кримінальні правопорушення, передбачені ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу», на які припадає понад половину усіх зареєстрованих кримінально протиправних діянь у цій структурі (55,6%). Доведено, що спостерігається позитивна тенденція – зниження частки екологічної злочинності у загальній структурі злочинності. Визначено роль міжнародних організацій та інституцій у протидії екологічній злочинності. Обґрунтовано, що важливу роль у протидії екологічній злочинності відіграє «Міжнародний консорціум у боротьбі зі злочинами проти дикої природи» (ICCWC). До неї входять: «Управління ООН з питань наркотиків та злочинності» (UNODC); «Міжнародна організація кримінальної поліції» (Interpol); «Секретаріат Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» (CITES); «Всесвітня митна організація» (WCO); «Група Світового банку» (GBG). Крім того, значну роль у протидії екологічній злочинності виконує проєкт «Law Enforcement Assistance Programme to Reduce Tropical Deforestation» **(**LEAP) та програма «The Global Programme on Crimes that Affect the Environment» (GPCAE). Зроблено висновок, що міжнародні організації та інституції відіграють значну роль у протидії екологічній злочинності, оскільки їхня діяльність спрямована на координацію спільних дій між ними та правоохоронними органами різних держав щодо виявлення, запобігання та нейтралізації кримінальних правопорушень у сфері довкілля.

Ключові слова: екологічна злочинність, протидія екологічній злочинності, кримінологічний аналіз, стан екологічної злочинності, міжнародні організації.

Prodan T.V., Popovich M.V. Environmental crime: criminological picture and the role of international organizations in combating it.

In this article, the author analyzes the criminological landscape and the role of international organizations in combating environmental crime. The concept of «environmental crime» and its defining characteristics are explored. Data from the statistical reports of the Office of the Prosecutor General for the period 2023-2025 are analyzed, and it is established that despite a decrease in the level and rate of environmental crime in 2024, the statistical data indicate a negative trend – a gradual increase in criminal offenses in this area as of the end of 2025. It has been determined that the largest share in the structure of environmental crime is accounted for by criminal offenses under Article 246 of the Criminal Code of Ukraine «Illegal logging or illegal transportation, storage, or sale of timber», which constitute more than half of all registered criminal offenses in this category (55.6%). It has

been substantiated that a positive trend is evident – a decrease in the share of environmental crime within the overall crime structure. The role of international organizations and institutions in combating environmental crime has been examined. It has been determined that the International Consortium on Combating Wildlife Crime (ICCWC) plays a significant role in combating wildlife crime. It includes: the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC); the International Criminal Police Organization (Interpol); the Secretariat of the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES); the World Customs Organization (WCO); and the World Bank Group (GBG). In addition, the Law Enforcement Assistance Programme to Reduce Tropical Deforestation (LEAP) and the Global Programme on Crimes that Affect the Environment (GPCAE) play an important role in combating environmental crime. It has been concluded that international organizations and institutions play a significant role in combating environmental crime, as their activities are aimed at coordinating joint efforts between themselves and law enforcement agencies of various countries to detect, prevent, and neutralize criminal offenses in the environmental sphere.

Key words: environmental crime, combating environmental crime, criminological analysis, state of environmental crime, international organizations.

Постановка проблеми. Екологічна злочинність становить серйозну загрозу для екологічної безпеки держав, оскільки її наслідки негативно впливають не лише на стан навколишнього середовища, а й на економічну стабільність та сталий розвиток суспільства. Масштабні обсяги незаконної вирубки лісу, забруднення довкілля, корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з екологічною злочинністю перетворюють феномен цього виду злочинності на проблему не однієї держави, а всього співтовариства. Розроблення дієвого механізму протидії цьому явищу набуває важливого значення як для забезпечення національної безпеки, так і для міжнародної спільноти. У зв'язку з цим актуальним є аналіз сучасного стану екологічної злочинності та дослідження ролі міжнародних організацій у її протидії.

Мета статті: дослідження сучасного стану екологічної злочинності за період 2023-2025 років та визначення ролі міжнародних організацій у протидії цьому негативному явищу.

Стан опрацювання проблематики. Питання, які пов'язані з сучасним станом та роллю міжнародних організацій у протидії екологічній злочинності досліджували такі вчені як: О.Г. Кальман, Л.Г. Козлюк, В.К. Матвійчук, С.І. Марко, Р.О. Мовчан, Г.С. Поліщук, Т.Л. Сироїд, Є.Л. Стрельцов, Ю.А. Турлова та інші.

Виклад основного матеріалу. Екологічна злочинність вважається однією з головних проблем сучасного суспільства, оскільки наслідки такої злочинності можуть вплинути як на теперішнє покоління, так і на майбутнє. Варто зазначити, що універсального визначення екологічної злочинності немає як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зокрема, Програма ООН з навколишнього середовища визначає екологічну злочинність як «незаконну діяльність, яка завдає шкоди оточуючому середовищу та спрямована на отримання вигоди окремими особами, групами чи компаніями від експлуатації, пошкодження, торгівлі чи крадіжки природних ресурсів, включаючи, але не обмежуючись серйозними злочинами та транснаціональною організованою злочинністю» [1]. Водночас Європейська комісія розглядає екологічну злочинність як «екологічні правопорушення, які охоплюються або можуть охоплюватися кримінальним правом, спрямовані на захист навколишнього середовища» [2]. Крім того, як зазначає Управління ООН з питань наркотиків та злочинності, екологічна злочинність – це вид злочинності, який дедалі частіше набуває організованого та транснаціонального характеру й завдає шкоди екосистемам та громадам. І відповідно даний вид злочинності включає «злочини проти дикої природи, лісові злочини, злочини в рибному секторі, злочини проти корисних копалин та злочини, пов'язані з відходами – від торгівлі видами, що охороняються, та незаконної вирубки лісу до незаконного видобутку корисних копалин та переміщення небезпечних відходів» [3]. Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що у національному законодавстві протиправні дії, які спрямовані на порушення різноманітних екологічних норм, передбачені розділом VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» [4].

Визначаючи поняття «екологічна злочинність» з точки зору кримінології необхідно зазначити, що це – соціально-правове, негативне, історично-мінливе явище, що є цілісною сукупністю кримінальних правопорушень проти довкілля, яке має свої закономірності та характеризується кількісно-якісними показниками.

Враховуючи вищевикладене, ми можемо виокремити наступні ознаки: по-перше, характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпечності, оскільки становить загрозу як і для теперішнього, так і майбутнього покоління; по-друге, має високий ступінь латентності, оскільки значна кількість кримінальних правопорушень залишається невиявленою через відсутність потерпілих, а також, через те, що їх негативні наслідки проявляються лише через певний проміжок часу; по-тре-

тє, характеризується негативним впливом на населення, економічну безпеку країни, а також на саме довкілля; по-четверте, дедалі частіше набуває організованого та транснаціонального характеру; по-п'яте, характеризується зазвичай корисливою мотивацією.

В останні роки екологічна злочинність в Україні набуває дедалі масштабнішого характеру, що супроводжується серйозними викликами для правоохоронних органів. Зокрема, відповідно до даних статистичної звітності Офісу Генерального прокурора встановлено, що рівень екологічної злочинності протягом аналізованого періоду залишається відносно стабільним та водночас є значним. Так, упродовж 2023-2025 років простежується зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у цій сфері з 4 605 до 4 706, що становить +2,2% порівняно з 2022 роком. Згідно з аналізом статистичних даних, рівень цього виду злочинності з року в рік коливався. Зокрема, у 2024 році він знизився на 12,2%, тоді як у 2025 році, навпаки, зріс на 16,6% (табл. 1) [5]. Загалом, попри зниження показників у 2024 році, наведені дані свідчать про негативну тенденцію – поступове зростання кримінальних правопорушень у цій сфері станом на кінець 2025 року.

Таблиця 1

Рівень та динаміка екологічної злочинності за період 2023-2025 рр.

Роки	**2023**	**2024**	**2025**
Всього зареєстровано екологічної злочинності	4 605	4 043	4 706
Динаміка екологічної злочинності у % до попереднього року	-	-12,2%	+16,4%
Динаміка екологічної злочинності у % (базисний метод)	-	-12,2%	+2,2%

Варто зазначити, що кримінологічний рівень і динаміка екологічної злочинності можуть бути значно вищими, оскільки екологічна злочинність за своєю природою є латентною, а тому статистичні показники не завжди відображають її реальні масштаби. Відповідно, це створює реальні виклики для правоохоронної системи у сфері протидії екологічній злочинності.

Досліджуючи структуру екологічної злочинності протягом 2023-2025 років (табл. 2) [5], ми спостерігаємо, що найбільшу частку становлять кримінальні правопорушення, передбачені ст. 246 КК України, на які припадає понад половину усіх зареєстрованих кримінально протиправних діянь у структурі екологічної злочинності.

Таблиця 2

Структура екологічної злочинності за період 2023-2025 рр.

Роки	**2023**	**2024**	**2025**
Ст. 236 КК України: «Порушення правил екологічної безпеки» (%)	0,6	1	1,1
Ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» (%)	0	0,02	0,02
Ст. 239 КК України: «Забруднення або псування земель» (%)	6	6,8	8,4
Ст. 239-2 КК України: «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» (%)	0,3	0,4	0,5
Ст. 240 КК України: «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин» (%)	8	6,3	6,7
Ст. 240-1 КК України: «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину» (%)	3,8	2,8	2,7
Ст. 242 КК України: «Порушення правил охорони вод» (%)	2,2	3,1	2,6
Ст. 243 КК України «Забруднення моря» (%)	0,02	0,1	0,1

Ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» (%)	56,3	55	55,6
Ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» (%)	13,3	16,7	15,2
Ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил» (%)	0,1	0,3	0,06
Інші види кримінальних правопорушень (%)	9,3	7,3	7

Так, їх частка була найбільшою протягом всього досліджуваного періоду, попри те, що її питома вага постійно коливалась. У 2023 році їх частка становила 56,3%, у 2024 році частка кримінальних правопорушень, передбачених ст. 246 КК України, зменшилася і становила 55%, тоді як у 2025 році вона, навпаки, зросла до 55,6%. Водночас, з огляду на отримані дані, ми робимо висновок про суттєве збільшення частки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 239 КК України (з 3% у 2023 році до 8,4% у 2025 році). Крім того, простежується зниження частки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240-1 КК України (з 3,8% у 2023 році до 2,7% у 2025 році). Також слід зазначити, що найменшу частку у структурі екологічної злочинності становлять кримінальні правопорушення, передбачені ст. 238 КК України (0% у 2023 році, 0,02% у 2024 році та 0,02% у 2025 році), ст. 243 КК України (0,02% у 2023 році, 0,1% у 2024 році та 0,1% у 2025 році) та ст. 251 КК України (0,1% у 2023 році, 0,3% у 2024 році та 0,06% у 2025 році).

Отже, аналіз змін у структурі екологічної злочинності протягом 2023-2025 років дає змогу простежити одразу дві тенденції. Зокрема, позитивну тенденцію – зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240-1 КК України, ст. 242 КК України, ст. 249 КК України та ст. 251 КК України, а також негативну тенденцію – зростання кількості зареєстрованих кримінально протиправних діянь, передбачених ст. 239 КК України, ст. 239-2 КК України, ст. 240 КК України та ст. 246 КК України.

Аналізуючи місце екологічної злочинності у загальній структурі злочинності, ми спостерігаємо, що частка цього виду злочинності є незначною (рис. 1) [5].

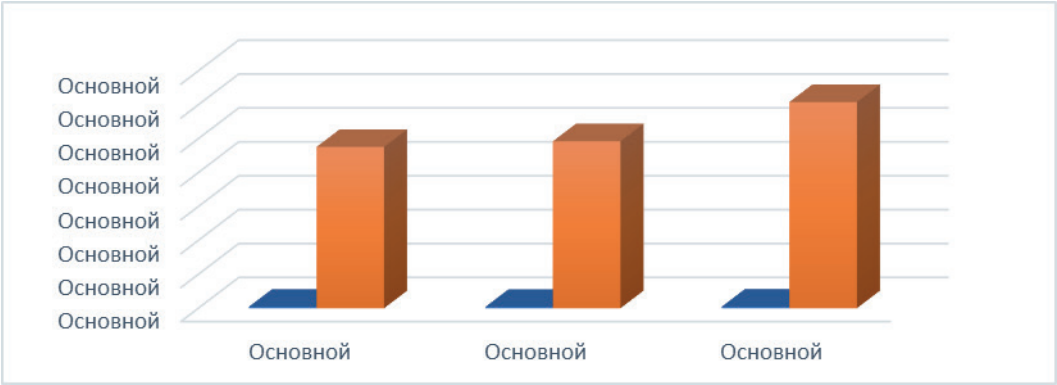

Рис. 1. Частка екологічної злочинності у структурі загальної злочинності за період 2023-2025 рр.

Згідно даних рис. 1, у 2023 році частка екологічної злочинності у загальній структурі злочинності становила 0,9%. У наступні роки спостерігається її поступе зниження: зокрема, у 2024 році цей показник становив – 0,8%, а у 2025 році – 0,7%. Відповідно, аналіз змін у структурі злочинності за досліджуваний період свідчить про позитивну тенденцію – зниження частки екологічної злочинності у загальній структурі злочинності, хоча й незначне.

Крім вищевикладеного, проаналізуємо структуру екологічної злочинності за ступенем суспільної небезпеки. Аналіз структури екологічної злочинності за ступенем суспільної небезпеки протягом 2023-2025 років (табл. 3) [5] дає можливість зробити висновок, що більшість осіб, які вчиняли екологічні кримінальні правопорушення, вчинили нетяжкі злочини.

Таблиця 3

Структура екологічної злочинності за ступенем суспільної небезпеки за період 2023-2025 рр.

Роки	**2023**	**2024**	**2025**
Кримінальні проступки (%)	19%	20,8%	19,3%
Нетяжкі злочини (%)	61,2%	62,5%	64,5%
Тяжкі злочини (%)	19,6%	16,5%	15,8%
Особливо тяжкі злочини (%)	0,1%	0,07%	0%

Частка цих нетяжких злочинів протягом досліджуваного періоду є досить значною і на кінець аналізованого періоду становить 64,5%. Водночас частка особливо тяжких злочинів є найменшою, порівняно з іншими видами. Крім того, протягом досліджуваного періоду спостерігається зменшення частки тяжких злочинів (з 19,6% до 15,8%). Окрім цього, частка кримінальних проступків упродовж досліджуваного періоду коливається, демонструючи тенденції як до зростання, так і до зниження.

Враховуючи вищенаведене, питання протидії екологічній злочинності є особливо актуальним, оскільки виникає необхідність у вжитті відповідних заходів, спрямованих на зменшення проявів цього негативного явища. Вагому роль у протидії екологічній злочинності відіграють міжнародні органи та інституції. Зокрема, одним з них є «Міжнародний консорціум у боротьбі зі злочинами проти дикої природи» (далі – ICCWC). ICCWC є альянсом п'яти міжнародних організацій, діяльність якого спрямована на посилення протидії екологічній злочинності. У межах своєї діяльності альянс надає скоординовану підтримку правоохоронним органам та сприяє впровадженню комплексних заходів для розвитку їхніх можливостей у сфері протидії екологічній злочинності [6]. До складу Консорціуму входять: «Управління ООН з питань наркотиків та злочинності» (далі – UNODC); «Міжнародна організація кримінальної поліції» (далі – Interpol); «Секретаріат Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» (далі – CITES); «Всесвітня митна організація» (далі – WCO); «Група Світового банку» (далі – GBG). Партнерські установи ICCWC через свої національні та регіональні офіси мають доступ до розгалуженої всесвітньої мережі, що дає альянсу змогу забезпечувати цільову підтримку національним правоохоронним органам. Відповідно така діяльність сприяє оперативному поширенню інформації, а також ефективній взаємодії правоохоронних органів різних держав [6].

Окрему важливу роль у протидії екологічній злочинності, а також у діяльності вищенаведеного Консорціуму (ICCWC), відіграє Інтерпол. У структурі Інтерполу боротьбу з екологічною злочинністю здійснює Робоча група Інтерполу з екологічних кримінальних правопорушень, зокрема Комітет з дотримання та правозастосування екологічного законодавства та чотири спеціалізовані робочі групи. Ці робочі групи займаються протидією екологічної злочинності у таких сферах: кримінальні правопорушення у сфері лісового господарства, кримінальні правопорушення у сфері рибальства, кримінальні правопорушення, пов'язані із забрудненням довкілля, а також незаконною торгівлею дикої природи [7]. Варто зазначити, що важливу роль у протидії екологічній злочинності в межах Інтерполу відіграє проєкт «Law Enforcement Assistance Programme to Reduce Tropical Deforestation» (далі – LEAP). Метою цього проєкту є підтримка спільних зусиль правоохоронних органів у боротьбі з незаконною вирубкою лісів та пов'язаними з нею кримінальними правопорушеннями зокрема, такими як: відмивання коштів, ухилення від сплати податків, незаконний обіг наркотичних засобів, корупційні кримінальні правопорушення. Відповідно, ця програма допомагає країнам-учасницям ефективніше виявляти, розслідувати та запобігати злочинності у сфері лісового господарства. Це стає можливим завдяки: сприяння обміну інформацією та проведенню аналітичної роботи для виявлення кримінальних правопорушень у лісовому господарстві, встановлення винних осіб та визначення осередків незаконної вирубки лісів; підтримці ефективних оперативних заходів, спрямованих на протидію кримінальним правопорушенням у сфері лісового господарства та зменшення масштабів незаконної вирубки лісів; посилення міжсекторальної співпраці за участю поліцейських органів, митних служб, органів прокуратури та громадського суспільства [8].

Значну роль у протидії екологічній злочинності здійснюють також «National Environmental Security Task Force» (далі – NEST). NEST – це національна мультидисциплінарна група експертів із різних державних відомств, зокрема поліції, митних органів, природоохоронних служб, органів прокуратури та інших спеціалізованих установ, які спільно працюють задля забезпечення

національної екологічної безпеки та протидії екологічній злочинності. Метою діяльності NEST є об'єднання правоохоронних органів та їхніх відповідних знань навколо спільної мети, зокрема для зменшення рівня забруднення довкілля, збереження біологічних видів або захисту інших природних ресурсів. Цільова група NEST може створюватися на базі інших міжвідомчих груп, що вже функціонують у державі, або діяти за їхньої підтримки, використовуючи наявні механізми співпраці [7].

Варто також виокремити роль у протидії екологічній злочинності програму «The Global Programme on Crimes that Affect the Environment» (далі – GPCAE), яку реалізує Управління ООН з питань наркотиків та злочинності. Ця програма співпрацює з державами-членами та міжнародними партнерами з метою кращого розуміння загроз, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями, що впливають на довкілля, посилення реагування системи кримінального правосуддя та вдосконалення міжнародної співпраці вздовж ланцюгів незаконних поставок. Діяльність програми передбачає надання допомоги державам у перегляді та вдосконаленні національного законодавства, розробленні практичних рекомендацій та інструментів, а також підтримці органів кримінального правосуддя на всіх етапах правоохоронної діяльності. Крім того, програма сприяє вирішенню корупційних ризиків, пов'язаних з екологічною злочинністю, а також розширенню доступу держав до спеціалізованих знань та технічних ресурсів [3].

Відповідно, можна зробити висновок, що міжнародні організації та інституції відіграють значну роль у протидії екологічній злочинності, оскільки їхня діяльність спрямована на координацію спільних дій між ними та правоохоронними органами різних держав щодо виявлення, запобігання та нейтралізації кримінальних правопорушень у сфері довкілля.

Висновки. Підбиваючи підсумок викладеного, необхідно зазначити, що проблема екологічної злочинності залишається одним із серйозних викликів для суспільства. Екологічна злочинність характеризується масовістю, стійкістю, латентністю та транснаціональним характером. Сучасна кримінологічна картина свідчить про те, що спостерігається зростання кримінальних правопорушень у сфері екологічної злочинності на кінець 2025 року (+16,4%). Крім того, простежується негативна тенденція у структурі екологічної злочинності – зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 246 КК України, на які припадає понад половину всіх кримінально протиправних діянь у структурі екологічної злочинності (55,6%). Водночас спостерігається позитивна тенденція – зниження частки екологічної злочинності у загальній структурі злочинності, хоча й не досить значне. Вагому роль у протидії екологічній злочинності відіграє «Міжнародний консорціум у боротьбі зі злочинами проти дикої природи» (ICCWC), до складу якого входять: «Міжнародна організація кримінальної поліції» (Interpol); «Управління ООН з питань наркотиків та злочинності» (UNODC); «Секретаріат Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» (CITES); «Всесвітня митна організація» (WCO); «Група Світового банку» (GBG). Крім того, значну роль у протидії екологічній злочинності виконує проєкт «Law Enforcement Assistance Programme to Reduce Tropical Deforestation» **(**LEAP) та програма «The Global Programme on Crimes that Affect the Environment» (GPCAE). Незважаючи на існування міжнародних організацій, різних інституцій та налагодженого співробітництва між державами у цій сфері, ефективна протидія екологічній злочинності й надалі залишається гострою глобальною проблемою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The rise of environmental crime: A growing threat to natural resources peace, development and security. URL: https://wedocs.unep.org/%20handle/20.500.11822/7662 (дата звернення: 01.03.2026).
2. Environmental crime affecting EU financial interests, the economic recovery and the EU's Green Deal objectives. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/737869/%20IPOL_STU(2022)737869_EN.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
3. Управління ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC). URL: https://www.unodc.org/unodc/en/environment-climate/about-us.html (дата звернення: 1.03.2026 р.).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.03.2026 р.).
5. Офіс Генерального прокурора. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 1.03.2026 р.).
6. The International Consortium on Combating Wildlife Crime. URL: https://www.iccwc-wildlifecrime.org/ (дата звернення: 1.03.2026 р.).
7. Міжнародна організація кримінальної поліції. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Our-response-to-environmental-crime (дата звернення: 1.03.2026 р.).

8. Проєкт «Law Enforcement Assistance Programme to Reduce Tropical Deforestation» (LEAP). URL: https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Projects/Project-LEAP (дата звернення: 1.03.2026 р.).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Продан Т.В., Попович М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 159.922.8:343.915(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.69

ПСИХОЛОГІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ: ТЕНДЕНЦІЇ ЗРОСТАННЯ МОЛОДІЖНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Серкевич І.Р.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7678-0291

Серкевич І.Р. Психологія неповнолітніх правопорушників: тенденції зростання молодіжної злочинності в умовах війни в Україні.

У статті досліджено особливості психології неповнолітніх правопорушників та показано тенденції зростання молодіжної злочинності в умовах війни в Україні. Наголошено, що підліткова жорстокість в Україні спричинена багатьма чинниками: не тільки фактом повномасштабного вторгнення Росії, а й пов'язаними з ним обставинами – загальним психологічним станом нашого суспільства, економічною ситуацією в Україні, а також особливостями інформаційного простору, в якому формуються й соціалізуються діти. Зазначено, що важливе значення для формування особистісних якостей неповнолітніх має сімейний стан. Наявність сім'ї визначає більш стабільний і передбачуваний спосіб життя, підвищує почуття відповідальності, розширює коло обов'язків людини. Сімейне середовище також сприяє розвитку соціальних зв'язків і формуванню сильної соціальної підтримки, що зменшує ймовірність спонтанних та імпульсивних вчинків. Важливим чинником, причиною скоєння кримінальних правопорушень неповнолітніми є також, із психологічної точки зору, ціннісні орієнтації, як одна із центральних характеристик спрямованості особистості. Процес формування цінностей особистості відбувається під впливом соціального середовища. Правова психологія молодих правопорушників характеризується відсутністю почуття соціальної відповідальності і низьким рівнем самоконтролю. Вони часто не усвідомлюють суспільної небезпеки своїх дій, а їхня психологічна нестабільність і схильність до імпульсивності сприяють деформованому сприйняттю правових норм і установок. Несформована правосвідомість є наслідком низького рівня пізнавальних і суспільних інтересів на цьому етапі становлення особистості. Для них характерне формальне ставлення до нормативних заборон, протиставлення загальноприйнятим нормам і правилам поведінки, схвалення порушень закону. За час повномасштабного вторгнення для української молоді особливої значущості набули особисті цінності відчуття свободи і незалежності у власних рішеннях і вчинках. Вага життєвого пріоритету в переліку цілей молоді зросла майже удвічі, підтверджуючи важливість і цінність ідей свободи й рівності в суспільстві. Соціально-економічні виклики, спричинені військовою агресією, сприяли формуванню в молоді свідомого ставлення до внеску на користь країни й суспільства загалом. Зроблено висновок, що молодіжна злочинність – це серйозна кримінологічна проблема, що характеризується високою динамікою, специфічними причинами і важкими наслідками як для самих молодих правопорушників, так і для суспільства загалом. Зростання рівня молодіжної злочинності становить загрозу громадському порядку і громадській безпеці, підриває соціальні підвалини і створює додаткове навантаження на правоохоронну систему України.

Ключові слова: права дитини, неповнолітні, кримінальні правопорушення, молодіжна злочинність, кримінологія, психологія неповнолітніх, психоемоційний стан підлітків, правоохоронна система, війна.

Serkevych I.R. Psychology of juvenile offenders: trends of growth of youth crime in the conditions of war in Ukraine.

The article examines the peculiarities of the psychology of juvenile offenders and shows the trends of growth of youth crime in the conditions of war in Ukraine. It is emphasized that teenage cruelty in Ukraine is caused by many factors: not only the fact of the full-scale invasion of Russia, but also the circumstances related to it - the general psychological state of our society, the economic situation in Ukraine, as well as the peculiarities of the information space in which children are formed and socialized. It is noted that marital status is of great importance for the formation of personal qualities of minors. The presence of a family determines a more stable and predictable lifestyle, increases the sense of responsibility, and expands the circle of human responsibilities. The family environment

also contributes to the development of social ties and the formation of strong social support, which reduces the likelihood of spontaneous and impulsive actions. An important factor, the cause of the commission of criminal offenses by minors, from a psychological point of view, is also value orientations, as one of the central characteristics of the orientation of the personality. The process of forming personal values occurs under the influence of the social environment. The legal psychology of young offenders is characterized by a lack of a sense of social responsibility and a low level of self-control. They often do not realize the social danger of their actions, and their psychological instability and tendency to impulsivity contribute to a deformed perception of legal norms and attitudes. Unformed legal consciousness is a consequence of a low level of cognitive and social interests at this stage of personality formation. They are characterized by a formal attitude to regulatory prohibitions, opposition to generally accepted norms and rules of behavior, approval of violations of the law. During the full-scale invasion, personal values of a sense of freedom and independence in one's own decisions and actions became of particular importance for Ukrainian youth. The weight of life priority in the list of youth goals almost doubled, confirming the importance and value of the ideas of freedom and equality in society. The socio-economic challenges caused by military aggression contributed to the formation of a conscious attitude in youth to contribute to the benefit of the country and society as a whole. It is concluded that youth crime is a serious criminological problem characterized by high dynamics, specific causes and serious consequences for both the young offenders themselves and society as a whole. The increase in the level of youth crime poses a threat to public order and public safety, undermines social foundations and creates an additional burden on the law enforcement system of Ukraine.

Key words: child rights, minors, criminal offenses, youth crime, criminology, psychology of minors, psycho-emotional state of adolescents, law enforcement system, war.

Постановка проблеми. Проблема молодіжної злочинності – явище не нове. Молодіжна злочинність існувала у всі часи, проте особливого поширення набула в сучасний період. «Це зумовлено не лише тим, що неповнолітні завжди визнавалися злочинцями особливого роду, а й тим, що на сьогодні – це одна з найбільш кримінально уражених верств населення» [1], – наголошують науковці.

Стратегія Ради Європи з прав дитини на період 2022–2027 років акцентує на тому, що молодіжна злочинність є наріжним каменем регіональних соціальних викликів [2]. Молодіжна злочинність – це серйозна кримінологічна проблема, що характеризується високою динамікою, специфічними причинами і важкими наслідками як для самих молодих правопорушників, так і для суспільства загалом. Зростання рівня молодіжної злочинності становить загрозу громадському порядку і громадській безпеці, підриває соціальні підвалини і створює додаткове навантаження на правоохоронну систему України.

Характерною ознакою молодіжної злочинності є її масовість, що корелює зі зростанням протестної активності молоді. Посилення протестних настроїв спонукало широку громадськість до переосмислення місця і ролі молодого покоління в сучасному українському суспільстві. Окрім того, російська агресія в Україні, що розпочалася 2014 року і переросла в повномасштабну війну у 2022-му, істотно вплинула, звісно, на все суспільство, але передусім на молодь. Підлітки, які виросли в умовах бойових дій, зіткнулися з такими проблемами, як постійний стрес, порушення звичного способу життя, переживання через втрату близьких, переміщення в інші регіони, а в деяких випадках і пряма участь у воєнних діях або спостереження за ними. Усе це впливає на психоемоційний стан підлітків, що може виражатися в різних формах агресії, депресії і навіть суїцидальних схильностях [3]. З огляду на це, молодіжну злочинність, що посягає на громадський порядок, варто розглядати як самостійну кримінологічну проблему.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми, пов'язані із злочинністю неповнолітніх, досліджували такі вітчизняні науковці: А. Антонюк, Ю. Антонян, І. Богатирьов, В. Глушков, М. Дякур, І. Жаровська, О. Джужа, А. Закалюк, О. Колб, О. Костенко, С. Максименко, Н. Ортинська, Т. Продан та інші. Психологічні особливості поведінки неповнолітніх правопорушників досліджували В. Вітвіцька, В. Коновалова, І. Топольскова та інші. Утім, попри високу затребуваність в дослідженні молодіжної злочинності, поза увагою вчених залишилось чимало питань проблемного характеру, особливо тенденцій зростання молодіжної злочинності в умовах війни в Україні тощо.

Метою статті є аналіз особливостей психології неповнолітніх правопорушників та характеристика тенденцій зростання молодіжної злочинності в умовах війни в Україні.

Виклад матеріалу. На сьогодні підліткова жорстокість в Україні спричинена багатьма чинниками: не тільки фактом повномасштабного вторгнення Росії, а й пов'язаними з ним обставинами – загальним психологічним станом нашого суспільства, економічною ситуацією в Україні, а також особливостями інформаційного простору, в якому формуються й соціалізуються діти [4]. Так, ста-

тистичні дані вказують на те, що кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участі, проти основ нацбезпеки за три роки зросла в 43 рази: 2022 рік – три; 2023 рік – два; 2024 рік – 31; 2025 рік – 130 кримінальних правопорушень. Так, у 2025-му 68 правопорушень було зареєстровано за фактом диверсій, 53 – за фактом перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та ще два – за фактом несанкціонованого поширення інформації про переміщення зброї та військових формувань. На думку експертів, так відбувається з двох причин. Перша – російські спецслужби використовують підлітків, які шукають заробітку, як вразливу категорію, якою можна легко маніпулювати. Друга – відсутність контролю над телеграм-каналами [5].

Як основні ознаки злочинності неповнолітніх Т. Продан і М. Дякур вказують: по-перше, це негативне соціальне явище, що є основою для самодетермінації всієї злочинності; по-друге, їй властивий психологічний механізм наслідування дорослих; по-третє, має переважно груповий характер; по-четверте, характеризується підвищеною латентністю; по-п'яте, переважають корисливі й насильницькі кримінальні правопорушення [6]. Проте без урахування статево-вікових особливостей неможливо зрозуміти специфіку формування особи неповнолітнього злочинця і його протиправної поведінки. Здебільшого молодь, яка скоює кримінальні правопорушення проти громадського порядку, – це особи чоловічої статі (в середньому 96,5 %). Проте 2025 року майже удвічі зросла залученість осіб жіночої статі до скоєння кримінальних правопорушень (з 2,2 % до 4,2 %) [5].

Переважання чоловіків у загальній структурі злочинності пов'язане не з психічними та психологічними особливостями статі, а з диференціацією інтересів, поведінки, виховання хлопчиків і дівчаток, з їх посиленою активністю, підприємливістю, рішучістю, нестриманістю й іншими загальнохарактерологічними властивостями чоловіків, що виявляються в певних життєвих ситуаціях, зокрема в антисуспільних вчинках і правопорушеннях.

Пік участі молоді у вчиненні кримінальних правопорушень припадає на віковий період від 18 до 24 років. Найчастіше хуліганські дії вчиняють особи у віці від 18 до 29 років, найменш активні – неповнолітні. Вандалізм здебільшого вчиняють молоді люди у віці від 18 до 24 років, найменше – у віці від 24 до 29 років [7].

Освітній рівень молодих людей, які вчинили кримінальні правопорушення, що посягають на громадський порядок, переважно відповідає середній (повній) загальній (26,5 %) і середній професійній освіті (21,9 %), у меншості виявлених осіб – початкова й основна загальна (13,9 %) і вища освіта (10,9 %) [6]. Вочевидь, рівень освіти відіграє найважливішу роль у формуванні правосвідомості неповнолітніх правопорушників. Освіта сприяє підвищенню соціального статусу, що корелює з меншою ймовірністю вчинення правопорушень. Окрім того, освіта розвиває когнітивні навички, такі як критичне мислення, планування, конструктивний розв'язок проблем. А це дає змогу молоді ухвалювати зважені рішення, знижуючи імпульсивність і схильність до ризику.

Іноземні експертні дослідження доводять, що якість саме правової освіти впливає на сприйняття законів і готовність дотримуватися їх [8, p. 21]. Наприклад, проведення юридичних курсів у закладах освіти неюридичного спрямування, а також здійснення правової пропаганди допомагає знизити рівень злочинності серед молоді за допомогою підвищення ступеня усвідомлення значущості правових явищ і відповідальності за свою поведінку.

Окрім того, недостатня увага з боку батьків, асоціальні моделі поведінки всередині сім'ї, а також наявність кримінального досвіду в батьків сприяють формуванню в дитини спотвореного сприйняття права і правових явищ [9]. Дитина, яка бачить, що її батьки вчиняють протиправні діяння і при цьому уникають відповідальності, сприймає таку поведінку як норму, що формує деструктивні рольові моделі.

Утім, не тільки вітчизняні, а й зарубіжні кримінологічні дослідження доводять, що формування правосвідомості особистості в умовах сім'ї, члени якої схильні до вчинення кримінальних правопорушень, є основною причиною залучення молодих людей до злочинної діяльності [8; 10].

Згідно з пунктом 1 статті 3 Конвенції про права дитини, дитина має право на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і враховувалися як першочергове міркування при ухваленні щодо неї будь-яких рішень чи вжиття дій і в державній, і в приватній сфері [11]. Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) із цього приводу гарантує, що, по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, окрім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку в безпечному, спокійному і стійкому середовищі, що не є неблагополучним (див. пункт 100 рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України» [12]). Саме тому, як видається, важливе значення для формування особистісних якостей неповнолітніх має сімейний стан. Наявність сім'ї визначає більш стабільний і передбачуваний спосіб життя, підвищує почуття відповідальності, розширює коло обов'язків людини. Сімейне середовище також сприяє розвитку соціальних зв'язків і формуванню сильної соціальної підтримки, що зменшує ймовірність спонтанних та імпульсивних вчинків.

Розглядаючи сферу зайнятості молодих правопорушників, які вчиняють кримінальні правопорушення, варто зазначити, що в середньому 11 % з них становлять учні та студенти, 24 % – наймані робітники, а 57 % – особи, які не мають постійного джерела доходу, що свідчить про вплив незайнятості на кримінальну спрямованість особистості [6]. За даними експертного опитування, трудова діяльність таких осіб характеризується низькою кваліфікацією, несумлінним виконанням обов'язків, прогулами.

Трудова зайнятість забезпечує легальне джерело доходу, яке дає змогу задовольняти базові потреби (житло, їжа, одяг), структурує день, займає значну частину часу. Роботодавець, робочий колектив здійснюють соціальний контроль, зміцнюють почуття належності до суспільства, власної значущості індивіда та причетності до спільної справи. Незайнятість, навпаки, спричинює зниження рівня і якості життя, підвищення соціальної напруги і невдоволення, появу почуття несправедливості й образи через нерівність доходів і розподілу ресурсів.

Тривожними є дані статистики, які фіксують повторні кримінальні правопорушення раніше вже судимих осіб. Частина цих правопорушників демонструє стійкі антисоціальні установки, схильність до ризику, імпульсивність і низький рівень емпатії. Згідно з даними Генеральної прокуратури України, за період 2023-2025 рр. було повідомлено про підозру 1752 неповнолітнім особам: до 14 років – 114 особам; 14–15 років – 540 особам; 16–17 років – 1098 особам. Найпоширенішими правопорушеннями серед неповнолітніх були крадіжки (807 випадків), грабежі (97 випадків), розбої (35 випадків) та шахрайства (79 випадків). Ці статистичні дані підтверджують актуальність проблеми рецидивної злочинності серед неповнолітніх і потребу в розробці та впровадженні ефективних превентивних заходів [13].

Одним з основних чинників, що сприяють повторному вчиненню кримінальних правопорушень серед неповнолітніх, є несприятливе соціально-економічне становище їхніх сімей. Бідність, нестабільний дохід та відсутність підтримки з боку батьків формують середовище, у якому діти змушені шукати альтернативні способи вирішення життєвих труднощів. У таких умовах підлітки часто стають легкою мішенню для злочинних угруповань або ж самі долучаються до протиправної діяльності. Брак доступу до ресурсів, необхідних для гармонійного розвитку, лише посилює ці ризики, змушуючи неповнолітніх обирати шлях злочинної поведінки [14]. Це зумовлено специфічними й ситуаційними чинниками, що діють у молодіжному середовищі. Молодь перебуває на стадії формування своєї особистості і прагне належності до злочинного угруповання. Злочинне угруповання може стати джерелом самооцінки і престижу власного статусу. Вчинення кримінального правопорушення може сприйматися як авантюрна пригода, спосіб отримати адреналін, задовольнити спрагу, так би мовити, «гострих відчуттів».

Окрім того, занепокоєння викликає і той факт, що практично 60 % з виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, на момент його скоєння перебували в стані сп'яніння. Алкоголь істотно впливає на вчинення протиправних діянь неповнолітніми, діючи як підсилювач агресії, пригнічуючи самоконтроль і спотворюючи сприйняття реальності, знижуючи критичність мислення, впливаючи на координацію рухів і швидкість реакції. Водночас важливо відзначити, що алкоголь не є єдиною причиною кримінального правопорушення. Він слугує радше каталізатором, посилюючи попередні фактори ризику.

Важливим чинником, причиною скоєння кримінальних правопорушень неповнолітніми є також, із психологічної точки зору, ціннісні орієнтації, як одна із центральних характеристик спрямованості особистості. Процес формування цінностей особистості відбувається під впливом соціального середовища. За даними опитування респондентів вікової групи від 14 до 17 років, найбільш значущими цінностями для них є проведення часу з друзями (81,9 %), комп'ютер, інтернет і соціальні мережі (71 %), матеріальне благополуччя (52,9 %), менш значущими цінностями вказували навчання і саморозвиток (15,8 %), а також релігію (13,6 %) і здоров'я (10,9 %). А вже серед молоді від 18 до 35 років найбільш значущими цінностями є: сім'я (86,4 %), високооплачувана робота (81 %), здоров'я (76 %) й особистісний ріст (70,5 %), найменшу цінність мають релігія (24,6 %), взаємини з друзями (21,4 %) і набуття популярності (13,2 %) [15].

Водночас за час повномасштабного вторгнення для української молоді особливої значущості набули особисті цінності відчуття свободи і незалежності у власних рішеннях і вчинках. Вага життєвого пріоритету в переліку цілей молоді зросла майже удвічі, підтверджуючи важливість і цінність ідей свободи й рівності в суспільстві. Соціально-економічні виклики, спричинені військовою агресією, сприяли формуванню в молоді свідомого ставлення до внеску на користь країни й суспільства загалом. Дослідження показує, що кількість опитуваних молодих людей, які цінують свободу і незалежність, зросла з 28 % у 2021 році до 56 % у 2024-му. Своєю чергою, важливість принесення користі країні в переліку життєвих пріоритетів посилила позиції серед молоді до 33 % у 2024 році зі 6 % у 2021-му. Корисливі мотиви жаги влади і слави мали незначні коливання і залишались на останніх позиціях у переліку життєвих ціннісних орієнтирів [16].

До основних морально-психологічних рис неповнолітніх правопорушників належать егоїзм, імпульсивність, рішучість, висока реакційна рухливість, конфліктність, наслідування, підвищена сугестивність, відсутність критичного мислення, переконаність у допустимості й переважності насильницьких способів досягнення цілей і задоволення своїх бажань, неповажне ставлення до оточення, налаштованість на грубу, зухвалу, агресивну поведінку. Організаторів несанкціонованих публічних заходів і масових заворушень експерти-практики характеризують як осіб, що володіють сильною волею, чарівністю, авторитетністю, ораторським мистецтвом, хитрістю, скритністю, підозрілістю.

Правова психологія молодих правопорушників характеризується відсутністю почуття соціальної відповідальності і низьким рівнем самоконтролю. Вони часто не усвідомлюють суспільної небезпеки своїх дій, а їхня психологічна нестабільність і схильність до імпульсивності сприяють деформованому сприйняттю правових норм і установок. Несформована правосвідомість є наслідком низького рівня пізнавальних і суспільних інтересів на цьому етапі становлення особистості.

Для них характерне формальне ставлення до нормативних заборон, протиставлення загальноприйнятим нормам і правилам поведінки, схвалення порушень закону. Згодом формується вороже, недовірливе ставлення до державних і суспільних інтересів та цінностей. Успіхи в навчанні, задоволеність роботою і матеріальним забезпеченням, зацікавленість у дозвіллєвій діяльності, наявність захоплень та успіхи у спорті, мистецтві, науковій діяльності, навпаки, знижують імовірність прояву в молоді злочинних нахилів.

Правова ідеологія молодих правопорушників формується на основі переконань, а також негативного досвіду, пов'язаного із функціонуванням чинної правової системи. У таких умовах право сприймається як інструмент репресій, а не як засіб захисту державних, суспільних й особистих інтересів. Молоді люди, які стикаються з несправедливим, на їхню думку, поводженням з боку правоохоронних органів, формують у собі негативне ставлення до права і можуть сприймати його як загрозу. Тому в такому середовищі розробляються власні, альтернативні уявлення про справедливість і законність, які виправдовують протиправні дії.

Висновки. Отже, морально-психологічні риси і правосвідомість молодих правопорушників є найважливішими факторами, що зумовлюють їхню участь у кримінальних правопорушеннях. Як основні когнітивні особливості особистості, властиві молодим правопорушникам, можна назвати низький рівень морального мислення, орієнтацію на егоцентричні цінності, нездатність адекватно оцінити свої дії і їхні наслідки, віру в безкарність, раціоналізацію своїх вчинків, приписування вини іншим людям або обставинам, переконаність у ворожості та несправедливості навколишнього світу, нездатність контролювати емоції й імпульси, невміння ухвалювати правильні рішення в стресових ситуаціях. До емоційних особливостей особистості молодого правопорушника належать: прагнення довести свою значущість і силу через агресивну поведінку і вчинення протиправних діянь, накопичення негативних емоцій і невміння конструктивно з ними справлятися, нездатність до емпатії, підвищена тривожність і страх. Соціальними рисами молодих правопорушників є перебування в неблагополучному соціальному середовищі (проживання в сім'ях із низьким рівнем доходу, наявністю алкоголізму, насильства або відсутністю батьківського контролю тощо), відсутність позитивних соціальних зав'язків (немає підтримки від авторитетних дорослих, мало друзів, участь у групах, що заохочують злочинну поведінку), низька успішність в закладах освіти, відсутність мотивації до навчання і розвитку тощо.

Насамкінець слід зазначити, що деформація правосвідомості молоді відбувається під впливом безлічі різноманітних чинників. І саме дослідження правової психології та правової ідеології дає змогу глибше зрозуміти мотивацію молодих правопорушників, а також розробити ефективний механізм профілактики злочинності в українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зарадюк З.В. Проблеми злочинності серед неповнолітніх в Україні: навчально-методичні рекомендації. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2024. 55 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/28900/1/probl_zloch_nepov.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
2. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». URL: https://rm.coe.int/cdenf-unofficial-translation-into-ukrainian/1680aca358 (дата звернення: 1.02.2026).
3. На підліткову злочинність в Україні впливає ряд факторів: війна, соцмережі, алкоголь, наркотики, що спричиняє буллінг, агресію та суїцид. *Ukrpress.fun*. 2025. 29 січ. URL: https://ukrpress.fun/2025/01/29/na-pidlitkovu-zlochinnist-v-ukrayini-vplivae-ryad-faktoriv-viyna-sotsmerezhi-alkogol/ (дата звернення: 1.02.2026).
4. Діти стають жорстокіше. Чи можна цьому протидіяти? Українська Гельсінська спілка з прав людини: офіц. вебсайт. 2025. 28 лют. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/dity-staiut-zhorstokishe-chy-mozhna-tsomu-protydiiaty/ (дата звернення: 1.02.2026).

5. Кількість злочинів неповнолітніх проти основ нацбезпеки за три роки зросла в 43 рази, – Юрчишин. Детектор медіа. 2026. 13 лют. URL: https://ms.detector.media/withoutsection/post/38958/2026-02-13-kilkist-zlochyniv-nepovnolitnikh-proty-osnov-natsbezpeky-za-try-roky-zrosla-v-43-razy-yurchyshyn/ (дата звернення: 1.02.2026).
6. Продан Т.В., Дякур М.Д. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. *Сер.: Право.* 2024. Вип. 86, ч. 4. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/54-2.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
7. Ортинська Н.В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. … д-ра юрид. наук / НУ «Львівська політехніка». Львів, 2017. 524 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1717/dysertaciynarobotanazdobuttyanaukovogostupenyadoktorayurydychnyhnaukortynskoyinv.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
8. Tyler T.R. Why People Obey the Law. Princeton: Princeton University Press, 2006. 320 p.
9. Кримінологія: академічний підручник / І.Г. Богатирьов, Л.В. Гусар, О.Г. Колб та ін.; за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Чернівці: Технодрук, 2020. 336 с.
10. Farrington D.P., Welsh B.C. Effects of Improved Street Lighting on Crime: A Systematic Review. London: Home Office, 2002. 61 p.
11. Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20.11.1989 / ООН. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 1.02.2026).
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України» (Заява № 10383/09) від 16.07.2015. *Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (дата звернення: 1.02.2026).
13. Статистична інформація про стан злочинності в Україні за 2021–2024 роки. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 1.02.2026).
14. Сперкач Н.А., Дубець А.В. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності серед неповнолітніх. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3, ч. 2. С. 462–467. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334474/323437 (дата звернення: 1.02.2026).
15. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І.О., гол. ред. колег., Ярема О.Й., Бєляєва І.І. та ін.]. Київ, 2016. 200 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/shorichni_dopovidi/shorichna-dopovid.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
16. Становище молоді в Україні. «Молодь України: виклики та адаптація в умовах воєнного стану»: щорічна доповідь Міністерства молоді та спорту України за підсумками 2022–2025 років. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2026/20251-shhoricna-dopovid-pu-vru-kmu-molod-ukrayini.pdf (дата звернення: 1.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Серкевич І.Р., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.97:630(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.70

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Ступник Я.В.,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0001-8024-9735
e-mail: yaroslav.stupnik@uzhnu.edu.ua

Ступник Я.В. Заходи протидії злочинності у сфері лісового господарства в Україні: кримінологічний аналіз.

Стаття присвячена комплексному кримінологічному аналізу заходів протидії злочинності у сфері лісового господарства України. Стаття присвячена комплексному кримінологічному аналізу заходів протидії злочинності у сфері лісового господарства України в сучасних умовах соціально-економічних перетворень та реформування правоохоронної системи. Визначено сучасний стан і детермінанти лісової злочинності, яка характеризується корисливою мотивацією, органічним зв'язком з корупцією та організованою злочинністю. Досліджено кількісні та якісні показники злочинності у цій сфері, виявлено регіональні особливості її поширення та латентний характер значної частини правопорушень. Встановлено, що лісова злочинність нерідко функціонує як складова організованих злочинних угруповань, що суттєво ускладнює її виявлення та документування.

Систематизовано кримінально-правові заходи охорони лісових ресурсів, з'ясовано прогалини й суперечності законодавства у цій сфері. Проведено порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду криміналізації посягань на лісові ресурси, виявлено переваги та недоліки чинної системи кримінально-правової охорони. Розкрито змістовне наповнення загально-соціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання лісовій злочинності, організаційно-управлінських та міжнародно-правових інструментів у цій сфері. За результатами дослідження сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази та практики правозастосування у сфері охорони лісових ресурсів. Запропоновано комплекс організаційних, правових і технічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності виявлення, розслідування та судового розгляду справ про злочини у лісовій галузі. Зокрема, обґрунтовано необхідність впровадження сучасних технологій моніторингу лісових масивів, посилення міжвідомчої координації та удосконалення системи підготовки спеціалізованих правоохоронних кадрів.

Ключові слова: лісова злочинність; незаконна порубка лісу; протидія злочинності; кримінально-правова охорона; спеціально-кримінологічне запобігання.

Stupnyk Y.V. Measures to combat crime in the forestry sector in Ukraine: criminological analysis.

The article is devoted to a comprehensive criminological analysis of measures to combat crime in the forestry sector of Ukraine. The article is devoted to a comprehensive criminological analysis of measures to combat crime in the forestry sector of Ukraine in the modern conditions of socio-economic transformations and reform of the law enforcement system. The current state and determinants of forest crime, which is characterized by self-interested motivation, an organic connection with corruption and organized crime, are determined. The quantitative and qualitative indicators of crime in this area are studied, the regional features of its spread and the latent nature of a significant part of offenses are revealed. It is established that forest crime often functions as a component of organized criminal groups, which significantly complicates its detection and documentation.

Criminal law measures for the protection of forest resources are systematized, gaps and contradictions in legislation in this area are clarified. A comparative legal analysis of domestic and foreign experience in criminalizing encroachments on forest resources was conducted, and the advantages and disadvantages of the current system of criminal law protection were identified. The substantive content of general social and special criminological measures to prevent forest crime, organizational and managerial and international legal instruments in this area were revealed. Based on the results of the study, specific

proposals were formulated to improve the legislative framework and law enforcement practice in the field of forest resource protection. A set of organizational, legal and technical measures aimed at increasing the efficiency of detecting, investigating and prosecuting cases of crimes in the forest sector was proposed. In particular, the need to introduce modern technologies for monitoring forest areas, strengthening interdepartmental coordination and improving the system for training specialized law enforcement personnel was substantiated.

Key words: forest crime; illegal logging; combating crime; criminal law protection; special criminological prevention.

Постановка проблеми. В епоху демократичних змін, що відбуваються в Україні, забезпечення національної безпеки держави набуває особливої актуальності. Ключову роль у цьому процесі відіграють розробка та впровадження правових і організаційно-управлінських механізмів боротьби зі злочинністю, а також реалізація системи заходів, орієнтованих на зниження рівня злочинності до суспільно прийнятних показників та зменшення шкоди від вчинених злочинів.

Вагомим чинником обструкції лісових масивів в Україні та світі лишається злочинність у сфері лісового господарства. Величезні обсяги незаконних порубок лісу, кримінальна логістика, корупція, яка забезпечує злочинні промисли робить із так званої «лісової злочинності» проблему глобального масштабу, протидія якій набуває політичного, економічного, вітального значення як для нашої країни, так і в цілому для людської спільноти у планетарному вимірі. Саме тому усебічне дослідження сутності, феномену злочинності у сфері лісового господарства, а також розробка адекватних і достатніх, стратегічних і тактичних заходів протидії її відтворенню у глобальній, міжнародній кооперації є важливою задачею сьогоднішнього дня і на перспективу. Стійкість і масштабність окреслених злочинних явищ засвідчують їхню вкорінену соціальну детермінацію, подолання якої потребує системного наукового осмислення.

Стан опрацювання проблематики. Питання протидії злочинності в різні часи ставали фокусом уваги таких вчених як О.М. Бандурка, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, А.Е. Жалінський, О.О. Житний, О.М. Литвинов, В.К. Матвійчук, О.В. Мельник, І І. Митрофанов, В.О. Навроцький, Ю.В. Орлов, А.М. Притула, П.Л. Фріс, В.Б. Харченко, І.О. Харь, А. М. Шульга та іншими. Водночас комплексний аналіз системи заходів протидії лісовій злочинності з урахуванням умов воєнного стану, євроінтеграційних вимог та нових організаційних схем злочинності досі залишається прогалиною в науці.

Метою статті є комплексний кримінологічний аналіз заходів протидії злочинності у сфері лісового господарства в Україні та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Концепція запобіжної діяльності та операційний дискурс Інтерполу передбачає використання категорії «лісова злочинності» («forestry crime»). Під нею зазвичай розуміється злочинна діяльності (що здійснюється всупереч національному чи міжнародному законодавству) у лісовій галузі, яка охоплює весь ланцюг поставок: від заготівлі (незаконна рубка) та транспортування до переробки, продажу, торгівлі (перепродажу), імпорту та експорту, включаючи підробку документів (службове підроблення), корупцію та відмивання коштів. Дещо ширшим поняття «лісова злочинність» послуговують й аналітики Світового банку, вивчаючи зі свого боку криміногенні ризики на світові ринки деревини і не тільки. Цей вид злочинності, з їх точки зору, складається з незаконної порубки, незаконного зайняття земель лісового фонду, підпалів лісів, браконьєрства щодо об’єктів дикої природи, посягання на державні та приватні ліси, корупції.

Як можна бачити, категорія «лісова злочинність» характеризується досить широким обсягом, що в цілому відповідає тому розумінню лісового господарства, яке нами сформовано вище, змісту основних його компонентів. Цей обсяг включає і кримінальні форми безпосередньої експлуатації лісу, в тому числі й відповідний сегмент незаконного полювання (об’єкти тваринного світу у складі лісової екосистеми, елемент лісових ресурсів – у логіці Лісового кодексу України, та благо Природи – у логіці юснатуралізму), і забезпечувальну, і паразитарну кримінальну активність (зокрема, корупцію). У зв’язку з цим варто використовувати терміни «лісова злочинність» та «злочинність у сфері лісового господарства» як ідентичні, взаємозамінні [1, с. 598].

Лісова злочинність є самостійним різновидом злочинності у сфері природокористування. Як зазначає В.А. Новик, її відмінною рисою є поєднання корисливої спрямованості з ознаками злочинів проти довкілля, що визначає специфіку кримінологічних характеристик і заходів запобігання [5, с. 102].

У структурному відношенні злочинність у сфері лісового господарства охоплює кілька груп діянь: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України); знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК України); службові зловживання посадовців лісового господарства (ст. ст. 364, 365, 366 КК України); контрабанда деревини; корупційні

правопорушення, безпосередньо пов'язані з лісозаготівлею; легалізація (відмивання) доходів від незаконного лісозаготівництва (ст. 209 КК України). Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора України свідчить про стійке відтворення злочинності у цій сфері попри певне коливання кількісних показників: у 2020–2022 роках зберігалася тенденція до зростання кількості кримінальних проваджень за злочинами проти довкілля [9, с. 108–109].

Рівень латентності лісової злочинності традиційно є надзвичайно високим, значна частина незаконних рубок не документується через відсутність постійного лісового нагляду і корупційні зв'язки злочинців з посадовцями. За оцінками дослідників, латентна злочинність у сфері природокористування перевищує офіційно зафіксовану від десяти до двадцяти разів [6, с. 53].

Особливістю сучасного стану лісової злочинності є її стійкий зв'язок з організованими злочинними угрупованнями. Р.М. Олійничук зазначає, що незаконна порубка в організованих формах передбачає складну ланцюгову структуру: від осіб, що безпосередньо вчиняють рубку, до посередників, транспортувальників, збувачів і корумпованих посадовців, які забезпечують прикриття [3, с. 86].

Кримінологічна теорія розглядає детермінацію злочинності як систему причин і умов, що породжують і відтворюють злочинні прояви. У сфері лісового господарства ця система є багаторівневою. В.В. Голіна та Б.М. Головкін наголошують, що кримінологічна наука розрізняє причини та умови злочинності як на загально-соціальному, так і на індивідуальному рівнях, що вимагає відповідної диференціації заходів запобіжного впливу [6, с. 72–78].

На рівні соціально-економічної детермінації незаконна порубка є передусім злочином із корисливим мотивом: в умовах низького рівня добробуту населення лісових регіонів, обмеженості альтернативних джерел доходу та відносно незначного ризику реального покарання незаконні рубки набувають привабливості злочинного промислу. Дослідження мотиваційної структури злочинної поведінки у сфері лісового господарства засвідчує домінування корисливого мотиву, поряд з яким фіксуються мотиви задоволення власних потреб у деревині [11, с. 576].

Корупційна детермінація лісової злочинності є особливо деструктивною. Базельський інститут управління у доповіді «Як корупція загрожує лісам України» наголошує: корупція є системоутворюючим чинником незаконних рубок, що проявляється на всіх рівнях — від дрібного хабарництва лісника до системних схем надання незаконних дозволів вищими посадовцями та блокування кримінальних проваджень [12, с. 7–9]. Виявлено численні випадки видачі лісорубних квитків із порушенням вимог законодавства, у тому числі за ділянки, не призначені для рубки, або поза встановленими строками.

Б.М. Головкін у контексті дослідження корисливої злочинності підкреслює: системна корупція, що проникла в управлінські структури галузі, є одним із найскладніших для подолання детермінантів злочинності [13, с. 218–223].

Серед умов, що сприяють лісовій злочинності, важливе місце займають і недоліки законодавчого регулювання: відсутність у примітці до ст. 246 КК України чіткого визначення поняття «порубка лісу» і критеріїв «істотної шкоди»; суперечності між ст. 246 та ст. ст. 185, 191 КК при кваліфікації дій щодо незаконно зрубаної деревини; неврегульованість порядку перевезення та переробки незаконно зрубаного лісу [5, с. 104]. Інституційна модель управління лісовим господарством, за якої Державне агентство лісових ресурсів України одночасно виконує регуляторні та господарські функції, є структурним генератором конфлікту інтересів і корупції [12, с. 12–14].

Кримінально-правова охорона лісових ресурсів є базовим елементом системи протидії злочинності у цій сфері. Її нормативну основу становить розділ VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля» [14, с. 83–84]. Центральне місце у цій системі належить ст. 246 КК України, яка неодноразово зазнавала законодавчих змін. Чинна редакція норми охоплює незаконну порубку дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, а також їх перевезення, зберігання та збут за умови заподіяння «істотної шкоди». Виняток становить вчинення зазначених дій у заповідниках або на об'єктах природно-заповідного фонду, де вже сам факт вчинення діяння є достатньою підставою для кримінальної відповідальності.

Центральною теоретичною проблемою кваліфікації злочинів за ст. 246 КК є поняття «істотна шкода». О. О. Дудоров, Р.О. Мовчан і Є.О. Письменський у ґрунтовному дослідженні 2022 року аналізують ретроспективний розвиток цієї ознаки та констатують відсутність у законі чіткого нормативного критерію, що породжує принципово різне тлумачення на практиці і, як наслідок, необґрунтовані виправдувальні вироки або закриття проваджень [4, с. 88–92]. Автори пропонують закріпити конкретний грошовий еквівалент «істотної шкоди» у примітці до ст. 246 КК [4, с. 109].

М.В. Сокол та О.Л. Старко вказують, що чинна редакція норми, яка включила до об'єктивної сторони злочину перевезення, зберігання і збут, розширила межі криміналізації, однак не вирішила питання кваліфікації за сукупністю злочинів із нормами про злочини проти власності [2, с. 745].

Р.О. Мовчан, аналізуючи прогалини у законодавстві про кримінальну відповідальність за контрабанду деревини, констатує, що нинішня редакція відповідних норм не охоплює нових схем злочинної діяльності, зокрема вивезення деревини під виглядом відходів деревообробки або помилкового декларування виду продукції [15, с. 265].

Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства охоплює поряд із кримінальною та адміністративною ще й цивільно-правову і дисциплінарну відповідальність, однак комплексна узгодженість різних видів відповідальності у правозастосуванні залишається недостатньою [16, с. 112].

Систему заходів запобігання злочинності у сфері лісового господарства слід будувати відповідно до фундаментальних положень кримінологічної доктрини.

В.В. Голіна визначає запобігання злочинності як систему різнорівневих і різнорідних заходів держави і суспільства, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності, наголошуючи на пріоритеті превентивної складової над реактивною [17, с. 18–25].

А.П. Закалюк у «Курсі сучасної української кримінології» обґрунтовує поліаспектність запобігання: воно має охоплювати соціально-економічну, правову, організаційно-управлінську та інформаційно-виховну складові [7, с. 217–219].

Стосовно лісової злочинності, що детермінується системою взаємопов'язаних чинників, цей підхід означає необхідність синхронного запровадження заходів різної природи, які взаємно доповнюють і підсилюють один одного.

Загально-соціальне запобігання лісовій злочинності передбачає вирішення широкого кола соціальних проблем, що формують криміногенну ситуацію у лісових регіонах: подолання соціально-економічної нерівності, розвиток легальної зайнятості у лісовій галузі та суміжних виробництвах, підвищення доступності соціальних послуг для мешканців сільських і лісових громад, стимулювання малого та середнього бізнесу у деревообробній сфері. Важливим напрямом є правове виховання населення, підвищення рівня правосвідомості щодо наслідків незаконних рубок для стану навколишнього середовища і майбутніх поколінь.

О.М. Джужа, В.В. Василевич і В.В. Чернєй підкреслюють, що злочинність у цілому і у сфері природокористування зокрема відтворює себе в умовах низької довіри громадян до правоохоронних і судових органів, низького рівня соціальної відповідальності бізнесу та слабкості механізмів громадського контролю [8, с. 394–396]. Зміцнення цих підвалин є необхідною умовою ефективності будь-яких спеціальних заходів.

Спеціально-кримінологічне запобігання охоплює заходи, безпосередньо спрямовані на усунення або нейтралізацію конкретних детермінантів лісової злочинності. В.А. Новик систематизує суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері лісового фонду: головним серед них є Державна лісова охорона зі статусом правоохоронного органу, наділена повноваженнями з контролю, виявлення та припинення правопорушень безпосередньо у лісових масивах. Водночас низьке матеріально-технічне забезпечення, значне кадрове навантаження і задокументована причетність частини співробітників до корупційних схем суттєво знижують ефективність її діяльності, а недостатня координація між множинними суб'єктами запобігання є самостійною умовою, що сприяє злочинності [5, с. 103–105].

Удосконалення системи обліку та відстеження деревини є одним із найбільш ефективних спеціальних заходів запобігання. Традиційна паперова система лісорубних квитків виявилася надзвичайно вразливою до підробок і маніпуляцій; впровадження електронного обліку лише частково розв'язало цю проблему, оскільки злочинні угруповання швидко адаптуються до нових контрольних механізмів і знаходять способи їх обходу [12, с. 16–18]. Перспективним напрямом є впровадження технологій дистанційного моніторингу лісових масивів із використанням супутникових систем спостереження та безпілотних літальних апаратів для оперативного документування незаконних рубок. Досвід країн ЄС засвідчує: поєднання технологічного моніторингу з традиційними патрулями лісової охорони скорочує кількість незаконних рубок у пілотних районах на 30–40 %. Важливою складовою спеціального запобігання є взаємодія правоохоронних органів з громадськими організаціями та медіа: журналісти-розслідувачі й екологічні активісти здійснюють незалежний моніторинг незаконних рубок, документують факти зловживань і суттєво доповнюють можливості державних органів.

Ефективне запобігання лісовій злочинності неможливе без структурного реформування системи управління галуззю. Головною системною проблемою є суміщення в одному органі – Державному агентстві лісових ресурсів України – регуляторних, контрольних і господарських функцій, що є об'єктивним генератором конфлікту інтересів і корупції. Базельський інститут управління рекомендує розмежувати ці функції, передавши регуляторні та контрольні повноваження до незалежного органу [12, с. 23–25].

Антикорупційна складова управлінських реформ передбачає обов'язкове декларування майна і доходів для всіх категорій посадовців лісового господарства, впровадження електронних аукціонів для продажу деревини, а також проведення регулярних антикорупційних перевірок [18, с. 34–38].

Б.М. Головкін, досліджуючи правові основи запобігання корупції, підкреслює: інституційні механізми контролю мають бути не лише задекларовані, а й реально функціонувати з незалежним аудитом та можливістю оскарження [21, с. 47–50].

Ефективне розслідування злочинів у сфері лісового господарства вимагає чіткого розподілу компетенцій між правоохоронними органами. Незважаючи на наявність розгалуженої системи правоохоронних органів, їхня взаємодія у сфері протидії лісовій злочинності залишається недостатньо ефективною. В.А. Новик констатує, що різна кваліфікація органами досудового розслідування протиправних дій підозрюваних є однією з ключових причин низького відсотка обвинувальних вироків у справах про незаконні рубки [5, с. 104].

Р.М. Олійничук, аналізуючи значення судово-економічних і трасологічних експертиз, констатує відсутність спеціалізованих судових експертів у галузі лісового господарства та низьку якість наявних методик оцінки шкоди, що знижують доказову цінність висновків і ускладнюють підтримання обвинувачення у суді [3, с. 108-110]. Окрема проблема – надзвичайно тривалі строки судового розгляду у справах про лісові злочини, що фактично відтерміновує відповідальність і підриває превентивний ефект кримінального закону.

Транснаціональний характер лісової злочинності й євроінтеграційний курс України зумовлюють необхідність розгляду міжнародно-правових заходів протидії як самостійного елемента системи. Регламент ЄС щодо деревини (EUTR) зобов'язує операторів, які вперше виводять деревину на ринок ЄС, доводити її легальне походження. З 2024 року набуло чинності більш жорстке Положення ЄС про знеліснення (EUDR), що вимагає від імпортерів підтвердження відсутності зв'язку продукції з вирубкою лісів: без відповідності цим стандартам доступ українських операторів на ринок ЄС може бути обмежений. Представники відділу екологічної безпеки Інтерполу підкреслюють, що ефективність міжнародної правоохоронної взаємодії значною мірою визначається якістю внутрішніх систем обліку і відстеження деревини – без них неможливо відстежити рух нелегальної продукції через кордон і встановити реальних бенефіціарів злочинної діяльності [9]. Результати аналізу прогалин у системі протидії лісовій злочинності в Україні в рамках Ініціативи ЄС засвідчили: серед ключових слабкостей – неповноцінна система відстеження деревини, недостатня міжвідомча координація і низький рівень корпоративної відповідальності деревообробних підприємств [19, с. 18–21].

Проведений аналіз дозволяє виокремити найбільш гострі системні проблеми. Перша і найбільш значуща – системна корупція у лісовому секторі, що пронизує весь управлінський ланцюг. О.М. Джужа справедливо зауважує, що корупція у природоресурсній сфері є не просто умовою злочинності, а одним із її першопричин [8, с. 398], а тому протидія лісовій злочинності без паралельної антикорупційної реформи управління галуззю приречена на неефективність.

Друга проблема – недосконалість кримінального законодавства у частині визначення ключових понять: відсутність нормативного закріплення поняття «порубка лісу» та конкретного грошового еквівалента «істотної шкоди» призводить до суперечливої судової практики та безпідставного закриття кримінальних проваджень; доцільним видається також введення самостійного складу злочину для кваліфікованих форм незаконних санітарних рубок, що наразі формально маскуються під законну діяльність.

Третя проблема – інституційна слабкість органів розслідування: відсутність спеціалізованих підрозділів і відповідно підготовленого персоналу, брак методичного забезпечення, недостатній розвиток судово-лісогосподарської експертизи [20, с. 86–88].

Четверта проблема пов'язана з умовами воєнного стану. Переорієнтація правоохоронних ресурсів на потреби оборони, обмеження доступу до лісових масивів у прифронтових зонах і загальна нестабільність соціально-економічної ситуації сприяли активізації тіньових схем у лісовій сфері [11, с. 578].

П'ята проблема – низька ефективність цивільно-правового відшкодування шкоди. Навіть у випадках обвинувального вироку реальне відшкодування заподіяних лісам збитків відбувається вкрай рідко через тривалість судових процедур і відсутність у засуджених майна для стягнення [16, с. 113].

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо на ключових результатах дослідження. Лісова злочинність є самостійним різновидом злочинності у сфері природокористування, що характеризується стійкою корисливою мотивацією, надзвичайно високим рівнем латентності, тісним зв'язком із корупцією та організованою злочинністю, а також транснаціональним виміром, зумовленим значними обсягами нелегального експорту деревини. Чинне кримінальне законодавство у сфері охорони лі-

сових ресурсів потребує системного вдосконалення, насамперед у частині нормативного визначення ключових понять і усунення прогалин у криміналізації окремих форм протиправної діяльності. Першочерговими превентивними заходами є структурна реформа Держлісагентства, впровадження прозорого електронного обліку деревини, застосування технологій дистанційного моніторингу лісових масивів, а також підготовка спеціалізованих слідчих і розробка відповідного методичного забезпечення. Міжнародно-правовий вимір протидії набуває дедалі більшого значення в контексті євроінтеграції, зокрема щодо виконання вимог EUTR і EUDR, поглиблення співробітництва з Інтерполом і Євролом, імплементація Директиви ЄС про кримінально-правову охорону довкілля є не лише формальними зобов'язаннями, а й дієвими інструментами формування ефективної системи протидії транснаціональній лісовій злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Орлов Ю.В., Ступник Я.В. «Лісова злочинність» як кримінологічний феномен: поняття, ознаки, закономірності відтворення. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. №1 (31). С. 597-618. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/183
2. Сокол М.В., Старко О.Л. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу: кримінально-правова характеристика складу екологічного правопорушення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 744-751 URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313164
3. Олійничук Р., Канюка В. Розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу та його експертне забезпечення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 1. С. 107-112. URL: http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1343
4. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Письменський Є. О. Істотна шкода як наслідок незаконної порубки лісу: ретроспектива, сьогоднішній стан і перспектива кримінального закону. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.* 2022. № 3 (99). С. 87–111. URL: https://r2.donnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1318eaf-31b2-4e1a-ae07-8eaf2f420f4b/content
5. Новик В.А. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони лісового фонду України. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 101–106. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9786499a-220c-4a71-bba1-1df8a8ee389d/content
6. Голіна В.В., Головкін Б.М., Валуйська М.Ю. та ін. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник. Харків: Право, 2014. 510 с.
7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.
8. Джужа О.М., Василевич В.В., Чернєй В.В. та ін. Кримінологія: підручник. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. 612 с.
9. Ободов Н.А., Беспаль О.Л. Стан злочинності в Україні у 2020–2022 роках (окремі кількісно-якісні показники). *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 107–115. URL: https://ir.kneu.edu.ua/items/6b6159f1-06c4-4a94-8504-9501371bb3bf
10. «Лісова злочинність». Протидію нелегальній вирубці лісів в Україні обговорили за участю «Інтерполу». Радіо Свобода. 2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30171677.html
11. Ступник Я.В. Мотиви та мотивація кримінально протиправної поведінки у сфері лісового господарства в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. С. 576-581. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/347490
12. Як корупція загрожує лісам України: типологія та аналіз кейсів корупції і незаконних рубок. 2023. URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2023-04/deep_dive_ukraine_ua.pdf
13. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.
14. Протидія злочинності та адаптація кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу: монографія. За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.К. Матвійчука. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. 552 с. URL: https://nam.kyiv.ua/files/publications/978-966-8406-74-4-monog-compress.pdf
15. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за контрабанду «спеціальних» предметів: законодавчі реалії та перспективи (на прикладі контрабанди лісу). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького.* Серія Право. 2023. Випуск 15 (27). С. 264-277. URL: https://visnyk.iful.edu.ua
16. Власенко А. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства. *Молодий вчений*. 2023. № 5(117). С. 112-115. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5857

17. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
18. Сторчоус О., Банчук О., Тараненко С. Запобігання та протидія корупції в лісовому секторі України: практичний посібник / Київ-Черкаси: Світовий банк — К.: ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2014. 200 с. URL: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2114/ preventing_corruption_forest_sector_jul2014.pdf.
19. Ініціатива ЄС щодо лісової злочинності. Аналіз прогалин: Україна. URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/____1_1_1_1_1.pdf
20. Будяченко О.М. Щодо кваліфікації незаконної порубки лісу. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. № 4 (ч. 1). С. 85–89. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_1/20.pdf
21. Правові основи запобігання та боротьби із корупцією: навч. посіб. для підготовки до атестації здобувачів вищої освіти / Б.М. Головкін, К.А. Автухов, М.Ю. Валуйська, С.Ю. Лукашевич та ін.; за ред. Б.М. Головкіна і С.Ю. Лукашевича. Харків: Право, 2018. 288 с.
22. Єпринцев П.С. Теорія та практика запобігання організованій злочинності в Україні: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Кропивницький: Донецький держ. ун-т внутр. справ, 2023. 642 с. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/yeprynczev-p.s.dys.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Ступник Я.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.32
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.71

ДОБРОВІЛЬНІСТЬ ЯК ОЗНАКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЛУМАЧЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Федитник В.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства ННІ № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-2890-0780

Федитник В.М. Добровільність як ознака колабораційної діяльності: тлумачення Верховного Суду.

У статті розглядають питання судового тлумачення у постановах Верховного Суду такої властивості колабораційної діяльності в будь-якій формі, визначеній у ст. 111-1 КК України, як добровільність вчинених дій. З аналізу постанов суду касаційної інстанції зроблено висновок, що судовий розгляд справ за колабораційну діяльність за процедурою *in absentia* жодним чином не впливає на встановлення добровільності дій обвинуваченого, якщо з сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів, які були безпосередньо досліджені судами, така добровільність підтверджена поза розумним сумнівом. Окрім того, добровільність поведінки особи у контексті її кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК України є фактом, який потребує обов'язкового встановлення судом на підставі безпосереднього дослідження сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів у конкретному кримінальному провадженні. Аналіз правових позицій у постановах Верховного Суду у справах про засудження громадянина України за ту чи іншу форму колабораційної діяльності дозволило виокремити ряд критеріїв, які вказують на те, що дії засудженого були добровільними, а саме: поведінка обвинуваченого, безпосередньо не пов'язана з конкретною формою колабораційної діяльності, яка йому інкримінується, однак яка вказує на те, що особа ініціативно та відкрито підтримувала окупаційну адміністрацію держави агресора на тимчасово окупованій території; тривале підтримання громадянином України політики Російської Федерації та окупаційної адміністрації держави-агресора, яка розпочалася ще у травні 2014 року; дані, які містяться у протоколі огляду та у висновку судово-портретної експертизи, відповідно до яких поведінка обвинуваченого була невимушеною; характер і тривалість протиправної поведінки обвинуваченого; відкритий характер окупації частини території України, вік та достатній життєвий досвід обвинуваченого, враховуючи який він очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно-небезпечні наслідки і бажав їх настання; відсутність в матеріалах кримінального провадження будь-яких даних про те, що обвинувачений прийняв рішення про обіймання посади під примусом з боку окупаційної влади.

Ключові слова: колабораційна діяльність, добровільність, правова позиція Верховного Суду, кримінальна відповідальність, непереборний фізичний примус, крайня необхідність, кваліфікація, тлумачення, громадянин України, кримінальне правопорушення.

Fedytnyk V.M. Voluntary participation as a hallmark of collaboration: the Supreme Court's interpretation.

This article examines the issue of judicial interpretation, as reflected in the rulings of the Supreme Court, regarding the nature of collaboration in any form, as defined in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, specifically the voluntary nature of the acts committed. An analysis of the rulings of the court of cassation leads to the conclusion that the judicial consideration of cases concerning collaboration under the in absentia procedure in no way affects the determination of the voluntary nature of the accused's actions, provided that, based on the totality of evidence gathered during the pre-trial investigation and directly examined by the courts, such voluntariness is confirmed beyond reasonable doubt. Furthermore, the voluntary nature of a person's conduct in the context of their criminal liability under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine is a fact that must be established by the court on the basis of a direct examination of the body of evidence gathered during the pre-trial investigation in the specific criminal proceedings. An analysis of the legal positions set out in Supreme Court rulings in cases concerning the conviction of Ukrainian citizens for various forms of collaboration has made it possible to identify a number of criteria indicating that the convicted

person's actions were voluntary, namely: the defendant's conduct, not directly linked to the specific form of collaboration with which they are charged, but which indicates that the individual proactively and openly supported the occupying administration of the aggressor state in the temporarily occupied territory; the Ukrainian citizen's long-standing support for the policy of the Russian Federation and the occupying administration of the aggressor state, which began as early as May 2014; the data contained in the examination report and the conclusion of the forensic portrait analysis, according to which the defendant's behaviour was not coerced; the nature and duration of the defendant's unlawful conduct; the overt nature of the occupation of part of Ukraine's territory, the defendant's age and sufficient life experience, in light of which he was clearly aware of the socially dangerous nature of his actions, foresaw their socially dangerous consequences and desired their occurrence; the absence in the criminal case file of any evidence that the defendant decided to take up the post under duress from the occupying authorities.

Key words: collaboration, voluntary action, the Supreme Court's legal position, criminal liability, irresistible physical coercion, necessity, classification, interpretation, citizen of Ukraine, criminal offence.

Постановка проблеми. Обов'язковою ознакою колабораційної діяльності (ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК)) є добровільність дій особи, на чому законодавець наголошує у частинах 3, 5 та 7 цієї статті, передбачаючи відповідальність за адміністративний та воєнний колабораціонізм. Попри відсутність цієї ознаки в інших частинах ст. 111-1 цього Кодексу, добровільність притаманна усім формам колабораційної діяльності. Як, зрештою, й іншим складам кримінальних правопорушень. Однак у контексті кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність встановлення добровільності співпраці з ворогом має першорядне значення, оскільки громадяни України, проживаючи на тимчасово окупованій території, залишившись там та зробивши саме такий свідомий вибір, вже самим «проживанням» разом з представниками окупаційної влади на місцевому рівні підпадають під своєрідний тиск, який, хоча й може мати місце за певних умов, однак не є індульгенцією для громадян України, які свідомо обрали співпрацю з ворогом на шкоду національним інтересам України. Умови окупації – це обстановка постійного реального та потенційного насильства. … навіть непримусові (тобто добровільні) вчинки населення в таких умовах – передача ресурсів, організація референдумів, здійснення функцій службової особи тощо – за суттю є вимушеними абстрактними загрозами (ймовірною шкодою) у разі прояву нелояльності до окупанта» [1, с. 105–106]

З юридичної точки зору, навіть у разі зовнішнього тиску, коли громадяни України знаходяться під окупацією, визначення їхньої поведінки як «добровільної» є важливим для визначення підстави їх кримінальної відповідальності. Адже законодавець пов'язує кримінальну протиправну діяльність з особистим вибором особи, а не лише з умовами, у яких вона опинилася. Таким чином, добровільність виступає однією з основних характеристик складу колабораційної діяльності, оскільки вона дозволяє провести чітку межу між тими, хто погоджується співпрацювати з окупаційною владою, і тими, хто, перебуваючи під тиском або примусом, вимушено виконує певні дії. Додатково підкреслимо, що навіть у разі, якщо під час окупації громадян України перебувають у складних умовах, важливо враховувати можливість залишити окуповану територію або відмовитись від співпраці з ворогом. Законодавець, вказуючи або презюмуючи, що громадяни, які співпрацюють з представниками окупаційної влади, передбачає, що їх поведінка є результатом усвідомленого вибору, а тому вони повинні підлягати кримінальній відповідальності за вчинене.

Відповідно у кожному вироку та іншому остаточному судовому рішенні необхідно наводити юридичні аргументи, що спираються на зібрані у кримінальному провадженні докази, які поза розумним сумнівом вказують на те, що співпраця громадянина України з окупаційною адміністрацією держави-агресора була добровільною. У зворотному випадку виникатимуть обґрунтовані сумніви в законності притягненні такої особи до кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК. При цьому дороговказом для судів повинні бути результати тлумачення Верховного Суду (далі – ВС), викладені у відповідних постановах.

Метою статті є характеристика правових позицій ВС, в яких під час відповіді на доводи у касаційній скарзі встановлюється ознака добровільності вчинення громадянином України протиправних дій колабораційного характеру.

Стан опрацювання проблематики. У теорії кримінального права науковці достатньо повно висвітлюють підставу кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Зокрема, серед них виокремимо доробок Н.О. Антонюк, О.О. Дудорова, З.А. Загиней-Заболотенко, В.Н. Кубальського, Р.О. Мовчана, Є.О. Письменського, М.А. Рубащенка, М.І. Хавронюка та інших дослідників. Водночас доцільно проаналізувати постанови ВС, в який вміщено правові позиції стосовно встановлення того, чи була співпраця громадян України з окупаційною владою добровільною.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи добровільність дій у межах складу колабораційної діяльності, насамперед звертаємо увагу на те, що добровільність є іманентною властивістю будь-якого кримінального правопорушення. Зазвичай добровільність поведінки особи пов'язується з відсутністю таких обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, як крайня необхідність (ст. 39 КК) та непереборний фізичний примус (ст. 40 КК). «Оскільки колабораційна діяльність вчиняється на окупованій території (в умовах окупації території), потрібно говорити не скільки про добровільність співпраці, а, радше, навпаки – про її іманентно вимушений окупаційними обставинами характер. Відразу підкреслимо, що прикметник «вимушений» у цьому контексті означає такий, що здійснюється проти бажання, потреби, під тиском обставин та за своїм змістом відмінний від слова «примусовий»» [1, с. 105].

На думку О. Маріна, якщо будь-яка поведінка колабораційної спрямованості вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками, то така поведінка не буде кримінальним правопорушенням і не потягне кримінальної відповідальності. Щодо фізичного примусу, під час якого особа зберігала можливість керувати своїми вчинками (не надто інтенсивне фізичне насильство, яке лишало вибір варіантів поведінки) або при психічному примусі (застосуванні різного роду погроз або шантажу), до уваги беруться правила «крайньої необхідності» [2].

Проаналізувавши постанови ВС, в яких порушується питання про те, чи була добровільною поведінка особи, яка засуджена судами першої та апеляційної інстанцій за колабораційну діяльність, виокремимо такі основні підходи суду касаційної інстанції до розуміння такої добровільності.

Передусім, ВС в одній з постанов надає загальні орієнтири стосовно встановлення добровільності поведінки особи, яка засуджується за ст. 111-1 КК. Так, у постанові від 31.01.2024 у справі № 638/5446/22 ВС, розглядаючи касаційну скаргу засудженого за ч. 5 ст. 111-1 КК та його захисника встановив, що у кримінальному праві добровільним вважається діяння, яке вчинено за можливості вибрати декілька варіантів поведінки, з урахуванням сукупності обставин, які можуть виключати кримінальну протиправність згідно з приписами статей 39, 40 КК [3].

ВС у постанові від 24.02.2026 у справі № 161/16094/24 підкреслив, що дії особи, засудженої за ч. 5 ст. 111-1 КК, були добровільними з огляду на те, що місцевим судом за наявними в матеріалах кримінального провадження доказами було встановлено, що обвинувачена, яка обіймає посаду завідуючої сектору організації роботи незаконного органу влади, в соціальній мережі «Одноклассники» на своїй сторінці висвітлювала діяльність незаконно створеного органу влади, що є беззаперечним свідченням невимушеності поведінки обвинуваченої, відсутності будь-якого примусу щодо неї, а відтак, і цілковитої добровільності її дій [4]. Таким чином, ВС підкреслив, що поведінка особи, безпосередньо не пов'язана з конкретною формою колабораційної діяльності, яка інкримінується обвинуваченому, однак яка вказує на те, що особа ініціативно та відкрито підтримувала окупаційну адміністрацію держави-агресора на тимчасово окупованій території, може свідчити, що саме по собі кримінальне правопорушення вчинено добровільно.

Про добровільність поведінки обвинуваченого, на думку ВС, який погодився з аналогічним рішенням судів першої та апеляційної інстанцій та з аргументацією, яка містилася в їх рішеннях, свідчить тривале підтримання громадянином України політики РФ та окупаційної адміністрації держави-агресора, яка розпочалася ще у травні 2014 року, коли обвинувачений свідомо, добровільно перейшов на бік ворога спочатку під час збройного конфлікту, вступивши на службу в поліцію так званого «Червоногвардійського РВ Макіївського міського управління мвс днр», а згодом, будучу обізнаним про те, що в Україні введено воєнний стан, продовжував підтримувати російську владу та допомагав здійснювати злочинну діяльність, що проявлялося у підтриманні російського режиму на територіях окупованих міст, а також добровільно обійняв посаду співробітника незаконно створеного загону «мвд днр». ВС наголосив, що дані, які містяться у протоколі огляду та у висновку судово-портретної експертизи є беззаперечним свідченням невимушеності поведінки обвинуваченого, відсутності будь-якого примусу стосовно нього, а отже, і цілковитої добровільності його дій [5].

В іншій постанові ВС також, серед іншого, підкреслив на тому, що тривале підтримання обвинуваченою окупаційної адміністрації держави-агресора, починаючи з 2014 року, свідчить про добровільність її дій, які полягали в добровільній участі в організації та проведенні у вересні 2022 року як члена дільничної комісії територіальної комісії референдуму центральної виборчої комісії ДНР незаконного референдуму ДНР з питання входження до складу РФ на правах її суб'єкта, а також публічно закликала до проведення такого референдуму. Окрім цього, ВС погодився з судами попередніх інстанцій, що висновок суду про добровільний характер дій засудженої зроблено на підставі досліджених у судових засіданнях доказів, зокрема показань свідка, який показав, що він особисто знайомий з засудженою та йому відомо про активну участь обвинуваченої в проведені

«референдуму» з телефонних розмов зі знайомими; даних, що містяться у протоколах оглядів, а також інформації СБУ про активну участь у проведенні незаконного референдуму. При цьому видається важливим наголосити, що, на думку ВС, судовий розгляд справи за процедурою *in absentia* жодним чином не вплинув на встановленні добровільності дій обвинуваченої, оскільки з сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів, які були безпосередньо досліджені судами, така добровільність підтверджена поза розумним сумнівом [6].

Характер і тривалість протиправної поведінки обвинуваченого, який був засуджений за ч. 5 ст. 111-1 КК, на думку ВС, є свідченням усвідомленості та добровільності його поведінки. Як встановлено судами попередніх інстанцій, обвинувачений не склав своїх повноважень першого заступника «міністра освіти і науки Запорізької області» на тимчасово окупованій території Запорізької області, не вчиняв жодних дій для дотримання законних інтересів української держави, а навпаки, здійснював пропаганду на цій території з метою дискредитації дій української влади, а також для подальшого встановлення окупаційної влади, штучного створення в місцевих мешканців хибних уявлень про добрі наміри окупаційних військ та незворотне і стабільне існування на теренах Запорізької області влади РФ та ідей «російського світу» [7].

Обґрунтовуючи добровільність дій обвинуваченого, дії якого були кваліфіковані судом першої та апеляційної інстанцій за ч. 7 ст. 111-1 КК, ВС акцентував на тому, що про добровільність його дій свідчить відкритий характер окупації Херсонської області, а також вік та достатній життєвий досвід обвинуваченого, враховуючи який він очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно-небезпечні наслідки і бажав їх настання, тобто діяв з прямим умислом та добровільно [8].

Добровільність дій обвинуваченого, якого засуджено за ч. 7 ст. 111-1 КК ВС вбачає в тому, що в матеріалах кримінального провадження відсутні будь-які дані про те, що обвинувачений прийняв рішення про обіймання вказаної посади під примусом з боку окупаційної влади. Окрім того, власні свідчення обвинуваченого підтверджують добровільність його дій, оскільки підставою для припинення трудових відносин стало не завершення погроз з боку начальника «народної поліції» з метою примусити обвинуваченого працювати, а елементарне припинення виплати заробітної плати, при цьому будь-яких перешкод у звільненні представники окупаційної влади обвинуваченому не чинили [9].

Наголосимо, що в усіх без винятку випадках ВС звертає увагу на те, що добровільність поведінки особи у контексті її кримінальної відповідальності є фактом, який потребує обов'язкового встановлення на підставі безпосереднього дослідження сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів. Так, у постанові від 20.01.2026 ВС, скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій та направляючи справу на новий розгляд в суді першої інстанції, наголосив, що судам необхідно більш детально зупинитися на доведенні факту добровільності дій обвинуваченого і зробити висновок щодо цього з врахуванням доказів, які свідчать про те, що останній розміщував чи організовував розміщення гучномовців без тиску на нього, тобто міг самостійно приймати рішення про вчинення або невчинення певних дій [10].

Про це ж пишуть і науковці у своїх дослідженнях. Так, Є.О. Письменський вважає, що «з позиції чинного законодавства можна висловити рекомендацію при розслідуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111–1 КК України, звертати більше уваги на фактори, які зумовили колабораційну поведінку, зокрема щодо встановлення наявних в особи потреб у колаборації, мети і мотиву відповідної поведінки та в результаті визначення наявності (відсутності) такого характеру дій, що суперечить переконанням особи та навіть її волі (певною мірою)» [11, с. 277]. Тобто, цей науковець пропонує досить широко поглянути на проблематику добровільності поведінки осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, доволі широко, вважаючи звертати увагу на різноманітні фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру, які обумовили протиправну поведінку обвинуваченого. Вважаємо такий підхід цілком слушним та таким, що заслуговує на увагу. Більше того, проведеним аналізом правових позицій ВС в аспекті встановлення добровільності осіб, засуджених за ст. 111-1 КК, встановлено, що суд касаційної інстанції переважно саме так здійснює дослідження цієї властивості колабораційної діяльності, орієнтуючи суди на скрупульозний аналіз цієї ознаки складу кримінального правопорушення. Адже у випадку встановлення того, що особу примушували до вчинення дій, що підпадають під котрусь форму колабораційної діяльності, і ця особа перебувала в ситуації «третього не дано», яка характерна власне для примушування, вона не підлягатиме кримінальній відповідальності за вчинене.

Таким чином, ВС з використанням правила доведення поза розумним сумнівом рекомендує судам з'ясовувати факт того, що особа, засуджена за ст. 111-1 КК, вчинила такі дії добровільно, за відсутності обставин непереборного фізичного примусу та/або крайньої необхідності. Водночас,

погоджуємося з думкою тих науковців, які вважають, що в диспозиціях частин цієї статті зайвою є вказівка на добровільність протиправної колабораційної поведінки обвинуваченого [9, с. 358]

Висновки. Аналіз правових позицій у постановах ВС у справах про засудження громадянина України за ту чи іншу форму колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК) вказує на те, що суд касаційної інстанції приділяє достатньо уваги перевірці того, чи були такі колабораційні дії обвинуваченого добровільними. При цьому ВС наводить ряд критеріїв, які вказують на те, що дії засудженого за колабораційну діяльність були добровільними, а саме:

– поведінка обвинуваченого, безпосередньо не пов'язана з конкретною формою колабораційної діяльності, яка йому інкримінується, однак яка вказує на те, що особа ініціативно та відкрито підтримувала окупаційну адміністрацію держави агресора на тимчасово окупованій території;

– тривале підтримання громадянином України політики РФ та окупаційної адміністрації держави-агресора, яка розпочалася ще у травні 2014 року;

– дані, які містяться у протоколі огляду та у висновку судово-портретної експертизи, відповідно до яких поведінка обвинуваченого була невимушеною;

– характер і тривалість протиправної поведінки обвинуваченого;

– відкритий характер окупації частини території України, вік та достатній життєвий досвід обвинуваченого, враховуючи який він очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно-небезпечні наслідки і бажав їх настання;

– відсутність в матеріалах кримінального провадження будь-яких даних про те, що обвинувачений прийняв рішення про обіймання посади під примусом з боку окупаційної влади.

ВС, окрім того, підкреслює, що судовий розгляд справи за процедурою *in absentia* жодним чином не впливає на встановлення добровільності дій обвинуваченого, якщо з сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів, які були безпосередньо досліджені судами, така добровільність підтверджена поза розумним сумнівом. А добровільність поведінки особи у контексті її кримінальної відповідальності є фактом, який потребує обов'язкового встановлення на підставі безпосереднього дослідження сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів у конкретному кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монограф. / М.А. Рубащенко, І.В. Яковюк, Н.В. Шульженко, О.В. Зайцев, С.О. Харитонов; за наук. ред. М.А. Рубащенка; Нац. фонд дослідж. України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 576 с.
2. Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. Academia.edu. URL: https://bit.ly/3yq95sP.
3. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31.01.2024 у справі № 638/5446/22. URL: https://reyestr. court.gov.ua/Review/116705070.
4. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24.02.2026 у справі № 161/16094/24. https://reyestr.court.gov.ua/Review/134766234.
5. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11.12.2025 у справі № 127/7019/24. https://reyestr.court.gov.ua/Review/132871053.
6. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11.12.2025 у справі № 161/5388/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495384.
7. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.02.2025 у справі № 161/9079/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125028784.
8. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 10.02.2025 у справі № 161/21678/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125228081.
9. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14.11.2024 у справі № 535/13/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/123141241.
10. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20.01.2026 у справі № 183/8535/22. https://reyestr.court.gov.ua/Review/133828713.

11. Письменський Є.О., Мовчан Р.О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №6. С. 356–360. https://lsej.org.ua/6_2022/79.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/79.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Федитник В.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9:004.8]:347.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.72

КІБЕРЗЛОЧИНИ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Хом'яченко С.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ORCID: 0000-0002-1223-5881

Дроздов М.Є.,
магістр права,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: 0009-0003-1179-6315

Хом'яченко С.І., Дроздов М.Є. Кіберзлочини з використанням штучного інтелекту: виклики для кримінального права та господарського процесу України.

Досліджено проблематику кваліфікації кіберзлочинів, вчинених із використанням технологій штучного інтелекту, за чинним законодавством України. Проаналізовано способи застосування нейронних мереж, генеративних моделей та алгоритмів машинного навчання у злочинній діяльності, зокрема для створення дипфейків, автоматизації фішингових атак, підбору паролів та генерації шкідливого програмного забезпечення. Встановлено, що технології штучного інтелекту дозволяють злочинцям здійснювати масштабні кібератаки з високим рівнем автоматизації, що ускладнює їх виявлення та розслідування правоохоронними органами.

Встановлено істотні прогалини у кримінально-правовій охороні інформаційної безпеки, зокрема відсутність спеціальних норм про відповідальність за створення та поширення дипфейків у злочинних цілях, використання автономних систем для здійснення кібератак на критичну інфраструктуру, а також застосування генеративних моделей для виготовлення синтетичних матеріалів сексуального характеру. Досліджено проблеми використання ШІ у кіберзлочинності як чинника дестабілізації господарського процесу. Визначено, що генерування дипфейків створює загрозу для належного функціонування правосуддя через підрив інституту електронних доказів.

Констатовано, що положення Розділу XVI Кримінального кодексу України не враховують специфіку злочинів, вчинених за допомогою технологій штучного інтелекту, що створює труднощі при їх кваліфікації. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення матеріальних норм шляхом впровадження у КК України нової кваліфікуючої ознаки – вчинення злочину з використанням штучного інтелекту, а також процесуальних норм у частині модернізації ст. 96 ГПК України для запровадження спеціальних фільтрів перевірки автентичності електронних доказів.

Окрему увагу приділено аналізу складнощів доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених за допомогою штучного інтелекту. Розглянуто проблеми збереження цифрових доказів, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями особи та результатом роботи автономної системи, а також ідентифікації осіб, причетних до злочину.

Ключові слова: електронні докази, господарський процес, штучний інтелект, кіберзлочини, дипфейк, нейронні мережі, кримінальна відповідальність, кіберполіція.

Khomiachenko S.I., Drozdov M.Y. Cybercrimes using artificial intelligence: challenges for criminal law and economic process in Ukraine.

The issue of qualification of cybercrimes committed using artificial intelligence technologies under the current legislation of Ukraine was studied. Methods of using neural networks, generative models and machine learning algorithms in criminal activity were analyzed, in particular for creating deepfakes, automating phishing attacks, selecting passwords and generating malicious software. It was established that artificial intelligence technologies allow criminals to carry out large-scale cyberattacks with a high level of automation, which complicates their detection and investigation by law enforcement agencies. Significant gaps in the criminal law protection of information security were identified, in particular the lack of special norms on liability for the creation and distribution of deepfakes for criminal purposes, the use of autonomous systems to carry out cyberattacks on critical infrastructure, as well as the use of generative models for the production of synthetic materials of a sexual nature.

The problems of using AI in cybercrime as a factor in destabilizing the economic process were studied. It was determined that the generation of deepfakes poses a threat to the proper functioning of justice by undermining the institution of electronic evidence.

It was found that the provisions of Chapter XVI of the Criminal Code of Ukraine do not take into account the specifics of crimes committed using artificial intelligence technologies, which creates difficulties in their qualification. Proposals were formulated to improve substantive norms by introducing a new qualifying feature in the Criminal Code of Ukraine – committing a crime using artificial intelligence, as well as procedural norms in terms of modernizing Article 96 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine to introduce special filters for verifying the authenticity of electronic evidence.

Special attention was paid to the analysis of the difficulties of proving in criminal proceedings regarding crimes committed using artificial intelligence. The problems of preserving digital evidence, establishing a causal relationship between a person's actions and the result of the work of an autonomous system, as well as identifying persons involved in a crime were considered.

Key words: human rights, constitutional principles, constitutionalism, humanism.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (надалі – ШІ) створює нові можливості для вчинення злочинів у кіберпросторі. І якщо раніше кіберзлочинність асоціювалася переважно з несанкціонованим доступом до комп'ютерних систем або поширенням шкідливого програмного забезпечення, то сьогодні правопорушники активно використовують алгоритми машинного навчання, нейронні мережі та генеративні моделі для досягнення злочинних цілей.

Понад те, сучасна трансформація кіберзлочинності під впливом технологій штучного інтелекту створює виклики, що виходять далеко за межі традиційного кримінального права, формуючи складну систему міжгалузевих деструктивних наслідків. Зокрема, використання ШІ для вчинення злочинів у цифровій сфері – від маніпуляцій із фінансовими активами до генерації високоточних дипфейків – не лише потребує перегляду підходів до кваліфікації діянь за Кримінальним кодексом України, а й безпосередньо дестабілізує господарський оборот. Це зумовлює виникнення нових категорій спорів у господарському процесі, де матеріали кримінальних проваджень стають ключовим елементом доказової бази, а питання преюдиційності вироків суду та правової ідентифікації ШІ-генерованих правочинів ставлять під загрозу принцип юридичної визначеності та захисту прав суб'єктів господарювання. Отже, розв'язання проблеми ШІ-кіберзлочинів вимагає комплексного аналізу, який поєднує кримінально-правову превенцію з механізмами ефективного процесуального захисту економічних інтересів у господарських судах».

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо адаптації кримінального та процесуального законодавства України до умов стрімкого розвитку технологій штучного інтелекту задля подолання правової невизначеності та зміцнення кібербезпеки держави.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання кіберзлочинності традиційно привертає увагу вітчизняних науковців. Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили такі вчені, як: В.Д. Гавловський, Б.М. Головкін, М.В. Гуцалюк, І.І. Липкан, В.В. Луцик, М.В. Карчевський, В.Г. Хахановський, В.С. Цимбалюк, та інші. Зокрема, Неділько Я.В. у дисертації комплексно дослідив генезу «комп'ютерних злочинів» [1]. Втім, його робота не охоплює специфіку використання ШІ як знаряддя вчинення злочинів. Думчиков М.О. у дисертації систематизував зарубіжний досвід правового регулювання відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень шляхом використання інформаційно-телекомунікаційних технологій [2].

Лугівська Л.Р., Яцишин О.О. та Любавіна В.П. у науковій праці 2024 року розглянули тенденції розвитку кримінальної відповідальності за кіберзлочини в умовах цифровізації суспільства [3]. Науковці наголошують на необхідності врахування нових технологічних реалій у формуванні кримінально-правової політики держави. Однак їхній аналіз залишає поза увагою конкретні механізми використання ШІ злочинцями та відповідні прогалини у законодавстві.

Іванцов В. та Зелінський В. у дисертаційному дослідженні 2024 року вивчали вплив цифровізації на розвиток кримінологічних досліджень [4]. Автори переконливо доводять, що традиційні кримінологічні методи потребують переосмислення в епоху цифрових технологій. Вони пропонують нові підходи до вивчення детермінант кіберзлочинності, проте питання застосування ШІ у злочинній діяльності розглядається ними фрагментарно.

Аналіз наукової літератури свідчить про наявність певного дослідницького інтересу до проблематики кіберзлочинності загалом. Водночас спеціалізованих праць, присвячених саме використанню технологій штучного інтелекту у злочинних цілях та відповідним викликам для кримінального права України, бракує. Наявні публікації не дають відповіді на запитання про кримінально-правову кваліфікацію діянь, вчинених за допомогою автономних систем, або про межі відповідальності розробників та користувачів таких систем.

Виклад основного матеріалу. Кіберзлочини охоплюють широкий спектр протиправних діянь: від банального шахрайства з банківськими картками до складних атак на критичну інфраструктуру держави. Їхня особливість полягає у високій латентності, транснаціональному характері та використанні складних технологічних інструментів, що ускладнює процес виявлення, фіксації та доведення вини конкретних осіб [5, с. 4]. Водночас, чинне кримінальне законодавство України формувалося в період, коли подібні технології або не існували, або перебували на початковій стадії розвитку. Виникає запитання: чи спроможні наявні норми Кримінального кодексу України адекватно реагувати на нові форми злочинної поведінки? Проблема ускладнюється тим, що застосування ШІ розмиває традиційні уявлення про суб'єкта злочину та його вину. Коли автономна система вирішує без безпосереднього втручання людини, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями особи та злочинним результатом стає нетривіальним завданням. Законодавець опиняється перед дилемою: або адаптувати класичні інститути кримінального права до нових реалій, або створювати принципово сучасні правові конструкції.

Технології штучного інтелекту істотно розширюють інструментарій, доступний суб'єктам протиправної діяльності, що зумовлює появу нових форм та способів вчинення правопорушень у цифровому середовищі. Одним із найбільш поширених напрямів їх використання є створення дипфейків – високореалістичних відео– та аудіоматеріалів, у яких відтворюється поведінка або мовлення особи щодо подій, які фактично не мали місця. Застосування таких технологій створює суттєві ризики для інформаційної безпеки, репутаційних прав та належного функціонування правосуддя.

З огляду на це особливу небезпеку для господарського процесу становить генерування дипфейків, яке дає змогу з високою точністю фальсифікувати волевиявлення сторін або зміст електронних доказів. Така деформація цифрової реальності безпосередньо загрожує дотриманню принципу змагальності та об'єктивному встановленню обставин справи, адже чинна редакція ст. 96 ГПК України (Електронні докази) наразі не містить специфічних критеріїв для перевірки автентичності контенту, створеного за допомогою штучного інтелекту. Відтак, кримінально-правова загроза використання ШІ-інструментарію трансформується у складну процесуальну проблему, де підроблені цифрові образи можуть бути подані як належні докази, що вимагає негайної адаптації інституту судової експертизи до нових реалій кіберзлочинності.

Генеративні мовні моделі гарантують можливість автоматизації фішингових атак шляхом формування персоналізованих повідомлень, стилістично та змістовно наближених до легітимної комунікації. Системи штучного інтелекту здійснюють аналіз відкритих даних і профілів потенційних жертв у соціальних мережах, адаптують мовні конструкції та комунікативні стратегії до індивідуальних особливостей адресатів, що суттєво підвищує ефективність методів соціальної інженерії. Автоматизація таких процесів дозволяє здійснювати масштабні кібернетичні атаки за мінімальних часових і ресурсних витрат, що значно ускладнює їх своєчасне виявлення та нейтралізацію.

Алгоритми машинного навчання набувають щораз більшого використання щодо пошуку та аналізу вразливостей у програмному забезпеченні супроти темпів, що перевищують можливості традиційних методів тестування безпеки. У межах організованої кіберзлочинної діяльності штучний інтелект може застосовуватися для автоматизованого дослідження захисних механізмів інформаційних систем і розробки експлойтів без безпосередньої участі людини на кожному етапі. Нейронні мережі, здатні моделювати поведінкові патерни легітимних користувачів, створюють додаткові труднощі для функціонування систем виявлення аномалій та біометричних засобів захисту, що підвищує латентність відповідних правопорушень та рівень їх суспільної небезпеки.

Окремої уваги потребують проблеми кваліфікації за чинним законодавством правопорушень, вчинених із застосуванням штучного інтелекту, позаяк чинні конструкції Кримінального кодексу України не повною мірою враховують специфіку цифрової трансформації злочинної діяльності.

Розділ XVI Кримінального кодексу України «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» встановлює кримінальну відповідальність за несанкціоновані дії з інформацією, створення та використання шкідливих програмних засобів, а також за інші суміжні посягання у сфері інформаційної безпеки [6]. Водночас аналіз положень цього розділу свідчить про відсутність норм, які б безпосередньо враховували використання технологій штучного інтелекту як кваліфікуючої ознаки злочину або як самостійного елемента складу кримінального правопорушення, що обмежує можливості адекватної правової оцінки відповідних діянь.

Стаття 361 КК України передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. З формально-юридичного погляду дії особи, яка застосовує систему штучного інтелекту для автоматизованого підбору паролів або обходу механізмів автентифікації, можуть бути кваліфіковані за цією нормою, тому що містять ознаки об'єктивної сторони злочину.

При цьому законодавче регулювання не відображає специфічних характеристик таких посягань, зокрема їх масштабності, високої швидкості реалізації та автономності інтелектуальних систем, що істотно підвищує рівень суспільної небезпеки відповідних діянь.

Згідно зі статтею 361-1 КК України кримінально караним визнається створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів [6]. У контексті застосування штучного інтелекту постає питання щодо можливості віднесення до таких засобів нейронних мереж, спеціально навчених для генерації фішингових повідомлень або здійснення інших форм маніпулятивного впливу. З технічного погляду подібні системи не завжди спрямовані на порушення функціонування комп'ютерних систем, знищення інформації чи блокування процесів її обробки, що ускладнює їх кваліфікацію в межах чинної редакції норми. Водночас цілеспрямований характер створення таких інструментів для вчинення злочинів свідчить про наявність підвищеної суспільної небезпеки, яка й досі є недостатньо відображеною у кримінальному законі.

Окрему проблему становить кримінально-правова оцінка створення та використання дипфейків, які фактично перебувають поза межами традиційних складів кіберзлочинів. Залежно від спрямованості та наслідків відповідних дій вони можуть кваліфікуватися як шахрайство (наприклад, використання дипфейків для маніпулювання корпоративними активами змушено кваліфікуються за загальними статтями про шахрайство ст. 190 КК або втручання в роботу ЕОМ ст. 361 КК), порушення недоторканності приватного життя (стаття 182 КК України) або як ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (стаття 301 КК України). Проте жодна із зазначених норм не відображає технологічної специфіки використання штучного інтелекту та не враховує зумовлений ним рівень суспільної небезпеки, що актуалізує необхідність подальшого вдосконалення кримінально-правового регулювання у цій сфері.

З огляду на викладене вище, пропонуємо запровадити нову кваліфікуючу ознаку: доповнити частину другу статей 190 (Шахрайство) та 361 (Несанкціоноване втручання в роботу ІС) КК України ознакою «вчинення діяння з використанням технологій штучного інтелекту». Це дозволить диференціювати відповідальність залежно від технологічної складності злочину, позаяк ШІ багаторазово підвищує ефективність та масштаби шкоди.

Окрім того, криміналізувати створення шкідливого ШІ-контенту: розглянути можливість доповнення КК України спеціальною нормою, яка б передбачала відповідальність за виготовлення, збут або розповсюдження дипфейків (неправдивого аудіо– чи відеоконтенту) з метою маніпуляції ринковими активами або дискредитації суб'єктів господарювання. До того ж, задля гарантування належного функціонування правосуддя та захисту від цифрових фальсифікацій, вбачається за необхідне: впровадити «презумпцію сумнівності» цифрового контенту: уточнити положення ст. 96 ГПК України правилом, за яким у разі обґрунтованого сумніву щодо автентичності електронного доказу (наявність ознак генерації ШІ), тягар доказування (onus probandi) покладається на сторону, яка подає такий доказ.

Базовим інструментом державної політики у цифровій сфері є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який визначає правові та організаційні основи гарантування захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із гарантування кібербезпеки [7]. Попри те, що Закон оперує фундаментальними поняттями, такими як «кіберзагроза», «кіберзахист» та «кіберінцидент», він демонструє суттєву статичність щодо стрімкого розвитку високих технологій. Наразі закон не містить жодних спеціальних положень, які б регулювали використання штучного інтелекту, що створює ситуацію невизначеності: алгоритми ШІ залишаються поза межами нормативного поля як у контексті їхнього застосування у злочинних цілях, так і як потенційного інструментарію для гарантування національного кіберзахисту.

Варто відзначити, що Стратегія кібербезпеки України [8], яка діяла протягом 2021–2025 років, визначала ключові пріоритети захисту цифрового простору, проте була розроблена без урахування масштабного впровадження технологій генеративного штучного інтелекту. Хоча серед її основних завдань було названо розбудову системи виявлення та реагування на кіберінциденти, вона фактично не передбачала конкретних інструментів для протидії загрозам, пов'язаним із використанням ШІ. Це зумовило певну інертність державної системи кіберзахисту перед появою нових високотехнологічних способів вчинення правопорушень наприкінці терміну дії документа.

Тим часом, відсутність спеціального регулювання породжує невизначеність як для правоохоронних органів, так і для розробників технологій. Компанії, що створюють системи ШІ, не мають чітких орієнтирів щодо допустимих меж функціональності своїх продуктів. Правоохоронці стикаються із труднощами у кваліфікації діянь та доказуванні вини.

Висновки. У результаті проробленого дослідження встановлено, що швидка еволюція технологій штучного інтелекту (ШІ) призвела до суттєвого розриву між динамікою розвитку цифрової злочинності та статичністю кримінально-правового регулювання в Україні. Використання ШІ (дипфейків, генеративних мовних моделей, автономних систем пошуку вразливостей) змінює характер загрози, перетворюючи атаки на масштабовані, персоналізовані та високоавтономні. Це розмиває класичне розуміння причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта та злочинним результатом. Основні положення чинного КК України (зокрема Розділ XVI та ст. 190) не враховують специфічну суспільну небезпеку щодо використання інтелектуальних систем. Кваліфікація дій із використанням ШІ за «традиційними» статтями не відображає технологічної складової злочину та не дає змоги диференціювати відповідальність належним чином.

Можливість високоточної фальсифікації волевиявлення та електронних доказів із використанням технології дипфейків ставить під загрозу принципи змагальності та об'єктивності судового процесу. Чинне процесуальне законодавство (зокрема ст. 96 ГПК України) потребує адаптації до умов «деформації цифрової реальності». Для розв'язання окреслених проблем пропонується: доповнити ч. 2 ст. 190 та ч. 2 ст. 361 КК України новою кваліфікуючою ознакою – «вчинення діяння з використанням технологій штучного інтелекту»; криміналізувати створення та розповсюдження шкідливого ШІ-контенту (дипфейків), спрямованого на маніпулювання ринками або дискредитацію суб'єктів; запровадити у процесуальне право «презумпцію сумніву» щодо цифрового контенту, переклавши тягар доказування автентичності на сторону, що надає такий доказ у разі обґрунтованих сумнівів у його справжності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Неділько Я.В. Розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій. Дисерт. на здобуття наук. ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, 2023. https://scc.knu.ua/upload/iblock/6a9/hz4scjc31amo5xndta6ny22 koszxyw73BE.pdf.
2. Думчиков М.О. Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні. Дисерт. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Сумський державний університет https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/ rada/new_ d0872702/2024/1/3/d.pdf.
3. Лугівська Л.Р., Яцишин О.О., Любавіна В.П. Тенденції розвитку кримінальної відповідальності за кіберзлочини в умовах цифровізації суспільства. *Dictum Factum.* 2024. № 2 (16). С. 258–264. URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/363.
4. Іванцов В., Зелінський В. Вплив цифровізації на розвиток кримінологічних досліджень: нові виклики та можливості: дис. Чернігів: Пенітенціарна академія України, 2024. URL: https:// dspace.univd.edu.ua/items/33a805aa-6e5c-43c3-a5a0-e44518a53847.
5. Попович М.В., Продан Т.В. Розслідування кіберзлочинів: сучасні виклики та криміналістичні особливості*. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2025. Серія ПРАВО. Випуск 92: частина 4. С.397-402.file:///C:/Users/Professional/Desktop/%D0%A5%D0%20(1).pdf.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19.
8. Стратегія кібербезпеки України: Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Хом'яченко С.І., Дроздов М.Є., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 343.2
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.73

НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ ДО ПСИХІАТРИЧНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ФОРМА ПОСЯГАННЯ НА ВОЛЮ, ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ОСОБИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Шевченко В.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри бізнесу і права
Вінницького соціально-економічного інституту університету Україна,
керівник Бердичівського медичного фахового коледжу
Житомирської обласної ради
ORCID:0000-0003-3706-3489
e-mail: svs.vin@ukr.net

Фурсал Л.В.,
юрисконсульт Бердичівського медичного фахового коледжу
Житомирської обласної ради
ORCID:0009-0004-1030-032X
e-mail: shobotenko.lilya@ukr.net

Шевченко В.С., Фурсал Л.В. Незаконне поміщення до психіатричного закладу як форма посягання на волю, честь та гідність особи: кримінально-правовий аспект.

Стаття присвячена дослідженню проблеми незаконного поміщення особи до психіатричного закладу, як однієї з форм посягання на волю, честь та гідність особи. В умовах сьогодення, трансформації правової системи, орієнтації на європейські стандарти прав людини особливого значення та актуальності набуває тлумачення та застосування стаття 151 Кримінального кодексу України (далі – КК України), що передбачає незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Потребує дослідження ознаки завідомості як обов'язкової умови кримінальної відповідальності.

В статті проаналізовано кримінально-правові аспекти відповідальності за такі діяння, зокрема особливості складу відповідного кримінального правопорушення, передбаченого законодавством України. Значна увага приділена підставам та умовам незаконного застосування психіатричної допомоги, а також ризики зловживання такими заходами. Також, акцентовано увагу на необхідності належного правового захисту прав і свобод особи у сфері психіатричної допомоги, удосконалення механізмів запобігання незаконному поміщенню до психіатричних закладів.

Можна стверджувати, що забезпечення волі, честі та гідності особи є одним із ключових завдань кримінального права України, якому присвячена Особлива частина КК України. Особливої актуальності набувають питання захисту особистої свободи у сфері надання психіатричної допомоги, де межа між законною примусовою госпіталізацією та кримінально караним посяганням є вкрай чутливою. Незаконне поміщення особи до психіатричного закладу створює підвищений ризик зловживань, пов'язаних із ізоляцією особи, обмеженням її прав та дискредитацією честі й гідності.

Дослідження зазначеної проблематики має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки сприяє формуванню єдиного підходу до тлумачення кримінально-правових норм, що регулюють відповідальність за незаконне поміщення до психіатричного закладу, а також забезпеченню належного рівня гарантій прав людини. Узагальнення наукових підходів і аналіз чинного законодавства дозволяють визначити проблемні аспекти правозастосування та окреслити можливі напрями вдосконалення кримінально-правової охорони волі, честі та гідності особи.

Ключові слова: госпіталізація, воля, честь, гідність особи, кримінально-правова охорона, права людини, кримінальна відповідальність.

Shevchenko V.S., Fursal L.V. Illegal placement in a psychiatric institution as a form of infringement on the freedom, honor, and dignity of a person: criminal law aspects.

This article examines the issue of unlawful commitment to a psychiatric facility as a form of infringement upon an individual's freedom, honor, and dignity. In today's context, with the transformation of the legal system and the orientation toward European human rights standards, the interpretation

and application of Article 151 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter—the CC of Ukraine), which addresses unlawful placement in a psychiatric facility, have become particularly significant and relevant. The element of intent as a mandatory condition for criminal liability requires further study.

This article analyzes the criminal law aspects of liability for such acts, including the specific elements of the relevant criminal offense as defined by Ukrainian law. Significant attention is paid to the grounds and conditions for the unlawful use of psychiatric care, as well as the risks of abuse of such measures. Additionally, emphasis is placed on the need for adequate legal protection of an individual's rights and freedoms in the sphere of psychiatric care, and on improving mechanisms to prevent unlawful placement in psychiatric institutions. It can be argued that safeguarding an individual's freedom, honor, and dignity is one of the key objectives of Ukrainian criminal law, to which the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is dedicated. Issues concerning the protection of personal freedom take on particular relevance in the context of psychiatric care, where the line between lawful involuntary hospitalization and a criminally punishable offense is extremely delicate. The unlawful placement of a person in a psychiatric facility creates an increased risk of abuses related to the person's isolation, the restriction of their rights, and the discrediting of their honor and dignity. Research on this issue is of significant theoretical and practical importance, as it contributes to the development of a unified approach to interpreting criminal law provisions governing liability for unlawful placement in a psychiatric facility, as well as to ensuring an adequate level of human rights protections. A synthesis of scholarly approaches and an analysis of current legislation make it possible to identify problematic aspects of law enforcement and outline potential avenues for improving the criminal-law protection of an individual's liberty, honor, and dignity.

Key words: hospitalization, freedom, personal honor, dignity, criminal law protection, human rights, criminal liability.

Постановка проблеми. Проблемне питання постає в забезпеченні та дотриманні найголовнішого та найціннішого для держави – права людини на волю, честь, гідність. Саме це є найголовнішим показником демократичної та правової держави. Проблема полягає в незаконному поміщенні особи до психіатричного закладу, що є прямим посяганням на її особисту свободу.

Застосування такого примусового заходу до особи, як психіатричне лікування, є допустимою виключно за наявності чітко визначених законом підстав та відповідно до встановленої процедури. Але, на сьогодні, у практиці виникають випадки зловживання такими заходами, що призводить до незаконного обмеження свободи особи та порушення її волі, честі та гідності.

Мета дослідження: визначити кримінально-правові засади незаконного поміщення особи до психіатричного закладу, проаналізувати законні підстави госпіталізації за Законом України «Про психіатричну допомогу» та статтею 151 КК України. Дослідити роль судових органів у забезпеченні захисту конституційних прав і свобод осіб, що перебувають на психіатричному лікуванні.

Стан опрацювання проблематики. Проблема незаконного поміщення особи до психіатричного закладу висвітлюється у наукових дослідженнях українських правознавців та міжнародних практиках. А.О. Байда та І.С. Комасюк аналізують кримінальну відповідальність за незаконне поміщення [2], А.В. Андрушко досліджує використання психіатрії в немедичних цілях та правові наслідки [5]. Я.Г. Лизогуб розглядає проблеми законодавчого визначення статті 151 КК України та співвідношення об'єктивних ознак складу злочину [4]. Європейський суд з прав людини і Конституційний Суд України підкреслюють необхідність дотримання процедурних гарантій і судового контролю для захисту конституційних прав осіб [6, 7].

Виклад основного матеріалу. У кримінально-правовому аспекті відповідальність за незаконне поміщення особи до психіатричного закладу передбачена стаття 151 КК України [1], якою встановлена відповідальність за умисні дії, пов'язані з госпіталізацією особи до психіатричного закладу без законних підстав. «Важливу роль у захисті прав та свобод недієздатних осіб відіграє Закон «Про психіатричну допомогу», зокрема, надзвичайно важливим є встановлення судового контролю за госпіталізацією недієздатної особи до психіатричного закладу, що є гарантією захисту її прав і свобод» [2, с. 7].

Так, в Україні правове регулювання порядку надання психіатричної допомоги та гарантій захисту прав осіб, які її отримують, здійснюється відповідно до Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III (далі – Закон № 1489-III).

Відповідно до статті 13 Закону № 1489-III передбачено, що госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги, як правило, здійснюється за її усвідомленою письмовою згодою або за письмовою згодою законного представника [3]. Водночас стаття 14 Закону визначає підстави для примусової госпіталізації, яка допускається без згоди особи лише у випадках, коли обстеження або лікування можливі виключно у стаціонарних умовах і встановлено тяжкий психіч-

ний розлад, унаслідок якого особа становить безпосередню небезпеку для себе чи оточуючих або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби [3].

Отже, порядок госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги у відповідності до ст.ст. 13-14 Закону № 1489-III доречно детально відобразити в таблиці 1.

Таблиця1

Порядок госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги відповідно до статей 13–14 Закону № 1489-III

Особа	**Підстава госпіталізації**	**Хто надає згоду**	**Рішення про госпіталізацію**	**Особливості**
до 14 років (малолітня особа)	Добровільна	Батьки або законний представник	Лікар-психіатр	Письмова згода
від 14 років	Добровільна	Письмова згода особи	Лікар-психіатр	Фіксується у медичній документації
Малолітня (при незгоді одного з батьків або їх відсутності)	Госпіталізація	Рішення органу опіки та піклування	Орган опіки та піклування	Рішення приймається протягом 24 годин
Визнана недієздатною	Добровільна	Письмова згода особи	Лікар-психіатр	Орган опіки повідомляється
Недієздатна, яка не може висловити згоду	Госпіталізація	Рішення органу опіки та піклування	Орган опіки та піклування	Приймається протягом 24 годин
Будь-яка особа з тяжким психічним розладом	Примусова	Без згоди особи або представника	Суд (відповідно до ст. 14)	Якщо існує небезпека для себе або інших

Закон № 1489-III визначає чіткі підстави та порядок госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги. Але, у випадках коли ці вимоги порушуються, це може свідчити про незаконність госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги. Тоді, дії винної особи можуть підпадати під ознаки складу злочину, передбаченого статтею 151 КК України, за який передбачено кримінальну відповідальність за незаконне поміщення особи до психіатричного закладу.

Відповідно до ст. 151 КК України:

ч. 1. Поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи карається пробаційним наглядом на строк до двох років або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років;

ч. 2. Те саме діяння, що спричинило тяжкі наслідки карається позбавленням волі на строк від двох до п’яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [1].

Для чіткого розмежування законної госпіталізації та незаконного поміщення особи до психіатричного закладу, проведемо співвідношення законних підстав у таблиці 2.

Таблиця 2

Співвідношення законних підстав госпіталізації та ознак незаконного поміщення особи до психіатричного закладу

Норма законодавства	Зміст правового регулювання	Умови законності госпіталізації	Порушення вимог	Можлива кримінально-правова оцінка
Ст. 13 Закону № 1489-III	Добровільна госпіталізація особи до психіатричного закладу	Усвідомлена письмова згода особи (від 14 років) або законного представника	Госпіталізація без згоди або без належного оформлення	Може утворювати склад злочину, передбаченого ст. 151 КК України
Ст. 13 Закону № 1489-III	Госпіталізація малолітньої або недієздатної особи	Згода законного представника або рішення органу опіки та піклування	Відсутність відповідної згоди чи рішення	Незаконне поміщення до психіатричного закладу
Ст. 14 Закону № 1489-III	Примусова госпіталізація	Наявність тяжкого психічного розладу та небезпеки для особи чи оточуючих або неспроможність задовольняти життєві потреби	Відсутність зазначених підстав	Безпідставне примусове поміщення
Ст. 14 Закону № 1489-III	Госпіталізація без згоди особи	Лише у випадках, прямо передбачених законом	Використання примусової госпіталізації без законних підстав	Ознаки складу злочину, передбаченого ст. 151 КК України
Ст. 151 КК України	Незаконне поміщення особи до психіатричного закладу	Госпіталізація можлива лише за умов, визначених законом	Поміщення особи без правових підстав або з порушенням встановленої процедури	Кримінальна відповідальність

А. Андрушко вказує, що «у ч.1 ст. 151 КК України вказано, що кримінально караним є поміщення в психіатричний заклад *завідомо психічно здорової особи*, при цьому назва цієї статті – «Незаконне поміщення в психіатричний заклад». Шляхом тлумачення розглядуваної норми можемо зробити висновок, що під незаконним поміщенням в психіатричний заклад на увазі мається поміщення до вказаного закладу завідомо психічно здорової особи» [5, с. 72]. Таким чином, можна також зазначити, що зміст ч. 1 ст. 151 КК України передбачає незаконне поміщення до психіатричного закладу умисним поміщенням до такого закладу особи, яка завідомо є психічно здоровою.

«За самою лише назвою цей злочин не передбачає заподіяння шкоди волі, честі або гідності особи, оскільки суспільно небезпечне діяння, що визначається ним, текстуально: а) не передбачає прямої вказівки на примус, обман чи використання безпорадного стану, якими традиційно у кримінальному праві засвідчується антивольова поведінка; б) не віддзеркалює неповагу до людської гідності чи посягання на її честь (особливо, коли йдеться про потерпілого з глибоким ступенем ураження психіки)» [4, с. 167].

Але, такі злочини, що передчачають незаконне поміщення до психіатричного закладу і є вираженим посяганням на волю, честь і гідність особи. Адже, це свого роду і є обмеження волі особи, втручання в її особистий простір.

А. Андрушко зазначає, що «потерпілий від указаного злочину не тільки позбавляється конституційного права обирати місце свого перебування, права розпоряджатися собою, обирати коло свого спілкування, він відчуває також глибокі фізичні та моральні страждання» [5, с. 73].

Дійсно, незаконне поміщення до психіатричного закладу є однією з форм посягання на волю, честь та гідність особи. Це обмеження її конституційного права на свободу, вільний вибір місця перебування, що відповідно є причиною фізичних та моральних страждань.

Європейський суд з прав людини наголосив, що «особа не може вважатися «психічно хворою» та бути позбавлена волі без дотри»мання трьох мінімальних умов: по-перше, об'єктивна медична експертиза повинна достовірно встановити наявність психічного захворювання; по-друге, психічний розлад має бути таким, що обумовлює примусове тримання особи у психіатричній лікарні; по-третє, необхідність продовження тримання залежить від стійкості такого захворювання» (справа «Вінтерверп проти Нідерландів» (Winterwerp v. the Netherlands), 24 жовтня 1979 року, п. 39, Series A № 33) [6].

«Згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 01.06.2016 року № 2-рп/2016 судовий контроль за госпіталізацією недієздатної особи до психіатричного закладу в порядку, передбаченому статтею 13 Закону України «Про психіатричну допомогу», є необхідною гарантією захисту прав і свобод, закріплених, зокрема, статтями 29,55 Основного Закону України. Суд після незалежного і неупередженого розгляду питання щодо госпіталізації недієздатної особи до психіатричного закладу має ухвалити рішення стосовно правомірності обмеження конституційного права такої особи на свободу та особисту недоторканість. Враховуючи, що особа виявляє ознаки тяжкого психічного розладу, суд вважає за необхідне госпіталізувати його в психіатричний заклад в примусовому порядку, оскільки існують підстави, передбачені ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу» для його госпіталізації до психіатричного закладу без його усвідомленої згоди» [7].

Провівши своє дослідження, А. Андрушко запропонував наступну пропозицію: «Таким чином, вважаємо за доцільне викласти назву ст. 151 КК України та диспозицію її ч. 1 в такій редакції: «Стаття 151. Незаконне поміщення до психіатричного закладу особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, або незаконне утримання особи в психіатричному закладі. 1. Незаконне поміщення до психіатричного закладу особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, або незаконне утримання особи в психіатричному закладі, – карається » [8, с. 133]. Звісно, це є дуже доречно, адже пропонується змінити назву та диспозицію ч. 1 ст. 151 КК України, передбачивши кримінальну відповідальність не лише за незаконне поміщення до психіатричного закладу особи, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги, а й за незаконне утримання особи в такому закладі.

Отже, контроль за госпіталізацією недієздатної особи до психіатричного закладу з боку судової влади є обов'язковою гарантією захисту її конституційних прав. Якщо особа має ознаки тяжкого психічного розладу, суд може ухвалити примусову госпіталізацію на підставі ст. 14 Закону № 1489-III.

Висновки. Незаконне поміщення особи до психіатричного закладу підпадає під кримінальну відповідальність за ст. 151 КК України є прямим посяганням на волю, честь та гідність особи. Закон № 1489-III та контроль з боку судової влади забезпечують захист конституційних прав і свобод, забезпечують законні підстави для госпіталізації, визначаючи порядок добровільної та примусової госпіталізації. Аналіз законодавства та судової практики підтверджує, що дотримання процедурних гарантій є ключовим для захисту волі, честі та гідності особи.

Перспективами подальшого дослідження проблеми можна виділити такі аспекти:

- удосконаленням кримінально-правових і процесуальних механізмів захисту прав людини у сфері психіатричної допомоги, шляхом уточнення окремих положень кримінального законодавства;
- підвищення ефективності судового контролю за примусовою госпіталізацією;
- формування єдиної правозастосовної практики;
- посилення гарантій дотримання прав пацієнтів і забезпечення належного балансу між необхідністю лікування та повагою до особистої свободи і гідності людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 02.03.2026).
2. Байда А.О., Комасюк І.С. Питання кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад URL: https://www.apdp.in.ua/v81/3.pdf (дата звернення: 02.03.2026).
3. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text (дата звернення: 02.03.2026).
4. Лизогуб Я.Г. Стаття 151 Кримінального кодексу України: проблеми законодавчого визначення та співвідношення об'єктивних ознак складу злочину. *Право і безпека*. 2020. 77(2). С. 164–175. doi:10.32631/pb.2020.2.22 (дата звернення: 02.03.2026).
5. Андрушко А.В. Кримінально-правова протидія використанню психіатрії в немедичних цілях: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.*

Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 14(2). С. 71–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_14%282%29__22 (дата звернення: 02.03.2026).
6. Європейський суд з прав людини. Справа Вінтерверп проти Нідерландів (Winterwerp v. the Netherlands), Series A № 33 (24 жовтня 1979) (дата звернення: 02.03.2026).
7. Верховний Суд України. Рішення у справі № 206/1725/24, провадження № 2-о/206/306/24 URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/118157911 (дата звернення: 02.03.2026).
8. Андрушко А.В. Об'єктивна сторона незаконного поміщення в психіатричний заклад. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2015. № 4 (II). С. 128–136. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e36f54b8-b63b-4423-84d2-09ab2174c143/content (дата звернення: 02.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Шевченко В.С., Фурсал Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.74

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ, ЩО ВСТАНОВЛЮЄ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ

Шокало О.В.,
студентка 3-го курсу юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0009-0006-4464-9516

Шокало О.В. Окремі особливості кримінально-правової норми, що встановлює кримінальну відповідальність за незаконне збагачення

Наукову статтю присвячено дослідженню окремих особливостей кримінально-правової норми, що встановлює кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Так, насамперед у науковій статті проаналізовано генезу кримінально-правової норми, що сьогодні об'єктивована в ст. 368-5 Кримінального кодексу України. Було досліджено підстави, що зумовлюють необхідність криміналізації незаконного збагачення, включаючи, зосібна, ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції № 251-V від 18.10.2006, положення Конституції України та інших законодавчих актів.

Також, у даній роботі було здійснено аналіз особливостей об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 Кримінального кодексу України. Встановлено, що законодавче формулювання суспільно небезпечного діяння є дещо недосконалим, адже необхідною є вказівка на незаконний спосіб набуття активів певної вартості, яка наразі міститься лише в назві статті, проте відсутня в диспозиції норми. Зумовлений такий висновок тим, що лише у випадку, якщо діяльність особи, яка дала їй можливість збагатитися, суперечить вимогам закону, то наявні підстави для визнання скоєного кримінальним правопорушенням і, відповідно, здійснення кримінально-правової кваліфікації.

У ході аналізу даної кримінально-правової норми особливу увагу було приділено дослідженню предикатних незаконному збагаченню діянь. Таким чином було встановлено, що передувати незаконному збагаченню можуть будь-які правопорушення, а не лише кримінальні правопорушення. До того ж такі правопорушення можуть бути не обов'язково корупційними. Наведене, перш за все, пояснюється лаконічним формулюванням диспозиції ст. 368-5 Кримінального кодексу України, в якій відсутні будь-які вказівки на протилежне.

Остання частина дослідження присвячена співвідношенню ст. 368-5 Кримінального кодексу України з деякими іншими складами корупційних кримінальних правопорушень, а саме ч. 5 ст. 191, ч. 2 ст. 364 та ч. 4 ст. 368 Кримінального кодексу України. Під час дослідження здійснено аналіз одного з ключових принципів кримінально-правової кваліфікації – non bis in idem, на основі якого зроблено висновок про неможливість кваліфікації діянь особи одночасно як за ст. 368-5 Кримінального кодексу України, так і за ч. 5 ст. 191 чи ч. 2 ст. 364 або ч. 4 ст. 368 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: незаконне збагачення, кримінальне правопорушення, корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, предикатні діяння, співвідношення кримінально-правових норм.

Shokalo O.V. Certain features of the criminal law provision establishing criminal liability for illegal enrichment

This academic article is devoted to the study of certain features of the criminal law provision establishing criminal liability for illegal enrichment. Thus, first and foremost, the article analyzes the genesis of the criminal law provision currently codified in Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine. The grounds necessitating the criminalization of illegal enrichment were examined, including, in particular, the ratification of the United Nations Convention against Corruption No. 251-V of October 18, 2006, provisions of the Constitution of Ukraine, and other legislative acts.

In addition, this study analyzed the characteristics of the objective element of the criminal offence provided for in Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine. It has been established that the legislative formulation of a socially dangerous act is somewhat imperfect, as it is necessary to specify the unlawful

method of acquiring assets of a certain value, which is currently contained only in the title of the article. This conclusion is based on the fact that only if the activities of the person who enabled the enrichment violate the requirements of the law are there grounds for recognizing the act as a criminal offence and, accordingly, for its criminal classification.

In the course of analyzing this criminal law provision, particular attention was paid to examining the acts preceding unlawful enrichment. Thus, it was established that unlawful enrichment may be preceded by any offence, not just criminal offences. Moreover, such offences need not necessarily be acts of corruption. This is explained, first and foremost, by the concise wording of the provision of Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine, which contains no indications to the contrary.

The final part of the study is devoted to the relationship between Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine and certain other elements of corruption-related criminal offences, namely Part 5 of Article 191, Part 2 of Article 364, and Part 4 of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. The study analyzed one of the key principles of criminal classification—non bis in idem— on the basis of which it was concluded that it is impossible to classify a person's actions simultaneously under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine and under Part 5 of Article 191, Part 2 of Article 364, or Part 4 of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: illegal enrichment, criminal offence, corruption-related criminal offences, criminal offences in the sphere of official duties and professional activities related to the provision of public services, predicate offences, the relationship between criminal law provisions.

Постановка проблеми. Сьогодні боротьба з корупцією є одним з важливих векторів діяльності системи правосуддя та держави вцілому. З огляду на вагомість антикорупційної сфери та масштабний запит суспільства на вчинення рішучих дій, спрямованих на запобігання корупції і покарання винних, впровадження розгалуженої системи кримінально-правових норм і, як наслідок, встановлення кримінальної відповідальності за широке коло корупційних діянь, є одним з необхідних та, безумовно, ефективних заходів для подолання цього суспільно небезпечного явища.

Одним з таких кроків було встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Незважаючи на те, що вперше таке діяння було криміналізовано ще у 2009 р., проблемні питання, які стосуються даної норми, досі залишаються однією з найбільш дискусійних тем серед науковців, що досліджують сферу корупційних кримінальних правопорушень. Це, зокрема, зумовлено складною історією становлення норми, її численними змінами, існуванням і інших складів кримінальних правопорушень, які вступають у співвідношення з даною нормою.

Мета дослідження. Виявлення генези кримінально-правової норми, що встановлює кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, аналіз предикатних незаконному збагаченню діянь, а також дослідження співвідношення ст. 368-5 КК України та ст. ст. 191, 364, 368 КК України.

Стан опрацювання проблематики. Як вже зазначалось вище, тематика незаконного збагачення є надзвичайно актуальною в доктрині сучасного кримінального права. Велику увагу дослідженню незаконного збагачення приділили Безгинський Б.Г., Брич Л.П., Вознюк А.А., Граб А.В., Дудоров О.О., Кочеров М.В., Панаід І.В., Юрчишин І.Б., Ясінь І.М. та інші. Так, вітчизняними науковцями було проаналізовано як окремі ознаки складу кр.пр., передбаченого ст. 368-5 КК України, так і проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею, а також співвідношення даного складу кр.пр. зі складами інших кр.пр.

Виклад основного матеріалу. Запровадження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, як влучно зазначають Гузоватий О.І., Титаренко О.О., є реалізацією ст. 20 Конвенції ООН проти корупції від 31.10.2003 (далі – Конвенція), яка була ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» № 251-V від 18.10.2006 і набрала чинності для нашої держави 01.01.2010 [1, с. 8].

У ст. 20 Конвенції закріплено, що під незаконним збагаченням розуміється значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати. Також у вищезгаданій статті вказується: «… кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення …» із застереженням, що така імплементація може бути здійснена за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи [2].

З наведених положень та буквального тлумачення Конвенції випливає, що вимога впровадження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення має рекомендаційний характер, адже «… Держава-учасниця розглядає можливість …» і, як підкреслюють Дудоров О.О., Тертиченко Т.М., подальше виключення такої норми з КК України не означало б ігнорування з боку держави міжнародно-правових зобов'язань щодо боротьби з корупцією [3, с. 33].

Попри те, кримінальну відповідальність за незаконне збагачення таки було встановлено. Вперше норма, що криміналізує незаконне збагачення, була імплементована в українське законодавство шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» № 1508-VI від 11.06.2009, яким КК України було доповнено статтею 368-1 [4].

Відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 368-1 КК України кримінально-протиправними вважалися діяння, які полягали в одержанні службовою особою неправомірної вигоди або передачі нею такої вигоди близьким родичам [5]. Однак вже 05.01.2011 набрав чинності Закон України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції» № 2808-VI від 21.12.2010, згідно з яким норма, викладена в зазначеній вище статті КК України, втратила чинність [6].

Наступною віхою впровадження у вітчизняне законодавство норми, що передбачає кримінальну відповідальність за незаконне збагачення стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» № 3207-VI від 07.04.2011 [7].

Як наслідок, КК України було доповнено ст. 368-2. На відміну від викладеного раніше в диспозиції ч. 1 ст. 368-1 КК України, у ч. 1 ст. 368-2 КК України законодавець закріпив обов'язкову ознаку складу кр.пр. – значний розмір неправомірної вигоди, а також негативну ознаку: «...за відсутності ознак хабарництва…».

На момент конституційного подання щодо відповідності Конституції України ст. 368-2 КК України основний склад кр.пр., закріплений в цій статті, був викладений таким чином: «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі». Відповідно саме це положення і стало предметом оцінки з боку Конституційного Суду України (далі – КСУ) у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 КК України (далі – Рішення КСУ № 1-р/2019 від 26.02.2019) [8].

За результатами розгляду конституційного подання КСУ визнав ст. 368-2 КК України неконституційною, що зумовило виключення цієї норми з закону України про кримінальну відповідальність. Так, підсумовуючи, Задоя К.П. вказує: «У Рішенні КСУ № 1-р/2019 від 26.02.2019 було наведено три аргументи на користь такого висновку: 1) заборона незаконного збагачення не відповідає принципу правової визначеності; 2) заборона незаконного збагачення не відповідає принципу презумпції невинуватості; 3) заборона незаконного збагачення не відповідає привілею від самовикриття» [9, с. 70].

Після втрати чинності ст. 368-2 КК України необхідність криміналізації такого суспільно небезпечного діяння як незаконне збагачення залишалась важливою правовою проблемою, адже як підкреслюють Дудоров О.О., Хавронюк М.І.: «правовими підставами криміналізації незаконного збагачення, крім положень Конвенції, є також вимоги Конституції України та інших законів». Зокрема, положення ст. 23 Конституції України, де закріплено: «Кожна людина… має обов'язки перед суспільством». До них, зосібна, належать передбачені Законом України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14.10.2014 обов'язки, спрямовані на забезпечення доброчесності публічних службових осіб, прозорості їхніх статків, доходів і витрат [10, с. 187].

Тож 28.11.2019 набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-IX від 31.10.2019 [11]. Згідно з цим законодавчим актом КК України було доповнено статтею 368-5 і, як наслідок, знову криміналізовано незаконне збагачення.

Відповідно до ст. 368-5 КК України кримінально-протиправним є набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує її законні доходи [5].

Суспільно небезпечним діянням, передбаченим у цьому складі кр.пр., є набуття таких активів. З викладеного в диспозиції статті, а також в п. 2 примітки до неї, де розкривається поняття набуття активів, випливає, що такі активи можуть набуватися особою не обов'язково кримінально-протиправним шляхом, адже у тексті норми не знаходимо жодної вказівки на протилежне. Натомість, ключовою є сама наявність в особи надмірного майна без законного обґрунтування його набуття.

Таку ж позицію обстоює Граб А.Б., вказуючи, що у назві цієї статті є слово «незаконне», але очевидно, що «незаконне» не означає «злочинне», тобто формальних підстав для твердження про набуття активів саме кримінально-протиправним шляхом чинна редакція ст. 368-5 КК України не містить. Науковець додає, що згідно з п. 3 примітки ст. 368-5 КК України активи охоплюють

з-поміж іншого роботи чи послуги. І якщо щодо майна можна змоделювати ситуацію, коли воно отримане злочинним шляхом, то щодо робіт і послуг це зробити проблематично [12, с. 316].

Відтак варто звернути увагу на певну недосконаліть, викладеної в диспозиції, норми. Так, законодавець суспільно небезпечним визначає саме набуття активів, не роблячи вказівки на його незаконність. Таку вказівку знаходимо лише в назві статті, проте вона не є частиною кримінально-правової норми, а тому очевидною є необхідність закріпити згадку про «незаконність» ще й в самому складі кр.пр.

У цьому контексті постає ще одне дискусійне питання, чи обов'язково кримінальні правопорушення або інші делікти, що передують незаконному збагаченню, мають бути корупційними?

У доктрині сучасного кримінального права висловлюються дві протилежні позиції. Поширеною є думка, що незаконному збагаченню можуть передувати не обов'язково корупційні делікти. Наприклад, І.Б. Юрчишин стверджує, що незаконне збагачення може відбуватися і у формі «замаскованої латентної економічної злочинності» [13, с. 106]. Такий підхід є прийнятним з огляду на відсутність будь-яких вказівок щодо предикатного діяння в нормі, яка об'єктивована в ст. 368-5 КК України, а також в примітці до неї.

Натомість, Дудоров О.О. та Стрижевська А.А. дотримуються іншої позиції, зазначаючи, що необґрунтована поява (збільшення) активів спеціального суб'єкта стає результатом вчинення ним латентного корупційного делікту та наголошуючи, що призначенням ст. 368-5 КК України є протидія латентній корупції [14, с. 7-8].

Цей підхід можна обґрунтувати з огляду на таке:

- по-перше, згідно з приміткою до ст. 45 КК України кр.пр., передбачене ст. 368-5 КК України, належить до корупційних кр.пр. Незважаючи на те, що законодавче визначення цієї групи правопорушень відсутнє, з огляду на належність корупційних кр.пр. до корупційних правопорушень та їх співвідношення як видове і родове поняття, обов'язковою характеристикою таких кр.пр. є, як зазначає Вознюк А.А., наявність у діянні ознак корупції [15, с. 22].
- по-друге, ця норма була імплементована в українське законодавство у зв'язку з міжнародними зобов'язаннями держави у сфері боротьби з корупцією. До того ж, у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-IX від 31.10.2019, внаслідок прийняття якого КК України і було доповнено ст. 368-5, у частині обґрунтування необхідності прийняття акта, одним з наведених аргументів були статистичні дані щодо негативного ставлення населення до корупції. Серед іншого зазначалося: «понад 50 відсотків населення найдієвішим підходом до боротьби з корупцією вважають невідворотність покарання за такий злочин» [16].

Таким чином дана норма дійсно має антикорупційну природу, проте, вважаю, такі доводи не є підставою для звуження предикатних діянь лише до корупційних правопорушень, насамперед з огляду на буквальне тлумачення норми, викладеної на сьогоднішній день в диспозиції ст. 368-5 КК України, де про корупційний характер предикатного діяння немає жодної згадки.

Важливим питанням в контексті розгляду предикатних незаконному збагаченню діянь є співвідношення складів кр.пр., передбачених за ст.ст. 191, 364, 368 КК України та складу кр.пр., передбаченого ст. 368-5 КК України.

Так, Граб А.В. зазначає, що вчинення діянь, закріплених у наведених вище статтях, передусім і дає змогу особам незаконно збагачуватись, а тому особливість співвідношення відповідних складів злочинів передбачає звернення до принципу non bis in idem [12, с. 316].

Принцип non bis in idem («не двічі за одне») є одним з принципів кримінально-правової кваліфікації, які в свою чергу, як наголошує Навроцький В.О., «є ідеями, що виражають сутність цієї діяльності. Кожний із принципів «опосередковує» певні вимоги до кваліфікації, тобто правила, умови, які є обов'язковими для неї» [17, с. 112].

Вимога non bis in idem є одним із найдавніших правових принципів європейської юриспруденції [18, с. 40]. Ця засада знаходить своє вираження в ст. 61 Конституції України, де закріплюється: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [19], а також у ч. 3 ст. 2 КК України: «Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу» [5].

Вищевказані норми ґрунтуються на положеннях міжнародно-правових актів, які закріплюють даний принцип. Серед них п. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [20], ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [21], ст. 53 Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків [22] та інші.

Принцип кримінально-правової кваліфікації non bis in idem полягає в тому, що: «1) посягання не може кваліфікуватися за статтею Особливої частини кримінального законодавства, якщо інша стаття з числа інкримінованих цій же особі, повністю охоплює скоєне; 2) діяння, яке отримало правову оцінку як адміністративний проступок, не може одночасно виступати як ознака злочину» [23, с. 430]. Таким чином матеріальний аспект даної засади зводиться до того, що, по-перше, забороненим є подвійне інкримінування та, по-друге, виключається повторне покарання особи за одне кримінальне правопорушення [24, с. 87].

В контексті розгляду питання дотримання принципу non bis in idem при кваліфікації діянь особи за статтею, що передбачає кримінальну відповідальність за незаконне збагачення слушною видається позиція Граба А. В., який зазначає: «Задля дотримання принципу non bis in idem норма про незаконне збагачення має застосовуватись лише тоді, якщо діяння, внаслідок вчинення яких в особи з'явилась можливість збагатитись, так і залишились невиявленими. Саме остання обставина (латентність предикатних до незаконного збагачення діянь) визначатиме чи підлягає ст. 368-5 КК України застосуванню» [12, с. 317].

Лише в такому випадку засада «не двічі за одне» залишається дотриманою, адже у разі, якщо предикатні незаконному збагаченню діяння є виявленими та здійснена кваліфікація діянь особи за ч. 5 ст. 191, ч. 2 ст. 364 або ч. 4 ст. 368 КК України, то кваліфікація таких діянь ще й за ст. 368-5 КК України порушуватиме правила подолання конкуренції кримінально-правових норм, які в свою чергу побудовані на основі принципу non bis in idem.

Підтвердити таку тезу можна наступним:

1) ч. 4 ст. 368 КК України (якщо кваліфікуючою ознакою виступають особливо великі розміри) і ст. 368-5 КК України співвідносяться між собою як спеціальна і загальна норми. Ще у Постанові Верховного Суду України від 07.11.2013 у справі № 5-29кс13 було зазначено, що діяння, передбачені ч. 1 ст. 368-2 КК України про незаконне збагачення (у редакції від 07.04.2011 та ч. 1 ст. 368 КК України (одержання хабара) (основний склад) та ч. 3 ст. 368 КК України (кваліфікований склад), співвідносяться як загальна та спеціальна норми права» [25].

На обґрунтування цієї позиції Верховний Суд України зазначив: «Диспозиція ч. 3 ст. 368 КК України охоплює більш вузьке коло діянь, оскільки передбачає кримінальну відповідальність тільки тоді, коли одержання хабара (неправомірної вигоди) особою відбувається в обмін на вчинення чи невчинення нею в інтересах того, хто дає хабар (неправомірну вигоду), чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Натомість диспозиція ч. 1 ст. 368-2 КК України (у редакції від 07.04.2011) не пов'язує (не ставить у залежність) одержання неправомірної вигоди від активної чи пасивної поведінки службової особи, тобто від виконання нею чи утримання від виконання якихось певних дій на користь особи, яка дає незаконну винагороду, або в інтересах третіх осіб» [25].

Незважаючи на те, що на сьогоднішній день аналізована Верховним Судом України норма, що була закріплена ч. 1 ст. 368-2 КК України, втратила чинність, а КК України було доповнено новою ст. 368-5, розуміння незаконного збагачення та одержання неправомірної вигоди зберігається дотепер.

Водночас ще раз варто наголосити, що станом на сьогодні законодавець закріплює в ст. 368-5 КК України мінімальний розмір активів, які має набути особа для кваліфікації вчиненого як незаконне збагачення. А тому підтримую позицію Сень І. З., яка зазначає: «у ч. 1 ст. 368 КК України мінімального розміру неправомірної вигоди взагалі не встановлено. Більше того, навіть в особливо кваліфікованому складі цього злочину законодавець посилює кримінальну відповідальність у випадку, якщо предметом такого злочину є неправомірна вигода в особливо великому розмірі (ч. 4 ст. 368 КК України), межа якого, відповідно до примітки 1, становить лише 500 НМДГ. Як наслідок, на сьогодні ст. 368-5 вступає в конкуренцію лише із нормою ч. 4 ст. 368 КК України (якщо кваліфікуючою ознакою виступає саме особливо великий розмір неправомірної вигоди), яка буде відносно спеціальною по відношенню до неї» [26, с. 169-170].

Викладене пояснюється тим, що у разі вчинення особою діяння, яке кваліфікується за ч.ч. 1, 2, 3 ст. 368 КК України або за ч. 4 цієї статті, але за іншими кваліфікуючими ознаками, ніж особливо великі розміри, немає необхідності розглядати співвідношення ст. 368 КК України і ст. 368-5 КК України, адже в такому випадку особа не набуває мінімального розміру активів, необхідного для кваліфікації її діянь за ст. 368-5 КК України.

Саме тому в контексті дослідження співвідношення ст. 368 КК України та ст. 368-5 КК України, а також ст. 191 КК України зі ст. 368-5 КК України, співвідношення останніх буде проаналізовано нижче, розглядаються особливо кваліфіковані склади кр.пр., закріплені в ч. 4 ст. 368 КК України і ч. 5 ст. 191 КК України, в яких міститься така кваліфікуюча ознака як особливо великі розміри, а щодо ст. 191 ще й з урахуванням кваліфікуючої ознаки, викладеної у ч. 2 цієї статті «шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем».

Принагідно, варто зауважити, що, під час розгляду співвідношення ст. 364 КК України і ст. 368-5 КК України, який буде здійснено нижче, аналізу підлягає саме ч. 2 ст. 364 КК України, яка містить кваліфікуючу ознаку – тяжкі наслідки.

2) ч. 5 ст. 191 КК України (якщо кваліфікуючими ознаками виступають зловживання службовою особою своїм службовим становищем та особливо великі розміри) та ст. 368-5 КК України також співвідносяться між собою як спеціальна і загальна норми. Такий підхід пояснює Ясінь І.М., зазначаючи: «поняття «заволодіння» (роз., як брати у своє володіння), входить до обсягу поняття «набуття» (роз., як ставати власником чого-небудь, діставати, здобувати що-небудь), і є підпорядкованим останньому… кримінально-правова норма, яка міститься у диспозиції ч. 2 ст. 191 КК України, є «розширено-спеціальною, у якій, порівняно із загальною нормою інший родовий об'єкт, а об'єкт загальної норми у спеціальній нормі, виступає додатковим» [27, с. 160]. Водночас, з огляду на зазначене вище, це обґрунтування релевантне щодо ч. 5 ст. 191 КК України.

3) Щодо співвідношення ч. 2 ст. 364 і ст. 368-5 КК України Ясінь І.М. зазначає: «основний склад зловживання владою або службовим становищем містить ознаку, а саме: зловживання владою або службовим становищем з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної чи юридичної особи, яка в частині розглядуваної ознаки є частиною щодо основного складу незаконного збагачення». Таким чином, науковиця вказує на можливість співвідношення цих норм як частини і цілого. Проте, зловживання владою або службовим становищем є лише одним з можливих шляхів незаконного збагачення [12, с. 317].

У цьому контексті доречно зазначити, що відповідно до правил кримінально-правової кваліфікації лише одна з конкуруючих норм підлягає застосуванню, а тому кваліфікація діянь особи і за ч. 5 ст. 191 чи ч. 2 ст. 364 або ч. 4 ст. 368 КК України, і за ст. 368-5 КК України, окрім випадків реальної сукупності кр.пр., виключається.

Переважно, норма, передбачена ст. 368-5 КК України, підлягає застосуванню у випадках вчинення особою правопорушення, яке залишилось нерозкритим, і дало їй змогу незаконно збагатитися на суму, що більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує її законні доходи.

Таким чином, підтримую позицію судді КСУ Сліденка І.Д., який в окремій думці стосовно Рішення КСУ № 1-р/2019 від 26.02.2019 зазначає, що для кваліфікації діянь особи за розглядуваною статтею «потребується лише відсутність обґрунтування суттєвого збільшення активів, а не вчинення обвинуваченим інших конкретних злочинів чи правопорушень» [28].

З наведеного випливає, що при розгляді питання щодо застосування ст. 368-5 КК України не є обов'язковою чи необхідною наявність рішення суду, яким особу визнано винною у вчиненні правопорушення, внаслідок якого вона отримала можливість незаконно збагатитися. Наявність складу кр.пр., передбаченого ст. 368-5 КК України, зумовлює можливість притягнення до кримінальної відповідальності за сам факт незаконного збагачення без необхідності встановлення і доведення шляхів (способів) такого збагачення, що і є прямим призначенням цієї норми.

Висновки. Відповідно до проведеного дослідження можна сформулювати наступні підсумки, по-перше, норма, що встановлює кримінальну відповідальність за незаконне збагачення має складну та довгу історію впровадження в національне законодавство і на сьогоднішній день є об'єктивованою в ст. 368-5 КК України.

По-друге, незаконному збагаченню може передувати будь-яке протиправне діяння, яке дає можливість особі збагатитись незаконним шляхом. При цьому, не обов'язковим є встановлення рішенням суду вини особи у вчиненні предикатного правопорушення для притягнення її до кримінальної відповідальності за ст. 368-5 КК України, натомість ключовим є сам факт незаконного збагачення.

По-третє, враховуючи принцип кримінально-правової кваліфікації non bis in idem та здійснюючи кримінально-правову кваліфікацію відповідно до правил подолання конкуренції кримінально-правових норм, виключаю можливість кваліфікації діянь особи, за винятком реальної сукупності, водночас і за ч. 5 ст. 191 чи ч. 2 ст. 364 або ч. 4 ст. 368 КК України, і за ст. 368-5 КК України, адже ст. 368-5 КК України співвідноситься з ч. 5 ст. 191 КК України чи ч. 4 ст. 368 КК України як загальна і спеціальна норми, тоді як ч. 2 ст. 364 КК України і ст. 368-5 КК України – як частина і ціле.

Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що криміналізація незаконного збагачення є позитивним кроком у діяльності держави щодо боротьби з корупцією та, незважаючи на проблемні питання, які висвітлено в цьому дослідженні, наявність цієї норми в законі України про кримінальну відповідальність є необхідним засобом протидії латентній злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гузоватий О.І., Титаренко О.О. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 260 с.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 16.01.2026).
3. Дудоров О.О., Тертиченко Т.М. Незаконне збагачення: сумнівна новела антикорупційного законодавства України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2011. 3(23). С. 28-34. URL: https://ukrliteratura.com/uploads/posts/files/8/4/8/0/8480.pdf#page=28 (дата звернення: 16.01.2026).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 11 червня 2009 р. №1508-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-17#Text (дата звернення: 16.01.2026).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n72 (дата звернення: 16.01.2026).
6. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції: Закон України від 21 грудня 2010 р. №2808-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2808-17#Text (дата звернення: 16.01.2026).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07 квітня 2011 р. №3207-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17#Text (дата звернення: 16.01.2026).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 р. № 1-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text (дата звернення: 16.01.2026).
9. Задоя К. П., Визнання конституційним судом України неконституційною статті 368-2 Кримінального кодексу України: проблеми обґрунтованості рішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція.* 2021. № 54, т. 2. С. 70-74. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_2/juspradenc54-2.pdf#page=70 (дата звернення: 16.01.2026).
10. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / Дудоров О.О. та ін.; за ред. М.І. Хавронюка. Київ, 2019. 464 с.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31 жовтня 2019 р. №263-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text (дата звернення: 16.01.2026).
12. Граб А.В. Співвідношення незаконного збагачення зі складами інших кримінальних правопорушень: у пошуках нового погляду на стару проблему. *Право і суспільство. Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.* 2025. № 1. С. 313-322. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/1_2025/48.pdf (дата звернення: 16.01.2026).
13. Юрчишин І.Б. Кримінально-правова характеристика незаконного збагачення: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Чернігів, 2025. 234 с.
14. Дудоров О.О., Стрижевська А.А. Проблеми тлумачення і застосування кримінально-правової заборони незаконного збагачення в Україні. *Український політико-правовий дискурс. Розділ: Кримінальне право та кримінологія.* 2025. 16. С. 1-26. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/439/339 (дата звернення: 16.01.2026).
15. Вознюк А.А. Корупційні кримінальні правопорушення: концептуальні проблеми в контексті реформування кримінального законодавства України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 2(20). С. 21-32. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4317448a-17b8-4e42-af59-421394139c33/content (дата звернення: 16.01.2026)
16. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-IX від 31.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text (дата звернення: 16.01.2026).

17. Навроцький В.О. Специфіка принципів кримінально-правової кваліфікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2000. №10. С. 112-116. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_2000_10_23.pdf (дата звернення: 16.01.2026).
18. Житний О.О. Принцип non bis in idem у кримінальному праві України (симбіоз національного й міжнародного рівнів регламентації). *Вісник кримінологічної асоціації України. Проблеми міжнародного та зарубіжного кримінального права та кримінології*. 2015. № 1(9). С. 39-50. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b9efd723-ee45-4e0b-94f2-6d4b54d01afe/content (дата звернення: 16.01.2026).
19. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р.№ 254к/96-ВР*. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
20. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 16.01.2026).
21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.01.2026).
22. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341#Text (дата звернення: 16.01.2026).
23. Навроцький В.О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації: монографія. Львів: держ. ун-т ім. І. Франка. К.: Атіка, 1999. 464 с.
24. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. В.М. Бурдіна, В.І. Маркіна. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 1148 с.
25. Постанова Верховного Суду України від 07 листопада 2013 р. у справі № 5-29кс13. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/36475620 (дата звернення: 16.01.2026).
26. Сень І.З. Спеціальні норми у кримінальному праві України. дис … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2020. 280 с.
27. Ясінь І.М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством Украйни. дис … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. 236 с.
28. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368^{-2} Кримінального кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf01d710-19#n2 (дата звернення: 16.01.2026)

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Шокало О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9. 783
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.75

СТРАТЕГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Юзікова Н.С.,
доктор, юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: 0000-0003-0879-2228

Юзікова Н.С. Стратегічна комунікація правоохоронних органів як інструмент відновлення правопорядку на деокупованих територіях України.

У статті систематизовано підходи до формування ефективної комунікації правоохоронних органів як ключового інструменту відновлення правопорядку на деокупованих територіях. При цьому враховано аналітичні звіти щодо стану громад Херсонської області (після звільнення), публічні комунікації представників влади та запропоновані, різними інституціями, практичні рішення. Метою дослідження є розробка стратегії комунікації, яка здатна забезпечити безперервне інформування населення, протидію дезінформаційним впливам, сталу двосторонню взаємодію у форматі «поліція – громада» та зростання рівня довіри як передумови стабілізації й соціальної реінтеграції деокупованих територій.

Запропонована стратегія передбачає створення єдиної багатоканальної платформи поширення верифікованої інформації (вебпортал, гарячі лінії, чат-боти, SMS-сповіщення, інтерактивні карти безпеки) у поєднанні з резервними офлайн-каналами комунікації на випадок порушення зв'язку (FM/AM-радіо, мобільні гучномовці, друковані матеріали, інформаційні стенди, мобільні інформаційні групи). Для забезпечення міжвідомчої узгодженості обґрунтовано доцільність стратегічного управління через центр ситуаційної обізнаності з уніфікованими стандартними операційними процедурами, спільним календарем повідомлень, єдиним джерелом перевірених даних та механізмами раннього виявлення і спростування фейкових повідомлень.

Стратегічна взаємодія «поліція – громада» може бути реалізована через регулярні публічні зустрічі, мережу громадських помічників і прозорі канали зворотного зв'язку. При цьому, особливий акцент доцільно зробити на роботі з молоддю та розвитку партнерств із громадськими організаціями у сфері просвіти, безпеки й психологічної підтримки. Інклюзивність комунікацій забезпечується багатомовною подачею матеріалів, використанням візуальних інструкцій, жестової мови та адаптацією контенту для осіб з інвалідністю за умови дотримання етичних і правових стандартів захисту персональних даних.

Результативність комунікаційної діяльності пропонується оцінювати на основі системи ключових показників ефективності, що охоплюють оперативність донесення попереджень, рівень охоплення вразливих груп, індекс довіри до правоохоронних органів, якість опрацювання звернень громадян та рівень обізнаності з питань безпеки. У підсумку обґрунтовується, що запропонована стратегія позиціонує комунікацію як інституційну інфраструктуру довіри, яка сприяє прискоренню відновлення правопорядку, зниженню безпекових ризиків і забезпеченню сталості трансформаційних процесів на деокупованих територіях.

Ключові слова: регіони; Херсонська область; деокуповані території; воєнний стан; відновлення громадського порядку; кримінальні правопорушення; запобігання; покарання; права людини; правоохоронні органи; взаємодія «поліція-громада»; довіра громадськості; інформаційна безпека; соціальна реінтеграція.

Yuzikova N.S. Strategic communication by law enforcement agencies as a tool for restoring law and order in the de-occupied territories of Ukraine.

The article systematizes approaches to establishing effective communication by law enforcement agencies as a key tool for restoring law and order in de-occupied territories. It takes into account analytical reports on the state of communities in the Kherson region (after liberation), public communications by government officials, and practical solutions proposed by various institutions. The aim of the study is to develop a communication strategy that can ensure continuous information flow to the population, counteract disinformation, ensure sustainable two-way interaction between the

police and the community, and increase the level of trust as a prerequisite for stabilization and social reintegration of the de-occupied territories.

The proposed strategy involves creating a unified multi-channel platform for disseminating verified information (web portal, hotlines, chatbots, SMS alerts, interactive safety maps) combined with backup offline communication channels in case of communication failure (FM/AM radio, mobile loudspeakers, printed materials, information stands, mobile information groups). To ensure interagency coordination, strategic management through a situation awareness center with unified standard operating procedures, a shared messaging calendar, a single source of verified data, and mechanisms for early detection and refutation of fake messages is justified.

Strategic interaction between the police and the community can be achieved through regular public meetings, a network of community assistants, and transparent feedback channels. At the same time, it is advisable to place particular emphasis on working with young people and developing partnerships with civil society organizations in the areas of education, safety, and psychological support. Inclusive communication is ensured through multilingual presentation of materials, the use of visual instructions, sign language, and adaptation of content for persons with disabilities, subject to compliance with ethical and legal standards for the protection of personal data

The effectiveness of communication activities is proposed to be assessed on the basis of a system of key performance indicators covering the timeliness of warnings, the level of coverage of vulnerable groups, the index of trust in law enforcement agencies, the quality of processing citizens' appeals, and the level of awareness of security issues. In conclusion, it is argued that the proposed strategy positions communication as an institutional infrastructure of trust that contributes to accelerating the restoration of law and order, reducing security risks, and ensuring the sustainability of transformation processes in de-occupied territories..

Key words: regions; Kherson oblast; de-occupied territories; martial law; restoration of public order; criminal offences; prevention; punishment; human rights; law enforcement agencies; «police–community» interaction; public trust; information security; social reintegration.

Постановка проблеми. Процес відновлення державної влади на деокупованих територіях України вимагає від правоохоронних органів не лише силового забезпечення правопорядку, а й реалізації складних стратегій комунікативної взаємодії з населенням, що перебувало під тривалим окупаційним впливом. Специфіка цих територій полягає в руйнуванні соціальної довіри, деформації правосвідомості громадян та активному функціонуванні ворожих наративів, що робить традиційні правоохоронні методи недостатніми без стратегічного комунікаційного супроводу.

Проблема комунікації полягає у відсутності єдиного правового та організаційного механізму, який би дозволяв правоохоронним органам ефективно поєднувати заходи безпеки (стабілізаційні дії, протидію глорифікації, розслідування колабораціонізму, контроль за обігом зброї та вибухонебезпечними предметами, відновлення критичної інфраструктури, інформаційну реінтеграцію, залучення громади до процесів безпеки, формування довіри та партнерства тощо) з дотриманням європейських стандартів захисту прав людини.

В умовах сьогодення та повоєнної відбудови України є нагальна потреба у визначенні балансу між необхідністю протидії гібридним загрозам глобального і локального характеру та обов'язком держави гарантувати дотримання стандартів захисту прав людини. Таким чином, розробка комунікаційних стратегій, що базуються на принципах легітимності та партнерської взаємодії поліції та громади, що спрямована на спільне вирішення проблем громадського порядку та безпеки через довіру, співпрацю та соціальну згуртованість, стає ключовим чинником реінтеграції звільнених громад у єдиний правовий простір України.

Питання формування стратегій комунікативної взаємодії правоохоронних органів із цивільним населенням, а також забезпечення правопорядку на територіях, що перебували під окупацією, є міждисциплінарним напрямом, який перебуває на перетині юридичних наук, державного управління та стратегічних комунікацій. Складність об'єкта дослідження зумовлена необхідністю одночасного відновлення правопорядку та подолання наслідків тривалого інформаційно-психологічного впливу агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій думці визначені підходи до осмислення стратегічних комунікацій у секторі безпеки та оборони, що інтегрує теоретичні засади, механізми практичної реалізації та прикладні аспекти публічного управління, інформаційної безпеки й правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнної стабілізації. Значну увагу у дослідженнях вітчизняних науковців приділено питанням протидії інформаційним викликам та захисту ментального простору, де окреслено механізми впливу інформаційних загроз, методи їх нейтралізації та особливості комунікаційної роботи на деокупованих і звільнених територіях [1; 2;

3; 4]. Окремі праці присвячено трансформації функцій правоохоронних органів у період воєнного стану та під час стабілізаційних заходів, де проаналізовано специфіку їхньої діяльності, нові підходи до забезпечення громадського порядку та державної безпеки [5; 6; 7]. Важливою складовою сучасної наукової думки є також дослідження соціально-правової реінтеграції населення та інформаційної свідомості громадян, у яких сформовано підходи до відновлення ідентичності, посилення ролі правоохоронної присутності та правового виховання на звільнених територіях [8; 9; 10].

Зарубіжний науковий дискурс пропонує концептуальні рамки, що дозволяють адаптувати світовий досвід до українських реалій. Дослідження зарубіжних авторів обґрунтували необхідність партнерства правоохоронців із місцевим населенням для відновлення соціальної легітимності влади, крім того зосереджено увагу на формуванні комунікаційної платформи для розрізнення процесів примирення та невідворотності покарання за колабораціонізм [11;12; 13; 14;15; 16; 17].

Таким чином, синтез вітчизняних та зарубіжних напрацювань у сфері комунікації, напрямів повоєнного врегулювання, відновлення правопорядку та національної безпеки дозволяє визначити стратегію комунікативного спілкування правоохоронних органів, з одного боку, як інструмент інформування, а з іншого – як ключовий механізм відновлення довіри і поваги до державних інститутів. Це створює наукове підґрунтя для перетворення правоохоронця, на деокупованій території, з суб'єкта примусу на головного комунікатора безпеки та відновлення правопорядку при поверненні територій у єдиний правовий простір України.

Метою статті є визначення напрямів стратегічної комунікації правоохоронних органів на деокупованих територіях України, що забезпечує баланс між безпековими цілями і захистом фундаментальних прав людини відповідно до практики ЄСПЛ та міжнародно-правових стандартів.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Сьогодні в науці існують різні підходи до визначення комунікативних стратегій і тактик, які в межах безпекового дискурсу набувають специфічного змісту. Комунікативну стратегію правоохоронної діяльності на деокупованих територіях слід розглядати як основну лінію поведінки суб'єкта владних повноважень, що визначається глобальною метою реінтеграції, складним ситуаційним контекстом воєнного стану та специфічною психологічною орієнтацією осіб, які тривалий час перебували під впливом ворожої, агресивної пропаганди. Впровадження такої стратегії відбувається через реалізацію набору відповідних засобів (від роз'яснювальної роботи до протидії дезінформації, глорифікації та колаборації), спрямованих на відновлення довіри до державних інститутів та забезпечення сталого правопорядку у громаді.

У контексті відновлення правопорядку на звільнених територіях ефективна комунікація правоохоронних органів виступає засобом інформування населення та важливим механізмом передачі та розуміння запитів деокупованої громади. Це стає базовим елементом успішної співпраці у форматі «поліція–громада» (спільне вирішення проблем громадського правопорядку і безпеки через довіру), що є необхідним для ведення конструктивних переговорів та безконфліктного вирішення соціальних суперечностей, що накопичились під час окупації. Відновлення зруйнованих соціальних зв'язків шляхом інклюзивного спілкування допомагає мешканцям знову відчути себе частиною єдиної національної спільноти України та отримати необхідну емоційну і правову підтримку від представників органів публічної влади. Активна та відкрита взаємодія правоохоронців із населенням сприяє не лише розвитку комунікативної культури офіцерів, а й підвищенню самооцінки та відчуття безпеки самих громадян, що є фундаментом для подолання наслідків окупаційної ізоляції.

Мовна комунікація, зазначає О. Іссерс – це стратегічний процес, базою для якого є вибір оптимальних мовних ресурсів. Стратегія мовної поведінки охоплює всю сферу побудови процесу комунікації, коли метою є досягнення певних результатів [18, с. 330]. Т. Ван Дейк описує комунікативну стратегію як «ознаку когнітивних планів, які являють собою загальну організацію певної послідовності комунікативних дій і включають ціль або цілі взаємодії, реалізація яких передбачає декілька способів, вибір яких регулюється комунікативною стратегією» [19].

Питання відновлення довіри населення до органів публічної влади та місцевого самоврядування на деокупованих територіях, які зазнали значних руйнувань та соціальних потрясінь є актуальним і набуває особливого значення в контексті сучасних викликів і подальшої повоєнної відбудови України. Від правильного обрання стратегії комунікації залежить побудова діалогу правоохоронних органів та населення, а відповідно, і реалізації завдань щодо відновлення і охорони правопорядку, створення безпечного середовища для прийнятної реалізації прав та інтересів громадянами, які проживають на деокупованих територіях.

Успішність відповідної комунікативної стратегії певною мірою визначається існуючим комунікативним досвідом. Під яким розуміється сукупність знань у сфері ефективної та неефективної комунікативної стратегії, шо може сприяти або гальмувати чи перешкоджати реалізації відповідних заходів комунікації. Компонентами такої комунікативної стратегії виступають: достатня аргумен-

тація, позитивна мотивація, належна оцінка, вираження емоцій, міркування вголос, виправдання, підбурювання та інші.

Дослідники комунікативної сфери виділяють два основних типи стратегій у спілкуванні: власне комунікативну та змістову. Власне комунікативна стратегія визначає правила та послідовність дій адресанта. Змістова стратегія передбачає покрокове планування цілей з урахуванням наявних мовних ресурсів (мовного коду) на кожному етапі комунікації [19; 20; 21]. У лінгвістичних дослідженнях також виокремлюються кооперативні та некооперативні стратегії мовного спілкування. Сьогодні єдиної типології комунікативних стратегій не існує. Т. Ван Дейк, залежно від дискурсів, виокремлює такі стратегії: когнітивні, контекстуальні, розуміння, мовленнєві, семантичні, синтаксичні, схематичні, тощо. Він вважає, що саме мовленнєві стратегії визначають загальний «стиль» взаємодії комунікантів, тобто, як і якими засобами може бути досягнута мета [19].

Дієве комунікативне спілкування охоплює такі елементи як: вербальну комунікацію, невербальну комунікацію, слухання та уважне сприйняття інформації, зворотній зв'язок, емпатію, що полягає у здатності людини розуміти і співпереживати іншим.

Належним чином побудована комунікативна стратегія допомагає встановити довірчі відносини між правоохоронцями та громадянами. Коли люди довіряють поліції, вони готові співпрацювати з нею, надавати інформацію про кримінальні правопорушення та брати участь у забезпеченні громадського порядку для створення безпечного середовища та покращення криміногенної ситуації у регіоні. При цьому, чітке і зрозуміле інформування громадян про реальні та потенційні загрози, правила безпечної поведінки та наслідки правопорушень допомагає превенції суспільно небезпечній поведінці.

Комунікація між різними підрозділами правоохоронних органів та з іншими службами дозволяє оперативно реагувати на екстремальні ситуації, виклики й загрози та мінімізувати їхні наслідки. Поряд з цим, відкритий діалог з громадськістю допомагає правоохоронним органам отримувати важливу інформацію, що сприяє розкриттю кримінальних правопорушень та превенції. Важливо, що чітка комунікація під час масових заходів та інших подій допомагає запобігти конфліктам та забезпечити громадський порядок.

Стратегічну комунікацію на деокупованих територіях доцільно визначати як цілеспрямований процес відновлення, оперативного обміну інформацією та відбудови системної, результативної взаємодії між суб'єктами публічної влади. Вона охоплює не лише відновлення фізичної інфраструктури зв'язку, а й розроблення та впровадження нових стратегій комунікації, які засновані на принципах довіри, поваги, прозорості та партнерства з громадою. У цьому контексті комунікація виступає інструментом відновлення, консолідації та розвитку місцевої громади. Інвестиції у стратегічну комунікаційну інфраструктуру звільнених територій сприяють формуванню більш справедливого, демократичного та спроможного до зростання суспільства повоєнної України.

До основних напрямів комунікаційної роботи правоохоронних органів в умовах деокупації можна віднести наступне:

- ✓ відновлення довіри та соціальної взаємодії, що передбачає відкритість, прозорість у роботі, активне залучення громадськості до прийняття рішень. Налагоджена каналів ефективної комунікації сприяє відновленню соціальної взаємодії, об'єднує людей та повертає їм відчуття спільності та довіри до представників органів публічної влади та місцевого самоврядування;
- ✓ своєчасне та достовірне інформування громадян про ситуацію в регіоні, про права та обов'язки, про порядок взаємодії з правоохоронними органами. Так, населення на деокупованих територіях потребує достовірної інформації про поточну ситуацію, доступні державні послуги та можливості отримання гуманітарної підтримки. Своєчасна та об'єктивна інформація допомагає протистояти інформаційним атакам та зміцнює національну ідентичність;
- ✓ протидії дезінформації, що в умовах інформаційної війни, є критично важливим напрямом для захисту суспільства від маніпуляцій і пропаганди;
- ✓ активна превентивна робота серед населення, особливо серед молоді, спрямована на запобігання правопорушень шляхом проведення тренінгів, інформаційних кампаній тощо;
- ✓ залучення громадських організацій до спільних проєктів, обмін досвідом та інформацією;
- ✓ активна участь у розслідуванні воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних з окупацією;
- ✓ забезпечення умов, що сприяють дотриманню прав людини, незалежно від їхніх поглядів та переконань;
- ✓ створення безпечного середовища для життя та діяльності громади, припинення діяльності незаконних збройних формувань, забезпечення охорони громадського порядку;
- ✓ співпраця з міжнародними організаціями, залучення міжнародної допомоги, обмін досвідом та технологіями з правоохоронними органами інших країн.

Важливого значення при реалізації вказаних напрямів комунікаційної роботи правоохоронних органів відіграє їх адаптація до місцевих умов**,** з урахуванням локального правового, інфраструктурного, мовно-культурного та безпекового контекстів громади, рівня цифрової грамотності тощо.

Наприклад, у Херсонській області, яка тривалий час перебувала під окупацією, зберігається вплив ворожих наративів, тому інформаційні кампанії мають бути спрямовані на нейтралізацію пропаганди та відновлення довіри до державних інституцій. Через пошкоджену інфраструктуру доступ до інтернету обмежений, тому поряд із цифровими каналами (офіційні сторінки поліції у Facebook, Telegram) необхідно використовувати офлайн-інструменти: мобільні інформаційні групи, зустрічі з громадами, місцеве радіо.

У таких умовах, важливо залучати авторитетних лідерів громад, які можуть стати «комунікативним мостом» між місцевим населенням і правоохоронними органами. Окрім стабілізаційних заходів, таких як патрулювання та контроль правопорядку, слід проводити розслідування колабораціонізму прозоро, з публічним інформуванням про правові наслідки, щоб уникнути чуток і маніпуляцій. Додатково необхідні програми психологічної підтримки, гарячі лінії та консультації для людей, які пережили окупацію. Впровадження моделі партнерської взаємодії поліції та громади дає можливість сформувати довіру, залучити місцевих активістів до спільних патрулів і створити дорадчі групи при відділеннях поліції. Такий комплексний підхід забезпечить не лише правопорядок, а й соціальну реінтеграцію та інформаційну безпеку регіону.

Виступ керівника пресслужби патрульної поліції Херсонщини В. Грібка демонструє ключові аспекти комунікативної стратегії правоохоронних органів на звільнених від окупації територіях. Поліція працює у двох основних напрямах. Перший, робота з молоддю через проєкт «Офіцер громадських шкіл», що охоплює дітей від дитсадка до студентів. Поліцейські навчають правилам безпеки, поведінці в небезпечних ситуаціях, надають знання про мінну безпеку та першу допомогу. Ця діяльність набуває особливого значення, адже діти стали більш зрілими, ставлять серйозні запитання, і їх потрібно чути. Другий напрям, співпраця з громадськістю: встановлення партнерських відносин із громадськими організаціями та фондами, які створюють безпечні хаби, організовують зустрічі, тренінги та гуманітарну допомогу [22]. Після визволення Херсонщини поліція фактично почала роботу з нуля, і хоча спочатку рівень довіри був високим, з часом він знизився через очікування швидких рішень у складних умовах війни. Це підкреслює необхідність системної комунікації, яка пояснює реальні можливості поліції та залучає громадян до спільної відповідальності за безпеку. Важливим інструментом залишаються прості, зрозумілі засоби: гарячі лінії, інформаційні листівки, плакати, що допомагають орієнтуватися у кризових ситуаціях. Співпраця поліції, волонтерів і громадських активістів створює основу для довіри, а довіра – для стабілізації та відновлення регіону. Безпека – це спільна справа, і лише через партнерство та ефективну комунікацію можливе поступове повернення до нормального життя.

У офіційному звіті про перші стабілізаційні заходи поліції після звільнення Херсона (листопад 2022 року) зазначено, що після відступу російських військ ситуація залишається критичною: повністю знищена енергетична інфраструктура, а відновлення електропостачання розпочнеться після дозволу військових. Національна поліція проводить стабілізаційні заходи, працюють блокпости та групи саперів, адже місто масово заміноване. ЗСУ очищають територію від окупантів і колаборантів, зв'язок та українське радіо вже відновлені [23].

У аналітичному звіті про соціально-економічні умови деокупованих громад Херсонщини (2024 р.) зазначено, що після деокупації громад Херсонщини спостерігається різке скорочення населення на 65% порівняно з довоєнним періодом, найбільше у Херсонській громаді. Частка людей похилого віку становить близько 15%, а кількість внутрішньо переміщених осіб зросла у більшості громад, хоча дані залишаються неповними. Гуманітарна допомога надається всім або найбільш вразливим мешканцям, але доступу до інформації про тих, хто виїхав, практично немає. Міжнародне партнерство розвинене слабко: укладено лише 21 угоду, а цільового фінансування від іноземних донорів громади не отримували, що робить міжнародну співпрацю перспективним джерелом відновлення. Неурядові громадські організації працюють системно, переважно міжнародні, але соціальні послуги від недержавних організацій майже відсутні. Фінансова спроможність громад низька: понад 60% доходів формують субвенції та дотації, власні надходження зменшилися, а витрати на освіту скоротилися через руйнування інфраструктури. Основні видатки спрямовані на оплату праці та мінімальні капітальні інвестиції, що свідчить про критичну залежність громад від зовнішньої підтримки [24]. Крім того, у звіті зазначено, що відновлення деокупованих громад Херсонщини можливе лише після повної деокупації, адже обстріли тривають щодня.

Процес відновлення передбачає три рівні: гуманітарний, швидке відновлення послуг та стратегічний розвиток. На першому етапі важливо оцінити потреби мешканців і залучити соціальні організації для надання допомоги, щоб уникнути соціальної пасивності. Другий рівень передбачає

відновлення адміністративних і соціальних послуг, особливо для літніх людей та тих, хто потребує паліативної допомоги, а також організацію дистанційного навчання та перепідготовку безробітних для роботи у сфері послуг. Для фінансової стабілізації необхідно переглянути механізми субвенцій, розширити джерела фінансування та активізувати міжнародну співпрацю. Третій рівень включає збір даних для планування, розробку програм навчання та формування кадрового резерву. Усі заходи мають бути реалізовані паралельно з підготовкою до повного відновлення після завершення бойових дій.

Для підвищення ефективності комунікативної стратегії правоохоронних органів та відновлення правопорядку на звільнених від окупації територіях необхідно впроваджувати комплексний підхід. Передусім, доцільно створити єдину комунікаційну платформу, яка забезпечить доступ громадян до актуальної інформації про алгоритми дій у кризових ситуаціях через гарячі лінії, чат-боти та SMS-оповіщення. При цьому, важливо розуміти ризики руйнування інфраструктури, тому, передбачити обов'язкове дублювання цифрових каналів стійкими офлайн-засобами (FM/AM-радіо, мобільні гучномовці, адресна робота «мобільних інформаційних груп» у складі патрулів), що гарантує інформаційну інклюзивність навіть у віддалених районах області.

Важливо посилити роботу з молоддю, інтегруючи цифрові інструменти, такі як онлайн-уроки та відеоконтент про безпеку, у проєкт «Офіцер громадських шкіл». Розвинути гейміфіковані навчальні модулі для молоді з мінної безпеки та домедичної допомоги, запровадити програму підготовки офіційних спікерів (кризові комунікації, медіаграмотність).

Необхідно забезпечити міжвідомчу координацію комунікаційних заходів між поліцією, ДСНС та місцевими адміністраціями, а також проводити системні інформаційні кампанії для протидії дезінформації, колаборації та глорифікації окупаційних наративів. При цьому, ключовим елементом має стати діяльність у форматі «поліція–громада» (спільне вирішення проблем громадського правопорядку і безпеки через довіру), що передбачає залучення громадян до процесів забезпечення правопорядку та формування довіри.

Важливим напрямом є розвиток партнерства з громадськими організаціями для створення безпечних хабів, організації тренінгів з мінної безпеки та першої допомоги. Важливо налагодити діаспорні та транскордонні комунікаційні ланки для гуманітарної й технічної підтримки. Для керованості процесу варто запровадити систему вимірювання ефективності з прозорими ключовими показниками ефективності (час доведення попереджень, охоплення вразливих груп, індекс довіри, частка опрацьованих звернень, рівень знань із мінної безпеки) і регулярним публічним звітуванням, що дозволить оперативно коригувати підхід і підсилюватиме довіру до правоохоронних органів.

Для інклюзивності слід забезпечити багатомовну й доступну подачу матеріалів (українська/російська, прості інструкції, піктограми, адаптація для людей з інвалідністю, жестова мова), окремі канали для анонімної фіксації воєнних злочинів і мародерства з захистом персональних даних, а також залучити місцевих педагогів, психологів, релігійні та культурні інституції як амбасадорів безпеки.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можна констатувати, що стратегічна комунікація правоохоронних органів на деокупованих територіях України виступає не лише допоміжним інструментом, а фундаментальною основою відновлення правопорядку, суспільної довіри та державного суверенітету. Ефективна взаємодія з громадою ґрунтується на відновленні довіри через принципи відкритості й прозорості, що дозволяє трансформувати сприйняття правоохоронних структур із суб'єктів примусу на інституції гарантів громадської безпеки та стабільності.

Дієвість такої комунікації забезпечується інтеграцією єдиного простору достовірної інформації, розвитком стійких офлайн-каналів інформування та налагодженням системної двосторонньої взаємодії у форматі «поліція – громада», що створює умови для своєчасного попередження загроз і залучення населення до спільного вирішення безпекових питань. Це створює умови для своєчасного попередження загроз, залучення громадян до спільного вирішення безпекових питань і подолання наслідків інформаційної ізоляції в умовах окупації. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє міжвідомча координація на основі центрів ситуаційної обізнаності, уніфікованих стандартних операційних процедур та професійно підготовлених комунікаторів, що мінімізує інформаційні розриви, підвищує оперативність реагування і зменшує простір для дезінформаційних впливів.

Особливого значення набуває адресна робота з молоддю, застосування інклюзивних форматів комунікації, а також партнерство з громадськими організаціями та місцевими лідерами, що розширює охоплення вразливих груп і посилює легітимність дій поліції в очах населення. Запровадження системних антифейкових механізмів у поєднанні з програмами правової просвіти формує культуру інформаційної безпеки та підвищує готовність громадян діяти відповідно до визначених алгоритмів безпеки.

Водночас упровадження прозорих показників ефективності комунікаційної діяльності та регулярної публічної звітності переводить взаємодію правоохоронних органів із громадськістю з декларативної площини у сферу вимірюваного управління, орієнтованого на ухвалення рішень на основі даних. У сукупності ці підходи трансформують комунікацію на деокупованих територіях в інституційну інфраструктуру довіри, що прискорює процеси стабілізації, мінімізує ризики та забезпечує стале відновлення правопорядку на деокупованих територіях.

Напрямами подальших наукових доробок у межах даної проблематики можуть стати: розробка методології цифрової деокупації та підвищення кібергігієни мешканців звільнених регіонів; юридична регламентація етичних стандартів комунікації під час проведення стабілізаційних заходів; дослідження механізмів використання мережевих спільнот для збору доказів воєнних злочинів; а також розробка системи індикаторів моніторингу довіри населення до правоохоронних інститутів як ключового показника ефективності державної безпекової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія. [В. Азаров та ін.; за заг. ред. Л. Компанцевої]. Київ: НА СБУ, 2021. 500 с.
2. Савосько Т. Державна інформаційна політика України під час повномасштабного вторгнення російської федерації. *Věda a perspektivy*. 2024. № 2 (33). С. 118–12. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/ view/ 9212/9264.
3. Телешун С.О. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи. *Політичний менеджмент* 2009. № 2. С. 35-45. URL https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/ 2018/07/teleshun_ efek tyv ne.pdf.
4. Коцур Л., Грига О. Державна інформаційна політика України: теоретико-методологічні парадокси воєнного часу. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2023. Вип. 4. С. 52–60. URL: https://pa.journal.in.ua/ index.php/pa/article/view/74/78.
5. Управління органами Національної поліції України: підручник / В.В. Сокуренко, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова та ін.; за заг. ред. В.В. Сокуренка; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Стильна типографія, 2017. URL: http://dspace.univd.edu.ua/items/1e870481-b517-46ab-a7a0-526d178f6a33.
6. Гранчак Т.Ю. Конструювання історичної пам'яті в бібліотеках непідконтрольних територій Донбасу як технологія трансформації регіональної ідентичності. Сторінки історії: збірник наукових праць. 2020. №51. С. 234–257. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/50834/1/SI_51_2020_p234-257.pdf.
7. Селіхов Д. Теоретико-правова характеристика поняття «реінтеграція тимчасово окупованих територій. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2. С. 25-30. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-2-25-30 URL:https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14541/1/4.pdf.
8. Медяник І.С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2023. Вип. 79. Ч. 1. С. 70–76. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.11. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/13.pdf.
9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text.
10. Lozynska T., Żuchowski I. Концептуальні основи державної інформаційної політики на деокупованих територіях. *Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. № 3. С. 9–15. DOI: 10.32782/pdau.pma.2025.3.2. URL: https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2025.3.2.
11. Палій Г.О. Заходи інформаційної політики щодо сприяння реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. 2020 р. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/zakhodiinformaciynoi-politiki-schodo-spriyannya-reintegracii.
12. Cull N.J. Public diplomacy: foundations for global engagement in the digital age. Cambridge: Polity Press, 2019. URL: https://uscpublicdiplomacy.org/users/nicholas_cull.
13. Cull N.J. The Hidden Power of Cultural Exchanges in Countering Propaganda and Fostering International Goodwill. URL: https://uscpublicdiplomacy.org/blog/hidden-power-cultural-exchanges-countering-propaganda-and-fostering-international-goodwil.
14. Paul C.E. The role of information in U.S. concepts for strategic competition. RAND Corporation, 2022. URL: https://www.rand.org/about/people/p/paul_christopher.html.

15. Castells M. The Rise of the Network Society. Second edition. 1988. URL: https://deterritorialinvestigations.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/03/ manuel_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.pd.
16. Teitel R.G. Transitional justice. Oxford: Oxford University Press, 2000. URL: https://academic.oup.com/book/50675.
17. Kritz N.J. (Ed.). Transitional justice: how emerging democracies reckon with former regimes. Washington, DC: US Institute of Peace Press, 1995. 672p. URL: https://books.google.com/books/about/Transitional_Justice.html?id=EvD6oBQZdGEC.
18. Trojanowicz R.C., Gaines L.K., Kappeler V.E., Bucqueroux B. Community policing: a contemporary perspective. Cincinnati, OH: Anderson Publishing, 1990. URL:https://archive.org/details/communitypolicin0003troj.
19. Дискурс іноземної комунікації: кол. моногр. / К. Кусько, М. Полюжин, Т. Кияк, О. Огуй та ін. Л.: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. 2001. 495 с.
20. Teun A. van Dijk in Discourse Analysis. August 15, 2024. URL: https://discourseanalyzer.com/teun-a-van-dijk-in-discourse-analysis.
21. Linha D Água. Análise crítica do discurso multidisciplinar: um apelo em favor da diversidade December 2013. URL: https://www.researchgate. net/ publication/274499764_.
22. Conversations about Restoration with Viacheslav Gribko, head of the public relations department of the Patrol Police Department in the Kherson region, about police work under fire. November 11, 2025. URL: https://en.fundunion.org/2025/11/gribko-conversations.html.
23. Panfilovych O. The situation in Kherson: the police have started stabilization measures and energy workers are preparing to restore the electricity supply. November 12, 2022**.** URL:https://babel.ua/en/news/86961-the-situation-in-kherson-the-police-have-started-stabilization-measures-and-energy-workers-are-preparing-to-restore-the-electricity-supply.
24. Analysis of the Socio-Economic Situation in De-Occupied Communities: Kherson Oblast. 2024 Parliamentary Centre and Agency for Legislative Initiatives. 59p. URL:https://parlament.org.ua/wpcontent/uploads/2024/11/ali_report_khersonregion_eng.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Юзікова Н.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.76

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ

Янішевська К.Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства ННІ права
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-3648-5543

Янішевська К.Д. Зарубіжний досвід протидії зловживанню владою або службовим становищем у сфері міграції.

У статті досліджено зарубіжний досвід протидії зловживанню владою або службовим становищем у сфері міграції як одному з проявів кримінальних корупційних правопорушень. Наголошується, що попри значну увагу науковців до проблематики корупційних правопорушень, існує потреба у більш спеціалізованих дослідженнях, спрямованих на окремі сфери державного управління, зокрема міграційну політику. Проаналізовано нормативно-правові підходи до визначення та відповідальності за такі діяння в різних державах, а також розглянуто міжнародно-правові акти, спрямовані на боротьбу з корупцією, зокрема Конвенцію ООН проти корупції та Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією.

У дослідженні також висвітлено основні причини та фактори, що сприяють розвитку міграційних процесів і водночас підвищують корупційні ризики, серед яких соціально-економічна нестабільність, невдоволення якістю державних послуг, неефективне управління та низький рівень довіри до державних інституцій. Підкреслюється, що міграційна сфера нерідко стає вразливою до корупційних практик, таких як хабарництво, незаконне виготовлення документів, приховування нелегальної міграції та інші прояви зловживання службовими повноваженнями.

Особливу увагу приділено аналізу практики окремих держав, зокрема Канади, Великої Британії та Сінгапуру, у сфері запобігання корупційним проявам серед посадових осіб міграційних і прикордонних служб. Досвід Сінгапуру визначено як приклад ефективної та технологічно розвиненої моделі протидії корупції, що базується на використанні біометричних систем ідентифікації, електронних міграційних сервісів та автоматизованих процедур прикордонного контролю, які мінімізують безпосередній контакт між посадовими особами та мігрантами.

Розглянуто функціонування спеціалізованих антикорупційних органів, механізми внутрішнього контролю, систему професійної підготовки працівників, використання електронних баз даних, цифровізацію міграційних процедур, а також ротацію персоналу та проведення незалежних аудитів. Встановлено, що ефективність протидії корупції у цій сфері забезпечується поєднанням кримінально-правових механізмів, інституційного контролю та сучасних технологічних рішень.

Зроблено висновок про доцільність використання позитивного зарубіжного досвіду для вдосконалення національної антикорупційної політики України у сфері міграції, зокрема шляхом підвищення рівня прозорості діяльності державних органів, впровадження цифрових інструментів контролю та посилення відповідальності посадових осіб.

Ключові слова: міграція, зловживання владою, службове становище, корупція, антикорупційна діяльність, прикордонний контроль, міжнародний досвід, цифровізація.

Yanishevska K.D. Foreign experience of combating abuse of power or official position in the field of migration.

The article examines the foreign experience in combating abuse of power or official position in the field of migration as one of the manifestations of criminal corruption offenses. The study emphasizes that despite significant scientific attention to corruption-related crimes, there remains a need for more specialized research focused on specific sectors of public administration, including migration policy. The article analyzes regulatory and legal approaches to defining and establishing liability for such acts in different countries, and also considers international legal instruments aimed at combating corruption, in particular the United Nations Convention against Corruption and the Criminal Law Convention on Corruption of the Council of Europe.

The study also highlights the main causes that contribute to migration processes and at the same time increase corruption risks, including socio-economic instability, ineffective governance and low

levels of trust in public institutions. It is emphasised that the migration sector is often vulnerable to corrupt practices such as bribery, illegal document production, concealment of illegal migration and others.

Particular attention is paid to the analysis of the practices of individual states, in particular Canada, the United Kingdom and Singapore, in the field of preventing corruption among officials of migration and border services. The functioning of specialised anti-corruption bodies, internal control mechanisms, the system of professional training of employees, the use of electronic databases, the digitisation of migration procedures, as well as staff rotation. It has been established that the effectiveness of combating corruption in this area is ensured by a combination of criminal law mechanisms, institutional control and modern technological solutions.

It was concluded that it is advisable to use positive foreign experience to improve Ukraine's national anti-corruption policy in the field of migration, in particularby increasing the transparency of state bodies, introducing digital control tools and strengthening the accountability of officials.

Key words: migration, abuse of power, official position, corruption, anti-corruption activities, border control, international experience, digitalisation.

Постановка проблеми. Зловживання владою або службовим становищем у сфері міграції є одним із проявів корупційних правопорушень, яке може становити значну загрозу не одній державі, а усій міжнародній спільноті. З огляду на те, як довго держави вибудовували стійку взаємодію та співробітництво, порушення усталених відносин може призвести до серйозних конфліктів та непорозумінь. Крім того, варто вказати на те, що нестабільність геополітичної ситуації в умовах сьогодення може значно дестабілізувати низку держав, поставити під загрозу їх національну безпеку.

Тоді коли економічна, культурна та політична глобалізація досягли свого піку, важливо стримувати чинники, які можуть зруйнувати таку співпрацю, знизити довіру громадян до власних органів державної влади, особливо, у сфері міграції. Саме тому важливо дослідити вже наявний досвід держав, які сміливо впроваджують нові підходи до боротьби із зловживанням владою або службовим становищем у міграційній сфері, щоб розбудовувати та формувати більш чітке підґрунтя для безпеки як конкретних держав, так і безпеки міжнародного простору.

Мета статті: проаналізувати основні засади протидії зловживанню владою або службовим становищем у сфері міграції у зарубіжних державах, виокремити міжнародну нормативну базу та розглянути конкретні приклади такої протидії в межах уповноважених органів перелічених країн.

Стан опрацювання проблематики. Питання щодо протидії зловживанню владою або службовим становищем в міграційній сфері України, загалом, вивчалось у доробках вітчизняних науковців, серед яких Градовська М., Воронятніков О., Колпаков К. та інші. Однак мало досліджувалось питання щодо звернення до досвіду зарубіжних країн, що додатково підкреслює значущість теми, що розглядається, для подальшого напрацювання системи способів, які матимуть високу ефективність як в межах України, так і на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу. Попри тривалі дослідження кримінальних корупційних правопорушень, «попит» на подальше їх вивчення та аналіз залишається актуальним. Багато науковців від узагальненого розгляду даного питання перейшли до більш вузько направлених характеристик, обираючи конкретну галузь державного управління. У свою чергу, розвиток такого теоретичного підґрунтя сприяє напрацюванню більшої кількості алгоритмів боротьби з корупційними проявами згідно специфіки кожної сфери суспільного життя та взаємодії з державною владою.

Зловживання владою або службовим становищем – це один із різновидів кримінальних корупційних правопорушень, які пов'язані із проявом корупційної складової у сфері публічної взаємодії держави з громадянами як своїми, так і інших держав. В Україні кримінальна відповідальність за такі злочини настає в порядку статті 364 КК України, а диспозиція норми таке діяння характеризує як «умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, у тому числі, якщо воно спричинило тяжкі наслідки» [1].

У нормативних актах інших країн такі кримінальні правопорушення не мають чітко окресленого визначення та, відповідно, покарання, однак включені в характеристику корупції. Так чи інакше, такі дії визнаються як неправомірні та такі, що ставлять під загрозу національну безпеку, взаємодію між державами та громадянами. Наприклад, подібні формулювання зустрічаються у Кримінальному кодексі Норвегії, де кримінальна відповідальність застосовується до осіб, які для себе або інших осіб вимагають, отримують або приймають пропозицію неправомірної вигоди у зв'язку з виконанням посади, службових обов'язків або доручення (стаття 387) [2].

Стаття 331 Кримінального кодексу Німеччини, у свою чергу, стосується відповідальності щодо посадових осіб за вчинювані діяння: «Державні службовці, європейські службовці або особи, наділені спеціальними функціями державної служби, які вимагають, дозволяють собі обіцяти або приймають вигоду для себе або для третьої сторони в обмін на виконання обов'язку». Тобто законодавець чітко відокремлює посадових осіб як суб'єктів кримінального правопорушення, які свідомо користуються своїми владними повноваженнями задля отримання неправомірної вигоди [3].

Не дивлячись на значні зусилля міжнародної спільноти, сфера міграції, на жаль, залишається такою, що часто піддається корупційним впливам: приховування нелегальної міграції, незаконного виготовлення документів, хабарництво та нажива на мігрантах тощо. Усе це становить загрозу як для безпеки кожної із держав, так і для міжнародного простору, порушує права людини та громадянина як мігранта в умовах перетину ним кордонів інших держав або ж своєї.

Причинами міграції можуть виступати різні фактори, на які впливають соціально-економічні, геополітичні, культурні чи інші умови. Наприклад, результати проєкту MIGNEX, після опитування 13 тисяч молодих людей у 26 громадах Африки, Азії та Близького Сходу, показали, що основними причинами міграційних прагнень та високих показників її реалізації є невдоволення державними послугами, погане управління та відсутність довіри до інституцій, а вже потім: бідність, обмежені можливості для існування, погіршення стану навколишнього середовища, нестабільність та конфлікти тощо [4].

Однак, наявний розголос відповідної проблематики, увага до нього як громадських організацій, так і міжнародних інституцій демонструє готовність держав напрацьовувати та розвивати галузь антикорупційних заходів у міграційній сфері, долучатись до співпраці на міжнародному рівні для мінімізації проявів подібних зловживань. Прикладами такого співробітництва є прийняття Конвенції ООН проти корупції у 2003 році, держави-учасниці якої погодились на подальшу розробку і ведення політики протидії корупції, яка також залучатиме суспільство задля відображення основоположних принципів демократії, прозорості та відповідальності (стаття 5) [5]. До цього переліку також можна додати Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією, яка була прийнята ще у 1999 році та регламентує основні засади відповідальності відносно будь-яких проявів корупції за участі посадових осіб держави, яка ратифікує дану Конвенцію [6].

Звісно, ці міжнародні нормативно-правові акти мають свій вплив і на міграційний сектор, оскільки закріплюють увагу за працівниками відповідних уповноважених служб держав як їх представників у даному секторі. Посадові особи міграційної сфери, як і інші державні службовці, зобов'язуються неухильно дотримуватись визначеного кола повноважень та недопущення поширення корупційних проявів в межах своєї діяльності. У даному випадку, зловживання владою або службовим становищем можна визначати не як конкретний злочин, а як низку вчинюваних дій або ж бездіяльність з боку посадових осіб, які призводять до порушення основних засад міграційної, антикорупційної політики держави.

Враховуючи те, що більшість держав залучені до міжнародного співробітництва в контексті протидії корупції та зловживанню владою або службовим становищем можна сказати, що в їх антикорупційних політиках прослідковуються і спільні риси. Їх ще можна назвати загальними інструментами у сфері протидії корупції, які проявляються у створенні та діяльності незалежних спеціалізованих антикорупційних органів. Це передбачається і міжнародними нормативно-актами, що пізніше сприяє імплементації утверджених норм в національне законодавство.

Наприклад, у Сінгапурі діє Бюро розслідування корупційних дій (Corrupt Practices Investigation Bureau), яке в сучасних реаліях вважається одним з найбільш ефективних урядових антикорупційних органів. Роль Бюро полягає в розслідуванні будь-яких корупційних актів у державному та приватному секторах Сінгапуру. Ним також можуть під час розслідувань виявлятись випадки, що фіксують схильні до корупції сфери або лазівки в процедурах державних установ. На основі своїх висновків CPIB перевірить відповідний департамент, зверне увагу на слабкі місця та рекомендуватиме зміни в його процедурах [7].

У Франції також функціонує незалежне Агентство з боротьби з корупцією (L'Agence française anticorruption), відповідальне за реалізацію державної політики щодо запобігання та виявлення корупції, зловживання впливом, розкрадання, незаконного отримання відсотків, розкрадання державних коштів та фаворитизму. Організація координує державні дії у боротьбі з корупцією, консультує та контролює державних та приватних суб'єктів, які дотримуються зобов'язань щодо дотримання вимог [8].

Однак наявність уповноважених органів як єдиний інструмент протидії не гарантує високу ефективність та знищення корупційних проявів всередині систем. Для цього держави мають реагувати відповідно, вкладати більший ресурс у корупційні запобіжники у діяльності міграційного сектору. Хоч вони можуть мати різний характер впливу та матеріальну базу, але їх роль полягає у тому, щоб

мінімізувати зловживання владою або службовим становищем у діяльності службових осіб прикордонних та міграційних служб.

Якщо аналізувати конкретні кроки у даному напрямку, то досвід Канади щодо протидії та превенції проявів корупції в імміграційній та прикордонній службах у своїй основі має низку важливих заходів. Міністерство імміграції, біженців та громадянства Канади (Міністерство) та Агентство прикордонної служби Канади (Агентство) несуть спільну відповідальність стосовно в'їзду людей до Канади згідно чітко окреслених повноважень. Зі свого боку Міністерство сприяє подорожам до Канади, оформлюючи візи для відвідувачів, які мають на це право, а Агентство сприяє потоку людей через кордони, одночасно підтримуючи національну безпеку та громадську безпеку, як того вимагає національне законодавство.

Кожна структура має власні заходи контролю задля зниження ризиків та запобігання корупційних проявів, метою яких є недопущення перевищення меж встановлених повноважень працівників. Наприклад, Агентство прикордонної служби Канади серед таких заходів визначає проведення ознайомчих тренінгів, у межах яких здійснюється інформування офіцерів щодо допустимості вчинюваних дій, а також випадкові ротації офіцерів прикордонних служб на лінію первинного огляду задля ускладнення можливих проявів корупційної діяльності. Крім того, у розпорядженні структури є інтегрована лінія первинного огляду, яка містить не тільки інформацію про мігрантів, які в'їжджають до Канади, але і фіксує вжиті офіцерами дії в ній, у тому числі, щодо внесення будь-яких виправлень з боку працівника прикордонної служби.

З боку Міністерства імміграції, біженців та громадянства Канади також імплементуються дії, які б знизили ризик проявів зловживання службовим становищем з боку працівників. До них можна віднести: неможливість одноосібного оформлення візи – щонайменше два працівники з конкретно призначеними обов'язками обробляють одну візову заявку, окрім випадків з наявними особливими обставинами; призначення та моніторинг прав доступу до Глобальної системи управління справами – призначення права доступу обмеженому колу уповноважених осіб задля подальшого відстеження дій, які виконуються в системі.

Ще одним із важелів протидії зловживання владою або службовим становищем є перевірка Генерального аудитора Канади, яка покликана відстежувати прозорість та ефективність федеральних урядових організацій. Така перевірка періодично застосовується і до міграційної сфери, особливо, щодо недопущення корупційних проявів, про що згодом формується звіт. У ньому вказуються переваги та недоліки наявної системи, надаються рекомендації та формуються висновки щодо доцільності застосування тих чи інших дій, необхідності змін тощо [9].

Велика Британія також визначає боротьбу із зловживанням владою або службовим становищем на кордонах як одне із першочергових завдань на наступні роки з огляду на зафіксовані порушення з боку співробітників, а також статистику нелегальної міграції, яка ставить під загрозу безпеку кордону та інших засад міграційної політики держави. У багатьох випадках кроки держави щодо протидії зловживання владою або службовим становищем збігаються із заходами, які застосовує Канада: проведення тренінгів, додаткові роз'яснення основних правил та повноважень державним службовцям, введення та розвиток електронної бази задля перевірки здійснюваних працівниками заходів відносно мігрантів, додаткові інспекції незалежних органів та уповноважених осіб.

Проте, викриваються також і випадки, коли офіцери все-таки, користуючись своїм положенням, здійснюють неправомірні дії. До уваги можна взяти випадок, який і досі залишається обговорюваним, коли імміграційні офіцери Великої Британії, що відповідали за першочергову реєстрацію мігрантів, їх обшук та реєстрацію будь-яких банкнот, привласнювали собі вилучені кошти злочинним шляхом [10].

Тому також варто звернути увагу на Антикорупційну стратегію Великої Британії, опубліковану в грудні 2025 року і яка покликана розбудувати додаткову систему антикорупційних заходів, у тому числі щодо міграційного сектору. У ній також згадується і російсько-українська війна в контексті бажання росії збільшити свій вплив на території Великобританії шляхом вибудовування корупційних мережі, її розширення та активізацію на користь країни-агресора з метою дестабілізації європейських країн.

Якщо проаналізувати заходи, які будуть здійснені у міграційній сфері, то більшість із них спрямована на удосконалення протоколів та способів реагування відносно потенційних неправомірних дій в контексті діяльності імміграційних команд. Крім того, Стратегія передбачає звільнення працівників прикордонної та імміграційної служб від дії Закону "Про реабілітацію правопорушників" [11].

Також варто розглянути досвід Сінгапуру як однієї з країн, яка має високі показники ефективності антикорупційної діяльності. Вище нами вже було наведено коротку характеристику Бюро розслідування корупційних дій як один з прикладів функціонування централізованого антикоруп-

ційного органу. Але, крім цього, міграційна сфера постійно оновлюється та впроваджує нові способи перетину кордону, які мінімізують контакт мігранта та посадової особи. До таких способів належать [12]:

– багатомодальна біометрична система – прискорений та безпечний спосіб проходження імміграційного контролю шляхом сканування обличчя та райдужної оболонки ока, які проводяться безконтактно;

– запровадження картки прибуття SG, яка замінює традиційні паперові талони на електронний додаток, що сприяє більш чіткому проходженню міграційного контролю;

– функціонування «електронного» сервісного центру задля здійснення необхідних заходів, які стосуються проходження кордону.

Звісно, до цього списку також варто додати і раптові ротації працівників, і додаткові етичні навчання задля зниження ризиків зловживань. У даному випадку варто відмітити прогресивність застосованих урядом Сінгапуру кроків та відзначити усі докладені зусилля, які можна тлумачити і як покращення та спрощення сервісу в контексті проходження міграційної процедури, так і формування більш прозорої системи, яка б нівелювала зусилля зацікавлених посадових осіб щодо зловживання владою або службовим становищем.

На нашу думку, дослідження зарубіжного досвіду у сфері протидії зловживанню владою або службовим становищем дає можливість сформувати та охарактеризувати те, наскільки прогресивним є світовий досвід у сфері міграційної політики різних держав. При цьому, сформована характеристика дасть можливість виокремити кроки, які були б корисними для досвіду України в контексті протидії таким корупційним проявам. В умовах російсько-української війни та нестабільної геополітичної ситуації, такі кроки будуть сприяти захисту національній безпеці, покращувати ступінь взаємовідносин між державою та громадянами.

Висновок. Зловживання владою або службовим становищем у сфері міграції є проявом кримінальних корупційних правопорушень, що істотно позначається на внутрішній ситуації в державі та на її кордоні, відносини між особами, які перетинають кордон, та уповноваженими посадовими особами. У контексті сучасних реалій та за наявності міжнародного співробітництва, держави сформували основні підходи до протидії таким діянням, використовуючи наявні ресурси та залучаючи нові. Відтак значним важелем контролю у даному випадку є і кримінальне законодавство, і наявність у державах власних антикорупційних інституцій, функціонування яких спрямоване на виявлення, викорінення та протидію корупції, у тому числі, що стосується посадових осіб. Досвід Канади, Великої Британії та Сінгапуру показує, що існують загальні, скажімо, базові засади протидії зловживанню владою або службовим становищем, серед яких етичні навчання, додаткові тренінги та роз'яснення щодо недопустимості вчинення протиправних діянь, у той же час поширеною практикою є раптові ротації працівників та взаємодія із електронними базами даних, які містять інформацію не тільки про мігрантів, які перетинають кордони, але і про дії, які виконують уповноважені особи відносно них. Доволі новаторськими є підходи Сінгапуру в контексті максимальної цифровізації процесу перетину кордону та прагнення до зниження рівня комунікації працівників із громадянами, що також знижує ризик неправомірної взаємодії. Такий досвід буде корисним для аналізу та подальшого застосування в умовах сучасних реалій і для України, яка зможе підлаштувати наявні напрацювання під свою законодавчу систему та інтегрувати найкращі способи протидії зловживанню владою або службовим становищем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 24.02.2026).
2. Penal Code. *LEGISLATIONLINE*. URL: https://legislationline.org/sites/default/ files/2025-03/norway%20penal%20code.pdf (дата звернення: 24.02.2026).
3. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). *Gesetze im Internet*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (дата звернення: 24.02.2026).
4. Migration and alternative responses to dissatisfaction. MIGNEX. URL: https://www.mignex.org/sites/default/files/2023-11/mbp-d062-migration-and-alternative-responses-to-dissatisfaction-v1-2023-11-22.pdf (дата звернення: 26.02.2026).
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 26.02.2026).
6. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 26.02.2026).

7. Roles & Functions. Corrupt Practices Investigation Bureau. URL: https://www.cpib.gov.sg/who-we-are/our-work/roles-functions/ (дата звернення: 26.02.2026).
8. Agence française anticorruption. Ministère de la justice. URL: https://www.justice.gouv.fr/ministere-justice/organismes-rattaches/agence-francaise-anticorruption (дата звернення: 26.02.2026).
9. Report Preventing Corruption in Immigration and Border Services. Page d'accueil. URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/parl_oag_201705_03_e_42225.html#p31 (дата звернення: 28.02.2026).
10. UK immigration officers accused of scheme to steal thousands of pounds from migrants. Financial Times. URL: https://www.ft.com/content/e004d920-f146-4274-b056-d4fca721b5d0 (дата звернення: 28.02.2026).
11. UK anti-corruption strategy 2025. GOV.UK. URL: https://www.gov.uk/government/publications/uk-anti-corruption-strategy-2025 (дата звернення: 28.02.2026).
12. Securing Our Borders. Ministry of Home Affairs. URL: https://www.mha.gov.sg/what-we-do/securing-our-borders/ (дата звернення: 28.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Янішевська К.Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0